

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ
ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

RECENT TRENDS
IN CRIME CONTROL POLICIES

Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΕΒΕ

Επιμέλεια: Έφη Λαμπροπούλου, Στέλλα Παπαμιχαήλ, Παναγιώτης Σχίζας
Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής
Recent trends in crime control policies

ISBN: 978-960-02-3412-1

Copyright © 2018: Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κεντρική διάθεση Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ
Νικηταρά 2 & Εμμ. Μπενάκη, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 210 38.22.496, 210 38.38.020
Fax: 210 38.09.150
site: www.papazissi.gr • e-mail: papazisi@otenet.gr

Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης
Σιατίστης 7, 54631
Τηλ.: 2310 227410
e-mail: natasapelagidou@papazisi.gr

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε μέσο χωρίς σχετική άδεια του Εκδότη

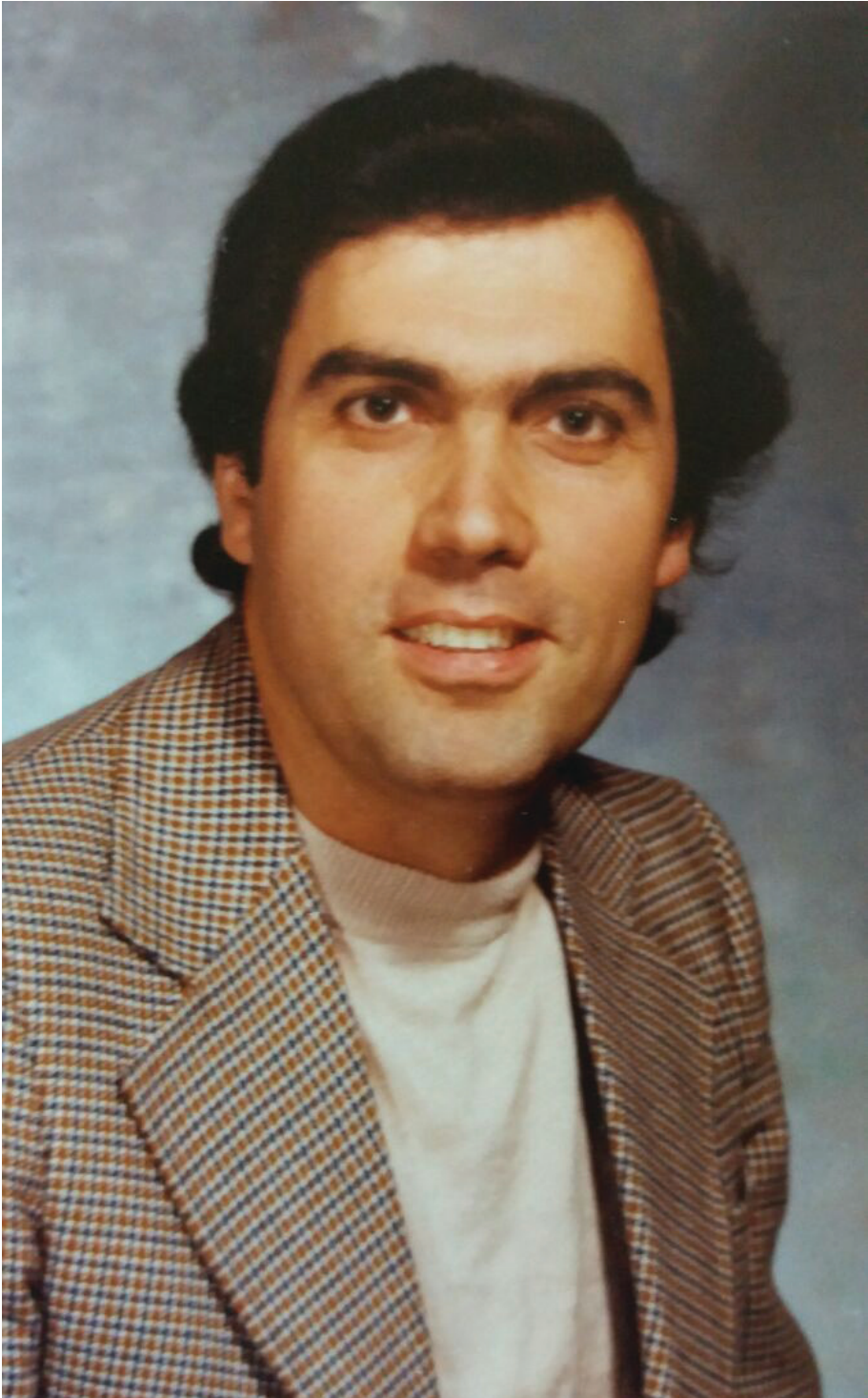
ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας
του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και
Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά

Επιμέλεια:
ΕΦΗ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ,
ΣΤΕΛΛΑ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ,
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΧΙΖΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ
ΑΘΗΝΑ 2018

RECENT TRENDS
IN CRIME CONTROL POLICIES

Homage to Prof. Emer. Dr. Antonis D. Maganas

Edited by
EFFIE LAMBROPOULOU,
STELLA PAPAMICHAIL,
PANAGIOTIS SCHIZAS

PAPAZISSIS PUBLISHERS
ATHENS 2018

Ευχαριστίες

Η έκδοση του παρόντος τόμου δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την οικονομική υποστήριξη του Παντείου Πανεπιστημίου. Το προσωπικό ενδιαφέρον του πρώην πρύτανη ομότιμου καθηγητή κ. Γρηγόρη Τσάλτα, αλλά κυρίως της νυν πρυτάνεως καθηγήτριας κ. Ισμήνης Κριάρη και του προϊσταμένου της γενικής διεύθυνσης των οικονομικών υπηρεσιών του Πανεπιστημίου κ. Αλέξανδρου Δάμπα, συνέβαλαν αποφασιστικά στην αντιμετώπιση των ποικίλων δυσκολιών. Τους ευχαριστούμε θερμά.

Η εξαιρετική συνεργασία με τις εκδόσεις Παπαζήση συνετέλεσε με τη σειρά της στο να έρθει σε αίσιο πέρας η προσπάθεια. Τους ευχαριστούμε ειλικρινώς.

Τέλος, ευχαριστούμε όλους και όλες τους/τις συγγραφείς που μας τίμησαν με τη συμβολή τους.

Αθήνα, 23 Μαΐου 2018

Οι Επιμελητές του Τόμου:

Καθ. Έφη Λαμπροπούλου,
Δρ. Στέλλα Παπαμιχαήλ,
Δρ. Παναγιώτης Σχίζας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17
----------------	----

Γενική προβληματική αντεγκληματικής πολιτικής

Οι «ετεροτοπίες» και «ετεροτροπίες» του ποινικού ελέγχου	21
<i>MARIA APXIMANΔPITOU</i>	

Wal ‘aar?! Τιμή, τάξη και φυλή. Έγκλημα και κοινωνία στη σύγχρονη Ιορδανία	31
<i>ΣΤΡΑΤΟΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ</i>	

Τιμωρητικότητα και ανασφάλεια: Εμπειρική διερεύνηση στάσεων των φοιτητών ελληνικών πανεπιστημίων.	45
<i>ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΑΡΑΦΩΝΙΤΟΥ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΛΚΙΑ</i>	

Μέτρα αντεγκληματικής πολιτικήςστις διμερείς συμφωνίες της Ελλάδας για την καταπολέμηση του εγκλήματος	70
<i>ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ</i>	

«Εὔ ζῆν» και αντεγκληματική πολιτική.	92
<i>ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΣΠΙΝΕΛΛΗ</i>	

Η συμβολή των στατιστικών δεδομένων για το έγκλημα στη χάραξη και άσκηση αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής	105
<i>ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ</i>	

Ειδικά θέματα αντεγκληματικής πολιτικής

Κρατικό-εταιρικό έγκλημα, αντεγκληματική πολιτική και ο ρόλος της Υπερεθνικής Εγκληματολογίας	125
<i>ΣΤΕΛΛΑ ΑΓΓΕΛΗ</i>	

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι - Νομιμότητα και παρανομία	142
<i>ΔΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΑΓΕΝΑ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ</i>	
Κάτω τα χέρια από τις αγροτικές φυλακές!	157
<i>ΑΛΙΚΗ ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ</i>	
Τρομοκρατικές επιθέσεις αυτοκτονίας με χρήση πυροβόλων όπλων και η Ευρωπαϊκή αντίδραση	159
<i>ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΔΕΛΛΗΣ</i>	
Προτάσεις για μία νέα ποινική πρακτική κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα	176
<i>ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΖΙΟΥΒΑΣ</i>	
Βιασμός και Ένοπλες Δυνάμεις: Κατευθυνόμενη εγκληματική πρακτική ή φυσικό επακόλουθο;	195
<i>ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ</i>	
Το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος εντός των τειχών. Ερευνητική μελέτη σε νεαρούς έγκλειστους παραβάτες	213
<i>ΜΑΡΘΑ ΚΑΣΣΗ</i>	
Τιμωρητικές στάσεις των αποφυλακισθέντων (ανήλικων/νέων), των δικαστών και εισαγγελέων: συγκλίσεις και αποκλίσεις	230
<i>ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΚΟΛΛΙΑ</i>	
Επιτυχημένες «καλές πρακτικές» κατά της διαφθοράς. Τα παραδείγματα του Χονγκ Κονγκ και της Σιγκαπούρης	249
<i>ΝΕΣΤΩΡ ΚΟΥΡΑΚΗΣ</i>	
Τα μουσεία και η προστασία τους από παράνομες και εγκληματικές ενέργειες: Μια διερεύνηση με πρωτογενή στοιχεία σε επίπεδο ελληνικής επικράτειας	260
<i>ΜΑΡΙΑ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΠΙΝΕΛΛΗΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΧΙΟΝΗΣ</i>	
Η πορνεία της εξαθλίωσης στο ευρύ κέντρο της Αθήνας μεταξύ 2013 και 2015	286
<i>ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΛΑΖΟΣ</i>	
Φυλακές χωρίς «φύλακες»;	304
<i>ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΟΥΣΗΣ</i>	

Εγκλήματα ζηλοτυπίας: Νεώτερες εγκληματολογικές επισημάνσεις (2000-2015).....	331
<i>ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ</i>	
Τα βασανιστήρια ως συστημικό άδικο.....	362
<i>ΧΑΡΗΣ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ</i>	
Κατανοώντας τη διαφθορά.....	382
<i>ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΡΟΝΤΖΑΣ</i>	
Οι τεχνικές αυτοάμυνας ως μέσο αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού. 408	
<i>ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΒΟΥΡΔΑΚΟΥ</i>	
Οι αγροτικές φυλακές ως εναλλακτική λύση της ποινής του εγκλεισμού. .	426
<i>ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΧΙΖΑΣ</i>	

Νομοθέτηση

Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α και του Δ.Ε.Ε. για τη δικαστική προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ως κριτήριο έρευνας, ελέγχου αλλά και σύγκλισης Δικαίου και Δικαιοσύνης	439
<i>ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΕΓΓΕΡΗΣ</i>	
Οι πρόσφατες τροποποιήσεις στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων στο πεδίο της επιβολής του ποινικού σφραγισμού	461
<i>ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΣΜΑΤΟΣ</i>	
Community measures for high risk offenders: The international experience .	475
<i>EFFIE LAMBROPOULOU</i>	
Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος στην Ελλάδα στο πλαίσιο των Ν. 4037/2012 και 4042/2012	492
<i>ΑΓΑΠΙΟΣ ΠΑΠΑΝΕΟΦΥΤΟΥ</i>	
Η εξέλιξη του ελληνικού (ποινικού) δικαίου ανηλίκων	507
<i>ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΙΤΣΕΛΑ</i>	
Βία κατά των γυναικών στο πλαίσιο της οικογένειας στην Κυπριακή και Ελληνική έννομη τάξη - Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης για τη βία κατά των γυναικών	531
<i>ANNA ΠΛΕΥΡΗ</i>	
Το έννομο αγαθό ως βάση για την ποινικοποίηση μιας συμπεριφοράς. ...	549
<i>ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΖΩΡΤΖΗΣ</i>	

Φορείς εφαρμογής αντεγκληματικής πολιτικής

- Η προσχεδιασμένη απαρχαίωση της ποινικής καταστολής και η ανανέωση της 571
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ
- Ο αστυνομικός της γειτονιάς 596
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗΣ
- Ο ρόλος του σχολείου στην αντιμετώπιση της σχολικής παρέκκλισης και παραβατικότητας 600
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΜΙΧΤΣΗΣ

Αποδέκτες αντεγκληματικής πολιτικής

- Challenging restorative justice in intimate partner violence: A comparative research perspective in Europe 623
VASSO ARTINOPOULOU
- Η συμβολή του θύματος στην απόδοση ποινικής ευθύνης και την ηθική δικαίωση: Αναζητώντας προφανείς ισορροπίες 657
ΒΙΚΥ ΒΛΑΧΟΥ
- Αλήθεια ή ψέματα; Η αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας και ο κίνδυνος της νομικής πλάνης κατά τη διερεύνηση των ισχυρισμών των ανήλικων θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης 669
ΟΛΓΑ ΘΕΜΕΛΗ
- Το απόρρητο της Ιεράς Εξομολόγησης και το πρόβλημα της καταγγελίας-κατάδοσης 687
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΖΑΖΗΣ
- Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: Αντιφάσεις, συγκρούσεις και προκλήσεις 698
ΗΡΩ ΜΙΧΑΗΛ
- Ο «κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση» ως μια εναλλακτική μορφή εγκλεισμού στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική. Η ελληνική πραγματικότητα 717
ΕΡΙΦΥΛΗ ΜΠΑΚΙΡΛΗ

- Τα παιδιά μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας: Βιβλιογραφική ανασκόπηση των εφαρμοσμένων προγραμμάτων και παρεμβάσεων στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου 741
*ΣΤΕΛΛΑ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΒΒΙΔΗΣ,
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ, ΜΑΡΙΑ ΛΙΑΣΚΟΥ*
- Το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη και η διασφάλισή του δια της νομικής αρωγής 761
ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΟΡΒΑΤΖΙΩΤΗ
- Les flux migratoires et la traite d'êtres humains 789
JACQUES FARSÉDAKIS
- Η ποινική προστασία των Ατόμων με Αναπηρία (ιδίως από σεξουαλική εκμετάλλευση) 811
ΕΥΤΥΧΗΣ ΦΥΤΡΑΚΗΣ
- Συνέπειες ειδικότερων μορφών αντεγκληματικής πολιτικής**
- Η συμβολή της τέχνης στην κοινωνική επανένταξη 831
ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΗΛΙΩΝΗ
- Πρόληψη εγκλημάτων κατά της περιουσίας υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης 842
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΠΟΥΓΑΔΗ
- Οι εγκληματολογικές διαστάσεις της εφαρμογής των νέων μεθόδων Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής (ΙΥΑ) 857
ΑΘΗΝΑ ΣΑΛΑΠΠΑ
- Η μέσα στα πλαίσια της ψηφιακής κοινωνίας αναπτυσσόμενη ψηφιακή εγκληματικότητα σε βάρος επιχειρήσεων/εταιριών και τα βασικά μέτρα για την αντιμετώπισή της 866
ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΡΑΜΑΝΗΣ, ΟΛΓΑ ΤΖΟΥΡΑΜΑΝΗ
- Οι πολιτικές για τα ναρκωτικά σε εθνικό και διεθνές επίπεδο 882
ΑΝΘΟΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ

Varia

- Η διαδικασία μετάβασης των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης προς την οικονομία της αγοράς: Συγκριτική προσέγγιση και προοπτικές. 897
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΚΗΠΑΣ
- Μετανάστευση και υποβάθμιση του αστικού κέντρου: Η περίπτωση της Αθήνας 915
ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΟΤΕΑ
- Βία, σεξ, έγκλημα: Αναπαραστάσεις σύγχρονων μύθων στη σειρά «Desperate Housewives». 930
ΧΡΙΣΤΙΑΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
- Ο λόγος του αίματος της Μήδειας ως η διπλή εγγραφή της ανάγκης: η ανάγκη της Μήδειας για φονική εκδίκηση και η ανάγκη του θεϊκού κόσμου / φύσης για επιβολή της κοσμικής / θεϊκής δίκης 946
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ
- Η γοητεία της ολοκληρωτικής ταυτότητας: Θρησκεία και βία 959
ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ

Πρόλογος

Ο Καθηγητής κ. Αντώνης Μαγγανάς εξελέγη Αναπληρωτής καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο το 1987 και το 1993 Καθηγητής. Προηγουμένως είχε εργαστεί ως Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Λαβάλ του Κεμπέκ στον Καναδά από το 1976 έως το 1986. Συνταξιοδοτήθηκε από το Πάντειο Πανεπιστήμιο τον Σεπτέμβριο 2014, και το ίδιο έτος ανακηρύχθηκε Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου. Δίδαξε ως καθηγητής Εγκληματολογίας στην Ελληνική Αστυνομική Ακαδημία πολλά χρόνια, και συνεισέφερε στην έκδοση του περιοδικού Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας από τη θέση του Αναπληρωτή Διευθυντή. Είναι μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού Ποινική Δικαιοσύνη και έχει εκλεγεί πλειστάκις στο Δ.Σ. της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας. Είναι δραστήριο μέλος Κυβερνητικών Επιτροπών και Ομάδων Εργασίας για Εγκληματολογικά Θέματα και ιδίως για την κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών, την παραβατικότητα ανηλίκων και τα δικαιώματα των κρατουμένων, τα οποία προασπίστηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και ως Πρόεδρος του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου Φυλακών.

Η συγγραφική του συμβολή είναι μεγάλης επιστημονικής σημασίας και καλύπτει όλο το φάσμα της Εγκληματολογίας και κυρίως της αντεγκληματικής πολιτικής, αλλά και του ποινικού δικαίου. Το συγγραφικό του έργο αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί αντικείμενο διδασκαλίας σε πανεπιστημιακό επίπεδο, ενώ οι ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις του περιλαμβάνονται σε έγκριτα διεθνή περιοδικά και σε τόμους-αφιέρωματα είτε θεματικά είτε προς τιμήν εν ζωή ή στη μνήμη έγκριτων εγκληματολόγων. Οι πολυάριθμες εισηγήσεις του σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια καλύπτουν καίρια ζητήματα της επιστήμης που υπηρετεί με ιδιαίτερη συνέπεια καθ' όλη την ενεργό του πορεία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εργασίες του για τη βία στον αθλητισμό, την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων, την ευθανασία παιδιών με σοβαρά και μη αναστρέψιμα προβλήματα υγείας για τα εκδιδόμενα άτομα και τον «Ποινικό Κώδικα για τον Πολίτη» με περιπτώσεις και κείμενο νόμου.

Από το 2007 μέχρι το 2013 ήταν Διευθυντής του Τομέα Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Συνέβαλε στη διεπιστημονική συνεργασία της

Εγκληματολογίας με την Κοινωνιολογία και εργάστηκε με αφοσίωση για την καθιέρωση και διάκριση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Εγκληματολογίας. Επίσης, από αυτές τις θέσεις και ως αναπληρωτής Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνιολογίας προώθησε ακούραστα την αρμονική συνεργασία των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας και του Τμήματος Κοινωνιολογίας.

Η εκτίμηση και ο σεβασμός με τον οποίο τον περιβάλλουν τόσο οι αρχαιότεροι όσο και οι νεότεροι συνάδελφοι αλλά, κυρίως, η αγάπη των φοιτητών/τριών του είναι ο πλέον αδιάψευστος μάρτυρας της σημαντικής του συμβολής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Το έργο του και το ήθος του είναι η σημαντικότερη παρακαταθήκη του στις επόμενες γενιές εγκληματολόγων και των λοιπών συναδέλφων του Τμήματος.

Εμείς ως συνάδελφοι και συνεργάτες του επί σειράν ετών στο Τμήμα Κοινωνιολογίας και τον Τομέα Εγκληματολογίας, αποφασίσαμε την έκδοση τόμου ως ελάχιστη ένδειξη εκτίμησης και αγάπης.

Η Συντακτική Επιτροπή: Καθ. Έφη Λαμπροπούλου, Δρ. Στέλλα Παπαμιχαήλ, Δρ. Παναγιώτης Σχίζας.

Η Επιστημονική Επιτροπή: Ομότιμος Καθ. Ιάκωβος Φαρσεδάκης, Καθ. Χριστίνα Ζαραφωνίτου, Καθ. Γρηγόρης Λάζος, Καθ. Έφη Λαμπροπούλου, Καθ. Γιώργος Νικολόπουλος, Καθ. Αγάπιος Παπανεοφύτου, Καθ. Ανθοζωή Χάιδου, επίκ. Καθ. Βίκυ Βλάχου, επίκ. Καθ. Γιώργος Τζωρτζής, επίκ. καθ. Δημήτρης Ζιούβας, Δρ. Στέλλα Παπαμιχαήλ, Δρ. Παναγιώτης Σχίζας.

**Γενικά θέματα
αντεγκληματικής πολιτικής**

Οι «ετεροτοπίες» και «ετεροτροπίες» του ποινικού ελέγχου

ΜΑΡΙΑ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*

Περίληψη

Οι ετεροτοπίες του ποινικού ελέγχου σηματοδοτούν κυρωτικές μορφές που συνδέονται με την χωρική απομάκρυνση - τελετουργική ή μη - του υποκειμένου που υφίσταται τον έλεγχο, ενώ οι ετεροτροπίες αναφέρονται σε αναδιαμόρφωση των μορφών παρέμβασης αποδίδοντας νέες σημασίες στα αποτελέσματα του ελέγχου.

1. Εισαγωγή

Οι άλλοι «τόποι» του ποινικού ελέγχου, οι εδώ ονομαζόμενες ετεροτοπίες του, συνιστούν τους εναλλακτικούς τρόπους κυρώσεων, που εφαρμόζονται σε διαφορετικές χωρικές ενότητες από αυτήν στην οποία επιβάλλεται η κυρίαρχη σε κάθε εποχή ποινική μεταχείριση.¹

Ετεροτοπία συνιστά η διαμόρφωση μιας χωρικής αναφοράς, η οποία αποτελεί μετατόπιση(-αντίστιξη) του αρχικού πεδίου αναφοράς. Ετεροτοπία συνιστά, επίσης, η ριζοσπαστική μετάθεση εντός του ίδιου χώρου: του χώρου μας. Αποτελεί, με άλλα λόγια, συγκεκριμένο επιτονισμό ήδη υπαρχόντων υλικών. Τέτοιοι επιτονισμοί συμβαίνουν με την αλλαγή λειτουργικών χρήσεων ή με την απόδοση διακριτής, νέας σημασίας σε μια χωρική ενότητα. Ετεροτοπίες,

---

1. Ι. Φαρσεδάκης, Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990, Ν. Κουράκης, Η ποινική καταστολή, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009.

στη μελέτη αυτή, ονομάζονται οι χώροι που προορίζονται για το διαχωρισμό, τον έλεγχο και εντέλει τη μεταχείριση της κοινωνικής αρνητικότητας που ορίζεται ως έγκλημα. Ο άλλος τόπος είναι άλλοτε ο τόπος του «ιερού» έναντι του βέβηλου της καθημερινής τύρβης, άλλοτε ο τόπος της αγριότητας έναντι αυτού της προστατευμένης κοινοτικής διαβίωσης και άλλοτε ο τόπος ενός εγκλεισμού, ο οποίος σημασιοδοτείται αρνητικά ως τόπος κυρωτικής δράσης. Οι τόποι αυτοί αντιστοιχούν στις πρακτικές της θυσίας, της πρωτογενούς εξορίας και εντέλει του εγκλεισμού, ως κυρίαρχων σε κάθε εποχή ποινικών πρακτικών. Κάθε πρωτογενής πρακτική πολλαπλασιάζεται, μετασχηματίζεται και αναγιγνώσκεται διαφορετικά μέσα στα διακριτά συμφραζόμενα: η θυσία και οι πρακτικές της αλλάζουν, η εξορία προσλαμβάνει πολλαπλές μορφές ενώ εντέλει καταργείται ως ποινική κύρωση, ο εγκλεισμός αναδιαμορφώνεται επιμένοντας στην ισχυρή ενδοκοινοτική ετεροτοπία του.

Στον ποινικό έλεγχο η σημασία της χωρικότητας έχει άλλοτε πρωτογενή, κυρίαρχο και άλλοτε δευτερεύοντα ρόλο. Σε κάθε περίπτωση, ο χώρος όπου ασκείται ο ποινικός έλεγχος αποτελεί χώρο δυσ-τοπίας. Δεν αποτελεί ευτυχή συγκυρία για τον άνθρωπο η διέλευσή του από αυτό το πλαίσιο.

Στις πρώιμες κοινωνίες ο τόπος της τιμωρίας δεν συνδέεται πάντα με τον τόπο της θρησκευτικής λατρείας και ενδέχεται να είναι «τυχαίος», όπως συμβαίνει στην περίπτωση των κοινοτήτων που έχουν ως ρυθμιστικούς κανόνες τους εθιμικούς κανόνες της ιδιωτικής εκδίκησης (βεντέτας).² Στο παράδειγμα αυτό, ενώ ο τόπος (όπως και ο χρόνος) της ρυθμισμένης αντεκδίκησης δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ορισμένος, καθώς η ευκαιρία για την εκπλήρωσή της προκύπτει απρόοπτα, απολύτως ορισμένος είναι ο τόπος όπου (και από άλλη οπτική, ο χρόνος κατά τον οποίο) απαγορεύεται η αντεκδίκηση και αυτός είναι ο χώρος που διακρίνεται ως ιερός, το άσυλο.³ Ωστόσο, και στην περίπτωση της ιδιωτικής εκδίκησης υπάρχουν «οιονεί δημόσιες» κυρώσεις για πράξεις που θέτουν σε διακινδύνευση τη διατήρηση της κοινότητας και αυτές έχουν «άλλο τρόπο» εκτέλεσης, όπως ενίοτε και συγκεκριμένο χωρικό προσ-

---

2. W. I. Miller, *Bloodtaking and peacemaking. Feud, law, and society in Saga Iceland*, University of Chicago Press, Chicago, 1990, Μ. Αρχιμανδρίτου, *Ιδιωτική εκδίκηση και δίκαιο ή ανομία. Βεντέτα και νόμος*, έκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007.

3. Αναφέρεται και από τον Miller η κανονιστική αυτή απαγόρευση, η παραβίαση της οποίας στην κλασική ελληνική γραμματεία σχολιάζεται στη γνωστή περίπτωση του Κυλώνειου Άγους. Στην μεσαιωνική ισλανδική της εκδοχή, αναφέρεται παραδειγματικά ότι «ο Ο. Η. ζούσε δίπλα σε μία εκκλησία έτσι ώστε να εισέλθει σε αυτήν πριν κάποιος προλάβει να λάβει εκδίκηση πάνω του», αλλά επισημαίνονται επίσης και οι στρατηγικές παραβίασης του ασύλου, που οδηγούσαν στην εκ πλαγίου ή ευθεία καταστρατήγησή του. Στις κανονιστικές απαγορεύσεις περιλαμβάνεται και ο ιερός χρόνος των εορτών ως χρόνος μη εκδικητικής ανταπόδοσης. Βλ. Miller 1990, *Bloodtaking*, όπ.π., σελ. 194-195.

διορισμό: εκτελούνται εκτεθειμένες στο βλέμμα ολόκληρης της κοινότητας, δηλαδή δημόσια.⁴

Ετεροτροπία του ποινικού ελέγχου στην κυρωτική του δράση, νοείται στο κείμενο αυτό η επιλογή και η εγκαθίδρυση ενός άλλου [εναλλακτικού] τρόπου, απέναντι σε κάποιον κυρίαρχο. Παράδειγμα που εμπεριέχει ετεροτοπία (άλλον τόπο) και ετεροτροπία (άλλον τρόπο) συνιστά η επιλογή σε πολλές γνωστές αρχαίες κοινωνίες, της εξορίας αντί της εκτέλεσης της κεφαλικής ποινής.

Οι ετεροτοπίες εγκαθιδρύονται με τις χειρονομίες διαχωρισμού-διάκρισης που συνιστούν ένα αρνητικό «εκτός» ή «αλλού» σε αντιπαράθεση προς ένα θετικό «εντός». Η χωρικότητα από μόνη της συνιστά ουδετερότητα όταν δεν προσλαμβάνει συγκεκριμένη σημασία. Καθόλου τυχαία, η πρώτη εικόνα που συνειρμικά ανακαλείται ως εικόνα χωρικού αποκλεισμού είναι αυτή του πάσχοντος από μεταδοτική ασθένεια σε προγενέστερες, κυρίως, εποχές. Αν σταθούμε στη γνωστή εικόνα των λεπρών έξω από τα τείχη των μεσαιωνικών πόλεων θα αναγνωρίσουμε μια πρώτη μορφή «εξορίας» ενός ανεξέλεγκτου (τότε) κινδύνου. Αργότερα, οι χώροι διαχωρισμού που συνδέονται με την ασθένεια παραμένουν απομακρυσμένοι, περιχαρακωμένοι και προσλαμβάνοντας τη σημασία τους από αυτήν τη διακριτική μεταχείριση του «κακού» μιας ασθένειας. Τέτοιους χώρους διάκρισης συνιστούν οι περιοχές, τα απομακρυσμένα νησιά ή τα ιδρύματα (ανάλογα με την εποχή), που «φιλοξενούν» τους λεπρούς. Ο Foucault σημειώνει ότι «γύρω στα τέλη του Μεσαίωνα, η λέπρα εξαφανίζεται από τον δυτικό κόσμο. Στα περιθώρια της ανθρώπινης κοινότητας, κοντά στις πύλες των πόλεων, ξαπλώνονται έρημες πια εκτάσεις που αν και η αρρώστια έπαψε να μαστίζει, τις άφησε στείρες και ακατοίκητες για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Τούτες οι εκτάσεις των λεπρών, για αιώνες θα ανήκουν στο χώρο του απάνθρωπου».⁵ Η αρνητική σημασιοδότηση ενός χώρου διατηρεί τη συμβολική αρνητική της χροιά πολύ περισσότερο από όσο διαρκεί η πραγματική λειτουργική του χρήση ως χώρου αποκλεισμού. Αυτό συμβαίνει επειδή ο διαχωρισμός δεν συνιστά μια πρακτική ουδετερότητας, αλλά ένα τελετουργικό εγκαθίδρυσης αρνητικής σημασίας με συντεταγμένες πολύ πιο σύνθετες από την ανάγκη προφύλαξης από μια τρομερή ασθένεια. Στην πραγματικότητα ο διαχωρισμός συνδέει τους τόπους «φιλοξενίας» των ασθενών με το «καθεαυτό κακό». Στη βάση αυτή οργανώνεται η προ-αντίληψη που μετασχηματίζεται σε προκατάληψη αναφορικά με τους φορείς αυτού του «κακού».⁶

4. Στο ίδιο.

5. M. Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Editions Galimard, Paris, 1964, και M. Φουκώ, *Η ιστορία της τρέλας*, μτφρ. Φ. Αμπατζοπούλου, Ηριδανός, Αθήνα, χ.χ., σελ. 9.

6. Για μια εμπειριστατωμένη θεώρηση του τρόπου σχηματισμού των προκαταλήψεων βλ. G.

Ο Foucault γράφει χαρακτηριστικά: «η λέπρα αποσύρεται, εγκαταλείποντας άχρηστα τα λημέρια της καθώς και τα λατρευτικά της έθιμα που, βέβαια, προορισμός τους δεν ήταν να την γιατρέψουν, αλλά να την κρατήσουν σε μια ιερή απόσταση, να την ακινητοποιήσουν εξυμνώντας την απ' την ανάποδη, με κατάρτες και αναθέματα. Εκείνο, όμως, που σίγουρα θα αντέξει στο χρόνο περισσότερο από τη λέπρα... είναι οι αξίες και οι εικόνες που έχουν συνδεθεί με το πρόσωπο του λεπρού. Εκείνο που θα μείνει είναι το νόημα της αποδιοπομπής του και η σημασία που αποκτούσε για την κοινωνική ομάδα αυτή η επίμονη και φρικτή μορφή, που την απομακρύνουν μόνο αφού χαράξουν πρώτα γύρω της έναν ιερό κύκλο».⁷ Ο φόβος για την μολυσματική δράση μιας ασθένειας, ο φορέας της οποίας απομακρύνεται χωρικά για να αποτραπούν οι αλληλεπιδράσεις της εγγύτητας, είναι ομόλογος με τον φόβο για τον εγκληματία, η δράση του οποίου θεωρείται, αρχικά, ότι έχει μiasματική επενέργεια, με άλλα λόγια, επίσης, μολύνει.⁸ Η χωρική του απομάκρυνση είναι συνακόλουθη αυτής της αντίληψης για την μολυσματική του επίδραση. Από αυτήν την τεχνητή αναπαραγωγή και οργάνωση μιας αρχικής, σχεδόν ενστικτώδους, αντίδρασης προς αποφυγή του «κακού», το αγαθό που προσιδιάζει στο «εμείς», στη Δυτική σκέψη, συνδέεται με την ταυτότητα του Εγώ προσδιορισμένη μέσα από την χωρική εγγύτητά της με ομόλογα Εγώ, ενώ η εμπειρία του «κακού» συχνά συνδέεται με όρους εξωτερικότητας. Ο αποκλεισμός, η απομάκρυνση και η αρνητική σημασιολόγηση της ετερότητας είναι λογικά επακόλουθα αυτής της αντίληψης. Στο έσχατο άκρο αυτού του σημασιολογικού νήματος, οι ποινικές πρακτικές θεσμοθετούν την τελετουργική απομάκρυνση του δράστη κάποιου εγκλήματος. Αργότερα, η πρακτική αυτή αποϊεροποιείται και εκκοσμικεύεται ως ποινή της εξορίας, με πολλαπλές εκφάνσεις. Δεν είναι δυνατό να αναπαραστήσουμε σε αυτήν τη μελέτη όλες τις ετεροτοπίες, όλες τις περιχαρρακώσεις του αρνητικού που εγκαθίδρυσε ο ποινικός έλεγχος ανά τις εποχές. Είναι απαραίτητο, όμως, να σκιαγραφήσουμε τις ρίζες και την λειτουργία των τελετουργικών αποδιοπομπής, καθώς δεν έχουμε ακόμη απαλλαγεί από τις σκιές τους.

2. Το «κακό» και η τελετουργική διάκρισή του: η αποδιοπομπή

Η απομάκρυνση του κακού διαμέσου κάποιου, που εκλαμβάνεται ως φορέας του, από έναν χώρο με τελετουργική δράση μαρτυρείται στις πηγές πολλών

W. Allport, *The nature of prejudice*, Addison-Wesley Publ., Reading, MA, 1958.

7. Στο ίδιο, σελ. 11-12.

8. R. C. T. Parker, *Miasma. Pollution and purification in early Greek religion*, Oxford University Press, Oxford, 1983.

αρχαίων κοινωνιών, όπως είναι η χιτιτική, η ελληνική και η ρωμαϊκή. Το παράδειγμα, που εμφανίζεται ως εξαιρετικά οικείο είναι αυτό της απομάκρυνσης του «αποδιοπομπαίου τράγου».

Τις πρακτικές αποδιοπομπής μελέτησε διεξοδικά, μεταξύ άλλων, ο Frazer, στο γνωστό έργο του με τον τίτλο «Ο Χρυσός Κλώνος». Η αντίληψη που εμφανίζεται να υποστηρίζει τις πρακτικές αυτές στις πρώιμες κοινότητες συνδέεται στην αφήγησή του με ένα ευρύτερο πλαίσιο ανιμιστικών πεποιθήσεων.⁹ Ο πυρήνας της συνίσταται στην πεποίθηση ότι, όπως είναι δυνατόν να μεταφερθούν τα φυσικά αντικείμενα από το ένα μέρος στο άλλο, έτσι είναι δυνατόν να μεταφερθούν και οι αμαρτίες, τα λάθη, οι ασθένειες ή ό, τι άλλο άυλο κακό είναι πιθανό να βλάψει την κοινότητα, από τον τόπο της κοινής ζωής στην άγονη και ακατοίκητη έρημο ή σε κάποιον απομακρυσμένο τόπο.¹⁰

Η τελετουργία της αποδιοπομπής, επισημαίνει στην ανάλυσή του ο Burkert, περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη (Λευϊτικόν: 16).¹¹ Σύμφωνα με αυτήν, την Ημέρα της Εξιλέωσης δύο τράγοι παραδίδονται στον ιερέα ως θυσία εξαγνισμού. Ο ιερέας ρίχνει κλήρους για τους δύο τράγους στο ιερό, προορίζοντας τον ένα για τον Γιαχβέ, και τον άλλο για τον Αζαζέλ.¹² Ο τράγος που προορίζεται για τον Γιαχβέ θυσιάζεται με τον κανονικό τρόπο, ενώ αυτός που προ-

9. Για τη θεωρία του ανιμισμού βλ. γενικά σε W. Burkert, *Homo Necans*. Ανθρωπολογική προσέγγιση στη θυσιαστήρια τελετουργία και τους μύθους της αρχαίας Ελλάδας, μτφρ. Β. Λιάπης, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2011 [1972], σελ. 154-155, σημ. 1. Ο S. Freud, στο κεφ. *Ανιμισμός, μαγεία και παντοδυναμία των σκέψεων* στο έργο του «*Τοτέμ και Ταμπού*» (μτφρ. Χ. Αντωνίου, Επίκουρος, Αθήνα, 1978, σελ. 98-127, 98-99), σημειώνει: «με τη στενότερη έννοια ανιμισμός ονομάζεται το δόγμα, που δέχεται την ύπαρξη ψυχικών παραστάσεων, και με την ευρύτερη την ύπαρξη πνευματικών όντων γενικά...». «Οι [πρωτόγονοι] λαοί εγκαθιστούν στον κόσμο αναρίθμητα πνευματικά όντα, που θεωρούνται ότι έχουν καλές ή κακές προθέσεις. Αυτά τα πνεύματα και οι δαίμονες θεωρούνται επίσης ως οι αιτίες των φυσικών φαινομένων και πιστεύεται, ότι εξαιτίας τους είναι έμφυχα όχι μόνον τα ζώα και τα φυτά, αλλά και τα άψυχα αντικείμενα».

10. J. G. Frazer, *The golden bough*, Macmillan, New York, 1922, σελ. 614.

11. W. Burkert, *Ελληνική μυθολογία και τελετουργία, δομή και ιστορία*, μτφρ. Η. Ανδρεάδη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1993 [1979], σελ. 110 επ.

12. Το θέμα της τύχης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθώς στις πρωτόγονες κοινωνίες το τυχαίο συνδέεται με το ιερό ή την θεία επιλογή. «Η τύχη», γράφει ο Girard, «έχει όλα τα γνωρίσματα του ιερού: άλλοτε ασκεί βία σε βάρος των ανθρώπων, άλλοτε τους ευεργετεί». Αυτές οι αντιλήψεις αποτελούν το υπόβαθρο για τις αρχαϊκές τελετές της θεοκορισίας στο νερό ή με τη χρήση της φωτιάς. «Η ιερή φύση της τύχης επανεμφανίζεται στο μεσαιωνικό θεσμό των δικαστικών δοκιμασιών». Βλ. R. Girard, *Το εξιλαστήριο θύμα. Η βία και το ιερό*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Εξάντας, Αθήνα, 1991 [1972], σελ. 529.

Πρακτικές «τυχαίας» επιλογής του θύματος επιβιώνουν στη σύγχρονη γλώσσα μέσα από αθώες ασκήσεις παιγνιδιού: «και τότε ρίξανε τον κλήρο/να δούνε ποιος θα φαγωθεί», που ασφαλώς παραπέμπει σε κατάσταση πραγματικής ανθρωποφαγίας. Βλ. Girard, *Το εξιλαστήριο*, όπ.π., σελ. 527.

ορίζεται για τον Αζαζέλ στήνεται ζωντανός μπροστά στο ναό, και ο μεγάλος ιερέας ακουμπάει τα δυο του χέρια πάνω στο κεφάλι του τράγου και εξομολογείται τις αμαρτίες του Ισραήλ για να θέσει τις αμαρτίες πάνω στο κεφάλι του ζώου. Μετά ο τράγος παραδίδεται σε έναν άνθρωπο, που τον οδηγεί στην έρημο και τον εγκαταλείπει εκεί.¹³

Το βασικό αντικείμενο αυτής της τελετουργίας είναι να προκαλέσει τη συνολική κάθαρση της ομάδας από όλα τα αρνητικά γεγονότα που επισυμβαίνουν στους ανθρώπους της. Αυτά είναι αόρατα και δεν αγγίζονται. Αντίθετα, υπάρχει ένα ορατό και απτό μέσο το οποίο προορίζεται να τα μεταφέρει μακριά. Και ο αποδιοπομπαίος τράγος είναι ακριβώς αυτό το μέσο.¹⁴ Κρίσιμη χειρονομία, σύμφωνα με το τελετουργικό αυτό, είναι η προβολή (projection) των αμαρτημάτων της κοινότητας ή των ενοχών γι' αυτά πάνω στο θυσιαζόμενο ζώο. Η προβολή αυτή ενώ στηρίζεται στην αποδοχή της διάπραξης σφαλμάτων από τα μέλη της κοινότητας, αντί να αποδεχθεί την ανθρώπινη συνθήκη, ως συνθήκη ευάλωτη εν γένει στις συγκυρίες του ατυχήματος, του αμαρτήματος (τόσο με την έννοια του λάθους υπολογισμού, όσο και αυτήν της αμαρτίας, της παραβίασης μιας εντολής), αλλά και του εγκλήματος (της εμπρόθετης πρόκλησης βλάβης) αρνείται ως ανοίκειο, ξένο και αποδιοπομπαίο το αποτέλεσμα τους, προβάλλοντας την αρνητικότητα της πράξης ως συνολική ποιοτική κατάσταση του δράστη. Ο δράστης, στο σχήμα αυτό, δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αρνητική του πράξη. Και η κοινότητα διαβλέπει στο πρόσωπό του, όπως σε καθρέφτη, το δυνάμει αρνητικό της είδωλο από το οποίο αποστρέφει το πρόσωπο διώκοντάς το.¹⁵

Στο προκειμένο παράδειγμα αξίζει να προσέξουμε ότι στην ουσία έχουμε δύο τύπους θυσίας. Μια θετική, κανονική που απευθύνεται στο Θεό και μια αρνητική, που απομακρύνει ό,τι θεωρείται κακό προς την ακατοίκητη από τους ανθρώπους έρημο. Με τη θετική θυσία ορίζεται η ταυτότητα του καλού «εμείς» της κοινότητας. Με την αρνητική, με την αποπομπή του ανίερου που βρίσκεται ανάμεσά τους, οι άνθρωποι του Θεού διατηρούνται ιεροί εξευμενίζοντας τον με τον ίδιο παλιό παγανιστικό τρόπο, και σβήνοντας, έτσι, σύμφωνα με το συλλογικό φαντασιακό, τα ίχνη του κακού από την κοινότητά τους. Η θυσία μέσω υποκατάστατων [ζώων] εμφανίζεται ως μετεξέλιξη της θυσίας των ανθρώπων. Η ανθρωποθυσία έχει, επίσης, δύο όψεις. Εμφανίζεται ως θυσία των πρώτων, αυτών που ηγούνται και επωμίζονται το βάρος της ομά-

13. Στο ίδιο.

14. Frazer 1992, *The golden*, όπ.π., σελ. 667.

15. Η πρακτική συνιστά ακριβώς το αντίθετο της ανάληψης ευθύνης. Αντίθετη σε αυτήν είναι η προτεινόμενη από τον Ιησού ανάληψη της ατομικής του καθενός ευθύνης για τα οικεία σφάλματα με την γνωστή φράση «ο αναμάρτητος πρώτος τον λίθον βαλέτω».

δας (θυσία του βασιλιά, του πρωτότοκου) και σε μεταγενέστερη παραφθορά των διακρινόμενων ως πρώτων στις πρώιμες αριστο-κτόνες κοινωνίες.¹⁶ Έχει, όμως, και τον χαρακτήρα της θυσίας των «απόβλητων», που δεν είναι απαραίτητα εγκληματίες με τη σύγχρονη σημασία του όρου, αλλά εμφανίζονται ως αναλώσιμοι για κάποιον πολιτισμικά ιδιαίτερο και προσδιορισμένο σε κάθε κοινότητα λόγο. Σταδιακά, οι κοινωνίες διακρίνονται σε αυτές που χρησιμοποιούν στρατηγικές ανθρωποφαγίας ή ανθρωπέμεσης (τους όρους πρωτο-χρησιμοποίησε ο Κλοντ Λεβί-Στρος).¹⁷ Στις περιπτώσεις των θετικών υπερβάσεων, όπως αυτές κυρώνονταν στις μη αποδεχόμενες νεωτερισμούς προ-νεωτερικές κοινωνίες, ο αποδιοπομπαίος τράγος δεν περιυβριζόταν εις το διηνεκές. Το θυσιαστήριο θύμα γινόταν, μερικές φορές, σεβαστό μετά το συμβάν-ακόμη και ως τον βαθμό να θεωρείται, αργότερα, ιδρυτικός ήρωας για μια κοινότητα. Ο Προμηθέας τιμήθηκε ως ιερός φαρμακός αφότου εκπληρώθηκε το θυσιαστικό πεπρωμένο του, και μπορούμε να καταγράψουμε και άλλες αντίστοιχες, αναδρομικές αποθεώσεις αποδιοπομπαίων τράγων, μέσα από μια σειρά θεμελιωδών αφηγήσεων - Όσιρις, Ρωμύλος, Ορφείας, Σωκράτης, Cuchulain [Μυθικός ήρωας των Κελτών] και βέβαια, Χριστός.¹⁸ Τέτοιες φιγούρες, σημειώνει ο Kearney, «αν και εξοστρακίσθηκαν ή στηλιτεύθηκαν αδιακρίτως από τους συγχρόνους τους, ιεροποιήθηκαν (ή, ορθότερα, καθιερώθηκαν) μετά από αιώνες, μέχρι που τελικά χαράχθηκαν στη μνήμη ως σωτήριοι θεοί, οι οποίοι επανέφεραν την κοινότητά τους από το χάος στην τάξη. Αναδύθηκαν και πάλι μέσα από την αγλύ του χρόνου ως θαυματουργές θεότητες, που κατόρθωσαν να μεταμορφώσουν την σύγκρουση σε νόμο».¹⁹

Ανάλογη με την εβραϊκή πρακτική της αποδιοπομπής είναι η αρχαιοελληνική πρακτική του φαρμακού. Παραδείγματα μάς παραδίδονται από διακριτές εκδοχές της σε διάφορα σημεία του ελλαδικού χώρου. Στην Κολοφώνα, ένα ιδιαίτερα απωθητικό άτομο διαλεγόταν ως φαρμακός. Αφού του έδιναν να φάει, τον μαστίγωναν με κλαδιά συκιάς και κρομμυδόσκιλλας, και τον οδηγούσαν έξω από την πόλη για να την εξαγνίσουν. Στα Άβδηρα πληρώνουν

---

16. O Burkert 1993, *Ελληνική μυθολογία*, όπ.π., σελ. 120, συζητά την περίπτωση του αρχαιοελληνικού οστρακισμού ως τέτοια πρακτική. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η ερμηνεία του βιβλικού παραδείγματος της ζηλόφθονης αποπομπής του Ιωσήφ από τους αδελφούς του. Το παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό για την αισιόδοξη κατάληξή του, η οποία αποδίδεται στις προσωπικές ικανότητες του Ιωσήφ, που τον καθιστούν δικαιωματικά ορθό αποδέκτη της εύνοιας που του επιδείχθηκε.

17. Z. Bauman, *Ρευστοί καιροί. Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Κ.Α. Γεώργιας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2008 [2007], σελ. 60.

18. R. Kearney, *Ξένοι, θεοί και τέρατα*, μτφρ. Ν. Κουφάκης, πρόλ. Ν. Σεβαστάκης, Ίνδικτος, Αθήνα, 2006 [2003], σελ. 82.

19. Στο ίδιο.

κάποιον κακόμοιρο φτωχό για τον εξαγνισμό. Τον ταΐζουν καλά και την καθορισμένη ημέρα τον πηγαίνουν έξω από την πόλη, τον περιφέρουν γύρω-γύρω από τα τείχη της και μετά τον κυνηγούν πέρα από τα σύνορα με πέτρες. Στην Αθήνα διαλέγονται δύο άσχημα πρόσωπα, στολίζονται με μια αρμαθιά σύκα και διώχνονται ως φαρμακοί. Στη Μασσαλία μια παρεμφερής τελετουργία εκτελούνταν σε ειδικές περιπτώσεις, όπως για την αποτροπή της πανούκλας. Κάποιος φτωχός άνθρωπος τρεφόταν καλά με δημόσια δαπάνη για ένα χρόνο, και μετά τον στόλιζαν με κλαδιά, τον έντυναν με «ιερά ενδύματα», τον περιέφεραν γύρω από την πόλη και κατόπιν τον έδιωχναν.²⁰ Οι Έλληνες ονόμαζαν αυτή τη διαδικασία κάθαρση (εξαγνισμό) και το άτομο που διωχνόταν ονομαζόταν περίψημα (απόβλητος) ή απλώς κάθασμα.²¹ Από τα παραδείγματα που έχουν σταχυολογηθεί από όλον τον γνωστό κόσμο καθίσταται εμφανής η σχέση του μοντέλου της αποδιοπομπής με τις γενικότερες πρακτικές της θυσίας.

Αξίζει στο σημείο αυτό να επιτρέψουμε στον Burkert να μας υπενθυμίσει την πραγματική κατάσταση από την οποία προέκυψε η ανάγκη της θυσίας στην πρωτογενή της, μη τελετουργική, μορφή. «Είναι η κατάσταση μιας ομάδας περικυκλωμένης από άγρια ζώα: άνδρες καταδιώκονται από λύκους ή πιθήκους μπροστά από λεοπαρδάλεις. Ο υπέρτατος κίνδυνος αντιμετωπίζεται με ταραχή και αγωνία. Συνήθως δεν υπάρχει παρά μόνον ένας τρόπος σωτηρίας: ένα μέλος της ομάδας πρέπει να γίνει λεία των πεινασμένων σαρκοφάγων, κι έτσι οι υπόλοιποι θα είναι ασφαλείς για την ώρα...».²² Η καλή συνείδηση των επιζώντων μπορεί να αποκατασταθεί με δύο τρόπους: ή το θύμα πρέπει να οριστεί ως υπάνθρωπος, ιδιαίτερα ένοχος, ή ακόμα «σκουπίδι για πέταμα» ή αντίστροφα να ανυψωθεί στο υπεράνθρωπο επίπεδο και να τιμηθεί για πάντα. Τα άκρα κάποτε συναντώνται: η μεγαλύτερη ταπείνωση καταλήγει σε θεοποίηση.²³

Είναι προφανές ότι παρόλο που οι περιστάσεις διαφέρουν καθώς ενδέχεται να είναι πείνα, ασθένεια, πόλεμος ή τακτικός ετήσιος εξαγνισμός, συνεκτικό τους χαρακτηριστικό είναι η κατάσταση της κοινής αγωνίας. Απέναντι σε αυτή, η ομάδα ακολουθεί μια σειρά δράσεων που στόχο έχουν την ψυχολογική της απελευθέρωση από το βάρος της εξαιρετικής έντασης. Η ακολουθία των δράσεων έχει ως εξής: α) επιλογή, με κριτήριο μια αρκετά αντιφατική διάκριση: ο πιο αποκρουστικός τύπος ή κάποιος που διακρίνεται στην κοινότητα για κάτι που θεωρείται περίεργο ή κάποιος που θεωρείται για κάποιο λόγο

20. Burkert 1993, Ελληνική μυθολογία, όπ.π., σελ. 112.

21. Στο ίδιο.

22. Στο ίδιο, σελ. 121.

23. Στο ίδιο, σελ. 122.

ευάλωτος, ή τέλος ως υποκατάστατο ένα ζώο, β) τελετές επικοινωνίας, ιδιαίτερα προσφορά τροφής, και στολισμός ή στέψη και γ) τελετές επαφής και χωρισμού για να εξασφαλισθεί η πολική αντίθεση: εκείνοι δραστήριοι και ασφαλείς από τη μια πλευρά, το παθητικό θύμα από την άλλη. Έτσι, ο άνθρωπος οδηγείται εκτός του περιγύρου της κατοικημένης από την κοινότητα περιοχής με αποτέλεσμα την ψυχολογική σωτηρία της κοινότητας από την αγωνία, που εξαφανίζεται με το θύμα.²⁴ Η δημιουργία ενός περιχαρακωμένου «εμείς» απέναντι στον «άλλο» που επωμίζεται όλα τα λάθη και τις ατυχίες της κοινότητας επιτελεί μια συγκεκριμένη ψυχολογική λειτουργία που εμφανίζεται σε κάθε γενικευτική μανιχαϊστική διάκριση μεταξύ καλού και κακού. Η θυσία, σε όποια από τις πρώιμες εκδοχές της, διαδραματίζει κεντρικό ρόλο σε κοινωνίες που στερούνται κοσμικού δικαστικού συστήματος και επομένως απειλούνται από την εκδίκηση. Η γένεση του κοσμικού δικαίου συρρικνώνει σημαντικά το πεδίο των θυσιαστικών τελετουργικών και περιχαρακώνει τη δράση τους. Στην κλασική Αρχαία Ελλάδα και την Αρχαία Ρώμη δεν απαντώνται κυρωτικές θυσιαστικές πρακτικές.²⁵

Η τελετουργία της αποδιοπομπής, ωστόσο, υφίσταται σταδιακούς μετασχηματισμούς κάποτε μέσα από τις πρακτικές του ποινικού συστήματος και κάποτε σε παραλληλία με αυτές του κοινωνικού χώρου. Η αποδιοπομπή, όπως ήδη με άλλα λόγια αναφέραμε, εγκυβύζει την μιμητική ή ομόθυμη βία απέναντι σε ένα θύμα, το οποίο απελευθερώνει την κοινότητα, έστω περιστασιακά, από την αγωνία της. Αντίθετα, η κοινότητα κινδυνεύει, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Girard, από την «απώλεια της ιδρυτικής ομοψυχίας», η οποία είναι δυνατόν να διολισθησει σε «αμοιβαία βία». Η αμοιβαία βία διασπά τον κοινωνικό ιστό και καταστρέφει όσα οικοδόμησε η ενοποιητική δράση της ιδρυτικής ομοψυχίας.²⁶

Η απάντηση στο ερώτημα αν είναι αναγκαία η μιμητική ή ομόθυμη βία για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, με άλλα λόγια αν είναι αναγκαία η διαμόρφωση ενός «εμείς» που προβάλλει την κοινωνική αρνητικότητα σε κάποιον θυματοποιημένο «άλλο», η σύγχρονη απάντηση είναι αρνητική, παρόλο που δεν αποτελεί οικουμενικά τον κοινωνικό κανόνα.²⁷

Στην ανάλυση που προηγήθηκε, η σκιαγράφηση, σε πολύ γενικές γραμμές, των τελετουργιών αποδιοπομπής (εξιλέωσης) υποδεικνύει ότι η διαμόρφω-

24. Στο ίδιο, σελ. 115.

25. Girard 1991, Το εξιλαστήριο, όπ.π., σελ. 38

26. Στο ίδιο, σελ. 239.

27. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο René Girard άφησε ανοικτή την απάντηση στο ερώτημα αυτό. Βλ. R. Girard, Εθεώρουν τον σατανάν ως αστραπίν..., μτφρ. Ε. Γραμματικοπούλου, Εξάντας, Αθήνα, 2002 [1999], σελ. 25 επ.

ση της ιερής ετερότητας διαμέσου των θρησκευτικών πρακτικών, εκφράζει και εγκαθιδρύει ταυτόχρονα την ουσιαστική ανωτερότητα του συλλογικού είναι έναντι των ατομικών του συνιστωσών. Παράλληλα, οργανώνει σε χωρο-χρονική προοπτική το «εντός» ως δυνάμει θετικό και το «εκτός», ως άγνωστο, ξένο και άρα ως δυνάμει αρνητικό. Στο πεδίο των πρωτόγονων αντιλήψεων πρέπει να κατανοήσουμε την δράση της θρησκευτικής βίας ως ιερής και τον τόπο άσκησής της ως καθιερωμένο, επίσης. Η καθιέρωση του «εκτός» ή πέραν των ορίων ως αρνητικού αποτελεί μια συνιστώσα των προ-νεωτερικών αντιλήψεων που θα διατηρηθεί με παραλλαγές στο κοσμικό ποινικό δίκαιο. Η εξορία, στις διάφορες εκδοχές της, αποτελεί κυρίαρχη ποινή των προ-νεωτερικών κοινωνιών.²⁸

---

28. Μ. Αρχιμανδρίτου, Ο λύκος και ο νόμος, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015.

Wal ‘aar?! Τιμή, τάξη και φυλή. Έγκλημα και κοινωνία στη σύγχρονη Ιορδανία

ΣΤΡΑΤΟΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ

Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Το παρόν (προϊόν επιτόπιας έρευνας), αποτελεί μια κριτική εγκληματολογική εισαγωγική αναφορά για το ζήτημα των «εγκλημάτων τιμής» στη σύγχρονη Ιορδανία. Διατρέχοντας το ιστορικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της χώρας, προσπαθούμε αντί να αναπαράγουμε κλασικά οριενταλιστικά στερεότυπα, να συνδέσουμε αυτό το είδος της εγκληματικότητας και της αντιμετώπισής της με πατριαρχικές δομές και την εξουσία της συγκεκριμένης καπιταλιστικής κοινωνίας.

1. Ένα νεαρό κράτος με μια μακρά ιστορία είναι το Χασμίτικο Βασίλειο της Ιορδανίας. Αν και υπάρχουν αρχαιολογικές αποδείξεις στη χώρα αστικοποιημένης εγκατάστασης που χρονολογούνται από το 9.000 π.Χ. (από τις πρώτες χώρες στον κόσμο), αν και τα εδάφη της σημερινής Ιορδανίας φιλοξένησαν από τους παλιούς πολιτισμούς και ήταν σημαντικά κομμάτια της ιστορίας όλων των μεγάλων αυτοκρατοριών, τίποτα από όλα αυτά δεν έχει γίνει μέρος της σύγχρονης πολιτιστικής ταυτότητας των Ιορδανών, σε αντίθεση με τη γειτονική Συρία (Georgoulas 2006), η οποία έχει ενσωματώσει την αντίστοιχη ιστορία της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Το ιστορικό σημείο έναρξης για τους περισσότερους Ιορδανούς είναι η ένωση των διάσπαρτων αραβικών φυλών της περιοχής, υπό τον Εμίρη Φεϊζάλ, η συμμαχία με τους Άγγλους και η εξέγερση ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια του

Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Αλλά και αυτό το σημείο της ιστορίας δεν έχει συγκεκριμένο γεωγραφικό περιορισμό και άρα ένα χώρο για να αναπτυχθεί ένα ξεχωριστό «έθνος». Ο Εμίρης Φεϊζάλ προερχόταν από τη Μέκκα, κατέκτησε τα εδάφη της σύγχρονης Σαουδικής Αραβίας, Ιορδανίας και Νότιας Συρίας, ζήτησε ένα ανεξάρτητο Αραβικό κράτος και τελικά αυτό που αρχικά πήρε ήταν ένα υποτελές στους Άγγλους Ιράκ, δίνοντας στον αδελφό του Αμπντάλα τη βασιλεία μιας άλλης περιοχής, που σχεδίασε πάνω στο χάρτη και χωρίς καμία σχέση με συγκεκριμένα ιστορικά και άλλα δεδομένα, ένας νεαρός Βρετανός γραμματέας τότε, ο Γουίνστον Τσόρτσιλ. Τελικά, από το 1921 που έγιναν τα παραπάνω ο Αμπντάλα έπρεπε να περιμένει μέχρι το 1946 για να ανακηρυχθεί βασιλιάς της Ιορδανίας. Το «έθνος» ως κομμάτι της ταυτότητας για τους Ιορδανούς είναι μια έννοια που δεν έχει καμία σχέση με το όνομα της χώρας τους, ξεπερνά τα γεωγραφικά της σύνορα, ενώ ταυτόχρονα συνδέεται άμεσα με την έννοια της φυλής. Το σύνολο των φυλών, νομαδικών ή μη, αποτελούν το ενιαίο του έθνους, αλλά η μετατροπή αυτή σε ένα ενιαίο Κράτος στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν ήταν επιτυχής. Αποτυχημένες προσπάθειες ένωσης με το Ιράκ και την Αίγυπτο, αποτυχημένοι πόλεμοι με το Ισραήλ και κυρίως, μια, πάντα, εξαρτημένη εξωτερική πολιτική από τη Δύση, εκ μέρους της χασιμίτικης δυναστείας που κυβερνά ακόμα, έδωσε ως παγιωμένο αποτέλεσμα τα σημερινά γεωγραφικά σύνορα της χώρας. Από την άλλη πλευρά, σύντομα η Ιορδανία έγινε μια χώρα υποδοχής προσφύγων τόσο Παλαιστινίων (σε δύο κύρια κύματα, το 1948 και το 1967), όσο και Ιρακινών, στον πρώτο και στον δεύτερο πόλεμο του Κόλπου (Winkler 1997). Στην πρώτη περίπτωση όμως (της προσφυγιάς των Παλαιστινίων) αυτή δεν έγινε χωρίς αιματοχυσία, στο εσωτερικό της χώρας. Η συνεχιζόμενη εξάρτηση από την Αγγλική επικυριαρχία (η οποία είχε πάψει τυπικά πριν μερικά χρόνια, ουσιαστικά όμως συνεχιζόταν), και αργότερα από την Αμερικανική με ενδεικτικά γεγονότα την εκθρόνιση του γιου του Αμπντάλα, Ταλάλ μόλις ένα χρόνο μετά την έναρξη της βασιλείας του, το 1953 από τους Άγγλους και την αναγκαστική εκθρόνισή του γιου του Χουσεΐν νεαρού μαθητή αγγλικής στρατιωτικής σχολής, την καθαίρεση της κυβέρνησης το 1957, γιατί είχε αρχίσει διάλογο με την ΕΣΣΔ, αλλά και πρόσφατα την εκθρόνιση του βασιλιά Αμπντάλα (γιό του Χουσεΐν) αν και δεν είχε τις τυπικές προϋποθέσεις σύμφωνα με το Σύνταγμα, γιατί η μητέρα του είναι Αγγλίδα και η καθαίρεση του αδελφού του Χουσεΐν προκάλεσε την αντίδραση - εξέγερση των Παλαιστινίων ανταρτών. Το αποτέλεσμα της εξέγερσης ήταν το ιστορικό γεγονός «Μαύρος Σεπτέμβρης» με το θάνατο περίπου 3000 ανθρώπων και την υποταγή των Παλαιστινίων προσφύγων στην εξουσία του Χουσεΐν (Beverly & Hinchcliffe 2001).

2. Με ένα πληθυσμό, ο οποίος τα τελευταία 50 χρόνια δεκαπλασιάστηκε (από 586.000 σε σχεδόν 6 εκατομμύρια σήμερα), με σχεδόν 2 εκατομμύρια καταγεγραμμένους ως Παλαιστίνιους πρόσφυγες (το 65% του πληθυσμού υπολογίζεται ως Παλαιστινιακής καταγωγής), με 500.000 Ιρακινούς μετανάστες και το υπόλοιπο κυρίως Βεδουίνους, η Ιορδανία είναι μια χώρα βαθιά διαιρεμένη. Σχεδόν 2 εκατομμύρια κατοίκους έχει η πρωτεύουσα Αμάν, ενώ ο πραγματικός νομαδικός πληθυσμός Βεδουίνων είναι μόνο γύρω στις 40.000. Η ουσιαστική διαφορά όμως είναι οι έντονες ταξικές αντιθέσεις. Όλοι οι Παλαιστίνιοι πρόσφυγες μένουν σε καταυλισμούς που υπάρχουν από το 1967 με έντονη φτώχεια, παιδική εργασία, ανεργία, άθλιες συνθήκες επιβίωσης. Σε έναν τέτοιο καταυλισμό, σε 1,5 τετραγωνικά χιλιόμετρα μένουν περισσότεροι από 100.000 άνθρωποι (Scannel 2010: 56-63). Το ίδιο συμβαίνει και με τους Ιρακινούς μετανάστες του πρώτου κύματος μετανάστευσης το 1990. Φτωχοί όλοι, ήρθαν στην Ιορδανία για δουλειά, πληρώνονται τα μισά του κατωτάτου μισθού του Ιορδανού, και στέλνουν συνάλλαγμα στους συγγενείς τους στην πατρίδα τους, μέσω φακέλων που μεταφέρουν ταξί, τα οποία κρατούν ποσοστό του συνολικού ποσού (Quna 2008). Το 2003 όμως, το δεύτερο κύμα της Ιρακινής μετανάστευσης ήταν αποκλειστικά από πλούσιους Ιρακινούς που είχαν πολιτικούς δεσμούς με το καθεστώς Σαντάμ,²⁹ μεταφέροντας μεγάλα χρηματικά ποσά και προβαίνοντας σε αγορές πολυτελών οικιών. Είναι αυτοί οι οποίοι σήμερα κινούν την οικονομία (Al Khalidi 2010: 1) μαζί με τους μη νομαδικούς Βεδουίνους και αυτό έχει αντανάκλαση και στο χωροταξικό των αστικών κέντρων, ειδικά στην πρωτεύουσα Αμάν. Το υποβαθμισμένο κέντρο κατοικείται από Παλαιστινιακής καταγωγής Ιορδανούς εργαζομένους και Ιρακινούς του πρώτου κύματος μετανάστευσης, ενώ συγκεντρωμένα πλούσια προάστια με τη μορφή των προστατευμένων περιοχών κατοικούνται από την κυρίαρχη τάξη Βεδουίνων και Ιρακινών του δεύτερου κύματος μετανάστευσης. Αντίστοιχη είναι και η επαγγελματική κατανομή, με την πρώτη κατηγορία να ασχολούνται (αν δεν είναι άνεργοι) με το μικροεμπόριο και την ιδιωτική παροχή υπηρεσιών αμειβόμενη με το βασικό μισθό (κάτω από 300 ευρώ) ως ανώτατο όριο, ενώ η δεύτερη κατηγορία καταλαμβάνει ανώτερες διευθυντικές θέσεις στο δημόσιο και έχει στην κατοχή της ιδιωτικά μέσα παραγωγής. Μια χώρα με ανεργία γύρω στο 25% (ανεργία νέων 30%), χωρίς πλουτοπαραγωγικές πηγές, υψηλά ποσοστά πληθυσμού που ζει κάτω από το όριο της φτώχειας (το 13% του πληθυσμού ζει με 1,5 ευρώ την ημέρα), υψηλό δημόσιο χρέος και έλλειμμα, θεωρείται από την Παγκόσμια Τράπεζα ως χώρα υψηλού εισοδήματος,³⁰ ενώ ο ρυθμός ανάπτυξης

29. Ενδεικτικό είναι ότι ανάμεσα σε αυτούς που ήρθαν με το δεύτερο κύμα Ιρακινών μεταναστών, ήταν και οι δύο νύφες του Σαντάμ Χουσεΐν με τα οκτώ παιδιά τους.

30. www.data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups.

της είναι 4,3% ετησίως,³¹ ο οποίος και βασίζεται στις ενέσεις ξένης οικονομικής βοήθειας, κυρίως από τις Η.Π.Α (το 2009 οι Η.Π.Α έδωσαν οικονομική βοήθεια 761 εκατομμύρια δολάρια και αντίστοιχα ποσά δίνουν κάθε χρόνο),³² αλλά και από το ΔΝΤ (2 δις δολάρια το 2012 με αντάλλαγμα έδωσε μνημονιακές πολιτικές). Τα παραπάνω αντικρουόμενα στοιχεία αποτελούν ενδείξεις μιας έντονα πολωμένης ταξικά κοινωνίας, ενώ νέοι τομείς παραγωγής, όπως η πυρηνική ενέργεια (Luck 2010: 1), λογισμικό και διαδίκτυο (The Star 20-26/12/2010: 3), σχεδιάζονται στο πλαίσιο πάντα της ανάδειξης μιας νέας επιχειρηματικής ελίτ, η οποία επί του παρόντος έχει αγοράσει πάμφθινα δημόσιο πλούτο με το επιχείρημα ότι έτσι θα γίνει πιο παραγωγική η οικονομία, αλλά με αποτέλεσμα μέχρι στιγμής την απόλυση 1/3 του συνόλου των εργαζομένων με πιο απτά παραδείγματα τις Ιορδανικές αερογραμμές, το δημόσιο τμήμα μεταφορών και τις τηλεπικοινωνίες (Abou-Ragheb 2010: 55-64).

3. Τα παραπάνω οικονομικά στοιχεία έχουν αντίστοιχη ανταπόκριση και στο πεδίο της πολιτικής και της μορφής της δημοκρατίας της χώρας. Ενώ η επίσημη - μιντιακή εικόνα και όχι μόνο (Brynen 1992) της συνταγματικής μοναρχίας της χώρας είναι ότι αποτελεί υπόδειγμα δημοκρατίας και σταθερότητας για την περιοχή, η πραγματικότητα από τα μέσα είναι διαφορετική. Οι τελευταίες εκλογές χαρακτηρίστηκαν, από το Εθνικό κέντρο για τα δικαιώματα του ανθρώπου, ανελεύθερες αν και σε σύγκριση με τις προηγούμενες «υπήρξε βελτίωση», γιατί τώρα πια μπορούν να ψηφίζουν οι εργαζόμενοι στις ένοπλες δυνάμεις και την αστυνομία και ταυτόχρονα αυξήθηκε η ποινή της αγοραπωλησίας ψήφου στα επτά χρόνια (Hazaimeh 2010: 1,5). Οι εκλογές χαρακτηρίζονται γενικότερα από τη μεγάλη συμμετοχή του κράτους στη διοργάνωσή τους, το οποίο και αυξάνει τεχνητά τα ποσοστά της συμμετοχής (που και πάλι είναι 50%) για να μη φανεί η τεράστια αποχή που είναι ταξική και αφορά στα στρώματα των ανέργων και χαμηλο-αμειβόμενων Ιορδανών Παλαιστινιακής καταγωγής.³³ Το κριτήριο της ψήφου και εντέλει της εκλογής δεν είναι το πολιτικό, αλλά το φυλετικό - συγγενικό, καθώς οι πολίτες βλέπουν το κοινοβούλιο ως τον ενδιάμεσο φορέα εξυπηρέτησης προσωπικών συμφερόντων. Ενδεικτικά πάνω από το 80% των υποψηφίων στα προεκλογικά τους μηνύματα αναφέρονται στη φυλετική τους καταγωγή, ενώ μόνο οι 67 από τους 764 υποψήφιους αντιπροσώπευαν πολιτικά κόμματα και κινήσεις και μόνο 3 από αυτούς κατόρθωσαν να εκλεγούν (Al Masri 2010: 62-64). Ο τύπος, η ιδιωτική και η δημόσια τηλεόραση δεν έχουν καμία ανεξαρτησία και αξιοπιστία στην κάλυψη πολιτικών θεμάτων

31. www.oecd.org/dac/effectiveness/Jordan%203.pdf

32. www.oecd.org/dac/effectiveness/Jordan%203.pdf

33. Η μεγαλύτερη αποχή, 65%, είναι στην πρωτεύουσα.

και εκλογών (Al Sharif 2010: 49), ενώ τα φαινόμενα αγοραπωλησίας ψήφου δεν μειώθηκαν καθόλου· αναφέρονται γλαφυρά παραδείγματα, όπως ενός εργολάβου που πλήρωσε 200 δηνάρια σε 400 άντρες για να τον ψηφίσουν (Kaya-li 2010: 18). Όπως αναφέρει ο εκδότης του περιοδικού *Jordan Business* (Kardoosh 2010: 31) «η Ιορδανία έχει αποτύχει στο να αναπτύξει ισότιμα τον πλούτο και να προωθήσει την κριτική σκέψη στους πολίτες της. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει ‘σωστή δημοκρατία’ δεν οφείλεται στη θρησκεία. Υπάρχει μια γραφειοκρατία, που είναι ένας γιγάντιος πατρονιστικός μηχανισμός, ένα δίκτυο κοινών συμφερόντων ανθρώπων που έχουν μια κοινή καταγωγή και μια κουλτούρα υπακοής, η οποία προέρχεται και από τον φόβο ως αποτέλεσμα των μαζικών επενδύσεων του τομέα της (αν)ασφάλειας, τα ελεγχόμενα ΜΜΕ και το στείρο εκπαιδευτικό σύστημα. Η μόνη λύση θα προέλθει από την πραγματική διάκριση των εξουσιών, ελεύθερες εκλογές, ανεξάρτητα ΜΜΕ, ελευθερία λόγου, δυνατότητα να δημιουργηθούν πολιτικά κόμματα, διαφάνεια στη διοίκηση». Ενδεικτικό για την κουλτούρα ελέγχου και υπακοής είναι και το γεγονός ότι τόσο οι ΜΗΚΥΟ, όσο και η Αδελφότητα των Μουσουλμάνων στην Ιορδανία, φαίνονται να μην αμφισβητούν στη δράση τους τη νομιμοποίηση της υπάρχουσας κατάστασης. Όπως ενδεικτικά αναφέρει ο Wiktorowicz (2000), στην ουσία η «κοινωνία των πολιτών» στην Ιορδανία λειτουργεί ως ένα εργαλείο κυβερνητικού κοινωνικού ελέγχου και για αυτό άλλωστε και προωθείται η δημιουργία τέτοιων οργανώσεων από το καθεστώς. Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από τρεις στρατηγικές. Δημιουργία βασιλικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, διοικητικός έλεγχος στις υπόλοιπες, και ένταξη όλων σε μια Κεντρική Ένωση Εθελοντικών Σωματείων (Wiktorowicz 2002). Αλλά και η Αδελφότητα Μουσουλμάνων στην Ιορδανία έχει μια ιστορία μη βίας και συχνής υπεράσπισης του καθεστώτος από άλλες οργανώσεις με ριζοσπαστικές ιδεολογίες (Moadel 2002). Σε αρκετές εκλογικές διαδικασίες δεν συμμετέχουν, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν μέλη τους τα οποία έχουν υποστηρίξει κυβερνητικούς υποψήφιους, όπως συνέβη και στις προηγούμενες εκλογές για το κοινοβούλιο (Ben Hussein 2010a: 3), ή να υπάρχουν εκλογές που να συμμετέχουν (Ben Hussein 2010b: 3). Από την άλλη πλευρά όμως, η νομιμοποίηση του καθεστώτος προέρχεται και μέσα από διαδικασίες καταστολής. Οι φοιτητές στα Πανεπιστήμια δεν έχουν άδεια να προωθούν πολιτικά κόμματα, ενώ οι Πρόεδροι των Πανεπιστημίων έχουν το δικαίωμα να διαλύσουν τις φοιτητικές ενώσεις και να μην επιτρέψουν φοιτητικές εκλογές. Στις φοιτητικές εκλογές οι υποψήφιοι δεν επιτρέπεται να κάνουν ομαδικές καμπάνιες, αποτρέπεται η διαμόρφωση πολιτικών και ιδεολογικών αιτημάτων, ενώ προωθείται αντίστοιχα η φυλετική ατζέντα. Φοιτητές έχουν ανακριθεί από σώματα ασφαλείας, γιατί έχουν μεταφέρει εφημερίδες και πολιτικά βιβλία, είχαν πολιτικά poster στο

δομάτιό τους, συμμετείχαν σε καθιστική διαμαρτυρία, κ.ά. (Kheetan 2010: 3). Όλα τα παραπάνω σχετίζονται με το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας και φέρνει στην επιφάνεια την ηγεμονική κατηγορία της «Βεδουίνικης φυλής», η οποία όμως είναι μια μη σταθερή κοινωνική ταυτότητα που πηγάζει από διαδικασίες συνεργατικές μεταξύ των νομαδικών και μη νομαδικών φυλών και των Χασμιτών βασιλιάδων και δεν μπορεί να ειπωθεί μέσα από οριενταλιστικές - δυτικές κατασκευές (Layne 1981). Ο Massad μάλιστα ονοματίζει τους δύο κεντρικούς θεσμούς που παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία και οριοθέτηση αυτής της ηγεμονικής ταυτότητας στην Ιορδανία, το νομοθετικό σύστημα και τον στρατό (Massad 2001). Οι θεσμοθετημένες από το κράτος θετικές διακρίσεις για ένταξη των Βεδουίνων στη διοικητική και στρατιωτική ιεραρχία, για ξεχωριστές εκλογικές περιφέρειες και θέσεις βουλευτών, για ειδικές βασιλικές υποτροφίες σε στρατιωτικές σχολές και Πανεπιστήμια, για ειδικά φυλετικά δικαστήρια, συνοδεύονται και από άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που και αυτά με τη σειρά τους αναδεικνύονται ως ηγεμονικά στη σύγχρονη Ιορδανική κοινωνία. Τον συντηρητισμό και τη δύναμη της οικογενειακής παράδοσης (Shourp 2007), που από τη μια πλευρά έχει ως κύρια αξία τον μεγάλο σεβασμό στους ηγεμόνες - πολιτικούς και θρησκευτικούς - και τους μεγαλύτερους, και από την άλλη πλευρά την κατώτερη θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την προστασία της «τιμής», ως μηχανισμού ελέγχου και διατήρησης αυτής της θέσης. Σε αυτό το πλαίσιο έχει απόλυτο δίκιο η Warrick όταν αναφέρει ότι το ζήτημα του φύλου στην Ιορδανική κοινωνία δεν είναι απλώς ένα ειδικό θέμα στην πολιτική ατζέντα, αλλά ένδειξη και σύμβολο του χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος ως όλο (Warrick 2009). Με σχεδόν μηδαμινή πρόσβαση στην πολιτική εξουσία και το δικαστικό σώμα,³⁴ με ζητήματα ως προς την πρόσβαση και τις διακρίσεις στη δικαιοσύνη, τις ευκαιρίες ισότιμης πρόσβασης στην αγορά εργασίας, τα πολιτικά, κοινωνικά και ασφαλιστικά δικαιώματα (Nazir and Tomppert 2005), αλλά κυρίως τη βία, η οποία παραμένει θεμελιώδες στοιχείο για τη λειτουργία της πατριαρχικής δομής που κυβερνά την καθημερινότητα και βρίσκεται σε αγαστή συνεργασία με το καθεστώς (Ghanim 2009), η μεγάλη πλειοψηφία των Ιορδανών γυναικών κατέχουν χαμηλή κοινωνική θέση στην κοινωνική ιεραρχία. Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμιστεί ότι αυτή η κοινωνική θέση και το «ιδεώδες» της σιωπηλής, παθητικής και υπάκουης γυναίκας, δεν έχει να κάνει με τη βάση της μουσουλμανικής θρησκείας, όπως απέδειξε η Mernissi μελετώντας τα κείμενα κλειδιά της θρησκείας, αλλά με μια κατασκευή από τους ουλάμα - άντρες θεολόγους - δικαστές, που συμμετείχαν στις πρώτες

34. Η πρώτη γυναίκα βουλευτής εκλέχθηκε μόλις τη δεκαετία του 1990, ενώ λιγότερο από το 1% των δικαστών είναι γυναίκες.

εθνοτικές και κρατικές συγκροτήσεις μουσουλμανικών οντοτήτων, παρερμηνεύοντας τα αντίστοιχα θεολογικά κείμενα για να διατηρήσουν και να αναπαράγουν το πατριαρχικό πολιτικό πνεύμα που προϋπήρχε, και στη συνέχεια του οποίου στηρίχθηκαν (Mernissi 1975). Το ότι η κοινωνική θέση της γυναίκας είναι διαμορφωμένη κυρίως μέσα από τις πολιτικές και πολιτισμικές διεργασίες και όχι από τη θρησκεία, επιβεβαιώνονται και από την έρευνα της Droeber για τις νέες, υψηλής μόρφωσης, αστικής καταγωγής, γυναίκες της σύγχρονης Ιορδανίας, οι οποίες όχι μόνο δεν υφίστανται τέτοιες διακρίσεις, αλλά έχοντας προσβάσεις στην πολιτική εξουσία αποκτούν σημαντικό ρόλο και επιρροή στο κοινωνικό - πολιτισμικό περιβάλλον (Droeber 2005). Από την άλλη πλευρά όμως τα εγκλήματα τιμής, με θύματα γυναίκες, αποτελούν ένα μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα με χαμηλή θεατότητα και μια μελέτη η οποία δεν θα αναπαράγει οριενταλιστικές στερεοτυπικές αναλύσεις και ταυτόχρονα θα το συσχετίζει με ευρύτερες κοινωνικό-πολιτικές διεργασίες είναι χρήσιμη για την κατανόηση. Η κριτική εγκληματολογική έρευνα μας προσφέρει αυτά τα εργαλεία.

4. Αν δούμε κάποια νούμερα που εμφανίζονται είτε σε διεθνείς δημοσιεύσεις, είτε σε επίσημα στατιστικά, αποκτούμε μια εικόνα για την εγκληματικότητα της Ιορδανικής κοινωνίας, η οποία όμως είναι ελλιπής. Η χώρα έχει βαθμολογηθεί ως 24η στον κόσμο για την αξιοπιστία της αστυνομίας της και 13^η στον κόσμο ως προς την πρόληψη του οργανωμένου εγκλήματος και έτσι φαινομενικά παρουσιάζεται ως μια από τις ασφαλέστερες παγκοσμίως.³⁵ Το νομικό της οπλοστάσιο είναι ένα υβρίδιο ναπολεόντειου κώδικα, τον οποίο έχει κληρονομήσει από την Αίγυπτο, Βρετανικού νόμου και σαρίας. Στοιχεία όπως το να ασκεί κριτική στο Βασιλιά μπορεί να σε βάλει φυλακή μέχρι τρία χρόνια, φαίνονται ως ασήμαντες εξαιρέσεις. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης που είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη, δεν φαίνεται να απειλείται από το γεγονός ότι ο απόλυτος άρχων έχει το δικαίωμα διορισμού και παύσης των δικαστών. Μια πιο προσεκτική και κριτική ματιά στα στοιχεία της επίσημης στατιστικής υπηρεσίας όμως, βάζει ερωτήματα που πρέπει να διερευνηθούν περαιτέρω. Σύμφωνα με αυτά, βλέπουμε ότι το έγκλημα στην Ιορδανία παρουσιάζει αυξητική πορεία τα τελευταία χρόνια και μάλιστα το 30% από το σύνολο των εγκλημάτων είναι βαριάς εγκληματικότητας, ενώ το ποσοστό της δικαστικής επίλυσης ανέρχεται στο 72,3%. Πάνω από το μισό του συνόλου της εγκληματικότητας καταγράφεται στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας Αμάν, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια έχει καταγραφεί μια εκπληκτική μείωση (από 47.723 υποθέσεις το 2011 σε 7.209 υποθέσεις το 2012) στις καταγραφές αδικημάτων που εμπíπτουν στην αρμοδιότητα του ειδικού δημοτικού δικαστηρίου του Αμάν, το

35. <http://en.wikipedia.org/wiki/Jordan> (πρόσβαση 22.1.2015).

οποίο ασχολείται με υποθέσεις τροχαίων αδικημάτων, παραβάσεων πολεοδομικού κώδικα, υγειονομικού κώδικα, τροφίμων, επαγγελματικές άδειες, κ.ά. (Jordan Statistical Yearbook 2012). Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει το σύνολο της εγκληματικότητας ανά είδος εγκλήματος, ανά έτος.

	2012	2011	2010	2009	2008
Κακουργήματα	9621	9326	9270	8241	7812
Απόπειρα φόνου	513	575	451	392	366
Φόνος εκ προθέσεως	153	133	109	91	100
Ληστεία	5798	5671	5584	4930	4839
Βιασμός	174	148	152	118	120
Απαγωγή	130	127	86	77	75
Διακόρευση	767	607	662	657	604
Εγκληματική Παραποίηση	177	183	235	237	169
Παραχάραξη χρημάτων	116	123	110	103	79
Βαριά Σωματική Βλάβη	1071	903	807	706	717
Δωροδοκία	93	92	143	176	169
Αγορά - Πώληση Ναρκωτικών	524	509	478	661	533
Συμφωνία με Εγκληματικό Σκοπό	83	231	419	46	12
Άλλα	22	24	34	29	29
Πλημμελήματα	23308	22149	17608	16486	15949
Φόνος Χωρίς Προέθεση	24	20	30	26	24
Ληστεία Ανηλίκου	7711	8323	6616	5732	5451
Κλοπή	2030	1903	1497	1417	1869
Απόπειρα Ληστείας	812	906	827	773	802
Αντίσταση κατά της Αρχής	1688	1497	1638	1706	1448
Κλοπή Αυτοκινήτου	4908	4348	2589	2618	3037
Παραβίαση Εργατικής Νομοθεσίας	4	8	13	17	4
Πορνεία	67	22	21	27	26
Μοιχεία	142	102	96	96	112
Αρχαιοκαπηλία	70	62	112	132	82
Εμπρησμός	1574	1384	1166	996	791
Χαρτοπαιξία	8	21	12	13	20
Εξάρτηση από Ναρκωτικά	373	330	45	273	369
Κατοχή Ναρκωτικών	3811	3184	2897	2626	1880
Αυτοκτονία	86	39	49	34	34
Σύνολο	32929	31475	26878	24727	23761

Τα ενδιαφέροντα στοιχεία σε αυτόν τον πίνακα είναι πολλά. Καταρχάς, η ποινικοποίηση της αυτοκτονίας, της εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες, της μοιχείας, της διακόρευσης. Επίσης, ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι ενώ το σύνολο των αδικημάτων ακολουθεί μια αυξητική πορεία, τα εγκλήματα που συνδέονται με δραστηριότητες «του λευκού κολάρου» είτε είναι σταθερά, είτε μειώνονται (εγκληματικές συμφωνίες, δωροδοκίες, παραχάραξη, αρχαιοκαπηλία, κ.ά). Ειδικά δε για τις δωροδοκίες κατανοούμε ότι αυτό έρχεται σε αναντιστοιχία με τη πραγματικότητα, τα στοιχεία της οποίας παρουσιάσαμε πιο πάνω. Το ίδιο όμως συμβαίνει και με τις παραβάσεις της εργατικής νομοθεσίας. Μια έρευνα του Εθνικού κέντρου για τα ανθρώπινα δικαιώματα που παρουσιάστηκε στην εφημερίδα *Jordan Business* (Child labor linked to delinquency, Dec. 2010: 40) ανεβάζει τον αριθμό των εργαζόμενων παιδιών σε χιλιάδες με άθλιες συνθήκες εργασίας.

Μια άλλη διάσταση είναι η πραγματικότητα της λειτουργίας του δεύτερου βαθμού φιλτραρίσματος ως προς μια εγκληματική πράξη, δηλαδή στοιχεία της καθημερινής λειτουργίας των δικαστηρίων τα οποία άλλωστε δυσκολεύονται να ανταπεξέλθουν σε αυτήν την αύξηση της εγκληματικότητας (Husseini 2012: 1). Το 2010 ένας υδραυλικός καταδικάζεται για σεξουαλική κακοποίηση ενός έφηβου αγοριού μετά από τέσσερα χρόνια που καθυστέρουσε η εκδίκαση και μόλις στο μισό της προτεινόμενης ποινής, γιατί η οικογένεια του αγοριού αποφάσισε να αποσύρει τις κατηγορίες (Husseini 2010a: 2). Το εφετείο ζητά περαιτέρω μείωση στην ποινή ενός άντρα που σκότωσε την αδελφή του (έγκλημα τιμής), γιατί το έκανε σε μια στιγμή οργής. Πρωτόδικα είχε καταδικαστεί σε 15 χρόνια κάθειρξης, η έφεση είχε ως αποτέλεσμα τα 7,5 χρόνια φυλακής, ποινή που ούτε αυτή γίνεται αποδεκτή, ζητώντας το δικαστήριο η ποινή να είναι κάτω των 4 χρόνων (Husseini 2010b: 3). Οι ανήλικοι και οι γυναίκες απέναντι στον νόμο και στην πρακτική του, υφίστανται διακρίσεις και είναι λογικό αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι για παράδειγμα οι γυναίκες οφείλουν να παρέχουν αποδείξεις αν επιθυμούν διαζύγιο, ενώ οι άντρες όχι, ότι υπάρχουν δεκάδες νόμιμες εξαιρέσεις στην απαγόρευση γάμου ανήλικων κοριτσιών-σύμφωνα με τα στατιστικά του 2008 από τους 67.355 γάμους εκείνης της χρονιάς, οι 9000 ήταν για ανήλικα κορίτσια 15-18 ετών (Steityeh 2010: 80).

Ο νόμος και η πρακτική του λειτουργία συνδέεται με τις ιδιαιτερότητες της σύγχρονης πολιτικής και κοινωνικής ζωής (Dwyer 1990), και ειδικά για τους ανήλικους και τις γυναίκες, αποκαλύπτουν την πλήρη πατριαρχική δομή της συγκεκριμένης κοινωνίας. Όπως αναφέρει η Sonbol (2003), οι νομικοί όροι που επιτρέπουν τη βία ενάντια στις γυναίκες καθορίζουν ως υποχρεωτική την άδεια του συζύγου για την εργασία της γυναίκας, επιτρέπουν τον εφηβικό γάμο και τη μητρότητα, είναι ενδείξεις της πατριαρχικής εξουσίας και δεν έχουν καμία

σχέση με το Ισλάμ. Αντίθετα το ότι παρουσιάζονται ως τέτοιοι, είναι ένα θέμα που δεν βοηθάει στην αναγνώριση του προβλήματος, αλλά στη συντήρηση και αναπαραγωγή του, εφόσον προβάλλονται ως κάτι το «δοσμένο από το Θεό». Για την εξήγησή του, θα πρέπει να ξαναγυρίσουμε στα ζητήματα που βάλουμε παραπάνω και ειδικά στη διάσταση της φυλής, της τάξης και της εξουσίας.

5. Η οριοθέτηση από το νόμο, μιας συμπεριφοράς ως εγκληματικής ή μη, η ποινικοποίησή της ή όχι και ο βαθμός αυτής και οι διαδικασίες φιλτραρίσματος στη δικαστική λειτουργία, είναι διεργασίες που διέπονται από το γεγονός της ηγεμονικής ταυτότητας και της αντίστοιχης ταξικής θέσης των φυλών που εξουσιάζουν στην πολιτική και την κοινωνία στη σύγχρονη Ιορδανία. Από τη μια μεριά έχουμε τις νομοθετημένες θετικές διακρίσεις, όπως ειδικά φυλετικά δικαστήρια, ξεχωριστή αστυνομία, ειδική πρόσβαση στο στρατό και διοίκηση. Ιστορικά οι νομαδικές Βεδουίνικες φυλές ζούσαν «πουλώντας προστασία» σε κατοίκους περιοχών, αλλά αυτό δεν ήταν ποτέ ποινικοποιημένο. Για βίαια εγκλήματα το φυλετικό δικαστήριο έχει την εξουσία να βάζει ως ποινή το *diyah*, χρηματική αποζημίωση της οικογένειας του θύματος, από την οικογένεια του θύτη, εξασφαλίζοντας ότι δεν θα υπάρξει άλλη ανταπόδοση μέσω του μηχανισμού του *atwah amniyeh* (εγγύηση της φυλής). Από την άλλη πλευρά, φυλετικές συγκρούσεις μεταξύ φοιτητών στα Πανεπιστήμια εμμέσως αφήνονται σχεδόν ανεξέλεγκτες από τις δυνάμεις καταστολής (όταν ειδικά για αντίστοιχα πολιτικά ζητήματα η καταστολή είναι υπέρμετρη) και δεν ποινικοποιούνται αυστηρά. Ομοίως και εγκλήματα του λευκού κολάρου, αν και πλειοψηφικά στην κοινωνία, όπως είδαμε στις περιπτώσεις χρηματικών δωροδοκιών, παραβάσεις εργατικής νομοθεσίας, κ.λπ., όχι μόνο υποεκπροσωπούνται στις εγκληματικές στατιστικές, αλλά ο αριθμός τους βαίνει μειούμενος τα τελευταία χρόνια, υποδεικνύοντας μια αντίστοιχη «κρυφή πολιτική ατζέντα». Εκεί όμως που φαίνεται πολύ καθαρά η ταξικότητα μιας εγκληματικής συμπεριφοράς και του τρόπου αντιμετώπισής της από το κράτος είναι το παράδειγμα των εγκλημάτων τιμής. Η Husseinî γράφει σε μια δημοσιοποιημένη αναφορά της (2004) ότι βίαιες δολοφονίες γυναικών από άντρες συγγενείς τους και η λειψή κρατική αντιμετώπιση του ζητήματος (φυλάκιση 6 μηνών ως η πιο συχνή ποινή και με νομοθετική ρύθμιση περί αυτού - άρθρο 98 του ποινικού κώδικα που το επικαλούνται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις) δεν είναι εξαίρεση για την Ιορδανική κοινωνία, αλλά η κορυφή του παγόβουνου, σε έναν τεράστιο σκοτεινό αριθμό ενδοοικογενειακής βίας, αναγκαστικών γάμων, ανυπαρξίας κάθε λογής δικαιωμάτων, διακρίσεων από τη δικαστική εξουσία, σεξιστικής συμπεριφοράς από την αστυνομία (η οποία έχει τη δυνατότητα να ζητήσει έλεγχο παρθενίας). Ελλείπει κρατικής μέριμνας για τις απειλούμενες

γυναίκες από εγκλήματα τιμής (π.χ. ειδικές στέγες), είναι συχνά τα αιτήματα τους για εγκλεισμό σε γυναικείες φυλακές, για την προστασία τους. Και βέβαια το πρόβλημα υπάρχει και σε άλλες χώρες στην Ευρώπη, στη Λατινική Αμερική και τη Νότια Ασία (Welchman & Hossain 2005), αλλά θα πρέπει να είμαστε σαφείς ως προς τη σύνδεσή του με το ευρύτερο κοινωνικο - θεσμικό πλαίσιο, βάζοντας ζητήματα φυλής, τάξης, εξουσίας, για την καλύτερη κατανόησή του (Idriss 2010).

Ο Ghazi bin Muhammad περιγράφει πολύ γλαφυρά μια συνάντηση που είχε, ενώ ήταν υπουργός για τα φυλετικά ζητήματα, με έναν κύριο (ο οποίος προφανώς είχε πρόσβαση στην εξουσία) και του ζητούσε να μεσολαβήσει για να βγάλει από τη φυλακή τον γιο του που είχε σκοτώσει για την τιμή της οικογένειας, την αδελφή του. Αντίστοιχοι γιοι, γυρνώντας από τη φυλακή, στη φυλή τους, με υποδοχή ήρωα, στηρίζονται οικονομικά για να φτιάξουν τη ζωή τους. Όταν ο Bin Mohammad αρνήθηκε, ο Βεδουίνος πατέρας του απαντά «Wal ‘aar?» (και τι θα γίνει με την ντροπή;) (Bin Mohammad 1999). Η τιμή ως εργαλειώδη έννοια που αποτυπώνει μια πατριαρχική κοινωνία που συνδιαλέγεται με την εξουσία σε ένα αστικό κράτος και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι αυτής, τόσο στο ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο, όσο και στο ειδικότερο πλαίσιο νομοθετικής - αντεγκληματικής πολιτικής, καταγράφεται τόσο ως θεσμική πρακτική, όσο και ως τυπικά νομοθετήματα. Δεκάδες άρθρα του Ιορδανικού Ποινικού κώδικα (18.1, 18.2, 18.3, 19.1, 19.2, 19.3, 96, 98, 99, 340, κ.ά.) περιγράφουν ελαφρυντικές καταστάσεις για την τιμή, ενώ το δικαίωμα haqq khass είναι ενεργό και εφαρμόσιμο. Σύμφωνα με αυτό, ποινές δικαστηρίων μπορούν να αλλάξουν αν το ζητήσει η οικογένεια του θύματος, από την αμνηστία σε θανατική ποινή και από τη θανατική ποινή σε ισόβια αν δοθεί χρηματική αποζημίωση. Κατά συνέπεια, εξειδικευμένες νομοθετικές προτάσεις ή γενικόλογες εκκλήσεις για ευαισθητοποίηση κοινού και πολιτικής εξουσίας για αντιμετώπιση των εγκλημάτων τιμής δεν μπορεί να έχουν ουσιαστικό αποτέλεσμα όταν απο-πολιτικοποιούν το πρόβλημα, αν δεν βλέπουν τη βαθιά κοινωνικοπολιτική του ρίζα. Ή όπως πολύ σωστά το τοποθετεί ένα ανυπόγραφο άρθρο στην Ιορδανική εφημερίδα Star (Before the confidence vote 20-26/12/2010: 12) «η αύξηση στην κοινωνική βία που βιώνει η κοινωνία μας, δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο στην αυξανόμενη φτώχεια και ανεργία. Πρέπει να καταλάβουμε ότι όλες οι κυβερνήσεις έχουν αποτύχει στο να αντιμετωπίσουν το θέμα και έκρυσαν τα αίτια κάτω από το χαλί. Η κοινωνία μας υποφέρει από πολλές εσωτερικές διακρίσεις και πρέπει να αναγνωρίσουμε τους παράγοντες που δίνουν τροφή σε αυτές τις διακρίσεις... Δεν είναι αρκετό να ρίχνουμε το φταίξιμο για τις αιτίες της βίας χωρίς να βρίσκουμε ριζοσπαστικές απαντήσεις σε αυτά τα προβλήματα».

Βιβλιογραφία

- Abou-Ragheb, L. (2010). «Privatization. Was it worth it?», *Venture*, σελ. 55-64.
- Al Khalidi, S. (2010). «Iraq business elite flourish in Jordan safe haven», *The Jordan Times*, 17-18/12, σελ. 1.
- Al Masri, M. (2010). «The apathetic parliament», *Jordan Business*, December, σελ. 62-64.
- Al Sharif, O. (2010). «Jordan's media race: and the winner is...», *Venture* 57, σελ. 49.
- Ben Hussein, M. (2010a). «IAF member faces party trial for campaigning», *Jordan Times* 22/12, σελ. 3.
- Ben Hussein, M. (2010b). «IAF weighing participation in municipal polls», *Jordan Times* 27/12, σελ. 3.
- Beverly, M.-E. & Hinchcliffe, P. (2001). *Conflicts in the Middle East since 1945*, 3η έκδ., Routledge, London κ.α.
- Bin Muhammad, G. (1999). *The tribes of Jordan*, Jamīyat Turāth al-Urdum al Baqi, Jordan.
- Brynen, R. (1992). «Economic crisis and post rentier democratization in the Arab World: The case of Jordan», *Canadian Journal of Political Science* 25(1), σελ. 273-302.
- Droeber, J. (2005). *Dreaming of change: Young middle class women and social transformation in Jordan*, Brill Academic, Martinus Nijhoff Publishers and VSP, The Netherlands.
- Dwyer, D.H. (1990). *Law and Islam in the Middle East*, Greenwood, New York.
- Georgoulas, S. (2006). «Crime in contemporary Syria - a sociological recording», *Criminal Justice Studies* 23(4), σελ. 325-335.
- Ghanim, D. (2009). *Gender and violence in the Middle East*, Praeger Publishers, Westport, Conn.
- Hazaimeh, H. (2010). «Watchdog calls for neutral entity to manage future polls», *The Jordan Times* 27/12, σελ. 1, 5.
- Hossain, S. & Welchman, L. (2005). *Honour: Crimes, paradigms and violence against women*, Spinifex Press, Australia and New Zealand.
- Husseini, R. (2012). «Increase in crime burdening courts», *The Jordan Times* 16/5, σελ. 1.
- Husseini, R. (2010a). «Plumber convicted of molestation charges», *Jordan Times* 17-18/12, σελ. 2.
- Husseini, R. (2010b). «Criminal court ruling overturned for second time», *Jordan Times* 27/12, σελ. 3.

- Huseini, R. (2004). Honoring the killers: Justice denied for honor crimes in Jordan, *Human Rights Watch* 16(1).
- Idriss, M.M. & Abbas, T. (2010). *Honour, violence, women and Islam*, Routledge, Abingdon *κ.α.*
- Jordan Statistical Yearbook 2012, Department of Statistics, Amman.
- Kardoosh, M. (2010). «Searching for democracy», *Jordan Business Dec.*, σελ. 31.
- Kayali, A.W. (2010). «Votes for sale», *JO* 88, σελ. 18.
- Kheetan, T. (2010). «Proposed legal committee to support students rights», *Jordan Times* 22/12, σελ. 3.
- Layne, L. (1981). «Women in Jordan's workforce. Merip Reports», *Women and Work in the Middle East* 95, σελ. 19-23.
- Massad, J.A. (2001). *Colonial effects. The making of national identity in Jordan*, Columbia University Press, New York.
- Mernissi, F. (1975). *Beyond the veil. Male-Female dynamics in modern Muslim society*, Schenkman, Cambridge, Mass.
- Moadel, M. (2002). *Jordanian exceptionalism: A comparative analysis of state-religion relationships in Egypt, Iran, Jordan and Syria*, Palgrave Macmillan, New York.
- Nazir, S. & Tomppert, L. (2005). *Women's rights in the Middle East and North Africa*, Freedom House, USA.
- Quna, S.A. (2008). *Downtown Amman: A social tapestry*.
- Scannel, B. (2010). «Inside Baqa'a», *JO* 88, σελ. 56-63.
- Shoup, J.A. (2007). *Culture and customs of Jordan*, Greenwood, USA.
- Sonbol, A. (2003). *Jordan, Islam, Islam and the Law*, Syracuse University Press, New York.
- Steityeh, Z. (December 2010). «The personal status quo», *Jordan Business*, σελ. 77-80.
- Luck, T. (2010). «Education key to Jordan nuclear future experts», *Jordan Times* 17-18/12, σελ. 1.
- Warrick, C. (2009). *Law in the service of legitimacy, gender and politics in Jordan*, Ashgate Publishing Limited, Surrey.
- Wiktorowicz, Q. (2000). «Civil society as social control: State power in Jordan», *Comparative Politics* 33(1), σελ. 43-46.
- Wiktorowicz, Q. (2002). «The political limits to NGOs in Jordan», *World Development* 1, σελ. 77-93.
- Winclerk, O. (1997). *Population growth and migration in Jordan 1950-1994*, Sussex Academic Press, Brighton.

Τύπος

The Star, 20-26.12.2010

Διαδικτυακές πηγές

<http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>

(πρόσβαση 22.1.2015).

www.oecd.org/dac/effectiveness/Jordan%203.pdf (πρόσβαση 22.1.2015).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Jordan> (πρόσβαση 22.1.2015).

Τιμωρητικότητα και ανασφάλεια: Εμπειρική διερεύνηση στάσεων των φοιτητών ελληνικών πανεπιστημίων

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΑΡΑΦΩΝΙΤΟΥ

*Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΛΚΙΑ

*Κοινωνιολόγος, Διδάκτορας Εγκληματολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Σύμφωνα με τα πορίσματα της παρουσιαζόμενης έρευνας, επιβεβαιώνεται η διάκριση μεταξύ της συναρτώμενης με την κοσμοθεωρία τιμωρητικότητας και εκείνης που απορρέει από την ανασφάλεια και το φόβο του εγκλήματος. Οι διαστάσεις της τιμωρητικότητας συναρτώνται τόσο με τη σχετική με εγκληματικές συμπεριφορές εμπειρία όσο και με το αξιακό/ιδεολογικό πλαίσιο των υποκειμένων. Στην πρώτη περίπτωση, το ζητούμενο είναι η ελαχιστοποίηση ή εκμηδένιση της πιθανότητας θυματοποίησης και, ως εκ τούτου, η τιμωρητικότητα συνδέεται με την ανασφάλεια και την αναζήτηση θεσμικών αλλά αποτελεσματικών «απαντήσεων» σε προβλήματα της καθημερινής ζωής. Η φυλάκιση ως η πλέον διαδεδομένη αλλά και ως η βαρύτερη από τις ισχύουσες ποινές, καταλαμβάνει την πρώτη θέση στις απαιτήσεις των τιμωρητικών πολιτών. Στη δεύτερη περίπτωση, το ζητούμενο είναι η ανασύσταση της πληγείσας από το έγκλημα μορφής της κοινωνίας και η τιμωρητικότητα συνδέεται, ως εκ τούτου, με την εκδικητική ανταπόδοση του κακού που προξένησε ο δράστης. Στην περίπτωση αυτή, ο φόβος του εγκλήματος δεν αποτελεί κυρίαρχο εξηγητικό παράγοντα της τιμωρητικότητας παραχωρώντας το ρόλο αυτό στην κοσμοθεωρία.

1. Εισαγωγή

Η έννοια της «τιμωρίας» ενυπάρχει στην ευρύτερη έννοια της ποινής. Ωστόσο, διακρίνεται από την έννοια της «τιμωρητικότητας» η οποία διακρίνεται για τον ιδιαίτερα ανταποδοτικό/αντεκδικητικό χαρακτήρα της σε ατομικό επίπεδο και ως εκ τούτου ορθά θεωρείται ότι θεμελιώνει περισσότερο μια «απάντηση» σε προσβολές που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν παρά την πρόληψη μελλοντικών εγκλημάτων.³⁶ Για το λόγο αυτό αντανακλά περισσότερο την οπτική της ανταπόδοσης παρά της επανένταξης.³⁷

Η επί μακρόν ισχύουσα ταύτιση μεταξύ του προσανατολισμού του ποινικών κυρώσεων και της τιμωρίας αμφισβητήθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η σκοπιμότητα της ποινής αποσυνδέθηκε από τον αμιγώς «τιμωρητικό» προσανατολισμό της και υιοθέτησε σωφρονιστικού και ενταξιακού χαρακτήρα λειτουργίες (π.χ. επανένταξη, επανόρθωση, αποκατάσταση).³⁸ Στη σύγχρονη εποχή, ωστόσο, δεν είναι καθόλου σπάνια η προσφυγή σε τιμωρητικές επιλογές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έντονο λαϊκισμό. Πρόκειται για την αποκαλούμενη «νέα τιμωρητικότητα»,³⁹ η οποία εκφράζεται μέσα από την αυστηροποίηση του ποινικού νόμου σε ήσσονος βαρύτητας αξιόποινες συμπεριφορές ή ακόμη και σε 'αντικοινωνικές' συμπεριφορές.⁴⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι πρωταρχικής σημασίας στη διαμόρφωση της λεγόμενης «υποκειμενικής» τιμωρητικότητας,⁴¹ η οποία νοείται ως η «εκφρασμένη επιθυμία ...οι ποινές και οι απαντήσεις στο έγκλημα, κυρίως από την πλευρά της αστυνομίας, να γίνουν αυστηρότερες» και αλληλεπιδρά με την «αντικειμενική» τιμωρητικότητα που αναφέρεται στην «αυστηρότητα των ποινών που μια κοινωνία επιβάλλει στους καταδικασθέντες».⁴² Ανάλογα με τους γενεσιουργούς της παράγοντες, η τιμωρητικότητα συσχετίζεται με το φόβο εγκλήματος, την έλλειψη εμπιστοσύνης στο ποινικό σύστημα, την ελλιπή ή λανθασμένη πληροφόρηση σχετικά με τις διαστάσεις του εγκλήματος αλλά και των ιδεολογικο-πολιτικών προσανατολισμών των πολιτών, οι οποίες προσδιορίζουν τη γενικότερη κοσμοαντίληψή του. Η αλληλεπίδραση αυτών των παραγόντων, σε συνδυασμό με τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτη-

36. Matthews, 2006: 327.

37. Maruna & King, 2009.

38. Kellens, 2000.

39. Pratt κ.ά., 2005.

40. Landreville, 2005: 1465.

41. Killias, 2001: 399.

42. Στο ίδιο.

στικά και τις κοινωνικο-πολιτικές συγκυρίες, διαμορφώνει το εξηγητικό πλαίσιο των τιμωρητικών στάσεων του κοινού.⁴³

Αναλυτικότερα, οι σύγχρονες επιστημονικές προσεγγίσεις διακρίνουν την τιμωρητικότητα σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η μία κατηγορία προσεγγίζει την τιμωρητικότητα ως στοιχείο της προσωπικότητας των ατόμων (κοσμοθεωρία) και η δεύτερη κατηγορία τη συνδέει με συγκεκριμένες απόψεις, οι οποίες συναρτώνται άμεσα με το έγκλημα και τον έλεγχό του.⁴⁴ Η προαναφερθείσα διάκριση επιβεβαιώνεται και από τη διεθνή ερευνητική εμπειρία. Ενδεικτική είναι μία από τις πρώτες έρευνες στον τομέα αυτό, η οποία διεξήχθη το 1992 από το Διεθνές Κέντρο Συγκριτικής Εγκληματολογίας του Καναδά και αφορά τις «Στάσεις του κοινού απέναντι στην ποινική δικαιοσύνη και κοσμοθεωρία»⁴⁵. Στο πλαίσιο αυτό, η τιμωρητικότητα εκλαμβάνεται ως «βασική στάση που είναι ριζωμένη στην προσωπικότητα των ατόμων»⁴⁶ και για το λόγο αυτό συναρτάται με μια σειρά απόψεις για θεσμικές όψεις της αντεγκληματικής πολιτικής σχετικά με τη λειτουργία της αστυνομίας, των ποινικών κυρώσεων ή της φυλακής.

Τα ανωτέρω επιβεβαιώθηκαν και από τα ερευνητικά πορίσματα της ελληνικής έρευνας για την «Ανασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική», που διεξήχθη στην Αθήνα το 2006.⁴⁷ Στη συγκεκριμένη έρευνα προέκυψε ανάγλυφα η διάκριση μεταξύ της συναρτώμενης με την κοσμοθεωρία τιμωρητικότητας και εκείνης που απορρέει από την ανασφάλεια και το φόβο του εγκλήματος. Συνεκτιμήθηκε, επίσης, η διάκριση μεταξύ άμεσου φόβου θυματοποίησης και πρόσληψης της εγκληματικότητας ως γενικότερου σοβαρού κοινωνικού προβλήματος για τη μελέτη των δύο παραπάνω όψεων της τιμωρητικότητας.

Συνεκτιμώντας τα πορίσματα της ερευνητικής εμπειρίας, συνάγεται ότι οι διαστάσεις της τιμωρητικότητας συναρτώνται τόσο με τη σχετική με εγκληματικές συμπεριφορές εμπειρία όσο και με το αξιακό/ιδεολογικό πλαίσιο των υποκειμένων. Στην πρώτη περίπτωση, το ζητούμενο είναι η ελαχιστοποίηση ή εκμηδένιση της πιθανότητας θυματοποίησης και, ως εκ τούτου, η τιμωρητικότητα συνδέεται με την ανασφάλεια και την αναζήτηση θεσμικών αλλά αποτελεσματικών 'απαντήσεων' σε προβλήματα της καθημερινής ζωής. Η φυλάκιση ως η πλέον διαδεδομένη αλλά και ως η βαρύτερη από τις ισχύουσες ποινές, καταλαμβάνει την

43. Για τους εξηγητικούς παράγοντες της τιμωρητικότητας και την επίδρασή τους στην τιμωρητικότητα βλ. Ζαραφονίτου, 2008α.

44. Ζαραφονίτου, 2011β & Προδημοσίευση στο www.theartofcrime.gr, τ. 13, 2010.

45. Brillon, 1984.

46. Το ίδιο, σελ. 482.

47. Ζαραφονίτου, Κουράκης & Συνεργάτες, 2009.

πρώτη θέση στις απαιτήσεις των τιμωρητικών πολιτών. Στη δεύτερη περίπτωση, το ζητούμενο εστιάζει στην ανασύσταση της πληγείσας μορφής της κοινωνίας από το έγκλημα και η τιμωρητικότητα συνδέεται, ως εκ τούτου, με την εκδικητική ανταπόδοση του κακού που προξένησε ο δράστης. Στην περίπτωση αυτή, ο φόβος του εγκλήματος δεν αποτελεί κυρίαρχο εξηγητικό παράγοντα της τιμωρητικότητας παραχωρώντας το ρόλο αυτό στην κοσμοθεωρία.⁴⁸

Μπορεί συνεπώς, να υποστηριχθεί βάσιμα ότι η σύνδεση ανασφάλειας-τιμωρητικότητας νοηματοδοτείται διαφορετικά, ανάλογα με την πρόσληψη της εγκληματικότητας ως καθημερινής απειλής ή ως ευρύτερου κοινωνικού προβλήματος, ενδεικτικού και της γενικότερης κοινωνικής υποβάθμισης. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, η τιμωρητικότητα επηρεάζεται ή αποτελεί τμήμα των γενικότερων στάσεων ζωής των πολιτικών ή διαφορετικά της κοσμοθεωρίας τους.⁴⁹

2. Φυσιογνωμία της έρευνας

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιείται τις «Στάσεις των φοιτητών των ελληνικών ΑΕΙ απέναντι στις ποινικές κυρώσεις και την αντιμετώπιση του εγκληματία» και εκπονήθηκε κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2014-15 στο πλαίσιο του ΠΜΣ Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.⁵⁰

Λαμβάνοντας υπ' όψιν την έως τώρα ερευνητική εμπειρία, η παρούσα έρευνα συνεισφέρει στην εμβάθυνση της μελέτης των τιμωρητικών στάσεων στην Ελλάδα εστιάζοντας στη μελέτη των στάσεων εξατομικευμένων κοινωνικών ομάδων, όπως εν προκειμένω οι φοιτητές πανεπιστημίων. Η μελέτη της συγκεκριμένης ερευνητικής ομάδας παρουσιάζει ενδιαφέρον λόγω της ηλικίας και του εκπαιδευτικού υποβάθρου του δείγματος.

Η έρευνα διεξήχθη μεταξύ Μαΐου και Ιουνίου 2015 με τη συμπλήρωση 469 ερωτηματολογίων. Το δείγμα προέρχεται από τις ακόλουθες σχολές των ελληνικών πανεπιστημίων:

48. Ζαραφονίτου, 2011β.

49. Βλ. Ζαραφονίτου, Κουράκης & Συνεργάτες, 2009, Ζαραφονίτου, 2008α, 2008β, 2011α, 2011γ. Επιπροσθέτως, έρευνα για την τιμωρητικότητα του κοινού στην Αθήνα έλαβε χώρα στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής: Χαλκιά, 2012. Αναφορές, όμως, στην τιμωρητικότητα του κοινού έχουν προϋπάρξει σε έρευνες για τον φόβο του εγκλήματος, βλ. Ζαραφονίτου, 2000, 2002, 2008γ, 2008δ.

50. Με επιστημονικές υπεύθυνες τις γράφουσες στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος «Πόλη, εγκληματικότητα, αίσθημα ανασφάλειας και τιμωρητικότητα» της καθηγήτριας Χρ. Ζαραφονίτου. Η ερευνητική ομάδα συγκροτήθηκε από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές του εν λόγω μαθήματος: Ελένη Βάλβη, Γιάννη Ζωϊτάκη, Κωνσταντίνα-Μαρία Κωνσταντίνου, Αδαμαντία Λαδικού, Παυλίνα Μωραϊτή, Ερωφίλη Παναγιωτοπούλου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	ΣΧΟΛΗ/ΤΜΗΜΑ	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
Πάντειο Πανεπιστήμιο	Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης	32
Πάντειο Πανεπιστήμιο	Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού (ΕΜΠΟ)	60
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών	Τμήμα Επικοινωνίας & ΜΜΕ (ΕΜΜΕ)	23
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών	Τμήμα Φυσικής	71
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών	Νομική Σχολή	131
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών	Τμήμα Φαρμακευτικής	65
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	Νομική Σχολή	87
ΣΥΝΟΛΟ		469¹⁶

Η έρευνα αφορά δύο επίπεδα.⁵¹ Το πρώτο επίπεδο συγκεκριμενοποιείται στη συλλογή αυτοσυμπληρούμενων ερωτηματολογίων από φοιτητές των ελληνικών ΑΕΙ της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, προερχόμενων τόσο από φοιτητές θεωρητικών όσο και θετικών σχολών. Το δεύτερο σε συνεντεύξεις με μαθητές του Γυμνασίου-Λυκείου του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα, στο πλαίσιο της ετήσιας εκπαιδευτικής επίσκεψης στο εν λόγω σχολείο.

Οι δύο βασικές ερωτήσεις για την εκτίμηση της τιμωρητικότητας ήταν κοινές και περιελήφθησαν σε όλες τις ομάδες εργασίας προκειμένου να καταγραφούν οι απαντήσεις του συνόλου των ερωτηθέντων. Πρόκειται για την ερώτηση της Διεθνούς Έρευνας Θυματοποίησης (ICVS)⁵² σχετικά με την καταλληλότερη ποινή για έναν 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη και την ερώτηση περί της σκοπιμότητας της ποινής, οι οποίες θα παρουσιασθούν στη συνέχεια.

51. Από το δείγμα τελικά αφαιρέθηκαν συνολικά πέντε (5) ερωτηματολόγια που προέρχονταν από φοιτητές ηλικίας άνω των 26 ετών, καθότι εκτιμήθηκε, με βάση την ηλικία της πλειονότητας των συμμετεχόντων, ότι δεν αντιπροσωπεύουν στους νέους φοιτητές που αποτελούν την ηλικιακή κατηγορία-στόχο της έρευνας.

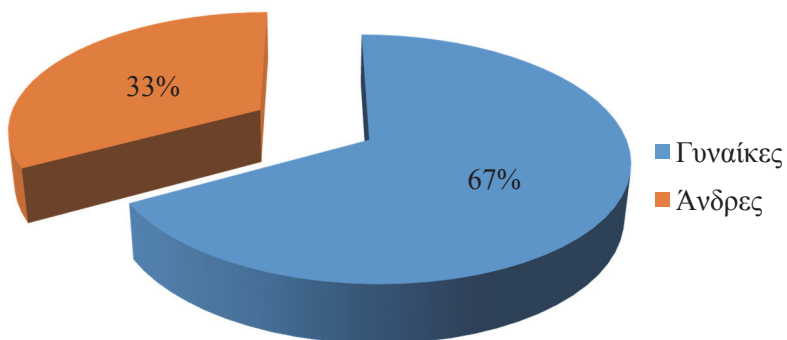
52. International Crime Victims Survey (ICVS). Η πρώτη Διεθνής Έρευνα Θυματοποίησης διεξήχθη το 1989 και επαναλήφθηκε ανά πενταετία έως και το 2000.

3. Χαρακτηριστικά του δείγματος

Τα χαρακτηριστικά του δείγματος των φοιτητών ελληνικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων που συμμετείχαν στην έρευνα έχουν ως εξής:

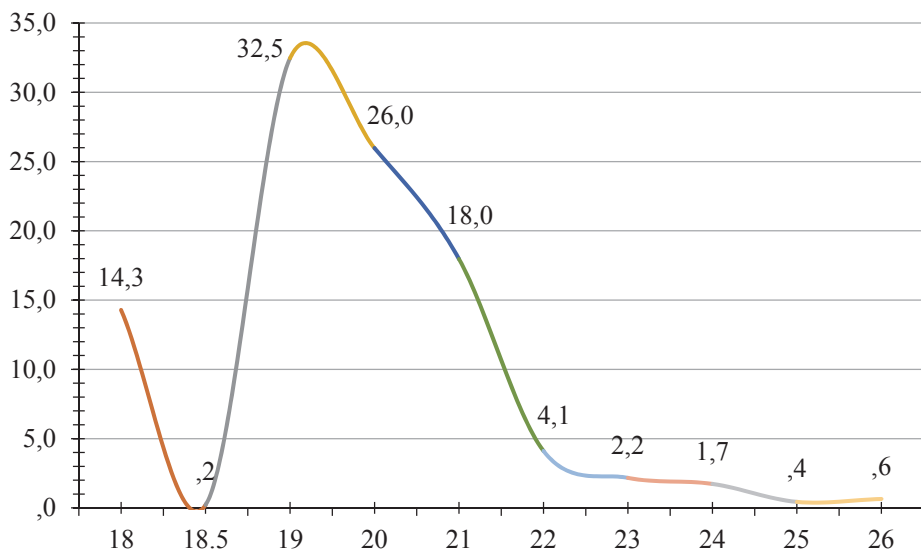
Αναφορικά με το φύλο, 67% του δείγματος ήταν γυναίκες και 33% άνδρες.

Γράφημα 1: Φύλο του δείγματος

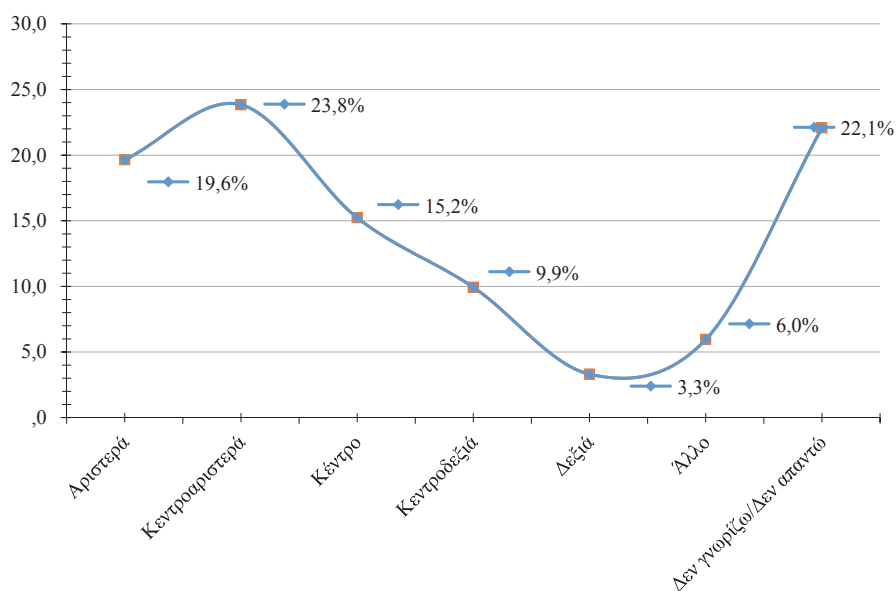
Λόγω της ιδιότητάς τους, οι περισσότεροι ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 18-22 ετών.

Γράφημα 2: Ηλικία του δείγματος

Το δείγμα κλήθηκε να προσδιορίσει την πολιτική του τοποθέτηση επιλέγοντας μία από τις εξής απαντήσεις «αριστερά», «κεντροαριστερά», «κέντρο», «κεντροδεξιά» «δεξιά», «άλλο» και «δεν γνωρίζω/δεν απαντώ». Σύμφωνα με τις καταγραφείσες απαντήσεις, η πλειονότητα των φοιτητών κατέταξαν τους εαυτούς τους στην αριστερά/κεντροαριστερά.⁵³ Χρειάζεται ωστόσο να επισημανθεί ότι η κατηγορία «δεν γνωρίζω/δεν απαντώ» υπήρξε η δεύτερη συχνότερη απάντηση (22,1%).

Γράφημα 3: Πολιτική τοποθέτηση του δείγματος

4. Αποτελέσματα έρευνας

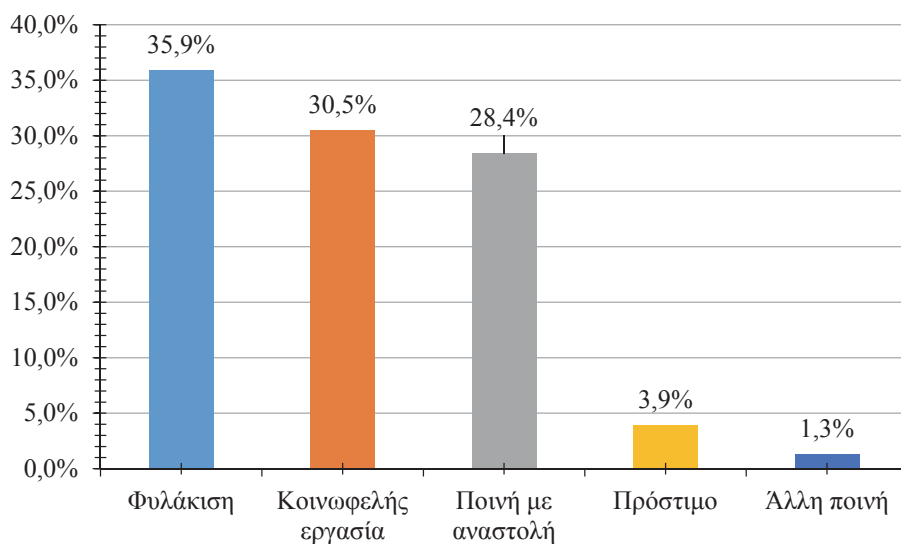
Η τιμωρητικότητα εξετάσθηκε κυρίως μέσα από δύο ερωτήσεις. Η πρώτη αφορά την ερώτηση που χρησιμοποιείται στη Διεθνή Έρευνα Θυματοποίησης (ICVS), στην οποία το δείγμα καλείται να απαντήσει ποια θεωρεί καταλληλότερη ποινή για έναν 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη ο οποίος κρίνεται ένοχος για δεύτερη φορά για διάρρηξη οικίας και κλοπή μίας τηλεόρασης. Η δεύτερη ερώτηση, εξετάζει τις απόψεις του δείγματος σχετικά με την σκοπιμότητα

53. Στην κατηγορία «άλλο» περιλαμβάνονται οι εξής απαντήσεις: «δεν με αντιπροσωπεύει κανένα κόμμα», «αναρχία», «ανεξάρτητος», «αδιάφορος», «πουθενά», «τίποτα».

της ποινής, σύμφωνα με το πρότυπο των προαναφερθεισών ελληνικών ερευνών μας. Σε αυτή την περίπτωση, οι απαντήσεις του δείγματος αντανακλούν το βασικό φιλοσοφικό υπόβαθρο των ποινών.

Η πλειονότητα του δείγματος (36%) επέλεξε ως καταλληλότερη ποινή για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη τη φυλάκιση, ακολουθούμενη από την κοινωφελή εργασία (30,5%) και την ποινή με αναστολή (28,4%). Αυτή η επιλογή εκλαμβάνεται από τη διεθνή ερευνητική εμπειρία ως έκφραση μιας τιμωρητικής στάσης απέναντι σε μια απλή μορφή διάρρηξης. Η καταγραφείσα στάση των φοιτητών του δείγματος της παρούσας έρευνας αντανακλά εντονότερη τιμωρητικότητα συγκρινόμενη με την αντίστοιχη στάση που κατέγραψε προ δεκαετίας η Ευρωπαϊκή Έρευνα Θυματοποίησης (EUICS) που διεξήχθη σε εθνικό επίπεδο. Ειδικότερα, η ποινή της φυλάκισης επελέγη από το 30% των Ελλήνων πολιτών το 2005 (μέσος όρος ΕΕ: 24%).

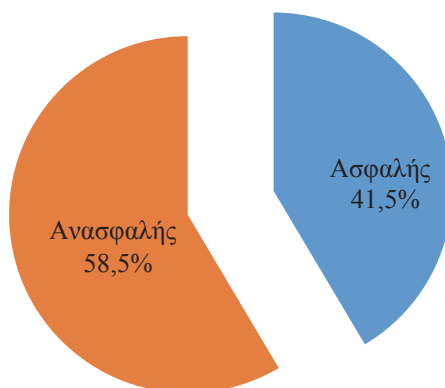
Γράφημα 4: Καταλληλότερη ποινή για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη

Προκειμένου να κατανοηθεί η ανωτέρω στάση απέναντι στον υπότροπο διαρρήκτη, εξετάστηκε η συσχέτιση μεταξύ ανασφάλειας και θυματοποίησης. Στο πλαίσιο στην ερώτηση «πόσο ασφαλής αισθάνεσθε, όταν κυκλοφορείτε μόνος/η στην περιοχή όπου κατοικείτε όταν βραδιάζει» 58,5% φοιτητές απά-

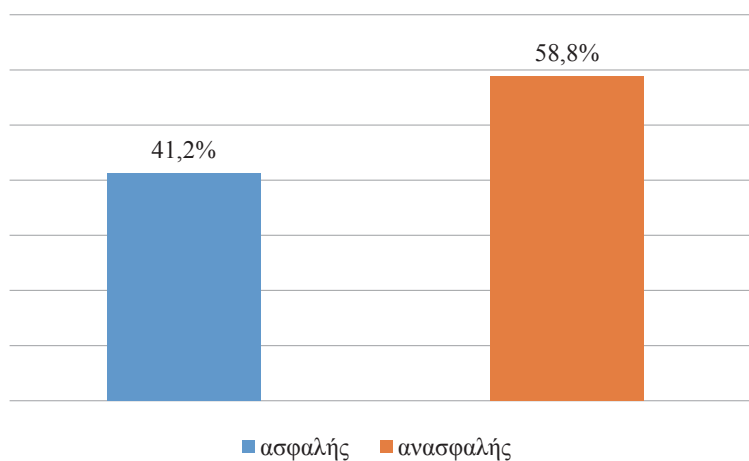
ντησαν ότι αισθάνονται λίγο ως πολύ ανασφαλείς ενώ 41,5% απάντησαν ότι αισθάνονται ανασφαλείς.

Γράφημα 5: (Αν)ασφάλεια του δείγματος

Το ποσοστό αυτό ήταν 42% σε επίπεδο χώρας και 55% στην Αθήνα, στο σύνολο του πληθυσμού, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα ευρήματα της EUICS 2005. Επιβεβαιώνεται, εν προκειμένω, ότι η συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού εκτός από περισσότερο τιμωρητική, παρουσιάζεται και ως περισσότερο ανασφαλής.

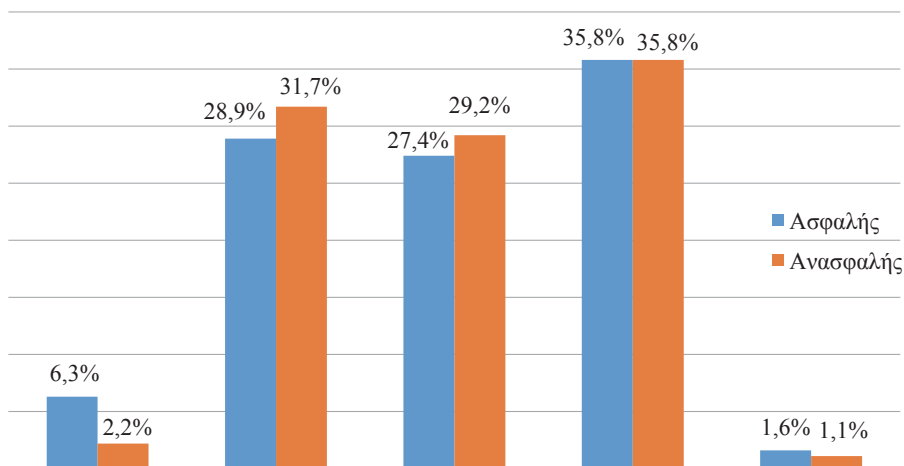
Γράφημα 6: (Αν)ασφάλεια και επιλογή φυλάκισης ως καταλληλότερη ποινή για τον 21χρονο υπότροπο διαρκήκη

Όπως προκύπτει, άλλωστε, από το παραπάνω γράφημα, πρόκειται για μια

θετική συσχέτιση των δύο αυτών ευρημάτων, εφόσον εκείνοι που δήλωσαν ανασφαλείς ήταν περισσότεροι μεταξύ αυτών που επέλεξαν τη φυλάκιση για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη συγκρινόμενοι με εκείνους που αισθάνονταν ασφαλείς (58,8% vs. 41,2%).

Γράφημα 7: (Αν)ασφάλεια και καταλληλότερη ποινή για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη

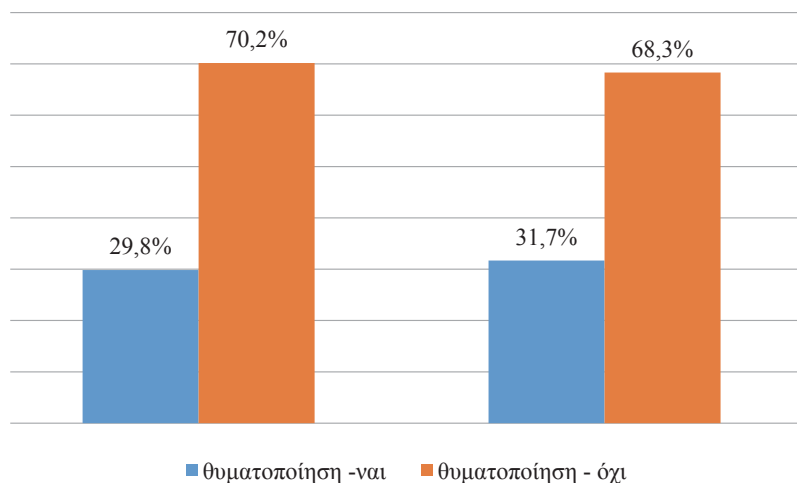
Αντιστρόφως, καμιά διαφοροποίηση δεν διαπιστώνεται μεταξύ των φοιτητών που αισθάνονται ασφαλείς ή ανασφαλείς όσον αφορά την επιλογή της φυλάκισης για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη (35,8% και στις δύο ομάδες). Λαμβάνοντας υπ' όψιν την απουσία στατιστικής σημαντικότητας στις ανωτέρω συσχετίσεις, είναι προφανές ότι δεν θεμελιώνεται σημαντική σχέση μεταξύ (αν)ασφαλών και αυτού του είδους τιμωρητικότητας.

Μια παρόμοια εικόνα προκύπτει από τη διασταύρωση της θυματοποίησης και της (αν)ασφάλειας, καθώς δεν διαπιστώνεται στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο ομάδων. Ειδικότερα, τα θύματα εκπροσωπούνται ελαφρώς περισσότερο μεταξύ των ανασφαλών φοιτητών (31,7%) συγκρινόμενα με τους ασφαλείς φοιτητές (29,8%). Συνεπώς, η ανασφάλεια του δείγματος δεν μπορεί να εξηγηθεί από τη θυματοποίησή τους.

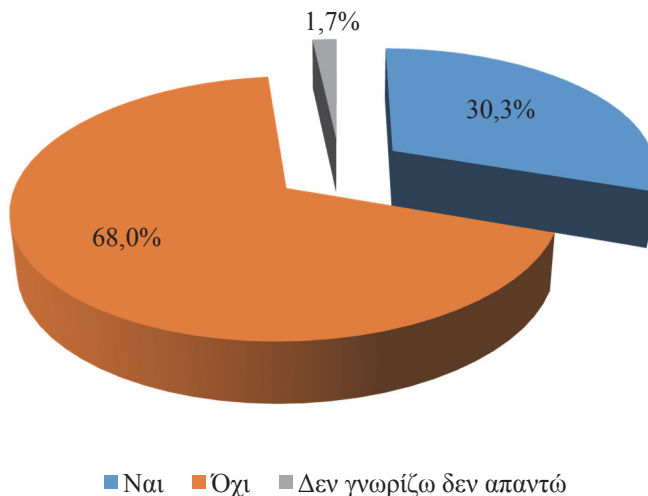
Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να επισημανθεί το υψηλό επίπεδο θυματοποίησης που αναφέρεται από τους φοιτητές. Το επίπεδο αυτό είναι 30% έναντι 12,3% που κατεγράφη σε εθνικό επίπεδο και 13,5% που αναφέρθηκε από τους

πολίτες της Αθήνας στο πλαίσιο της EUICS (2005).⁵⁴ Πέραν της ιδιαιτερότητας της συγκεκριμένης ομάδας που δεν επιτρέπει τη σύγκριση με το σύνολο του πληθυσμού, τα υψηλά επίπεδα θυματοποίησης εξηγούνται προφανώς και από το χρονικό διάστημα αναφοράς της θυματοποίησης που ανάγεται στην τελευταία τριετία καθώς και από τον τρόπο διατύπωσης της σχετικής ερώτησης στην παρούσα έρευνα, ώστε να περιλαμβάνει τη θυματοποίηση όχι μόνο των ίδιων αλλά και προσώπων της στενής τους οικογένειας, καθώς η θυματοποίηση (άμεση και έμμεση) εκτιμήθηκε μέσα από την ερώτηση «κατά τα τελευταία 3 έτη, εσείς ή κάποιο μέλος της στενής οικογένειάς σας γίνατε θύμα ενός ή περισσότερων εγκλημάτων;».

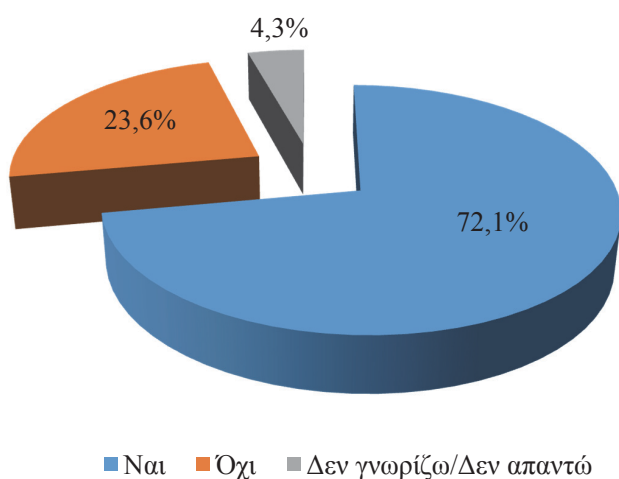
Γράφημα 8: Θυματοποίηση & (Αν)ασφάλεια

54. Dijk κ.ά., 2007.

Γράφημα 9: Θυματοποίηση του δείγματος

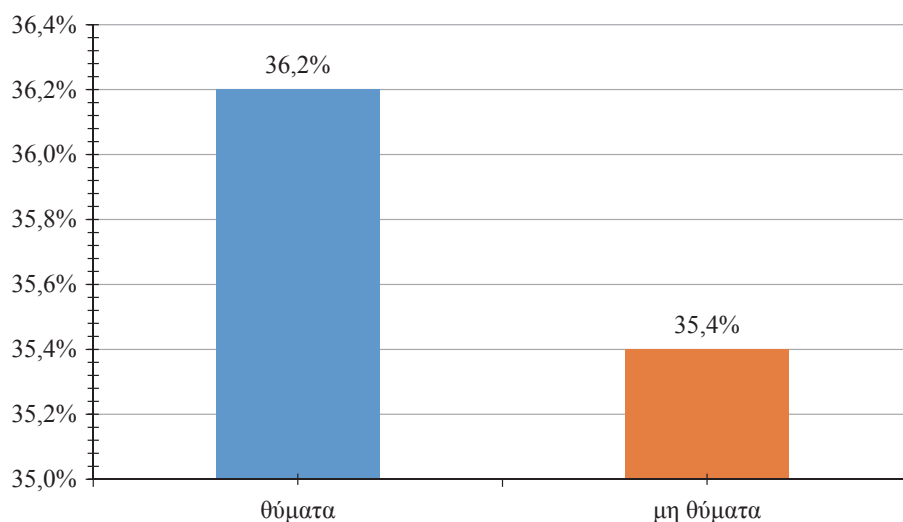
Η πλειονότητα της αναφερθείσας θυματοποίησης (75,5%) αφορούσε κλοπές και διαρρήξεις, σύμφωνα και με την προϋπάρχουσα εμπειρία. Επίσης, το επίπεδο της καταγγελίας των εγκλημάτων στην αστυνομία είναι πολύ υψηλό (72%) και θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως επιθυμία των θυμάτων για την τιμωρία των δραστών.

Γράφημα 10: Καταγγελία στην Αστυνομία

Ωστόσο, η δηλωθείσα εμπειρία θυματοποίησης δεν συσχετίζεται με την επιλογή της φυλάκισης ως της καταλληλότερης ποινής για τον 21χρονο διαρρηκτική και συνεπώς με την τιμωρητικότητα, καθώς η διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων (θύματα, μη θύματα) είναι πολύ μικρή (36,2% έναντι 35,4%).

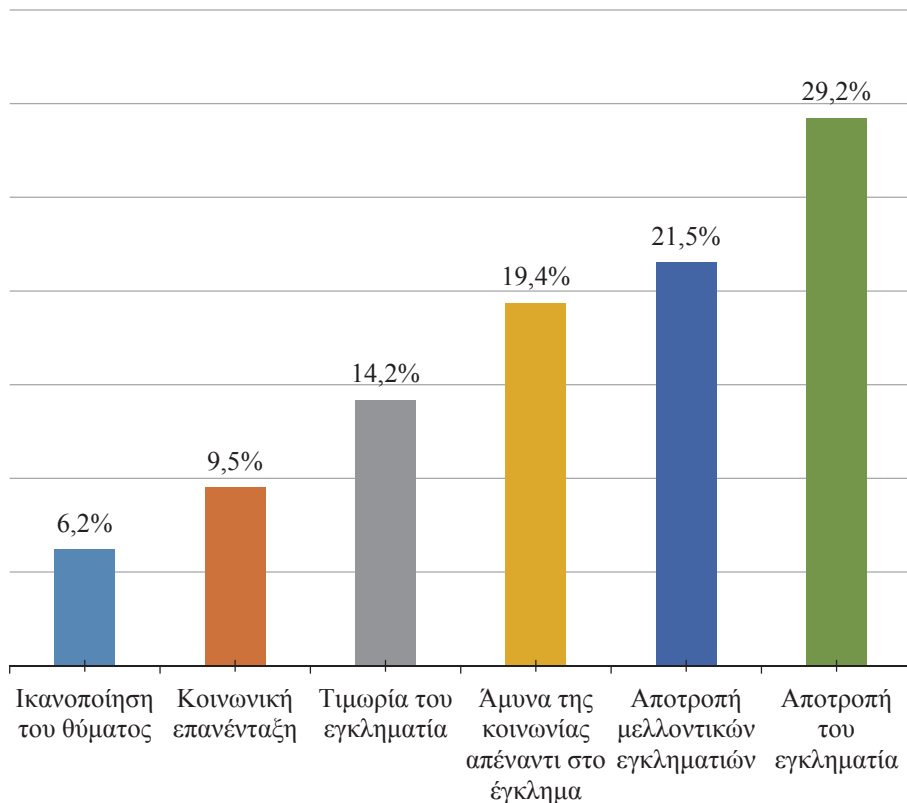
Γράφημα 11: Θυματοποίηση και επιλογή φυλάκισης για τον 21χρονο υπότροπο διαρρηκτική

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, συνάγεται η έντονη ανασφάλεια και η εκτεταμένη θυματοποίηση των φοιτητών καθώς και η επιθυμία τους για επιβολή φυλάκισης στους δράστες μεσαίας κλίμακας εγκληματικότητας, όπως η διάρρηξη οικίας, η οποία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη τα τελευταία έτη στην Ελλάδα.

Επιπρόσθετο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εξέταση των στάσεων των φοιτητών απέναντι στην σκοπιμότητα της ποινής. Η εξέταση αυτή πραγματοποιήθηκε μέσα από την ερώτηση: «ποια είναι κατά τη γνώμη σας, η σημαντικότερη σκοπιμότητα της ποινής που επιβάλλουν τα δικαστήρια», με δυνατότητα επιλογής έως τριών από τους προτεινόμενους σκοπούς της ποινής.⁵⁵ Οι επιλογές του δείγματος απεικονίζονται στον παρακάτω πίνακα.

55. Η ερώτηση είχε τεθεί πανομοιότυπα στην έρευνα για την ανασφάλεια και την τιμωρητικότητα, βλ. Ζαραφωνίτου Κουράκης & Συνεργάτες, 2009.

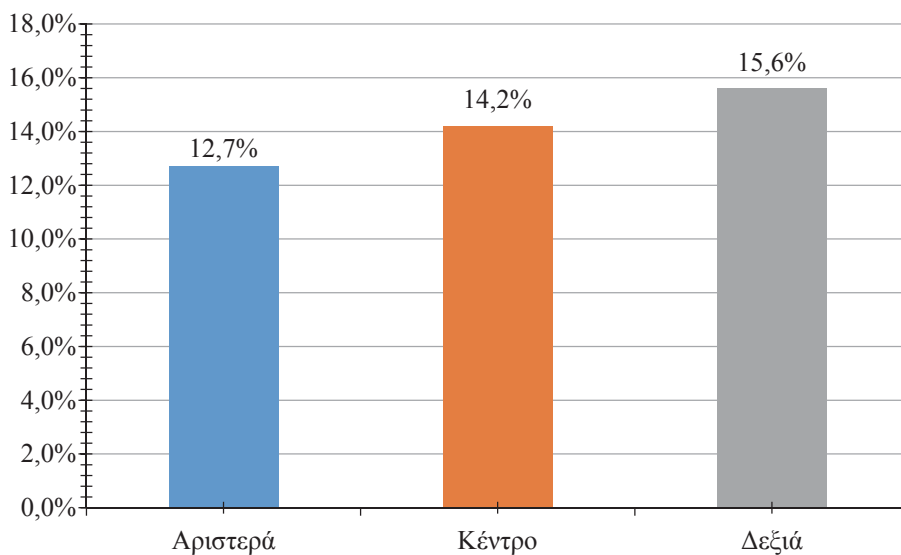
Γράφημα 12: Σκοπιμότητα της ποινής

Συγκεκριμένα, οι περισσότερες επιλογές αφορούν στην απάντηση που προτείνει ως σκοπιμότητα της ποινής την «αποτροπή του εγκληματία από την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων» (29,2%) αναδεικνύοντάς την ‘ειδική ποινική πρόληψη’ ως τον σημαντικότερο σκοπό της ποινής. Ακολουθεί η σχετική με τη ‘γενική ποινική πρόληψη’ απάντηση «αποτροπή μελλοντικών εγκληματιών από την τέλεση εγκλημάτων» (21,5%) και στην τρίτη θέση αυτής της ιεράρχησης εντάσσεται η απάντηση «άμυνα της κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα» (19,4%). Ωστόσο, 14,2% των ερωτηθέντων επέλεξαν «την τιμωρία του εγκληματία ώστε να ‘πληρώσει’ για τις πράξεις του», ποσοστό το οποίο είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό των λοιπών προτεινόμενων απαντήσεων, όπως η «ικανοποίηση του θύματος» και η «κοινωνική επανένταξη του εγκληματία». Η παραπάνω ιεράρχηση των σκοπών της ποινής δίνει εμφανώς το προβάδισμα στο διασφαλιστικό/αμυντικό ρόλο της ποινής που συνδέεται με τα προβλήματα που προξενεί η εγκληματικότητα στην κοινωνία. Αντίθετα, από την παραπάνω ιεράρχηση των απαντήσεων ο αποκαταστατικός και

αναμορφωτικός ρόλος της ποινής είναι μάλλον υποβαθμισμένος. Η τιμωρητική/αντεκδικητική της σκοπιμότητα είναι πιο αναβαθμισμένη αλλά δεν αποτελεί βασικό προσανατολισμό στο σύνολο του δείγματος. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι όσοι περιλαμβάνονται στην «τιμωρητική» ομάδα, έχουν τα κατωτέρω χαρακτηριστικά:

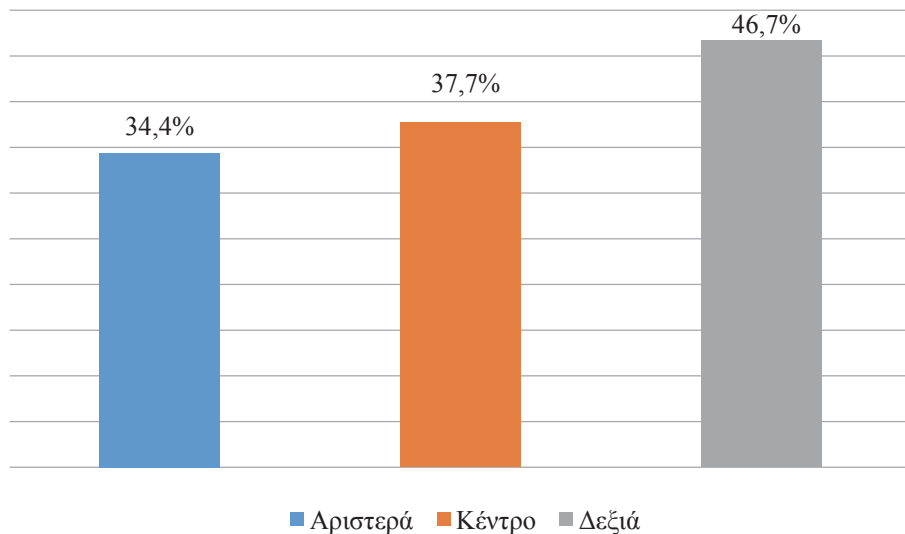
- Αισθάνονται περισσότερο «ασφαλείς» παρά «ανασφαλείς» (15,1% έναντι 13,4%)
- Εκπροσωπούνται σε μεγαλύτερο βαθμό σε όσους δήλωσαν θύματα σε σύγκριση με τα μη θύματα (15,8% έναντι 13,2%)
- Είναι πολιτικά προσανατολισμένοι περισσότερο δεξιά (15,6%) σε σύγκριση με όσους προσανατολίζονται πολιτικά στο κέντρο (14,2%) και αριστερά (12,7%).

Γράφημα 13: Πολιτική τοποθέτηση και τιμωρία του εγκληματία ως σκοπιμότητα της ποινής

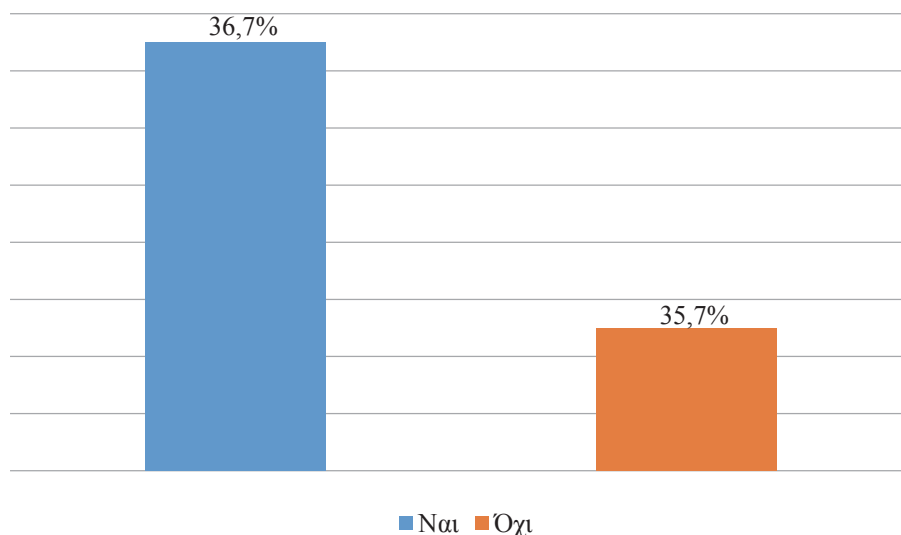
Πράγματι, σύμφωνα με τα ερευνητικά ευρήματα, διαπιστώθηκε ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ τιμωρητικότητας και δεξιού πολιτικού προσανατολισμού. Συγκεκριμένα, η φυλάκιση ήταν περισσότερο δημοφιλής απάντηση μεταξύ των ερωτηθέντων που πολιτικά προσανατολίζονταν στη δεξιά (46,7%) σε σύγκριση με εκείνους που προσανατολίζονταν στο κέντρο (37,7%) και αριστερά (34,4%).

Γράφημα 14: Πολιτική τοποθέτηση και επιλογή φυλάκισης για τον 21χρονο υπότροπο διαρρηχτή

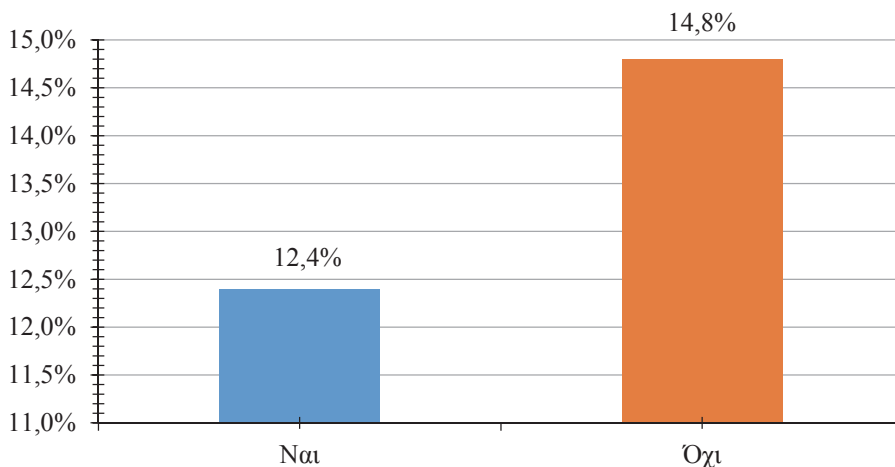
Οι τιμωρητικές στάσεις του δείγματος διαφοροποιούνται όσον αφορά τη σχέση τους με την εμπιστοσύνη στην αστυνομία. Ειδικότερα, στην περίπτωση της ερώτησης της ICVS (καταλληλότερη ποινή για τον 21χρονο υπότροπο διαρρηχτή) η επιλογή της φυλάκισης επελέγη λίγο συχνότερα από τους φοιτητές που δήλωσαν ότι εμπιστεύονταν την αστυνομία συγκριτικά με εκείνους που δεν την εμπιστεύονταν. Ωστόσο, πρόκειται για μία ποσοστιαία μονάδα, η οποία δεν θεμελιώνει ουσιαστική διαφοροποίηση.

Γράφημα 15: Εμπιστοσύνη στην Αστυνομία και επιλογή φυλάκισης για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη

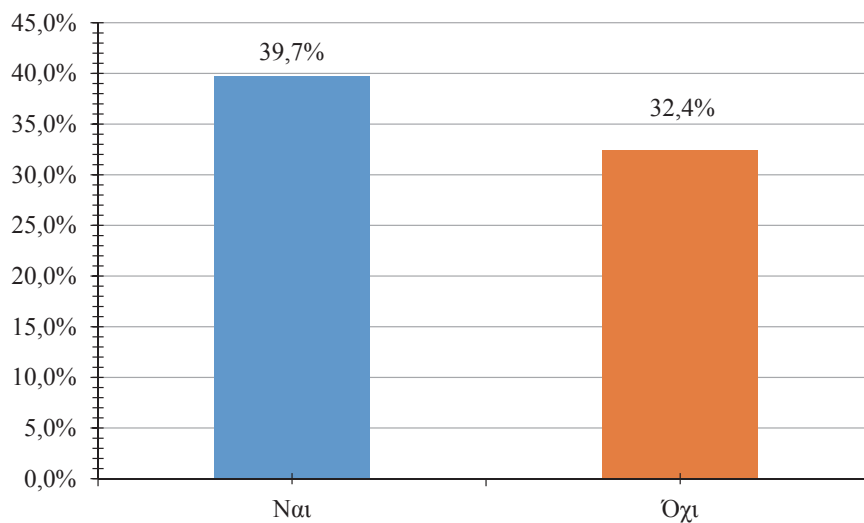
Περίπου ίδια είναι η εικόνα και στην εξέταση της συναρτώμενης με τη σκοπιμότητα της ποινής τιμωρητικότητα. Έτσι, η απάντηση «για να πληρώσει για τις πράξεις του» επιλέγεται σχετικά συχνότερα από φοιτητές που δηλώνουν ότι δεν εμπιστεύονται την αστυνομία. Η τιμωρητικότητα αυτού του είδους αντανάκλα την απαισιόδοξη άποψη εκείνων που δεν εμπιστεύονται πλέον τους θεσμούς και δεν πιστεύουν ότι οι επερχόμενες κοινωνικές αλλαγές θα είναι προσανατολισμένες σε μία «θετική» κατεύθυνση. Το εύρημα της παρούσας έρευνας αντανάκλα τον κλονισμό αυτό μέσα από τις στάσεις νέων και μορφωμένων πολιτών, όπως οι φοιτητές. Η μικρή ποσοτική διαφορά θα μπορούσε να εκτιμηθεί ως μια μη παγιωμένη άποψη που έχει ωστόσο αρχίσει να διαμορφώνεται.

Γράφημα 16: Εμπιστοσύνη στην Αστυνομία και τιμωρία του δράστη ως η σημαντικότερη σκοπιμότητα της ποινής

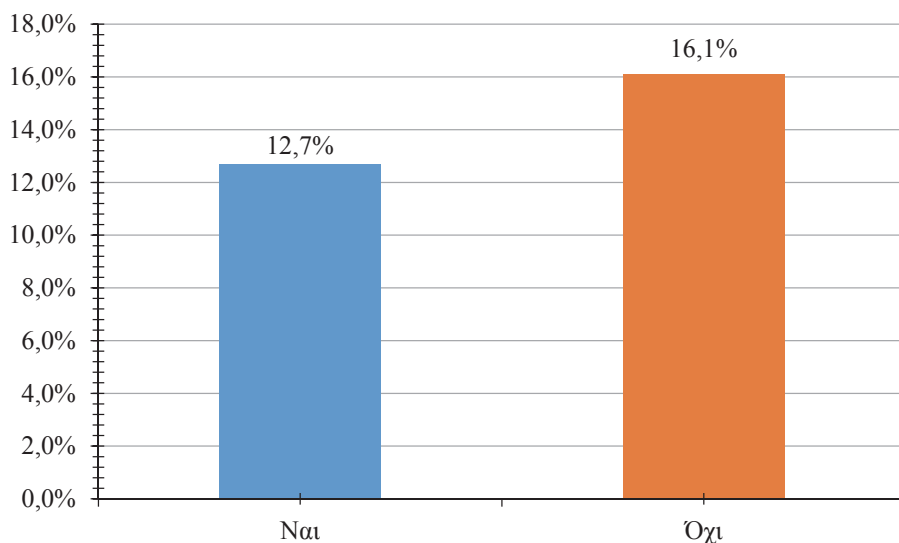
Αναφορικά με τη συσχέτιση της τιμωρητικότητας με την εμπιστοσύνη στη Δικαιοσύνη, έχει ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι η επιλογή της ποινής της φυλάκισης γίνεται σε μεγαλύτερο βαθμό από τη μερίδα των φοιτητών που εμπιστεύονται τη δικαιοσύνη, κατά τρόπο ώστε η ερμηνεία της να είναι εγγύτερη στη θεσμική επιλογή του κράτους δικαίου και της «δικαστικής ανταπόδοσης».

Γράφημα 17: Εμπιστοσύνη στη Δικαιοσύνη και επιλογή φυλάκισης για τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη

Αντίθετα, η συναρτώμενη με το αξιακό πλαίσιο της σκοπιμότητας της ποινής επιλογή της ανταπόδοσης/αντεκδίκησης φαίνεται να συσχετίζεται με την απουσία εμπιστοσύνης στη δικαιοσύνη.

Γράφημα 18: Εμπιστοσύνη στη Δικαιοσύνη και τιμωρία του δράστη ως η σημαντικότερη σκοπιμότητα της ποινής

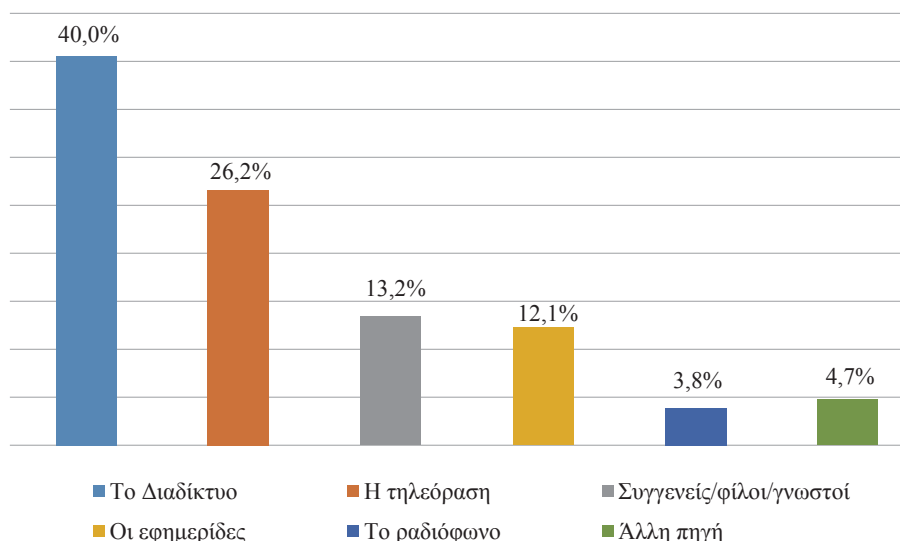

Από τα προαναφερθέντα ερευνητικά ευρήματα φαίνεται να θεμελιώνεται μια γενικότερη συσχέτιση της τιμωρητικότητας με τον πολιτικό προσανατολισμό αφενός και, αφετέρου, με την έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στη δικαιοσύνη. Αντίθετα, η προσφυγή στην αστυνομία φαίνεται να μην επηρεάζεται τόσο από την εικόνα των υποκειμένων αναφορικά με την αποτελεσματικότητά της και να γίνεται ανεξάρτητα από την εμπιστοσύνη τους σε αυτήν. Η διαπίστωση αυτή, εάν συνδυασθεί με τα υψηλά επίπεδα ανασφάλειας και θυματοποίησης, φαίνεται να αντανakλά την πρόσληψη μιας κοινωνίας 'διακινδύνευσης'.

Περαιτέρω, όσον αφορά τις πηγές πληροφόρησης, στην ερώτηση «ποιες είναι οι κυριότερες πηγές πληροφόρησής σας σχετικά με το έγκλημα και την αντιμετώπισή του», 40% των φοιτητών απάντησαν «το διαδίκτυο», 26,2% «η τηλεόραση», 13,2% «συγγενείς/φίλοι/γνωστοί», 12,1% «οι εφημερίδες», 3,8% «το ραδιόφωνο» ενώ 4,7% ανέφεραν «άλλη πηγή». Σύμφωνα με τις παραπάνω απαντήσεις, σχεδόν οι μισοί φοιτητές του δείγματος διαμορφώνουν τις στάσεις και αντιλήψεις τους για το εγκληματικό φαινόμενο μέσα από την ενημέρωση που προσφέρει το διαδίκτυο. Το γεγονός αυτό συντελεί προφανώς στη μορφή αυτών των στάσεων/αντιλήψεων καθώς και της ανασφάλειάς τους.

Γράφημα 19: Κυριότερες πηγές πληροφόρησης του δείγματος

5. Οι στάσεις των μαθητών του Γυμνασίου-Λυκείου Αυλώνα

Στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος του ΠΜΣ Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου «Πόλη και εγκληματικότητα, αίσθημα ανασφάλειας, τιμωρητικότητα», με διδάσκουσα την Καθηγήτρια κ. Χρ.Ζαραφονίτου πραγματοποιήθηκε η ετήσια εκπαιδευτική επίσκεψη-μάθημα στο Γυμνάσιο-Λύκειο του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα, το Μάιο του 2015.⁵⁶ Το μάθημα του ακαδημαϊκού έτους ήταν αφιερωμένο στο «στάσεις των μαθητών/κρατουμένων απέναντι στις ποινικές κυρώσεις, το έγκλημα και την ποινική δικαιοσύνη».

Κατά τη διάρκεια του μαθήματος, και αφού αναλύθηκαν με ευσύνοπτο τρόπο οι βασικές έννοιες που τέθηκαν προς συζήτηση από την υπεύθυνη καθηγήτρια, έγινε επιστημονική παρουσίαση από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές με σχετικά με τις λειτουργίες και σκοπιμότητες της ποινής καθώς και την ιστορική εξέλιξή τους, με έμφαση στο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Στη συνέχεια, οι μαθητές και οι μεταπτυχιακοί φοιτητές χωρίστηκαν σε

⁵⁶. Και στο πλαίσιο του πρωτοκόλλου συνεργασίας της Διευθύντριας του ΠΜΣ Εγκληματολογίας κ. Χριστίνας Ζαραφονίτου με τον Διευθυντή του Γυμνασίου-Λυκείου του ΕΚΚΝΑ κ. Πέτρο Δαμιανό.

ισάριθμες μικτές ομάδες και κλήθηκαν να επιλέξουν την καταλληλότερη ποιινή σύμφωνα με την ερώτηση της ICVS καθώς και τη σημαντικότερη σκοπιμότητα της ποιινής, κατά τα προαναφερθέντα. Οι ομάδες εργασίας συνεργάστηκαν βάσει ενός οδηγού ημιδομημένης συνέντευξης ώστε να καταγραφούν οι στάσεις-απόψεις των μαθητών από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές.

Όσον αφορά την πρώτη ερώτηση αναφορικά με τον 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη ο οποίος συνελήφθη δεύτερη φορά για διάρρηξη οικίας και τη δεύτερη αυτή φορά έκλεψε μία συσκευή τηλεόρασης, σύμφωνα με την ερώτηση της ICVS, η πλειονότητα των μαθητών του σχολείου στο ΕΚΚΝΑ επέλεξαν την κοινωφελή εργασία, ακολουθούμενη από το πρόστιμο και τη φυλάκιση. Οι περισσότεροι εξ αυτών επεσήμαναν ότι δεν έχει νόημα η επιβολή της φυλάκισης για νεαρούς δράστες που διαπράττουν εγκλήματα ήσσονος βαρύτητας - ακόμα κι εάν είναι υπότροποι - διότι η φυλακή είναι σαν να φοιτά κανείς σε «σχολείο» όπου μπορεί να μάθει νέες μεθόδους για τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων και να επεκτείνει τις γνωριμίες και επαφές του με άλλους εγκληματίες. Επομένως, συγκρίνοντας τις απαντήσεις στην ερώτηση αυτή μεταξύ των δύο ομάδων (φοιτητές ελληνικών ΑΕΙ και μαθητές Γυμνασίου-Λυκείου ΕΚΚΝΑ) διαπιστώνεται ότι οι δεύτεροι έχουν λιγότερο τιμωρητικές στάσεις.

Όσον αφορά τη δεύτερη ερώτηση, η πλειονότητα των κρατουμένων απάντησε ότι η σημαντικότερη σκοπιμότητα της ποιινής είναι αποτροπή του δράστη από τη διάπραξη άλλων εγκληματικών πράξεων στο μέλλον. Από την άποψη αυτή, οι στάσεις των μαθητών του σχολείου του ΕΚΚΝΑ απέναντι στην σκοπιμότητα της ποιινής συμπίπτουν με εκείνες των φοιτητών των ελληνικών ΑΕΙ.

Στάσεις μαθητών του σχολείου ΕΚΝΝΑ απέναντι στην ποινή		
Ομάδες μαθητών Γυμνασίου-Λυκείου ΕΚΝΝΑ	Κυριότητα σκοπιμότητα της ποινής	Καταλληλότερη ποινή
1 ^η	Αποτροπή του εγκληματία από την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων	Κοινοφελής εργασία-Πρόστιμο
2 ^η	Τιμωρία του εγκληματία, ώστε να «πληρώσει» για τις πράξεις του	Κοινοφελής εργασία-Πρόστιμο
3 ^η	Αποτροπή του εγκληματία από την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων	Φυλάκιση
4 ^η	Άμυνα της κοινωνίας - κοινωνική ένταξη	Κοινοφελής εργασία-Πρόστιμο
5 ^η	Αποτροπή του εγκληματία από την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων- Κοινωνική ένταξη	Κοινοφελής εργασία-φυλάκιση
6 ^η	Αποτροπή του εγκληματία από την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων - Αποτροπή μελλοντικών εγκληματιών	Φυλάκιση - Πρόστιμο

6. Αντί επιλόγου

Συμπερασματικά, οι στάσεις των φοιτητών διακρίνονται από υψηλά επίπεδα ανασφάλειας και προτίμηση στην επιλογή της φυλάκισης στην προοπτική της αποτροπής του δράστη από τη διάπραξη άλλων εγκλημάτων στο μέλλον. Αυτή η στάση μπορεί να εξηγηθεί από τις υψηλές τάσεις αναφοράς στην αστυνομία ακόμα κι εάν δεν την εμπιστεύονται πάντα ως προς την αποτελεσματικότητά της να αντιμετωπίσει την εγκληματικότητα.

Από την άλλη πλευρά, δεν διαπιστώθηκαν ισχυρές συσχετίσεις μεταξύ τιμωρητικότητας και ανασφάλειας ή θυματοποίησης και οι τιμωρητικές στάσεις φαίνεται να συνδέονται στην παρούσα έρευνα με την πολιτική τοποθέτηση. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας στο σύνολό της είναι ακόμα υπό εξέλιξη, υποθέτουμε ότι οι στάσεις αυτές βασίζο-

νται στην απουσία προσωπικών εμπειριών εξαιτίας ακριβώς της νεαρής ηλικίας του δείγματος και αντανακλούν κυρίως ασαφείς αντιλήψεις τους για το εγκληματικό φαινόμενο, οι οποίες διαμορφώνονται από έμμεσες πηγές πληροφόρησης και κυρίως το διαδίκτυο.

Σε κάθε περίπτωση, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την ανησυχία των νέων σχετικά με το έγκλημα και την ανάγκη τους να ενεργοποιηθεί η αποτρεπτική λειτουργία της ποινής και, κατά κύριο λόγο, της ποινής της φυλάκισης. Όταν οι στάσεις αυτές προέρχονται από τους πολίτες εκείνους που εκτός από νέοι είναι και μορφωμένοι, όπως οι φοιτητές του δείγματος της παρούσας έρευνας, η ερμηνεία τους αναδεικνύει αφενός τις διαστάσεις του προβλήματος και αφετέρου την ανάγκη ελέγχου του μέσα από τις θεσμικά υπεύθυνες κρατικές υπηρεσίες.

Βιβλιογραφία

- Brillon, Y. (1984). «Attitudes du public face à la justice pénale et vision du monde», *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, 479-488.
- Dijk J.v., Kesteren V. & Smit, P. (2007). *Criminal victimisation in international perspective. Key findings from the 2004-05 ICVS and EU ICS*, Ministry of Justice, WODC, The Hague.
- International Crime Victims Survey (ICVS). http://www.unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs.
- Kellens, G. (2000). *Punir. Pénologie et droit des sanctions pénales*, Editions juridiques de l'Université de Liège, Liege.
- Killias, M. (2001). *Précis de Criminologie*, Staempflieds, SA Berne.
- Landreville, P. (2005). «From social integration to the management of risks? Politics and practices in the domain of penalties», *Poiniki Dikaiosini* 12: 1461-1468 (translation in Greek by Professor A. Maganas).
- Maruna, Sh. & King, A. (2009). «Once a criminal, always a criminal?: 'Redeemability' and the psychology of punitive public attitudes», *European Journal of Criminal Policy and Research*, 15(9): 7-24.
- Matthews, R. (2006). *Punitiveness*, στο: McLaughlin E., Muncie, J. (εκδ.), *The Sage Dictionary of Criminology*, Sage, London.
- Pratt, J., Brown, D., Hallsworth, S., & Morrison, W. (2005). *The new punitiveness*, Willan, Cullompton.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2000). «Εμπειρική διερεύνηση του φόβου του εγκλήματος σ' ένα δήμο της ελληνικής πρωτεύουσας», στο: Δασκαλάκη Η., Παπαδο-

- πούλου Π., κ.ά. (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αφιέρωμα στη μνήμη Η. Δασκαλάκη, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 511-519.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2002). Ο φόβος του εγκλήματος. Εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας, *Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, ελληνικά/αγγλικά.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2008α). Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, *Νομική Βιβλιοθήκη*, Αθήνα.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2008β). «Κοινωνικές αντιλήψεις για την ποινική δικαιοσύνη και τιμωρητικότητα», στο: Γαλανού, Μ. (επιμ.), *Ποινικές επιστήμες, θεωρία και πράξη*. Προσφορά τιμής στην Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1215-1230.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2008γ). «Ο φόβος του εγκλήματος στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και οι τάσεις αυστηροποίησης της ποινικής καταστολής», (κοινή συμβολή με Ν. Κουράκη), *Ποινικός Λόγος*, 5(2): 1007-1015.
- Zarafonitou, Ch. (2008δ). «Fear of crime and victimisation: the Greek experience», στο: Kury H. (εκδ.) *Fear of crime-punitivity. New developments in theory and research*, Universitätsverlag, Dr.N.Brockmeyer, Bochum, 159-172.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. & Κουράκης, Ν.Ε. (επιμ.) & Συνεργάτες, (2009). *Ανασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική*, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, 18, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2011α). «Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων», στο: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. (Δ/νη Έκδοσης), *Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις*. Επετειακό Συνέδριο για τα 30 χρόνια της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2011β). «Τιμωρητικότητα: ανασφάλεια και κοσμοθεωρία», στον *Τιμητικό Τόμο για τον Ιάκωβο Φαρσεδάκη*, Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας, επιμ. Α.Χαλκιά, *Νομική Βιβλιοθήκη*, τ.ΙΙ, 1823-1836, & Προδημοσίευση στο www.theartofcrime.gr, τ.13, 2010.
- Zarafonitou, Ch. (2011γ). «Punitiveness, fear of crime and social views», στο Kury H., Shea E. (εκδ.), *Punitivity. International developments*, Vol. 2: *Insecurity and punitiveness*, Bochum: Universitätsverlag Dr. Brockmeyer, 269-294.
- Χαλκιά, Α. (2012). *Η τιμωρητικότητα του κοινού και οι στάσεις του απέναντι στην αντεγκληματική πολιτική*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής στις διμερείς συμφωνίες της Ελλάδας για την καταπολέμηση του εγκλήματος

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ
Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Περίληψη

Η πύκνωση των σχέσεων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης τις τελευταίες δεκαετίες και ο πολλαπλασιασμός των ευκαιριών για τέλεση εγκληματικών πράξεων διασυννοριακού χαρακτήρα κατέστησε εμφανή την ανεπάρκεια αντιμετώπισης φαινομένων σε καθαρά εθνικό επίπεδο και, αν υπήρξε σαφής ανάγκη δημιουργίας ενός πολυμερούς διεθνούς νομικού πλαισίου αντεγκληματικής πολιτικής, αυτή δεν κρίθηκε επαρκής από μόνη της. Χρειάζονται συμπληρωματικές διεθνείς ρυθμίσεις, διμερούς χαρακτήρα, που προσφέρουν, τόσο στο ουσιαστικό όσο και στο διαδικαστικό επίπεδο, μια πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στις ικανού αριθμού διμερείς συμφωνίες που έχει υπογράψει η Ελλάδα, κυρίως με όμορες χώρες, αλλά όχι μόνο. Επισημαίνονται οι ομοιότητες και διαφορές που οι συμφωνίες αυτές παρουσιάζουν, διαφορές που καθορίζονται τόσο από τις επιμέρους ιδιομορφίες του αντικειμένου, όσο και από τις ιδιομορφίες των νομικών συστημάτων των αντισυμβαλλομένων κρατών.

1. Εισαγωγή

Η αντεγκληματική πολιτική στοχεύει όχι στην εξάλειψη, αλλά μάλλον στον περιορισμό του φαινομένου του εγκλήματος στα ελάχιστα δυνατά όρια. Προς τον σκοπό αυτό έχουν υιοθετηθεί προ πολλού μέτρα αντεγκληματικής πολιτι-

κής στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών, άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη επιτυχία. Τα δεδομένα όμως που προέκυψαν τις τελευταίες δεκαετίες σε σχέση με την ανάπτυξη της αντεγκληματικής δράσης, ως συνέπεια αφενός της αύξησης της διασυνοριακής μετανάστευσης και της διαπερατότητας των συνόρων, αφετέρου της ανάδυσης νέων μορφών εγκληματικότητας διασυνοριακού χαρακτήρα, κατέστησε συνείδηση ότι το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί αποκλειστικά και μόνο με τα κατακερματισμένα μέτρα των εθνικών εννόμων τάξεων, αλλά θα πρέπει οι αντεγκληματικές προσπάθειες να βρουν ενιαία μορφή σε διεθνές επίπεδο.

Πράγματι, η προϊούσα αυτή συνειδητοποίηση κατέληξε στη σταδιακή υιοθέτηση πολυμερών διεθνών συμφωνιών ή συστάσεων, στο πλαίσιο ή υπό την αιγίδα διεθνών οργανισμών, που συνέβαλε ουσιαστικά στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας. Αυτά τα πολυμερή κείμενα είναι, μεταξύ άλλων, το Παγκόσμιο Σχέδιο Δράσης κατά του οργανωμένου εγκλήματος (1994),⁵⁷ η αντίστοιχη Σύμβαση του ΟΗΕ κατά του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος (2000),⁵⁸ η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά της διακίνησης ναρκωτικών φαρμάκων και ψυχοτρόπων ουσιών (1988),⁵⁹ η πολυμερής συμφωνία του 1999 μεταξύ των βαλκανικών χωρών, αλλά και της Ουγγαρίας και Μολδαβίας «Περί συνεργασίας για την πρόληψη και καταπολέμηση του διασυνοριακού εγκλήματος»,⁶⁰ τα δύο Πρωτόκολλα της Σύμβασης του Παλέρμιο για την παράνομη διακίνηση ατόμων,⁶¹ η διακρατικού χαρακτήρα Συνθήκη Schengen της Ε.Ε. για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων,⁶² η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για το ξέπλυμα, την έρευνα, την κατάσχεση και τη δήμευση των προσόδων του εγκλήματος (1990),⁶³ η ποινική σύμβαση κατά της διαφθοράς (1999) του Συμβουλίου της Ευρώπης,⁶⁴ η Σύσταση του ίδιου Οργανισμού για την αντιμετώπιση του οργανωμένου και οικονομικού εγκλήματος,⁶⁵ καθώς και η αντίστοιχη για τις γενικές αρχές προς καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος,⁶⁶ άλλες διεθνείς και περιφερειακές συμβάσεις για την καταπολέμηση της διαφθο-

---

57. E/CONF 88/L 4.

58. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 3875/2010 (ΦΕΚ Α΄/158/2010).

59. Κυρώθηκε με τον Ν. 1990/1991 (ΦΕΚ Α΄/193/1991). Βλ. συνοπτικά Χ. Δημόπουλο, Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία), Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 196-197.

60. Κυρώθηκε με τον Ν. 2865/2000 (ΦΕΚ Α΄/271/2000).

61. Κυρώθηκε με τον Ν. 3875/2010 (ΦΕΚ Α΄/158/2010).

62. Κυρώθηκε με τον Ν. 2514/1997 (ΦΕΚ Α΄/39).

63. Κυρώθηκε με τον Ν. 2655/1998 (ΦΕΚ Α΄/264/1998).

64. Κυρώθηκε με τον Ν. 3560/2007 (ΦΕΚ Α΄/103/2007).

65. No R (96) 5.9.1996.

66. Res. (2001) 11 (2001).

ράς (ΟΗΕ, ΟΟΣΑ, Συμβούλιο της Ευρώπης, Ε.Ε.),⁶⁷ οι δράσεις της Financial Action Task Forces για την καταπολέμηση του ξεπλύματος βρώμικου χρήματος,⁶⁸ η διεθνής σύμβαση για την καταστολή της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας (1999),⁶⁹ καθώς και η Σύμβαση για την ίδρυση του Κέντρου Επιβολής του νόμου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.⁷⁰

Όμως, οι πολυμερείς αυτές συμφωνίες για την καταπολέμηση του εγκλήματος όσο χρήσιμες και απαραίτητες είναι, δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις ειδικότερες περιστάσεις και τα ειδικότερα προβλήματα που παρουσιάζονται σε σχέση με εγκλήματα που έχουν ένα διμερή χαρακτήρα, είτε συνήθως, διασυνοριακό, είτε λειτουργικό. Για τον σκοπό αυτό έχει δημιουργηθεί ένα ολόκληρο δίκτυο διμερών συμβάσεων καταπολέμησης της διασυνοριακής εγκληματικότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα έχει συνάψει, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1980, πολλές διμερείς συμβάσεις, οι οποίες, κάτω από διαφορετικές ονομασίες, περιλαμβάνουν, ως επί το πλείστον εν πολλοίς ταυτόσημες, αν και διαφοροποιημένες, διατάξεις, γεγονός που επιτρέπει την ενιαία μελέτη τους.⁷¹ Οι συμφωνίες αυτές, που αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης, είναι οι εξής:

- Συμφωνία περί συνεργασίας στον τομέα της καταπολέμησης του εγκλήματος, μεταξύ Ελλάδας και Ρωσικής Ομοσπονδίας.⁷²
- Συμφωνία σε θέματα ασφάλειας και αστυνομικής συνεργασίας μεταξύ Ελ-

67. Σύμβαση ΟΟΣΑ (1997) κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 2656/1998, ΦΕΚ Α'/265/1998, Σύμβαση ΟΗΕ (2003) κυρώθηκε με τον Ν. 3666/2008, ΦΕΚ Α'/113/2008, Σύμβαση για θέματα αστικού δικαίου περί διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (1999) κυρώθηκε με τον Ν. 2957/2001, ΦΕΚ Α'/260/2001, Σύμβαση (της Ε.Ε.) περί καταπολέμησης της δωροδοκίας (1997) κυρώθηκε με τον Ν. 2802/2000, ΦΕΚ Α'/47/2000. Βλ. αναλυτικότερα Α. Μπρεδήμα, Διεθνείς ρυθμίσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς, στο: «Η διαφθορά και η καταπολέμησή της», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Αθήνα, 2013, σελ. 11 επ.

68. Βλ. αναλυτικότερα Χ. Δημόπουλο, Εισηγήσεις εγκληματολογίας, Αθήνα 2008, σελ. 509 επ.

69. Κυρώθηκε με τον Ν. 3034/2002 (ΦΕΚ Α'/168).

70. Κυρώθηκε με τον Ν. 4054/2012 (ΦΕΚ Α'/45).

71. Διαφορετικού χαρακτήρα διατάξεις περιλαμβάνονται στις συμφωνίες: (α) Ελλάδας-Βουλγαρίας σχετικά με Διασυνοριακές Επιχειρήσεις για εναέρια Αστυνόμευση (Ν. 4185/2013, ΦΕΚ Α'/192), (β) Ελλάδας-Αλβανίας για την προστασία και αρωγή των θυμάτων εμπορίας ανηλίκων (Ν. 3692/2008, ΦΕΚ Α'/183), Ευρωπαϊκής Κοινότητας-Ελβετίας για την καταπολέμηση της απάτης και κάθε άλλης παράνομης δραστηριότητας εις βάρος των οικονομικών τους συμφερόντων (Ν. 3946/2011, ΦΕΚ Α'/69/2011), και οι οποίες δεν θα αποτελέσουν αντικείμενο εξέτασης στην παρούσα μελέτη.

72. Κυρώθηκε με τον Ν. 3215/2003 (ΦΕΚ Α'/311).

λάδας και Κυπριακής Δημοκρατίας.⁷³

- Συμφωνία σχετικά με τη συνεργασία σε θέματα εσωτερικής ασφάλειας, μεταξύ Ελλάδας και Γαλλικής Δημοκρατίας.⁷⁴
- Συμφωνία περί συνεργασίας στην καταπολέμηση του εγκλήματος, ιδιαίτερα της τρομοκρατίας, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και του οργανωμένου εγκλήματος, μεταξύ Ελλάδας και Δημοκρατίας της Σλοβενίας.⁷⁵
- Συμφωνία περί συνεργασίας στην καταπολέμηση του εγκλήματος, ιδιαίτερα της τρομοκρατίας, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και του οργανωμένου εγκλήματος, μεταξύ Ελλάδας και Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.⁷⁶
- Συμφωνία σχετικά με τη συνεργασία για την πρόληψη και την καταπολέμηση του εγκλήματος και ιδιαίτερα των οργανωμένων μορφών του, μεταξύ Ελλάδας και Δημοκρατίας της Σερβίας.⁷⁷
- Συμφωνία για την καταπολέμηση του εγκλήματος, ιδιαίτερα της τρομοκρατίας, του οργανωμένου εγκλήματος, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και της λαθρομετανάστευσης, μεταξύ Ελλάδας και Δημοκρατίας της Τουρκίας.⁷⁸
- Συμφωνία περί συνεργασίας στην καταπολέμηση του εγκλήματος, ιδιαίτερα της τρομοκρατίας, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και του οργανωμένου εγκλήματος, μεταξύ Ελλάδας και Ισλαμικής Δημοκρατίας του Πακιστάν.⁷⁹

2. Οι επί μέρους ρυθμίσεις των συμφωνιών

Τα σημεία που συνήθως ρυθμίζονται από τις συμφωνίες καταπολέμησης του εγκλήματος είναι: 1) Το πεδίο εφαρμογής, 2) τα μέσα πραγματοποίησης της συνεργασίας, 3) η πρόληψη και καταστολή αξιόποινων πράξεων, 4) η εκτέλεση των αιτημάτων, 5) η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, 6) η διαβίβαση πληροφοριών, 7) η υπαγωγή της εφαρμογής στην εθνική νομοθεσία, 8) η άρνηση εκτέλεσης του αιτήματος και γενικότερα της συμφωνίας, 9) η επίλυση των διαφορών, και 10) ορισμένα άλλα θέματα.

73. Κυρώθηκε με τον Ν. 3936/2011 (ΦΕΚ Α΄/56).

74. Κυρώθηκε με τον Ν. 3901/2010 (ΦΕΚ Α΄/215).

75. Κυρώθηκε με τον Ν. 3269/2004 (ΦΕΚ Α΄/186).

76. Κυρώθηκε με τον Ν. 3725/2008 (ΦΕΚ Α΄/255).

77. Κυρώθηκε με τον Ν. 3935/2011 (ΦΕΚ Α΄/55).

78. Κυρώθηκε με τον Ν. 2926/2001 (ΦΕΚ Α΄/139). Σημειωτέον ότι στο εφαρμοστικό Πρωτόκολλο, μεταξύ των δύο χωρών, του άρθρου 8, γίνεται μνεία της «παράνομης μετανάστευσης», αντί της «λαθρομετανάστευσης».

79. Κυρώθηκε με τον Ν. 3571/2007 (ΦΕΚ Α΄/124).

2.1 Το πεδίο εφαρμογής

Οι τομείς στους οποίους τα μέρη στη συμφωνία συνεργάζονται μνημονεύονται ως εξής:

1) Καταπολέμηση της τρομοκρατίας.⁸⁰ Δεν υπάρχει, στο σύνολο σχεδόν των συμφωνιών, περαιτέρω εξειδίκευση του θέματος, με εξαίρεση τις συμφωνίες Ελλάδας-Γαλλίας και Ελλάδας-Κύπρου, όπου, σε συνέχεια της παραπάνω μνημόνευσης, συμπληρώνεται σε ξεχωριστή διάταξη ότι «Στο πλαίσιο της καταπολέμησης της τρομοκρατίας, τα Μέρη προβαίνουν σε ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με: 1. Σχεδιαζόμενες, προετοιμασμένες ή διαπραχθείσες πράξεις τρομοκρατίας, τους τόπους διάπραξης και τα τεχνικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για τη διάπραξή τους. 2. Τρομοκρατικές οργανώσεις, πρόσωπα, ομάδες ή οντότητες που σχεδιάζουν, διαπράττουν ή αποπειρώνται να διαπράξουν τρομοκρατικές πράξεις στην επικράτεια του ενός εκ των Μερών και θίγονται τα συμφέροντα του άλλου».⁸¹

2) Καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος.

3) Καταπολέμηση της παράνομης καλλιέργειας, παραγωγής και διακίνησης ναρκωτικών, ψυχοτρόπων και προδρόμων ουσιών.

Υπάρχει περαιτέρω εξειδίκευση του θέματος:

«Για την καταπολέμηση της παράνομης παραγωγής, διακίνησης και εμπορίας ναρκωτικών, ψυχοτρόπων και προδρόμων ουσιών, τα δύο Μέρη λαμβάνουν συντονισμένα μέτρα και προβαίνουν σε ανταλλαγή πληροφοριών, εμπειριών και γνώσεων επί των νέων μεθόδων που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, για τη διακίνηση, απόκρυψη και διανομή, καθώς και επί των νέων μεθόδων για την καταπολέμηση αυτών, σύμφωνα με την Ενιαία Σύμβαση περί Ναρκωτικών του 1961, όπως τροποποιήθηκε από το Πρωτόκολλο Τροποποίησης του 1972, τη Σύμβαση περί Ψυχοτρόπων Ουσιών του 1971 και τη Σύμβαση του ΟΗΕ του 1988 κατά της Παράνομης Διακίνησης Ναρκωτικών και Ψυχοτρόπων Ουσιών».⁸²

4) Καταπολέμηση των παράνομων δραστηριοτήτων σχετικών με όπλα, συμπεριλαμβανομένων των βιολογικών, χημικών και ραδιενεργών όπλων, πυρο-

80. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 1,α, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1,1, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, γ', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 1, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 1,α, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 1.

81. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 4, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 4.

82. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 5, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 5, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, στ', Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, στ', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, στ', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 5.

μαχικών, εκρηκτικών, πυρηνικών υλικών, καθώς και ραδιενεργών και δηλητηριωδών ουσιών.⁸³

5) Καταπολέμηση του λαθρεμπορίου και των διεθνών παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων και της νομιμοποίησης των εσόδων (ξέπλυμα χρήματος) από εγκληματικές δραστηριότητες.⁸⁴

Στη Συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας προστίθεται «ο εντοπισμός, πρόληψη, καταπολέμηση και διερεύνηση ύποπτων οικονομικών συναλλαγών».⁸⁵

6) Καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης και της παράνομης διακίνησης ανθρώπων. Στη συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας η συνεργασία αφορά επί πλέον την εγκληματικότητα που συνδέεται με τη μετανάστευση.⁸⁶ Το ίδιο δε περιλαμβάνεται και στη συμφωνία Ελλάδας - Ρωσίας.⁸⁷ Σε δύο μόνο συμφωνίες γίνεται περαιτέρω εξειδίκευση, που επικεντρώνεται στο ζήτημα της επανεισδοχής των ατόμων τα οποία εισέρχονται παρανόμως στα σύνορα. Στη μία «Τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συνεργάζονται στην καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης. Στο πλαίσιο αυτό θα επαναδέχονται τα άτομα που διασχίζουν παράνομα τα σύνορα ενός εκ των Μερών, προερχόμενα από την επικράτεια του άλλου Μέρους. Μέχρι να συναφθεί Συμφωνία Επανεισδοχής τα Μέρη θα επαναδέχονται τα άτομα που διαμένουν παράνομα στην επικράτεια του άλλου Μέρους, βάσει αντιπροσωπευτικών στοιχείων, που αποδεικνύουν την παράνομη μετανάστευση ή την υπέρβαση της νόμιμης διαμονής.

Για την επανεισδοχή των προαναφερόμενων προσώπων, οι αντίστοιχες διπλωματικές αρχές των δύο Μερών θα εκδίδουν άμεσα, κατόπιν αιτήματος ενός από τα Μέρη, τα απαιτούμενα ταξιδιωτικά έγγραφα για την επανεισδοχή, αφού έχουν ειδοποιηθεί για τον σκοπό αυτό τουλάχιστον πέντε εργάσιμες ημέρες πριν».⁸⁸

Η δεύτερη, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αναφέρει συνοπτικά ότι: «Τα Μέρη θα συνεργάζονται για την καταπολέμηση της λαθρομετανάστευσης.

83. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 2, δ', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 4, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, δ', Ελλάδα- Σλοβενία, άρθρο 1, δ', Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 8, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 8. Η τελευταία συμφωνία περιορίζεται στην καταπολέμηση της παράνομης κατασκευής, διακίνησης και εμπορίας όπλων, πυρομαχικών, εκρηκτικών υλών και Ρ.Β.Χ.Π. υλικών.

84. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 4, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 4, Ελλάδα - Σλοβενία, άρθρο 1, ε', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, ε', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 5, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 2, ε', Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2.

85. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 5.

86. Άρθρο 1, 6.

87. Άρθρο 2.

88. Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 4.

Έως ότου συναφθεί η συμφωνία Επανεισδοχής, τα Μέρη θα επιτρέπουν την επανείσοδο ατόμων, δηλαδή υπηκόων τους, καθώς των υπηκόων τρίτων χωρών, οι οποίοι διέσχισαν ή πρόκειται να διασχίσουν παράνομα τα σύνορα ενός εκ των Μερών, και οι οποίοι προέρχονται από το έδαφος του άλλου Μέρους». ⁸⁹ Έχει όμως συναφθεί, μεταγενέστερα, Πρωτόκολλο για την εφαρμογή του άρθρου 8 παρ. 3 της παραπάνω συμφωνίας, ⁹⁰ η οποία περιλαμβάνει αναλυτικά διατάξεις για την απόδειξη της υπηκοότητας των υπηκόων των Μερών (άρ. 2), τα τεκμήρια υπηκοότητας των υπηκόων των Μερών (άρ. 3), την απόδειξη εισόδου υπηκόων τρίτων χωρών (άρ. 4), τα τεκμήρια εισόδου υπηκόων τρίτων χωρών (άρ. 5), τη διαδικασία επανεισδοχής (άρ. 6), τη διέλευση για το σκοπό επανεισδοχής (άρ. 7), την προθεσμία εκτέλεσης των υποχρεώσεων επανεισδοχής για υπηκόους τρίτων κρατών (άρ. 8) κ.ά.

7) Καταπολέμηση της πλαστογραφίας και μεταβολής κάθε είδους εγγράφου. ⁹¹

8) Καταπολέμηση της παραποίησης και παραχάραξης χαρτονομισμάτων, καθώς επίσης και κερμάτων, πιστωτικών καρτών, αξιών και άλλων πολύτιμων αντικειμένων. ⁹²

9) Καταπολέμηση των εγκλημάτων κατά της ανθρώπινης ζωής, υγείας, ελευθερίας και σεξουαλικής ακεραιότητας. ⁹³

Στη συμφωνία Ελλάδα-Σερβίας αναμειγνύονται τα αδικήματα κατά της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας με αυτά κατά της ιδιοκτησίας. ⁹⁴

10) Καταπολέμηση των εγκλημάτων κατά της παρουσίας και ιδιαίτερα της κλοπής και παράνομης διακίνησης οχημάτων. ⁹⁵

89. Άρθρο 8.

90. Κυρώθηκε με τον Ν. 3030/2002 (ΦΕΚ Α'163).

91. Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 2, ζ', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, ζ, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 1, ζ'. Άλλες συμφωνίες αναφέρονται σε επί μέρους όψεις της πλαστογράφησης: «πλαστογράφηση μέσω πληρωμής, εγγράφων ταυτότητας, διαβατηρίων και άλλων ταξιδιωτικών εγγράφων, πλαστογράφηση αδειών οδήγησης και άλλων συναφών εγγράφων (Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 7 και Ελλάδα-Γαλλία άρθρο 1, 7 και 9), πλαστογραφία και παραχάραξη παντός είδους εγγράφου αποδεικτικού της ταυτότητας (Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 7), Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 9).

92. Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 1, η', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, η', Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 1, η', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 8, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2. Αντίστοιχη διάταξη δεν περιλαμβάνεται στις συμφωνίες Ελλάδας - Κύπρου και Ελλάδας-Γαλλίας.

93. Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 1, θ', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, θ', Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 1, θ'. Στις άλλες συμφωνίες γίνεται χρήση του γενικού όρου «εμπορία προσώπων/ανθρώπων» (Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 5, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 5). Στη συμφωνία Ελλάδα-Ρωσίας γίνεται αναφορά στην «εκμετάλλευση της πορνείας άλλων» (άρθρο 2).

94. Άρθρο 1, 9.

95. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 13, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2 (in fine), Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο

Στη συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας η διάταξη αυτή συμπληρώνεται με την «πλαστογράφηση αδειών οδήγησης και άλλων συναφών εγγράφων».⁹⁶

11) Καταπολέμηση της παράνομης εμπορίας έργων πολιτιστικής κληρονομιάς και έργων τέχνης.⁹⁷

Στη συμφωνία Ελλάδας-Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και Ελλάδας-Πακιστάν προστίθενται οι πολύτιμοι λίθοι και μέταλλα, καθώς και άλλα πολύτιμα αντικείμενα,⁹⁸ ενώ στη συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας προστίθεται η καταπολέμηση «αξιών».⁹⁹

12) Καταπολέμηση των εγκλημάτων που σχετίζονται με την παραβίαση της νομοθεσίας περί πνευματικής ιδιοκτησίας.¹⁰⁰

13) Καταπολέμηση των εγκλημάτων του διαδικτύου.¹⁰¹

14) Καταπολέμηση της διαφθοράς.¹⁰²

15) Καταπολέμηση των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος.¹⁰³

Μία σειρά από άλλα θέματα περιλαμβάνονται στο πλαίσιο της διμερούς συνεργασίας, τα οποία συμβάλλουν στην καταπολέμηση των εγκλημάτων:

1) Έρευνες σχετικά με πρόσωπα που αγνοούνται ή καταζητούνται.¹⁰⁴

2) Ασφάλεια επισήμων αντιπροσωπειών, κυβερνητικών απεσταλμένων, καθώς και άλλων προσώπων που απολαμβάνουν διπλωματικών προνομίων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.¹⁰⁵

3) Βελτίωση μεθόδων και μέσων τήρησης και αποκατάστασης της δημόσιας τάξης και χειρισμού καταστάσεων κρίσης.¹⁰⁶

1, 9, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 2, 4, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, ι', Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 9.

96. Άρθρο 1, 9.

97. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 10, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 10, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 12, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, β'.

98. Άρθρο 1, ιβ' και 2, ιβ' αντίστοιχα.

99. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, 12.

100. Μόνο οι συμφωνίες Ελλάδας-Κύπρου, (άρ. 13) και Ελλάδας- Γαλλίας (άρ. 1, 11) περιλαμβάνουν σχετική διάταξη.

101. Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, ιδ', Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 13, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 13. Στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας αναφέρεται το «έγκλημα υψηλής τεχνολογίας, συμπεριλαμβανομένου του εγκλήματος που σχετίζεται με τους υπολογιστές» (άρ. 2), ενώ η συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας κάνει μνεία της καταπολέμησης «εγκληματικών πράξεων οι οποίες σχετίζονται με το ηλεκτρονικό έγκλημα» (άρ. 1, 16). Οι υπόλοιπες συμφωνίες (Ελλάδας-Σλοβενίας, Ελλάδας-Πακιστάν) δεν κάνουν καμία αναφορά στο έγκλημα αυτό.

102. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2.

103. Μόνο η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας περιλαμβάνει σχετική διάταξη (άρ. 2).

104. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 12.

105. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 14.

106. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 15.

4) Ενισχυμένη συνεργασία στον τομέα της αρχικής εκπαίδευσης και επιμόρφωσης του αστυνομικού προσωπικού με σκοπό την προώθηση θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, ιδίως στο πλαίσιο των υποχρεώσεών τους σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.¹⁰⁷

Η ως άνω απαρίθμηση των τομέων συνεργασίας για την καταπολέμηση του εγκλήματος δεν έχει περιοριστικό χαρακτήρα, αλλά μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να επεκταθεί και σε άλλους σχετικούς τομείς: «Τα Μέρη συνεργάζονται σε άλλους τομείς που αφορούν την εγκληματικότητα γενικά, την πρόληψη του εγκλήματος και την τήρηση της δημόσιας τάξης, εφόσον υπάρχει αμοιβαίο ενδιαφέρον».¹⁰⁸

Τρεις παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν σχετικά με τη διάταξη αυτή: η πρώτη αφορά το γεγονός ότι μόνο η συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας προσδιορίζει ότι αυτή η επέκταση της συνεργασίας μπορεί να πραγματοποιείται τηρουμένης της προϋπόθεσης σύναψης σχετικής τροπολογίας στη συμφωνία.¹⁰⁹

Η δεύτερη αφορά τη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας, όπου όχι μόνο δεν υπάρχει η σχετική ακροτελεύτια διάταξη, αλλά μνημονεύεται ρητώς ότι «οι Αρμόδιες Αρχές θα συνεργάζονται ... συγκεκριμένα...».¹¹⁰ Σημαίνει άραγε αυτό ότι δεν μπορεί να γίνει σχετική επέκταση; Η απάντηση φαίνεται να βρίσκεται στην ίδια διαδικασία της τροπολογίας που προαναφέρθηκε για τη συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας, έστω και αν αυτό δεν μνημονεύεται ρητώς στο σχετικό άρθρο 2.

Η τρίτη παρατήρηση είναι ότι όλες οι συμφωνίες μνημονεύουν ρητώς τη δυνατότητα επέκτασης της συνεργασίας όσον αφορά την πρόληψη της εγκληματικότητας.¹¹¹

2.2 Μορφές συνεργασίας

Στο τμήμα αυτό των συμφωνιών καταπολέμησης του εγκλήματος καταγράφο-

107. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 16, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 16. Η συμφωνία Ελλάδα-Σερβίας αναφέρεται απλώς στην εκπαίδευση και επιμόρφωση του αστυνομικού προσωπικού (άρθρο 2, 9).

108. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, in fine, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 2, in fine, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 1, in fine, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, in fine, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, in fine.

109. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, in fine.

110. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 2.

111. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, in fine, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 1, in fine, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 1, in fine, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 1 in fine, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 2, in fine, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, in fine. Η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας δεν περιλαμβάνει παρόμοια ακροτελεύτια διάταξη, μνημονεύει όμως τη συνεργασία στην πρόληψη των εγκλημάτων (άρθ. 2).

νται οι τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνεται η πραγματοποίηση της συνεργασίας. Στις περισσότερες συμφωνίες οι μορφές συνεργασίας καταγράφονται σε χωριστή διάταξη,¹¹² ενώ σε κάποιους άλλους τομείς συνεργασίας και μορφές συνεργασίας δίδονται με ενιαίο τρόπο.¹¹³ Πάντως, οι μορφές συνεργασίας δεν ακολουθούν ένα ενιαίο μοντέλο, αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με τις ανάγκες της συνεργασίας με τις εκάστοτε χώρες. Έτσι,

(α) υπάρχει κοινή πρόβλεψη για ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών σε τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος.¹¹⁴ Η συνεργασία αυτή εξειδικεύεται περαιτέρω σε ορισμένες συμφωνίες: ανταλλαγή επιστημονικών και τεχνολογικών πληροφοριών,¹¹⁵ ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με εγκλήματα που προετοιμάζονται ή που έχουν διαπραχθεί, καθώς επίσης και με άτομα και οργανώσεις που εμπλέκονται σε τέτοια εγκλήματα.¹¹⁶ Ανταλλαγή γνώσεων, εμπειριών και πληροφοριών οι οποίες βοηθούν στην πρόληψη του οργανωμένου εγκλήματος.¹¹⁷ Ανταλλαγή γνώσεων, εμπειριών και πληροφοριών στον τομέα των συνοριακών ελέγχων, καθώς και της υλικοτεχνικής υποστήριξης των υπηρεσιών ελέγχου διαβατηρίων για την εξακρίβωση πλαστών ταξιδιωτικών εγγράφων και την αποτροπή της παράνομης εισόδου και λαθρομετανάστευσης.¹¹⁸ Ανταλλαγή γνώσεων, εμπειριών, πληροφοριών και βοήθειας σε νέες μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, τη διεθνή διακίνησή τους, την απόκρυψη και διανομή τους, καθώς και τις νέες μεθόδους καταπολέμησής τους.¹¹⁹ Ανταλλαγή πληροφοριών σε θέμα-

112. Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 3.

113. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1.

114. Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, Α, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, Α, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 1, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, Α.

115. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 17, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 17. Η συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας προσδιορίζει ότι η συνεργασία θα επιτευχθεί με ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών σχετικά με τη χρήση εγκληματολογικής τεχνολογίας, καθώς και μεθόδων και μέσων για την εγκληματολογική έρευνα (άρθ. 2,2). Το ίδιο γίνεται και στη συμφωνία Ελλάδας-Πακιστάν (άρθρο 3, β').

116. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, Α.

117. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 4. Οι συμφωνίες Ελλάδας-Βοσνίας - Ερζεγοβίνης και Ελλάδας-Σλοβενίας περιλαμβάνουν μια διευρυμένη εκδοχή: «ανταλλαγή πληροφοριών για την πρόληψη κάθε μορφής εγκλήματος, ιδιαίτερα πράξεων τρομοκρατίας, οργανωμένου εγκλήματος και παράνομης διακίνησης όπλων και ραδιενεργών υλικών» (άρθ. 2, ε').

118. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 3, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, γ', Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, γ'. Σημειωτέον ότι, η πρώτη συμφωνία αναφέρεται σε «λαθρομετανάστευση», ενώ οι υπόλοιπες δύο αναφέρονται σε «παράνομη μετανάστευση».

119. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 5, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, στ', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, στ', Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, στ'.

τα ασφάλειας μέσω μεταφορών (αεροπορικών, θαλάσσιων ή χερσαίων).¹²⁰ Ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών σε θέματα τροχαίας.¹²¹ Ανταλλαγή εργασιακής εμπειρίας, συμπεριλαμβανομένων διαβουλεύσεων, σεμιναρίων και αναβαθμισμένων προγραμμάτων.¹²² Ανταλλαγή στατιστικών στοιχείων, καθώς επίσης και εθνικών νομικών κειμένων, φυλλαδίων, δημοσιεύσεων και αποτελεσμάτων επιστημονικών ερευνών στον τομέα της εφαρμογής του νόμου.¹²³ Ανταλλαγή εμπειριών στη χρήση εργαστηριακής τεχνολογίας, καθώς και στις μεθόδους και μέσα εγκληματολογικής έρευνας.¹²⁴

(β) Μία δεύτερη ομάδα μορφών συνεργασίας περιλαμβάνει:

- την ανταλλαγή δειγμάτων νέων ταξιδιωτικών εγγράφων, σφραγίδων και τύπων θεωρήσεων εισόδου (visa) για την πρόληψη και καταπολέμηση της παράνομης διέλευσης των συνόρων,¹²⁵
- βελτίωση των μεθόδων και των μέσων διατήρησης και αποκατάστασης της δημόσιας τάξης και διαχείρισης κρίσεων,¹²⁶
- συνεργασία για την πραγματοποίηση ελεγχόμενων παραδόσεων ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, καθώς επίσης και προδρομών ουσιών που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή τους σύμφωνα με τις νομοθεσίες και τις διεθνείς υποχρεώσεις των δύο κρατών,¹²⁷
- συνεργασία για έρευνα ατόμων που διαφεύγουν την ποινική δίωξη ή εκτέλεση ποινών, καθώς επίσης και εκείνων που φέρονται ως αγνοούμενοι,¹²⁸
- συνεργασία στον κοινωνικό τομέα και στον τομέα της ψυχαγωγίας των μελών των Αστυνομικών Σωμάτων, περιλαμβανομένης και της ανταλλαγής επισκέψεων για ψυχαγωγία στη βάση που θα συμφωνηθεί μεταξύ των Μερών,¹²⁹
- έρευνα και επιστροφή, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, κλαπέντων αντικειμένων που φέρουν αριθμούς ή συγκεκριμένα σημάδια, συμπεριλαμβανομένων πολιτιστικών και ιστορικών αξιών, οχημάτων και πυροβόλων

120. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 18, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 18.

121. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 19, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 19.

122. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, 1, ε'.

123. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, 1, στ', Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, η', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, ζ' και η', Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, ζ' και η', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 7.

124. Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, β', Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, β'.

125. Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 2, δ', Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 2, δ', Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 3, δ', Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 10.

126. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 8, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 1, 15.

127. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, 2, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 2, 6.

128. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, β'. Υπάρχει πρόνοια στη συμφωνία ότι δεν περιλαμβάνεται η έκδοση και αμοιβαία δικαστική συνδρομή σε ποινικά θέματα (άρθρο 3, 3).

129. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 1, 20.

όπλων, καθώς επίσης και αριθμημένων χροεογράφων και διαβατηρίων (εγγράφων ταυτότητας).¹³⁰

2.3 Η εκτέλεση αιτημάτων

Προσδιορίζεται εν πρώτοις ότι η συνεργασία στο πλαίσιο της συμφωνίας θα πραγματοποιείται βάσει αιτημάτων για παροχή βοήθειας εκ μέρους των ενδιφερόμενων Αρμόδιων Αρχών.¹³¹ Εξάλλου, οι δραστηριότητες που προβλέπονται στη συμφωνία διεξάγονται από τα Μέρη σύμφωνα με την εθνική τους νομοθεσία.¹³² Οι περισσότερες από τις συμφωνίες δεν περιλαμβάνουν διατάξεις σχετικά με τα αιτήματα και την εκτέλεσή τους, πλην της συμφωνίας Ελλάδας-Ρωσίας, που προσδιορίζει τον τρόπο (γραπτό ή προφορικό) της υποβολής τους και το περιεχόμενό τους,¹³³ ενώ λίαν αναλυτικές είναι οι διατάξεις σχετικά με την εκτέλεση του αιτήματος από την αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα.¹³⁴

Σημαντική όμως είναι η διάταξη που αναφέρεται στην απόρριψη του αιτήματος συνεργασίας και η οποία ανευρίσκεται σε όλες τις διμερείς συμφωνίες. Συνήθως υιοθετείται η εξής διάταξη: «Κάθε Μέρος μπορεί συνολικώς ή μερικώς να αρνηθεί τη συνεργασία ή την εκτέλεση του αιτήματος σε εκείνες τις περιπτώσεις που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την κυριαρχία, την ασφάλεια ή τα εθνικά του συμφέροντα ή είναι αντίθετες με την εθνική του νομοθεσία».¹³⁵ Η άρνηση εκτέλεσης υπάγεται επομένως στη διακριτική ευχέρεια τού προς ό το αίτημα κράτους, και, ενώ υπάρχει η δυνατότητα να διευθετούνται οι διαφωνίες σε σχέση με την ερμηνεία και εφαρμογή της συμφωνίας,¹³⁶ αυτή πραγματοποιείται μόνο με διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα Μέρη, και το πιθανότερο είναι το κράτος να μην αποδεχθεί το αίτημα του αιτούντος κράτους.¹³⁷

130. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 3, δ'.

131. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 4, 1.

132. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 2, 1, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 2, 1, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 1, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 6, 2, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 4, Ελλάδα Ρωσία, άρθρο 6, 4 και 12.

133. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 4.

134. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 6.

135. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 2, 2, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 5, 1, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 2, 2, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 5, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 6, 1, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 4, 1.

136. Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 10, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 10, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 9, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 13.

137. Αλλ' ακόμα και στην περίπτωση που μία διμερής συμφωνία δεν θα περιλάμβανε διάταξη σχετική με την απόρριψη του αιτήματος συνεργασίας, το «κενό» αυτό θα μπορούσε να κα-

Δύο μόνο διμερείς συμφωνίες περιλαμβάνουν, πλέον της προαναφερθείσας διάταξης, επί πλέον ρυθμίσεις:

Η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας μνημονεύει κατ' αρχάς τη «δημόσια τάξη» και τα «σημαντικά συμφέροντα» του κράτους ως λόγο απόρριψης των αιτημάτων, ενώ ως λόγος απόρριψης υιοθετούνται και οι διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους.¹³⁸ Η διαφοροποίηση αυτή δεν φαίνεται να έχει ουσιαστική διάσταση, αφού, όπως προαναφέρθηκε, το θέμα της απόρριψης των αιτημάτων ανήκει στη διακριτική ευχέρεια του κράτους. Όσον αφορά τις διεθνείς υποχρεώσεις, σε όλες τις διμερείς συμφωνίες αυτό προκύπτει από διάταξη που προβλέπει ότι «Η παρούσα συμφωνία δεν θίγει τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που προκύπτουν από άλλες διεθνείς συμφωνίες που δεσμεύουν τα Μέρη».¹³⁹ Εξάλλου, η αιτούμενη βοήθεια μπορεί να μην παρασχεθεί αν η εν λόγω πράξη με την οποία σχετίζεται το αίτημα δεν είναι κολάσιμη σύμφωνα με τον ποινικό νόμο του κράτους της Αρμόδιας Αρχής προς την οποία απευθύνεται το αίτημα.¹⁴⁰ Πρόκειται, εν προκειμένω, για την εφαρμογή του κανόνα «ne bis in idem».¹⁴¹

Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η διάταξη σύμφωνα με την οποία «Αν είναι δυνατόν, η Αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα, πριν λάβει μία απόφαση για απόρριψη του αιτήματος σύμφωνα με τις παραγράφους 1 και 2 του παρόντος Άρθρου, θα διαβουλευτεί με την αιτούσα Αρμόδια Αρχή προκειμένου να εξετάσουν αν η βοήθεια μπορεί να χορηγηθεί υπό όρους, τους οποίους η Αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα θεωρεί αναγκαίους. Αν η αιτούσα Αρμόδια Αρχή αποδεχθεί τη βοήθεια υπό τους όρους αυτούς, θα συμμορφωθεί μ' αυτούς».¹⁴²

λυφθεί από άλλη διάταξη της συμφωνίας, κατά την οποία «Κάθε Μέρος μπορεί να αναστείλει ολοσχερώς ή μερικώς την εφαρμογή της παρούσης συμφωνίας για λόγους εθνικής κυριαρχίας, ασφάλειας, εθνικού συμφέροντος, δημόσιας τάξης και δημόσιας υγείας». Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 11, 3, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 13, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 15, 4, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 10, 3, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 8, 3, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 12. Μόνο η συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας δεν περιλαμβάνει σχετική διάταξη.

138. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 5, 1.

139. Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 9, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 7, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 10, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 10, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 11, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 8.

140. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 5, 2.

141. Βλ. για τον κανόνα αυτό βλ. J. Pradel & G. Cortens, *Droit pénal européen*, 2η έκδ., Dalloz, Paris 2002, σελ. 80 επ. Και ειδικά για την Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Ανθρώπου, βλ. Άρθρο 4 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Νο 7 στην ΕΣΔΑ: «Κανένας δεν μπορεί να διωχθεί ή καταδικασθεί ποινικά από το δικαστήριο του ίδιου κράτους για μία παράβαση για την οποία ήδη αθώωθηκε ή καταδικάστηκε με αμετάκλητη απόφαση, σύμφωνα με το νόμο και την ποινική δικονομία του κράτους αυτού». Η διάταξη αυτή όμως δεν αφορά τις διασυνοριακές καταστάσεις, αφού περιόριζεται στο εσωτερικό του κράτους. Βλ. και Pradel & Corstens, *οπ.π.*, σελ. 81.

142. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 5, 3.

Τέλος, ενώ στις περισσότερες διμερείς συμφωνίες η άρνηση της συνεργασίας θα κοινοποιείται γραπτώς στο άλλο Μέρος χωρίς καθυστέρηση,¹⁴³ στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας προστίθεται ότι η άρνηση ικανοποίησης του αιτήματος πρέπει να συνοδεύεται «από τις σχετικές διευκρινίσεις και τους λόγους για την απόρριψη».¹⁴⁴

Η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας περιέχει αναλυτικές ρυθμίσεις για την εκτέλεση του αιτήματος συνεργασίας, και συγκεκριμένα ότι το προς ό το αίτημα κράτος θα λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίσει, στο βαθμό που είναι δυνατό, ταχεία και κατάλληλη εκτέλεση του αιτήματος, ενώ το κράτος που υποβάλλει το αίτημα θα ενημερώνεται αμέσως για τις συνθήκες που παρεμποδίζουν ή καθυστερούν σημαντικά την εκτέλεση του αιτήματος.¹⁴⁵ Η Αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα έχει δικαίωμα να ζητήσει πρόσθετες πληροφορίες, που θεωρεί απαραίτητες για την ορθή εκτέλεση του αιτήματος.¹⁴⁶ Σε περίπτωση που η Αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα θεωρεί ότι η άμεση εκτέλεσή του θα μπορούσε να παρεμποδίσει ποινική δίωξη ή άλλες νομικές ενέργειες που πραγματοποιούνται στο κράτος της, μπορεί να αναστείλει την εκτέλεση, υπό την προϋπόθεση όρων που μπορούν να ορισθούν ως απαραίτητοι μετά από διαβουλεύσεις με την αιτούσα Αρμόδια Αρχή. Εάν η αιτούσα Αρμόδια Αρχή δέχεται τη βοήθεια υπό τους όρους αυτούς, θα συμμορφωθεί με αυτούς.¹⁴⁷

Όσον αφορά τη δεύτερη συμφωνία, μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας, σύμφωνα με την οποία «Κάθε Μέρος δύναται να απορρίψει ένα αίτημα κοινοποίησης πληροφοριών διατυπωμένο στα πλαίσια της παρούσας Συμφωνίας, εάν κρίνει ότι βάσει της εθνικής του νομοθεσίας, η αποδοχή του εν λόγω αιτήματος δύναται να προσβάλλει θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου».¹⁴⁸ Και εδώ υπάρχει διακριτική ευχέρεια του προς ό η αίτηση κράτους να κρίνει σχετικά.

2.4 Η προστασία της εμπιστευτικότητας

Οι διμερείς συμφωνίες συνεργασίας περιλαμβάνουν διατάξεις, άλλες από τις οποίες αναφέρονται στον εμπιστευτικό χαρακτήρα του αιτήματος συνεργασίας

143. Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 5, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 2, 3, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 5, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 4, 1, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 6, 1.

144. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 5, 4.

145. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 6, 1.

146. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 6, 3.

147. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 6, 5.

148. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 2, 4.

ας καθεαυτού, ενώ άλλες στη χρήση των πληροφοριών σε σχέση με τρίτες χώρες, ιδιαίτερα όμως στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

*(α) Ο εμπιστευτικός χαρακτήρας της διαδικασίας του αιτήματος
συνεργασίας*

Αυτό το σημείο αφορά αποκλειστικά την εμπιστευτικότητα του γεγονότος για το οποίο υποβλήθηκε η αίτηση, ανευρίσκεται δε μόνο στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας. «Η Αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα, μετά την αίτηση της αιτούσας Αρμόδιας Αρχής θα λάβει όλα τα απαραίτητα μέσα για να διασφαλίσει την εμπιστευτικότητα του γεγονότος για το οποίο υποβλήθηκε το αίτημα, του περιεχομένου του και των επισυναπτόμενων εγγράφων, καθώς και του γεγονότος παροχής βοήθειας. Εάν δεν είναι δυνατόν να εκτελεστεί το αίτημα χωρίς να διαφυλάσσεται η εμπιστευτικότητά του, η Αρμόδια Αρχή προς την οποία απευθύνεται το αίτημα, θα ενημερώσει γι' αυτό την αιτούσα Αρμόδια Αρχή και η τελευταία θα αποφασίσει κατά πόσο είναι αποδεκτό να εκτελεστεί το αίτημα υπό τις προϋποθέσεις αυτές».¹⁴⁹

*(β) Οι περιορισμοί σχετικά με τη δημοσιοποίηση ή γνωστοποίηση
των πληροφοριών σε τρίτη χώρα*

Η σχετική διάταξη, που περιλαμβάνεται σε όλες σχεδόν τις διμερείς συμβάσεις της Ελλάδας,¹⁵⁰ έχει ως εξής: «Κανένα Μέρος δεν μπορεί να δημοσιοποιήσει ή διαβιβάσει σε τρίτη χώρα οποιαδήποτε εμπιστευτική πληροφορία, εκτός και αν έχει τη συναίνεση του άλλου Μέρους». Πιο αναλυτική είναι η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας,¹⁵¹ χωρίς να αποκλίνει ουσιαστικά από την παραπάνω ρύθμιση: «1. Κάθε Αρμόδια Αρχή θα διασφαλίζει την εμπιστευτικότητα των πληροφοριών και των εγγράφων που λαμβάνονται από την άλλη Αρμόδια Αρχή, αν είναι περιορισμένης χρήσης ή αν η Αρμόδια Αρχή που τα προμηθεύει δεν επιθυμεί τη δημόσια αποκάλυψή τους. Ο βαθμός του περιορισμού που εφαρμόζεται για τις ληφθείσες πληροφορίες και έγγραφα, θα επιβάλλεται από την παρέχουσα Αρμόδια Αρχή».¹⁵² 2. Τα αποτελέσματα της εκτέλεσης του αιτήμα-

149. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 6, 6.

150. Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 6, 3, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 7, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 4, 3, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 9, 1, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 5, 2.

151. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 7.

152. Την ίδια ρύθμιση περιλαμβάνει και η συμφωνία Ελλάδας-Κύπρου: «Πληροφορίες τις

τος, σύμφωνα μ' αυτή την Συμφωνία, δεν θα χρησιμοποιούνται χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση της παρέχουσας Αρμόδιας Αρχής για σκοπούς άλλους από αυτούς για τους οποίους ζητήθηκαν και δόθηκαν πληροφορίες. 3. Για να γνωστοποιηθούν σε τρίτο μέρος οι πληροφορίες και τα έγγραφα τα ληφθέντα από μία Αρμόδια Αρχή σύμφωνα με αυτή την Συμφωνία, θα είναι υποχρεωτική η προηγούμενη συγκατάθεση της παρέχουσας Αρμόδιας Αρχής».

(γ) Η προστασία των προσωπικών δεδομένων

Σε αντίθεση με τις προηγούμενες ρυθμίσεις, που προστατεύουν τα συμφέροντα των κρατών Μερών, η παρούσα ρύθμιση αφορά την προστασία των συμφερόντων των ιδιωτών. Η τυπική διατύπωση που χρησιμοποιείται είναι η ακόλουθη: «Τα Μέρη δεσμεύονται να εφαρμόσουν όλες τις σχετικές διατάξεις που περιέχονται στους νόμους τους περί προστασίας δεδομένων, κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής κάθε είδους προσωπικών στοιχείων για τους σκοπούς της παρούσας Συμφωνίας».¹⁵³

Η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας δεν περιλαμβάνει αντίστοιχη διάταξη, σε αντίθεση με τη συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας,¹⁵⁴ η οποία είναι ιδιαίτερα αναλυτική στο θέμα:

«Η ανταλλαγή, επεξεργασία και τήρηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πραγματοποιείται σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία κάθε Μέρους. Για να διασφαλιστεί η προστασία τους, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που κοινοποιούνται μεταξύ των Μερών, στο πλαίσιο της συνεργασίας που θεσπίζεται με την παρούσα Συμφωνία, υπόκεινται στους παρακάτω όρους:

1. Το Μέρος αποδέκτης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δύναται να τα χρησιμοποιήσει μόνον για το σκοπό και υπό τους όρους που ορίζει το αποστέλλον Μέρος, και στο πλαίσιο της προθεσμίας μετά την παρέλευση της οποίας τα δεδομένα πρέπει να καταστραφούν.

2. Το Μέρος αποδέκτης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ενημερώνει το αποστέλλον Μέρος, κατόπιν αιτήματος, για την πραγματοποιηθείσα χρήση και τα αποτελέσματα των δεδομένων.

3. Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα διαβιβάζονται μόνον στις αρμόδιες αρχές για τη δραστηριότητα για την οποία είναι αναγκαία: η διαβίβαση

οποίες το αποστέλλον Μέρος χαρακτηρίζει ως διαβαθμιστές τυγχάνουν του ανάλογου χειρισμού από το λαμβάνον Μέρος» (άρ. 9, 2).

153. Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 7, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 6, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 4, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 8, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 8.

154. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 8.

των εν λόγω πληροφοριών σε άλλες αρχές επιτρέπεται μόνον κατόπιν γραπτής συναίνεσης του αποστέλλοντος Μέρους.

4. Το αποστέλλον Μέρος εγγυάται την ακρίβεια των δεδομένων που κοινοποιούνται αφού προηγουμένως βεβαιωθεί για την αναγκαιότητα και την καταλληλότητα της κοινοποίησης αυτής προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Εάν διαπιστωθεί η διαβίβαση ανακριβών ή μη κοινοποιήσιμων δεδομένων, το αποστέλλον Μέρος ενημερώνει αμέσως το Μέρος αποδέκτη, το οποίο προβαίνει στη διόρθωση των ανακριβών δεδομένων ή την καταστροφή των μη κοινοποιήσιμων δεδομένων.

5. Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να καταστρέφονται όταν παύουν να χρησιμοποιούνται από το Μέρος αποδέκτη. Το Μέρος αποδέκτη ενημερώνει αμέσως το αποστέλλον Μέρος για την καταστροφή των κοινοποιηθέντων προς αυτό δεδομένων, διευκρινίζοντας τους λόγους της καταστροφής τους.

6. Κάθε Μέρος τηρεί κατάλογο των δεδομένων που κοινοποιήθηκαν και της καταστροφής τους

7. Τα Μέρη εγγυώνται την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που τους κοινοποιήθηκαν έναντι κάθε μη επιτρεπτής πρόσβασης, τροποποίησης και δημοσίευσής τους.

8. Σε περίπτωση καταγγελίας της παρούσας Συμφωνίας όλα τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να καταστραφούν αμέσως». ¹⁵⁵

2.5 Η πρακτική εφαρμογή των συμφωνιών συνεργασίας

Οι διμερείς συμφωνίες περιλαμβάνουν ρυθμίσεις που στοχεύουν στην πρακτική εφαρμογή τους. Οι ρυθμίσεις αυτές ποικίλλουν από περίπτωση σε περίπτωση.

Έτσι, πρώτα καθορίζονται οι υπεύθυνες Αρχές κάθε Μέρους που έχουν τη γενική αρμοδιότητα της εφαρμογής της συμφωνίας, και που είναι το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης¹⁵⁶ ή το Υπουργείο Εσωτερικών¹⁵⁷ για την Ελλάδα. Συνήθως προβλέπεται η σύσταση μιας «Συντονιστικής Επιτροπής» ή «Επιτροπής Παρακολούθησης», η οποία είναι υπεύθυνη για την εφαρμογή της συμφωνίας

155. Διάταξη αντίστοιχη με αυτή της παρ. 8, αλλά με συνοπτικό τρόπο, περιλαμβάνει και η συμφωνία Ελλάδα-Κύπρου (άρ. 8, 2): «Σε περίπτωση καταγγελίας της παρούσας Συμφωνίας όλα τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που έχουν τύχει ανταλλαγής και επεξεργασίας πρέπει να καταστραφούν αμέσως».

156. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 1, 1.

157. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 7, 1.

και αποτελείται από τις Αρχές κάθε Μέρους που προαναφέρθηκαν.^{158,159} Στις Επιτροπές αυτές μετέχουν και εμπειρογνώμονες, ενώ μπορούν να παρακολουθούν τις συσκέψεις εκπρόσωποι άλλων Υπουργείων, εφόσον αυτό είναι απαραίτητο. Ρόλος της Επιτροπής είναι η προώθηση και αξιολόγηση της συμφωνίας.¹⁶⁰ Στη συνέχεια καθορίζονται οι Υπηρεσίες που είναι εντεταλμένες για την εφαρμογή των διαφόρων τομέων της συνεργασίας και αυτό γίνεται είτε απευθείας από τη συμφωνία,¹⁶¹ είτε προβλέπεται ο μεταγενέστερος καθορισμός και γνωστοποίησή τους στο άλλο Μέρος.¹⁶²

Προβλέπονται, επίσης, μία σειρά από άλλες ρυθμίσεις για την εφαρμογή των συμφωνιών:

(α) Τα Μέρη για άμεση συνεργασία σε πολύ επείγουσες περιπτώσεις θα ανταλλάξουν κατάλογο με τις εξουσιοδοτημένες Υπηρεσίες τους που είναι υπεύθυνες για την εν λόγω συνεργασία.¹⁶³

---

158. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 7, 2, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 7, 1, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 9, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 5, 1, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 6, 1. Μόνο στη συμφωνία Ελλάδας-Πακιστάν η Συντονιστική Επιτροπή προεδρεύεται από αντίστοιχους Γενικούς Γραμματείς των αρμόδιων Υπουργείων, πλην αν αποφασίζεται διαφορετικά από τους Υπουργούς (άρ. 6, 1).

159. Μόνο στην περίπτωση της συμφωνίας Ελλάδας-Γαλλίας δεν προβλέπεται παρόμοια Επιτροπή. Στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας δεν προβλέπεται μεν παρόμοια Επιτροπή, προσδιορίζεται όμως ότι οι Αρμόδιες Αρχές θα συγκαλούν συσκέψεις εργασίας ειδικών οποτεδήποτε συμφωνούν και οι δύο ότι είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστούν επείγοντα και ειδικά θέματα. Επαναλαμβάνεται και εδώ η μνεία για συμμετοχή αντιπροσώπων άλλων υπηρεσιών των δύο κρατών όταν αυτό θεωρείται απαραίτητο (άρ. 11).

160. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διατάξεις για τη γλώσσα στην οποία διεξάγονται οι εργασίες των Επιτροπών αυτών που είναι, κατά κανόνα, η αγγλική γλώσσα, χωρίς όμως να αποκλείεται η χρήση κάποιας άλλης διεθνούς γλώσσας, ευρέως ομιλουμένης (Ελλάδα-Σλοβενία, άρ. 5, 3, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρ. 7, 3) ή σε μετάφραση στα αγγλικά (Ελλάδα-Πακιστάν, άρ. 6, 3). Δεν γίνεται αναφορά στη γλώσσα, ως εικός, στη συμφωνία Ελλάδας-Κύπρου, αλλά και στη συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας, ενώ σιωπηλή παραμένει στο θέμα και η συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας. Τέλος, η συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας προβλέπει τη χρησιμοποίηση της ελληνικής, ρωσικής και αγγλικής γλώσσας «όταν αμοιβαίως συμφωνηθεί» (άρ. 9).

161. Στη συμφωνία Ελλάδας-Ερζεγοβίνης προσδιορίζεται ότι Υπεύθυνες Υπηρεσίες για την εφαρμογή της είναι: η Διεύθυνση Διεθνούς Αστυνομικής Συνεργασίας του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (για την Ελλάδα) και ο Τομέας Διεθνούς Συνεργασίας του Υπουργείου Ασφαλείας (για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρ. 6, 4). Στη συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας είναι, αντίστοιχα, η Διεύθυνση Διεθνούς Αστυνομικής Συνεργασίας του Υπουργείου Δημόσιας Εσωτερικών και το Υπουργείο Εσωτερικών (άρθρο 8). Αντίστοιχες είναι οι Υπηρεσίες στις συμφωνίες Ελλάδας-Σλοβενίας (άρ. 4, 4), Ελλάδας-Πακιστάν (άρ. 5, 3) και Ελλάδας-Ρωσίας (άρ. 1, 2).

162. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 7, 7, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 7, 2.

163. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 7, 8, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 4, 4, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 6, 4, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 5, 3, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 7, 3. Στη συμφωνία Ελ-

(β) Τα Μέρη οργανώνουν συναντήσεις εμπειρογνομόνων προκειμένου να βελτιώσουν τη συνεργασία σε εξειδικευμένους τομείς, όποτε αυτό συμφωνηθεί.¹⁶⁴

(γ) Σε ορισμένες από τις συμφωνίες προβλέπεται ότι κάθε Μέρος μπορεί να αποσπά έναν ή περισσότερους Αξιωματικούς Συνδέσμους στη διπλωματική αποστολή ή προξενική αρχή του στην επικράτεια του άλλου Μέρους για ορισμένη ή αόριστη χρονική περίοδο.¹⁶⁵ Το έργο τους συνίσταται σε καθήκοντα πληροφόρησης και συμβουλών, και ειδικότερα η συνεργασία με τις αστυνομικές αρχές του άλλου κράτους, και η προώθηση της ανταλλαγής πληροφοριών με σκοπό την πρόληψη και την καταπολέμηση εγκληματικών πράξεων και την παροχή βοήθειας στις αρμόδιες αρχές στις δραστηριότητές τους για επιτήρηση των εξωτερικών εθνικών τους συνόρων.¹⁶⁶ Στις δύο από τις παραπάνω συμφωνίες λαμβάνεται πρόνοια να μνημονευθεί ότι οι Αξιωματικοί Σύνδεσμοι δεν έχουν επιχειρησιακά καθήκοντα.¹⁶⁷ Στη συμφωνία, Ελλάδας-Κύπρου και μόνο, υπάρχει διάταξη σχετική με τους Αξιωματικούς Συνδέσμους που είναι αποσπασμένοι σε τρίτα κράτη, σε διεθνείς οργανισμούς και σε Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.¹⁶⁸

2.6 Άλλες διατάξεις

Άλλες ρυθμίσεις των διμερών συμφωνιών είναι αυτές που:

(α) Προσδιορίζουν ότι δεν θίγουν τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που προκύπτουν από άλλες διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες που συνάπτονται

λάδας-Σερβίας δεν υπάρχει σχετική πρόβλεψη, ενώ στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας η αντιμετώπιση των επειγόντων και ειδικών θεμάτων γίνεται ad hoc.

164. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 7, 9, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 4, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 7, 4, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 3. Η συμφωνία Ελλάδας-Βοσνίας-Ερζεγοβίνης δεν περιλαμβάνει σχετική ρύθμιση, το ίδιο και η συμφωνία Ελλάδας-Σερβίας, ενώ στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας το θέμα αυτό καλύπτεται μερικώς με τη ρύθμιση του άρθρου 11.

165. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 6, 1, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 6, 1, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 6, 1. Μόνο στη συμφωνία Ελλάδας-Ρωσίας η σχετική ρύθμιση είναι στοιχειώδης και μη-δεσμευτική: «Τα Μέρη θα μελετήσουν την περίπτωση πιθανής ανταλλαγής αντιπροσώπων των Αρμόδιων Αρχών τους» (άρθρο 10).

166. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 6, 2, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 5, 2.

167. Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 6, 3, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 5, 3.

168. «Οι Αξιωματικοί Σύνδεσμοι ενός εκ των Μερών, που είναι αποσπασμένοι σε τρίτα κράτη, σε διεθνείς οργανισμούς και σε Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μερμούν για τα συμφέροντα του άλλου Μέρους και εκτελούν στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων τους αιτήματα συνδρομής υπέρ αυτού, κατ' εφαρμογή της Απόφασης 2003/170/Δ.Ε.Υ. του Συμβουλίου της 27^{ης} Φεβρουαρίου 2003 για την κοινή αξιοποίηση των Αξιωματικών Συνδέσμων που τοποθετούνται στο εξωτερικό από τις υπηρεσίες επιβολής του νόμου των Κρατών-Μελών της Ε.Ε.» (άρ. 6, 5).

από τα Μέρη,¹⁶⁹ ενώ η ίδια κατ' ουσίαν ρύθμιση περιλαμβάνεται και στο προοίμιό τους: «[Οι δύο Κυβερνήσεις] σεβόμενες τις διεθνείς συμφωνίες ... και υπό την επιφύλαξη των προηγούμενων δεσμεύσεών τους, βασιζόμενων σε διμερείς και πολυμερείς συμφωνίες με τρίτες χώρες...».¹⁷⁰

(β) Η εφαρμογή των συμφωνιών υπόκειται στην εσωτερική νομοθεσία κάθε κράτους.¹⁷¹ Πάντως, και στις διμερείς συμφωνίες που δεν περιέχουν στο κείμενό τους αντίστοιχη διάταξη, δεν παύει να ισχύει η ίδια ρύθμιση, δεδομένου ότι γίνεται μνεία στο προοίμιό τους για σεβασμό της ισχύουσας νομοθεσίας των κρατών.¹⁷² Είναι δε γνωστό ότι οι διατάξεις του προοιμίου των διεθνών συνθηκών δεν έχουν μεν άμεση δεσμευτική ισχύ, χρησιμεύουν όμως για την ερμηνεία του κειμένου.¹⁷³

(γ) Οι συμφωνίες συνάπτονται για απεριόριστη περίοδο (ή αόριστο χρονικό διάστημα),¹⁷⁴ γεγονός που δείχνει τη βούληση των Μερών να θεωρήσουν τις συμφωνίες αυτές ως όχι κάτι το προσωρινό, αλλά διαρκές, δεδομένου ότι το έγκλημα και η καταπολέμησή του δεν έχει προσωρινό χαρακτήρα. Αυτό δε ανεξάρτητα από το γεγονός ότι τα Μέρη διατηρούν το δικαίωμα να τερματίσουν τη συμφωνία.¹⁷⁵

169. Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 10, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 9, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 11, Ελλάδα-Πακιστάν, άρθρο 8, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 7, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 14.

170. Ελλάδα-Σλοβενία, Προοίμιο, εδάφιο 3, Ελλάδα-Πακιστάν, Προοίμιο, εδάφιο 2, Ελλάδα-Ρωσία, Προοίμιο, Ελλάδα-Κύπρος, Προοίμιο, εδάφιο 2, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Προοίμιο, εδάφιο 4, Ελλάδα-Γαλλία, Προοίμιο, εδάφιο 2, Ελλάδα-Σερβία, Προοίμιο, εδάφιο 3. Σε δύο περιπτώσεις, που αφορούν κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του Συμβουλίου της Ευρώπης, γίνεται αναφορά σε υποχρεώσεις εκ των δύο αυτών οργανισμών: στη συμφωνία Ελλάδας-Κύπρου αναφέρεται ότι «[τα Μέρη] λαμβάνοντας υπόψη τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από την ιδιότητά τους ως Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης...» (Προοίμιο, εδάφιο 3), ενώ στη συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας γίνεται εξειδικευμένη αναφορά στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης της 28.1.1981 για την προστασία των ανθρώπων από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και ειδικότερα το άρθρο 9 αυτής (Προοίμιο, εδάφιο 3).

171. Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 12, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 4, 2, Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 6, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 2, 1.

172. Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Προοίμιο, εδάφιο 3, Ελλάδα-Πακιστάν, Προοίμιο, εδάφιο 2, Ελλάδα-Κύπρος, Προοίμιο, εδάφιο 1.

173. Βλ. J. Salmon (dir), Dictionnaire de Droit International Public, Bruylant, Bruxelles, 2011, σελ. 864-865.

174. Ελλάδα-Σερβία, άρθρο 11, Ελλάδα-Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρθρο 10, 2, Ελλάδα-Κύπρος, άρθρο 11, εδάφιο 2, Ελλάδα-Γαλλία, άρθρο 12, εδάφιο 2, Ελλάδα-Σλοβενία, άρθρο 8, 2, Ελλάδα-Ρωσία, άρθρο 15, 3.

175. Οπ.π.

3. Συμπεράσματα

Από τη μελέτη των εξετασθεισών διμερών συμβάσεων της Ελλάδας για την καταπολέμηση του εγκλήματος προκύπτει κατ' αρχάς ότι ακολουθείται ένα ενιαίο μοντέλο ως προς τις ρυθμίσεις και τα μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής. Αυτό αντανακλάται τόσο στο πεδίο εφαρμογής όσο και στις μορφές (μέσα) συνεργασίας, παρ' ότι σε ορισμένες συμφωνίες αυτές οι δύο κατηγορίες συγχέονται. Υπάρχουν, από την άλλη πλευρά, ορισμένες διαφοροποιήσεις στις ουσιαστικές ρυθμίσεις, οφειλόμενες όχι τόσο στην ελληνική πλευρά, όσο στα αντισυμβαλλόμενα κράτη, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους. Έτσι, παρατηρούμε ότι στη συμφωνία με τη Γαλλία δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της καταπολέμησης της τρομοκρατίας και στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, ενώ στη συμφωνία Ελλάδα-Ερζεγοβίνης η καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης συνοδεύεται από ρυθμίσεις σχετικά με την επανεισδοχή των εν λόγω μεταναστών. Ένα δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι, ενώ σε μία σειρά από θέματα παρατηρείται ενιαία αντιμετώπιση από όλες, ή σχεδόν όλες, τις υπό εξέταση συμφωνίες (λ.χ. στην καταπολέμηση των ναρκωτικών, των παράνομων δραστηριοτήτων σχετικών με όπλα, των παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων κ.ά.), σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει ένας κατακερματισμός των συμφωνιών ως προς τα επί μέρους θέματα. Έτσι, λ.χ., βρίσκουμε την καταπολέμηση των εγκλημάτων του διαδικτύου σε δύο μόνο συμφωνίες, ενώ αρκετά θέματα ανευρίσκονται σε μία μόνο συμφωνία (παραβίαση νομοθεσίας περί πνευματικής ιδιοκτησίας, εγκλήματα κατά της ανθρωπίνης ζωής, υγείας, ελευθερίας και σεξουαλικής ακεραιότητας κ.ά.). Εξάλλου, παρατηρείται η αντιμετώπιση ομάδας θεμάτων στο πλαίσιο μιας μόνο συμφωνίας (Ελλάδας-Ρωσίας): καταπολέμηση της διαφθοράς, της εκμετάλλευσης της πορνείας, των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος, ή, στην περίπτωση της συμφωνίας Ελλάδα-Γαλλίας: έρευνα για πρόσωπα που αγνοούνται ή καταζητούνται, ασφάλεια επίσημων αντιπροσωπειών, βελτίωση μεθόδων αποκατάστασης της δημόσιας τάξης.

Ως προς τις μορφές συνεργασίας, υπάρχει μία ενιαία γενική πρόβλεψη για ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών σε τομείς αμοιβαίου ενδιαφέροντος, ενώ σε μία σειρά από άλλα θέματα (ναρκωτικά, στατιστικά στοιχεία και νομοθεσίες, παράνομη διέλευση των συνόρων), υπάρχει πρόβλεψη σε αρκετές συμφωνίες.

Στο θέμα της εκτέλεσης του αιτήματος συνεργασίας υπάρχει ενιαία στάση σε σχέση με την απόρριψή του όταν μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο η κυριαρχία και ασφάλεια του κράτους. Το ίδιο συμβαίνει όσον αφορά στο σεβασμό των υποχρεώσεων που προκύπτουν από άλλες διεθνείς συμφωνίες ή σε σχέση με

τους περιορισμούς σχετικά με τη δημοσιοποίηση πληροφοριών σε τρίτη χώρα, καθώς επίσης και στο θέμα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων. Τέλος, ως προς τους μηχανισμούς εφαρμογής των συμφωνιών, όλες σχεδόν προβλέπουν τη σύσταση Ειδικής Επιτροπής.

Μία ακόμα γενική παρατήρηση που αξίζει να γίνει είναι ότι παρατηρείται μία σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στη συμφωνία Ελλάδας - Ρωσίας και στις άλλες διμερείς συμφωνίες σε μία σειρά από θέματα, όπως η εκτέλεση του αιτήματος συνεργασίας, ο εμπιστευτικός χαρακτήρας της διαδικασίας της συνεργασίας αυτής, η μη-αναφορά στην προστασία των προσωπικών δεδομένων κ.ά., διαφοροποίηση που εκτιμάται ότι οφείλεται στην ιδιαιτερότητα της Ρωσίας ως χώρας που δεν έχει ενσωματωθεί πλήρως στο διεθνές γίγνεσθαι στο πεδίο της καταπολέμησης του εγκλήματος.

«Εὖ ζῆν» και αντεγκληματική πολιτική

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΣΠΙΝΕΛΛΗ

Ομότιμη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας - Σωφρονιστικής,
Νομική Σχολή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Με την έναρξη της χιλιετίας άρχισε μια εγκληματολογική συζήτηση, ιδίως μέσω της αγγλικής βιβλιογραφίας, αναφορικά με την «ευτυχία» ή το «εν ζην» και συγκεκριμένα το «υποκειμενικό εν ζην» ή την ολβιότητα - έννοια που δεν είναι φορτισμένη, όπως η «ευτυχία» (*happiness-subjective well-being*) η οποία επιδέχεται μέτρηση (ΟΟΣΑ, Ευρωβαρόμετρο κλπ). Στατιστικά στοιχεία για το επίπεδο «ικανοποίησης από τη ζωή» με το οποίο ποσοτικοποιείται για ερευνητικούς λόγους το «υποκειμενικό εν ζην» αξιοποιήθηκαν από επιστήμονες των κοινωνικών επιστημών και πρόσφατα και εγκληματολόγους. Στην παρούσα μελέτη τίθεται και εξετάζεται το ερώτημα, αν το «υποκειμενικό εν ζην» είναι δυνατόν να αποτελέσει πυξίδα ή μια ακόμη κατευθυντήρια αρχή για την χάραξη μιας σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η μελέτη του «υποκειμενικού εν ζην» (*subjective well-being*) της «ευτυχίας» / της «ευδαιμονίας» (*happiness*)/ ή της «ολβιότητας»¹⁷⁶ δεν είναι πρόσφατη. Πρόσφατη είναι η αντίληψη ότι δημιουργείται μια νέα διεπιστημονική επιστήμη,¹⁷⁷

---

176. Οι όροι χρησιμοποιούνται και εδώ, όπως και στις σχετικές δημοσιεύσεις και έρευνες εναλλακτικά. Η ιδέα συσχέτισης «υποκειμενικού εν ζην» και εγκληματολογίας διατυπώθηκε από την γράφουσα για πρώτη φορά στο βιβλίο της: Εγκληματολογία - Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, 3η έκδ. αναθ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 295 επ.

177. R. Layard, *Happiness: Lessons from a new science*, Penguin, New York, 2005.

συνοδευόμενη από διάφορες επί του θέματος περιοδικές εκδόσεις και από σχετική ηλεκτρονική έκδοση: Journal of Happiness Studies - An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being. Η έκδοση αυτή, μεταξύ 2000-2016, έχει στο ενεργητικό της 17 τόμους, 79 τεύχη, και περισσότερα από 740 άρθρα.¹⁷⁸

Τα τελευταία χρόνια το «υποκειμενικό ευ ζην» γίνεται αντικείμενο τακτικών μετρήσεων και υπάρχουν μάλιστα συστάσεις του ΟΟΣΑ να υιοθετήσουν οι εθνικές στατιστικές υπηρεσίες τέτοιες συστηματικές μετρήσεις για να βοηθήσουν τους σχεδιαστές πολιτικής.¹⁷⁹ Είναι αυτονόητο, ότι έχουν ήδη πραγματοποιηθεί μετρήσεις αυτού του τύπου από τον ΟΟΑΣΑ,¹⁸⁰ από το Ευρωβαρόμετρο,¹⁸¹ από τον οργανισμό δημοσκοπήσεων Gallup,¹⁸² αλλά και από εθνικά κράτη.

Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε σε τρία βασικά ερωτήματα:

Το πρώτο, πώς ορίζεται το «υποκειμενικό ευ ζην»; Το δεύτερο, πώς διερευνάται μια τόσο αφηρημένη έννοια, όπως το «υποκειμενικό ευ ζην»; Και το τρίτο, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η έννοια αυτή ή τα υπάρχοντα ερευνητικά δεδομένα για τον σχεδιασμό αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής.

2. Ορισμοί του «υποκειμενικού ευ ζην»

Ένας απλός ορισμός του «υποκειμενικού ευ ζην» χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα που εκπονήθηκε το 2011 από τον ΟΟΣΑ για να μετρηθεί η πρόοδος της κοινωνίας ως προς το «ευ ζην». Στην έρευνα αυτή ως «υποκειμενικό ευ ζην» ορίστηκε το πώς οι πολίτες αντιμετωπίζουν τη ζωή τους ή σκέπτονται για τη ζωή τους και τί σχετικές εμπειρίες έχουν.¹⁸³ Τονίζεται η έννοια της υποκειμενικής αντίληψης, δηλ. ενδιαφέρει ή μετράται το πώς τα άτομα αυτά αισθάνονται για τη ζωή τους. Και ας θυμηθούμε ότι στην υποκειμενική αντίληψη στηρίζεται και η «σχετική αποστέρηση» (relative deprivation): ορισμένοι άνθρωποι αι-

178. [Link.springer.com/journal/10902](http://link.springer.com/journal/10902).

179. OECD (2013), Guidelines on measuring subjective well-being, OECD Publishing (<http://dx.org/10.1787/926419655-en>).

180. Βλ. ειδικά OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development (213a), OECD Guidelines on measuring subjective well-being, OECD Publishing (<http://dx.doi.org/10.1787/9789264191655-en>).

181. European Commission, Eurobarometer Qualitative Studies, Aggregate report, September 2011 (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/wellbeing_final_en.pdf).

182. <http://www.wellbeingindex.com>.

183. OECD, ό.π.σ. σελ. 3.

σθάνονται δυστυχείς, επειδή έχουν την αντίληψη ότι έχουν λιγότερα αγαθά ή χειρότερη υγεία από ό,τι άλλοι.¹⁸⁴

Σε έναν άλλο συνθετότερο ορισμό το «υποκειμενικό ευ ζην» ορίζεται ως η γνωστική και συναισθηματική αξιολόγηση της ζωής ενός ατόμου από τον ίδιο. Το «υποκειμενικό ευ ζην» είναι, δηλαδή, μία ευρεία έννοια που περιλαμβάνει ευχάριστες εμπειρίες, χαμηλά επίπεδα αρνητικών διαθέσεων και υψηλά επίπεδα ικανοποιήσεων ζωής.¹⁸⁵

3. Πώς διερευνάται το «υποκειμενικό ευ ζην»;

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα αποτελεί ένα είδος άσκησης μεθοδολογίας, δεδομένου ότι βασίζεται στην αναζήτηση ενδεικτών ή παραγόντων που είναι δυνατόν να συγκεκριμενοποιηθούν ή ποσοτικοποιηθούν την έννοια «υποκειμενικό ευ ζην». Οι ενδείκτες αυτοί, όπως προκύπτει και από όσα ήδη αναφέρθηκαν σχετικά με τον ορισμό του ευ ζην αφορούν την ικανοποίηση από τη ζωή.

Αυτό προκύπτει ανάγλυφα από τις 4 ερωτήσεις τις οποίες το Γραφείο Εθνικής Στατιστικής (Office National Statistics -ONS) του Ηνωμένου Βασιλείου πρόσθεσε στην Ετήσια Πληθυσμιακή Δημοσκόπηση (Annual Population Statistical Survey-APS). Σημειώνεται ότι οι ερωτώμενοι έπρεπε να απαντήσουν βάσει μιας κλίμακας που αριθμούσε από το 0 (=καθόλου) έως το 10 (= πλήρως), στις ακόλουθες ερωτήσεις:

Γενικά, πόσο ικανοποιημένοι είστε με τη ζωή σας αυτόν τον καιρό;

Γενικά, σε ποιο βαθμό αισθάνεστε ότι τα πράγματα που κάνετε στη ζωή σας έχουν νόημα/αξίζουν τον κόπο;

Γενικά, πόσο ευτυχής αισθανθήκατε χτες;

Γενικά, πόσο αγχωμένος αισθανθήκατε χτες;¹⁸⁶

Τόσο ο ΟΟΣΑ όσο και το Ευρωβαρόμετρο, σε εγχειρίδιο «Κατευθυντήριων Αρχών για τη Μέτρηση του Υποκειμενικού ευ ζην» (OECD Guidelines on

184. V. Nikolic-Ristanovic, «Making people happy is the best crime prevention: Towards a happy-making criminology», *European Journal of Criminology*, 11(4), 2014, σελ. 401-409, και ιδίως σελ. 402.

185. E. Diener, R.F. Lucas & S. Oishi, στο: C.R. Snyder & Shane J. Lopez (εκδ.), *Handbook of positive psychology*, Oxford University Press, Oxford, 2002, σελ. 63-73.

186. <http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/method-quality/specific/social-and-welfare-methodology/subjective-wellbeing-survey-user-guide/subjective-well-being-frequently-asked-questions--faq-s-.html#>.

Measuring Subjective Well-being),¹⁸⁷ σε μια ποιοτική έρευνα-άσκηση στα 15 κράτη-μέλη της ΕΕ, μελετούν σε βάθος το θέμα των παραγόντων-ενδεικτών που επιλέγονται για τη μέτρηση του υποκειμενικού ευ ζην. Οι παράγοντες αυτοί στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου κάλυπταν τις εξής εννέα ευρύτερες περιοχές:

- Το «υποκειμενικό ευ ζην».¹⁸⁸ Στο πλαίσιο αυτό οι ερωτώμενοι απήντησαν πως η διάθεση ενός ανθρώπου μπορεί να έχει θετική ή αρνητική επίδραση στο ευ ζην αλλά και πως, αντίστροφα, η εμπειρία του ευ ζην μπορεί να επιδράσει στη διάθεση ενός ανθρώπου. Αυτό, φυσικά, σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τον χαρακτήρα του ατόμου και τη γενική θεώρησή του για τη ζωή. Επιπρόσθετα, το «υποκειμενικό ευ ζην» ενός ατόμου επηρεάζεται και από μια σειρά παράγοντες που δεν ελέγχονται, όπως η τύχη, το γενετικό του υπόστρωμα και η προσωπικότητά του. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και ελέγξιμοι παράγοντες, όπως το συγκεκριμένο σύστημα αξιών το οποίο ασπάζεται ένα άτομο (πχ. η καλλιέργεια της αξίας του να μοιράζεται κανείς με άλλους, το να είναι κανείς εξωστρεφής ή αλτρουιστής). Η ικανοποίηση που προέρχεται από την αίσθηση του να αισθάνεται κανείς καλά με τον εαυτό του, από το να έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στις αξίες του, από το να τυγχάνει αναγνώρισης ή και να βιώνει επιτυχίες, μπορεί να συμβάλλουν θετικά στο «ευ ζην». Θετικά επηρεάζουν το «ευ ζην» τόσο η προσωπική ανάπτυξη και εξέλιξη ενός ατόμου όσο και η σταθερότητα και η προβλεψιμότητα σε επίπεδο εργασίας αλλά και ζωής γενικά. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας οι ερωτώμενοι από την Ιταλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Πορτογαλία και την Πολωνία απήντησαν ότι στο «υποκειμενικό ευ ζην» επιδρά η ικανότητα του να έχει κανείς προσδοκίες, στόχους, όνειρα και την ικανότητα του να μπορεί να εκπληρώνει τις επιθυμίες του. Ερωτώμενοι από άλλα κράτη συνδύασαν το «ευ ζην» με τη δυνατότητα ατομικής αυτο-διάθεσης και την ύπαρξη στην κοινωνία που ζουν ευκαιρίες για επιλογές.¹⁸⁹
- Οικονομική και επαγγελματική κατάσταση. Η πλειονότητα των ερωτώμενων τόνισε τη σημασία των χρημάτων για το «ευ ζην», όχι μόνο γιατί με αυτά καλύπτει κανείς δαπάνες για πολιτιστικές και άλλες δραστηριότητες (δυνατότητες προσφοράς, παρακολούθηση προγραμμάτων γυμναστικής κλπ.), αλλά και γιατί με τα χρήματα καλύπτονται οι βασικές ανάγκες και έχει κανείς μια ειρηνική οικογενειακή ζωή. Εξάλλου η ύπαρξη σταθε-

187. <http://www.oecd.org/statistics/Guidelines%20on%20Measuring%20Subjective%20Well-being.pdf>.

188. Στο παρόν κείμενο εναλλάσσεται ο όρος «υποκειμενικό ευ ζην» με το «ευ ζην». Όπου επομένως αναφέρεται μόνο το «ευ ζην» εννοείται το «υποκειμενικό ευ ζην».

189. European Commission, Eurobarometer Aggregate report, 2011, όπ.π., σελ. 7-8.

ρής εργασίας που να ικανοποιεί τον εργαζόμενο θεωρήθηκε ότι συμβάλλει στο «υποκειμενικό ευ ζην».¹⁹⁰

- Εκπαίδευση και πνευματική ανάπτυξη. Η παιδεία συντελεί τόσο στην απόκτηση γνώσεων όσο και στην έκθεση σε νέες ιδέες, άρα συντελεί στο «ευ ζην». Πολλοί ερωτώμενοι για να αισθάνονται ικανοποιημένοι από τη ζωή πρέπει να έχουν εκπαιδευτικές ευκαιρίες που να καλύπτουν όχι μόνο τους ίδιους αλλά και τα παιδιά τους, με την έννοια ότι οι γονείς πρέπει να έχουν τα μέσα να τα σπουδάσουν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα στα οποία επιθυμούν οι γονείς.¹⁹¹
- Υγεία και διατροφή. Η καλή υγεία θεωρήθηκε ως ο σημαντικότερος όλων των παραγόντων επηρεασμού του «υποκειμενικού ευ ζην». Οι ερωτώμενοι όρισαν μάλιστα την υγεία ως την απουσία ασθένειας, πόνων ή κάθε παρεμβολή στην απόλαυση κοινωνικής ζωής. Σημαντικοί συντελεστικοί παράγοντες του «ευ ζην» θεωρήθηκαν η καλή φυσική κατάσταση που επηρεάζει την καρδιά και γενικά την υγεία, η διατροφή (το να υπάρχει τροφή και μάλιστα ποιοτικά καλή) και οι υπηρεσίες υγείας, όταν κανείς τις χρειάζεται. Τα χρήματα συνδέονται με τις υπηρεσίες υγείας εφόσον περισσότερα χρήματα σημαίνει πρόσβαση σε καλύτερες υπηρεσίες υγείας και φάρμακα, και οίκους ευγηρίας.¹⁹²
- Υποδομή. Τα χρήματα συνδέονται και με την ποιότητα της κατοικίας ή ακόμη και με την ύπαρξη μιας απλής στέγης. Οι ερωτώμενοι συνέδεσαν την ποιότητα ζωής και άρα το «ευ ζην» με παράγοντες όπως την καθαριότητα, την ασφάλεια, την ύπαρξη χώρων στάθμευσης στη γειτονιά, την εύκολη πρόσβαση σε ποικίλες υπηρεσίες, τα ποιοτικά δημόσια σχολεία, τη γειτνίαση με τα μέσα συγκοινωνίας, με τη φύση και την απουσία ατμοσφαιρικής ή ηχητικής ρύπανσης. Ακόμη και η παρουσία ή απουσία ευρύτερων περιβαλλοντικών προβλημάτων επηρεάζουν αρνητικά ή θετικά το «υποκειμενικό ευ ζην».¹⁹³
- Διαπροσωπικές σχέσεις. Οι φίλοι, οι οικογενειακές σχέσεις, τα παιδιά και τα εγγόνια, ακόμη και η επαφή με κατοικίδια και γενικά όλες οι κοινωνιακές σχέσεις που συναρτώνται με προσφορά, με στενή και με νόημα επικοινωνία, αναφέρθηκαν από τους ερωτώμενους ότι συμβάλλουν στο

---

190. Στο ίδιο.

191. Στο ίδιο.

192. Στο ίδιο.

193. Στο ίδιο, σελ. 8-9.

«ευ ζην».¹⁹⁴ Η οικογένεια μάλιστα μαζί με την εργασία και την προσωπική οικονομική κατάσταση αξιολογήθηκαν ως τρεις σημαντικότεροι παράγοντες του «ευ ζην».¹⁹⁵

- Δημόσια ζωή. Οι ερωτώμενοι αναγνώρισαν τη σημασία που έχουν για αυτούς και για το υποκειμενικό τους «ευ ζην» οι πράξεις των κυβερνώντων και των πολιτικών, δεδομένου ότι οι νόμοι και οι αποφάσεις τους μπορούν να δημιουργήσουν οικονομική και πολιτική σταθερότητα, θέσεις εργασίας, επενδύσεις, πολιτιστικές υποδομές. Εξίσου σημαντικοί είναι παράγοντες όπως η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς, ελευθερία έκφρασης γνώμης, σεβασμός των δικαιωμάτων, και γενικά η κατάσταση μιας κοινωνίας όταν σε αυτήν υπάρχει επιθετικότητα, καταναλωτισμός και αρνητικές εικόνες και μηνύματα στα ΜΜΕ.¹⁹⁶
- Πολιτιστικές και θρησκευτικές δραστηριότητες. Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις και οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου θεωρήθηκαν ότι συμβάλλουν στο «ευ ζην» διότι έτσι αναπτύσσει την προσωπικότητά του, εκτονώνεται, ξεκουράζεται, ξεφεύγει από την καθημερινή ρουτίνα κοκ. Για ορισμένους ερωτώμενους στο «ευ ζην» συντελεί η πνευματικότητα και η θρησκεία αλλά ορισμένοι ερωτώμενοι από τη Δανία και την Πορτογαλία έδωσαν έμφαση στην ευρύτερη έννοια της πνευματικότητας και όχι σε μια οργανωμένη θρησκεία.¹⁹⁷
- Περιβάλλον. Περίπου το ήμισυ των ερωτώμενων στα κράτη-μέλη απήντησαν ότι ο καιρός επηρεάζει το «ευ ζην» και μάλιστα θετικά στο βαθμό που στις χώρες τους δεν αντιμετωπίζουν φυσικές καταστροφές, όπως σεισμούς.¹⁹⁸

Αξιοπρόσεκτες διαφορές παρατηρήθηκαν ανάμεσα στις ομάδες των κρατών-μελών που τοποθετούνται σε υψηλότερη κοινωνική κλίμακα και σε αυτά που τοποθετούνται σε χαμηλότερη. Οι ερωτώμενοι των κρατών της πρώτης κατηγορίας ανέφεραν παράγοντες συντελεστικούς του «ευ ζην» την πνευματικότητα, την αναγνώριση, την αρμονία, την γαλήνη, την ευτυχία, την ύπαρξη ελεύθερου χρόνου. Αντίθετα, οι ερωτώμενοι της χαμηλότερης κλίμακας αναφέρθηκαν στην ασφάλεια στην εργασία που ταιριάζει στις ικανότητες του εργαζόμενου, στον ικανοποιητική αμοιβή, στην ύπαρξη αρκετών χρημάτων για

194. Στο ίδιο, σελ. 9.

195. Στο ίδιο, σελ. 11.

196. Στο ίδιο.

197. Στο ίδιο.

198. Στο ίδιο.

να πληρώνει κανείς τους λογαριασμούς του ή σύνταξης ή αρκετής τροφής και αξιοπρεπές επίπεδο ζωής.

Διαφορετική ήταν και η θεώρηση των ενδεικτών υποκειμενικού «ευ ζην» από τους νεότερους ερωτώμενους από ό,τι από τους μεγαλύτερους στην ηλικία. Για παράδειγμα, οι νεότεροι ανέφεραν παράγοντες, όπως το να έχει κανείς χρόνο για τον εαυτό του, τύχη, τροφή και ποτά, εξωτερική εμφάνιση. Οι μεγαλύτεροι στην ηλικία ερωτώμενοι ανέφεραν παράγοντες όπως τη σταθερότητα, την ασφάλεια την άνεση.¹⁹⁹

4. Είναι αξιοποιήσιμη η έννοια του υποκειμενικού «ευ ζην» στη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής;

Με δεδομένο ότι οργανισμοί με κύρος συλλέγουν με ικανοποιητική μεθοδολογία σε μεγάλα δείγματα έγκυρα και αξιόπιστα στοιχεία, είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς, αν θα μπορούσαν οι εγκληματολόγοι να αξιοποιήσουν τις υπάρχουσες μετρήσεις για το «υποκειμενικό ευ ζην» και να προτείνουν μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής. Πάλι, αν εκτιμούν οι εγκληματολόγοι ότι αυτές οι μετρήσεις δεν τους παρέχουν τα απαραίτητα λεπτομερή στοιχεία, ενδεχομένως, θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την έννοια του «υποκειμενικού ευ ζην», όπως αυτή αξιοποιείται από ψυχολόγους, οικονομολόγους, σχεδιαστές κοινωνικής πολιτικής, πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνιολόγους.²⁰⁰

Πριν όμως απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά θεωρήθηκε σκόπιμη μια ταχεία αναδρομή στη σχετική βιβλιογραφία.

Πρώτα-πρώτα πρέπει να σημειώσουμε ότι μη εξειδικευμένες έρευνες έχουν δείξει ότι η «ευτυχία», η «ολβιότητα» ή το επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή συναρτάται με την ηλικία (άτομα άνω των 65 είναι γενικώς περισσότερο ευτυχισμένα από άτομα νεότερης ηλικίας), με το φύλο (οι γυναίκες είναι πιο ευτυχισμένες από τους άνδρες, αν και σε αυτό υπάρχουν και αντίθετες απόψεις), με την οικογενειακή κατάσταση (σύντροφοι ή παντρεμένοι είναι πιο ευτυχισμένοι από μοναχικά άτομα), με την εργασιακή κατάσταση (οι εργαζόμενοι είναι περισσότερο ικανοποιημένοι από τους ανέργους!) κοκ.

Από την ανασκόπηση της σχετικά πενιχρής εγκληματολογικής γραμματείας που είναι επικεντρωμένη στο «υποκειμενικό ευ ζην» προκύπτει ότι, πρώτες σε συχνότητα έρχονται οι δημοσιεύσεις που αφορούν τη θυματοποίηση και τον φόβο του εγκλήματος. Ωστόσο, μελέτες που να εστιάζουν στη σχέση μετα-

199. Στο ίδιο, σελ. 12-13.

200. Βλ. π.χ. G. Brulé & R. Veenhoven, «Freedom and happiness in nations: Why the Finns are happier than the French», *Psychology of Well-Being*, December, 2014, σελ. 4-17.

ξύ εμπειριών θυματοποίησης και επιπέδου ικανοποίησης από τη ζωή, δηλ. στο εάν οι ευτυχημένοι άνθρωποι θυματοποιούνται λιγότερο, σπανίζουν.²⁰¹ Διερευνάται, συνήθως, η αναμενόμενη υπόθεση ότι η θυματοποίηση συναρτάται με το επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή, το οποίο μειώνεται με την εμπειρία μιας θυματοποίησης. Πρόσφατη έρευνα στη Γερμανία έδειξε ότι η θυματοποίηση και τα εγκλήματα του δρόμου επηρεάζουν αρνητικά τα επίπεδα φόβου και ικανοποίησης από τη ζωή.²⁰²

Από την άλλη πλευρά, έχει προκύψει ότι το επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή των θυματοποιημένων ατόμων, σε μια πόλη του Καναδά, ήταν χαμηλότερο σε σχέση με αυτούς που δεν είχαν θυματοποιηθεί.²⁰³ Και μια έρευνα στη Νότιο Αφρική έδειξε ότι η προσλαμβανόμενη πιθανότητα θυματοποίησης και η έγνοια για την προσωπική ασφάλεια είχε μεγαλύτερη αρνητική επίδραση στο επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή από ό,τι η πραγματική θυματοποίηση. Ομοίως, εγκλήματα κατά του προσώπου επηρεάζουν περισσότερο αρνητικά την «ολβιότητα» και την προσωπική αίσθηση για ασφάλεια από ό,τι τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας.²⁰⁴ Σε άλλη έρευνα υποδηλώθηκε ότι στα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας το επίπεδο ικανοποίησης μειώνεται σταδιακά, μετά από την παρέλευση δύο μηνών από το επεισόδιο.²⁰⁵ Τέλος, ελβετική εμπειρική μελέτη έδειξε ότι οι αρνητικές συνέπειες από τη θυματοποίηση στο επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή που προέρχονται από εγκλήματα κατά του προσώπου, και ιδίως από σεξουαλικά εγκλήματα, σωματικές βλάβες και απειλές, οι συνέπειες αυτές δεν επηρεάζονται από την οικογενειακή κατάσταση ή τη θέση στο επάγγελμα του θυματοποιούμενου προσώπου, δηλ. από παράγοντες ευνοϊκούς στο «ευ ζην».²⁰⁶

Εγκαταλείποντας το χώρο της θυματοποίησης, διαπιστώνουμε ότι ελάχιστες έρευνες εστιάζουν στη συσχέτιση επιπέδων εγκληματικότητας σε μια περιοχή αφενός και βαθμού ικανοποίησης από τη ζωή των πολιτών αυτών των περιοχών αφετέρου. Πάντως, έρευνα σε 15.000 αμερικανούς εφήβους έδειξε ότι οι ευτυχέστεροι έφηβοι είχαν λιγότερες πιθανότητες να έχουν εμπλοκή σε εγκλήματα και σε παραβάσεις που αφορούσαν εξαρτησιογόνες ουσίες, σύμφωνα με στοιχεία της Αστυνομίας. Σηριζόμενοι σε αυτό το εύρημα επιστήμο-

201. S. Staubli, M. Killias & B.S. Frey, «Happiness and victimization: An empirical study for Switzerland», *European Journal of Criminology*, 11(1), 2014, σελ. 57-72 και ιδίως σελ. 59.

202. M. Halsmaier, «Crime, fear and subjective well-being: How victimization and street crime affect fear and life satisfaction», *European Journal of Criminology*, 10(5), 2013, σελ. 515-533.

203. Staubli κ.ά. 2014, Happiness and victimization, όπ.π., σελ. 59.

204. Στο ίδιο.

205. Στο ίδιο, σελ. 60.

206. Στο ίδιο, σελ. 69.

νες διερωτήθηκαν μήπως η μη ικανοποίηση από τη ζωή ήταν ένας από τους παράγοντες που συνετέλεσαν στις εξεγέρσεις νέων και καταστροφές σε περιοχές του Λονδίνου πριν μερικά χρόνια.²⁰⁷

Αν η διερεύνηση σχέσεων «υποκειμενικού ευ ζην» και εγκληματικής συμπεριφοράς δεν έτυχε της προσοχής που είχε η έννοια της θυματοποίησης, δεν συμβαίνει το ίδιο με τον χώρο της φυλακής. Σε πρόσφατη μελέτη μετα-ανάλυσης στην οποία γίνεται ανασκόπηση σχετικών μελετών από το 1991, υπήρχαν ενδείξεις ότι ο παράγων μέτρησης του «υποκειμενικού ευ ζην», που αφορά την οικογένεια και μάλιστα οι επισκέψεις μελών της οικογένειας: α) είχε θετική επίδραση σε κρατούμενους, β) αμβλύνονταν τα συναισθήματα κατάθλιψης σε φυλακισμένες και εφήβους, γ) μειώνονταν σε κάποιο βαθμό ο αριθμός των παραβάσεων μέσα στη φυλακή, και δ) περιοριζόταν η υποτροπή ενώ αυξάνονταν οι πιθανότητες επιβίωσης εκτός φυλακής.²⁰⁸

5. Ένα παράδειγμα

Όταν η γράφουσα ήρθε σε επαφή με τον πακτωλό των στοιχείων που συγκεντρώνονται με τις έρευνες που αφορούν το «υποκειμενικό ευ ζην», η αρχική της σκέψη επικεντρώθηκε στις δυνατότητες αξιοποίησης των στοιχείων αυτών από τους εγκληματολόγους. Γι' αυτό και το σημείο αυτό έχει επιλεγεί για να δοθεί ένα σχετικό παράδειγμα. Στον Πίνακα που ακολουθεί αναγράφονται στοιχεία που αφορούν το «υποκειμενικό ευ ζην», έτσι όπως έχουν κατηγοριοποιηθεί σε τρεις ευρείες κατηγορίες: στην κατηγορία των πολιτών που παρείχαν στοιχεία σχετικά με το ότι «ευδοκούν», σε εκείνη που συγκεντρώθηκαν τα στοιχεία που σχετίζονταν με το ότι οι πολίτες «αγωνίζονται», και τέλος, στην κατηγορία των πολιτών που δήλωσαν ότι «υποφέρουν». Είναι αυτονόητο ότι όλοι οι πολίτες της Ευρώπης που απήντησαν στη σχετική έρευνα Gallup παρείχαν στοιχεία και ευδοκίμησης, και αγώνα και έντονων δυσκολιών. Ο Πίνακας που καταστρώσαμε χρησιμοποιεί από τον αρχικό Πίνακα της πηγής τα τέσσερα πρώτα κράτη που σημείωσαν υψηλό δείκτη στην κατηγορία του «υποφέρουν» και τα τέσσερα τελευταία κράτη με το χαμηλότερο δείκτη στην ίδια κατηγορία. Στον ίδιο Πίνακα προσθέσαμε τα εξής στοιχεία από την Ευρωπαϊκή Βίβλο Στατιστικών της Εγκληματικότητας και της Ποινικής Δικαιοσύνης: α) σύνολο

207. Nikolic-Ristanovic 2014, Making people happy, όπ.π., σελ. 404.

208. K. de Claire & L. Dixon, «The effects of prison visits from family members on prisoners' well-being, prison rule breaking, and recidivism. A review of research since 1991», *Trauma, Violence and Abuse*, 18(2), 2017, σελ. 185-199, επίσης, πρβλ. Nikolic-Ristanovic, 2014, όπ.π., σελ. 403.

εγκλημάτων, β) ανθρωποκτονία με πρόθεση, και γ) κλοπές. Οι εγκληματολογικές στατιστικές αφορούν στοιχεία της Αστυνομίας (διαπραχθέντα εγκλήματα) και παρουσιάζονται σε 100.000 κατοίκους, άρα τα στοιχεία είναι συγκρίσιμα στο βαθμό μάλιστα που έχει ληφθεί ειδική πρόνοια από τους συντάκτες της Ευρωπαϊκής Βίβλου.²⁰⁹ Επίσης, τόσο η έρευνα για το «υποκειμενικό ευ ζην» όσο και τα εγκληματολογικά δεδομένα αφορούν το ίδιο έτος, το 2011, χρονική περίοδο που έχει αρχίσει ήδη η οικονομική κρίση στην Ελλάδα.²¹⁰

Πίνακας 1: Δεδομένα Gallup σχετικά με τις εκτιμήσεις οκτώ κατοίκων της ΕΕ για το πόσο ευδοκμούν (*thriving*), αγωνίζονται (*struggling*), ή υποφέρουν (*suffering*)

[ιεραρχημένα ανάλογα με τα ποσοστά της κατηγορίας «υποφέρουν»]*

Κράτη	Ευδοκμούν %	Αγωνίζονται %	Υποφέρουν %	Σύνολο εγκλημάτων	Ανθρωποκτονία με πρόθεση**	Κλοπές σύνολο
Βουλγαρία	5	50	45	1.745	2,6	961
Ρουμανία	18	50	28	-	-	-
Ουγγαρία	15	54	28	4.520	2,8	1.839
Ελλάς	16	57	25	1.716	1,9	871
Φιλανδία	64	60	3	8.525	8,2	2.814
Δανία	74	24	2	8.394	3,7	5.396
Λουξεμβούργο	45	54	1	-	-	-
Ολλανδία	66	33	1	7169	24,6	4020

Πηγή: OECD Guidelines on measuring subjective well-being, 2013, σελ. 187 και HEUNI, European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2014, σελ. 32, 34, 46.

* Ο Πίνακας έχει διαμορφωθεί από τη συγγραφέα, η οποία πρόσθεσε στοιχεία για εγκληματικότητα και επέλεξε οκτώ κράτη από τα 25 που αναφέρονται στον πρωτότυπο Πίνακα.

** Περιλαμβάνονται και οι απόπειρες.

Η πρώτη παρατήρηση σχετικά με τον παραπάνω Πίνακα αφορά τη συνέπεια των δεδομένων σχετικά με το «υποκειμενικό ευ ζην» και την «ασυνέπεια»

209. Βλ. σχετικά HEUNI, European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2014, Helsinki, σελ. 23-29, όπου αναφέρονται οι τρόποι μέτρησης, συλλογής στοιχείων κ.λπ.

210. Για περισσότερα βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, Οικονομική κρίση και εγκληματικότητα. Τρεις αφηγήσεις, Ποινικά Χρονικά, ΞΕ 2015, σελ. 641 επ.

ή την έλλειψη θετικών συσχετίσεων μεταξύ του «υποκειμενικού ευ ζην» και της εγκληματικότητας. Συγκεκριμένα: ως προς τη συνέπεια πρέπει να λεχθεί ότι οι πολίτες των κρατών που «υποφέρουν» έχουν χαμηλούς δείκτες στο «ευδοκιμούν». Το αντίθετο, συμβαίνει με τους εντυπωσιακούς χαμηλούς δείκτες του «υποφέρουν» για την Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, τη Δανία και τη Φιλανδία.²¹¹ Εξάλλου, ως προς την έλλειψη θετικών συσχετίσεων πρέπει να αναφερθεί ότι οι πολίτες των κρατών που δηλώνουν ότι «ευδοκιμούν», θα περίμενε κανείς να παρουσιάζουν χαμηλούς δείκτες εγκληματικότητας. Συμβαίνει όμως το αντίθετο. Παρουσιάζουν πολύ υψηλότερους δείκτες και στο σύνολο της εγκληματικότητας και στις ανθρωποκτονίες (παράδειγμα εγκλήματος κατά του προσώπου), και στις κλοπές (παράδειγμα εγκλήματος κατά της ιδιοκτησίας). Βεβαίως θα είχε ενδιαφέρον να αντιπαραβάλει κανείς περισσότερα εγκλήματα με το «υποκειμενικό ευ ζην» και να παρακολουθήσει τις τάσεις σε περισσότερα έτη. Εκ πρώτης όψεως, πάντως, φαίνεται ότι, αφενός, τα κράτη με υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα έχουν μια κουλτούρα, μια παράδοση υψηλής εγκληματικότητας και αφθονία υλικών αγαθών που μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο κλοπών, και, αφετέρου, διαθέτουν καλά οργανωμένες στατιστικές υπηρεσίες και αστυνομίες που καταγράφουν το μεγαλύτερο τμήμα της εγκληματικότητας, σε αντίθεση με τα κράτη των οποίων οι πολίτες «υποφέρουν». Εξάλλου, διαψεύδεται ενδεχομένως η υπόθεση ότι η οικονομική δυσπραγία συνδέεται πάντα με υψηλή εγκληματικότητα. Ίσως όμως επαληθεύεται η υπόθεση ότι μικρό τμήμα πολιτών - αυτό που υποφέρει - τελεί ένα πολύ μεγάλο τμήμα από τα τελούμενα εγκλήματα. Όποιες ερμηνείες και αν προταθούν, είναι φανερό ότι τόσο ο Πίνακας αυτός όσο και γενικά η προτεινόμενη αξιοποίηση των ευρημάτων σχετικά με το «υποκειμενικό ευ ζην» προσφέρουν ερεθίσματα για περαιτέρω έρευνα και συζήτηση.

6. «Υποκειμενικό ευ ζην» και χάραξη πολιτικής

Δεν είναι λίγες οι βιβλιογραφικές αναφορές από τις οποίες προκύπτει ότι οι μετρήσεις του υποκειμενικού ευ ζην χρησιμοποιούνται ήδη ή είναι σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν από όσους χαράσσουν πολιτικές.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει για την αξιοποίηση του «υποκειμενικού ευ ζην» στην αντεγκληματική πολιτική η ακόλουθη αναφορά σε κείμενο του Γραφείου Εθνικής Στατιστικής (Office for National Statistics - ONS) του Ηνωμένου Βασιλείου. Αστυνομικοί συνέλεξαν στοιχεία σχετικά με το βαθμό ικανοποι-

211. Brulé & Veenhoven 2014, Freedom and happiness, όπ.π., σελ. 17.

ησης των πολιτών μιας περιοχής και στοιχεία για τα τελεσθέντα εγκλήματα στην ίδια περιοχή καθώς και του ποσοστού διαλεύκανσης των εγκλημάτων αυτών. Τα δεδομένα για το βαθμό ικανοποίησης από τις υπηρεσίες της Αστυνομίας έδειξαν ότι τους πολίτες απασχολούσε περισσότερο το αν έφτασε η Αστυνομία τη συγκεκριμένη μέρα και ώρα που τους είχε αναγγείλει, παρά η ταχύτητα αντίδρασης της Αστυνομίας. Στη συνέχεια, η Αστυνομία της περιοχής αυτής βάσει των ευρημάτων τροποποίησε τις διαδικασίες, άρα άλλαξε τη σχετική πολιτική της, και αυτό οδήγησε σε αύξηση της αποτελεσματικότητας και της ικανοποίησης του κοινού από τις αστυνομικές υπηρεσίες.²¹²

Εξάλλου, έχει υποστηριχθεί ότι με τα στοιχεία που προσφέρονται σχετικά με το «υποκειμενικό ευ ζην» η αντεγκληματική πολιτική μπορεί να διευρύνει τη συμμετοχή της πέρα από την πρόληψη της εγκληματικότητας και την αποζημίωση των θυμάτων. Ευρήματα μελέτης που πραγματοποιήθηκε στην Αυστραλία, δείχνουν σύμφωνα με τους συγγραφείς, ότι μπορεί και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για τη χάραξη σχετικής πολιτικής, λ.χ. η ψυχο-κοινωνική στήριξη των θυμάτων για τη βελτίωση της ψυχολογικής διάστασης του «υποκειμενικού ευ ζην», καθώς και οι ιατρικές δαπάνες.²¹³ Η ιδέα του «υποκειμενικού ευ ζην» χρησιμοποιήθηκε σε κάποιο βαθμό και στο λεγόμενο κίνημα του Ιδρύματος «Ο Δρόμος προς την Ευτυχία». Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό διανεμήθηκαν σχετικά φυλλάδια στους πολίτες, και καταρτίστηκαν ειδικά αστυνομικοί και στρατιωτικοί. Η αξιολόγηση που ακολούθησε αυτά τα προγράμματα τεκμηρίωσε τη σημασία που έχει η ενδυνάμωση της θετικής συγκινησιακής κατάστασης των πολιτών για την πρόληψη της εγκληματικότητας, η οποία μειώθηκε σημαντικά μετά από την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων στον Καναδά, τις ΗΠΑ, τη Γουιάνια, την Παλαιστίνη του Ισραήλ, το Κονγκό και τη Νότιο Αφρική.²¹⁴

Δεν θα έπρεπε να κλείσει αυτή η μελέτη χωρίς μια αναφορά σε μια αξιολογική βρετανική έκθεση που τιτλοφορείται «Ευ Ζην και Πολιτικές».²¹⁵ Εκεί, μεταξύ άλλων, δίνονται πέντε πεδία προτεραιοτήτων πολιτικής που αφορούν την πνευματική και σωματική υγεία των πολιτών και την ανάπτυξη χαρακτήρα στους ανηλίκους. Συγκεκριμένα προτείνεται στο επίπεδο α) της οικογένειας: στήριξη, β) του σχολείου: καλλιέργεια όχι μόνο γνώσεων αλλά

212. L. Tickler & S. Hicks, Measuring subjective well-being, July 2011, σελ. 14.

213. S. Mahuteau & R. Zhu, Crime victimisation and subjective well-being: panel evidence from Australia, IZA DP No. 9253, August 2015 (<http://ftp.iza.org/dp9253.pdf>).

214. Στο ίδιο.

215. Legatum Institute, Report 2014, Wellbeing and Policy, σελ. 73 (<http://li.com/docs/default-source/commission-on-wellbeing-and-policy/commission-on-wellbeing-and-policy-report---march-2014-pdf.pdf>).

και χαρακτήρων με αυτοέλεγχο, με δυνατότητα να αναβάλουν ευχαριστήσεις, με ανοχή στα δυσάρεστα της ζωής, κοκ. γ) της κοινότητας: ανάπτυξη εθελοντισμού και προσφοράς, αντιμετώπιση της μοναξιάς των άλλων, δημιουργία ενός περιβάλλοντος με θετικές διαπροσωπικές σχέσεις και άφθονο πράσινο, δ) εισοδήματος και εργασίας: προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, μείωση της ανεργίας μέσω προγραμμάτων ενεργητικής πρόνοιας και ενίσχυση του «ευ ζην» στο χώρο εργασίας, και ε) διακυβέρνησης: δημιουργία αληθινών πολιτών προς τους οποίους θα δείχνεται περισσότερος σεβασμός και οι οποίοι θα έχουν περισσότερες εξουσίες, και υποχρέωση των κυβερνώντων να αποτελεί η μέτρηση του «ευ ζην» μέρος της πολιτικής, και να δίνονται στους πολίτες όσα αποτελέσματα τέτοιων ερευνών ζητούν επειδή τα έχουν ανάγκη.

Είναι φανερό ότι στη σχετική έκθεση προτείνονται μέτρα πολιτικής βάσει των ενδεικτών ή παραγόντων καθορισμού του «ευ ζην» (βλ. Παραπάνω υπό 3) και πρέπει να επισημανθεί ότι δίνεται έμφαση στο ότι η οπτική του «υποκειμενικού ευ ζην» μπορεί να οδηγήσει σε νέους τρόπους ανάλυσης πολιτικών και νέες πολιτικές προτεραιότητες.

Η συμβολή των στατιστικών δεδομένων για το έγκλημα στη χάρραξη και άσκηση αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής

ΙΩANNA ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ

Διδάκτορας Κοινωνιολογίας του Εγκλήματος, Δ/ντρια Ερευνών Ε.Κ.Κ.Ε.

Περίληψη

Ο ερευνητής που αποφασίζει να επικεντρώσει την προσοχή του στο ερώτημα που αφορά τις πηγές της γνώσης μας για το έγκλημα, και μάλιστα επιλέγει να ασχοληθεί ιδιαίτερα με τις έμμεσες πηγές, τις δευτερογενείς, δηλαδή, αποδείξεις του περάσματος στην πράξη ή/και την κοινωνική αντίδραση σ' αυτήν - μεγάλο τμήμα των οποίων καταλαμβάνει η επίσημη στατιστική των εγκλημάτων και της ποινικής αντιμετώπισής τους από τους φορείς άσκησης τυπικού κοινωνικού ελέγχου - έρχεται αντιμέτωπος με ένα πλήθος αριθμών. Όσο όμως κι αν η γλώσσα των αριθμών είναι απαραίτητη και ισχυρή στην τεκμηρίωσή της, μπορεί να αποβεί αποπροσανατολιστική αν δεν αξιοποιηθεί με πλήρη επίγνωση των περιοριστικών της όρων, οι αριθμοί μπορούν να καταδείξουν ότι το έγκλημα και η παρέκκλιση βρίσκονται παντού και αφήνουν ίχνη παντού. Καταδεικνύουν και επισημαίνουν αυτούς που τα γνωστοποιούν κι εκείνους που προσπαθούν να τα ελέγξουν, τους δράστες και τα θύματα, το περιβάλλον - τη σκηνή τέλεσης του εγκλήματος, ή μιας κατασκευής του. Ανάλογα με το είδος της ανάγνωσης, σχεδόν κάθε περιβάλλον μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα «αρχείο» όχι μόνο γεγονότων, αλλά κυρίως των συνεπειών τους καθώς και της κοινωνικής αντίδρασης την οποία προκαλεί το πέρασμα στην πράξη. Με αυτήν την έννοια το έργο του ερευνητή του εγκλήματος διαφοροποιείται από το έργο κοινωνικών επιστημόνων άλλων επιστημονικών κλάδων ως προς το ότι φέρει μεγαλύτερο το βάρος της απόδειξης

των δευτερογενών αναλύσεών του, όπως είναι η περίπτωση των επίσημων στατιστικών δεδομένων για το έγκλημα. Το βάρος αυτό γίνεται ακόμη μεγαλύτερο στην περίπτωση που υποστηρίζει τη χάραξη και την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής όχι μόνο σε μια χώρα αλλά και διεθνώς.

1. Εισαγωγικά

Οι επίσημες στατιστικού τύπου απεικονίσεις αδικημάτων και δραστών έχουν αποτελέσει και εξακολουθούν να αποτελούν βασικό εργαλείο για τη χάραξη και την άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής στη χώρα μας και διεθνώς, τόσο στη συγχρονία όσο και στη διαχρονία. Η σύγχρονη τάση σε όλες τις προσπάθειες συγκρότησης αρχειακών συλλογών στατιστικών συνόλων δεδομένων για το έγκλημα είναι η έμφαση που αποδίδεται στην ταξινομητική κατηγορία των «θυμάτων».²¹⁶ Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα οι απεικονίσεις αυτές τείνουν να αποτελέσουν βασική μονάδα αναφοράς για τη διαπιστωμένη εγκληματικότητα και τις τάσεις που αυτή κάθε φορά εμφανίζει. Έτσι, η αναπαράσταση του εγκλήματος με αριθμούς στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο στερέωμα των γνωστών «cloud data», ή διαφορετικά, «cloud linked data»,²¹⁷ έχει απομακρυνθεί από παραδοσιακές επιστημολογικές και μεθοδολογικές ταξινομίες και κωδικοποιείται με βάση όχι μόνο το αδίκημα ή/και τον δράστη αλλά κυρίως ως «εγκληματικό περιστατικό», το οποίο περιλαμβάνει όλες τις παραμέτρους που το συνθέτουν: νομικούς ορισμούς και κοινωνικές αξίες, διώκτες, δράστες και θύματα, το πραγματικό ή κατασκευασμένο κίνητρο του δράστη, τη συγκυρία του περάσματος στην πράξη ή/και της σύλληψης, τον τόπο, τη σκηνή του εγκλήματος, τις διαδικασίες αποκάλυψης ή συγκάλυψης ανάλογα με την ανάγνωση.

Αυτές οι εξελίξεις είναι από μόνες τους σημαντικές ως προς την επινόηση και την εφαρμογή τους. Τούτο καθίσταται φανερό και στον τρόπο διαχείρι-

216. Βλ. ενδεικτικά και για παράδειγμα τα πρωτόκολλα συγκρότησης των σχετικών βάσεων δεδομένων για την εγκληματικότητα στην Αμερική και την Αυστραλία, όπου η κατηγορία «θύμα» συνιστά βασική κατηγορική μεταβλητή της ταξινόμησης των αξιόποινων συμπεριφορών. Για περισσότερα στα <http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr>, <http://www.jrsa.org/ibrcc/index.html>, <http://www.bjs.gov>, <http://www.aic.gov.au/index.html>.

217. Πρόκειται για νέες ερευνητικές κατευθύνσεις διασύνδεσης, παραβολής και ομογενοποίησης διαφορετικών συνόλων δεδομένων από ποικιλία πηγών, με διαφορετικές αρχικές ταξινομήσεις. Πρόκειται για νέες ερευνητικές προκλήσεις προς τη δημιουργία συγκρίσιμων δεδομένων με τη βοήθεια των εργαλείων της επιστήμης της πληροφορικής και των υπολογιστών, δεδομένων μετα-ταξινομητικής τάξης τα οποία διαφορετικά παραμένουν ασύνδετα μεταξύ τους και άρα μη συγκρίσιμα.

σης της ελληνικής δικαστικής, εγκληματικής και σωφρονιστικής στατιστικής τα τελευταία χρόνια. Συνεπώς με τα διεθνή πρωτόκολλα ταξινόμησης, συντήρησης και αναπαράστασης αριθμητικών συνόλων δεδομένων²¹⁸ η επίσημη ελληνική στατιστική αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), έχει υιοθετήσει σύγχρονα πρότυπα διαχείρισης των διαθέσιμων στοιχείων.²¹⁹ Και στη χώρα μας πλέον αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην ακρίβεια και την αξιοπιστία των δεδομένων, καθώς και του εντοπισμού και της καταγραφής τους, μη εξαιρούμενης της εξέτασης και αποτίμησης των ενδεχόμενων σφαλμάτων (δειγματοληψίας, υπερέκλυσης, μέτρησης, μη ανταπόκρισης, επεξεργασίας, εφαρμογής προτύπων κλπ.). Στη βάση της μεθοδολογίας η οποία έχει υιοθετηθεί εξετάζεται η ακρίβεια και η αξιοπιστία των πληροφοριών μέσα από την επικαιροποίηση και τη χρονική αντιστοίχιση των δεδομένων, τη διασφάλιση και την αξιολόγηση της ποιότητάς τους, την πληρότητά τους, τη συγκρισιμότητα ως προς τη γεωγραφική κάλυψη και το χρονικό ανάπτυγμα, την εσωτερική τους συνοχή. Βέβαια η πρόσβαση είναι χρονοβόρα και σε καμία περίπτωση δεν αφορά τα μικρο-δεδομένα καθώς, ως ειδική και σημαίνουσα κατηγορία προσωπικών δεδομένων, τα αρχεία για το έγκλημα, συνολικά, προστατεύονται υπακούοντας στην αρχή της διασφάλισης της ανωνυμίας, της μη δυνατότητας ταυτοποίησης των κοινωνικών υποκειμένων και τη ρήτρα της εμπιστευτικότητας. Ο ερευνητής του εγκλήματος με βάση έμμεσες πηγές, όπως είναι τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για το έγκλημα και την τιμωρία, δεν θα πρέπει να ξεχνά πως χειρίζεται δευτερογενή, ήδη επεξεργασμένα, δεδομένα. Πρόκειται για μετα-δεδομένα τα οποία εντοπίζονται καρφισωμένα σε ήδη προκατασκευασμένους ταξινομητικούς καταλόγους μετά από μια διαδικασία αφαίρεσης. Η διαδικασία αυτή ωθεί αθροίσματα αριθμητικών αναπαραστάσεων αδικημάτων, δραστών και ποινών σε προ-κατασκευασμένα και επιστημολογικά προΐδρασμένα ταξινομητικά σχήματα.²²⁰

Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι με την πρόοδο των επιστημών της πληροφορικής, των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της επικοινωνίας οι δυνατότητες επεξεργασίας και αξιοποίησης των δεδομένων έχουν διευρυνθεί προωθώντας την έρευνα από το «μεμονωμένο» στο «συγκριτικό» με πολλαπλές θετικές προεκτάσεις για την πρόοδο της επιστήμης και της κατανόησης του

218. Βλ. ενδεικτικά, Aromaa κ.ά. 2003, Farrington κ.ά. 2004, Kangaspunta κ.ά. 1998, Newman 1999, Aebi 2008, Alvazzi Del Frate 2008, De Busser 2008, Killias κ.ά. 2006, Robert 2009, Stamatel 2009, Van Dijk 2009.

219. Κατ' εφαρμογήν του Ν. 3832/2010, όπως αυτός τροποποιηθείς ισχύει, και του Κανονισμού Λειτουργίας και Διαχείρισης της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) έτους 2012, ΦΕΚ 2390/Β'/28.8.2012.

220. Αναλυτικότερα βλ. Kallas 2005, Κάλλας κ.ά. 2008, Τσιώλης κ.ά. 2011, Τσίγκανου 2009.

κόσμου που κάθε φορά αποτελεί αντικείμενο της διερεύνησης. Αυτό ισχύει και για το πεδίο της συγκριτικής εγκληματολογίας στο οποίο «η αριθμητική φωτογραφία της κοινωνικής κατάστασης»²²¹ του Tarde - ο οποίος αναγνώρισε τη δυνατότητα που προσδίδει η στατιστική επιστήμη στην κατανόηση του εγκλήματος ήδη από τον 19^ο αιώνα στη Γαλλία - μπορεί πλέον να μεταγραφεί πέρα από τον τόπο και το χρόνο. Όπως έχει υποστηριχθεί η δυνατότητα συγκέντρωσης, διαχείρισης και επαναχρησιμοποίησης δεδομένων, η πολλαπλή αλληλοσυσχέτιση και αξιοποίησή τους σε μεγάλη κλίμακα πλέον «εμφανίζεται ως απάντηση στο αίτημα συγκριτικών προσεγγίσεων στο διεθνικά συγκροτημένο ευρωπαϊκό χώρο (και όχι μόνον). Η δευτερογενής ανάλυση προσθέτει υπεραξία στα δεδομένα και μεγιστοποιεί τα επιστημονικά οφέλη... Η επαναχρησιμοποίηση δεδομένων σε μεγάλη κλίμακα καθίσταται πρακτικά δυνατή με τη συγκρότηση ερευνητικών υποδομών, σύνθετων δηλαδή πληροφοριακών συστημάτων που υποστηρίζουν ταυτόχρονα πολλές λειτουργίες, όπως είναι η καταγραφή, η τεκμηρίωση, η αρχειοθέτηση, η ταξινόμηση και η ανάλυση δεδομένων και κειμένων».²²² Ακόμη όμως και οι πλέον ένθερμοι υποστηρικτές της αξίας και της σημασίας αυτών των ηλεκτρονικών ερευνητικών υποδομών αναγνωρίζουν πως «μια τέτοια «τεχνική» δυνατότητα εγείρει σειρά επιστημολογικών, μεθοδολογικών, θεσμικών και δεοντολογικών ζητημάτων»²²³ και προϋποθέτει μια νέα «ερευνητική κουλτούρα» προκειμένου να καταστεί επιστημολογικά και μεθοδολογικά λυσιτελής.

Μήπως όμως - και μέχρι να καταδειχθεί η ύπαρξη αυτής της ερευνητικής κουλτούρας - η μονομερής αποδοχή της εισαγωγής νέων τεχνικών και εργαλείων από τις θετικές επιστήμες και η μεθοδολογική επιλογή δημιουργίας νέων δομών βέλτιστης αξιοποίησης των δεδομένων σε τόπους άλλους από το συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό, πολιτισμικό και γεωγραφικό πλαίσιο που τα δημιούργησε ή/και τα εντόπισε απομακρύνουν την ανάλυση από τα επιστημολογικά προαπαιτούμενα μιας επιστήμης, όπως η εγκληματολογία, που μοιάζει εμμονική με το συγκεκριμένο, το απτό, το φανερό; Μήπως η σύγχρονη, διεθνής καθώς φαίνεται, μεθοδολογική επιλογή τής όσο το δυνατόν πληρέστερης αναπαράστασης του «εγκληματικού περιστατικού» αντί να λαμπρύνει, συσκοτίζει την ανάγνωση; Μήπως ήδη με την εννοιολόγηση του «συμβάντος», του «κοινωνικού γεγονότος», ως «περιστατικού», ιατρικοποιείται μονομερώς το κατ' εξοχήν κοινωνικό πεδίο της εγκληματολογίας και επανεισάγεται η πρόσληψη του εγκλήματος ως ατομικής κοινωνικής παθολογίας της προ Durkheim εποχής;

221. Tarde 2013, σελ. 61.

222. Τσιώλης κ.ά. 2011, σελ. 12.

223. Οπ.π.

Πόσο έτοιμη είναι η επιστήμη της συγκριτικής εγκληματολογίας να αποκωδικοποιήσει διαφορετικά ως προς τη φύση τους εγκλήματα όπως είναι τα «στατιστικά», «τα νομικά» «τα ουσιαστικά» αλλά και τα «εξ αντανάκλασεως» από την άσκηση αντεγκληματικών πολιτικών;²²⁴ Αυτή η «τεχνολογική υπερνίκηση των αποστάσεων»,²²⁵ πόσο ασφαλής είναι όταν «οι σχέσεις μεταξύ του εγκληματικού φαινομένου και της αντιμετώπισής του από το διεθνή έλεγχο διαρκώς πυκνώνουν με κύρια τάση τη διαρκώς μεγαλύτερη διεϊσδυση του Διεθνούς Δικαίου στις σχετικές ρυθμίσεις»²²⁶ είτε με τη μορφή ποινικοποιήσεων-αποποινικοποιήσεων δραστηριοτήτων ή πράξεων είτε με τη μορφή της αντιμετώπισης ορισμένων εγκληματικών συμπεριφορών από διεθνή όργανα;

Ειδικότερα τέλος και αναφορικά με την ελληνική περίπτωση, μήπως το γεγονός ότι οι βασικές επίσημες πηγές παραγωγής της στατιστικής γνώσης μας για το έγκλημα παραμένει κατ' αποκλειστικότητα το κράτος, δηλαδή, η αστυνομία, τα δικαστήρια και οι φυλακές, επιτρέπει την αναπαραγωγή της εγγενούς αδυναμίας πληρότητας αλλά και εν πολλοίς και εγκυρότητας της πληροφορίας για το εγκληματικό φαινόμενο;

Ο συλλογισμός γύρω από τα παραπάνω ερωτήματα σκιαγραφεί και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

2. Ο «σκοτεινός αριθμός» απέναντι στη στατιστική του εγκλήματος

Μια προκαταρκτική αλλά προσεκτική περιήγηση στη συστηματική προσπάθεια που καταβάλλεται διεθνώς για την κατασκευή νέων προτύπων σύγκρισης δεδομένων για το έγκλημα, δεδομένων που προέρχονται από διαφορετικές χώρες, διαφορετικά ποινικά συστήματα και μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου, από ποικίλες αρχές, δομές, διαδικασίες και γραφειοκρατίες, κατατείνει στην ανάδειξη συγκεκριμένων ζητημάτων και προβληματισμών τόσο ουσιαστικού όσο και μεθοδολογικού περιεχομένου.

Κάθε χώρα, κάθε ποινικό σύστημα, κάθε μηχανισμός απονομής ποινικής δικαιοσύνης σε ενδο-κρατικό επίπεδο διαθέτει και ένα σύστημα καταγραφής των διαπραχθέντων αδικημάτων και των επιβαλλόμενων ποινών. Τα συστήματα αυτά, όπως έχουμε ήδη αναφέρει εκτενώς και αλλού,²²⁷ έχουν συγκροτηθεί ακολουθώντας ένα επιστημολογικό υπόδειγμα το οποίο ταυτίζεται με τις εκάστοτε κρατούσες θεωρητικές αντιλήψεις για το έγκλημα και τους ισχύοντες

224. Aebi 2011.

225. Γιωτοπούλου - Μαργακοπούλου 2011, σελ. 1791.

226. Οπ.π.

227. Τσίγκανου 2003.

ποινικούς ορισμούς οι οποίοι και εμπεριέχουν τις κρατούσες κοινωνικές αξίες και πολιτισμικές νοηματοδοτήσεις, σε κάθε τόπο, σε συγκεκριμένο χρόνο. Με αυτήν την έννοια κανένα ταξινομητικό σύστημα στατιστικής αποτύπωσης του εγκληματικού φαινομένου δεν είναι θεωρητικά ουδέτερο. Αυτό το ζήτημα θέτει τον ερευνητή, και μάλιστα επιτακτικά, αντιμέτωπο με ένα πλαίσιο επιστημολογικού τύπου διευκρινίσεων που αφορούν κάθε φορά το ουσιαστικό εννοιολογικό περιεχόμενο της κατηγορίας «έγκλημα» - ηπιώτερα «αδίκημα» - τόσο στις επιμέρους στατιστικές ταξινομίες όσο και στην αρχιτεκτονική των διεθνών μεγα-στατιστικών ηλεκτρονικών συστημάτων συνδυασμού συνόλων εγκληματολογικών δεδομένων. Ακόμη και τα πληρέστερα τεκμηριωμένα διεθνή πρότυπα διαχείρισης των ποσοτικών δεδομένων για το έγκλημα δεν είναι θεωρητικά ουδέτερα. Φέρουν τη σφραγίδα επιστημονικών εμμονών ή/και προϋποθέσεων και των κρατούντων κάθε φορά ιδεολογικών προταγμάτων. Αυτή η διαπίστωση καλεί τη φαντασία του ερευνητή να αποκαλύψει τις βάσεις, τις προθέσεις, τη συμβολή και τη χρησιμότητα της συγκρότησης των προτύπων αυτών μέσα από μια απελευθερωμένη ανάγνωση της γλώσσας των αριθμών πέρα από την ανιαρή παρακολούθηση των τάσεων και των μεταβολών που τα πολυάριθμα αριθμητικά σύνολα και κατάστιχα εμφανίζουν. Καλεί επίσης την anima αλλά και τη stamina του ερευνητή να αποκωδικοποιήσει τις δικές του επιλογές καθώς κάθε ερευνητικό εγχείρημα αποκάλυψης της γλώσσας των αριθμών προϋποθέτει διαδικασίες ανάδειξης σημαίνοντων κατηγοριών, οι οποίες είναι εγγενώς εμποτισμένες ως αναπαράγουσες, και σε μερικές περιπτώσεις ως μετατρέπουσες, με σιωπηρές εικόνες αναπαραστάσεις παραβατών, κινήτρων, συγκυριών, κλπ.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, τα ηλεκτρονικά συστήματα διαχείρισης μεγάλου όγκου συνόλων δεδομένων τα οποία συγκεντρώνονται δευτερογενώς με άλλο τρόπο και για άλλο λόγο από εκείνους που τα δημιουργήσαν, προκειμένου να καταστήσουν τα μετα-δεδομένα συγκρίσιμα μεταξύ τους έτσι ώστε να αποκαλύπτονται τα χαρακτηριστικά, το εύρος και το βάθος της εγκληματολογικής δραστηριότητας στην Ευρώπη και στον κόσμο, υιοθετούν ποικίλα επίπεδα αφαιρετικών διαδικασιών. Με αυτόν τον τρόπο, τα μετα-δεδομένα μιας χώρας - ήδη από μόνα τους αμφίβολης συγκρισιμότητας ιδιαίτερα στη διαχρονία - μετατάσσονται σε τόπους διαφορετικούς από αυτούς που τα παρήγαγαν και τα ταξινόμησαν στη βάση ενός δεδομένου επιστημολογικού υποδείγματος εννοιών και κωδικών. Η αφαιρετική μεταγωγή αυτών των δεδομένων σε διαφορετικής επιστημολογίας ταξινομήσεις προϋποθέτουν: α) την εννοιολογική αποστέρωσή τους από το πλαίσιο που τα παρήγαγε και τα συντηρεί, β) την απο-ουσιαστικοποίηση της έννοιας των αδικημάτων σε κάθε τόπο και κάθε χρόνο, και γ) την εννοιολογική ανα-διατύπωσή τους στο νέο

επιστημολογικό και μεθοδολογικό σχήμα ταξινόμησης. Είναι αμφίβολο κατά πόσο και οι τρεις αυτές προϋποθέσεις μπορούν να τηρηθούν με ακρίβεια, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που η τεκμηρίωση των αρχικών συλλογών δεδομένων απουσιάζει. Η τήρησή τους όμως είναι απαραίτητος όρος μιας επιστημονικής εργασίας που διατυπώνει επιχειρήματα στη βάση των δεδομένων αυτών τα οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ανενδοίαστα όπως ακριβώς εντοπίζονται στο αρχείο των αριθμών. Διότι καμία αριθμητική αποτύπωση της ληστείας, για παράδειγμα, δεν ταυτίζεται αντικειμενικά με καμία άλλη, καμία καταγγελία, μήνυση δεν καταγράφεται με τον ίδιο τρόπο και για τον ίδιο σκοπό, καμία ποινή δεν έχει τις ίδιες συνέπειες ακόμη και όταν επιβάλλεται στον ίδιο τόπο και στον ίδιο χρόνο. Όπως έχει υποστηριχθεί «καμία αγωγή δεν μοιάζει στ' αλήθεια με μια άλλη, κανένας καυγάζ δεν αναστατώνει τη γειτονιά με τον ίδιο τρόπο».²²⁸

Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν υπαινίσσονται την αναίρεση του εγχειρήματος της δημιουργίας υπερ-τοπικών, διεθνών μεγα-δομών συγκέντρωσης πληροφοριών για την εγκληματικότητα. Αντίθετα, στόχο έχουν να προειδοποιήσουν τον ενδιαφερόμενο χρήστη για τα διακυβεύματα που υπογραμμίζουν την ανάγνωση μιας αριθμητικής αναπαράστασης κοινωνικών φαινομένων και συμπεριφορών.

Ιχνηλατώντας τη λογική των προσπαθειών της τελευταίας δεκαπενταετίας για τη συγκρότηση Διεθνών Βάσεων Δεδομένων που αφορούν το εγκληματικό φαινόμενο, αναδεικνύεται μια ηχηρή πρόθεση χαλιναγώγησης του «σκοτεινού αριθμού» της εγκληματικότητας, μια υπερπροσπάθεια αποκάλυψης αυτής της σκοτεινής φιγούρας που δραπετεύει ανάμεσα στα δεδομένα και κινείται ασύλληπτη σε υπόγειες διαδρομές τόσο σε τοπικό όσο και διεθνές επίπεδο. Καθώς είναι αυτή η άπιαστη μορφή, που υπογραμμίζει την απιστία των δεδομένων και την αναξιοπιστία των προσεγγίσεων. Ολόκληρη η προσπάθεια συγκέντρωσης και διήθησης της διαπιστωμένης εγκληματικότητας και παραβατικότητας, αφενός κατατείνει στην κατανόηση του ορατού, ενώ, αφετέρου, κατατρώχεται από την διαφεύγουσα και υπεκφεύγουσα φύση του «σκοτεινού αριθμού», του ασύλληπτου δεδομένου. Ως εκ τούτου, ολόκληρη η ερευνητική εργασία με βάση τα αριθμητικά δεδομένα μετατρέπεται σε μια περιπέτεια αποκωδικοποίησης της φανερής ποιότητας του εγκληματικού φαινομένου την οποία όμως πάντοτε επισκιάζει η σκοτεινή φιγούρα της κρυφής και ανεπιβεβαίωτης εγκληματικότητας. Είναι σαν να επιδιδώμασταν σε ένα «κυνήγι μαγισσών», ακολουθώντας τα παραπαίοντα βήματα του Ιαβέρη. Αυτή η διαπίστωση θα είχε αποκλειστικά και μόνον φιλολογικό ενδιαφέρον προσφερόμενη ως

228. Frage 2004, σελ. 30-31.

τροφή ακαδημαϊκών συζητήσεων εάν τα αριθμητικά δεδομένα και οι εγκληματολογικές στατιστικές δεν αξιοποιούνται από την πολιτική εξουσία για τη χάραξη και άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο. Και είναι αυτή ακριβώς η χρήση των στατιστικών δεδομένων που υπαγορεύει την προσεκτική και συνετή διαχείρισή τους.

Η αύξουσα επιρροή της «διαχειριστικής εγκληματολογίας», (administrative criminology)²²⁹ και η συνεπαγόμενη απο-ανθρωποποίηση (dehumanization) του ποινικού υποκειμένου με την αναγωγή του σε προσεκτικά ελεγχόμενες προκατασκευασμένες κατηγορίες λογισμών, υπολογισμών, μετρήσεων και διασταυρώσεων, παραπλανούν την ανάλυση διότι ξεχνούν ότι οι αριθμοί αναπαριστούν ποιοτικά χαρακτηριστικά. Ο τρόπος με τον οποίο ομαδοποιούνται διαφορετικές ποιότητες και κατασκευάζουν μία ή περισσότερες ποσότητες ενδέχεται να παρασύρει το συλλογισμό είτε προς την υπερ-εκπροσώπηση είτε προς την υπο-εκπροσώπηση αδικημάτων και δραστών. Ως εκ τούτου ενδέχεται να συμπαρασύρει και τη χάραξη και την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση επιτήρησης, ελέγχου και καταστολής.

Η ανάλυση πρέπει να λαμβάνει υπόψη της ότι υπάρχουν και εκπλήξεις! Ο κόσμος του εγκλήματος δεν χαρακτηρίζεται από ευταξία. Πρόκειται για ένα σύμπαν βυθισμένο στην αταξία και τη σιωπή. Οι αβεβαιότητες, οι φόβοι και τα ανθρώπινα λάθη δεν μπορεί να αποκλείονται από την διερεύνηση. Η ευαισθησία της εθνογραφικής ματιάς με την επένδυση στις αξίες και τα νοήματα των υποκειμένων και τη δεινότητα της αναπαράστασης και της ερμηνείας των συμβολικών συναρθρώσεων, πρακτικών και μορφών ενός πολιτισμικού κοινωνικού γίνεσθαι χρειάζεται απαραίτητως να συνοδεύει την ανάλυση. Γιατί μόνο τότε τα «περιστατικά» αποκτούν περιεχόμενο και σημασία.

Με τις παρατηρήσεις αυτές δεν σκοπεύουμε να αναβιώσουμε την ατυχή συζήτηση για τα πλεονεκτήματα ή/και τα μειονεκτήματα της ποσοτικής απέναντι στην ποιοτική μεθοδολογία. Το ζήτημα αυτό θεωρείται επιστημονικά εξαντλημένο και τα σχετικά ψευδοδιλλήματα έχουν πλέον επαρκώς διευκρινιστεί. Πρόκειται για την υπόμνηση ότι το έγκλημα συνιστά εμπειρία ζωής. Ως εκ τούτου η αφαίρεση του υποκειμένου συνεπάγεται τον κίνδυνο της ανάπτυξης εικόνων και μαρτυριών για τον κόσμο, οι οποίες θα είναι υπερβολικά εσφαλμένες, καθώς δεν θα έχουν ζυμωθεί με τις συγκεκριμένες ιστορικές και ανθρώπινες εμπειρίες από τις οποίες πάντοτε συντίθενται οι κοινωνίες.²³⁰

229. Ferrell 2004.

230. Plummer 2000, σελ. 21.

3. Η εμμονή με το «θύμα»

Η επιστημονική συζήτηση για τη θυματοποίηση²³¹ έχει εδώ και καιρό υπογραμμίσει την ποιοτική μάλλον παρά την ποσοτική φύση των σχετικών δεδομένων. Έχει επίσης αναδείξει το γεγονός ότι τόσο οι διευρυμένοι όσο και οι *stricto sensu* ορισμοί για το «θύμα» διακατέχονται από μια «πολιτισμική σχετικότητα»²³² στον ίδιο βαθμό και στην ίδια έκταση με τους ορισμούς του εγκλήματος. Από την ερευνητική σκοπιά, βέβαια, η αξία των θυματολογικών ερευνών για τον έλεγχο των ερευνών αυτο-ομολογούμενης διάπραξης μιας εγκληματικής πράξης θεωρείται εξίσου αδιαμφισβήτητη.²³³ Όπως έχει αναγνωρισθεί «οι έρευνες θυματοποίησης αποσκοπούν... στην άμβλυνση των μειονεκτημάτων των επίσημων στατιστικών εγκληματικότητας, μέσα από τη μείωση του σκοτεινού αριθμού».²³⁴ Και ενώ «υπάρχοντα μεθοδολογικά προβλήματα δεν επέτρεψαν την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου, η χρησιμότητά τους είναι μεγάλη όταν αξιοποιούνται ως έρευνες αντιλήψεων, αναγκών και εμπειριών των ατόμων τα οποία αυτοπροσδιορίζονται ως θύματα εγκλημάτων. Οι έρευνες αυτές είναι, έτσι, οι καταλληλότερες για την επισήμανση των λόγων καταγγελίας ή όχι κάποιας αξιόποινης πράξης από τα θύματα στις επίσημες δικωτικές αρχές».²³⁵ Εν τούτοις, «οι θυματολογικές έρευνες μολονότι βρίσκονται πιο κοντά στην πραγματική έκταση της θυματοποίησης σε σχέση με τις αστυνομικές ή δικαστικές στατιστικές, ωστόσο εμπεριέχουν πολλά μεθοδολογικά προβλήματα»²³⁶ με βασικότερο το ζήτημα της αναπαραγωγής των στερεοτύπων της εγκληματικότητας.

Από την άλλη πλευρά, έχει πολλαπλώς επισημανθεί και εμπειρικά επιβεβαιωθεί ο σημαντικός ρόλος των θυμάτων «στην καταγραφή της εγκληματικότητας, εφόσον είναι διαπιστωμένο ότι αυτά αποτελούν τον κυριότερο παράγοντα τροφοδοσίας ολόκληρου του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης και αποτελούν σημαντικές ομάδες πίεσης, οι οποίες διαδραματίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση αλλά και την εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής».²³⁷ Τούτο ισχύει όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά διεθνώς.²³⁸ Βέ-

231. Ενδεικτικά βλ. Αρτινοπούλου & Μαγγανάς 1996.

232. Αρτινοπούλου 2000, σελ. 104. Επίσης Νικολαΐδου 2000.

233. Και με τον ίδιο τρόπο που θεωρείται ισχυρή η συμβολή των αυτο-ομολογούμενων καταγραφών στη συρρίκνωση του «σκοτεινού αριθμού». Βλ. ενδεικτικά, Farrington 1994.

234. Ζαραφωνίτου 2004, σελ. 265.

235. Οπ.π.

236. Αρτινοπούλου 2000, σελ. 103.

237. Ζαραφωνίτου 2004, σελ. 265, Τσήτσουρα 1988.

238. Ενδεικτικά, Pitsela 1988.

βαια, η ίδια η έρευνα, τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς, έχει καταδείξει τη σημασία και τον ρόλο του είδους του αδικήματος στην προθυμία ή απροθυμία καταγγελίας του, με προεξάρχον κίνητρο «το ύψος της ζημιάς» για το θύμα.²³⁹ Έχει επίσης επισημανθεί η «διεύρυνση της έννοιας του θύματος» υπό την έννοια ότι «πολλά άτομα ένοιωθαν θύματα της εγκληματικότητας, δίχως να μπορούν να ενταχθούν στην ποινικο-νομική αυτή κατηγορία επειδή δεν στοιχειοθετείτο κανένα ποινικό αδίκημα».²⁴⁰

Σε συνέχεια των παραπάνω, η αναγωγή του «θύματος» σε μετα-ταξινομητική κατηγορία σε τοπικά και διεθνή ηλεκτρονικά περιβάλλοντα διαχείρισης συνόλων αριθμητικών δεδομένων, παρά το προφανές όφελος για τη συμπληρωματική αποτύπωση της εγκληματικότητας και παραβατικότητας εν γένει, στρέφει ταυτόχρονα την ανάλυση προς μια παραπλανητική αποτύπωση και πλανημένη αντίληψη της κατηγορίας «έγκλημα». Αυτό καθίσταται προβληματικό καθώς είναι συγκεκριμένες οι μορφές θυματοποίησης που αποτυπώνονται αριθμητικά, και όχι όλες οι μορφές, μετά από σχετική αναφορά κάποιων θυμάτων και όχι όλων των θυμάτων. Και πάντοτε υποκρύπτεται μια δυσκολία μετάφρασης της ποιότητας σε ποσότητα. Την ίδια στιγμή ένα απο-ανθρωπισμένο «θύμα» αποκτά σημαίνοντα και ανεπιθύμητο ίσως ρόλο. Τον ρόλο της αποτύπωσης του ανθρώπινου πόνου ή/και της μαρτυρίας του σε αριθμούς οι οποίοι άλλοτε υπο-εκπροσωπούν και άλλοτε υπερ-εκπροσωπούν τη δραματική του εμπειρία. Με αυτόν τον τρόπο είναι σαν να εκτίθεται η κρύπτη των βασάνων θυμάτων που δε συναινούν και δεν επιθυμούν αυτή την προβεβλημένη δημόσια έκθεσή της.

Στη βάση των παραπάνω παρατηρήσεων δεν θα ήταν υπερβολή ο ισχυρισμός ότι ο νέος ρόλος του θύματος ως μετα-ταξινομητικής κατηγορίας ενδέχεται να υποκρύπτει μια νέα, δημόσια και διαρκή αλλά κυρίως μη συναινετικά διατυπωμένη θυματοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου.

4. Το «εγκληματικό περιστατικό» ως ταξινομητική κατηγορία «γένους»

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όλες οι προσπάθειες συγκέντρωσης στοιχείων για το έγκλημα κατατείνουν στην πληρέστερη κατανόησή του με στόχο την εξουδετέρωσή του. Ο «πόλεμος κατά του εγκλήματος», όπως κάθε πόλεμος, δεν είναι απαλλαγμένος μη έλλογων υπερβολών αλλά και βίας. Μιας βίας που μετακινεί

239. Ζαχαφονίτου 2004, σελ. 266-267, Spinellis κ.ά. 1991.

240. Ζαχαφονίτου 2004, σελ. 270-271.

και ανακατεύει πληθυσμούς και αριθμούς αναίτια. Η μετατροπή κατηγοριών ειδους σε μετα-ταξινομητικής τάξης κατηγορίες γένους συχνά προκαλεί τη λογική της επιστήμης. Η ίδια η διαδικασία της αναγωγής υποκειμένων κατηγοριών σε υπερκειμένες κατηγορίες μοιάζει λογικά ανακόλουθη, καθώς αφενός δεν έχει καθολική ισχύ στο σύνολο των δεδομένων υπάγοντας επιλεκτικά αριθμητικά αθροίσματα σε νέες ταξινομήσεις, ενώ αφετέρου οδηγεί σε μεγέθυνση μέσω υπερ-γενίκευσης περιορισμένων και συγκεκριμένων ανθρωπίνων ιδιοτήτων και εξατομικευμένων ιδιοσυγκρασιακού τύπου χαρακτηριστικών. Αυτές οι λογικές αναγωγής και υπαγωγής κατηγοριών και δεδομένων με την υπερβάλλουσα διεύρυνση των ταξινομητικών σχημάτων αποτύπωσης και στατιστικής διαχείρισης της αριθμητικής πληροφορίας για το έγκλημα, προκαλούν το πρότυπο της επαγωγικής σκέψης²⁴¹ και δημιουργούν εύλογες απορίες για τη δυνατότητα αξιόπιστης αποτύπωσης, αποτίμησης και ανάλυσης των διαθέσιμων πληροφοριών.

Ενδεικτικά και για παράδειγμα, το Εθνικό Σύστημα Αναφοράς/Καταγραφής της εγκληματικότητας στις ΗΠΑ²⁴² έχει υιοθετήσει μια γενικεύουσα και πανοπτική κοσμο-αντίληψη για το αδίκημα, τον ή τους δράστες, το ή τα θύματα. Κυρίαρχη αναδεικνύεται η τάση διεύρυνσης των δεδομένων ταξινομητών αποτύπωσης της πληροφορίας. Πρόκειται για ένα σύστημα, δηλαδή μια τεχνική δομή, η οποία τέθηκε σε εφαρμογή για τη «βελτίωση της ποιότητας των στοιχείων» για το έγκλημα στη χώρα με τη συγκέντρωση λεπτομερειακών πληροφοριών για κάθε «εμφάνιση» και εκδήλωση εγκληματικών φαινομένων. Σχεδιασμένο να υπηρετεί την επιβολή και εφαρμογή του νόμου το εν λόγω σύστημα χαρακτηρίζεται από δομικού τύπου ταξινομητική «ευελιξία» καθώς παρέχει τη δυνατότητα συνδυασμού δεδομένων που αφορούν τη διοίκηση του συστήματος άσκησης τυπικού κοινωνικού ελέγχου και απονομής της ποινικής δικαιοσύνης με το «περιστατικό», τους συλληφθέντες με τα θύματα, και όλα τα δεδομένα με τα έννομα αγαθά που κάθε φορά πλήττονται. Έτσι, τα επιμέρους αδικήματα συνωστίζονται με ευελιξία σε τρεις ευρείες κατηγορίες αθροίσματος αδικημάτων: τα αδικήματα κατά της ζωής, κατά της περιουσίας και κατά της κοινωνίας(!). Ταυτόχρονα, πλήθος πληροφοριών που αφορούν τον δράστη ή/και το θύμα διατίθενται προς αξιοποίηση από τον ενδιαφερόμενο χρήστη. Μπορεί, δηλαδή, κάποιος να εντοπίσει πληροφορίες όχι μόνο για τον αριθμό των συλληφθέντων αλλά και για το εάν, για παράδειγμα, ο δράστης ήταν ύποπτος για κατάχρηση φαρμάκων ή/και εξαρτησιογόνων ουσιών κατά τη διάρκεια, λίγο πριν, ή λίγο μετά, την εκδήλωση του εγκληματικού περιστατικού. Έτσι η υποψία και η καχυποψία κατευθύνουν την οπτική και την ανά-

241. Ενδεικτικά, Popper 1980.

242. <http://www.fbi.gov>, UCR / SRS Data files, NIBRS Expanded Offence Data, <http://www.jrsa.org/ibrrc/index.html>.

λυση. Στο σημείο αυτό εκτός από την ένσταση της επιχειρούμενης ιατρικοποίησης του «εγκληματικού περιστατικού», μπορεί εύλογα να διατυπωθεί και η ένσταση της αυταπόδεικτης ψυχιατρικοποίησης δραστών και θυμάτων με το συνδυασμό και των διαγνωστικών και προγνωστικών δεικτών²⁴³ προδιαθέσεων αντι-κοινωνικής συμπεριφοράς που όχι μόνο δεν αναιρούν αλλά υπογραμμίζουν τις θεωρίες για τη ροπή προς το έγκλημα.

Στη συνέχεια, η εξέταση της ίδιας της αρχιτεκτονικής του προτύπου αυτής της εντελώς μοντέρνας (δηλαδή σύγχρονης) ταξινομητικής κατασκευής προκαλεί ένα πλήθος συλλογισμών: Η χαλαρή συνάρθρωση των ταξινομητικών κατηγοριών, τόσο στις εσωτερικές τους συζεύξεις όσο - και κυρίως - η σωρευτική υπαγωγή τους κάτω από την ονοματική και ονομαστική σφραγίδα μιας γενικευτικής μετα-ταξινομητικής τάξης υπερκείμενης κατηγορίας αδικημάτων - «κατά της ζωής» για παράδειγμα, - μπορεί να οδηγήσει τον ανυποψίαστο χειριστή των δεδομένων με ευκολία να στοιβάξει την κακοποίηση των ανθρώπων με την κακοποίηση των ζώων. Αυτό εκ πρώτης όψεως φαίνεται μια φυσική άθροιση παράνομων πράξεων, υπό την κατηγορία «κακοποίηση», η οποία όμως στηρίζεται στο σοβαρό επιστημολογικό και μεθοδολογικό σφάλμα παραγνώρισης των έννομων αγαθών που κάθε φορά πλήττονται και των δικαιωμάτων που κάθε φορά προστατεύονται από το δίκαιο ή τα δίκαια. Στην ουσία πρόκειται για μια στρέβλωση της ηθικής τάξης δικαιοσύνης, αλλά και πολιτισμικά προσδιορισμένης θέσμισης των αγαθών που αποτελούν υποκείμενα δικαίου και προστασίας, σε κάθε τόπο και κάθε εποχή. Δίκαια, όπως το ελληνικό, αντιλαμβάνονται το φυσικό πρόσωπο ως κατ' εξοχήν υποκείμενο δικαίου. Σε άλλους τόπους και άλλες κοινωνίες η υπέρτερη αξία της ανθρώπινης ζωής ούτε αυτονόητη ούτε αυταπόδεικτη είναι. Αναφορικά δε με τα εγκλήματα «κατά της κοινωνίας» μπορεί εύκολα να φανταστεί κανείς το εύρος των συμπεριφορών που θα μπορούσαν να υπαχθούν στην κατηγορία αυτή καθώς και την ακτίνα των διακινδυνεύσεων. Με τον τρόπο αυτό η ενδεχομενικότητα ανάγεται σε κεντρική μονάδα καταγραφής και ανάλυσης και η πιθανότητα υποστασιοποιείται και αντιμετωπίζεται ως επικείμενη πραγματικότητα.

Οι κατευθύνσεις αυτές αναμφίβολα ενισχυμένες από την εξέλιξη των εργαλείων της πληροφορικής και της στατιστικής επιστήμης μοιάζουν να υιοθετούν μια βιαστική και αποσπασματική δημιουργία νέων ποινικών υποστάσεων αφηρημένης διακινδύνευσης. Είναι σαν να αναπροσδιορίζουν βασικές αρχές της αρμονικής κοινωνικής συμβίωσης. Κινούμενες πέρα από τα όρια ενός κράτους ή μιας κοινωνίας θέτουν σε κίνδυνο συλλογικά έννομα αγαθά,

---

243. Diagnostic and Statistic Manual της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας. Βλ. Robins 1991.

ακόμη και αυτήν την ίδια την έννομη τάξη, τα δικαιώματα. Με τη δημιουργία κατηγοριών «γένους» αποκομμένων από εννοιακές αποκρυσταλλώσεις που έχουν δοκιμαστεί από τον χρόνο και την κοινωνική εμπειρία τα ίδια τα ταξινομητικά σχήματα εγκαθιδρύουν τεχνικής φύσης έννοιες καθόλα αξιολογικά βεβαρημένες. Με αυτόν τον τρόπο εμπεριέχουν αυτό που θα έπρεπε να αποφεύγουν. Μια σιωπηρή αναφορά αποδοκιμασίας, μια προειδοποίηση απαξίας και μια προσδοκία «δέουσας» συμπεριφοράς. Η τεχνική ορίζει το αντικείμενο της μελέτης εκπέμποντας συγχρόνως ένα παιδαγωγικό μήνυμα συνεισισμού και ρύθμισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Στην εποχή μας που η «αξιολογική ουδετερότητα» στην επιστήμη παραμένει ζητούμενο, προβληματίζει το γεγονός ότι επιστημονικά εργαλεία τα οποία θα έπρεπε να περιορίζονται στην απλή διαπίστωση εμπειρικών κανονικότητων, στην πραγματικότητα επινοούν συστήματα ιδεοτυπικών εννοιών που ενδεχομένως έρχονται σε αντίθεση και αντίφαση τόσο με τις οντότητες που περικλείουν όσο και με θεμελιώδη και πανανθρώπινα ιδανικά και προτάγματα. Με αυτόν τον τρόπο στον «πειρασμό του (ποινικού) νομοθέτη να επιχειρήσει να σχεδιάσει και να ελέγξει τις εξελίξεις»²⁴⁴ έρχεται να προστεθεί και ο πειρασμός του επιστήμονα που ασχολείται με τις νέες τεχνικές προκλήσεις της επιστήμης του. Ωστόσο, στο πεδίο της εγκληματικότητας το οποίο βρίθεται από αξιολογικές αντινομίες και περισπασμούς, οι πειραματισμοί αυτοί μπορεί να έχουν απρόβλεπτες συνέπειες καθώς προσπαθούν να αναδιανεύουν κοινωνικά μορφώματα που δημιουργήθηκαν με απρομελέτητο τρόπο και να τα μετασχηματίσουν συντεταγμένα. Είναι σαν να επιδιώκεται ο κεντρικός συντονισμός μιας εξαιρετικά περίπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας - και μάλιστα μιας διεθνούς πραγματικότητας - υπερτιμώντας τις δυνατότητες συνεκτίμησης όλων των παραμετροποιημένων μεγεθών, «αγνοώντας τον κανόνα ότι συχνά η άνωθεν - ή/και εξωτερική ως προς την πλαισίωση των συμβάντων - παρέμβαση δεν μπορεί να υποκαταστήσει τις εξαιρετικά ευαίσθητες ισορροπίες που η αυτορρυθμιζόμενη τάξη διαμορφώνει».²⁴⁵

5. Περιφρόνηση της έρευνας και αντεγκληματική πολιτική

Στη χώρα μας, αλλά και αλλού, η δικαστική, εγκληματολογική και σωφρονιστική στατιστική δεν λαμβάνουν υπόψη τους την εγκληματολογική έρευνα. Καμία έρευνα ούτε ποσοτική ούτε ποιοτική δεν συμπεριλαμβάνεται και δεν

244. Κιούπης 2000.

245. Κιούπης 2000, ό.π., σελ. 156.

συνδυάζεται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία των καταγεγραμμένων αριθμητικών πληροφοριών. Η περιφρονητική αυτή πρακτική των αρχών απέναντι στην έρευνα δημιουργεί προβλήματα αποκωδικοποίησης όψεων τόσο του «σκοτεινού αριθμού» όσο και των «ορατών αριθμών» καθώς και ζητήματα χάραξης και άσκησης αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής.

Η πολιτική απέναντι στο έγκλημα που στηρίζεται στην αριθμητική των δεδομένων φαίνεται πώς υποφέρει διεθνώς μέσα στην υπερβολική διόγκωση του πεδίου εφαρμογής του ποινικού δικαίου και την ιμπεριαλιστικού τύπου επεκτατική διάθεση της στρατηγικής κτισίματος των σύγχρονων ηλεκτρονικών αρχείων αριθμών για το έγκλημα. Αριθμών που αυτή καθαυτή η επιστημονική με ακαδημαϊκά κριτήρια έρευνά τους απουσιάζει. Η τεκμηρίωση εξακολουθεί να αποτελεί ουσιαστικό επιστημολογικό ζητούμενο της επιστήμης της εγκληματολογίας, αλλά και τεχνικής φύσης θέμα που δεν μπορεί με άνεση να επιλυθεί αποκλειστικά και μόνον από τους εκπροσώπους των θετικών επιστημών ή τους εφαρμοστές του νόμου. Διαφορετικά, η ίδια η αρχή της διεπιστημονικότητας στην έρευνα και την ανάλυση πλήττεται καθώς απουσιάζει ο διεπιστημονικός διάλογος κατά την αρχιτεκτονική συγκρότησης του ουσιαστικού περιεχομένου των αρχείων αυτών καθώς και η μελέτη των συνεπειών των διαφορετικών επιλογών ταξινόμησης. Ως εκ τούτου οι συνέπειες της επιλογής της μιάς έναντι της άλλης λογικής μπορεί να παράσχουν ασαφές έδαφος για τη χάραξη και την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής. Μιας πολιτικής που κινδυνεύει να εδράζεται σε μια κουνημένη έως και θολή φωτογραφία ή ακτινογραφία του εγκλήματος.

Οι διαπιστώσεις αυτές επαναφέρουν στο επίκεντρο του σχετικού φιλοσοφικού στοχασμού και το πεδίο εφαρμογής του σύγχρονου ποινικού δικαίου. Πέρα από την υπερ-δραστηριοποίηση των νομοθετών απανταχού γης προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης των αξιόποινων πράξεων, οι ίδιες οι βάσεις δεδομένων πλήρεις στατιστικών και αριθμητικών μεγεθών που χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά φαίνεται να αυτονομούνται προς την κατεύθυνση «παραγωγής» εγκλημάτων και αξιόποινων συμπεριφορών.²⁴⁶ Η ανενδοίαστη ανταπόκριση στην αλματώδη τεχνολογική εξέλιξη φαίνεται πώς παραγνωρίζει τη «μεταφορική εικόνα που και αυτή προέρχεται από το χώρο των φυσικών επιστημών πως η ποινική νομοθεσία εμφανίζει τα χαρακτηριστικά ενός δορυφορικού συστήματος με ένα σκληρό πυρήνα αξιόποινων πράξεων και ενός συνόλου περιφερειακών πράξεων που κινούνται με ευελιξία στον εξωτερικό φλοιό του πυρήνα αυτού, άλλοτε αποδυναμωμένες ως προς την

246. Βλ. Κιούπης, 2000, σελ. 136-137.

ποινική τους απαξία και άλλοτε ευκαιριακά και συγκυριακά εμφανιζόμενες για να διαγράψουν μια θνησιγενή τροχιά ζωής.²⁴⁷

Η υπερτροφία του περιεχομένου των σύγχρονων βάσεων δεδομένων για το εγκληματικό φαινόμενο ως συνέπεια της τεχνολογικής εξέλιξης και του εκσυγχρονισμού δεν μπορεί να αποτελεί αυτοσκοπό. Ούτε και η βάση αυτής της υπερτροφίας πολιτική για το έγκλημα «αυτοεκπληρούμενη προφητεία». Διαδικασίες με βάση τις οποίες συλλογικές αξίες και σκοποί αποσυντίθενται, ποινικές διαστάσεις εμφυτεύονται σε διοικητικού/οργανωτικού χαρακτήρα πράξεις, βάσεις δεδομένων αξιοποιούνται για χειραγώγηση και εκφοβισμό, η έννοια της αξιοποίησης πράξης αλλοιώνεται για να χωρέσει σε μια τεχνική κατασκευή πληθωριστικής παραγωγής και αναπαραγωγής εγκλημάτων, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό. Διότι δεν αντέχει η κοινωνική μας οργάνωση να συστεγάζονται υπό την ίδια έννοια η βαριά προσβολή ατομικών δικαιωμάτων και η παραβίαση οργανωτικών διοικητικών επαγγελματικών ηθών.

Τέλος, θα συμφωνήσουμε με τον ισχυρισμό ότι «η απαρίθμηση εγκλημάτων δε μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα τόσο λόγω της ιστορικής και γεωγραφικής σχετικότητας του ποινικού φαινομένου, αλλά και διότι μια γενική, αφαιρετική τοποθέτηση προϋποθέτει μακρά περιήγηση στους χώρους της φιλοσοφίας του ποινικού δικαίου οι οποίοι και εκτεταμένοι και δυσπρόσιτοι είναι».²⁴⁸

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρτινοπούλου, Β. & Μαγγανάς, Α. (1996). *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2000). «Νέες μορφές θυματοποίησης στο κατώφλι του 21ου αιώνα», στο: Δασκαλάκη Η. κ.ά. (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σελ. 99-106.
- Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Α. (2011). «Η διεθνοποίηση του εγκληματικού φαινομένου και του ελέγχου του», στον τιμητικό τόμο για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας*, Χαλκιά, Α. (επιμ.), Τόμος II, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1791-1812.

247. Βλ. Κιούπης, 2000, σελ. 137.

248. Βλ. Κιούπης, 2000, σελ. 139.

- Ζαραφονίτου, Χρ. (2004). *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Κάλλας, Γ., Κονδύλη, Δ. & Καραγιάννης, Γ. (επιμ.) (2008). *Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών*, Παν/μιο Αθηνών - Παν/μιο Αιγαίου, Αθήνα.
- Κιούπης, Δ. (2000). «Συνηγορία για τον περιορισμό του ποινικού δικαίου», στο: Κουράκης Ν. (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική*, Τόμος ΙΙ, σελ. 135-156, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Νικολαΐδου, Σ. (2000). «Κοινωνικές διαστάσεις του φαινομένου της ανασφάλειας και προσδιορισμός της έννοιας του θύματος στον αστικό χώρο», στο: Δασκαλάκη Η. κ.ά. (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, όπ.π., σελ. 107-120.
- Τσήτσουρα, Α. (1988). «Η συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 1, σελ. 32-44.
- Τσίγκανου, Ι. (2003). «Έγκλημα και επικινδυνοποίηση στην κοινωνία της διακινδύνευσης, των κοινωνικών ανισοτήτων και της διαφοράς», στον τμητικό τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, *Νομική Βιβλιοθήκη*, Αθήνα, Τόμος Β', σελ. 1385-1404.
- Τσίγκανου, Ι. (επιμ.) (2009). *Η διαχείριση των ποσοτικών δεδομένων στην εγκληματολογική έρευνα*, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Ειδικό Τεύχος, 129/Β', ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκις, Ν. & Κάλλας, Γ. (επιμ.) (2011). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*, Νήσος, Αθήνα.

Ξενογλώσση

- Aebi, M. (2008). «Measuring the influence of statistical counting rules on cross national differences in recorded crime», στο: Aromaa, K. & Heiskanen, M. *Crime and criminal justice systems in Europe and North America 1995-2004*, HEUNI, Helsinki, σελ. 196-215.
- Aebi, M. (2011). «Est-il possible de faire des comparaisons internationales de la delinquance?», στον τμητικό τόμο για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, *Η σύγχρονη εγκληματικότητα*, όπ.π., Τόμος Ι, σελ. 3-22.
- Alvazzi del Frate, A. (2008). «Trends and methodological aspects in the International Collection of Crime and Criminal Justice Statistics», στο: Aromaa, K. & Heiskanen, M., *Crime and criminal justice systems in Europe and North America 1995-2004*, HEUNI, Helsinki, σελ. 215-231.

- Aromaa, K., Leppä, S., Nevala, S. & Ollus, N. (εκδ.) (2003). Crime and criminal justice systems in Europe and North America 1995-97, Publication No. 40, HEUNI, Helsinki.
- De Busser, E. (2008). «A European Criminal Records Database: An integrated model», στο: Stefanou, C. & Xanthaki, H. (εκδ.) Towards a European Criminal Record, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 336-354.
- European Sourcebook of Crime & Criminal Justice Statistics – 2006, 3η έκδ., WODC, The Hague.
- Farrington, D. (1994). «Human development and criminal careers», στο: Maguire M., Morgan R. & Reiner R. (εκδ.), The Oxford Handbook of Criminology, Clarendon Press, Oxford, σελ. 511-584.
- Farrington, D.P., Langan, P.A., & Tonry, M. (2004). Cross-national studies in crime and justice, US Bureau of Justice Statistics, Washington, DC.
- Ferrell, J. (2004). «Boredom, crime and criminology», Theoretical Criminology (Special Issue: Cultural Criminology), 8(3), σελ. 287-302.
- Frage, A. (2004). Η γεύση του αργείου, Αθήνα, Νεφέλη.
- Kallas, J. (2005). The node for secondary processing. A comparative research infrastructure, EKKE, Athens.
- Kangaspunta, K., Joutsen, M. & Ollus, N. (εκδ.) (1998). Crime and criminal justice in Europe and North America, 1990-1994, Publication No. 32, HEUNI, Helsinki.
- Killias, M., κ.ά. (2006). The European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics - 2006, WODC, Den Haag.
- Newman, G. (εκδ.) (1999). Global report on crime and justice, United Nations, Office for Drug Control and Crime Prevention, Centre for International Crime Prevention, Oxford University Press, New York κ.α.
- Pitsela, A. (1988). «Criminal victimisation of foreign minorities in the Federal Republic of Germany», Crime and Criminal Justice, σελ. 385-407.
- Plummer, K. (2000). Τεκμήρια ζωής, Αθήνα, Gutenberg.
- Popper, K. (1980). The logic of scientific discovery, London, Hutchinson.
- Robert, P. (2009). Comparing crime data in Europe. Official crime statistics and survey based data, VUB Press, Brussels.
- Robins, L.N. (1991). «Conduct disorder», Journal of Child Psychology and Psychiatry, 32, σελ. 193-212.
- Spinellis, C.D., Chaidou, A. & Serassis, T. (1991). «Victim theory and research in Greece», Kaiser G., Kury H. & Albrecht H.J. (εκδ.), Victims and criminal justice, MPI, Freiburg, σελ. 123-159.
- Stamatel, J. (2009). «Contributions of cross-national research to criminology at

- the beginning of the 21st century», Krohn, M.D., Handbook on crime and deviance, Springer, New York, σελ. 3-22.
- Tarde, G. (2013). Συγκριτική Εγκληματολογία, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη (G. Tarde, 1886, La Criminalité comparée, Paris, Felix Alcan, μτφρ. Η. Δασκαλάκη).
- Van Dijk, J. (2009). «Approximating the truth about crime. Comparing crime data based on general population surveys with police figures of recorded crime», Robert, P. (εκδ.), Comparing crime data in Europe. Official crime statistics and survey based data, VUB Press, Brussels, σελ. 13-52.

**Ειδικά θέματα
αντεγκληματικής πολιτικής**

Κρατικό-εταιρικό έγκλημα, αντεγκληματική πολιτική και ο ρόλος της Υπερεθνικής Εγκληματολογίας

ΣΤΕΛΛΑ ΑΓΓΕΛΗ

Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια

Περίληψη

Είναι γεγονός ότι η Εγκληματολογία έχει αποκλείσει για αρκετό καιρό τη μελέτη των διεθνών εγκλημάτων από το ερευνητικό της πεδίο. Όμως, από το 2007 και έπειτα, μία μικρή ομάδα εγκληματολόγων, κυρίως Ολλανδοί και Αμερικανοί, υποστηρίζει ότι τα διεθνή εγκλήματα ως εγκλήματα μεγάλης κλίμακας, τα οποία διαπράττονται από ισχυρές πολιτικές (κράτη) και επιχειρηματικές (εταιρείες) οργανώσεις, αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για την ανθρωπότητα και γι' αυτό είναι επιτακτική η μελέτη τους από την επιστήμη της Εγκληματολογίας. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε η Υπερεθνική Εγκληματολογία (*Supranational Criminology*), μία νέα εγκληματολογική προσέγγιση, η οποία αφενός αναλύει αυτού του είδους την εγκληματικότητα και αφετέρου προτείνει στρατηγικές αντεγκληματικής πολιτικής οι οποίες αποσκοπούν στην πρόληψη και καταστολή τέτοιων εγκλημάτων. Επίσης, σημαντική καινοτομία της Υπερεθνικής Εγκληματολογίας είναι η αναγνώριση της διάπραξης διεθνών εγκλημάτων από εταιρείες σε συνεργασία με κρατικούς φορείς, το λεγόμενο κρατικό-εταιρικό έγκλημα (*state-corporate crime*), το οποίο ως έννοια εισήγαγαν οι Αμερικανοί εγκληματολόγοι Ronald C. Kramer και Raymond J. Michalowski το 1991. Το παρόν άρθρο στοχεύει να παρουσιάσει τις θέσεις της Υπερεθνικής Εγκληματολογίας και πως αυτή συμβάλλει, μέσα από την μελέτη του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος, ώστε να αναπτυχθούν στρατηγικές για την πρόληψη και καταπολέμηση σοβαρών παραβιάσεων του διεθνούς ποινικού δικαίου ή τουλάχιστον να ελαχιστοποιηθούν οι καταστροφικές επιπτώσεις τους.

1. Εισαγωγή

Υπάρχει μια μικρή μερίδα εγκληματολόγων²⁴⁹ οι οποίοι εκτιμούν ότι η επιστήμη της εγκληματολογίας έχει αποκλείσει για πάρα πολύ καιρό τα διεθνή εγκλήματα από το πεδίο της έρευνάς της. Αναφέρουν ότι η συγκεκριμένη επιστήμη διέπεται από ένα τοπικιστικό πνεύμα, επειδή μέχρι και τις αρχές του 21ου αιώνα οι συμβατικές μορφές εγκληματικότητας (δηλαδή τα κοινά εγκλήματα του εσωτερικού ποινικού δικαίου, όπως κλοπές, σωματικές βλάβες, απάτες κλπ.) παραμένουν στο επίκεντρο της εγκληματολογικής έρευνας (Friedrichs 2007: 4). Είναι δε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η εγκληματολογία δεν ακολούθησε την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, όπου ειδικά μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ένα υπερεθνικό Ποινικό Δίκαιο άρχισε να αναδεικνύεται με αποκορύφωμα τη δημιουργία των διεθνών ad hoc ποινικών δικαστηρίων της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της Ρουάντας και τη δημιουργία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου το 2002.

Μερικοί εγκληματολόγοι όπως οι Smeulers και Haveman (2008:3) υποστηρίζουν ότι υπάρχουν τρεις λόγοι γι' αυτή τη στάση της εγκληματολογίας απέναντι στα διεθνή εγκλήματα:

Πρώτον, ο ποινικός ορισμός των διεθνών εγκλημάτων δεν πηγάζει από τον εθνικό νομοθέτη όπως στα κοινά εγκλήματα, αλλά από συμφωνίες και συνθήκες της διεθνούς κοινότητας, δηλαδή, το διεθνές δίκαιο (Μυλωνόπουλος 1993: 31-33). Κατά συνέπεια οι εγκληματολόγοι θεωρούν ότι τα διεθνή εγκλήματα δεν εμπίπτουν στην κατηγορία των κλασικών εγκλημάτων που εκείνοι μελετούν, με αποτέλεσμα να τα παραγκωνίζουν από την ερευνητική τους δραστηριότητα.

Δεύτερον, σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίηση των διεθνών εγκλημάτων έχει το κράτος. Συγκεκριμένα η νομική επιστήμη περιγράφει τα διεθνή εγκλήματα ως «δομική» ή «συστηματική» εγκληματικότητα, η οποία υποκινείται από το κράτος και πραγματοποιείται για λογαριασμό του ίδιου του κράτους (Γιόκαρης & Παζαρτζή 2008: 6-25). Επομένως, σ' αυτήν την περίπτωση το κράτος από διώκτης μετατρέπεται σε παραβάτη, με αποτέλεσμα το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης να αντιστρέφεται. Είναι αυτή η αντιστροφή που εμποδίζει τους κλασικούς εγκληματολόγους να μελετήσουν τη διεθνή εγκληματικότητα, διότι τα θεωρητικά μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί, εξηγούν κατά κύριο λόγο την ατομική παραβατικότητα (Αλεξιάδης 2004: 9-15).

---

249. Π.χ. A. Smeulers Καθηγήτρια Διεθνούς Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Tilburg στην Ολλανδία, D. Friedrichs Καθηγητής Κοινωνιολογίας & Ποινικής Δικαιοσύνης στο Πανεπιστήμιο Scranton στην Πενσυλβάνια των Η.Π.Α., Gregg Barak Καθηγητής Εγκληματολογίας & Ποινικής Δικαιοσύνης στο Πανεπιστήμιο Eastern Michigan University στο Μίσιγκαν των Η.Π.Α., David Klauzlarich Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Southern Illinois University Edwardsville, κ.ά.

Τρίτον, οι δυσκολίες που αφορούν την έρευνα πεδίου. Τα διεθνή εγκλήματα λαμβάνουν χώρα κυρίως σε εμπόλεμες περιοχές, με συνέπεια ο εντοπισμός τους να είναι δυσχερής. Επίσης, η χρηματοδότηση αυτών των ερευνών αποτελεί ένα ακόμη εμπόδιο για τους εγκληματολόγους αφού οι κρατικοί φορείς αποφεύγουν την επιχορήγηση μελετών που θα εκθέσουν εγκληματικές πράξεις του ίδιου του κράτους. Τέλος είναι εξίσου σημαντικό ότι τα διεθνή εγκλήματα διαπράττονται σε περιοχές που μέχρι πρόσφατα δεν ήταν στο άμεσο ερευνητικό ενδιαφέρον των δυτικών εγκληματολόγων, οι οποίοι ασχολούνται κυρίως με την κοινή εγκληματικότητα των χωρών τους (Smeulers & Haveman 2008:9-12).

Τα τελευταία χρόνια εμφανίστηκε η υπερεθνική εγκληματολογία, μια νέα εγκληματολογική προσέγγιση που έχει αντικείμενό της, τη μελέτη των διεθνών εγκλημάτων. Η υπερεθνική εγκληματολογία μελετά τα διεθνή εγκλήματα που μπορεί να διαπράττουν όχι μόνο τα κράτη και οι φορείς τους αλλά και ισχυρές επιχειρηματικές οργανώσεις. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η μελέτη των διεθνών εγκλημάτων που τελούνται με τη συνεργασία κρατικών φορέων (π.χ. εθνικοί στρατοί) και ιδιωτικών επιχειρήσεων (π.χ. ιδιωτικές επιχειρήσεις στρατού). Η υπερεθνική εγκληματολογία υποστηρίζει ότι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις εμπλέκονται στη διάπραξη των διεθνών εγκλημάτων με δύο μορφές: α) την μορφή του εταιρικού εγκλήματος και β) την μορφή του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος, (Huisman 2008:182-184). Εμείς στο παρόν άρθρο θα μελετήσουμε το κρατικό-εταιρικό έγκλημα διότι παρόλη την έκταση του στη σύγχρονη κοινωνία έχει μελετηθεί ελάχιστα από την επιστήμη της εγκληματολογίας.

2. Υπερεθνική Εγκληματολογία (Supranational Criminology):

Η εγκληματολογία των διεθνών εγκλημάτων

Η υπερεθνική εγκληματολογία είναι η εγκληματολογία που ασχολείται με τη μελέτη των διεθνών εγκλημάτων. Τα διεθνή εγκλήματα έτσι όπως ορίζονται στο διεθνές ποινικό δίκαιο (Βλ. Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, Ν. 3003/2002), αποτελούν απειλή για ολόκληρη την ανθρωπότητα και η ποινικοποίησή τους απορρέει περισσότερο από το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας παρά των εθνικών κρατών. Έτσι, το ποινικό σύστημα που ασχολείται με τα διεθνή εγκλήματα, δηλαδή το διεθνές ποινικό δίκαιο, είναι ένα *sui generis* υπερεθνικό δίκαιο (Βλ. Newsletter Criminology and International Crimes 2006: 2). Γι' αυτό το λόγο οι εγκληματολόγοι που ερευνούν τα διεθνή εγκλήματα (κυρίως Ολλανδοί) ονόμασαν αυτού του είδους την εγκληματολογία «υπερεθνική» (Smeulers 2006).

Τον Απρίλιο του 2007 πραγματοποιήθηκε μια Συνάντηση Ειδικών στο Πανεπιστήμιο του Μάαστριχτ της Ολλανδίας με σκοπό τον σχεδιασμό του ερευνητικού αντικειμένου της υπερεθνικής εγκληματολογίας (βλ. λεπτομέρειες της Συνάντησης Newsletter Criminology and International Crimes, 2007: 2-4). Ένα από τα συμπεράσματα της Συνάντησης ήταν ότι η εγκληματολογία ως επιστήμη αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις, τις οποίες για να αντιμετωπίσει, θα πρέπει να αλλάξει κατεύθυνση. Ποιες είναι όμως αυτές οι προκλήσεις; Ενδεικτικά αναφέρονται: η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος (αν και η «Πράσινη» λεγόμενη Εγκληματολογία ασχολείται με τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος από τις αρχές της δεκαετίας του 1980), οι κλιματικές αλλαγές, η εξαφάνιση διαφόρων ειδών, οι νέες πανδημίες, η ακραία στέρωση και φτώχεια, η χρήση πυρηνικών όπλων, η εμφύλιοι πόλεμοι κ.ά. Η υπερεθνική εγκληματολογία θεωρεί όλα τα προαναφερθέντα ως εγκλήματα μεγάλης κλίμακας τα οποία διαπράττονται από ισχυρές πολιτικές και επιχειρηματικές οργανώσεις και επισημαίνει ότι η εγκληματολογία του 21ου αιώνα θα πρέπει να συμπεριλάβει και αυτά, μαζί με τις παραδοσιακές μορφές εγκληματικότητας, στο ερευνητικό της πεδίο (βλ. Newsletter Criminology and International Crimes 2007: 31).

Επιπλέον συμμετέχοντες σε αυτήν τη Συνάντηση Ειδικών υποστήριξαν ότι η παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να αγνοηθεί όταν προσπαθούμε να ορίσουμε το πλαίσιο της υπερεθνικής εγκληματολογίας. Η εποχή της παγκοσμιοποίησης χαρακτηρίζεται από την αποδιοργάνωση και επαναδιοργάνωση των κοινωνιών σε παγκόσμιο επίπεδο, προκαλώντας αυξανόμενη βία και εγκληματική συμπεριφορά μέσα και ανάμεσα στα κράτη. Επίσης, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης τα εγκλήματα μεγάλης κλίμακας, δεν αφορούν μόνο τους δράστες και τα θύματα μιας συγκεκριμένης χώρας, αλλά πολλών χωρών. Επομένως, η υπερεθνική εγκληματολογία θα πρέπει να συγχρονιστεί με την παγκόσμια κοινωνία και όχι με το νομικό σύστημα κάποιου κράτους (Barak 2008: 52-53) ώστε να αναλύσει και να αντιμετωπίσει τέτοιου είδους εγκλήματα.

Εντούτοις, οι συγκεκριμένες απόψεις ενέχουν σοβαρούς κινδύνους. Η απόρριψη του παραδοσιακού ποινικού συστήματος προς χάριν της «παγκόσμιας κοινωνίας» δημιουργεί κενά και ερωτηματικά. Αν παραγκωνιστούν τα ισχύοντα εθνικά νομικά συστήματα, ποιος θα ορίζει τι είναι έγκλημα σε μία «παγκόσμια κοινωνία»; Οι παγκόσμιοι οργανισμοί; Με ποια δικαιοδοσία; Τα κράτη; Ποια κράτη; Τα ισχυρά; Ποιος ο ρόλος των λιγότερο ισχυρών ή των αδύναμων κρατών; Με τι κριτήρια θα ορίζει η «παγκόσμια κοινωνία» το έγκλημα και τον εγκληματία; Τα συγκεκριμένα ερωτήματα είναι πολύ σημαντικά και η υπερεθνική εγκληματολογία δεν τα εγείρει καθόλου στην ανάλυσή της. Επομένως αντιλαμβανόμαστε ότι οι απόψεις της υπερεθνικής εγκλημα-

τολογίας σε μια «παγκόσμια κοινωνία» δημιουργούν ασάφειες και μπορεί να χρησιμοποιηθούν από τους ισχυρούς και δη τα ισχυρά κράτη ή ισχυρούς υπερεθνικούς οργανισμούς για την επιβολή της θέλησής τους στα λιγότερα ισχυρά κράτη με σκοπό την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Είναι αξιοσημείωτο ότι, οι απόψεις της υπερεθνικής εγκληματολογίας δεν έχουν δεχθεί κριτική από τους υπόλοιπους εγκληματολόγους μέχρι τώρα χωρίς να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τους λόγους. Πιθανές αιτίες είναι ότι πρώτον, η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει εμφανιστεί πρόσφατα, και δεύτερον, η μελέτη των διεθνών εγκλημάτων παραμένει σχεδόν ανύπαρκτη στην ατζέντα της επιστήμης της εγκληματολογίας, με συνέπεια οι εγκληματολόγοι να αδιαφορούν.

2.1 Αντικείμενο υπερεθνικής εγκληματολογίας

Τα ερευνητικά αντικείμενα της υπερεθνικής εγκληματολογίας (Haveman & Smeulers 2008:18) είναι τα εξής:

- 1) η μελέτη των διεθνών εγκλημάτων - έτσι όπως ορίζονται στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - ή παρόμοιων εγκλημάτων, δηλαδή εγκλημάτων τα οποία θεωρούνται σοβαρά για όλη την ανθρωπότητα,
- 2) η χαρτογράφηση αυτού του είδους της εγκληματικότητας,
- 3) η ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των διεθνών εγκλημάτων,
- 4) η εξέταση θεωριών που θα μπορούσαν να εξηγήσουν και να παραγάγουν ένα μοντέλο ανάλυσης των μορφών αυτής της εγκληματικότητας,
- 5) η μελέτη μοντέλων παρέμβασης για την αποκαταστατική δικαιοσύνη,
- 6) η ανάπτυξη στρατηγικών πρόληψης και καταστολής τέτοιων εγκλημάτων.

Ο Friedrichs, όμως, υποστηρίζει ότι μια πραγματικά εξελιγμένη υπερεθνική εγκληματολογία πρέπει να περιέχει ένα ευρύτερο φάσμα αντικειμένων μελέτης εκτός των προαναφερθέντων, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στη σύγχρονη κοινωνία (Friedrichs 2008: 38). Τέτοια αντικείμενα μελέτης, γνωστά στην επιστήμη της εγκληματολογίας, είναι τα εγκλήματα του κράτους. Εξάλλου, παραδοσιακά τα διεθνή εγκλήματα διαπράττονται από τα κράτη, επομένως, τα διεθνή εγκλήματα μπορούν να ενταχθούν στην κρατική εγκληματικότητα. Επίσης αντικείμενα μελέτης πρέπει να είναι το κρατικό-εταιρικό έγκλημα, τα εγκλήματα που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση, τα εγκλήματα των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, τα εγκλήματα των πολυεθνικών εταιρειών, τα θύματα των διεθνών εγκλημάτων, το διεθνές δίκαιο και τα διεθνή δικαστήρια (Friedrichs 2008: 39).

Η υπερεθνική εγκληματολογία διαφοροποιείται αρκετά όσον αφορά το περιεχόμενο του εγκλήματος από την παραδοσιακή εγκληματολογία. Ο Friedrichs (1998) επισημαίνει ότι στην υπερεθνική εγκληματολογία ο όρος «έγκλημα» πρέπει να αντικατασταθεί από την «κοινωνική βλάβη» (social harm), όρος που χρησιμοποιήθηκε από τον Herman Schwendinger και την Julia Schwendinger στο γνωστό τους άρθρο «Defenders of order or guardians of human rights?» (1970) και δημοσιεύθηκε στο ακαδημαϊκό περιοδικό *Issues in Criminology* (βλ. Cohen 1993). Οι δύο εγκληματολόγοι χρησιμοποίησαν αυτόν τον όρο για να περιγράψουν τα εγκλήματα των ισχυρών και τα εγκλήματα του κράτους τα οποία δεν αποτελούσαν τότε ειδική κατηγορία στο κοινό ποινικό δίκαιο. Έτσι, ο Friedrichs πιστεύει ότι το κριτήριο της «κοινωνικής βλάβης» ως στοιχείο της έννοιας του εγκλήματος δίνει τη δυνατότητα στην υπερεθνική εγκληματολογία να εξετάσει όλα εκείνα τα εγκλήματα τα οποία η κλασική εγκληματολογία αγνοούσε. Την άποψή του συμμερίζονται και άλλοι εγκληματολόγοι, όπως ο Barak. Όμως η προσέγγιση της «κοινωνικής βλάβης» θα πρέπει να ερευνηθεί με προσοχή, διότι ενέχει κίνδυνο διεύρυνσης της έννοιας του εγκλήματος, και δεν αφορούν την εγκληματολογία όλες οι κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις (Friedrichs 2008: 34). Επομένως, το ερευνητικό πεδίο της υπερεθνικής εγκληματολογίας δεν περιλαμβάνει μόνο την ανάλυση των διεθνών εγκλημάτων. Αντίθετα, μια πιο ευρεία κατηγορία εγκλημάτων, όπως π.χ. τα εγκλήματα του κράτους (state crimes), τα εταιρικά εγκλήματα (corporate crimes) και τα εγκλήματα των ισχυρών (crimes of the powerful) αποτελούν επίσης αντικείμενα μελέτης. Εντούτοις, αυτές οι μορφές εγκληματικότητας μελετήθηκαν για πρώτη φορά από τρεις σημαντικούς επιστήμονες της ονομαζόμενης από την ομάδα των υπερεθνικών εγκληματολόγων «κλασικής» εγκληματολογίας:

Ο Αμερικάνος κοινωνιολόγος Edwin H. Sutherland, ο οποίος με τη θεωρία του για τα «εγκλήματα του λευκού περιλαιμίου» το 1939 (Sutherland 1940) αμφισβήτησε το στερεότυπο του εγκληματία που επικρατούσε μέχρι τότε στην κοινή αντίληψη (εγκληματίας = άτομο κατώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης) και αναφέρθηκε στα άτομα των ανώτερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων, οι οποίοι διαπράττουν εγκλήματα στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας (Αλεξιάδης 2004: 129), χωρίς ωστόσο να στιγματίζονται ως «εγκληματίες» (Αλεξιάδης 2004: 129). Ο William Chambliss καθηγητής κοινωνιολογίας στο George Washington University στην Ουάσιγκτον των Η.Π.Α., το 1988 αναφέρεται στα κρατικά-οργανωμένα εγκλήματα ή εγκλήματα του κράτους (Chambliss 1989: 184) ως τις «πράξεις που ο νόμος ορίζει ως εγκληματικές και διαπράττονται από κρατικούς λειτουργούς κατά την άσκηση των καθηκόντων τους» (Chambliss 1989: 184). Ο Stanley Cohen Επίτιμος Καθηγη-

τής Κοινωνιολογίας στο London School of Economics, στο άρθρο του «Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial» το 1993 το οποίο δημοσιεύθηκε στο επιστημονικό περιοδικό *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, καλεί την εγκληματολογία να μελετήσει τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως εγκλήματα του κράτους (Cohen 1993: 97). Οι αναλύσεις των προαναφερθεισών εγκληματολόγων θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως οι βάσεις της υπερεθνικής εγκληματολογίας.

2.2 Κρατικό-εταιρικό έγκλημα (*state-corporate crime*)

Ο όρος κρατικό-εταιρικό έγκλημα προτάθηκε από τον Michalowski στον Kramer το 1989, για τις πράξεις που οδήγησαν στο ατύχημα του διαστημικού λεωφορείου Challenger. Το λεωφορείο εξερχόγρη 73 δευτερόλεπτα μετά την απογείωσή του, στις 27 Ιανουαρίου 1986, με αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους και τα επτά μέλη της αποστολής. Για τον Kramer, για το ατύχημα του Challenger ήταν υπεύθυνοι δύο διαφορετικοί οργανισμοί: η κρατική NASA και η ιδιωτική Morton Thiokol Inc., η οποία δραστηριοποιείται στα διαστημικά συστήματα. Το ατύχημα δηλ. ήταν απόρροια αυτής της συνεργασίας. Στη συνέχεια και κατά τη διάρκεια του 1990, ο Kramer παρουσίασε αυτή την ιδέα του σε τρία αμερικανικά συνέδρια²⁵⁰ με σκοπό να καταγράψει τα σοβαρά αδικήματα που προκύπτουν από τη συνεργασία ιδιωτικών και κυβερνητικών φορέων (Kramer κ.ά. 2002: 269), τα οποία είχαν αγνοηθεί ως παραβατική συμπεριφορά από την εγκληματολογία. Έτσι, δημιουργήθηκε μια νέα κατηγορία αδικημάτων για μελέτη από την εγκληματολογία. Πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο αυτή η κατηγορία όσο και οι επόμενες κατηγορίες αδικημάτων που προσδιορίστηκαν δεν ανταποκρίνονται σε νέα αδικήματα στο ποινικό δίκαιο. Σύμφωνα με την υπερεθνική εγκληματολογία τα συγκεκριμένα αδικήματα χρειάζονται μια διαφορετική, από αυτή της κλασσικής εγκληματολογίας, εννοιολογική προσέγγιση (Kramer & Michalowski 2007: 200) ώστε να τα εξηγήσει. Πριν συνεχίσουμε την ανάλυσή μας πρέπει να σημειώσουμε ότι η θεωρία του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος είναι μια νέα θεωρία με πενιχρή βιβλιογραφία και κατά συνέπεια οι πηγές μας είναι περιορισμένες.

Υπάρχουν τρεις ορισμοί του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος που δεν έχουν αμιγώς νομικό χαρακτήρα. Ο πρώτος που διατυπώθηκε είναι του Kramer

---

250. 1) Μάρτιος 1990 North Central Sociological Association and the Southern Sociological Society, 2) Μάιος 1990 Edwin Sutherland Conference on White Collar Crime: 50 years of Research and Beyond, 3) Αύγουστος 1990 Annual Meeting of the Society for the Study of Social Problems. Βλ. Kramer κ.ά., 2002, σελ. 269.

(1990), ο δεύτερος των Kramer²⁵¹ και Michalowski²⁵² (1990) και ο τρίτος των Aulette²⁵³ και Michalowski (1993). Εμείς θα αναφερθούμε και στους τρεις. Έτσι, σύμφωνα με τον πρώτο ορισμό του Kramer που βασίστηκε στη μελέτη του ατυχήματος του Challenger: το κρατικό-εταιρικό έγκλημα είναι «η παράνομη ή η κοινωνικά επιβλαβής πράξη, η οποία αποτελεί το συλλογικό προϊόν της αλληλεπίδρασης μεταξύ μιας εμπορικής εταιρείας και ενός κρατικού φορέα που εμπλέκονται σε μια κοινή προσπάθεια. Αυτά τα εγκλήματα περιλαμβάνουν την ενεργή συμμετοχή δύο ή περισσότερων οργανώσεων, όπου τουλάχιστον η μία είναι ιδιωτική και η άλλη δημόσια/κρατική. Είναι, δηλαδή το αποτέλεσμα μιας δια-οργανωσιακής σχέσης μεταξύ επιχείρησης και κυβέρνησης» (Kramer κ.ά. 2002, σελ. 269) (μετάφραση από Σ.Α.).

Στον ορισμό αυτόν βλέπουμε ότι ο σύνδεσμος μεταξύ επιχείρησης και κυβέρνησης είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να χαρακτηρίσουμε ένα έγκλημα ως κρατικό-εταιρικό.

Όταν το φθινόπωρο του 1990 οι Kramer και Michalowski αποφάσισαν να συνεργαστούν ώστε να αναπτύξουν ένα θεωρητικό μοντέλο ανάλυσης και να εξηγήσουν τα κρατικά-εταιρικά εγκλήματα διαφοροποίησαν τον προηγούμενο ορισμό. Οι δύο ακαδημαϊκοί επεσήμαναν για ακόμη μια φορά ότι το κρατικό-εταιρικό έγκλημα είναι μια μορφή οργανωσιακής παραβατικότητας και ότι αρκετές μορφές οργανωσιακής παραβατικότητας αναπτύσσονται στα «διάκενα των κυβερνήσεων και των εταιρειών» (Kramer κ.ά. 2002: 270). Έτσι ο ορισμός που πρότειναν ανέφερε ότι: το κρατικό-εταιρικό έγκλημα είναι «οι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις που πραγματοποιούνται όταν ένας ή περισσότεροι φορείς της πολιτικής διακυβέρνησης επιδιώκουν ένα στόχο σε άμεση συνεργασία με έναν ή περισσότερους φορείς της οικονομικής παραγωγής και κατανομής» (Kramer κ.ά. 2002: 270) (μετάφραση από Σ.Α.).

Ο ορισμός παραμένει ίδιος στο βασικό σημείο του, δηλαδή στο ότι η επιβλαβής πράξη είναι αποτέλεσμα ενός συνδέσμου μεταξύ ιδιωτικών επιχειρήσεων και κυβερνήσεων. Εντούτοις, εντοπίζουμε κάποιες διαφορές. Η πρώτη αφορά την έκταση του ορισμού, με τον πρώτο να είναι εκτενής και λεπτομερής, ενώ ο δεύτερος πιο συμπυκνωμένος και απλουστευμένος. Η δεύτερη διαφορά είναι ότι ο πρώτος ορισμός αναφέρεται στην πράξη ως συλλογικό προϊόν και στην κοινή προσπάθεια για την επίτευξη του προϊόντος, ενώ ο δεύτερος περιορίζεται στην επιδίωξη. Αυτό σημαίνει ότι στον πρώτο ορισμό πρέπει να επέλθει το αποτέλεσμα για να χαρακτηριστεί η πράξη ως κρατικό-εταιρικό

251. Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Western Michigan των ΗΠΑ.

252. Καθηγητής Ποινικής Δικαιοσύνης στο Πανεπιστήμιο Northern Arizona των ΗΠΑ.

253. Αναπληρώτρια καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο North Carolina at Charlotte των Η.Π.Α.

έγκλημα, ενώ στον δεύτερο ορισμό η πρόθεση της πράξης αρκεί. Επίσης, στον πρώτο ορισμό αναφέρεται η ενεργή συμμετοχή των οργανώσεων υποδηλώνοντας ότι η ανοχή της πράξης δεν αρκεί ώστε να θεωρηθεί κρατικό-εταιρικό έγκλημα. Αυτή η προϋπόθεση έχει εξαλειφθεί στον δεύτερο ορισμό. Η τελευταία διαφορά που διακρίναμε ήταν η χρήση της λέξης «αλληλεπίδραση» στον πρώτο ορισμό σε αντίθεση με την «άμεση συνεργασία» του δεύτερου. Αυτή η διαφορά είναι ιδιαιτέρως σημαντική διότι αυτές οι δύο λέξεις καθορίζουν το είδος του συνδέσμου μεταξύ του κρατικού φορέα και της εταιρείας. Στην περίπτωση της «αλληλεπίδρασης» ο σύνδεσμος μεταξύ των δύο είναι χαλαρός και όχι τόσο ξεκάθαρος. Στην περίπτωση της «άμεσης συνεργασίας» η σχέση γίνεται πιο συγκεκριμένη κάνοντας ευκολότερη την ανάλυση της πράξης και την αναζήτηση ευθυνών. Οι Kramer και Michalowski υπερασπίστηκαν τον δεύτερο ορισμό ως καλύτερο και τόνισαν ότι μπορεί να εφαρμοστεί σε ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων (Kramer κ.ά. 2002: 270).

Το 1993 οι Aulette και Michalowski μελέτησαν το ατύχημα στο εργοστάσιο επεξεργασίας πουλερικών Imperial Food Products στο Χάμλετ της Β. Καρολίνας, κατά το οποίο ξέσπασε φωτιά με αποτέλεσμα το θάνατο 25 ανθρώπων και τον τραυματισμό άλλων 54, εξαιτίας των σοβαρών ελλείψεων στα μέτρα ασφάλειας από την εταιρεία. Οι Aulette και Michalowski σε αυτήν την περίπτωση διέκριναν ένα άλλο είδος σχέσης μεταξύ του κράτους και της εταιρείας, δηλαδή την κυβερνητική παράλειψη, η οποία επιτρέπει στην εταιρεία να διαπράξει μια παράνομη ή μια κοινωνικά επιβλαβή πράξη (Kramer κ.ά. 2002: 271). Έτσι, ο παθητικός ρόλος του κράτους (μια προϋπόθεση που δεν ίσχυε στους προηγούμενους ορισμούς που μόλις αναλύσαμε) και η αποτυχία του να εφαρμόσει τους νόμους (Bruce & Becker 2007: 30), αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα στοιχειοθέτησης του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος. Άρα, σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση η ενεργή συμμετοχή του κράτους για τη διάπραξη του εγκλήματος, αρκεί η παράλειψη των ελεγκτικών μηχανισμών ή η ανοχή ώστε να δικαιολογείται η συμμετοχή του. Γι' αυτόν το λόγο οι Aulette και Michalowski δεν χρησιμοποιούν την «άμεση συνεργασία» προκειμένου να προσδιορίσουν το είδος σχέσης μεταξύ του κρατικού φορέα και της εταιρείας, αλλά «την αμοιβαία ενισχυτική αλληλεπίδραση» (δηλαδή η πράξη ή παράλειψη των κρατικών φορέων που μπορεί να ενισχύσει σημαντικά τη διάπραξη εγκληματικών ενεργειών χωρίς να υφίσταται άμεση συνεργασία μεταξύ τους). Έτσι, σύμφωνα με τον νέο ορισμό: το κρατικό-εταιρικό έγκλημα είναι «οι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πράξεις που απορρέουν από την αμοιβαία ενισχυτική αλληλεπίδραση μεταξύ (1) πολιτικών ή/και πρακτικών επίτευξης στόχων ενός ή περισσότερων φορέων πολιτικής διακυβέρνησης και (2) πολιτικών ή/και πρακτικών επίτευξης στό-

χων ενός ή περισσότερων φορέων οικονομικής παραγωγής και κατανομής» (Aulette & Michalowski 1993) (μετάφραση από Σ.Α.).

Η χρήση του συγκεκριμένου όρου διευρύνει τον ορισμό σε σχέση με αυτόν των Kramer και Michalowski επειδή μετριάξει την ένταση της σχέσης ανάμεσα στις δύο οργανώσεις.

Οι Kramer και Michalowski θεωρούν ότι το κρατικό-εταιρικό έγκλημα μπορεί να έχει τότε δύο μορφές: το κρατικό-εταιρικό που υποκινείται από το κράτος (state-initiated corporate crime) και το κρατικό-εταιρικό που διευκολύνεται από το κράτος (state-facilitated corporate crime) (Michalowski & Kramer 2006: 21). Το κρατικό-εταιρικό έγκλημα που υποκινείται από το κράτος τελείται όταν εταιρείες, οι οποίες εκμισθώνονται από το κράτος, εμπλέκονται σε παραβατική συμπεριφορά σύμφωνα με την καθοδήγηση ή την ανοχή της κυβέρνησης. Το κρατικό-εταιρικό έγκλημα που διευκολύνεται από το κράτος τελείται όταν οι νόμοι του κράτους δεν εφαρμόζονται ώστε να περιορίσουν την εταιρική παραβατικότητα είτε εξαιτίας συμπαιγνιών μεταξύ εταιρείας και κυβέρνησης ή κοινών στόχων των οποίων η επίτευξη θα παρεμποδιστεί από την εφαρμογή των νόμων (Kramer κ.ά. 2002: 271-272).

Πρέπει να αναφέρουμε ότι κανένας από τους τρεις ορισμούς δεν έχει επικρατήσει. Οι ακαδημαϊκοί που ασχολούνται με το θέμα αναφέρονται σε όλους τους ορισμούς ως ισάξιους. Ωστόσο, όλοι οι εκπρόσωποι της υπερεθνικής εγκληματολογίας επισημαίνουν τον προαναφερθέντα διαχωρισμό των Kramer και Michalowski ανάμεσα στο έγκλημα που υποκινείται από το κράτος και σε αυτό που ενισχύεται από το κράτος (βλ. π.χ. Huismann 2008: 183-184).

2.3 *Ενοποιημένο ή ολοκληρωμένο μοντέλο ανάλυσης (integrative model) του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος*

Η υπερεθνική εγκληματολογία θεωρεί ότι η ανάλυση ενός υπερεθνικού εγκλήματος πρέπει να λάβει υπόψιν διάφορους παράγοντες σε διαφορετικά επίπεδα (Rothe & Mullins 2008: 137), αλλά και να χρησιμοποιήσει διαφορετικά θεωρητικά εργαλεία ώστε να καταλήξει σε μια αξιόπιστη ανάλυση. Αυτή η θεωρητική προσέγγιση για την ανάλυση της υπερεθνικής εγκληματικότητας ονομάζεται «ολοκληρωμένο ή ενοποιημένο μοντέλο ανάλυσης». Το ενοποιημένο μοντέλο ανάλυσης, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, χρησιμοποιεί θεωρίες της «κλασικής» εγκληματολογίας (βλ. Πίνακα 1) και τις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της εγκληματολογίας όπως, τη θεωρία της «διαφοροποιούσας συναναστροφής» (επίσης διαφοροποιημένης ή διαφορικής), τη θεωρία του οργανωσιακού εγκλήματος, τη θεωρία της ανομίας και της έντασης, τη θεωρία

της υποκοιλοτύρας, τη θεωρία της επανεντακτικής ντροπής, τη θεωρία του αυτοελέγχου, τη θεωρία των τεχνικών εξουδετέρωσης, τη θεωρία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης και τη θεωρία της ανομίας. Το συγκεκριμένο μοντέλο, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά, από τον Ronald Kramer (Καθηγητή Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Western Michigan των Η.Π.Α.) και τον Raymond Michalowski (Καθηγητή Ποινικής Δικαιοσύνης στο Πανεπιστήμιο Northern Arizona των Η.Π.Α.) το Νοέμβριο 1990 για τη μελέτη του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος, μιας παραμελημένης, όπως υποστήριξαν, μορφής οργανωσιακής παραβατικότητας (Kramer, Michalowski & Kauzlarich 2002: 269).

Αρχικά, οι Kramer και Michalowski (1990) παρατήρησαν ότι υπήρχαν τρεις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις του εταιρικού εγκλήματος σε διαφορετικά επίπεδα κοινωνικής δράσης (Kramer κ.ά. 2002: 272). Σε ατομικό επίπεδο, η θεωρία της διαφοροποιούσας συναναστροφής του Sutherland, επικεντρώνονταν στη «διαδικασία μάθησης αντιλήψεων και συμπεριφορών που υποστηρίζουν και ενθαρρύνουν την παράβαση των νόμων» (Σπινέλλη 2005: 264, αναλυτικά Αλεξιάδη 2004: 66-68, Σπινέλλη 2005: 266-268). Στο επίπεδο μιας οργάνωσης, όπως οι ιδιωτικές εταιρείες, τράπεζες κλπ., η θεωρία για το οργανωσιακό έγκλημα υποστηρίζει ότι οι οργανώσεις παραβιάζουν τους νόμους εξαιτίας της έμφασης στην επίτευξη των στόχων τους (Schragger & Short 1978, Braithwaite 1989: 337) ή δυσλειτουργιών στην εσωτερική δομή της οργάνωσης (Kramer & Michalowski 2006: 22). Τέλος, σε θεσμικό επίπεδο, οι νεομαρξιστικές θεωρίες ασκούν κριτική στην ευρύτερη πολιτικοοικονομική δομή του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο κατηγορείται ότι εμπεριέχει εγγενείς εγκληματογόνες δυνάμεις (Young 1981: 325, Passas 1990: 158-159). Οι Kramer και Michalowski (1990) υποστήριξαν ότι αυτές οι τρεις θεωρίες, παρά τη διαφορετικότητά τους, μπορούν να ενσωματωθούν σε ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο (βλ. τις εγκληματολογικές θεωρίες που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος στον Πίνακα 1), το οποίο θα εξηγεί την εταιρική και κρατική παραβατικότητα (ως μορφές οργανωσιακού εγκλήματος) λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο το «ατομικό στοιχείο» που μπορεί να προκαλεί την παραβατική συμπεριφορά (πρακτική της κλασικής εγκληματολογίας) αλλά και παράγοντες που σχετίζονται με την οργανωσιακή δομή των εταιρειών και την κοινωνική δομή (Kramer κ.ά. 2002: 273, Bruce & Becker 2007: 35) του κράτους.

Έτσι, οι Kramer & Michalowski (1990) συνέδεσαν τα τρία επίπεδα ανάλυσης που μόλις περιγράψαμε (ατομικό, οργανωσιακό, θεσμικό) με τρεις καταλύτες δράσης (catalysts for action), όπως τους ονόμασαν, διότι θεώρησαν ότι οποιαδήποτε οργανωσιακή παραβατική συμπεριφορά είναι «απόρροια πολλαπλών καταλυτών και δυνάμεων» (Rothe & Mullins 2008: 137). Οι καταλύτες

δράσης είναι το κίνητρο (motivation), η δημιουργία της ευκαιρίας (opportunity structure) και η λειτουργικότητα του ελέγχου (operationality of control). Για εκείνους το ζητούμενο είναι, πώς ο κάθε καταλύτης δράσης επηρεάζει την οργανωσιακή συμπεριφορά, σε κάθε επίπεδο ανάλυσης. Συνεπώς, το θεωρητικό τους μοντέλο βασίζεται στην υπόθεση ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα μιας σύμπτωσης μεταξύ της πίεσης για την επίτευξη του στόχου, της διαθεσιμότητας και ελκυστικότητας των παράνομων μέσων και της έλλειψης αποτελεσματικού κοινωνικού ελέγχου (Michalowski & Kramer 2006: 24).

Πίνακας 1: Εγκληματολογικές θεωρίες που χρησιμοποιεί η ανάλυση του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος (συνόψιση Σ.Α.)

Θεωρία «διαφοροποιούσας συναναστροφής»	Sutherland	Η διαδικασία μάθησης αντιλήψεων και συμπεριφορών ενισχύουν την παραβατική συμπεριφορά
Θεωρία του «οργανωσιακού εγκλήματος»	Schrager & Short	Οι οργανώσεις παραβιάζουν τους νόμους εξαιτίας της δομής τους και της έμφασης στην επίτευξη των στόχων
Θεωρία της «ανομίας» & της «έντασης» (anomie & strain theory)	Merton	Η διάσταση μεταξύ της υλοποίησης των στόχων και διαθέσιμων μέσων μπορεί να οδηγήσει σε παραβατική συμπεριφορά
Θεωρία για τις «υποκοουλτούρες» ή της υποκοουλτούρας	Cohen	Σχεδιάζουν τις παράνομες ευκαιρίες και τις διαχέουν εντός της οργάνωσης
Θεωρία της «επανεντακτικής ντροπής»	Braithwaite	Το «αίσθημα ντροπής» μπορεί να αποβεί αποτρεπτικό για κάποιον ώστε να τελέσει μία παράνομη πράξη
Θεωρία του «αυτοελέγχου»	Hirschi & Gottfredson	Η εγκληματική συμπεριφορά προέρχεται από άτομα με χαμηλό επίπεδο αυτοελέγχου που δεν μπορούν να αντισταθούν στις ευκαιρίες για τέλεση εγκλημάτων
Θεωρία των «τεχνικών εξουδετέρωσης»	Sykes & Matza	Εκμάθηση τεχνικών για να «εξουδετερωθεί» η ευθύνη της εγκληματικής πράξης
Θεωρία της «κοινωνικής αποδιοργάνωσης»	Shaw & McKay	Η εγκληματικότητα οφείλεται περισσότερο στην κοινωνική αποδιοργάνωση ενός παθολογικού περιβάλλοντος παρά σε άτομα με κάποια ανωμαλία
Θεωρία της «ανομίας»	Durkheim	Η ανομία που επικρατεί εντός μιας κοινωνίας οδηγεί σε καταστάσεις διάλυσης, έλλειψης κανόνων και απορρύθμισης
Νέομαρξιστικές θεωρίες	Taylor, Walton & Young	Η δομή του καπιταλιστικού συστήματος είναι αυτό που προκαλεί το έγκλημα εξαιτίας της ανισότητας που προκαλεί στην κοινωνία

Ο πρώτος καταλύτης, το κίνητρο, αφορά τη βαρύτητα που έχει η επίτευξη του στόχου. Η κυβέρνηση, η εταιρεία και το άτομο είναι εκείνοι που θέτουν την επίτευξη του στόχου ως προτεραιότητα και αυτό προσδιορίζει την κοινωνική δράση τους. Επί παραδείγματι, έχουμε ένα άτομο το οποίο επιδιώκει ορισμένους στόχους στη ζωή του (επάγγελμα με ικανοποιητικές απολαβές, αξιοποίηση των προσόντων του κ.ά.). Αυτό το άτομο εργάζεται σε μια εταιρεία, η οποία αξιολογεί τους υπαλλήλους της βάσει της επίτευξης εταιρικών στόχων που τους έχει θέσει. Στη συνέχεια η εταιρεία δραστηριοποιείται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του οποίου οι θεσμοί και η κουλτούρα θέτουν επίσης, ως βασική προτεραιότητα, την επίτευξη πολιτικών και οικονομικών στόχων. Τότε η συμπεριφορά όλων των ανωτέρω δρώντων θα καθορίζεται από το συγκεκριμένο κίνητρο, δηλαδή την επίτευξη του στόχου. Δεν αποκλείεται δε να υιοθετήσουν και εγκληματική συμπεριφορά για να τον εκπληρώσουν (Kramer κ.ά. 2002: 273).

Ο δεύτερος καταλύτης, η ευκαιρία, αφορά τη διαθεσιμότητα νόμιμων μέσων για την επίτευξη του στόχου. Οι Kramer και Michalowski υποστηρίζουν ότι η πιθανότητα παραβατικής συμπεριφοράς αυξάνεται αν τα νόμιμα μέσα για την επίτευξη του στόχου είναι περιορισμένα. Επίσης, ισχυρίζονται ότι αν η κατανομή των μέσων επίτευξης ενός στόχου εντός μιας επιχείρησης είναι άνιση, εξαιτίας της δομής της ίδιας της επιχείρησης, και οι υπάλληλοι αντιληφθούν ότι δεν έχουν πρόσβαση στα νόμιμα μέσα, κάτω από την πίεση της επιθυμίας για επιτυχία πιθανόν να αναζητήσουν εναλλακτικούς τρόπους, κάποιιοι μάλιστα να είναι αντιδεοντολογικοί, παράνομοι ή και εγκληματικοί (Kramer κ.ά. 2002: 275).

Ο τρίτος καταλύτης, ο έλεγχος, έχει σημαντικό ρόλο και στα τρία επίπεδα κοινωνικής δράσης που εξετάζουμε, διότι αποτελεί τον παράγοντα εκείνον που θα περιορίσει ή θα ενισχύσει την παράνομη δράση της οργάνωσης. Επομένως, σε μια κοινωνία με έντονο κοινωνικό έλεγχο, είναι φυσικό οι επιχειρήσεις να αναπτύσσουν εταιρική κουλτούρα που θα ενισχύει τη συμμόρφωσή τους, όχι μόνο των μελών τους αλλά και συνολικά της εταιρείας, στους νόμους του κράτους και τους κανονισμούς της εταιρείας. Συνεπώς, και τα άτομα με τη σειρά τους διαμορφώνουν μια προσωπική ηθική που αποτρέπει την παραβατική συμπεριφορά (Kramer & Michalowski 2006: 26). Στην περίπτωση που συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή δεν υπάρχει αποτελεσματικός κοινωνικός έλεγχος, τότε η παραβατική συμπεριφορά ενισχύεται.

3. Επίλογος

Το παρόν άρθρο εξέτασε μια νέα προσέγγιση στην επιστήμη της εγκληματολογίας, την υπερεθνική εγκληματολογία. Η καινούργια αυτή προσέγγιση που αναπτύχθηκε από Ολλανδούς και Αμερικανούς εγκληματολόγους έχει ως κεντρικό θέμα τα διεθνή εγκλήματα και τα εγκλήματα μεγάλης κλίμακας που διαπράττουν κρατικές και επιχειρηματικές οργανώσεις, τα οποία, όπως υποστηρίζουν, προκαλούν πιο σοβαρές και επικίνδυνες βλάβες για τους πολίτες από το κοινό έγκλημα. Επίσης, οι υπερεθνικοί εγκληματολόγοι υποστηρίζουν ότι αυτές οι πράξεις έχουν αγνοηθεί από την επιστημονική κοινότητα, δεν έχουν ποινικοποιηθεί και ως εκ τούτου παραμένουν ατιμώρητες.

Ένα από τα αντικείμενα μελέτης της υπερεθνικής εγκληματολογίας είναι οι παράνομες δράσεις που προκύπτουν από την συνεργασία ιδιωτικών επιχειρήσεων και κρατικών φορέων. Η υπερεθνική εγκληματολογία ονομάζει αυτού του είδους τα εγκλήματα «κρατικά-εταιρικά» εγκλήματα. Βασικό εργαλείο ανάλυσης της υπερεθνικής εγκληματολογίας είναι το ενοποιημένο θεωρητικό μοντέλο ανάλυσης διότι οι υπερεθνικοί εγκληματολόγοι θεωρούν ότι είναι περιεκτικότερο μοντέλο ανάλυσης και εξηγεί καλύτερα τις αιτίες αυτών των εγκλημάτων. Είναι επίσης σημαντικό ότι με την ανάδειξη των κρατικών-εταιρικών εγκλημάτων από την υπερεθνική εγκληματολογία αναγνωρίζεται η σημαντική εμπλοκή των εταιρειών στη διάπραξη διεθνών και σοβαρών εγκλημάτων, το οποίο αγνοούσε μέχρι τώρα η εγκληματολογία. Η ανάλυση των εγκλημάτων που τελούν ιδιωτικές επιχειρήσεις σε συνεργασία με κρατικούς φορείς βρίσκεται στην καρδιά ενός έντονου προβληματισμού στην εγκληματολογική σκέψη. Ποια είναι τα εγκλήματα εκείνα που ζημιώνουν τους πολίτες σε μεγάλη κλίμακα και από ποιους διαπράττονται; Εκεί φαίνεται ότι υπάρχει μια διχογνωμία μεταξύ των εγκληματολόγων.

Από τη μία, είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η επιστήμη της εγκληματολογίας θα πρέπει να διευρύνει το ερευνητικό της πεδίο και να ασχοληθεί με εγκλήματα που δεν αφορούν μόνο το κοινό ποινικό δίκαιο, αλλά και με άλλες μορφές εγκληματικότητας που βλάπτουν μεγάλο αριθμό προσώπων για να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας. Θεωρούν ότι ο κλασικός ορισμός του εγκλήματος όπως διατυπώνεται στο ποινικό δίκαιο, εξυπηρετεί συμφέροντα της άρχουσας τάξης και διαμορφώνει το είδος του κοινωνικού ελέγχου που υφίσταται μέσα στην κοινωνία. Από την άλλη, οι κλασικοί εγκληματολόγοι υποστηρίζουν ότι μια ευρεία έννοια του εγκλήματος, αυτή που βασίζεται στην κοινωνική βλάβη, δεν είναι αποτελεσματική τουλάχιστον όσο παραμένει γενική και αφηρημένη, χωρίς καθόλου κριτήρια για το ποια συμπεριφορά θα θεωρείται κοινωνικά επιβλαβής.

Συνεπώς, πρέπει να αναφέρουμε ότι η ανάπτυξη της υπερεθνικής εγκληματολογίας και ο τρόπος που προσεγγίζει το έγκλημα ενέχει κάποιους κινδύνους οι οποίοι μας κάνουν επιφυλακτικούς ως προς τη χρησιμότητά της.

Παραδείγματος χάριν, το κλασσικό ποινικό δίκαιο βασίζεται στη δικαιοκρατική αρχή «κανένα έγκλημα καμιά ποινή χωρίς νόμο», δηλαδή μόνο νόμος προσδιορίζει το έγκλημα και την ποινή του. Βασικός στόχος της συγκεκριμένης αρχής είναι από τη μια πλευρά η προστασία των έννομων αγαθών και από την άλλη η εξασφάλιση των ατόμων από την αυθαιρεσία και την καταπίεση (Μαγκάκης 1984: 81) του κράτους. Επομένως, ένας πιο διευρυμένος όρος του εγκλήματος, αυτόματα διακυβεύει τις ατομικές ελευθερίες των πολιτών από τυχόν καταχρήσεις της κρατικής και κυρίως της υπερεθνικής εξουσίας. Επιπροσθέτως, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος δημιουργίας κρατών τιμωρών και κρατών τιμωρουμένων, ιδιαίτερα στο επίπεδο της διεθνούς εγκληματικότητας, που είναι το κύριο αντικείμενο της υπερεθνικής εγκληματολογίας. Τα ισχυρά κράτη, μπορεί να χρησιμοποιούν έναν διευρυμένο ορισμό του εγκλήματος για να κατηγορήσουν λιγότερο ισχυρά κράτη και με πρόσχημα τη «κοινωνική βλάβη» υπερεθνικής εμβέλειας να δικαιολογούν την τιμωρία αυτών των κρατών και τις κυρώσεις σε βάρος τους. Ουσιαστικά δηλαδή τα ισχυρά κράτη θα έχουν ακόμη μια δυνατότητα να εκμεταλλεύονται τα λιγότερα ισχυρά, χαρακτηρίζοντας τα τώρα με τη βοήθεια του δικαίου ως κράτη-εγκληματίες για την εξυπηρέτηση δικών τους συμφερόντων.

Γενικότερα, η «εγκληματοποίηση» των λεγόμενων «κοινωνικών βλαβών» δημιουργεί γενικές και ασαφείς έννοιες στο ποινικό δίκαιο διακινδυνεύοντας την κοινωνική του λειτουργία που είναι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Ταυτόχρονα, δίνει την αφορμή για τη δημιουργία ενός υπερεθνικού ποινικού δικαίου όλο και περισσότερο, γενικότερων και ασαφών κοινωνικών βλαβών.

Για όλους τους παραπάνω λόγους η υπερεθνική εγκληματολογία είναι μία σύγχρονη εγκληματολογική προσέγγιση η οποία έχει ενδιαφέρουσες ιδέες χωρίς να παρέχουν όμως την ασφάλεια για την ισότιμη χρήση του δικαίου, αντίθετα δίνουν τη δυνατότητα να αποτελέσει η υπερεθνική εγκληματολογία εργαλείο για την επιβολή ακόμη μια φορά της θέλησης των ισχυρών.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (2004). *Εγκληματολογία*, 4η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Braithwaite, J. (1989). «Criminological theory and organizational crime», *Justice Quarterly*, 6(3), σελ. 333-358.

- Bruce, A. & Becker, P.J. (2007). «State-corporate crime and the Paducah Gaseous diffusion plant», *Western Criminology Review* 8(2), σελ. 29-43.
- Γιόκαρης, Α. & Παζαριτζή, Φ. (2008). Εθνική και διεθνής ποινική καταστολή των διεθνών εγκλημάτων, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Chambliss, W.J. (1989). «State-organised crime-The American society of criminology, 1988 Presidential Address», *Criminology*, 27(2), σελ. 183-208.
- Cohen, S. (1993). «Human rights and crimes of the state: The culture of denial», *Australia and New Zealand Journal of Criminology*, 26(2), σελ. 97-115.
- Friedrichs, D.O. (εκδ.) (1998). *State crime: defining, delineating and explaining state crime*, Ashgate, Aldershot Hants, England.
- Friedrichs, D.O. (2007). «Trasnational crime and global criminology: definition-al, typological, and contextual conundrums», *Social Justice* 34(2), σελ. 4-18.
- Kramer, R.C., Michalowski, R.J. & Kauzlarich, D. (2002). «The origins and development of the concept and theory of state-corporate crime», *Crime & Delinquency* 48(2), σελ. 263-282.
- Μαγκάκης, Γ.Α. (1984). *Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους*, 3η έκδ., Παπαζήσης, Αθήνα.
- Michalowski, R.J. & Kramer, R.C. (εκδ.) (2006). *State-corporate crime. Wrongdoing at the intersection of business and government*, Rutgers University Press, Piscataway, NJ.
- Μυλωνόπουλος, Χ.Χ. (1993). *Διεθνές Ποινικό Δίκαιο. Τα τοπικά όρια των ποινικών νόμων. Εισαγωγή-Θεμελιώδεις Έννοιες-Ερμηνεία Άρθρων 5-11 ΠΚ*, 2η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Passas, N. (1990). «Anomie and corporate deviance», *Contemporary Crises* 14(1), σελ. 57-178.
- Pontell, H.N. & Geis, G. (εκδ.) (2007). *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, Springer, New York.
- Schrager, L.S. & Short, J.F. (1978). «Toward a sociology of organizational crime» *Social Problems* 24(4), σελ. 407-419.
- Smeulers, A. & Haveman, R. (εκδ.) (2008). *Supranational criminology: Towards a criminology of international crimes*, Intersentia, Antwerp-Oxford-Portland.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (2005). *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Sutherland, H.E. (1940). «White-collar criminality», *American Sociological Review* 5(1), σελ. 1-12.
- Young, T.R. (1981). «Corporate crime: A critique of the Clinard report», *Contemporary Crises* 5(3), σελ. 323-336.

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι - Νομιμότητα και παρανομία

Δρ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΑΓΕΝΑ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ
Δικαστής, Ειρηνοδικείο Αθηνών

Περίληψη

Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, που παρέχει στους πολίτες τη δυνατότητα να συμμετέχουν ελεύθερα σε πορείες και διαδηλώσεις, θεωρείται ότι είναι απόρροια της «άμεσης δημοκρατίας» και αποτελεί μέσο συλλογικής έκφρασης γνώμης στις σύγχρονες πολιτείες. Καταχρώνεται ήδη από τον προηγούμενο αιώνα σε όλα σχεδόν τα Συντάγματα των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και προστατεύεται από Διεθνείς Συμβάσεις και κείμενα. Η ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος έχει ανατεθεί σε θεσμικά όργανα -την Αστυνομία, η οποία μπορεί να παρίσταται στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις ή με αιτιολογημένη απόφαση να τις απαγορεύει, όταν χρειάζεται να διασφαλιστεί η δημόσια ασφάλεια. Ο συνδυασμός της τήρησης της αρχής της νομιμότητας και της αναλογικότητας θέτει ουσιαστικά τα όρια της επιτρεπόμενης αστυνομικής παρέμβασης, στις περιπτώσεις όπου επιβάλλονται περιορισμοί στο θεμελιώδες αυτό ατομικό δικαίωμα. Τα τελευταία χρόνια, το θέμα των δημοσίων συναθροίσεων, που αφορούν τις διαδηλώσεις έχει εξελιχθεί σε σημείο οξείας πολιτικής, κοινωνικής αλλά και ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Ειδικότερα, οι διαδηλώσεις πραγματοποιούνται με υλικές ζημιές αλλά και ανθρώπινα θύματα, γεγονότα οριακά για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια. Η διατάραξη αυτή της κοινωνικοοικονομικής ζωής της χώρας, έχει ως αποτέλεσμα να διατυπώνονται αιτήματα περιορισμού του δικαιώματος. Η άσκηση βίας ως μέτρο επιβολής ή διατήρησης της δημόσιας τάξης, η οποία συνιστά την πιο έντονη και επαχθή μορφή κρατικής επέμβασης στη ζωή, στην ατομική ελευθερία και στην περιουσία των προσώπων, παραμένει ένα ευαίσθητο και διαχρονικό ζήτημα, που καθορίζει το περιεχόμενο του κράτους-δικαίου, σε κάθε εποχή.

Μεταξύ των ατομικών δικαιωμάτων, που προστατεύονται όχι μόνο από το Σύνταγμα, αλλά και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, συγκαταλέγεται και αυτό του «συνέρχεσθαι». Είναι το δικαίωμα, που παρέχει στους πολίτες τη δυνατότητα να συμμετέχουν ελεύθερα σε πορείες και διαδηλώσεις, με σκοπό, ως απόρροια της «άμεσης δημοκρατίας», τη συλλογική έκφραση γνώμης στις σύγχρονες πολιτείες. Επιτρέπει δηλαδή στον πολίτη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, να συμμετέχει στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι, αφού με άμεση και επίκαιρη πίεση υποχρεώνει την κρατική εξουσία να λάβει υπόψη της το φερόμενο μήνυμα και να το συνεκτιμήσει κατά τη διαμόρφωση των αποφάσεων της. Έτσι, ως ένα δικαίωμα με ιδιαίτερη «δυναμική» για την ομαλή λειτουργία του πολιτικού συστήματος, θεωρήθηκε δικαίωμα καταστατικής σημασίας για τη δημοκρατία και κατοχυρώθηκε συνταγματικά, αφού χαρακτηρίστηκε ως «ζωτικός αέρας της δημοκρατίας», «απαραίτητο μέσο μιας άμεσης δημοκρατίας» «θεμέλιο της δημοκρατίας».

Ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης, επηρεασμένος από το Σύνταγμα του Βελγίου του 1831 [άρ. 19], το οποίο χρησίμευσε ως υπόδειγμα και για τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά Συντάγματα, προβλέπει στο Σύνταγμα του 1864 [άρ. 10] ότι «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και αόπλως· μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται να απαγορευθώσι, αν ως εκ τούτων επίκειται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν». Το δικαίωμα κατοχυρώνεται και στα επόμενα Συντάγματα [1911, 1925, 1952]. Στο Σύνταγμα του 1968 και σ' αυτό του 1973 [άρ. 18], προβλέπεται, μετά την επιβολή της δικτατορίας και με την αιτιολογία του κινδύνου διασάλευσης της δημοσίας τάξης, υποχρέωση γνωστοποίησης των δημοσίων συναθροίσεων στην αρμόδια αστυνομική αρχή.

Το ισχύον Σύνταγμα 1975/1986/2001 [άρ. 11] προβλέπει ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα» και ότι «μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει». Φορείς επομένως του δικαιώματος, σύμφωνα με το Σύνταγμα, είναι μόνο οι Έλληνες. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει απαγόρευση για τις τυχόν συναθροίσεις αλλοδαπών, η ρύθμιση των οποίων επαφίεται κατ' αρχή στον κοινό νομοθέτη, με την επιφύλαξη των δεσμεύσεων των σχετικών διεθνών συμβάσεων.

Διατάξεις για τη διοργάνωση δημοσίων συναθροίσεων βρίσκουμε σήμερα και στον Ιδρυτικό Νόμο της Ελληνικής Αστυνομίας [Ν. 1481/1984 «περί Οργανισμού Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως»]. Το Ν.Δ. 794/1971 «περί δημοσίων συ-

ναθροίσεων», το οποίο εκδόθηκε στα πλαίσια του δικτατορικού καθεστώτος, εξακολουθεί να ισχύει μέχρι σήμερα, αν και περιέχει πολλές αντισυνταγματικές διατάξεις, δεδομένου ότι, αν και έχουν περάσει 35 χρόνια από την υιοθέτηση του Συντάγματος, ο αναφερόμενος σ' αυτό «νόμος», δεν έχει ακόμη ψηφιστεί. Κατ' εξουσιοδότηση του Ν.Δ. 794/1971 εκδόθηκε και το Β.Δ. 168/1972 «περί καθορισμού των χώρων πόλεων τινών εις τους οποίους απαγορεύεται η πραγματοποίησις δημοσίων συναθροίσεων εν υπαίθρῳ και η διέλευσις κινουμένων τοιούτων», το οποίο παραμένει σε ισχύ και αποτελεί τον ισχύοντα Κανονισμό διάλυσης υπαίθριων συναθροίσεων. Σχετικός επίσης είναι ο Ν. 1841/1989 «Ανθρώπινα Δικαιώματα» [Κύρωση πρωτοκόλλου 8 της ΔΣ].

Ο όρος «συνάθροιση» συναντάται και στα κείμενα των διατάξεων του Ποινικού Κώδικα [άρθρα 170, 171, 189] ως και σε Διεθνή κείμενα, όπως στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία αναγνωρίζει ότι «παν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς» [άρ. 11 παρ. 1] και στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα [άρ. 21].

Η Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου [άρ. 15] επαναλαμβάνει την ίδια διάταξη, παραλείποντας τον όρο «χωρίς όπλα», ενώ ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, κατοχυρώνει το δικαίωμα του συνέρχεσθαι χωρίς τους περιορισμούς της ήσυχης και άοπλης συνάθροισης, παραλείπει τον όρο «δημοκρατική κοινωνία» και αντικαθιστά τον όρο «δημόσια ασφάλεια και υγεία» με τον όρο «ασφάλεια και υγεία των άλλων». Κρίνεται ενδιαφέρον και σημαντικό για τη σημερινή εποχή, να αναφερθεί η δυνατότητα που παρέχει στο άτομο η εξέλιξη της τεχνολογίας, να «ασκήσει το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και δια μέσου του διαδικτύου. Έτσι, μια συχνά χρησιμοποιούμενη στο διαδίκτυο τα τελευταία χρόνια, μια μορφή ειρηνικής και νόμιμης διαμαρτυρίας, αντίστοιχη με την καθιστική διαμαρτυρία, όπως υποστηρίχθηκε, είναι η «D-DOS επίθεση». Η επίθεση αυτή αφορά τη συνεχή επιδρομή με «άχρηστες πληροφορίες», από πολλούς χρήστες εναντίον μιας ιστοσελίδας. Η επίθεση μπορεί να επιβραδύνει ή να θέσει εκτός λειτουργίας την ιστοσελίδα, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Είναι το ίδιο, όπως όταν οι διαδηλωτές έξω από ένα κτίριο διακόπτουν κάθε δραστηριότητα, μέχρι να τελειώσει η διαδήλωση ή πορεία. Οι περισσότερες εθνικές νομοθεσίες και οι Συμβάσεις για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα δεν έχουν ακόμη καθορίσει ποιες διαδικτυακές μορφές διαμαρτυρίας είναι νόμιμες και πως πρέπει να προστατευτούν. Πιστεύεται όμως ότι, εξαιτίας των ομοιοτήτων της με αυτήν της εκτός δικτύου διαδήλωσης, είναι νόμιμη μορφή διαμαρτυρίας και ότι η ποινικοποίησή της θα έχει αρνητικές συνέπειες για τη δημοκρατία.

Η πρώτη «D-DOS επίθεση» σημειώθηκε το 1997, με στόχο τις κυβερνητικές

ιστοσελίδες του Μεξικού σε ένδειξη συμπαράστασης προς τους Ζαπατίστας. Τα τελευταία χρόνια υπήρξαν ποικίλες διαδηλώσεις με τη μορφή της «D-DOS επίθεσης». Αξιοσημείωτη είναι η «επίθεση» στη Mastercard, Visa, Pay-Pal, σε απάντηση προς τις εταιρίες αυτές, επειδή διέκοψαν τη χρηματοδότηση και τις χορηγίες στο Wikileaks, ως και η «επίθεση» στο διακομιστή της Sony για διαμαρτυρία ενάντια σε δικαστική υπόθεση της εταιρείας κατά του G. Hotz, ο οποίος προώθησε την εξέλιξη ενός λογισμικού, που επέτρεπε να «ξεκλειδώνει» και να τροποποιεί παιχνίδια. Έχουν σημειωθεί ακόμη «D-DOS επιθέσεις» σε κυβερνητικές ιστοσελίδες της Μέσης Ανατολής και της Β. Αφρικής κατά την «Αραβική Ανοιξη». Κατά την διάρκεια της «Formula 1 Grand Prix» στο Μπαχρέιν το 2012 υπήρξε «επίθεση» σε ιστοσελίδες της «Formula» σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη διεξαγωγή της, παρά την ανησυχητική κατάσταση για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην χώρα.

Το 2011 υπήρξαν συλλήψεις και δικαστικές υποθέσεις για συμμετοχή σε «D-DOS επιθέσεις», στην Ολλανδία, Ισπανία, Τουρκία, Αγγλία και Ηνωμένες Πολιτείες.

Το 2011, όταν υπόθεση «επίθεσης D-DOS» κατά της αεροπορικής εταιρείας Luftansa, εξαιτίας συμμετοχής της τελευταίας στην απέλαση παράνομων μεταναστών με πολιτικά κίνητρα, έφθασε στο δικαστήριο, αυτό αναγνώρισε την επίθεση ως νόμιμη μορφή διαμαρτυρίας και όχι ως αδίκημα.

Πρόσφατα, γερμανικό δικαστήριο αποφάνθηκε ότι όταν η «επίθεση D-DOS» χρησιμοποιείται ως μέσο εκβιασμού, είναι δυνατό να στοιχειοθετεί ποινή φυλάκισης μέχρι 10 χρόνια.

Τέλος υποστηρίζεται ότι η «επίθεση D-DOS» μπορεί να παραβιάζει το δικαίωμα έκφρασης κάποιων ατόμων και αυτό της πρόσβασης στην πληροφορία. Επομένως, αφού δεν έχει ποινικοποιηθεί, πρέπει να εκτιμώνται τα αποτελέσματά της ως μορφή διαμαρτυρίας και να αντισταθμίζονται με τα προσβαλλόμενα δικαιώματα.

Η άσκηση βίας ως μέτρο επιβολής ή διατήρησης της δημόσιας τάξης, η οποία συνιστά την πιο έντονη και επαχθή μορφή κρατικής επέμβασης στη ζωή, στην ατομική ελευθερία και στην περιουσία των προσώπων, παραμένει ένα ευαίσθητο και διαχρονικό ζήτημα, που καθορίζει το περιεχόμενο του κράτους-δικαίου, σε κάθε εποχή.

«Το Κράτος είναι μια σχέση εξουσίας ανθρώπων πάνω σε ανθρώπους...» το πότε και γιατί οι άνθρωποι υποτάσσονται, ποιες εσωτερικές αιτίες δικαιολογούν αυτήν την εξουσία και σε ποια εξωτερικά μέσα στηρίζεται η εξουσία, είναι ένα ζήτημα που απασχόλησε τον Βέμπερ και το οποίο προσπάθησε να επιλύσει, μέσα από την ανάλυση των τύπων εξουσίας. Σύμφωνα με το διάσημο κοινωνιολόγο, ο οποίος αναλύει το ζήτημα της νομιμοποίησης των θεσμών του

κράτους και το συνδέει με την κοινωνική συνείδηση και αναγνώριση, η «νομιμότητα μέσα από την οποία αναδεικνύεται και λειτουργεί η κρατική εκουσία, συνιστά θεμέλιο της δημοκρατικής συγκρότησης του κράτους». Σε αυτό το πλαίσιο, το ορθολογικό κράτος συνδέεται «μοιραία» με την εξουσία, που θεμελιώνεται σε δύο μηχανισμούς για την πρόληψη του κοινωνικού ελέγχου. Ο ρόλος των οργάνων και των υπηρεσιών του κράτους και η «αναγνώριση» των απασχολουμένων σε αυτά ως «οργάνων» ή «εκπροσώπων» του κράτους αναδεικνύουν το μονοπώλιο της νομιμοποιημένης χρήσης φυσικής δύναμης για την ενίσχυση της τάξης του κράτους. Έτσι η χρήση βίας, ως ύστατο και εξαιρετικό μέτρο άσκησης της αστυνομικής εξουσίας, για την πρόληψη, επιβολή, διατήρηση ή αποκατάσταση της δημόσιας τάξης, κατά την άσκηση του «δικαιώματος του συνέρχεσθαι», αν και θίγει ιδιαίτερα σημαντικά αγαθά του ατόμου, όπως την ελευθερία, την τιμή, τη σωματική ακεραιότητα ή τη ζωή, έχει αρχικά ένα τεκμήριο νομιμότητας, αφού εμφανίζεται ως ενάσκηση δικαιώματος η εκπλήρωση καθήκοντος, που αίρει τον άδικο χαρακτήρα των προσβολών [άρ. 20 ΠΚ].

Στην Ελλάδα, η εξουσία αστυνόμευσης όλης της επικράτειας ανατίθεται στο Σώμα της Ελληνικής Αστυνομίας [ΕΛ.ΑΣ], το οποίο ιδρύεται με τον Νόμο 1481/1984 «Οργανισμός Δημόσιας Τάξης». Ο πρώτος αυτός οργανικός νόμος της ΕΛ.ΑΣ συμπληρώνεται στη συνέχεια με το νόμο 2800/2000 «Αναδιάρθρωση Υπηρεσιών Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, σύσταση Αρχηγείου Ελληνικής Αστυνομίας και άλλες διατάξεις». Τα νομοθετήματα αυτά, που αποτελούν το δίκαιο της δημόσιας τάξης, αφενός προσδιορίζουν το περιεχόμενο και την έκταση της αστυνομικής δραστηριότητας, αφετέρου χαράσσουν τα όρια της τελευταίας, διασφαλίζοντας τα συνταγματικά κατοχυρωμένα και νομοθετικά διαμορφωμένα δικαιώματα του πολίτη, που αναπόφευκτα περιορίζονται από την άσκηση της αστυνόμευσης.

Συγκεκριμένα, το ένοπλο αυτό σώμα Ασφάλειας, έχει ως κύρια αποστολή του, την εξασφάλιση της δημόσιας ειρήνης και ευταξίας, της απρόσκοπτης κοινωνικής διαβίωσης των πολιτών, την πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος και την προστασία του κράτους και του δημοκρατικού πολιτεύματος στο πλαίσιο της συνταγματικής τάξης. Για την πραγματοποίηση των σκοπών αυτών, τα αστυνομικά όργανα προβαίνουν σε ενέργειες, νομικές ή υλικές, που είναι κατά την κρίση τους, αναγκαίες, με βάση την ιδιομορφία της βιοτικής περίπτωσης, που έχουν κάθε φορά να αντιμετωπίσουν. Μεταξύ των ενεργειών αυτών συγκαταλέγεται κατ' εξοχήν ο καταναγκασμός, δηλαδή η απειλή ή / και η χρήση βίας.

Σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα [άρ. 13 περ. δ] «σωματική βία συνιστά και η περιαγωγή άλλου σε κατάσταση αναισθησίας ή ανικανότητας για αντί-

σταση με υπνωτικά ή ναρκωτικά ή άλλα ανάλογα μέσα». Από την καθηγήτρια Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, ως βία έχει οριστεί «η χρησιμοποίηση μιας μυικής, ηλεκτρικής, μαγνητικής ή άλλης δύναμης, η οποία μεταβιβάζεται με τρόπο φυσικό επάνω στο ανθρώπινο σώμα ή σ' ένα πράγμα, εφόσον μέσω αυτής επιχειρείται να καμφθεί η αντίσταση ενός ατόμου και η ενέργεια που χρησιμοποιείται είναι πράγματι πρόσφορη γι' αυτόν τον σκοπό». Σύμφωνα δε με τον καθηγητή Δ. Σπινέλη, βία είναι «κάθε συμπεριφορά που συνιστά παρουσία πρόκληση κακού και είναι προορισμένη και πρόσφορη κατά την αντίληψη του δράστη να υπερνικήσει την αντίσταση που ο εξαναγκαζόμενος, είτε είχε προβάλει είτε αναμένεται να προβάλλει». Ο καθηγητής Ι. Μανωλεδάκης θεωρεί ότι «η εξασκούμενη από το δράστη υλική δύναμη ή απλή κίνηση πρέπει να επενεργεί πάνω στο σώμα του θύματος. Δεν αρκεί δηλαδή η ενέργεια του δράστη να προκαλεί φόβο και τρόμο στο θύμα, ούτε καν με τη μορφή της νευρικής διαταραχής, που μπορεί να έχει ακόμα και ορατά σωματικά συμπτώματα. Απ' την άλλη μεριά δεν αρκεί να πρόκειται για ψαύση του σώματός του, ώστε να μιλήσουμε για άσκηση βίας πάνω σε κάποιον. Και τούτο γιατί η επενέργεια της δύναμης πάνω στο σώμα του θύματος πρέπει να σημαίνει γι' αυτό στέρηση αντίστοιχης ελευθερίας στην κίνηση-δυνατότητα να λειτουργήσει όπως θα λειτουργούσε αν δεν επενεργούσε πάνω του η ξένη δύναμη».

Η βία μπορεί να ασκηθεί από τα αστυνομικά όργανα είτε ως σωματική είτε ως ψυχολογική. Η σωματική βία μπορεί να είναι απόλυτη, όταν δεν καταλείπει στον εξαναγκαζόμενο περιθώριο αυτόβουλης ενέργειας ή εξαναγκαζόσασα, όπου ναι μεν υπάρχει βουλευτική κυριαρχία του δρώντος στις σωματικές του κινήσεις, αλλά η βούλησή στη συγκεκριμένη μορφή αποτελεί προϊόν ψυχολογικού καταναγκασμού, ο οποίος ασκήθηκε από τρίτο. Στον τελευταίο αυτό όρο, υπάγεται τόσο η ψυχοσωματική όσο και η καθαρά ψυχολογική βία, δηλαδή η απειλή.

Ωστόσο, η χρήση βίας οιασδήποτε μορφής, ως μέσο επιβολής ή διατήρησης της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, συνιστά ιδιαίτερα επαχθή μορφή κρατικής επέμβασης στο πεδίο της προσωπικής ελευθερίας, της ιδιωτικότητας και της ελεύθερης γενικά εκδήλωσης και ανάπτυξης της προσωπικότητας των πολιτών. Με την εκδήλωση της κρατικής βίας δοκιμάζεται σε κάθε περίπτωση και με ιδιαίτερη ένταση το ουσιαστικό περιεχόμενο του κράτους δικαίου, γι' αυτό και η προσφυγή των αστυνομικών οργάνων στην απειλή ή στη χρήση φυσικού καταναγκασμού υπόκειται σε ισχυρούς τυπικούς και ουσιαστικούς περιοριστικούς όρους.

Ένα πλέγμα διατάξεων [Ν. 2800/2000, Π.Δ. 141/1991, ειδικοί ποινικοί νόμοι, διατάξεις δικονομικού ποινικού δικαίου], εξειδικεύει το περιεχόμενο της προληπτικής ή κατασταλτικής άσκησης της αστυνομικής αρμοδιότητας, κα-

θώς και τη νόμιμη άσκηση συγκεκριμένων καθηκόντων των αστυνομικών οργάνων, προσδιορίζοντας ειδικότερα τους περιορισμούς, στους οποίους υπόκειται η δράση τους, δηλαδή «το πότε πρέπει να κάνει τί ο αστυνομικός».

Παρά το πλήθος των διατάξεων, που ρυθμίζουν την άσκηση της αστυνομικής αρμοδιότητας, αλλά και ειδικότερα την άσκηση του αστυνομικού καταναγκασμού, δεν είναι δυνατή η πλήρης αποτύπωση, μέσα στο εκάστοτε ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, όλων των συγκεκριμένων όρων άσκησής τους για κάθε επιμέρους περίπτωση, όπου η εκδήλωσή τους δικαιολογείται από την εξυπηρέτηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Το νομικό πλαίσιο, ως ρύθμιση γενική και αφηρημένη, τυποποιεί ομάδες συμπεριφορών και καταστάσεων, ως επικίνδυνων για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, με βάση τα γενικά χαρακτηριστικά, που αυτές φέρουν. Ενόψει όμως της απέραντης ποικιλίας των μορφών, που ενδέχεται να λάβει η διακινδύνευση των ζωτικών εννόμων αγαθών και δικαιωμάτων, την ασφάλεια των οποίων εγγυάται σύμφωνα με το πολίτευμα η ύπαρξη της ΕΛ.ΑΣ., οι προϋποθέσεις με τις οποίες δικαιολογείται η άσκηση συγκεκριμένων όψεων της αστυνομικής αρμοδιότητας όπως ο καταναγκασμός, περιγράφονται από τον νόμο με τη χρήση αόριστων αξιολογικών εννοιών.

Ανατίθεται έτσι στη διακριτική ευχέρεια της ΕΛ.ΑΣ η αρμοδιότητα εξειδίκευσης των αορίστων αξιολογικών εννοιών, που διατυπώνει η νομοθεσία. Έχουν δηλαδή τα αστυνομικά όργανα τη δυνατότητα να κρίνουν τη συνδρομή των νομίμων λόγων, που θα περιορίσουν την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια κάποιου ή κάποιων. Το ζήτημα συναρτάται με την ιδιαιτερότητα, που διαθέτει από τη φύση της η αστυνομική δράση, η οποία προκειμένου να είναι άμεση και αποτελεσματική, οφείλει να ανταποκρίνεται με επάρκεια και ευελιξία στις εκάστοτε ειδικές συνθήκες διακινδύνευσης έννομων αγαθών, είτε αυτές σχετίζονται με τη διαφύλαξη της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, είτε με την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών, είτε και με την διασφάλιση της ζωής και της ακεραιότητας των ιδίων των αστυνομικών, οι οποίοι συχνά βρίσκονται κάτω από συνθήκες ιδιαίτερα δύσκολες και πιεστικές. Για τον λόγο αυτό, η αστυνομική αρμοδιότητα, που ασκείται κατά διακριτική ευχέρεια και η οποία ελέγχεται από τα διοικητικά δικαστήρια, ως προς την καλή χρήση και την τήρηση των άκρων ορίων της, πρέπει να διέπεται από την αρχή του προσφορότερου μέσου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου δημόσιου σκοπού.

Έτσι, ακόμη και εάν δικαιολογείται η προσβολή συγκεκριμένου έννομου αγαθού του πολίτη, η κρατική επέμβαση μπορεί νόμιμα να περιορίσει την ελευθερία του ατόμου ή άλλα δικαιώματά του, μόνον σε όση έκταση συντρέχει ανάγκη θεραπείας του δημοσίου συμφέροντος και μόνον εφόσον συ-

ντρέχουν οι ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις περιορισμού των δικαιωμάτων του, με τρόπο μάλιστα, που να εναρμονίζεται με τις αρχές της νομιμότητας και αναλογικότητας.

Ο συνδυασμός της τήρησης της αρχής της νομιμότητας και αυτής της αναλογικότητας, θέτει ουσιαστικά τα όρια της επιτρεπόμενης αστυνομικής παρέμβασης, στις περιπτώσεις όπου επιβάλλονται περιορισμοί στα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Οι αρχές αυτές προσδιορίζουν, στην περίπτωση, που παρέχεται από το νόμο διακριτική ευχέρεια να ενεργήσει ο αστυνομικός, τα μέσα, που κάθε φορά αρμολίζουν, για να προληφθεί η προσβολή ή να αποκατασταθεί το πληττόμενο αγαθό, με τρόπο έγκαιρο και αποτελεσματικό.

Εξάλλου, η συνεπής τήρηση της αρχής της νομιμότητας και αναλογικότητας και ειδικότερα, η συστηματική επίκληση και αξιοποίησή τους από την πλευρά των αστυνομικών, αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντική, όχι μόνο για την επιβολή αστυνομικών μέτρων και περιορισμών των δικαιωμάτων των πολιτών, αλλά και για την επιβεβαίωση της νομιμότητας των αστυνομικών ενεργειών, όταν αυτή αμφισβητείται.

Η αρχή της αναλογικότητας, η οποία πρωτοεμφανίστηκε στο γερμανικό αστυνομικό δίκαιο, θεμελιώνεται ρητά στα ελληνικά Συντάγματα του 1975, 1986, 2001 [άρ. 25 παρ. 1], αλλά και σε ειδικές διατάξεις της αστυνομικής νομοθεσίας [Π.Δ. 538/1989, Π.Δ. 141/1991], οι οποίες αναφέρονται στους κανόνες υπηρεσιακής συμπεριφοράς των αστυνομικών, και στα μέτρα που λαμβάνουν για την εκπλήρωση των καθηκόντων τους.

Η αρχή της αναλογικότητας αναλύεται σε τρεις επιμέρους αρχές, την αρχή της αναγκαιότητας, της καταλληλότητας και της αναλογικότητας με στενή έννοια.

Σύμφωνα με την αρχή της αναγκαιότητας, η λήψη μέτρων βίας από αστυνομικά όργανα δικαιολογείται αρχικά εφόσον ασκείται κατ' εξαίρεση και είναι απολύτως αναγκαία. Η αναγκαιότητα θεμελιώνει ή θα μπορούσε να λεχθεί επιτρέπει τη λήψη του αστυνομικού μέτρου. Σύμφωνα με την αρχή της καταλληλότητας, το μέτρο που χρησιμοποιεί η αστυνομική αρχή πρέπει να είναι πρόσφορο, δηλαδή ικανό να οδηγήσει στην πραγματοποίηση του προβλεπόμενου από το νόμο σκοπού. Η αρχή της αναλογικότητας με στενή έννοια, επιβάλλει την ύπαρξη εύλογης σχέσης μεταξύ του συγκεκριμένου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού. Η τελευταία δε αυτή αρχή αναλύεται και στις επιμέρους αρχές της ελάχιστης δυνατής προσβολής ή του ηπιότερου μέσου, την αρχή της αποφυγής ασύμμετρων ή δυσανάλογων συνεπειών και την απαγόρευση της χρονικής ασυνέπειας ή υπερβολής.

Η αστυνομία αποτελεί τον κύριο εκφραστή του όρου «δημόσια ένοπλη δύναμη», δηλαδή τον δημόσιο φορέα, ο οποίος, με βάση το νόμο, είναι αρμόδιος

να ασκεί υλική και ψυχολογική βία με την χρήση των όπλων. Η ένοπλη αστυνομική βία αποτελεί το κατεξοχή άμεσο και επώδυνο μέτρο κρατικού καταναγκασμού, για το λόγο αυτό, πρέπει να κινείται, πάντοτε, μέσα σε καθοριζόμενα από την αρχή της αναλογικότητας, πλαίσια. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία [Ν. 3169/2003], προσδιορίστηκαν οι προϋποθέσεις νόμιμης χρήσης, οι αρχές που οφείλουν να τη διέπουν καθώς και οι ειδικότερες προϋποθέσεις καταλληλότητας του αστυνομικού, προκειμένου να μπορεί να φέρει και να χρησιμοποιεί τον οπλισμό του.

Ειδικότερα [διάταξη 3] προβλέπεται ότι, κατά τη χρήση πυροβόλου όπλου, εφαρμόζονται οι αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, σύμφωνα με τις οποίες, ο αστυνομικός οφείλει να εξαντλήσει την ηπιότερη μορφή χρήσης αυτού και την απόλυτα αναγκαία και ήπια μορφή προσβολής. Αντίστοιχη εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας εξειδικεύεται στις διατάξεις του πιο πάνω νόμου, κατά τη χρήση όπλου, η οποία κλιμακώνεται, κατά αξιολογική διαβάθμιση, από την πιο ήπια (εκφοβιστικός περιορισμός) στην επαχθέστερη μορφή της (πυροβολισμός εξουδετέρωσης).

Οι Βασικές Αρχές των Η.Ε. για την χρήση βίας και πυροβόλων όπλων, από αξιωματούχους επιβολής του Νόμου, αναφέρουν ότι «οι αξιωματούχοι δεν θα χρησιμοποιούν πυροβόλα όπλα εναντίον προσώπων παρά μόνον σε αυτοάμυνα ή σε άμυνα τρίτων εναντίον της επικείμενης απειλής θανάτου ή σοβαρού τραυματισμού».

Οι αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας εκφράζονται στο άρθρο 3 του Κώδικα του Ο.Η.Ε., το οποίο ορίζει ότι «οι αξιωματούχοι επιβολής του νόμου μπορούν να χρησιμοποιούν βία μόνον όταν αυτό είναι αυστηρά απαραίτητο και στην απαραίτητη έκταση για την εκτέλεση του καθήκοντός τους. Αν η χρήση βίας είναι αναπόφευκτη τα μέλη των σωμάτων ασφαλείας πρέπει να ασκούν αυτοσυγκράτηση στην χρήση της».

Η απαγόρευση και η διάλυση δημόσιας συνάθροισης στο ύπαιθρο, που είναι παράνομη ή έχει μετατραπεί σε παράνομη, γίνεται όπως προβλέπει το Σύνταγμα [άρ. 11 παρ. 2 εδ. β'] και όπως ο «νόμος ορίζει». Πρόκειται για τις ισχύουσες διατάξεις του «Κανονισμού Διάλυσης Δημόσιων Συναθροίσεων», του Ν.Δ. 794/1971 και Β.Δ. 269/1972. Έτσι είναι επιτρεπτή η διάλυση δημόσιας συνάθροισης, όχι μόνον όταν επίκειται κίνδυνος για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, αλλά και όταν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, με την τήρηση της ακόλουθης διαδικασίας:

α] με την άσκηση πειθούς χωρίς υλική βία. Η αστυνομική αρχή προσκαλεί στον τόπο της συνάθροισης τους εκπροσώπους της διοικητικής και δικαστικής αρχής, στους οποίους ανακοινώνει ότι συντρέχει νόμιμος λόγος για τη διάλυσή της.

β] με την άσκηση υλικής βίας, χωρίς χρήση των όπλων. Σε περίπτωση που οι μετέχοντες στη συνάθροιση δεν υπακούσουν στην πρόσκληση, η οποία σημειωτέον περιλαμβάνει υπόμνηση των ποινικών κυρώσεων, που προβλέπει το αδίκημα «θρασύτητα κατά της αρχής» [Π.Κ. άρ. 171], ο εκπρόσωπος της αστυνομικής αρχής «διατάσσει» τη διάλυσή της. Η διάλυση ενεργείται με την χρήση των «πρόσφορων προς τον σκοπό τούτο μέσων», δηλαδή των μέσων, που είναι κατάλληλα, με βάση τις αρχές της αναγκαιότητας, αναλογικότητας και επιείκειας. Η επιλογή των «πρόσφορων μέσων» πραγματοποιείται «κατά την κρίση» του διατάσσοντος, αλλά «με εκτίμηση της κατάστασης»-κριτήρια που ελέγχονται από το διοικητικό δικαστή. Τα μέσα [μορφές σωματικής βίας], μνημονεύονται από το νόμο ενδεικτικά με την εξής κατάταξη: βίαιη απώθηση, καταιονισμός με νερό, αστυνομική ράβδος, υποκόπανοι όπλων, δακρυγόνα και άλλα συναφή μέσα. Στα συναφή μέσα περιλαμβάνονται τα χημικά μέσα, εφόσον δεν είναι επιβλαβή για την υγεία και τη σωματική ακεραιότητα των ατόμων, αλλά, απλά προσωρινά, τα καθιστούν ανίκανα να δράσουν. Τα χημικά μέσα διακρίνονται σε καπνογόνα, εμετικά, παρηνιστικά και δακρυγόνα.

γ] με την χρήση όπλων. Ο εκπρόσωπος της αστυνομικής αρχής, αφού ζητήσει την γνώμη των παρόντων εκπροσώπων της δικαστικής αρχής «δύναται» να «διατάξει» την χρήση των όπλων από τα αστυνομικά όργανα, το έσχατο και εντελώς εξαιρετικό μέτρο αστυνομικής υλικής βίας. Η χρήση των όπλων, η οποία αρχικά αποτελεί «εκφοβιστική» βολή στον αέρα, μπορεί να γίνει σε περίπτωση άμυνας, κατάστασης ανάγκης και αντιμετώπισης αντίστασης.

Το ΣτΕ, ήδη πριν από εξήντα χρόνια, αποφάνθηκε [343/1943] ότι «τα αστυνομικά όργανα δεν μπορούν να ασκήσουν βίαια μέτρα κατά των πολιτών, παρά μόνο κατ' εξαίρεση και μόνο όπου ο νόμος επιτρέπει ή η αντίσταση κακοποιού ή άλλος κίνδυνος καθιστούν ταύτα απολύτως αναγκαία».

Το Διοικητικό Εφετείο Θεσσαλονίκης [799/2012] επιδίκασε χρηματική ικανοποίηση 300 χιλ. ευρώ, για ηθική βλάβη, στο «θύμα της περιφνημής υπόθεσης ζαρντινιέρας» [Δ.Α], για τον τραυματισμό, που του προκάλεσαν όργανα της Ελληνικής Αστυνομίας, κατά την εκτέλεση της υπηρεσίας τους, στον εορτασμό της 33^{ης} επετείου του Πολυτεχνείου [17.11.2006].

Σχετικά με την ίδια υπόθεση, το τριμελές Εφετείο Θεσσαλονίκης καταδίκασε [16.12.2008] οκτώ αστυνομικούς για επικίνδυνη σωματική βλάβη, με ποινές φυλάκισης από 15 μέχρι 39 μήνες. Η υπόθεση σχολιάστηκε αρνητικά από τον ημερήσιο τύπο, καθώς οι ποινές θεωρήθηκαν δυσανάλογες μικρές σχετικά με τη σοβαρότητα της πράξης. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο [Πενταμελές Εφετείο 18.1.2013], καταδίκασε μόνον δύο από τους κατηγορούμενους, σε ποινή φυλάκισης 2,5 χρόνια και αθώωσε τους υπόλοιπους έξι.

Το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών [άρ. 1096/2011] έκρινε ότι «η χρήση των

δακρυγόνων χημικών ουσιών, κατά τις διαδηλώσεις του Ιουνίου 2006 και Φεβρουαρίου 2007 [8.6.2006, 27.6.2006 και 22.2.2007], τελούσε σε εύλογη σχέση με τα εγκλήματα που διαπράττονταν, ο περιορισμός δε των εκκαλούντων στην άσκηση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι κατά τις εν λόγω συγκεντρώσεις, δεν συνιστά παράνομη από την πλευρά των αστυνομικών οργάνων προσβολή της προσωπικότητάς τους, αλλά αποτελούσε αναγκαίο μέτρο για την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων [υγείας, ζωής, περιουσίας] των αστυνομικών και των υπόλοιπων διαδηλωτών και τρίτων πολιτών και την προάσπιση της δημόσιας τάξης και της ομαλής κοινωνικοοικονομικής ζωής της πόλης.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ομόφωνα [9829/2007], έκρινε ότι η ρήψη δακρυγόνων σε ειρηνικές διαδηλώσεις, αποτελεί παραβίαση ανθρωπίνου δικαιώματος. Ειδικότερα, η απόφαση εκδόθηκε μετά από προσφυγή εκπαιδευτικού [Αλί Γκιουνές] κατά της Τουρκίας, ο οποίος είχε δεχθεί κατά πρόσωπο δακρυγόνο από την αστυνομία, κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του σε διαδήλωση κατά τη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ τον Ιούνιο του 2004, στην Κωνσταντινούπολη. Το δικαστήριο δικαίωσε τον Τούρκο διαδηλωτή και επιδίκασε κατά του κράτους, αποζημίωση 10 χιλ. ευρώ και δικαστικά έξοδα 1.500 ευρώ, κρίνοντας ότι η ρίψη δακρυγόνων εναντίον ειρηνικών διαδηλωτών και ιδιαίτερα εναντίον μεμονωμένων προσώπων, συνιστά παραβίαση [άρ. 3] της Σύμβασης Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με το οποίο απαγορεύεται κάθε κακομεταχείριση.

Ανεξάρτητες Αρχές, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η Διεθνής Αμνηστία έχουν ασχοληθεί με τα θέματα βίαιης καταστολής διαδηλώσεων.

Ειδικότερα ο Συνήγορος του πολίτη στην ετήσια έκθεση του 2011, επισημαίνει ότι η ΕΛ.ΑΣ έχει σημειώσει πρόοδο στον τομέα του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και καταβάλλει προσπάθεια ώστε να αποβάλλει παραδοσιακές αντιλήψεις περί καταστολής.

Η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει περιπτώσεις υπερβολικής χρήσης βίας από αστυνομικούς κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων. Σχετικά δε με την χρήση χημικών ερεθιστικών ουσιών, κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων το Μάρτιο 2012, σημειώνει ότι αν και είναι «λιγότερα θανατηφόρα» από ότι τα πυροβόλα όπλα, οι συνήθεις τύποι δακρυγόνων αερίων μπορούν επίσης να προκαλέσουν θανάτους και σοβαρούς τραυματισμούς, αν χρησιμοποιηθούν με τρόπο εσφαλμένο.

Η Ελληνική Αστυνομία και συγκεκριμένα το Τμήμα Γενικής Αστυνόμευσης -Κέντρο Επιχειρήσεων, ως υπεύθυνο για την τήρηση της δημόσιας τάξης, σε συνέντευξη του, στις 21.11.2011 και 13.12.2012, σχετικά με τη δράση του κατά τις δημόσιες υπαίθριες συγκεντρώσεις, υποστήριξε τα ακόλουθα:

«Μόλις η Αστυνομία έχει πληροφορία για «συγκέντρωση» σχεδιάζονται και λαμβάνονται μέτρα, ανάλογα με το είδος της συγκέντρωσης [πολιτική, θρησκευτική, συνδικαλιστική], το μέγεθος, την κοινωνική προέλευση των συγκεντρωμένων. Στην αρχή δίνεται μια απλή εντολή για περιφρούρηση [10-15 αστυνομικοί], για να μην παρεισφρύνουν άτομα που προκαλούν προβλήματα. Όταν υπάρχουν πληροφορίες για συμμετοχή αντιεξουσιαστικών ομάδων, στην περιφρούρηση υπεισέρχονται ειδικές μονάδες [εγκληματολογικών ερευνών, συνεργεία κατάσβεσης πυρκαγιάς]. Διατάσσεται περιφρούρηση σε «ευαίσθητες εγκαταστάσεις» [δημόσια κτίρια, Τράπεζες], στον τόπο συγκέντρωσης ως και κατά μήκος της πορείας. Ανάλογα με την εξέλιξη της συγκέντρωσης δίνονται οδηγίες από το Κέντρο Επιχειρήσεων για αναδίπλωση ή επέμβαση των δυνάμεων. Σε επίπεδο συναγερμού-ετοιμότητας βρίσκεται κατ' αρχή η Διεύθυνση Αστυνομικών Επιχειρήσεων, ενώ στη συνέχεια συνεισφέρουν και οι άλλες δυνάμεις.

Σύμφωνα ακόμη με την αστυνομία, οι επεμβάσεις διέπονται από την αρχή της αναλογικότητας και όχι της σκοπιμότητας. Είναι μάλιστα φορές, που αποφεύγονται οι συλλήψεις για «μικρά αδικήματα» [διακοπή της κυκλοφορίας, εξυβρίσεις], για να μην προκληθούν εντάσεις. Τονίζεται ιδιαίτερα ότι προτεραιότητα της αστυνομίας είναι η αναγκαιότητα προστασίας κάποιων αγαθών σε συνάρτηση με τα προκαλούμενα αποτελέσματα. Οι επεμβάσεις γίνονται σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους. Εκτροπή υπάρχει από τη στιγμή που παύει η διαδήλωση να είναι «ήσυχη». Προηγείται ανακοίνωση του παρισταμένου εισαγγελικού λειτουργού για διάλυση [τρεις φορές]. Στη συνέχεια η εξέλιξη οδηγεί σε κλιμάκωση των μέτρων επέμβασης. Τα μέτρα αντιμετώπισης είναι στην αρχή τα χαρακτηριζόμενα ως «ήπια», όπως φραγμός, απώθηση. Η ρίψη δακρυγόνων, τα οποία δεν είναι χημικά, θεωρείται το ηπιότερο μέτρο αντιμετώπισης και ανάλογο με το προστατευόμενο αγαθό. Η ρίψη νερού δεν είναι συχνό μέτρο, χρησιμοποιείται δε όχι εναντίον των διαδηλωτών, αλλά για την κατάσβεση πυρκαγιών από μολότοφ. Χρήση χειροβομβίδων κρότου-λάμψης γίνεται πάντοτε σε ανοικτό χώρο και δεν δημιουργεί προβλήματα. Η χρήση βομβών μολότοφ από τους διαδηλωτές, με κροτίδες ισχυρότερες και ανεξέλεγκτες, προκαλούν σε διαδηλωτές τραυματισμούς, οι οποίοι αποδίδονται σε ενέργειες της αστυνομίας. Πλαστικές σφαίρες δεν χρησιμοποιούνται από την ελληνική αστυνομία, δεδομένου ότι ούτε η ελληνική κοινωνία είναι έτοιμη να αποδεχτεί το μέτρο αυτό. Η αστυνομική ράβδος είναι το έσχατο μέσο, που χρησιμοποιείται σε συμπλοκή κατά τη σύλληψη, όταν προβάλλεται αντίσταση, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες, με αποτέλεσμα να έχουμε δυσάρεστες συνέπειες [βλ. υπόθεση Αυγουστίνου].

Τα δακρυγόνα είναι δυσάρεστα όχι όμως επικίνδυνα. Περιέχουν την ουσία CS, η οποία έχει κριθεί, τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από εθνι-

κό δικαστήριο, ότι δεν είναι επιβλαβής. Εξάλλου η χρησιμοποιούμενη ουσία ελέγχεται προηγούμενα από το Χημείο του κράτους.

Μετά τα επεισόδια του Δεκεμβρίου 2008 δημιουργήθηκε ένα επιχειρησιακό σχέδιο αποκαλούμενο «NEMΕΣΙΣ». Σ' αυτόν το σχεδιασμό κωδικοποιήθηκαν οι ενέργειες και ολόκληρη η διαδικασία σε ευρείας κλίμακα διαδηλώσεις. Οι διαδηλώσεις του Δεκεμβρίου 2008 ήταν εκτεταμένες σε πολλές μεγάλες εστίες, με ετερόκλητα στοιχεία, όπως άτομα από όλες τις ηλικιακές ομάδες, ακόμη και με παιδιά από δημοτικά σχολεία. Το 2012 πραγματοποιήθηκαν 2000 περίπου διαδηλώσεις σε όλη την Ελλάδα».

Η άγνοια του πολίτη για τα νόμιμα όρια της ασκούμενης βίας και η πεποίθηση των αστυνομικών ότι ακολουθούν το γράμμα του νόμου για «νόμιμη δράση» καθιστούν την αστυνομική βία ιδιαίτερα «επικίνδυνη». Για να είναι επομένως νόμιμη, η χρήση βίας, από τα θεσμικά όργανα, πρέπει να κινείται πάντοτε μέσα στα αυστηρά καθοριζόμενα πλαίσια, των συνταγματικά κατοχυρωμένων, αρχών της νομιμότητας, αναγκαιότητας, αναλογικότητας και επιείκειας, έτσι ώστε να αποκτήσουν και πάλι οι υπαίθριες συναθροίσεις τη θέση που είχαν στην Αρχαία Ελλάδα και όχι να είναι συνώνυμο της βίας και της καταστροφής.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (2004). Εγκληματολογία, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Amnesty International (2012). Europe: Policing demonstrations in the European Union (<http://www.amnesty.org>).
- Αναγνωστόπουλου, Α. (2011). «Σκέψεις για την υπέρβαση αμύνης από αστυνομικό υπάλληλο», Ποινική Δικαιοσύνη 4, σελ. 438.
- Arap, J. & Carrera, S. (2004). «Maintening security within borders. Toward a permanent state of emmergency in the EU?», Alternatives: Global, Local Political 29(4), σελ. 399-416.
- Βιδάλη, Σ. (2007). Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Βιδάλη, Σ. (2012). Αστυνομία, έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινα δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Comninos, A. (June 2012). «Association and the Internet», Freedom of Peaceful Assembly and Freedom of Association and the Internet (<http://www.apc.org>).
- Δαγτόγλου, Δ. (2005). Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- della Porta, D., Peterson, A. & Reiter, H. (2006). The policing of transnational protest, Ashgate, Hampshire/England.

- Δημητρόπουλος, Α. & Παπαϊωάννου, Ζ. (2007). Συνταγματικά Δικαιώματα και Διαδίκτυο (<http://www.greeklaws.com>).
- Human Rights Review (2012). How fair is Britain? An assessment of how well public authorities protect human rights. Art. 11, «Freedom of Assembly and Association», Equality and Human rights commission (<http://www.equalityhumanrights.com>).
- Καράκωστας, Β. (1993). «Για το δικαίωμα του συνέρχεσθαι», Δίκη 24, σελ. 97.
- Κασιμάτης, Γ. (1986). Συνταγματικό Δίκαιο ΙΙ, Οι λειτουργίες του κράτους, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κοκκινάκη, Κ. (2006). «Η σημασία του δικαιώματος του συνέρχεσθαι για την εφαρμογή του ποινικού δικαίου», Ποινική Δικαιοσύνη 10, σελ. 1194-1201.
- Κουράκης, Ν. (1991). Ειδικά εγκληματολογικά θέματα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Λαμπροπούλου, Ε. (1999). Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μάνεσης, Α. (1980). Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1994). Επιβουλή της δημόσιας τάξης, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1994). Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Μαντζούφας, Π. (2008). «Προστασία προσωπικών δεδομένων και δημόσια ασφάλεια», στο: Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών & Όμιλος «ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ», Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 14-15 Μαρτίου 2008, Καμτσίδου Ι. (επιμ.), Ηλεκτρονική παρακολούθηση σε υπαίθριους χώρους, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Μπακόπουλος, Ι. (1995). Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι σε ελληνικό, γαλλικό και αγγλικό δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μαυριάς, Κ. (2000). Συνταγματικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- OSCE/ODIHR (Office for Democratic Institutions and Human Rights) (2010). Guidelines on Freedom of Peacefull Assembly, 2η έκδ., OSCE, Warsaw (<http://www.osce.org>).
- Παπαϊωάννου, Ζ. (2003). Η αρχή της αναλογικότητας κατά την άσκηση αστυνομικής εξουσίας, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Παπαϊωάννου, Ζ. (2004). Περιεχόμενο και όρια της αστυνομικής εξουσίας- Η λειτουργική αρμοδιότητα του αστυνομικού προσωπικού της Ελληνικής Αστυνομίας, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Παπαϊωάννου, Ζ. (2006). Αστυνομικό Δίκαιο, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Πιτσογιάννης, Π. (1987). Συναθροίσεις-Συγκεντρώσεις, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

- Ράικος, Α. (2008). Συνταγματικό Δίκαιο. Θεμελιώδη δικαιώματα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σβώλος, Α. & Βλάχος, Γ. (1955). Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Σοφουλάκη, Λ. (2002). Η χρήση βίας από τα αστυνομικά όργανα ως υλικό μέτρο άσκησης αστυνομικής εξουσίας, Αρχείο Νομολογίας ΝΓ, 2002, σελ. 401-417.
- Στεργιούλης, Ε. (2001). Η Ελληνική Αστυνομία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2003). «Αστυνομική βία και ανθρωπίνια δικαιώματα», Ποινική Δικαιοσύνη 12, σελ. 1352-1362.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2007). «Προσωπικά δεδομένα και διαδηλώσεις», Ποινική Δικαιοσύνη 11, σελ. 1280-1284.
- Συνήγορος του πολίτη (2011). Ετήσια έκθεση, Αθήνα (www.synigoros.gr/reports).
- Τάχος, Α. (1990). Δίκαιο της δημοσίας τάξης, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Τσάτσος, Δ. (1994). Συνταγματικό Δίκαιο-Τόμος Γ', Θεμελιώδη δικαιώματα-Γενικό Μέρος, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Χρυσανθάκης, Χ. (1996). «Το δίκαιο Δημόσιας Τάξεως στη Νομική», Αστυνομική Επιθεώρηση, Μάρτιος 1996.
- Χρυσόγονος Κ. (2006). Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Weber, M. (1996). Κοινωνιολογία του κράτους, Κένταυρος, Αθήνα.

Διαδικτυακές πηγές

- Democratic Dialogue. Politics in Public: Freedom of Assembly and the Right to Protest (<http://www.cain.ulst.ac.uk>).
- Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (<http://www.nchr.gr>).
- Freedom of assembly and expression and public order of online resource centres, Oxford University Press (<http://www.oup.com/uk>).
- Human Rights Principles and the legal framework for peaceful protest (<http://publications-parliament.uk>).
- Human Rights Watch (<http://www.hrw.org>).
- (The) International Center for Not-for-Profit Law (<http://www.icnl.org>).
- Justice Police Institute (<http://www.justicepolicy.org>).
- Legal Search Engines (<http://lawnet.gr>).
- Νομική βάση Δεδομένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (<http://www.eur-lex.europa.eu>).
- Νομική Σχολή, ΕΚΠΑ (<http://www.law.uoa.gr>).
- Organization for Security and Co-operation in Europe (<http://www.legislationline.org>).
- Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ανθρωπιστικού Δικαίου και Ανθρωπιστικής Δράσης (<http://des.panteion.gr/ekekdaad.html>).

Κάτω τα χέρια από τις αγροτικές φυλακές!

ΑΛΙΚΗ ΠΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ

*Ομότιμη Καθηγήτρια και τ. Πρύτανης του Παντείου Πανεπιστημίου,
Πρόεδρος του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*

Η ορμητική λαίλαπα ξεπουλήματος της γης της άτυχης χώρας μας έφθασε και στο ξεπούλημα της έκτασης που ανήκει στις αγροτικές φυλακές, ιδίως στις σημαντικότερες της Κασσάνδρας. Ωστόσο, χωρίς αυτές τις εκτάσεις η λειτουργία αυτού του πολύ επιτυχημένου σωφρονιστικού ιδρύματος καθίσταται αδύνατη.

Σημειωτέον ότι και οι μικρότερες αγροτικές φυλακές της Τίρυνθας είναι πετυχημένες.

Εν μέσω της άθλιας κατάστασης των σωφρονιστικών ιδρυμάτων μας, κυρίως λόγω της συνεχούς αύξησης του αριθμού των κρατουμένων, προσπαθούν τώρα να καταστρέψουν αυτή την τόσο πετυχημένη κατηγορία σωφρονιστηρίων, των αγροτικών φυλακών.

Αντί της καταστροφής, θα έπρεπε να οργανωθεί η κοινωφελής δράση τους, εν μέσω της απελπιστικής κατάστασης που μαστίζει τα λαϊκά στρώματα. Δηλαδή, να ενισχυθούν οι καλλιέργειες και η απόδοσή τους να διατίθεται, με συνειδητή συμμετοχή των ίδιων των κρατουμένων σ' αυτές, για την ανακούφιση των περισσότερο πασχόντων πτωχών ατόμων, ιδίως αδυνατούντων να εργασθούν.

Με αυτό τον τρόπο, οι αγροτικές φυλακές θα εξυπηρετούσαν εκτός από τη διατήρηση της σωματικής υγείας των κρατουμένων και την καλλιέργεια του κοινωφελούς πνεύματός τους, ώστε όταν απολυθούν από τις φυλακές να μπορούν να είναι ωφέλιμα κοινωνικά στοιχεία.

Έτσι, εν μέσω της κρίσιμότερης γενικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα, οι αγροτικές φυλακές θα γίνονταν κέντρα θετικότητας κοινωνικής συμβολής.

Σ' αυτό το σημείο αισθάνομαι καθήκον μου, να προσθέσω ότι τον κώδωνα του κινδύνου καταστροφής αυτών των χρήσιμων ιδρυμάτων, εσήμανε πρώτος ο αγαπητός συνάδελφος Αντώνης Μαγγανάς, που συνδυάζει την επιστημονική γνώση και δράση με έντονο κοινωφελές πνεύμα. Αυτό το πνεύμα μετέδωσε και στους συνεργάτες και στους μαθητές του, τους οποίους ειλικρινά περιέβαλε και με την αγάπη του, διεγείροντας έτσι και σ' αυτούς αυτή τη στάση.

Ευτύχησα να συνδεθώ μαζί του φιλικά και επιστημονικά, παρακολούθησα την προσήλωση και το θάρρος, με τα οποία αντιμετώπισε βαρειές αντιξοότητες της ζωής, που ουδέποτε εκλόνισαν την ψυχική του ανωτερότητα, μάλλον την ενίσχυσαν.

Του εύχομαι με όλη την καρδιά μου να συνεχίζει επί πολλά χρόνια, να επηρεάζει θετικά τόσο τους συναδέλφους όσο και την κοινωνία γενικά με το φωτεινό του παράδειγμα.

Τρομοκρατικές επιθέσεις αυτοκτονίας με χρήση πυροβόλων όπλων και η Ευρωπαϊκή αντίδραση

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΔΕΛΛΗΣ

*Αξιωματικός Ελληνικής Αστυνομίας, Υπ. Διδάκτορας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Σε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες διαρκώς μεταβαλλόμενες παγκοσμίως, έχει παρατηρηθεί τα τελευταία χρόνια σε χώρες της ΕΕ το φαινόμενο των τρομοκρατικών επιθέσεων αυτοκτονίας με τη χρήση πυροβόλων όπλων. Στο παρόν κείμενο γίνεται μια αξιολόγηση της κατάστασης, ως προς τους λόγους υιοθέτησης αυτού του τρόπου δράσης από τρομοκράτες και τις προκλήσεις που τίθενται στις αρχές επιβολής του νόμου.

Η βία στην εποχή μας, μέσα σε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες διαρκώς μεταβαλλόμενες, μεταλλάσσεται ποιοτικά και αυξάνει με γεωμετρική πρόοδο. Κατά την επικρατέστερη άποψη, βία είναι η συμπεριφορά εναντίον ενός άλλου προσώπου η οποία απειλεί, επιχειρεί ή προξενεί φυσική ή ψυχολογική βλάβη με πρόθεση. Εγκλήματα βίας συνήθως τελούνται με τη βοήθεια κάποιου μέσου, όπως π.χ. τα πυροβόλα όπλα, τα οποία όχι μόνο ενισχύουν αλλά μπορούν να υποκαταστήσουν πλήρως την ανθρώπινη δύναμη, προσδίδοντας φονική δυνατότητα σε οποιονδήποτε ικανό χρήστη τους.

Στις κοινωνίες του σήμερα τα όπλα και ιδιαίτερα τα πυροβόλα όπλα βρίσκονται παντού, σε κάθε χώρα του κόσμου. Χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά σε κάθε σύγκρουση και παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στην καταπάτηση

των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τόσο μέσω της άμεσης χρήσης τους όσο και μέσω της απειλής χρήσης τους. Τα βίαια εγκλήματα όπως ληστείες, ανθρωποκτονίες και τρομοκρατικές επιθέσεις, τείνουν όλο και περισσότερο να διαπράττονται με τη χρήση πυροβόλων όπλων, που μπορούν να βρεθούν στην κατοχή τόσο ενηλίκων όσο και ανηλίκων δραστών. Παρά το γεγονός ότι τα πυροβόλα όπλα στις περισσότερες χώρες αποτελούν αυστηρά ελεγχόμενο είδος, αποδεικνύεται ότι η πρόσβαση σε αυτά δεν είναι τόσο δυσχερής, εφόσον υπάρχουν ακόμα και ηλεκτρονικές σελίδες στις οποίες άτομα μπορούν να παραγγείλουν παράνομα οπλισμό ή να λάβουν οδηγίες ώστε να κατασκευάσουν αυτοσχέδια όπλα. Επομένως, τη στιγμή που η ανάπτυξη της τεχνολογίας στον τομέα της βιομηχανίας παραγωγής όπλων αυξάνει τις δυνατότητες πρόκλησης βλάβης, ταυτόχρονα, οι τεχνολογίες της πληροφορίας συντελούν στην πρόσβαση, την εύκολη απόκτηση και τη χρήση των μέσων αυτών.

Τα πυροβόλα όπλα είναι, στην εποχή μας, ένα από τα πλέον χρησιμοποιούμενα για εγκληματικούς σκοπούς μέσα, ενώ η κυκλοφορία και η διάδοσή τους μεταξύ εγκληματιών έχει κατά καιρούς δημιουργήσει έντονη φιλολογία καθώς και θεωρητικές αντιπαραθέσεις για την αιτιώδη συνάφεια διάδοσης πυροβόλων όπλων και βίας. Υποστηρίζεται γενικά (Livingston 1996: 155) ότι η πρόθεση για τη διάπραξη εγκλήματος από τον εν δυνάμει δράστη προηγείται και καθορίζει την επιλογή των όπλων. Η παρουσία ενός πυροβόλου όπλου, εξαιτίας του αυξημένου τραυματικού αποτελέσματος που δύναται να προκαλέσει, μπορεί να μετατρέψει μια παρορμητική βίαιη επίθεση σε ανθρωποκτονία, ή μια συμβολική επίθεση από μεμονωμένο δράστη με τρομοκρατικά κίνητρα σε σφαγή, με μεγάλο αριθμό θυμάτων.

Φυσικά, κάθε είδους τεχνολογία δύναται να χρησιμοποιηθεί από τους δράστες κάποιου εγκλήματος για να επιτύχουν πιο εύκολα το στόχο τους. Ωστόσο, η τεχνολογία των πυροβόλων όπλων είναι, στην προκειμένη περίπτωση, το μέσο που διευκολύνει την επίτευξη του εγκληματικού στόχου και συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη προσβολή του προστατευμένου εννόμου αγαθού, χωρίς όμως να αλλάζει η ουσία της εγκληματικής πράξης. Εντούτοις, η έκταση του αποτελέσματος και ο συνεπαγόμενος τρόμος στο ευρύτερο κοινό που ενημερώνεται για το συμβάν είναι πολύ μεγαλύτερα. Με τη χρήση όπλου, ένας φόνος μπορεί να διαπραχθεί από μεγαλύτερη φυσική απόσταση για προστασία του δράστη, με μεγαλύτερη ψυχική αποστασιοποίηση του πράττοντος από την ενέργειά του και βέβαια με τη λιγότερη φυσική προσπάθεια και μυϊκή δύναμη.

Ως εκ τούτου, τα πυροβόλα όπλα θεωρούνται μέσα διευκόλυνσης του εγκλήματος που στηρίζουν όλων των ειδών τα εγκληματικά φαινόμενα. Αποτελούν κοινό παρονομαστή στο οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατική δραστηριότητα. Από πολλούς υποστηρίζεται ότι χωρίς αυστηρούς ελέγ-

χους και περιορισμούς στην παραγωγή και διακίνηση των όπλων και ελλείψει μέτρων προστασίας των ανθρώπων από την κακοχρησία τους, αναριθμητά άτομα θα συνεχίσουν να υποφέρουν και να υφίστανται τις καταστροφικές συνέπειες από τη διαθεσιμότητα των πυροβόλων όπλων. Η ευρύτερη διαθεσιμότητα των πυροβόλων όπλων στην παράνομη αγορά αυξάνει την πιθανότητα της χρήσης τους σε βίαια εγκλήματα, όπως τρομοκρατικές ενέργειες και συνιστά άμεση απειλή για τη δημόσια ασφάλεια και προκαλεί κοινωνικό άγχος.

Η τρομοκρατία είναι μια απειλή που δεν γνωρίζει σύνορα και μπορεί να επηρεάσει καταστάσεις και ανθρώπους, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους θέση. Τα Κράτη Μέλη της ΕΕ και οι πολίτες τους δεν αποτελούν εξαίρεση. Άτομα και ομάδες που πιστεύουν ότι μπορούν να προωθήσουν τους πολιτικούς τους στόχους με τη χρήση της τρομοκρατίας συνιστούν σοβαρή απειλή για τις δημοκρατικές αξίες των κοινωνιών μας και για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών της ΕΕ, ιδίως με την αδιάκριτη στόχευση αθώων ανθρώπων. Οι τρομοκρατικές ενέργειες είναι εγκληματικές και αδικαιολόγητες, και πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τέτοιες κάτω από όλες τις συνθήκες. Η Απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ του Συμβουλίου, η οποία τροποποιήθηκε το 2008, παρέχει ένα κοινό ορισμό των τρομοκρατικών και σχετιζόμενων με τρομοκρατία αδικημάτων.

Πολλά έχουν ειπωθεί για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα της διεθνούς τρομοκρατίας, ιδίως μετά την εμφάνιση του αυτοαποκαλούμενου ισλαμικού κράτους. Κατά τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια αυξημένη χρήση πυροβόλων όπλων από τρομοκράτες και βίαιους εξτρεμιστές για μια ποικιλία των επιθέσεων στην ΕΕ (π.χ. Τουλούζη/Γαλλία 11-22 Μαρτίου 2012, Βρυξέλλες/Βέλγιο 24 Μαΐου 2014, Παρίσι/Γαλλία 7-9 Ιανουαρίου 2015, 13 Νοεμβρίου 2015). Αυτός ο τρόπος δράσης χαρακτηρίζεται από αποτελεσματικότητα από πλευράς φονικότητας, επειδή συνήθως οι στόχοι είναι προσεκτικά επιλεγμένοι και πολυπληθείς. Ακόμη και οι επιθέσεις που διεξάγονται από δράστες «μοναχικούς λύκους» με τη χρήση πυροβόλων όπλων έχουν πολλαπλά θύματα λόγω των επιλεγμένων εύκολων στόχων, και ο αντίκτυπος αυτών των πράξεων για το ευρύ κοινό είναι τεράστιος. Αυτό το είδος συμβάντων προκαλεί επίσης πράξεις μίμησης από ισλαμιστές τρομοκράτες (μάρτυρες) πρόθυμους και ικανούς να αναλάβουν μια συντονισμένη επίθεση, στην οποία εθελοντικά θα πεθάνουν. Το μήνυμα που αποστέλλεται στη διεθνή κοινότητα είναι υψίστης σημασίας.

Η διαθεσιμότητα και τα χαρακτηριστικά των πυροβόλων όπλων στρατιωτικού τύπου τα καθιστούν όπλα επιλογής για τους τρομοκράτες, και μερικές φορές η χρήση τους συνοδεύεται από ειδική τακτική, τεχνικές και διαδικασίες που έχουν αποκτηθεί με στρατιωτική εκπαίδευση σε εμπόλεμες ζώνες.

Οι επιθέσεις αυτοκτονίας με πυροβόλα όπλα ως μια νέα τάση προσφέρουν στους τρομοκράτες διάκριση στόχων, δυνατότητα για ένα μεγάλο αριθμό των θυμάτων, ευελιξία κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, αντίκτυπο στις δυνάμεις ασφαλείας και το προσωπικό τους και πάνω από όλα, η δημοσιότητα στα παγκόσμια μέσα μαζικής ενημέρωσης πολλαπλασιάζεται όταν η επίθεση διαρκεί περισσότερο από μια βομβιστική επίθεση αυτοκτονίας. Η ανταλλαγή πυροβολισμών κατά τη διάρκεια ενός ανθρωποκνηνητού μετά την επίθεση, ιδίως υπό το φως της ημέρας, θα θέσει τους δράστες στο επίκεντρο της διεθνούς δημοσιότητας, γεγονός το οποίο εξυπηρετεί ιδανικά την επιθυμητή προπαγάνδα των θρησκευτικά υποκινούμενων επιθέσεων. Επιπλέον, μια συμπλοκή, που προσφέρει μια έστω μικρή πιθανότητα επιβίωσης παρά ακαριαίο θάνατο, μπορεί να φαίνεται πιο ένδοξη και δημοφιλής. Ωστόσο, η εμμονή των τζιχαντιστών να αποτελέσουν μάρτυρες δεν θα πρέπει να υποτιμάται, καθώς για τους περισσότερους φανατικούς τρομοκράτες η πιθανότητα επιβίωσης είναι άνευ σημασίας.

Το πέραςμα στην εγκληματική πράξη εξαρτάται άμεσα τόσο από την προσωπικότητα του δράστη όσο και από τις συνθήκες που επικρατούν τη στιγμή που λαμβάνεται η απόφαση για το έγκλημα. Σε κάποιες περιπτώσεις ο δράστης αποφασίζει να τελέσει την πράξη και προετοιμάζεται για αυτό, ενώ σε κάποιες άλλες, η εγκληματική ενέργεια λαμβάνει χώρα χωρίς συνειδητή απόφαση (Χάϊδου 1996: 114) από την πλευρά του.

Η εγκληματολογία ως επιστήμη προσανατόλισε το ενδιαφέρον της για πολλές δεκαετίες στον προσδιορισμό των εγκληματικών παραγόντων, για να μπορέσει κυρίως να προλάβει την εγκληματική συμπεριφορά. Η επεξήγηση του εγκλήματος περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από την εξήγηση των εγκληματικών διαθέσεων, διότι η διάπραξη του εξαρτάται σε κρίσιμο βαθμό και από την ύπαρξη της κατάλληλης ευκαιρίας. Στο παρελθόν υπήρχε η τάση στους κόλπους της εγκληματολογίας να θεωρούν την ύπαρξη ευκαιριών ως επιβοηθητική στην ύπαρξη κινήτρων, αλλά στη σύγχρονη εγκληματολογική σκέψη, ευκαιρίες και κίνητρα είναι αλληλεξαρτώμενα σε κρίσιμο βαθμό (Clarke 2004: 59). Κατ' αναλογία, οι ευκαιρίες που ανοίγονται με την κατοχή όπλου για την τέλεση εγκλημάτων, μπορούν να αντισταθμιστούν εν μέρει από το ρόλο που μπορεί να παίξει η διαπίστωση της κατοχής του όπλου στη σύλληψη και τη θεμελίωση της ενοχής του δράστη.

Ο κατά τόπους κρατικός έλεγχος της κυκλοφορίας όπλων, πέρα από τον σκοπό της πρόληψης εγκλημάτων, οφείλει την ύπαρξή του στην επιδίωξη της, απαραίτητης για τη λειτουργία ενός ευνομούμενου κράτους, δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Η δημόσια ασφάλεια αποτελεί θεμελιώδη αξία της έννομης τάξης και τη βάση νομοποίησης της κρατικής εξουσίας, η οποία από την επο-

χή της καθιέρωσης και ισχυροποίησής της, είχε ως βασική υποχρέωση απέναντι στους πολίτες την προστασία τους από τους εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς. Το κλασικό ιδεώδες ελευθερίας, που χαρακτηρίζει το κράτος δικαίου, εκφραζόταν αρχικά με τον ελεύθερο χώρο που άφηνε στον πολίτη και με την επέμβαση του μόνο όταν λάμβανε χώρα διάπραξη κάποιας παράνομης πράξης. Με την πάροδο του χρόνου άλλαξε η άποψη για τη λειτουργία του κράτους και του δικαίου, και ταυτόχρονα του ποινικού δικαίου. Το ποινικό δίκαιο γίνεται όλο και περισσότερο μέσο αποτροπής ενδεχόμενων κινδύνων. Ενώ στην αρχή οι κίνδυνοι προκύπταν από συγκεκριμένες πράξεις του ατόμου, στη συνέχεια έγιναν πιο αφηρημένοι (Λαμπροπούλου 2001: 88). Σήμερα, αυτή η τάση εκφράζεται με τη μεταστροφή από την αντίδραση στην πρόληψη, αλλά και στην νομοθέτηση διατάξεων που ποινικοποιούν προπαρασκευαστικές ενέργειες σε σοβαρές μορφές οργανωμένου εγκλήματος και τρομοκρατίας.

Η έννοια της πρόληψης αποκτά, κατά συνέπεια, ιδιαίτερη σημασία στην πραγμάτευση της εσωτερικής ασφάλειας, γιατί αφορά το μέλλον και την εξουδετέρωση των ενδεχόμενων κινδύνων. Το μέλλον συνδέεται όλο και περισσότερο με αποφάσεις που θα πρέπει να ληφθούν στο παρόν. Στο ποινικό δίκαιο η προσπάθεια ελέγχου του μέλλοντος εκφράζεται με τα εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης (Σπινέλλης 1973: 161-175, Καιάφα-Γκιμπάντι 1987: 130-159, Σπυράκος 1993: 360-380, Μανωλεδάκης 1999: 270-279, Ανδρουλάκης 2000: 171-178).

Η πρόληψη όμως δεν έχει κάποιο μελλοντικό στόχο, για παράδειγμα μια καλύτερη ζωή, αλλά τη διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης. Ως μορφή συμπεριφοράς, η πρόληψη επιδιώκει να εξουδετερώσει ενέργειες στο μέλλον ώστε να μην υπάρξουν αλλαγές σε σχέση με το παρόν, επειδή πιθανόν να υπάρξουν απρόβλεπτες εξελίξεις και αρνητικές συνέπειες. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα του απρόβλεπτου και η αδυναμία να προσδιοριστεί το μέλλον ωθεί όλο και περισσότερο στην αναζήτηση μηχανισμών ασφαλείας και έγκαιρης πρόβλεψης ενδεχόμενων κινδύνων (Λαμπροπούλου 2001: 54-55). Ωστόσο, η τρομοκρατία εξακολουθεί να αποτελεί ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα, αφού είτε ακολουθεί ανοδική πορεία είτε εμφανίζεται με νέες μορφές.

Η ετήσια Αναφορά για την Κατάσταση και τις Τάσεις της Τρομοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (TE-SAT) είναι ένα στρατηγικό έγγραφο που εκπονείται από εμπειρογνώμονες της Europol (Ευρωπαϊκής Αστυνομικής Υπηρεσίας) και βασίζεται σε συνεισφορές των κρατών μελών της ΕΕ και εταιρών της Europol. Η τελευταία TE-SAT 2015 παρουσιάζει μια επισκόπηση των τρομοκρατικών επιθέσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τονίζει τις βασικές τάσεις που σχετίζονται με την τρομοκρατία. Ενημερώνει, μεταξύ άλλων, ότι ομάδες σχετιζόμενες με το ισλαμικό κράτος (IS) έχουν την πρόθεση, την ικανότητα

και τους πόρους για να πραγματοποιήσουν τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον της ΕΕ και οι πράξεις βίας από το IS έχουν τη δυνατότητα να αυξηθούν σε αριθμό και ένταση (Europol, European Union Terrorism Situation and Trend Report 2015).

Η αντιτρομοκρατική νομοθεσία στην ΕΕ έχει παραδοσιακά εξελιχθεί σε απάντηση στα γεγονότα: επείγοντα μέτρα, όπως το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τη σύσταση της Eurojust (ο οργανισμός της Ένωσης για τη δικαστική συνεργασία), ελήφθησαν μετά τις επιθέσεις 11/9/2001 στη Νέα Υόρκη. Σε αυτή την κατεύθυνση και αντιμετωπίζοντας ένα κοινό κίνδυνο σε ευρωπαϊκό έδαφος, τα κράτη μέλη της ΕΕ θα πρέπει να ξεπεράσουν τις διαφορές τους σε πολλά βασικά νομοθετήματα που βρίσκονται υπό συζήτηση εδώ και αρκετό καιρό και να συμφωνήσουν να χρησιμοποιήσουν κάποια ισχυρά εργαλεία που είναι ήδη στη διάθεσή τους. Έτσι, τα κράτη μέλη συμφώνησαν [Απόφαση 2005/671] να διευρύνουν το πεδίο της ανταλλαγής πληροφοριών σε όλα τα τρομοκρατικά εγκλήματα, χωρίς περιορισμό τους σε έναν εξαντλητικό κατάλογο προσώπων και οντοτήτων, καθιστώντας επίσης τις πληροφορίες αυτές διαθέσιμες σε Europol και Eurojust. Η έναρξη του Ευρωπαϊκού Κέντρου Κατά της Τρομοκρατίας (ECTC) τον Ιανουάριο του 2016 ακολούθησε μια απόφαση από το Συμβούλιο των Υπουργών Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΕ τον περασμένο Νοέμβριο. Το ECTC θα είναι ένα ενισχυμένο κομβικό σημείο πληροφοριών με το οποίο τα κράτη μέλη μπορούν να αυξήσουν την ανταλλαγή πληροφοριών και τον επιχειρησιακό συντονισμό (Europol, Europol's European Counter Terrorism Centre strengthens the EUs response to terror).

Ο κοινωνικός έλεγχος, τόσο σε επίσημο όσο και σε ανεπίσημο επίπεδο, ασκείται με μια ποικιλία πρακτικών, οι οποίες στη σύγχρονη εποχή έχουν εμπλουτιστεί με τη νέα τεχνολογία και αποτελούν «αυτονόητο» μέρος της καθημερινής ζωής, ενδεικτικό ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, της καταστροφής της ιδιωτικότητας του ατόμου στο όνομα της ασφάλειας. Η τεχνολογική ανάπτυξη συνεισφέρει στην αναθεώρηση του παραδοσιακού κοινωνικού ελέγχου, καθώς έχει καταστεί σε μεγάλο βαθμό αόρατος με αποτέλεσμα να μην γίνεται αντιληπτός από τα άτομα, αλλά και η παρέμβαση του πραγματοποιείται πλέον πριν (Marx 2001), κι όχι μετά, τη διάπραξη της παράνομης πράξης, αντιμετωπίζοντας τα άτομα ως εν δυνάμει παραβάτες, διευρύνοντας, με τον τρόπο αυτό, την καταστολή ως μέσον πρόληψης.

Για την αποδυνάμωση της παρέκκλισης, ο κοινωνικός έλεγχος λαμβάνει τη μορφή (Λαμπροπούλου 1994: 32) της πρόληψης ή του περιορισμού. Η πρόληψη επιτυγχάνεται με την εξουδετέρωση των συντελεστών δημιουργίας προβληματικών καταστάσεων, μεταξύ των οποίων μπορεί να θεωρηθεί και η διαθεσιμότητα

τητα πυροβόλων όπλων. Ο περιορισμός είτε διατηρεί τη σύγκρουση σε λανθάνουσα κατάσταση, αποτρέποντας τη δημιουργία δομών που ευνοούν την παρέκκλιση, είτε αμφισβητεί δυναμικά τον ισχυρισμό της νομιμότητας της παρέκκλισης με την επιβολή κυρώσεων. Στον όρο πρόληψη των εγκλημάτων, που είναι περιεκτικός (Σπινέλλη 1982: 57), περιλαμβάνεται ένα ευρύτατο φάσμα παρεμβατικών, αμυντικών και κυρωτικών μηχανισμών, που αποβλέπουν γενικά στον περιορισμό της εγκληματικότητας. Το ευρύ περιεχόμενο της έννοιας της πρόληψης αντανακλάται και στις διάφορες πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται και τις δράσεις που προωθούνται στο πλαίσιο μιας πολιτικής πρόληψης.

Αναφορικά με την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, βασικό ρόλο έως σήμερα διαδραματίζει η «ποινική» πρόληψη που στοχεύει στην αποτροπή όλων των πολιτών από την τέλεση τέτοιων εγκλημάτων μέσω του εκφοβισμού από την απειλή ή την επιβολή των ποινικών μέτρων και των κυρώσεων που προβλέπει ο νόμος (γενική ποινική πρόληψη), ή του ατόμου που έχει ήδη εγκληματήσει από την επανάληψη μιας τέτοιας πράξης, μέσω του εκφοβισμού, της βελτίωσης ή της εξουδετέρωσής του (ειδική ποινική πρόληψη). Η «κοινωνική» πρόληψη στην εξεταζόμενη μορφή εγκληματικότητας που θα έπρεπε να στοχεύει στην εξαφάνιση ή τουλάχιστον στην εξασθένηση εκείνων των παραγόντων που, είτε προκαλούν το έγκλημα, είτε ευνοούν στην εμφάνιση του, θα μπορούσε να ταυτίζεται με γενικότερες εκπαιδευτικές δράσεις και μεταρρυθμίσεις που σκοπεύουν στην ομαλή κοινωνικοποίηση, την ένταξη στο σύνολο και στη δημιουργία αντικινήτρων, για πολιτισμικές ομάδες ή άτομα υψηλού ρίσκου με ροπή στη ριζοσπαστικοποίηση.

Ο L. Manouvier, ο οποίος θεωρείται ο δημιουργός τόσο της Εγκληματολογίας «του περάσματος στην πράξη» όσο και εκείνης «της κοινωνικής αντίδρασης», υπερασπίζεται την ύπαρξη τεσσάρων βασικών προϋποθέσεων για το πέρας στην εγκληματική πράξη. Σύμφωνα με αυτές, ο δράστης οδηγείται στο έγκλημα αν δεν τον συγκρατήσουν η ηθική αποδοκιμασία για την πράξη, ο φόβος της ποινής, οι δυσκολίες υλοποίησης του σχεδίου του και η συναίσθηση του κακού που προκαλεί στο θύμα του (Φαρσεδάκης 1990: 201). Η ανάπτυξη λοιπόν του ήθους και της ενσυναίσθησης δεν μπορεί να αναπτυχθεί παρά μόνο με διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Ωστόσο, η κοινωνική πρόληψη θα πρέπει να δρα και περιστασιακά, επιδιωκόμενη «αντικειμενικά» με τη μείωση των ευκαιριών για παραβάσεις ή τη δυσχέραση του ίδιου του στόχου του εγκλήματος (Ζαραφωνίτου 2003: 12).

Η μορφή με την οποία εφαρμόζονται οι πολιτικές πρόληψης καθώς και το περιεχόμενό τους διαφοροποιούνται χωρο-χρονικά. Οι διαφοροποιήσεις γίνονται εμφανείς από χώρα σε χώρα και οφείλονται βασικά στο διαφορετικό φιλοσοφικό-ιδεολογικό πλαίσιο που διαπνέει συνολικά τις κοινωνικές πολιτικές

τους. Για παράδειγμα, οι ανεπτυγμένες χώρες στις μέρες μας, υπό το φόβο της τρομοκρατίας από οργανώσεις οι οποίες διαθέτουν δυναμικούς πυρήνες και φανατικά μέλη, αλλά και σε μια προσπάθεια πάταξης του οργανωμένου εγκλήματος που αποτελεί διεθνή μάστιγα, τείνουν προς την υιοθέτηση της «μηδενικής ανοχής» προς το έγκλημα. Το δόγμα της μηδενικής ανοχής προωθεί μια όλο και πιο αυστηρή αντεγκληματική πολιτική, τόσο σε επίπεδο ποινικού δικαίου, όσο και με μέτρα αφενός μείωσης των ευκαιριών για διάπραξη εγκλημάτων και αφετέρου αύξησης του ενδεχομένου αυτά να γίνουν γνωστά (Αλεξιάδης 2001: 250).

Καθώς η ποινική πρόληψη παραδοσιακά στη γενική της μορφή εναποτίθεται στην πρόβλεψη της ποινής στον ποινικό νόμο και στη, με κάθε τρόπο, επιβεβαίωση της ισχύος του τελευταίου, η αποτελεσματικότητα του εκφοβισμού επιτυγχάνεται όταν οι ποινές είναι αυστηρές, σαφώς καθορισμένες, και όταν υπάρχει βεβαιότητα ότι θα επιβληθούν, και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την παράνομη πράξη. Φυσικά, προϋπόθεση της λειτουργίας του αποτρεπτικού αποτελέσματος της απειλής είναι ότι ο δράστης κάνει έναν προσεκτικό υπολογισμό (Η αρχή του υπολογισμού οφέλους- κόστους από την τέλεση του αδικήματος αποδίδεται στους C. Beccaria και J. Bentham, βλ. Λαμπροπούλου 1994: 125), στην προσπάθειά του να σταθμίσει αν τον συμφέρει ή όχι να παραβιάσει τον κανόνα. Ο υπολογισμός του κινδύνου και του οφέλους όμως δεν αφορά όλα τα εγκλήματα επειδή σε ορισμένες εγκληματικές πράξεις δεν μπορούμε να μιλήσουμε περί έλλογης απόφασης για την τέλεση της πράξης (π.χ. σε εγκλήματα μίσους ή πάθους ή σε τρομοκρατικές επιθέσεις αυτοκτονίας).

Έχει πλέον τεκμηριωθεί (Τσαλίκογλου 1996: 32) ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν αποτελεί απόρροια των σταθερών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, αλλά είναι αποτέλεσμα της συνεχούς αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον του. Έτσι, λοιπόν, απροσδόκητες συγκυρίες και τυχαία γεγονότα, μπορούν να διαφοροποιήσουν μια αναμενόμενη ανθρώπινη συμπεριφορά σε δραματικό βαθμό. Για παράδειγμα η απειλή της ποινής φαίνεται να παίζει πολύ μικρό καθοριστικό ρόλο στα εγκλήματα βίας (Chambliss 1969: 360-378). Για αυτό, η Θετική Σχολή (Φαρσεδάκης 1990: 255), που αντιτάχθηκε στην αντίληψη της κλασικής σχολής, κατά την οποία το αποτελεσματικότερο μέσο κατά του εγκλήματος είναι η ποινή, υποστήριξε εξ αρχής (Μπακατσούλας: 1979: 108) ότι οι ποινές διαθέτουν ελάχιστη κατασταλτική δύναμη άμυνας κατά του εγκλήματος. Αυτό ισχύει ειδικότερα σε περιπτώσεις επιθέσεων αυτοκτονίας, που η αποτρεπτική δύναμη της ποινής είναι μηδενική.

Οι συνθήκες αυτές έχουν επιβάλει τη ποινικοποίηση ενεργειών που στην ουσία τους δεν προκαλούν βλάβη σε τρίτα πρόσωπα και δεν διέθεταν στο παρελθόν χαρακτήρα άδικο. Ωστόσο, οι απόλυτες θεωρίες για την ποινή αρνού-

νται να δικαιολογήσουν την ποινή, καταφεύγοντας στην κοινωνική προληπτική της σκοπιμότητα (Ανδρουλάκης 2000: 38) και βλέπουν την επιβολή της ποινής ως ανταπόδοση στο δράστη του κακού που έχει προκαλέσει με την παράβαση του ποινικού κανόνα. Αντίθετα, οι σχετικές θεωρίες για την ποινή αρνούνται τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της.

Η εξατομίκευση της ποινής για ειδικό προληπτικό σκοπό πραγματοποιείται και στο νομοθετικό επίπεδο με την κατηγοριοποίηση των παραβατών με βάση την επικινδυνότητά τους, με κριτήριο κυρίως τον περιστασιακό χαρακτήρα της πράξης τους. Όσον αφορά το νόμο στην Ελλάδα αναφορικά με τις προβλεπόμενες ποινές για πράξεις τρομοκρατίας, εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 187B του Ποινικού Κώδικα είναι και τα άρθρα 6 του Νόμου 4267/2014 και 5 του Ν 4274/2014 τροποποιήθηκαν το 2014. Οι τροποποιήσεις αφορούν την παροχή οφέλους στις επηρεαζόμενες κυρώσεις εναντίον προσώπου που είναι ύποπτο για την ίδρυση τρομοκρατικής οργάνωσης ή συμμετέχει σε αυτή, αν το πρόσωπο αυτό ειδοποιήσει τις αρχές ή τους παράσχει πληροφορίες. Η ποινή μπορεί να μειωθεί, να λάβει προσωρινή αναστολή ή σε εξαιρετικές περιπτώσεις να ανασταλεί για χρονικό διάστημα έως 10 ετών. Η ακρίβεια των πληροφοριών που παρέχονται μπορεί να επηρεάσει περαιτέρω τη στρατηγική δίωξης σε σχέση με το εν λόγω πρόσωπο.

Η αποτελεσματικότητα της απειλής της ποινής θα πρέπει να αξιολογηθεί με βάση το είδος των δραστών, τον τύπο των εγκλημάτων και τις ειδικότερες συνθήκες διάπραξης τους. Έρευνες (Anderson κ.ά. 1977: 103-114) έχουν δείξει ότι, εάν υπάρχουν υποπολιτισμικοί κανόνες ισχυρότεροι από τον ποινικό νόμο, είναι πολύ λίγες οι πιθανότητες να λειτουργήσει η απειλή της ποινής αποτρεπτικά. Στις μέρες μας, οι κοινωνικοί κανόνες και οι αξίες χάνουν τη συνεκτική τους λειτουργία και μπορούν όλο και λιγότερο να επικαλούνται τη γενική συναίνεση στην αντιμετώπιση ορισμένων ζητημάτων βασικής σημασίας για την κοινωνική τάξη. Το κράτος στερείται σταδιακά τη δυνατότητα να δημιουργεί και να επιβάλλει κανόνες, οι οποίοι στηρίζονται στη γενική κοινωνική αποδοχή και μετατρέπεται σε έναν αμυντικό προστάτη των κανόνων (Λαμπροπούλου 2001: 68).

Η προφύλαξη από το έγκλημα έχει, σε γενικές γραμμές, διττό σκοπό: την αποτροπή, αφενός των όρων δημιουργίας του εγκλήματος και αφετέρου της επανάληψης και της επέκτασης του (Parsons 1991: 303-318). Σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνικού ελέγχου, που επικεντρώνεται σε τεχνικές και στρατηγικές που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και οδηγούν στη συμμόρφωση ή στην υπακοή στους κανόνες της κοινωνίας, στις επιρροές της οικογένειας και του σχολείου, στις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τις ηθικές αξίες, στους φίλους και ακόμη στις πολιτικές πεποιθήσεις, όσο περισσότερο ένα άτο-

μο εμπλέκεται και δεσμεύεται σε συμβατικές δραστηριότητες και αξίες, και όσο περισσότερο συνδεδεμένο είναι με την οικογένειά του, τους αγαπημένους και τους φίλους του, τόσο περισσότερο απίθανο είναι αυτό το άτομο να παραβιάσει τους κανόνες της κοινωνίας και να θέσει σε κίνδυνο σχέσεις και φιλοδοξίες (Adler κ.ά. 1998: 149).

Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση εξτρεμισμού και δραστών με ακραία ιδεολογία που επιδιώκουν την φυσική τους εξόντωση στο πλαίσιο της τρομοκρατικής τους δράσης; Τι μπορεί να συγκρατήσει άτομα που απορρίπτουν τις αξίες της κοινωνίας στην οποία ζουν και ενθαρρύνονται στη διάπραξη τρομοκρατικών επιθέσεων από τον περίγυρό τους; Σε τέτοιες περιπτώσεις δεν έχει αξία η ειδική πρόληψη και θα πρέπει να επικεντρωθούμε στην περιστασιακή πρόληψη, καθώς και η κοινωνική πρόληψη φαίνεται να μην λειτουργεί σε αυτού του είδους τους δράστες. Η αυξανόμενη κοινωνική πολυπλοκότητα και η διαφοροποίηση έχουν αντίκτυπο και στην αναδιοργάνωση της κρατικής αντίδρασης, στην παρεμβατικότητα και στον προσανατολισμό της σε νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου, οι οποίες δεν έχουν εμφανές καταστατικό περιεχόμενο αλλά είναι πιο εκλεπτυσμένες, πολύπλοκες και προσαρμοσμένες στις διάφορες καταστάσεις. Αυτές οι μορφές ελέγχου δεν νομιμοποιούνται μέσω κανόνων ηθικής αλλά μέσω μιας τεχνοκρατικής έννοιας της ασφάλειας.

Η περιστασιακή πρόληψη εγκλημάτων, η οποία αναζητά να τροποποιήσει τους καθοριστικούς παράγοντες του εγκλήματος ώστε να το καταστήσει λιγότερο πιθανό να συμβεί, συχνά δέχεται κρίσεις ότι είναι μια απλοϊκή προσέγγιση στην πρόληψη εγκλημάτων, χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο. Πάρ' όλα αυτά, έχει ισχυρές βάσεις στις θεωρίες της περιβαλλοντικής εγκληματολογίας (Clarke 2008: 178). Γενικά, ένα πρόγραμμα περιστασιακής πρόληψης είναι πιο αποτελεσματικό όταν υιοθετεί ένα πακέτο μέτρων, το καθένα από τα οποία στοχεύει σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της διαδικασίας διάπραξης του εγκλήματος. Με μια σειρά εξωποινικών μέτρων που έχουν σκοπό να εμποδίσουν το πέρασμα στην εγκληματική πράξη, είτε καταργώντας την εγκληματική ευκαιρία, είτε κάνοντας την λιγότερο ελκυστική, η περιστασιακή πρόληψη τροποποιεί τα εξωτερικά περιστασιακά στοιχεία της προβληματικής κατάστασης και αγνοεί τα αίτια της (O'Malley 1992: 264).

Καθώς στη τρομοκρατία σήμερα χρησιμοποιείται ένας αριθμός διαφορετικών μεθόδων, η ΕΕ χρειάζεται μια πολύπλευρη, ευέλικτη και μακροπρόθεσμη στρατηγική για την αντιμετώπιση αυτών των τάσεων. Ένα βασικό μέρος αυτής της στρατηγικής θα πρέπει να είναι η απρόσκοπτη διεθνής συνεργασία, καθώς η τρομοκρατία με διεθνή χαρακτηριστικά δεν μπορεί να καταπολεμηθεί από μία χώρα μόνη της. Απαιτεί δράση σε εθνικό και κοινοτικό επίπεδο και νέες μορφές συνεργασίας με τις τρίτες χώρες.

Η ελεύθερη κυκλοφορία σε μια ΕΕ διαρκώς επεκτεινόμενη θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο κατάχρησης από τρομοκράτες για να επιτύχουν τους στόχους τους. Στο πλαίσιο αυτό, η συντονισμένη και συλλογική δράση σε επίπεδο ΕΕ είναι απαραίτητη. Ως εκ τούτου, η ΕΕ έχει αναπτύξει μια ολιστική αντίδραση για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, τη Στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Με την έγκρισή της το 2005, η στρατηγική αυτή δεσμεύει την Ένωση για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο, με παράλληλο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επιτρέποντας στους πολίτες της να ζουν σε ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Η εν λόγω στρατηγική είναι βασισμένη σε τέσσερις άξονες (European Commission, Crisis & Terrorism): α) Πρόληψη της στροφής προς την τρομοκρατία και να σταματήσει τη δημιουργία μελλοντικών γενεών τρομοκρατών, β) προστασία των πολιτών και των κρίσιμων υποδομών με τη μείωση των τρωτών σημείων από επιθέσεις, γ) καταδίωξη και έρευνα των τρομοκρατών, εμποδίζοντας τον σχεδιασμό, τα ταξίδια και τις επικοινωνίες, διακόπτοντας την πρόσβαση σε χρηματοδότηση και υλικά και προσαγωγή των τρομοκρατών στη δικαιοσύνη, και δ) αντίδραση με συντονισμένο τρόπο, προετοιμασία για διαχείριση και ελαχιστοποίηση των συνεπειών μιας τρομοκρατικής επίθεσης, καθώς και βελτίωση των ικανοτήτων για την αντιμετώπιση των συνεπειών, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες των θυμάτων.

Η αντιτρομοκρατική νομοθεσία στην ΕΕ έχει παραδοσιακά εξελιχθεί ως αντίδραση σε γεγονότα. Επείγοντα μέτρα, όπως το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και η σύσταση της Eurojust (ο οργανισμός της Ένωσης για τη δικαστική συνεργασία) ελήφθησαν μετά τις επιθέσεις της 11/9/2001 στις ΗΠΑ. Σε αυτή την κατεύθυνση και αντιμετωπίζοντας ένα κοινό κίνδυνο σε ευρωπαϊκό έδαφος, τα κράτη μέλη της ΕΕ θα πρέπει να ξεπεράσουν τις διαφορές τους σε πολλά βασικά νομοθετήματα που βρίσκονται υπό συζήτηση εδώ και αρκετό καιρό και να συμφωνήσουν στη χρήση κάποιων ισχυρών εργαλείων που είναι ήδη στη διάθεσή τους (Camino, After Paris: What's next for the EU's counter-terrorism policy?).

Το 2010, η ΕΕ θέσπισε έναν πολυετή κύκλο πολιτικής (βλ. Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με τη δημιουργία και εφαρμογή ενός κύκλου πολιτικής της ΕΕ για το οργανωμένο και το σοβαρό διεθνές έγκλημα, doc.15358 / 10 COSI 69 ENFOPOL 298 CRIMORG 185 ENFOCUSTOM 94). Ο στόχος του είναι να εξασφαλίσει ότι στην καταπολέμηση του σοβαρού διεθνούς και οργανωμένου εγκλήματος υπάρχει αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών επιβολής του νόμου των κρατών μελών, των οργάνων της ΕΕ, των οργανισμών της ΕΕ και των εμπλεκόμενων τρίτων μερών, προσφέροντας μια συνεκτική και ισχυρή επιχειρησιακή δράση με στόχο τις πλέον πειστικές

εγκληματικές απειλές που αντιμετωπίζει η ΕΕ. Ο πλήρης κύκλος πολιτικής ξεκίνησε το 2013 και είχε προγραμματιστεί να διαρκέσει για τέσσερα χρόνια (Europol, EU policy cycle- EMPACT).

Στο πλαίσιο του κύκλου πολιτικής της ΕΕ για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα (ΣΟΕ), με βάση τα πορίσματα της έκθεσης αξιολόγησης της απειλής από το ΣΟΕ για την ΕΕ (EU Serious and Organised Crime Threat Assessment-SOCTA 2013), το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει θεσπίσει τις προτεραιότητες για την καταπολέμηση του σοβαρού και οργανωμένου εγκλήματος μεταξύ 2014 και 2017. Μία από αυτές τις προτεραιότητες είναι να μειώσει τον κίνδυνο που δημιουργούν τα πυροβόλα όπλα στους πολίτες, συμπεριλαμβανομένης της καταπολέμησης της παράνομης διακίνησης πυροβόλων όπλων (Συμπεράσματα αριθ. 8710/13 του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον καθορισμό των προτεραιοτήτων της ΕΕ για την καταπολέμηση του σοβαρού και οργανωμένου εγκλήματος μεταξύ 2014 και 2017, της 19ης Απριλίου 2013).

Κάθε μία από αυτές τις προτεραιότητες μεταφράστηκε σε πολυετή στρατηγικά σχέδια (Multi-annual Strategic Plans - MASP) καθορίζοντας τους στρατηγικούς στόχους προς επίτευξη. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στρατηγικοί στόχοι των επιχειρησιακών σχεδίων δράσης σχεδιάστηκαν και εννέα προγράμματα Ευρωπαϊκής Διεπιστημονικής Πλατφόρμας για την Καταπολέμηση Εγκληματικών Απειλών (European Multi disciplinary Platform Against Criminal Threats - EMPACT) προκειμένου να συντονίζονται τις ενέργειες των κρατών μελών και των οργανισμών της ΕΕ κατά των απειλών. Ένα από τα εννέα προγράμματα EMPACT έχει ως αντικείμενο την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης πυροβόλων όπλων σύμφωνα με την σχετική προτεραιότητα του κύκλου πολιτικής. Το 2015, μια ενδιάμεση αξιολόγηση της απειλής (SOCTA) παρασκευάστηκε από την Europol για την αξιολόγηση, την παρακολούθηση και την προσαρμογή (αν απαιτείται) της προσπάθειας για την αντιμετώπιση των απειλών κατά προτεραιότητα.

Στην αντιμετώπιση της διεθνούς τρομοκρατίας, ο συντονιστής αντιτρομοκρατικής δράσης της ΕΕ (European Counter-Terrorism Coordinator - CTC) και οι κυβερνήσεις των κρατών μελών της ΕΕ ξεκίνησαν το 2013 να εντοπίζουν το εύρος των αντικειμένων διακινδύνευσης. Οι αρχές προσπαθούν να εντοπίζουν υπόπτους από πληροφορίες σχετικά με το σχεδιασμό μιας τρομοκρατικής επίθεσης, ερευνούν για πιθανή κατοχή όπλων, για επισκέψεις σε ιστοσελίδες προπαγάνδας και για εγχειρίδια σχετικά με την εκπαίδευση στη χρήση όπλων. Επιπλέον, λαμβάνονται μέτρα, όπως νέοι κανόνες για τα διαβατήρια και τα ταξίδια, έλεγχος του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης, και η αστυνομία εστιάζει στον εντοπισμό

των επίδοξων τζιχαντιστών και την επιτήρηση της παράνομης μετανάστευσης με αντιτρομοκρατική οπτική (Pierini 2015). Η εφαρμογή και η περαιτέρω ανάπτυξη των πολιτικών αυτών βασίζονται στην διαθεσιμότητα τεχνολογιών αιχμής και η Επιτροπή συμμετέχει στη διευκόλυνση εξέλιξής τους μέσω ερευνητικών προγραμμάτων ασφαλείας.

Το έγκλημα είναι μια πράξη που μπορεί να εξηγηθεί ως η αλληλεπίδραση μεταξύ της προδιάθεσης ή του εγκληματικού κινήτρου και της κατάστασης που παρέχει την ευκαιρία αυτό να συμβεί (Wortley 2001: 63-82). Ένας βασικός παράγοντας επιτυχίας των τρομοκρατικών επιθέσεων στο Παρίσι το 2015 (7 Ιανουαρίου και 13 Νοεμβρίου) ήταν η πρόσβαση των τρομοκρατών σε πυροβόλα όπλα. Η ΕΕ ρυθμίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των όπλων που χρησιμοποιούνται για νόμιμους σκοπούς και έχει λάβει μέτρα για την πρόληψη του διασυνοριακού λαθρεμπορίου των πυροβόλων όπλων. Έχει επιβάλει πολύ αυστηρές προδιαγραφές για την εισαγωγή, εξαγωγή και μεταφορά πυροβόλων όπλων και αντιγράφων τους και υιοθέτησε σαφείς κανόνες σχετικά με την απενεργοποίηση των όπλων. Παρά τις προσπάθειες αυτές, σχετικά προσιτές μαύρες αγορές όπου πωλούνται πυροβόλα όπλα εξακολουθούν να υπάρχουν σε όλη την Ευρώπη, επιτρέποντας στους τρομοκράτες να αγοράσουν όπλα και να τα μεταφέρουν διασυνοριακά. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ελπίζει να εισάγει αυστηρότερους ελέγχους σε επίπεδο ΕΕ και παρότρυνε για καλύτερη ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με την παραγωγή και διακίνηση πυροβόλων όπλων.

Μια πολιτική απάντηση, μετά τα γεγονότα στο Παρίσι τον Ιανουάριο, υπήρξε η εισήγηση από τον ευρωπαϊκό συντονιστή κατά της τρομοκρατίας (CTC) υπό το πρίσμα της άτυπης συνόδου των Υπουργών Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων στη Ρίγα (Λετονία), στις 29 Ιανουαρίου 2015. Ο CTC προώθησε ορισμένους θεματικούς τομείς προτεραιότητας και πρωτοβουλίες, μεταξύ των οποίων και η αύξηση της συμμετοχής των κρατών μελών της ΕΕ στο Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης για τα πυροβόλα όπλα που εγκρίθηκε από τη μόνιμη επιτροπή επιχειρησιακής συνεργασίας σε θέματα εσωτερικής ασφάλειας (Standing Committee on Operational Cooperation on Internal Security - COSI), και η πλήρης εφαρμογή όλων των υφιστάμενων μέτρων που στοχεύουν στην «καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης πυροβόλων όπλων» (βλ. ανακοίνωση της Επιτροπής: COM(2013) 716 final). Στόχοι είναι η βελτίωση των μηχανισμών ανταλλαγής πληροφοριών, η συλλογή και καταστροφή των απαγορευμένων όπλων, και η εξέταση των δυνατοτήτων εναρμόνισης των κανόνων για την αποστρατικοποίηση των πυροβόλων όπλων και το εμπόριο των όπλων μέσω του Διαδικτύου.

Ωστόσο, υπάρχουν περιορισμένες πληροφορίες σχετικά με την μαύρη αγορά και τον αριθμό των παράνομων πυροβόλων όπλων που κυκλοφορούν στην

ΕΕ. Δεδομένου ότι η πρόληψη μελλοντικών τρομοκρατικών επιθέσεων οποιασδήποτε τυπολογίας είναι υψίστης σημασίας για τα κράτη μέλη της ΕΕ, είναι επίσης προτεραιότητα η αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου πυροβόλων όπλων στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη παρεμπόδιση των τρομοκρατών από την απόκτηση πυροβόλων όπλων. Η ΕΕ θα πρέπει να συνεχίσει τις προσπάθειές της για την ενίσχυση της εποπτείας του εμπορίου όπλων στην Ευρώπη και να παροτρύνει τα κράτη-μέλη να ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικά με το λαθρεμπόριο όπλων.

Βελτιώσεις στη συνεργασία έχει ήδη παρατηρηθεί στους υπάρχοντες τομείς προτεραιότητας, με κοινές επιχειρήσεις και συντονισμένες έρευνες. Οι πληροφορίες από αυτές τις έρευνες επιστρέφουν στην Ευροπολ, μέσω του ασφαλούς συστήματός της για την ανταλλαγή πληροφοριών SIENA, για να αναλυθούν μέσω της μοναδικού συστήματος ανάλυσης της Ευροπολ στους Αναλυτικούς Φακέλους Εργασίας (ΑΦΕ: βάσεις δεδομένων για ένα συγκεκριμένο είδος εγκληματικότητας που συνδέεται άρρηκτα με συγκεκριμένες μορφές επιχειρησιακής υποστήριξης που προσφέρεται από την Ευροπολ). Ως αποτέλεσμα οι ΑΦΕ είναι το μόνο υπάρχον νόμιμο μέσο σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την αποθήκευση, επεξεργασία και ανάλυση πραγματικών στοιχείων και πληροφοριών, συμπεριλαμβανομένων προσωπικών δεδομένων ευαίσθητου χαρακτήρα. Μόλις οι πληροφορίες λαμβάνονται σε έναν ΑΦΕ προς διαχείριση, η Ευροπολ εξασφαλίζει ότι όλα τα δεδομένα καταχωρούνται προς ανάλυση και επεξεργασία με δομημένο τρόπο, έτσι ώστε να μπορούν να αξιοποιηθούν συνεχώς και να ενισχυθούν. Φυσικά κάθε ευρωπαϊκή πολιτική ασφάλειας και ελευθερίας θα πρέπει να είναι σύμφωνη με τις αρχές και τους κανόνες του δικαίου, και η ανταλλαγή πληροφοριών και οι αστυνομικές πρακτικές να επιβλέπονται από ανεξάρτητη δικαστική εξουσία, και με κατάλληλο δημοκρατικό έλεγχο.

Η ασφάλεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνδέεται στενά με τις εξελίξεις σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα στις γειτονικές χώρες, συνεπώς η στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας πρέπει να διαθέτει παγκόσμια κλίμακα. Στις σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και τρίτων χωρών, η αντιτρομοκρατική θεματολογία είναι παρούσα με πολλούς τρόπους, μέσω του πολιτικού διαλόγου υψηλού επιπέδου, με την έγκριση των ρητρών συνεργασίας και συμφωνιών, ή με ειδικά προγράμματα βοήθειας και ανάπτυξης δυνατοτήτων με στρατηγικές χώρες. Η ΕΕ συνεργάζεται για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, της Αφρικής, της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας Αμερικής, καθώς και της Ασίας (European Council-Council of the European Union, EU fight against terrorism).

Η συνεργασία με τις ΗΠΑ αποτελεί θεμελιώδη συνιστώσα της στρατηγικής της ΕΕ. Τα τελευταία χρόνια, έχουν επιτευχθεί συμφωνίες συνεργασίας σε τομείς

όπως ο έλεγχος χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, των μεταφορών και των συνόρων, η αμοιβαία δικαστική συνδρομή ή οι έκδοσης καταζητούμενων. Οι αρχές των ΗΠΑ εργάζονται όλο και πιο στενά με την Europol και την Eurojust.

Είναι πάντως γενικά αποδεκτό ότι όσο τέλειος και αποτελεσματικός και αν είναι ο κοινωνικός έλεγχος, η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να προβλεφθεί ούτε να καθοδηγηθεί απολύτως. Αυτό έχει υποδείξει η ανθρώπινη ιστορία και σε περιόδους μεγάλης καταπίεσης. Από την άλλη, οποιαδήποτε εφαρμοζόμενα προγράμματα για την πρόληψη της βίας με πυροβόλα όπλα θα πρέπει, λόγω έλλειψης εμπειρικών στοιχείων, να βασίζονται σε θεωρίες γενικής πρόληψης και σε διαρκή αξιολόγηση του σχεδιασμού εφαρμογής. Τέλος, η ανάγκη σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων περιστασιακής πρόληψης αναδεικνύει τη σημασία της ανάλυσης εγκληματολογικών πληροφοριών, της διαπίστωσης της ταυτότητας των πυροβόλων όπλων και του συσχετισμού των περιπτώσεων όπου αυτά χρησιμοποιήθηκαν, της διαπίστωσης του τρόπου διακίνησης και τροφοδοσίας των τρομοκρατών και της αποτελεσματικής συνεργασία μεταξύ των εθνικών αρχών των χωρών για την πάταξη των εγκληματικών οργανώσεων και την διακοπή των ροών διακίνησης, σύμφωνα και με τον κύκλο πολιτικής της ευρωπαϊκής ένωσης.

Με βάση τα παραπάνω, το πρώτο βήμα ενός νέου μοντέλου συνεργασίας για την ασφάλεια στην Ευρώπη θα πρέπει να είναι για την ΕΕ να προβεί σε εις βάθος αξιολόγηση - μελέτη των κενών και των ελλειμμάτων της ισχύουσας νομοθεσίας των κρατών μελών για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, των συστημάτων πληροφόρησης σε φορείς-οργανισμούς, προστατεύοντας όμως ταυτόχρονα το καθεστώς κράτους δικαίου και την ελεύθερη διακίνηση προσώπων και αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις στην πρακτική εφαρμογή αντιτρομοκρατικών μέτρων.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (2001). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Ανδρουλάκης, Ν. (2000). Ποινικό Δίκαιο. Γενικό μέρος. Θεωρία για το έγκλημα, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Ζαραφονίτου, Χ. (2003). Η πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο. Οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ. (1987). Έννοια και προβληματική των κοινώς επικινδύνων εγκλημάτων, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.

- Λαμπροπούλου, Έ. (1994). Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Λαμπροπούλου, Έ. (2001). Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου, Κριτική, Αθήνα.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1999). Ποινικό δίκαιο. Επιτομή γενικού μέρους, 5η έκδ., Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Μπακατσούλας, Ν.Μ. (1979). Εγκληματολογία: Η κοινωνιολογία της εγκληματικότητας, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σπινέλλης, Δ. (1973). «Προβλήματα ανακύπτοντα εκ των εγκλημάτων διακινδύνευσης», Ποινικά Χρονικά, 23, σελ. 161-175, 241-254.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (1982). Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων: Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σπυράκος, Δ. (1993). «Αφηρημένη Διακινδύνευση: Μια επικίνδυνη κατασκευή για το ποινικό δίκαιο», Ποινικά Χρονικά, 43, σελ. 360-380.
- Τσαλίκογλου, Φ. (1996). Μυθολογίες βίας και καταστολής, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1990). Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, τεύχος Α΄, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χάιδου, Α. (1996). Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Adler, F., Mueller, G. & Laufer, W. (1998). Criminology, the shorter version, 3η έκδ., McGraw-Hill, Boston.
- Anderson, L., Chiricos, T. & Waldo, G. (1977). «Formal and informal sanctions: A comparison of deterrent effect», Social Problems, 25, σελ. 103-114.
- Chambliss, W. (1969). Crime and the legal process, McGraw-Hill, New York.
- Clarke, V.R. (2004). «Technology, criminology and crime science», European Journal on Criminal Policy and Research, 10, σελ. 55-63.
- Clarke, V.R. (2008). «Situational crime prevention», στο: Wortley, R. & Mazerolle, L. (έκδ.), Environmental criminology and crime analysis, Willan Publishing, Devon.
- Livingston, J. (1996). Crime and criminology, 2η έκδ., Prentice-Hall Inc., New Jersey.
- O'Malley, P. (1992). «Risk, power and crime prevention», Economy and Society, 21(3), σελ. 252-275.
- Parsons, T. (1991). The social system, Routledge, New York.
- Wortley, R. (2001). «A classification of techniques for controlling situational precipitators of crime», Security Journal, 14, σελ. 63-82.

Διαδικτυακές πηγές

- Camino M.-M., After Paris: What's next for the EU's counter-terrorism policy?, (<https://www.cer.org.uk/insights/after-paris-what%E2%80%99s-next-eu%E2%80%99s-counter-terrorism-policy>), ανακτήθηκε την 27/1/2015.
- European Commission, Firearms and the internal security of the EU: protecting citizens and disrupting illegal Trafficking, COM(2013) 716 final, Brussels 21 October 2013 (http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-firearms/docs/1_en_act_part1_v12.pdf), ανακτήθηκε την 15/2/2016.
- European Commission, Crisis & Terrorism (http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/index_en.htm), ανακτήθηκε την 18/2/2016.
- European Council-Council of the European Union, EU fight against terrorism, (<http://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/>), ανακτήθηκε την 14/2/2016.
- Europol, EU policy cycle- EMPACT, (<https://www.europol.europa.eu/content/eu-policy-cycle-empact>), ανακτήθηκε την 15/2/2016.
- Europol, Europol's European Counter Terrorism Centre strengthens the EUs response to terror (<https://www.europol.europa.eu/content/ectc>), ανακτήθηκε την 25/1/2016.
- Europol, European Union Terrorism Situation and Trend Report 2015 (<https://www.europol.europa.eu/content/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2015>), ανακτήθηκε την 15/2/2016.
- Pierini, M. (31.7.2015). Adjusting the EU's counter-terrorism policy (<http://www.euractiv.com/section/global-europe/opinion/adjusting-the-eu-s-counter-terrorism-policy/>), ανακτήθηκε την 19/2/2016.
- Marx T.G. (2001). «Technology and Social control: the search for the illusive silver bullet», International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences (<http://web.mit.edu/gtmarx/www/techandsocial.html>), ανακτήθηκε την 29/4/2010.

Προτάσεις για μία νέα ποινική πρακτική κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΖΙΟΥΒΑΣ

Επίκουρος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου,
Επιστημονικός Διευθυντής Κέντρου Ποινικών Επιστημών,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Η μελέτη αναλύει βασικούς άξονες μίας σύγχρονης ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς στην Ελλάδα. Το εγκληματικό φαινόμενο προσεγγίζεται συστηματικά και ολιστικά σε επίπεδο ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου.

1. Εισαγωγή

Η διαφθορά ενέχει σοβαρούς κινδύνους για την οικονομία και την κοινωνία στο σύνολό της. Η Ελλάδα υποφέρει από τη βαθιά ριζωμένη διαφθορά που εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη, υπονομεύει τη δημοκρατία και βλάπτει την κοινωνική δικαιοσύνη και το κράτος δικαίου. Αν και τα φαινόμενα διαφθοράς ποικίλλουν ως προς το είδος και την έκτασή τους από περίπτωση σε περίπτωση, κοινό χαρακτηριστικό τους παραμένει ότι θίγουν τη χρηστή διακυβέρνηση, την ορθή διαχείριση του δημοσίου ή κατά περίπτωση ιδιωτικού χρήματος, και τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Σε ακραίες περιπτώσεις, η διαφθορά υπονομεύει την εμπιστοσύνη των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς και τις διαδικασίες.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αναδείξει βασικούς άξονες μίας σύγχρονης στρατηγικής κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα με πυρήνα τη συστηματική δόμηση της σχετικής ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής.

2. Εννοιολογική συστηματική προσέγγιση των εγκλημάτων διαφθοράς

Η έννοια της διαφθοράς έχει διαμορφωθεί έως σήμερα στην Ελλάδα κυρίως δημοσιογραφικά και εγκληματολογικά. Στο ισχύον ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο δεν τυποποιούνται εγκλήματα «διαφθοράς». Ωστόσο πρόσφατα άρχισε να γίνεται χρήση του όρου «διαφθορά» σε διατάξεις του ποινικού και του ποινικοδικονομικού δικαίου, αλλά και σε διατάξεις που ρυθμίζουν το πεδίο αρμοδιοτήτων ελεγκτικών αρχών της δημόσιας διοίκησης.

Οι σχετικές αναφορές στερούνται πάντως ομοιογένειας στον ορισμό των υπαγόμενων συμπεριφορών διαφθοράς και συστηματικής συνοχής και συνέπειας, ώστε μόνο ως γενικές κατευθυντήριες να μπορούν να εξυπηρετήσουν.

Στην προσπάθεια ποινικού ορισμού της έννοιας γένους «πράξεις διαφθοράς», στην οποία θα υπαχθούν οι επιμέρους συμπεριφορές που τυποποιούνται σε διάφορες ποινικές διατάξεις, χρήσιμος είναι ο κρατών διεθνώς ορισμός της στενά εννοούμενης διαφθοράς ως «κατάχρησης εξουσίας προς ίδιον όφελος». Συστατικά στοιχεία αυτής της διαφθοράς είναι λοιπόν αφενός ένα περιοριστικό όφελος, το οποίο καθίσταται αθέμιτο λόγω διασύνδεσής του αφετέρου με την κατάχρηση εξουσίας. Τα εγκλήματα της δωροληψίας και δωροδοκίας υπαλλήλων (άρ. 235 επ. ΠΚ) βρίσκονται στον πυρήνα των φαινομένων διαφθοράς και συχνά συνοδεύονται από άλλα εγκλήματα που ενέχουν κατάχρηση εξουσίας όπως η παράβαση καθήκοντος (άρ. 259 ΠΚ) και η απιστία στην υπηρεσία (άρ. 256 ΠΚ). Πέραν των ανωτέρω συμπεριφορών που αφορούν πράξεις στενώς εννοούμενης διαφθοράς δηλαδή πράξεις δωροδοκίας/δωροληψίας ή κατά περίπτωση κατάχρησης εξουσίας/παράβασης καθήκοντος υπάρχουν και άλλες συμπεριφορές που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως συμπεριφορές διαφθοράς εν ευρεία έννοια επειδή συνήθως υποστηρίζουν ή υποστηρίζονται από στενώς εννοούμενες πράξεις διαφθοράς. Οι διεθνείς συμβάσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς αναφέρονται σε πλέγμα τέτοιων συμπεριφορών. Υπό αυτήν την έννοια υποστηρικτικά/διευκολυντικά για την προγενέστερη προετοιμασία αλλά κυρίως υποστηρικτικά για τη μεταγενέστερη συγκάλυψη στενά εννοούμενων πράξεων διαφθοράς λειτουργούν τα εγκλήματα της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (εν προκειμένω από πράξεις διαφθοράς), το έγκλημα της μη υποβολής ή ανακριβούς υποβολής δήλωσης περιουσιακής κατάστασης («πόθεν έσχες»), όταν η αποκρουπτόμενη περιουσία είναι προϊόν πράξεων διαφθοράς, αλλά και τα λεγόμενα λογιστικά εγκλήματα διαφθοράς, δηλαδή λογιστικά εγκλήματα που τελούνται για τη διευκόλυνση ή απόκρυψη τελέσεως πράξεων διαφθοράς με στενή έννοια.

3. Αντεγκληματική πολιτική κατά της διαφθοράς με ποινικά μέσα

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να καταδείξει άξονες μίας αποτελεσματικής και ταυτόχρονα δικαιοκρατικά ορθολογικής στρατηγικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς με ποινικά μέσα, τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα.²⁵⁴

Πριν καταδειχθούν βασικοί άξονες των προτεινόμενων λύσεων αξίζει να σκιαγραφηθεί η σχέση ποινικού δικαίου, εγκληματολογίας και αντεγκληματικής πολιτικής τόσο γενικά ως βάση διεπιστημονικής συνεργασίας όσο και ειδικά ως όρος μίας σύγχρονης ολιστικής θεώρησης στην καταπολέμηση της δωροδοκίας και της δωροληψίας στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα.

3.1 Γενικά για τη σχέση ποινικού δικαίου και αντεγκληματικής πολιτικής στη μάχη κατά της διαφθοράς

Η αντεγκληματική πολιτική συνιστά σήμερα ένα ευρύ και σύνθετο πεδίο λόγων και πρακτικών. Ενώ αρχικά ο όρος «αντεγκληματική πολιτική» αναφερόταν κυρίως στις κατασταλτικές κρατικές πολιτικές,²⁵⁵ προοδευτικά το πεδίο διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει επιμέρους κοινωνικές πολιτικές του κράτους.²⁵⁶ Το Συμβούλιο της Ευρώπης ορίζει την αντεγκληματική πολιτική αντιστοίχως ευρέως ως «το σύνολο των μέτρων που τείνουν στην προστασία της

254. Βλ. επίσης σχετικά Ζιούβα Δ. (2015), «Η ποινική και αντεγκληματική διάσταση της καταπολέμησης της διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση», σε: Κουράκη Ν. & Σαμαρά-Κρίσπη Α. (επιμ.), Δημόσια διοίκηση και διαφθορά: Το πρόβλημα και οι τρόποι επίλυσής του, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 133 επ., Ζιούβα Δ. (2016), «Άξονες μίας σύγχρονης ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της δωροδοκίας και της δωροληψίας στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα», σε: Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, τόμ. 1, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 774 επ., Κουράκης, Ν. (2002), «Η διαφθορά ως πρόβλημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής», ΠοινΛογ 1-4.

255. Ο Feuerbach όρισε την αντεγκληματική πολιτική στο βιβλίο του Manuel de droit penal, 1803, ως «το σύνολο των κατασταλτικών διαδικασιών μέσω των οποίων το κράτος αντιδρά στο έγκλημα», όπως αναφέρεται σε Delmas-Marty M. (2005), Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, μτφρ. Χ. Ζαραφώνιου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 27.

256. Για παράδειγμα ο εγκληματολόγος Ferri στο έργο του Sociologica criminale, 1880, αναφέρθηκε στα «υποκατάστατα της ποινής», στην καταπολέμηση των κοινωνικών πηγών του εγκλήματος, στη λήψη δηλαδή κοινωνικών μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής, εκτός του ποινικού κώδικα. Βλ. σχετικά και Κουράκη, Ν. (1994). «Βάσεις και τάσεις της συγχρόνου αντεγκληματικής πολιτικής», σε: Κουράκη (επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 475 επ.

κοινωνίας από την εγκληματικότητα, στη φροντίδα για τη μελλοντική εξέλιξη του εγκληματία και στη διασφάλιση των δικαιωμάτων του θύματος». ²⁵⁷ Υπό την έννοια αυτή η αντεγκληματική πολιτική «αναφέρεται αφενός μεν στον καθορισμό των κοινωνικών καταστάσεων και γεγονότων που υπάγονται στη δικαιοδοσία του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης και αφετέρου στα μέτρα που λαμβάνονται για την πρόληψη και την καταστολή τους». Αφορά επομένως τόσο το στάδιο της πρωτογενούς εγκληματοποίησης ή απεγκληματοποίησης υπό την έννοια της κοινωνικοπολιτικής διαδικασίας που συνίσταται στην αξιολόγηση ορισμένων αγαθών για τα οποία θεσπίζονται ή καταργούνται ποινικοί κανόνες, όσο και της δευτερογενούς εγκληματοποίησης (κατ' ακριβολογία ποινικοποίησης) ή αποποινικοποίησης, δηλαδή της διαδικασίας που αφορά τη δραστηριοποίηση ή μη του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά και όλων των εξωποινικών φορέων (π.χ. διοικητικές δομές, θεραπευτικές μονάδες, λεγόμενη «κοινωνία των πολιτών») που συμμετέχουν στην αντίδραση κατά του εγκλήματος.

3.1.1 Ο εγκληματολογικός φαινότυπος της διαφθοράς ως αφετηρία της συστηματικής προσέγγισης

Από τη διευρυμένη αυτή έννοια της αντεγκληματικής πολιτικής προκύπτει η σημασία για την ποινική έρευνα της κατανόησης των κοινωνικών και οικονομικοπολιτικών συνιστωσών του εγκληματικού φαινομένου και εν προκειμένω της διαφθοράς. ²⁵⁸ Για να κατανοηθεί το κοινωνικό και οικονομικοπολιτικό

257. Conseil de l'Europe, La participation du public a la politique criminelle. Strasbourg, 1984, όπως αναφέρεται από την Τσήτσουρα, Α. (1994), «Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας», σε: Κουράκη (επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική, όπ.π., σελ. [63-72], 63.

258. Την ανάγκη ένταξης του ποινικού προβληματισμού στο πλαίσιο μίας ευρύτερης κοινωνικής - οικονομικοπολιτικής προσέγγισης αναδεικνύουν ξεκάθαρα οι ακόλουθες δικαιοπολιτικές σκέψεις του Παπανοφύτου, Α. (1997). Ποινικό δίκαιο, κράτος και τεχνολογικοί κίνδυνοι, Τόμος Α': Η γενικότερη δικαιοπολιτική, η νομοθεσία και νομολογία στο πεδίο της ποινικής προστασίας από τους κινδύνους της τεχνολογικής εξέλιξης, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 157 επ.: «Η ιδιαίτερη ενασχόληση με την κοινωνιολογική προσέγγιση - και μάλιστα, όπως θα γίνει αντιληπτό, στη διευρυμένη πολιτικοοικονομική της διάστασή της - της θεματικής αυτής της μελέτης δεν πρέπει να ξαφνιάζει. Και προ πάντων δεν είναι αδικαιολόγητη. Καταρχήν, η αποκατάσταση επαφής, όχι μόνο του ποινικού δικαίου αλλά και όλων των δικαιικών κλάδων, με τα κοινωνικά δεδομένα οφείλει να είναι αναγκαίο συμπλήρωμα κάθε νομικής έρευνας. Η θέση αυτή θεμελιώνεται στην αδιαμφισβήτητη εξάρτηση των κανόνων του δικαίου, στο σύνολό τους, από τους κοινωνικούς όρους που υπαγορεύουν, σε τελική ανάλυση, τη θέσπισή τους. Χωρίς αυτήν την επαφή δεν είναι δυνατή ούτε η κατανόηση της νομοθετικής βούλησης ούτε και η αξιολόγηση των σκοπών και της αποτελεσματικότητας του εκάστοτε ισχύοντος κανονιστι-

υπόβαθρο των πράξεων δωροληψίας και δωροδοκίας πρέπει όμως καταρχάς να μελετηθεί ο εγκληματολογικός φαινότυπος των εγκλημάτων διαφθοράς. Μόνο αν διαπιστωθούν επιστημονικά και τεκμηριωμένα τα χαρακτηριστικά του εγκληματικού φαινομένου τη διαφθοράς είναι δυνατόν να δοθεί πειστική νομική/ποινικοδικαιική απάντηση στο πρόβλημα με τη θέσπιση αποτελεσματικών ποινικών νόμων.

Η ανάλυση της εγκληματικής πραγματικότητας αποτελεί ταυτόχρονα τόσο νομιμοποιητική βάση και αφετηρία της ποινικοποίησης όσο και καταγραφή της αποτελεσματικότητας της κρατικής συστημικής αντίδρασης στην πραγματικότητα αυτή. Με άλλα λόγια το έγκλημα ως εμπειρική εγκληματολογική πραγματικότητα προκαλεί την αντίδραση του οργανωμένου κράτους δια του εγκλήματος ως νομοθετικής ποινικής κατασκευής. Η συνταγματικά κατοχυρωμένη ποινική αρχή της νομιμότητας («κανένα έγκλημα, καμία ποινή, χωρίς προγενέστερο νόμο που να το προβλέπει») καθιστά τα δυσδιάκριτα όρια αιτίου και αιτιατού το πρώτον σαφή: αφετηρία (αλλά και κατάληξη) αποτελεί το ποινικό δίκαιο. Το έγκλημα και η ποινή, ως κεντρικά μεγέθη (μαζί με το έννομο αγαθό) του ποινικού δικαίου καθορίζονται αυθεντικά από το ίδιο το ποινικό δίκαιο. Δεν υπάρχουν πριν ή έξω από αυτό. Το Δίκαιο είναι ένα «αυτοαναφορικό», «αυτοποιητικό», αυτοδημιουργούμενο σύστημα το οποίο καθορίζει το ίδιο τι είναι «δίκαιο».²⁵⁹ Η πραγματικότητα αυτή οφείλει ωστόσο να μην εκτρέπεται σε ανελεύθερους αυτοματισμούς και αυτιστικές νομοθετικές πρακτικές, ιδίως όταν αφορά το πεδίο του ποινικού δικαίου.

Η καταγραφή και ανάλυση της πραγματικότητας της διαφθοράς, των αξιολογήσιμων ποινικά εμπειρικών δεδομένων των εγκλημάτων διαφθοράς ως συμπεριφορών είναι η βάση της ανάλυσης και κατανόησης της θετικής αποτύπωσης αυτής της πραγματικότητας στον ποινικό νόμο, της τυποποίησης δη-

---

κού συστήματος (...). Πολύ περισσότερο, μάλιστα, όταν πρόκειται για μια ποινική μελέτη που στρέφεται στην εξέταση της προβληματικής της παρεχόμενης ποινικής προστασίας σε τομείς (...) όπου, κατεξοχήν, εντοπίζονται οι συνέπειες της λειτουργίας του κοινωνικού - οικονομικοπολιτικού συστήματος. Εκεί, η συνάρτηση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, σχέσεων και ανταγωνισμών αναδεικνύεται σε επιστημονικό μονόδρομο προκειμένου να κατανοηθούν οι νομοθετικές παρεμβάσεις και οι στόχοι των δικαιικών ρυθμίσεων και - σε επίπεδο ποινικού δικαίου - της εκάστοτε εφαρμοζόμενης αντεγκληματικής πολιτικής. »

259. Όπως παρατηρεί ο σημαντικός Γερμανός κοινωνιολόγος-φιλόσοφος και βασικός εισηγητής της συστημικής θεωρίας (Systemtheorie), αλλά και θεμελιωτής της σχολής της συστημικής ανάλυσης του δικαίου Niklas Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt 1993, σελ. 143: «Δίκαιο είναι αυτό, που το Δίκαιο καθορίζει ως Δίκαιο». Στη γερμανική ποινική θεωρία συναντάται συχνότατα η ρήση, εν είδει πλαισίου αναφοράς, του Franz von Liszt, *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*, τόμ. 2, Guttentag, Berlin, 1905, σελ. 80, ότι «το Ποινικό Δίκαιο είναι ο ανυπέρβλητος φραγμός της αντεγκληματικής πολιτικής».

λαδή μέρους²⁶⁰ των παρατηρούμενων συμπεριφορών ως αξιόποινων συμπεριφορών.

Είναι αδύνατος ο αποτελεσματικός έλεγχος και η δίωξη των αξιόποινων συμπεριφορών διαφθοράς τόσο από τον διοικητικό ελεγκτικό μηχανισμό όσο και από τους φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης αν πρώτα δεν γίνει κατανοητή η σύνθετη πραγματικότητα του «συστήματος» της διαφθοράς. Πρέπει π.χ. ο ανακριτής σε μία ποινική υπόθεση απιστίας πολιτικού αξιωματούχου ή ανακριβούς δήλωσης περιουσιακών στοιχείων (πόθεν έσχες) εφοριακού υπαλλήλου να μπορεί να εμβαθύνει στην αναζήτηση του ενδεχομένου ευρύτερου εγκληματικού πλαισίου τέλεση της πράξης ερευνώντας και στοιχεία αξιόποινης δωροληψίας του πολιτικού προσώπου ή του υπαλλήλου και αντίστοιχα αξιόποινης δωροδοκίας. Η εμπειρική διαπίστωση πιθανής συνάφειας της δωροδοκίας και της δωροληψίας με άλλα εγκλήματα διευκολύνει αμφίδρομα την ανακριτική εξιχνίαση όλων των συναφών εγκλημάτων. Ταυτόχρονα αναδεικνύεται και η πιθανή ανάγκη συνεργασίας και συντονισμού των περισσότερων ελεγκτικών και διωκτικών μηχανισμών.

Η ανάλυση του εγκληματολογικού φαινοτύπου της διαφθοράς είναι επομένως αξιοποιήσιμη σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Αφενός *de lege lata* αποκτά μεγάλη σημασία τόσο σε επίπεδο ουσιαστικού ποινικού δικαίου για την εξέταση της ποινικής τυποποίησης των οικείων συμπεριφορών όσο και σε επίπεδο δικονομικού ποινικού δικαίου για τη βελτιστοποίηση των μηχανισμών ελέγχου και δίωξης τους. Αφετέρου *de lege ferenda* αποτελεί προϋπόθεση για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του ισχύοντος ποινικού θεσμικού πλαισίου και τη διατύπωση προτάσεων ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής, εφόσον διαπιστωθούν ανεπάρκειες.

Παρά τις ανωτέρω θεμελιώδεις διαπιστώσεις οι περισσότερες προσεγγίσεις και προτάσεις αντιμετώπισης της διαφθοράς στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από έλλειψη διεπιστημονικότητας και κατ' επέκταση συστηματικότητας.²⁶¹ Στην Ελλάδα παρατηρείται, δυστυχώς, έλλειμμα εμπειρικής (*evidence based*) εγκληματολογικής και ποινικής τεκμηρίωσης και κατ' επέκταση ανεπαρκής διασύνδεση θεωρητικών πορισμάτων και πράξης. Οι έρευνες στατιστικής καταγραφής του φαινομένου της διαφθοράς στην Ελλάδα αφορούν κατά κύριο

260. Ο εξ ορισμού εξαιρετικός και αποσπασματικός χαρακτήρας του ποινικού δικαίου αντανακλάται στη θεμελιώδη αρχή της ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής για τη χρήση του ποινικού δικαίου ως ύστατου μέσου ελέγχου (*ultima ratio*).

261. Αξιοσημείωτη συστηματική ερευνητική εργασία στο πεδίο του ποινικού δικαίου αποτελεί πάντως το έργο υπό την επιστημονική εποπτεία της Καθηγήτριας Μαρίας Καϊάφα-Γκιμπάντι (2014), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, τόμ. 1, Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

λόγο τις αντιλήψεις (perceptions) του γενικού κοινού ή συγκεκριμένων κοινωνικών ή επαγγελματικών ομάδων για τη διαφθορά,²⁶² είναι δηλαδή συνήθως έρευνες κοινής γνώμης, και μόνο αποσπασματικά αφορούν τη στατιστική καταγραφή, κατηγοριοποίηση και αξιολόγηση περιστατικών καθ' εαυτής διαφθοράς. Αξιοσημείωτες προσπάθειες που εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία είναι οι γενικές έρευνες κοινής γνώμης που διεξάγει σχετικά συστηματικά (2007-2013) η μη κυβερνητική οργάνωση «Διεθνής Διαφάνεια-Ελλάδα», ενώ πρόσφατα άρχισαν να διεξάγονται στοχευμένα και ειδικές έρευνες γνώμης, όπως π.χ. αυτή της ερευνητικής ομάδας της Καθηγήτριας Καϊάφα-Γκιμπάντι σχετικά με την άποψη λειτουργών της δικαιοσύνης, της διοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών για τη διαφθορά²⁶³ ή των Καθηγητών Κ.Δ. Σπινέλλη και Κουράκη σχετικά με τις αντιλήψεις φοιτητών για τη διαφθορά.²⁶⁴ Η συμβολή των ερευνών αυτών στην προσπάθεια διαμόρφωσης μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα είναι μεν σημαντική, οι σχετικές προσπάθειες πρέπει όμως - υπό το πρίσμα πάντοτε μίας διεπιστημονικής ολιστικής προσέγγισης - να εντατικοποιηθούν.

3.1.2 Αντεγκληματικός λόγος και αντεγκληματική πράξη κατά της διαφθοράς

Η ποινική αντεγκληματική πολιτική ως ειδικότερο μεν, βασικό δε πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής συντελείται σε δύο επίπεδα: αφενός σε επίπεδο ποινικού λόγου σχετικά με την καταπολέμηση του εγκλήματος και αφετέρου σε επίπεδο ποινικής πράξης, ποινικών πρακτικών.

Ο ποινικός λόγος διατυπώνεται άλλοτε εξωσυστημικά από τα μέσα ενημέρωσης και τους εκπροσώπους των ποινικών επιστημών και άλλοτε ενδοσυστημικά από τους επισήμους φορείς αντεγκληματικής πολιτικής με την έννοια ουσιαστικά των φορέων του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης.

---

262. Πρβλ. σχετικά και Lambropoulou E. (2014), «The relevance of perceptions of corruption to crime prevention in Greece», *Εγκληματολογία*, 1-2, σελ. 145-149.

263. Βλ. Καϊάφα-Γκιμπάντι (2014), *Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα*, όπ.π., τόμ. 2: Η οπτική λειτουργών της δικαιοσύνης, της διοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών - Δικαιοσυγκριτικά δεδομένα.

264. Σπινέλλη, Κ.Δ. (2012), «Στάσεις και αντιλήψεις φοιτητών/τριών απέναντι στη διαφθορά. Πρόδρομες σημειώσεις σε μια ανιχνευτική έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών ΕΚΠΑ», σε: Κουράκη, Σπινέλλη & Ζάγουρα (επιμ.), (2012), *Διαφάνεια και καταπολέμηση της διαφθοράς*, Α.Ν. Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 173-214, Courakis N. (2014), «Attitudes in Greece regarding corruption and towards ways of coping with it», *Εγκληματολογία* 1-2, σελ. 142-144.

Τον ενδοσυστημικό ποινικό λόγο τον συναντάμε στις Αιτιολογικές Εκθέσεις των ποινικών νόμων, στις δηλώσεις των επίσημων φορέων, των Υπουργών και των Γενικών Γραμματέων των Υπουργείων.²⁶⁵ Ο ενδοσυστημικός ποινικός λόγος κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα καταγράφεται εκτεταμένα στο πρόγραμμα «Διαφάνεια» της Γενικής Γραμματείας Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

Οι ποινικές πρακτικές της αντιδιαφθοράς εντοπίζονται πρωτίστως στους σχετικούς ποινικούς νόμους. Οι ποινικές πρακτικές της αντεγκληματικής πολιτικής είναι ουσιαστικά ένα υποσύστημα των κοινωνικών πρακτικών της αντεγκληματικής πολιτικής, δηλαδή των συμπεριφορών εκείνων, οι οποίες στοχεύουν στην αναζήτηση λύσεων και τη λήψη αποφάσεων σε σχέση με συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Τέτοιες ποινικές πρακτικές είναι π.χ. οι πρακτικές των εισαγγελέων ποινικής δίωξης κατά το νομικό χαρακτηρισμό των πράξεων διαφθοράς των κατηγορουμένων, οι πρακτικές των δικαστών κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων επί υποθέσεων διαφθοράς.²⁶⁶

Στις πρακτικές αυτές των φορέων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να προστεθούν αφενός οι πρακτικές των φορέων του συστήματος θέσπισης ποινικού δικαίου, δηλαδή οι ποινικές πρακτικές της νομοθετικής μας εξουσίας με την έννοια των ποινικών νόμων ως κατ' εξοχήν πηγή ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής.

Αφετέρου θα γίνει κατωτέρω αναφορά στο ποινικοδικονομικό σύστημα αντιμετώπισης της διαφθοράς, δηλαδή στους μηχανισμούς ελέγχου, δίωξης και τιμώρησης των εγκλημάτων διαφθοράς. Οι ποινικοδικονομικές ελεγκτικές και διωκτικές ρυθμίσεις εντάσσονται στο σύστημα της ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής και αποτελούν μορφή επίσημης ενδοσυστημικής ποινικής αντίδρασης στη διαφθορά.

3.2 Συστηματική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου της διαφθοράς

Η μελέτη των ποινικών νόμων κατά της διαφθοράς πρέπει να είναι τόσο συστηματική όσο συστηματικά εκδηλώνεται και το εγκληματικό φαινόμενο της

265. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς. Βλ. σχετικά www.gsac.gov.gr.

266. Βλ. σχετικά ενδελεχώς Νικολόπουλου, Γ. (2008), Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής. Το «πρόγραμμα» της Χάγης και η εφαρμογή του, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 9 επ.

δωροδοκίας και της δωροληψίας. Η διαφθορά είναι πρωτίστως πρόβλημα συστηματικό. Από την κοινωνιολογική και εγκληματολογική σκοπιά δεν αρκεί ένα πρόσωπο για την εμφάνιση του φαινομένου. Κάθε δωρολήπτης προϋποθέτει έναν δωροδότη. Ο δράστης του εγκλήματος της δωροληψίας υπαλλήλου «ζητεί ή λαμβάνει» ωφελήματα από κάποιον άλλον που «προσφέρει, υπόσχεται ή παρέχει» ωφελήματα. Συνήθως απέναντι στον δράστη της δωροληψίας υπαλλήλου (235 ΠΚ) θα βρίσκεται ο δράστης της δωροδοκίας υπαλλήλου (236 ΠΚ). Η συναλλαγή προϋποθέτει τουλάχιστον δύο πρόσωπα. Αν παρατηρήσουμε μάλιστα καλύτερα τον εγκληματολογικό φαινότυπο της διαφθοράς θα διαπιστώσουμε ότι οι συμμετοχοί στη διαφθορά είναι συνήθως πολλοί περισσότεροι. Πρόκειται για ένα σύστημα περισσότερων εγκλημάτων, ένα «εγκληματικό σύστημα», του οποίου η καταπολέμηση μόνο εξίσου συστηματικά μπορεί να επιτευχθεί.

Για την καλύτερη αντίληψη του εγκληματικού συστήματος της διαφθοράς αρκεί να παρακολουθήσει κανείς μία συνήθη εγκληματική πορεία, όπως αυτή εκτυλίσσεται σε τέσσερις εγκληματικούς χρόνους. Έστω ότι κάποιος επιχειρηματίας φοροδιαφεύγει συστηματικά. Η αξιόποινη κατ' άρθρο 17 Ν. 2523/1997 υποβολή ανακριβών φορολογικών δηλώσεων εισοδήματος²⁶⁷ τελείται σε έναν πρώτο χρόνο. Εφοριακός υπάλληλος που υπηρετεί στο τμήμα ελέγχου της αρμόδιας Δ.Ο.Υ. διαπιστώνει την απόκρυψη εισοδημάτων κατά τη διενέργεια ελέγχου. Συμφωνεί με τον φοροφυγά επιχειρηματία και λαμβάνει χρηματικό ωφέλημα προκειμένου να παραλείψει να διαπιστώσει την παράβαση στο πόρισμα του φορολογικού ελέγχου. Η πράξη δωροληψίας του εφοριακού είναι αξιόποινη κατ' άρθρο 235 ΠΚ και η πράξη δωροδοκίας του επιχειρηματία αξιόποινη κατ' άρθρο 236 ΠΚ. Εν προκειμένω τα τελούμενα σε έναν δεύτερο χρόνο στενά εννοούμενα εγκλήματα διαφθοράς αποσκοπούν στη συγκάλυψη του πρότερου εγκλήματος της φοροδιαφυγής.

Σε έναν τρίτο εγκληματικό χρόνο ο εφοριακός καταθέτει μεγάλο μέρος του δώρου στον τραπεζικό λογαριασμό της φοροτεχνικού συζύγου του με σκοπό να συγκαλύψει την παράνομη προέλευση των χρημάτων εν γνώσει της συζύγου του. Πρόθεσή τους είναι αργότερα να αγοράσουν με τα χρήματα αυτά ακίνητο στην ανήλικη κόρη τους και έτσι να δυσχεράνουν ακόμα περισσότερο την εξακρίβωση της δωροληψίας. Η πράξη της τραπεζικής κατάθεσης συνιστά αξιόποινη πράξη νομιμοποίησης εσόδων από το προγενέστερο «βασικό» έγκλημα της δωροληψίας. Η πράξη αυτή του λεγόμενου ξεπλύματος χρήματος

267. Για το έγκλημα της φοροδιαφυγής βλ. συνοπτικά Ζιούβα Δ. (2007), «Φορολογικά Αδικήματα: Νομοθετικοί άξονες, συστηματική θεμελίωση και βασικοί δογματικοί προβληματισμοί του ελληνικού φορολογικού ποινικού δικαίου», σε: Ν. Κουράκη & Δ. Ζιούβα (επιμ.) (2007), Τα οικονομικά εγκλήματα, τόμ. 2: Ειδικό Μέρος, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 11 επ.

τιμωρείται κατ' άρθρο 45 σε συνδυασμό με τα άρθρα 2, 3 περ. γ' Ν. 3691/2008.

Για να ολοκληρωθεί η απόπειρα συγκάλυψης της δωροληψίας τόσο ο εφοριακός υπάλληλος όσο και η σύζυγός του, οι οποίοι είναι πρόσωπα υπόχρεα σε υποβολή δήλωσης περιουσιακής κατάστασης (δήλωση «πόθεν έσχες») κατ' άρθρο 1 παρ. 1 περ. λα' Ν. 3213/2003, παραλείπουν να δηλώσουν την αύξηση της περιουσίας τους στην ετήσια δήλωση της περιουσιακής τους κατάστασης και έτσι καθίστανται αξιόπονοι κατ' άρθρο 6 Ν. 3213/2003.²⁶⁸ Η παράβαση «πόθεν έσχες» τελείται στον τέταρτο και τελευταίο εγκληματικό χρόνο της ανωτέρω εγκληματικής πορείας.

Όλες οι ανωτέρω εγκληματικές ενέργειες συνθέτουν το Εγκληματικό Σύστημα της Διαφθοράς. Συνιστούν κρίκους στην αλυσίδα ενός σύνθετου εγκληματικού φαινομένου, το οποίο γίνεται ακόμα πιο σύνθετο, όταν σε αυτό εμπλέκονται περισσότερα πρόσωπα (λογιστές, προϊστάμενοι και υφιστάμενοι εφοριακοί υπάλληλοι κ.λπ.) ως μέλη εγκληματικής οργάνωσης, δηλαδή μιας δομημένης και με διαρκή δράση ομάδας που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση εγκλημάτων δωροδοκίας/δωροληψίας. Η σύσταση ή η ένταξη σε μία τέτοια εγκληματική οργάνωση (στενά εννοούμενης) διαφθοράς, η οποία ως εγκληματική ενέργεια θα προτασσόταν χρονικά των ανωτέρω εγκληματικών χρόνων/σταδίων, εξακολουθεί, δυστυχώς, να μην είναι αξιόποινη κατ' άρθρο 187 ΠΚ στερώντας έτσι από το μέτωπο κατά της διαφθοράς το δικτυακό ιδιαίτε-

---

268. Αυτοτελές αξιόποιο για την πράξη παράνομου πλουτισμού του εφοριακού υπαλλήλου και της συζύγου του θεμελιώνει περαιτέρω το προβλεπόμενο στο άρθρο 4 Ν. 3213/2014 έγκλημα του παράνομου πλουτισμού έως την, κατά την άποψή μας αντεγκληματικά ανακόλουθη, κατάργησή του με το άρθρο Πρώτο υποπαρ. ΙΕ. 20 περ. 10 του Ν. 4254/2014. Βλ. σχετικά Δημάκη Α. (2013), «Το έγκλημα του 'παράνομου πλουτισμού' (άρ. 4 Ν. 3213/2003). Με αναφορά και στα άρθρα 19 και 20 της Συμβάσεως των Ηνωμένων Εθνών κατά της Διαφθοράς», Ποινικά Χρονικά 63, 489 επ. Η ποινική υπόσταση του εν λόγω εγκλήματος ήταν πριν την αποποινικοποίησή του η εξής: «1. Υπόχρεος σε δήλωση, ο οποίος επωφελούμενος από την ιδιότητά του αποκτά ή προσπορίζει σε τρίτον αθέμιτο περιουσιακό όφελος, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή από είκοσι χιλιάδες (20.000) έως ένα εκατομμύριο (1.000.000) ευρώ.

2. Ο υπαίτιος των παραπάνω πράξεων τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα (10) ετών και με χρηματική ποινή από τριάντα χιλιάδες (30.000) έως ένα εκατομμύριο πεντακόσιες χιλιάδες (1.500.000) ευρώ: (α) αν το αποκτηθέν ή προσπορισθέν αθέμιτο περιουσιακό όφελος υπερβαίνει συνολικά το ποσό των εβδομήντα τριών χιλιάδων (73.000) ευρώ, ή (β) αν ενεργεί κατ' επάγγελμα ή είναι υπότροπος.

3. Με τις ποινές των παραγράφων 1 και 2 τιμωρούνται και οι τρίτοι που πορίζονται το αθέμιτο όφελος που προκύπτει από τα αδικήματα των παραγράφων 1 και 2 εν γνώσει της τέλεσης αυτών από τον υπόχρεο σε δήλωση.

4. Οι παραπάνω διατάξεις εφαρμόζονται, εφόσον η πράξη του υπόχρεου σε δήλωση ή του τρίτου δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη.»

ρα αποτελεσματικό ποινικοδικονομικό οπλοστάσιο της καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος (πρβλ. πάντως και άρθρο 253B ΚΠΔ). Εξίσου ανεπαρκής έως ανύπαρκτη είναι η ποινικοποίηση στην Ελλάδα των λεγόμενων λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς, για τα οποία περισσότερα εκτίθενται κατωτέρω.

3.3 Άξονες μίας σύγχρονης ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς

3.3.1 Συστηματικότητα των ποινικών υποστάσεων των εγκλημάτων διαφθοράς

Η σύλληψη της διαφθοράς ως εγκληματικού συστήματος και όχι ως μεμονωμένου εγκλήματος των άρθρων 235 και 236 ΠΚ θα οδηγήσει και σε διαφορετική ποινική αντιμετώπιση του φαινομένου. Ενώ το ελληνικό ποινικό δίκαιο προβλέπει το αξιόποينو στα περισσότερα από τα ανωτέρω εγκληματικά στάδια, εντούτοις το αξιόποينو αυτό δεν λαμβάνει υπόψη του το ειδικό εγκληματικό άδικο που πραγματώνουν οι δράστες υποβολής ανακριβών δηλώσεων περιουσιακής κατάστασης, νομιμοποίησης εσόδων προερχόμενων από δωροδοκία, λογιστικών εγκλημάτων κ.λπ. Το προστιθέμενο αυτό άδικο εν είδει υποκειμενικού στοιχείου του αδικού έγκειται στο σκοπό διευκόλυνσης ή συγκαλύψης της στενά εννοούμενης πράξης διαφθοράς. Το συστηματικό αυτό έλλειμμα εκδηλώνεται σε επίπεδο ουσιαστικού ποινικού δικαίου με την ελλιπή νομοτυπική και ουσιαστική διασύνδεση των επιμέρους εγκλημάτων του συστήματος της διαφθοράς.

Αυτονόητο ότι το έλλειμμα αυτό που αποτελεί έκφραση προβληματικής σύλληψης και ελλείπουσας συνοχής της αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς διατρέχει το σύνολο της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας κατά της διαφθοράς και εκδηλώνεται τόσο στενά ποινικοδικονομικά όσο και ευρύτερα σε επίπεδο σύλληψης, δημιουργίας και οργάνωσης αποτελεσματικών ελεγκτικών και διωκτικών μηχανισμών κατά της διαφθοράς. Το παράδειγμα των λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς είναι χαρακτηριστικό αυτής της έλλειψης συνοχής της αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς και αξίζει ιδιαίτερης αναφοράς.

Υπό τον όρο λογιστικά εγκλήματα διαφθοράς νοούνται τα λογιστικά εγκλήματα, δηλαδή τα εγκλήματα τα σχετικά με τα φορολογικά βιβλία και στοιχεία και τις οικονομικές καταστάσεις (ισολογισμοί κ.λπ.) των επιχειρήσεων, τα οποία τελούνται προς διευκόλυνση ή απόκρυψη ενός στενά εννοού-

μενου εγκλήματος διαφθοράς, δηλαδή δωροληψίας ή δωροδοκίας. Η σημασία της αποτελεσματικής ποινικής αντιμετώπισης των εγκλημάτων αυτών είναι κομβική, αφού στην πράξη οι περισσότερες περιπτώσεις της λεγόμενης μείζονος διαφθοράς (grand, high-level corruption), δηλαδή της διαφθοράς εκείνης που σε αντίθεση με την ελάσσονα διαφθορά (petty, low-level corruption) είναι μεγάλης κλίμακας, δηλαδή τελείται με ωφελήματα μεγάλης αξίας, και συνήθως αφορά υψηλά ιστάμενα πρόσωπα, δηλαδή πολιτικούς αξιωματούχους ή ανώτερους ή ανώτατους υπαλλήλους και στελέχη²⁶⁹ προϋποθέτουν τη λογιστική τους υποστήριξη, με την έννοια τόσο της εκ των προτέρων προετοιμασίας όσο και της εκ των υστέρων απόκρυψης ή συγκάλυψης. Ο δραστηκός περιορισμός των συναλλαγών με μετρητά τα τελευταία χρόνια και η σύγχρονη τάση για περαιτέρω περιορισμό καθιστά τη διακίνηση λογιστικού χρήματος μονόδρομο για τους μείζονες διαφθορείς και διεφθαρμένους.

Η ανάγκη επιβολής κυρώσεων στους δράστες των λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα και ανάγεται μάλιστα από τις διεθνείς συμβάσεις κατά της διαφθοράς σε υποχρέωση των επιμέρους κρατών μερών στις συμβάσεις. Χαρακτηριστικά είναι τόσο το άρθρο 8²⁷⁰ της Σύμβασης του ΟΟΣΑ για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών στις διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές,²⁷¹ όσο και το άρθρο 14²⁷² της Σύμβασης Ποινικού Δικαίου για τη Διαφθορά (Criminal Law

269. Για την «προσωποπαγή» αντίληψη περί οικονομικής εγκληματικότητας με άξονα την έννοια του «εγκληματία λευκού περιλαμίου» κατά Sutherland, βλ. Κουράκη & Ζιούβα (2007), Τα οικονομικά εγκλήματα, ό.π., τόμ. 1: Γενικό Μέρος, 3η έκδ., σελ. 32 επ.

270. «Άρθρο 8 - Λογιστικοί κανόνες: 1. Για την αποτελεσματική καταπολέμηση της δωροδοκίας των αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών, κάθε Μέρος θα λάβει τα αναγκαία μέτρα εντός του πλαισίου των νόμων και κανονισμών του σχετικά με την τήρηση των βιβλίων και στοιχείων, τη δημοσίευση πληροφοριών για τους ισολογισμούς και τους κανόνες της λογιστικής και του ελέγχου των λογαριασμών για να απαγορεύσουν την τήρηση λογαριασμών εκτός των βιβλίων, τη διενέργεια συναλλαγών εκτός των βιβλίων ή συναλλαγών ανεπαρκώς προσδιορισμένων, την καταχώριση ανύπαρκτων δαπανών, την καταχώριση υποχρεώσεων με λανθασμένο προσδιορισμό του αντικειμένου τους, καθώς επίσης και τη χρήση ψευδών εγγράφων, με σκοπό τη δωροδοκία αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών ή την απόκρυψη μιας τέτοιας δωροδοκίας από εταιρίες που υπόκεινται σε αυτούς τους νόμους και κανονισμούς. 2. Κάθε Μέρος θα προβλέψει αποτελεσματικές, αναλογιστικές και αποτρεπτικές αστικές, διοικητικές ή ποινικές κυρώσεις για τέτοιες παραλείψεις και νοθεύσεις σε σχέση με τα βιβλία, στοιχεία, λογαριασμούς και ισολογισμούς αυτών των εταιριών.»

271. Η Σύμβαση για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές, η οποία υπεγράφη στο Παρίσι στις 17 Δεκεμβρίου 1997 και τέθηκε σε ισχύ την 15η Φεβρουαρίου 1999, κυρώθηκε με το άρθρο Πρώτο του Νόμου 2656/1998 (ΦΕΚ Α' 265/1.12.1998, «Κύρωση της Σύμβασης για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές»).

272. «Λογιστικά αδικήματα: Κάθε Μέρος πρέπει να υιοθετήσει τα νομοθετικά και άλλα μέτρα που είναι απαραίτητα για να θεσπίσει ως αδικήματα που υπόκεινται σε ποινικές ή άλλες

Convention on Corruption) του Συμβουλίου της Ευρώπης.²⁷³ Μάλιστα η Ελλάδα είχε ενεργοποιήσει τις ανωτέρω διεθνείς υποχρεώσεις της ανάγοντας τα σχετικά αδικήματα σε εγκλήματα με τις διατάξεις του άρθρου Τρίτου του ν. 2656/1998²⁷⁴ και του άρθρου Ογδού του Ν. 3560/2007²⁷⁵ αντίστοιχα.

Ωστόσο τα ανωτέρω εγκλήματα καταργήθηκαν με το άρθρο Πρώτο υποπαράγραφος ΙΕ.20 παρ. 3 και 11 αντίστοιχα του Ν. 4254/2014 για να «συγκερασθούν» κατά τη διατύπωση της Αιτιολογικής Έκθεσης του ανωτέρω νόμου²⁷⁶ σε ένα νέο έγκλημα, το οποίο τυποποιείται πλέον στην υποπαράγραφο ΙΕ.19 του Ν. 4254/2014 ως εξής:

«Όποιος, με σκοπό τη διευκόλυνση, απόκρυψη ή συγκάλυψη κάποιας από τις πράξεις που αναφέρονται στα άρθρα 159Α παρ. 1, 236 παράγραφοι 1 και

κυρώσεις σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο, τις ακόλουθες πράξεις ή παραλείψεις, όταν τελούνται με πρόθεση, και με το σκοπό διάπραξης, απόκρυψης ή συγκάλυψης των αδικημάτων που αναφέρονται στα Άρθρα 2 έως 12, στην έκταση που το Μέρος δεν εξέφρασε επιφύλαξη ή δεν έκανε δήλωση: α. δημιουργία ή χρήση τιμολογίου ή άλλου λογιστικού εγγράφου ή αρχείου που περιέχει ψευδείς ή ελλιπείς πληροφορίες β. παράνομη παράλειψη καταχώρησης πληρωμής».

273. Η Σύμβαση Ποινικού Δικαίου για τη Διαφθορά υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 27.1.1999 και ετέθη σε ισχύ την 1.7.2002 ως υπ' αριθμ.173 σύμβαση (European Treaty Series) του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ συνοδεύεται από το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση Ποινικού δικαίου για τη Διαφθορά (υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 15.5.2003 και ετέθη σε ισχύ την 1.2.2005 ως ETS υπ' αριθμ. 191). Βλ. σχετικά και περαιτέρω στην ιστοσελίδα http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/default_en.asp. Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το άρθρο Πρώτο του Ν. 3560/2007.

274. «Άρθρο Τρίτο - Διευκόλυνση ή απόκρυψη τελέσεως δωροδοκίας αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού: Όποιος για να διευκολύνει ή για να αποκρύψει την τέλεση της κατά το άρθρο δεύτερο (σημ.: Δωροδοκία αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού) πράξεως: 1. Τηρεί λογαριασμούς εκτός των βιβλίων της επιχείρησής του. 2. Διενεργεί συναλλαγές εκτός βιβλίων ή ανεπαρκώς προσδιορισμένες σε αυτά. 3. Καταχωρίζει ανύπαρκτες δαπάνες ή προσδιορίζει εσφαλμένα το αντικείμενό τους, ή 4. Χρησιμοποιεί έγγραφα με αναληθές περιεχόμενο, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών, αν η πράξη του δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη.»

275. Άρθρο Ογδοο Ν. 3560/2007: «Λογιστικά αδικήματα: Τιμωρείται με φυλάκιση και χρηματική ποινή, αν η πράξη δεν τιμωρείται βαρύτερα από άλλη ποινική διάταξη, όποιος καταρτίζει ή κάνει χρήση τιμολογίου ή άλλου λογιστικού εγγράφου ή αρχείου που περιέχει ψευδείς ή ελλιπείς πληροφορίες ή παραλείπει παράνομα την καταχώρηση πληρωμής, αν οι πράξεις αυτές τελούνται για τη διευκόλυνση διάπραξης, απόκρυψης ή συγκάλυψης κάποιας από τις πράξεις που αναφέρονται στα άρθρα 159, 235, 236 και 237 του Ποινικού Κώδικα, καθώς και στα άρθρα τρίτο ως και έβδομο του παρόντος νόμου».

Τα άρθρα Τρίτο έως Έβδομο του Ν. 3560/2007 προέβλεπαν τα εξής αδικήματα: Δωροδοκία αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών, λειτουργών διεθνών οργανισμών κ.λπ., Δωροδοκία μελών αλλοδαπών δημόσιων συνελύσεων, Ενεργητική και Παθητική Δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα, Προσφορά για άσκηση επιρροής, Ξέπλυμα εσόδων από αδικήματα διαφθοράς.

276. Εισηγητική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο εφαρμογής του Ν. 4046/2012 και άλλες διατάξεις» επί της υποπαράγραφου ΙΕ.19: Λογιστικά Αδικήματα, σελ. 62.

2, 237 παρ. 2, 237Α παρ. 2 και 237Β παράγραφος 1 του Ποινικού Κώδικα: α) τηρεί λογαριασμούς εκτός των βιβλίων της επιχείρησής του, β) διενεργεί συναλλαγές εκτός βιβλίων ή ανεπαρκώς προσδιορισμένες σε αυτά, γ) καταχωρίζει ανύπαρκτες δαπάνες ή υποχρεώσεις, ή δ) καταρτίζει ή χρησιμοποιεί τιμολόγιο ή άλλο λογιστικό έγγραφο με αναληθές περιεχόμενο, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών, αν η πράξη του δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη».

Προσεκτική σύγκριση των καταργηθέντων με τη νεοεισαχθείσα διάταξη καθιστά σαφή την τάση αποποινικοποίησης. Πέραν της μείωσης του πλαισίου ανώτατης ποινής από τα πέντε στα τρία έτη (πρβλ. την υποχρεωτική αναστολή εκτέλεσης ποινών έως τρία έτη κατ' άρθρο 99 ΠΚ), παρατηρούμε ότι πλέον στο πεδίο της διάταξης περιλαμβάνεται η διευκόλυνση, απόκρυψη ή συγκάλυψη μόνο πράξεων δωροδοκίας και όχι και δωροληψίας (άρθρο 235 ΠΚ), όπως παλαιότερα. Περαιτέρω απεγκληματοποιήθηκε η τέλεση λογιστικών παραβάσεων με σκοπό την υποστήριξη του ξεπλύματος εσόδων από εγκλήματα διαφθοράς.

Το αντεγκληματικό οξύμωρο των ανωτέρω αποποινικοποιήσεων επιτείνουν οι εντελώς ανεπαρκείς αντεγκληματικά λοιπές διατάξεις του ελληνικού λογιστικού ποινικού δικαίου.²⁷⁷ Οι λοιπές δυνατότητες τιμώρησης των δραστών λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς στη βάση της συμμετοχής (απλής συνέργειας) σε πράξη διαφθοράς ή των διατάξεων περί υπόθαλψης εγκληματία (231 ΠΚ) κ.λπ. σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις μίας σύγχρονης και αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς.

3.3.2 Οι ποινικές κυρώσεις των εγκλημάτων διαφθοράς

Το ελληνικό ποινικό δίκαιο παρά τα ανωτέρω αναδειχθέντα ελλείμματα συστηματικής συνοχής θεμελιώνει ωστόσο, όπως αναφέρθηκε, το αξιόποινο στα βασικά στάδια του εγκληματικού Συστήματος της διαφθοράς. Εντούτοις οι προβλεπόμενες ποινές αποδεικνύονται στην πράξη αναποτελεσματικές και μη αποτρεπτικές. Αυτό καταδεικνύουν οι περιορισμένες σε σχέση με την έκταση του φαινομένου αμετάκλητες καταδίκες για υποθέσεις διαφθοράς, που είναι

277. Για την ελλιπή, δογματικά και δικαιοκρατικά, ποινική αντιμετώπιση των λογιστικών εγκλημάτων βλ. Ν. Κουράκη & Δ. Ζιούβα (2007), «Αδικήματα Ανωνύμων Εταιριών. Συστηματική ερμηνεία, δογματική θεμελίωση και κριτική προσέγγιση του ελληνικού ποινικού δικαίου των ανωνύμων εταιριών (άρ. 54-63γ Ν. 2190/1920)», σε: Κουράκη & Ζιούβα (2007), Τα οικονομικά εγκλήματα, τόμ. 2, Ειδικό Μέρος, ό.π., σελ. 118, 153 επ.

ακόμα λιγότερες σε επίπεδο μείζονος διαφθοράς. Καμία μάχη κατά της διαφθοράς δεν θα είναι όμως νικηφόρα όσο οι ποινές κατά της διαφθοράς δεν έχουν δύο χαρακτηριστικά:

α) Αυστηρότητα της ποινής. Οι προβλεπόμενες ποινές για εγκλήματα διαφθοράς πρέπει να είναι ανάλογες με το εγκληματικό άδικο των πράξεων, δηλαδή αυστηρές. Ο κακουργηματικός χαρακτήρας ενός εγκλήματος είναι δηλωτικός της βάνουσης διάρρηξης των όρων κοινωνικής συμβίωσης από την εγκληματική συμπεριφορά. Η ελληνική κοινωνία πρέπει να αποφασίσει το βαθμό απαξίας που θέλει να προσδίδει η έννομη τάξη στα εγκλήματα διαφθοράς. Οι ευνοϊκές για τους δράστες πλημμελημάτων διατάξεις περί αναστολής εκτέλεσης των ποινών και μετατροπής των στερητικών της ελευθερίας ποινών σε χρηματικές (βλ. άρ. 99 επ. ΠΚ, άρ. 82 ΠΚ) στην πράξη και κατ' αποτελεσμα μόνο κατ' εξαίρεση θα οδηγήσουν τον δράστη πλημμελήματος διαφθοράς στη στέρηση της ελευθερίας του, σε καθεστώς προσωρινής κράτησης κ.λπ.

β) Βεβαιότητα της ποινής. Η αυστηρότητα της ποινής καταλήγει ψευδεπίγραφη και στερείται κάθε αποτρεπτικής δράσης και γενικοπροληπτικής αποτελεσματικότητας, όταν η επιβολή της ποινής είναι εντελώς αβέβαιη, αν όχι απίθανη. Ποινή στην αντίληψη της κοινωνίας, αλλά και των δραστών, είναι μόνο η στερητική της ελευθερίας ποινή που εκτίεται στην πράξη. Επιεικείς κατά τα ανωτέρω ποινές εξομοιώνονται επομένως με αβέβαιες ποινές και στερούν από το ποινικό δίκαιο την κεντρική σημασία του στην καταπολέμηση της διαφθοράς. Ο πρόσφατος Νόμος 4312/2014 («Ρύθμιση δεσμευμένων ή κατασχεμένων χρηματικών απαιτήσεων και μετρητών και άλλες διατάξεις») έρχεται με την εισαγωγή ενός ιδιότυπου και δυστυχώς εν μέρει ανασφαλούς στην εφαρμογή του καθεστώτος ποινικής «συνδιαλλαγής» να επιτείνει την αβεβαιότητα.

Αυτονόητο ότι ένα σύστημα ποινικών κυρώσεων κατά της διαφθοράς πρέπει να τελεί σε διάλογο και να συμπληρώνει κυρωτικά ένα σύστημα πρωτίστως διοικητικών αλλά και αστικών κυρώσεων κατά της διαφθοράς. Η δυνατότητα επιβολής διοικητικών κυρώσεων σε βάρος των εμπλεκόμενων σε εγκλήματα διαφθοράς νομικών προσώπων - επιχειρήσεων είναι κομβικής σημασίας για την αποτελεσματική καταπολέμηση της διαφθοράς και στο δημόσιο τομέα, αφού ο διαφθορέας συνήθως θα εντοπίζεται στον ιδιωτικό τομέα. Σημαντική και συμπληρωματική προς τα ανωτέρω είναι και η καθιέρωση ενός αποτελεσματικού συστήματος ανάκτησης περιουσιακών στοιχείων (asset recovery)²⁷⁸ ως προϊόντων των στενά αλλά και των ευρέως εννοούμενων εγκλημάτων διαφθοράς.

278. Η ουσιαστική συμβολή του προαναφερθέντος Νόμου 4312/2014 προς αυτήν την κατεύθυνση είναι αμφίβολη. Για τις αντεγκληματικές αστοχίες, την έλλειψη ενιαίας ποινικοδογματικής φιλοσοφίας, αλλά και τα πιθανά ερείσματα αντισυνταγματικότητας της ρύθμισης του Ν. 4312/2014, βλ. με ενάργεια Καλφέλη Γ. (2014), «Μια αποτυχημένη νομοθετική πρωτοβουλία για

3.3.3 Ποινικοδικονομικές ρυθμίσεις κατά της διαφθοράς

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η αποτελεσματική καταπολέμηση της διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση προϋποθέτει σε αντιστοίχιση με τη συστηματική συνοχή του ουσιαστικού ποινικού δικαίου τη διαλειτουργικότητα των ποινικοδικονομικών ρυθμίσεων σχετικά με τα ευρέως εννοούμενα εγκλήματα διαφθοράς, όπως αυτά περιγράφονται ανωτέρω. Οι ρυθμίσεις αυτές αφορούν την κυρίως ποινική δίκη αλλά πρωτίστως και πιο σημαντικά την ποινική προδικασία. Ο καίριος ρόλος των μηχανισμών προληπτικού ελέγχου και ανακριτικής δίωξης των εγκλημάτων του Συστήματος της διαφθοράς προϋποθέτει ενοποίηση και εναρμόνιση φορέων και ελεγκτικών/διωκτικών μηχανισμών, ενίσχυση της μεταξύ τους συνεργασίας και άρση τυχόν συγκρούσεων αρμοδιοτήτων.

Παρατηρείται σήμερα κατακερματισμός των ελεγκτικών και διωκτικών μηχανισμών ανά πεδίο δράσης/τομέα διαφθοράς (φορολογία, υγεία κ.λπ.) και υποκείμενο ελέγχου (πολιτικά πρόσωπα, προσωπικό αστυνομίας, λιμενικού σώματος κ.λπ.).²⁷⁹ Ο Εισαγγελέας κατά της Διαφθοράς,²⁸⁰ ο Εισαγγελέας Οικονομικού Εγκλήματος,²⁸¹ το Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος,²⁸² η Οικονομική Αστυνομία,²⁸³ η Αρχή καταπολέμησης της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες,²⁸⁴ ο Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοί-

---

την 'ποινική συνδιαλλαγή', Το πρόσφατο σχέδιο νόμου που ρυθμίζει την 'απόδοση χρημάτων' στο Δημόσιο και την ποινική συνδιαλλαγή», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 284-287.

279. Στη Χαροτογράφηση των εποπτικών, ελεγκτικών, διωκτικών και δικαστικών φορέων με αρμοδιότητα μεταξύ άλλων την καταπολέμηση της διαφθοράς, η οποία πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Εθνικό Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς και επικαιροποιήθηκε από τη Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς (βλ. σχετική ανάρτηση στην ιστοσελίδα www.gsac.gov.gr) καταγράφονται 104 φορείς (και υποδιευθύνσεις) που συμμετέχουν στο δίκτυο των φορέων καταπολέμησης της διαφθοράς.

280. Βλ. σχετικά άρθρο 2 Ν. 4022/2011 (ΦΕΚ Α' 219, 03.10.2011) «Εκδίκαση πράξεων διαφθοράς Πολιτικών και Κρατικών Αξιωματούχων, υποθέσεων μεγάλου κοινωνικού ενδιαφέροντος και μείζονος Δημοσίου Συμφέροντος και άλλες διατάξεις», όπως ισχύει μετά τον Ν. 4139/2013.

281. Βλ. σχετικά άρθρο 17Α Ν. 2523/1997 (ΦΕΚ Α' 179, 11.9.1997) «Διοικητικές και ποινικές κυρώσεις στη φορολογική νομοθεσία και άλλες διατάξεις».

282. Βλ. σχετικά ΠΔ 85/2005 (ΦΕΚ Α' 122, 25.5.2005) «Οργάνωση της Υπηρεσίας Ειδικών Ελέγχων (ΥΠΕΕ) του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών».

283. Βλ. σχετικά ΠΔ 9/2011 (ΦΕΚ Α' 24, 21.2.2011) «Σύσταση, οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Οικονομικής Αστυνομίας και Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος».

284. Για την Αρχή Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης βλ. άρθρο 7 Ν. 3691/2008 (ΦΕΚ Α' 166, 5.8.2008) «Πρόληψη και καταστολή

κησης,²⁸⁵ η Υπηρεσία Εσωτερικών Υποθέσεων της Ελληνικής Αστυνομίας²⁸⁶ και άλλοι πολλοί φορείς συνεμπλέκονται ελεγκτικά και διωκτικά στην καταπολέμηση της διαφθοράς με συχνά αμφίβολα αποτελέσματα.

Στην ανάγκη αυτή για συντονισμό των φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση της διαφθοράς ανταποκρίθηκε αρχικά ο Έλληνας νομοθέτης με τη θέσπιση με τον Ν. 4152/2013²⁸⁷ του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς και των υποστηρικτικών αυτού Σωμάτων, της Συντονιστικής Επιτροπής και του Συμβουλευτικού Σώματος, στο οποίο μετείχαν προσωπικότητες με ειδικές γνώσεις, τεχνογνωσία και εμπειρία στην καταπολέμηση της διαφθοράς. Το δύσκολο αυτό έργο της διαμόρφωσης μίας Εθνικής Στρατηγικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου (πολιτικό, κυβερνητικό, δικαστικό, διοικητικό) και ιδιωτικού τομέα αλλά και του επιχειρησιακού συντονισμού των ελεγκτικών και διωκτικών φορέων κατά της διαφθοράς ανατέθηκε αργότερα σε ειδικό Υπουργό Επικρατείας,²⁸⁸ ενώ σήμερα, μετά την κατάργηση του τελευταίου, την εποπτεία ασκεί ο (Αναπληρωτής) Υπουργός Δικαιοσύνης, στην αρμοδιότητα του οποίου υπάγεται πλέον και η νεοσυσταθείσα Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς (ΓΕ.Γ.ΚΑ.Δ.).²⁸⁹ Η πολιτεία καλείται να αποδείξει έμπρακτα την

της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις».

285. Βλ. σχετικά Ν. 3074/2002 (ΦΕΚ Α΄ 296, 4.12.2002) «Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης, Αναβάθμιση του Σώματος Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης και του Συντονιστικού Οργάνου Επιθεώρησης και Ελέγχου και άλλες διατάξεις».

286. Βλ. σχετικά Ν. 2713/1999 (ΦΕΚ Α΄ 89, 30.4.1999) «Υπηρεσία Εσωτερικών Υποθέσεων της Ελληνικής Αστυνομίας και άλλες διατάξεις».

287. Παράγραφος ΙΓ του Ν. 4152/2013 (ΦΕΚ Α΄ 107, 9.5.2013) «Επείγοντα μέτρα εφαρμογής των νόμων 4046/2012, 4093/2012 και 4127/2013». Η θέση του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς καταργήθηκε στις 19.3.2015 με το άρθρο 15 του Ν. 4320/2015 (ΦΕΚ 29Α΄/19.03.2015, «Ρυθμίσεις για τη λήψη άμεσων μέτρων για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης, την οργάνωση της Κυβέρνησης και των Κυβερνητικών οργάνων και άλλες διατάξεις»).

288. Βλ. Προϋπουργική απόφαση υπ' αριθμ. Υ26 (ΦΕΚ Β΄ 212/6.2.2015).

289. Βλ. σχετικά Ν. 4320/2015: «Άρθρο 6: Συνιστάται Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς ως δημόσια υπηρεσία που υπάγεται στον αρμόδιο Υπουργό Επικρατείας και θέση Γενικού Γραμματέα με βαθμό α΄ της κατηγορίας ειδικών θέσεων που προΐσταται αυτής.

Άρθρο 7 - Αρμοδιότητες ΓΕ.Γ.ΚΑ.Δ.: 1. Η Γενική Γραμματεία:

α. Αναλαμβάνει τις αναγκαίες πρωτοβουλίες και ενέργειες για τη διασφάλιση της συνεκτικότητας και της αποτελεσματικότητας της εθνικής στρατηγικής, με ιδιαίτερη έμφαση στο συντονισμό των ελεγκτικών σωμάτων και την αποτελεσματικότητα των ενεργειών τους και παρέχει σχετικές οδηγίες και συστάσεις.

β. Ορίζεται ως η αρμόδια αρχή για το συντονισμό της καταπολέμησης της απάτης (AFCOS) σύμφωνα με την παράγραφο 4 του άρθρου 3 του Κανονισμού (ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) αριθ. 883/2013

προσήλωσή της στον αγώνα κατά της διαφθοράς υποστηρίζοντας, στελεχώνοντας και χρηματοδοτώντας επαρκώς τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς που δραστηριοποιούνται κατά της διαφθοράς. Η πολιτική βούληση πρέπει να είναι συνεχής και διαρκής. Οι δράσεις πρέπει να υλοποιούνται αξιοποιώντας το επιστημονικό και επιχειρησιακό προσωπικό δυναμικό και με συνέργεια θεωρίας και πράξης. Η πολιτεία καλείται να διαμορφώσει μία συστηματικά συνεκτική, δικαιοκρατικά συνεπή αλλά και αντεγκληματικά αποτελεσματική εθνική στρατηγική κατά της διαφθοράς αξιοποιώντας βέλτιστες πρακτικές και συστάσεις διεθνών και εθνικών φορέων και οργανισμών.

του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Σεπτεμβρίου 2013 (ΕΕ L248).

γ. Συνεργάζεται με διεθνείς οργανισμούς και όργανα και υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή άλλων κρατών για την εκπόνηση, ανάληψη, χρήση, υλοποίηση προγραμμάτων - στρατηγικών σχεδίων, την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και τη λήψη τεχνικής βοήθειας για την καταπολέμηση της διαφθοράς και της απάτης.

δ. Αίρει συγκρούσεις και επιλύει ζητήματα επικάλυψων αρμοδιοτήτων μεταξύ υπηρεσιών ή φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση της διαφθοράς, προτείνοντας τις σχετικές λύσεις για την αποτελεσματική επίλυσή τους.»

2. Με απόφαση του Υπουργού Επικρατείας, καθορίζεται η σύνταξη των αναγκαίων εκθέσεων πεπραγμένων κατά κατηγορία και είδος δράσης, με τις οποίες ενημερώνεται ο Πρωθυπουργός και οι αρμόδιοι Υπουργοί και υπηρεσίες.

Άρθρο 8

Στη Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς μεταφέρονται, με τις αρμοδιότητες, υπηρεσίες και δομές τους:

- α. Το Σώμα Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης (Σ.Ε.Ε.Δ.Δ.).
- β. Το Σώμα Επιθεωρητών Δημοσίων Έργων (Σ.Ε.Δ.Ε.).»

Βιασμός και Ένοπλες Δυνάμεις: Κατευθυνόμενη εγκληματική πρακτική ή φυσικό επακόλουθο;

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ

Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας,

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Η άσκηση σεξουαλικής βίας σε μεγάλες ομάδες του άμαχου πληθυσμού, κυρίως θηλυκού φύλου αλλά και παιδιών, τα τελευταία χρόνια και σε συναδέλφους, αποτελεί δυστυχώς μια πρακτική που έχουν ακολουθήσει διαχρονικά όλα τα στρατιωτικά σώματα (πόλεων-κρατών, αυτοκρατοριών, εθνών-κρατών). Η σιωπή των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών σε τέτοια θέματα και η έλλειψη προσοχής των κοινωνικών επιστημόνων (κοινωνιολόγων, ιστορικών, εγκληματολόγων) στο θέμα αυτό, δημιουργεί τεράστια ερωτήματα σχετικά με την «αποδοχή» ή όχι των πράξεων αυτών. Το άρθρο αυτό θα προσπαθήσει να επιστήσει την προσοχή των κοινωνικών ερευνών στο θέμα αυτό.

1. Εισαγωγή

Ο βιασμός γυναικών από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων δεν είναι φαινόμενο νεωτερικό. Από την εποχή του Ομήρου όπου οι Αχιλλέας και Αγαμέμνονας συγκρούστηκαν για την κατοχή και απόλαυση των υπηρεσιών που προσδοκούσαν να τους προσφέρουν δύο πανέμορφες γυναίκες, η Χρυσήδα και η Βρησίδα, λάφυρα του πολέμου, στην απαγωγή και ομαδικό βιασμό των γυναικών της Sabine από τους στρατιώτες του πρώτου Ρωμαίου Αυτοκράτορα, του Ρωμύλου,²⁹⁰ αλλά και στην

---

290. C.P. Jones, Plutarch and Rome: Life of Romulus, Oxford, Clarendon Press, 1971, σελ. 89-94.

εποχή της Παλαιάς Διαθήκης όπου οι πολεμιστές ελάμβαναν οδηγίες να σεβαστούν τις όμορφες γυναίκες του εχθρού και να τις παντρευτούν πριν έρθουν σε σεξουαλική επαφή μαζί τους,²⁹¹ του Ευρωπαϊκού Μεσαίωνα,²⁹² έως και τις ημέρες μας, ο βιασμός των γυναικών της αντίπαλης εθνικής, εθνοτικής, φυλετικής ή πολιτικής ομάδα από τους νικητές άνδρες-πολεμιστές έδινε την εντύπωση ότι αποτελούσε ένα από τα πιο «φυσικά» κοινωνικά αποτελέσματα των ένοπλων συγκρούσεων. Δεν είναι άλλωστε αριθμητικά λίγα τα παραδείγματα από τις εμφύλιες ή και διακρατικές διαμάχες σε Αφρική, Ασία και Λατινική Αμερική καθώς και σε πρώην κράτη του Ανατολικού Μπλόκ που επιβεβαιώνουν τη διαιώνιση αυτής της πρακτικής,

Τις τελευταίες δεκαετίες, μετά και την είσοδο των γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις όχι μόνο ως βοηθητικό προσωπικό αλλά και ως επαγγελματίες στρατιώτες, υπαξιωματικοί και αξιωματικοί, έχει παρατηρηθεί μια αύξηση των κρουσμάτων άσκησης σεξουαλικής βίας μεταξύ συναδέλφων. Για παράδειγμα, μελέτες που έγιναν πρόσφατα στις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ, απέδειξαν ότι τα κρούσματα από την άσκηση σεξουαλικής βίας εντός των υπηρεσιών των ενόπλων δυνάμεων ήταν διπλάσια από αυτά που πραγματοποιούνταν στο μη-στρατιωτικό περιβάλλον.²⁹³ Αν και οι νόμοι περί συμπεριφοράς των στελεχών των ενόπλων δυνάμεων έναντι των γυναικών, αμάχων αλλά και συναδέλφων, έχουν με τα χρόνια αλλάξει θετικά προς την κατεύθυνση της υποστήριξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ωστόσο η άσκηση σεξουαλικής βίας δείχνει να επιμένει σθεναρά. Η έλλειψη ενδιαφέροντος από την ομάδα των στρατιωτικών κοινωνιολόγων για ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα δημιουργεί, εύλογα, πολλά και αναπάντητα ερωτήματα.

2. Ιστορικά παραδείγματα βιασμού γυναικών σε περίοδο πολέμου

2.1 Κεντρική Ευρώπη και Σοβιετική Ένωση

Στη μελέτη για την εμφάνιση και διαιώνιση του φαινομένου του βιασμού κατά τη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων, η Susan Brownmiller σημειώνει ότι

---

291. S. Brookes-Thistlethwaite, «You May Enjoy the Spoil of Your Enemies: Rape as a Biblical Metaphor of War», *Semeia*, 61 (1993), σελ. 59-78.

292. T. Meron, *Henry's Wars and Shakespeare's Laws*, Clarendon, Oxford University Press, 1993.

293. *Sexual Assault in the Military*, Hearing Before the Subcommittee on National Security and Foreign Affairs of the House of Commons, on Oversight and Government Reform, 110th Congress 1 (2008).

«η ελευθερία των κινήσεων προς τα κορίτσια ήταν πάντα βασικό στοιχείο των επιθυμιών, της ελπίδας, της πίστης και της ανταμοιβής που κάθε απλός στρατιώτης προσδοκούσε από τους ανώτερους του». ²⁹⁴ Οι άντρες που προβαίνουν στην πράξη του βιασμού, διαπιστώνει η ίδια, «είναι συνηθισμένοι, απλοί πολίτες ... Η νίκη [όμως] στο πεδίο της μάχης επιφέρει διόγκωση στη δύναμη και τις δυνατότητες των μελών της ομάδας ... Ένας συγκεκριμένος αριθμός στρατιωτικών νιώθει ότι πρέπει να επιβεβαιωθεί αυτή η νέα μορφή ανωτερότητας, αποδεικνύοντάς την στις γυναίκες, στον εαυτόν τους, στους άλλους άνδρες. Στο όνομα της νίκης και της δύναμης του όπλου, ο πόλεμος προσφέρει στους άνδρες μια σιωπηρή συγκατάθεση για να προβούν στην πράξη του βιασμού». ²⁹⁵

Από την πράξη του βιασμού που μπορεί να προκληθεί από την αυτόβουλη και ίσως συγκυριακή απόφαση ενός, απλού στελέχους των ενόπλων δυνάμεων κατά τη διάρκεια μιας πολεμικής σύρραξης σε αυτή της εμφάνισης και επανεμφάνισης ομαδικών βιασμών, η διαφορά είναι τεράστια. Φυσικά η ίδια η πράξη είναι από μόνη της κατακριτέα καθώς με τη χρήση ωμής βίας ένα άτομο, συνήθως η γυναίκα, εξαναγκάζεται να έχει σεξουαλική επαφή με έναν άνδρα ή και ένα αντικείμενο παρά τη θέλησή της. Όμως, στην περίπτωση των ομαδικών βιασμών το αίτιο δείχνει να διαφέρει καθώς η ανοχή, παρότρυνση και καθοδήγηση των ανωτέρων ιεραρχικά στελεχών των ενόπλων δυνάμεων προς τους κατώτερους θεωρείται δεδομένη. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις ο ομαδικός βιασμός των γυναικών του αντιπάλου δείχνει να αποτελεί μέρος της στρατηγικής των έμμεσων ή και άμεσων βιαστών με στόχο τη διάχυση στοιχείων φόβου και τρόμου τόσο στο ένστολο προσωπικό όσο και στον άμαχο πληθυσμό. Και σε αντίθεση με τη μυθοπλασία που θέλει τους «νικητές» πιο «ηθικούς» από τους «ηττημένους», η εξιστόρηση των περιπτώσεων από το πρόσφατο παρελθόν έως και το πιο μακρινό αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά παρά μόνο στην προσπάθεια συγκάλυψης των πράξεων αυτών.

Για την οικονομία του θέματος το οποίο και είναι ανεξάντλητο από πλευράς ιστορικών αναφορών, θα περιοριστούμε στις πιο γνωστές περιπτώσεις κατευθυνόμενων βιασμών και ομαδικών βιασμών του εικοστού αιώνα. Από τα πλέον γνωστά παραδείγματα της νεότερης δυτικής ιστορίας, είναι η περίπτωση των ομαδικών βιασμών γυναικών σε Βέλγιο και Γαλλία από Γερμανούς στρατιώτες κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ήταν τόσο διαδεδομένη και συχνή η πρακτική του βιασμού Βελγίδων και Γαλλίδων από τους Γερμανούς στρατιωτικούς ώστε ένας ερευνητής του συγκεκριμένου φαινομένου να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «οι [στρατιώτες] είχαν [λάβει] εν-

294. S. Brownmiller, *Against Our Will: Men, Women and Rape*, New York, Simon & Schuster, 1975.

295. S. Brownmiller, «Making Female Bodies: the Battlefield», *Newsweek*, 4 Ιανουαρίου 1993.

θάρονση από τους αξιωματικούς τους». Η επιτροπή που συστάθηκε μεταπολεμικά και εξέτασε τις εγκληματικές ενέργειες που διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκειά του, τοποθέτησε τους ομαδικούς βιασμούς στην πέμπτη (5η) θέση από τις συνολικά τριάντα-δύο (32) και την απαγωγή γυναικών με σκοπό την πορνεία στην έκτη (6η).²⁹⁶ Το μόνο αίτιο που έδειξε να μην επιτρέπει την περαιτέρω αύξηση του αριθμού των ομαδικών βιασμών ήταν η αλλαγή στο χαρακτήρα του πολέμου, δηλαδή της υιοθέτησης της τακτικής των χαρακωμάτων, που μεγιστοποίησε το βαθμό δυσκολίας πρόσβασης των στρατιωτικών προς τον άμαχο γυναικείο πληθυσμό.

Δεν έλειψαν βέβαια και τα παραδείγματα εμφάνισης ομαδικών βιασμών κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Σύμφωνα με τις έρευνες, οι Γερμανοί στρατιώτες και στρατιωτικοί που συμμετείχαν στον πόλεμο κατά της τότε Σοβιετικής Ένωσης δεν σταμάτησαν να χρησιμοποιούν την πρακτική των ομαδικών βιασμών για την πρόκληση τρόμου και φόβου τόσο στον άμαχο πληθυσμό όσο και στους αντίπαλους πολεμιστές. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σε έγγραφό του ο μετέπειτα Υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης, V.M. Molotov, «Γυναίκες και κορίτσια έχουν υποστεί βιασμό και θάνατο σε όλες τις κατεχόμενες περιοχές. [Για παράδειγμα] όλες οι γυναίκες και τα κορίτσια στο χωριό Borodayevka της επαρχίας Dniepropetrovsk και στο χωριό Beezonka της επαρχίας Smolensk βιάστηκαν μπροστά στα μάτια των δικών τους και των παιδιών τους. Κάποιες οδηγήθηκαν σε οίκους ανοχής μόνο για Γερμανούς ενώ άλλες δολοφονήθηκαν».²⁹⁷ Φυσικά αυτές δεν ήταν οι μόνες περιπτώσεις ομαδικών βιασμών από στελέχη των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων. Αξιοσημείωτο πάντως όμως είναι ότι σε καμία από τις περιπτώσεις των καταδικασθέντων Γερμανών-Ναζιστών από το Δικαστήριο της Νυρεμβέργης το 1945-46 δεν υπήρξε καταδίκη για την πρακτική των ομαδικών βιασμών.

Θα ήταν αναληθές ο ισχυρισμός ότι οι βιασμοί γυναικών και κοριτσιών από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων ήταν αποκλειστικό χαρακτηριστικό των Γερμανών. Οι σοβιετικοί, για παράδειγμα, κατά την προέλασή τους προς το Βερολίνο συμπεριφέρθηκαν προς τις Γερμανίδες γυναίκες και κορίτσια με τρόπο ανάλογο της συμπεριφοράς των Γερμανών προς τις δικές τους. Σύμφωνα με τον Beever, κατά τη διάρκεια της προέλασης του Σοβιετικού Στρατού βιάστηκαν περίπου 1.4 εκατομμύρια Γερμανίδες από 8-80 ετών μόνο στις περιοχές της Ανατολικής Πρωσίας, Σιλεσίας και Πομερανίας. Ακόμη και Ρωσίδες που

296. Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties, Report Presented to the Preliminary Peace Conference, American Journal of International Law, 95 (113): 1920, σελ. 95-154.

297. D. Aydelott, «Mass Rape During War: Prosecuting Bosnian Rapists under International Law», Emory International Law Review, 7 (1993), σελ. 590.

απελευθερώθηκαν από τα Γερμανικά Στρατόπεδα δεν γλύτωσαν από τη βίαιη συμπεριφορά τους.²⁹⁸ Στην πόλη του Βερολίνου εικάζεται ότι βιάστηκαν επανειλημμένα τουλάχιστον 100.000 γυναίκες με βάση τα αρχεία των νοσοκομείων για αποβολές και τους 10.000 θανάτους γυναικών τους αμέσως επόμενες μήνες.²⁹⁹ Μάλιστα, οι βιασμοί συνεχίστηκαν και την περίοδο 1947-48 γεγονός που ανάγκασε τις Σοβιετικές αρχές να μειώσουν τις επαφές των στρατιωτών με τον τοπικό πληθυσμό περιορίζοντας τις κινήσεις τους σε πολύ αυστηρά φυλασσόμενα στρατόπεδα και φυλάκια.³⁰⁰

Βέβαια, και οι ένοπλες δυνάμεις των συμμάχων δεν είχαν καλύτερη συμπεριφορά. Για παράδειγμα, οι στρατιωτικές δυνάμεις των ελεύθερων Γάλλων που συμμετείχαν στην εισβολή στη Γερμανία έδειξαν τις δικές τους «ικανότητες» στους ομαδικούς βιασμούς γυναικών. Σύμφωνα με τον Biddiscombe, σε Γάλλους στρατιώτες έχουν αποδοθεί 385 βιασμοί γυναικών στην Constance, 600 στην Bruchsal, 500 στην Freudenstadt και σε σεξουαλικά όργανα στην περιοχή του Leonberg.³⁰¹ Κατά τον Naimark μάλιστα, η συμπεριφορά των Μαροκινών στρατιωτών απέναντι στις Γερμανίδες ήταν ίδια με αυτή των Σοβιετικών.³⁰² Οι τελευταίοι βέβαια είχαν κάνει έντονη την παρουσία τους στον τομέα αυτό και κατά την απελευθέρωση της Ιταλίας. Όπως αναφέρει και ο Walzer πολλές Ιταλίδες έπεσαν θύματα βιασμού κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ιδιαίτερα από Μαροκινούς στρατιώτες, με αποτέλεσμα η μετά-Μουσολίνι κυβέρνηση να προσφέρει ένα είδος χρηματικής αποζημίωσης για να «καλύψει» τις τρέχουσες ανάγκες τους, αλλά και για να συμβάλει στη συγκάλυψη του θέματος.³⁰³ Οι έρευνες, απέδειξαν ότι οι Μαροκινοί που πολεμούσαν για το Γαλλικό Στρατό είχαν υπογράψει συμβόλαια παροχής στρατιωτικών υπηρεσιών που τους επέτρεπαν τον βιασμό γυναικών και τη λαφυραγωγία στην περιοχή του εχθρού.³⁰⁴

Εάν οι ομαδικοί βιασμοί γυναικών από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων

298. A. Beevor, «They raped every German female from eight to eighty», *The Guardian*, 1 Μαΐου 2002.

299. A. Grossman, «A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers», *October*, 72 (1995), σελ. 42-63.

300. N. Naimark, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945-1949*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1997, σελ. 79.

301. P. Biddiscombe, «Dangerous Liaisons: The Anti-Fraternization movement in the US Occupation Zones of Germany and Austria, 1945-1948», *Journal of Social History*, 34(3): 2001, σελ. 611-647 (635).

302. Naimark, 1997, *όπ.π.*, σελ. 106-107.

303. Naimark, 1997, σελ. 134.

304. M. Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York, Basic, 1977, σελ. 133.

είχαν σταματήσει με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, είναι βέβαιο ότι η παγκόσμια κοινότητα θα είχε πραγματοποιήσει ένα πολύ σημαντικό βήμα στο ζήτημα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως κάτι τέτοιο φαντάζει μάλλον εξωπραγματικό. Διότι, οι ίδιοι οι Αμερικανοί που μας πληροφορούσαν για τις προσπάθειές τους να σταματήσουν την πρακτική των ομαδικών βιασμών, με χαρακτηριστικότερη τη δημιουργία του άρθρου 120 του American Uniform Code of Military Justice που τιμωρούσε πολύ αυστηρά τους βιαστές, παρατήρησαν την ευρεία επανεμφάνιση του συγκεκριμένου φαινομένου στον Πόλεμο του Βιετνάμ (1964-1973). Σύμφωνα με την Stuhldreher, «ο βιασμός [γυναικών] περιγραφόταν από τους Αμερικανούς Στρατιώτες ως καθημερινή επιχειρησιακή διαδικασία (standard operation procedure)». ³⁰⁵ Η αδυναμία των τεχνολογικά και οικονομικά ανώτερων Αμερικανικών Ενόπλων Δυνάμεων να «ολοκληρώσουν» γρήγορα και με επιτυχία μια θεωρητικά «σχετικά δύσκολη» στρατιωτική επιχείρηση, ήταν φυσικό να προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση και αμηχανία στις τάξεις των στρατιωτών τους. Αν σε αυτό προστεθεί και η ικανότητα των Βιετναμέζων όχι μόνο να αντιστέκονται σθεναρά, αλλά και να σπέρνουν τον φόβο στις τάξεις του εχθρού, ιδιαίτερα μέσω της στρατηγικής της μη διάκρισης των δυνάμεών τους σε πολεμιστές και μη, καθώς και το αυξανόμενο αρνητικό κλίμα μιας μεγάλης ομάδας Αμερικανών πολιτών κατά του συγκεκριμένου πολέμου, το βίαιο ξέσπασμα των Αμερικανών στρατιωτών στις γυναίκες και κοπέλες του Βιετνάμ μέσω ομαδικών βιασμών, φόνου ή εξαναγκασμού αυτών στην πορνεία, έδειξε να αποτελεί, μαζί με τη χρήση ουσιών, μονόδρομο για την «αναπτέρωση» του ηθικού τους. ³⁰⁶

2.2 Ανατολική Μεσόγειος και Νοτιο-Ανατολική Ευρώπη

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, τόσο για την περιοχή της Μέσης Ανατολής όσο και της Ανατολικής Μεσογείου, είναι η συμπεριφορά των στελεχών του Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, Σωμάτων Ασφαλείας και παραστρατιωτικών οργανώσεων έναντι των γυναικών της κουρδικής μειονότητας. Σύμφωνα με τον Martin van Bruinessen, από την περίοδο ιδρύσεως του τουρκικού κράτους το 1923 και έως τη δεκαετία του 1940, το θέμα της διεκδίκησης εθνικής ταυτότητας από τον κουρδικό πληθυσμό της περιοχής οδήγησε την κεντρική εξουσία στην υιοθέτηση βίαιων πολιτικών, όπως της καταστροφής ολόκληρων χωριών,

305. Όπως αναφέρει η T. Tournier, *Gender Relationships between American Soldiers and Vietnamese Women during the Vietnam War*, MA Thesis-Université de Grenoble-Stendhal, 2007-2008, σελ. 9.

306. A. Bergman, *Femmes du Vietnam*, Paris, Des Femmes, 1975, σελ. 105-108.

της μετακίνησης πληθυσμών σε άλλες περιοχές και του επίσης ειδικού τρόπου θανάτου όσων έφεραν αντίσταση. Για τις γυναίκες, η άσκηση σεξουαλικής βίας και βιασμών από φορείς της κρατικής εξουσίας, και ιδιαίτερα ένστολους είτε άμεσα είτε με τη χρήση αντικειμένων, έδειξε να θεωρείται φυσικό επακόλουθο.³⁰⁷ Οι ίδιες πρακτικές υιοθετήθηκαν και κατά τη μεταπολεμική περίοδο λόγω της εμφάνισης και δραστηριότητας διαφόρων κουρδικών αντιστασιακών ομάδων, όπως το PKK.³⁰⁸ Αυτό που δημιουργεί όμως ερωτήματα είναι ότι δεν υπάρχουν επιστημονικές μελέτες στο θέμα αυτό, παρά μόνο αναφορές, ούτε από διεθνείς οργανισμούς ούτε από μεμονωμένους ερευνητές, όπως στην περίπτωση των αφρικανικών κρατών. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι πολλές πληροφορίες θα έρθουν στην επιφάνεια αν η Τουρκία απομακρυνθεί από το δυτικό στρατόπεδο ή η γεω-στρατηγική της αξία για τη Δύση μειωθεί.

Η εκδήλωση του φαινομένου αυτού δεν είναι άγνωστη στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Ιδιαίτερη όμως αίσθηση προκαλούν σε κάθε ιστορικό το παράδειγμα των Νεότουρκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έναντι των χριστιανικών πληθυσμών (Αρμένιοι, Πόντιοι) της Μικράς Ασίας στις αρχές και των Σέρβων έναντι των κατοίκων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στα τέλη του εικοστού αιώνα. Στην πρώτη περίπτωση, ήταν γνωστό ότι η συμπεριφορά των Οθωμανών κατακτητών και ιδιαίτερα των στελεχών του στρατού (Σπαχήδων και Γενίτσαρων) προς τους χριστιανικούς πληθυσμούς συμπεριλάμβανε τον βιασμό νεαρών γυναικών και την αρπαγή αυτών, είτε ως εμπορικό αντάλλαγμα είτε για τον εμπλουτισμό του οίκου τους.³⁰⁹ Όμως στην περίπτωση της περιόδου της διακυβέρνησης της Αυτοκρατορίας από τους Νεότουρκους (1908-1918), οι βιασμοί Αρμενίων, Χαλδαίων και Ασσύριων γυναικών πραγματοποιήθηκαν με τόσο συστηματικό και ειδικό τρόπο από στρατιωτικούς αλλά και μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων που οδήγησε αναπόφευκτα στο χαρακτηρισμό των πράξεών τους ως γενοκτονία.³¹⁰

307. M. van Bruinessen, «Genocide of Kurds» στο: I.W. Charney (εκδ.), *The Widening Circle of Genocide*, New Brunswick, NJ: Transaction Publ, σελ. 4. Επίσης, R. Halh, *Turkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1923-1938)*, Ankara, T.C. Genelkurmay Baskanligi Harp Tarihi Dergisi, 1972.

308. M. Feridun & M. Shahbaz, «Fighting Terrorism: Are Military Measures Effective? Empirical Evidence from Turkey», *Defence and Peace Economics*, 21(2): 2010, σελ. 193-205.

309. P. Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*, New York, Harper Collins, 2004, σελ. 41-42, K. Derderian, «Common Fate, Different Experience: Gender-Specific Aspects of the Armenian Genocide, 1915-1917», *Holocaust Genocide Studies*, 19(1): 2005, σελ. 1-28, T. Halo, *Not Even My Name*, New York, Picador, 2001.

310. Σύμφωνα με μαρτυρίες, οι ομαδικοί βιασμοί Αρμενίων και Ασσύριων γυναικών ήταν καθημερινό φαινόμενο. Όσες μπορούσαν να ανταπεξέλθουν, τις οδηγούσαν σε οίκους ανοχής. T. Akcam, *The Young Turks' Crime Against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press, 2012, H. Travis, «Native

Βέβαια, και η τύχη των Ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Καππαδοκίας από τους Οθωμανούς, τόσο της περιόδου των Νεότουρκων όσο και της αρχηγίας του Μουσταφά Κεμάλ, δεν διέφερε και πολύ από την αντίστοιχη των Αρμενίων, των Χαλδαίων και των Ασσυρίων. Σύμφωνα με τον Αμερικανό Πρέσβη Henry Morgenthau και Αμερικανό Πρόξενο George Horton, οι βίαιες πρακτικές των Νεότουρκων και των Κεμαλιστών είχαν ως απώτερο σκοπό τον εκτουρκισμό της χώρας και την εξόντωση ή την εκδίωξη των χριστιανικών Ελληνικών πληθυσμών που επέμεναν στη διατήρηση της ταυτότητάς τους.³¹¹ Μέσω βίαιων πρακτικών όπως βιασμοί, δολοφονίες και επιστρατεύσεις, οι Οθωμανοί κατόρθωσαν να εξοντώσουν μεταξύ 350.000-735.000 Πόντιους, Μικρασιάτες και Καππαδόκες κατά την περίοδο 1918-1922, αλλά και να στείλουν στην Ελλάδα περί τους 1.200.000 ελληνόφωνους ή και όχι χριστιανούς πρόσφυγες.³¹² Ιδιαίτερα ειδικής ήταν οι πρακτικές που ακολούθησαν στελέχη των ενόπλων δυνάμεων αλλά και παραστρατιωτικών οργανώσεων των Τούρκων μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ.³¹³

Οι πρακτικές αυτές, βέβαια, δεν σταμάτησαν με τη σύναψη συνθηκών ειρήνης μεταξύ των δύο κρατών. Τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955 στην Κωνσταντινούπολη και της στρατιωτικής εισβολής στην Κύπρο τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1974, επανέφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα της άσκησης βίας αλλά και του βιασμού Ελλήνων και Ελληνο-Κυπρίων πολιτών από μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων και στελέχη των ενόπλων δυνάμεων της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, σε ότι αφορά τα προσχεδιασμένα γεγονότα της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955, μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων και σωμάτων ασφαλείας οργανώθηκαν και οδηγήθηκαν από κυβερνητικά στελέχη στην καταστροφή εκκλησιών και καταστημάτων της ελληνικής συνοικίας, στη δολο-

---

Christians Massacred: The Ottoman Genocide of the Assyrians during World War I», *Genocide Studies and Prevention*, 1(3): 2006, σελ. 327-372.

311. Επίσης, M. Midarsky, *The Killing Trap: Genocide in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, σελ. 342-343, και D.J. Schaller & J. Zimmerer, «Late Ottoman Genocides: The Dissolution of the Ottoman Empire and Young Turkish Population and Extermination Policies», *Journal of Genocide Research*, 10(1): 2008, σελ. 7-14.

312. Βλέπε μεταξύ άλλων, τα έργα των Κ. Φωτιάδη, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2004, 13 τόμοι, M. Bjornlund, «The 1914 cleansing of Aegean Greeks as a Case of Violent Turkification», *Journal of Genocide Research*, 10(1): 2008, σελ. 41-58, T. Akcam, «The Greek Deportations and Massacres of 1913-14: A Trial Run for the Armenian Genocide» εργασία που παρουσιάστηκε στο Academic Conference on the Asia Minor Catastrophe, Σικάγο 2009.

313. C.G. Hatzidimitriou, *American Accounts Documenting the Destruction of Smyrna by the Kemalist Turkish Forces*, New Rochelle, NY: Caratzas, 2005, επίσης X. Καραγιάννης, *Η ιστορία ενός στρατιώτη (1918-1922)*, Αθήνα, Κέδρος 2013, σελ. 120-121.

φονία τουλάχιστον 30 ατόμων, σε βίαιο εξισλαμισμό κάποιων ακόμη και ιερέων ενώ από τις πρακτικές τους δεν έλειψαν και οι βιασμοί γυναικών.³¹⁴ Σε ό,τι αφορά την παράνομη στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974, αναφορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης κάνουν λόγο «για επαναλαμβανόμενους βιασμούς [ελληνο-κυπρίων] γυναικών όλων των ηλικιών, από 12 έως 71», από στελέχη του τουρκικού στρατού, «σε τέτοιο βαθμό ώστε τα θύματα είτε να φθάνουν να υποφέρουν από ακατάσχετες αιμορραγίες είτε να υποφέρουν πνευματικά και ψυχολογικά. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι γυναίκες οδηγήθηκαν με βίαιο τρόπο στην πορνεία για χάρη των Τούρκων στρατιωτών και σε άλλες περιπτώσεις βιάστηκαν μπροστά στα μάτια των δικών τους ανθρώπων ακόμη και των παιδιών τους».³¹⁵ Η αναγνώριση των πρακτικών βιασμού από την Dogus Derya, πολιτικού παράγοντα της Τουρκο-κυπριακής κοινότητας, τον Δεκέμβρη του 2014, επιβεβαιώνει τα παραπάνω.³¹⁶

Το ίδιο ειδικής με τη συμπεριφορά των Τούρκων αποδείχθηκε ότι ήταν και η αντίστοιχη των Σέρβων, των Κροατών και των Βόσνιων έναντι του γυναικείου πληθυσμού «του άλλου» κατά τη διάρκεια της βίαιης διάλυσης του Γιουγκοσλαβικού κράτους τη δεκαετία του 1990. Σε αυτούς μάλιστα «χρωστάμε» την ανάδυση ενός νέου όρου στη διεθνή βιβλιογραφία, των «Κέντρων Βιασμού» (Rape Camps). Στα κέντρα αυτά, τα οποία βρέθηκαν τόσο στους τομείς που κυριαρχούσαν οι χριστιανοί ορθόδοξοι Σέρβοι και Σερβο-Βόσνιοι όσο και οι χριστιανοί καθολικοί Κροάτες και Κροατο-Βόσνιοι αλλά και οι Μουσουλμάνοι-Βόσνιοι, συγκεντρώνονταν ο γυναικείος πληθυσμός του αντιπάλου με σκοπό την άσκηση σεξουαλικής βίας για την επίτευξη του στόχου της εθνοτικής εξόντωσης-διαγραφής (ethnic cleansing) του.³¹⁷ Σύμφωνα με την αναφορά του ειδικού απεσταλμένου της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), Tadeusz Maszowiecki, η άσκηση σεξουαλικής βίας και οι ομαδικοί βιασμοί γυναικών του αντιπάλου από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων, σωμάτων ασφαλείας και παραστρατιωτικών οργανώσεων ήταν καθημερινή και καθοδηγούμενη από συγκεκριμένα κέ-

314. Σ. Βουώνης, Ο Μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό προγράμμι της 6^{ης}-7^{ης} Σεπτεμβρίου 1974 και ο αφανισμός της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης, Αθήνα: Εστία, 2007, Α. Τ. Kuyumcu, «Ethno-religious 'unmixing' of Turkey: 6-7 September riots as a case in Turkish nationalism», Nations and Nationalism, 11(3): 2005, σελ. 361-380.

315. Report of the European Commission of Human Rights, 10 July 1976.

316. «Dogus Derya, βουλευτής χωρίς εισαγωγικά...», Καθημερινή, 23.12.2014.

317. A. Stiglmeier, «The Rapes in Bosnia-Herzegovina» στο: A. Stiglmeier (εκδ.), Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina, London, University of Nebraska Press, 1994, C. Barnard, «Rape as Terror: The Case of Bosnia», Terrorism and Political Violence, 6(1): 1994, σελ. 29-43, B. Allen, Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia. Minneapolis: University of Minneapolis Press, 1996.

ντρα αποφάσεων με σκοπό «να ντροπιάσουν, ταπεινώσουν, εξευτελίσουν, εκφοβίσουν και τρομοκρατήσουν ολόκληρη την εθνοτική ομάδα».³¹⁸ Αν και οι πραγματικοί αριθμοί των γυναικών-θύματων σεξουαλικής βίας από ένστολο προσωπικό δεν ήταν εύκολο να εξακριβωθούν, οι περισσότερες μελέτες τις τοποθετούν μεταξύ 50.000-60.000.

Σεξουαλική βία και ομαδικό βιασμοί από στελέχη σωμάτων ασφαλείας και παραστρατιωτικών οργανώσεων έκαναν την επανεμφάνισή τους και κατά τη διάρκεια της προσπάθειας βίαιης απόσχισης της περιοχής του Κοσόβου από τη Σερβία. Παρά την παραδοσιακή εχθρότητα στις σχέσεις μεταξύ Σέρβων και Αλβανών-Κοσοβάρων, δεν βρέθηκαν κέντρα βιασμού, όπως στην περίπτωση της Βοσνίας. Ωστόσο, σύμφωνα με το Παρατηρητήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Human Rights Watch) καταγράφηκαν τριών ειδών βιασμοί την περίοδο 1998-99: στο σπίτι του θύματος, κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών καθώς και κατά τη μικρή περίοδο κράτησης-αιχμαλωσίας. Μάλιστα, μια μελέτη του Κέντρου για τον Έλεγχο των Ασθενειών και την Πρόληψη, ο αριθμός των γυναικών-θύματων βιασμού από ένστολο προσωπικό και από τις δύο πλευρές κυμαίνονταν μεταξύ 23.000-45.000, αριθμός ιδιαίτερα μεγάλος για τον πληθυσμό της περιοχής. Βέβαια, λόγω της «ευαισθησίας» του δυτικού κόσμου προς τους Αλβανούς-Κοσοβάρους, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, και της απάνθρωπης συμπεριφοράς των Σερβικής καταγωγής ενστόλων σε Βοσνία και Κροατία, η καταγραφή θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης έδειξε μια σχετική μονομέρεια-προκατάληψη.

3. Άσκηση σεξουαλικής βίας από ένστολο άνδρα σε γυναίκα ένστολο

Έως και τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι ερευνητές που ασχολούνταν με την άσκηση σεξουαλικής βίας από ένστολο προσωπικό κατά τη διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων, αιχμαλωσίας και στρατιωτικής κατοχής, θεωρούσαν αυτονόητο ότι τα θύματά τους, κυρίως γυναίκες, συγκαταλέγονταν στον άμαχο πληθυσμό. Με τη είσοδο των γυναικών στο στρατιωτικό επάγγελμα, όμως, έκανε την εμφάνισή του και το φαινόμενο της άσκησης σεξουαλικής βίας και βιασμού σε γυναίκα ένστολο (υπαξιωματικό, επαγγελματία οπλίτη αλλά και αξιωματικό) από συναδέλφους με τους οποίους υποτίθεται ότι εκπαιδεύονται για να αντιμετωπίσουν από κοινού τις εχθρικές δυνάμεις. Σύμφωνα με την Benedict, το 71% των γυναικών που υπηρέτησαν στις Αμερικανικές Ένοπλες

318. T. Maszowiecki, Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia, UN Report-10.2.1993, παράγραφος αφ. 85.

Δυνάμεις από την εποχή του Πολέμου στο Βιετνάμ έως και το 2004 και ζήτησαν βοήθεια από το Γραφείο των Βετεράνων λόγω του ότι υπέφεραν από μετα-τραυματικό στρές (PTSD) είπαν ότι υπήρξαν θύματα σεξουαλικής βίας ή/και βιασμού κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους.³¹⁹ Ήταν δε τόσο μεγάλη η αύξηση του φαινομένου αυτού χρόνο με χρόνο,³²⁰ ώστε η Αμερικανίδα Γερουσιαστής Jane Harman να φθάσει στο σημείο να ομολογήσει ότι οι γυναίκες που υπηρετούν στις Ένοπλες Δυνάμεις των ΗΠΑ (Στρατό Ξηράς, Ναυτικό, Αεροπορία και Πεζικό) έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να υπάρξουν θύματα βιασμού από συναδέλφους με τους οποίους συνυπηρετούν στις διάφορες μονάδες, πλοία, γραφεία, αποστολές, κλπ παρά να σκοτωθούν ή να τραυματιστούν από τα εχθρικά πυρά των Ιρακινών.³²¹

Σύμφωνα με τις περισσότερες μελέτες, οι οποίες προέρχονται από τις ΗΠΑ,³²² η περιορούσα κουλτούρα της υπερ-αρρενοπρέπειας και του μισογυνισμού που επικρατούν εντός των ενόπλων δυνάμεων³²³ διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο στην εμφάνιση του φαινομένου της άσκησης σεξουαλικής βίας ή και βιασμού ένστολου προσωπικού από συνάδελφο. Η παραδοσιακή τάση για εξίσωση του στρατιωτικού επαγγέλματος με την αρρενοπρέπεια έχει διαταραχθεί, όπως τονίζει και ο Ναύαρχος ε.α. James Webb, από την περίοδο εισόδου των γυναικών σε αυτό. Η ταύτιση της αρρενοπρέπειας με τη δύναμη σε συνάρτηση με την ταύτιση των ενόπλων δυνάμεων με τη συμβολική αλλά και πραγματική δύναμη του κράτους, δημιουργεί μια επαγωγική ταύτιση του στρατιωτικού επαγγέλματος με την αρρενοπρέπεια.³²⁴ Καθώς η θηλυκότητα συνεχίζει παραδοσιακά να ταυτίζεται με την έλλειψη δύναμης και υποταγής, η διατήρηση της άποψης αυτής μέσα από τον ιδεολογικό προσανατολισμό και πρακτικές των ενστόλων δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την άσκηση σεξου-

319. H. Benedict, *The Lonely Soldier: The Private War of Women Serving in Iraq*, Boston Beacon Press, 2009, σελ. 7.

320. Η αύξηση των θυμάτων σεξουαλικής βίας και βιασμού στις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ ήταν έντονη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα παρά τις αυστηρές νομοθετικές διατάξεις του στρατιωτικού ποινικού κώδικα.

321. Βλέπε *Sexual Assault in the Military*. Hearing Before the Subcommittee on National Security and Foreign Affairs of the House of Commons on Oversight and Government Reform 110 Congress 1 (2008).

322. Τα περισσότερα δυτικά κράτη είτε δεν επιδιώκουν να καταγράφουν την εμφάνιση του φαινομένου αυτού εντός των δικών τους ενόπλων δυνάμεων, είτε προσπαθούν να τα κρύψουν από το φώς της δημοσιότητας για να διατηρήσουν το επίπεδο συνοχής εντός του στρατεύματος και ομαλότητα στις σχέσεις στρατού και πολιτείας.

323. K. Karst, «The Pursuit of Manhood and the Degradation of the Armed Forces», *UCLA Law Review*, 38(1991).

324. V.K. Vojdik, «Beyond Stereotyping in Equal Protection Doctrine: Reframing the Exclusion of Women from Combat», *Alabama Law Review*, 57(2005), σελ. 303-349 (343).

αλικής βίας από τον άνδρα στη γυναίκα συνάδελφο. Οι λόγοι της σεξουαλικής παρενόχλησης ελάχιστες φορές σχετίζονται αποκλειστικά με το ερωτικό στοιχείο, ενώ τις περισσότερες με την επιβεβαίωση της συμβολικής και πραγματικής δύναμης επιβολής του θύτη.³²⁵

Βέβαια, υπάρχουν και μελέτες που δείχνουν ότι πάνω από 25% των θυμάτων βιασμού και πάνω από το 50% των βιαστών που υπηρετούσαν στις Αμερικανικές Ένοπλες Δυνάμεις ήταν είτε υπό την επιρροή ναρκωτικών ή μεγάλης κατανάλωσης αλκοόλ. Αν στους παράγοντες αυτούς προστεθούν το νεαρό της ηλικίας (20-22 ετών) των γυναικών οπλιτών και υπαξιωματικών κατά πλειοψηφία, το γεγονός ότι είχαν υπάρξει θύματα παρόμοιων πράξεων κατά την παιδική και εφηβική τους ηλικία καθώς και το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο, οι συνθήκες για την εμφάνιση φαινομένων άσκησης σεξουαλικής βίας και βιασμού είναι ιδιαίτερα θετικές.³²⁶ Αυτό που σύμφωνα με τις μελέτες μπορεί να περιορίσει σημαντικά την εμφάνιση του συγκεκριμένου φαινομένου είναι ο ιδεολογικός προσανατολισμός, και κατά συνέπεια, ο τρόπος διοίκησης των μονάδων, πλοίων, γραφείων και αποστολών από το σώμα των αξιωματικών. Τα αποτελέσματα των εν λόγω ερευνών δείχνουν να ταυτίζονται με εκείνα στις Ισραηλινές Ένοπλες Δυνάμεις.

4. Άσκηση σεξουαλικής βίας από στελέχη πολυεθνικών ειρηνευτικών δυνάμεων

Η άμεση ή έμμεση εμπλοκή στελεχών των ειρηνευτικών στρατιωτικών σωμάτων (UN Peacekeeping Forces) στην άσκηση σεξουαλικής βίας σε γυναίκες και παιδιά τα οποία είχαν κληθεί να προστατέψουν από ένοπλες συγκρούσεις και άναρχο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον, έδειξε να εκπλήσσει, αρχικά τουλάχιστον, πολλούς ερευνητές.³²⁷ Ήταν πολύ δύσκολο για κάποιους στρατιωτικούς, νομικούς αλλά και πολιτικούς παράγοντες να πιστέψουν ότι στελέχη των πολυεθνικών δυνάμεων του ΟΗΕ, ιδιαίτερα αυτά που προέρχονταν από τα «ανεπτυγμένα» δυτικά κράτη και τα οποία ήταν γαλουχημένα με αρχές

325. M. Spark & A. McCart, «Effect of Military Culture on Responding to Sexual Harassment: The Warrior Mystique», *Nebraska Law Review*, 83 (2004), σελ. 79-80.

326. A. Sadler, B. Booth, B. Cook & B. Doebbeling, «Factors Associated with Women's Risk of Rape in the Military Environment», *American Journal of Industrial Medicine*, 43(2003), σελ. 266.

327. S.E. Mendelson, *Barracks and Brothels: Peacekeepers and Human Trafficking in the Balkans*, Center for Strategic and International Studies-CSIS, 2005, S. Martin, *Must Boys be Boys? Ending Sexual Exploitation and Abuse in UN Peacekeeping Missions*, Refugees International, 2005.

όπως αυτές της ισότητας και της δημοκρατίας (π.χ. Αμερικανοί, Βρετανοί, Καναδοί, Αυστραλοί, Σκανδιναβοί, Βέλγοι, Ολλανδοί κλπ), θα είχαν συμμετοχή σε βιασμούς ντόπιων γυναικών και παιδιών, στη διακίνηση «λευκής σαρκός» καθώς και στην ώθηση γυναικών στην πορνεία.³²⁸ Η ιδιοτελής χρήση από την πλευρά των στρατιωτών της δύναμης του πολυεθνικού οργανισμού που υπηρετούν, σε συνάρτηση με αυτήν της ιεραρχικής τους θέσης στη στρατιωτική δομή, έδειξε να αποτελεί ιδανικό συνδυασμό για την απόλυτη εκμετάλλευση της φτώχειας και δυστυχίας του άμαχου πληθυσμού.

Πολλοί ήταν αυτοί που υποτίμησαν τον ρόλο και την επιρροή συγκεκριμένων παραγόντων, ενδογενών αλλά και εξωγενών, στην ανάδυση τέτοιων πράξεων και συμπεριφορών. Για παράδειγμα, τα στελέχη των πολυεθνικών στρατιωτικών αποστολών προέρχονται όχι μόνο από διαφορετικές ηπείρους (Αμερική, Ασία, Ευρώπη, Ωκεανία, Αφρική) αλλά και από διαφορετικές πολιτιστικές και θρησκευτικές ομάδες (Βορειο-Αφρικανοί Άραβες αλλά και Νοτιο-Αφρικανοί Μαύροι, Καθολικοί της Λατινικής Αμερικής και Προτεστάντες της Βόρειας, Μουσουλμάνοι Ασιάτες όπως Τούρκοι και Πακιστανοί, αλλά και μη-Μουσουλμάνοι όπως Ινδοί και Νοτιο-Κορεάτες). Καθώς η αποστολή των πολυεθνικών ειρηνευτικών δυνάμεων απαιτεί πάνω από όλα την ομαλή συνύπαρξή τους για την επιβολή των ειρηνευτικών αποφάσεων, η ανάδυση πληροφοριών από τις διάφορες αποστολές δείχνει ότι κάποιες συμπεριφορές σεξουαλικής βίας είτε θεωρούνται δευτερευούσης σημασίας από τους ανώτερους στην ιεραρχία είτε γίνονται ανεκτές, εφόσον δεν απειλούν αντίθετα ενισχύουν τη συνοχή της ομάδας. Εάν σε αυτό προστεθεί και το γεγονός ότι οι πράξεις τους δεν μπορούσαν να τύχουν τιμωρίας λόγω του ιδιαίτερου νομικού καθεστώτος που καθόριζε τον τρόπο διοίκησης αυτών των δυνάμεων,³²⁹ ήταν πολύ δύσκολο, για τους γραφειοκρατικούς θεσμούς των ειρηνευτικών δυνάμεων να ασχοληθούν με τέτοιου είδους θέματα.

Επίσης, το γεγονός ότι ο άμαχος πληθυσμός των εμπόλεμων περιοχών, με αιχμή τις γυναίκες, ένιωθαν έντονα την απουσία προστασίας που τους προσέφεραν οι σύζυγοι, τα αδέρφια και οι γονείς τους, τους ωθούσε στην αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης στο πλευρό των οπλισμένων, οικονομικά εύρωστων και πολιτικά ισχυρών στελεχών των πολυεθνικών αποστολών. Η συμπεριφορά των τελευταίων ήταν εύκολο να στραφεί προς την ποικιλότητα εκμετάλλευση των αμάχων και ιδιαίτερα του θηλυκού φύλου.³³⁰ Βέβαια, κατά τον ει-

328. R. Schaffer, «Sex among Allies: Military Prostitution in US-Korea Relations», *Journal of World History*, 10(2): 1999, σελ. 499-502.

329. K. Allred, «Peacekeepers and Prostitutes: How Deployed Forces Fuel the Demand for Trafficked Women and New Hope for Stopping It», *Armed Forces and Society*, 33(1), 2006, σελ. 5-23 (6).

330. A. Shotton, «A Strategy to Address Sexual Exploitation by UN Peacekeeping Personnel»,

κοστό-πρώτο αιώνα, έχει υπάρξει μια ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση της ηγεσίας αλλά και υψηλόβαθμων στελεχών της γραφειοκρατικής ιεραρχίας του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τη μείωση των κρουσμάτων άσκησης σεξουαλικής βίας και εκμετάλλευσης τόσο γυναικών όσο και νεαρών παιδιών από στελέχη των πολυεθνικών ειρηνευτικών της αποστολών. Αν και οι πράξεις αυτές δείχνουν να κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση,³³¹ ωστόσο, δεν έχουν φέρει ακόμη τα επιθυμητά αποτελέσματα, θέτοντας υπό το πρίσμα της έντονης αμφισβήτησης τον ρόλο του συγκεκριμένου θεσμού.

5. Προσπάθειες επεξήγησης της διαχρονικής εμφάνισης του φαινομένου των βιασμών από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων

Η αδιάλειπτη (επαν)εμφάνιση του φαινομένου του βιασμού, κυρίως γυναικών, από στρατιωτικό προσωπικό κατά τη διάρκεια ή μετά το πέρας των πολεμικών συγκρούσεων από την προ-ιστορική περίοδο έως και τις ημέρες μας, ήταν φυσικό να προκαλέσει κάποια στιγμή και το επιστημονικό ενδιαφέρον της δυτικής πανεπιστημιακής κοινότητας. Αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος αυτού, ήταν η δημιουργία κάποιων θεωρητικών σχημάτων που προσπαθούν να δώσουν εξηγήσεις για τη συχνότητα της εμφάνισής του και εμμέσως να προτείνουν οδούς για τη μείωση και την τελική του εξαφάνιση. Οι πιο γνωστές θεωρητικές προσεγγίσεις είναι η φεμινιστική, η παθολογία της πολιτισμικής ταυτότητας, η στρατηγική-τακτική προσέγγιση και η κοινωνικο-βιολογική.

5.1 Η φεμινιστική προσέγγιση

Η πιο συνηθισμένη «επεξήγηση» σχετικά με την επαναλαμβανόμενη εμφάνιση του φαινομένου του βιασμού, κυρίως γυναικών, από στρατιωτικό προσωπικό σε περιόδους πολέμου, είναι αυτή που χρησιμοποιεί ως δικαιολογία την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών των ανδρών μέσα σε μια κοινωνία-ομάδα που κυριαρχεί η πατριαρχική κουλτούρα της δύναμης και της υποταγής.³³² Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι σεξουαλικές ορμές των αρρένων στε-

Cornell Law Review, 97(103): 2006.

331. V. Kent, «Protecting Civilians from UN Peacekeepers and Humanitarian Workers: Sexual Exploitation and Abuse» στο: C. Aoi, C. de Coning & R. Thakur (εκδ.), *Unintended Consequences of Peacekeeping Operations*, Tokyo, United Nations University Press, 2007.

332. B. Allen, *War Rape: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, σελ. 88, A. Cahil, *Rethinking Rape*, Ithaca, Cornell University Press, 2001, σελ. 4.

λεχών των ενόπλων δυνάμεων, ιδιαίτερα των νεότερων, αποτελούν μια από τις πιο φυσικές ανάγκες τους ως βιολογικά όντα που ζητούν επιτακτικά άμεση ικανοποίηση.³³³ Η ζωή μέσα στο στρατόπεδο είναι αυστηρή, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις, ενώ ταυτόχρονα αποκόπτει τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων από τη φυσιολογική πρόσβαση με το σύντροφο/συζυγό τους που απολαμβάνουν οι πολίτες. Εάν σε αυτές τις συνθήκες προστεθούν και οι εντάσεις, δυσκολίες και η άνοδος της αδρεναλίνης που δημιουργούν οι συνθήκες του πολέμου, των στρατιωτικών ασκήσεων ή και του στρατοπέδου οι άνδρες-στρατιώτες-υπαξιωματικοί-αξιωματικοί προσπαθούν να «υποκαταστήσουν» μια φυσιολογική ερωτική σχέση με αυτή του βιασμού.³³⁴

Επίσης, η φεμινιστική θεώρηση εκλαμβάνει εκ προοιμίου τις ένοπλες δυνάμεις ως ένα μηχανισμό αναπαραγωγής και διαίωξης της ανδρικής σεξουαλικότητας και ανωτερότητας. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά και ο Marlowe, «ο κόσμος του στρατιωτικού χαρακτηρίζεται από στερεότυπο ανδρισμό, η γλώσσα του είναι αθυρόστομη και η σεξουαλικότητα του άμεση και αγενής. Ο ανδρισμός του είναι η πανοπλία του, το μέτρο σύγκρισης των προσόντων του».³³⁵ «Ο μη-ανδρισμός», αντίθετα, σημειώνει η MacDonald, «έχει εξομοιωθεί με την αναποτελεσματικότητα και την παθητική στάση».³³⁶ Η μη συμμετοχή, λοιπόν, κάποιων μελών μιας στρατιωτικής ομάδας σε πράξεις βιασμού στις οποίες έχουν ενεργό συμμετοχή τα υπόλοιπα μέλη, όχι μόνο τους αποξενώνει αλλά θέτει πολλά ερωτήματα και για την «πραγματική» σεξουαλική τους ταυτότητα.

5.2 Η προσέγγιση της πολιτισμικής παθολογίας (*cultural pathology*)

Ακολουθώντας την οπτική του Thomas Hobbes, μια άλλη ομάδα ερευνητών υποστηρίζει ότι εκ φύσεως οι άνθρωποι είτε είναι βίαιοι είτε λατρεύουν τη χρήση βίας.³³⁷ Αυτό που εμποδίζει τη συνεχή εκδήλωση των συμπεριφορών βί-

333. R. Siefert, «War and Rape: A Preliminary Analysis» στο: A. Stigmayer (εκδ.), *Mass Rape: The war against women in Bosnia-Herzegovina*, Lincoln: University of Nebraska, 1994, σελ. 55.

334. Brownmiller, 1975, *Against our Will*, ό.π.π., σελ. 32.

335. D. Marlowe, «The Manning of the Force and the Structure of the Battle», στο: R.K. Fullinwider (εκδ.), *Conscripts and Volunteers: Military Requirements, Social Justice and the All-Volunteer Force*, New Jersey: Rowman & Littlefield, 1983, σελ. 195.

336. S. MacDonald, «Drawing the Lines-Gender, Peace and War: An Introduction», στο: S. MacDonald, P. Holden & Sh. Ardener (εκδ.), *Images of Women in Peace and War: Cross-Cultural and Historical Perspectives*, London, MacMillan, 1987, σελ. 16.

337. Βλέπε μεταξύ άλλων, D. Mosher & R. Anderson, «Macho Personality, Sexual Aggression and Reactions to Guided Imagery of Realistic Rape», *Journal of Research in Personality*, 20 (1986), σελ. 77-94.

ας στη καθημερινή μας ζωή είναι το επίπεδο πολιτισμού-κουλτούρας που έχει δημιουργήσει και εφαρμόζει κάθε κοινωνικό σύνολο με βάση την πορεία εξέλιξης που έχει ακολουθήσει. Το επίπεδο πολιτισμού-κουλτούρας αποτελεί και τον μοναδικό αποτελεσματικό μηχανισμό ανάσχεσης της ζώδους συμπεριφοράς των ανθρώπων προς τους συνανθρώπους τους. Όμως, επειδή οι συνθήκες του πολέμου «γκρεμίζουν» τα περισσότερα αναχώματα που έχουν θεσπίσει είτε οι συγκροτημένες κοινωνικές ομάδες είτε η πολιτεία, είναι φυσικό, κατά την Chang, η επαναφορά των ανδρών στο επίπεδο των «βασικών τους ενστίκτων» να οδηγεί αναπόφευκτα και στην αύξηση του αριθμού των βιασμών.³³⁸

Βέβαια, η «απλοϊκότητα» της θεωρίας της πολιτισμικής παθολογίας περί κυριαρχίας ανδρικής φύσης που είναι απόλυτα καθοδηγούμενη από τις βιολογικές ορμές του άνδρα³³⁹ είναι φυσικό να έχει προκαλέσει πολλές αρνητικές αντιδράσεις στους επιστημονικούς κύκλους και όχι μόνο. Η ανάδειξη της κουλτούρας ως του μοναδικού αναχώματος στην ανδρική ορμή, τοποθετεί τη γυναίκα στην παραδοσιακή στερεοτυπική θέση της υποτελούς ύπαρξης που οφείλει να αποδεχθεί μοιρολατρικά τα όσα της συμβαίνουν.³⁴⁰ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και η ανθρωπολόγος Peggy Sanday, οι ιδεοληψίες-αναφορές αυτής της μορφής έχουν ως πηγή τους κοινωνικές ομάδες-πολιτείες όπου οι αξίες της δεσποτικής πατριαρχίας κυριαρχούν στην πολιτική, θρησκευτική, εκπαιδευτική και καθημερινή ζωή τους. Αντίθετα, τονίζει εμφατικά ότι υπάρχουν κοινωνίες όπου η πράξη του βιασμού είναι είτε ανύπαρκτη είτε συναντάται με μεγάλες χρονολογικές αποκλίσεις.³⁴¹ Επιπλέον, η θεωρητική αυτή προσέγγιση δεν προσφέρει απαντήσεις στο γιατί η πλειοψηφία των στρατιωτικών είτε σε καιρό πολέμου είτε με το τέλος αυτού δεν συμμετέχει σε βιασμούς ή απόπειρες βιασμών.³⁴²

5.3 Ο βιασμός ως στρατηγικό όπλο

Οι δύο προηγούμενες προσεγγίσεις, όμως, δημιούργησαν περισσότερα ερωτη-

338. I. Chang, *The Rape of Nanking*, New York: Basic Books, 1997, C.A. MacKinnon, «Turning Rape into Pornography: Postmodern Genocide», στο: Stiglmeier (εκδ.), 1994, *Mass Rape*, όπ.π., σελ. 77.

339. J. Radford, «Woman Slaughter: A Licence to Kill? The Killing of Jane Asher», στο: J. Radford & D. Russell (εκδ.), *Femicide: The Politics of Woman Killing*, Buckingham, Open University Press, 1992, σελ. 260.

340. J. Anderson & L. Wrightsman, *Rape: The Misunderstood Crime*, London, Sage, 1993, σελ. 1.

341. P.R. Sanday, «The Socio-Cultural Context of Rape: A Cross-Cultural Study», *Journal of Social Issues*, 37(4): (1981), σελ. 5-27.

342. J. Gottschall, «Explaining Wartime Rape», *The Journal of Sex Research*, 41(2): 2004, σελ. 129-136 (134).

ματικά από αυτά που προσπάθησαν να απαντήσουν. Διότι ναι μεν, χαρακτηριστικά όπως το μέγεθος, η δύναμη και η διαφορετική κατασκευή των σεξουαλικών οργάνων προσφέρουν στους άνδρες τη δυνατότητα να γίνουν βιαστές και στις γυναίκες θύματα βιασμού, όμως δεν επαρκούν για να εξηγήσουν ούτε την παρουσία του φαινομένου ούτε και την απουσία του. Επίσης, ζητήματα πολιτισμικής ταυτότητας και κουλτούρας μπορεί να ελκύουν την προσοχή των ερευνητών, παρουσιάζουν όμως σοβαρά ελλείμματα σε ό,τι αφορά την τεκμηρίωσή τους.

Μια ιδιαίτερα προσφιλής θεωρητική προσέγγιση είναι αυτή που αντιλαμβάνεται την πράξη του ομαδικού βιασμού από στρατιωτικό προσωπικό ως στοιχείο στρατηγικής. Όπως τονίζουν χαρακτηριστικά και οι Swiss και Giller, «Ο βιασμός κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι μια επιθετική πράξη κατά του ατόμου, της οικογένειάς της/του και της κοινότητάς της/του. Σε συνάρτηση με την απόπειρα της κυριαρχίας, του εξευτελισμού και του ελέγχου της συμπεριφοράς, ο βιασμός εν καιρώ πολέμου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αδρανοποιήσει την εχθρική δύναμη μέσω της καταστροφής των δεσμών της οικογένειας και της κοινωνίας ... Ο βιασμός μπορεί να είναι ταυτόχρονα τμήμα στρατιωτικής στρατηγικής αλλά και εθνικιστικής πολιτικής».³⁴³

Αν και οι ομαδικοί βιασμοί σε καιρό πολέμου, ή εμφύλιων συρράξεων ή κάτω από συνθήκες καταπίεσης δεν είναι φαινόμενο της σύγχρονης εποχής, προσεκτική μελέτη και ανάλυση του φαινομένου των ομαδικών βιασμών σε Γιουγκοσλαβία, Σομαλία, Αϊτή, Κασμίρ, Περού και Ρουάντα κατά τη δεκαετία του 1990 από το Παρατηρητήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Human Rights Watch) οδήγησε στο συμπέρασμα ότι «η πράξη του βιασμού ... δεν είναι ούτε τυχαίο γεγονός ούτε ιδιωτική υπόθεση. [Αντίθετα], εξυπηρετεί συνειδητά στρατηγικό στόχο και λειτουργεί ως εργαλείο για την επίτευξη συγκεκριμένων στρατιωτικών ή/και πολιτικών σκοπών».³⁴⁴ Ακολουθώντας παρόμοιο συλλογισμό, η Elshtain τονίζει ότι οι γυναίκες αποτελούν το μεγαλύτερο στόχο της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης των εχθρικών δυνάμεων σε καιρό πολεμικών συγκρούσεων, διότι συμβολίζουν την πηγή ζωής και αναπαραγωγής της συγκεκριμένης εθνικής, θρησκευτικής ή/και πολιτικής κοινότητας στην οποία ανήκουν.³⁴⁵

Εκτός από τον γυναικείο πληθυσμό, πολλαπλασιάζονται οι πληροφορίες που πιστοποιούν την ύπαρξη θυμάτων ομαδικού βιασμού στον ανδρικό πληθυσμό και σε παιδιά από το στρατιωτικό προσωπικό του αντιπάλου. Γίνεται

343. S. Swiss & J. Giller, «Rape as a Crime of War: A Medical Perspective», JAMA, 270 (1993), σελ. 612.

344. The Human Rights Watch Global Report on Women's Human Rights, New York, 1995, σελ. 2.

345. J. Elshtain, Women and War, New York: Basic Books, 1997, σελ. 2.

δε εμφανές ότι οι πράξεις αυτές πραγματοποιούνται στην πλειοψηφία από ανθρώπους που στην ειρηνική περίοδο τους κρίνουμε ως «φυσιολογικούς», συζύγους και αδελφούς. Απώτερος σκοπός δε των πράξεών τους δείχνει να είναι η επιβεβαίωση της δύναμης του νικητή μέσω του εξευτελισμού όχι μόνο του σώματος, αλλά και της προσωπικότητας του ηττημένου.³⁴⁶ Όπως εύστοχα σημειώνει και η Brownmiller για τις γυναίκες αλλά πλέον ισχύει για τους άνδρες και τα παιδιά, «το σώμα της βιασμένης γυναίκας μετατρέπεται σε τελετουργικό πεδίο μάχης... Η πράξη που διαδραματίστηκε επάνω της είναι...ζωντανή απόδειξη για τη νίκη του ενός και της ήττας και κατάρρευσης του άλλου».³⁴⁷

6. Συμπέρασμα

Όπως αναλύθηκε, γίνεται κατανοητό ότι η άσκηση σεξουαλικής βίας και ομαδικού βιασμού σε περίοδο πολεμικών συρράξεων αλλά και στρατιωτικής κατοχής δείχνει να αποτελεί διαχρονικά παγκόσμιο φαινόμενο. Είτε αναφερόμαστε σε Αρχαία Αίγυπτο, Μεσοποταμία, Κίνα, Ινδία, Περσία, Ελλάδα, Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία είτε σε κράτη και λαούς του Μεσαίωνα (φεουδαρχική Ευρώπη-Σταυροφόρους, Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Άραβες, Μογγόλους, Τούρκους, Ρώσους, Σλάβους, κλπ) οι ομαδικοί βιασμοί και η ώθηση των γυναικών στην πορνεία και την σκλαβιά από τους νικητές στο πεδίο της μάχης θεωρούνταν πράξεις «φυσιολογικές» και αναμενόμενες. Ακόμη και μετά την έλευση της βιομηχανικής επανάστασης, της Γαλλικής επανάστασης και της τεχνολογικής επανάστασης, το φαινόμενο αυτό όχι μόνο δεν μειώθηκε αλλά συνέχισε να κάνει εντονότατη την παρουσία του. Η απουσία ενδιαφέροντος από πλευράς διεθνολόγων, δικαστικών και πολιτικών αρχών αλλά και του επιστημονικού προσωπικού των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών για πολλά χρόνια μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το φαινόμενο του βιασμού γυναικών, κυρίως, από το ένστολο προσωπικό των νικητών εξακολούθησε να θεωρείται «κάτι το φυσιολογικό και αναμενόμενο».

Η στροφή στις αντιλήψεις του δυτικού κόσμου για το συγκεκριμένο θέμα και η ευαισθητοποίηση των πολιτών δεν θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα της τύχης αλλά ούτε και επιρροής ενός παράγοντα. Αντίθετα, μια πλειάδα παραγόντων όπως οι δραματικές αλλαγές στην τέχνη του πολέμου, από συμβατικό σε πυρηνικό-τεχνολογικό-ασύμμετρο-υβριδικό, η έμφαση στις αρχές της ισότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τόσο για τους νικητές όσο και για τους

346. I. Skjelsbaek, «Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship», *European Journal of International Relations*, 7(2): 2001, σελ. 211-237.

347. Brownmiller 1993, *Against Our Will*, όπ.π., σελ. 38.

ηττημένους, η επανάσταση στους τομείς της επικοινωνίας και πληροφόρησης σε συνδυασμό με τη σταδιακή αλλά δυναμική είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας γενικότερα, και την κρατική γραφειοκρατία και τις ένοπλες δυνάμεις ειδικότερα, έδωσαν το έναυσμα για την ευαισθητοποίηση των πολιτών και στο θέμα της άσκησης σεξουαλικής βίας από το ένστολο προσωπικό.

Στην περίπτωση των κρατών της Νοτιο-ανατολικής Ευρώπης ίσως έχει έλθει η εποχή να στραφεί η προσοχή των ερευνητών, πανεπιστημιακών και μη, στο συγκεκριμένο θέμα. Η καταγραφή, τεκμηρίωση και ανάλυση πληροφοριών που σχετίζονται με το θέμα αυτό, τόσο στο εσωτερικό κάθε κράτους (εμφύλιες διαμάχες, στρατιωτικές δικτατορίες) όσο και κατά την διάρκεια των διακρατικών τους πολεμικών αντιπαράθεσεων (πχ. Πόλεμοι Ανεξαρτησίας, Βαλκανικοί Πόλεμοι) είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσει αρχικά πολλές αντιδράσεις, όμως θα συμβάλει θετικά σε μια προσπάθεια ειλικρινούς προσέγγισης των λαών και αποφυγής της επανάληψης παρόμοιων πρακτικών στο μέλλον.

Το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος εντός των τειχών. Ερευνητική μελέτη σε νεαρούς έγκλειστους παραβάτες

ΜΑΡΘΑ ΚΑΣΣΗ

*Υπ. Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, του τμήματος Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Το σύγχρονο φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος, έχει μελετηθεί ουκ ολίγες φορές σε κοινωνικό επίπεδο. Αποτυπώνει την αίσθηση των πολιτών ότι η αποδόμηση της κοινωνίας, η κακή ποιότητα ζωής και η ατελέσφορη κρατική παρέμβαση, οδηγούν σε αύξηση της εγκληματικότητας και της πιθανότητας θυματοποίησης τους. Η φυλακή, η αυστηρότερη των ποινών, όντας μία μικρογραφία της έξω κοινωνίας, μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει τόπο εμφάνισης του ανωτέρω φαινομένου. Στην παρούσα μελέτη, παρουσιάζεται η διερεύνηση του φαινομένου στην ομάδα των νέων εγκλείστων του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα. Η ηλικιακή ιδιαιτερότητα τους, τους καθιστά από ποικίλες απόψεις και δη, αυτής του τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής, πρόσφορο δείγμα. Η έρευνα έλαβε χώρα στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τα ερευνητικά πορίσματα επιβεβαίωσαν την ύπαρξη φόβου του εγκλήματος στους νεαρούς κρατούμενους, επαληθεύοντας ταυτόχρονα τη θεωρία του «ευάλωτου» στο σωφρονιστικό περιβάλλον.

1. Εισαγωγή

Το κίνημα του Διαφωτισμού και η Γαλλική Επανάσταση (όπως κι όλοι οι απε-

λευθερωτικοί αγώνες) εξύμνησαν κι ανέδειξαν την απαράμιλλη σημασία της ελευθερίας. Η ελευθερία πραγματώνεται στη διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η απώλεια αυτού του ύψιστου αγαθού μετά κρατικής συναινεσεως καθιερώθηκε ως ποινή, την ποινή φυλάκισης. Ο θεσμός του εγκλεισμού αποτυπώνει την τιμωρητικότητα και τις κατασταλτικές πολιτικές της εκάστοτε κοινωνίας.

Η φυλακή, ο ολοκληρωτικός θεσμός του Goffman (1961: 17), εγκλείοντας ανθρώπους, θεωρείται ότι επιτυγχάνει την τελεολογία της ποινής (Φαρσεδάκης, 1996: 61-62). Εντούτοις, τα σωφρονιστικά καταστήματα αντιμετωπίζουν ποικίλα προβλήματα, όπως ο υπερπληθυσμός κρατουμένων, ο συγχρωτισμός ατόμων διαφορετικών κατηγοριών (υπόδικοι με κατάδικους, δράστες διαφορετικής βαρύτητας αδικημάτων, κ.ά.), η αποστέρηση του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος, η καταστρατήγηση των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων, ο στιγματισμός, η αδυναμία κοινωνικής επανένταξης, αλλά και βασικές ελλείψεις σε υποδομές, χώρους διαβίωσης, τομείς υγιεινής και ιατρικής περίθαλψης. Αυτές οι προβληματικές διαπιστώνονται και στα καταστήματα κράτησης νέων. Τα ελληνικά δε, καταστήματα κράτησης απαρτίζονται κυρίως από αλλοδαπούς (Πιτσελά, 2013). Άλλωστε, ο μεταναστευτικός πληθυσμός καθίσταται περισσότερο πιθανό να εγκληματίσει, ιδιαίτερα στα αστικά περιβάλλοντα, τα οποία και τείνουν να φιλοξενούν τους περισσότερους από αυτούς (Wolfgang & Ferracuti, 1996: 518).

Ο φόβος του εγκλήματος, είναι ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο, με πολιτικές συνέπειες, στο οποίο έχουν αφιερωθεί πολλές επιστημονικές έρευνες. Έχει συνδεθεί κυρίως με τα μεγάλα αστικά κέντρα και απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την αίσθηση των πολιτών ότι λόγω της κακής ποιότητας ζωής τους, της διάβρωσης των κοινωνικών δομών και της αναποτελεσματικότητας του κράτους, η εγκληματικότητα αυξάνεται και οι ίδιοι πιθανότατα κινδυνεύουν να θυματοποιηθούν. Όλα αυτά τα στοιχεία που συγκροτούν στην ελεύθερη κοινωνία τον φόβο του εγκλήματος, επιχειρείται εν προκειμένω να δειχθεί πως μπορούν να αφομοιωθούν και στη μικρή κλειστή κοινωνία της φυλακής, πως τα ίδια συναισθήματα μπορούν να προκληθούν και σε ένα φυλακισμένο. Μάλιστα, η βασική θεωρία του ευάλωτου εφαρμόζει κατ' απόλυτο τρόπο στην ιδιοσυγκρασία ενός ατόμου, που διαβιεί σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα.

Αρωγός του τιθέμενου θέματος προς διερεύνηση, θα αποτελέσει η έρευνα που συντελέστηκε στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής, με τίτλο «Μορφές βίας και ανασφάλειας στους εγκλειστούς. Η περίπτωση του Ε.Κ.Κ.Ν.Α.», η οποία στοχεύει να αποδείξει, εκτός των άλλων, ότι η φυλακή συνιστά μια μικρογραφία της κοινωνίας των ελεύθερων ανθρώπων.

2. Το Υποκείμενο

Η νεανική παραβατικότητα πολλές φορές συνδέθηκε ερευνητικά με την αντίστοιχη παραβατική συμπεριφορά των γονέων τους ή με τις συγκρούσεις εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος ή και γενικότερα τις δυστυχισμένες οικογένειες (αν και η ενδοοικογενειακή βία πάσχει από υψηλό ποσοστό σκοτεινού αριθμού - Μηλιώνη, 2009: 463), καταστάσεις οι οποίες προδικάζουν μια πρώιμη εγκληματική σταδιοδρομία. Άλλοι παράγοντες εκδήλωσης της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς των νέων είναι το φιλικό τους περιβάλλον, η τοξικο-εξάρτηση, τα λανθασμένα πρότυπα ανάλογα με το φύλο και ο κοινωνικοποιητικός ρόλος που διαδραματίζουν τα ΜΜΕ.

Με τη συνδρομή ενός ή και πολλών εκ των ανωτέρω συντελεστών, ο ανήλικος (ή νέος έως 21 ετών) περνά στην πράξη. Αν η παραβατική πράξη γίνει αντιληπτή από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, τότε υπάρχει περίπτωση το άτομο να απομακρυνθεί από τον κοινωνικό ιστό και να περιορισθεί σε κατάσταση κράτησης, είτε ως υπόδικος, είτε ως κατάδικος.

Από την είσοδό του στο σωφρονιστικό κατάστημα, το άτομο βιώνει μια πολύ έντονη ψυχολογικά κατάσταση. Βρίσκεται μεταξύ δύο κόσμων (έξω κόσμος-φυλακή), χωρίς να μπορεί να κυριαρχήσει σε κάποιον από τους δύο (Gibbs, 1982: 27-46). Ειδικά αν είναι η πρώτη είσοδος του ατόμου στη φυλακή, η ανασφάλεια και το άγχος είναι ιδιαίτερα αυξημένα (Zamble & Porporino, 1988:85). Εισέρχεται σε έναν χώρο, τον οποίο δεν γνωρίζει, αλλά για τον οποίο ταυτόχρονα έχει ακούσει πολλές ιστορίες όντας ελεύθερος. Επίσης, στη φυλακή υφίσταται έναν εξαντλητικό έτερο καθορισμό των καθημερινών του πρακτικών, παύοντας να είναι κύριος του εαυτού του. Αποστερείται δε τους αγαπημένους του (οικογένεια, συγγενείς, φίλους) κι έρχεται σε επαφή με άτομα, τα οποία δεν γνωρίζει συνήθως προσωπικά, αλλά ξέρει ότι έχουν διαπράξει κάποιο αδίκημα για να βρίσκονται εκεί (ενδεχομένως και πιο σοβαρό ή ειδικότερο από το δικό του). Όλα αυτά δημιουργούν καταπίεση, θλίψη, φόβο και ανασφάλεια στο νέο έγκλειστο.

Ο Sykes στο «The Society of Captives» έχει διατυπώσει με περίτεχνο τρόπο τους πόνους της φυλάκισης (1971: 65-79). Ξεκινάει από την προφανή στέρηση της ελευθερίας, μέσα από δύο οπτικές γωνίες, «τον περιορισμό στο ίδρυμα και τον περιορισμό εντός του ιδρύματος» (Sykes, 1971: 65). Ως δεύτερο πόνο ανάγει την στέρηση αγαθών και υπηρεσιών, η οποία ενδέχεται να προκαλέσει προβλήματα αυτοεκτίμησης του ατόμου. «Οι φυλακισμένοι κατανοούνται σαν άτομα αλλά ομοιομορφοποιούνται: δεν τους επιτρέπεται να αναδειχθούν,... πληρέστερα την προσωπικότητά τους. Δηλαδή δεν κατανοούνται ως πρόσωπα» (Μαγγανάς κ.ά. 2008: 131). Τρίτον, η στέρηση εκτείνεται στις σεξουαλι-

κές ανάγκες, οι οποίες μένοντας ανεκπλήρωτες διαβρώνουν την σεξουαλική ταυτότητα του ατόμου ή την εξαλείφουν και εντελώς, ανάλογα το χαρακτήρα και τη διάρκεια έκτισης ποινής στο σωφρονιστικό κατάστημα. Παρατηρήθηκε κάποιιο κρατούμενοι να ικανοποιούνται μέσα από ομοφυλοφιλικές σεξουαλικές πράξεις κατά την έκτιση της ποινής τους, μολονότι ήταν ετεροφυλοφιλοί (Sykes, 1971: 71).

Η «αποστέρηση της αυτονομίας» (στο ίδιο: 73) ως πόνος, αφορά στον προαναφερόμενο ετεροκαθορισμό. Οι κανόνες και οι διαταγές, που επιβάλλονται στον κρατούμενο για τον έλεγχο της προσωπικότητας του σε καθημερινή βάση, σε συνδυασμό με την απειλή τιμωρίας στην περίπτωση ανυπακοής, δημιουργούν ιδιαίτερα πειστικές συνθήκες. Τέλος, ο Sykes αναφέρει τον πόνο της «ανασφάλειας» (όπ.π.), η οποία αυξάνει το φόβο θυματοποίησής του.

Άλλες επιστημονικές έρευνες κάνουν λόγο για ψυχολογική ενόχληση στη φυλακή (βλ. ενδεικτικά Cooke, Baldwin & Howison, 1990: 55-66). Αναφέρονται στην «απώλεια ελέγχου» (ο κρατούμενος παύει να αποφασίζει για τη ζωή του), «απώλεια οικογένειας» και «απώλεια ερεθισμάτων» (μονοτονία καθημερινότητας στη φυλακή), αλλά και στην «απώλεια προτύπων» για μίμηση. Ως «ψυχική διαταραχή» του φυλακισμένου προσδιορίζουν το άγχος, την κατάθλιψη, την αυτοκτονία, τον αυτο-τραυματισμό και την έλλειψη επικοινωνίας (κλείσιμο στον εαυτό του).

Η παραβατικότητα ανηλίκων και νεαρών ατόμων έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα ιδιαίτερος. Οι παράγοντες εγκληματογένεσης, η πρόληψη και η καταστολή του εγκλήματος, το πέρασμα στην πράξη, ο ποινικός σωφρονισμός, αλλά και η μετασωφρονιστική μέριμνα, είναι μερικοί από τους κύριους άξονες ενασχόλησης αναφορικά με την αποκλίνουσα συμπεριφορά των νέων (βλ. ενδεικτικά Φαρσεδάκης, 2005, Κουράκης, 2012, Κοντοπούλου, 2015).

Ειδικότερα, ο σωφρονισμός των νέων, ο οποίος τίθεται προς ανάλυση στην παρούσα συμβολή, κρίνεται ένα πολύ σοβαρό θέμα. Οι απαντήσεις του επίσημου κοινωνικού ελέγχου οφείλουν να σέβονται την ιδιαιτερότητα της ηλικίας του νεαρού παραβάτη, με ό,τι αυτό επισύρει, πόσο μάλλον αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ο εγκλεισμός δεν καταφέρνει να σωφρονίσει (Μαγγανάς κ.ά. 2008, Τσαλίκολου 1996, Σπινέλλη & Κουράκης 2001). Ουκ ολίγοι μελετητές έχουν αναφερθεί στην αποτυχία της ως αναμορφωτικού θεσμού (βλ. Mathiesen, 1994: 40, Foucault, 1999: 74).

3. Ο φόβος του εγκλήματος στο περιβάλλον της φυλακής

3.1 Εννοιολογική προσέγγιση του φόβου του εγκλήματος

Ο φόβος του εγκλήματος είναι ένα κοινωνικό-πολιτισμικό κατασκευάσμα (Lee, 2007: 26), με το οποίο η επιστημονική κοινότητα απασχολήθηκε τη δεκαετία του '70. Το ενδιαφέρον αυτό απογειώθηκε την επόμενη δεκαετία μέσα από πλήθος ερευνών. Οι ερευνητικές αυτές προσεγγίσεις αποκάλυψαν την αυξανόμενη ανησυχία των πολιτών περί αύξησης της εγκληματικότητας κι ενδεχόμενης θυματοποίησης τους. Τελικά, το κοινωνικό φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος, αποδείχτηκε ανεξάρτητο από τη μείωση της εγκληματικότητας, καθώς ο φόβος θυματοποίησης δεν ανταποκρινόταν πάντα στην πραγματικότητα (Ζαραφονίτου, 2002: 35).

Ο φόβος του εγκλήματος έχει ορισθεί ως «το συλλογικό άγχος των κατοίκων μιας περιοχής, μιας πόλης ή χώρας, το οποίο προέρχεται από το φόβο πιθανής θυματοποίησης των ίδιων ή κοντινών τους ανθρώπων από βίαιες (κατά κύριο λόγο) εγκληματικές επιθέσεις» (Ζαραφονίτου, 2002: 31-2). Ο κίνδυνος θυματοποίησης, αλλά και άλλοι παράγοντες, όπως αυτοί νοηματοδοτούνται ανάλογα με τις κρίσεις και τις αξίες, αντανακλούν το νομοθετικό και κοινωνικοηθικό πλαίσιο της κοινωνίας. Αυτή η υποκειμενική πρόσληψη του φόβου θυματοποίησης σε συνδυασμό με την αίσθηση ανεξέλεγκτου της καταστάσεως, η οποία ενδέχεται να επιφέρει καταστροφικές συνέπειες στο άτομο, αποτυπώνει την ετερόκλητη κατανομή του φαινομένου του φόβου του εγκλήματος (Jackson, 2009: 367).

3.2 Ο φόβος του εγκλήματος και το ευάλωτο στον χώρο του εγκλεισμού

Το ευάλωτο είναι μια υποκειμενική κατάσταση. Μία αίσθηση ανασφάλειας κατακλύζει το άτομο, η οποία αφορά είτε το ίδιο, είτε τους οικείους του, αντιλαμβανόμενο την εγκληματικότητα είτε ως προσωπική κατάσταση, είτε ως κοινωνικό πρόβλημα. Παράγοντες εμφάνισης της αίσθησης αυτής, οι ιδεολογίες του ατόμου, η ποιότητα ζωής του και η εμπιστοσύνη του στο ποινικό σύστημα. Πολλές φορές υπάρχει μια μεγέθυνση των διαστάσεων της εγκληματικότητας, αποκύημα της σύζευξης των ατομικών και συλλογικών ανασφαλειών με το φόβο του εγκλήματος (Ζαραφονίτου, 2009: 1). Ο φόβος του εγκλήματος θεμελιώνεται και υποκειμενικοποιείται στη θεωρία περί «ευάλωτου» (Ζαραφονίτου, 2002: 35).

Κυρίαρχη ερευνητική προσέγγιση του σύνθετου κοινωνικό-ψυχολογικού φαινομένου της ανασφάλειας των ατόμων, δόθηκε από τον Καθηγητή Εγκληματολογίας Martin Killias (1991: 618-633). Παρουσίασε την αντίληψη του ατόμου αναφορικά με τις κοινωνικές, φυσικές και περιπτωσιολογικές όψεις του ευάλωτου, αλλά και τη διάσταση της απειλής, η οποία περιέχεται σε αυτό. Το φύλο και η ηλικία είναι οι σημαντικότερες μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στις έρευνες ανασφάλειας.

Η έκθεση σε μη-αμελήτεο κίνδυνο, η απώλεια ελέγχου μιας κατάστασης και η αναμονή για σοβαρές επιπτώσεις, λειτουργώντας σωρευτικά και σε συνδυασμό με τις φυσικές, κοινωνικές και περιπτωσιολογικές διαστάσεις που προαναφέραμε, αποτελούν τους τρεις παράγοντες που συνδέουν τον φόβο του εγκλήματος με τη θεωρία του ευάλωτου και οδηγούν σε πολυδιάστατη μελέτη του φαινομένου. Τα ευάλωτα άτομα τείνουν να αυτοπεριορίζονται και να ετεροκαθορίζονται, σε αντίθεση με τα λιγότερο ευάλωτα. Η συχνή ερώτηση των ερευνών του φόβου του εγκλήματος (βλ. National Crime Survey), για το αν φοβάται κανείς να περπατήσει μόνος στη γειτονιά του τη νύχτα, έχει συνδεθεί με τις διαστάσεις του ευάλωτου και ειδικά αυτού της έκθεσης σε κίνδυνο.

Η φυλακή συνιστά μια μικροκοινωνία. Σε αυτήν εγκλείονται άνθρωποι που έχουν διαπράξει έγκλημα ή απλά είναι ύποπτοι, που έχουν διαπράξει ένα βαρύ ή ένα ελαφρότερο αδίκημα, που έχουν καταδικαστεί για αυτό (κατάδικοι) ή περιμένουν να δικάσουν (υπόδικοι), που είναι Έλληνες ή αλλοδαποί κι ένα σωρό άλλες διπολικές αντιθέσεις. Άτομα διαφορετικά και άγνωστα μεταξύ τους, εξαναγκάζονται να διαμένουν σε ένα κλειστό χώρο. Για αυτούς και άλλους πολλούς λόγους, εύλογα κάποιοι από τους κρατούμενους αισθάνονται αδύναμοι απέναντι σε κάποιους άλλους. Ο εγκληματίας μπορεί να προκαλεί φόβο και ανασφάλεια στον πολίτη, αλλά ενδέχεται να προκαλεί τα ίδια συναισθήματα και σε έναν συγκρατούμενο του.

Η θεωρία του ευάλωτου περί συνδυασμού του φόβου του εγκλήματος με τις διαστάσεις που λαμβάνει το ευάλωτο (Killias, 1991: 620), ανταποκρίνεται στα πλαίσια των καταστημάτων κράτησης. Στο ίδιο συμπέρασμα έχουν καταλήξει αποδεδειγμένα και άλλοι μελετητές, όπως οι K. Edgar, I. O' Donnell και K. Martin στο *Prison violence. The dynamics of conflict, fear and power* (2003: 80-100). Η εγκυρότητα δε, της θεωρίας του «ευάλωτου» σε σύζευξη με τις διαστάσεις του φόβου του εγκλήματος, δοκιμάστηκε από τους M. Killias και C. Clerici (2000: 437-450). Με αυτή την έρευνα, οι M. Killias και C. Clerici, επαλήθευσαν τη θεωρία του «ευάλωτου», η οποία ταυτόχρονα με τη μεγάλη αποδοχή της, έγινε και αντικείμενο πολλών επικρίσεων. Για τη δική μας περιπτωσιολογική μελέτη, υπάρχουν μερικές έρευνες μέσω των οποίων μπορεί να γίνει μια προ-

σπάθεια σύνδεσης του φόβου του εγκλήματος, της ανασφάλειας και του ευάλωτου με το περιβάλλον της φυλακής.

Είναι γεγονός ότι η περίοδος κατά την οποία ο κρατούμενος αισθάνεται περισσότερο ευάλωτος και φοβισμένος, είναι ο πρώτος καιρός στη φυλακή. Ενδεικτικά, ο J. Harvey (2005:232-254) διερεύνησε δείγμα 70 νεαρών ενηλίκων ηλικίας 18-21 που βρίσκονταν στη φυλακή για μόλις τρεις ημέρες το διάστημα Ιούλιος 2002-Μάιος 2003. Η έρευνα αυτή με κύριο στόχο την ανάδειξη της ψυχολογίας του νεαρού έγκλειστου κατά την πρώτη περίοδο της φυλάκισης του, απέδειξε ότι η αβεβαιότητα, η απώλεια ελέγχου κι ελευθερίας, ο αποχωρισμός και η ανησυχία αναφορικά με θέματα ασφάλειας, επιδείνωσαν την ψυχολογική κατάσταση των νεοεισερχόμενων κρατουμένων, προκαλώντας τους θλίψη.

Διερευνώντας δε το αίσθημα ασφάλειας μεταξύ των νεαρών κρατουμένων, οι McGurk, Forke και Barnes (2000: 13-18) συμπέραναν ότι ενώ 69.5% του δείγματος (979 ανήλικοι κρατούμενοι από 28 καταστήματα κράτησης) δήλωσαν ασφαλείς, 65% δήλωσαν ότι έχουν ακούσει για απειλή εις βάρος άλλου τροφίμου κι ένα 28% ότι έχει απειληθεί το ίδιο. Επίσης, αναφορικά με τη σεξουαλική θυματοποίηση φάνηκε πως οι συνεντευξιζόμενοι έγκλειστοι δεν ανέχονταν τέτοιου τύπου εκδηλώσεις, σε αντίθεση με το «bullying» και τις απειλητικές συμπεριφορές, οι οποίες, όπως δήλωσαν, ήταν συχνό φαινόμενο της ιδρυματικής ζωής.

Η μελέτη του Goodey «Boys don't cry» (1997: 401-418), μέσα από την έννοια της ανδρικής ηγεμονίας ως «κυρίαρχης ανάγνωσης της δυναμικής των σχέσεων εξουσίας του αρσενικού» (Connell 1987: 110), αναλύει τη διαδικασία κατά την οποία τα αγόρια παρακινούνται να υιοθετούν το πρότυπο του άφοβου, απαξιώνοντας κάθε θηλυκό στοιχείο. Ο «ηγεμονικός ανδρισμός» (hegemonic masculinity) αποτρέπει το ανδρικό φύλο από εκφράσεις «ευάλωτες»-γυναικείο προνόμιο, καθώς «οι άνδρες δεν κλαίνε». Τέτοια κοινωνικά στερεότυπα αρχίζουν να επενεργούν στα άτομο με το πέρασμα στην εφηβική φάση.

Τα αγόρια του δείγματος του Goodey, όντας λευκοί δεν αντιμετωπίζουν κοινωνικό αποκλεισμό, αλλά βρίσκονται στην τελευταία βαθμίδα δικής τους κατηγορίας. Η ανεργία και τα αδιέξοδα που βιώνουν, ανάγουν το πρότυπο του άνδρα σε ιδιαίτερα σημαντικό στόχο για εκείνους, καθώς είναι ο μόνος τρόπος να ενδυναμώσουν την αυτο-αξία τους κι έτσι υιοθετούν το πρότυπο του «άφοβου-ατρόμητου» (fearless). Διαφαίνεται λοιπόν η σημαντικότητα της θεώρησης του Goodey, καθώς αποκαλύπτει πόσο επιθετικά υπεισερχονται οι κοινωνικές αναπαραστάσεις και τα στερεότυπα κατά την ανατροφή και την κοινωνικοποίηση ενός παιδιού. Έτσι, οι κρατούμενοι, δέσμιοι των στερεοτύπων της έξω κοινωνίας με τα οποία έχουν γαλουχηθεί, έρχονται αντιμέτωποι με νέα στερεότυπα μιας άλλης κοινωνίας, αυτή της φυλακής. Αυτή η μικρο-

κοινωνία, περιλαμβάνει μόνο άντρες κι έτσι, αντιλαμβανόμαστε πως συναισθήματα «ευάλωτου» δύσκολα εκδηλώνονται. Έχει δειχθεί ότι ο κρατούμενος που επιδεικνύει την αδυναμία του, εύκολα γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης των ισχυρών και «παλιών» κρατουμένων.

Ο Lockwood στην έρευνα που διεξήγαγε το 1980, έδειξε ότι η πολιτισμική ομοιογένεια στη φυλακή συνδέεται με μικρότερα ποσοστά σεξουαλικής βίας. Έκρινε σημαντικούς τους τέσσερις πρώτους μήνες μετά την είσοδο στο κατάστημα κράτησης, αναφορικά με την εκδήλωση βίαιων περιστατικών και υπογράμμισε τη σημασία της διάρκειας παραμονής στη φυλακή μετά το περιστατικό, καθώς έτσι κατηγοριοποιούν τους νεοεισερχόμενους σε διαθέσιμους ή μη, δηλαδή σε ενδεχόμενα ή μη θύματα. Η κατάκτηση του σεβασμού, η εισχώρηση σε κάποια ομάδα κρατουμένων ή και η δουλειά είναι στοιχεία προστασίας από το να λογισθεί «ευάλωτος» ένας έγκλειστος.

Η έρευνα έδειξε ότι συχνότερα δέχονταν επιθέσεις τα μοναχικά άτομα, που δεν είχαν μπει σε ομάδες και έδιναν την εικόνα ενός αδύναμου ατόμου, δεκτικού χειραγώγησης. Συνήθως, επιλέγονταν άτομα μικροκαμωμένα και νέα, τα οποία να προσομοιάζαν στο γυναικείο φύλο. Η κατάκτησή τους προσέδιδε αξία στο δράστη και αύξανε το σεβασμό των συγκρατουμένων του, ταυτόχρονα με την ποσότητα και το είδος των εγκλημάτων που είχε διαπράξει. Παράδοξως, στατιστικά προέκυψε ότι 16% των περιστατικών συνέβησαν σε μέρη της φυλακής, όπου υπήρχε άμεση επιτήρηση (Lockwood, 1980: 27). Η σιωπή, η απραξία ή ο περιορισμός του θύματος σε μόνο λεκτική αντιμετώπιση απέναντι στις προκλήσεις των κρατουμένων, πολλαπλασίαζε τις πιθανότητες να χαρακτηριστεί ο κρατούμενος ως αδύναμος και να τον μετατρέψει σε στόχο. Αντίθετα η καταγγελία του περιστατικού περιόριζε τις πιθανότητες.

Σύμφωνα με τον Lockwood, όλα συγκλίνουν στην αναπαραγωγή βίας από το θύμα. Όσον αφορά στα συναισθήματα των θυμάτων (Lockwood, 1980: 60-70), αυτά αισθάνθηκαν κυρίως φόβο και δη φόβο βιασμού, ειδικότερα όταν διέμεναν κοντά στον επιτιθέμενο, ενώ ένα 42% ένιωσε θυμό, αυξάνοντας την πιθανότητα βίαιης ανταπάντησης. Το 1/3 του δείγματος πάλι, ένιωσε άγχος, το οποίο κυριαρχεί σε όλη τη διάρκεια της διαμονής στη φυλακή, ακόμα και μετά την αποφυλάκιση. Σε κρίση βρέθηκε το 23% των θυμάτων και προέβη σε αυτοτραυματισμό, απόπειρα αυτοκτονίας (20% το σκέφτηκαν, αλλά δεν το τόλμησαν) ή απλά σε ένταση λόγω καταπιεσμένου θυμού. Όπως τονίζει ο Toch, ένας άντρας σε κρίση «μεταφέρει το μήνυμα ότι δεν επιβιώνει με αξιοπρέπεια την κατάσταση του» (1975: 322).

Λαμβάνει όμως χώρα και μία «δευτερεύουσα θυματοποίηση» (Lockwood, 1980: 72), καθώς μετά το περιστατικό υπάρχει ριζοσπαστική αλλαγή της συμπεριφοράς του θύματος στον τρόπο που ζει και σκέφτεται. Συνήθως, απομο-

νώνεται, καθώς έτσι μειώνει την αίσθηση του ευάλωτου, αλλά τελικά καταλήγει να στιγματίζεται και ταυτόχρονα να στοχοποιείται ακόμη περισσότερο.

«Μεμονωμένα περιστατικά επιθετικότητας μπορούν να ειπωθούν ως «bullying», ειδικά όπου είναι σοβαρά κι όταν το άτομο πιστεύει ή φοβάται ότι κινδυνεύει να θυματοποιηθεί στο μέλλον από τον ίδιο δράστη ή άλλους.» (Ireland, 2002: 26). Ο φόβος ενδεχόμενης θυματοποίησης που ενέχει το bullying, μας προτρέπει να δούμε τη θεματική μας και υπό το πρίσμα αυτό. Έρευνες κατέδειξαν την ύπαρξη ίδιας έντασης φόβου σε άτομα που έχουν θυματοποιηθεί και σε άτομα που δεν έχουν θυματοποιηθεί. Στην περίπτωση του «bullying», ο φόβος είναι ένα εργαλείο, μέσω του οποίου το άτομο καθίσταται πιο ευχερώς εκμεταλλεύσιμο. Ο τρόπος διαχείρισης του φόβου από το θύμα, προδιαγράφει το αν θα υπάρξει ενδεχόμενη θυματοποίηση στο μέλλον. Επίσης, έχει φανεί πως τα άτομα μπορούν ταυτόχρονα να είναι «bullies» ή θύματα, ανάλογα με τις επικρατούσες περιστάσεις και το «bullying» συνιστά ένα αναπόφευκτο στοιχείο της ζωής στο σωφρονιστικό κατάστημα (βλ. Beck, 1992).

Οι κρατούμενοι τείνουν να λαμβάνουν μέτρα για την ασφάλειά τους, όπως το να είναι πιο κλειστοί, να αποφεύγουν ορισμένες περιοχές της φυλακής, να περνούν πιο πολύ χρόνο στα κελιά τους, να απέχουν από δραστηριότητες, να γίνονται σκληροί για να αποφύγουν τη θυματοποίηση, να σηκώνουν βάρη κ.ά. (McCorkle, 1992: 160-173). Αυτή η αποφυγή χώρων, σημείων (ή περιοχών), χαρακτηρίζει γενικότερα το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος (βλ. Stanko, 1990). Ως «συμπτώματα φόβου» (symptoms of fear) (Ireland, 2005: 146), έχουν ορισθεί η επιθετικότητα (aggression), ο αυτοτραυματισμός (self-injury), η αποφυγή (avoidance) και το παίξιμο ρόλων (role-playing), τα οποία δημιουργούν ψυχοσωματικά προβλήματα στο άτομο λόγω του άγχους και επιτείνονται με την ύπαρξη φόβου, π.χ. επεισόδια άσθματος ή κεφαλαλγίες.

Η εξαιρετικής σημασίας έρευνα των Crocker, Lee και Park (2004), έδειξε ότι η βία εκ μέρους των ατόμων αποτελεί κάλυψη συναισθημάτων, όπως ανασφάλεια, ευπάθεια και χαμηλή αυτοεκτίμηση, επιτρέποντας χώρο σε σκέψεις γενικότερης αίσθησης ευάλωτου μεταξύ των κρατουμένων κι άρα, δεν περιορίζεται στους εμφανώς αδύναμους κρατούμενους. Ενδιαφέροντα πορίσματα προέκυψαν από το National Prison Survey (1991)³⁴⁸ το οποίο εκτός των άλλων διερεύνησε τον φόβο των εγκλείστων στη φυλακή. Μία μειοψηφία δήλωσε ότι δέχθηκε επίθεση τους προηγούμενους έξι μήνες. Επίσης, το 1/3 εξ αυτών είπαν ότι ένιωθαν τον κίνδυνο παντού στη φυλακή και κυρίως στις ντουζιέρες, στις τουαλέτες ή σε σημεία της φυλακής που δεν ήταν υπό επιτήρηση από υπαλλή-

348. <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/hors128.pdf>.

λους, ενώ ένα 18% δεν αισθανόταν ασφαλές λόγω τραυματισμών ή bullying από άλλους κρατούμενους.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι πολλοί κρατούμενοι μπορεί να νιώθουν φόβο, αλλά για λόγους, όπως η εικόνα και ο ανδρισμός τους, τον εξουδετερώνουν. Η τάση αυτή των ανδρών να αψηφούν τον κίνδυνο (φαινόμενο *machismo*), ίσως να βασίζεται σε «εξουδετεροποιητικές μηχανισμούς» (Agnew, 1985: 221-239) που χρησιμοποιούν. Μη λογαριάζοντας τον κίνδυνο διάπραξης εγκλήματος, καταλήγουν να μην υπολογίζουν το κίνδυνο θυματοποίησης.

4. Ερευνητική προσέγγιση του φαινομένου. Η περίπτωση του ΕΚΚΝΑ

Κατά τη διδακτορική μου διατριβή με θέμα «Μορφές βίας και ανασφάλειας μεταξύ των κρατουμένων του ΕΚΚΝΑ», διενήργησα έρευνα στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα. Ο αριθμός των κρατουμένων στο κατάστημα ξεπερνούσε τους 300. Η έρευνα διεξήχθη μέσα σε 10 μήνες (Απρίλιος 2013 -Ιανουάριος 2014). Λόγω πρακτικών προβλημάτων που προέκυψαν, οι συνεντεύξεις των κρατουμένων περιορίστηκαν στις 78. Ως μέθοδος επιλέχθηκε αυτή των ανοιχτών ερωτηματολογίων κατά μία ημι-δομημένη συνέντευξη.

Το δείγμα αποτελείτο κατά κύριο λόγο από νεαρούς κρατούμενους ηλικίας 17-21 ετών και ελάχιστους άνω των 40, οι οποίοι ταυτόχρονα με την έκτιση της ποινής τους, εργάζονταν στο ΕΚΚΝΑ, βοηθώντας στην καλύτερη λειτουργία του καταστήματος ή ακόμα και στην εκπαίδευση των νεαρών εγκλειστών, σε κλάδους όπως η μουσική ή άλλα τεχνικά επαγγέλματα (π.χ. υδραυλικός).

Το ΕΚΚΝΑ διαθέτει πρόγραμμα του Κ.Ε.Θ.Ε.Α για χρήστες ουσιών, προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, θεατρική ομάδα, μουσική ομάδα, ζωγραφική, χειροτεχνίες και γενικά, πλήθος δραστηριοτήτων, που δεν αφήνουν ανεκμετάλλευτο τον χρόνο των κρατουμένων, καταφέροντας παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζει να αποκλίνει από αυτό που έχουμε στο μυαλό μας ως φυλακή. Εκτός των προγραμμάτων αυτών, η πλειοψηφία των νεαρών Ελλήνων κρατουμένων του Αυλώνα επιλέγει να εργάζεται, καθότι τους φέρνει ένα βήμα πιο κοντά στην ελευθερία (ευεργετικός υπολογισμός ημερών εργασίας) και τους παρέχει γνώσεις, που θα χρησιμοποιήσουν ενδεχομένως και μετά την αποφυλάκιση τους. Λίγοι ήταν οι κρατούμενοι που επέλεξαν το δρόμο της θλίψης και της απραξίας.

Κατ' απόλυτη ισομοιρία το δείγμα απαρτίστηκε από υπόδικους και κατάδικους. Κατηγορούνταν κυρίως για ληστείες, κλοπές και αδικήματα περί ναρκωτικών ουσιών. Αναφορικά με το μορφωτικό τους επίπεδο, η πλειοψηφία

ήταν απόφοιτοι γυμνασίου, δημοτικού και λιγότεροι λυκείου, γεγονός που εξάρει τη σημασία της λειτουργίας του Σχολείου εντός του ΕΚΚΝΑ. Μάλιστα, 51% του δείγματος επέλεξε τη φοίτηση εκεί για όσο διαρκεί η φυλάκισή του. Η πρότερη επαγγελματική τους δραστηριότητα αφορούσε πρόσκαιρες ενασχολήσεις, π.χ. μικροπωλητής ή βοηθός τεχνικών επαγγελμάτων.

Επίσης, οι περισσότεροι κρατούμενοι ήταν μέλη πολυμελών οικογενειών και μάλιστα, δήλωσαν καλές σχέσεις με την οικογένειά τους, ενώ ως προς τις φίλους τους σχέσεις δήλωσαν απογοητευμένοι μετά την είσοδο τους στη φυλακή, είτε γιατί τους έμπλεξαν εκείνοι στην εγκληματικότητα, είτε γιατί δεν αποδείχτηκαν καλοί φίλοι. 36% του δείγματος αποδέχτηκε τη συμμετοχή του σε παραβατικής ομάδας πριν τη φυλάκισή του, οι οποίες επιδίιδονταν βασικά σε κερδοφόρα αδικήματα (κλοπές και ληστείες). Επιπρόσθετα, 41% δήλωσε ότι είχε υποστεί θυματοποίηση, που αφορούσε κυρίως κλοπές ή περιστατικά βίας (π.χ. ξυλοδαρμός). Η παραβατικότητά τους φάνηκε να οφείλεται κυρίως σε οικονομικά προβλήματα, στις κακές παρέες και στην «ανάγκη για τη δόση».

Αναφορικά με θέματα μετά το πέρασμα στη φυλακή, όταν ερωτήθηκαν για τη γνώμη της οικογένειας τους ως προς την κατάληξη τους, ανέκυσαν απαντήσεις που αφορούσαν συναισθήματα στενοχώριας, θυμού, αλλά ταυτόχρονα και στήριξης, γεγονός που αφήνει ένα δείγμα αισιοδοξίας για την οικογένεια με μέλος που εκτίει ποινή φυλάκισης.

Το δείγμα μας αποτελείτο σχεδόν κατά το ήμισυ από Έλληνες. Περίπου τα 2/3 των κρατουμένων του ΕΚΚΝΑ, είναι αλλοδαποί, Αλβανοί, Ρώσοι, Πακιστανοί, Βούλγαροι, Μαροκινοί, Αλγερινοί, Αφγανοί κ.ά.. Με τους περισσότερους η επικοινωνία ήταν δύσκολη, λόγω εθνικότητας. Οι αλλοδαποί προτιμούν την έκτιση ποινής στην ελληνική φυλακή, κρίνοντας την πιο φιλελεύθερη και ακίνδυνη από εκείνη της χώρας τους. Τέλος, φάνηκε μια ισορροπημένη σχετικά συνύπαρξη με τους Έλληνες συγκρατούμενούς τους, που βασιζόταν στον αλληλοσεβασμό.

Είναι αξιοσημείωτο να αναφερθούμε στην εκπληκτική δουλειά που κάνουν οι δάσκαλοι και οι καθηγητές του σχολείου δεύτερης ευκαιρίας που λειτουργεί στο ΕΚΚΝΑ, και η αντιμετώπισή τους με σεβασμό και φιλικά αισθήματα από τους κρατούμενους. Το σχολείο για τους κρατούμενους είναι ένα παράθυρο ελευθερίας. Άλλωστε, ο περιορισμός στο κατάστημα είναι σωματικός. Το μυαλό δεν μπορεί να το φυλακίσει κανείς, παρά μόνο ο ίδιος μας ο εαυτός.

Όσον αφορά τις υποπολιτισμικές ομάδες των κρατουμένων, όπως δήλωσαν οι συνεντευξιζόμενοι, κάθε ομάδα αποτελείται από τους συγκελίτες (όσους βρίσκονται στο ίδιο κελί) και συνήθως, είναι της ίδιας εθνικής προέλευσης. Άλλωστε, το ίδιο το ΕΚΚΝΑ για λόγους ασφαλείας και ομαλής συμβίωσης έχει καταφύγει σε διαχωρισμό των κρατουμένων σε ακτίνες ανάλογα με την

εθνική προέλευση. Ως αρχηγός της επιλέγεται ο παλιός ή ο πιο έξυπνος να διαχειρίζεται και να διοικεί, καθώς ο αρχηγός του κελιού ή της συνολικής εθνικής ομάδας είναι αυτός που έρχεται σε συνεννόηση με τους υπόλοιπους αρχηγούς για να λήξει κάποια διαμάχη ή για άλλα θέματα με τη διοίκηση της φυλακής. Συνιστά μία υπεύθυνη θέση αυτή και συνήθως την αποφεύγουν όσοι θέλουν να βγάλουν ήσυχα την ποινή τους και να αποφυλακιστούν σύντομα.

Τα χρέη που απορρέουν από τις μεταξύ τους συναλλαγές, η ρουφιανιά και η ασέβεια είναι οι κύριοι λόγοι δημιουργίας βίαιων περιστατικών. Ο σεβασμός, όπως είτε η πλειοψηφία των κρατουμένων είναι το εισιτήριο για να βγάλεις ήσυχα τη φυλακή. Η φασαρία είναι αναπόφευκτο γεγονός, κάτι σαν ξέσπασμα και το χρειάζονται. Ως όπλα χρησιμοποιούν ο,τιδήποτε. Φτιάχνουν αυτοσχέδια μαχαίρια, σουβλιά, κατσαβίδια, εκμεταλλεύονται σίδερα κ.λπ..

Ο πρώτος καιρός εγκλεισμού αποτελεί την περίοδο μέγιστης ανασφάλειας και φόβου, πόρισμα το οποίο έρχεται σε συμφωνία με προαναφερθείσες ερευνητικές μελέτες αναφορικά με τον εγκλεισμό. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για την απόκρυψη αδυναμίας συναισθημάτων π.χ. φόβος ή στεναχώρια, τα οποία αν εντοπιστούν από άλλους κρατούμενους, τίθεται σε κίνδυνο η ασφαλής επιβίωσή τους. Το αίσθημα ανασφάλειας μειώνεται όσο περισσότερο διαρκεί ο εγκλεισμός, καθώς τα άτομα συνηθίζουν, μαθαίνουν τους νόμους της φυλακής και ξέρουν τι μπορεί να τους προκαλέσει προβλήματα. Βέβαια, κανένας σχεδόν συνεντευξιζόμενος δεν αισθάνεται εμπιστοσύνη, καθώς «είναι φυλακή», άρα υπάρχει μια κάποια γενικευμένη αίσθηση ανασφάλειας.

Την αποτυχία του σωφρονισμού την παραδέχτηκαν και οι ίδιοι οι κρατούμενοι. Θεωρούν την φυλακή ένα σχολείο περαιτέρω παραβατικότητας, καθώς δεν λαμβάνει χώρα ο κατάλληλος διαχωρισμός κατά είδη αδικημάτων, κατά ποινές ή ηλικίες. Όσο περισσότερο λοιπόν παραμένει στο κατάστημα το άτομο, τόσο πιο πολύ γαλουχείται με παραβατικά στοιχεία, τα οποία ίσως τον οδηγήσουν σε υποτροπή.

Κάνοντας λόγο για επανένταξη, οι κρατούμενοι εκφράζουν φόβο και ανησυχία για τις επικείμενες δυσκολίες, με τις οποίες θα έρθουν αντιμέτωποι, πόσο μάλλον αν αναλογιστούμε την ύπαρξη οικονομικής κρίσης στην ελληνική κοινωνία τη δεδομένη περίοδο. Ελπίζουν, κυρίως με τη στήριξη της οικογένειάς τους, να καταφέρουν να βρουν δουλειά και να ζήσουν ήρεμα κι ελεύθεροι. Η ελευθερία πήρε μεγάλη αξία μετά την απώλεια της με την είσοδο στο κατάστημα, γι' αυτό και το να φυλακιστούν ξανά είναι ο μεγαλύτερος φόβος τους.

Επιβεβαιώνοντας τις υπάρχουσες ερευνητικές προσεγγίσεις, κάποιες από τις οποίες και προαναφέρθηκαν, τα ερευνητικά πορίσματα των συνεντεύξεων των κρατουμένων, έρχονται σε συμφωνία με τα όσα κατέθεσαν και τα μέλη του προσωπικού στο πλαίσιο της διατριβής αυτής. Συγκεκριμένα, παραχώρη-

σαν συνεντευξείς μέλη του φυλακτικού προσωπικού, δύο κοινωνικοί λειτουργοί, ένας ψυχολόγος, η διευθύντρια του καταστήματος κράτησης, ο υπεύθυνος ακροάσεων, ο προϊστάμενος διοίκησης και οικονομικών και ο γιατρός.

5. Επίλογος

Οι νέοι είναι ο θησαυρός της κοινωνίας και χρήζουν ουσιαστικής ενασχόλησης και μελέτης, ειδικά όσον αφορά σε θέματα παρέκκλισης τους. Πράγματι, ποικίλες έρευνες έχουν στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση. Από την άλλη, το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος, από το 1970 κι ύστερα, απασχόλησε ιδιαίτερος τους επιστήμονες, ενώ το 1991 (Killias) συνδέθηκε με την έννοια του ευάλωτου (vulnerability).

Εν προκειμένω, επιχειρήθηκε η προσαρμογή της θεώρησης του φόβου του εγκλήματος και της ανασφάλειας σε συνθήκες εγκλεισμού. Η επιλογή του δείγματος των νέων εγκλειστών, ήτοι αυτών του ΕΚΚΝΑ, αντικατοπτρίζει την ανάγκη μελέτης της ανωτέρω συνθήκης σε αυτό το ιδιαίτερο ηλικιακό πεδίο, καθώς ενδέχεται να συμβάλει στην βελτίωση της αντεγκληματικής πολιτικής και ειδικά, του σωφρονιστικού συστήματος.

Τα πορίσματα της έρευνας, που διενεργήθηκε στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής, έδειξαν ότι η φυλακή συνιστά ένα χώρο στον οποίο διαβιούν άτομα, τα οποία δεν αισθάνονται εμπιστοσύνη μεταξύ τους. Παρά ταύτα, τους κρατούμενους τους συνδέει ο σεβασμός. Ο σεβασμός μεταξύ τους και απέναντι στους άγραφους νόμους της φυλακής, ο οποίος περιβάλλεται με μία ανάγκη υποταγής. Η μεγαλύτερη ανασφάλεια και φόβος εντοπίζεται την πρώτη περίοδο, κατά την οποία εισέρχεται το άτομο στη φυλακή. Κατόπιν, επιλαμβανομένης της φυλακοποίησης (Clemmer, 1958) και της γνώσης των κανόνων της φυλακής, το αίσθημα ανασφάλειας αρχίζει να μειώνεται. Όμως, τα βίαια περιστατικά είναι αναπόφευκτα και τότε ο φόβος προβάλλει ξανά, κυρίως αυτός της σωματικής ακεραιότητας.

Το σωφρονιστικό σύστημα με ομοφωνία ερευνητών και κρατουμένων αποτυγχάνει και χρήζει βελτιστοποίησης. Η πρακτική της ποινικοποίησης των κοινωνικών προβλημάτων (Ζαραφονίτου, 2004: 2059), αποτέλεσμα βραχυπρόθεσμων πολιτικών που συμφέρουν την εκάστοτε εκτελεστική εξουσία, δεν αποτελεί αποτελεσματικό τρόπο αντιμετώπισης. Η μείωση της εγκληματικότητας δεν μπορεί πια να εναποθέτει ελπίδες στη φυλακή (Welsh & Farrington, 2011: 133S). Ο σωφρονισμός πρέπει να επιτελείται πριν το πέρας στην πράξη και την τιμωρία και έξω από τα τείχη της φυλακής στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής (Αλεξιάδης, 2006:113). Η αντεγκληματική πολι-

τική οφείλει να προβεί σε διεπιστημονικές συμπράξεις, που θα αποκρίνονται με ενιαίες κι ομοιόμορφες απαντήσεις στους παράγοντες εγκληματογένεσης (Μαγγανάς 2004α: 1, 2004β: 37, Ζαγούρα 2011). Αναμφίβολα, χρειάζονται ριζοσπαστικές κινήσεις αναφορικά με το σωφρονισμό και κυρίως την επανένταξη (Visser & Travis, 2011), αλλά μια κοινωνία έχει να λάβει περισσότερα οφέλη, επενδύοντας στην πρόληψη και κυρίως σε προγράμματα που θα αφορούν το άτομο ήδη από την παιδική του ηλικία (Farrington & Welsh, 2007).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης, Σ. (2006). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Ζαγούρα, Π. (2011). Διεπιστημονικότητα, διεισδυτικότητα και κοινωνική επανένταξη του νεαρού παραβάτη, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ζαραφονίτου, Χ. (2002). Ο φόβος του εγκλήματος-Μελέτες ευρωπαϊκής νομικής επιστήμης, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ζαραφονίτου, Χ. (2004). «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των ‘αντικοινωνικοτήτων’ και της ‘αταξίας’», Ποινικός Λόγος, τεύχ. 4.
- Ζαραφονίτου, Χ. (2009). «Ο φόβος του εγκλήματος. Ένα ελληνικό παράδειγμα», Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία, τεύχ. 1.
- Κοντοπούλου, Ε. (2015). «Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδραση του στη δευτερογενή παρέκκλιση», στο: Εγκληματολογικές Μελέτες, Υπ. Σειράς Χ. Ζαραφονίτου, τ.2, Διόνικος, Αθήνα.
- Κουράκης, Ν. (2012). Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κουράκης, Ν., & Μηλιώνη, Φ. (1995). Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μαγγανάς, Α.Δ. (2004α). Θέματα εγκληματολογικά και ποινικού δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α.Δ. (2004β). Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α., Λάζος Γ. & Σβουρδάκου, Δ. (2008). Η Εγκληματολογία από τα κάτω, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μηλιώνη, Φ. (2009). «Ενδοοικογενειακή βία: Η γυναίκα θύμα», στο: Έμφυλη

- εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου, Ν. Κουράκης (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Πιτσελά, Α. (2013). Ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Σάκκουλας, Αθήνα.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. & Κουράκης, Ν.Ε. (2001). Σωφρονιστική νομοθεσία. Ελληνική και διεθνής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Συνήγορος του Πολίτη (Απρίλιος 2010). Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού. Έκθεση Επίσκεψης - Αυτοψίας Συνηγόρου του Πολίτη στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλών.
- Τσαλίκου, Φ. (1996). Μυθολογίες βίας και καταστολής, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1996). Στοιχεία Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης, Ι. (2005). Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Agnew, R. (1985). «Neutralizing the impact of crime», *Criminal Justice and Behavior*, 12(2): 221-239.
- Beck, G. (1992). *Bulling among incarcerated young offenders*. Dissertation, MSc in Applied Criminological Psychology, Birkbeck College, University of London.
- Cooke, D.J., Baldwin, P.J. & Howison, J. (1990). *Psychology in prisons*, Routledge, London.
- Connell, R.W. (1987). *Gender and power*, Stanford University Press, Stanford.
- Crocker, J., Lee, S.J. & Park, L.E. (2004). «The pursuit of self-esteem: Implications for good and evil», στο: *The social psychology of good and evil*, A.G. Miller (εκδ.), Guilford Press, London, σελ. 271-302.
- Edgar, K., O' Donnell, I. & Martin, K. (2003). *Prison violence. The dynamics of conflict, fear and power*, Willan Publishing, London.
- Farrington, D.P. & Welsh, B.C. (2007). *Saving children from a life of crime: Early risk factors and effective interventions*, Oxford University Press, New York.
- Farrington, D.P. & Welsh, B.C. (2011). «The benefits and costs of early prevention compared with imprisonment: Toward evidence-based policy», *The Prison Journal*, 91: 120S-137S.
- Foucault, M. (1999). Ο μεγάλος εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης στις φυλακές, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα.
- Gibbs, J. (1982). «Disruption and distress: Going from the street to jail», στο: *Coping with imprisonment*, N. Parisi (εκδ.), Sage, London, σελ. 29-44.

- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Doubleday, New York.
- Goodey, J. (1997). «Boys don't cry», *British Journal of Criminology*, 37(3): 401-418.
- Harvey, J. (2005). «Crossing the boundary: The transition of young adults into prison», στο: *The effects of imprisonment*, Willan Publishing, London, σελ. 232-254.
- Home Office (1991). National opinion survey (<http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/hors128.pdf>).
- Ireland, J.L. (2002). *Bullying among prisoners: Evidence, research and intervention strategies*, Brunner-Routledge, Hove.
- Ireland, J.L. (έκδ.) (2005). *Bullying among prisoners. Innovations in theory and research*, Willan, Cullompton.
- Jackson, J. (2009). «A psychological perspective on vulnerability in the fear of crime», *Psychology, Crime & Law*, 15(4): 365-390.
- Killias, M. (1991). *Vulnerability and fear of crime*, Criminological Research Reports by the Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, 50: 618-633.
- Killias, M. & Clerici, C. (2000). «Different measures of vulnerability in their relation to different dimensions of fear of crime», *British Journal of Criminology*, 40, σελ. 437-450.
- Lee, M. (2007). *Inventing fear of crime. Criminology and the politics of anxiety*, Willan, London.
- Lockwood, D. (1980). *Prison sexual violence*, Elsevier, New York.
- Mathiesen, T. (1994). *Prison on trial. A critical assessment*, Sage Publications, London.
- McCorkle, R.C. (1992). «Personal precautions to violence in prison», *Criminal Justice and Behaviour*, 19(2): 160-173.
- McGurk, B., Forde, R. & Barnes, A. (2000). *Sexual victimisation among 15-17 year old offenders in prison. Occasional paper No65*, London, Home Office Research, Development and Statistics & Directorate, σελ. 1-36.
- Stanko, E. (1990). *Everyday violence: How men and women experience sexual and physical danger*, Pandora, London.
- Sykes, G.M. (1971). *The society of captives: A study of maximum security prison*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Toch, H. (1975). *Men in crisis. Human breakdowns in prison*, Aldine, Oxford/England.
- Visher, C.A. & Travis, J. (2011). «Life on the outside: Returning home after incarceration», *The Prison Journal*, 91: 102S-119S.
- Wolfgang, M. & Ferracuti, F. (1996). *Η υποκοουλτούρα της βίας. Προς μία*

ολοκληρωμένη θεωρία στην εγκληματολογία, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Zamble, E. & Porporino, J. (1988). *Coping, behavior and adaptation in prison inmates*, Springer, New York.

Τιμωρητικές στάσεις των αποφυλακισθέντων ανήλικων/νέων, των δικαστών και εισαγγελέων: Συγκλίσεις και αποκλίσεις

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΚΟΛΛΙΑ

*Κοινωνιολόγος-ΜΔΕ Εγκληματολογίας,
Υπ. Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, του τμήματος Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Ένα φαινόμενο που απασχολεί χρόνια την κοινωνία, είναι το φαινόμενο της κοινωνικής παθογένειας της παραβατικότητας των ανηλικών, το οποίο συνδέεται άμεσα με το συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου έχει περάσει από διάφορα στάδια, μεταξύ αυτών και από στάδια έντονης τιμωρητικότητας. Οι σύγχρονες τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής σε ένα δημοκρατικό κράτος προϋποθέτουν την εφαρμογή των αρχών της ενοχής, της αναλογικότητας και του ανθρωπισμού. Το συμφέρον του ανήλικου πρέπει να είναι το κύριο μέλημα της προσέγγισης της δικαιοσύνης όταν αυτός καταλήξει σε αυτήν. Όσον αφορά τη δικαιοσύνη ανηλικών στις χώρες της Ευρώπης, αυτή εμφανίζει ανομοιογένεια καθώς κάποιες χώρες εμπνέονται από πολιτικές που εξυπηρετούν τις ανάγκες των ανηλικών και άλλες δίνουν έμφαση στην ανταπόδοση και την τιμωρητικότητα. Η ποινική αντιμετώπιση του ανήλικου εμπεριέχει τα στοιχεία της κοινωνικής ένταξης, της κοινωνικής προσαρμογής και της αποκατάστασης, λαμβάνοντας υπόψη την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων του ανήλικου. Στοιχεία που αποτελούν τον σκοπό της ποινής και την δικαιολογία του εγκλεισμού (έσχατη λύση). Ως στόχος της παρούσας έρευνας, τοποθετείται η διερεύνηση του σκοπού και του στόχου της ποινής (ως προς την

τιμωρητική της διάσταση), η οποία επιβάλλεται σε παραβατικούς ανηλίκους από τους εφαρμοστές της ποινικής δικαιοσύνης και η «ανταπόκριση» σε αυτήν από τους ανηλίκους αποφυλακισθέντες.

1. Εισαγωγή

Η ποινή που επιβάλλεται από την κρατική εξουσία δικαιολογείται και υλοποιείται μέσα από την επαπειλή της, την επιβολή της και την εκτέλεσή της. Σε προγενέστερες εποχές η ποινή λειτουργούσε με χαρακτηριστικά ανταπόδοσης, παραδειγματισμού και τιμώρησης. Μεταγενέστερα ο ανταποδοτικός και στεγνά τιμωρητικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας της ποινής, υποχωρεί και στην θέση του ανθρωπιστικές και λογικές συμπεριφορές εστιάζουν στην προληπτική παρέμβαση της πολιτείας. Η φιλοσοφία της ποινής που αντανάκλα στοιχεία αντεκδίκησης και «μεταφυσικού εξιλασμού» μέσα από την επιβολή τιμωρίας, «δεν μπορεί να έχει θέση σε μια δικαιοκρατούμενη κοινωνία» (Κουράκης 2008: 66).

Ένα φαινόμενο, που απασχολεί χρόνια την κοινωνία και του οποίου η αντιμετώπιση έχει περάσει από διάφορα στάδια έντονης τιμωρητικότητας είναι και η παραβατικότητα των ανηλίκων. Στο Ελληνικό ποινικό δίκαιο ανηλίκων πρωτανεύει η παραδοχή πως: «Ο ανήλικος παραβάτης δεν είναι εγκληματίας. Δεν είναι μικρογραφία ενός ενήλικα εγκληματία και δεν μπορεί να τύχει, παρά ειδικής μεταχείρισης προσαρμοσμένης στην προσωπικότητά του και στις ανάγκες του, μιας μεταχείρισης που θα είναι προσαρμοσμένη προς το μέλλον». (Μπενάκη Ψαρούδα 2003).

2. Θεωρητικές προσεγγίσεις

2.1 Η ποινή και η φιλοσοφία της

Η απάντηση μιας οργανωμένης κοινωνίας στην εγκληματική δράση καθώς και στον δράστη επιτυγχάνεται με την ποινική κύρωση, σημαντικότερη της οποίας είναι η ποινή. Το βασικό πρόβλημα που απασχόλησε τους θεωρητικούς και τους νομοθέτες κατά καιρούς ήταν με ποιο τρόπο θα μπορούσε να διαμορφωθεί κατά το περιεχόμενό της η ποινή, ώστε να απέδιδε τα μέγιστα για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας (Δασκαλάκης 1973: 9).

Στο ερώτημα γιατί τιμωρεί η πολιτεία; (Σπινέλλης 1990: 22 επ.) απάντηση επιχείρησαν να δώσουν οι διάφορες θεωρίες οι οποίες δικαιολογούν την επι-

βολή της ποινής. Αν ανατρέξει κανείς στις απόλυτες θεωρίες σχετικά με την ποινή, θα διαπιστώσει ότι η ποινή ταυτίζεται με την ανταπόδοση και ότι η κοινωνικο-προληπτική της διάσταση είναι αδιάφορη. Οι νεοκλασικιστές κάνουν λόγο για ποινές ανάλογες με το άδικο της πράξης και την εξατομικευμένη ενοχή του δράστη και όχι για ίση ανταπόδοση (Μανωλεδάκης & Παρασκευόπουλος 1999: 176). Όσον αφορά τις σχετικές θεωρίες, η ποινή θεωρείται ότι στοχεύει στην προστασία της κοινωνίας και αποτελεί μέσο πρόληψης, γενικής και ειδικής. Συγκεκριμένα ως προς την ποινική και σωφρονιστική αντιμετώπιση των ανηλίκων, οι σχετικές θεωρίες έχουν συντελέσει στην δημιουργία προγραμμάτων και πολιτικών στους τομείς του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης και σωφρονιστικής μεταχείρισης των ανηλίκων παραβατών. Τέλος οι ενωτικές θεωρίες, οι οποίες είναι οι επικρατούσες στη σύγχρονη εποχή, αποτελούν συγκερασμό όλων των παραπάνω και θεωρούν πως σκοπός της ποινής είναι τόσο η γενική και ειδική πρόληψη όσο και η ανταπόδοση.

Η σημερινή πολιτική αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων αναπτύχθηκε γύρω από τρεις άξονες: α) Την εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων πρόληψης για ανηλίκους σε «υψηλό κίνδυνο» (Junger-Tas & Decker 2006: 3-35), χωρίς να δίνεται ωστόσο προτεραιότητα σε γενικές δράσεις κοινωνικής πρόληψης και ενσωμάτωσης, με ταυτόχρονη χρήση άτυπων δικαστηρίων (teen courts),³⁴⁹ β) Τη μικτή πολιτική στην απονομή ποινικής δικαιοσύνης, με την οποία επιβάλλονται τόσο μέτρα κοινοτικού και θεραπευτικού χαρακτήρα όσο και ποινές εξοντωτικού εγκλεισμού (boot camps) (Ζαγούρα 2010: 833-835), γ) Τη σκληρή μεταχείριση των σοβαρών, χρόνιων και βίαιων παραβατών, ποινές ίδιες με αυτές των ενηλίκων αλλά και με μικτές κυρώσεις δηλαδή, συνδυασμό κυρώσεων ανηλίκων και ενηλίκων (blended sentencing). Συμπερασματικά η δικαιοσύνη για τους ανηλίκους στην Ευρώπη, δεν παρουσιάζεται με μία κοινή και ομοιογενή πολιτική αντιμετώπισης της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Η έννοια της κοινωνικής προστασίας υπάρχει στο δίκαιο αρκετών χωρών όπου θεσμοθετούνται πολιτικές σχετικές με τις ανάγκες του παιδιού, ενώ σε άλλες χώρες δίνεται μεγαλύτερη βάση στην προστασία της κοινωνίας. Οι διαφορετικές πολιτικές από τις Ευρωπαϊκές χώρες δημιουργούν δυσπιστία στο κοινό για τις δυνατότητες που έχει η δικαιοσύνη και οι εφαρμοστές αυτής για την αντιμετώπιση του προβλήματος και το ζητούμενο είναι η αναζήτηση μιας ενιαίας αντιμετώπισης του φαινομένου από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

349. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η λειτουργία της ιδιωτικής φυλακής Punk Prison στο Μίσιγκαν η οποία λειτούργησε από το 1999 έως το 2005, βλ. Ζαγούρα 2010: 834.

2.2 Τιμωρητικότητα

Ετυμολογικά η λέξη τιμωρητικότητα, ως άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια της ποινής, προέρχεται από το ρήμα τιμωρώ, και αρχικά σήμαινε, «αυτός που προστατεύει την τιμή κάποιου που έρχεται ως βοηθός», αργότερα όμως η σημασία της σχετιζόταν με την επιβολή ποινής/εκδίκησης (Ζαραφονίτου 2008: 21). Η διασύνδεση της ποινής, της επιβολής της, της τιμώρησης και της τιμωρητικότητας, είναι προφανής. Επιπροσθέτως, η σύνδεση της ποινής με τον κολασμό και την τιμωρία υπήρχε στην παγκόσμια ιστορία (Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου 1984: 56-82), μέχρι που η εγκληματολογική έννοια του όρου «ποινή» διαχωρίστηκε από την σκοπιμότητα της τιμώρησης και εμπλουτίστηκε με δέσμη μέτρων, όπως η επανόρθωση, η επανένταξη κλπ.

Οι τιμωρητικές θέσεις λαμβάνονται πιο συχνά ως απάντηση στις αδικίες που έχουν σημειωθεί κατά το παρελθόν και όχι ως μια προληπτική δράση έναντι μελλοντικών παραβατικών συμπεριφορών (Ζαραφονίτου 2008: 21-23). Επιπλέον η τιμωρητική διάθεση αυτού που επιβάλλει την τιμωρία, θεωρώντας την ως προέκταση του αναγκαίου, του προσδίδει μια τρόπον τινά ευχαρίστηση για τον πόνο και τα βάσανα (pain, harm and suffering), αυτών στους οποίους επιβάλλονται οι τιμωρίες (McLaughlin & Muncie 2006: 327).

Όσον αφορά τις επιστημονικές αναλύσεις σχετικά με την τιμωρητικότητα, αυτές διακρίνονται (Brown 2006: 305) σε: α) εκείνες που την πλησιάζουν ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας των ανθρώπων και την συνδέουν άμεσα με μια κοσμοθεωρία (world-view), και β) σε αυτές που την προσεγγίζουν ως συγκεκριμένες απόψεις των ατόμων που συνδέονται με το έγκλημα και τον έλεγχο του. Στην πρώτη περίπτωση η τιμωρητικότητα εξετάζεται σε σχέση με την επαφή της με συνιστώσες, ιδεολογικής, φιλοσοφικής και κοινωνικής υφής ως αποτέλεσμα κοινωνικών αλλαγών, οι οποίες ανησύχησαν την μεσαία κοινωνική τάξη (Garland 2001: 154). Στην δεύτερη περίπτωση γίνεται αναφορά σε πιο ειδικά θέματα της «καθημερινής εγκληματικότητας», που εκλαμβάνονται ως άμεσες απειλές από το κοινό, προκαλώντας φόβο και ανασφάλεια (Zarafonitou 2011: 271).

Χρήσιμος θεωρείται ο διαχωρισμός μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής τιμωρητικότητας. Κατά τον Martin Killias, ο όρος υποκειμενική τιμωρητικότητα εκφράζει, από έρευνες στάσεων την επιθυμία του κοινού να είναι οι ποινές και οι απαντήσεις στο έγκλημα από την πλευρά κυρίως της αστυνομίας πιο αυστηρές. Οι στάσεις αυτές του κοινού αιτιολογούνται από παράγοντες, όπως ο φόβος του εγκλήματος και η μη εμπιστοσύνη στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και οδηγούν στην υιοθέτηση σκληρότερης και πιο συγκινησιακής πολιτικής της (Almond & Colover 2010: 323). Με τον όρο αντικειμενική τιμω-

ρητικότητα εκφράζεται η «αυστηρότητα των ποινών που μια κοινωνία επιβάλλει στους καταδικασθέντες» (Ζαραφονίτου 2008: 22). Η ασκούμενη κοινωνική πίεση και η αποδοχή, με δεδομένη την συμβολική λειτουργία της ποινής βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με τις τιμωρητικές στάσεις των πολιτών (Φαρσεδάκης 1996: 63) και όπως παρουσιάζεται μέσα από την αυστηροποίηση της αντιμετώπισης των εγκληματιών συμφωνεί με την απαίτηση από την πλευρά των θυμάτων για περισσότερα δικαιώματα κατά την απονομή της δικαιοσύνης (Μαγγανάς 2000: 555). Στην παρούσα μελέτη η υποκειμενική τιμωρητικότητα εκφράζεται μέσα από την στάση των ανήλικων αποφυλακισμένων ως «ειδικού κοινού» - αποδεκτών του συστήματος απονομής δικαιοσύνης και η αντικειμενική τιμωρητικότητα από τις αποφάσεις των εφαρμοστών της ποινικής δικαιοσύνης.

Κατά καιρούς, έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες σχετικά με το πως εκλαμβάνουν οι πολίτες (υποκειμενική τιμωρητικότητα) τις επιβαλλόμενες ποινές καθώς και την εμπιστοσύνη τους απέναντι στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε αυτή που πραγματοποιήθηκε το 1995 από το National Crime and Justice, όπου διαπιστώθηκε πως η πλειοψηφία των Αμερικανών πολιτών πιστεύουν ότι οι ποινές για τους ανήλικους είναι πολύ επιεικείς, έχοντας στο μυαλό τους βίαιους εγκληματίες με προηγούμενο ποινικό ιστορικό (Tonry 1998: 51).

Όσον αφορά τις στάσεις των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και δη των δικαστών (αντικειμενική τιμωρητικότητα) καθώς και τα κριτήρια που διαμορφώνουν τις αποφάσεις τους, θα πρέπει να επισημάνουμε πως η ιδέα που έχει ο δικαστής για την λειτουργία της ποινής, καθορίζει τον κοινωνικό του ρόλο σαν τιμωρού ή σαν κοινωνικού αναμορφωτή του εγκληματία, πράγμα που επηρεάζει τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων του και την κρίση του. Ένας δικαστής που χαρακτηρίζεται από τιμωρητικές διαθέσεις θα δώσει μεγαλύτερη σημασία στην βαρύτητα της πράξης και όχι στην προσωπικότητα του ανήλικου και του περιβάλλοντός του (Δασκαλάκης 1983: 66).

Έχει επικρατήσει διεθνώς να θεωρείται το έργο του δικαστή ανήλικων περισσότερο κοινωνικό παρά δικαστικό, με κύρια αποστολή του, την προστασία της νεότητας. Η επαφή με τον ανήλικο είναι πρωταρχικής σημασίας για τον δικαστή, ο οποίος πρέπει να έχει επίγνωση ότι δεν κρίνει μια πράξη, αλλά ένα άτομο και μάλιστα νεαρό. Η διαπαιδαγώγηση του ανήλικου που επιδιώκει ο δικαστής δεν αποσκοπεί στην πρόσκαιρη επιβολή των νόμων της κοινωνίας, αλλά μέσω της επιβολής κυρώσεων στην καλλιέργεια των όρων για την ομαλότητα του μέλλοντος. Επομένως ο δικαστής ανήλικων δεν αρκεί να έχει ευρύτερες γνώσεις, αλλά να έχει νοοτροπία προερχόμενη από την αυθεντία του λειτουργήματος και την φυσική ικανότητα να αντιλαμβάνεται την νεανι-

κή ψυχή αποβλέποντας με την επιβολή κυρώσεων στην καλλιέργεια των όρων για την ομαλότητα του μέλλοντος (Τρωιάνου-Λουλά 1999: 56-58).

Όσον αφορά ερευνητικές μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με τις στάσεις των δικαστών ανηλίκων κατά την εκδίκαση, ενδεικτική είναι αυτή των Tausch και Langer (Λαμπροπούλου 1999: 170-171), όπου έδειξαν ότι η συμπεριφορά των δικαστών βιώθηκε από τους νεαρούς παραβάτες ως ταπεινωτική, προσβλητική, υποτιμητική και η ποινή που επεβλήθη έγινε αντιληπτή τόσο από τους ανηλίκους όσο και από τους δικαστές, ως ανταπόδοση και όχι ως βοήθεια. Καταγράφηκε διαφορά στην συμπεριφορά των νέων σε ηλικία δικαστών, οι οποίοι ήταν περισσότερο φιλικόι και πρόθυμοι για βοήθεια προς τους ανήλικους παραβάτες.

Η δικαστική διαδικασία που αφορά στον ανήλικο παραβάτη περιστρέφεται γύρω από δύο άξονες, την παράβαση και τον παραβάτη. Συνήθως συνεκτιμώνται: α) η πράξη για την οποία ο ανήλικος εισάγεται στο δικαστήριο (βαρύτητα-φύση της πράξης, συνθήκες διάπραξης), β) το παραβατικό παρελθόν τους και γ) η διερεύνηση της προσωπικότητας του. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις έρευνες για το ποινικό και όχι μόνο προφίλ του ανηλίκου καλείται να αξιοποιήσει το σύστημα απονομής δικαιοσύνης εφαρμόζοντας συγκεκριμένες ατομικές λύσεις οι οποίες αποτελούν τα αναμορφωτικά ή τα θεραπευτικά μέτρα. Η επιλογή της εξατομικευμένης μεταχείρισης αποτελεί αρχή του δικαίου των ανηλίκων και συνδέεται με άλλες αρχές του, όπως της αγωγής αντί της τιμωρίας, ενώ το ειδικό περιεχόμενο της μεταχείρισης καθορίζεται με βάση την αρχή του συμφέροντος του ανηλίκου και ανταποκρίνεται στην αντίληψη για το δίκαιο προσωπικότητας (Σπινέλλη 1992: 35-44).

2.3 Νομοθετική αντιμετώπιση ανηλικών παραβατών

Τα τελευταία χρόνια το νομοθετικό πλαίσιο της ποινικής αντιμετώπισης των ανηλίκων στο διεθνή και ελληνικό χώρο, κινείται προς ένα μη τιμωρητικό μοντέλο που χαρακτηρίζεται από τον συγκεκριισμό δικαιοκού και προνοιακού προτύπου, κάνοντας αισθητή την παρουσία του το συμμετοχικό πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής, μορφή του οποίου αποτελεί η επανορθωτική δικαιοσύνη. Στο πνεύμα του συγκεκριισμού δικαιοκού και προνοιακού προτύπου έχουν υπογραφεί, Διεθνή Κείμενα Συμβατικού και μη Συμβατικού Χαρακτήρα όπως: η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Οι κανόνες του Πεκίνου, Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ και οι (87) Κανόνες για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας, τα οποία πραγματεύονται την αναλογία των κυρώσεων-βαρύτητας της πράξης, τα κριτήρια επι-

λογής των κυρώσεων, όπου προτάσσονται οι εξωιδρυματικές κυρώσεις έναντι αυτής του εγκλεισμού, και τον σεβασμό των συνταγματικών δικαιωμάτων και δικονομικών εγγυήσεων του ανήλικου κατηγορουμένου (Σπινέλλη 2007: 127).

Αναλυτικότερα, στο δικαικό πρότυπο κυριαρχεί το δυαδικό σύστημα (Πιτσελά 2002: 296) που διακρίνει την εγκληματική από την προεγκληματική συμπεριφορά του ανήλικου. Βασικά χαρακτηριστικά του προτύπου είναι η ποινική ανηλικότητα καθώς και η μειωμένη ποινική ευθύνη του ανήλικου και εστιάζει στην αξιόποινη πράξη, τα δικαιώματα και το βαθμό ενοχής του δράστη. Το πρότυπο αυτό αποβλέπει σε μία δίκαιη μεταχείριση των ανηλίκων, για την οποία ο νομοθέτης προβλέπει και προσδιορίζει, τόσο το είδος των παραβάσεων των ανηλίκων, όσο και τις διαδικασίες προκειμένου οι ανήλικοι παραβάτες να μην έχουν λιγότερες συνταγματικές προστασίες από αυτές των ενηλίκων. Το προνοιακό πρότυπο δεν ενδιαφέρεται για την παράνομη συμπεριφορά του ανήλικου, αλλά για τον ίδιο τον ανήλικο και τις προοπτικές που έχει η βελτίωση της προσωπικότητάς του με κοινωνικές και προνοιακές μεθόδους, δηλαδή δίνει έμφαση στην προσωπικότητα του δράστη και την προσφορότητα ενός μέτρου για την αναμόρφωσή του. Αποβλέπει στην διαπίστωση των αναγκών των ανηλίκων παραβατών ή αυτών που εκδηλώνουν παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και στη θεραπευτική μεταχείρισή τους προκειμένου να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο, χωρίς να ακολουθεί πιστά την τυπική τήρηση των επίσημων διαδικασιών (Σπινέλλη & Τρωιάνου 1992: 87-88).

Τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, όπως η θεραπευτική, συμμετοχική και επανορθωτική δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα η επανορθωτική-αποκαταστατική δικαιοσύνη (Gavrielides 2007: 20) δίνει μία δυνατότητα, τόσο στον θύτη όσο και στο θύμα να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους οικειοθελώς (Daly 2002: 57) και χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την επαναφορά των πραγμάτων στην κατάσταση πριν από την βλάβη (αποζημίωση προς το θύμα) ή τη ρήξη των κοινωνικών δεσμών που επήλθε με την διάπραξη του εγκλήματος. Το σύστημα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης παρέχει περισσότερα πλεονεκτήματα από το τιμωρητικό-ανταποδοτικό, το οποίο στηρίζεται στην αντιπαράθεση δράστη-θύματος καθώς και από το προνοιακό-ποινικό σύστημα, το οποίο δεν προστατεύει το θύμα (Μαγγανάς 2000: 560).

Επιπροσθέτως, τις τελευταίες δεκαετίες επιδιώκεται στις Ευρωπαϊκές, κυρίως, χώρες η ανανέωση του ποινικού δικαίου των ανηλίκων με την ενίσχυση των μέτρων διαπαιδαγώγησης και αρωγής και τον περιορισμό στο ελάχιστο των στερητικών της ελευθερίας κυρώσεων. Αντίστοιχη πρόβλεψη υπάρχει στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, κείμενο υπερνομοθετικής ισχύος, που κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον νόμο 2101/1992, στην οποία ρη-

τά αναφέρεται ότι η σύλληψη, κράτηση ή φυλάκιση των ανηλίκων θα πρέπει να αποτελεί το έσχατο μέτρο και για το ελάχιστο αναγκαίο διάστημα (άρ. 37 παρ. 2). Η ποινική αντιμετώπιση του ανηλίκου εμπεριέχει τα στοιχεία της κοινωνικής ένταξης και αποκατάστασης, στοιχεία που αποτελούν τον σκοπό της ποινής και την αιτιολογία του εγκλεισμού (έσχατη λύση), προστατεύοντας τα ατομικά δικαιώματα του τόσο κατά την εξέλιξη της ποινικής διαδικασίας όσο και κατά την διάρκεια του εγκλεισμού.

Αναλυτικότερα, ο περιορισμός σε σωφρονιστικό κατάσταση νέων συμπεριλαμβάνεται στις κύριες στερητικές της ελευθερίας ποινές και θεωρείται ως η πιο βαριά αντίδραση της πολιτείας στην εγκληματική παρεκτροπή ενός νέου, γι' αυτό επιβάλλεται όταν δεν υπάρχει άλλη αντίδραση για την πράξη που τέλεσε και αποτελεί το έσχατο μέσο (*ultima ratio*) στο οποίο καταφεύγει ο δικαστής ανηλίκων (Πιτσελά 2002: 216-217, Σπινέλλη 2005: 1468). Αυτό διαφαίνεται και από το ισχύον στη χώρα μας θεσμικό πλαίσιο, που προτάσσει τα αναμορφωτικά μέτρα, έναντι του μέτρου του ποινικού σωφρονισμού (με βάση τις αυστηρές προϋποθέσεις του άρ. 127 παρ. 1 ΠΚ, Ν. 3860/2010). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο, αν το δικαστήριο, ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανήλικου που έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας του, κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αδικημάτων, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε ειδικό κατάσταση κράτησης (Πιτσελά 2008: 232). Ο ποινικός σωφρονισμός, επιβάλλεται σε περιπτώσεις κακουργημάτων τα οποία εμπεριέχουν στοιχεία βίας, στρέφονται κατά της ζωής ή σωματικής ακεραιότητας ή τελούνται κατ'επάγγελμα ή κατ'εξακολούθηση. Υποχρεωτική είναι η ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία του δικαστηρίου από την οποία θα πρέπει να προκύπτει ο λόγος για τον οποίο τα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα δεν κρίνονται ικανοποιητικά, γεγονός που βάζει φραγμό σε κάθε αυθαιρεσία και σκοπιμότητα (Δημόπουλος & Κοσμάτος 2010: 101, Κοσμάτος 2010: 805). Επίσης λόγω της ειδικής πρόληψης που διέπει το δίκαιο ανηλίκων, η επιβολή του αποτελεί μέτρο ασφάλειας, επειδή αποβλέπει στον περιορισμό της επικινδυνότητας του δράστη.

Ο Νόμος 3189 που κυρώθηκε το 2003, άλλαξε τα όρια ποινικής υπευθυνότητας και ανευθυνότητας τα οποία είχε θεσπίσει ο Νόμος 1492/1950. Έτσι το κατώτερο και το ανώτερο όριο ποινικής ανευθυνότητας του ανηλίκου άλλαξε από το 7^ο στο 8^ο έτος και από το 12^ο στο 13^ο έτος αντίστοιχα. Μια επιπλέον προσπάθεια ήπιας μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών, διαφαίνεται από την έναρξη εφαρμογής μέτρων εξωιδρυματικής μεταχείρισης αλλά και από την ρύθμιση που έγινε, η οποία επιτρέπει την αποχή του Εισαγγελέα από την ποινική δίωξη του ανηλίκου (άρ. 45Α ΚΠΔ). Με την κύρωση του Ν. 3860/2010

επήλθαν σημαντικές τροποποιήσεις στον Ν.3189/2003. Κάποιες από αυτές είναι η φιλελευθεροποίηση του πλαισίου για την πλήρη αποφυγή της ιδρυματικής μεταχείρισης των ανηλίκων, ο αποκλεισμός της δυνατότητας επιβολής ποινικού σφραγισμού σε πλημμεληματικές πράξεις, ο περιορισμός της ευρείας εφαρμογής του ποινικού σφραγισμού και το προβάδισμα στην επιβολή αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων με έσχατο μέσο την επιβολή του ποινικού σφραγισμού (άρ. 127 ΠΚ) (Κοσμάτος 2010: 805). Μετά τις πρόσφατες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις του Ν. 4322/2015 (άρ. 7 παρ. 3, νέο άρ. 127 παρ. 1 ΠΚ), όπου κάποιες διατάξεις διατηρούνται ως έχουν (Ν. 3189/2003, Ν. 3860/2010) και σε ορισμένες επήλθαν τροποποιήσεις, η ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (ΕΚΚΝ) επιβάλλεται σε ανήλικους δράστες άνω των 15 ετών (άρ. 7 παρ. 3, ό.π.), μόνο αν η τελεσθείσα πράξη απειλείται, όταν τελείται από ενήλικο πρόσωπο, με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή για την πράξη του βιασμού, εφόσον στην τελευταία αυτή περίπτωση το θύμα είναι κάτω των 15 ετών. Ο Ν. 4322/2015 προωθεί κυρίως την ελαχιστοποίηση του χρόνου εγκλεισμού των ανηλίκων και την εφαρμογή εναλλακτικών μορφών κράτησης.

3. Εμπειρική διερεύνηση

Ως στόχος της παρούσας έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας, τοποθετείται η διερεύνηση του σκοπού και του στόχου της ποινής (ως προς την τιμωρητική της διάσταση), η οποία επιβάλλεται σε παραβατικούς ανηλικούς από τους εφαρμοστές της ποινικής δικαιοσύνης και η «ανταπόκριση» σε αυτήν από τους ανηλικούς αποφυλακισθέντες.

Σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, η λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης δεν εξαντλείται μόνο με την εκδίκαση και την τιμώρηση των ενόχων, αλλά και με την άσκηση ενός ευρύτερου κοινωνικού ελέγχου. Παίρνοντας σαν υπόθεση αυτή την αντίληψη, ενδιαφέρον είναι να εξακριβωθεί κατά πόσο ανταποκρίνεται στην κοινωνική πραγματικότητα. Γι' αυτό πρέπει να προσδιοριστεί ποια είναι η εικόνα της ποινικής δικαιοσύνης και η λειτουργία της πάνω στους παραπεμπόμενους σε αυτή, η λειτουργία της καταστολής, και οι πρωταγωνιστές της καταστολής.

Η προσέγγιση της έρευνας έχει να κάνει α) με τις απόψεις δικαστών και εισαγγελέων για την λειτουργία της ποινής από την πλευρά της τιμωρητικής της διάστασης, β) τις απόψεις των υποκειμένων της ποινής και γ) την επαλήθευση αυτών από την εμπειρική παρουσίαση παρατήρησης δικών ανηλίκων.

Κατά την διεξαγωγή της έρευνας πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις (19.2.2013-5.7.2013) με δείγμα δικαστικών λειτουργών και αποφυλακισθέντων ανηλίκων, προκειμένου να καταδειχθούν οι τάσεις για την ερμηνεία του ποινικού νόμου, η διάθεση του δικαστή (τιμωρητική ή κοινωνική ένταξη του ανήλικου), καθώς και η πιθανή διαφορά αντιλήψεων που υπάρχει μεταξύ εκείνων που εφαρμόζουν τον νόμο και εκείνων προς τους οποίους απευθύνονται τα τιμωρητικά μέσα και τα μηνύματα που εκπέμπουν οι ποινές. Επίσης παρουσιάζονται δεκαέξι δίκες ανηλίκων η παρακολούθηση των οποίων έγινε στο Μονομελές Δικαστήριο Ανηλίκων στις 14.6.2013.³⁵⁰

3.1 Ευρήματα έρευνας

3.1.1 Δίκες ανηλίκων

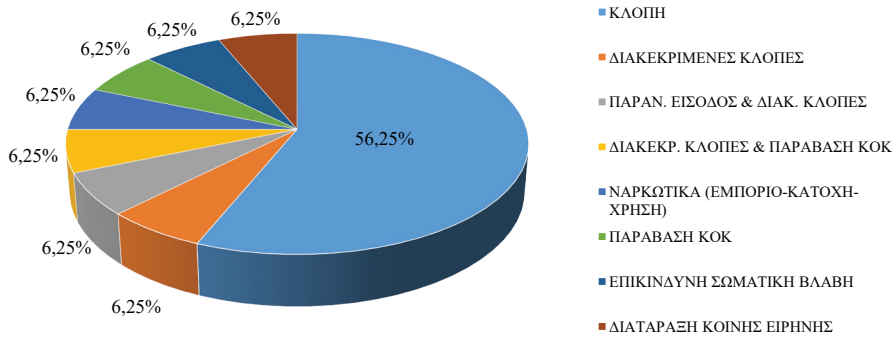
Στην πλειοψηφία τους οι ποινές οι οποίες επιβλήθηκαν από το δικαστήριο ήταν χρηματική αποζημίωση στο θύμα, καθώς και η ανάθεση της επιμέλειας των ανηλίκων σε επιμελητές, γεγονός που καταδεικνύει την μη τιμωρητική στάση του δικαστηρίου απέναντι στους ανήλικους δράστες καθώς και την βούλησή του να υπηρετήσει το συμφέρον του ανηλίκου. Βαρύνουσα σημασία στην επιβολή ποινής εκ μέρους του δικαστηρίου, είχε εκτός από την σοβαρότητα της παραβάσεως και η διάθεση των ανηλίκων να συνεργαστούν (ένδειξη μεταμέλειας, παραδοχή ενοχής, συνεργασία με τον επιμελητή κλπ). Συμπερασματικά δεν υπήρξε σε καμία υπόθεση, διάθεση εκ μέρους του δικαστηρίου για υιοθέτηση τιμωρητικής στάσης έναντι των ανηλίκων δραστών. Απεναντίας οι δικαστικοί λειτουργοί προσπάθησαν σε όλες τις περιπτώσεις να δείξουν την διάθεσή τους προς επιβολή αναμορφωτικών μέτρων και την επιθυμία τους να επιβάλουν μέτρα με αποκλειστικό γνώμονα το συμφέρον του ανήλικου δράστη.

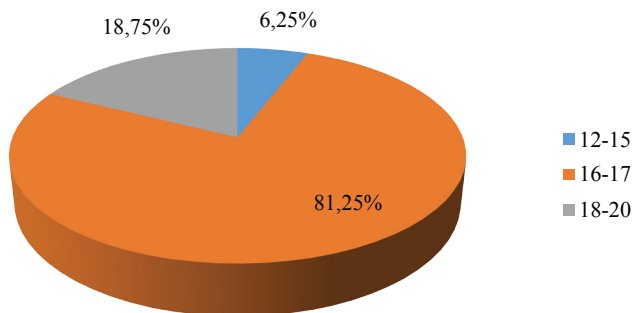
350. Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνας έγινε με βάση τους Ν. 3189/2003, Ν. 3860/2010, καθώς αυτή πραγματοποιήθηκε το 2013.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

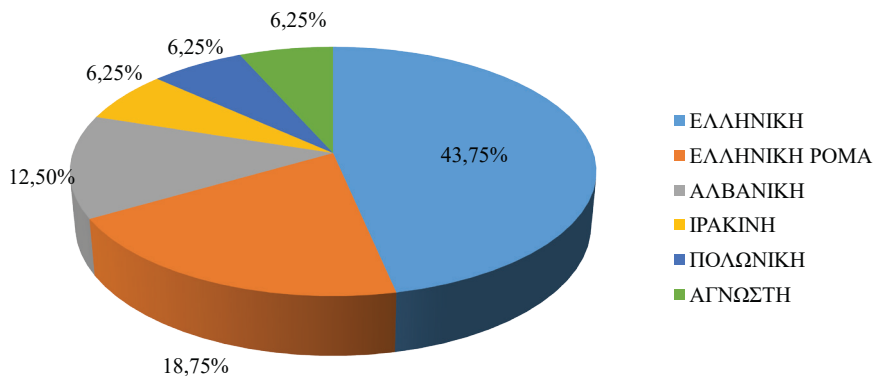
Γράφημα 1: Είδος αδικημάτων

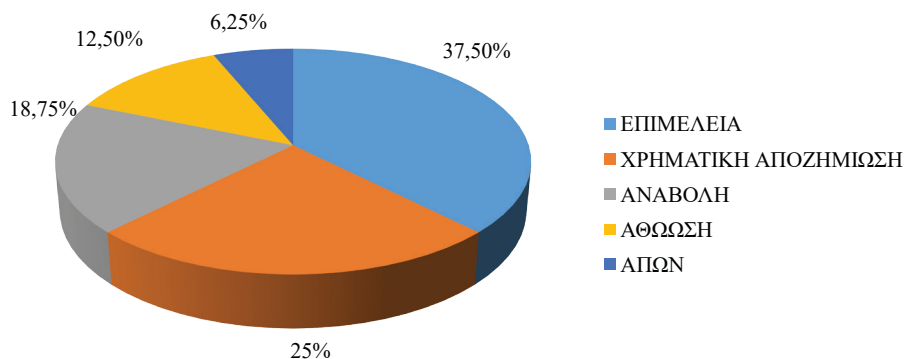
Γράφημα 2: Ηλικίες ανήλικων δραστήων

Γράφημα 3: Εθνικότητα ανήλικων δραστήων

Γράφημα 4: Είδος ποινικής μεταχείρισης

3.1.2 Συνεντεύξεις με δείγμα δικαστικών λειτουργών και αποφυλακισθέντων ανηλίκων

Το αντικείμενο της έρευνας συγκεντρώνεται στην λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης πάνω στους παραπεμπόμενους σε αυτή, προσφέροντας παρατήρηση και ανάλυση από διπλή σκοπιά, από την σκοπιά της επιβαλλόμενης ποινής σε ανήλικους παραβάτες καθώς και από την σκοπιμότητα αυτής και από την σκοπιά αυτών που «εισπράττουν» την ποινή σε σχέση με την τιμωρητική της διάσταση.

Έτσι πρέπει να αναζητηθούν απαντήσεις δύο ομάδων ανθρώπων. Αυτών που έχουν ειδικές γνώσεις γύρω από το έγκλημα και τον εγκληματία και παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της εφαρμογής των ποινικών νόμων, και της ομάδας των δεκτών των αποφάσεων της δικαιοσύνης (αποφυλακισθέντων εν προκειμένω), η οποία καλείται να «απαντήσει» ως δέκτης της σκοπιμότητας ποινής. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με μορφή ημιδομημένων συνεντεύξεων.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΙ	ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΘΕΝΤΕΣ ΑΝΗΛΙΚΟΙ
Ατομικά στοιχεία Δικαστικών Λειτουργών	Ατομικά στοιχεία αποφυλακισθέντων ανηλίκων
Είδος αδικημάτων	Ποινικό προφίλ
Ποινές	Είδος αδικήματος
Χαρακτηριστικά δραστών	Ποινή επιβολής και έκτισης
Στάσεις Δικαστικών Λειτουργών	Στάσεις αποφυλακισθέντων ανηλίκων
Παράγοντες διαμόρφωσης αποφάσεων	Ποινή
Αξιολόγηση εμπειριών	Σκοπιμότητα ποινής
Σκοπιμότητα ποινής	Ανθρώπινα δικαιώματα
Νομοθεσία	Μετά τη σύλληψη
Φιλοσοφία Ποινής (Δικαϊκό σύστημα ή Αποκαταστατική δικαιοσύνη)	Επανένταξη
Μέτρο του «Διοικητικού εγγλεισμού»	Επιρροή φιλικού περιβάλλοντος
Ανθρώπινα δικαιώματα	Θυματοποίηση
	Τιμωρητικές στάσεις αποφυλακισθέντων ανηλίκων
	Κριτική Δικαιοσύνης
	Κριτική της Νομοθεσίας

Η συλλογή και η επεξεργασία των στοιχείων της ερευνητικής προσπάθειας που επιχειρήθηκε, κατέληξε σε ενδιαφέροντα σημεία σχετικά με την έννοια της τιμωρητικότητας των ανηλίκων.

Σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη η λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης δεν εξαντλείται στην αντιμετώπιση με τιμωρητική διάθεση των ενόχων, αλλά στην άσκηση ενός ευρύτερου παιδαγωγικού και αποκαταστατικού ρόλου στους ανήλικους δράστες καθώς και ενός κοινωνικού ελέγχου στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Λαμβάνοντας ως υπόθεση εργασίας την κρατούσα άποψη, απομένει να διαπιστώσουμε κατά πόσο ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Κατά την προσπάθεια κατάδειξης των συγκλίσεων και των αποκλίσεων των αποφυλακισθέντων ανηλίκων και των Δικαστικών λειτουργών στα βασικότερα ζητήματα όπως οι τιμωρητικές στάσεις, η νομοθεσία και τα ανθρώπινα δικαιώματα προέκυψαν τα εξής ευρήματα:

ι. Σκοπιμότητα της ποινής

Όσον αφορά στη σκοπιμότητα της ποινής 55,55% των δικαστών, τοποθετείται

υπέρ του παιδαγωγικού χαρακτήρα αυτής προκειμένου να δοθεί στον ανήλικο η δυνατότητα να επανενταχθεί ομαλά στην κοινωνία, να γίνει καλύτερος και να μην επαναλάβει πράξεις όμοιες με αυτές που τον οδήγησαν στην δικαιοσύνη. Παρόμοια ποσοστά με την πλειοψηφία των δικαστών, έδωσαν ανήλικοι αποφυλακισμένοι (44,44%) συμφωνώντας ότι ο σκοπός της ποινής είναι ο σφραγισμός του ανηλίκου, ενώ ένα άλλο 44,44% διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους ανηλικούς και από τους δικαστές πιστεύοντας πως ο σκοπός της ποινής είναι η τιμωρία.

ii. Φιλοσοφία της ποινής

Το 72% των δικαστικών λειτουργών πιστεύει στο συνδυασμό δικαιικού-αποκαταστατικού προτύπου και προνοιακού-αποκαταστατικού προτύπου, με έμφαση στο δεύτερο και στόχο το συμφέρον του ανήλικου. Το 56% των αποφυλακισθέντων συμφωνεί με τους δικαστικούς λειτουργούς όσον αφορά τον συνδυασμό δικαιικού-αποκαταστατικού και προνοιακού-αποκαταστατικού προτύπου. Το 44% διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους ανηλικούς και από τους δικαστικούς λειτουργούς και είναι υπέρ της εφαρμογής του προνοιακού-αποκαταστατικού προτύπου.

iii. Νομοθεσία

Η πλειοψηφία των δικαστικών λειτουργών τονίζει την ανάγκη θεραπείας της ανυπαρξίας των δομών, την ανάγκη ενίσχυσης της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων και την ανάγκη εξειδίκευσης των Δικαστών-Εισαγγελέων σε θέματα που αφορούν τους ανήλικους με την άποψη αυτή συμφωνεί και το 89% των ανηλίκων αποφυλακισθέντων.

iv. Ανθρώπινα δικαιώματα

Το 67% των δικαστικών λειτουργών αναφέρει πως λαμβάνει υπόψη τα ανθρώπινα δικαιώματα πειθαρχώντας στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης και στις διεθνείς συμβάσεις που το επιβάλλουν. Το 44% των ανηλίκων αποφυλακισθέντων συμφωνεί πως δεν υπάρχουν διακρίσεις και πως οι δικαστές εφαρμόζουν τον νόμο, ωστόσο το 56% των ανηλίκων αποφυλακισθέντων διαφωνεί με μερίδα δικαστικών λειτουργών και με τους υπόλοιπους ανήλικους και θεωρεί πως δεν προασπίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα τους, αφού υπάρχουν διακρίσεις προερχόμενες από τον υποκειμενισμό του κάθε δικαστή, τα προσωπικά του προβλήματα κ.λπ. αλλά και από την οικονομική δυνατότητα των δραστών για ικανούς ή όχι δικηγόρους.

4. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Η μελέτη της νομοθεσίας και των εξελίξεών της, είναι ένα σημαντικό μέσο εξέτασης της διάθεσης τιμωρητικότητας, τόσο από μέρους του ποινικού συστήματος, όσο και από μέρους της κοινωνίας. Στις νομοθετικές ρυθμίσεις και αλλαγές των τελευταίων ετών που χαρακτηρίζουν την πορεία του Δικαίου Ανηλίκων στην Ελλάδα, παρατηρείται ένα πνεύμα διαπαιδαγώγησης, χωρίς ωστόσο αυτό να αποτελεί και πνεύμα επιείκειας. Οι αλλαγές που έγιναν συνεισφέρουν στον ορθολογικότερο έλεγχο της παραβατικότητας ανηλίκων, στον περιορισμό της οδύνης, του στιγματισμού, της περιθωριοποίησης και στην εστίαση του ανήλικου ως φορέα δικαιωμάτων, ενώ ταυτόχρονα μετατοπίζουν την αντιμετώπιση παραβατικών συμπεριφορών ανηλίκων προς ένα μη τιμωρητικό μοντέλο, που χαρακτηρίζεται από τον συγκερασμό δικαιοκτικού και προνοιακού προτύπου (Σπινέλλη 2007: 127).

Επιπροσθέτως, η ανάγκη απομάκρυνσης του κινδύνου περιθωριοποίησης μέσω της κράτησης και επανεμφάνισης παραβατικών συμπεριφορών σε συνδυασμό με αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών, τα οποία δείχνουν ότι η εφαρμογή εξωιδρυματικών μέτρων είναι αποτελεσματικότερη από τον εγκλεισμό ως προς την πρόληψη της υποτροπής των ανηλίκων (η υποτροπή είναι σημαντικός δείκτης εξακρίβωσης πιθανής επιτυχίας ή αποτυχίας ενός μέτρου ποινικής παρέμβασης), επιβάλλουν την περιορισμένη εφαρμογή του ποινικού σωφρονισμού και την αντικατάστασή του με μέτρα, όπου η προτεραιότητα θα δίνεται στην διαπαιδαγώγηση έναντι της ποινής με σεβασμό των αρχών της επικουρικότητας και αναλογικότητας.

Ο ποινικός σωφρονισμός μπορεί να επιβάλλεται μόνο «ως έσχατο μέτρο» μετά τις τελευταίες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις (Κουράκης 2004: 291 επ.) και να μην έχει ανταποδοτικό αλλά παιδαγωγικό χαρακτήρα επιδιώκοντας με την επιβολή του τη βελτίωση και την ομαλή επανένταξη του ανήλικου στην κοινωνία (Πιτσελά 2008: 59 επ.). Εντούτοις δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει το γεγονός ότι αποτελεί «ποινή» που συνεπάγεται στέρηση της ελευθερίας του ανήλικου, και άρα γι' αυτόν συνιστά τιμωρία.

Από την επισκόπηση της ερευνητικής μελέτης το κυρίαρχο στοιχείο που αναδεικνύεται σε σχέση με τις τιμωρητικές στάσεις των δικαστών, είναι η συμφωνία όλων σχεδόν, στον συγκερασμό του δικαιοκτικού προτύπου με αυτό του προνοιακού, ώστε παράλληλα με την διαπαιδαγώγηση του ανήλικου να αποφεύγεται κατά το δυνατόν ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα και η ανάγκη αναζήτησης άλλων εξωιδρυματικών και μη στιγματιστικών τρόπων αντιμετώπισης της εγκληματικότητάς αυτών. Ο τρόπος επιβολής των εξωιδρυματικών μέτρων δεν μπορεί να ασκήσει κάποια ουσιαστική επίδραση στην

εγκληματικότητα των ανηλίκων αλλά και ούτε το περιεχόμενο των μέτρων περιλαμβάνει κάποιο πρόγραμμα που να διασφαλίσει σε μεγάλο ποσοστό την μη επανάληψη αξιόποινων πράξεων. Επίσης μέσα από την παρούσα ερευνητική μελέτη διαπιστώθηκε η απουσία δομών, στελέχωσης και επιστημονικής επάρκειας των παραγόντων του συστήματος προκειμένου να επιτελέσουν το έργο το οποίο καλούνται να εκπληρώσουν ως εκφραστές των αποφάσεων της δικαιοσύνης. Το σωφρονιστικό σύστημα προσπαθεί να πείσει μέσα από τις διατάξεις του και μόνο, για την ομαλή επανένταξη των νέων και για τα μέσα που προσφέρονται γι' αυτόν τον σκοπό. Η μεταφορά εμπειριών από άλλες χώρες κρίνεται απαραίτητη, πράγμα όμως που σκοντάφτει στην οικονομική δυσπραγία της πολιτείας όπως και η εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων.

Διαφοροποιημένες απόψεις των αποφυλακισθέντων σε σχέση με αυτές των δικαστών αναφέρονται στην προκατάληψη που δείχνουν οι δικαστές στους αλλοδαπούς, τη θέση τους για την τιμωρητικότητα (πιστεύουν κατά 50% ότι ο σκοπός της ποινής είναι η τιμωρία του ανηλίκου), τη διαφωνία τους για τον μη σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους κατά την σύλληψή τους από την αστυνομία, κατά την ακροαματική διαδικασία και κατά την κράτησή τους στην φυλακή. Τέλος όσον αφορά τη νομοθεσία, αυτή δεν φαίνεται να πάσχει ουσιαστικά ωστόσο η εφαρμογή της προσκρούει στην απουσία των δομών, στην μη επαρκή στελέχωση και στην μη επιστημονική επάρκεια πολλών παραγόντων του συστήματος, προκειμένου να επιτελέσουν το έργο το οποίο καλούνται να εκπληρώσουν ως εκφραστές των αποφάσεων της δικαιοσύνης. Επιπροσθέτως, το μέτρο του εγκλεισμού κρίνεται αρνητικά από όλες τις ομάδες του δείγματος, σ' αντίθεση με τα εξωιδρυματικά μέτρα πρόνοιας που γίνονται αποδεκτά.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να επισημάνουμε πως παρά τις θετικές αλλαγές τα τελευταία χρόνια του Ποινικού Δικαίου Ανηλίκων χωλαίνει η εφαρμογή τους εξαιτίας σημαντικών ελλείψεων, όπως στις υποδομές, σε εξειδικευμένο προσωπικό και σε προγράμματα απεξάρτησης, εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης εντός των καταστημάτων κράτησης. Τα τελευταία χρόνια κρίνεται επιτακτική η ανάγκη για ριζική μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος με στόχο την επανένταξη και για εκτενέστερη εφαρμογή προνοιακών μέτρων προκειμένου να αποφευχθεί η περαιτέρω εμπλοκή του ανήλικου στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και η υιοθέτηση μιας εγκληματικής σταδιοδρομίας (υποτροπή). Εν τέλει, το κράτος πρόνοιας θα πρέπει να προχωρήσει σε αποτελεσματικότερα μέτρα που θα αφορούν την εξάλειψη των λόγων εμπλοκής των ανήλικων στην παραβατικότητα και τη δημιουργία κατάλληλων υποδομών για την σωστή κοινωνική επανένταξη τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Α. (1984). Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Δασκαλάκης, Η. (1973). Η λειτουργία της ποινής, υπό το φώς των δεδομένων της Εγκληματολογίας, Αθήνα, Κουλουφάκου.
- Δασκαλάκης, Η. (1983). Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Δημόπουλος, Χ. & Κοσμάτος, Κ. (2010). Δίκαιο Ανηλίκων, 2η έκδ., Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαγούρα, Π. (2010). «Συγκλίνουσες πολιτικές αυστηροποίησης στην ποινική δικαιοσύνη για ανηλίκους», στο: Σπινέλλη Κ.Δ. (τιμητικός τόμος), Αθήνα, Α.Ν. Σάκκουλας.
- Ζαραφωνίτου, Χ. (2004). Εμπειρική Εγκληματολογία, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου, Χ. (2008). Τιμωρητικότητα: Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κοσμάτος, Κ. (2010). «Οι νέες τροποποιήσεις του ποινικού δικαίου ανηλίκων με τον 3860/2010», Ποινική Δικαιοσύνη 13(7).
- Κουράκης, Ν. (2004). Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2008). Θεωρία της ποινής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2012). Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, 2η έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.
- Λαμπροπούλου, Έ. (1999). Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαγγανάς, Α. (2000). «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης», Ποινική Δικαιοσύνη, 3(5), σελ. 553-560.
- Μανωλεδάκης, Ι. & Παρασκευόπουλος, Ν. (1999). Εγχειρίδιο ποινικού δικαίου. Γενικό μέρος, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Μπενάκη - Φαρούδα, Α. Ομιλία στην συνεδρίαση Μ΄- 1/10/2003 της Βουλής για το σχέδιο νόμου του Υπ. Δικαιοσύνης «Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις».
- Πιτσελά, Α. (2002). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Πιτσελά, Α. (2008). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 6η έκδ., Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

- Πιτσελά, Α. (2013). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 7η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. & Τρωιάννου, Α. (1992). Δίκαιο Ανηλίκων, 2η έκδ., Αθήνα, Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (1992). Ελληνικό Δίκαιο ανηλίκων δραστών και θυμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (2005). Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, 2η έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (επιμ.) (2007). Στηριζοντας τον ανήλικο παραβάτη, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (2010). Τμητικός τόμος, Αθήνα, Α.Ν. Σάκκουλας.
- Σπινέλλης, Δ. (1990). Βασικά στοιχεία ποινικού δικαίου και ποινικής δικονομίας, Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας.
- Τρωιάννου-Λουλά, Α. (1999). Η υπηρεσία επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1996). Στοιχεία εγκληματολογίας, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

- Almond, P. & Colover, S. (September 2010). «Mediating punitiveness: Understanding public attitudes towards work-related fatality cases», *European Journal of Criminology*, 7(5), σελ. 323-338.
- Brown, E.K. (2006). «The dog that did not bark. Punitive social views and the professional middle classes», *Punishment & Society*, 8(3), σελ. 287-312.
- Daly, K. (2002). «Restorative justice: The real story», *Punishment & Society* 4(1), σελ. 55-79.
- Garland, D. (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*, Oxford, Oxford University Press.
- Gavrielides, T. (2007). «Restorative justice theory and practice: Addressing the discrepancy», *European Institute for Crime Prevention and Control*, No 52, Helsinki (<http://iars.org.uk/sites/default/files/Restorative%20justice%20theory%20and%20practice.pdf>).
- Junger-Tas, J. & Decker, S. (εκδ.) (2006). *International handbook of juvenile justice*, Dordrecht/NL, Springer.
- Klein, M.W. (2001). «Thoughts on juvenile justice systems and research», *European Journal on Criminal Policy and Research* 9(3), σελ. 273-281.
- McLaughlin, E. & Muncie, J. (εκδ.) (2006). *The Sage Dictionary of Criminology*, 2η έκδ., London, Sage.

- Pratt, J., Brown, D., Brown, M., Hallswotr, S. & Morrison, W. (εκδ.) (2005). *The new punitiveness: Trends, theories and perspectives*, Cullompton, Devon, Willan Publishing.
- Tonry, M. (εκδ.) (1998). *The handbook of crime and punishment*, Oxford, Oxford University Press.
- Zarafonitou, C. (2011). «Punitiveness, fear of crime and social views», στο: Kury, H. & Shea, E. (εκδ.) (2011). *Punitivity. International developments*, τόμ. 2, Bochum, Universitätsverlag Dr. Brockmeyer, σελ. 269-294.
- UN/OHE, Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο: http://www.unhcr.org.cy/fileadmin/user_upload/Rights_of_Children.pdf.

Επιτυχημένες «καλές πρακτικές» κατά της διαφθοράς. Τα παραδείγματα του Χονγκ Κονγκ και της Σιγκαπούρης

ΝΕΣΤΩΡ ΚΟΥΡΑΚΗΣ

*Καθηγητής Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Λευκωσίας,
Ομότιμος Καθηγητής Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*

Περίληψη

Η μελέτη επιχειρεί να εντοπίσει τα κύρια χαρακτηριστικά δύο υπηρεσιών κατά της διαφθοράς, που εδρεύουν αντίστοιχα στο Χονγκ Κονγκ και στη Σιγκαπούρη και που θεωρούνται διεθνώς ιδιαίτερα επιτυχημένες. Ιδίως το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην πρώτη από τις υπηρεσίες αυτές, την «Ανεξάρτητη Επιτροπή Καταπολέμησης της Διαφθοράς» (ICAK), που απολαμβάνει πλήρους ανεξαρτησίας από κυβερνητικές πιέσεις ή επιρροές, αλλά υπόκειται και η ίδια σε έλεγχο από άλλες ανεξάρτητες επιτροπές. Διαθέτει μεγάλο στελεχιακό προσωπικό (περί τους 1300 υπαλλήλους το 2012) και ιδιαίτερα υψηλό προϋπολογισμό (83 εκατ. ευρώ το 2012), έχει, δε αναλάβει εξ ολοκλήρου την πολυμέτρη αντιμετώπιση της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα, δηλ. τόσο στη καταστολή (έρευνα καταγγελιών από πολίτες μέσω τηλεφωνικής γραμμής, προώθηση υποθέσεων σε αρμόδιες πειθαρχικές και ποινικές αρχές, γνωστοποίηση σοβαρών υποθέσεων στα ΜΜΕ, δυνατότητα διενέργειας συλλήψεων, κατ' οίκον έρευνας και κατασχέσεων), όσο και την πρόληψη (έρευνα παραγόντων που οδηγούν στη διαφθορά, συμβουλές σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, σύμπραξη με στρατηγικούς εταίρους, π.χ. συνομοσπονδία υπαλλήλων, διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων) καθώς και την ευαισθητοποίηση του κοινού (π.χ. μέσω τηλεοπτικών σειρών με θέμα τη διαφθορά). Ανάλογα ισχύουν και για την αντίστοιχη υπηρεσία της Σιγκαπούρης. Είναι προφανές ότι η ενδελεχής μελέτη του τρόπου λειτουργίας αυτών των υπηρεσιών θα μπορούσε

να προσφέρει πολλές ενδιαφέρουσες ιδέες για την καταπολέμηση της διαφθοράς και στην Ελλάδα.

1. Εισαγωγικά

Ένας από τους πλέον αποτελεσματικούς φορείς κατά της διαφθοράς τα τελευταία σαράντα χρόνια θεωρείται ότι είναι η «Ανεξάρτητη Επιτροπή Καταπολέμησης της Διαφθοράς» (ICAC, δηλ. Independent Commission Against Corruption), που εδρεύει στο Χονγκ Κονγκ, μian ημιαυτόνομη διοικητική περιοχή της Κίνας και πρώην βρετανική αποικία. Χάρη στην Επιτροπή αυτή, το Χονγκ Κονγκ έχει αποσπάσει μian ιδιαίτερα καλή βαθμολογία στον «Δείκτη Αντίληψης Διαφθοράς», που καταρτίζει κάθε χρόνο η οργάνωση Διεθνής Διαφάνεια: 75 μονάδες με άριστα το 100 για το 2013, γεγονός που κατατάσσει το Χονγκ Κονγκ στη δεύτερη καλύτερη θέση των ασιατικών χωρών και στη δέκατη πέμπτη διεθνώς (αντίστοιχα η Ελλάδα βρίσκεται στην ογδοηκοστή θέση, με βαθμολογία 40 στις 100 μονάδες).

Χρήσιμο είναι λοιπόν, ενόψει των προσπαθειών που καταβάλλονται τα τελευταία χρόνια για την καταπολέμηση της διαφθοράς,³⁵¹ να μελετηθούν εκ του σύνεγγυς τα ειδικότερα χαρακτηριστικά αυτής της Επιτροπής και να διερευνηθεί έτσι το ούτως ειπείν μυστικό της επιτυχίας της. Βέβαια, στη χώρα μας τα παραδείγματα αυτά δεν μπορούν να έχουν την έννοια ενός προτύπου που προσφέρεται για αντιγραφή, καθώς οι συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα από κοινωνικοηθική και οικονομική άποψη είναι σαφώς διαφορετικές σε σχέση με εκείνες άλλων χωρών. Μπορούν ωστόσο τα παραδείγματα αυτά να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης, ώστε να επιχειρηθεί η προσαρμογή τους στην ελληνική πραγματικότητα, σύμφωνα και με τους εν παραρτήματι δώδεκα πυλώνες «καλών πρακτικών» κατά της διαφθοράς που έχουν προταθεί από έγκριτους διεθνείς και διακρατικούς οργανισμούς.

---

351. Εισήγηση που παρουσιάσθηκε στην Αθήνα την 19.12.2013 από τον υπογράφοντα, ως Πρόεδρο -τότε- του Συμβουλευτικού Σώματος του Εθν. Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς. Η εκδήλωση είχε ως θέμα τον «ρόλο της κοινωνίας στην αντιμετώπιση της διαφθοράς» και συνδιοργανώθηκε από τον τότε Εθνικό Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς κ. Ιωάννη Τέντε και τη Γεν. Γραμματεία Μέσων Ενημέρωσης. Η εργασία αυτή αφιερώνεται με ιδιαίτερη εκτίμηση στον τιμώμενο, αγαπητό συνάδελφο κ. Αντώνη Μαγγανά, για την εξαιρετική προσφορά του στην εγκληματολογική επιστήμη, αλλά και την έμπνευση που έδωσε σε δεκάδες μαθητές του να αγαπήσουν αυτή την επιστήμη.

2. Οι τομείς ενδιαφέροντος και το έργο της Επιτροπής του Χονγκ Κονγκ

Υπό το πρίσμα αυτής της προσεκτικής και επιλεκτικής προσέγγισης, τα ενδιαφέροντα σημεία που προκύπτουν από το παράδειγμα της Επιτροπής του Χονγκ Κονγκ καταγράφονται ως εξής, σύμφωνα και με σχετική τεκμηρίωση από τη διεθνή βιβλιογραφία:³⁵²

Η Επιτροπή είναι εν πρώτοις μια πολυστοχική υπηρεσία, με την έννοια ότι αντιμετωπίζει τη διαφθορά σε όλα τα δυνατά επίπεδα, δηλ. και στο επίπεδο της καταστολής, και σε αυτό της πρόληψης, αλλά και στο ειδικότερο επίπεδο της ευαισθητοποίησης του κοινού. Σημειώνεται ότι αντίστοιχο ενιαίο χαρακτήρα έχει και ένα άλλο επιτυχημένο παράδειγμα τέτοιων υπηρεσιών, που θα παρουσιασθεί στο τέλος αυτής της μελέτης, δηλ. της Σιγκαπούρης. Και ότι, αντίθετα, σε άλλες χώρες, οι εξειδικευμένες αυτές υπηρεσίες κατά της διαφθοράς έχουν πιο περιορισμένο αντικείμενο δράσης, όντας επιφορτισμένες είτε με εισαγγελικά καθήκοντα, όπως στην Ισπανία, τη Ρουμανία και την Κροατία, είτε με αστυνομικά καθήκοντα, όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο, τη Νορβηγία και το Βέλγιο, είτε και με καθήκοντα στρατηγικού χαρακτήρα και εν γένει πρόληψης της διαφθοράς, όπως στη Γαλλία, τη Σλοβενία και την Ελλάδα.³⁵³

Πάντως και η Επιτροπή του Χονγκ Κονγκ, παρά την πολυστοχική της αποστολή, ασχολείται κυρίως με την καταστολή της διαφθοράς, διαθέτοντας το 70% των πόρων της για την αποτελεσματική διερεύνηση των καταγγελιών που δέχεται περί διαφθοράς, καθώς θεωρεί ότι έτσι, πέρα από την ουσιαστική πάταξη της διαφθοράς, παρέχει επιπλέον προς το κοινό και τους υπαλλήλους ένα μήνυμα αποφασιστικότητας και μηδενικής ανοχής απέναντι στη διαφθορά.

Για την εκτέλεση του κατασταλτικού αυτού έργου της, η Επιτροπή, έχοντας συνήθως να αντιμετωπίσει δράστες ιδιαίτερα ευφείς, ισχυρούς και αναγνωρίσιμους, στελεχώνει την αρμόδια υπηρεσία της με προσωπικό που διακρίνεται,

---

352. Βλ. ιδίως Tomy KWOK Man-wai, *Formulating an Effective Anti-Corruption Strategy - The Experience of Hong Kong ICAC*, 2006 (http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no69/16_P196-201.pdf). Independent Commission Against Corruption (Hong Kong), http://en.wikipedia.org/wiki/Independent_Commission_Against_Corruption_%28Hong_Kong%29. Information Services Department, Hong Kong Special Administrative Region Government, Hong Kong: *The Facts - ISAC*, September 2013 (<http://www.gov.hk/en/about/abouthk/factsheets/docs/icac.pdf>). Bertrand de Speville, *Anticorruption Commissions: The «Hong Kong Model Revisited»*, *Asia-Pacific Review* 17 (1): 2010, σελ. 47-71, εν περιλήψει: <http://corruptionresearchnetwork.org/resources/articles/anticorruption-commissions-the-201chong-kong-model201d-revisited-2>.

353. Βλ. αναλυτικά: Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *Specialized Anti-Corruption Institutions. Review of Models*, 2008, σελ. 79 επ. (<http://www.oecd.org/corruption/acn/specialisedanti-corruptioninstitutions-reviewofmodels.htm>).

αντίστοιχα, για τον υψηλού επιπέδου επαγγελματισμό και την εξειδίκευσή του σε θέματα ανάκρισης και διαλεύκανσης εγκλημάτων, ηλεκτρονικών υπολογιστών, λογιστικής και νομικής επιστήμης, ώστε να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητά τους στη διενέργεια ανακριτικών πράξεων. Αποτελεί μάλιστα βασική αρχή των στελεχών και υπαλλήλων αυτής της υπηρεσίας να ερευνούν χωρίς καθυστέρηση όλες ανεξαιρέτως τις καταγγελίες που υποβάλλονται από τους πολίτες στην επί τούτω τηλεφωνική της γραμμή, 24ωρης λειτουργίας³⁵⁴ (περί τις 3.850 το 2012, οι περισσότερες -63%- για προβλήματα διαφθοράς στον ιδιωτικό τομέα). Στη συνέχεια ενημερώνουν τους καταγγέλλοντες για τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών, προωθούν τους φακέλους που σχηματίζονται στις αρμόδιες δικαστικές ή και πειθαρχικές αρχές προς άσκηση διώξεων και, επιπλέον, γνωστοποιούν τις σημαντικότερες από τις υποθέσεις στα ΜΜΕ, ώστε να ενισχυθεί έτσι η συλλογική συνείδηση του κοινού κατά της διαφθοράς και να ενθαρρυνθεί η καταγγελία από το κοινό τέτοιων περιπτώσεων.

Μια άλλη υπηρεσία της Επιτροπής του Χονγκ Κονγκ ασχολείται με την πρόληψη της διαφθοράς και εφαρμόζει, μέσω εμπειρογνομόνων, εξειδικευμένων στο management, μια στρατηγική εντοπισμού και μείωσης των ευκαιριών για διαφθορά σε ευαίσθητους τομείς, τόσο του Δημοσίου και των δημοσίων οργανισμών, όσο και του ιδιωτικού τομέα. Προς επίτευξη του εν λόγω σκοπού η υπηρεσία αυτή διεξάγει συστηματικές έρευνες και υποβάλλει αρμοδίως προτάσεις για νομοθετική ή άλλη αντιμετώπιση των καταστάσεων που υποθάλπουν και διευκολύνουν τη διαφθορά, ενώ επιπλέον παρέχει σε ιδιωτικές επιχειρήσεις δωρεάν συμβουλές μέσω τηλεφωνικής γραμμής και λίστες ελέγχου (checklists) για καλές πρακτικές σε ζητήματα διοίκησης προσωπικού κ.λπ.

Περαιτέρω, μια τρίτη υπηρεσία της Επιτροπής αναπτύσσει δραστηριότητα στον τομέα της ευαισθητοποίησης του κοινού και τούτο όχι μόνο με δελτία τύπου και συνεντεύξεις, αλλ' ακόμη και με δημιουργία τηλεοπτικών σειρών βασισμένων στην επιτυχή διαλεύκανση υποθέσεων διαφθοράς. Επίσης: Διοργανώνει σεμινάρια επιμόρφωσης υπαλλήλων και επισκέψεις σε χώρους εκπαίδευσης από το νηπιαγωγείο έως το Πανεπιστήμιο, με έμφαση πάντα στην ιδέα μιας «καθαρής από διαφθορά κοινωνίας», ενθαρρύνει την ίδρυση σωματείων ή ομίλων που παρέχουν εθελοντική εργασία κατά της διαφθοράς, συντονίζει εκστρατείες στα ΜΜΕ για την υποβολή καταγγελιών διαφθοράς, «ανεβάξει» στην ιστοσελίδα της στατιστικά στοιχεία, «καλές πρακτικές» και κατευθυντήριες γραμμές για την αποτροπή της διαφθοράς, διοργανώνει σε ειδική ιστοσε-

354. Ιδιαίτερα επιτυχημένες θεωρούνται και οι διαδικτυακές «πλατφόρμες» για υποβολή καταγγελιών που δημιουργήθηκαν στις Φιλιππίνες (gwatchdepd.wordpress.com), στην Ινδία (www.ipaidabribe.com) και, με βάση τις πρωτοβουλίες αυτές, στην Κένυα (www.ipaidabribe.or.ke) και στη Νιγηρία (www.bribenigeria.com).

λίδα (www.iteen.camp.icac.hk) συζητήσεις περί διαφθοράς προς ευαισθητοποίηση των νέων, δημοσιεύει κάθε χρόνο έκθεση με τα πεπραγμένα της Επιτροπής, ακόμη, δε, σε συνεργασία με ειδικό φορέα-δεξαμενή ιδεών που έχει ιδρύσει, επεξεργάζεται και προτείνει κώδικες δεοντολογίας για υπαλλήλους.

Τέλος, η Επιτροπή του Χονγκ Κονγκ έχει προχωρήσει σε συνεργασία και σύμπραξη με στρατηγικούς εταίρους. Ειδικότερα, η σύμπραξη αυτή λαμβάνει χώρα με φορείς, όπως η συνομοσπονδία δημοσίων υπαλλήλων, οι αρμόδιοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι και οι υπηρεσίες τους, η επιχειρηματική κοινότητα, οι επαγγελματικές ενώσεις, οι οργανώσεις ή τα θεσμικά όργανα για τα δικαιώματα των πολιτών, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα ΜΜΕ, οι οργανώσεις ή ομάδες νέων και τα διεθνή μέσα δικτύωσης.

3. Εξοπλισμός, λογοδοσία και έλεγχος της Επιτροπής του Χονγκ Κονγκ

Για την πραγμάτωση όλων αυτών των δραστηριοτήτων η Επιτροπή του Χονγκ Κονγκ έχει στη διάθεσή της την ολόπλευρη στήριξη της κυβέρνησης, προς την οποία και μόνο, άλλωστε, λογοδοτεί, διατηρώντας ωστόσο σε κάθε περίπτωση μια πλήρη ανεξαρτησία, συνταγματικά κατοχυρωμένη. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή έχει στη διάθεσή της και χρήματα, και άριστο προσωπικό και επαρκείς εξουσίες για αποτελεσματική δράση. Έτσι, με πληθυσμό 6,9 εκατ. ανθρώπων, ο ετήσιος προϋπολογισμός της Επιτροπής (και, αντίστοιχα, η μισθοδοσία του προσωπικού της) είναι από τους υψηλότερους διεθνώς, φθάνοντας το 2012 στα 83 εκατ. ευρώ, ενώ και το προσωπικό που απασχολεί η Επιτροπή είναι από τα πολυαριθμότερα σε σχέση με τον πληθυσμό της χώρας, δηλ. περί τους 1.300 μόνιμους υπαλλήλους για το 2012, όπως προαναφέρθηκε.³⁵⁵

Εξάλλου η Επιτροπή έχει εξοπλισθεί με μιαν ολοκληρωμένη νομοθεσία κατά της διαφθοράς, έτσι ώστε να υπάγονται στην έννοια της διαφθοράς ακόμη και περιπτώσεις όπου κάποιος υπάλληλος αποδέχεται δώρα ανεξαρτήτως συναλλαγής ή εμφανίζει πολυτελή διαβίωση και κατέχει μεγάλα περιουσιακά στοιχεία όταν αυτό δεν τελεί σε δικαιολογημένη αναλογία με τα επίσημα εισοδήματά του. Επιπλέον, η Επιτροπή έχει καθ' ύλην αρμοδιότητα να συλλαμβάνει, να θέτει υπό καθεστώς κράτησης, να αποφυλακίζει επί εγγυήσει, να παρακρατεί ταξιδιωτικά έγγραφα, να διενεργεί κατ' οίκον έρευνες, κατασχέσεις και προληπτικούς ελέγχους, να «ανοίγει» τραπεζικούς λογαριασμούς, να ζητεί

355. Στοιχεία της Διεθνούς Διαφάνειας στην έκθεσή της: Transparency International, Best Practices for Anti-Corruption Commissions, 21.3.2013, σελ. 6 (http://www.transparency.org/whatwedo/answer/best_practices_for_anti_corruption_commissions).

από τους υπόπτους να παρέχουν εξηγήσεις για τα περιουσιακά τους στοιχεία, το εισόδημα και τις δαπάνες τους, τέλος, δε, να απαγορεύει σε υπόπτους τη διάθεση της περιουσίας τους.³⁵⁶

Από άποψη οργάνωσης, η Επιτροπή είναι η ίδια υπεύθυνη για την πρόληψη των υπαλλήλων της, τους οποίους στη συνέχεια υποβάλλει σε ολοκληρωμένη εκπαίδευση, αποδίδοντας έμφαση και στις νέες τεχνολογίες. Ακόμη, ο επικεφαλής της Επιτροπής διορίζεται από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης του Χονγκ Κονγκ, χωρίς μάλιστα να προσδιορίζεται η διάρκεια της θητείας.

Ωστόσο, η Επιτροπή δεν είναι ανεξέλεγκτη, αλλά τελεί υπό τον έλεγχο ορισμένων ανεξάρτητων επιτροπών. Μια από αυτές, προερχόμενη από τον ιδιωτικό τομέα, αφενός προβαίνει σε δεύτερο έλεγχο των καταγγελιών, ώστε να διασφαλίζεται ότι οι καταγγελίες αυτές στο σύνολό τους ερευνώνται με ταχύτητα και προσοχή, και αφετέρου επεξεργάζεται ετήσια έκθεση, που κατατίθεται στο Νομοθετικό Σώμα για συζήτηση. Επίσης, μια άλλη ανεξάρτητη Επιτροπή παραλαμβάνει και διερευνά τα τυχόν παράπονα του κοινού ως προς την Επιτροπή κατά της Διαφθοράς και των υπαλλήλων της, δημοσιεύοντας μάλιστα και ετήσια έκθεση για τα πορίσματα των ερευνών της. Επιπλέον, η ίδια η Επιτροπή κατά της Διαφθοράς έχει υιοθετήσει Κώδικα Δεοντολογίας τον οποίο οι υπάλληλοί της οφείλουν να εφαρμόζουν σχολαστικά.

4. Το παράλληλο παράδειγμα της Σιγκαπούρης

Αντίστοιχο έργο και με ανάλογη οργανωτική δομή μέσω πολυστοχικών υπηρεσιών συντελείται και από άλλους φορείς κατά της διαφθοράς, όπως ιδίως αυτός που αναφέρθηκε ήδη ότι λειτουργεί στη Σιγκαπούρη (5^η διεθνώς στην κατάταξη της Διεθνούς Διαφάνειας!). Πρόκειται για το λεγόμενο Γραφείο Έρευνας Πρακτικών Διαφθοράς (Corrupt Practices Investigation Bureau και σε συντομογραφία: CPIB), που ιδρύθηκε το 1952, ήδη δηλ. ενόσω η Σιγκαπούρη αποτελούσε βρετανική αποικία. Κατά την εποχή εκείνη, η διαφθορά είχε διαβρώσει πλήρως την κοινωνία της και ιδίως τις δημόσιες υπηρεσίες της, όπως την αστυνομία (π.χ. δωροδοκία αστυνομικών από ιδιοκτήτες χαρτοπαικτικών λεσχών). Σε ένα γενικότερο επίπεδο, η πρόσληψη της διαφθοράς από την κοινωνία συνδεόταν τότε με την ιδέα ότι «τίποτε δεν είναι ανέφικτο όταν έχει κανείς τις σωστές διασυνδέσεις», ο δε έλεγχος της διαφθοράς ήταν αμελητέος, γι' αυτό και η ίδια η διαφθορά θεωρούνταν από το κοινό ως μία πρακτική «χαμηλού ρίσκου και υψηλής απόδοσης» (low risk, high reward). Για

356. Πρβλ. Transparency International, Best Practices 2013, όπ.π., σελ. 5-6.

αρκετά χρόνια αργότερα και έως ότου η Σιγκαπούρη αποκτήσει δική της κυβέρνηση, τον Ιούνιο 1959, η κατάσταση παρέμεινε χωρίς βελτίωση. Ωστόσο, η νέα κυβέρνηση που εξελέγη τότε έθεσε ως στόχο της να αντιστρέψει αυτή την αντίληψη και να αναγάγει, επομένως, τη διαφθορά σε μιαν έννοια «υψηλού ρίσκου και χαμηλής απόδοσης» (πολιτική βούληση για πάταξη της διαφθοράς). Θέσπισε, έτσι, το 1960 τη λεγόμενη Νομοθετική Πράξη για την Πρόληψη της Διαφθοράς (Prevention of Corruption Act), με βασικό στόχο να ελαχιστοποιήσει τα κίνητρα και τις ευκαιρίες που καθιστούσαν έως τότε τη διαφθορά ακαταμάχητη. Με την Πράξη αυτήν έδωσε πρόσθετες εξουσίες στην αρμόδια υπηρεσία κατά της διαφθοράς (π.χ. για έρευνες, κατασχέσεις εγγράφων, συλλήψεις υπόπτων και έλεγχο τραπεζικών λογαριασμών ακόμη και ολόκληρης της οικογένειάς τους), διηύρυνε τον κύκλο των υπαιτίων και τις τιμωρητές περιπτώσεις διαφθοράς (π.χ. απαγορεύθηκαν ενέργειες παροχής περιουσιακών στοιχείων έστω και για λόγους ευγνωμοσύνης), εισήγαγε καθεστώς προστασίας για όσους θα παρείχαν πληροφορίες περί διαφθοράς και επαύξησε τις απειλούμενες ποινές για διαφθορά έως 5 χρόνια φυλάκιση και έως 25.400 δολάρια χρηματική ποινή (που δεκαπλασιάστηκε μάλιστα το 1989), ενώ προέβλεπε περαιτέρω ότι ο υπαίτιος καταβάλλει ως ποινή και ολόκληρο το ποσό που θα του δινόταν για δωροδοκία. Σημειώνεται εδώ ότι η νομοθεσία αυτή ανανεώνεται και επικαιροποιείται μόλις χρειασθεί.

Ακόμη, έχουν καθιερωθεί αυστηρές πειθαρχικές ποινές κατά των δωροδοκούμενων δημοσίων υπαλλήλων, αλλά με παράλληλη επιβράβευση των «αδιάφθωρων» από αυτούς, έλεγχος από ανεξάρτητη ελεγκτική αρχή των δαπανών του Κράτους και ουσιαστική μείωση του λεγόμενου «Red Tape», δηλ. των γραφειοκρατικών εκείνων διαδικασιών που δυσχεραίνουν χωρίς λόγο και επιβραδύνουν την ομαλή διοικητική λειτουργία, ιδίως στους ευάλωτους σε διαφθορά τομείς των τελωνείων, της μετανάστευσης, της παιδείας, της υγείας, των δημοσίων έργων και της φορολογίας.

Λαμβανομένου υπόψη ότι η Σιγκαπούρη έχει πληθυσμό περί τα 5,2 εκατ. κατοίκων (στοιχεία 2011), η στελέχωση του Γραφείου της κατά της διαφθοράς είναι μάλλον μικρού βεληνεκούς, δηλ. μόλις 82 άτομα, ο δε προϋπολογισμός της, αντίθετα, αρκετά υψηλός, περί τα 50,2 εκατ. δολάρια (στοιχεία 2003).

Και στην περίπτωση της Σιγκαπούρης, η υπηρεσία κατά της διαφθοράς είναι, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, πολυστοχική, αλλά με κύριο έργο -όπως και στο Χονγκ Κονγκ- τη διεξαγωγή ανακριτικών πράξεων σε θέματα διαφθοράς. Επίσης, η υπηρεσία αυτή προβαίνει σε εντοπισμό καταστάσεων που δημιουργούν ευκαιρίες διαφθοράς και σε έλεγχο τυχόν εμπλοκής σε ζητήματα διαφθοράς τόσο των υποψηφίων για διορισμό σε δημόσιες θέσεις όσο και εκείνων που συμμετέχουν σε δημοπρασίες ή διαγωνισμούς του δημοσίου κ.λπ. Αντίθε-

τα, δεν έχει ως έργο της την ευαισθητοποίηση του κοινού, και αυτό έχει θεωρηθεί ως μειονέκτημά της.

Η εν λόγω υπηρεσία λογοδοτεί μόνο προς τον Πρωθυπουργό της Χώρας, ο οποίος άλλωστε της παρέχει την πλήρη στήριξή του και δίνει, ακόμη, το ισχυρό παράδειγμα της ηθικής ακεραιότητας, όπως αντίστοιχα θεωρείται ότι πρέπει να συμβαίνει και με τα λοιπά δημόσια πρόσωπα της Σιγκαπούρης. Εξάλλου, η υπηρεσία ελέγχεται από δύο ανεξάρτητες επιτροπές, ώστε να αποφεύγονται δυσλειτουργίες και καταχρήσεις των υπερεξουσιών που της έχουν χορηγηθεί και που εκτείνονται, βεβαίως, και έναντι πολιτικών ή άλλων επιφανών προσωπικοτήτων.

Η επιλογή των προσώπων που στελεχώνουν το Γραφείο Έρευνας Πολιτικών Διαφθοράς λαμβάνει φυσικά υπόψη και το άμεμπτο του ποινικού τους μητρώου, ενώ ικανοποιητικοί θεωρούνται από το 1972 και οι μισθοί που τους παρασχέθηκαν έκτοτε, πρωτίστως για να αποτραπεί η απασχόληση ικανών στελεχών στον ιδιωτικό τομέα.

Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι στη Σιγκαπούρη, σύμφωνα με μελέτη που δημοσιεύθηκε το 2007 από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Maryland/ΗΠΑ,³⁵⁷ οι υποθέσεις διαφθοράς με τις οποίες ολοκληρώθηκε η έρευνα, εντός 30 ημερών, έπειτα από καταγγελία, για την περίοδο 1997-2002, ανέρχονταν στο ποσοστό 62%, ενώ για έρευνες που διήρκεσαν και ολοκληρώθηκαν μέσα στο ίδιο έτος, το ποσοστό έφθασε το 90%. Πράγμα που σημαίνει ότι για να είναι επιτυχημένη μια τέτοια υπηρεσία κατά της διαφθοράς θα πρέπει, πέραν των άλλων, να διεκπεραιώνει τις καταγγελίες των πολιτών μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Ενόψει όλων αυτών των δραστηριοτήτων, σύμφωνα με δημοσκόπηση του 2005, το Γραφείο Έρευνας Πρακτικών Διαφθοράς της Σιγκαπούρης θεωρήθηκε ότι είχε θέσει υπό έλεγχο τη διαφθορά στη Σιγκαπούρη από το 89% των ερωτηθέντων (ανάλογα υψηλά ποσοστά επιδοκμασίας έχει σημειώσει και η Επιτροπή του Χονγκ Κονγκ). Επίσης, και η ίδια η κοινωνία της Σιγκαπούρης θεωρείται ότι έχει πλέον αναγάγει σε αξίωμα αυτό που επιδιώχθηκε από τα πρώτα βήματα του Γραφείου κατά της Διαφθοράς, ότι δηλ. η διαφθορά πρέπει να είναι «υψηλού ρίσκου και χαμηλής απόδοσης», τούτο, δε, προκύπτει και από το γεγονός ότι οι πολίτες της καταγγέλλουν άφοβα και χωρίς καθυστέρηση οποιοδήποτε περιστατικό διαφθοράς.

---

357. Βλ. Jon S.T. Quah, *Combating Corruption Singapore-Style: Lessons for other Asian Countries*, Maryland Series in Contemporary Asian Studies 2: 2007 (189), σελ. 32 (<http://digitalcommons.law.umaryland.edu/mscas/vol2007/iss2/1/>).

Η μελέτη αυτή απετέλεσε και τη βάση των εδώ αναπτύξεων.

5. Όρια εφαρμογής αλλοδαπών επιτυχών παραδειγμάτων στην Ελλάδα

Ήδη τονίσαμε στην αρχή αυτής της μελέτης, ότι οι «καλές πρακτικές» άλλων χωρών δεν πρέπει να επιδοκιμάζονται και να υιοθετούνται άκριτα σε μια άλλη χώρα με διαφορετικό αξιακό σύστημα και τρόπο ζωής. Από την άλλη όμως πλευρά, στον μεγάλο αγώνα που έχει αναληφθεί και στη χώρα μας κατά της διαφθοράς, είναι καλύτερα να μελετούμε προσεκτικά τις επιτυχημένες στρατηγικές που εφαρμόστηκαν ήδη στην αλλοδαπή, και να αντλούμε από αυτές συμπεράσματα, π.χ. ως προς τον διπλό έλεγχο των καταγγελιών από άλλη ανεξάρτητη υπηρεσία, παρά να επιχειρούμε να ανακαλύψουμε μόνοι μας ξανά την πυρίτιδα. Υπό το πρίσμα αυτό, τα παραδείγματα της Επιτροπής του Χονγκ Κονγκ και του Γραφείου της Σιγκαπούρης είναι πράγματι εποικοδομητικά και μας παρέχουν ένα πλαίσιο δράσης που ασφαλώς μπορεί να αποτελέσει πυξίδα και για την εφαρμογή ενός επιτυχημένου προγράμματος κατά της διαφθοράς, εδραζόμενο μάλιστα στους δώδεκα γενικά αναγνωρισμένους πυλώνες κατά της διαφθοράς, που επισυνάπτονται εδώ ως παράρτημα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Δώδεκα Πυλώνες για «Καλές Πρακτικές» κατά της Διαφθοράς

Από τα δύο επιτυχημένα παραδείγματα καταπολέμησης της διαφθοράς στο Χονγκ Κονγκ και τη Σιγκαπούρη, αλλά και από σειρά ερευνών και συστάσεων διεθνών οργανισμών, όπως π.χ. του Συμβουλίου της Ευρώπης, της Διεθνούς Διαφάνειας, του ΟΗΕ, του ΟΟΣΑ, του ΟΑΣΕ, της Παγκόσμιας Τράπεζας κ.ά.,³⁵⁸ προκύπτει ότι οι βασικοί παράγοντες που αποτελούν τους πυλώνες

358. Πέρα από τις γνωστές διεθνείς συμβάσεις κατά της διαφθοράς (περί αυτών βλ. π.χ. τη μελέτη μου περί δωροδοκίας, Ποινικά Χρονικά, ΞΓ' (2013), σελ. 561-567 (561-562 και σημ. 7-10), πρβλ. εδώ εντελώς ενδεικτικά: Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution (97) 24, On the Twenty Guiding Principles for the Fight against Corruption, adopted on 6.11.1997 (http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution%2897%2924_EN.pdf). Transparency International UK, Raising the Bar: Good Anti-Corruption Practices, 21.3.2013 (<http://companies.defenceindex.org/good-practice>). United Nations Development Program (UNDP)/ UN Office on Drugs and Crime (UNODC), The Jakarta Statement on Principles for Anti-Corruption Agencies, 26-27.11.2012 (http://www.iaca.int/images/sub/activities/EPAC/Jakarta_Statement.pdf). European Partners against Corruption, Common Standards and Best Practices for Anti-Corruption Agencies, 2008 (http://www.epac.at/downloads/recommendations/doc_view/1-anti-corruption-authori

για «καλές πρακτικές» κατά της διαφθοράς και που επιδρούν, επομένως, στην ύπαρξη ή έλλειψη διαφθοράς σε μια χώρα, είναι οι ακόλουθοι:

1. Διαφάνεια και ήθος στην άσκηση της εξουσίας, καθώς και πολιτική βούληση στην αντιμετώπιση φαινομένων όπως η διαφθορά, το ύποπτο πολιτικό χρήμα και οι προκλητικές ασυλίες που προβλέπονται για υπουργούς και βουλευτές.

2. Πληρότητα των νομικών (ουσιαστικών και δικονομικών) διατάξεων κατά της διαφθοράς σε ποινικό, αστικό και διοικητικό επίπεδο, αλλά με σεβασμό στην προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

3. Προστασία των πολιτών που παρέχουν πληροφορίες σε θέματα διαφθοράς από πιθανές αντεκδικήσεις ή άλλες μορφές τιμωρίας.

4. Εφαρμογή της ισχύουσας νομοθεσίας κατά της διαφθοράς (ιδίως ποινικής και υπαλληλικής) προς κάθε κατεύθυνση, με αποφασιστικότητα και με έμφαση στους συστηματικούς ελέγχους και την επιβολή κυρώσεων, όπου αυτό είναι αναγκαίο και νόμιμο.

5. Διάθεση επαρκών κονδυλίων για τεχνολογία, προσωπικό, εκπαίδευση και ενημέρωση κοινού και υπαλλήλων στον αγώνα κατά της διαφθοράς.

6. Δημιουργία ή ενίσχυση ενός κεντρικού φορέα κατά της διαφθοράς που

---

ty-standards). S. De Jaegere, «Principles for Anti-Corruption Agencies: A Game Changer», *Jindal Journal of Public Policy*, 1 (2012), σελ. 79-120 (<http://www.snap-undp.org/DemocraticGovernance-TempDocumentLibrary/Principles%20for%20Anti-Corruption%20Agencies%20-%20Samuel%20De%20Jaegere%20-%20JJPP%20Vol%201%20Issue%201%20-%20August%202012.pdf>). Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Best Practices in Combating Corruption*, 31.5.2004 (<http://www.osce.org/eea/13738?download=true>). World Bank, *The Fight against Corruption. A World Bank Perspective*, May 1999 (http://www.iadb.org/regions/re2/consultative_group/groups/transparency_workshop6.htm). FATF, *International Standards on Combating Money Laundering*, 16.2.2012 (<http://www.fatf-gafi.org/topics/fatfrecommendations/documents/internationalstandardsoncombatingmoneylaundryingandthefinancingofterrorismproliferation-thefatfrecommendations.html>). World Economic Forum, *Partnering Against Corruption Initiative, Annual Report 2012* (<http://www.weforum.org/reports/partnering-against-corruption-initiative-annual-report-2012>), καθώς και την προαναφερθείσα ανωτέρω διεισδυτική μελέτη του Tomy KWOK Man-wai για την καταπολέμηση της διαφθοράς στο Χονγκ Κονγκ. Χρήσιμη είναι ακόμη η βιβλιογραφική επισκόπηση «καλών πρακτικών» κατά διαφόρων εκφάνσεων της διαφθοράς από τον ΟΟΣΑ (OECD, *Boosting Integrity, Fighting Corruption: CleanGovBiz - Integrity in Practice*, <http://www.oecd.org/corruption/50350066.pdf>), ειδικότερα, δε, ως προς την αντιμετώπιση της διαφθοράς από την πλευρά του Παγκόσμιου Οργανισμού Τελωνείων: World Customs Organization, *Revised Integrity Development Guide*, December 2012 (<http://www.wcoomd.org/en/topics/integrity/~media/B89997B68D6A4E34AE9571979EADA39F.ashx>), και ως προς την αξιολόγηση επιτυχούς εφαρμογής των μέτρων κατά της διαφθοράς: UNDP Bratislava Regional Centre, *Methodology for Assessing the Capacities of Anti-Corruption Agencies to perform Preventive Functions*, June 2011 (http://europeandcis.undp.org/uploads/public1/files/ACPN/ACA%20%20Methodology/Method_ACA%20Assessment%20_June%202011.pdf).

θα διέπεται από σταθερή νομοθεσία και θα δροα με σχέδιο, εξειδίκευση, επαγγελματισμό, αποτελεσματικότητα, εχεμύθεια, ακεραιότητα, όραμα και νομική προστασία για ενέργειες εντός του κύκλου καθηκόντων, αλλ' επίσης με λογοδοσία και έλεγχο από ανεξάρτητες αρχές.

7. Ανεξαρτησία των αρμοδίων αρχών από πολιτικές ή άλλες επιρροές, ιδίως νεποτικού ή πελατειακού χαρακτήρα, κατά τη διενέργεια ανακριτικών πράξεων ή τη διεξαγωγή δικών

8. Γενικότερα βιώσιμη οικονομική κατάσταση της χώρας, ώστε οι μισθοί να μην εξωθούν τους υπαλλήλους στην αναζήτηση πρόσθετων προσόδων μέσω της διαφθοράς.

9. Απλότητα της νομοθεσίας, ιδίως σε τομείς ευάλωτους στη διαφθορά, ώστε να μη παρέχεται πρόσφορο έδαφος σε ιδιοτελείς ερμηνείες κατά την ερμηνεία περίπλοκων διατάξεων από υπαλλήλους που ασκούν σχετική διακριτική εξουσία.

10. Ευαισθητοποίηση του κοινού για τους κινδύνους της διαφθοράς και για προθυμία στην καταγγελία της.

11. Στρατηγικές συμμαχίες και συμπράξεις του φορέα κατά της διαφθοράς με το κοινό (ιδίως τους νέους), τα ΜΜΕ και με τους κοινωνικούς φορείς, μέσα από κώδικες δεοντολογίας, σεμινάρια επιμόρφωσης, διαφημιστικές εκστρατείες, ομιλίες στα σχολεία και τα πανεπιστήμια, συζητήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.λπ.

12. Διεθνής συνεργασία για ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών, καθώς επίσης για δικαστική συνδρομή και ανάκτηση των εσόδων από τη διαφθορά.

Τα μουσεία και η προστασία τους από
παράνομες και εγκληματικές ενέργειες:
Μια διερεύνηση με πρωτογενή στοιχεία σε
επίπεδο ελληνικής επικράτειας

ΜΑΡΙΑ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ

*Επίκουρη Καθηγήτρια Τομέα Ποινικών Επιστημών, Νομικής Σχολής
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΠΙΝΕΛΛΗΣ

*Διδάκτωρ Νομικής, Πανεπιστήμιο του Osnabrück, Γερμανία, Τακτικός
Καθηγητής, Σχολή Αξιοματικών της Αστυνομικής Ακαδημίας της ΕΛΑΣ,
Επισκέπτης Καθηγητής στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Master's in Art Law
and Economy, International Hellenic University,
Θεσσαλονίκη*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΧΙΟΝΗΣ

*ΜΔ Τομέα Ποινικών Επιστημών, Νομικής Σχολής Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Νομικός Σύμβουλος «Επάνοδος»
ΝΠΙΔ*

Περίληψη

Η μελέτη πραγματεύεται κυρίως τη φύλαξη του χώρου των μουσείων από προσβολές και παράνομες / εγκληματικές ενέργειες και στηρίζεται σε περιγραφική εμπειρική έρευνα που πραγματοποιήθηκε με διαπροσωπικές συνεντεύξεις σε μέλη του φυλακτικού προσωπικού τους, βάσει τυχαίου (random) πανελλαδικού δείγματος. Η έρευνα επικεντρώνεται σε χαρακτηριστικά των ερωτωμένων (όπως η επαγγελματική πείρα, η ειδίκευση και η μόρφωση), στις προσβολές και τις παράνομες

ενέργειες που έλαβαν χώρα στο μουσείο όπου εργάζονται οι ερωτώμενοι και υπέπεσαν στην αντίληψή τους, στα μέσα προστασίας του μουσείου από τέτοιες ενέργειες, όπως και σε γενικές εκτιμήσεις των ερωτωμένων για τις προσβολές, τη φύλαξη και την προστασία των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων στην ελληνική επικράτεια εν γένει. Παρουσιάζονται συνοπτικά τ' αποτελέσματα της έρευνας και συγκρίνονται αδρά, ορισμένα από αυτά (2013) μ' εκείνα παλαιότερης έρευνας (1999). Ακολουθούν συμπεράσματα, στο μέτρο του εφικτού, για το ανθρωπινό δυναμικό των μουσείων, τη συνεργασία των φυλάκων τους με τις αρχές, τους «ευάλωτους στόχους» των μουσείων και τη χρήση υλικοτεχνικού εξοπλισμού για την αποτροπή παράνομων ενεργειών, όπως και σκέψεις γύρω από τα προβλήματα της φύλαξης και την αντιμετώπιση των προσβολών. Η μελέτη περιλαμβάνει πίνακες, διαγράμματα και ένα παράρτημα με συνοπτική παρουσίαση του ερευνητικού εργαλείου (ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο) και φόρμα ενημερωμένης συναίνεσης.

1. Εισαγωγή

Η φύλαξη των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων αποτελεί ζήτημα πρώτιστης σημασίας για τη χώρα μας, μια χώρα που θεωρείται από τις πλουσιότερες στον κόσμο σε πολιτισμική κληρονομιά. Είναι επομένως ευτύχημα το γεγονός ότι εγκρίθηκε και χρηματοδοτήθηκε σχετικό έργο, στο πλαίσιο προγράμματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο οποίο εντάσσεται και η έρευνα που υποστηρίζει την παρούσα μελέτη.

Η μελέτη μας αξιώνει να αποτελέσει μικρή συμβολή στην προστασία των μουσείων της Ελλάδας, κυρίως μέσα από την επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά την τρίτη φάση του έργου του προγράμματος (2013) και εστιάζει στο χώρο τους. Γι' αυτή δε την προσπάθεια, συγκροτήθηκε ερευνητική ομάδα, η οποία την διεξήγαγε, επιλέγοντας τα βέλτιστα δυνατά ερευνητικά μέσα και ακολουθώντας τους κανόνες της επιστήμης. Στις ενότητες που ακολουθούν, παρουσιάζουμε πολύ συνοπτικά το σχεδιασμό της έρευνας, τις μεθόδους που ακολουθήσαμε, τα κυριότερα αποτελέσματα μετά την πρώτη ανάλυση δεδομένων, την ερμηνεία τους και τέλος, τους περιορισμούς της έρευνας και τα συμπεράσματα.

2. Σχεδιασμός της έρευνας και ορισμοί εργασίας

Η έρευνά μας σχεδιάστηκε ως περιγραφική, αποσκοπεί δηλαδή στην άμεση καταγραφή γεγονότων και καταστάσεων, κυρίως αναφορικά με 1) τη φύλα-

ξη των μουσείων, και 2) την έκταση και φύση των παράνομων και εγκληματικών ενεργειών που συμβαίνουν μέσα στο χώρο τους. Τα μέλη του προσωπικού φύλαξης θεωρήθηκαν εκ των πραγμάτων ως τα πλέον κατάλληλα, και για να παράσχουν μεταξύ άλλων, και άμεσες πληροφορίες σχετικές και με τα δύο σκέλη της έρευνας, την προστασία των μουσείων και τις παράνομες ενέργειες που διαπράττονται μέσα σε αυτά. Ωστόσο, το ίδιο το προσωπικό φύλαξης αποτέλεσε παράλληλα και αντικείμενο της έρευνάς μας, καθότι η αποδοτικότητα της φύλαξης εξαρτάται και από χαρακτηριστικά του ίδιου του προσωπικού (λ.χ. επαγγελματική πείρα).

Ιδιαίτερη σημασία δώσαμε σε ζητήματα δεοντολογίας της έρευνας και ιδίως σ' εκείνα αναφορικά με τον σεβασμό των ερωτωμένων (συναίνεση, εμπιστευτικότητα, αποφυγή πρόκλησης βλάβης). Ως εκ τούτου, τόσο το ερευνητικό μας μέσο (ερωτηματολόγιο), το οποίο περιγράφουμε παρακάτω (3.), όσο και η ενημερωμένη συναίνεση, η οποία παραδόθηκε ενυπόγραφη στους ερωτώμενους, περιλαμβάνονται στα Παραρτήματα Α' και Β', στο τέλος της μελέτης μας.

Ως προσωπικό φύλαξης των μουσείων (και των αρχαιολογικών χώρων) θεωρήθηκε το σύνολο των προσώπων που έχουν διοριστεί ώστε να εκτελούν καθήκοντα φύλακα σε αυτά/ούς. Τα πρόσωπα αυτά τεκμαίρεται ότι έχουν τα τυπικά και τα ουσιαστικά προσόντα του φύλακα, όπως αυτά περιγράφονται στους εκάστοτε κανονισμούς του Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π., και τις προκηρύξεις σε διαγωνισμούς για τη στελέχωση μουσείων. Τούτο, δηλαδή, σημαίνει ότι, για τις ανάγκες της έρευνας, εκλαμβάνεται ως δεδομένο ότι τα πρόσωπα αυτά πληρούν τις προϋποθέσεις διορισμού τους ως φυλάκων, χωρίς να είναι εφικτή η πιστοποίηση ότι πράγματι τις πληρούν, ή ότι έχουν διοριστεί μέσω ΑΣΕΠ.

Επίσης, για τις ανάγκες της έρευνας, ως προληπτική θεωρήθηκε εκείνη η χρήση (λειτουργία) των τεχνικών μέσων που έχει ως στόχο ν' αποθαρρύνει τις παράνομες ενέργειες, όπως η συνεχόμενη λειτουργία κλειστού κυκλώματος παρακολούθησης, ενώ κατασταλτική θεωρήθηκε η χρήση που έχει ως σκοπό την εξακρίβωση της τέλεσης παράνομης πράξης ή τον εντοπισμό του δράστη (λ.χ. ενεργοποίηση συναγερμού, στοπ καρέ λειτουργία κλειστού κυκλώματος που κατέγραψε παράνομη πράξη).

3. Μέθοδοι-τεχνικές

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Μάιο έως τον Ιούλιο 2013, δια τηλεφώνου, με διαπροσωπικές συνεντεύξεις σε άτομα που εκτελούσαν χρέη φύλακα και κατά κανόνα ανήκαν στο προσωπικό φύλαξης των μουσείων. Ως μονάδες του διερευνώμενου πληθυσμού ορίστηκαν όλα τα μουσεία της ελληνικής επικράτει-

ας, συνολικά 143, επιχειρήθηκε δε η σύσταση ενός τυχαίου (random) δείγματος, το οποίο να περιλαμβάνει το 1/4 του συνολικού πληθυσμού (25%). Τελικά, μετά από 96 αντικαταστάσεις - κατά προσέγγιση το 50% του αρχικού δείγματος -, συμπληρώθηκαν 27 ερωτηματολόγια, ποσοστό περίπου 19% επί του συνολικού αριθμητικού πληθυσμού, το οποίο αποτελεί ένα ικανοποιητικό δείγμα.

Καταστρώθηκε ένα ερωτηματολόγιο με 18 κύριες ερωτήσεις και 68 υποερωτήματα. Η πρώτη ομάδα ερωτήσεων επικεντρώνεται στα χαρακτηριστικά των ερωτωμένων (επάγγελμα, υπηρεσία όπου εργάζονται, σπουδές, κλπ.- βλ. παράρτημα Α', ερ. 1-5, 13, 14), η δεύτερη στις προσβολές και τις παράνομες ενέργειες που έχουν συμβεί στο μουσείο όπου εργάζεται ο ερωτώμενος και έχουν γίνει αντιληπτές από αυτόν (6, 15/ανοιχτή ερώτηση), η τρίτη στα μέσα φύλαξης και προστασίας του μουσείου (7-12, 15/ανοιχτή ερώτηση), και η τέταρτη στις απόψεις του εργαζόμενου τόσο για την έκταση και τη φύση του προβλήματος της προσβολής πολιτιστικών αγαθών και της αρχαιοκαπηλίας, όσο και για την προστασία και τη φύλαξή τους, γενικά, σε όλη την επικράτεια (16, 17). Η τελευταία ερώτηση (18) είναι εντελώς ανοιχτή και δίνει στον ερωτώμενο τη δυνατότητα να συμπληρώσει οποιαδήποτε από τις προηγούμενες δοθείσες από τον ίδιο απαντήσεις, ή να σημειώσει ό,τι άλλο θεωρεί αξιοσημείωτο αναφορικά με το αντικείμενο της έρευνας.

Τέλος, η έρευνα περιλαμβάνει και μια αδρή διαχρονική σύγκριση, για την οποία αξιοποιήσαμε τα δεδομένα που είχαν συλλεγεί κατά την πρώτη φάση του έργου (1999). Η σύγκριση κατέστη εφικτή, αφής στιγμής, η δομή και οι περισσότερες ερωτήσεις του τότε ερευνητικού εργαλείου συμπίπτουν με αυτές του παρόντος (2013) - βλ. και υπό 5.

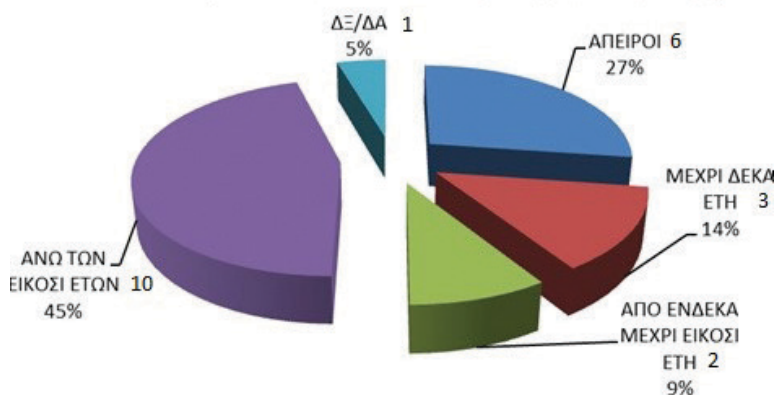
4. Αποτελέσματα (δεδομένα του 2013)

Οι ερωτώμενοι ήταν ως επί το πλείστον μέλη του προσωπικού φύλαξης (22/27, δηλαδή το 81% - ειδικότερα, 18 φύλακες και 4 αρχιφύλακες. Σε πέντε περιπτώσεις, λόγω απουσίας ή κωλύματος του προσωπικού φύλαξης, μας υποδείχθηκε από τους αρμόδιους να λάβουμε συνέντευξη από αρχαιολόγο - υπάλληλο του μουσείου, που ως εκ της θέσεως του στο φορέα, αλλά και λόγω της ιδιότητας του, γνώριζε τα ζητήματα που αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα της έρευνάς μας και ήταν σε θέση να μας δώσει ουσιαστικές απαντήσεις (ερ. 1).

Αναφορικά με την προϋπηρεσία τους στο ίδιο αντικείμενο, η πλειονότητα των φυλάκων δήλωσε επαγγελματική πείρα άνω των 20 ετών (45%), ενώ λιγότεροι είναι εκείνοι με «καμία πείρα» (27%), και εκείνοι με πείρα κάτω των δέκα ετών (14%), ακόμη και συνολικά (41%).

Ως προς την ειδίκευση στον τομέα απασχόλησης (πχ φοίτηση σε Αστυνομική Ακαδημία ή ΙΕΚ με ειδικότητα υπαλλήλου φύλαξης - security) κανένας υπάλληλος δεν απάντησε θετικά (εφ. 13). Σχεδόν οι μισοί πάντως είχαν συναφή ειδίκευση (6 από τους 13) και οι μισοί συναφή επιμόρφωση (5 από τους 10). Η επιμόρφωσή τους αφορούσε την παρακολούθηση σεμιναρίων σχετικών με τον τεχνικό εξοπλισμό της φύλαξης, με θέματα ΑμεΑ («Μουσείο και Τοπική Κοινωνία») ή τη δημόσια διοίκηση, ή σεμιναρίων που διοργανώνει η Ελληνική Αστυνομία, ενώ επ' αυτού αξίζει να παρατεθεί αυτούσια η φράση ενός ερωτώμενου, ότι «το καλύτερο σεμινάριο είναι στην πράξη». Επιπλέον, μία ερωτώμενη είχε απασχοληθεί επαγγελματικά ως λογίστρια, ένας ως διοικητικός υπάλληλος και δύο φύλακες δήλωσαν απόφοιτοι Ανώτατου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος. Τέλος, όλοι οι αρχαιολόγοι (απόφοιτοι πανεπιστημιακής σχολής αρχαιολογίας) είχαν προϋπηρεσία στο ίδιο αντικείμενο, οι τέσσερις δε εκ των πέντε άνω των 11 ετών.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΠΕΙΡΑ ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Σχετικά με την αναφορά στις αρμόδιες αρχές των παράνομων πράξεων που διαπράττονται εντός του μουσείου, σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι (26/27) βεβαίωσαν ότι το μουσείο βρίσκεται σε επαφή με την Ελληνική Αστυνομία και μάλιστα, μαζί με την αστυνομία, οκτώ ανέφεραν και το Υπουργείο Πολιτισμού, με το οποίο, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους, υπάρχει στενή και πάγια συνεργασία των μουσείων (εφ. 5).

Αναφορικά με τις παράνομες ενέργειες που έχουν λάβει χώρα στα μουσεία, οι ερωτώμενοι ανέφεραν 10 περιστατικά, δηλαδή δύο φθορές, τρεις κλοπές αρχαίων αντικειμένων και πέντε άλλα περιστατικά. Τα τελευταία ήταν σε τρεις περιπτώσεις «εισβολή αγνώστων στο χώρο του μουσείου με άγνωστες προθέσεις» (από τις περιγραφές μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι επρόκειτο για

προπαρασκευαστικές πράξεις κλοπής, ενώ σε μια από αυτές τις περιπτώσεις, ο ερωτώμενος δεν θέλησε να μας δώσει περαιτέρω στοιχεία), και οι άλλες δύο απαντήσεις αφορούσαν την παράνομη διενέργεια ανασκαφών. Για τις περιπτώσεις των παράνομων ανασκαφών οι ερωτώμενοι ήταν εξαιρετικά φειδωλοί στην παροχή πληροφοριών και λακωνικοί στις τοποθετήσεις τους, και δεν μας ανέφεραν ούτε καν την περίοδο που έλαβε χώρα το συμβάν.

ΠΑΡΑΝΟΜΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΚΛΟΠΕΣ	3	30%
ΔΙΑΡΡΗΞΕΙΣ	3	30%
ΦΘΟΡΕΣ	2	20%
ΛΑΘΡΑΝΑΣΚΑΦΕΣ	2	20%
ΣΥΝΟΛΟ	10	100%

Οι παραπάνω «εισβολές αγνώστων με άγνωστες προθέσεις», σύμφωνα με τους ερωτώμενους, δεν εξελίχθηκαν σε διάπραξη εγκληματικών πράξεων κατά των φυλασσόμενων αντικειμένων, διότι οι δράστες υπαναχώρησαν μόλις κατάλαβαν ότι πλησίαζε φύλακας και θα γίνονταν αντιληπτοί. Οι δύο «εισβολές» έλαβαν χώρα κατά τα έτη 2000 και 2005 αντίστοιχα, ενώ στην τρίτη περίπτωση ο ερωτώμενος δεν θυμόταν τη χρονική περίοδο του συμβάντος.

Ως προς τις δύο περιπτώσεις φθοράς, η μία από αυτές σίγουρα αναφέρθηκε στην Αστυνομία (για την άλλη δεν λάβαμε απάντηση από τον ερωτώμενο), ενώ και οι τρεις κλοπές αρχαίων αντικειμένων αναφέρθηκαν από τους αρμόδιους του μουσείου στην Αστυνομία, η μια δε και στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών. Το ίδιο συνέβη και για τις τρεις περιπτώσεις εισβολής αγνώστων στο μουσείο ενώ για αναφορές λαθροανασκαφών στις Αρχές, όπως προαναφέρθηκε, δεν μας παρασχέθηκαν στοιχεία.

ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΠΡΑΞΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΩΝ	ΑΝΑΦΟΡΑ
Κλοπή	3	3/3
Φθορά	2	1/2
Εισβολή	3	3/3
Λαθροανασκαφές	2	0/3

Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι οι υπάλληλοι που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο αγνοούσαν το πώς ταξινομήθηκαν από την Αστυνομία ή άλλες αρχές τα αναφερθέντα από τους αρμόδιους των μουσείων περιστατικά. Ανα-

μενόμενο θα ήταν, για τις ήσσονος σημασίας πράξεις (για παράδειγμα, μικροφθορά που αποκαθίσταται εύκολα), να μη δοθεί μεγάλη έκταση, ακόμα και να μην υπάρξει καν άσκηση ποινικής δίωξης. Όταν, όμως, προκύπτουν περιστατικά κλοπών και σημαντικών φθορών αρχαίων αντικειμένων ή άλλων εξίσου σοβαρών πράξεων, αναμενόμενο θα ήταν να κληθούν οι φύλακες από τις αρχές για να καταθέσουν εκ νέου και δια ζώσης τα όσα γνωρίζουν για το περιστατικό τόσο σε προανακριτικό και ανακριτικό στάδιο, όσο και στο ακροατήριο, αν υποθέσει κανείς ότι θα έφθανε ως εκείνο το σημείο η υπόθεση. Η άγνοια αυτή είναι ενδεικτική της έλλειψης αμφίδρομης επικοινωνίας και ενδεχομένως εκτεταμένης και ολοκληρωμένης συνεργασίας των αρμόδιων αρχών και των υπαλλήλων φύλαξης στην εξιχνίαση των παράνομων πράξεων που τελέστηκαν στα μουσεία. Μπορεί ωστόσο να δικαιολογηθεί και από το γεγονός ότι για τις ανάγκες της διαλεύκανσης υποθέσεων που σχετίζονται με περιστατικά παράνομων πράξεων, οι αρχές δεν δίνουν πληροφορίες για την περαιτέρω εξέλιξη της σχετιζόμενης με τα περιστατικά αυτά υπόθεσης, ούτε καν σ' εκείνους που τα καταγγέλλουν. Έτσι κι αλλιώς, εφόσον κινηθεί ποινική διαδικασία οι φύλακες είναι απλοί μάρτυρες και όχι διάδικοι, δεδομένου ότι δεν νομιμοποιούνται να παρασταθούν ως πολιτικώς ενάγοντες, ενώ η σύνταξη και η γνωστοποίηση του καταλόγου μαρτύρων κατηγορίας στον κατηγορούμενο είναι ούτως ή άλλως, υποχρέωση της εισαγγελίας (άρ. 326 ΚΠΔ).

Ως ευάλωτα αρχαία αντικείμενα που φυλάσσονται στα μουσεία, οι ερωτώμενοι χαρακτήρισαν τα μικρά και πολύτιμα (7 απαντήσεις), τα αντικείμενα που βρίσκονται εκτεθειμένα σε ανοιχτό χώρο (5), τα χρυσά (4) ή και όλα τα αντικείμενα του μουσείου (επίσης 4 απαντήσεις). Από τους υπόλοιπους, τέσσερις απάντησαν ότι η φύλαξη είναι επαρκής και δεν υπάρχουν ευάλωτα αντικείμενα, ενώ δύο ερωτώμενοι δεν θέλησαν να πουν την άποψή τους (ερ. 7).

ΕΥΑΛΩΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Τα μικρά και πολύτιμα	7	26%
Τα εκτεθειμένα σε ανοιχτό χώρο	5	18%
Τα χρυσά	4	15%
Όλα	4	15%
Κανένα - επαρκής φύλαξη	4	15%
ΔΞ/ΔΑ	3	11%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Οι ερωτήσεις για την προστασία των αντικειμένων που φυλάσσονται σε μουσεία επικεντρώνονται κυρίως στη φύση των τεχνικών μέσων. Σύμφωνα

με τις απαντήσεις των ερωτωμένων, τα τεχνικά μέσα προστασίας που διαθέτουν τα μουσεία είναι σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις το σύστημα συναγεριμού (26/27), σε 20 η πυρασφάλεια και σε 18 το κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης με κάμερες. Συνδυασμός όλων των παραπάνω υπήρχε σε 12 μουσεία (44%), ενώ σε 14 (52%), συνδυασμός τουλάχιστον δύο μέσων προστασίας. Παρατηρούμε δηλαδή ότι περίπου στα μισά μουσεία (12/26) υπάρχει επαρκής υλικοτεχνικός εξοπλισμός με συνδυασμό και των τριών συνηθέστερων μέσων ασφαλείας και δεν υπάρχει απάντηση που να δείχνει ότι έστω και ένα μουσείο είναι χωρίς εξοπλισμό οποιουδήποτε τύπου εκ των ανωτέρω τριών (υπο-ερ. 8.1.).

ΤΕΧΝΙΚΑ ΜΕΣΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Συναγεριμός και πυρασφάλεια	8	30%
Συναγεριμός και κάμερες	6	22%
Συναγεριμός, πυρασφάλεια και κάμερες	12	44%
ΔΞ/ΔΑ	1	4%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Τα παραπάνω τεχνικά μέσα χρησιμοποιήθηκαν με τρόπο που συνέβαλε, όχι απλά στην πρόληψη, όπως εξ αντικειμένου επιβάλλει η φύση τους, αλλά και στην καταστολή παράνομων ενεργειών σε δύο περιπτώσεις (υπο-ερ. 8.2.). Συγκεκριμένα, στη μία περίπτωση, κατά τον ερωτώμενο, άγνωστοι μπήκαν από το παράθυρο, κατέβασαν τρεις εικόνες και πριν προλάβουν να ολοκληρώσουν την κλοπή, έφυγαν μόλις άκουσαν ότι ο φύλακας έβαλε το κλειδί στην πόρτα της αίθουσας του μουσείου. Το περιστατικό συνέβη το 2011 και αναφέρθηκε στην Αστυνομία. Για τη δεύτερη περίπτωση ο φύλακας δεν ήθελε να δώσει περισσότερες πληροφορίες.

Η αποτελεσματικότητα των τεχνικών μέσων εκτιμήθηκε γενικά ως υψηλού επιπέδου από τους ερωτώμενους (ερ. 9). Ειδικότερα, σχεδόν οι μισοί (12/27) τα χαρακτήρισαν αποτελεσματικά, εννέα πολύ αποτελεσματικά, ένας απάντησε μεν θετικά άλλα αόριστα («προσπαθούμε να έχουμε αποτέλεσμα και να συγχρονιζόμαστε με την αγορά του εγκλήματος»), ενώ πέντε ερωτώμενοι δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση.

ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΠΟΛΥ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΑ	9	33%
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΑ	12	44%
ΘΕΤΙΚΑ	1	4%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ/ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	5	19%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Αναφορικά με την ενδεχόμενη μείωση του προσωπικού φύλαξης, αλλά και του υλικοτεχνικού εξοπλισμού, και την επίδραση της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών στη μείωση αυτή (ερ. 10 & 11), η αίσθηση που αποκομίζει κανείς με μια πρώτη ανάγνωση των απαντήσεων των ερωτωμένων, είναι ότι το προσωπικό μειώθηκε αισθητά και παράλληλα μεταβλήθηκαν προς το χειρότερο οι συνθήκες εργασίας στα μουσεία, ενώ τα τεχνικά μέσα ασφαλείας δεν μειώθηκαν σε καμία περίπτωση. Συγκεκριμένα, 16 ερωτώμενοι υποστήριξαν ότι το προσωπικό όντως μειώθηκε κατά τα τελευταία πέντε έτη (χωρίς να λάβουμε απαντήσεις ως προς τον ειδικότερο προσδιορισμό του χρονικού πλαισίου), κυρίως λόγω μη αντικατάστασης υπαλλήλων που βγήκαν στη σύνταξη. Από τους υπόλοιπους, οι επτά αποκρίθηκαν ότι το προσωπικό φύλαξης στο μουσείο όπου εργάζονται δεν μειώθηκε, ενώ τρεις απάντησαν ότι το προσωπικό αυξήθηκε και προσδιόρισαν ότι η αύξηση αυτή οφείλεται είτε σε προσλήψεις εποχιακού προσωπικού (1), είτε σε αποσπάσεις υπαλλήλων που ανήκαν οργανικά σε άλλο φορέα (2).

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΑΥΞΗΘΗΚΕ	3	11%
ΜΕΙΩΘΗΚΕ	16	59%
ΔΕΝ ΜΕΙΩΘΗΚΕ	7	26%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ/ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	4%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Η τελευταία θεματική ενότητα του ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα αφορούσε τη γνώμη των ερωτωμένων ως προς το πρόβλημα της προσβολής πολιτιστικών αγαθών στη χώρα μας γενικά. Οι απόψεις που εκτέθηκαν ως προς το αν το πρόβλημα της προσβολής πολιτιστικών αγαθών στη σημερινή του μορφή και έκταση είναι σοβαρότερο, ίδιου επιπέδου ή ηπιότερο σε σύγκριση με το παρελθόν ήταν μοιρασμένες (ερ. 16.1.). Ειδικότερα, οκτώ ερωτώμενοι υποστήριξαν την πρώτη άποψη, οκτώ ότι το πρόβλημα παραμέ-

νει σταθερό και επίσης άλλοι οκτώ ότι ήταν σοβαρότερο παλαιότερα, χωρίς όμως να επιχειρήσουν τον προσδιορισμό του χρονικού σημείου που έθεσαν ως όριο ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν. Μόνο μια απάντηση περιείχε τη φράση «τώρα με την κρίση», η οποία, μπορεί να ερμηνευθεί ότι αφορά τα τελευταία 3-4 έτη.

Για την επίδραση της κρίσης στη δράση των αρχαιοκαπήλων (υπο-ερ. 16.2.), παρατηρήθηκε από έναν ερωτώμενο ότι αυτή δεν έχει επηρεάσει τους αρχαιοκάπηλους, από άλλον αναφέρθηκε ότι «ίσως ψάχνουν πιο πολύ», και από τρίτο αναφέρθηκε επίσης κάτι παρόμοιο, και ότι ενδεχομένως η κρίση να τους έχει επηρεάσει. Την ίδια περίπτωση άποψη διατύπωσε και τέταρτος ερωτώμενος («όλοι ψάχνουν κάτι»), ενώ υποστηρίχθηκε και η άποψη ότι «η ανεργία μπορεί να οδηγήσει στην αρχαιοκαπηλία». Ένας φύλακας απάντησε ότι η κρίση έχει επιδράσει στην έξαρση των περιστατικών αρχαιοκαπηλίας και άλλος ότι έχει επέλθει αύξηση κλοπών και ότι, λόγω της κρίσης, οι αρχαιοκάπηλοι έχουν περισσότερα κίνητρα για προσβολές αρχαιολογικών χώρων. Επιπλέον, άλλος φύλακας άφησε να εννοηθεί ότι εφόσον οι αρχαιοκάπηλοι δρουν με κίνητρο τα χρήματα, η έλλειψή τους σε περίοδο οικονομικής κρίσης αυξάνει τις πιθανότητες τέλεσης σχετικών εγκλημάτων εκ μέρους τους. Κοντολογίς, από τα σχόλια εκείνων που αποκρίθηκαν στην ερώτηση προκύπτει η γενική εκτίμηση της αύξησης του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας και της επέκτασης της δράσης των αρχαιοκαπήλων.

Για την επίδραση της κρίσης στη φύλαξη (υπο-ερ. 17.2.) απάντησαν μόνο τρεις ερωτώμενοι, και όλοι επικεντρώθηκαν στην οφειλόμενη στην οικονομική κρίση περικοπή δαπανών και άρα έλλειψη κρατικών κονδυλίων που με τη σειρά της συνεπάγεται τη μείωση του προσωπικού φύλαξης, καθώς δεν γίνονται νέες προσλήψεις και όσοι φύλακες αποχωρούν δεν αντικαθίστανται.

Για την επάρκεια της προστασίας των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων, στη χώρα μας, οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν θετικά (15), έξι αρνητικά, και επίσης άλλοι έξι δεν απάντησαν (υπο-ερ. 17.1). Από εκείνους που απάντησαν αρνητικά, οι τρεις ανέδειξαν το πρόβλημα της έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού, ενώ ένας επεσήμανε ότι το κράτος δεν προστατεύει την πολιτισμική κληρονομιά του. Ως πιο ευάλωτοι στόχοι υποδείχθηκαν τα απομονωμένα μουσεία και οι αντίστοιχοι αρχαιολογικοί χώροι (πρόκειται για απάντηση που λάβαμε από έναν μόνο ερωτώμενο - ανοιχτή ερώτηση 17.1.1.).

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ	ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΕΠΑΡΚΗΣ	15	56%
ΑΝΕΠΑΡΚΗΣ	6	22%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ/ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	6	22%
ΣΥΝΟΛΟ	27	100%

Η εξέλιξη της τεχνολογίας και κατ' επέκταση, των συστημάτων προστασίας που χρησιμοποιούν τα μουσεία, εκτιμήθηκε ως παράγοντας που συνέβαλε τα μέγιστα στο ζήτημα της φύλαξης των αρχαιοτήτων, σύμφωνα με την άποψη 22 ερωτωμένων (υπο-ερ. 17.3.). Όσον αφορά την επίδραση της τεχνολογίας στην αποτροπή της αρχαιοκαπηλίας, μόνον πέντε ερωτώμενοι δεν απάντησαν στην ερώτηση, ενώ όλοι οι υπόλοιποι απάντησαν θετικά. Μάλιστα, σύμφωνα με τέσσερις ερωτώμενους, τα εν λόγω μέσα είναι αποδοτικά, με την έννοια ότι το όφελος από τη χρήση τους ξεπερνά το κόστος αγοράς, συντήρησης και λειτουργίας τους.

Για την καλύτερη φύλαξη και την αποτροπή των παράνομων ενεργειών εννέα (33%) ερωτώμενοι πρότειναν την αύξηση του προσωπικού φύλαξης, ενώ η δεύτερη σε συχνότητα πρόταση, επτά ερωτωμένων (26%), ήταν η αύξηση του (μόνιμου) προσωπικού σε συνδυασμό με την αύξηση ή την βελτίωση των τεχνικών μέσων ασφαλείας. Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι το 59% των ερωτωμένων αναφέρθηκαν στην ανάγκη αύξησης του προσωπικού, το οποίο, κατά τα τελευταία έτη μειώνεται, όπως μας απάντησαν οι περισσότεροι (ερ. 10), χαρακτηριστική δε είναι η φράση ερωτώμενου ότι «τα μηχανήματα δεν αρκούν». Μόνο ένας πρότεινε αποκλειστικά τη χρήση τεχνικών μέσων ασφαλείας χωρίς περαιτέρω συνδυασμό της με αύξηση του προσωπικού, ενώ 2 ακόμα ερωτώμενοι εστίασαν στην ανάγκη περισσότερης οργάνωσης, ο ένας δε εξ αυτών υπό την έννοια της «περισσότερης προσοχής στα προβλήματα».

Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι, στη συγκεκριμένη ερώτηση που απαιτεί κριτική σκέψη και διατύπωση συγκεκριμένης θέσης για το πρόβλημα των παράνομων προσβολών των αρχαίων αντικειμένων, οκτώ άτομα δεν θέλησαν να απαντήσουν (30%). Πρόκειται για το 1/3 των ερωτωμένων και προβληματίζει η εμφάνιση αυτής της στάσης σε τόσο μεγάλο ποσοστό, καθώς η διατύπωση προτάσεων από τους άμεσα εμπλεκόμενους μπορεί να θεωρηθεί ως το πρώτο βήμα για την ορθή αντιμετώπιση προβλημάτων.

5. Συγκρίσεις δεδομένων (1999 και 2013)

Τα δεδομένα της προηγούμενης έρευνας είχαν συλλεγεί το 1999, στο πλαίσιο

προπτυχιακού μαθήματος από φοιτητές που εργάστηκαν σε εθελοντική βάση και το δείγμα ήταν βολικό, αποτελούμενο από 22 ερωτώμενους, ενώ στην παρούσα έρευνα είναι τυχαίο, δηλαδή αντιπροσωπευτικό, και αποτελείται από 27 ερωτώμενους. Επίσης, στην προηγούμενη έρευνα είχαν περιληφθεί και οι αρχαιολογικοί χώροι, πράγμα που δεν κατέστη εφικτό, υπό τις συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας του 2013, και επίσης, σημαντική διαφορά σε σχέση με την παρούσα έρευνα, ήταν η επί τόπου παρουσία του ερευνητή στο μουσείο, όπου εργαζόταν ο ερωτώμενος φύλακας. Παρά τις δυσχέρειες αυτές αποφασίσαμε να προβούμε σε αδρές συγκριτικές εκτιμήσεις, για δύο κυρίως λόγους: Ο πρώτος είναι, όπως τονίσαμε εξαρχής (3.), το γεγονός ότι η δομή και οι περισσότερες ερωτήσεις του τότε (1999) ερευνητικού μας μέσου συμπίπτουν με εκείνες της παρούσας έρευνας. Ο δεύτερος, και κυριότερος, είναι ότι το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει ούτως ή άλλως, και στη δεύτερη φάση (2013) ερωτήσεις για όλη την επικράτεια, οι οποίες επικεντρώνονται και σε αρχαιολογικούς χώρους. Μέσω δε των ερωτήσεων αυτών συγκεντρώσαμε αξιολογικά στοιχεία και πληροφορίες για τα διερευνώμενα ζητήματα που μπορούν να καταστούν συγκρίσιμα.

Στην πρώτη έρευνα (1999) οι παράνομες πράξεις που αναφέρθηκαν ήταν συνολικά 26, ενώ στη δεύτερη (2013) μόλις 10, μολονότι το δείγμα της ήταν μεγαλύτερο (27 έναντι 22 μουσείων). Σ' αυτό εκτιμάται ότι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο η επιτόπια παρουσία των ερευνητών κατά την πρώτη φάση και η διαζώσης διεξαγωγή της συνέντευξης, που ενισχύει την εμπιστοσύνη, σε αντίθεση με την τηλεφωνική επαφή που υποχρεωτικά επελέγη στη δεύτερη επαναληπτική έρευνα. Η δια τηλεφώνου επικοινωνία ενδεχομένως να δημιουργήσει επιφυλακτικότητα στους ερωτώμενους ως προς την παροχή πληροφοριών, καθώς ακόμα και αυτοί που μας απάντησαν θετικά παρουσιάστηκαν εξαιρετικά φειδωλοί και λακωνικοί στις τοποθετήσεις τους και δεν μας ανέφεραν ούτε καν την περίοδο που έλαβαν χώρα τα συμβάντα, επικαλούμενοι συνήθως θέματα ασφαλείας.

Και από τις δύο έρευνες προέκυψε ότι το προσωπικό των μουσείων, κατά κανόνα, συνεργάζεται με την Ελληνική Αστυνομία σε ζητήματα παράνομων πράξεων που τελούνται μέσα σε αυτά. Επίσης, και στις δύο έρευνες οι ερωτώμενοι απάντησαν ότι δεν ήξεραν πώς αξιολογήθηκαν οι αναφερθείσες παράνομες πράξεις από τις αρμόδιες αρχές (κυρίως από την Ελληνική Αστυνομία). Μάλιστα, δεν είχαμε ούτε μία θετική απάντηση σχετικά με τη γνώση για το πώς αξιολόγησε η Αστυνομία τις παράνομες πράξεις από τους 49 συνολικά εργαζόμενους σε μουσεία, που συμμετείχαν στην έρευνα, και στις δύο φάσεις της.

Αναφορικά με τα τεχνικά μέσα προστασίας παρατηρείται ότι η εγκατάσταση συστήματος συναγερμού είναι συνυφασμένη με τη λειτουργία του μου-

σειού, καθώς το συγκεκριμένο τεχνικό μέσο αναφέρθηκε συνολικά σε 46 από τις 49 περιπτώσεις. Επίσης, κατά τους ερωτώμενους, ενώ το 1999 περίπου τα μισά μουσεία (10) είχαν σύστημα πυρασφάλειας και άλλα τόσα διέθεταν κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης, το 2013, σύστημα πυρασφάλειας υπήρχε στο 74% των μουσείων, ενώ το κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης στο 67%. Η σύγχρονη λειτουργία και των τριών τεχνικών μέσων διαπιστώθηκε μόνο σε έξι περιπτώσεις (27%) το 1999, ενώ το 2013 (44%) μουσεία σε 12 (44%). Με λίγα λόγια, σε διάστημα 14 ετών, τα μέσα προστασίας ενισχύθηκαν και μάλιστα αυξήθηκαν σημαντικά, τόσο το καθένα ξεχωριστά όσο και οι συνδυασμοί ορισμένων εξ αυτών, ή και ο συνδυασμός όλων.

Τα μέσα αυτά χρησιμοποιήθηκαν ενίοτε, σε λίγες περιπτώσεις, και με τρόπο κατασταλακτικό τέλεσης παράνομων πράξεων, όπως προέκυψε και από τις δύο έρευνες. Ειδικότερα, το 1999 αναφέρθηκε τέτοια χρήση σε τρεις περιπτώσεις, σε σύνολο 22 μουσείων (13,6%), ενώ το 2013 σε δύο περιπτώσεις, σε 27 μουσεία (7,4%).

Η θετική συμβολή της τεχνολογικής εξέλιξης στην προστασία των μουσείων εν γένει, υπογραμμίστηκε και στις δύο έρευνες από τους ερωτώμενους, και μάλιστα δεν υπήρξε καμία αρνητική απάντηση στη σχετική ερώτηση. Περαιτέρω δε, αν συνδυαστεί αυτό το δεδομένο με την αναφορά σαφώς λιγότερων παράνομων πράξεων το 2013 απ' ό,τι το 1999, τότε η άποψη αυτή εμφανίζεται, εκ πρώτης όψεως ενισχυμένη (ωστόσο, βλ. και αμέσως παρακάτω, υπό 6). Τέλος, ιδιαίτερα αυξημένο εμφανίζεται το 2013, το ποσοστό εκείνων που θεωρούν τα εκτεθειμένα σε ανοικτό χώρο αντικείμενα ως ευάλωτα (18%) σε σχέση με εκείνο του 1999 (4%), ενώ το ποσοστό εκείνων που θεωρούν τη φύλαξη επαρκή εμφανίζεται μειωμένο κατά το ήμισυ (30,5% το 1999 και 15% το 2013).

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι, σύμφωνα με τη γνώμη των ερωτωμένων, έχουν μειωθεί οι παράνομες πράξεις που τελούνται στα μουσεία, ότι τα τεχνικά μέσα προστασίας των μουσείων έχουν αυξηθεί κατά την τελευταία δεκαετία και ότι η οικονομική κρίση δεν μείωσε μεν τα τεχνικά μέσα προστασίας των μουσείων, συνέβαλε ωστόσο αποφασιστικά στη μείωση του ανθρώπινου δυναμικού φύλαξης, καθώς όσοι αποχώρησαν, για οποιοδήποτε λόγο, δεν αναπληρώθηκαν από νέους υπαλλήλους. Λίγες είναι οι φορές που χρειάστηκε να ενεργοποιηθεί κάποιο από τα συστήματα προστασίας για την καταστολή παράνομων πράξεων, με ποσοστά που κυμαίνονται κάτω από το 15%, και μάλιστα, στη δεύτερη έρευνα είναι μειωμένες κατά το ήμισυ. Η συνεργασία των υπαλλήλων με τις αρμόδιες αρχές και ειδικά την Ελληνική Αστυνομία, ως προς την αναφορά των παράνομων πράξεων, παραμένει σταθερή, όποτε απαιτείται, ενώ αντιθέτως, δεν έχει αλλάξει με το πέρασμα του χρόνου, η έλλειψη ανατροφοδότησης των φυλάκων για τα καταγγεληθέντα περιστατικά,

και συγκεκριμένα, η γνώση τους σχετικά με την αξιολόγηση από τις αρχές των περιστατικών που οι ίδιοι ανέφεραν ως παράνομες πράξεις σε αυτές.

6. Ερμηνεία των δεδομένων

Από την παραπάνω παρουσίαση προκύπτουν ενδιαφέροντα ευρήματα, για 1) το ανθρώπινο δυναμικό της φύλαξης 2) τον υλικοτεχνικό εξοπλισμό των μουσείων, 3) τις παράνομες πράξεις και τα ευάλωτα αντικείμενα και, τέλος, 4) τη συνεργασία των υπαλλήλων με την αστυνομία.

Για το ανθρώπινο δυναμικό των μουσείων, διαπιστώνει κανείς ότι η επαγγελματική πείρα των περισσότερων φυλάκων υπερβαίνει τα 10 έτη. Κανείς όμως από τους φύλακες δεν είχε ειδικευση στον τομέα απασχόλησής του (λ.χ. φοίτηση σε αστυνομική ακαδημία ή ΙΕΚ με ειδικότητα υπαλλήλου φύλαξης - security), οι περισσότεροι δε από αυτούς είχαν κάποια ειδικευση/επαγγελματική εμπειρία ή επιμόρφωση σε τομείς, που δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν συναφείς με τα καθήκοντα του φύλακα. Ωστόσο, ένας από τους ερωτώμενους υπογράμμισε τη σημασία της επαγγελματικής πείρας, ως προϋπόθεσης αποδοτικότητας του έργου του φύλακα, επισημαίνοντας ότι «το καλύτερο σεμινάριο είναι στην πράξη» (4).

Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι περισσότεροι φύλακες δεν έχουν μια ad hoc εξειδίκευση στον τομέα τους, κάποιοι από αυτούς έχουν αυξημένα τυπικά προσόντα (πτυχίο ΑΕΙ), ωστόσο, από ορισμένες απαντήσεις προκύπτει, ως το κυριότερο πρόβλημα μη επαρκούς προστασίας των μουσείων, η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, χωρίς να αναφέρεται και η εξειδίκευσή, ως προϋπόθεση της στελέχωσης των μουσείων. Έμμεσα προκύπτει, επίσης, ότι το προσωπικό στα μουσεία μειώθηκε αισθητά συγκριτικά με την προγενέστερη περίοδο, και παράλληλα μεταβλήθηκαν προς το χειρότερο οι συνθήκες εργασίας. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται η διαχρονική ενίσχυση της τεχνολογικής θωράκισης των μουσείων: Τα τεχνικά μέσα ασφαλείας όχι μόνο δεν μειώθηκαν, αλλά, συγκρίνοντας τα δεδομένα της πρώτης (1999) και της δεύτερης φάσης του έργου (2013), διαπιστώνει κανείς τη μεγάλη τους αύξηση. Εδώ πρέπει να υπενθυμίσουμε (παραπάνω, υπό 5) ότι τα στοιχεία της δεύτερης φάσης προέρχονται αποκλειστικά από μουσεία, ενώ στην πρώτη φάση προσεγγίσαμε και αρχαιολογικούς χώρους, οι οποίοι, κατά κανόνα, προστατεύονται πλημμελώς συγκριτικά με τα μουσεία. Επομένως, η αύξηση και η βελτίωση των τεχνικών μέσων, ενδέχεται να είναι, σε κάποιο βαθμό, φαινομενική. Πάντως, κανένας ερωτώμενος δεν αμφισβήτησε τη συμβολή της

εξέλιξης της τεχνολογίας στην προστασία των μουσείων, και μάλιστα πολλοί απάντησαν θετικά στη σχετική ερώτηση.

Η μεγαλύτερη επάρκεια σε τεχνικά μέσα, κατά τη δεύτερη φάση της έρευνας, ενδέχεται να ερμηνεύει και τον μικρότερο αριθμό παρανόμων πράξεων κατά τη φάση αυτή, από ό,τι κατά την πρώτη φάση. Και αυτή ωστόσο η ερμηνεία προσκρούει στο πρόβλημα της μη επέκτασης της έρευνας στους αρχαιολογικούς χώρους κατά τη δεύτερη φάση (υπό 5), καθότι τα μουσεία διαθέτουν κατά κανόνα επαρκέστερο εξοπλισμό φύλαξης, από ό,τι οι αρχαιολογικοί χώροι. Επίσης, από άλλα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις χρειάστηκε να ενεργοποιηθεί κάποιο από τα συστήματα προστασίας για την καταστολή παρανόμων πράξεων, και μάλιστα, κατά τη δεύτερη έρευνα, όπου ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός υπερείχε, οι περιπτώσεις ενεργοποίησης ήταν μειωμένες κατά το ήμισυ. Επομένως, δεδομένου ότι τα τεχνικά μέσα δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνται συχνά για να κατασταλούν παράνομες πράξεις, δεν μπορεί να συναγάγει κανείς ανεπιφύλακτα το συμπέρασμα ότι ο τεχνικός εξοπλισμός συνέβαλε άμεσα στην παρατηρούμενη μείωση των παράνομων ενεργειών.

Οι παράνομες πράξεις που ανέφεραν οι ερωτώμενοι στην πρώτη φάση ήταν υπερδιπλάσιες (26) από εκείνες που ανέφεραν στη δεύτερη (10), και τούτο μολονότι τα μουσεία που προσεγγίσαμε ήταν περισσότερα στη δεύτερη φάση (27 έναντι 22). Σ' αυτή τη μείωση, όπως αναφέραμε, ενδέχεται να συνετέλεσε και η αύξηση των τεχνικών μέσων προστασίας των μουσείων και η τεχνολογική εξέλιξη των μέσων, με την πάροδο του χρόνου. Ωστόσο, εκτός από την επιφύλαξη που ήδη διατυπώσαμε παραπάνω, για την ερμηνεία αυτού του δεδομένου υπάρχει και ένα ακόμη ζήτημα: Η επιτόπια παρουσία των ερευνητών κατά την πρώτη φάση, ενδεχομένως να συνετέλεσε στη μεγαλύτερη ανταπόκριση των φυλάκων στα ερωτήματα για τις παράνομες ενέργειες, και στην καλύτερη συνεργασία- αλληλοκατανόηση με τον ερευνητή, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα και την καταγραφή περισσότερων περιστατικών. Γενικά, πάντως, οι ερωτώμενοι ήταν εξαιρετικά φειδωλοί στην παροχή πληροφοριών, αναφορικά με ορισμένα αδικήματα, όπως οι λαθρονασκαφές, για τις οποίες δεν παρείχαν και στοιχεία σχετικά με την αναφορά τους στις Αρχές. Άλλωστε, οι περισσότεροι απέφυγαν να απαντήσουν στις ανοιχτές ερωτήσεις για την έκταση και τη φύση της αρχαιοκαπηλίας, όπως και για την προστασία των μουσείων.

Και από τις δύο έρευνες προέκυψε ότι το προσωπικό των μουσείων, κατά κανόνα, συνεργάζεται με την Ελληνική Αστυνομία σε ζητήματα παράνομων πράξεων που τελούνται μέσα σε αυτά, κανένας δε από τους 49, συνολικά, ερωτώμενους, που συμμετείχαν και στις δύο φάσεις της έρευνας, δεν απάντησε

θετικά στο ερώτημα, εάν γνωρίζει πως αξιολόγησαν (και από νομικής - ποινικής απόψεως) οι αρχές τις παράνομες πράξεις. Διαπιστώνεται, επομένως, ότι η συνεργασία των υπαλλήλων με τις αρμόδιες αρχές - αναφορά των παράνομων πράξεων σε αυτές - εμφανίζεται, διαχρονικά, σταθερή και απρόσκοπτη, ενώ αντιθέτως, δεν παρουσιάζει βελτιώσεις η ανατροφοδότηση των μελών του προσωπικού φύλαξης από τις αρχές με πληροφορίες για τα καταγγεληθέντα από τα ίδια τα μέλη περιστατικά. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε ποικιλία παραγόντων, αλλά και στις λειτουργίες των φορέων, δεδομένων των διατάξεων και των κανόνων που τους διέπουν.

Όσον αφορά τα ευάλωτα αντικείμενα αξιοσημείωτη είναι η έντονη αύξηση της επιφυλακτικότητας των ερωτωμένων κατά την παρούσα έρευνα, σε σχέση με την προηγούμενη, αναφορικά με την επάρκεια της φύλαξής τους (το ποσοστό όσων θεωρούν τη φύλαξη αυτή επαρκή μειώθηκε κατά το ήμισυ), όπως επίσης και για την έκθεση αντικειμένων σε ανοιχτούς χώρους (από 4% σε 18%). Αυτά τα δεδομένα θα μπορούσαν να είναι ενδεικτικά και του ότι η ενίσχυση του τεχνικού εξοπλισμού των μουσείων δεν συνετέλεσε απαραίτητα στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης στο έργο της φύλαξης και της αποτροπής κινδύνων παράνομων ενεργειών. Πάντως, από τα δεδομένα μας δεν ήταν εφικτό να προκύψουν συσχετίσεις ανάμεσα, λ.χ., στο μέγεθος ή την αξία των αντικειμένων και τις παράνομες ενέργειες που συνήθως συμβαίνουν στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους.

7. Συμπεράσματα και περιορισμοί της έρευνας

Από την παραπάνω ερμηνεία των δεδομένων μπορεί κανείς να συμπεράνει γενικώς, ότι έχουν μειωθεί οι παράνομες πράξεις που τελούνται στα μουσεία, ότι τα τεχνικά μέσα προστασίας των μουσείων αυξήθηκαν σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια και ότι η οικονομική κρίση δεν μείωσε μεν τα τεχνικά μέσα προστασίας των μουσείων, συνέβαλε, όμως, αποφασιστικά, στη μείωση του ανθρώπινου δυναμικού φύλαξης. Η εξέλιξη της τεχνολογίας εκτιμάται ως παράγοντας που συνέβαλε τα μέγιστα στη φύλαξη και επίσης, υπερισχύουν απόψεις όπως ότι τα τεχνικά μέσα φύλαξης είναι αποτελεσματικά και ότι η προστασία των μουσείων είναι επαρκής. Ωστόσο, οι ερωτώμενοι που θεωρούν τα τεχνικά μέσα ως επαρκή είναι λιγότεροι στην παρούσα έρευνα απ' ό,τι ήταν παλαιότερα, ενώ οι περισσότεροι, παρά το γεγονός ότι τάσσονται υπέρ της τεχνολογικής εξέλιξης, προτιμούν την αύξηση του προσωπικού φύλαξης από την ενίσχυση των τεχνικών μέσων προστασίας. Αυτή η εκ πρώτης όψεως αντιφατική στάση ίσως να ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι περισσότεροι ερω-

τώμενοι ανήκαν, εκ των πραγμάτων τουλάχιστον, στην επαγγελματική κατηγορία των φυλάκων, την οποία και θα ήθελαν να υποστηρίξουν. Θα μπορούσε ωστόσο η στάση τους να ερμηνευθεί και ως αντίδραση σε υπερβολική ή άνευ συγκεκριμένου σχεδίου μείωση του προσωπικού.

Πάντως δύσκολα θα μπορούσε να καταλήξει κανείς από τα δεδομένα μας σε άνευ επιφυλάξεων συμπεράσματα, διότι εκτός των άλλων, ήταν λίγα και αντιμετωπίσαμε πολλές δυσχέρειες τόσο κατά τη συλλογή τους όσο και κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Σημαντικό πρόβλημα υπήρξε η διστακτικότητα ή ακόμη και άρνηση, σε πολλές περιπτώσεις, των αρμοδίων και υπαλλήλων των μουσείων, να συνεργαστούν μαζί μας, και των ερωτωμένων ν' απαντήσουν σε καίρια ερωτήματα, ή να δώσουν πλήρεις απαντήσεις. Ειδικότερα, όπως ήταν αναμενόμενο, οι ερωτώμενοι έδωσαν πιο διεξοδικές απαντήσεις σε ζητήματα που αφορούν τον χώρο φύλαξης όπου ασκούν τα καθήκοντα τους, και εμφάνισαν διστακτικότητα ή απέφυγαν ν' απαντήσουν σε γενικές ερωτήσεις που αφορούν τη φύλαξη των αρχαιοτήτων στη χώρα μας εν γένει. Εμφανίστηκαν, επίσης, επιφυλακτικοί και διστακτικοί στο να παράσχουν πληροφορίες αναφορικά με ζητήματα, όπως η αποδοτικότητα των μέσων νέας τεχνολογίας για την αποτροπή και την εξιχνίαση περιστατικών αρχαιοκαπηλίας ή η επίδραση της οικονομικής κρίσης στη φύλαξη των αρχαιοτήτων. Εκείνοι, άλλωστε, οι οποίοι εκτίμησαν την προστασία των μουσείων ως ανεπαρκή, δεν προσδιόρισαν περαιτέρω την εστία του προβλήματος.

Το είδος των ερωτήσεων, το επίπεδο των γνώσεων ή η έλλειψη σφαιρικής αντίληψης των ζητημάτων από ορισμένους ερωτώμενους, μπορεί να είναι μερικοί από τους λόγους για τους οποίους δεν απαντήθηκαν ή ήταν ελλιπείς οι απαντήσεις σε ορισμένες, σημαντικές για την έρευνα, ερωτήσεις. Εντούτοις, εδώ θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και άλλοι λόγοι που εξηγούν τη διστακτικότητα ή και τη σιωπή των υπευθύνων των μουσείων ή των ερωτωμένων, λόγοι δηλαδή που ανάγονται στη δεδομένη συγκυρία, κατά την οποία έχει καταστεί απαιτητή η μείωση προσωπικού στο δημόσιο τομέα εν γένει. Η διστακτικότητα ή η άρνηση αυτή μπορεί να οφείλεται στον φόβο του ερωτώμενου υπαλλήλου για έλεγχο, με αρνητικές επιπτώσεις, που ενδέχεται να υποστεί από τους προϊσταμένους του.

Ένα από τα ζητήματα που επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε στο πλαίσιο του έργου, αλλά και ειδικότερα, της παρούσας έρευνας, είναι η έκταση και η φύση της αρχαιοκαπηλίας, με ένα γενικό ορισμό που να περιλαμβάνει όλες τις εκφάνσεις της, όπως και τη διαχρονική της εξέλιξη. Από γενικές εκτιμήσεις των ερωτωμένων, διαφαίνεται άλλωστε, η αύξηση του φαινομένου και η επέκταση της δράσης των αρχαιοκαπήλων. Ωστόσο, μόνο ένας ερωτώμενος διατύπωσε μια εύλογη εικασία, αναφορικά με αυτό το ζήτημα, συσχετίζοντας

θετικά την αύξηση του φαινομένου με την οικονομική κρίση, αν βέβαια ως κίνητρο της αρχαιοκαπηλίας θεωρηθεί το οικονομικό όφελος. Η συσχέτιση αυτή, κρίσης και αρχαιοκαπηλίας, χωρίς ν' αποτελεί εύρημα της παρούσας έρευνας, αφής στιγμής αποτελεί απλό συλλογισμό, είναι χρήσιμη για περαιτέρω διερεύνηση του πολυποίκιλου και πολυδαίδαλου φαινομένου της προσβολής πολιτιστικών αγαθών και μνημείων.

Α΄ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αριθμός _____

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

[Για τον/την ερωτώντα/ούσα: Διαβάστε προσεκτικά την εισαγωγή και τις ερωτήσεις που ακολουθούν. Μερικές από τις ερωτήσεις είναι κλειστές ή τυποποιημένες, ενώ άλλες είναι ανοιχτές. Για τις ανοιχτές ερωτήσεις μπορείτε να χρησιμοποιήσετε ξεχωριστό χαρτί, αφού πρώτα γράψετε τον αριθμό της ερώτησης πάνω στο χαρτί].

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Καλημέρα σας. Ονομάζομαι _____, και είμαι μέλος ερευνητικής ομάδας, χρηματοδοτούμενης από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η ομάδα μας διερευνά τις προσβολές από παράνομες ενέργειες που συμβαίνουν μέσα στα (αρχαιολογικά) μουσεία και στους χώρους που τα περιβάλλουν, καθώς και τα μέτρα φύλαξης που λαμβάνονται για την προστασία των αντικειμένων που εκτίθενται, του χώρου και του προσωπικού. Η διερεύνηση αυτή έχει μεγάλη σημασία για τον τόπο μας, καθώς μας ενδιαφέρει όλους η διαφύλαξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Γι' αυτό θα ήθελα, παρακαλώ, να μου διαθέσετε λίγο από τον πολύτιμο χρόνο σας, για να απαντήσετε σε ορισμένες ερωτήσεις που θα σας υποβάλλω. Στη συνεργασία μας αυτή δεν είστε υποχρεωμένος να αναφερθείτε σε προσωπικά σας στοιχεία, ούτε καν να μας πείτε το όνομα σας. Οι πληροφορίες που θα μας δώσετε θ' αποτελέσουν απρόσωπα δεδομένα, η επεξεργασία των οποίων θα γίνει κυρίως υπό μορφή αριθμών.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1. Με ποια ιδιότητα εργάζεστε στο Μουσείο (λχ. φύλακας, επόπτης κ.λπ.); [Για τον/την ερωτώντα/ούσα: Να προτιμηθεί ο ανώτερος στην ιεραρχία] _____

2. Μπορείτε να μου περιγράψετε με λίγα λόγια τις αρμοδιότητές σας υπό αυτή την ιδιότητα; _____
_____

3. Είχατε ποτέ προηγουμένως ασχοληθεί με το αντικείμενο αυτό; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

3.1. Για πόσο χρονικό διάστημα; _____

4. Για πόσο χρονικό διάστημα εργάζεστε στον τομέα φύλαξης αυτού του συγκεκριμένου μουσείου; _____
_____

5. Η υπηρεσία σας βρίσκεται σε συνεργασία με την ΕΛ.ΑΣ. ή/ και κάποια άλλη αρχή/ αρχές ή σώμα δίωξης εγκλημάτων; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

5.1. Με ποιες αρχή/ές ή και σώμα; _____

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

6. Έχουν διαπραχθεί παράνομες ενέργειες μέσα στο χώρο του μουσείου ή στον περιβάλλοντα χώρο κατά τα τελευταία τρία έτη ή για όσο χρονικό διάστημα εργάζεστε εσείς εδώ; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

Κάποια/οιες από τις ενέργειες αυτές ήταν

- Φθορές αντικειμένων που εκτίθενται στο μουσείο ή στον περιβάλλοντα αυτό χώρο; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε
- Πόσα ήταν αυτά τα περιστατικά; _____

- Μπορείτε να περιγράψετε σύντομα (μέχρι) δύο από τα αυτά τα περιστατικά; _____
_____

- Θυμάστε πότε συνέβη;

6.1.3.1. το πρώτο περιστατικό;   6.1.3.2. το δεύτερο περιστατικό;

1. Τον τελευταίο μήνα	1. Τον τελευταίο μήνα.
2. Τους τελευταίους 6 μήνες	2. Τους τελευταίους 6 μήνες
3. Τον τελευταίο χρόνο	3. Τον τελευταίο χρόνο
4. Πριν δύο χρόνια	4. Πριν δύο χρόνια
5. Πριν τρία χρόνια	5. Πριν τρία χρόνια
6. Δεν θυμάμαι	6. Δεν θυμάμαι

6.1.4. Αναφέρατε εσείς ή άλλος εργαζόμενος στο μουσείο, κάποιο από τα περιστατικά αυτά στις αρχές; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

6.1.4.1. Ποιο/ποια αναφέρατε; 1. Το πρώτο. 2. Το δεύτερο. 3. Και τα δύο.

- Πού το/τα αναφέρατε;

1. Στην Αστυνομία
2. Στην Εισαγγελία
3. Σε προϊστάμενη αρχή
4. Άλλο (ή συνδυασμός των παραπάνω) _____

6.2. Θυμάστε να έχουν συμβεί κλοπές αντικειμένων που εκτίθενται στο μουσείο ή στον περιβάλλοντα αυτό χώρο [Για τον/την ερωτώντα/ούσα: Διαβάστε στον Ποινικό Κώδικα τον ορισμό της κλοπής και δώστε στον ερωτώμενο έναν εύληπτο ορισμό της]. 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

6.2.1. Πόσα ήταν αυτά τα περιστατικά; _____

6.2.2. Μπορείτε να περιγράψετε σύντομα (μέχρι) δύο από αυτά τα περιστατικά; _____
_____

- 6.2.3. Θυμάστε πότε συνέβη;

6.2.3.1. το πρώτο περιστατικό;   6.2.3.2. το δεύτερο περιστατικό;

1. Τον τελευταίο μήνα	1. Τον τελευταίο μήνα
2. Τους τελευταίους 6 μήνες	2. Τους τελευταίους 6 μήνες

3. Τον τελευταίο χρόνο	3. Τον τελευταίο χρόνο
4. Πριν δύο χρόνια	4. Πριν δύο χρόνια
5. Πριν τρία χρόνια	5. Πριν τρία χρόνια
6. Δεν θυμάμαι	6. Δεν θυμάμαι

6.2.4. Αναφέρατε εσείς ή άλλος εργαζόμενος στο μουσείο, κάποιο από τα περιστατικά αυτά στις αρχές; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

6.2.4.1. Ποιο/ποια αναφέρατε; 1. Το πρώτο. 2. Το δεύτερο. 3. Και τα δύο.

6.2.4.2. Πού το/τα αναφέρατε;

1. Στην Αστυνομία

2. Στην Εισαγγελία

3. Σε προϊστάμενη αρχή

4. Άλλο (ή συνδυασμός των παραπάνω) _____

- Θυμάστε να έχουν συμβεί υπεξαυρέσεις αντικειμένων που εκτίθενται στο μουσείο ή στον περιβάλλοντα αυτό χώρο [Για τον/την ερωτώντα/ούσα: Διαβάστε στον Ποινικό Κώδικα τον ορισμό της υπεξαίρεσης και δώστε στον ερωτώμενο έναν εύληπτο ορισμό της]. 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

6.3.1. Πόσα ήταν αυτά τα περιστατικά; _____

6.3.2. Μπορείτε να περιγράψετε σύντομα (μέχρι) δύο από αυτά τα περιστατικά; _____

6.3.3. Θυμάστε πότε συνέβη;

6.3.3.1. το πρώτο περιστατικό;

6.3.3.2. το δεύτερο περιστατικό;

1. Τον τελευταίο μήνα

1. Τον τελευταίο μήνα

2. Τους τελευταίους 6 μήνες

2. Τους τελευταίους 6 μήνες

3. Τον τελευταίο χρόνο

3. Τον τελευταίο χρόνο

4. Πριν δύο χρόνια

4. Πριν δύο χρόνια

5. Πριν τρία χρόνια

5. Πριν τρία χρόνια

6. Δεν θυμάμαι

6. Δεν θυμάμαι

6.3.4. Αναφέρατε εσείς ή άλλος εργαζόμενος στο μουσείο, κάποιο από τα περιστατικά αυτά στις αρχές; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

6.3.4.1. Ποιο/ποια αναφέρατε; 1. Το πρώτο. 2. Το δεύτερο. 3. Και τα δύο.

6.3.4.2. Πού το/τα αναφέρατε;

1. Στην ΕΛ.ΑΣ.

2. Στην Εισαγγελία

3. Σε προϊστάμενη αρχή

4. Άλλο (ή συνδυασμός των παραπάνω) _____

• Θυμάστε να έχουν συμβεί άλλες παράνομες ενέργειες, που να σχετίζονται με τις αρχαιότητες/ αντικείμενα, μέσα στο μουσείο ή στον περιβάλλοντα χώρο; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

• Πόσα ήταν αυτά τα περιστατικά; _____

6.4.2. Μπορείτε να περιγράψετε (μέχρι) δύο από αυτά; _____

6.4.3. Θυμάστε πότε συνέβη;

6.4.3.1. το πρώτο περιστατικό;

6.4.3.2. το δεύτερο περιστατικό;

1. Τον τελευταίο μήνα

1. Τον τελευταίο μήνα

2. Τους τελευταίους 6 μήνες

2. Τους τελευταίους 6 μήνες

3. Τον τελευταίο χρόνο

3. Τον τελευταίο χρόνο

4. Πριν δύο χρόνια

4. Πριν δύο χρόνια

5. Πριν τρία χρόνια

5. Πριν τρία χρόνια

6. Δεν θυμάμαι

6. Δεν θυμάμαι

6.4.4. Αναφέρατε εσείς ή άλλος εργαζόμενος στο μουσείο, κάποιος από τα περιστατικά αυτά στις αρχές; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

6.4.4.1. Ποιο/ποια αναφέρατε; 1. Το πρώτο. 2. Το δεύτερο. 3. Και τα δύο.

6.4.4.2. Πού το/τα αναφέρατε;

1. Στην Αστυνομία

2. Στην Εισαγγελία

3. Σε προϊστάμενη αρχή

4. Άλλο (ή συνδυασμός των παραπάνω) _____

6.4.4.3. Θυμάστε πώς ταξινομήθηκε/αν τα περιστατικά αυτά από την αστυνομία ή άλλη αρχή (σε ποια/ες διάταξη/ διατάξεις του νόμου εμπίπτει/ουν κατά την αρχή αυτή); [Για τον/την ερωτώντα/ούσα: Εφόσον μπορούν να

χαρακτηριστούν ως εγκλήματα, αναζητήστε στον Ποινικό Κώδικα την ειδική υπόσταση των πράξεων που ανέφερε ο ερωτώμενος/ένη].

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

7. Ποια από τα αντικείμενα του μουσείου κατά τη γνώμη σας αποτελούν τους πιο ευάλωτους στόχους παρανόμων ενεργειών, όπως αυτές που αναφέραμε παραπάνω; _____

_____

7.1. Γιατί; _____

_____

8. Διαθέτει το μουσείο αυτό τεχνικό/ά μέσο/α προστασίας όπως λχ., συστήματα συναγερμού , κλειστά κυκλώματα τηλεοράσεων, πυρασφάλεια κ.λπ.). 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

8.1 Τί τεχνικό/ά μέσο/α προστασίας διαθέτει; _____

8.2. Χρειάστηκε ποτέ να χρησιμοποιήσετε κάποιο/α από τα μέσα προστασίας για την καταστολή (όχι μόνο για την πρόληψη) παράνομων πράξεων; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

8.2.1. Ποιο/ά και σε ποια/ές περίπτωση/ περιπτώσεις; _____

_____

9. Πώς εκτιμάτε την αποτελεσματικότητα των τεχνικών μέσων προστασίας; _____

_____

10. Μειώθηκε το προσωπικό φύλαξης του Μουσείου κατά τα τελευταία πέντε (5) έτη; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν ναι,

10.1. Πότε και κατά πόσο; _____

_____

11. Μειώθηκε ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός προστασίας του Μουσείου κατά τα τελευταία πέντε (5) έτη; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

11.1. Πότε και κατά πόσο; _____

_____

12. Πως επέδρασε, κατά τη γνώμη σας, η οικονομική κρίση στη φύλαξη του μουσείου; _____

_____

13. Έχετε κάποια ειδικευση σχετική με τον τομέα απασχόλησής σας; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

13.1.Τι ειδικευση έχετε; _____

_____

14.Έχετε άλλη ειδικευση ή/και επαγγελματική εμπειρία (λχ. σπουδές); 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

14.1. Τί άλλη ειδικευση ή/και επαγγελματική εμπειρία έχετε; _____

_____

15. Υπάρχει κάποια άλλη σημαντική πληροφορία, σχετική με τα ζητήματα για τα οποία σας ρωτήσαμε, που θα θέλατε να μας δώσετε; (π.χ. σχετική με τις παράνομες ενέργειες που έχουν συμβεί ή συμβαίνουν μέσα στο χώρο

αυτό, τη φύλαξη των μουσείων ή τη συνεργασία σας με την αστυνομία) _____

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

[ΑΠΟΨΕΙΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗ ΦΥΛΑΞΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΓΕΝΙΚΑ, ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ]

16. Από αυτά τα οποία γνωρίζετε, θέλω τώρα να μου μιλήσετε για το πρόβλημα της προσβολής πολιτιστικών αγαθών **στη χώρα μας, γενικά**. Τι διαστάσεις και ιδιαιτερότητες έχει, κατά τη γνώμη σας αυτή τη στιγμή (συγκριτικά με παλαιότερα, συγκριτικά με άλλες χώρες, συγκριτικά με προ της εισαγωγής συγκεκριμένου συστήματος φύλαξης, διοικητικής μεταρρύθμισης κ.λπ.). [με δύο λόγια, να το περιγράψει κατ' αντιδιαστολή με κάτι, επιλέγοντας π.χ. ένα ορόσημο]. _____

16.1. Είναι σοβαρότερο [το πρόβλημα] συγκριτικά με παλαιότερα; [σοβαρότερο υπό οποιαδήποτε έννοια: π.χ. Εγκληματικές οργανώσεις μεγάλου διεθνούς βεληνεκούς, πολυπλοκότητα, modus operandi κ.λπ.]. 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

16.1.1. Υπό ποια έννοια είναι σοβαρότερο; _____

16.1.2. Από πότε έχει καταστεί [το πρόβλημα] σοβαρότερο; [μπορείτε να δώσετε κατά προσέγγιση χρονολογία ή / και συγκεκριμένο γεγονός-ορόσημο;] _____

16.1.3. Που επικεντρώνεται (π.χ. τι είδους αντικείμενα προσβάλλονται συνήθως); _____

16.1.4. Έχει αλλάξει κάτι σε αυτό (π.χ. προσβάλλονται άλλα είδη αντικειμένων απ' ό, τι παλαιότερα); _____

16.2. Μπορείτε να εκτιμήσετε και να περιγράψετε τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο πρόβλημα γενικά (στη δράση των αρχαιοκαπήλων); _____

17. Τώρα, πείτε μας τη γνώμη σας σχετικά με την επάρκεια της προστασίας των μουσείων και των αρχαιολογικών μας χώρων, στη χώρα μας, γενικά. _____

17.1. Προστατεύονται επαρκώς; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι όχι, τότε

17.1.1. Που θα εντοπίζατε το πρόβλημα (ποιοι είναι, κατά τη γνώμη σας, οι πιο ευάλωτοι στόχοι); _____

17.2. Μπορείτε να εκτιμήσετε και να περιγράψετε σύντομα, τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο ζήτημα της φύλαξης των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, γενικά; _____

17.3. Αν κάνατε μια διαχρονική εκτίμηση, επέδρασε, κατά τη γνώμη σας, **ουσιαστικά** η εξέλιξη της τεχνολογίας στη φύλαξη των μουσείων, και εν γένει στην αποτροπή της αρχαιοκαπηλίας; 1. ΝΑΙ 2. ΟΧΙ. Αν η απάντηση είναι ναι, τότε

17.3.1. Με ποιόν τρόπο επέδρασε [π.χ. ποιο/ ποια νέα μέσα προστασίας θεωρείτε καθοριστικά στην αποτροπή/εξιχνίαση περιστατικών αρχαιοκαπηλίας]; _____

17.3.2. Εκτιμήστε παρακαλώ, την αποδοτικότητα των μέσων νέας τεχνολογίας για την αποτροπή/εξιχνίαση περιστατικών αρχαιοκαπηλίας (αποδοτικότητα = κόστος/ όφελος). _____

17.4. Τι θα προτείνατε, αυτή τη στιγμή, για την καλύτερη φύλαξη τους ή για την αποτροπή παράνομων ενεργειών; _____

18. Έχετε να μας δώσετε κάποια σημαντική πληροφορία ακόμα, σχετική με τα ζητήματα που διερευνάμε, δηλαδή, γύρω από τη φύλαξη των μουσείων Και των αρχαιολογικών χώρων στη χώρα μας, όπως και τις προσβολές που διαπράττονται σ' αυτά; _____

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συνεργασία σας

Β΄ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΝΗΜΕΡΩΜΕΝΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

Τίτλος μελέτης: «Φύλαξη Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων»

Επιστημονική Υπεύθυνη: Μαρία Κρανιδιώτη, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ονομάζομαι _____, και είμαι μέλος ερευνητικής ομάδας, χρηματοδοτούμενης από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας (ΕΛΚΕ) του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η ομάδα μας διερευνά τις προσβολές από παράνομες ενέργειες που συμβαίνουν μέσα στα (αρχαιολογικά) μουσεία και στους χώρους που τα περιβάλλουν, καθώς και τα μέτρα φύλαξης που λαμβάνονται για την προστασία των αντικειμένων που εκτίθενται, του χώρου και του προσωπικού.

Η συμμετοχή σας θα μας παράσχει πολύτιμη βοήθεια στην απόκτηση γνώσης, που έχει μεγάλη σημασία για τον τόπο μας, καθότι μας ενδιαφέρει όλους η διαφύλαξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Γι' αυτό θα ήθελα, παρακαλώ, να μου διαθέσετε λίγο από τον πολύτιμο χρόνο σας, για να απαντήσετε σε ορισμένες ερωτήσεις που θα σας υποβάλλω.

Στη συνεργασία μας αυτή δεν είστε υποχρεωμένος να αναφερθείτε σε προσωπικά σας στοιχεία, ούτε καν να μας πείτε το όνομα σας. Οι πληροφορίες που θα μας δώσετε θ' αποτελέσουν απρόσωπα δεδομένα, η επεξεργασία των οποίων θα γίνει κυρίως υπό μορφή αριθμών.

Εφόσον συμφωνήσετε να συμμετάσχετε στη μελέτη, θα σας ζητήσουμε να μας δώσετε ορισμένες απαντήσεις σε συγκεκριμένες ερωτήσεις. Η συνέντευξη θα διαρκέσει περίπου 20 λεπτά.

Με τη συμμετοχή σας στην έρευνα δεν διακινδυνεύετε τίποτα. Οι απαντήσεις σας θα είναι ανώνυμες και θα μετατραπούν σε μηχανογραφημένες κωδικοποιημένες κατηγορίες που θα αναλυθούν στατιστικά. Δεν θα υπάρχει τρόπος να ανακτηθεί οποιαδήποτε πληροφορία, η οποία να αποκαλύπτει την ταυτότητά του ερωτώμενου, ακόμη και από τους ίδιους τους ερευνητές, από τη στιγμή που θα τελειώσει η συνέντευξη.

Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι εθελοντική· μπορείτε να αρνηθείτε να συμμετάσχετε χωρίς αυτό να έχει καμιά συνέπεια για σας. Αν αποφασίσετε να συμμετάσχετε, μπορείτε να διακόψετε τη συνέντευξη ανά πάσα στιγμή, χωρίς συνέπειες.

ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

Εφόσον διαβάσατε και κατανοήσατε την παραπάνω ενημέρωση και συμφωνείτε να συμμετάσχετε στην έρευνα, παρακαλώ, υπογράψτε αυτή τη φόρμα. Αν επιθυμείτε να πάρετε ένα αντίγραφο αυτής της φόρμας για το αρχείο σας, ο ερευνητής θα σας δώσει ή θα σας αποστείλει ένα. Μπορείτε να παραιτηθείτε από αυτή την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς καμία επίπτωση.

Ευχαριστώ

Υπογραφή του ερευνητή που επικυρώνει ότι δόθηκε προφορική συναίνεση:

_____ Ημερομηνία: _____

Η πορνεία της εξαθλίωσης στο ευρύ κέντρο της Αθήνας μεταξύ 2013 και 2015

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΛΑΖΟΣ

Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας,

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Το άρθρο στρέφεται κυρίως στην πορνεία των οίκων ανοχής και του πεζοδρομίου στο ευρύ κέντρο της Αθήνας σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, κατά την πρώτη μνημονιακή περίοδο. Η κατάσταση επιλεγμένων διαστάσεων των ερευνητικών δεδομένων μιας προσπάθειας που συνεχίζεται μετά τα μέσα του 2017 γίνεται κατά τον συνοπτικότερο τρόπο. Παρουσιάζονται ορισμένα βασικά μεγέθη της πορνείας, όπως ο πορνικός πληθυσμός με βάση την εθνικότητα και το πεδίο έκδοσης, αλλά και της πορνικής πελατείας, τα μεγέθη των μισθώσεων, οι τιμές των πορνικών μισθωμάτων και τα συνολικά μεγέθη του χρηματικού πλούτου που η πελατεία μετέφερε στην πορνεία για τη μίσθωση των σχετικών υπηρεσιών. Μετά από τρεις δεκαετίες μειώσεων, οι αριθμοί των Ελληνίδων εκδιδομένων γνωρίζουν μιαν αύξηση. Οι προερχόμενες από την υποσαχάρια Αφρική εκδιδόμενες κάνουν την εμφάνισή τους σε άξια λόγου κλίμακα, ενώ ο πληθυσμός της πορνικής πελατείας διαφοροποιείται ποιοτικά με την συνεχώς αυξανόμενη παρουσία μεταναστών προερχόμενων από της μουσουλμανικές χώρες και την υποσαχάρια Αφρική. Τέλος, τίγεται το ζήτημα πτυχών της εξαθλίωσης στο χώρο της πορνείας στο κέντρο της πρωτεύουσας. Τα ζητήματα των ηλικιών των εκδιδόμενων, και της αυξανόμενης πορνείας ανδρών δεν ανοίγονται.

1. Εισαγωγή - ΜΜΕ και κοινή γνώμη

Η πορνεία στην Ελλάδα της τελευταίας πενταετίας έχει γνωρίσει θεαματικές αναδιατάξεις. Ανασυντέθηκαν οι κάθε είδους πληθυσμοί που τη συναπαρτί-

ζουν, αναδιοργανώθηκαν οι πορνικοί χώροι και χρόνοι, οι πόροι και ο πλούτος που παρέχεται από την ευρύτερη κοινωνία της οποίας η πορνεία συνιστά αναπόσπαστο μέρος, Ανανεώθηκαν η γλώσσα και οι σημασίες, οι μυρωδιές, οι ήχοι, οι αφές και οι εικόνες, οι κουλτούρες που την αρθρώνουν μερικά ή ολικά. Τροποποιήθηκαν οι θεσμίσεις της βίας, της πειθούς και του φόβου. Ανασημανθήκαν οι προϋποθέσεις και οι όροι στύσης και επιταχυνμένης εκσπερμάτωσης του πελάτη. Συγχρόνως, δεν έχει αλλάξει ο τρόπος σχηματισμού του πορνικού μισθώματος, ο πυρήνας της πορνικής σχέσης. Η πορνεία δεν έχει αλλάξει.

Έχουν αλλάξει οι ερευνητήριες, οι εμφάσεις, οι σημασίες, το ύφος και ίσως οι σκοποί που προσεγγίζουν το αντικείμενό τους, αλλά όχι οι ευρύτερες μέθοδοι και μεθοδολογίες τους.

Από την άλλη, με τις όποιες σημαντικές τροποποιήσεις, δεν φαίνεται να παύει ή έστω να αλλάζει το ενδιαφέρον της κοινωνίας για την πορνεία. Οι μεν πελάτες παραμένουν τόσο ομόλογοι και ομοιοθεείς με τους άνδρες της δεκαετίας του 1990 - αλλά μάλλον φτωχότεροι, συνοπτικότεροι και εκτονωτικότεροι, με την απόλαυση να υποχωρεί στη φαντασία, στην αυξανόμενη πλειονότητά τους.

Στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας αλλά και την ευρύτερη κοινωνία εκδηλώνονται τα ίδια ενδιαφέροντα με αυτά της περασμένης δεκαετίας, σχηματίζονται και απευθύνονται δε τα ίδια ερωτήματα, σχηματισμένα σε συλλογισμούς χωρίς απορίες. Οι θεσμοί αυτοί και οι ομόλογοι πληθυσμοί τους οποίους νοηματοδοτούν βλέπουν με τους ίδιους τρόπους τις αυτές εκδιδόμενες γυναίκες ή άνδρες, ή ό,τι άλλο μπορεί να παράσχει πορνική σεξουαλική ή παρα-σεξουαλική ικανοποίηση στον άνδρα πελάτη, τόση και τέτοια ώστε να τον πείθει να μεταφέρει πόρους, ακόμα και το υστέρημα του, στην πορνική αγορά. Για την πορνεία, στα ΜΜΕ αρθρώνονται κατά κανόνα συντηρητικά ηθικά ζητήματα, με την αυτή γλώσσα και σύνταξη και τις αυτές εντάσεις, ενώ, με τις όποιες διαφοροποιήσεις τους, κατατίθενται ομόλογοι περίπου τυποποιημένοι φόβοι και προβληματισμοί. Εκπομπές, παρουσιαστές και παρουσιάστριες, ειδικοί και αρθρογράφοι προτείνουν την εγρήγορση, δηλώνουν τη μετοχή τους στην προστασία της κοινωνικής συνοχής και της ηθικής. Ηθική διαπίστωση: Η πορνεία είναι κακό. Μια διαπίστωση που αμέσως εκρααλίζεται ανδρισμικά: Η πορνεία πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει γιατί είναι αναγκαίο κακό. Δηλαδή είναι κακό που, υπό τον κατάλληλο έλεγχο, μπορεί να κάνει καλό.³⁵⁹

Το ανδρισμικό δικαίωμα της σώμα-με-σώμα άσκησης βίας και ταπείνωσης, και επιβολής και εκτόνωσης³⁶⁰ καμουφλάρεται στους όρους του κατά τον J.

359. Για μιαν αποσεξουαλικποιημένη ερμηνεία της πορνείας προβαλλόμενης ως ηθικά ουδέτερης σεξουαλικής εργασίας, βλ. J. Outshoorn, *Debating prostitution in Parliament. A feminist analysis*, *The European Journal of Women's Studies*, 8(4) 2001, σελ. 472-490.

360. M. Monto, «Female prostitution, customers, and violence», *Violence Against Women*, 10(2)

Habermas κυρίαρχου Ersatz της σύγχρονης εποχής, της (κάτι-σαν-) ελευθερίας, ενός κακέκτυπου πρόχειρης απομίμησης της ελευθερίας, κακέκτυπου προερχόμενου από τη (νεο)φιλελεύθερη οικονομική παρά από τον πολιτικό ή πολιτισμικό στοχασμό ή έστω κάποιον επιστημονικό λόγο.³⁶¹ Ποικίλα κοκτέιλ ελεύθερης γυναίκας που εκδίδεται με ελεύθερη θέληση και ελεύθερη βούληση σε μιαν ομόλογα ελεύθερη πορνική αγορά μιας εξίσου ελεύθερης κοινωνίας.³⁶² Το αέναα επαναλαμβανόμενο αυτό απλοϊκό σχέδιασμα ολοκληρώνεται με την κοινωνική επιταγή που αμέσως απωθεί και παύει κάθε εκδοχή ελευθερίας. Η κοινωνία πρέπει να προστατεύεται από τον πορνικό πληθυσμό και την πορνική κουλτούρα της μόλυνσης, του εκπεσμού και της ακολασίας. Αυτό πετυχαίνεται με τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ κοινωνίας και πορνείας - του όλου και του μέρους - με έναν απλό και πολυδοκιμασμένο τρόπο που διατηρεί ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά του γκέττο, του αποκλεισμένου κοινωνικού χώρου. Από την κοινωνία, οι σε στύση άνδρες που ενδιαφέρονται να μισθώσουν, ελαύνουν ελεύθερα στην πορνική αγορά αρκεί να φέρουν το πορνικό μίσθωμα και να μην ασκούν βία πέρα από τη νόμιμη, με τις ανεκτές ή ανεχόμενες, προβλεπόμενες και αποδεκτές μορφές και εντάσεις. Από την πορνεία, οι εκδιδόμενες αποκλείονται από τη μετάβαση (ως εκδιδόμενες) στην ευρύτερη κοινωνία. Αυτή η αντιδραστική κοινοτυπία δεν περιορίζεται στα ΜΜΕ αλλά εκτείνεται στην ευρύτερη κοινωνία. Τη γνωρίζουν, κατανοούν, θεωρούν εύλογη, ηθική και αναγκαία, την αποδέχονται οι κοινωνοί στη μεγάλη πλειονότητά τους, αδιακρίτως φύλου, τάξης και ηλικίας.³⁶³

Ορισμένα ενδιαφέροντα για την πορνεία από μέρους των ΜΜΕ (και της καθοδηγούμενης από αυτά ομόλογης κοινωνίας) έχουν να κάνουν με την κοινωνική ενόχληση που προκαλούν εκδιδόμενες και διάφορες τοπικές πορνικές αγορές, οι εκδιδόμενες ως «υγειονομικές βόμβες» μετάδοσης σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων, το ζήτημα της οικονομικής (από σωματέμπορους) και σεξουαλικής (από πελάτες) εκμετάλλευσης ανηλίκων, ο ηθικός ξεπεσμός και η χυδαιότητα των εκδιδόμενων αναδεικνυόμενων κατά πρώτο μέσω τυποποιημένων φωτογραφιών κ.ο.κ., η πορνεία σε εξωτικές χώρες ή εκδιδόμενων προερχόμενων από εξωτικές χώρες (π.χ. Ταϊλάνδη), επεισόδια ακραίας βίας σε βάρος εκδιδομένων. Ένα δε ζήτημα που πάντα τραβάει το σχετικό ενδιαφέρον έχει να κάνει με την όποια αύξηση της πορνείας, ζήτημα που πολύ

2004, σσ. 160-188

361. J. Habermas, *Communication and the evolution of society*, Boston, Beacon Press, 1979.

362. B. E. Harcourt, *The illusion of free markets. Punishment and the myth of natural order*, Cambridge, Harvard University Press, 2011.

363. M. Farley, «Bad for the body, Bad for the heart: Prostitution harms women even if legalized or decriminalized», *Violence Against Women*, 10(10) 2010, σελ. 1087-1125.

συχνά αποδεικνύεται ικανό να επιτύχει κεντρικό τίτλο σε άρθρο ή κεντρικό θέμα εστίασης. Η αύξηση της πορνείας αποδίδεται από τα ΜΜΕ και κατανοείται από το σχετικό κοινό (και το διαδικτυακό κοινό) ως ηθικο-κοινωνικός κίνδυνος και ως δείκτης σχετικής εγρήγορσης. Είναι ένας από τους πλέον ασφαλείς δείκτες του «πού πάμε». Μονότονα δε, η εν λόγω (υπαρκτή ή ανύπαρκτη) αύξηση κατανοείται μόνον ως αύξηση του πληθυσμού των εκδιδόμενων, με ό,τι άλλο αρθρώνει την αγορά και τον πολιτισμό της πορνείας να μπαίνει στο περιθώριο.³⁶⁴ Η βασική σχέση της πορνείας, η σχέση εκδιδόμενης-πελάτη, όταν το όλο ζήτημα προβάλλεται στον κυρίαρχο πολιτισμικό κώδικα στη σύγχρονη Ελλάδα, εξαφανίζεται. Από την βασική σχέση μένει μόνον η εκδιδόμενη. Και βέβαια, χωρίς βασική γνώση του πελάτη, έστω κάποιων μεγεθών που τον αφορούν, αλλά και ορισμένων ζητημάτων διάταξης της πορνείας και μεγεθών που συγκεκριμενοποιούν τη σχέση εκδιδόμενης-πελάτη, η αναφορά μεγεθών περί την αυξομείωση της πορνείας ως εκδιδόμενης και μόνον έχει περιορισμένη σημασία.

2. Το νομοθετικό πλαίσιο

Εκτός από τη θεσμοποιημένη επικρατούσα γνώμη περί πορνείας της κοινής γνώμης, ιδιαίτερη σημασία έχει και η σύγχρονη νομοθεσία στην Ελλάδα (προσαρμοσμένη στην ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου άρθρου). Κατατίθενται ορισμένα σημαντικά σημεία, ίσως υπερβολικά συνοπτικά, ως αφηρητές προσανατολισμού των νέων κοινωνικών επιστημόνων που δεν γνωρίζουν ιδιαίτερα τον σχετικό νομικό προβληματισμό. (Το κείμενο συντάχθηκε σε συνεργασία με την Ευαγγελία Γάκη, υποψήφια διδάκτορα Εγκληματολογίας με αντικείμενο εστίασης τον προβληματισμό της πράσινης Εγκληματολογίας).

Σ' ό,τι αφορά στο νομικό πλαίσιο εκδιδόμενων προσώπων, αρχικά, με τις διατάξεις του Ν. 2734/1999 ρυθμίζονται οι προϋποθέσεις για την άσκηση της δραστηριότητας των εκδιδομένων με αμοιβή προσώπων. Ενδεικτικά, με το

---

364. Εκτιμώντας από τα ερωτήματα που απευθύνθηκαν (και απευθύνονται) από δημοσιογράφους εντός και εκτός Ελλάδος στον συντάκτη του άρθρου, η προσοχή σαφώς στρέφεται, κατά πρώτο, στην αύξηση του συνολικού πληθυσμού των εκδιδόμενων (ζήτημα που αφορά μεν στην αγορά πορνικών υπηρεσιών, αλλά νοείται και ως δείκτης κρίσης του πολιτισμού), κατά δεύτερο, στην αύξηση του πληθυσμού των Ελληνίδων εκδιδόμενων (ζήτημα εθνικής συνοχής και κουλτούρας, όπως και ιεράρχησης σε σχέση με άλλες εθνικότητες), και, κατά τρίτο, στην αύξηση του πληθυσμού των εκδιδόμενων που θεωρείται περίπου αυτονόητο ότι οι πολλαπλές απαξιώσεις της μνημονιακής περιόδου προκαλούν. Ακόμα και όταν οι απαντήσεις δεν ήταν οι πιθανά αναμενόμενες, οι ερωτήσεις επαναλαμβάνονταν σε άλλη μορφή ή οι απαντήσεις αναδιτυπώνονταν και, κάποιες φορές, ζητούνταν η σύμφωνη γνώμη του ερωτώμενου.

νόμο αυτόν προβλέπεται, ότι τα πρόσωπα που εκδίδονται υποχρεούνται να κατέχουν «πιστοποιητικό άσκησης επαγγέλματος» που χορηγείται από τον νομάρχη του τόπου κατοικίας τους για τρία έτη και με άδεια χρήσης του οικήματος εντός του οποίου θα ασκούν την ανωτέρω δραστηριότητα. Απαγορεύεται η χρήση οικημάτων για άσκηση επαγγελματικού ομαδικού εταιρισμού, ο δε κάτοχος της άδειας, πρέπει να είναι άνω των 50 ετών. Μπορεί να επιτραπεί η χρήση του οικήματος ακόμη σε δύο το πολύ εκδιδόμενα με αμοιβή πρόσωπα, που κατέχουν πιστοποιητικό άσκησης επαγγέλματος. Η άδεια εγκαταστάσεως με αμοιβή εκδιδόμενων προσώπων απαγορεύεται σε κτίρια που απέχουν, σε ακτίνα, λιγότερο από 200 μέτρα, από ναούς, σχολεία, νηπιαγωγεία, φροντιστήρια, παιδικούς σταθμούς, νοσηλευτικά ιδρύματα, κέντρα νεότητας, αθλητικά κέντρα, οικοτροφεία, βιβλιοθήκες και παιδικές χαρές, ξενοδοχεία κατηγορίας τριών (3), τεσσάρων (4) και πέντε (5) αστέρων, ευαγή ιδρύματα, καθώς και από πλατείες (όπως προστέθηκαν με το άρθρο 49 του Ν. 4238/2014).

Οι περιορισμοί αυτοί, θεσπίζονται, ενόψει των ιδιαιτεροτήτων της εν λόγω δραστηριότητας για λόγους αναγόμενους, στο δημόσιο και γενικότερα κοινωνικό συμφέρον, ειδικότερα δε στην προστασία, μεταξύ άλλων, της δημόσιας υγείας, της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, των χρηστών ηθών και της παιδικής ηλικίας.³⁶⁵

Όλες οι ποινικές παραβάσεις των διατάξεων του Ν. 2734/1999, ήτοι, ενδεικτικά όποιος εκδίδεται με αμοιβή χωρίς να κατέχει πιστοποιητικό άσκησης επαγγέλματος, όποιος εγκαθίσταται σε οίκημα χωρίς να είναι εφοδιασμένος με άδεια, οποιοδήποτε πρόσωπο που εκδίδεται με αμοιβή και έρχεται σε σαρκική συνάφεια εν γνώσει ότι πάσχει από σεξουαλικά μεταδιδόμενη ή άλλη μολυσματική νόσο κ.ά. μετετράπησαν με το Ν. 3904/2010 σε πταίσματα, από πλημμελήματα.

Με τον Ν. 1193/1981, ρυθμίζονται τα περί της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και συναφών θεμάτων και με τις ΥΑ 4861/2001 και Β1/2000 καθορίζεται η διαδικασία έκδοσης ανάκλησης και ανανέωσης του πιστοποιητικού άσκησης επαγγέλματος το οποίο υποχρεούται να κατέχει πρόσωπο που εκδίδεται με αμοιβή, ο τρόπος διενέργειας του ιατρικού ελέγχου αυτών των ατόμων και ο καθορισμός των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων από τα οποία δεν πρέπει να είναι προσβεβλημένα τα υποψήφια για το επάγγελμα άτομα.

Στη συνέχεια, υπάρχει μια σειρά από διάσπαρτες διατάξεις για τη προστασία των εκδιδόμενων προσώπων που απαντώνται στον Ποινικό Κώδικα όπως:

1. Το αδίκημα της εκμετάλλευσης πόρνης της διάταξης του άρθρου 350 ΠΚ. Για τη στοιχειοθέτηση του αδικήματος αυτού απαιτείται: α) ο άνδρας να δια-

365. Σ.τ.Ε. 2276/2008, Επιτρ. Αναστ. Σ.τ.Ε. 1125/2009.

τρέφεται εντελώς ή μερικώς από γυναίκα που έχει επάγγελμα την πορνεία, β) η διατροφή του άνδρα να γίνεται κατά τρόπο διαρκή, γ) η γνώση ότι οι παροχές προέρχονται από πορνικά κέρδη και δ) εκμετάλλευση από τον άνδρα των τέτοιων ανήθικων κερδών της.³⁶⁶ Υποκείμενο του εγκλήματος αυτού δύναται να είναι και ο σύζυγος της γυναίκας.³⁶⁷

2. Το έγκλημα της σωματεμπορίας του άρθρου 351 ΠΚ. Ορίζεται ότι όποιος με τη χρήση βίας, απειλής ή άλλου εξαναγκαστικού μέσου ή την επιβολή ή κατάχρηση εξουσίας, προσλαμβάνει, μεταφέρει ή προωθεί εντός ή εκτός της επικράτειας, κατακρατεί, υποθάλλει, παραδίδει, με ή χωρίς αντάλλαγμα, σε άλλον ή παραλαμβάνει από τον άλλον πρόσωπο με σκοπό να προβεί ο ίδιος ή άλλος στη γενετήσια εκμετάλλευσή του, τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών και χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως πενήντα χιλιάδων ευρώ. Κατά δε τη διάταξη της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, «με την ποινή της προηγούμενης παραγράφου τιμωρείται ο υπαίτιος αν, για να πετύχει τον ίδιο σκοπό, αποσπά τη συναίνεση προσώπου με τη χρήση απατηλών μέσων, ή το παρασύρει εκμεταλλευόμενος την ευάλωτη θέση του, με υποσχέσεις, δώρα, πληρωμές ή παροχή άλλων ωφελημάτων». Η πράξη της σωματεμπορίας αποτελεί μία ειδικότερη μορφή του εγκλήματος της εμπορίας ανθρώπων. Ο δράστης του ανωτέρω εγκλήματος ενεργεί κατ' επάγγελμα όταν σκοπεύει στον πορισμό εισοδημάτων για τον βιοπορισμό του.

3. Το αδίκημα της μαστροπείας του άρθρου 349 Π.Κ., και το αδίκημα της διευκόλυνσης της αλλότριας ακολασίας που προβλέπεται στο άρθρο 348 παρ. 1 ΠΚ. Για την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος αυτού πρέπει ο δράστης να εξαναγκάζει ή να παραπειθεί άτομο να εκπορνευτεί. Η προαγωγή στην πορνεία συνίσταται στις με οιονδήποτε τρόπο, παροτρύνσεις, πιέσεις και με οποιαδήποτε μέσο (παροχή καταλύματος, ανεύρεση ερωτικών συντρόφων κλπ.) παρακίνηση της γυναίκας που δεν είναι ακόμη πόρνη, να τραπεί στην πορνεία (δηλαδή, να παρέχει σε αόριστο αριθμό ανθρώπων σαρκικές ηδονές κατά συνήθεια έναντι αμοιβής). Αλλιώς, εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 350 ΠΚ περί εκμετάλλευσης πόρνης. Η προαγωγή στην πορνεία πρέπει επίσης να γίνεται κατ' επάγγελμα ή από κερδοσκοπία. Το έγκλημα αυτό διαφέρει από την σωματεμπορία κατά το ότι ο σωματέμπορος προμηθεύεται τις γυναίκες για την άσκηση της πορνείας, ενώ ο μαστροπός δημιουργεί απλώς ευκαιρίες για άσκηση πορνείας.³⁶⁸

366. ΑΠ 1351/84, Ποινικά Χρονικά ΛΕ (1985), σελ. 360

367. ΑΠ 323/76, Ποινικά Χρονικά ΚΣΤ (1976), σελ. 743 παραπομπές

368. ΑΠ 1326/14, ΑΠ 721/2004 ΝοΒ 52, σελ. 1805, ΑΠ 402/2004, Συμβ. Εφαθ 2327/2005 Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, ΑΠ 1217/87, Ποινικά Χρονικά ΛΗ (1988), σελ. 41.

3. Η έρευνα

Στη συνέχεια κατατίθεται μια δέσμη δεδομένων αναφορικά με ορισμένα βασικά μεγέθη της πορνείας στην Ελλάδα της τελευταίας τριετίας, την περίοδο 2013-2015, αν και συχνά αξιοποιούνται υποστηρικτικά ή συγκριτικά συγκεντρώσεις δεδομένων και από το 2012.

Κατά το 2012, η πορνική αγορά στην Ελλάδα εμφανίζεται να πλησίαζε τα 17.000 εκδιδόμενα πρόσωπα. Το ακριβέστερο και βεβαιότερο δυνατό είναι ένας πληθυσμός 16.750 εκδιδόμενων.³⁶⁹

Το 2013, είναι βέβαιο ότι υπήρξε μια μικρή άνοδος, με τον συνολικό αριθμό πληθυσμό των εκδιδόμενων να φτάνει τις 17.000.³⁷⁰

Η αύξηση αυτή προέκυψε από την ενεργοποίηση πληθυσμών που βρίσκονται ήδη ενταγμένοι στον ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικοοικονομικό χώρο που εκτυλίσσεται και η πορνεία, οπότε δεν απαιτείται και μια ευρύτερη μύηση και εκμάθηση των κανονικότητων και σημασιών του (από τα ωράρια ως τις τεχνικές αποτελεσματικής εξυπηρέτησης του πελάτη). Όμως, ως προσεχθεί, οι διαδικασίες ένταξης στην πορνεία από την ευρύτερη κοινωνία είναι ποιοτικά διαφορετικές. Η ανάλυση των δύο καταστάσεων - ή, αν κοιταχτεί ως προς το αποτέλεσμα, φάσεων - και η σύγκρισή τους αποτελεί ιδιαίτερα ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης που έχει διαφύγει της επιστημονικής προσοχής.

---

369. Με βάση τα συγκεντρωμένα δεδομένα, που όμως το 2012 έφεραν κενά και αβεβαιότητες αφού δεν υπήρχε μια ολοκληρωμένη και συνεκτική συγκέντρωση δεδομένων του περασμένου έτους, δηλαδή του 2011, και η έρευνα διακόπηκε για κάποιους μήνες. Το αριθμητικό αυτό μέγεθος και τα ανάλογα που ακολουθούν δεν αναφέρονται στο σύνολο των ατόμων που εκδόθηκαν σε ένα χρόνο, αλλά στον αριθμό των ατόμων που καταγράφονται σε μια «στιγμιαία απεικόνιση» στην πορνική αγορά. Δηλαδή, στο πόσα εκδιδόμενα πρόσωπα θα συναντήσει κάποιος-α αν ήταν σε θέση να καλύψει την αγορά στιγμιαία, π.χ. να διατρέξει σε ένα απόγευμα όλη την πορνική αγορά στη χώρα. Ο αριθμός αυτός αναφέρεται στο εκτιμώμενο μέγεθος του πληθυσμού των εκδιδόμενων προς το τέλος του έτους, συνήθως το τελευταίο δίμηνο.

Στην ακριβέστερη και βεβαιότερη συγκέντρωσή τους, τα δεδομένα εκφράζονται ως μέγιστα-ελάχιστα. Για παράδειγμα, ο πληθυσμός των εκδιδόμενων του 2012 είναι μεταξύ των 16.500 και 17.100 ατόμων. Όμως, μια ανάλογη παρουσίαση είναι ευθύς εξαρχής ιδιαίτερα δυσανάγνωστη και, όσο το επιχείρημα αναπτύσσεται, γίνεται και περιπλοκότερη. Γι' αυτό, στο συγκεκριμένο άρθρο επιλέχθηκε η παρουσίαση του ενός μεγέθους.

370. Από το 2013 και μετά, ακόμα και αν έχει υπάρξει κάποια διαφυγή, αυτή θα είναι περιορισμένη. Η άνοδος αυτή είναι μικρότερη απ' ό,τι είχε φανεί με τις πρώτες συγκεντρώσεις και επεξεργασίες από διάφορες περιοχές (όπου κάποιοι πληθυσμοί καταγράφονταν δύο και τρεις φορές, π.χ. μία στο κέντρο της Αθήνας τον χειμώνα και άλλη μία στα νησιά του Αιγαίου το καλοκαίρι). Και πολύ μικρότερη απ' ό,τι είχε καταγραφεί σε έρευνες και προωθηθεί με ενδιαφέρον στα/από τα ΜΜΕ περί αύξησης 1500%, δηλαδή 15πλασιασμού του πληθυσμού εκδιδομένων.

Το 2014 όμως, η άνοδος είναι αισθητότερη και σταθερότερη, με τον πληθυσμό των εκδιδόμενων να πλησιάζει τις 18.000, φτάνοντας τις 17.800.³⁷¹

Τέλος, το 2015 παρατηρείται μια μικρή μείωση του πληθυσμού, προς τα τέλη του έτους να κινείται χωρίς σημαντικές διακυμάνσεις στις 17.550. Ας επιτραπεί μια ερμηνεία που δεν στηρίζεται σε επαρκείς γνώσεις της συγκεκριμένης συγκυρίας (αφού απουσιάζει η δυναμική του, που θα γίνει ορατή από το τι θα ακολουθήσει το 2016) αλλά στη σχετική ερευνητική εμπειρία της δεκαετίας του 1990 και των ετών που ακολούθησαν. Μάλλον, η μείωση δεν είναι ενδεικτική ενός περιορισμού της πορνείας για κάποιους λόγους, αλλά ενός συντονισμού των μερών της, ενός «εξορθολογισμού» της.

Στρέφοντας την προσοχή στο κεντρικό αντικείμενο του συγκεκριμένου άρθρου, οι αριθμοί των εκδιδόμενων που έχουν καταγραφεί στο κέντρο της Αθήνας- στο είδος της πορνείας που στρέφεται η προσοχή σ' αυτό το άρθρο, στην πορνεία φτώχειας και εξαθλίωσης στους (κατά κανόνα παράνομους) οίκους ανοχής και το (επίσης παράνομο) πεζοδρόμιο - είναι 6.100 το 2013, 6.900 το 2014, και 6.850 το 2015.

Πρέπει να τονιστεί ότι η προσέγγιση της πορνείας σε όρους και αριθμούς εκδιδόμενων φέρει σημαντικό γνωστικό δυναμικό. Είναι αναντικατάστατη, αλλά επιπλέον είναι ανεπαρκής και, ως έχει, ανδροκεντρική. Προσεγγίζει, έχοντας ήδη προσημάνει, την πορνεία σε μονάδες γυναικών (ακριβέστερα, κάθε είδους προτιθέμενοι να υπηρετήσει τις σχετικές πορνικές ανάγκες), δηλαδή στους όρους του άνδρα, κυρίως, του πελάτη άνδρα. Όμως, υπάρχουν και άλλα κρίσιμα μεγέθη που αναδεικνύουν διαστάσεις και, συνθετικά, ιδιότητες και ποιότητες της πορνείας που, για μια ουσιαστική προσέγγιση της πορνείας ως κοινωνικού ζητήματος και, προπάντων, ως κοινωνικής σχέσης που πρέπει να πάψει να υπάρχει, αποδεικνύονται σημαντικές και αναντικατάστατες.³⁷² Είναι απολύτως αναγκαίο η καταγραφή της πορνείας να περιλαμβάνει: Πρώτο, τον αριθμό των μισθώσεων που απευθύνουν (επιτυχημένα) οι πελάτες προς τις εκδιδόμενες· δεύτερο, το (συνήθως αλλά όχι πάντα ούτε κανονικά) χρηματικό αντίτιμο του μισθώματος· τρίτο, τα συνολικά οικονομικά μεγέθη της πορνείας· και, τέταρτο, κάτι πιο σημαντικό από τον αριθμό των εκδιδόμενων: το μέγεθος της πορνικής πελατείας, τον αριθμό των πελατών, και τον σχετικό καταμερισμό αυτών των μεγεθών στα διάφορα πεδία ζήτησης πορνικών υπηρεσι-

371. Σ' αυτή την περίπτωση της μεγάλης ανόδου έχει καταγραφεί σημαντικός αριθμός νέων εκδιδόμενων που προωθήθηκαν στην αγορά όχι μόνο από τον πολιτισμικά ομόλογο περιγυρο, αλλά και από την ευρύτερη κοινωνία.

372. Αν και η πρόταση αυτή έχει κατατεθεί εδώ και δεκαπέντε χρόνια, μάλλον δεν έχει πείσει, με τον συντάκτη του άρθρου να παραμένει μόνος στην υποστήριξη και εφαρμογή της. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει και ότι η πρόταση είναι λαθεμένη.

ών. Πέμπτο, σ' ό,τι δε αφορά στη διασπορά της πορνείας στην πόλη, ιδιαίτερη σημασία έχει η διασπορά της πορνικής αγοράς στην πόλη, ο εντοπισμός και η καταγραφή των πορνικών θέσεων, των (πολεοδομικών αλλά και πολιτισμικών) σημείων που αναπτύσσεται η πορνεία, δηλαδή, οι τόποι και οι χρόνοι που διεκδικεί επιτυχημένα.

Κρίνοντας από το σύνολο των σημείων στο κέντρο της Αθήνας που έχουν αξιοποιηθεί ως πορνικές θέσεις τα τελευταία χρόνια, η περιοχή αυτή της πόλης μπορεί να παράσχει ως 7.500 τέτοια σημεία - με τουλάχιστον άλλα 200 να καλύπτουν τις προϋποθέσεις ώστε να είναι αμέσως προσθέσιμα.³⁷³ Ας σημειωθεί δε ότι μια πορνική θέση είναι ικανή να φέρει περίπου 2,5 εκδιδόμενες το 24ωρο, οι δε πελάτες γνωρίζουν κυρίως τις θέσεις (που γνωρίζουν ότι θα βρουν εκδιδόμενες) παρά τις ίδιες τις εκδιδόμενες. Σ' αυτό το πλαίσιο, κατά το 2013 σχηματίστηκαν και λειτούργησαν για άξιο λόγου χρονικό διάστημα³⁷⁴ 4.050 πορνικές θέσεις. Ανάλογα, το 2014 εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν 4.900 θέσεις, ενώ το 2015 ο αριθμός τους δείχνει να αυξήθηκε ακόμα περισσότερο, στις 5.050.³⁷⁵

Το ότι στην υπό ανάλυση συγκυρία οι θέσεις φαίνεται πως αυξάνονται σε ρυθμούς κάπως ταχύτερους της αύξησης των εκδιδόμενων που φέρουν, έχει πολλαπλές σημασίες που δεν είναι δυνατό να αναπτυχθούν με πληρότητα σ' αυτό το σύντομο άρθρο. Άλλωστε υπάρχει μια ευρεία ποικιλία πορνικών θέσεων - στο πιο απλό παράδειγμα, οίκοι ανοχής (με μια μερίδα τους να είναι

373. Και με την υπενθύμιση ότι η ταχύτατη και θεαματική απαξίωση της ακίνητης περιουσίας των τελευταίων ετών, όπως και η ποιοτική υποβάθμιση υποδομών και πολιτισμικών συστατικών σε ολόένα και περισσότερες περιοχές περί το κέντρο καθώς και άλλους δήμους, συνεχώς διευρύνει τις περιοχές και γειτονιές που μπορεί να αξιοποιηθούν για να εδράσουν θέσεις παροχής πορνικών υπηρεσιών.

374. Το άξιο λόγου χρονικό διάστημα δεν είναι σταθερό ή προαποφασισμένο, αλλά σχετικό. Εξαρτάται από το χρονικό διάστημα που χρειάζεται μια ερευνητική προσπάθεια ώστε να επιστρέψει στην εξέταση του σημείου ή το αν έχει κάποιο μηχανισμό ή τεχνική ενημέρωσης όταν λαβαίνουν χώρα σχετικές αλλαγές - όπως και τον χρόνο να αφομοιώνει το πλήθος των σχετικών πληροφοριών. Μια συλλογική προσπάθεια, με διαθέσιμους πόρους ώστε τα μέλη της να έχουν αυξημένη κινητικότητα - μια διαμέτρηση του κέντρου, για παράδειγμα, μια αδιάκοπη βόλτα από την πλατεία Αττικής ως το Πάντειο απαιτεί κάπου δύο ώρες, μπορεί να είναι όχι μόνον πληρέστερη αλλά και ακριβέστερη στη συγκέντρωση σχετικών δεδομένων.

375. Μια πορνική θέση, αν οι ευρύτερες συνθήκες και προϋποθέσεις το επιτρέπουν, μπορεί να σχηματιστεί και να καταργηθεί μάλλον εύκολα. Ένας οίκος ανοχής μπορεί να σφραγιστεί, όπως και να λειτουργήσει σε λίγες μέρες ή και την επομένη του σφραγίσματος, με πιθανό επανασφράγισμα και επαναλειτουργία κ.ο.κ., όπως μπορεί και να παραμείνει κλειστός, δηλαδή να ακυρωθεί ως πορνική θέση, με μετεγκατάσταση του προσωπικού του. Όπως μπορεί να λάβει χώρα μια μετεγκατάσταση σε κοντινή περιοχή με όλο του το προσωπικό. Ανάλογα, μια θέση μπορεί να ακυρωθεί και στο πεζοδρόμιο ή να σχηματιστεί κάπου αλλού.

αποδόσιμη ως μια διακριτή υποκατηγορία τους, αυτή των στούντιο) και θέσεις στο πεζοδρόμιο (και πάλι με μιαν ενδιαφέρουσα ποικιλία) που δεν είναι σκόπιμο να εξηγηθούν με ενιαίο τρόπο σε όλα τα επίπεδα. Ας αναφερθεί ότι αναδεικνύει μια πτυχή της εντεινόμενης εξαθλίωσης της πλειονότητας των εκδιδόμενων στο κέντρο - καθώς και της διευρυνόμενης υποβάθμισης ολόενα και ευρύτερων περιοχών της πόλης. Το βέβαιο είναι ότι, διάφορα πρόσωπα ή ομάδες - εκδιδόμενες ή διαχειριστές τους, όπως οι σωματέμποροι - ερεύνησαν (και) για άλλες περιοχές προώθησης των πορνικών υπηρεσιών που προσφέρουν ή διαχειρίζονται.³⁷⁶ Υπό την πίεση του ανταγωνισμού στον χώρο και μιας συνεχούς μείωσης της τιμής του πορνικού μισθώματος ή του αριθμού των μισθώσεων που οι πελάτες τους απευθύνουν, εντόπισαν αυτές τις περιοχές και τις αξιοποίησαν, ώστε να παρέχουν εγγύτητα στον πελάτη και να μειώνουν την άμεση σύγκριση. Συνήθως, ανάλογες κινήσεις οδηγούν σε μείωση της πυκνότητας των εκδιδόμενων σε πολλές τοπικές αγορές, κάτι που άλλες φορές είναι υπέρ και άλλες κατά των εκδιδόμενων ως προς το εισόδημα και τις ποικίλες πιέσεις που δέχονται από την αστυνομία (ως ελεγκτικό θεσμό ή ως ένστολα πρόσωπα που επωφελούνται της εξουσίας την οποία φέρουν και καταχρώνται), ως τους ενοικιαστές, ακόμα και κάτοικους των περιοχών.³⁷⁷ Έτσι κι αλλιώς, με την αύξηση των πορνικών θέσεων (και σε συνδυασμό με τη διασπορά τους σε περισσότερες περιοχές), η πορνεία αποδεικνύεται δομικά ικανότερη να υποδεχθεί και συμπεριλάβει πολύ περισσότερα εκδιδόμενα πρόσωπα (γυναίκες και άνδρες).³⁷⁸ Η κοινωνική επαφή με τον χώρο, σε συνδυασμό

376. Η διεθνική σωματεμπορία συνιστά μία μορφή σωματεμπορίας, το δε trafficking μία μορφή ένταξης γυναικών και ανηλίκων στην πορνεία. Βλ. και «Human Trafficking». Special Issue, *European Journal of Criminology*, 7(1) 2010. Στη συγκυρία της τελευταίας τριετίας τουλάχιστον, στην Ελλάδα το ζεύγος διεθνικής σωματεμπορίας και trafficking δεν φέρει κάποια διακριτή ιδιαιτερότητα που θα το κατέτασσε σε ζήτημα προτεραιότητας, συγκριτικά με τη συμβατική σωματεμπορία ή και σε σχέση με την ευρύτερη πορνεία και την πορνεία της εξαθλίωσης ειδικότερα. Βλ. και το σημαντικό άρθρο των C. Williamson & T. Cluse-Tolar, «Pimp-controlled prostitution: Still an integral part of street life», *Violence Against Women*, 8(1) 2002, σελ. 1074-1092.

377. T. Sanders, «The risks of street prostitution: Punters, police, and protesters», *Urban Studies*, 41(9) 2004, σελ. 1703-1717.

378. Προσεγγίζοντας το σχηματικά, αν και συνήθως η ιστορία του συγκεκριμένου δημιουργεί νέα σχήματα και αναλογίες, με τις δεδομένες πορνικές θέσεις στα τέλη του 2015 είναι δυνατή μια αξιοποίηση ως 12 χιλιάδων εκδιδόμενων ατόμων (στο συγκεκριμένο είδος πορνείας), συνεπώς καθίσταται δυνατή μια πορνοποίηση κάποιων χιλιάδων. Ας υπενθυμιστεί δε ότι το άρθρο αυτό εστιάζει στην πορνεία κατώτερων μισθωμάτων, μισθωμάτων κάτω του μέσου, την πορνεία που περιλαμβάνει μάλλον την πλειονότητα των εκδιδόμενων και μάλλον ανταποκρίνεται στην αυξανόμενη πλειονότητα των πελατών. Πρόκειται για πορνείες της εξαθλίωσης και της φτώχειας, μιας φτώχειας ανά πάσα στιγμή μεταπτώσιμης στην εξαθλίωση - ή μιας πορνείας

με τη μείωση των οικονομικών και ηθικο-πολιτισμικών απαιτήσεων από την άσκηση της πορνείας, μπορούν να οδηγήσουν στη συνέχιση της αύξησης του πληθυσμού των εκδιδόμενων, σε νέους εκσυγχρονισμούς του πορνικού χώρου, αυτή τη φορά υπό τη σημαία της ελεύθερης αγοράς, εξίσου αποτελεσματικά με (και σαφώς πιο διακριτικά από) την έκρηξη της πορνείας κατά τη δεκαετία του 1990.³⁷⁹

Ο αριθμός των εντοπισμένων με μιαν ελάχιστη σταθερότητα κατά τη διάρκεια ενός έτους (δηλαδή τρεις φορές) οίκων ανοχής στο κέντρο της Αθήνας, στη μεγάλη τους πλειονότητα παράνομων, τα τέλη του 2012 αλλά και τα τέλη του 2013 (πέρα από τις όποιες ενδιάμεσες διακυμάνσεις) έφτασε τους 625 ως 630, ενώ το 2014 αυξήθηκε κάπως, στους 665 ως 680, το δε 2015 λίγο περισσότερο, στους 690 ως 700.³⁸⁰

του βασικού μεροκάματου. Υπάρχουν και πορνείες υψηλότερων και πολύ υψηλότερων μισθωμάτων που προσβλέπουν σε εύπορες πελατείες, με άλλους χώρους, χρόνους και όρους συνάντησης, πορνείες που, ακόμα και όταν εκτυλίσσονται στο ευρύ κέντρο της πόλης, αφήνονται εκτός της εστίασης του άρθρου.

379. C. S. Shdaimah, B. R. Kaufman, C. L. Bright & S. M. Flower. «Neighborhood assessment of prostitution as a pressing social problem and appropriate responses: Results from a community survey», *Criminal Justice Policy Review*, 25(3) 2014, σελ. 275-298.

380. Ο αριθμός των εντοπισμένων οίκων ανοχής ευρύτερα στην πόλη, με τη συμπεριληψη όχι μεν κάθε οίκησης αλλά συγκεντρώσεων όπως σε Γκύζη ή Ίλιον, έφτασε τους 705 ως 720 στα τέλη του 2013, 810 ως 850 το 2014 και 2015. Υπενθυμίζεται ότι σε κάθε οίκο ανοχής εργάζονται δύο ως τρεις εκδιδόμενες, και, όχι σπάνια, περισσότερες.

Μια μάλλον σχηματική παρουσίαση των περιοχών που εκτάθηκε η έρευνα στην προσέγγιση της πορνείας είναι η ακόλουθη: Ξεκινώντας τη χαρτογράφηση της διασποράς της πορνείας στο συνωστισμένο κέντρο της Αθήνας, πρέπει αρχικά να γίνει σαφές πως υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ οίκων ανοχής και στούντιο, που αποτελούν μια κατηγορία διαφορετική από αυτή του πορνικού πληθυσμού, ο οποίος εκδίδεται σε συγκεκριμένους δρόμους-οδούς, «πεζοδρόμια».

Οι οίκοι ανοχής στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας βρίσκονται διάσπαρτοι από τη Σοφοκλέους μέχρι το Μεταξουργείο, ενώ τα στούντιο βρίσκονται διασκορπισμένα σε όλη την Αθήνα, από το Μοσχάτο έως τον δήμο Αχαρνών και την εθνική οδό Αθηνών-Θεσσαλονίκης.

Η κύρια συγκεντρωση οίκων ανοχής και στούντιο στο κέντρο της Αθήνας εξακολουθεί να εντοπίζεται στην οδό Φυλής και τις οδούς γύρω της, όπως οι Φιλιππίδου, Φωκαίας, Αχαρνών και Διδύμου, ενώ σε Κεραμεικό-Μεταξουργείο εντοπίζονται γύρω από τις οδούς Ιάσωνος και Κολωνού. Στο Γκάζι, κοντά στις γραμμές του τραίνου, αλλά και στην Κωνσταντινουπόλεως, καθώς και στα στενά της Ιεράς Οδού, στη Μεγάλου Αλεξάνδρου, στην Κασσάνδρας και στην Πειραιώς. Όλο και περισσότεροι οίκοι ανοχής μετονομάστηκαν σε στούντιο χωρίς κάποιες ουσιαστικές αλλαγές στη λειτουργία τους και είναι ήδη ενεργοί, ενώ από τα τέλη του 2013 έχει καταγραφεί ότι περίπου δύο δεκάδες άνοιξαν στο Κουκάκι και την Καλλιθέα (κυρίως στη λεωφόρο Ελευθερίου Βενιζέλου).

Σχηματικά, οι τόποι προσφοράς πορνικών υπηρεσιών εντοπίζονται σε έναν γεωγραφικό κύκλο ακτίνας από ενάμισο ως δυόμισο χιλιόμετρα γύρω από την πλατεία Ομονοίας. Κάποιοι δρόμοι βρίσκονται πολύ κοντά και γειτονεύουν, αν και, πολλές φορές, διαφέρουν ως προς τον

Πέρα από τις όποιες διακυμάνσεις πληθυσμών εκδιδόμενων και πορνικών θέσεων, οι πορνικές μισθώσεις καταγράφονται ως περίπου σταθερές κατά την τριετία 2013-2015. Το 2013 πραγματοποιήθηκαν 11,7 εκατομμύρια μισθώσεις, ενώ τόσο το 2014 ανέβηκαν στα 12,1 εκατ. και το 2015 παρέμειναν σταθερές σ' αυτό το μέγεθος. Η αβέβαιη και διστακτική αυτή αύξηση, που καλύφθηκε από έναν πληθυσμό εκδιδόμενων που επίσης αυξανόταν άτακτα, και με μερίδα του να βρίσκεται σε κίνηση διαφοροποίησης ως προς το χώρο της πόλης, έχει ενδιαφέρον σε σχέση με τα δεδομένα που ακολουθούν αναφορικά με τις τιμές των πορνικών μισθωμάτων και το μέγεθος (αλλά και την εσωτερική διαφοροποίηση) του πληθυσμού της πορνικής πελατείας.

Οι τιμές των πορνικών μισθωμάτων στην υπό εξέταση πορνεία (τόσο στους οίκους ανοχής όσο και στο πεζοδρόμιο και τα σχετικά ξενοδοχεία) κατά το 2013 κυμάνθηκαν μεταξύ των 20 και των 60 ευρώ ανά μίσθωση, με τον μέσον όρο των πραγματοποιημένων μισθώσεων να βρίσκεται στα 42 ευρώ.³⁸¹ Η πί-

---

πορνικό πληθυσμό (εθνικότητα, ηλικιακές κατηγορίες, γυναικεία/ανδρική πορνεία). Ωστόσο, στη συνοπτικότερη αυτή παρουσίαση κατατίθενται ως προς την εγγύτητά τους, ώστε οι πορνικές θέσεις να είναι ευκρινέστερα ταξινομημένες πολεοδομικά. Γνωστοί δρόμοι έκδοσης είναι το γεωγραφικό τετράγωνο που περιλαμβάνει τις οδούς Σωκράτους, Αθηνάς, Ευρυπίδου, Βερανζέρου, Αγίου Κωνσταντίνου, 3ης Σεπτεμβρίου (στη συμβολή με την Καποδιστρίου), Χαλκοκονδύλη και Σολωμού, καθώς και η οδός Κουμουνδούρου που αποτελεί γνωστό δρόμο ανδρικής πορνείας, ενώ οι δρόμοι Αριστοτέλους (παράλληλη της Φυλής) και Μαιζώνος στο ύψος της πλατείας Βάθης, αποτελούν δρόμους έκδοσης με σημαντικούς αριθμούς εκδιδόμενων και μεγάλη πυκνότητα πορνικών θέσεων.

Στο ύψος του σταθμού Μετρό Πανεπιστημίου, η Σόλωνος αποτελεί, μετά το κλείσιμο των καταστημάτων, τόπο προσφοράς πορνικών υπηρεσιών από γυναίκες εκδιδόμενες, όπως και η παραπλήσια Βουκουρεστίου. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η Πατησίων, μεταξύ της Αγίου Μελετίου και της Γαλασίου (και περιλαμβανόμενων των πλατειών Αμερικής και Κολιάτσου), καθώς και το πάρκο στο Πεδίον του Άρεως στη διασταύρωση Πατησίων και Αλεξάνδρας, που χαρακτηρίζονται από εναλλαγή ως προς την εθνική κατηγορία εκδιδόμενων γυναικών.

Κεντρικότερα δε, στον Περιβόλο της Αγίας Φωτεινής, το Ζάππειο Μέγαρο, τον Εθνικό Κήπο και το άλσος Παγκρατίου, η πορνεία που έχει καταγραφεί σε πολλά από τα πεζοδρομιά τους χαρακτηρίζεται από σημαντικούς αριθμούς και ανομοιογένεια ως προς την εθνικότητα των εκδιδόμενων. (Τη συγκεκριμένη παρουσίαση των χώρων ερευνητικής προσέγγισης - μια διαδικασία επιλογής μεταξύ εκατοντάδων δρόμων, πλατειών, περιοχών, ονομασιών και πληθυσμιακών πυκνοτήτων κατέθεσε η υποψήφια διδάκτορας με αντικείμενο την παρουσίαση της πορνείας στα ΜΜΕ Μαρία Μανεάδη). Για το σχετικό ζήτημα βλ. Η. Hubbard & T. Sanders. «Making space for sex work: Female street prostitution and the production of urban space», *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (2003), σελ. 73-87.

381. Το 2013 είχαν παρατηρηθεί και καταγραφεί μισθώσεις με τιμές πάνω από τα 60 ευρώ, ως και 100 ευρώ, όπως και μισθώσεις κάτω των 20 ευρώ, ζήτημα που θα προσεγγιστεί κάπως περισσότερο στη συνέχεια. Ήταν λίγες σε αριθμό, άτακτες και παρέμειναν ευκαιριακές, δηλαδή δεν εντοπίστηκε κάποιο πρότυπο που να ακολουθούν ώστε να κριθεί αξία λόγου η λεπτομερής τους καταγραφή.

ηση για μείωση του μισθώματος ήταν συνεχής από την πελατεία (μάλλον είχε υπάρξει μια ηπιότερη πίεση για μείωση και κατά το 2012).³⁸²

Το 2014, η τιμή του πορνικού μισθώματος παρέμεινε ίδια με το 2013.³⁸³ Το δε 2015, οι τιμές κυμάνθηκαν μεταξύ των 10 και των 50 ευρώ, ενώ ο μέσος όρος των πραγματοποιημένων μισθώσεων έπεσε στα 32 ευρώ.³⁸⁴ Η τιμή των 10 ευρώ συμφωνείται στο 8-10% των μισθώσεων στο πεζοδρόμιο. Σ' ό,τι αφορά δε στο κρίσιμο θέμα της χρήσης προφυλακτικού, από τις 328 εκδιδόμενες που ρωτήθηκαν οι 228 απάντησαν ότι κάνουν μόνιμη χρήση προφυλακτικού χωρίς καμία εξαίρεση. Οι 71 απάντησαν ότι κάνουν περίπου σταθερή χρήση, υπάρχουν όμως και κάποιες εξαιρέσεις. Συγκεκριμένα, ορισμένες ανέφεραν ότι χρησιμοποιούν προφυλακτικό συχνότερα από μία περίπτωση στις 100, ενώ από κάποιες άλλες ως σπανιότερο έως πολύ σπανιότερο. Τέλος, υπήρξαν και 29 εκδιδόμενες που ανέφεραν ότι το συνηθίζουν, αλλά ότι σχεδόν κάθε εβδομάδα θα τους τύχει μίσθωση που να μη γίνει χρήση, συνήθως γιατί δεν έχουν διαθέσιμο τη συγκεκριμένη στιγμή. Η μείωση μέσα σε μια διετία του μισθώματος κατά το ένα τέταρτό του αποδείχτηκε αποφασιστικής σημασίας, με σημαντικό μέρος των εκδιδόμενων να μεταπίπτει σε κατάσταση κρίσης. Με δεδομένο ότι ένα 40-60% των εσόδων καλύπτουν έξοδα, η μείωση αυτή οδήγησε στο να μη μπορούν να αντεπεξέλθουν στις συνηθισμένες οικονομικές υποχρεώσεις τους.

Κάτι δε που πρέπει να τονιστεί είναι ότι ήδη από τα τέλη του 2013 έκαναν την εμφάνισή τους (ή απλώς τότε πρωτο-εντοπίστηκαν από τον ερευνητή) μισθώσεις στα πέντε ευρώ σε υπολογίσιμη κλίμακα, όπως και μη χρηματικές μισθώσεις που δείχνουν να έχουν μια μικρή, σταθερή και κάπως αυξανόμενη μερίδα στις μισθώσεις.³⁸⁵ Σ' αυτές τις ειδικές συνθήκες εις είδος ανταλλαγών (barter), η εκδιδόμενη παρέχει πορνικές υπηρεσίες έναντι ενός γεύματος ή κάποιας άλλης συμφωνημένης μη χρηματικής παροχής.³⁸⁶

382. Η πίεση για μείωση της τιμής του μισθώματος αποκαλύπτεται όταν παρουσιάζεται όχι το εύρος των τιμών, όσο ο μέσος όρος των τιμών των μισθώσεων που έλαβαν χώρα.

383. Όμως, ο μέσος όρος των τιμών των μισθώσεων έπεσε στα 36 ευρώ.

384. Βλ. επίσης J. Woicicki & J. Malala, «Condom use, power and HIV/AIDS risk: sex workers bargain for survival in Hillbrow/Joubert Park/Berea, Johannesburg», *Social Science and Medicine*, 53 (2001), σελ. 99-121. Όπως και το άρθρο των E. Regushevskaya & T. Tuormaa «How do prostitution customers value health and position health in their discussions? Qualitative analysis of online forums», *Scandinavian Journal of Public Health*, 42 (2014), σελ. 603-610.

385. Ίσως θα πρέπει να στραφεί συστηματικότερα η ερευνητική προσοχή και στις τοξικοεξαρτημένες εκδιδόμενες, πολύ συχνά με τιμές μισθώσεων μεταξύ 5 και 15 ευρώ, που τείνουν να βρίσκονται στη βάση της εντεινόμενης εξαθλίωσης στην πορνεία του αθηναϊκού κέντρου. Βλ. επίσης J. A. Reid & A. R. Piquero, «On the relationships between commercial sexual exploitation, prostitution, substance dependency, and delinquency in youthful offenders», *Child Maintenance*, 19(3-4) 2014, σελ. 247-260.

386. Βλ. σχετικά και στη διεθνή βιβλιογραφία S. Strega, C. Janzen, J. Morgan, L. Brown,

Για διευκρινιστικούς λόγους, ας κατατεθεί η συνάρτηση δύο σημαντικών μεγεθών ώστε να συγκεκριμενοποιηθεί πληρέστερα η ανάπτυξη της κρίσης στην ειδική αγορά πορνικών υπηρεσιών. Η σχέση αυτή είναι ίσως ενδεικτική της κατεύθυνσης που πρόκειται να πάρει η πορνεία στο κέντρο της Αθήνας στα χρόνια που ακολουθούν (ένταση της φτώχειας και εξαθλίωσης, αναδιάρθρωση κάποιου τύπου, μεταφορά μέρους της σε άλλες περιοχές, μια σύνθεση των δυνατοτήτων αυτών)- και υπενθυμίζοντας ότι ανάμεσα στο 40 και το 60% των εσόδων έρχεται να καλύψει ανελαστικά έξοδα, ακόμα και στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει σωματέμπορος διαχειριστής. Το 2013 η εκδιδόμενη μισθώθηκε κατά μέσον όρο 1.918 φορές (με κάποιες να μισθώνονται 4.000 φορές και άλλες κάτω και από 300, ζήτημα που δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί σ' αυτό το άρθρο), με ένα συνολικό εισόδημα στις 80.500 ευρώ. Το 2014, οι μισθώσεις έπεσαν στις 1.754 και το εισόδημα επίσης έπεσε στα 63.000 ευρώ. Το δε 2015, οι μισθώσεις παρέμειναν σχεδόν σταθερές, έφτασαν στις 1.766, και το εισόδημα αυξήθηκε στα 65.500 ευρώ.

Σ' ό,τι αφορά στην εκτίμηση του αριθμού των ανδρών που καταφεύγουν στην μίσθωση πορνικών υπηρεσιών, δηλαδή το αριθμητικό μέγεθος της πορνικής πελατείας, κατά την υπό εξέταση περίοδο, αποφασιστικής σημασίας είναι ο ορισμός του κριτηρίου διάκρισης του πελάτη-άνδρα από τον μη πελάτη-άνδρα.³⁸⁷ Σ' αυτή την ερευνητική προσπάθεια, ως καταμετρησίμος πελάτης ορίστηκε αυτός που έχει μισθώσει εκδιδόμενη για να του παράσχει τη σχετική υπηρεσία τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο. Με αυτό το κριτήριο, εκτιμάται ότι η πορνική πελατεία που προσφεύγει στην πορνεία της φτώχειας, όπως εκτείνεται στην αγορά του κέντρου της πόλης κυμάνθηκε το 2013 ανάμεσα στους 430-440.000 άνδρες. Το 2014 η πελατεία δεν φαίνεται να παρουσίασε μια σοβαρή συνολική διαφοροποίηση, παρά μιαν άνοδο στις 460-480.000, ενώ το 2015 η άνοδος συνεχίστηκε, για να φτάσει τις 510-520.000. Ίσως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο των δεδομένων που μόλις κατατέθηκαν να είναι η εσωτερική διαφοροποίηση της πορνικής πελατείας, με τη συνεχή προώθηση μεταναστών και μια περιορισμένη υποχώρηση των πληθυσμών που υπήρχαν στη

R. Thomas & J. Carrière «Never innocent victims: Street sex workers in Canadian Print Media», *Violence Against Women*, 20(1) 2014, σελ. 6-25. Στις ποσοτικοποιήσεις δεδομένων, η ανταλλαγή σε είδος - υπενθυμίζεται, στην πορνεία της εξαθλίωσης όπως εκδηλώνεται στο κέντρο της πόλης, αφού, σε άλλα είδη πορνείας, υπάρχουν ανταλλαγές σε είδος κλίμακας χιλιάδων ευρώ - αποδίδεται συμβατικά στα πέντε ευρώ. C. Williamson & L. M. Baker, «Women in street-based prostitution. A typology of work styles», *Qualitative Social Work*, 8(1) 2009, σελ. 27-44.

387. J. G. Raymond, «Prostitution on demand. Legalizing the buyers as sexual consumers», *Violence Against Women*, 10(10) 2004, σελ. 1156-1186. Βλ. και M. Farley, J.M. Golding, E.S. Matthews, N.M. Malamuth & L. Jarrett, «Comparing sex buyers with men who do not buy sex: Prostitution and trafficking», *Journal of Interpersonal Violence*, 32(23) 2015, σελ. 3601-3625.

χώρα προ του 2010, ιδίως των Ελλήνων. Εκτιμάται ότι το 2015, περίπου 140 ως 160 χιλιάδες πελατών είναι πρόσφατοι μετανάστες, ως επί το πλείστον από δυτική Ασία, Μέση Ανατολή και υποσαχάρια Αφρική. Συνεπώς, οι μετανάστες αυτοί υπερέκλυψαν την αποχώρηση (ή τον περιορισμό στη συχνότητα προσφυγής) των Ελλήνων και, γενικότερα, όσων βρίσκονταν στη χώρα πριν από το 2010. Η δε προσπάθεια προσέλκυσής τους σε μια περίοδο που η πελατεία έτεινε να μειώνεται απειλητικά, συνέβαλε σημαντικά στην πίεση για μείωση του πορνικού μισθώματος.³⁸⁸

Πριν όμως ολοκληρωθεί το άρθρο, κρίνεται αναγκαία μια συνοπτική γνωριμία, έστω μιας μόνο πτυχής του άλλου (και συνήθως άορατου, παρακαμπτόμενου ή ξεχασμένου στον συμβατικό λόγο περί πορνείας) αναντικατάστατου μέλους της σχέσης: τον πορνοπελάτη.³⁸⁹ Όσον αφορά τη σχέση του πελάτη με την εκδιδόμενη (ή, ευρύτερα, το εκδιδόμενο άτομο) είναι αναμφίβολα μοναδική καθώς συμπυκνώνει στοιχεία επαγγελματικής συναλλαγής, προσωπικής επαφής και κοινωνικής ηθικής. Έτσι, τη δικαιολογεί αλλά την υποτιμάει, τη χρησιμοποιεί αλλά τη συμπαθεί, τη συμπονάει αλλά τη θεωρεί άξια της μοίρας της, την καταναλώνει με στυσιακό κυνισμό, ενώ μπορεί και να την ερωτευθεί. Μα, κυρίως, αγαπάει να τη μισεί, θέτοντας τον εαυτό του εκτός πορνικού πλαισίου και αφήνοντάς την εκεί μόνη - και μόνη υπαίτια της σχέσης τους. Σαφώς λοιπόν, τη θεωρεί εμπόρευμα προς κατανάλωση³⁹⁰ που οφείλει να του παρέχεται με όρους απόλυτου επαγγελματισμού.³⁹¹ Ο πελάτης (ή, τουλάχιστον, ο συ-

388. Παρεμπιπτόντως, συνέβαλε και στην αλλαγή κάποιων πολιτισμικών πρακτικών και νοοτροπιών στην πορνική αγορά. Για παράδειγμα, το «όχι μαύροι», γραμμένο βιαστικά σε μια σελίδα Α4 και κολλημένο με ταινία στις πόρτες πολλών οίκων ανοχής, περιορίστηκε σημαντικά. Στη δε πορνεία του πεζοδρομίου, η διάκριση στην οποία αναφέρεται έχει πλέον εκλείψει.

389. Η ενότητα του άρθρου για τον πορνοπελάτη συντάχθηκε σε συνεργασία με τη Λένα Σάββα η οποία έστησε και το (σαφώς μεγαλύτερο) αρχικό κείμενο στο οποίο προχωρήσαμε σε τροποποιήσεις, προσθήκες και γενικεύσεις. Η Λένα είναι ήδη στο δεύτερο έτος του διδακτορικού της με επιβλέποντα τον συντάκτη του άρθρου και θέμα την πορνοπελατεία. Για μια μερικώς διαφορετική προσέγγιση βλ. S. P. Sawyer & M. E. Metz, «Attitudes toward prostitution scale. Preliminary report on its development and use», *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(3) 2009, σελ. 334-347.

390. Όταν αναφέρεται στην εκδιδόμενη (ή το εκδιδόμενο άτομο) χρησιμοποιεί συχνά τους όρους «προϊόν» ή «υπηρεσία». Μερικά παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά: «Έχω θέμα με το προϊόν, το γυναικείο κορμί στη προκειμένη περίπτωση που είναι στη βιτρίνα», «Από τη στιγμή που προσφέρει ένα προϊόν (τι μπορεί σκέφτεται ή να αισθάνεται η εκδιδόμενη) δεν το σκέφτομαι, όπως όταν πάω να αγοράσω ένα αυτοκίνητο, ένα μηχανάκι, ένα ποτό στο μπαρ. Από τη στιγμή που δίνει ένα προϊόν, είναι εντάξει το προϊόν, και εγώ πληρώνω... είμαστε μια χαρά», «Προσφέρει μία υπηρεσία, πληρώνεται γι' αυτό, είναι η δουλειά της», «Το ανατολικό μπλοκ δε σταματάει να 'παράγει'» (ενν. εκδιδόμενες), «Είναι όπως το φαγητό».

391. Το παράδοξο της υπόθεσης είναι ότι ο «επαγγελματισμός» κατά τον πελάτη έγκειται

νεντευξιαζόμενος πελάτης), στο πλαίσιο κάποιας εκλογίκευσης και αποποίησης των όποιων ευθυνών, θεωρεί ότι σε γενικές γραμμές η εκδιδόμενη επιλέγει συνειδητά³⁹² τον επαγγελματικό της προσανατολισμό με βασικό κίνητρο το «εύκολο χρήμα»,³⁹³ ενώ ταυτόχρονα θεωρεί ότι δεν δυσανασχετεί με τη φύση (ακριβέστερα, με τις ψυχοσωματικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιότητες) της δουλειάς.³⁹⁴ Τέλος στο ερώτημα αν η εκδιδόμενη είναι παράλληλα και

στην ευχαρίστηση που εκδηλώνει το εκδιδόμενο άτομο κατά την επαφή, η προσποίηση δηλαδή μιας μη επαγγελματικής συνουσίας. Π.χ.: «Θέλω να μη βαριέται να με ευχαριστήσει πραγματικά, όχι να το παίζει», «Έχω πάει με υπερμοντέλο και έχω ξενερώσει. Την είδα, μου 'ρθε, αλλά μέσα τίποτα», «Μου έχει τύχει να κάνει πολύ καλό 'σαλονάρισμα' και μέσα να είναι ψυγείο...», «Να σου γλύκεις έξω για να την πάρεις και μόλις μπεις μέσα να είναι 'άντε τελειώνει!», «Μπορεί σωματικά να είναι ωραίες, αλλά μόλις πάνε στο κρεβάτι να είναι ένα παγωτό τελείως», «Στα τρία ευρώ σου λέει θα κάνω τι;», «Με το που θα την κοιτάξω θα προσπαθήσω να δω... αν θα μου κάνει αυτά που έχω στο κεφάλι μου εκείνη τη στιγμή», «Πολλές είναι άντε να πάμε να τελειώνουμε», «Αν ακούς πολλές σάλτσες από την τσατσά καταλαβαίνεις αμέσως ότι είναι μούφα», «Μετά από τόσα χρόνια στους οίκους, το διαισθάνομαι αν θα είναι καλή ή όχι η κοπέλα. Το καταλαβαίνω αμέσως. Υπάρχουν βέβαια και οι ξινές», «Με έναν μέτριο οίκο, μάλλον είναι προτιμότερη η μα**κία. Λες καλύτερα να τράβαγα μία, παρά με το κούτσουρο. Αν πετύχει η μα**κία, τύφλα να χει το γα**σι», «Μου έχει τύχει παλαιότερα και ήταν ένα κρύο πράγμα, ψεκάστε, σκουπίστε, τελειώσαμε».

392. Παραδείγματος χάρι, «Δεν θέλει (να είναι πόρνη), σταματάει το επάγγελμα και κάνει κάτι άλλο με λιγότερες απολαβές» «Ναι! Σίγουρα το κάνουν από επιλογή», «Ξεκάθαρα επιλογή. Σου δίνω ένα τοις εκατό να μην είναι επιλογή τους», «Βέβαια, είναι επιλογή της», «Η επιλογή πάντα υπάρχει. Πας και κάνεις μία δουλειά με πολύ λιγότερα οικονομικά οφέλη. Τι ανάγκη; ...εννέα στις δέκα ανάγκη έχουνε. Δεν πάνε να γίνουν όλες π**τάνες»

393. Για παράδειγμα, «(Το κάνουν για το) εύκολο χρήμα», «Για τα φράγκα» «Για πολλά και εύκολα λεφτά», «(Βλέπουν τον πελάτη) σαν ευρώ» «Η πλειοψηφία των γυναικών το κάνει για τα λεφτά, αμέσως μετά γιατί το γουστάρει, και ένα μικρό ποσοστό το κάνει καταναγκαστικά», «Η ανάγκη για πολλά και εύκολα λεφτά», «Η λεγόμενη πουτανιά», «Η ανάγκη των γυναικών για λεφτά, λούσα, αυτοκίνητα, ταξίδια στη Μύκονο», «Με βλέπουν σαν πελάτη για να βγάλουν λεφτά. Τύπου να το κάνω καλά, να ξαναέλθεις», «Φαντάζεσαι τι λεφτά βγάζουνε;», «Διαφορετικά πας και πλένεις σκάλες για 500 ή πας και δουλεύεις για 600 ευρώ το μήνα ένα δεκάωρο τη μέρα και Σάββατο και Κυριακές». Ενώ κάποιοι φαίνεται να αναγνωρίζουν τις δυσκολίες αυτής της επιλογής: Για παράδειγμα, «έχεις τον κάθε γλέμπουρα από πάνω σου».

394. Π.χ. «Το 70% το ευχαριστιούνται! Και όχι επειδή φτιάχνονται. Είναι βέβαια και κάποιες μικρές που φτιάχνονται. Αλλά σου λέει νέο παιδί είναι, θα γίνει ωραίο παιχνίδι», «Με τη Χριστίνα κάνουμε πλάκα. Κάνει σαν τρελή όταν με βλέπει», «Οι περισσότερες το ευχαριστιούνται. Κάποιες το ευχαριστιούνται παραπάνω. Κάνουν εκτός προγράμματος», «Μπορεί να κάνεις την (εκδιδόμενη) γυναίκα να το ευχαριστηθεί, αλλάζει το πράγμα τότε». Τέλος, κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι μπορεί οι εκδιδόμενες να μην ευχαριστιούνται τη συνεύρεση καθεαυτή, αλλά την κάλυψη της γυναικείας φιλαρέσκειας τους από το γεγονός ότι πληρώνει κάποιος για να συνευρεθεί μαζί τους.

ηθική, οι απαντήσεις παίρνουν διάφορες αποχρώσεις, κυρίως όμως γκρίζες.³⁹⁵

Το συνολικό ποσό που η πορνοπελατεία μετέφερε στην πορνεία οίκων ανοχής και πεζοδρομίου στο κέντρο της Αθήνας το 2013 για τη μίσθωση των σχετικών υπηρεσιών εκτιμάται στα 490 εκατ. ευρώ. Το 2014, το ποσό που η πορνοπελατεία αξιοποίησε για να μισθώσει υπηρεσίες εκδιδόμενων μειώνεται σημαντικά, περιοριζόμενο στα 440 εκατ. ευρώ (ή, σε κάτι λιγότερο, 435 εκατ.), προκαλώντας άγχος και προβληματισμούς στην πλευρά της προσφοράς πορνικών υπηρεσιών. Το δε 2015 η κρίση εντάθηκε, δημιουργώντας σειρά πανικών και δράσεις για εύρεση ή δημιουργία διεξόδου: το συνολικό ποσό που η συγκεκριμένη πορνεία μπόρεσε να αντλήσει από την κοινωνία μέσω της υπηρέτησης των πορνικών επιθυμιών της ανδροπελατείας περιορίστηκε στα 390 εκατ. ευρώ. Κατά την τριετία 2013-15, εκτιμάται ότι τα έσοδα της υπό μελέτη πορνείας αντλήθηκαν κατά το 35 ως 40% τους για υπηρεσίες που πρόσφεραν Ελληνίδες, και το υπόλοιπο για τις υπηρεσίες γυναικών από Ρωσία, Ουκρανία, Μολδαβία, Λευκορωσία, Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία, με ένα 5-6% του συνολικού μεγέθους για τις υπηρεσίες γυναικών από την υποσαχάρια Αφρική. Τα διαθέσιμα στοιχεία τείνουν να υποστηρίξουν ότι οι Ελληνίδες συνεχίζουν να διατηρούν - και μάλλον να αυξάνουν - το σημαντικό αυτό μερίδιο. Πιθανότατα, ένα αυξανόμενο μερίδιο θα συνεχίσουν να διεκδικούν και οι αφρικανές.

4. Συμπεράσματα

Το άρθρο επιχείρησε να αναδείξει ορισμένες βασικές διαστάσεις ενός μέρους της σύγχρονης πορνείας, της πορνείας της εξαθλίωσης. Πρόκειται για μια πορνεία εκδιδόμενων που διαβιούν, που μόλις επιβιώνουν στα όρια της φτώχειας - και όλο και περισσότερο κάτω από αυτά με την αύξηση της ηλικίας, αλλά και την τοξικοεξάρτηση. Γι' αυτές, πρόκειται για μια πορνεία απώλειας της επαφής με τα ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα, ταχύτατης κατάρρευσης του ψυχισμού και της υγείας, αναθεώρησης του σεβασμού στο σώμα και τον ψυχισμό,

395. Για παράδειγμα, «Ε, ηθική, τι ηθική; Πας και γα**σαι για λεφτά. Τι ηθική να έχει. Όχι, δεν υπάρχει ηθική. Σε καμία περίπτωση. Προσωπική άποψη.». Συναντάμε όμως και απαντήσεις γεμάτες κατανόηση όπως, για παράδειγμα: «Έχει ηθική, εννοείται. Αν δεν είχαν ανάγκη, δεν θα το έκαναν». Ενώ υπάρχουν και οι ενδιάμεσες αποχρώσεις του τύπου: «Μμμ...άλλες κοπέλες είναι, ναι (ηθικές). Άλλες όχι.», «Αυτές που ασχολούνται με το πορνό είναι ανήθικες, το κάνουν μπροστά σε όλον τον κόσμο χωρίς κανένα δισταγμό» (στο σημείο αυτό ο πελάτης μας παρέχει μιαν ενδιαφέρουσα ερμηνευση της ερωτικοσεξουαλικής - ή ίσως μόνο της πορνικής - ηθικής), «Όσο ηθική είναι η κοινωνία μας γενικά, είναι και αυτές. Δεν συνδέω το επάγγελμα με την ηθική».

που τα χρόνια χάνονται τόσο γρήγορα όσο και τα δόντια. Και βέβαια, αφού σ' αυτή τη σχέση ανταλλαγής δεν υπάρχει μόνο η εκδιδόμενη και (ίσως) ο σωματέμπορος, αλλά και ο πελάτης που, επίσης, διαβιεί, που μόλις επιβιώνει στα όρια της φτώχειας.

Στις νέες αυτές συνθήκες, που ακόμα αρθρώνονται ως πορνεία της εξαθλίωσης, αναδιατάσσονται οι σχέσεις εκδιδόμενης-πελάτη,³⁹⁶ η κουλτούρα της πορνειακής καθημερινότητας και η πορνεία ως πολιτισμός και δημιουργός συμβόλων και γλώσσας, η συμβίωση της πορνείας με άλλες αγορές και τοπικούς πολιτισμούς της πόλης,³⁹⁷ η πρόκληση προς το κράτος να επανεξετάσει τις νομικές του προβλέψεις περί την πορνεία και τις λειτουργίες του ποινικού συστήματος και των θεσμών κοινωνικής πρόνοιας και δημόσιας υγείας.³⁹⁸

Το άρθρο αυτό δεν κλείνει έναν ερευνητικό κύκλο γύρω από ένα δι-ιστορικό - αλλά όχι αιώνιο, ότι η πορνεία ήταν πάντα και θα είναι πάντα στην κοινωνία -³⁹⁹ κοινωνικό ζήτημα που ενδιαφέρει και την εγκληματολογία. Ούτε αποτελεί σχεδιάσμα ενός κεφαλαίου γνώσης. Κάθε άλλο. Μάλλον δείχνει προς ένα πεδίο άγνοιας που πρέπει το ταχύτερο δυνατό να γνωσθεί.

---

396. G. Serughetti, «Prostitution and client's responsibility», *Men and Masculinities*, 16(1) 2012, σελ. 35-48.

397. C. S. Shdaimah & S. A. Wiechelt, «Crime and compassion: Women in prostitution at the intersection of criminality and victimization», *International Review of Victimology*, 19(1) 2012, σελ. 23-25.

398. Βλ. σχετικά J. Scoular & A. Carline, «A critical account of a 'creeping neo-abolitionism': Regulating prostitution in England and Wales», *Criminology and Criminal Justice*, 14(5) 2014, σελ. 608-626.

399. K. Kesler, «Is a feminist stance in support of prostitution possible? An exploration of current trends», *Sexualities*, 5(2) 2002, σελ. 219-235.

Φυλακές χωρίς «φύλακες»;

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΟΥΣΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Καθώς το μοντέλο της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων έχει αποτύχει και καθώς η προοδευτική αντεγκληματική πολιτική επιβάλλει τον μη-εγκλεισμό των περισσότερων καταδικασθέντων, νομίζω ότι στο μέλλον οι φυλακές θα χαρακτηρίζονται από ύψιστα μέτρα ασφαλείας - κυρίως τεχνολογικά και πανοπτικά - με συνέπεια τη μείωση της παρουσίας και του ρόλου των σωφρονιστικών υπαλλήλων.

1. Ratio et Libertas Justiciam Faciunt

(Λογική και Ελευθερία διαμορφώνουν τη Δικαιοσύνη)

Προ-σωφρονιστικά

Στο αυτοβιογραφικό βιβλίο του «In the Belly of the Beast» (1981),⁴⁰⁰ ο Jack Henry Abbot περιγράφει κατά τον πλέον δραματικό τρόπο το σωφρονιστικό αμερικανικό δράμα. Τα γράμματα-κραυγές των κρατουμένων⁴⁰¹ όπου γής επιβεβαιώνουν την κακή κατάσταση και τον ακήρυκτο πόλεμο εντός/εκτός των καταστημάτων κράτησης.⁴⁰² Το θέμα των φυλακών και της ζωής μέσα σ'αυτές

---

400. New York, Vintage.

401. Βλ. Ψ.Κ.Κ. «Κύριε Υπουργέ Δικαιοσύνης...ακούστε δύο λόγια για τον Σωφρονιστικό Κώδικα», Εφ. Συν., 8.4.2015, Τ. Θεοφίλου, «Ένας κρατούμενος εξηγεί», Εφ. Συν., 20.1.2015.

402. Βλ. Ειρ.Λαζ., «Αντιαρματικά όπλα για τους αστυνομικούς-φύλακες των φυλακών τύπου Γ'», Αυγή 28.11.2014, πρβλ. Μ. Ψαρά & Λ. Μπιντέλα, «Ο υπόγειος πόλεμος των φυλακών», Έθνος, 5.5.2015.

δίνει έδαφος και βήμα για κάθε είδους προσεγγίσεις (ιδεολογικές, πολιτικές, θεσμικές), καθώς οι συντάκτες των κειμένων συμπαράστασης πιστεύουν ότι έτσι αποδεικνύουν τη δική τους ευαισθησία και την προσήλωσή τους στα δικαιώματα.⁴⁰³

Άλλοτε επιστημονικές⁴⁰⁴ κι άλλοτε περισσότερο ακτιβιστικές προσεγγίσεις, έχουν ως κοινό παρονομαστή την αθλιότητα των συνθηκών κράτησης, την ουτοπία του σφροονισμού και της επανένταξης και ιδιαίτερα τις αμαρτωλές σχέσεις φυλάκων-φυλακισμένων.⁴⁰⁵ Όλες οι αδυναμίες και ανομίες του σφροονιστικού συστήματος χρεώνονται συνήθως στη διοίκηση ή στην Πολιτεία⁴⁰⁶ και καμιά στα «κυκλώματα των φυλακών» (ίσως λόγω φόβου αντεκδικήσεων).

Το όποιο πρότυπο ασφάλειας μοιάζει να μην αφορά στους φύλακες ή στην ευρύτερη κοινότητα, αλλά μόνο στους κρατούμενους.⁴⁰⁷

Όλα τα μέτρα φύλαξης θεωρούνται «αντισυνταγματικά»⁴⁰⁸ και καθώς ισχυρίζονται ότι παραβιάζουν τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α),⁴⁰⁹ σχεδόν κάθε βίαιη αντίδραση των εγκλειστών είναι για πολλούς εξαιρετικής δικαιολογημένη.

Είναι συνεπώς προφανές ότι το παλαιό μοντέλο της Φυλακής-Φρούριο⁴¹⁰ έχει κλείσει τον «πολιτικό» του κύκλο. Δεν ξέρω αν είμαστε έτοιμοι για φυλακές-σχολεία⁴¹¹ ή για Πύργους με ανοικτά παράθυρα (πρβλ. Gilson 1975) που μπορεί να δημιουργήσουν αισθήματα ελπίδας και αισιοδοξίας (με πλήρη κάλυψη των αναγκών των εστιαζομένων).

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν θα γίνουν μεταρρυθμίσεις μέσα στις φυ-

403. Βλ. Π. Λάμπρου, «Σαφές δείγμα όσων έπονται», Εφ. Συν., 19.3.2015.

404. Βλ. Φ. Ζαφειρίδη, «Το σφροονιστικό σύστημα και ο κόσμος του εγκλήματος», Εφ. Συν., 10.6.2015.

405. Βλ. Α. Νεσφυγέ, «Ανακατεύεται η τράπουλα», Τα Νέα, 2.6.2015, πρβλ. Μ. Κατσουνάκη, «Σφροονιστικό κατ' ευφημισμόν», Καθημερινή Κυριακής, 3.8.2015, Γ. Πανούση, «Στο έλεος κυκλωμάτων οι φυλακές», Αυγή, 5.5.2015.

406. Πρβλ. Γ. Σιακαντάρη, «Ανελεύθερος φιλελευθερισμός», Εφ. Συν., 18.12.2014.

407. Πρβλ. Σ. Βιδάλη, «Νέο πρότυπο ασφάλειας», Βήμα Κυριακής, 09.3.2014.

408. Βλ. Μ. Δήμα, «Αντισυνταγματικά τα λευκά κελιά (Φυλακές Γ')», Εφ. Συν., 14.11.2014, Χρ. Χατζηιορδάνογλου, «Πολεμική μηχανή' έξω από τις φυλακές Δομοκού», Ελεύθερος Τύπος, 28.11.2014.

409. Βλ. Δ. Φίλη, «Για την εξουτελιστική μεταχείριση κρατούμενων», Αυγή Κυριακής, 26.10.2014. Δ. Αγγελίδη, «Οι συνήθεις καταδίκες των ελληνικών φυλακών», Εφ. Συν., 26.9.2014» βλ. και Γ. Σουλιώτη, «Εκτίουν την ποινή τους σε αστυνομικά τμήματα», Καθημερινή, 27-28.10.2012, πρβλ. Ν. Φωτόπουλου, «Προφυλακισμένοι στην ... Κομαντατούρ», Εφ. Συν., 15.4.2013, βλ. και απόφαση 4.12.2012 ΕΔΔΑ, Τζαμαλής κ.ά. κατά της Ελλάδας.

410. Βλ. Ι. Σωτήρχου, «41 ρωγμές στις φυλακές-φρούρια», Εφ. Συν., 12.1.2015, πρβλ. Β. Φωτοπούλου, «Προσεχώς Αλκατράζ αλλά Ελληνικά», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 31.3.2013.

411. Πρβλ. Ν. Παρασκευόπουλου, «Αντί σχολεία, φυλακές», Εφ. Συν., 2.12.2014.

λακές ή αν θα μεταρρυθμιστεί ο ίδιος ο θεσμός, αφού δεν λειτουργεί ούτε αποτελεσματικά, ούτε ικανοποιητικά (Αλεξιάδης, 1983).

Το ερώτημα είναι αν θα μπορούσαμε τις κάθετες λειτουργίες του Κράτους να τις κάνουμε οριζόντιες με τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων και άλλων φορέων παρέμβασης.

Το ερώτημα είναι αν θα ήταν δυνατό να διακοπεί το δεσμοτηριακό συνεχές (continuum carcéral) από τις συμβολικές και πραγματικές του διαστάσεις *intra muros* ή *extra muros* μέσω άλλων «μέτρων ελευθερίας».

Το ερώτημα είναι αν ο σκοπός της ποινής και ο σκοπός της εκτέλεσής της μπορεί να συμπέσουν (Αλεξιάδης, 1983).

2. Κρίσιμες οριοθετήσεις

Δεν θ' ασχοληθώ στο άρθρο αυτό με τις εναλλακτικές ποινές και την επέκτασή τους σε άλλες κατηγορίες όπως π.χ. σε οφειλέτες του δημοσίου, σε εγκληματίες πάθους, σε χρήστες, σε παραβάτες φτωχούς/άστεγους.⁴¹²

Δεν θα επιχειρηματολογήσω για τα αρνητικά του εγκλεισμού (ιδρυματισμός, υπερπληθυσμός, συμφυρμός) και ιδιαίτερα για τα προβλήματα άσκησης των στοιχειωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Δεν θα αξιολογήσω επίσης τους διάφορους «νόμους-εκτόνωσης» (μαζικές αποφυλακίσεις) οι οποίοι δεν βελτιώνουν σε τίποτα το εσωτερικό πρόβλημα (αφού το 60% λόγω υποτροπής θα επανέλθει και διότι οι δείκτες της εγκληματικότητας αυξάνουν δυσανάλογα με τις βελτιώσεις σε προσωπικό και υποδομές της Πολιτείας).

Δεν θ' ασχοληθώ τέλος με ζητήματα αρχιτεκτονικής φυλακών (Pratt, 2002, Πανούσης, 2002)⁴¹³ ως μηχανισμού πανοπτισμού και καταπίεσης, ούτε με τις ηλεκτρονικές ή virtual φυλακές κι άλλες ποινικοσφραγιστικές τεχνικές (Garland, 1998: 196).

Θα περιοριστώ σε ορισμένες επισημάνσεις και σε μια πρόταση.

*

412. Βλ. Π. Κοροβέση, «Φτώχεια και φυλακή», Εφ. Συν., 22-23.11.2014. Μέτρα εναλλακτικά της εκτέλεσης της ποινής κατά της ελευθερία είναι κυρίως: η ημι-ελευθερία, η τμηματική έκτιση, η κοινωνική εργασία, η απόλυση υπό όρους, βλ. Αλεξιάδη, 2001, στη βιβλιογραφία Smith Bailey, 2003.

413. Βλ. και Α. Χατζηστεφάνου, «Οι φυλακές των εργολάβων», Εφ. Συν., 13-14.12.2014, Νικόλα Μιτζάλη, «Prison Architect», Εφ. Συν., 5.3.2015.

Η ηθική αποστολή της φυλακής, δηλαδή η επανένταξη του κρατούμενου (Δασκαλάκης, 1988: 33) αποδείχθηκε ότι δεν μπορεί να επιτευχθεί.

Κανένας εγκλεισμός δεν μπορεί να υπηρετήσει το πρότυπο της Δικαιοσύνης (justice model) (Hudson, 1987).

Η αντεγκληματική/σωφρονιστική πολιτική μίας Νέας Κοινωνικής Άμυνας, που θεμελιώνεται στη δημοκρατική αλληλεγγύη και στα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Bouloc, 1991, Κουράκης, 2009), είναι πλέον αναγκαία και επείγουσα.

Οι προϋποθέσεις μη-φυλακτικής έκτισης της ποινής ορίζονται σε πολλές συστάσεις και αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁴¹⁴ Εισαγωγικές παρατηρήσεις σωφρονιστικής πολιτικής αλλά και εναλλακτικές κυρώσεις μπορεί να βρει κανείς τόσο στην εθνική σωφρονιστική νομοθεσία όσο και στην ευρωπαϊκή (Πανούσης 1990, Αλεξιάδης & Πανούσης 2000)⁴¹⁵ ή και διεθνή.⁴¹⁶ Όμως, πίσω από όλες τις προτάσεις ανιχνεύεται η αγωνία του αδιεξόδου.

*

Η σκανδιναβική έκρηξη (1966-1971) του abolish imprisonment (καταργησιμότητα) αλλά και κάθε είδους αναγκαστικού εγκλεισμού (Δημόπουλος 1990, Karagianidis, 2001) ακολουθήθηκε από την αμερικάνικη και εν γένει αγγλοσαξονική εκδοχή όπου στοιχεία θρησκευτικά, κοινωνικά, πολιτικά, ανεμίχθησαν με διάφορους τρόπους με κοινό όμως παρονομαστή την απελευθέρωση των κοινωνιών από το κατασταλτικό ποινικό σύστημα (μ.ά. Cohen 1986, Hulsman, 1982, Mathiesen, 1974).

Το κατά πολλούς «αβελτίωτον» των φυλακών και η αδυναμία όλων των μεταρρυθμιστικών νόμων να διευκολύνουν την επανένταξη των κρατουμένων οδήγησε τους καταργηστές στην προβολή εναλλακτικών ποινών (ηλεκτρονι-

---

414. Βλ. μεταξύ άλλων Απόφαση (65) 1: Η αναστολή της ποινής, η τοποθέτηση υπό επιτήρηση κι άλλα μέτρα εναλλακτικά της φυλάκισης. Απόφαση (73) 24: Η εργασία με κρατούμενους σε ομάδες και σε ελευθερία στην κοινότητα. Απόφαση (92) 16: Οι Ευρωπαϊκοί κανόνες για τις κυρώσεις και τα μέτρα που εκτελούνται στην κοινότητα. Το ίδιο ισχύει για τη στρατολόγηση, εκπαίδευση, επιμόρφωση των σωφρονιστικών υπαλλήλων: Αποφάσεις (66) 26, (68) 24. Γενικά για τα προσόντα, τους τίτλους, τις δεξιότητες του σωφρονιστικού προσωπικού βλ. R(97) 12 του Συμβουλίου της Ευρώπης: Sur le personnel chargé de l'application des sanctions et mesures, καθώς και για statut, sélection et formation du personnel de détention des établissements pénitentiaires, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1969.

415. Βλ. και Σύσταση R (96) 8: Αντεγκληματική πολιτική στην Ευρώπη σε μια εποχή αλλαγών.

416. Βλ. Για τους κανόνες του Τόκιο, Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τα μη στερητικά της ελευθερίας μέτρα (United Nations Standard Minimum Rules for non-custodial measures) σε Πιτσελά (2003): 140-143, καθώς και «Σύσταση R (2000) 22: Βελτίωση της εφαρμογής των ευρωπαϊκών κανόνων για τις κυρώσεις και τα μέτρα που εκτελούνται στην κοινότητα», ό.π., 868-875.

κά βραχιολάκια, κοινωνική εργασία, κλπ) αποφυλακοποίησης (decarceration) που ξέφευγε από το στενό όριο του ποινικού συστήματος και εκινείτο στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου.

Περισσότερη πρόληψη, λιγότερος (ή καθόλου) εγκλεισμός ήταν το γενικό αίτημα.

Η όποια ηθική ή κοινωνική ωφελιμότητα θα μπορούσε να προκύψει από τον εγκλεισμό (Bentham, 1823, Mill, 1957), όσο και ο πειθαρχικός (Foucault, 1979) «εξανθρωπισμένος» έλεγχος των φυλακών έχουν πλήρως απορριφθεί.

Αν και η θεωρία του «nothing works» (Martinson, 1974) πρέπει να επιβεβαιώνεται από τις επιτόπου έρευνες σε πολλές χώρες (βλ. Weiss & South 1998, Muncie & Sparks 1991, Κουράκης 2009), τη σχέση μεταχείρισης και υποτροπής, το περιβάλλον μέσα στο οποίο επιστρέφει ο κρατούμενος, οι ειδικοί έχουν πεισθεί ότι πρέπει να υπερβούμε τα όποια «μοντέλα» και να βρούμε άλλες λύσεις.

Η επιτήρηση δεν εξαρτάται μόνον από την αρχιτεκτονική του χώρου, τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης, τις κάμερες και τα μόνιτορς αλλά σημαντικό ρόλο παίζει η δυναμική των κοινωνικών/δι-ανθρώπινων σχέσεων μέσα στα καταστήματα. Η ιδρυματοποίηση/φυλακοποίηση (prisonisation) οδηγεί στις αφομοιώσεις (assimilations) σε ένα σύστημα αξιών διαφορετικό απ'αυτό των «έξω» (Clemmer, 1940-1958). Η στρεητική ζωή των φυλακισμένων (deprivation model) δεν αφορά μόνο στη χαμένη ελευθερία αλλά και στην αδυναμία διαχείρισης του εαυτού τους μέσα στο νέο περιβάλλον (Sykes, 1958).

Οι δυσχερώς συμβιούμενες υπό-κουλτούρες (importation model) μπορούν ίσως να ισορροπήσουν αν τα δικαιώματα και οι δυνατότητες επιτρέπουν να μη χάσουν (οριστικά;) την ταυτότητά τους (integrated model) (Καρδαρά, 2014).

Η φυλακή πρέπει να πάψει να είναι ένας ολοκληρωτικός θεσμός (total institution) (Goffman, 1961) όπου οι κρατούμενοι είναι πλήρως εξαρτώμενοι, χωρίς αυτονομία, βιώνουν ένα είδος αυτο-εξιλέωσης (self-mortification), χαρακτηριστικά που ακυρώνουν από την αρχή κάθε προσπάθεια επανένταξης.

Από το ερώτημα «ποιος πρέπει να πάει φυλακή;» μέχρι το ερώτημα «τί προσφέρει η φυλακή;» ή από το δίλημμα πως εναρμονίζονται το Δίκαιο και ο Ανθρωπισμός, τα Δικαιώματα και η Ασφάλεια, η απόσταση είναι μεγάλη ή μικρή ανάλογα με την ιστορικο-πολιτική περίοδο.

Η ποινική φιλοσοφία πρέπει να συνδυάσει θεσμική μεταρρύθμιση κράτησης, μετασφροονιστική πρόνοια και κοινωνική επανένταξη, και ο στόχος πρέπει να είναι «ελευθερία για ...» και όχι «ελευθερία από ...» (Hudson, 1987).

Ο σφροονιστικός πολιτισμός πρέπει να στοχεύει στη μείωση/εξάλειψη του πόνου (Johnson, 1987), άρα εξ ορισμού αυτό μπορεί να συμβεί μόνον extra muros.

3. Μονάδες «Απ-ελευθέρωσης»

Αφού οι φυλακές δεν μπορεί να πάψουν να είναι ένας τόπος οδύνης (Christie, 1981), δεινοπάθειας, ένα πουργατόριο (Mathiesen, 1990) και ν' αποκτήσουν νέες λειτουργίες μέσα σε πνεύμα αλληλεγγύης⁴¹⁷ κι αντιστάθμισης (compensation) (όπου η Πολιτεία θα εγγυάται την ορατότητα και τον έλεγχο του εγχειρήματος), η πρόταση πρέπει να περιλαμβάνει τις μονάδες απ-ελευθέρωσης.

Δεν πρόκειται για μια *suí generis* εγκληματολογική παιδαγωγική ή ανοικτή σφραγιστική αγωγή (Καρανίκας, 1950) αλλά για άλλο πρότυπο κοινωνικο-πολιτικής επανένταξης.

Ενώ με τα περίκλειστα ολοπαγή ιδρύματα που προκαλούν επώδυνα και τραυματικά γεγονότα (Θεμελή, 2008: 22, Λαμπροπούλου 1986: 419) και οδηγούν σε απώλεια ταυτότητας (Βιδάλη, 2008: 49) θεωρείται ότι προστατεύεται η κοινωνία από τους εγκληματίες, εμείς πιστεύουμε ότι η προστασία όλων μπορεί να επιτευχθεί με πρωτόκολλα συμβουλευτικής σε νέα σχήματα διαχείρισης.

Τασσόμαστε υπέρ ενός μοντέλου *campus-κράτησης* σε αγροτικές περιοχές με τους κρατούμενους να ζουν σε οικισμούς ανοικτού χώρου, όπου η μεταχείριση, η διαβίωση και η επανένταξη συνυπάρχουν. Σε συνθήκες *minimum* ασφάλειας, η εργασία, η εκπαίδευση, ο πολιτισμός, ο αθλητισμός, ο ελεύθερος χρόνος των κρατουμένων θα δημιουργούν ένα θετικό κλίμα, εντελώς διαφορετικό από τα κλασσικά φρούρια υψίστης ασφαλείας (Keve, 1991). Τα κριτήρια ταξινόμησης των κρατουμένων (είδος εγκλήματος, ηλικία, προσωπικότητα, υποτροπή, βιαιότητες) θα τα αξιολογούν ειδικοί ψυχολόγοι, εγκληματολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί των καταστημάτων (Ross & Fabiano, 1985) ή των Πανεπιστημίων.

Το μοντέλο αυτό δεν αποκλείει και τη συνύπαρξη γυναικείων και αντρικών μονάδων, με ή χωρίς παιδιά (*mixed gender, mixed age*).

Οι *coed* ή *co-correctional* δομές δημιουργούν ατμόσφαιρα οιοει-ελευθερίας (Smykla, 1980) ιδίως αν συνδυαστούν με κολεγιακά προγράμματα μόρφωσης/εκπαίδευσης/κατάρτισης (Worth, 1995). Στην περίπτωση αυτή θεωρώ χρήσιμο την όλη διαδικασία να αναλαμβάνουν πρώην κρατούμενοι καθώς οι *convict criminologists* γνωρίζουν καλύτερα από τον καθένα τον τρόπο επικοινωνίας (με επιστημονική αλλά κι ακτιβιστική εμπειρία). Συμπληρωματικά μπορεί να λειτουργήσουν και οι δικηγόροι των καταστημάτων (*Jail House lawyers*) οι οποίοι υποστηρίζουν τους κρατούμενους στα αιτήματα και τα δικαιώματά τους ώστε να τα διεκδικούν ειρηνικά, δίχως εντάσεις (Thomas, 1988).

417. Βλ. «Κοινές θέσεις για μια εγκληματολογική παρέμβαση στο ζήτημα της φυλακής», *Δίκαιο & Πολιτική* 19/20 (1991), σελ. 267.

Παραλλαγή (ή διαφορετική βαθμίδα) των campus μπορεί να είναι τα κέντρα κοινοτικής έκτισης (community correction centers) όπου σε συνθήκες ημι-ελευθερίας ή παροχής κοινωφελούς εργασίας, ο καταδικασθείς δεν αποκόπτεται εντελώς από το κοινωνικό δίκτυο της ζωής του και όπου η φύλαξη/μεταχείριση έχει περισσότερο χαρακτήρα καθοδήγησης από ειδικούς και λιγότερο χαρακτήρα καταστολής (Latessa & Travis, 1991).

Ακόμη και τα ημερήσια κέντρα (Day Centers) θα μπορούσαν να δώσουν ένα παράδειγμα διαχείρισης εάν οι όροι κράτησης δεν είναι ίδιοι με αυτούς των φυλακών (Vass, 1990) και εάν ο έλεγχος έχει άλλα χαρακτηριστικά (ίσως κι άλλο φορέα ελέγχου εκτός σωφρονιστικής διοίκησης). Το κατά πόσον η (ποινικά) «ελεγχόμενη ελευθερία» προσομοιάζει με την ελεύθερη ζωή είναι ένα κρίσιμο ζήτημα καθώς η μεταχείριση σε ελεύθερο περιβάλλον δεν θα ισοδυναμεί με περιβάλλον ελευθερίας αν δεν διαμορφωθούν όροι επανεξέτασης της σχέσης «Εξουσίας-Θεσμών-Εγκλήματος-Τιμωρίας» (Κουλούρης, 2009).

Ο απεγκλεισμός μπορεί να είναι κι αυτός ένας *sui generis* εγκλεισμός σ' ένα αρνητικό κοινωνικό πλαίσιο (στίγμα, απόρριψη) ή σ' έναν αμφιλεγόμενο εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας των ανοικτών δομών.

Η μείωση των εντάσεων και της βίας και η προστασία των πλέον αδύναμων κρατουμένων μπορεί πάντως ευκολότερα να επιτευχθεί σε μικρές μονάδες (όπου 50-100 κρατούμενοι πλαισιωμένοι από ειδικούς επιστήμονες, οι οποίοι θα διευκολύνουν την επιβίωση/συμβίωση/επανένταξη, θα συνεργάζονται σε πνεύμα αλληλοσεβασμού και κατανόησης, στα εξατομικευμένα ή ομαδικά προγράμματα εργασίας, εκπαίδευσης, κ.λπ.).

Αυτή η επιστημονική διαχείριση (scientific management) ενθαρρύνει τις ανθρώπινες σχέσεις, ενισχύει την υπευθυνότητα και τις πρωτοβουλίες και δίνει στο συντονιστή (correctional manager) ένα κρίσιμο ρόλο στην υποστήριξη, την αυτενέργεια, την αποσυμπύκνωση. Στη θέση των control units που εντατικοποιούν την πειθαρχική τιμωρία στη λογική «φυλακή μέσα στη φυλακή» θα ήταν προτιμότερο να διαμορφωθούν όροι «ελευθερίας μέσα σ' ένα εποπτευόμενο σύστημα» (Riveland, 1999).

Αντί για σύστημα κατάδοσης (snitch system) από μέρους των φρουρών, θα έχουμε στην πραγματικότητα ένα σωφρονιστικό προσωπικό που θα συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων (Ross & Richards 2002). Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι δεν θα ζουν με τους κινδύνους των εξεγέρσεων και των ομηριών ή με την εργασιακή κόπωση (burn out), ενώ η μέχρι πρότινος ηλεκτρονική -λόγω φόβου- επικοινωνία με τους κρατουμένους θα γίνεται πλέον πρόσωπο-με-πρόσωπο σε μια λογική θετικών δι-αντιδράσεων.

Πρόκειται για ένα σύνθετο έργο human services, people work και επικοινωνιακής ειρηνικής συνύπαρξης (Johnston, 1960).

Αυτό σημαίνει ανάμεσα στα άλλα και την πλήρη απο-πολιτικοποίηση της φύλαξης και την ανάθεση της νέας αποστολής σε επαγγελματίες-ειδικούς.

Τη διοίκηση/διαχείριση/επίβλεψη του συστήματος θα αναλάβουν συνεπώς εγκληματολόγοι, ψυχολόγοι και κοινωνικοί λειτουργοί και όχι σωφρονιστικοί υπάλληλοι, οι οποίοι θα ασχολούνται αποκλειστικά με ζητήματα *minimum* ασφάλειας.

Η υπέρβαση της ιδρυματοποίησης, αφομοίωσης, επιπολιτισμού (*acculturation*) (Clemmer, 1940), θα γίνεται με θετικά μέτρα (*affirmative actions*).

Ενώ στην εκτέλεση της ποινής εντός του καταστήματος η ουδετερότητα είναι ευκαταία αντίθετα νομίζουμε ότι στο μοντέλο εξω-ιδρυματικής διαχείρισης η ωφελμιστική (αλλά όχι πατερναλιστική) προσέγγιση έχει τη δική της αξία.

Άλλωστε η υιοθέτηση ενός τέτοιου συστήματος/προγράμματος προϋποθέτει όχι μόνο χωροταξική και κτηριακή διαφοροποίηση και αλλαγή της οργάνωσης και των αρμοδιοτήτων του προσωπικού αλλά και αλλαγή του τρόπου διαβούλευσης/διαπραγμάτευσης.

Πρόκειται για ένα συνδυασμό του σωφρονιστικού παιδαγωγικού συστήματος, του προοδευτικού συστήματος, του συστήματος εμπιστοσύνης και του συστήματος των περιπτέρων (Κανάτσιος, 1968), όπου η λογική και η ασφάλεια συνδυάζονται με κοινωνικές αξίες, νομικές οριοθετήσεις και τεχνολογία/πληροφορική. Στην ουσία πρόκειται για μια Σχολή σκέψης και για ένα πρόγραμμα διαχείρισης ανθρωπίνου δυναμικού απ-εγκλείστων. Η θεωρία της κοινότητας (*community ideal*) επανέρχεται υπό τη μορφή της εναλλακτικής επαναφόρτισης εντός/εκτός εγκλεισμού. Αντί να κρύψουμε τους κρατουμένους μέσα σε γκρίζα σκοτεινά κτήρια (Pratt, 2002), τους βγάζουμε στο φως της επανασύνδεσης.

Η κοινωφελής δραστηριότητα θα αφορά κυρίως τους ίδιους (Καστόρχης, 1938) γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πολλοί δράστες έχουν και αυτοί υποφέρει (Gisel-Bugnion, 1984) και ψάχνουν τρόπους να ξεπεράσουν τύψεις, ενοχές και προσωπικά βιώματα/αδιέξοδα.

Η δημοκρατία μέσα στα ιδρύματα, που σημαίνει αναίρεση του ολοκληρωτικού χαρακτήρα του εγκλεισμού (Lemire, 1990), σχετίζεται άμεσα με την υπευθυνοποίηση και τον αλληλοέλεγχο.

Δεν πρόκειται για διαδικασία ηθικοποίησης ή βελτίωσης του κρατουμένου (Αναγνωστάκης, 1980) αλλά για επαναπροσδιορισμό ορίων και κανόνων διαβίωσης/συμβίωσης/επιβίωσης.

Αντί για εξουδετέρωση των κρατουμένων (*neutralisation*) επιλέγεται το εγχείρημα της αλλαγής στάσεων, απόψεων και κοινωνικής φιλοσοφίας όχι μόνο των εγκλείστων αλλά κι όλων των εμπλεκόμενων στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης (αστυνόμων, δικαστών, σωφρονιστικών ακόμα και του κοινού) (Vérin, 1994).

Η ιδεολογία της φυλακής που θεμελιώνεται στο δόγμα «Νόμος & Τάξη» καταλήγει σε τυφλό δεσποτισμό των μεν και σε τυφλή βία των δε. Άρα το σύστημα δεν μπορεί να βελτιωθεί εκ των ένδον, ούτε είναι δυνατό το «μέσα» να εξομοιωθεί με το «έξω» (Briggs, 1977).

Προτείνουμε λοιπόν Μονάδες (απ)ελευθέρωσης που δεν θα έχουν όμως εκτοξευθεί στο διάστημα σαν prison-satellite (Favard, 1987) και δεν θ' αποτελούν μια ακόμα σφραγιστικό-ηθικοποιητική ουτοπία (Deyon, 1975).

Προσβλέπουμε σ' ένα συνδυασμό ανοικτού και ελεύθερου χώρου εποπτευόμενης ελευθερίας που θα υπερβεί τη «σφραγιστική παγωνιά» (froid pénitentiaire) (Buffard, 1973).

*

Η επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (βλ. άρ. 47 επ. Ν. 2776/1999), θα μετεξελιχθεί σε πλειάδα προγραμμάτων κοινωνικής άμυνας, προστασίας και αρωγής. Δεν πρόκειται για σύστημα ειδικής πρόληψης κρατουμένων (Κουλούρης, 2009) αλλά για πρόγραμμα ανοικτής επανόδου και κοινωνικής πολιτικής εποπτευόμενης (προ)ελευθερίας (Bouloc, 1991).

Από τον αμυντικό χαρακτήρα της ατομικής επιβίωσης, τον αναχωρητισμό, την αποπροσωποποίηση, τον ιδρυματισμό (Αλοσκούφης, 2010), θα περάσουμε σε μια κοινότητα κρατουμένων-φυλάκων-ειδικών που θα λειτουργεί με το βλέμμα στο μέλλον και στη βάση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και του αλληλοσεβασμού.

Στο επίκεντρο η αναζωογόνηση (animation) σε όλα τα επίπεδα (επάγγελμα, οικογένεια κ.λπ.) (Gasadamont, 1984: 45) και η προληπτική εγγύηση (Δασκαλάκης, 1981) ότι θα γίνουν οι κανόνες σεβαστοί απ' όλους.

Η αμερόληπτη και δίκαιη μεταχείριση της μονάδας με πλήρη αναγνώριση της διαφορετικότητας, του σεβασμού της αξιοπρέπειας, με ασφάλεια και προστασία (Coyle, 2012), θα είναι θεμελιώδης αρχή.

Μία Ανεξάρτητη Επιτροπή θα επιλέγει τον εντασσόμενος στο νέο πρόγραμμα με βάσει Κανονισμού Λειτουργίας και θα ελέγχει/αξιολογεί την πορεία τους.

Η ατομική και συλλογικά υπεύθυνη συμμετοχή των κρατουμένων στο πρόγραμμα με τη συνδρομή του προσωπικού συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία του εγχειρήματος (Conseil de l'Europe, 1986) καθώς έτσι εξομαλύνονται και οι σχέσεις των δραστών με την κοινότητα στην οποία πρόκειται να επιστρέψουν και της κοινότητας με τους δράστες (Conseil de l'Europe, 1976).

Η λογική της «συσσίτησης» (convivialité) συνιστά τον κοινό παρανομαστή και τη βάση της σύννομης και θετικής δράσης όλων.

Οι μονάδες διαχείρισης (unit management) (βλ. Levinson 1999, Lauham-Gerad 1991) δημιουργούν καλύτερους όρους συνεργασίας/κατανόησης κρα-

τουμένων-φυλάκων και μείωσης των εντάσεων μέσω του συμμετοχικού προτύπου λήψης αποφάσεων (Farmer, 2012: 432).

Το περιβάλλον γίνεται περισσότερο αποδεκτό από όλες τις πλευρές (φυλακτικό προσωπικό, διαχειριστές, επιστήμονες, συμβούλους κλπ) (Farmer, 2012: 436) με αποτέλεσμα όλοι να γνωρίζουν όλους καλύτερα. Άρα τα μέτρα που λαμβάνονται είναι πιο πρόσφορα (Edwards, 2011), ιδίως όταν οι κανόνες συμβίωσης αποτελούν προϊόν συμφωνίας/συναίνεσης (*droit négocié*) (Rostaing, 2014:303). Ένας τρόπος ανόρθωσης του χαμηλού ηθικού του κρατούμενου είναι ο επαγγελματισμός αλλά και οι κοινωνικές ευαισθησίες/δεξιότητες του προσωπικού που χειρίζεται τις καταστάσεις αυτές. Ενδεχομένως σε ορισμένες περιπτώσεις να είναι χρήσιμοι και οι εθελοντές και οι συνεργαζόμενοι πρώην κατάδικοι (Vollmer & Mills, 1966).

Στο σημείο αυτό, κρίσιμοι παράγοντες παραμένουν τα προγράμματα κατάρτισης/επιμόρφωσης και το προσωπικό και ιδιαίτερα η ενίσχυση των τεχνικών διαχείρισης κρίσεων. Ίσως μία αυτοτελής δομή όπως π.χ. Ακαδημία Σωφρονιστικού Προσωπικού να ήταν απαραίτητη, καθώς η ωφελμιστική, ανθρωπιστική, φιλελεύθερη πρόθεση μπορεί εύκολα ν' ακυρωθεί από νοοτροπίες, αντιλήψεις και πρακτικές ενός «ανειδίκευτου» ή προσηλωμένου σε στερεότυπα προσωπικού ή λόγω αντιφατικών νομοθετικών παρεμβάσεων (Κουλούρης, 2009).

Το θέμα του ελέγχου και της επιτήρησης (*who guards the guards?*) (Martin, 1980) πρέπει να ανατεθεί στη Διακομματική Επιτροπή της Βουλής και στο Συνήγορο του Πολίτη.

Η αποφυλακοποίηση για να πετύχει θα συνοδεύεται και από την απο-κρατικοποίηση, σχετική δηλαδή αυτονομία από την απόλυτα κάθετη και πολιτικά μεταβαλλόμενη εξουσία.

Το ερώτημα που τίθεται δεν είναι η διάκριση των καταστημάτων σε *minimum, medium, maximum security* και ο καταπιεστικός/πειθαρχικός φυσικός/ψυχολογικός έλεγχος των κρατουμένων (Sykes, 1958) αλλά πως θα εναρμονισθούν οι Κώδικες των κρατουμένων με τους Κώδικες των σωφρονιστικών υπαλλήλων (Kauffman, 1980) και τις αντιλήψεις τις κοινωνίας.

Οφείλουμε συνεπώς να υπερβούμε όλες τις προκλήσεις για ένα αυταρχικό και γραφειοκρατικό νεοσύστημα και να προχωρήσουμε βήμα-βήμα σ' ένα σχήμα συμμετοχικής ευθύνης (Barak-Glantz, 1981) όπου η προσαρμοστικότητα των κρατουμένων θα έχει άλλα χαρακτηριστικά (πλην της αναγκαίας υπακοής σε κανόνες). Ίσως έτσι να ξεπερνιούνται τόσο οι ενδο-συγκρούσεις των κρατουμένων όσο και η αντιπαλότητα με το σωφρονιστικό προσωπικό (Κουλούρης, 2011).

Κοινοβιακό, απομονωτικό, μικτό, προοδευτικό σύστημα σωφρονισμού (Δασκαλάκης, 1981, Αλεξιάδης, 2001, Johnson, 1987, Γαρδίκας, 1965, Χάιδου, 2002) -Elmira, Big House, Alcatraz, Sing Sing κ.ά. - Maconochie, Crofton, Howard, Penn κ.ά. (βλ. Morris & Rothman 1998, Κουράκης 2009, Δημόπουλος 2003, Αλεξιάδης 2001).

Έγιναν τα πάντα. Ειπώθηκαν και γράφτηκαν τα πάντα.

Εμείς προτείνουμε λειτουργικές οικολογικές μονάδες (functional ecological units) (Johnson, 1987) όπου θα επικρατεί το συνεργασιακό πρότυπο (collaborative training) ανάμεσα σε προσωπικό, κρατούμενους και κοινότητα.

Ούτε ημι-ελευθερία (semi-liberté), ούτε ημι-κράτηση (semi-détention) αλλά ειδικοί χώροι (εν είδει hostels) (Conseil de l' Europe, 1976) ή ξενώνες⁴¹⁸ είναι το ζητούμενο. Δεν πρόκειται για «εναλλακτική φυλακή» (Valloton, 2000), αλλά για περίπτερα (pavillions) εν είδει αστερισμού extra muros δομών επανένταξης.

Χρειαζόμαστε λοιπόν δίκτυα. Κοινωνικά (Νικολόπουλος, 1993-99: 316) καθώς κι άλλα (πανεπιστημιακά, ερευνητικά, ΜΚΟ) αλλά και εθελοντές (Vérin, 1994, Briggs, 1977).

Πρέπει η χωροταξία να ακολουθήσει κανόνες περιφερειακού και αποκεντρωμένου σχεδιασμού (regionalisation) (King κ.ά., 1980).

Δίκτυα που συμβάλλουν στον περιορισμό του αριθμού των κρατουμένων κι όχι στη διεύρυνση των κοινωνικών ελέγχων (net widening) (McMahon, 1992).

Η πρόταση για ίδρυση Πειραματικού Σωφρονιστικού Καταστήματος στο πλαίσιο λειτουργίας μιας Νομικής Σχολής (βλ. Αλεξιάδη, 1983: 104, Έκθεση Διακομματικής 2001: 18), παραμένει η πλέον ενδιαφέρουσα και κατά την γνώμη μας μπορεί εύκολα να συνδυαστεί το campus των Μονάδων (Απ)ελευθέρωσης με το ακαδημαϊκό campus.

Ο διαχωρισμός (segregation), η φυσική απομόνωση, οι στερήσεις ως δεύτερη (πειθαρχική) ποινή (Πανούσης, 1989) πρέπει να αντικατασταθούν από ένα συμμετοχικό πρότυπο (participatory model), ένα είδος εσωτερικής νομιμοποίησης των μέτρων συμβίωσης που δεν μπορεί βέβαια σε αυτή τη φάση να εξελιχθεί σε μορφή αυτοδιοίκησης/αυτοδιαχείρισης (Αλεξιάδης, 2011, Δασκαλάκης, 1981) η οποία διαφοροποιεί το ρόλο του προσωπικού (Dilulio, 1987).

Στη θέση της αχρήστευσης (incapacitation) θα μπει η υπευθυνοποίηση (responsabilisation) (Δημόπουλος, 2004).

Στη θέση της επικινδυνότητας θα μπει η κοινωνική αναπροσαρμοστικότητα (Mathiesen, 1990).

Στη θέση του πειθαρχικού ελέγχου θα μπει ο εσωτερικός κώδικας τιμής όχι με την συγκρουσιακή αλλά με τη συμφιλιοτική έννοια (Cloward, 1960).

418. Βλ. Απόφαση (73) 24 Συμβουλίου της Ευρώπης, σε Αλεξιάδη 2006, σελ. 73 επ.

Πρέπει να αλλάξουμε την κουλτούρα της φυλακής. Κι ένα πρώτο μέτρο είναι η αμοιβαία εμπιστοσύνη, η τήρηση των συμφωνηθέντων, η μη-βίαιη επίλυση των συγκρούσεων, η διαμεσολάβηση (Irwin, 1970).

Η νομιμοποίηση (legitimacy) δημιουργεί προϋποθέσεις συναίνεσης ανάμεσα σε φύλακες και φυλασσόμενους ενώ αποφεύγεται η νόμιμη βία (violence légale).

Συνεπώς οι ηθικοί και φυσικοί όροι της κράτησης πρέπει να γίνονται αποδεκτοί απ' όλα τα μέρη (Δασκαλάκης, 1985). Άλλο η «ποινική αυθεντία» της σφραγιστικής διοίκησης και άλλο η αυθαίρετη νομιμοποιητική ισχύς της (legitimacy authority) (Sparks & Bottoms, 1995).

*

Η κρίση σφραγιστικής πολιτικής (αλλά και οικονομίας) έδωσε χώρο για κοινοτικές κυρώσεις, οι οποίες όμως σε ορισμένες περιπτώσεις διεύρυναν το πεδίο του κοινωνικού ελέγχου και της επιτήρησης χωρίς να παίρνουν μέτρα κοινωνικής πολιτικής (Vass, 1990). Το ερώτημα δεν είναι μόνο η μείωση του πληθυσμού των φυλακών αλλά και η συνολική διαχείριση των καταδικασθέντων μέσω θεσμών εναλλακτικών μέτρων που δεν θα καταστούν όμως Δούρειος Ίππος (Trojan Horse) μεγαλύτερου πανοπτισμού (Vass, 1990, Κουλούρης 2009) ή Transit Campus για άλλες φυλακτικές δομές (Owers, 2007: 9). Η Διαιδρυματική μεταχείριση (transcarceration) ως κινητή σφραγιστική λειτουργία δεν διευκολύνει την επανένταξη και διευρύνει τον ποινικό έλεγχο (Carrabine, 2001: 304-305).

Η ήπια ποινική ατμόσφαιρα (mild penal climate) (Junger-Tas, 1986: 2-5) προϋποθέτει πολιτική και κοινωνική συμφωνία και θεσμική σαφήνεια, δηλαδή μια άλλη ποινική φιλοσοφία (Κουλούρης, 2009).

Μέρος αυτής της φιλοσοφίας είναι να φέρει σε λειτουργική ισορροπία την κουλτούρα των κρατουμένων με τη κουλτούρα των φυλάκων (Arnold κ.ά., 2007: 483, 490) με βάση πρωτόκολλα συμφωνίας.

Χρειάζονται μέτρα κοινωνικής πολιτικής (welfare-oriented) κι όχι απλώς κυρώσεις με λιγότερη φυλάκιση.

Πρέπει να αλλάξει η ατμόσφαιρα, οι ρόλοι και το πλαίσιο της υποστήριξης (Martinson 1974: 33-39, 44) και η μεταχείριση να μετεξελιχθεί σε κοινωνική (αντεγκληματική) πολιτική.

Αντί για ποινική εξατομίκευση υπό αυστηρή επιτήρηση, προτιμητέα η συμβουλευτική ομάδα υπό συμφωνημένους όρους.

Η μείωση του αριθμού των τιμωρούμενων ή η μείωση του ύψους των ποινών είναι σε θετική κατεύθυνση αλλά δεν λύνουν τα εγγενή προβλήματα της φυλακής. Χρειάζονται τολμηρές τομές εδώ και τώρα.

Προς τα μπρος, προς τα πίσω ή προς τα πλάγια;

Τόσο το είδος των φυλακών τόσο και ο αριθμός εξαρτώνται από την πολιτική, το επίπεδο ανάπτυξης μια χώρας, τις αντιλήψεις/αναπαραστάσεις των «εκτός των τειχών», την κουλτούρα και παιδεία (Léauté, 1968).

Κοινή όμως διαπίστωση τώρα είναι πώς τίποτα δεν λειτούργησε στην κατεύθυνση μείωσης της εγκληματικότητας ή της μείωσης της υποτροπής (Wacquant, 2001).

Άρα χρειάζονται μεταρρυθμίσεις τόσο στο επίπεδο της αποποινικοποίησης όσο και σ' αυτό της αποφυλακοποίησης (Hulsmann & Bernat de Celis, 1982).

Αν η «Δημοκρατία χωρίς δεσμά» περιλαμβάνει τριπλή κατάργηση (δουλείας, θανατικής ποινής, φυλακής) (Davis, 2008), αν αποκλείσουμε τη στέρηση της ελευθερίας από τη σκακιέρα του «κυβερνητικού σωφρονισμού» (Wacquant, 2001) (για λόγους αρχής, ουσίας και ασφάλειας) τότε μπορούμε να δούμε το μέλλον αισιόδοξα.

Για να υπάρξει νομιμοποίηση (legitimacy) της φυλακής πρέπει οι κανόνες, οι αξίες, οι πεποιθήσεις που διέπουν το σωφρονιστικό σύστημα να απολαμβάνουν της συναίνεσης της ευρύτερης κοινωνίας (Sparks, 1994: 14-15) και να μην χρησιμοποιείται η βία ένθεν/κακείθεν.

Σε περιόδους κρίσης (ποινικοσωφρονιστικής) η Πολιτεία οφείλει να επανεξετάζει τους όρους άσκησης του «δικαιώματος να τιμωρεί και να προφυλάσσει» (πριν-κατά-και μετά την καταδικαστική απόφαση).

Σ' έναν κόσμο που αλλάζει με μεγάλη ταχύτητα (παγκοσμιοποίηση, νεοσυντηρητισμός, προσφυγικό, πτωχοποίηση) η αρτηριοσκληρωτική προσέγγιση γρήγορα θα συγκρουστεί με τη νέα πραγματικότητα.

*

Η θέση «Οι φυλακές δεν είναι η απάντηση» σε ποιο ερώτημα αντιστοιχεί; (Murray, 1997)

Στην επίτευξη δευτερογενούς κοινωνικού αποκλεισμού (Πανούσης, 2004) και εντέλει κοινωνικού θανάτου του εγκληματία ως τιμωρία αντεκδίκησης;

Στην καταπολέμηση της κοινωνικής ανασφάλειας του κοινού; (Wacquant, 2001)

Στην διαχείριση της εξαθλίωσης και της φτώχειας των αποτυχημένων της ζωής; (Πανούσης, 2002)

Στην αχρήστευση, του κατά Nils Christie, βολικού εχθρού;

Το θέμα λοιπόν δεν είναι μόνον αν νομιμοποιούνται οι φυλακές αλλά και αν δικαιολογούνται με την έννοια της χρησιμότητας, ωφελιμότητας, συνταγματικής τάξης και ουμανιστικής προσέγγισης.

Αυτό πάντως που αποκλείουμε είναι να έχουμε φυλακές ως Κράτος μέσα στο Κράτος.

*

Προφανώς δεν αρκεί ούτε μια μόνο θεωρία ούτε ένα παράδειγμα-πείραμα για να κατανοήσουμε τους εσωτερικούς νόμους της φυλακής αλλά και τις εξωτερικές δι-αντιδράσεις (Howard, Penn, Maconochie, Elmira, Parole System) (Μπακατσούλας, 1971).

Ο φόβος της κοινωνίας (Πλειός, 2010: 19)⁴¹⁹ από ένα ανοικτό σύστημα παραμένει ανασταλτικός παράγοντας.

Οι φυλακές μοιάζει να συνδέουν τον «πάνω κόσμο» με τον «κάτω». Οι εκτός τις θεωρούν φρούριο και οι εντός τάφο. Όμως σιγά-σιγά και οι εκτός αρχίζουν να κατασκευάζουν οχυρωμένα κτήρια με συνέπεια η αρχιτεκτονική της φυλακής να έχει επηρεάσει την ίδια την πόλη.

Η τάση για επιτήρηση και ομογενοποίηση κατέληξε στο να καταστεί πανοπτική ολόκληρη η κοινωνία.

Οι μεγα-χώροι εκφράζουν μιαν αμυντική αρχιτεκτονική⁴²⁰ που ναι μεν επικαλείται την ασφάλεια αλλά που νομοτελειακά οδηγεί σε κοινωνία καγκέλων.

Φυλακοποίηση της κοινωνίας και αποφυλακοποίηση των έγκλειστων δύσκολα θα εναρμονιστούν.

Η αμφισβήτηση του όρου «μεταχείριση» (Χάιδου, 2002) και η μη-κοινωνικοποίηση των κρατουμένων εντός της φυλακής καθώς πολλές φορές αντιμετωπίζεται ως μη-υποκείμενο (λόγω της «ειδικής σχέσης εξουσίασης» (Πανούσης, 1989) μας οδηγεί στο να επιλέξουμε έναν άλλο δρόμο, μια διαδικασία αλληλεπίδρασης σφραγιστικού προσωπικού-κρατουμένου σε ελεύθερο περιβάλλον (Λαμπροπούλου, 1987: 418).

Η άρση του χαρακτήρα της φυλάκισης ως εκτέλεσης συγκρουσιακής ποινής (Παρασκευόπουλος 2006: 53), ακόμα κι αν η φιλοσοφική συνείδηση του Διαφωτισμού ζητούσε καλοπροαίρετα την αλλαγή προσωπικοτήτων και αντιλήψεων (King κ.ά., 1980), είναι αναγκαία διότι οι αντικειμενικές συνθήκες εγκλεισμού διαψεύδουν συνεχώς το ιδεώδες της αποκατάστασης.

Το ποινικό σύμπλεγμα που περιλαμβάνει τιμωρητικότητα (Ζαραφωνίτου, 2008), θεσμικές λειτουργίες και κοινωνικές αναπαραστάσεις, οδηγεί κατά παράδοξο τρόπο στο αίτημα της αποφυλακοποίησης (decarceration) μέσω μη-ιδρυματικών κυρώσεων (deinstitutionalization) ή και κατά παρέκκλιση (diversion) διαδικασιών (McMahon, 1992).

419. Βλ. και Τσαλίκογλου, Φ., «Το δικαίωμα στο φόβο», Βήμα Κυριακής, 3.1.2016.

420. Βλ. Λούβαρη, Ζ., «Πόλεις-φρούρια», Βήμα, 1.8.1993.

Δεν πρόκειται για μια ουμανιστική ή στατιστική προσέγγιση αλλά για αποκαταστατική δικαιοσύνη που υπερβαίνει τις κοινοτικές κυρώσεις (community corrections) και καθίσταται μια οιονεί-Δοκιμασία (probation) αλλά και που οδηγεί σε μια αλλαγή των εξουσιαστικών σχέσεων (McMahon, 1992).

Οι Garland & Young είχαν προβλέψει αυτό το paradox of a liberative penalty (1983: 33).

*

Πρέπει όμως να συνεννοηθούμε ή και να συμφωνήσουμε.

Άλλο η ασφαλής κράτηση κι άλλο η τραυματική φυλάκιση.

Άλλο οι λειτουργικές μονάδες διαβίωσης κρατουμένων κι άλλο τα κελιά της φυλακής.

Άλλο η επικοινωνία/κατανόηση και τα κοινά προγράμματα δράσης σε ελεύθερο περιβάλλον κι άλλο η εργασιοθεραπεία μέσα στα καταστήματα (Μαγγανάς, 1996: 59-60).

Άλλο η σκληρή κι απάνθρωπη πειθαρχοποίηση κι άλλο η αλληλο-οριοθέτηση.

Άλλο ο φόβος για/από το προσωπικό κι άλλο ο αμοιβαίος σεβασμός για την επιτυχία του εγχειρήματος.

Άλλο η επιβολή των «σκληρών» (νόμος της φυλακής) *intra muros* κι άλλο η τήρηση των κανόνων και του πρωτοκόλλου συμπεριφοράς *extra muros*.⁴²¹

Άλλο περιορισμός, άλλο κράτηση κι άλλο εγκλεισμός (Γαρδίκας, 1965).

Άλλο η τυφλή επιβολή νόμων κι άλλο συμμετοχή κρατουμένων με δικά τους συμβούλια για προάσπιση των δικαιωμάτων τους. Μολονότι οι καταργηστές δεν περιμένουν τίποτα από το σωφρονιστικό σύστημα στον τομέα της προετοιμασίας για επανένταξη, καθώς δεν λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις του ίδιου του κρατούμενου (Martinson, 1974), αλλά ως προτεραιότητες τίθενται η ασφάλεια και ο έλεγχος των φυλακών, και μολονότι η στέρηση της ελευθερίας μειώνει το αίσθημα ευθύνης των κρατουμένων (Vass, 1990) καθώς το δόγμα «Νόμος & Τάξη» δεν αφήνει πολλά περιθώρια ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρ. 4, Ν. 2776/92), νομίζουμε ότι πρέπει να κατανοήσουμε σε βάθος τις εσωτερικές λειτουργίες και τους εξωτερικούς ιδεασμούς της φυλακής. Να μελετήσουμε την ιστορική της εξέλιξη (Δημόπουλος, 2002, 2003) αλλά και τη λογοτεχνική της αποτύπωση (Bender, 1987) και μετά να επιχειρήσουμε να εναρμονίσουμε θεσμικά την ασφάλεια, το σεβασμό, τις στοχευμένες δράσεις και την επανένταξη (Owers, 2007: 7) και κυρίως να πούμε ειλικρινά «τί θέλουμε να πετύχουμε μέσω της (απο-)φυλάκισης» (Sparks, 2007: 78).

Επίσης να προσδιορίσουμε αν θέλουμε πολλές φυλακές και πολλούς κρατου-

421. Πρβλ. Federal Metropolitan Correctional Centers, σε Zupan 1991: 66 επ, 105 επ.

μένους ή αν θέλουμε φυλακές υψίστης ασφαλείας χαμηλού (ιδιωτικού;) κόστους.

Η πολιτική της νομοθετικής/σωφρονιστικής κουρελού (χωρίς ραφή, *seamless*) (Hudson κ.ά., 2007: 645) δεν έλυσε ποτέ κανένα πρόβλημα.

*

Η απενσωμάτωση (*desintegration*), ο αποπροσανατολισμός (*disorientation*), η έκ-πτωση (*degradation*), δυσχεραίνουν ιδιαίτερα την επιστροφή στην κοινωνία (Irwin, 1985) αφού η ασφάλεια των φυλακών και ο εξανθρωπισμός των συνθηκών δεν είναι συμβατές έννοιες.

Ιδανικές φυλακές ποτέ δεν υπήρξαν και το σωφρονιστικό ζεύγος (*couple carcéral*), δηλαδή η αρμονική σχέση κρατουμένων-φυλάκων δύσκολα κρατάει για καιρό (Favard, 1987).

Όμως η φυλακοποίηση (*prisonnieriisation*), δηλαδή η αφομοίωση των κρατουμένων από τον ολοκληρωτικό χώρο και τις αξίες του, μπορεί να ελαττωθεί εάν η παραπάνω σχέση έχει υπερβεί την εχθρότητα ή την περιφρόνηση και έχει αποκτήσει χαρακτηριστικά αμοιβαίας ενσυναίσθησης (Lemire, 1990).

Στην κοινωνική ωρίμανση του κρατούμενου, μέσω και της αυτοεκτίμησης που θα υπερβεί την αγωνία και το άγχος της φυλακής, σημαντικό ρόλο θα παίζει το ξειδικευμένο προσωπικό και οι εθελοντές που θα γνωρίζουν καλά το «τί» και το «πώς».

Επειδή η δημοκρατία προϋποθέτει ελευθερίες και η φυλακή περιορίζει ή καταργεί ελευθερίες (Combessie, 2001), μέσω της αναμόρφωσης του ποινικού και σωφρονιστικού δικαίου ο εγκληματολόγος πρέπει ν' αναζητάει πάντοτε το «καλό» που υπάρχει μέσα στον άνθρωπο-κρατούμενο κι όχι το «κακό» που έβγαλε στο *iter criminis* ο άνθρωπος-εγκληματίας.

Το σωφρονιστικό σύστημα εντάσσεται στο ευρύτερο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (για άλλους ποινικής καταστολής) και μόνον μέσα σ' αυτό το πλαίσιο μπορεί να προσεγγισθεί και να «μεταρρυθμιστεί» (βλ. Έκθεση Διακομματικής Επιτροπής 1994: 19 επ., 2011: 23 επ.).

Για να πετύχει λοιπόν το μέτρο των Μονάδων (Απ)ελευθέρωσης πρέπει να εφαρμόζεται σε όλα τα στάδια η Δοκιμασία (περιοριστικοί όροι - υπό όρους αναστολή - συστήματα ημι-ελευθερίας - υπό όρους απόλυση) κι όχι να έρχεται εκ των υστέρων και πολύ καθυστερημένα.

Το πόσο «καταργητικό» θα είναι το μέλλον ουδείς μπορεί να το προβλέψει δεδομένων και των νέων τεχνολογικών και τεχνικών εξελίξεων (Ryan κ.ά., 2007: 707) αλλά και των αγνώστων κοινωνικοπολιτικών ανακατατάξεων (βλ. γενικότερα Gottraux, 1987).

Θα σταματήσει η διεύρυνση ή θα αλλοιωθεί το νόημα των εναλλακτικών ποινών; (di Lazzaro κ.ά., 1993: 179-180). Θα δημιουργήσουμε φυλακές υπο-

γείων, άλλων πλανητών, μεταλλάξεων και όλα αυτά που η επιστημονική φαντασία και ο κινηματογράφος μας έχουν δείξει; (ή και προειδοποιήσει;) Πώς θα εναρμονιστούν μέσα στην οικονομική κρίση διοίκηση, διαχείριση, ασφάλεια, δικαιώματα, πειθαρχία και με ποια ιεράρχηση; (Δημητράτος, 2015: 240) Κράτος, κοινωνία, κοινότητα συμφωνούν για το άνοιγμα ή θα υπερασπιστούν ακόμα περισσότερο τη φυλακή-φρούριο λόγω νέων φόβων και απειλών;

Θα δοθεί βάρος στην επαναπροσωποποίηση ή στη νεο-πειθαρχοποίηση;

Οι εναλλακτικές κυρώσεις συμπληρώνουν ή υποκαθιστούν τη φυλάκιση;

Μπορεί η ευθύνη εποπτείας να μετακυλισθεί από το Κράτος στην Περιφέρεια ακολουθώντας ένα δημοκρατικό, αποκεντρωμένο, δικαιοκώ πρότυπο;

Δύσκολες οι απαντήσεις.

Ένα όμως μοιάζει να είναι βέβαιο.

Με λιγότερο κοινωνικό κράτος δεν είναι δυνατό να αυξήσουμε τις εναλλακτικές κυρώσεις (Γιοβάνογλου, 2012: 49).

*

Οι μονάδες-εργαστήριο δεν θα τείνουν στην ηθική (!) αναμόρφωση ή στην αλλαγή των πεποιθήσεων αλλά στην εμπέδωση ενός νέου νόμιμου τρόπου συμβίωσης. Πρέπει να αλλάξουμε και τους συμβολισμούς για να αλλάξουν οι στάσεις.

Φυλακές χωρίς ανθρωπο-φύλακες αλλά με ομάδα κατανόησης, υποστήριξης, προσανατολισμού. Όπως στα «laboratories of democracy» (Galle-Leahy, 2009: 1333) έτσι και στις Μονάδες (Απ)ελευθέρωσης πρέπει να οργανωθεί ένα αποκεντρωμένο σύστημα διαχείρισης, ένα πολυ-εστιακό πρόγραμμα (δίκτυα με το κατά το δυνατό λιγότερο Κράτος), με προσαρμοσμένα κατά περίπτωση μοντέλα που θα υιοθετούνται και θα εφαρμόζονται με συνέπεια απ' όλους.

Υποστήριξη-Συναπόφαση-Στοχοθεσία θα αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά (Houston, 1996) ενός εγχειρήματος υπέρβασης της ηθικής αναμόρφωσης και ενδυνάμωσης της επικοινωνίας, ανοικτότητας και θεατότητας (Van Belmont, 1973: 239-241).

Είτε έχει πεθάνει είτε όχι το «ιδεώδες της επανένταξης» (Halleck & Witte, 1977: 373). Για τις αντιδράσεις του κοινού (βλ. Cullen κ.ά. 1988). Για τους χρησιμοποιούμενους όρους (rehabilitation, resocialization, reintegration, readaptation, resettlement) (βλ. Αλεξιάδη, 1990: 177) και ώσπου να αντικατασταθεί η καταστολή από την υπευθυνοποίηση (Seyler, 1980:139) και την από κοινού προσπάθεια, η δημοκρατική κοινωνία πρέπει να δείξει το ανθρωπινό, κοινωνικό και πολιτισμένο πρόσωπο της. Μικρές Μονάδες (50-100 ατόμων) ώστε να αποφεύγεται ο γιγαντισμός (Favard, 1981) επιστημονικό προσωπικό, κοινή ζωή, πρωτόκολλο υποχρεώσεων/δικαιωμάτων. Η ένταξη σε μια μονάδα

(Απ)ελευθέρωσης προϋποθέτει αναστολή της ποινής ή στάδιο Δοκιμασίας με ειδικούς όρους συμπεριφοράς ή με μεταβατική περίοδο (Gisel-Bugnion, 1984). Ακόμη κι αν δεν μπορούμε να τάξουμε μια Ευτοπία (σε αντίθεση με την Ουτοπία ή την Ετεροτοπία της φυλακής) τουλάχιστον να μη ξήσουμε το φαινόμενο να μη θέλουν οι ίδιοι οι κρατούμενοι να βγουν από τη φυλακή.⁴²²

Υστερόγραφο: Σε ποιον ανήκουν οι φυλακές;

Είναι εδώ και πολλά χρόνια⁴²³ γνωστό ότι οι φυλακές δεν κυβερνώνται από τη Σωφρονιστική Διοίκηση και τον Νόμο (Πανούσης, 2007: 370).

Είναι επίσης γνωστό ότι η πρακτική των πρόωρων απολύσεων⁴²⁴ -μέσω νομοθετικών διευκολύνσεων-⁴²⁵ δεν αποδίδουν τίποτα εγκληματοπροληπτικά. Απλώς «χαϊδεύουν» επικοινωνιακά κάποιες ομάδες. Ο έλεγχος έχει χαθεί⁴²⁶ αφού οι «εντός» καταπιέζουν τους «εκτός»⁴²⁷ απειλώντας και εκβιάζοντάς τους πολλαπλώς.

Η όποια «ηλεκτρονική επιτήρηση»⁴²⁸ δεν μπορεί να λύσει την εσωτερική δυναμική που οι αρμόδιοι άφησαν να δημιουργηθεί για ν' αποφύγουν εξεγέρσεις και ευθύνες.

Η μικροκοινωνία και η αντικοινωνία της φυλακής, τα δεινά της φυλάκισης συνδέονται με τον εκφοβισμό ή και την αχρήστευση (Κουράκης, 2008) ή -σε πολλές χώρες- με τη «σωφρονιστική οικονομία» (ιδιωτική φυλακή, βιομηχανικό σύμπλεγμα κλπ) (Welch, 2005) αλλά στην Ελλάδα όλα κρύβονται πίσω από πολιτικοποινικές συμφωνίες που μεταφέρουν την εξουσία από το Κράτος σε ομάδες-μορφώματα. Όλοι οι υπεύθυνοι (;) μιλάνε για «εξανθρωπισμό» των φυλακών,⁴²⁹ αλλά στην πραγματικότητα αναφέρονται σε θεσμικά ανοίγματα αποσυμφόρησης⁴³⁰ (με αυτούς που βγαίνουν να ξαναμπαίνουν κι αυτούς που μένουν

422. Βλ. Η. Μαγκλίνη, «Το σπίτι του ύπνου», Καθημερινή Κυριακής, 5.10.2014.

423. Βλ. μ.ά. Μ. Κούζου, «Η Μαφία Αλβανών και Αφγανών κυβερνάει τον Κορυδαλλό», Μακελειό, 21.5.2015, Λ. Μπιντέλας (επιμ), «Τσιφλίκι των ποινικών οι φυλακές Δομοκού», Έθνος, 15.7.2015, Μ. Τσαλδάρη, «Στις φυλακές Τριγάλων το στρατηγείο των Καρτέλ», Εφ. Συν., 29.10.2015.

424. Βλ. Μ. Κακαουνάκη, «Αποφυλακίζονται πρόωρα ακόμα και ... βαρupoινίτες», Καθημερινή Κυριακής, 29.3.2015, Αλ. Αυλωνίτης, «Δεσμά τέλος για 1.950 κρατούμενους», Έθνος, 14.4.2015, Ι. Μάνδρου, «Θύελλα με τις μαζικές αποφυλακίσεις», Καθημερινή Κυριακής, 11-12.04.2015, βλ. και ΟΣΥΕ, «Οι ελληνικές φυλακές σε αναζήτηση προορισμού στον 21ο αιώνα», 2006, Αθήνα, 33.

425. Βλ. Ά. Ψαρά, «Ανάσα ανθρωπιάς και Δικαίου» (δηλώσεις Υπουργού Δικαιοσύνης Ν. Παρασκευόπουλου), Εφ. Συν., 15.04.2015.

426. Βλ. Μ. Μουστάκα, «Έχει χαθεί κάθε έλεγχος», Τα Νέα, 5.5.2015.

427. Βλ. Ι. Μάνδρου, «Οι συμμορίες αλωνίζουν...», Καθημερινή Κυριακής, 10.5.2015.

428. Βλ. Μ. Δήμα, «Κρατούμενοι με μπάμπια στην ... οθόνη», Εφ. Συν., 6.11.2015.

429. Βλ. Ι. Σωτήρχου, «Ας κάνουμε κανόνα τις εξαιρέσεις», Εφ. Συν., 10-11.1.2015.

430. Βλ. Α. Καβρακίδου, «Για την αποσυμφόρηση των φυλακών», Εφ. Συν., 17.04.2015.

να σαπίζουν). Όλοι οι επιστήμονες μιλάνε για «φυλακές-πρότυπα»⁴³¹ καταγγέλλοντας τη διαχρονική κατάσταση των σωφρονιστικών καταστημάτων,⁴³² αλλά στην πραγματικότητα κανείς δεν πιστεύει ότι μπορεί κάτι ν' αλλάξει ριζικά στις φυλακές της Μεταπολίτευσης (χωρίς χρήματα, κτήρια και εξειδικευμένο προσωπικό). Λίγοι ασχολούνται να βρουν σε ποιο σημείο ισορροπεί η συναίνεση (νομοθετική, δικαστική, κοινωνική), αφού έχουν απονομιμοποιήσει τον θεσμό της φυλακής και έχουν «δοξολογήσει» ορισμένους φυλακισμένους.

Θεωρώ λάθος την εκτίμηση ότι η πολιτική αλλαγή (Γεωργιάδης, 2014: 36) επιφέρει ευθέως και αυτομάτως τη μείωση της εγκληματικότητας, τη μείωση της βίας⁴³³ ή τη βελτίωση των συνθηκών στις φυλακές.

Θεωρώ λάθος το ερώτημα αν πρέπει ν' ανοιγοκλείνουν οι φυλακές (με ειδικούς νόμους αποσυμφόρησης) αντί να μετατραπούν τα καταστήματα σε χώρους προ-ένταξης, σε Μονάδες (Απ)ελευθέρωσης.

Ο συμβολικός χαρακτήρας των σωφρονιστικών μεταρρυθμίσεων πάντα κατίσχυε της πολιτικής και υπερέβαινε τις οικονομικές δυνατότητες (Λαμπροπούλου, 1990-92: 117).

Στη χώρα μας όμως, εν έτει 2016, η πολιτική κατισχύει της σωφρονιστικής επιστήμης και της κοινής λογικής και πείρας και βαδίζει προς το «σωφρονιστικό κραχ» με ιδεολογήματα και φαντασιώσεις.

Η «ποινικοσωφρονιστική πολιτική», ως θεσμοποιημένη εξουσία του Κράτους (:), απορρυθμίζει κι απονομιμοποιεί (Κουλούρης 1992: 74-78) τη δικαιοσύνη και την επιστήμη διαμορφώνοντας ή και ενθαρρύνοντας όρους αντι-εξουσίας μέσα στους θεσμούς της Δημοκρατίας.

Οι αντι-φυλακές μέσα στις φυλακές δεν ήταν και δεν θα είναι ποτέ πρότυπο πολιτισμού και ανθρωπισμού.⁴³⁴

431. Βλ. Ι. Σωτήρχου, «Κάτοικοι σε φυλακή-πρότυπο σωφρονισμού», Εφ. Συν., 9.1.2015.

432. Βλ. Ποντίκι «Της φυλακής τα κάγκελα ... καταρρέουν», 16.10.2014, Μ. Μουστάκα, Λ. Νεοφυγέ, «Αυτό το σύστημα έχει καταρρεύσει», Τα Νέα, 28/2-1.3.2015.

433. Βλ. συνέντευξη Υπουργού Δικαιοσύνης Ν. Παρασκευόπουλου, CRASH, τ. 37/ Μάρτιος 2015, του ίδιου, «Ναι' στο διάλογο με τους κουκουλοφόρους», newsit.gr, 7.4.2015, Γ. Παπαχρήστου, «Στίγμα», Τα Νέα, 9.4.2015.

434. Επειδή ουδείς (ακόμα και το Κράτος) μπορεί να «στερήσει» την ελευθερία του άλλου (καθώς ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος), αλλά προφανώς μπορεί σύμφωνα με τον νόμο να περιορίσει ορισμένες εκφάνσεις των ελευθεριών, θεωρώ πιο χρηστική και περισσότερο ανταποκρινόμενη στη σωφρονιστική πραγματικότητα τις παρακάτω σωφρονιστικές διακρίσεις:

Περιοριστική ελευθερία: αφορά στα πρώτα χρόνια κράτησης όπου δεν ενεργοποιούνται όλες οι ευεργετικές διατάξεις (1/5 για άδεια, 2/5 ή 3/5 για υπό όρους απόλυση κ.λπ).

Διαβαθμισμένη ελευθερία: αφορά στη μετάβαση, ύστερα από ένα πρώτο στάδιο προσαρμογής, σε ένα ευνοϊκότερο σύστημα μεταχείρισης και status (προοδευτικό μοντέλο) ή σε διαφορετικό σωφρονιστικό σύστημα (τύπου Α' ή Β'), εφόσον υπάρχουν οι αναγκαίες διαφοροποιημένες υποδομές (εκπαίδευσης, εργασίας, κ.λπ.).

Ας το σκεφτούν καλύτερα οι αρμόδιοι...

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης, Στ. (1983). Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Αλεξιάδης, Στ. (1990). Ανθρώπινα δικαιώματα, ποινική καταστολή, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 177.
- Αλεξιάδης, Στ. (2001). Σωφρονιστική, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης, Στ. (2006). Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης Στ. & Πανούσης, Γ. (2000). Σωφρονιστικοί Κανόνες. Ελληνική Σωφρονιστική Νομοθεσία και διεθνή κείμενα. Σωφρονιστικός Κώδικας (Ν. 2776/99), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Αλοσκόφης, Ο. (2010). Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Αναγνωστάκης, Στ. (1980). Σωφρονιστικό Δίκαιο, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). Η ανοικτή έκτιση της ποινής. Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Βιδάλη, Σ. (2008). «Νέες ειδικές κατηγορίες κρατουμένων: Διαστάσεις της συμβουλευτικής στη φυλακή», στο: Συμβουλευτική και Φυλακή, Βιδάλη, Σ. & Ζαγούρα, Π. (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 41-69.
- Γαρδίκας, Κ. (1965). Εγκληματολογία. Τόμος Γ': Σωφρονιστική, Τζάκα, Αθήνα.
- Γεωργούλας, Στρ. (2014). «Πολιτική αλλαγή και καταγεγραμμένη εγκληματικότητα. Το παράδειγμα της Σλοβακίας», Εγκληματολογία, σελ. 1-2, 36-53.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2012). «Εγκλεισμός στη φυλακή. Επανένταξη και εγκληματολογικές αναζητήσεις στην ύστερη νεωτερικότητα», Εγκληματολογία, σελ. 2, 48-53.
- Δασκαλάκης, Η. (1981). Η μεταχείριση του εγκληματία, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Εποπτευόμενη ελευθερία: αφορά στην ένταξη του κρατούμενου σε θεσμούς εναλλακτικής έκτισης της ποινής, όπως π.χ. τιμηματική έκτιση. Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης, όπου ο χρόνος ελευθερίας-κράτησης είναι εναλλασσόμενος και ισοσταθμισμένος.

Ελεγχόμενη Ελευθερία: αφορά στη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επιτήρησης όπως το ηλεκτρονικό βραχιολάκι ή οποιοδήποτε άλλο σύστημα.

Συμπεφωνημένη ελευθερία: αφορά στην υπό όρους απόλυση, όταν οι κρατούμενοι αιτούνται την έκτιση του υπολοίπου της ποινής με «λόγο τιμής».

- Δασκαλάκης, Η. (1988). «Ο θεσμός της φυλακής», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 68Α, σελ. 32-37.
- Δημητράτος, Ν. (2015). «Ποινή και εναλλακτικοί τρόποι έκτισής της», Ποινικά Χρονικά ΞΕ΄, σελ. 237-240.
- Δημόπουλος, Χ. (1990). Abolitionismus, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Δημόπουλος, Χ. (1998). Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη-φυλακτικές κυρώσεις, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Δημόπουλος, Χ. (2002). Το ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο κατά τον 19ο αιώνα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Δημόπουλος, Χ. (2003). Η φυλακή. Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Δημόπουλος, Χ. (2004). Μεταχείριση επικίνδυνων κρατουμένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Έκθεση Διακομματικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής «για την εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων» (1994), Τυπογραφείο Βουλής,
- Έκθεση της Διακομματικής Επιτροπής «για την εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων» (2011), Τυπογραφείο Βουλής.
- Εταιρεία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες (1994). Οι ελληνικές φυλακές. Από το νόμο στην πραγματικότητα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ζαραφωνίτου, Χ. (2008). Τιμωρητικότητα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Θεμελή, Ο. (2008). «Τα δεινά του εγκλεισμού και η συμβουλευτική κρατουμένων», στο: Συμβουλευτική και Φυλακή, Βιδάλη, Σ. & Ζαγούρα, Π. (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 21-40.
- Ιωαννίδη-Ψυχογιού, Β. (2001). Ο θεσμός των αναμορφωτικών καταστημάτων/ Ιδρυμάτων Αγωγής, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Κανάτσιος, Γ. (1968). Σωφρονιστική, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη.
- Καρανίκας, Δ. (1950). Σωφρονιστική, Αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη.
- Καρδαρά, Α. (2014). Φυλακή και γλώσσα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Καρυίδης, Β. & Φυτράκης, Ε. (εισ./επιμ.) (2011). Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα. Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Καστόρης, Δ. (1938). Η εν Ελλάδι σωφρονιστική πολιτική και η μεταχείρισις των κρατουμένων, Πυρσός, Αθήνα.
- Κουλούρης, Ν. (1992). «Προς ανασυγκρότηση της φυλακής», Χρονικά Νομ. Σχολ. ΔΠΘ 4, Α. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 69-88.
- Κουλούρης, Ν. (2009α). Η κοινωνική επαν-ένταξη της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

- Κουλούρης, Ν. (2009β). Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Κουλούρης, Ν. (2011). Η συγκρουσιακή κατάσταση της φυλακής και η διαχείριση της διαρκούς σφραγιστικής κρίσης, Εταιρεία Μελέτης Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα.
- Κουράκης, Ν. (2008). Θεωρία της ποινής. Μια εισαγωγή, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Κουράκης, Ν. (2009). Ποινική καταστολή, 5η έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Λαμπροπούλου, Έ. (1986). «Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα;», Ποινικά Χρονικά ΛΣΤ', σελ. 417-435.
- Λαμπροπούλου, Έ. (1990-92). «Η 'αντιμετώπιση' του σφραγιστικού προβλήματος από την ελληνική σφραγιστική πολιτική: more of the same or the same is different?», Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, σελ. 5-10, 117-139.
- Μαγγανάς, Α. (1996). «Το σφραγιστικό πρόβλημα», στο: Κρατούμενοι & Δικαιώματα του Ανθρώπου, Σπινέλλη Κ.Δ. & Τσήτσουρα, Α. (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 57-64.
- Μπακατσούλας, Μ. (1971). Γενικά Αρχαία Σφραγιστικής, Το Νομικόν, Αθήναι.
- Νικολόπουλος, Γ. (1993-95). «Φυλακή και Τοπική Κοινωνία», Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, σελ. 11-16, 307-325.
- Πανούσης, Γ. (1989). Η σφραγιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Πανούσης, Γ. (1990). Βασικοί κανόνες για τη μεταχείριση των κρατουμένων. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Πανούσης, Γ. (2002). Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως έγκλημα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Πανούσης, Γ. (2004). «Φιλόπτωχος Φυλακής;», σε ίδιου: Περί εγκληματι(ι)ών λόγος και αντίλογος, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 243-256.
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2006). «Η συγκρουσιακή ποινή», στο: Εικόνες φυλακής, Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), Πατάκης, Αθήνα, σελ. 39-62.
- Πιτσελά, Α. (2003). Διεθνή Κείμενα σφραγιστικής πολιτικής, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Πλειός, Γ. (2010). «Η κοινωνία του φόβου», Σύγχρονη Εκπαίδευση 160, σελ. 19-21.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (1996). «Το πρόβλημα της υπερ- και απο-φόρτωσης των ελληνικών φυλακών», στο: Κρατούμενοι & Δικαιώματα του Ανθρώπου, Σπινέλλη, Κ.Δ. & Τσήτσουρα, Α. (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 65-78.

Χάιδου, Α. (2002). Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Arnold, H., Liebling, A. & Tait, S. (2007). «Prison officers and prison culture», στο: Handbook on prisons, Jewkes, Y. (εκδ.), Willan, Cullompton, σελ. 471-495.
- Barak-Glantz, I.L. (1981). «Toward a conceptual scheme of prison management styles», The Prison Journal, 61 (2).
- Bender, J. (1987). Imagining the Penitentiary, The University of Chicago Press, Chicago.
- Bentham, J. (1823). An introduction to the principles of morals and legislation, W. Pickering, London.
- Bianchi, H. & Van Swaaningen, R. (εκδ.) (1981). Abolitionism. Towards a non-repressive approach to crime, Free University Press, Amsterdam.
- Briggs, D. (1977). Fermer les prisons, Seuil, Paris.
- Bouloc, B. (1991). Pénologie, Dalloz, Paris.
- Buffard, S. (1973). Le froid pénitentiaire. L' impossible réforme des prisons, Seuil, Paris.
- Carlie, K.M. & Minor, I.K. (1992). Prisons around the world, WCB, Dubuque.
- Carrabine, E (2001). «Transcarceration», στο: The Sage Dictionary of Criminology, McLaughlin, E. & Muncie, J. (εκδ.), London, σελ. 304-305.
- Casadamont, G. (1984). «Les prisons demain. Être surveillant différemment? Actes: La prison autrement?», Les cahiers de Vaucresson 45/46, σελ. 44-47.
- Christie, N. (1981). Limits to pain, Martin Robertson, Oxford.
- Clemmer, D. (1940). The Prison Community (επανέκδ. 1958), Holt, Rineharts & Winston, New York.
- Cloward, R.A. (1960). «Social control in the prison», στο: Theoretical studies in social organisation of the prison, Social Science Research Council, New York, σελ. 20-48.
- Cohen, S. (εκδ.) (1986). Contemporary crises: Law, crime and social policy, 10 (special abolitionism issue), Marting Nijhoff, The Hague, Netherlands.
- Combessie, P. (2001). Sociologie de la prison, La Découverte, Paris.
- Conseil de l' Europe (1976). Alternative penal measures to imprisonment, criminological affairs, Strasbourg.
- Conseil de l' Europe (1986). Les régimes des institutions pénitentiaires, Comité Européen pour les problèmes criminels, Strasbourg.

- Coyle, A. (2012). Η διοίκηση των φυλακών, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Cullen, F., Cullen, J. & Wozniak, J. (1988). «Is rehabilitation dead? The myth of the punitive public», *Journal of Criminal Justice*, 16, σελ. 303-317.
- Davis, Y. A. (2008). Δημοκρατία χωρίς δεσμά, Άγρρα, Αθήνα.
- Deyon, P. (1975). *Le temps des prisons*, Editions Universitaires, Lille.
- Di Lazzaro, A., Mosconi, G. & Pavarini, M. (1993). «Decarceration and alternatives to imprisonment in recent italian legislation», *Χρονικά Νομ. Σχολ. ΔΠΘ*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 164-196.
- Dilulio, J. J. Jr. (1987). *Governing prisons: A comparative study of correctional management*, Free Press, New York.
- Edwards, E. (2011). *Efficient, effective and evidence based: Unit management with corrections corporation of America*, Corrections Corporation of America, Nashville.
- Favard, J. (1981). *Le labyrinthe pénitentiaire*, Le Centurion, Paris.
- Favard, J. (1987). *Les prisons*, Gallimard, Paris.
- Farmer, J.F. (2012). «Testing the conceptual path to correctional staff safety: A study of the implementation of Unit Management in two Medium Security State Institutions in the USA», *International Journal of Criminal Justice Sciences*, (7)1, σελ. 431-449.
- Foucault, M. (1974). *Discipline and punish: The birth of the prison*, Doubleday, New York.
- Galle, B. & Leahy, J. (2009). «Laboratories of democracy? Policy innovation in decentralized governments», *Emory Law Journal*, 58(6), σελ. 1333-1400.
- Garland, D. & Young, P. (εκδ.) (1983). *The power to punish*, Heinemann, London.
- Garland, D. (1995). «Penal modernism and postmodernism», στο: *Punishment and social control*, T. Bloomberg & S. Cohen (εκδ.), Aldine de Gruyter, New York, σελ. 181-209.
- Gerard, R. E. (April 1991). «The ten commandments of unit management», *Corrections Today*, σελ. 32, 34, 36.
- Gilson, J. (1975). *Le centre pénitentiaire école de Marneffe*, Ministère de la Justice, Bruxelles.
- Gisel-Bugnion, M. (1984). *Punir sans prison*, Labor et Fides, Genève.
- Glaser, W. (1964). *The effectiveness of a prison and parole system*, Bobs-Merrill, Indianapolis.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*, Doubleday, New York.
- Gottraux, M. (εκδ.) (1987). *Prisons, droit pénal: le tournant?*, Ed. d'En Bas, Genève.
- Halleck, S.L. & Witte, A.D. (1997). «Is rehabilitation dead?», *Crime & Delinquency*, σελ. 372-382.

- Houston, J. (1996). *Corrections in a new light: Developing a prison system for democratic society*, College of Police and Security Studies, Slovenia.
- Hudson, B. (1987). *Justice through punishment*, McMillan, London.
- Hudson, K., Maguire, M. & Raynor, P. (2007). «Through the prison gate: Resettlement, offender management and the ‘seamless sentence’», στο: *Handbook on prisons*, Jewkes, Y. (εκδ.), όπ.π., σελ. 629-649.
- Hulsman, L. & Bernat de Celis, J. (1982). *Peines perdues. Le système pénal en question*, Le Centurion, Paris.
- Irwin, J. (1970). *The felon*, Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Irwin, J. (1985). *The jail*, University of California Press, Berkley.
- Junger-Tas, J. (1986). *Community service in the Netherlands*, Community Service Newsletter, Part II (14) 2-5.
- Johnson, R. (1987). *Hard time. Understanding and reforming the prison*, Brooks/Cole, California.
- Johnston, N. (2000). *Forms of constraint: A history of prison architecture*, University of Illinois Press, Chicago.
- Karagiannidis, Ch. (2001). *Abolitionism: Building an avant-garde criminological antitheory*, A.N. Sakkoulas, Athens-Komotini.
- Kauffman, K. (1988). *Prison officers and their world*, Harvard University Press, Cambridge M.A.
- Keve, P. (1991). *Prisons and American conscience: A history of U.S. Federal corrections*, South Illinois University Press, Carbondale.
- King, D.R., Morgan, R., Martin, J.P. & Thomas, J.E. (1980). *The future of the prison system*, Gower, London.
- Latessa, E. & Travis, L.F. III (1991). «Halfway house or probation: A comparison of alternative dispositions», *Journal of Crime and Justice*, 14(1), σελ. 53-75.
- Lauham-Gerard, R. E. (April 1991). «‘Ten commandments’ of unit management», *Corrections Today*, 53(2), 32-34-36.
- Léauté, J. (1968). *Les prisons*, Puf, Paris.
- Lemire, G. (1990). *Anatomie de la prison*, PUM, Québec.
- Levinson, R. (1999). *Unit management in prisons and jails*, American Correctional Association, Lanham, MD.
- Martinson, R. (1974). «What works? Questions and answers about prison reform», *The Public Interest* 35, σελ. 22-54.
- Mathiesen, T. (1974). *The politics of abolition*, Scandinavian University Books, Oslo (Martin Robertson, London).
- Mathiesen, T. (1990). *Prison on trial*, Sage, London.
- Matthews, R. & Francis, P. (1996). *Prisons, 2000*, McMillan Press Ltd, New York.

- McMahon, & Maeve W. (1992). *The persistent prison? Rethinking decarceration and penal reform*, University of Toronto Press, Toronto.
- Mill, J.S. (1957). *Utilitarianism*, Bobs-Merrill, New York.
- Morris, N. & Rothman, J.D. (εκδ.) (1998). *The Oxford History of the Prison*, Oxford University Press, New York, Oxford.
- Muncie, J. & Sparks, R. (εκδ.) (1991). *Imprisonment, European Perspectives*, Harvester, Hestfordshire.
- Murray, Ch. (1997). *Does prison work?*, IEA Health, London.
- Owers, A. (2007). «Imprisonment in the 21st Century: A view from the inspectorate», στο: *Handbook on prisons*, Jewkes, Y. (εκδ.), όπ.π., σελ. 1-21.
- Penal Reform International / USA (1997). «Monitoring prison conditions in Europe» (1996), Report of European Seminar, Marly-Le-Roi, France, 25-27 October 1996.
- Pratt, J. (2002). *Punishment and civilization*, Sage, London.
- Priestley, P. & Vanstone, M. (εκδ.) (2010). *Offenders or citizens?*, Willan, Devon.
- Riveland, C. (1999). *Supermax prisons: Overview and general considerations*, National Institute of Corrections, Washington D.C.
- Ross, R. & Fabiano, E. (1985). *Time to think: A cognitive model of delinquency prevention and offender rehabilitation*, Institute of Social Services and Arts, Ottawa.
- Ross, J.I. & Richards, S.C. (εκδ.) (2002). *Convict criminology*, Wadsworth, Belmont CA.
- Rostaing, C. (2014). «L'ordre négocié en prison: Ouvrir la boîte noire du processus disciplinaire», *Revue: Droit et société*, 87, σελ. 303-310.
- Ryan, M. & Sim, J. (2007). «Campaigning for and campaigning against prisons: excavating and reaffirming the case for prison abolition», στο: *Handbook on prisons*, Jewkes, Y. (εκδ.), όπ.π., σελ. 697-768.
- Seyler, M. (1980). «La banalisation pénitentiaire ou le vœu d'une réforme possible», *Déviance et Société*, 4(2), σελ. 131-142.
- Smith Bailey, D. (2003). «Alternatives to incarceration», *Monitor on Psychology* 34(3), σελ. 54.
- Smykla, J.O. (1980). *Co-ed prison*, Human Services Press, New York.
- Sparks, R. (1994). «Can prison be legitimate?», *British Journal of Criminology*, 34, σελ. 14-28.
- Sparks, R. & Bottoms, A.E. (1995). «Legitimacy and order in prisons», *British Journal of Sociology* 46(1), σελ. 45-62.
- Sparks, R. (2007). «The politics of imprisonment», στο: *Handbook on prisons*, Jewkes, Y. (εκδ.), όπ.π., σελ. 73-94.

- Sykes, G.M. (1958). *The society of captives*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Thomas, J. (1988). *Prisoner litigation: The paradox of the jailhouse lawyer*, Rowan & Littlefield, Totowa, N.Y.
- Valotton, A. (2000). «De l' alternative à la prison à une prison alternative. Une efficacité égale»? , *Panoramiques*, σελ. 178-183.
- Van Helmont, M. (1973). «Les communications et la démocratisation dans le régime pénitentiaire en matière de relations externes», *Bulletin d' Administration Pénitentiaire* 27, σελ. 227-246.
- Vass, A.A. (1990). *Alternatives to prison*, Sage, London.
- Vérin, J. (1994). *Pour une nouvelle politique pénale*, L.G.D.J., Paris.
- Vollmer, H.M. & Mills, D.L. (εκδ.) (1966). *Professionalization*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Wacquant, L. (2001). *Οι φυλακές της μιζέριας*, Πατάκης, Αθήνα.
- Weiss, R. & South, N. (εκδ.) (1998). «Comparing prison systems - Toward a comparative and international penology», OPA, The Netherlands.
- Welch, M. (2005). *Ironics of imprisonment*, Sage, California.
- Whitfield, D. (εκδ.) (1991). *The state of the prisons-200 years on*, Routledge, London.
- Whorth, R. (1995, November). *A model prison*, *Atlantic Monthly*.
- Zupan, L. (1991). *Jails-Reform and the new generation philosophy*, Anderson, Cincinnati, Ohio.

Εγκλήματα Ξηλοτυπίας: Νεώτερες εγκληματολογικές επισημάνσεις (2000-2015)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
*Δικηγόρος, Δρ. Εγκληματολογίας, Πάντειο
Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Σε συνέχεια της μελέτης «Εγκλήματα Ξηλοτυπίας - Εγκληματολογική Θεώρηση και Νομολογία» (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2001), παρουσιάζονται ορισμένες από τις σημαντικότερες αποφάσεις που εκδόθηκαν στο χρονικό διάστημα μετά την μελετηθείσα περίοδο (1970-2000). Παρουσιάζονται επίσης τα τυπολογικά χαρακτηριστικά των εγκλημάτων στα νεώτερα εγκληματολογικά χρονικά και η ποινικοσωφρονιστική αντιμετώπιση των δραστών υπό το φως του Ν. 4322/2015. Τέλος, επισημαίνονται ορισμένα ζητήματα ουσιαστικού ποινικού δικαίου και επιχειρείται μια θυματολογική προσέγγιση.

1. Εισαγωγή

Η ανθρωποκτονία για λόγους «ερωτικής Ξηλοτυπίας»⁴³⁵ ήταν και παραμένει

---

435. Στον εγκληματολογικό ορισμό εντάσσονται όλα τα εγκλήματα βίας που προβλέπονται και τιμωρούνται στο 15ο Κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα (Εγκλήματα κατά της ζωής), υπό προϋποθέσεις, δε, και οι εκ δόλου, τελούμενες σωματικές βλάβες του 16ου Κεφαλαίου (κατά κρατούσα γνώμη για την ανθρωποκτονία εκ προθέσεως του άρ. 299 παρ. 1 Π.Κ. αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος, δηλαδή πρέπει ο δράστης να θέλει ή να αποδέχεται τη θανάτωση άλλου και όχι την πρόκληση σωματικής βλάβης και μόνον. Βλ., μ.ά., σχετ. Χ. Τζωρτζόπουλου, Ποι-

ένα διαχρονικά εμφανιζόμενο έγκλημα στα χρονικά της χώρας μας. Μέσω της ποιοτικής και ποσοτικής ανάλυσης επί της δημοσιευμένης στο νομικό τύπο νομολογίας και επί σταχυολογημένων δημοσιευμάτων του Τύπου μιας περιόδου 30 ετών (1970-2000), το 2001 επιχειρήθηκε να αναδειχθούν σε νομικό και εγκληματολογικό επίπεδο ορισμένες κύριες προβληματικές, συνδεδεμένες με τη νομική ανάγνωση ζητημάτων όπως ο βρασμός ψυχικής ορμής και η αναλογικότητα στην ποινική μεταχείριση των δραστών.⁴³⁶ Σήμερα, 15 χρόνια αργότερα, μια απόπειρα επικαιροποίησης των τότε συμπερασμάτων διαπιστώνει ότι η νομική ποιότητα της απονομής ποινικής δικαιοσύνης σε επίπεδο αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων δείχνει βελτιωμένη. Παρά ταύτα, τα θεσμικά εργαλεία εξατομικευμένης ποινικής αντιμετώπισης των δραστών παραμένουν απαρχαιωμένα, ενώ η θυματολογική προσέγγιση στα συγκεκριμένα εγκλήματα, πολύ συχνά ανθρωποκτονίες από πρόθεση, εξακολουθεί να είναι ισχνή, αν όχι πρακτικώς ανύπαρκτη.

Για την ευσύνοπτη follow up ανάγνωση των υποθέσεων εγκλημάτων ζηλοτυπίας⁴³⁷ που ακολουθούν αξιοποιήθηκαν οι εξής πηγές: (α) Οι υποθέσεις από την δημοσιευμένη νομολογία στο νομικό περιοδικό Ποινικά Χρονικά (2000-2014) και στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών του Δ.Σ.Α., τυποποιημένες με τα κριτήρια που έχουν ήδη αναπτυχθεί αναφορικά με τη διάκριση εγκλημάτων ζηλοτυπίας και συναφών εκ κινήτρου διακριτών εγκλημάτων βίας⁴³⁸ και

κό Δίκαιο τ.α' 14 και εγχειρ., σελ. 328 επ., Α.Ν. Μπουρόπουλου, Ποινικό Δίκαιο β', σελ. 465, Δ. Καρανίκα (1959), Ποινικό Δίκαιο β', Το Νομικόν, Αθήναι, σελ. 164, Η. Γάφου (1963), Ποινικό Δίκαιο Δ', Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήναι, σελ. 19 σημ. 11 και 27, Ν. Χωραφά, Ποινικό Δίκαιο, σελ. 265, καθώς επίσης και τις αποφάσεις ΑΠ 59/1978, Ποινικά Χρονικά ΚΗ', σελ. 411, ΑΠ 1426/1984, Ποινικά Χρονικά ΛΕ', σελ. 240), όταν τελούνται με δράστη και θύμα που συνδέονται μεταξύ τους με συναισθηματική - ερωτική σχέση που έχει αναπτυχθεί εντός ή εκτός γάμου.

436. Βλ. Π. Παπαϊωάννου (2001), Εγκλήματα ερωτικής ζηλοτυπίας - Μια εγκληματολογική προσέγγιση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

437. Μέρος των επιστημόνων αναπτύχθηκε και στην ημερίδα «Έγκλημα και Έρωτας» υπό την αιγίδα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του καθηγητή Νέστορα Κουράκη, στις 18.2.2014.

438. Τα εγκλήματα ζηλοτυπίας διακρίνονται ενκρινώς από ανθρωποκτονίες μεταξύ συγγενών με σκοπό το κέρδος («profit murders»), όσες εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των revenge murders και σχετίζονται με εγκλήματα «τιμής», «βεντέτας», τις ανθρωποκτονίες «αφανισμού» («elimination murders»), με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις περιπτώσεις Κολιτσοπούλου - Σγουριδίη Α.Π. 542/1988 και Α.Π. 7/1984 [Σε Συμβούλιο], Ποινικά Χρονικά (1984), σελ. 691-693, υπόθεση Καββαδά [Α.Π. 1239/2005]), καθώς και τις συζυγοκτονίες που επέρχονται κατόπιν χρόνιας ψυχικής και σωματικής κακοποίησης εντός γάμου. Ανάλογες και οι υποθέσεις που αλιεύθηκαν από το αρχείο του Τύπου (3.9.2012, 5.9.2012, 6.9.2012, 9.9.2012, 10.9.2012, Το Βήμα και Το Βήμα της Κυριακής), για την ανθρωποκτονία ιερέα στον πύργο Ηλείας, για την οποία τιμωρήθηκαν με ισόβιο κάθειρξη η σύζυγος και ο εραστής της, καθώς και η ανθρωποκτονία συζύγου από τον εραστή και τη σύζυγο στη Λαμία (13.10.2012, 14.10.2012, Το Βή-

(β) υλικό από τις ηλεκτρονικές εκδόσεις ημερησίων εφημερίδων αθηναϊκού τύπου της περιόδου 2010-2014.

Οι επισημάνσεις συμπτύσσονται σε τέσσερις γενικές κατηγορίες:

2. Τυπολογία - Νομικά ζητήματα - Δικαστικές αποφάσεις

2.1 Τυπολογική Επιβεβαίωση

Οι «αποχωρήσεις» του κινήτρου τέλεσης των εγκλημάτων βίας μεταξύ προσώπων που συνδέονται με ερωτικό γαμικό δεσμό δείχνει να επιβεβαιώνεται:⁴³⁹ εξακολουθούν να καταγράφονται (ι) εγκλήματα όπου ως σκοπός του δράστη προσδιορίζεται η «εκδίκηση» (η φράση «για να εκδικηθεί» ή νοηματικά ισοδύναμες χρησιμοποιούνται στο σκεπτικό των δικαστικών αποφάσεων, ερμηνεύοντας το «κίνητρο» του δράστη), όσο και (ιι) εγκλήματα όπου ο ανθρωποκτόνος σκοπός του δράστη εκδηλώνεται ως αποκύημα της καλούμενης «παθολογικής» ζηλοτυπίας, όπως κυρίως αυτή ερμηνεύεται στο πλαίσιο της ψυχιατρικής ως «σύνδρομο του Οθέλλου».⁴⁴⁰ Ενδεικτικές οι υποθέσεις που

μα, 13.10.2012, Τα Νέα. Βλ. σχετ. Swanson G.R., Chamelin N.C. & Territo L. (1988), *Criminal Investigation*, 4η έκδ., New York, Random House, από Χρ. Τσουραμάνη (1990), *Ανάλυση Εγκλημάτων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 55-58, βλ. και ίδιου, (1998), *Ο Φόνος στην Ελλάδα - Εγκληματολογική Θεώρηση*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή και Ν.Ε. Κουράκη (1992), *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες τ.Β΄*, Σάκκουλα, σελ. 9-20, Κ.Δ. Σπινέλλη (1985), *Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλιότερες κατευθύνσεις - Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*, α΄, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, Γ. Πανούση (1993), *Έγκλημα και Τοπική Κοινωνία*, *Εγκληματολογικά 1*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή. Αναφορές για τον εξ ερωτικής ζηλοτυπίας δράστη εγκλημάτων κατά της ζωής, μ.ά., σε Ν.Κ. Ανδρουλάκη, (1974), *Ποινικόν Δίκαιον*, Ειδικόν Μέρος, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, Κ.Γ. Γαροδία (1966), *Εγκληματολογία τ.Α΄*, Τα γενικά και ατομικά αίτια των εγκλημάτων, 5η έκδ., Τζάκα, Αθήναι, Ε. Κοκολάκη (1976), *Η έρευνα της προσωπικότητας του εγκληματίου εν τη πράξει και πρόγνωση της συμπεριφοράς αυτού*, χ.ό., Αθήναι-Θεσσαλονίκη.

439. Βλ. Παπαϊωάννου 2001, σελ. 90-113.

440. Βλ. μ.ά., Easton, J. & Shackelford T. (2009), «Morbid Jealousy and Sex Differences in Partner-Directed Violence», *Human Nature* 203: 342-350, Easton, J.A., Schipper, L.D. & Shackelford, T.K. (2007), «Morbid Jealousy from an Evolutionary Psychological Perspective», *Evolution and Human Behavior*, 28: 399-402, Enoch, D. & Ball, H. (2001), *The Othello Syndrome*, σε Enoch, D. & Ball, H. *Uncommon psychiatric syndromes*, 4η έκδ., σελ. 50-73, Arnold, London, Morenz, B. & Lane, R. D. (1996), «Morbid jealousy and criminal conduct», σε L. B. Schlesinger (εκδ.), *Explorations in criminal psychopathology: Clinical syndromes with forensic implications*, σελ. 78-97, Springfield, IL: Thomas, Cobb, J.P. & Marks, I.M. (1979), «Morbid jealousy featuring as obsessive-compulsive neurosis treatment by behavioral psychotherapy», *British Journal of Psychiatry*, 134: 301-305, Coen, S.J. (1987), «Pathological jealousy», *International Journal of Psycho-Analysis*, 68: 99-108,

εκτίθενται κατωτέρω στις ΑΠ 663/2002 και ΑΠ 940/2005. Επιπλέον, σαφές καθίσταται ότι δεν θα ήταν ορθή η συμπερίληψη στα εγκλήματα ζηλοτυπίας περιπτώσεων όπου η ανθρωποκτονία προκύπτει στο πλαίσιο μιας ακραίας διαπροσωπικής σχέσεως με έντονο το στοιχείο του ερωτικού πάθους, χωρίς όμως την συνδρομή του στοιχείου της ζηλοτυπίας.⁴⁴¹

2.2 Κύρια νομικά ζητήματα εγκλημάτων ζηλοτυπίας - Διαχρονικές τάσεις στην αιτιολογία δικαστικών αποφάσεων

Μέσα από τη νομολογιακή έρευνα των ετών 1970-2000, καταγράφεται ως δράστης των σχετικών εγκλημάτων ο άνδρας σε ποσοστό μεταξύ 80% και 85%,⁴⁴² ποσοστό που συμβαδίζει με τα διεθνή ποσοτικά δεδομένα.⁴⁴³ Συγχρόνως, αποδίδεται μια διαχρονική απόφαση στο να κριθεί ότι η ερωτική ζηλοτυπία δύναται να οδηγήσει σε «βρασμό ψυχικής ορμής». Ενώ γίνεται δεκτό ότι το «συναίσθημα του έρωτος» πράγματι συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων των συναισθημάτων τα οποία «αιφνιδίως υπερδιεγερθέντα» είναι δυνατόν να δημιουργήσουν απώλεια ή μείωση της ικανότητας προς καταλογισμό,⁴⁴⁴ άποψη με την οποία, παραδοσιακά συμφωνεί η θεωρία,⁴⁴⁵ εν τούτοις σπάνια το δικαστήριο οδηγείται σε μειωμένη ποινή. Πράγματι, με βάση τα νομολογιακά δεδομένα της περιόδου 1970-2000 η τέλεση των εγκλημάτων εκ ζηλοτυπίας σε κατάσταση βρασμού ψυχικής ορμής φαίνεται να γίνεται δεκτή σε ποσοστό μόλις 6,25%. Σε ένα επιπλέον ποσοστό 4% προκύπτει ότι εσφαλμένως αιτιολο-

---

Parker, G. & Barrett, E. (1997), Morbid jealousy as a variant of obsessive-compulsive disorder, *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 31: 133-138, Todd, J. & Dewhurst, K. (1955), «The Othello syndrome: A study in the psychopathology of sexual jealousy», *Journal of Nervous and Mental Disease*, 122: 367-374, Todd, J., Mackie J.R.M. & Dewhurst, K. (1971), «Real or imaginary hypophallism: A cause of inferiority feelings and morbid sexual jealousy», *British Journal of Psychiatry*, 119: 315-318.

441. Βλ. αναλυτικά σχετικά με την υπόθεση Βαγιωνή σε Α.Π. 1206/2000, *Ποινικά Χρονικά ΝΑ'* (2001), σελ. 415-419.

442. Παπαϊωάννου 2001, σελ. 204-205.

443. Βλ. μ.ά. Daly, K. (1997), «Different Ways of Conceptualising Sex / Gender in Feminist Theory and Their Implications for Criminology», *Theoretical Criminology*, 1: 25-53, R. Collier (1996), «Coming Together?, Post heterosexuality, masculine crisis and the new man movement», *Feminist Legal Studies*, 4: 3-48.

444. Μ.ά. Α.Π. 542/1988, *Ποινικά Χρονικά ΛΗ'* (1988) και Α.Π. 1197/1988, *Ποινικά Χρονικά ΛΘ'* (1989), σελ. 119.

445. Ανδρουλάκη 1974, ό.π., τ. Β', σελ. 94, υποσ. 11, Γαρδία 1966, ό.π., σελ. 67-68, σελ. 142, υποσ. 3.

γείται η μη συνδρομή των όρων του βρασιού,⁴⁴⁶ ενώ κατά κανόνα κρίνεται ότι «δεν αποδεικνύεται η συνδρομή του» ή «αποδεικνύεται η απουσία του».⁴⁴⁷ Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται από τα νομολογιακά ευρήματα της περιόδου 2000-2014. Ειδικότερα:

1) Α.Π. 663/2002 (Ποιν. Χρον. ΝΓ/2003, σελ. 216): «(...) Ο αναιρεσείων και η πολιτικώς ενάγουσα Μ.Ε.Π. όντας και οι δύο ανήλικοι, συνήψαν ερωτικό δεσμό. Μετά από 10 περίπου μήνες με πρωτοβουλία της Μ.Π. ο δεσμός αυτός διακόπηκε και άρχισε νέος δεσμός αυτής με τον Κ.Α. Ο αναιρεσείων όμως δεν δέχθηκε τη διακοπή του δεσμού του με την νεαρή πολιτικώς ενάγουσα και γι' αυτό προσπάθησε να την πείσει να συνεχίσουν το δεσμό τους. Αυτή όμως αρνήθηκε. Εξαιτίας της σταθερής άρνησής της αυτός χολώθηκε και αποφάσισε σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, που επέτρεπε τη σκέψη να την φονεύσει. Έτσι, τις απογευματινές ώρες της 25.3.1994, αφού τη συνάντησε μετά από εξαντλητική παρακολούθηση την παρέσυρε στην περιοχή Αγίου Γεωργίου Κιλκίς, σ' ένα παλιό λατομείο, όπου έφθασαν κατά ώρα 20.10 περίπου. Μετά από σύντομο διάλογο, κατά τον οποίο ο αναιρεσείων επικαλέστηκε διαδόσεις, σύμφωνα με τις οποίες η διακοπή του δεσμού τους οφείλετο στην αναπηρία των γονέων του (είναι και οι δύο τυφλοί), τις οποίες όμως η πολιτικώς ενάγουσα αρνήθηκε, την έριξε, πάντα ευρισκόμενος σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, κάτω στο έδαφος σε ύπτια θέση, κάθισε στην κοιλιά της, πίεσε με τα χέρια του τον τράχηλο και αφού πήρε στα χέρια του έναν λίθο κατέφερε ισχυρά κτυπήματα στο κεφάλι της (...). Από τα κτυπήματα, η παθούσα έχασε τις αισθήσεις της, οπότε ο αναιρεσείων, νομίζοντας ότι την θανάτωσε, σταμάτησε να την κακοποιεί (...) Ο αναιρεσείων δήλωσε άγνοια για την τύχη της και δέχθηκε μάλιστα να ερευνήσουν μαζί με τον αδελφό της παθούσας μέσα στην πόλη με το αυτοκίνητό του μέχρι να την εντοπίσουν. Την ίδια προσποιητή άγνοια εξέφρασε το ίδιο βράδυ στην πατέρα της παθούσας, ο οποίος εναγωνίως έψαχνε να την βρει, καθώς και την επομένη ημέρα στην μητέρα της, η οποία άρχισε να έχει υποψίες σε βάρος του. (...) Μαζί με τον Γ.Κ. μετέβησαν μετά από συνεννόηση στις 04:00 στον τόπο του εγκλήματος και μετέφεραν την παθούσα σε ημιθανή κατάσταση στην περιφερειακή οδό που απείχε περίπου 250 μέτρα. Εκεί την

446. Α.Π. 1197/1988, Ποινικά Χρονικά ΛΘ' (1989): 484, Α.Π. 485/1985 [Σε Συμβούλιο], Ποινικά Χρονικά ΛΕ' (1985): 802-803.

447. Σύμφωνα με τα νομολογιακά δεδομένα της περιόδου 1970-2000, μόνο σε ποσοστό 2% γίνεται δεκτή η τέλεση ανθρωποκτονίας σε κατάσταση ελαττωμένου καταλογισμού (Α.Π. 867/1973, Ποινικά Χρονικά ΚΔ', σελ. 98, Α.Π. 1342/1979, Ποινικά Χρονικά Λ', σελ. 326-328, Α.Π. 909/1981, Ποινικά Χρονικά ΛΒ', σελ. 166-168, Μικτ. Ορκ. Δικ. Αθηνών 20-22/1978, Ποινικά Χρονικά ΚΗ', σελ. 159-160) με επίκληση διαταραχής συνειδήσεως και ψυχικής νόσου, βλ. σχετ. και Σ. Παπαγεωργίου - Γονατά (2002), Βρασιός και Ακαταλόγιστο, σε Ποινικά Χρονικά ΝΒ', σελ. 193 επ.

εναπόθεσαν στο κέντρο της οδού με σκοπό να θεωρηθεί ότι ήταν θύμα τροχαίου ατυχήματος (...). Στο σημείο αυτό, βρέθηκε σε κωματώδη κατάσταση τις μεσημβρινές ώρες από τον διερχόμενο από εκεί με τον γεωργικό του ανελκυστήρα Α.Π., ο οποίος ειδοποίησε τις αστυνομικές αρχές (...). Μετά από αυτά που δέχθηκε το Εφετείο και στη συνέχεια κήρυξε ένοχο τον αναιρεσείοντα για απόπειρα ανθρωποκτονίας ...».

2) Α.Π. 940/2005 (Ποιν. Χρον. ΝΣΤ', σελ. 50 επ.): «Ο αναιρεσείων, έγγαμος και πατέρας δύο τέκνων, κατοικούσε στην Ισαία Ξάνθης και ασκούσε το επάγγελμα του γαιοκτηνοτρόφου. Το φθινόπωρο του 1999 του δημιουργήθηκαν, λόγω της περιεργής συμπεριφοράς της συζύγου του, υπόνοιες, ότι αυτή διατηρούσε εξωσυζυγικές σχέσεις με τον πρώτο εξάδελφό του Κ.Ρ., που επίσης κατοικούσε στην Ισαία και τον οποίο ο αναιρεσείων, κατά τακτά χρονικά διαστήματα απασχολούσε, ως βοηθό του, σε κτηνοτροφικές εργασίες. Με την πάροδο του χρόνου, οι υπόνοιες αυτές κατέληξαν σε βεβαιότητα, αφού και ο ίδιος άκουσε την γυναίκα του να συνομιλεί με τον ανωτέρω στο μαντρί και να ψάχνουν τρόπο, ώστε να μείνουν μόνοι και να κάνουν έρωτα, όπως άλλωστε, και η ίδια η σύζυγός του ενόρκως κατέθεσε, αλλά και η ίδια το παραδέχθηκε. Στην συνέχεια, ο αναιρεσείων, μέσω κοινών γνωστών και συγγενών, ειδοποίησε τον Ρ., αλλά και τους γονείς του, να παύσει πλέον να περνά από το σπίτι του, απειλώντας, ότι θα τον σκοτώσει, να μην συναντάται πλέον με την σύζυγό του. Λίγες ημέρες, πριν την 9.6.2000, έστειλε τον πατέρα του να συναντήσει τους γονείς του θύματος και να λάβει τέλος η κατάσταση αυτή. Παράλληλα, έλαβε την απόφαση να χωρίσει την σύζυγό του και για τον λόγο αυτό όρισε την 9.6.2000 ως ημέρα, που μαζί με την σύζυγό του θα επισκέπτονταν τον Μουφτή Ξάνθης, ώστε να λάβει τέλος και επισήμως η έγγαμη σχέση τους. Ο Α. κοιμήθηκε την νύκτα της 8 προς 9.6.2000, ξύπνησε νωρίς το πρωί και αντιλήφθηκε, ότι κάποια σημάδια, που είχε τοποθετήσει δεν ήταν στην θέση τους, γεγονός που σήμαινε, ότι κάποιος και συγκεκριμένα ο Ρ. είχε έλθει την νύκτα στο σπίτι του, γι' αυτό, αφού έλαβε σε πλήρη νηφαλιότητα και ηρεμία την απόφαση να τον σκοτώσει παρήγγειλε στην σύζυγό του να του κάνει καφέ, πήγε και πήρε ένα δίκαννο κυνηγετικό όπλο, καθώς και φυσίγγια, που περιείχαν βολίδες μεγάλου διαμετρήματος, με τα οποία γέμισε το όπλο, γνωρίζοντας εκ των προτέρων δε, ότι ο Ρ. αναγκαστικά θα διήρχετο προ της οικίας του, για να μεταβεί στη δουλειά του στην Ξάνθη, αφού ο μοναδικός δρόμος του χωριού περνά μπροστά από το σπίτι του, ανέμενε αυτόν, με πρόθεση να τον σκοτώσει. Πράγματι, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, άκουσε από μακριά το μοτοποδήλατο, το οποίο χρησιμοποιούσε ο Ρ. στις μετακινήσεις του και μόλις πλησίασε και έφθασε στο ύψος της οικίας του αναιρεσείωντος, ο τελευταίος βγήκε από την πόρτα και ευρισκόμενος πάλι σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, αφού

σκόπευσε, τον πυροβόλησε τέσσερις φορές, τραυματίζοντάς τον θανάσιμα, με συνέπεια να επέλθει ο θάνατός του. Κανένα γεγονός δεν συνηγορεί στην αιφνίδια υπερδιέγερση και έξαψη του αισθήματος της οργής, ώστε να θεωρηθεί, ότι ο αναιρεσειών τελούσε σε βρασιμό ψυχικής ορμής και αυτό εντέλει θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό, όταν αρχικά έμαθε για τις εξωσυζυγικές σχέσεις της γυναίκας του ή όταν ο ίδιος προσωπικά την άκουσε να συνομιλεί με το θύμα στο μαντρί, ψάχνοντας ν' απαλλαγούν από την παρουσία του και να συνομιλησθούν, αλλά το μεγάλο χρονικό διάστημα, που παρήλθε από την γνώση των εξωσυζυγικών σχέσεων έως και την ημέρα του συμβάντος, μάλλον καταπραϋντικά και προς εξουδετέρωση του αισθήματος της οργής επέδρασε, παρά σε αιφνίδια έξαψή του, αφού έλαβε και την απόφαση να χωρίσει. Ούτε και μπορεί να θεωρηθεί, ότι από τα σημάδια, που τοποθέτησε το προηγούμενο βράδυ και έλειπαν το πρωί εξήφθη η οργή του, διότι το γεγονός αυτό υπέπεσε στην αντίληψή του πολύ νωρίς το πρωί και έκτοτε μεσολάβησε αρκετό χρονικό διάστημα, χωρίς κανένα ίχνος εκνευρισμού, ήπια καφέ, πήρε και γέμισε το όπλο και μετά αναμονή του θύματος, εκτέλεσε την απόφασή του».

3) Α.Π. 6/2005 (Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών Δ.Σ.Α.) «Στις 15.11.1995 ο κατηγορούμενος προσέλαβε ως σερβιτόρα, δια μέσου αγγελίας στην εφημερίδα, στο κατάστημα καφετέρια που διατηρούσε στην οδό Θ. αριθμό 78 της πόλης του Ηρακλείου, την Τ. Γεωργία του Χ και της Γ. Μετά από χρονικό διάστημα δύο εβδομάδων, περίπου, από την πρόσληψή της η Γεωργία συνήψε ερωτικό δεσμό με τον γιο του κατηγορουμένου, Ι. Τ.. (...) Στις 6.12.1995 ο κατηγορούμενος, δίχως τη σύζυγο του, αλλά με παρέα την Γεωργία Τ. μετέβησαν στο παραπάνω χωριό, όπου και διασκέδασαν. Ο κατηγορούμενος επιδίωκε να συνάψει ερωτικές σχέσεις μαζί της, γι' αυτό και την έκανε παρέα. Μετά το γεγονός αυτό, η ανήλικη Γεωργία συνέχισε να εργάζεται στην καφετέρια του κατηγορουμένου και να διατηρεί ερωτικές σχέσεις με το γιο του, τις οποίες τελικά διέκοψε μετά δεκαήμερο, περίπου. (...) Ο κατηγορούμενος όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα επιδίωκε να έχει ερωτικές σχέσεις με τη Γεωργία, γι' αυτό ήθελε να την έχει πάντοτε μαζί του, δίχως την παρουσία της νόμιμης συζύγου του. Στις 16.1.1996 και περί ώρα 23.00, περίπου ο κατηγορούμενος μετέβη στο καφενείο (...) προκειμένου να πληροφορηθεί, προπάντων από τη Γ., για τον τόπο διαμονής της Γεωργίας. Μετά από σχετική συζήτηση, κατά τη διάρκεια της οποίας αυτός και η παρέα του κατανάλωσαν μικρή ποσότητα οινοπνευματωδών ποτών, απεχώρησαν (...) και μετέβησαν σε κατάστημα ΠΑΜΠ στην οποία και παρέμειναν μέχρι την 02.00 πρωινή. Και σ' αυτήν ο ίδιος και η παρέα του ήπιαν διάφορα ποτά οινοπνευματώδη και μετά αποχώρησαν. Ο κατηγορούμενος έφυγε μόνος του. Μη έχοντας καταφέρει να πληροφορηθεί για τον ακριβή τόπο διαμονής της Γεωργίας, αποφάσισε να απευθυνθεί στη μητέρα της και να

την εξαναγκάσει να του φανερώσει τον τόπο της διαμονής της, για να τη συναντήσει. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Γεωργία απέφευγε να τον συναντήσει και γι' αυτό κρυβόταν απ' αυτόν. Προκειμένου να εξαναγκάσει τη μητέρα της να του αποκαλύψει τον τόπο της διαμονής της κόρης της, ήταν αποφασισμένος ακόμη και να τη σκοτώσει, προκειμένου να επιτύχει το σκοπό του, σε περίπτωση δε παρεμπόδισης του και από τη Σ. να σκοτώσει και την ίδια. Το ίδιο βράδυ, μετά την αποχώρηση του από την παρέα του και πάντως πριν την 03.00 ώρα τηλεφώνησε στο σπίτι της Γ. Μ., μητέρα της Γεωργίας, και συνομίλησε με την αδελφή της Σ. Κατά την επικοινωνία αυτή ο κατηγορούμενος, προκειμένου να του επιτρέψουν την είσοδο στην οικία των, ανέφερε ότι γνώριζε που βρισκόταν η Γεωργία, η οποία, να σημειωθεί, επί διήμερο έλειπε από το σπίτι της μητέρας της, δίχως να την ενημερώσει και συγκεκριμένα ότι διαμένει στην «Γ» στην περιοχή Αμμουδάρας Ηρακλείου, όπου και εκδιδόταν. Συγχρόνως ενδιαφέρθηκε να πληροφορηθεί αν στην οικία της βρισκόταν ο αδελφός της Σ. και όταν πληροφορήθηκε ότι αυτός απουσίαζε, ζήτησε να τις επισκεφθεί, προκειμένου από κοινού, δήθεν, να αναζητήσουν τη Γεωργία. Η μητέρα της τελευταίας συνήνεσε και μετά από αυτά ο κατηγορούμενος, έχοντας την ικανότητα να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του και να ενεργεί σύμφωνα με την αντίληψη του για το άδικο αυτό, μη επηρεασμένος προς τούτο, από την ποσότητα των οιοπνευματωδών ποτών που κατανάλωσε, μετέβη με τα πόδια του στο μαγαζί (καφενείο) του Δ Κ. Εκείνη τη στιγμή ο τελευταίος το έκλεινε και ο κατηγορούμενος του ζήτησε να τον μεταφέρει με τη μηχανή του στο σπίτι της μητέρας της Γεωργίας, που απείχε περίπου ένα χιλιόμετρο. Η σωματική και πνευματική κατάσταση του ήταν αρκετά καλή και δεν ήταν επηρεασμένος από κατανάλωση αλκοολούχων ποτών, όπως βεβαίωσε το Δικαστήριο και ο μάρτυρας υπεράσπισης που προαναφέρθηκε (Κ). Πρέπει να σημειωθεί ότι ο μάρτυρας αυτός, έχοντας δική του αντίληψη, μεταξύ των άλλων κατέθεσε και τα εξής: «Μου φάνηκε φυσιολογικός ο κατηγορούμενος. Δεν κατάλαβα να ήταν μεθυσμένος. Απ' ότι ξέρω δεν έπινε». Στην κατάσταση αυτή με τη δίκυκλη μηχανή του τον μετέφερε και τον άφησε κοντά στο σπίτι της μητέρας της Γεωργίας. Μετά την απομάκρυνση του Κ και πριν την είσοδο του στην κατοικία ο κατηγορούμενος ξεβίδωσε τη λάμπα της εξωτερικής πόρτας, για να μη φωτίζεται, χτύπησε το κουδούνι και εισήλθε στην οικία. Η μητέρα της Γεωργίας, η αδελφή της και ο κατηγορούμενος αναχώρησαν αμέσως, για να μεταβούν στην περιοχή Αμμουδάρας, προς αναζήτηση της Γεωργίας χρησιμοποιώντας ΤΑΞΙ. Μετά από άσκοπη αναζήτηση, από την οποία προέκυψε ότι ο κατηγορούμενος τους απέκρυψε την αλήθεια προκειμένου να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους επανήλθαν στην ίδια οικία. Πριν την είσοδο τους σ' αυτήν οι πολιτικώς ενάγουσες του εξέφρασαν την επιθυμία τους να μεταβεί στη δική του, πλην όμως, αυτός, προφα-

σιζόμενος ότι ήθελε να συνομιλήσει με τη μητέρα της Γ εισήλθε σ' αυτήν. Αμέσως απαίτησε να αποσυρθεί η Σ. σε διπλανό δωμάτιο και έκλεισε την πόρτα του. Στη συνέχεια απαίτησε από τη μητέρα (Γ.) να του αποκαλύψει το χώρο διαμονής της Γεωργίας, πιστεύοντας ότι αυτή τον γνώριζε. Στην άρνηση της τελευταίας ενισχύθηκε η απόφαση, που και πριν είχε λάβει, να τη φονεύσει. Βρισκόμενος σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, που του επέτρεπε τη σκέψη να σκοτώσει τη Γ., κρατώντας ένα μαχαίρι που έφερε μαζί του, δίχως άδεια της αρμόδιας αστυνομικής αρχής του τόπου κατοικίας του, μήκους 13 εκατοστών περίπου, επιτέθηκε σ' αυτήν καταφέροντας πλήγμα στη δεξιά πλευρά του λαμιού της, με πρόθεση να τη σκοτώσει. Αντιδρώντας η παθούσα, με το αριστερό της χέρι έπιασε τη λάμα του μαχαιριού, με το οποίο της επιτέθηκε, κόβοντας στην προσπάθεια της αυτή τους τένοντες του χεριού της και άρχισε να ουρλιάζει και να καλεί σε βοήθεια. Αμέσως η Σ.Τ., που βρισκόταν στο διπλανό δωμάτιο, έτρεξε προς βοήθεια της μητέρας της, μπαίνοντας στη μέση. Ο κατηγορούμενος, βρισκόμενος πάλι σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, που του επέτρεπε τη σκέψη, αποφάσισε να σκοτώσει και αυτήν, γιατί τον παρεμπόδιζε να σκοτώσει τη μητέρα της. Για το σκοπό αυτό, με το ίδιο μαχαίρι, το οποίο ήδη είχε αποτραβήξει από το λαμό της Γ., αφού προηγουμένως την αγκάλιασε, άρχισε να τη χτυπά σε διάφορα σημεία του σώματος της και ειδικότερα στο θώρακα, τον πνεύμονα, την κοιλιά και το κεφάλι. Κατά τη διάρκεια των ενεργειών του αυτών, η μητέρα (Γ.) μπόρεσε να απομακρυνθεί από το χώρο εκείνο, να εξέλθει δε της οικίας, αναζητώντας βοήθεια από τους γείτονες και να αποφύγει τον κατηγορούμενο. Ο τελευταίος, μετά το τελευταίο πλήγμα που κατάφερε στη Σ., πιστεύοντας ότι τη σκότωσε, απομακρύνθηκε από την οικία εκείνη. Η Σ. ανακτώντας τις αισθήσεις της, τηλεφώνησε στην αστυνομία. Οι παθούσες μετά ταύτα, διεκομίσθησαν με φροντίδα της αστυνομίας στο Νοσοκομείο, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη πολλαπλών τραυμάτων και ειδικότερα: Σύμφωνα με τα παραπάνω πραγματικά περιστατικά αποδείχθηκε ότι ο κατηγορούμενος έλαβε την απόφαση και εκτέλεσε τις πράξεις της απόπειρας ανθρωποκτονίας σε βάρος των παθουσών, που προαναφέρθηκαν, βρισκόμενος σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, που του επέτρεπε τη σκέψη, δεν πραγμάτωσε δε τον ανθρωποκτόνο σκοπό του από αίτια εξωτερικά και ανεξάρτητα της θέλησης του (...) Επομένως, κατά τη γνώμη που επικράτησε στο δικάσαν Δικαστήριο, ο κατηγορούμενος πρέπει να κηρυχθεί ένοχος για τις πράξεις: α) της απόπειρας ανθρωποκτονίας σε βάρος των παραπάνω παθουσών, τις οποίες (πράξεις) αποφάσισε και εκτέλεσε σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, β) της παράνομης οπλοφορίας και γ) οπλοχρησίας. Γι' αυτό πρέπει να απορριφθεί και ο ισχυρισμός του, σύμφωνα με τον οποίο τις παραπάνω πράξεις αποφάσισε και εκτέλεσε σε βρασμό ψυχικής ορμής (άρθρο 299 παρ. 2 Π.Κ.)».

4) Συμβ. Εφετ. Κερκύρας 40/2010, Ποινικά Χρονικά ΞΑ΄/2011, σελ. 618 επ.

«Ο κατηγορούμενος, Ε.-Α.Χ., οδηγός λεωφορείου στο επάγγελμα από τον μήνα Μάρτιο του 2007 περίπου βρισκόταν σε διάσταση με τη σύζυγό του, ενώ αυτή συμβίωνε πλέον με το νέο της σύντροφο, Γ.Φ., με τον οποίο από τις αρχές του ιδίου έτους, είχε συνάψει ερωτικό δεσμό και διέμενε άλλοτε σε κατοικία στις (...) Κερκύρας, άλλοτε στην πατρική της οικία (...). Τις μεταμεσονύκτιες ώρες της 3.12.2007, ο κατηγορούμενος και η θυγατέρα του Χ. - Χ. που είχε αποκτήσει από το γάμο του με την ανωτέρω σύζυγό του και έμενε μαζί του (...) συνδιασκέδαζαν σε νυκτερινό κέντρο (...). Επειδή ο κατηγορούμενος γνώριζε για το δεσμό που διατηρούσε η εν διαστάσει σύζυγός του με το Γ.Φ., ακολούθησε τη θυγατέρα του μέχρι το σπίτι της γιαγιάς της. Πράγματι, φθάνοντας έξω από το σπίτι τηλεφώνησε από το κινητό τηλέφωνο στην Κ., με το πρόσχημα ότι ήθελε να μιλήσει στην θυγατέρα του και όταν εκείνη του άνοιξε, αυτός εισήλθε στην κατοικία, παρά την προσπάθειά της να τον εμποδίσει, ενέργεια που ενίσχυσε περισσότερο τις ως άνω υποψίες του. Στη συνέχεια κατευθύνθηκε προς την κρεβατοκάμαρα από το φως του διαδρόμου) και μόλις άκουσε τη φράση «τι θέλεις εσύ εδώ;» αναγνώρισε τη φωνή του Φ. και εξοργίστηκε σφόδρα από την εκεί παρουσία του, με αποτέλεσμα να διαπληκτισθεί μαζί του αρχικά φραστικά και ακολούθως αμφότεροι να «συμπλακούν» με πρώτο επιτιθέμενο τον σε ζηλοτυπική διαταραχή ευρισκόμενο κατηγορούμενο, που επιχείρησε κτυπήματα στον ερωτικό του αντίζηλο με τα χέρια του (...). Σε κάποια δε φάση του επεισοδίου ο κατηγορούμενος αντιλήφθηκε κίνηση του χεριού του εγκαλούντος να οπλιστεί με αιχμηρό αντικείμενο που βρισκόταν στο κομοδίνο, ήτοι οικιακής χρήσης μαχαίρι, με μήκος λεπίδας 10.5 εκατοστά, οπότε κινήθηκε ταχύτατα και το απέσπασε από αυτόν, και εν συνεχεία, χρησιμοποιώντας το του κατάφερε πλήγματα (...). Στο μεταξύ εισήλθαν στο δωμάτιο να τους χωρίσουν η Α.Κ., η κόρη της Χ.-Χ. και η μητέρα της Α.Φ., αλλά ο κατηγορούμενος, χωρίς να τον απωθήσουν, αποχώρησε μόνος του και απομακρύνθηκε από το σπίτι, εγκαταλείποντας στο χώρο του συμβάντος και το πειστήριο του εγκλήματος, δηλ. το μαχαίρι της κουζίνας, το οποίο ανεύρε την επομένη ημέρα με ίχνη αίματος και το παρέδωσε στην Αστυνομία η εν διαστάσει σύζυγός του (...). Με βάση τα ανωτέρω προκύψαντα περιστατικά, δεν προκύπτουν επαρκείς ενδείξεις τελέσεως από μέρους του κατηγορουμένου του διωκομένου εγκλήματος (κακουργήματος) της απόπειρας ανθρωποκτονίας, ως εσφαλμένα το εγκαλούμενο βούλευμα δέχεται, διότι λείπει η ανθρωποκτόνος πρόθεση του δράστη, αλλά αυτού της επικίνδυνης σωματικής βλάβης που τιμωρείται σε βαθμό πλημμελήματος (άρ. 1, 26 παρ. 1α, 309 και 308 Π.Κ.)»

5) Α.Π. (Σε Συμβ.) 2095/2008 (Τράπεζα νομικών Πληροφοριών Δ.Σ.Α) «Η Ψ. και ο κατηγορούμενος είχαν συνάψει δεσμό, ο οποίος διήρκεσε επί μία διε-

τία περίπου, συζούσαν δε στην οικία της Ψ. Στις 20.5.2003 η ανωτέρω γέννησε ένα αγόρι το οποίο ο κατηγορούμενος αναγνώρισε εκουσίως (βλ. σχετική ληξιαρχική πράξη). Η συμβίωση δεν εξελίχθηκε ομαλά και κατά το θέρους του 2003, επήλθε διακοπή αυτής και ο δεσμός διακόπηκε οριστικά κατά την άνοιξη του 2004. Και μετά τη λύση της σχέσης, δεν υπήρξε ομαλότητα, συνεχίσθηκαν οι έριδες. Ο κατηγορούμενος συγκεκριμένα δεν ήθελε να παραδεχθεί ότι η σχέση είχε τελειώσει και συνεχώς οχλούσε την ανωτέρω για επανασύνδεση, εκείνη όμως αρνείτο, με αποτέλεσμα να υπάρχουν εντάσεις και επεισόδια. Τη 08.00 ώρα περίπου της 15.11.2004, ημέρα Δευτέρα, η Ψ επιβιβάστηκε στο υπ' αριθ. κυκλ. (...) I.X.E. αυτοκίνητο, το οποίο της είχε παραχωρήσει προς χρήση ο εργοδότης της. Στο αυτοκίνητο επιβιβάστηκε η αδελφή της Α, καθώς και ο ανήλικος υιός της, προκειμένου να τον μεταφέρει στον παιδικό σταθμό, όπως καθημερινά έπραττε. Όταν η οδηγός χρειάστηκε να κάνει χρήση των φρένων και ενώ είχε εκκινήσει με μικρή ταχύτητα, διαπίστωσε ότι δεν λειτουργούσαν και το όχημα προσέκρουσε ελαφρά σε έμπροσθεν αυτού ευρισκόμενο σταθμευμένο αυτοκίνητο και ακινητοποιήθηκε, χωρίς να τραυματιστεί κάποιος από τους επιβαίνοντες. Κατόπιν αυτών η Ψ απευθύνθηκε σε αστυνομικούς, οι οποίοι της υπέδειξαν να απευθυνθεί σε μηχανικό αυτοκινήτων, για να διαπιστώσει τη μηχανική βλάβη, προφανώς θεωρώντας ότι επρόκειτο για συνήθη βλάβη. Η Ψ όντως ειδοποίησε τον Β, μηχανικό αυτοκινήτων, ο οποίος ήλεγξε το όχημα και διαπίστωσε τα ανωτέρω, ότι δηλαδή είχαν κοπεί όλα τα σωληνάκια υγρών των φρένων όλων των τροχών και κυρίως το απέδωσε σε εσκεμμένη ανθρωπινή ενέργεια, αποκλείοντας την περίπτωση της φθοράς (βλ. τις δύο βεβαιώσεις του ανωτέρω και την ενώπιον του Ανακριτή ένορκη κατάθεση του). Μετά τη διαπίστωση αυτή την επομένη ημέρα (16.11.2004) η Ψ και επειδή ήταν βέβαιη ότι η ανωτέρω δολιοφθορά ήταν έργο του κατηγορουμένου, μετέβη στο ΑΤ ... και ανέφερε όλα όσα είχαν προηγηθεί του ως άνω συμβάντος και στις 22.9.2005 καταθέτοντας ενόρκως και πάλι ανέφερε χωρίς καμία επιφύλαξη ότι δράστης της ανωτέρω πράξης ήταν ο κατηγορούμενος. Συγκεκριμένα η ανωτέρω ανέφερε και προέκλυσε, ότι κατά το χρονικό διάστημα από 9.11.2004 έως 14.11.2004, ο κατηγορούμενος την απειλούσε για τη ζωή της, με κλήσεις προς το τηλέφωνό της, αλλά και με την αποστολή σχετικών απειλητικών γραπτών μηνυμάτων (SMS) προς το κινητό της τηλέφωνο. Συγκεκριμένα περί ώρα 09:08 της 09.11.2004 απέστειλε γραπτό μήνυμα (SMS) στο κινητό της τηλέφωνο με το εξής περιεχόμενο: «Ετοιμάσου πέντε μέρες έμειναν όσο δεν απαντάς. Αυτό που σου έκανα είναι πταίσμα σε αυτό που θα σου κάνουν. Καλή σου μέρα», ενώ περί ώρα 22:59 της 14.11.2004 απέστειλε και άλλο γραπτό μήνυμα (SMS) στο κινητό της τηλέφωνο με το εξής περιεχόμενο: «Ένα να ξέρεις σου ορκίζομαι στο παιδί μας ότι θα σε κάνω να υποφέρεις για το κακό που μου έκανες. Δεν θα ξα-

ναχαρείς τίποτα. Θα σε τελειώσω.» και την 23:40 της ίδιας ημέρας τηλεφώνησε στην κατηγορουμένη απειλώντας την ότι θα την σκοτώσει, ότι δεν θα γλιτώσει από αυτόν και ότι η μάνα της θα φορέσει μαύρα, προαναγγέλοντας με τον τρόπο αυτό την πράξη του. Η πραγματοποίηση και η αποστολή των ως άνω μηνυμάτων κλπ επιβεβαιώνεται και από τη σχετική κατάσταση της εταιρείας COSMOTE, στην οποία αναλυτικά αναφέρονται κλήσεις και γραπτά μηνύματα που πραγματοποιήθηκαν από το υπ' αρ. ... κινητό τηλέφωνο, το οποίο ανήκει στον κατηγορούμενο (βλ. σχετική βεβαίωση εταιρείας COSMOTE). Συγκεκριμένα από την ανωτέρω κατάσταση προκύπτει πραγματοποίηση από τον ανωτέρω αριθμό κινητού τηλεφώνου κλήσεων και γραπτών μηνυμάτων κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα (9.11.2004 - 14.11.2004) προς το υπ' αρ. ... κινητό τηλέφωνο που ανήκει στη Ψ. Πέραν αυτών ο κατηγορούμενος εθεάθη από την Α τις πρώτες πρωινές ώρες της 15.11.2004, να περιφέρεται γύρω από το ανωτέρω αυτοκίνητο, ήτοι λίγες ώρες πριν επιβιβαστούν σ' αυτό τα ανωτέρω πρόσωπα. Οι δύο παθούσες δεν διατηρούν αμφιβολία ότι ο δράστης των ανωτέρω πράξεων είναι ο κατηγορούμενος (βλ. καταθέσεις τους). Η Ψ κατέθεσε, ότι δεν είχε με κανένα άλλο πρόσωπο οιουδήποτε είδους διαφορές. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι στο πρόσωπο του κατηγορουμένου υπήρχε δόλος να επιφέρει το θάνατο στα ανωτέρω πρόσωπα. Συγκεκριμένα γνώριζε πολύ καλά ότι το αυτοκίνητο χρησιμοποιούσε η Ψ και μετέφερε καθημερινά το ανήλικό τέκνο τους στον παιδικό σταθμό. Παρά ταύτα και για να επιτύχει το σκοπό του, προέβη στην ανωτέρω ενέργεια, ήτοι με τη χρήση ενός κόφτη, έκοψε όλα τα σωληνάκια παροχής υγρών των φρένων και των τεσσάρων τροχών του αυτοκινήτου. Με την ενέργειά του αυτή ο δράστης έθεσε εκτός λειτουργίας το σύστημα πέδησης του οχήματος και σύμφωνα με τον εγκληματικό σχεδιασμό του προέβλεψε και ήθελε η οδηγός του οχήματος να απολέσει τον έλεγχο του, γεγονός βέβαιο (αν δεν μεσολαβούσε η πρόσκρουση που προαναφέρθηκε), ως εκ της προηγηθείσης συμπεριφοράς του και να ακολουθήσει θανατηφόρο τροχαίο ατύχημα και να σκοτωθεί η ανωτέρω. Κατόπιν αυτών προκύπτει ότι υφίσταται άμεσος δόλος στο πρόσωπο του κατηγορουμένου, ως προς την ανθρωποκτονία της ανωτέρω. Πέραν αυτού ο κατηγορούμενος γνώριζε πολύ καλά ότι αναπόφευκτη συνέπεια της πράξεώς του θα ήταν να επέλθει το ίδιο αποτέλεσμα, ο θάνατος δηλαδή και στους συνεπιβάτες του οχήματος, γεγονός που το αποδέχθηκε. Η πράξη του όμως αυτή δεν ολοκληρώθηκε, όχι από δική του θέληση, αλλά από λόγους εξωτερικούς και ανεξαρτήτους της θελήσεως και συγκεκριμένα διότι το αυτοκίνητο ακινητοποιήθηκε μετά την ως άνω πρόσκρουση, χωρίς να διαγράψει θανατηφόρο πορεία. Την πράξη ο κατηγορούμενος αποφάσισε και τέλεσε ευρισκόμενος σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, όπως προκύπτει σαφώς από το γεγονός ότι τη συγκεκριμένη ημέρα δεν έλαβε χώρα κάποιο γεγονός, το οποίο να

έδωσε έναυσμα για την αιφνίδια υπερένταση κάποιου συναισθήματος ή πάθους στον κατηγορούμενο, που να δικαιολογεί την εντεύθεν ύπαρξη βρασιμού ψυχικής ορμής στο πρόσωπό του, ούτε κατά τη στιγμή της απόφασης, ούτε κατά τη στιγμή της εκτέλεσης της πράξης του, του εγκληματικού του σχεδίου. Τα όσα αντίθετα ισχυρίζεται ο κατηγορούμενος και με την κρινόμενη έφεσή του, αρνούμενος την κατηγορία, δεν βρίσκουν έρεισμα στο αποδεικτικό υλικό, το οποίο είναι πλήρες και ικανό προς σχηματισμό δικανικής πεποιθήσης. Ειδικότερα ισχυρίζεται ότι κατά τον επίμαχο χρόνο βρισκόταν στην ... προς αναζήτηση εργασίας, έχοντας αναχωρήσει αεροπορικώς με την εταιρεία AEGEAN AIRLINES. Το γεγονός αυτό προσπάθησαν με τις καταθέσεις τους, ανεπιτυχώς όμως, να επιβεβαιώσουν η μητέρα και η αδελφή του Γ και Δ αντίστοιχα, προσδιορίζοντας την αναχώρηση του δύο ή τρεις ημέρες μετά την 8.11.2004. Από τη συνημμένη όμως βεβαίωση της ανωτέρω αεροπορικής εταιρείας, προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος δεν ταξίδεψε κατά το επίμαχο χρονικό διάστημα με πτήση της στη ....., χωρίς να καταλείπεται αμφιβολία για εσφαλμένη αναγραφή του επωνύμου του (βλ. τη βεβαίωση). Περαιτέρω ο κατηγορούμενος αρνείται και την πραγματοποίηση των ανωτέρω απειλητικών τηλεφωνικών κλήσεων και γραπτών μηνυμάτων προς την Ψ, ισχυριζόμενος ότι το υπ' αρ. .... κινητό τηλέφωνο, από το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι ανωτέρω κλήσεις και απεστάλησαν τα ανωτέρω μηνύματα, δεν του ανήκει και ακόμη ότι δικό του είναι μόνο το με αριθ. κλήσεως 69... κινητό τηλέφωνο, ως προς το οποίο μάλιστα περαιτέρω ισχυρίζεται, ότι το είχε μαζί του απενεργοποιημένο, για όσο χρόνο διέμενε στη ... . Και οι ισχυρισμοί αυτοί του κατηγορουμένου κρίνονται αναληθείς, διότι και ο ως άνω αριθμός κλήσης ανήκει σε δικό του κινητό τηλέφωνο, ενώ ασφαλώς δεν απαιτείται να επισυναφθεί στην παρούσα και η σχετική σύμβαση, όσον αφορά το πρώτο εκ των ανωτέρω (βλ. ένορκες καταθέσεις Ψ και Α και συνημμένη βεβαίωση της εταιρείας COSMOTE). Η δεύτερη τηλεφωνική συσκευή εξάλλου όχι μόνο δεν ήταν απενεργοποιημένη κατά το ανωτέρω χρονικό διάστημα, αλλά λειτουργούσε κανονικά, δεχόμενη και πραγματοποιώντας κλήσεις και αυτές ελάμβαναν χώρα από βάσεις κεραιών στην Ελλάδα, ως επί το πλείστον στα ....., όπου προφανέστατα βρισκόταν ο κατηγορούμενος (βλ. και τις συνημμένες καταστάσεις κλήσεων του εν λόγω κινητού τηλεφωνικών εταιριών TIM, VODAFONE, Q TELECOM και COSMOTE). Τέλος ο κατηγορούμενος ισχυρίζεται ότι η πρώην σύντροφός του είχε διαφορές και με άλλα πρόσωπα, τα οποία μάλιστα την παρακολουθούσαν με διάφορα αυτοκίνητα. Και οι ισχυρισμοί αυτοί κρίνονται αναληθείς, δεν επιβεβαιώνονται από κανένα στοιχείο της δικογραφίας. Το γεγονός δε ότι με τη δεύτερη κατάθεσή της η Ψ κατονόμασε χωρίς καμία αμφιβολία τον κατηγορούμενο ως δράστη των ανωτέρω, δεν ανατρέπει την ύπαρξη σοβαρών ενδείξεων ενοχής εις βάρος του, ενώ είχε θεαθεί κατά τον

ως άνω χρόνο, να περιφέρεται γύρω από το ως άνω αυτοκίνητο σύμφωνα με τα προεκτεθέντα. Κατ' ακολουθίαν των προεκτεθέντων το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Αθηνών, δεν έσφαλε και ορθώς αποφάνθηκε με το προσβαλλόμενο βούλευμα, στο οποίο κατά τα λοιπά αναφερόμεθα, ότι προέκυψαν επαρκείς ενδείξεις ενοχής εις βάρος του εκκαλούντα και τον παρέπεμψε στο αρμόδιο Δικαστήριο - Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο που θα ορισθεί αρμοδίως για απόπειρα ανθρωποκτονίας κατά συρροή, σε ήρεμη ψυχική κατάσταση (άρθρα 26 παρ. 1α, 27 παρ. 1 εδ. β', 42 παρ. 1, 94 παρ. 1 Π.Κ.)».

6) Α.Π. 870/2002, Ποινικά Χρονικά ΝΓ'/2003, σελ. 241 επ.: «Η αναιρεσείουσα Αλβανή υπήκοος, έγγαμος από το 1982 με τον επίσης Αλβανό υπήκοο Κ.Η., ήλθε στην Ελλάδα το 1995. Οι σχέσεις αυτών δεν ήταν αρμονικές γιατί ο σύζυγός της την υποπευόταν ότι διατηρούσε εξωσυζυγικές σχέσεις. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν η λύση του γάμου τους κατά το έτος 1997. Η αναιρεσείουσα από το έτος 1996 γνώρισε τον Π.Π., έγγαμο, που διατηρούσε επιχείρηση κατασκευής επίπλων στην Κάτω Κηφισιά Αττικής. Η γνωριμία αυτή σύντομα εξελίχθηκε σε ερωτικό δεσμό και μεταξύ αυτών αναπτύχθηκε έντονο ερωτικό πάθος, που είχε σαν αποτέλεσμα και οι δύο να εγκαταλείψουν τις οικογένειές τους και να εγκατασταθούν σε διαμέρισμα που μίσθωσε ο Π.Π. στην Κηφισιά Αττικής, όπου και έκτοτε κατοικούσαν. Ο Π.Π. κυριαρχούμενος από τα συναισθήματα αυτά προς την αναιρεσείουσα είχε αποκόψει κάθε σχέση και επαφή με τη σύζυγό του, προς την οποία έτρεφε, πριν από τη γνωριμία του με την αναιρεσείουσα, ιδιαίτερη αγάπη και σεβασμό. Η έντονη ερωτική και συναισθηματική εξάρτηση του ενός από τον άλλο είχε ως αποτέλεσμα οι καθημερινές σχέσεις τους να είναι πολύ καλές, η δε αναιρεσείουσα επισκεπτόταν καθημερινά τον Π.Π. στο επιπλοποιείο του. Η αναιρεσείουσα κατά τη διάρκεια της τριετούς συμβίωσης με τον Π.Π. είχε δεχθεί, παρά τις αρχικές αντιρρήσεις της, την παρά φύση συνουσία με αυτόν. Κατά το τελευταίο πριν από τις 29 Μαρτίου 1998 χρονικό διάστημα ο Π.Π. δεχόταν συνεχείς πιέσεις από τα αδέρφια του να επιστρέψει στη συζυγική του οικία και να επανενταχθεί στο πρότερο οικογενειακό του βίο. Οι πιέσεις αυτές επηρέασαν σημαντικά τον Π.Π., ο οποίος σε προσωπική επικοινωνία που είχε με την αδελφή του Α.Π. το τελευταίο πριν τις 29 Μαρτίου 1998 εικοσαήμερο αποκάλυψε σ' αυτή ότι δεν μπορούσε πλέον να συζεί με την αναιρεσείουσα. Την αλλαγή αυτή του συναισθηματικού του κόσμου και των διαθέσεών του για την αναιρεσείουσα είχε αντιληφθεί και ο εργαζόμενος ως τεχνίτης στο επιπλοποιείο J.E., Αλβανός υπήκοος. Τις σκέψεις του αυτές ο Π.Π. προφανώς θα επανέλαβε στην αναιρεσείουσα και στις 29 Μαρτίου 1998, ημέρα Κυριακή, οπότε από το πρωί είχαν μεταβεί στο επιπλοποιείο για να εργασθεί αυτός. Η αναιρεσείουσα δεν αντέδρασε αμέσως στην ανακοίνωση αυτή του Π.Π. αλλά εξακολούθησε να βοη-

θάει αυτόν στην εργασία του δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι η απόφασή του για τη διακοπή των σχέσεών τους δεν είχε ληφθεί από αυτή στα σοβαρά. Μετά πάροδο πλέον των τριών ωρών, ήτοι περί την 13.00 ώρα, από τη συζήτηση αυτή, η αναιρεσειούσα προσποιούμενη ότι η παραμονή της εκεί ήταν μόνο για την παροχή βοήθειας προς τον Π.Π. ο οποίος εργαζόταν ανυποψίαστος στον πάγκο του επιπλοποιείου του, με πρόθεση να τον φονεύσει έλαβε στα χέρια της ένα στρογγυλό συμπαγές ξύλο πάχους 8 εκατοστών και μήκους 90 εκατοστών και αφού κινήθηκε όπισθεν αυτού κατέφερε ένα δυνατό κτύπημα με το ξύλο αυτό στο πίσω μέρος της κεφαλής και δη στην ινιακή χώρα με αποτέλεσμα να υποστεί το θύμα βαρειές κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις, ήτοι θλαστική εκχύμωση των μαλακών μορίων του τριχωτού της κεφαλής, εκτεταμένο υποδόριο αιμάτωμα κατά την ινιακή χώρα, κάταγμα του αριστερού ινιακού οστού, εκτεταμένες θλάσεις των ινιακών λοβών της παρεγκεφαλίτιδας και αιμορραγία συνεπεία των οποίων επήλθε αμέσως ο θάνατός του. Το μέσο που επέλεξε η αναιρεσειούσα για να κτυπήσει το θύμα, η σφοδρότητα του κτυπήματος και ιδίως το ευπαθές σημείο του σώματος που κατέφερε αυτή το πλήγμα υποδηλώνουν τη σαφή πρόθεση αυτής να φονεύσει τον Π.Π. και όχι να τον τραυματίσει. Εάν δεν είχε τέτοια πρόθεση δεν θα χρησιμοποιούσε το επικίνδυνο αυτό ξύλο και σε κάθε περίπτωση θα τον κτυπούσε στα χέρια ή τα πόδια που ο κίνδυνος του θανάτου δεν θα ήταν άμεσος. Αμέσως μετά την εγκληματική αυτή πράξη η αναιρεσειούσα εξήλθε από το κατάστημα του θύματος και καλούσε σε βοήθεια. Η απόφαση της αναιρεσειούσας να φονεύσει τον Π.Π. λήφθηκε σε ήρεμη ψυχική κατάσταση και στην κατάσταση αυτή πραγματοποίησε την απόφασή της, δεδομένου ότι δεν αντέδρασε αμέσως καθ' οιονδήποτε τρόπο λόγω της ταραχής που ενδεχομένως να δημιουργήθηκε σ'αυτή σε βάρος του θύματος μετά από όσα, ως ανωτέρω, γνώρισε σ' αυτή για την περαιτέρω πορεία των σχέσεών τους, αλλά παρήλθε ικανός χρόνος έκτοτε κατά τον οποίο αυτή εξακολούθησε να βοηθάει το θύμα στην εργασία του και μετά ταύτα σε ήρεμη ψυχική κατάσταση ευρισκόμενη αποφάσισε και τέλεσε την πράξη της ανθρωποκτονίας, εκμεταλλευθείσα μάλιστα την ευκαιρία που το θύμα αμέριμνα συνέχισε να εργάζεται μετά από αυτές τις συζητήσεις με την αναιρεσειούσα. Οι ισχυρισμοί της αναιρεσειούσας ότι αυτή κτύπησε το θύμα τη στιγμή που αυτή πάλευε με αυτό για να αποφύγει την επιχειρούμενη από αυτό παρά τις έντονες αντιρρήσεις της βίαιη απόπειρα παρά φύση συνουσίας δεν αποδείχθηκαν ενόψει μάλιστα α) ότι αυτή δεν έφερε εμφανείς μώλωπες και τραύματα στα χέρια και στο λαιμό, όπου δέχθηκε, όπως υποστηρίζει, κτυπήματα με ξύλο, β) ότι το επεισόδιο αυτό που συναρτά με την πείσμονα άρνησή της να δεχθεί την παρά φύση συνουσία από το θύμα δεν το αναφέρει στην απολογία που έδωσε την ίδια ημέρα του εγκλήματος ενώπιον του ανθυπαστυνόμου του αστυνομικού τμήματος

Κηφισιάς Γ.Δ., και 3) ότι στον μάρτυρα Θ.Φ., που ήταν ο πρώτος που κατέφθασε αμέσως στον τόπο του εγκλήματος και με τον οποίο η αναιρεσεύουσα παρέμεινε πλέον της μισής ώρας και μιλούσε κανονικά ελληνικά, αυτή δεν έκανε λόγο για επιμονή του θύματος να ικανοποιήσει παρά φύση σεξουαλικές επιθυμίες ούτε επέδειξε στον μάρτυρα τυχόν τραύματα στα χέρια και στο λαιμό της, αλλά ούτε και ο μάρτυρας αυτός παρατήρησε τέτοια τραύματα. Επί πλέον η αναιρεσεύουσα κατά τη διάρκεια της τριετούς συμβίωσης δεχόταν τον παρά φύση έρωτα και ως εκ τούτου ενόψει της διαμορφωθείσης αυτής κατάστασης στις ερωτικές σχέσεις με το θύμα δεν δύναται λογικά να εξηγηθεί η πρόταση του θύματος για ικανοποίηση των διεστραμμένων σεξουαλικών του επιθυμιών στο επιπλοποιείο και η επιμονή αυτού κατά τρόπο βίαιο και απάδοντα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια να κάμψει κάθε αντίσταση αυτής. Περαιτέρω το Μικτό Ορκωτό Εφετείο δέχθηκε, αναφορικά με τις ελαφρυντικές περιστάσεις του άρθρου 84 παρ. 2 περ. ε' και δ' Π.Κ. την αναγνώριση των οποίων ζήτησε η αναιρεσεύουσα, ότι η καλή διαγωγή αυτής στη φυλακή δεν αρκεί για την παραδοχή του ελαφρυντικού του άρθρ. 84 παρ. 2 περ. ε' Π.Κ. γιατί η συμπεριφορά αυτή δεν αναφέρεται σε συμπεριφορά στην κοινωνία από την οποία θα κρινόταν μόνο η για μεγάλο χρονικό διάστημα καλή ή κακή διαγωγή της αναιρεσεύουσας, προσέτι δε ότι η μετά το έγκλημα συμπεριφορά της αναιρεσεύουσας, όπως ανωτέρω εκτέθηκε, δεν ήταν ειλικρινής αλλά μόνο προσχηματική, αφού γνώριζε ότι το κτύπημα που κατέφερε στο θύμα είχε επιφέρει αμέσως το θάνατο. Με τις σκέψεις αυτές το Μικτό Ορκωτό Εφετείο, αφού απέρριψε ως αβάσιμους τους ισχυρισμούς της αναιρεσεύουσας α) για μη σκοπούμενη θανατηφόρα βλάβη, β) για τέλεση της επίμαχης πράξης σε κατάσταση άμυνας ή καθ' υπέρβαση των ορίων της άμυνας και γ) για τέλεση της ανθρωποκτονίας σε βρασιμό ψυχικής ορμής, καθώς και τα αιτήματα για την αναγνώριση των ως άνω ελαφρυντικών, κήρυξε ένοχη την αναιρεσεύουσα ανθρωποκτονίας από πρόθεση σε ήρεμη ψυχική κατάσταση και οπλοχρησίας, αναγνωρίζοντας το ελαφρυντικό του άρθρου 84 παρ. 2 περ. γ' Π.Κ. με την επισήμανση ότι τούτο είχε αναγνωρισθεί πρωτοδίκως στην αναιρεσεύουσα και ως εκ τούτου δεσμευόταν για την αναγνώριση αυτή παρά τις περί του αντιθέτου παραδοχές του. Με αυτά που δέχθηκε το Μικτό Ορκωτό Εφετείο διέλαβε στην προσβαλλόμενη απόφασή του την, κατά την ανωτέρω έννοια, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία αφού με σαφήνεια, πληρότητα και χωρίς αντιφάσεις εκτίθενται εκείνα τα πραγματικά περιστατικά που συγκροτούν την αντικειμενική και υποκειμενική υπόσταση της πράξης της ανθρωποκτονίας από πρόθεση σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, την οποία αφορά και η κρινόμενη αναίρεση, καθώς επίσης θεμελιώνουν και την απορριπτική κρίση του Δικαστηρίου για την απόρριψη των αυτοτελών ισχυρισμών της αναιρεσεύουσας για βρασιμό ψυχικής ορμής και κα-

τάσταση άμυνας και του αιτήματος για αναγνώριση των ελαφρυντικών περιστάσεων του άρθρου 84 παρ. 2 περ. δ' και ε' Π.Κ.»

7) **Α.Π. 2292/2003, Ποινικά Χρονικά ΝΔ'2004, σελ. 890 επ.:** «(...) η κατηγορουμένη προσπάθησε κατ' επανάληψη να επικοινωνήσει τηλεφωνικά με τον αρχιμανδρίτη Άνθιμο Ε., αυτός όμως, άλλοτε της έλεγε να μην τον ενοχλεί, άλλοτε την απέφευγε και άλλοτε προσποιείτο ότι δεν καταλάβαινε ποια ήταν. Ύστερα από αυτά η κατηγορουμένη, όντας άτομο εγωϊστικό που ήθελε πάντα «να γίνεται το δικό της» και θεωρώντας τον εαυτό της αδικημένο που ο αρχιμανδρίτης την απέρριπτε και είχε αποφασίσει μόνος του χωρίς αυτήν, να διακοπεί η όλη σχέση τους, αποφάσισε σε ήρεμη ψυχική κατάσταση να τον σκοτώσει. Έτσι μετέβη στην Ομόνοια Αθηνών στις 6.6.1997 και αγόρασε από άγνωστο πρόσωπο ένα οκτάσφαιρο πιστόλι μάρκας GECO 225, διαμετρήματος 9 mm, μετασκευασμένο ώστε να πυροβολεί φυσίγγια 7,65 mm και τρία κουτιά με φυσίγγια, αντί του συνολικού ποσού των 500.000 δραχμών και επιστρέφοντας στο σπίτι της τα έκρυψε στο υπνοδωμάτιό της. Το διάστημα που ακολούθησε, η κατηγορουμένη τηλεφώνησε στον αρχιμανδρίτη και του είπε ότι, όταν έλθει στην Ελλάδα, ήθελε να μιλήσει αυτός στο παιδί της για τη συνθήκη SHENGEN αλλά εκείνος αρνήθηκε και της είπε ότι μόλις θα έλθει στην Ελλάδα θα ήθελε να κανονίσουν τις οικονομικές τους εκκρεμότητες. Στις 20.7.1997 η κατηγορουμένη τηλεφώνησε στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στο Λονδίνο, ζητώντας τον αρχιμανδρίτη, αλλά την πληροφορήσαν ότι αυτός βρισκόταν στην Ελλάδα, πράγμα που αυτός της το αρνήθηκε, όταν αμέσως μετά αυτή του τηλεφώνησε στο κινητό του τηλέφωνο, λέγοντάς της ότι θα της τηλεφωνούσε εκείνος στις 21.7.1997. Πράγματι την εν λόγω ημερομηνία ο αρχιμανδρίτης επικοινωνήσε τηλεφωνικά μαζί της και της είπε ότι βρίσκεται στην Ελλάδα, οπότε αυτή του ανέφερε για το θέμα των χρημάτων, αφού κατά τους ισχυρισμούς της, μόνο αυτό τον ενδιέφερε εκείνη τη στιγμή. Αυτός της απάντησε ότι θα μείνει λίγες ημέρες στην Ελλάδα και ότι θα την συναντούσε τις επόμενες ημέρες, αλλά όχι στο σπίτι του. Τότε αυτή, όπως η ίδια ισχυρίζεται, σκέφθηκε ότι ήταν η τελευταία της ευκαιρία και έτσι το πρωϊνό της ημέρας εκείνης πήγε στην πολυκατοικία που βρίσκεται το διαμέρισμά του και του κτύπησε το κουδούνι, για να της ανοίξει. Εκείνος αφού την είδε από την θυροτηλεόραση, της ζήτησε να φύγει, κάνοντάς της παρατήρηση που τόλμησε αυτή να πάει εκεί χωρίς προηγούμενο τηλέφωνο. Αυτή όμως δεν έφυγε και ξανακτύπησε το κουδούνι και στην επιμονή της, της είπε από το θυροτηλέφωνο, να φύγει, γιατί αλλιώς θα φωνάξει την αστυνομία. Ύστερα από αυτά η κατηγορουμένη έφυγε αποφασισμένη να τον σκοτώσει και πήγε στο σπίτι της, όπου περίμενε να ξημερώσει. Πράγματι στις 22.7.1997 και περί ώρα 8.30 π.μ., αφού ντύθηκε και πήρε μαζί της και άλλα ενδύματα, διαβατήριο και όσα χρήματά της είχε στο σπίτι, ζήτησε από τον άνδρα

της να της ετοιμάσει το γάλα της, ώστε αυτή να βρει την ευκαιρία να πάρει μαζί της το ανωτέρω όπλο και τα φυσίγγια και αφού πήρε αυτά τυλιγμένα για να μη φαίνονται, έφυγε από το σπίτι της, λέγοντας στον άνδρα της ότι πηγαίνει σε μία δουλειά και θα γυρίσει. Αρχικά οδήγησε, όχι το δικό της αυτοκίνητο, αλλά το αυτοκίνητο του πατέρα της επειδή δεν το γνώριζε ο αρχιμανδριτής για να πλησιάσει όσο πιο κοντά μπορούσε, χωρίς αυτός να την αντιληφθεί, πλην όμως το άφησε σε μικρή απόσταση λόγω του όγκου του και της εξ αυτού δυσκολίας για πάρκιγκ και τελικά πήρε το Υ... ΕΙΧ αυτοκίνητο του κουνιάδου της Κ.Γ. (ο οποίος απουσίαζε στη Χαλκιδική) και οδηγώντας το πήγε στη Νέα Σμύρνη Αττικής και στάθμευσε στη διασταύρωση των οδών Κ. και Φ., πλησίον της πολυκατοικίας που βρίσκεται το διαμέρισμα του αρχιμανδριτή, αναμένοντας την εμφάνιση αυτού. Στο σημείο εκείνο περίμενε σχεδόν δύο ώρες. Γύρω στις 10.30 π.μ. ο αρχιμανδριτής βγήκε από την ως άνω πολυκατοικία και κατευθύνθηκε προς το L 6... ΕΙΧ αυτοκίνητο τύπου RANGE ROVER, ιδιοκτησίας του, που το είχε σταθμεύσει στο απέναντι, από την εν λόγω πολυκατοικία, πεζοδρόμιο, με κατεύθυνση προς την οδό Κ. Η κατηγορουμένη, μόλις το είδε, κατέβηκε από το αυτοκίνητο εντός του οποίου βρισκόταν και με σταθερό βήμα, και ψυχραμιά κατευθύνθηκε προς αυτόν, ο οποίος πλησίασε στο πίσω μέρος του αυτοκινήτου του, κοίταξε την αριστερή πλευρά του και μετά πήγε στη δεξιά πλευρά και άνοιξε την δεξιά πόρτα του, χωρίς να αντιληφθεί την κατηγορουμένη που τον πλησίαζε, διότι αυτή, προκειμένου να μην την αντιληφθεί, φορούσε μαύρο παντελόνι, μαύρο μπολερό και μία καζάκα με λευκό γιακά, ένα καπέλο τζόκεϊ (έχοντας μαζέψει τα μαλλιά της) και γυαλιά ηλίου RAYBAN. Όταν δε τον πλησίασε, χωρίς να του μιλήσει, πέρασε από πίσω του, έβγαλε με νηφαλιότητα και ψυχραμιά από ένα μικρό τσαντάκι το ανωτέρω όπλο που το έφερε παράνομα μαζί της και το είχε από πριν γεμίσει με φυσίγγια και οπλισμένο, και σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, κρατώντας το όπλο με τα δυο της χέρια τεντωμένα για να μην αστοχήσει, πυροβόλησε σχεδόν εξ επαφής τον αρχιμανδριτή για να τον σκοτώσει και δη μία φορά στην πλάτη, τη στιγμή που αυτός ανύποπτος είχε σκύψει στο αυτοκίνητό του, και στη συνέχεια, όταν το θύμα βγάζοντας μία κραυγή όνου γύρισε προς το μέρος της και έπεσε στο έδαφος ακουμπώντας στην πόρτα του αυτοκινήτου, μπροστά στα πόδια της, αυτή με την ίδια πρωτοφανή ψυχραμιά, αναλγησία αλλά και αποφασιστικότητα, μπροστά στα έκπληκτα μάτια του μάρτυρα, Ι.Ν., (πυροβόλησε) άλλες επτά φορές στο κεφάλι, στο υπογάστριο και στο υπόλοιπο σώμα του, αδειάζοντας επ' αυτού όλα τα φυσίγγια του όπλου, το οποίο συνεχώς κρατούσε με τα δυο της χέρια τεντωμένα για καλλίτερα βλητικά αποτελέσματα, (...) Από τις βαρύτερες δε κακώσεις της κεφαλής και της κοιλιάς, ως μόνης ενεργού αιτίας, επήλθε ο θάνατος του ανωτέρω αρχιμανδριτή Άνθιμου Ε. Αμέσως μετά τους πυροβολισμούς του θύ-

ματος, η κατηγορουμένη, παρόλον που είδε τούτο να κείται αιμόφυρτο στο έδαφος, αδιαφορώντας πλήρως για την τύχη του, πήρε μαζί της το όπλο που κρατούσε και με γοργό βήμα και την ίδια ψυχραιμία επέστρεψε στη θέση που είχε σταθμεύσει το πιο πάνω αυτοκίνητο, επιβιβάσθηκε σ' αυτό και απομακρύνθηκε με ταχύτητα. Το γεγονός ότι η κατηγορουμένη αποφάσισε και διέπραξε την πράξη της ανθρωποκτονίας από πρόθεση σε ήρεμη ψυχική κατάσταση και χωρίς βρασιμό ψυχικής ορμής, δηλαδή χωρίς αιφνίδια και απότομη υπερδιέγερση κάποιου συναισθήματος η οποία υπερδιέγερση κάποιου συναισθήματος η οποία υπερδιέγερση να φτάνει σε ψυχική κατάσταση τέτοια που να αποκλείει τη σκέψη, δηλαδή τη δυνατότητα στάθμισης των αιτίων που κινούν στην πράξη ή απωθούν απ' αυτήν, προκύπτει από το ότι όπως αποδείχθηκε αυτή: 1) Στις 6.6.1997 μετέβη στην περιοχή Ομόνοιας Αθηνών και αγόρασε το πιο πάνω πυροβόλο όπλο και τα φυσίγγια, αντί του ποσού των 500.000 δραχμών. 2) Σχεδίασε με λεπτομέρεια όλες τις κινήσεις της για τη διάπραξη του εν λόγω εγκλήματος και συγκεκριμένα: Φόρεσε τέτοια ρούχα ώστε να μη γίνει αντιληπτή από το θύμα. Πήρε μαζί της διαβατήριο, χρήματα και άλλα ρούχα και περούκα για να τα φορέσει μετά την πράξη της αυτήν, για να μην αναγνωριστεί. Ζήτησε από το σύζυγό της να της φτιάξει το γάλα, ώστε αυτή να μπορέσει να πάρει, από τη θέση που τα είχε φυλαγμένα, το όπλο και τα φυσίγγια. Μετέβη στον τόπο του εγκλήματος με το αυτοκίνητο του κουνιάδου της και όχι το δικό της που ήταν γνωστό στο θύμα και στάθμευσε αυτό σε θέση τέτοια ώστε να μπορεί να αντιληφθεί το θύμα κατά την έξοδό του από την πολυκατοικία. Είχε τη δύναμη και την υπομονή να περιμένει επί δύο σχεδόν ώρες την έξοδο του θύματος από την οικία του, τοποθετώντας τα φυσίγγια στο όπλο και οπλίζοντας αυτό. Μόλις δε το θύμα εξήλθε από την πολυκατοικία και κατευθύνθηκε προς το αυτοκίνητό του, αυτή πλησίασε τούτο χωρίς να την αντιληφθεί και χωρίς να του μιλήσει. 3) Πυροβόλησε με πρωτοφανή ψυχραιμία και αποφασιστικότητα το θύμα οκτώ φορές και δη την πρώτη φορά από πίσω σχεδόν εξεπαφής και τις επόμενες επτά φορές από απόσταση 0,50 του μέτρου για να μην αστοχήσει και με ενδεδειγμένο σκοπευτικά τρόπο κρατήματος του όπλου (δηλαδή και με τα δυο της χέρια τεντωμένα) για καλύτερα βλητικά αποτελέσματα και έπληξε αυτό σε καιρία και ευπαθή μέρη του σώματός του, έχοντας τη συνείδηση ότι από τους πυροβολισμούς αυτούς και τα ευπαθή και καιρία σημεία πλήξης του σώματος του παθόντος (κεφαλή και κοιλιακή χώρα) θα επήρχετο ο θάνατος αυτού. Την πράξη δε αυτήν τέλεσε η κατηγορουμένη με πλήρη ηρεμία η οποία της επέτρεπε να σταθμίσει τόσο τα αίτια που την κινούσαν σ' αυτήν όσο και τα αίτια που θα μπορούσαν να την απωθήσουν απ' αυτήν. Τούτο δε διότι από το τέλος Σεπτεμβρίου 1996 και σε κάθε περίπτωση από τις 7.3.1997 η κατηγορουμένη γνώριζε την απόφαση του θύματος να διακόψει

το δεσμό τους. Τέλος από τα ίδια παραπάνω αποδεικτικά μέσα και υπό τα ως άνω γενόμενα δεκτά πραγματικά περιστατικά δεν αποδείχθηκε ότι η κατηγορουμένη τέλεσε την ως άνω πράξη της καθ' ον χρόνο αυτή είχε διαταραγμένη τη συνείδησή της και εξαιτίας της καταστάσεως αυτής είχε μειωθεί σημαντικά η ικανότητά της προς καταλογισμό, υπό την έννοια που έχει εκτεθεί στο τέλος της μείζονος σκέψης της παρούσας απόφασης, ότι δηλαδή είχαν επηρεασθεί οι ψυχικές λειτουργίες της κατηγορουμένης σε τέτοιο βαθμό ώστε εξαιτίας της κατάστασης αυτής, να έχει μειωθεί σημαντικά η ικανότητά της να αντιληφθεί το άδικο της πράξης της, ήτοι να διακρίνει το δίκαιο από το άδικο αυτής και να ενεργήσει σύμφωνα με την αντίληψη της για το άδικο αυτό, δηλαδή λογικά, από το γεγονός, όπως η ίδια και η υπεράσπιση αυτής ισχυρίζεται, ότι το θύμα ως ιερωμένος είχε καταχραστεί την ιδιότητά του αυτή, της είχε αποσπάσει κατά καιρούς σημαντικά χρηματικά ποσά όπως π.χ. δρχ. 7.100.000 στις 14.5.1990, τα οποία αυτή απέσυρε από το λογαριασμό της ΑΤΕ και κατατέθηκαν από το θύμα αυθημερόν στο δικό του λογαριασμό στη CITIBANK, στον οποίον, με εντολή και για λογαριασμό της από τον Ν.Κ. επίσης κατατέθηκαν δρχ. 600.000 στις 23.11.1995, δρχ. 730.000 στις 28.12.1995 και δρχ. 2.518.000 στις 29.3.1996, ότι είχε καταρρεύσει το θρησκευτικό της συναίσθημα και η πίστη της εξαιτίας της συμπεριφοράς του θύματος, ότι είχε υποστεί ερωτική και οικονομική εκμετάλλευση. Την ανυπαρξία δε τέτοιας κατάστασης μαρτυρούν ειδικότερα ο προαναφερόμενος τρόπος σχεδιασμού και τέλεσης της εν λόγω πράξης ως και οι μετέπειτα ενέργειες διαφυγής της, από δε τον εν λόγω τρόπο σχεδιασμού και τέλεσης της πράξης αυτής αλλά και από τη λεπτομερή περιγραφή αυτών προκύπτει ότι αυτή ενεργούσε με τη λογική, λειτουργούσε η σκέψη της και είχε πλήρη και σαφή αντίληψη και συνείδηση των επιμέρους ενεργειών της κατά την τέλεση του εγκλήματος».

Σύμφωνα με τα νομολογιακά δεδομένα της περιόδου 1970-2000, ακόμη και οι ελαφρυντικές περιστάσεις γίνονται δεκτές μόνο σε ποσοστό 20%, με αποτέλεσμα οι δράστες, οι κατά κανόνα «κατολισθαίνοντες για πρώτη φορά εις το έγκλημα»,⁴⁴⁸ να μην τυχαίνουν αναγνωρίσεως ούτε του «προτέρου εντίμου βίου» του αρ. 84 παρ. 2 περ. α', καθ' όσον η εκ ζηλοτυπίας ανθρωποκτονία εκτιμάται ως αγόμενη από «ταπεινά αίτια» και συνδέεται με κοινωνικά «ασυγχώρητη» επικινδυνότητα (ενδεικτικώς Α.Π. 664/1983, Α.Π. 353/1981, Α.Π. 966/1984, Α.Π. 853/1998, Ποινική Δικαιοσύνη 1998: 43 επ.) και να τιμωρούνται με ισόβια κάθειρξη.⁴⁴⁹ Η τάση να αναγνωρίζεται σε ελάχιστες περιπτώσεις δραστών εγκλημάτων ζηλοτυπίας η συνδρομή ελαφρυντικών περιστάσεων, εξακολουθεί να καταγράφεται.

448. Ανδρουλάκη 1974, ό.π., τ. Γ', σελ. 95.

449. Λίβου 1994: 221-233.

Χαρακτηριστική προς τούτο υπήρξε η προαναφερθείσα υπόθεση (Α.Π. 2292/2003, Ποινικά Χρονικά ΝΔ'/2004, σελ. 890 επ.) Το απορριπτικό της αναγνωρίσεως ελαφρυντικών περιστάσεων στο πρόσωπο της δράστιδος, έχει ως εξής:

«(...) από τη διάταξη το άρθρου 84 παρ. 2 περ. α' και γ' του ΠΚ προκύπτει ότι για να συντρέξουν οι προβλεπόμενες από τις περιπτώσεις αυτές ελαφρυντικές περιστάσεις οι οποίες επιφέρουν μείωση της ποινής, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 83 του ίδιου κώδικα, πρέπει ο υπαίτιος, αντίστοιχα, α) Να έζησε έως το χρόνο που έλαβε χώρα το έγκλημα έντιμη ατομική, οικογενειακή, επαγγελματική και γενικά κοινωνική ζωή, δηλαδή πρέπει ο έντιμος βίος του να ανάγεται σε όλες τις ως άνω μορφές της συμπεριφοράς του και δεν αρκεί μόνο η ύπαρξη λευκού ποινικού μητρώου. Να ωθήθηκε στην πράξη του από ανάρμοστη συμπεριφορά του παθόντος ή να παρασύρθηκε από οργή ή θλίψη που του προκάλεσε άδικη εναντίον του πράξη, ως σε αντίδραση, μη αφιστάμενη όμως κατά χρόνο πολύ από την πράξη του. Παραπέρα σε σχέση με τους προταθέντες ως άνω ισχυρισμούς που αφορούν τα ελαφρυντικά του πρότερου βίου της κατηγορουμένης και της ανάρμοστης συμπεριφοράς του παθόντος (άρθρ. 84 παρ. 2 εδ. α' και γ' του ΠΚ) πρότεινε αντίστοιχα η κατηγορουμένη ότι: 1) Πριν γνωρίσει αυτή το θύμα διήγε έντιμη, ατομική, οικογενειακή, επαγγελματική και γενικά κοινωνική ζωή. Επεσκέπτετο την Εκκλησία, πήγαινε κατηχητικό, υπήρξε πιστή και άριστη σύζυγος εξαιρετική μητέρα όπως συνάγεται από τις καταθέσεις τόσο του συζύγου της αλλά και των μαρτύρων υπερασπίσεως. Απόδειξη αποτελεί και το γεγονός ότι ανέθρεψε το τέκνο της σωστά και του παρείχε όλα τα αναγκαία εφόδια έτσι ώστε ο υιός να πετύχει στο Πανεπιστήμιο και σήμερα να είναι τριτοετής φοιτητής της Ν.Σ. (τιμήμα Δημοσίου Δικαίου) καθ' όν χρόνον ελάμβανε χώρα το συμβάν. 2) Ωθήθηκε αυτή στην πράξη της από ανάρμοστη συμπεριφορά του παθόντος, ο οποίος αφ' ενός μεν την προτεραιάν την απέπεμψε σκαλιότατα από το σπίτι του, της ομίλησε κατά τρόπο περιφρονητικό, ταπεινωτικό και μειωτικό, απειλώντας την ότι «θα φωνάξει την αστυνομία αν τον ξαναενοχλήσει» αφ' ετέρου από ικανού χρονικού διαστήματος την ενέπαιζε είτε υποσχόμενος να συννευρεθούν, είτε ότι θα συναντηθούν, είτε ότι θα της τηλεφωνήσει είτε ότι θα της επιστρέψει τα χρήματα, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπον το αίσθημα στην κατηγορουμένη της προσδοκίας και της αναμονής».

Το δικαστήριο της ουσίας τους απέρριψεν, ως κατ' ουσίαν αβάσιμους, με την προσβαλλόμενη απόφασή του με τις εξής αιτιολογίες: «Αναφορικά με την ελαφρυντική περίσταση του άρθρου 84 παρ 2 περ. α', ναι μεν αποδείχθηκε ότι η κατηγορουμένη πήγαινε στο κατηχητικό, επισκέπτετο την εκκλησία, υπήρξε καλή σύζυγος και μητέρα, μέχρι τότε που συνδέθηκε ερωτικά με το θύμα, ανέθρεψε σωστά τον υιό της, τον βοηθούσε στα μαθήματά του και του έδωσε

τα εφόδια για την επιτυχή είσοδό του στο Πανεπιστήμιο. Περαιτέρω όμως αποδείχθηκε ότι αυτή 1) ενώ ήταν έγγαμος και μητέρα ενός τέκνου, διατηρούσε ερωτικό δεσμό επί επτά περίπου χρόνια με το θύμα, που ήταν ιερωμένος και τον οποίο δεσμό είχε επιμελώς φροντίσει να τον αποκρύπτει από τον σύζυγό της και από το οικογενειακό και κοινωνικό της περιβάλλον. 2) Κατά τις ερωτικές συναντήσεις της με το θύμα της, άφηνε την φροντίδα του τέκνου της, που ήταν μαθητής, στην πεθερά της. 3) Καίτοι εργαζόταν ως ελεύθερος επαγγελματίας - πλασιέ διαφημιστικών δώρων - με εισοδήματα 2.000.000 - 4.000.000 δραχμών ετησίως, δεν είχε προβεί, όπως υποχρεούτο, στην κατά το νόμο δήλωση έναρξης επαγγέλματος, για να φοροδιαφεύγει. 4) Εν αγνοία του συζύγου της και με την αναληθή δικαιολογία προς αυτόν της επένδυσης δήθεν σε ομόλογα μέρους των χρημάτων που είχαν σε κοινό λογαριασμό, αυτή απέσυρε απ' αυτόν 7.100.000 δραχμές και τα παρέδωσε στο θύμα της, στο οποίο, επίσης κρυφά από το σύζυγό της, παρέδιδε κατά καιρούς ή κατέθετε στο λογαριασμό του (θύματος) διάφορα χρηματικά ποσά. 5) Μετά την εγκατάστασή του ως αν αρχιμανδρίτη στο Λονδίνο αυτή συμπεριφερόταν προς τους οικείους της εριστικά, εν αγνοία δε του συζύγου της και εγκαταλείποντας αυτόν και το τέκνο τους, με το πρόσχημα την εργασία της, ταξίδεψε τέσσερις (4) φορές στο Λονδίνο για να συναντήσει τον εραστή της, ενώ είχε ερωτική επαφή με τούτον, ακόμη και εντός της συζυγικής της οικίας. 6) Μαγνητοφώνουσε τις τηλεφωνικές αλλά και τις από κοντά συνομιλίες της με τον ως άνω αρχιμανδρίτη και 7) Αγόρασε και κατείχε παρανόμως το προαναφερόμενο όπλο και τα φυσίγγια, με τα οποία διέπραξε την ως άνω ανθρωποκτονία. Β) Αναφορικά με την ελαφρυντική περίπτωση του άρθρου 84 παρ. 2 περ. γ' ΠΚ, να μεν αποδείχθηκε ότι το θύμα της αρχιμανδρίτης ΑΕ. α) μετά την εγκατάστασή του στο Λονδίνο υποσχόταν στην κατηγορούμενη είτε ότι θα συναντηθούν είτε ότι θα της τηλεφωνήσει είτε ότι θα τακτοποιήσει την οικονομική εκκρεμότητα που είχαν μεταξύ τους και β) στις 21.7.1997 όταν αυτή του κτυπούσε επίμονα το κουδούνι του διαμερίσματός του, εκείνος της είπε (από το θυροτηλέφωνο) να φύγει γιατί αλλιώς θα φωνάξει την αστυνομία. Αυτά όμως αποδείχθηκε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αποτέλεσαν ανάρμοστη συμπεριφορά ή άδικη πράξη του ως άνω αρχιμανδρίτη που προκάλεσε οργή ή θλίψη στην κατηγορούμενη, δοθέντος ότι, όπως αποδείχθηκε 1) Ο εν λόγω ιερωμένος μετά την εγκατάστασή του στο Λονδίνο επιθυμούσε να διακόψει τον ερωτικό δεσμό τους με την κατηγορούμενη, την επιθυμία του αυτή τη γνωστοποίησε με ήπιους τόνους προς αυτήν και με τη συμβουλή του να αφοσιωθεί (αυτή) στο σύζυγό της και το παιδί της, οι δε παραπάνω υποσχέσεις του προς αυτήν εδίδοντο ύστερα από αντίστοιχες επίμονες απαιτήσεις της κατηγορούμενης και όχι εμπαιγμό της. Άλλωστε η επιθυμία ενός ιερωμένου να διακόψει τον ερωτικό δεσμό του με

έγγαμη γυναίκα και μητέρα ενός τέκνου παρά τις αντιρροήσεις της τελευταίας, δεν συνιστά ανάρμοστη συμπεριφορά με βάση την κρατούσα κοινωνική ηθική. 2) Η αποφυγή του θύματος να συναντηθεί με την κατηγορούμενη, μετά μάλιστα την εις βάρος του πρόκληση στις 8.3.1997 της προαναφερθείσας επικίνδυνης σωματικής βλάβης, η εκφρασθείσα προς την κατηγορούμενη (στις 21.7.1997) επιθυμία του να συναντηθούν εκτός του διαμερισμάτος του και η επίκληση (στη συνέχεια την ίδια ημέρα) εκ μέρους αυτού της συνδρομής της αστυνομίας για την προστασία του, έγιναν ύστερα από πρόκληση της κατηγορούμενης και συγκεκριμένα μετά την επιμονή αυτής να συναντηθούν την ημέρα εκείνη, την απροειδοποίητη μετάβαση αυτής στην πολυκατοικία στην οποία βρισκόταν το διαμέρισμά του και την επιμονή της να κτυπά του κουδούνι του εν λόγω διαμερισμάτος για να της ανοίξει, η συμπεριφορά δε αυτή του θύματος με κριτήριο την κρατούσα αντικειμενική ηθική δεν ήταν ανάρμοστη ούτε αποτελεί άδικη πράξη, αλλά αντιθέτως ήταν δικαιολογημένη ενόψει και της ως άνω εις βάρος του επικίνδυνης σωματικής βλάβης. Σε κάθε δε περίπτωση τα επικαλούμενα από την κατηγορούμενη και την υπεράσπισή της για τη θεμελίωση της συγκεκριμένης ελαφρυντικής περιστάσης, ως άνω περιστατικά, απείχαν πολύ χρόνο από την τέλεση των ως άνω πράξεων της κατηγορούμενης, από δε το άνω περιστατικό της 21.7.1997 μέχρι τη θανάτωση του θύματος την επόμενη ημέρα, είχε παρέλθει ικανό χρονικό διάστημα, με την έννοια ότι το διάστημα τούτο ήταν ικανό να εξουδετερώσει τη σημασία της ως άνω στάσης και φράσης του θύματος και η κατηγορούμενη να βρίσκεται σε πλήρη συνειδησιακή διαύγεια κατά τη θανάτωση του θύματος, στην οποία (συνειδησιακή διαύγεια) όπως προαναφέρθηκε αποδείχθηκε ότι πράγματι αυτή βρισκόταν κατά τη θανάτωση αυτού».

Περαιτέρω, ιδιαίτερα αυστηρή παρουσιάζεται η νομολογία και ως προς το «πώς» θα πρέπει να υποβληθεί επαρκώς ορισμένος ο αυτοτελής ισχυρισμός περί συνδρομής ελαφρυντικών περιστάσεων (άρ. 84 παρ. 2 δ' Κ.Π.Δ.), όπως ενδεικνύει το σκεπτικό της Α.Π. 940/2005: «το ουσιαστικό δικαστήριο δεν υποχρεούται ν' απαντήσει και δη να παραθέσει την, κατά τα προαναφερθέντα, απαιτούμενη ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία προς απόκρουση αυτοτελών ισχυρισμών, όπως είναι και τα αιτήματα προς αναγνώριση την από το άρθρο 84 παρ. 2 ΠΚ ελαφρυντικών περιστάσεων, που προτείνονται, κατ' άρθρα 170 παρ. 2 και 333, παρ. 2 ΚΠΔ, αν οι ισχυρισμοί αυτοί δεν είναι σαφείς και ορισμένοι και μάλιστα με επίκληση των θεμελιούντων τούτους πραγματικών περιστατικών. Επομένως, είναι, ως αβάσιμοι, απορριπτέοι οι από το άρθρο 510 παρ. 1 στοιχεία Δ' και Ε' ΚΠΔ αναιρετικοί λόγοι, κατά τους οποίους το εκδόσαν την πληττόμενη απόφαση Δικαστήριο, με ανεπαρκή αιτιολογία, απέρριψε τα ζητηθέντα ελαφρυντικά από το άρθρο 84 παρ. 2 εδάφια β' και δ' ΠΚ, παρα-

βιάσαν, έτσι, το επ' αυτών στηριζόμενο άρθρο 85 του ίδιου Κώδικα, δεδομένου ότι, καθώς διαπιστώνεται από τα πρακτικά της δίκης, κατά την οποία εκδόθηκε η ανωτέρω απόφαση ναί μεν το παραπάνω Δικαστήριο, ως εκ περισσού, απάντησε στους παραπάνω ισχυρισμούς, πλην όμως, οι συνήγοροι του αναιρεσειόντος ζήτησαν την αναγνώριση των προμνημονευθέντων ελαφρυντικών, απλώς επικαλούμενοι, ότι ο αναιρεσειών δεν τέλεσε την πράξη του από ηθική πώρωση ή διαστροφή και ότι η συμπεριφορά του στην φυλακή αποδεικνύει την ειλικρινή μετάνοιά του, όπως αυτά προκύπτουν από τις καταθέσεις των μαρτύρων, του αναιρεσειόντος και την βεβαίωση του Διευθυντή των Φυλακών, όπου κρατείται ο τελευταίος, χωρίς, όμως, να εκθέσουν καθόλου περιστατικά, από τα οποία να συνάγεται η έλλειψη της διαστροφής του χαρακτήρα του ή η εκ τούτων μη αντίθεση της πράξης του στην κοινή περί ηθικής ή κοινωνικής τάξης συνείδηση, όπως και περιστατικά, εκ των οποίων να δηλούται, ότι αυτός ειλικρινώς μετανόησε, επιζητώντας και κατά ποιο τρόπο ν' άρει ή να μειώσει, συνέπειες της ανωτέρω αξιόποινης πράξης του».

Αξιοσημείωτη είναι και η νομολογιακή τάση «σκλήρυνσης» της ποινικής μεταχείρισης ακόμη και μετά την καταδίκη του δράστη, όταν ο τελευταίος ζητά την υφ' όρον απόλυσή του, μετά την έκτιση του ελαχίστου χρονικού ορίου εγκλεισμού, όπως αποδεικνύει η εξέλιξη της επίσης γνωστής υπόθεσης Φραντζή. Το παρ' ημίν σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ενώ επιβάλλει σχεδόν ανεξαιρέτως προσωρινή κράτηση και ισόβια κάθειρξη σε επίπεδο επιμέτρησης της ποινής στους δράστες ανθρωποκτονιών από ζηλοτυπία, εμφανίζεται απρόθυμο και ανελαστικό και στη χορήγηση της υφ' όρον απόλυσης σε καταδικασθέντες, όταν αιτούνται να εκτίσουν το υπόλοιπο της ποινής τους υπό όρους.⁴⁵⁰ Στην περίπτωση Φραντζή, απερρίπτοντο οι αιτήσεις υφ' όρον απόλυσης με σκεπτικό όπως: «οι δηλώσεις συγγνώμης (...) προς την μητέρα της φονευθείσας συζύγου του (...) ουδόλως πείθουν περί τούτου, αλλά εντάσσονται και αυτές στη γενικότερη προσπάθεια του αιτούντος να πετύχει με την όσο το δυνατόν συντομότερη αποφυλάκισή του την αποφυγή των συνεπειών της αξιόποινης πράξης για την οποία καταδικάσθηκε», «από τις ενέργειες που αφορούν την επιμόρφωσή του, δεν μπορεί να συναχθεί κάποιο στοιχείο για την αξιολόγηση της διαγωγής του, δηλαδή του «σωφρονισμού» του», «επέδειξε μεν εξωτερικώς καλή συμπεριφορά, όμως δεν διαπιστώθηκε η βελτίωσή του» και ότι «ουδέποτε κατά τη διάρκεια των αδειών προέβη σε κάποια πράξη από την οποία να εκδηλώνεται η μεταμέλειά του». Ενώ κατά την ακρόασή του, ερωτάτο «εάν εμμένει στην απολογία του».

450. Βλ. χαρακτηριστικά Συμβ. Πλημ/κών Πειραιώς 884/2004 αδημ.

Από τη στιγμή που στην αλλοδαπή επιστήμη θεωρείται ενίοτε προβληματική ακόμη και η απόλυτη πρόβλεψη της ισόβιας κάθειρξης στη διακεκριμένη ανθρωποκτονία - λόγω της αποσύνδεσής της από την προσωπική ενοχή του κάθε δράστη, η επιβίωση στο δίκαιο μας μιας διάταξης όπως το 299 παρ. 1 Π.Κ., η οποία απειλεί κατά απόλυτο τρόπο ως ποινή την ισόβιο κάθειρξη χωρίς τη συνδρομή κάποιου επιπρόσθετου στοιχείου εντός από τη βασική νομοτυπική συμπεριφορά της θανάτωσης άλλου προσώπου, δείχνει μάλλον αναχρονιστική. Φυσικά το πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί αποσυνδεδεμένο από το θεσμό της υφ' όρον απόλυσης της οποίας η ρύθμιση οδεύει σταθερά προς την ισοπεδωτική επιείκεια ως δήθεν αντιστάθμισμα στα αυστηρά κατάλοιπα του ποινικού μας δικαίου.⁴⁵¹

3. Ανθρωπογεωγραφία και *modus operandi* εγκλημάτων ζηλοτυπίας

Οι επτά επιλεγμένες περιπτώσεις εγκλημάτων ερωτικής ζηλοτυπίας που καταγράφονται στην νεώτερη (2000-2014) νομολογία μπορούν να αποδοθούν με τον κάτωθι Πίνακα 1:

---

451. Βλ. Ι. Δομάζου (2001), Ορισμένες Προβληματικές πλευρές των ισχυουσών διατάξεων περί ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως, Ποινικά Χρονικά, σελ. 298-306.

Πίνακας 1: Περιπτώσεις εγκλημάτων ερωτικής ζήλοτητας επί τη βάση της νομολογίας (2000-14)

	Προσωπικά στοιχεία δράστη	Τόπος τέλεσης Χρόνος τέλεσης	Στοιχεία θύματος/ Είδος δερμού με το δράστη	Όπλο/ Modus operandi	Αδίκημα για το οποίο καταδικάστηκε ή παραιτέμφθηγε
1.	Άνδρας, άγαμος	25.3.1994 Αγ. Ιωάννης Κιλκίς	Γυναίκα, πρώην ερωτική σύντροφος	Λίθος στο κεφάλι	Α.Π. 663/2002 Απόπειρα ανθρωποκτονίας από πρόθεση
2.	Άνδρας, έγγαμος, πατέρας δύο ανηλίκων γαιοκτηνοτρόφος.	9.6.2000 Ξάνθη	Άνδρας, εξάδελφος δράστης, εραστής της συζύγου του	Δίκαινο κυνηγετικό όπλο Τέσσαρις βολές / ενέδρα	Α.Π. 940/2005 Ανθρωποκτονία από πρόθεση
3.	Άνδρας, έγγαμος	17.1.1996 Ηράκλειο Κρήτης	Γυναίκα, μητέρα της πρώην ερωτικής του συντρόφου Γυναίκα, αδελφή της πρώην ερωτικής συντρόφου	Μαχαίρι	Α.Π. 6/2005 Απόπειρα ανθρωποκτονίας από πρόθεση κατά συροή
4.	Άνδρας, σε διάσταση, πατέρας ανηλίκης κόρης	3.12.2007 Χοριό Κέρκυρας	Άνδρας, σμιβιόν με την εν διαστάσει σύζυγό του	Μαχαίρι	Συμβ. Εφετ. Κερκύρας 40/2010 Παραπομπή για επικίνδυνη σομισατική βλάβη
5.	Άνδρας, άγαμος, πατέρας ενός ανηλίκου (αναγνωρισμένου τέκνου)	15.11.2004	Γυναίκα, πρώην σμιβία Γυναίκα, αδελφή της σμιβίας	Κόσμο φρέων αυτοκινήτου	Α.Π. (Σε Συμβ) 2095/2008 Παραπομπή για απόπειρα ανθρωποκτονίας από πρόθεση κατά συροή
6.	Γυναίκα, διαζευγμένη	29.3.1998 Κάτω Κηφισιά Αττικής	Άνδρας, έγγαμος, ερωτικός σύντροφος	Συμπαγές ξύλο	Α.Π. 870/2002 Ανθρωποκτονία από πρόθεση (με ελαφρυντικό από τον πρώτο βαθμό του άφ. 84 παρ. 2 γ' Π.Κ.)
7.	Γυναίκα, έγγαμη, μητέρα ανηλίκων	22.7.1997 Νέα Σμύρνη Αττικής	Άνδρας, ιερέας, πρώην ερωτικός σύντροφος	Πιστόλι - οπικό βολές εξ επαφής	Α.Π. 2292/2003 Ανθρωποκτονία από πρόθεση

Όπως έχει ήδη εκτεθεί, μεγάλος αριθμός των εγκλημάτων βίας που τελούνται από ερωτική ζηλοτυπία δεν είναι δυνατόν να ερευνηθεί μέσω της καταχώρισής του στην δημοσιευμένη νομολογία του Αρείου Πάγου, καθώς η ποινική του εξέλιξη ολοκληρώνεται σε επίπεδο ουσίας στα κατά τόπους Μικτά Ορκωτά Εφετεία (οι αποφάσεις των οποίων σπανίως δημοσιεύονται), ή δεν εισάγεται ποτέ στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, λόγω της συχνά καταγραφόμενης, αμέσως μετά την τέλεση του εγκλήματος, αυτοκτονία του δράστη. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται επεξεργασμένα δημοσιεύματα του αθηναϊκού Τύπου της περιόδου 2009-2014.

Πίνακας 2: Εγκλήματα ερωτικής ξηλοτυπίας επί τη βάση δημοσιευμάτων του αθηναϊκού Τύπου (2009-14)

	Προσωπικά στοιχεία δράστη	Τόπος τέλεσης Χρόνος τέλεσης	Προσωπικά στοιχεία θύματος Είδος δεσμού με το δράστη	Όργανο τέλεσης/ Modus operandi	Εξέλιξη μετά το αδίκημα
1.	Άνδρας, 40 ετών, σφραγιστικός υπάλληλος των Φυλακών Κορυδαλλού ¹	24.11.2009 Καμίνια, Πειραιάς	Άνδρας 44 ετών, ερωτικός αντίζηλος 24χρονης ερωτικής συντρόφου	Πιστόλι, προηγήθηκε λογομαχία	Ο δράστης συνελήφθη στον τόπο τέλεσης
2	Άνδρας, 53 ετών, ² διαζευγμένος, πατέρας δύο παιδιών	25.1.2010 Γκύζη, Αττικής	Γυναίκα, 33 ετών, Ρουμανικής καταγωγής, πρώην ερωτική σύντροφος	Όπλο	Αυτοκτονία δράστη
3.	Άνδρας, 25 ετών ³ , «φαντάρος»	26.4.2011 Σέρρες	Γυναίκα, 23 ετών, σύντροφος του δράστη	Στραγγαλισμός, «εγκατάλειψη του σώματος του θύματος σε αρδευτικό κανάλι και έκαψε τα ρούχα του θύματος»	Ο δράστης παραδόθηκε και ομολόγησε αυτοβούλως
4.	Άνδρας, 35 ετών, ⁴ ατζέντης μοντέλων, dj	17.12.2011 Καστοριά	Γυναίκα 21 ετών, φοιτήτρια, μοντέλο, ερωτική σύντροφος του δράστη	Μαχαίρι και καταβίδι, 10 μαχαιριές στην καρδιά, πλήγμα στο λαμικό	Ο δράστης συνελήφθη σε τυπικό έλεγχο στην Εθνική Οδό, καταδιώχθηκε και συνελήφθη αφού βρέθηκαν ίχνη στο αυτοκίνητό του

5.	Άνδρας 35 ετών ⁵ , παχυδερμικός διανομιέας	29.03.2012 Πειραιάς	Γυναίκα, 45 ετών, πρώην ερωτική σύντροφος του δράστη, υπάλληλος ΕΛΤΑ, διάξυμμένη, μητέρα δύο αηληλίων	Πιστόλι, 5-6 φορές μέσα στο κατάστημα ΕΛΤΑ, εν ώρα εργασίας	Συνελήφθη στον τόπο τέλεσης
6.	Άνδρας, 45 ετών ⁶ , επιχειρηματίας	16.01.2013 Μυτιλήνη Λέσβου	Γυναίκα, 40 ετών, σύζυγος δράστη	Στραγγαλισμός («κατά τη διάρκεια καυγά»), την υποπτευό- ταν για εξωσυγγινικές σχέσεις, έθαψε το σώμα το θύματος	Ο δράστης ομολόγησε κατά την εξέτασή του στην προανάκριση, μετά την εξαφάνιση του θύματος
7.	Άνδρας, 20 ετών ⁷ , σπουδαστής στη Σχολή Εμπορικού Ναυτικού	10.08.2013 Θεσσαλονίκη	Γυναίκα, 25 ετών, αεροσυνοδός, ερωτική σύντροφος του 20χρονου	Στραγγαλισμός, προηγήθηκε λογομαχία	Παραδόθηκε, ομολόγησε και κρατή- θηκε προσωρινά

1. Το Βήμα, 24.11.2009.
2. Το Βήμα, 28.1.2010.
3. Το Βήμα, 26.4.2011.
4. Το Βήμα 19.12.2011, 21.12.2011, Τα Νέα 19.12.2011, 21.12.2011.
5. Τα Νέα, 29.3.2012.
6. Το Βήμα, 17.1.2013.
7. Το Βήμα, 16.8.2013, 19.8.2013, Τα Νέα 16.8.2013, 19.8.2013.

Κυριότερες εγκληματολογικές επισημάνσεις από την μελέτη των επιλεγείσων υποθέσεων (3.1, 3.2):

Παρά το ότι το δείγμα είναι ποσοτικά μικρό (14 περιπτώσεις), οι υποθέσεις παρουσιάζουν ορισμένα διαχρονικά χαρακτηριστικά, σε σχέση με τα εγκλήματα της περιόδου 1970-2000, όπως αυτά μελετήθηκαν από τη νομολογία και τα δημοσιεύματα του Τύπου.⁴⁵²

(α) Η τέλεση των εγκλημάτων συμβαίνει τόσο εντός, όσο και εκτός γάμου, μεταξύ ερωτικών συντρόφων, συχνά δε μεταξύ προσώπων που έχουν λύσει τον πρώτο τους γάμο και έχουν επιχειρήσει να συνάψουν σχέση μετά από τη λύση του ή το διάστημα που βρίσκονταν σε διάσταση του.

(β) Ο δράστης είναι στη μεγάλη πλειοψηφία των υποθέσεων / περιπτώσεων ο άνδρας και θύμα η γυναίκα της ερωτικής ή γαμικής σχέσης.

(γ) Το έγκλημα επισυμβαίνει τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα (Καμίνια, Γκύζη, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη), όσο και στην επαρχία (Καστοριά, Σέρρες, Μυτιλήνη) με συχνότητα ανάλογη της πληθυσμιακής πυκνότητας.

(δ) Αναφορικά με το *modus operandi*, σταθερή παρουσιάζεται η τάση του δράστη για απευθείας επαφή, για «συμπλοκή σώμα με σώμα» με το θύμα (στραγγαλισμός, μαχαίρι), όσο και η χρήση πυροβόλου όπλου, ενώ συχνή είναι η αναφορά για «προηγηθείσα έντονη λογομαχία», όπως τουλάχιστον καταγράφεται στα ρεπορτάζ, από αστυνομικές πηγές.

(ε) Ο δράστης σε δύο περιπτώσεις παραδίδεται μόνος του, ενώ σε μία αυτοκτονεί, συμπτωματολογία συχνή και σταθερά εμφανιζόμενη στα εγκλήματα ζηλοτυπίας.⁴⁵³

4. Αντί επιλόγου

Οι αποφάσεις επί των εγκλημάτων εκφράζουν διαχρονικά δυσπιστία απέναντι στο βρασμό ψυχικής ορμής, προβλήματα στην αιτιολογία των αποφάσεων, υπερβολικά φειδωλή αναγνώριση ελαφρυντικών περιστάσεων. «Ο κεραννός της ποινικής καταδίκης», σύμφωνα με τον Feuerbach, «ουδένα συγχωρείται να πλήττει», όταν το δικαστήριο λέγει «Είμεθα πεπεισμένοι περί της ενοχής σου, διότι ...είμεθα πεπεισμένοι και ουδέν πλέον».⁴⁵⁴ Το σύγχρονο ζητούμενο του εξορθολογισμού των ποινών,⁴⁵⁵ της υπό όρους έκτισης μέρους των ποινών

452. Βλ. Παπαϊωάννου 2001, όπ.π., σελ. 159-173 και 204-219.

453. Όπ.π., σελ. 159-173 και 219-224.

454. Ν.Κ. Ανδρουλάκη (1972), Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Α, Β, Γ, Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα, σελ. 167.

455. Ν. Λίβου (1994), «Προβλήματα επιμετρούσεως της ισοβίου καθειρξεως», Υπεράσπιση

εν ελευθερία, αλλά και της ανάγκης για θεσμοθέτηση της εγκληματολογικής πραγματογνωμοσύνης (ώστε να παρέχεται έδαφος έγκυρης γνωμοδοτικής προ- γνώσεως για επικινδυνότητα και υποτροπή) αναδεικνύονται⁴⁵⁶ και παραμέ- νουν επίκαιρα ζητούμενα. Συγχρόνως, απαιτείται επιστημονική βάση δεδομέ- νων για τον καθορισμό της (τυχόν) υποτροπής δραστών τέτοιων εγκλημάτων βίας της «πρώτης και μόνης φοράς», κάτι που θα μπορούσε να προσδώσει στις δικαστικές αρχές εργαλεία για αναλογικότερη αντιμετώπιση των δραστών, ιδίως σε επίπεδο υφ' όρον απολύσεως. Τέλος, αναγκαία και κρίσιμη θα ήταν η θυματολογική ευαισθητοποίηση του νομοθέτη, απέναντι στις οικογένειες των θυμάτων των αδικημάτων ανθρωποκτόνου βίας ευρύτερα, και όχι μόνο των θυμάτων της τρομοκρατίας. Η επιλογή ως όρου, τόσο την προδικασία, όσο και στην κύρια διαδικασία, της αποζημιώσεως του θύματος ή της οικογένειάς του,⁴⁵⁷ μπορεί να βρίσκει προσκόμματα στην ολοένα και περισσότερο προβλη- ματική δημόσια διοίκηση, όμως θα ήταν σύμφωνη με την αποκαταστατική λει- τουργία της ποινής και θα συνέβαλε προς μια διαφορετική αντιμετώπιση του δράστη αλλά και του θύματος του εγκληματικού φαινομένου.

σελ. 221-233.

456. Μ.ά. Γ. Πανούση (2000), «Εγκληματολογικοί αναστοχασμοί - Το έγκλημα - ο εγκλημα- τίας - η τιμωρία», Ποινική Δικαιοσύνη 2, σελ. 182-184.

457. Στο πνεύμα της εισηγητικής εκθέσεως του σχεδίου αναμόρφωσης και κωδικοποίησης του Ποινικού Κώδικα από τον καθηγητή Μανωλεδάκη (σελ. 9, 57 επ., Δεκέμβριος 2011), το οποίο τελικώς δεν υλοποιήθηκε.

Τα βασανιστήρια ως συστημικό άδικο

ΧΑΡΗΣ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ

*Αναπληρωτής Καθηγητής Ποινικού Δικαίου,
Τμήμα Νομικής, Πανεπιστήμιο Κύπρου*

Περίληψη

Στη μελέτη αναδεικνύεται ειδικά ο συστημικός χαρακτήρας του εγκλήματος των βασανιστηρίων. Αφού προηγηθεί μια περιδιάβαση στην έννοια και τις μορφές εμφάνισης του εγκλήματος, εξεταστεί το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό και η κρίσιμη εθνική και διεθνής νομολογία γύρω από το έγκλημα, από την οποία και θα υπογραμμιστεί τόσο η διεθνής όσο και η μακροεγκληματική του φύση, η μελέτη θα εξετάσει το κρίσιμο ζήτημα της καταφυγής στα βασανιστήρια σε καταστάσεις ανάγκης με την επίκληση μιας ενδεχόμενης άρσης του τελικού άδικου τους. Η μελέτη επιδιώκει έτσι να οριοθετήσει τον φερόμενο ως «απόλυτο» χαρακτήρα της απαγόρευσης των βασανιστηρίων. Συναφώς θα αντιπαρατεθεί με την πιθανότητα δικαιολόγησης των βασανιστηρίων υπό τη σκέπη του λεγομένου «ποινικού δικαίου του εχθρού» ως μοντέλου αντεγκληματικής πολιτικής.

1. Η βασική ηθική ενόραση

Η βία ενοικεί τον ποινικό νόμο. Όπως εμβληματικά το έχει εκφράσει ο Robert Cover:

«Legal interpretation takes place in a field of pain and death» (Cover 1995: 203).

Και πιο κάτω κάνει λόγο για τη φονική δυναμική ('homicidal potential') του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (όπ.π.: 214). Η κυριαρχία του ποινικού νόμου, ιδίως εκφραζόμενη με τα βασανιστήρια τρέπει δυνάμει τα θύματά τους σε «μάρτυρες», αρνητές αυτού του επίγειου νόμου της οδύνης (όπ.π.: 207-208).

Την ίδια στιγμή αυτή η φαινομενολογία, σε σημαντικό βαθμό στηριγμένη στην απώλεια κάθε κανονιστικού ερείσματος που γεννά η φρίκη της οδύνης του θύματος (όπως η συνάφεια αυτή αναδεικνύεται από την Scarry 1985), φαίνεται ανεπαρκής όσο δεν συνοδεύεται στον Cover από κανένα πνεύμα αντίστασης, αλλά γίνεται ανεκτή μέσα σε ένα πνευματικό κλίμα παραίτησης, πράγμα που εξηγεί τη σκληρή κριτική που ασκείται στον ίδιο (όπως π.χ. αυτήν της Constable 2001, ιδίως 89, 91, 96).

Τα βασανιστήρια αποτελούν την εναργέστερη προφάνεια του ηθικού Κακού. Όπως ανάγλυφα το περιγράφει ο Dostoyevsky, κανένας ωφελμισμός δεν μπορεί να δικαιολογήσει το βασανισμό ενός παιδιού. Στους «Αδελφούς Καραμαζώφ», ο Ιβάν θα πει στον Αλιόσα:

«Και αν τα βάσανα παιδιών πρέπει να κάνουν τη σούμα από βάσανα που είναι απαραίτητα για την εξαγορά της αλήθειας, τότε [...] ολόκληρη η αλήθεια δεν αξίζει τέτοια τιμή» (Dostoyevsky: 283)

Παρ' όλα αυτά, ο αναστοχασμός για τη φύση τους, ώστε να καταστεί λυσιτελής για τις ανθρώπινες δυνατότητες η πάταξή τους, παραμένει ένα αίτημα του πρακτικού λόγου (έτσι, ορθά, η Neiman 2006: 472-475). Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο όταν διαπιστώνεται η υποκριτική στάση πολλών εθνικών δικαιοταξιών.

Όπως διεισδυτικά έχει τονίσει ο τιμώμενος, για να υπογραμμίσει την (υπό αρνητική-απαξιώνουσα έννοια νοούμενη) συμβολικότητα της κατά των βασανιστηρίων εθνικής ποινικής νομοθεσίας, δηλαδή αυτήν που εκδηλώνεται όχι με την ανεξάριετη προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως ταμπού, το οποίο δεν επιδέχεται «ρύθμιση» ή «περιορισμό» αλλά μόνο παραβίαση (Βαθιώτης 2014: 1768-1769), αλλά, αντίθετα, με τη μετατροπή σε ταμπού της ίδιας της καταγραφής των φαινομένων βασανισμού:

«Όταν δηλαδή ο απλός πολίτης έχει τη μεγαλύτερη ανάγκη να προστατευθεί από την αυθαιρεσία τότε ο νόμος δεν θα εφαρμοσθεί και παραμένει γράμμα κενό [...] στο τέλος, μετά από παρεμβάσεις και φιλτραρίσματα θα καταλήξουμε στο σημείο να ψάχνουμε τρόπους για να μην εφαρμοσθεί η νομοθεσία» (Μαγγανάς 1998: 51).

Πρόκειται πράγματι εδώ μάλλον για τον εντοπισμό ενός νομικού φετιχισμού κατ' εξοχήν και όχι τόσο για την προστασία της ποινικοποίησης από μια πληθωριστική της χρήση που θα υποτιμούσε την αξία της. Στην εν λόγω από τον τιμώμενο σχολιαζόμενη απόφαση, της οποίας η στρατηγική μπορεί ευχερώς να γενικευτεί, ο αστυνομικός, που προκάλεσε σωματικές βλάβες σε κρατούμενο, θεωρήθηκε ότι καταχράστηκε τη δεσπόζουσα θέση του, δεν «βασάνισε» όμως (ΜΟΕφΘεσ 46-48/1997, σελ. 50-51). Αλλά και αλλού διαπιστώνει κανείς στην ελληνική ποινική νομολογία το ίδιο (βλ. π.χ. επ' αφορμή των

ΣυμβΠλημΘεσ 1437/1997 και ΣυμβΕφΘεσ 608/1998, τα σχόλια της Συμεωνίδου-Καστανίδου 2013: 127-136). Χαρακτηριστική για το θέμα είναι η κρίση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Zontul v Greece* (2012) (βλ. αναλυτικά επ' αυτής Συμεωνίδου-Καστανίδου 2013: 137-159).

2. Η διεθνής νομοθέτηση κατά των βασανιστηρίων - Η φύση της απαξίας τους

Τα διεθνή νομικά μέσα τονίζουν ρητά την χωρίς εκπτώσεις και κατ' αρχήν ποινική απαγόρευση των βασανιστηρίων. Η τέλεσή τους παραβιάζει ένα *jus cogens*, ισχυρό *erga omnes* (έστω και αν στασιάζεται το εάν υπάρχει εθμικός διεθνής κανόνας για δικαίωμα στην τιμώρηση, πέραν του καθήκοντος ερεύνης καταγγελιών, όπου τουλάχιστον τα βασανιστήρια δεν συνιστούν και έγκλημα κατά της ανθρωπότητας), όπως π.χ. τα άρθρα 3 και 15 παρ. 2 ΕΣΔΑ, τα άρθρα 1, 2 και 4 της Διεθνούς Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων του 1987, τα άρθρα 4 και 7 του ΔΣΑΠΔ του 1976 και το άρθρο 5 της Αμερικανικής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1978. Σημαντικός είναι ο ρόλος του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου του 2006 στη σχετική Διεθνή Σύμβαση (OPCAT) με τη θέσπιση επιτόπιων ελέγχων στους χώρους στέρησης ελευθερίας δια μέσου εθνικών μηχανισμών πρόληψης (μια επόπτευση του διεθνούς δικαίου κατά των βασανιστηρίων, βλ. *passim* σε: APT/CEJIL 2008, IHR/APT2005, APT 2006. Βλ. επίσης Zappalà 2005: 47, Colvin and Cooper 2009: 9-10, Seibert-Fohr 2009: 13-15, 29-30, 33-4, 36, 44, 49, 72, 133, 158-168, 200, 242-243, 265-266, 274-746, 283, Margueritte 2011: 436, Gaeta 2010: 174, Piacente 2010: 244, Forcese 2008: 858-859). Ήδη από τη δεκαετία του '80 τα βασανιστήρια κρίθηκαν με την *Filártiga v Peña-Irala* (1980) ως αντικείμενο οικουμενικής δικαιοδοσίας, θεωρήθηκαν προσβολή διεθνούς εθμικού κανόνα δικαίου και ο δράστης τους κρίθηκε, όπως οι παραδοσιακοί διεθνείς εγκληματίες, «εχθρός του ανθρώπινου γένους» (*'hostis generis humani'*). Η στενότερη, σε σχέση με το λοιπό διεθνές νομικό πλαίσιο, προστασία από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση έναντι των εν στενή εννοία βασανιστηρίων κατά τη Διεθνή Σύμβαση του 1987, αποτελεί πλέον ένα μάλλον «ξένο σώμα» στο πλαίσιο αυτό (βλ. σχετικά Forcese 2008: 862-863).

Εντονότερη ακόμη είναι η απόλυτη φύση της απαγόρευσης στο διεθνές (οικουμενικό) ποινικό δίκαιο, ιδίως στο Καταστατικό του Διαρκούς Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, όπου στο άρθρο 7 παρ. 2(ε) αυτού, όπως και στα «Στοιχεία Εγκλημάτων» (*Elements of Crimes*), τα βασανιστήρια παύουν να θεωρούνται μόνο ιδιαίτερο (υπηρεσιακό) έγκλημα και να εξαρτώνται από ορι-

σμένους σκοπούς που πρέπει να έχει ο δράστης, ενώ κατανοούνται απολύτως πλέον ως *jus cogens*. Έτσι π.χ. πράξεις καθαρού σαδισμού και μόνο επιίτουν ήδη -και ορθά- στο σκληρό πυρήνα της πράξης. Εξάρτηση από σκοπούς του δράστη απαντά κατ' εξαίρεση μόνο στα εγκλήματα πολέμου, αν και με τη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 2 (α) (iii) του Καταστατικού καλύπτονται λίγο-πολύ και πράξεις σαδιστικού μίσους, ενώ πρόδηλη είναι η δομική ομοιότητα του εγκλήματος του άρθρου 8 παρ. 2 (β) (xxi) με την απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Η αντίληψη αυτή για το έγκλημα των βασανιστηρίων συνολικά ακολουθήθηκε με συνέπεια στη νομολογία του *ad hoc* Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία (όπως π.χ. στις εφετειακές αποφάσεις επί των υποθέσεων *Furundžija* [2000] και *Brđanin* [2007]), ενώ το *ad hoc* Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Ρουάντα θεώρησε στην *Akayesu* (1998) ότι ο βιασμός μπορεί να συνιστά βασανιστήριο ως διεθνές έγκλημα (βλ. π.χ. Γιόκαρη & Παζαρτζή 2012: 197, Hall 2008: 205, 251-255, Dörmann 2008: 306-311, Viseur Sellers & Benion 2008: 425-429, Zappalà 2005: 29 σημ. 31, 55, 80, Scharf & Day 2011: 57, 61, DeGusman 2011: 127, Wyler & Castellanos-Jankiewicz 2011: 395, Mallinder 2011: 421-422, 426-427, Pocar 2010: 71, Acquaviva 2010: 300). Η μονομερής αυτοεξαίρεση [*exceptionalism*] από την οικουμενική δικαιοδοσία κρατών όπως οι ΗΠΑ ή το Ισραήλ αντιμετωπίζεται μάλιστα έντονα κριτικά (βλ. π.χ. *Reydamas* 2011: 347-350). Από αυτά προκύπτει ότι τελικώς η ανθρώπινη αξιοπρέπεια αποτελεί την ρητά επιλεγμένη από το διεθνή ποινικό νομοθέτη *sedes materiae* της απαξίας των βασανιστηρίων *lato sensu*.

Ειδικότερα μάλιστα κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ η προστασία από τα βασανιστήρια -που μπορούν ασφαλώς να διαφοροποιούνται ποσοτικά ανάλογα με την ένταση του προξενούμενου πόνου- είναι απόλυτη, χωρίς εξαιρέσεις ή παρεκκλίσεις: τιμωρία και αποδεικτικές απαγορεύσεις (βλ. π.χ.: *Elçi et al. v Turkey* [2003], *Ireland v UK* [1978], *Selmouni v France* [1999], *Chahal v UK* [1996], *Egmez v Cyprus* [2000], *Aydin v Turkey* [1997], *Austria v Italy* [1963] και επ' αυτών Βογιατζή 2006: 2-3, Powles 2009: 339. Βλ. και Γαλανού 2014: 80-84, 93-94, όπου μεταξύ άλλων και η υπόμνηση της αναγωγής της ερμηνείας της διαφοροποίησης μεταξύ βασανιστηρίων, απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης στην ενώπιον της Επιτροπής αχθείσα υπόθεση των συναφών εγκλημάτων της ελληνικής φασιστικής δικτατορίας του 1967, γνωστή και ως *Greek Case*, για την οποία βλ. και *Becket* 1970). Η πρόκληση από το θύμα δεν αλλάζει τα πράγματα, όταν η βία παύει να είναι αυστηρά αναγκαία (*Ribitsch v Austria* [1995], *Rehbock v Slovenia* [2000] και σχετικά Βογιατζή 2006: 3). Βασανιστήρια τελούνται και με παράλειψη εκπλήρωσης θετικών υποχρεώσεων προστασίας από τα κρατικά όργανα, π.χ. παροχής ιατρικής φροντίδας, προστασίας από αυτοπροσβολές, όπως πιθανολογούμενη απόπει-

ρα αυτοχειριασμού κλπ. (Mc Glinchey et al. v UK [2003], Keenan v UK [2001], İlhan v Turkey [2002] και σχετικά Βογιατζή 2006: 4-5, επίσης Γαλανού 2014: 81, 87-98, 94-95). Αλλά ευθύνη του κράτους ανακύπτει και όπου αυτό δεν ερευνά αποτελεσματικά σχετικές καταγγελίες, δηλαδή χωρίς καθυστέρηση, με ετοιμότητα συλλογής και διαφύλαξης του αποδεικτικού υλικού, σε εύλογο χρόνο και υπό συνθήκες ευθιδικίας, ανεξαρτησίας και απροσωπώληπτης κρίσης, ενώ παραγραφή και αμνήστευση των εγκλημάτων δεν επιτρέπεται. Μάλιστα εν πολλοίς η επιταγή αποτελεσματικής διερεύνησης συνάγεται όχι μόνο δυνάμει του άρθρου 13 ΕΣΔΑ, αλλά ευθέως από το άρθρο 3 της Σύμβασης (Assenov v Bulgaria [1998], Poltoratskiy v Ukraine [2003], Bati et al. v Turkey [2004], Yaman v Turkey [2004]. Βλ. συναφώς Βογιατζή 2006: 5-7). Ενδιαφέρουσα είναι σχετικά η απόφαση της Βουλής των Λόρδων στην *E v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary and Another (Northern Ireland Human Rights Commission and Others intervening)* (2008): η αστυνομία θεωρήθηκε ότι εκπλήρωσε το καθήκον της από το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ σχηματίζοντας αλυσίδα προστασίας παιδιών Καθολικών, που πήγαιναν στο σχολείο τους, από μαινόμενους Προτεστάντες, ώστε να μην μπορεί να θεωρηθεί ότι ανέχθηκε την εξευτελιστική συμπεριφορά των τελευταίων κατά παράβαση του καθήκοντός της αυτού (Gerry 2009: 437-439). Τέλος, καθώς η ΕΣΔΑ είναι ένα «ζωντανό εργαλείο» ('living instrument'), τίποτε δεν εμποδίζει την αναβάθμιση ηπιότερων μορφών βασανισμού σε βασανιστήρια *stricto sensu* (Συμεωνίδου-Καστανίδου 2009: 7-8, Powles 2009: 339).

3. Ένας σκεπτικός αντίλογος για την ποινική δογματική

Με αφορμή υποθέσεις σαν αυτή των Daschner/Gäfgen (περιγραφή του ευμενούς χειρισμού της υπόθεσης Daschner από τη γερμανική δικαιοσύνη βλ. αναλυτικά Βαθιώτη 2010: 275-79, 309-314, 342-344), όπου το ΕΔΔΑ διέγνωσε προσβολή του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ σε μια περίπτωση ομηρίας με τραγική κατάληξη, υπόθεση κατά τον χειρισμό της οποίας αστυνομικός διευθυντής απείλησε τον ανακρινόμενο δράστη που σιωπούσε με άσκηση βασανιστηρίων για την αποκάλυψη του τόπου κράτησης θύματος απαγωγής προς διάσωσή του (Gäfgen v Germany [2010]), υποστηρίζεται η οριακή ανοχή τέλεσης του εγκλήματος, ιδίως υπό το πρίσμα πιθανής δικαιολόγησής της.

Όπου ο βασανισμός σκοπεί στην επίλυση μιας κατάστασης κινδύνου για τη ζωή τρίτων αθώων με την απόσπαση ομολογίας του καθού η πράξη, διακρίνουν κατ' αρχήν ορισμένοι μια διαφορά από τα βασανιστήρια που αποσκοπούν στην ομολογία του. Γίνεται τότε λόγος για «σωτήρια βασανιστήρια»

(Rettungsfolter) σε αντιδιαστολή από τα κλασικά, «εεροξεταστικά» τοιαύτα (βλ. π.χ. Βαθιώτη 2010: 261). Κατά τις διδαχές κάποιων, όπως ο «πολύς» Luhmann, πρόκειται για περιπτώσεις όπου αναδεικνύεται ο μη απόλυτος χαρακτήρας όλων των δικαιωμάτων, το γεγονός δηλαδή ότι η κοινωνική μηχανική κάποια στιγμή όλα τα καθιστά απαλλοτριώσιμα (βλ. Βαθιώτη 2010: 264-265). Ως λύση ανάγκης προτείνουν ορισμένοι τότε τη ρητή θεσμοθέτηση επιτρεπτικών του βασανισμού κανόνων, στο όνομα της διαφάνειας που οφείλει να διέπει το κράτος δικαίου, ώστε τα βασανιστήρια να μη τελούνται εν κρυπτώ. Η λύση είναι θλιβερή στο βαθμό που επιχειρεί να παρακάμψει τη σχέση λογικού αλληλοαποκλεισμού μεταξύ βασανιστηρίων και κράτους δικαίου, στηριγμένου στην αξία του ανθρώπου (βλ. και Βαθιώτη 2010: 273-275, ενώ για τέτοιες προτάσεις και Forcese 2008: 860).

Ήδη όμως *de lege lata* υποστηρίζεται ότι, όπου, όπως σε περιπτώσεις ομηρίας, η καταφυγή στα βασανιστήρια παρίσταται ως η μόνη σωτήρια λύση, η άσκησή τους δικαιολογείται ως τριτάμυνα, επειδή ο καθού η πράξη του βασανισμού φέρει την ευθύνη για το αδιέξοδο που προκαλείται για τη ζωή του ομήρου (Spinellis 2008: 395-396), επειδή έτσι τονίζεται η κοινωνιστική-υπερατομική διάσταση της αυτοάμυνας με την προστασία της έννομης τάξης δια της πράξεως (Spinellis 2008: 391, 396), τέλος, επειδή το τεκμήριο αθωότητας στην ποινική διαδικασία δεν εμποδίζει κατ' αρχήν την επίκληση άμυνας κατά την αστυνομική διερεύνηση του εγκλήματος, όταν συντρέχουν οι όροι της (Spinellis 2008: 396). Από τα διεθνή κείμενα κατά των βασανιστηρίων, όπου αυτά σιγούν ως προς την επίκληση δικαιολόγησης ή αποκλείουν την άρση του αδίκου λόγω κατάστασης ανάγκης ή προσταγής, μπορεί να συνάγεται ότι επιτρέπουν την άμυνα, αφού δεν την μνημονεύουν (Spinellis 2008: 397). Ενόψει της δυνατότητας επίκλησης άμυνας σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν χρειάζεται η προσφυγή σε υπερθετικούς λόγους άρσης του αδίκου, καθώς η ζωή του ομήρου και η δική του ανθρωπινή αξιοπρέπεια μαζί με την ανάγκη προάσπισης της έννομης τάξης επιτρέπουν στάθμιση εντός του τεθειμένου δικαίου της άμυνας (Spinellis 2008: 398, επίσης Erb 2008: 111-113). Ανάλογα ισχύουν και στις περιπτώσεις της «ωρολογιακής βόμβας» (ticking bomb scenarios) (Spinellis 2008: 399), κατασκευή που έχει ωστόσο επικριθεί για τον έντονα πλασματικό, επικίνδυνα ρητορικά υποβλητικό και μη ρεαλιστικό της χαρακτήρα (βλ. π.χ. APT 2007, Forcese 2008: 860-862). Τέλος, λόγω της εξαιρετικότητας τέτοιων καταστάσεων, η ευνοϊκή μεταχείριση του βασανιστή δεν κλονίζει το κύρος της έννομης τάξης, όπως υποστηρίζεται (Spinellis 2008: 399) τέτοιες καταστάσεις είναι μοναδικές και ιδιότυπες.

Η σκοπιά αυτή είναι θεμελιωδώς προβληματική. Κατ' αρχήν, η απαξία των βασανιστηρίων δεν εξαρτάται από το σκοπό του δράστη τους. Επίσης, η τέλε-

σή τους κατά κανόνα δεν υπάγεται μόνο στην άμυνα, αλλά και στην κατάσταση ανάγκης, ώστε, όπου η δικαιολόγησή τους με επίκληση της τελευταίας απαγορεύεται, το πρόβλημα να παραμένει, ιδίως λαμβανομένου υπόψη του ότι τα δικαιώματα από ανάγκη ('Notrechte'), όπως η άμυνα και η κατάσταση ανάγκης, δεν μπορούν να ερμηνεύονται έτσι ώστε να οδηγούν σε αξιολογική αντινομία στο εσωτερικό τους. Άλλωστε, σε ό,τι αφορά την κατάσταση ανάγκης, δύσκολα μπορεί να υποληφθεί το παραδεκτό στάθμισης ενός δικαιώματος εξορισμού εξηρημένου από αυτήν. Τέλος, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί γνήσια αμυνόμενος όποιος εργαλειοποιεί το αντικείμενο της δράσης του, ενεργεί δηλαδή όχι για να αποκρούσει μια επίθεση, αλλά για να πετύχει και κάτι πέρα από την αποτροπή της (Βαθιώτης 2010: 284-286, ο ίδιος 2014: 1766-1767, Kargl 2011: 1175). Υποστηρίχθηκε βέβαια και η άποψη, ότι, εφ' όσον κατ' άρθρο 2 παρ. 2^α της ΕΣΔΑ ακόμη και η θανάτωση δικαιολογείται για την υπεράσπιση από κίνδυνο ζωής άλλου, αν αποδεικνύεται ως απολύτως απαραίτητη γι' αυτό, το αυτό μπορεί και εδώ να υποτεθεί. Μια τέτοια όμως αναλογική λύση (αν υποτεθεί ότι υπάρχει «κενό») προϋποθέτει ότι η προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας είναι κάτι το έλασσον σε σχέση με τη ζωή, παραβλέπει δηλαδή ότι η πρώτη είναι ένα *aliud* σε σχέση με τη δεύτερη, ότι μάλιστα η μετατροπή του θύματος των βασανιστηρίων σε «πρώτη ύλη», η ριζική του απανθρωποποίηση, είναι κάτι απαξιολογικά μείζον σε σχέση με την αφαίρεση της ζωής, ότι δηλαδή τα βασανιστήρια είναι χειρότερα από το φόνο. Μπορεί η ζωή να είναι η βιολογική προϋπόθεση για την ύπαρξη προσώπου-φορέα του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια, όμως αυτή η φυσιοκρατική-αιτιακή ακολουθία δεν υπαινίσσεται και μια κανονιστική ιεράρχηση (Βαθιώτης 2010: 297-299, 338, 2014: 1765, 1778-1780, Kargl 2011: 1175-1176, Gómes Navajas 2011: 633, 635. Πρβλ. όμως Mitsch 2011: 648-651, που, μη δεχόμενος τέτοια κανονιστική πρωταρχία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, ανάγεται σε προβληματισμούς περί κατάστασης ανάγκης).

Αυτό το σημείο είναι το κεντρικό σε όλο το ζήτημα, συμπτώματα δε και παρακολουθήματα αυτού είναι και οι περαιτέρω ενστάσεις κατά της σχετικοποίησης της απαγόρευσης των βασανιστηρίων, όπως π.χ. ότι αυτή θα οδηγήσει σε καταχρήσεις ('slippery slope arguments'), ότι καθιστά το κράτος ανήθικο, αφού κάνει το ίδιο χρήση εγκληματικών μεθόδων, ότι εν πάση περιπτώσει τα βασανιστήρια είναι και αλυσιτελή, δεν οδηγούν δηλαδή σε αληθείς ομολογίες ή αποκαλύψεις, πράγμα που επιβεβαιώνεται και υπό αυστηρά νευροφυσιολογικό πρίσμα (βλ. π.χ. νεωστί επ' αυτού και Ο'Mara 2015), τέλος, ότι εκ των πραγμάτων μπορεί να τύχει να βασανίζονται απλώς ύποπτοι, οπότε καταρκαλώνεται κάθε έννοια τεκμηρίου αθωότητας (βλ. για τις ενστάσεις αυτές και Βαθιώτη 2010: 302-309, τον ίδιο 2014: 1780-1782). Η επιλογή «ημιμέτρων»

επίσης δεν ικανοποιεί τελικά. Πόσο μπορεί αλήθεια να γίνει κανονιστικά ανεκτική η δικαιολόγηση των ήπιων σωστικών βασανιστηρίων, δηλαδή όσων εμπίπτουν στην περιφέρεια του σκληρού τους πυρήνα ως εξευτελιστική μεταχείριση, με επιχειρηματολογικό όχημα την «αναλογικότητα»; Μπορεί να είναι ποτέ «αναλογική» η σοβαρή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας ανακρινόμενου προσώπου; (έτσι ωστόσο ο Ανδρουλάκης 2007: 866-867 και σημ. 14, πρβλ. όμως Βαθιώτη 2014: 1779).

Όσο για την υπερατομική όψη του δικαιώματος άμυνας και βοήθειας σε άμυνα, η καταφατική απάντηση στο ερώτημα του επιτρεπτού των βασανιστηρίων κάθε άλλο παρά αυτονόητη φαντάζει. Πέραν του ότι τα βασανιστήρια θίγουν και το ίδιο το πολίτευμα κατ' ορισμένες έννομες τάξεις, όπως η ελληνική, ώστε άμυνα να μη νοείται (το πολίτευμα είναι αμέτοχο στην επίθεση του δράστη του ερευνώμενου από την αστυνομία εγκλήματος) και κατάσταση ανάγκης, που θα μπορούσε να συζητηθεί, να απαγορεύεται ρητά από το νομοθέτη, υπερασπίζεται άραγε ο βασανιστής την έννομη τάξη ή την καταλύει με την πράξη του; Εάν τέτοια υπεράσπιση δεν σημαίνει μόνο τη διάσωση του αγαθού αλλά και τη συμμόρφωση προς τις θεμελιώδεις αξιακές αρχές της έννομης τάξης, ώστε αυτή να μην μπορεί να ανάγεται σε μια «ευταξία» στερημένη ηθικών αρχών (βλ. συναφώς και Kargl 2011: 1180), τότε ο βασανισμός άλλου προσκρούει τόσο βάνανυσα στους κοινωνικοηθικούς περιορισμούς του δικαιώματος σε αυτοάμυνα, ώστε αυτό όχι απλώς να περιστέλλεται, αλλά κατ' ουσίαν να ακυρώνεται, να μην μπορεί δηλαδή εξ υπαρχής να γίνεται διανοητό, ώστε να παρέλκει η περαιτέρω έρευνα του εάν και κατά πόσον είναι «ρυθμίσσιμο» (βλ. Βαθιώτη 2010: 318-320, 327, 2014: 1770-1771).

Μπορεί βέβαια κανείς να ισχυριστεί ότι έτσι η αυτοάμυνα πλήττεται καιρία στην ουσία της, αφού οι κοινωνικοηθικοί περιορισμοί της μετατρέπονται πλαγίως σε στάθμιση ενός δικαιώματος εμβληματικά ελεύθερου από σταθμίσεις ή ότι επί τέλους, όταν απουσιάζει η βοήθεια της δημόσιας δύναμης, έχουμε περιέλθει σε μια χομπσιανού τύπου «φυσική κατάσταση», όπου όλα επιτρέπονται, ιδίως αν σκεφτεί κανείς ότι διαφορετικά το κράτος συνεργεί στο έγκλημα του ανακρινόμενου δια παραλείψεως, συνέργεια που επιβαρύνει η συνοδεύουσα την πράξη του ανακρινόμενου προσβολή και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας του θύματος της πράξης του, συμπροσβολή, που όπως προείπαμε ότι υποστηρίζεται, επιτρέπει την υπαγωγή στην τριτάμυνα, την καθιστά πάντως «διανοητή». Όλα αυτά δεν είναι πάντως απρόσβλητα. Είναι το ίδιο η ενεργητική προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας από το διωκτικό όργανο με την αντίστοιχη μη προστασία του ομήρου; Βαρύνει το ίδιο η προσβολή της απαγόρευσης από αυτήν της επιταγής; Ακόμη και αν η απαξιολογική αυτή διαφοροποίηση υπέρ της απαγόρευσης έναντι της επιταγής (*primum non*

posere') δεν αποκλείει το να είναι το κράτος πάντοτε και εγγυητής ασφαλείας των αγαθών του θύματος, είναι σημαντική από τη σκοπιά της θεωρίας των κανόνων δικαίου, αφού η απαγόρευση, τιθέμενη ως η προνομιακή *sedes materiae* του ζητήματος, εναρμονίζεται, όπως θα δούμε πιο κάτω (υπό Δ.), με την κατάδειξη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως του κυρίως προστατευτέου εννόμου αγαθού έναντι άλλων συμπροστατευόμενων αξιών. Περαιτέρω, ερωτάται κατά πόσον ευσταθεί λογικά ότι ο παραλείπων να βασανίσει προσβάλλει την αξιοπρέπεια του απαχθέντος ή διακινδυνεύοντος, αφού εν όψει της απολυτότητας της απαγόρευσης των βασανιστηρίων μια τέτοια παραδοχή είναι λήψη του ζητουμένου, ιδίως εν όψει και του ότι πάντως ο ανακρινόμενος σε κάθε περίπτωση απειλείται με ποινή από την πολιτεία για την πράξη του, ώστε να εξαναγκάζεται ψυχικά ήδη να αποκαλύψει κρίσιμα στοιχεία (βλ. Βαθιώτη 2010: 321-324, 2014: 1771-1773, βλ. επίσης Kargl 2011: 1176-1177. Πρβλ. ωστόσο Mitsch 2011: 654-655: όποιος παρεμποδίζει τον βασανιστή, φονεύει με ενεργητική συμπεριφορά -ούτε καν δηλαδή δια παραλείψεως- το απαχθέν θύμα!).

Ασφαλώς το πρόβλημα επανατίθεται όταν τα βασανιστήρια εκφεύγουν του πλαισίου του υπηρεσιακού (ιδιαίτερου) εγκλήματος. Ερωτάται τότε αν μπορεί να δικαιολογηθεί ο βασανιστής ιδιώτης. Η προσήκουσα απάντηση είναι και πάλι αρνητική: ο ιδιώτης δεν γνωρίζει την ανακριτική «χειροτεχνία» και μπορεί οι αντιδράσεις του να είναι ανεξέλεγκτες. Επίσης, η συμβολική φθορά της απαγόρευσης των βασανιστηρίων είναι και εδώ σημαντική. Το ότι το κράτος μολύνεται ηθικά όταν βασανίζουν οι λειτουργοί του δεν σημαίνει ότι εξ αντιδιαστολής οι ιδιώτες δικαιούνται να βασανίζουν. Η απαγόρευση για το κράτος κορυφώνει απλώς μια αποδοκιμασία που απευθύνεται σε όλους. Η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας τριτενεργεί εξ ορισμού, εκχώρηση του βασανίζουν σε ιδιώτες συνεπώς δεν νοείται (Βαθιώτης 2010: 327-331, 2014: 1773-1775, Kargl 2011: 1173-1174).

Η δικαιολόγηση των βασανιστηρίων είναι λοιπόν αδύνατη υφ' οιανδήποτε έποψη (Συμεωνίδου-Καστανίδου 2013: 105-126). Αλλά και η προσφυγή στη μοναδικότητα και το ανεπανάληπτο των οριακών καταστάσεων που θα επέτρεπαν την πραγμάτευση της σχετικής ύλης υπό την έποψη της παροχής συγγνώμης δεν βοηθά. Η «ενικότητά» τους είναι αμφίβολη, αφού μπορεί να υπολαμβάνεται δυνάμει σχεδόν πάντοτε, τρέποντας κατ' ουσίαν και πάλι ένα μη σταθμίσιμο αγαθό σε μετρήσιμο μέγεθος. Αλλά και όπου αυστηρά απορρίπτεται η γενικευσιμότητα του «φενκτού της υπαιτιότητας», δυσχερώς μπορεί αυτό να ευνοήσει πρόσωπα που ως εκ της φύσης του υπηρεσιακού τους ρόλου έχουν εξοικειωθεί στην μη έκθεσή τους σε ψυχική πίεση που αίρει τον υποκειμενικό καταλογισμό (Βαθιώτης 2010: 338-342, 2014: 1782-1783).

Απομένει λοιπόν μήπως ως λύση ένας «ήρωας» (!), ο οποίος, αναλαμβάνο-

ντας το ρίσκο να τιμωρηθεί, μπορεί να σώσει τα διακυβευόμενα έννομα αγαθά προβαίνοντας σε βασανιστήρια; (βλ. περί αυτού Βαθιώτη 2010: 293, 342, 344. Ο Erb (2008: 122-123) μιλά επί πλέον για επιβεβλημένο θάρος που, μια και οι ήρωες σπανίζουν στις μέρες μας, πρέπει να ανταμείβεται -με ατιμωρησία προφανώς!). Αυτό μοιάζει να υποστηρίζεται ορισμένως και δεοντικά, έστω και εν γνώσει της επιτελεστικής αντίφασης στην οποία περιέρχεται έτσι κανείς (κάτι τέτοιο διαφαίνεται στην -κανονιστικά αυτοαναιρούμενη- κλήση του Βαθιώτη 2014: 1783-1784, να προβεί ο «Δυτικός Ήρωας» στο έγκλημα του βασανισμού για να καταστεί «συμμετρική» η πάλη της Δύσεως προς τις αντίμαχές της «ηρωϊκές» κοινωνίες, όπως π.χ. αυτές της πολεμοχαρούς ισλαμικής θεοκρατίας, παράλληλα δε να διαφυλαχθεί ως κόρη οφθαλμού το απαραβίαστο της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας!). Η κλήση αυτή μπορεί να είναι (ως δεοντικά αντιφατική, ακριβέστερα δε όχι παρά την αντίφαση, αλλά ακριβώς εξ αιτίας της) διανοητή μόνο σε ένα ριζικά εξωδικαικικό-πολιτικό ερμηνευτικό πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο δεν είναι το πλαίσιο του κράτους δικαίου, αλλά ένα πλαίσιο που εξ ορισμού το θέτει εκποδών. Ένα κράτος που ανέχεται τα βασανιστήρια θα τείνει εκ των πραγμάτων να τα θεσμοποιεί «ομαλοποιώντας» τα (οπότε και θα τείνει να απαλλαγεί και από «πολυτελείς» σταθμίσεις άρσης του αδίκου!). Καμία ωφελμιστική ή αρετολογική σκοπιά δεν μπορεί λοιπόν να δικαιολογήσει ένα «ενάρετο βασανιστή» (virtuous torturer). Τέτοιο πράγμα δεν υπάρχει (Forcese 2008: 862-870).

4. Είναι το έννομο αγαθό των εθνικών δικαιωμάτων διαφορετικό αυτού της διεθνούς νομοθέτησης;

Η απάντηση και εδώ πρέπει να είναι αρνητική. Το απαξιολογικό βάθος των βασανιστηρίων δεν αναστοχάζεται επαρκώς π.χ. η άποψη που εγκλωβίζει τη σχετική απαγόρευση σε κάποιο «δικαίωμα συμμετοχής στο κράτος» (βλ. σχετικά Spirakos 1990: 170 κ.επ., ιδίως 195-198, 207-236). Όπως και να το δει κανείς, θα επρόκειτο τότε για ένα μάλλον «θετικό» δικαίωμα, για την ανάγκη να υποληφθεί ένα status positivus του συναφούς δικαιικού αιτήματος του θιγομένου. Όμως, η απαγόρευση συμμετοχής στην κρατική λειτουργία δεν είναι παρά ένα (μάλλον δευτερεύον) σύμπτωμα της προσβολής μιας θεμελιωδέστερης πρωτεύουσας απαγόρευσης, του απαραβίαστου της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Υπ' αυτήν την έποψη, αν κάποιος έπρεπε να ταξινομήσει το δικαίωμα καθεστώς του θιγομένου, θα έπρεπε μάλλον να μιλήσει για ένα status negativus par excellence. Ακριβολογώντας όμως, δεν πρόκειται ούτε περί αυτού. Η απαγόρευση των βασανιστηρίων προφανώς δεν είναι ομοειδής με την προσβολή

του συνεταιρίζεσθαι, του συνέρχεσθαι ή της κοινωνικής ασφάλειας, δεν εξαντλείται όμως ούτε σε δικαιώματα όπως η ελευθερία της έκφρασης ή η ιδιωτικότητα. Πρόκειται αντίθετα για το υπόβαθρο κάθε δικαιώματος, για ό,τι μετά τη Hannah Arendt μπορεί να αποκαλείται «δικαίωμα να έχουμε δικαιώματα» (βλ. τις θρυλικές πλέον σελίδες γι' αυτό σε: Arendt 2006: 601-625, αυτού δε -στο πνεύμα μιας ριζοσπαστικότερης ερμηνείας του - και Butler 2015: 42-73). Μόνο αυτή η σκοπιά επιτρέπει να αντιληφθούμε όλες τις άλλες προσβολές δικαιωμάτων από τα βασανιστήρια ως απορροές της προσβολής αυτού του «υπερδικαιώματος». Ασφαλώς, ο καθορισμός ενός εννόμου αγαθού επισυμβαίνει στο πλαίσιο του θετικού νόμου, του δευτερογενούς κυρωτικού κανόνα (διατυπωμένου στις εκάστοτε πρόνοιες των εθνικών ποινικών δικαίων), όμως αυτό δεν αποκλείει (ίσα-ίσα επιτάσσει!) μια ανάλυση βάθους στο επίπεδο του πρωτογενούς κανόνα, όταν αυτός είναι ποιοτικά διαφορετικός του συναφούς δευτερογενούς ως αξιακά υπερχειλής έναντι της ενδοσυστηματικής κατάταξης της θετικής πρόνοιας που αποτυπώνει τον τελευταίο. Ενώ λοιπόν κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει π.χ. με τον πρωτογενή κανόνα «ου φονεύσεις» (η θετική πρόνοια κατά της ανθρωποκτονίας μπορεί να τον απορροφήσει ικανοποιητικά), είναι ακριβώς η περίπτωση των βασανιστηρίων που συνιστά το υπόδειγμα της εν λόγω αξιακής υπερχείλισης.

Ούτε η «ελευθερία» (έτσι π.χ. Συμεωνίδου-Καστανίδου 2009: 5), ούτε η «υπηρεσία», ούτε «το πολίτευμα», ούτε, πολύ περισσότερο «συμμετοχικά κουπόνια» μπορούν λοιπόν να απορροφήσουν το ηθικό Κακό των βασανιστηρίων. Και ναι μεν, βέβαια, η αοριστία ενεδρεύει, αλλά ένα ηθικό «Faktum» δεν μπορεί να στρεβλώνεται και να σμικρύνεται για να ανακουφίζεται ο θετικιστής δογματικός! Αυτό που προστατεύεται είναι μια θεμελιώδης ηθική αξίωση του προσώπου, όχι τόσο οντολογικά δεδομένα ή στοχεύσεις του δόλου του δράστη (πρβλ. όμως κριτικά επ' αυτών ως προς την αρχή της νομιμότητας, Kargl 2011: 1184-1187). Στα βασανιστήρια (όπως και αλλού όπου προελαύνει πλέον ένας ηθικά πυκνός ποινικοδικαιικός λόγος) αποδεικνύεται ότι όλα τα σημαντικά δικαιο-ηθικά προβλήματα είναι όσα το θετικιστικό δίκαιο αδυνατεί να επιλύσει! Απέναντι στο διακύβευμα της προστασίας του πυρήνα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων το ποινικό δίκαιο οφείλει επί τέλους να αυτοκατανοηθεί ως εξόχως πολιτικό δίκαιο (για μια τέτοια ανάγνωση της ποινικής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. αντιπροσωπευτικά Παπαχαραλάμπους 2008: 74-78).

5. Το άδικο των βασανιστηρίων ως συστημικό άδικο

Είναι λοιπόν αναγκαίο να μην παραπλανάται κανείς από -και αλλού στο ποι-

νικό δίκαιο απαντώσες- οριακές (ανεκτές επί τέλους εν ανάγκη, καίτοι ατελώς επιλυόμενες) περιπτώσεις. Αντίθετα, πρέπει να υπογραμμίζεται ο συστημικός χαρακτήρας του εγκλήματος ως η καίρια παράμετρος. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να τονιστούν τα εξής:

(1) Η οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είναι «ιδεατή», όταν αυτά θίγονται από τα βασανιστήρια, ώστε να μπορεί κανείς να προβαίνει σε «συμψηφισμούς» και «εκπτώσεις» σε σχέση με την απόλυτη φύση της απαγόρευσης των τελευταίων. Καθώς το ανθρώπινο σώμα είναι η καρδιά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οικουμενικότητα γίνεται οιονεί-απτή, ξεπερνά τα εθνικά σύνορα και αποκλείει σχήματα φίλου/εχθρού, που θα δικαιολογούσαν σταθμιστικές σκοπιές, στο βαθμό που αυτά υπερβαίνουν μια συγκρουσιακή αντίληψη του Πολιτικού (όπου ενδεχομένως να διατηρούν την αξία τους) και εισβάλλουν πλέον στον πυρήνα της ανθρωπο-βιο-λογίας (ανάλογα βλ. και Cotterrell 2011: 11-14). Μια οργανωμένη διείσδυση στον πυρήνα του ανθρωπίνου προσώπου δεν μπορεί να σμικρύνεται στο πλαίσιο σποραδικών ευθυνών ατόμων.

(2) Κάθε εσκεμμένη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στο πλαίσιο ιεραρχικής σχέσης εξουσίας είναι πράξη υπαγωγή *prima facie* στο αξιόποιο των βασανιστηρίων, κατ' αρχήν δε στο σκληρό τους πυρήνα: το αξιόποιο της πράξης ως εξευτελισμού ή απάνθρωπης μεταχείρισης λειτουργεί μόνο εφεδρικά, για να αποκλείσει δηλαδή ασφαλέστερα τη διαφυγή της κρίσιμης ποινικής ύλης στις σωματικές βλάβες ή άλλες προσβολές της «υπηρεσίας» (Συμεωνίδου-Καστανίδου 2013: 55-85, 2009: 6-7, 10-11). Το τεκμήριο υπαγωγής, όταν οι πράξεις βιάς τελούνται στο πλαίσιο ιεραρχικής σχέσης εξουσίας, ακόμη και όταν δεν τελούνται χάριν εκπλήρωσης υπηρεσιακού καθήκοντος (Συμεωνίδου-Καστανίδου 2009: 9, Powles 2009: 339, Kargl 2011: 1178-1179), αναδεικνύει ακριβώς το συστημικό χαρακτήρα των βασανιστηρίων.

(3) Τα βασανιστήρια αποτελούν επίσης και σύμπτωμα μιας βαθύτερης αλλοίωσης των ισορροπιών μεταξύ των πολιτειακών εξουσιών, μιας δύναμει αποδιαφοροποίησης των κανονιστικά διακριτών μεταξύ τους εξουσιών της συνταγματικής δημοκρατίας, όπως π.χ. φάνηκε στις προνομίες του Προέδρου των ΗΠΑ έναντι της αδιάσπικτης απαγόρευσης των βασανιστηρίων, την οποία αυτές οι προνομίες έτειναν να καθιστούν γράμμα κενό (βλ. Abrams 2006: 1125-1126).

(4) Ο συστημικός χαρακτήρας των βασανιστηρίων φαίνεται και από το ότι προϋποθέτουν μια σχετική υποδομή «εκπαίδευσης» που δεν νοείται χωρίς στρατηγική εμπλοκή του κράτους. Η «αυτοκρατορική» πολιτική των ΗΠΑ π.χ. έχει μετατρέψει με τον τρόπο αυτό τα βασανιστήρια σε θεσμό (βλ. π.χ. Iadicola 2010: 37, 44). Το δυσώδες αμερικανικό (ορισμένως όμως όχι λιγότερο

και ευρωπαϊκό) παράδειγμα καταρρίπτει τον αφελή και ιδεολογικό ισχυρισμό περί του ότι δήθεν μόνον δικτατορίες και «ολοκληρωτικά» κράτη βασανίζουν (βλ. π.χ. ανάλογα Erb 2008: 115-117) και αναδεικνύει την κρατική πρακτική βασανισμών ως δομικά ομόλογη του οργανωμένου εγκλήματος. Τα χαρακτηριστικά του είναι η χρήση ιδεολογικών πομπολύγων, ο ευφημισμός ως προς τον χαρακτηρισμό τους, η γραφειοκρατική και συντονισμένη, με τη συμμετοχή περισσότερων δρώντων, οργάνωσή τους, η μετατροπή τους σε επαγγελματική «ρουτίνα», η αδιαφάνεια, ενισχυμένη από μηχανισμούς λογοκρισίας και άρνησης ευθύνης και, ασφαλώς, η γενικευμένη ατιμωρησία (Huggins 2010: 85, Forcese 2008: 856-857). Ιστορικά άλλωστε έχει καταδειχθεί η άνετη εξοικείωση των δυτικών «δημοκρατιών» με την πρακτική των βασανιστηρίων, όπως π.χ. έχει καταγραφεί διαχρονικά κατά την καταστολή του βορειοϊρλανδικού κινήματος αυτοδιάθεσης από τους Άγγλους, όπου μάλιστα η αποδοκιμασία των βασανιστηρίων από τα δικαστήρια είναι δειλή και στην πράξη χωρεί μόνο κάτω από όρους εκπλήρωσης από τα θύματα ενός δυσβάστακτου βάρους απόδειξης, όπως π.χ. φαίνεται στο σκεπτικό της (κατά τα λοιπά καταδικαστικής, ασφαλώς, για τα βασανιστήρια) πλειοψηφίας της Βουλής των Λόρδων στην *A and Others v Secretary of State for the Home Department (No 2)*(2006) (βλ. σχετικά McColgan 2011, και ειδικά 183-187, 204-205, Powles 2009: 340). Ας σημειωθεί άλλωστε, ότι και υπό «κανονικές» συνθήκες, οι αποδεικτικές περιπλοκές σε υποθέσεις υπαγωγίμες στο άρθρο 3 της ΕΣΔΑ είναι εξ ορισμού συχνές (βλ. π.χ. ζητήματα αποδεκτού μαρτυρίας στην *Γενικός Εισαγγελέας v Ευσταθίου κ.ά.* ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου Κύπρου (2010), επί της οποίας βλ. και Παπαχαραλάμπους 2010).

(5) Γενικότερα όμως, η καταφυγή στα βασανιστήρια ως συστηματική κρατική πρακτική μαρτυρά μια ανομική μεταστροφή του συνταγματικού δημοκρατικού κράτους. Στη θέση του δικαιικού λόγου υπεισέρχεται η *'raison d'État'* υπό τη μορφή της διαχείρισης με μη προβλέψιμες μεθόδους μιας «κατάστασης εξαίρεσης», όπως μας την έχει ανάγλυφα περιγράψει ο Agamben (2006). Αυτή η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί έτσι το τέλος του πολιτικού φιλελευθερισμού και του κράτους δικαίου στο όνομα μιας μονομερώς αντιληπτής και αυταρχικά επιβαλλόμενης παγκοσμιοποιημένης ασφάλειας, που πρέπει να τύχει προάσπισης με πολεμικά μέσα, ώστε η νομική καταστολή να παίρνει τη μορφή σταυροφορίας και η πολεμική στάση να παρενδύεται νομικά μέσα και σχήματα. Αλλά αυτό δεν είναι τίποτε άλλο από, ότι έχει περιγραφεί ως «έγκλημα του κράτους» (*'state crime'*) και δεν μπορεί να καταλήξει πουθενά αλλού παρά σε ένα αστυνομικό κράτος εχθρικό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα (Chouliaras 2010, σελ. 243-245). Ολόκληρη άλλωστε η δυτική πολιτική ρητορική που ευνοεί τη θεσμοποιημένη αυτή ανομία λογοκρίνει προκαταβο-

λικά κάθε εναλλακτική θεώρηση των πραγμάτων, επικαλούμενη τον επείγοντα χαρακτήρα των καταστάσεων και την ιερότητα των δικαιωμάτων, χάριν των οποίων οι έκτακτες δράσεις αναλαμβάνονται. Το σενάριο της «ωρολογιακής βόμβας» γενικεύεται έτσι πλανητικά (βλ. μια κριτική προσέγγιση του ζητήματος και σε Μπελαντή 2000: 338 κ.επ.).

(6) Σε ένα βαθύτερο επίπεδο δικαιολογιακής ανάλυσης εγγίζει κανείς τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που άγουν στην παραγωγή των εκτάκτων καταστάσεων μεγιστοποίησης της ασφάλειας σε βάρος της ελευθερίας και των δικαιωμάτων, συνθήκες που δεν είναι άλλες από την κεφαλαιοκρατική απληστία και την υπό συνθήκες αγριότητας καθολική εμβάθυνση των κοινωνικών ανισοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο (βλ. συναφώς τους εύστοχους στοχασμούς του Μανωλεδάκη 2004: 24-26).

6. «Δίκαιο του Εχθρού»;

Μήπως όμως τα βασανιστήρια μπορούν να νομιμοποιηθούν βάσει της γιακομπσιανής κατασκευής περί «δικαίου του εχθρού»; Όπως είναι γνωστό, αυτή εισηγείται για ορισμένες κατηγορίες άκρως επικινδύνων και απρόσιτων στις κλήσεις του δικαίου εγκληματιών μια εξαιρετικού τύπου αυστηροποίηση, βασισμένη στην άρνηση τους ως προσώπων (για το δίκαιο του εχθρού βλ. αναλυτικά και Βαθιώτη 2010, Μέρος Β΄, που τελικά φαίνεται να το απορρίπτει ως προς τα βασανιστήρια: Βαθιώτης 2014: 1776-1777). Θεωρώ ότι το δίκαιο του εχθρού δεν άπτεται της προβληματικής των υποθετικών δικαιολογήσεων των βασανιστηρίων. Εάν μπορεί να αξιοποιηθεί ως πρόταση, τούτο είναι δυνατό μόνο στο πλαίσιο ενός ποινικού δικαίου στρατευμένου στη δημοκρατική προστασία ευάλωτων ομάδων, δικαίου που, υπερβαίνοντας τη συντηρητική-κρατιστική ερμηνεία του συστημικού προτάγματος, υπογραμμίζει όχι τον κρατικό αυταρχισμό, αλλά αντίθετα τα δικαιώματα, ενισχύοντας και ενδυναμώνοντας τα υποκείμενα-φορείς τους (βλ. αναλυτικά Papacharalambous 2007, 2011: 539-542, Παπαχαρολάμπους 2011: 1417-1420). Ο απόλυτος σεβασμός των θεμελιωδών δικαιικών αρχών, μεταξύ των οποίων η ανθρώπινη αξιοπρέπεια προβάλλει ως τουλάχιστον πρώτη μεταξύ ίσων, καθιστά τα βασανιστήρια απορριπτέα αναφανδόν (βλ. αναλυτικά Papacharalambous 2015: 42-43 και ήδη Παπαχαρολάμπους 2003: 196-201). Για ένα «δίκαιο του εχθρού» που σέβεται τις δικαιοκτές αρχές ενός δημοκρατικού κράτους, ο εχθρός είναι ο βασανιστής.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδρουλάκης, Ν. (2007). «...να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας», Ποινικά Χρονικά ΝΖ', σελ. 865-873.
- Βαθιώτης, Κ. (2010). Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας». Από την σανίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Βαθιώτης, Κ. (2014). «Βασανιστήρια για την αποτροπή τρομοκρατικής επίθεσης: Απολύτως απαγορευμένα ή κατ' εξαίρεσιν επιτρεπτά;» Νομικό Βήμα 62, σελ. 1759-1784.
- Βογιατζής, Π. (2006). The obligations of police authorities under Article 3 CEDH (χειρόγραφο στην κατοχή μου). Εισήγηση στο Σεμινάριο εργασίας της ΕΥ-ΝΟΜΙΑΣ σχετικά με την εποπτεία των αστυνομικών αρχών από τους θεσμούς των Συνηγόρων του Πολίτη (Σύρος, 1-3.6.2006), σελ. 1-12.
- Γαλανού, Μ. (2014). Άρθρο 3 ΕΣΔΑ. «Απαγόρευση των βασανιστηρίων. Β. Ουσιαστικά Ζητήματα», στο: Λ. Κοτσαλή (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 75-102.
- Γιόκαρης, Α. & Παζαρτζή, Φ. (2012). Εθνική και Διεθνής Ποινική Καταστολή των Διεθνών Εγκλημάτων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α. (1998). Παρατηρήσεις σε ΜΟΕφΘεσ 46-48, Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 51.
- Μανωλεδάκης, Ι. (2004). Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια. Το τρίπτυχο της ιδανικής Πολιτείας, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Μπελαντής, Δ. (2000). «Συνέπειες από τη θέση του 'ενόπλου ανθρωπισμού': Διευρυμένη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή νομιμοποίηση του πολέμου;» Δικαιώματα του Ανθρώπου, 6, σελ. 289-364.
- Παπαχαραλάμπους, Χ. (2003). Φυσιοκρατία και κανονιστικό πρόταγμα. Αιτιότητα και αντικειμενικός καταλογισμός ως θεμέλια της γενικής θεωρίας του αδικήματος, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Παπαχαραλάμπους, Χ. (2008). «Η μαζική δημοκρατία à la Guantánamo και ο C. Schmitt (ή η απωθημένη αναδοχή μιας 'pensée maudite')», Δικαιώματα του Ανθρώπου 37, σελ. 27-78.
- Παπαχαραλάμπους, Χ. (2010). «Παρατηρήσεις σε Ανώτατο Δικαστήριο Κύπρου, Γενικός Εισαγγελέας ν Ευσταθίου κ.ά. (Ποινική Έφεση υπ' αρ. 56/2009) της 29.3.2010», Λυσίας, τεύχος 3-4, σελ. 81-83.
- Παπαχαραλάμπους, Χ. (2011). «Δικαιοπολιτικός Φιλελευθερισμός και 'Μηδενι-

- κή Ανοχή'. Από τον 'Υπόλογο' στον 'Εχθρό';», στον: Τμητικό Τόμο για τον Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Τόμος II, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 1411-1423.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2009). «Η έννοια των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας στον Ποινικό Κώδικα», Ποινικά Χρονικά ΝΘ', σελ. 3-11.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2013). Κατάχρηση εξουσίας και ανθρώπινα δικαιώματα, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Ξενόγλωσση

- Abrams, N. (2006). «Developments in US Anti-terrorism Law. Checks and balances undermined», *Journal of International Criminal Justice* 4, σελ. 1117-1136.
- Acquaviva, G. (2010). «War Crimes at the ICTY: Jurisdictional and substantive issues», στο: R. Bellelli (εκδ.), *International Criminal Justice. Law and Practice from the Rome Statute to its review*, Ashgate, Farnham κ.α., σελ. 295-310.
- Agamben, G. (2006). Κατάσταση Εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα, μτφρ. Μ. Οικονομίδου, Πατάκης, Αθήνα.
- APT / Association for the Prevention of Torture (2006). Establishment and designation of national preventive mechanisms, APT, Geneva, Switzerland.
- APT (2007). Defusing the ticking bomb scenario. Why we must say No to torture, always, APT, Geneva, Switzerland.
- APT & CEJIL/Center for Justice and International Law (2008). Torture in International Law. A guide to jurisprudence, Geneva, Washington.
- Arendt, H. (2006). *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*, Piper, München, Zürich.
- Becket, J. (1970). The Greek Case Before the European Human Rights Commission, *Human Rights*, 1 (1), σελ. 91-117.
- Butler, J. & Spivak, G. Ch. (2015). Τραγουδώντας τον Εθνικό Ύμνο. Γλώσσα, πολιτική και το δικαίωμα του ανήκειν, μτφρ. Μ. Καραβαντά, Τόπος, Αθήνα.
- Chouliaras, A. (2010). «The reason of state: Theoretical inquiries and consequences for the criminology of state crime», στο: W. Chambliss, R. Michailowski & R. Kramer (εκδ.), *State crime in the global age*, Willan, Cullompton, σελ. 232-246.
- Colvin, M. & Cooper, J. (2009). «Introduction», στο: M. Colvin & J. Cooper (εκδ.), *Human Rights in the investigation and prosecution of crime*, Oxford UP, Oxford, σελ. 1-21.
- Constable, M. (2001). «The silence of law. Justice in Cover's 'Field of Pain and Death'», στο: A. Sarat (εκδ.), *Law, violence, and the possibility of justice*, Princeton UP, Oxford, σελ. 85-100.

- Cotterell, R. (2011). «Justice, dignity, torture, headscarves: Can Durkheim's Sociology clarify legal values?» *Social & Legal Studies. An International Journal*, 20 (1), σελ. 3-20.
- Cover, R. (1995). «Violence and the world», στο: M. Minow, M. Ryan, & A. Sarat (εκδ.), *Narrative, violence, and the law*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, σελ. 203-238.
- DeGusman, M. (2011). «Crimes against humanity», στο: W. Schabas & N. Bernaz (εκδ.), *Routledge Handbook of International Criminal Law*, Routledge, London, New York, σελ. 121-137.
- Dörmann, K. (2008). «War Crimes», στο: O. Triffterer (έκδ.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, 2η έκδ., Beck & Co., München, γ.α., σελ. 300-330.
- Dostoyevsky, F. (χ.χ.). *Αδερφοί Καραμαζώφ*, μτφρ. Δ. Παπαδόπουλος, Τόμος Α΄, Αφοί Νάστου, Θεσσαλονίκη.
- Erb, V. (2008). «Zur strafrechtlichen Behandlung von 'Folter' in der Notwehr-lage», στο: *Festschrift für M. Seebode, De Gruyter, Berlin*, σελ. 99-123.
- Forcese, C. (2008). «The myth of the virtuous torturer: Two defences of the absolute ban on torture», *Osgoode Hall Law Journal*, σελ. 853-870.
- Gaeta, P. (2010). «The history and the evolution of the notion of international crimes», στο: Bellelli, *International Criminal Justice*, όπ.π., σελ. 169-180.
- Gerry, Al. (2009). «Obligation to prevent crime and to protect and provide redress to victims of crime», στο: M. Colvin & J. Cooper (εκδ.), *Human Rights in the investigation and prosecution of crime*, Oxford UP, Oxford, σελ. 423-446.
- Gómes Navajas, J. (2011). «Darf der Staat foltern?», στο: *Festschrift für K. Roxin*, Bd. 1, De Gruyter, Berlin, New York, σελ. 627-638.
- Hall, Chr. (2008). «Crimes against humanity», στο: Triffterer, *Commentary on the Rome Statute*, όπ.π., σελ. 183-205, 221-229, 237-255, 263-273.
- Huggins, M. (2010). «Modern institutionalized torture as state-organized crime», στο: Chambliss & Co., *State crime*, όπ.π., σελ. 83-102.
- Iadicola, P. (2010). *The centrality of empire in the study of state crime and violence*, στο: Chambliss & Co., *State crime*, όπ.π., σελ. 31-44.
- IIHR / Inter-American Institute of Human Rights (2005). *Optional Protocol to the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. A Manual for Prevention*, Geneva, Costa Rica.
- Kargl, W. (2011). «Aussageerpressung und Rettungsfolter», *Festschrift für I. Puppe*, Duncker & Humblot, Berlin, σελ. 1163-1187.
- McColgan, Ail. (2011). «Lessons from the past? Northern Ireland, terrorism now and then, and the Human Rights Act», στο: T. Campbell, K. D. Ewing & A.

- Tomkins (εκδ.), *The legal protection of human rights. Sceptical essays*, Oxford UP, Oxford, σελ. 177-206.
- Mallinder, L. (2011). «Amnesties», στο: Schabas & Bernaz, *Routledge Handbook of International Criminal Law*, όπ.π., σελ. 419-434.
- Margueritte, Th. (2011). «International criminal law and human rights», στο: Schabas & Bernaz, *Routledge Handbook of International Criminal Law*, όπ.π., σελ. 435-52.
- Mitsch, W. (2011). «Verhinderung lebensrettender Folter», σε: FS-Roxin, Bd. 1, όπ.π., De Gruyter, Berlin, New York, σελ. 639-655.
- Neiman, S. (2006). *Das Böse denken. Eine andere Geschichte der Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- O'Mara, Sh. (2015). *Why torture doesn't work: The neuroscience of interrogation*, Harvard UP, Cambridge, Mass.
- Papacharalambous, C. (2007). «The Penal Law of the Foe: Beyond Liberalism, Ποινικός Λόγος, σελ. 819-824.
- Papacharalambous, C. (2011). «The adult judicial system» (discussant: N. Padfield), στο: L.K. Cheliotis & S. Xenakis (εκδ.), *Crime and punishment in contemporary Greece: International comparative perspectives*, P. Lang, Oxford, σελ. 537-550.
- Papacharalambous, C. (2015). «The Penal Law of the Foe revisited: Politically overcoming liberalism or trivially regressing to state's glorification?» *European Journal of Law Reform* 17(1), σελ. 33-46.
- Piacente, N. (2010). «Addressing the impunity gap through cooperation», στο: Bellelli, *International Criminal Justice*, όπ.π., σελ. 241-263.
- Pocar, F. (2010). «The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia», στο: Bellelli, *International Criminal Justice*, όπ.π., σελ. 67-77.
- Powles, St. (2009). «Evidence», στο: M. Colvin & J. Cooper (εκδ.), *Human Rights in the investigation and prosecution of crime*, Oxford UP, Oxford, σελ. 311-346.
- Reydams, L. (2011). «The rise and fall of universal jurisdiction», στο: Schabas & Bernaz, *Routledge Handbook of International Criminal Law*, όπ.π., σελ. 337-354.
- Scarry, E. (1985). *The body in pain: The making and unmaking of the world*, Oxford UP, Oxford.
- Scharf, M. & Day, M. (2011). «The ad hoc international criminal tribunals. Launching a new era of accountability», στο: Schabas & Bernaz, *Routledge Handbook of International Criminal Law*, όπ.π., σελ. 51-66.
- Seibert-Fohr, A. (2009). *Prosecuting serious Human Rights violations*, Oxford UP, Oxford.

- Spinellis, D. (2008). «Darf Folter als Nothilfe in extremen Fällen angewandt werden»? στο: FS-Seebode, όπ.π., De Gruyter, Berlin, σελ. 387-399.
- Spirakos, D. (1990). Folter als Problem des Strafrechts, Peter Lang, Frankfurt a.M.
- Viseur Sellers, P. & Benion, E. (2008). «War Crimes», στο: Triffterer, Commentary on the Rome Statute, όπ.π., σελ. 425-431.
- Wylter, E. & Castellanos-Jankiewicz, L.-A. (2011). «State responsibility and international crimes», στο: Schabas & Bernaz, Routledge Handbook of International Criminal Law, όπ.π., σελ. 385-405.
- Zappalà, S. (2005). Human Rights in International Criminal Proceedings, Oxford UP, Oxford.

Δικαστικές αποφάσεις

- A and Others v Secretary of State for the Home Department (No 2) (2006) 2 AC 221 (HL).
- Ανώτατο Δικαστήριο Κύπρου, Γενικός Εισαγγελέας v Ευσταθίου κ.ά.(Ποινική Έφεση υπ' αρ. 56/2009) της 29.3.2010, Λυσίας, τεύχος 3-4, σελ. 64-81.
- E v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary and Another (Northern Ireland Human Rights Commission and Others intervening) (2008) 3 WLR 1208 (HL).
- ECHR, Assenov v Bulgaria (1998) 28 EHRR 652.
- ECHR, Austria v Italy (1963) 6 Yearbook 740.
- ECHR, Aydin v Turkey (1997) 25 EHRR 251.
- ECHR, Bati et al. v Turkey (2004), 1st Section (Appl. Nos 33097/96 and 57834/00).
- ECHR, Chahal v UK (1996), 23 EHRR 413.
- ECHR, Egmez v Cyprus (2000) 4th Section (Appl. No 30873/96).
- ECHR, Elçi et al. v Turkey (2003), 4th Section (Appl. Nos 23145/93 and 2509/94) [final: 24.3.2004].
- ECHR, Gäfgen v Germany (2010), Grand Chamber (Appl. No 22978/05).
- ECHR, Ilhan v Turkey (2002) 34 EHRR 36.
- ECHR, Ireland v UK(1978) 2 EHRR 25.
- ECHR, Keenan v UK (2001) 33 EHRR 38.
- ECHR, McGlinchey et al. v UK (2003) 37 EHRR 41.
- ECHR, Poltoratskiy v Ukraine (2003), 4th Section (Appl. No 38812/97).
- ECHR, Rehbock v Slovenia (2000) 1st Section (Appl. No 29462/95).
- ECHR, Ribitsch v Austria (1995) 1996 21 EHRR 573.
- ECHR, Selmouni v France (1999) 29 EHRR 403.
- ECHR, Yaman v Turkey (2004), 1st Section (Appl. No 32446/96).

ECHR, *Zontul c. Grèce* (2012), Première Section (Requête n° 12294/07).
ICTR, *Akayesu* (1998) (ICTR-96-4), Trial Chamber Judgment.
ICTY, *Brđanin* (2007) (IT-99-36-A), Appeals Chamber Judgment.
ICTY, *Furundžija* (2000) (IT-95-17/1-A), Appeals Chamber Judgment.
ΜΟΕφΘεσ 46-48/1997, Ποινική Δικαιοσύνη 1998, σελ. 50-51.
ΣυμβΕφΘεσ 608/1998, Υπεράσπιση 1999, σελ. 459-469.
ΣυμβΠλημΘεσ 1437/1997, Υπεράσπιση 1999, σελ. 455-459.
US App. *Filártiga v Peña-Irala*, 630 F.2d 876 (1980) (2d Cir.).

Κατανοώντας τη διαφθορά

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΡΟΝΤΖΑΣ

Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών και Ψυχολογίας,

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Στο κείμενο, επιχειρείται η σκιαγράφηση του πλαισίου επιστημονικής προσέγγισης του φαινομένου της διαφθοράς, μέσω της διαχείρισης των τριών πυλώνων του, του εννοιολογικού, του πραγματολογικού και του υπολογιστικού. Η «ανακάλυψη» του φαινομένου της διαφθοράς τα τελευταία χρόνια, είναι γεγονός ότι οδήγησε σε συσκοτίσεις (επιστημονικές και μη), τόσο των εννοιολογικών αποδόσεων του φαινομένου, όσο και των αποτυπώσεων του πραγματολογικού του στοιχείου (μορφών του στην πράξη ανά χώρα ανά τον κόσμο), ακόμη δε περισσότερο σε επίπεδο πολιτικών διαχειρίσεων (όχι απαραίτητα αντιμετώπισεων) των μορφών του φαινομένου ανά τον κόσμο. Συσκοτίσεις που προήλθαν από την τεράστια παραγωγή μελετών του πολυσχιδούς αυτού φαινομένου, από μελετητές ανά τον κόσμο υπηρετούντων διαφορετικές επιστημονικές πειθαρχίες. Με αυτές τις αφετηρίες, στο κείμενο καταγράφεται ο αξιακός βηματισμός μελέτης και ταυτόχρονα αποδέσμευσης των επιστημονικών προσεγγίσεων του πολυσύνθετου και πολυδιάστατου αυτού φαινομένου της διαφθοράς, από εννοιολογικούς περιορισμούς (κατάχρηση δημόσιας θέσης για όφελος, εγκλήματα διαφθοράς) και από εγκλωβισμούς προσεγγίσεων του φαινομένου μεταξύ αξόνων (σημαντικών βεβαίως για συγκεκριμένες μορφές του φαινομένου και για συγκεκριμένες χώρες ανά τον κόσμο), αυτών της ποινικής διάστασης και της οικονομικής επίπτωσης. Τα ζητήματα αυτά, ενισχύονται με την ανάλυση του τρίτου πυλώνα του φαινομένου της διαφθοράς, αυτού του υπολογιστικού (δείκτες μέτρησης), μέσω τόσο της συμβολής του στους άλλους δύο πυλώνες (με νέα ζητήματα όπως ο ιδεότυπος της διαφθοράς και ο *homo corruptus*), όσο και μέσω του συσχετισμού του φαινο-

μένου της διαφθοράς, με κρίσιμα ζητήματα για τη σύγχρονη περίοδο των κρίσεων-μεταβάσεων, όπως αυτά της ανθρώπινης ανάπτυξης (που αναδεικνύουν δείκτες όπως ο δείκτης Αποτύπωμα Διαφθοράς).

Ο όρος διαφθορά, ιδιαίτερα ελκυστικός τα τελευταία χρόνια στη σύγχρονη εθνική και διεθνή βιβλιογραφία, έχει οδηγήσει στην εντατική παραγωγή μελετών του πολυσχιδούς αυτού φαινομένου, από ερευνητές σε παγκόσμιο επίπεδο, κινούμενων σε πεδία διαφόρων επιστημονικών αφητηριών και πειθαρχιών, γεγονός ενδεικτικό των φαινομένων στα οποία ο όρος αναφέρεται ή/και αποτυπώνει.⁴⁵⁸ Λόγω αυτής της «ξαφνικής» δημοτικότητας του όρου, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τόσο ως όρος, ως σύνολο φαινομένων, όσο και ως σύνολο αποτελεσμάτων, δεν είναι πάντοτε ιδιαίτερα σαφής, με άμεσες επιπτώσεις στις διαχειρίσεις του φαινομένου, τόσο σε επίπεδο εθνών-κρατών όσο και διεθνώς.

Η διαφθορά ως όρος, δεν αποτελεί δημιούργημα της νεωτερικότητας. Μπορεί να απαντηθεί σε προ-νεωτερικές κοινωνίες, σε μη δυτικές κοινωνίες ή σε κοινωνίες του τρίτου κόσμου. Η φύση της διαφθοράς και η πρωτοτυπία της, όχι βεβαίως ως κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής ή πολιτισμικής αποτύπωσης συγκεκριμένων ενεργειών στην ανθρώπινη ιστορία, αλλά ως αντικείμενο και φαινόμενο επιστημονικής μελέτης, οφείλει να αποτελεί πεδίο διεπιστημονικής προσέγγισης και ανάλυσης, ακόμα ίσως και διαμάχης. Η διαφθορά, ως πολύπλοκο σύνολο φαινομένων, δεν ήταν, δεν είναι και δεν θα είναι μονοδιάστατη. Τα σύνολα αυτά λειτουργούσαν, λειτουργούν και θα λειτουργούν αντιπαραθετικά, συνδυαστικά ή θα αλληλοσυγκρούονται, σε επίπεδο γένεσης, εκδήλωσης και επίπτωσής τους. Μας υποδεικνύει λοιπόν, ότι όταν ασχολούμαστε με το ζήτημα της διαφθοράς, θα πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί. Εύλογα τίθενται ερωτήματα όπως, γιατί σήμερα υπάρχει τόσο μεγάλο ενδιαφέρον (επιστημονικό, ακαδημαϊκό, κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό) περί διαφθοράς, πρώτα ως εννοιολογική αποτύπωση, ακολούθως ως πραγματικότητα και επίπτωση και βεβαίως ως διαχείριση. Η χρήση του όρου διαφθορά, αντανακλά περιπτωσιολογικές καταστάσεις για συγκεκριμένες χώρες ανά τον κόσμο, τις οποίες ερμηνεύει, αντιμετωπίζει ή υιοθετεί ο τοπικός πληθυσμός ή διάφοροι μελετητές αυτού, ως διαφθορά; Τί ακριβώς αντιλαμβάνεται, τί διαπραγματεύεται και διαχειρίζεται ως διαφθορά ο κάθε πολίτης, της κάθε χώρας ανά τον κόσμο; Το σύγχρονο ενδιαφέρον για το φαινόμενο, εκπορεύεται

---

458. Για τις πρώτες ολοκληρωμένες αναλύσεις του φαινομένου της διαφθοράς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο βλ. Πρόντζας, 2006, 2013, 2014.

από μια τάση προσέγγισής του, ως μιας έκπτωσης ηθικής (πολιτικής ή κοινωνικής), ως νομικής παρέκκλισης, ως οικονομικής παρέκκλισης και επίπτωσης, ή συμβαίνει κάτι σοβαρότερο και κρισιμότερο (ειδικά σε περίοδο παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και μεταβάσεων);

Οι προσφερόμενες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, παρά την έντονη -δημόσια πλέον- συζήτηση για το φαινόμενο, είναι ατελείς και ανολοκλήρωτες. Στον παγκοσμιοποιημένο πολιτισμό, το φαινόμενο της διαφθοράς, αποτελεί έναν από τους συνδετικούς κρίκους της γλώσσας, της θρησκείας και του δικαίου. Των τριών δηλαδή πυλώνων των ανθρωπίνων κοινωνιών, τουλάχιστον στον δυτικό πολιτισμό (Πανατζόπουλος 1956: 7). Με δεδομένο ότι με τη γλώσσα συνεννοούμαστε με τους ανθρώπους, με τη θρησκεία επικοινωνούμε με τον θεό, με το δίκαιο οργανώνουμε και ρυθμίζουμε την μεταξύ μας επικοινωνία, με τη διαφθορά καλύπτουμε όσα δεν μπορούν είτε να μας προσφέρουν είτε να ρυθμίσουν τα τρία αυτά στοιχεία.

Οι εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις (οι οποίες βεβαίως, δεν μπορούν να εξαντληθούν εδώ), μας οδηγούν στους τρεις άξονες, όπου και διαρθρώνεται το φαινόμενο της διαφθοράς. Τον εννοιολογικό, τον πραγματολογικό και τον υπολογιστικό. Τρεις άξονες που λειτουργούν ή πρέπει να λειτουργούν ταυτόχρονα για το σύνολο των μελετητών, τόσο σε επίπεδο σύλληψης του φαινομένου, ακόμα δε περισσότερο σε επίπεδο διαχείρισής του (ή αντιμετώπισης, όπου βεβαίως αυτό με βάση συγκεκριμένα κριτήρια για κάθε χώρα ανά τον κόσμο, κρίνεται απαραίτητο). Επιπρόσθετα, η διαχείριση των τριών αυτών αξόνων ή πεδίων, προϋποθέτει την υπέρβαση των παγιδεύσεων στις οποίες υποπίπτει το σύνολο σχεδόν των μελετητών του φαινομένου της διαφθοράς. Παγιδεύσεις που προκαλούνται τόσο από την προαναφερθείσα ελκυστικότητα του όρου, όσο και από την ίδια τη φύση του φαινομένου. Η αναγκαιότητα υπέρβασης αυτών των παγιδεύσεων, απορρέει αφετηριακά από το ότι, η διαφθορά -ανθρώπινο φαινόμενο η ίδια, ή ανακάλυψη-, ως μια αφενός καθαρά ορθολογική επιλογή (υπολογισμός κόστους-οφέλους) και αφετέρου ως πολιτισμική επιταγή ή επιταγή κουλτούρας, δεν εξαλείφεται εντελώς στο εσωτερικό των κοινωνιών και στις μεταξύ τους σχέσεις. Κάθε κοινωνία δε, οφείλει να αποφασίζει (με την προϋπόθεση ότι μπορεί και θέλει να το πράξει), ποιες μορφές θα εντάξει στο μαύρο πεδίο της διαφθοράς και με ποιες θα πορευθεί -λευκό πεδίο- (βλ. Lascoumes 2003: 37), στο ιστορικό της διηγεσής. Το περιγραμμα λοιπόν αυτών των παγιδεύσεων αφορά πρώτον, την προσέγγισή της διαφθοράς, ως καθολικού φαινομένου για ολόκληρο τον κόσμο. Το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση έφερε αντιμέτωπες χώρες όπου, η διαφθορά αποτελεί συστημικό χαρακτηριστικό τους, με άλλες όπου, αυτό δεν υφίσταται σε κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, ή πολιτισμικό επίπεδο (βλ. Πιρόντζα 2006), δεν

συνεπάγεται ότι είναι ένα φαινόμενο με καθολικές διαστάσεις σε παγκόσμια κλίμακα. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ο ασύμμετρος, ο μη ομοιογενής χαρακτήρας της, η μετεξέλιξή της -ως προς τις πηγές, πραγματολογικές αποτυπώσεις και επιπτώσεις-, με δεδομένο ότι οι ανθρώπινες δραστηριότητες που τη γεννούν, δεν είναι οι ίδιες στο χώρο και στο χρόνο των κοινωνιών, καθώς αν ήταν, το φαινόμενο θα ήταν κοινότυπο. Με άλλα λόγια, η διαφθορά ως φαινόμενο καθολικών διαστάσεων, θα είχε απορροφηθεί ταχύτητα. Επειδή ακριβώς πραγματώνεται με διαφορετικές μορφές ανά χώρα, οι ασυμμετρίες που προκαλούνται περιβάλλουν το φαινόμενο είτε με αρνητικό είτε με θετικό πρόσημο, ή παράγουν ισορροπίες. Καθώς στο χώρο και στο χρόνο, δεν υφίστανται σε όλο τον κόσμο κοινές αντιλήψεις περί κοινωνίας, πολιτικής, οικονομίας, δικαίου, εθίμου, παραδόσεως, η διαφθορά δεν εκδηλώνεται ομοιόμορφα, με κανένα δε τρόπο δεν είναι όλες οι συνέπειές της μόνο αρνητικές ή μόνο θετικές.

Η δεύτερη παγίδευση, αφορά τον γνωστικό διαμελισμό του φαινομένου. Ο κάθε μελετητής στο πλαίσιο των επιστημονικών του αξιώσεων, λησιμονεί ότι, η κάθε επιστημονική πειθαρχία μπορεί να αντιληφθεί, να προσεγγίσει, να ερμηνεύσει, να αποτυπώσει, να προτείνει σχεδιασμούς διαχείρισης και ελέγχου της επιτυχίας τους, για συγκεκριμένες -και μόνο- μορφές του φαινομένου. Την προαναφερθείσα εντατική παραγωγή μελετών, έχουν ακολουθήσει δυστυχώς, διεκδικήσεις από σειρά επιστημών, περί πατρότητας του φαινομένου ή ακόμα και της αποκλειστικής διαχείρισης αυτού. Συμβάλλουν έτσι ακόμα περισσότερο σε αυτόν τον γνωστικό διαμελισμό -στο πλαίσιο πάντα των διαχειρίσεων τους-, ο οποίος και αφορά, τόσο τις εννοιολογικές αποδόσεις του φαινομένου, όσο και τις αποτυπώσεις του πραγματολογικού του στοιχείου (μορφών του στην πράξη ανά χώρα και ανά τον κόσμο), ακόμη δε περισσότερο το επίπεδο πολιτικών, οικονομικών και νομικών διαχειρίσεων (όχι απαραίτητα αντιμετώπισεων) μορφών αυτού, τόσο σε επίπεδο χωρών όσο και σε επίπεδο διεθνών οργανισμών.⁴⁵⁹ Ενισχύεται δε περαιτέρω, από την έλλειψη εφαρμογής των αρχών περί αξιακού βηματισμού μελέτης του φαινομένου, ζήτημα στο οποίο θα επανέλθουμε (Πρόντζας 2006, 2013).

Το τρίτο σημείο, αφορά τις παγιδεύσεις περί της πραγματολογικής διάστασης του φαινομένου. Η εσφαλμένη ταύτιση του φαινομένου της διαφθοράς και η εννοιολογική προσέγγιση του όρου, με συγκεκριμένες πραγματολογικές αποτυπώσεις-μορφές αυτού (Πρόντζας 2006), οδηγούν σε προφανή δυσαρμονία με το σύνολο του φαινομένου που ονοματίζουμε διαφθορά. Αφετέρου, δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη τόσο η πραγματολογική και υπολογιστική

---

459. Περί προσεγγίσεων του φαινομένου, της σχετικής προβληματικής και των πρωτοβουλιών, από το σύνολο των διεθνών οργανισμών βλ. Πρόντζας 2014: 46-63.

διάσταση του φαινομένου, που έχει συγκεκριμένες αποτυπώσεις (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές) και συνέπειες (ακόμα και θετικές), όσο και το κριτήριο του αποτελέσματος για μια πράξη που εντάσσεται τελικά στο φαινόμενο της διαφθοράς, σε επίπεδο χωρών ανά τον κόσμο. Ζήτημα ιδιαίτερος κρίσιμο και απαιτητικό βεβαίως, ως προς το εκτενές της σχετικής του αναλύσεως.⁴⁶⁰

Η τέταρτη και ιδιαίτερος σημαντική παγίδευση, αφορά την έλλειψη διεπιστημονικής προσέγγισης του φαινομένου. Η πρόσφατη υπέρβαση (αρχές δεκαετίας '90), του εγκλωβισμού (τόσο σε εννοιολογικό όσο και σε πραγματολογικό επίπεδο) του φαινομένου στην ηθική του διάσταση, οδήγησε ή στην καλύτερη περίπτωση, δεν απέτρεψε, έναν ακόμη εγκλωβισμό ανάμεσα σε δύο άξονες που καθορίζουν τις σχετικές προσεγγίσεις του φαινομένου, από το σύνολο των μελετητών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο: την οικονομική επίπτωση και την παράβαση με την ποινική της διάσταση -που καθορίζεται σε σχεδόν απόλυτο βαθμό από το πνεύμα της οικονομικής επίπτωσης-, σε συνδυασμό με την ιδέα της κακής διαχείρισης της κρατικής εξουσίας. Εγκλωβισμός που ενισχύεται, από την αδυναμία των μελετητών να προσεγγίσουν ιστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές προϋποθέσεις κουλτούρας και εθίμου, που οδηγούν ως αίτια επί το αποτέλεσμα της διαμορφώσεως της διαφθοράς ως συνολικού φαινομένου, εντός τοπικού και χρονικού πλαισίου στην κάθε χώρα ανά τον κόσμο. Οι οικονομολόγοι που προσεγγίζουν το φαινόμενο, ξεχνούν την ιστορία, οι νομικοί λησμονούν την κοινωνιολογία και την πολιτική επιστήμη, οι πολιτικοί επιστήμονες την κοινωνική ανθρωπολογία και τη στατιστική. Η διαφθορά αφορά ένα ανθρώπινο φαινόμενο, που στην πραγματολογική του αποτύπωση και επίπτωση ανά τον κόσμο, υπενθυμίζει διαρκώς αυτόν τον εγκλωβισμό, αποκαλύπτοντας παράλληλα τα αδιέξοδα νομικών ή οικονομολόγων να αντιληφθούν τα σχετικά αντιληπτικά μοτίβα στα οποία διαμορφώνεται το φαινόμενο, η δε αγωνία τους να ερμηνεύσουν κοινωνικούς χώρους όπου το φαινόμενο πραγματώνεται, οδηγεί στην επιβολή των «νόμων» τους (της οικονομίας

---

460. Χαρακτηριστική η περίπτωση αυτής της εσφαλμένης ταύτισης του φαινομένου της διαφθοράς με πραγματολογικές αποτυπώσεις-μορφές αυτού (π.χ. δωροδοκία, κατάχρηση δημόσιας θέσης για όφελος), αποτελεί η Ελλάδα. Στη χώρα το φαινόμενο προσεγγίζεται, επιχειρείται η όποια διαχείρισή του -με καθολικό δυστυχώς τρόπο, στο πλαίσιο της ελληνικής ποινικής δικαιοσύνης-, ως έγκλημα υπό το πρίσμα μάλιστα, του οικονομικού εγκλήματος, δηλαδή μιας εξειδικευμένης μορφής της πραγματολογικής διάστασης του συνολικού φαινομένου της διαφθοράς, με τη σχετική μάλιστα συζήτηση να εξαντλείται (ακόμα και όταν αναδεικνύονται οι δυσκολίες αποσαφήνισης του προσβαλλόμενου έννομου αγαθού από πράξεις διαφθοράς), στο πλαίσιο μιας συνεχούς παραγωγής κανόνων δικαίου, με πολλαπλά δυστυχώς αποτελέσματα. Βλ. Πρόντζας 2006, 2013.

ή του δικαίου), ωσάν η διαφθορά να αποτελεί ένα φυσικό φαινόμενο και οι «νόμοι» τους, φυσικούς νόμους.

Το πέμπτο σημείο παγίδευσης, περιλαμβάνει την σύλληψη του φαινομένου ως ζητήματος που χρήζει αντιμετώπισης. Η διαφθορά, στη συντριπτική πλειοψηφία των μελετητών (Πρόντζας 2006), προσεγγίζεται ως ένα φαινόμενο που πρέπει να καταπολεμηθεί. Αυτές οι προσεγγίσεις έχουν ως αφετηρία τους, μια συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας: η διαφθορά σε πλανητικό επίπεδο αποτελεί ένα καθολικό φαινόμενο (όπ.π.), το οποίο έχει μόνο αρνητικές επιπτώσεις (σε επίπεδο οικονομίας, κοινωνίας ή πολιτικής). Υπόθεση εργασίας ιδιαιτέρως σαθρή, που αναιρείται -στην πράξη-, τόσο από την εννοιολογική -οι αρνητικές επιπτώσεις δεν έχουν καθολικό χαρακτήρα στον παγκόσμιο χώρο και χρόνο, ακόμα και μέσα στα όρια του Δυτικού Κόσμου, πολύ δε περισσότερο αν επεκταθούμε στον Τρίτο Κόσμο ή ακόμα σε χώρες και πολιτισμούς που καθοδηγούνται αποκλειστικά, από θρησκευτικά στοιχεία-, όσο και από την υπολογιστική διάσταση του πραγματολογικού αποτυπώματος του φαινομένου. Αυτή λοιπόν η υπόθεση εργασίας με την παγίδευση που παράγει, δεν αντανακλά επίσης, μια κρίσιμη παράμετρο του φαινομένου, ότι δηλαδή αφορά και εκείνη την πολυπολιτισμική πραγματικότητα, υπαρκτή και αναγκαία με την αντικειμενική έννοια του όρου, δηλαδή ως αναπότρεπτη και που ως τέτοια πρέπει να προσεγγίζεται για χώρες ανά τον κόσμο.

Η επιγραμματική αυτή αναφορά των παραπάνω παγιδεύσεων, οδηγεί βεβαίως στο πεδίο της διαχείρισης και απαραίτητης υπέρβασής τους. Παράλληλα όμως αναδεικνύει το απαιτητικό ζήτημα, περί των αρχών αξιακού βηματισμού μελέτης του φαινομένου. Ενός βηματισμού, που θέτει αφετηριακά ερωτήματα: Τι είναι η διαφθορά; Είναι ένα εννοιολογικό κατασκεύασμα που αποδίδει σε μια πράξη (ανθρώπινη πράξη;) κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό (θετικό ή αρνητικό;) και κινείται από τον πόλο της αποδοχής (από ποιούς, από τι, πως και γιατί;) μέχρι τον πόλο της απόρριψης (πάλι από ποιους, από τι, πως και γιατί), της ίδιας της πράξης ή των αποτελεσμάτων της; Αφορά μια κοινωνική, πολιτική, οικονομική, πολιτισμική, ιστορική, εθνολογική, ανθρωπολογική, εθμική, δικαιοσύνη φαινομενικότητα ή/και κανονικότητα, που ανάλογα με αυτές τις φαινομενικότητες-κανονικότητες των πληθυσμών ανά τον κόσμο και ανά τον υπαρκτικό τους χρόνο, διαμορφώνει εννοιολογικό και πραγματολογικό περιεχόμενο, μορφή και επίπτωση για μια ανθρώπινη πράξη, για κάθε ξεχωριστή χώρα και πολιτισμό ανά τον κόσμο; Τι γεννά τη διαφθορά; Την γεννά η ελευθερία [η διαφθορά είναι το πιο αλάνθαστο σύμπτωμα συνταγματικής ελευθερίας, (Gibbon: 1993)], η παράδοση, η εξουσία (η εξουσία έχει την τάση να διαφθείρει και η απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα-Λόρδος Acton, ιστορικός), η θρησκεία, το χρήμα, η φιλοδοξία, η ματαιοδοξία, η

φτώχεια, το τυχαίο, το αναγκαίο, ο νόμος (όσο πιο διεφθαρμένο είναι ένα κράτος, τόσο περισσότεροι νόμοι υπάρχουν - Τάκιτος 55-120 μ.Χ., Ρωμαίος ιστορικός), η σύγκρουση των πολιτισμών (Huntington 2001);

Μέσω αυτών των ερωτημάτων, ο αξιακός βηματισμός μελέτης του φαινομένου της διαφθοράς, μας οδηγεί στο ειδοποιό γνώρισμα της: πέρα από την ανθεκτικότητά της στο χρόνο, ακολουθεί την εξέλιξη των ανθρωπίνων κοινωνιών. Ακριβώς αυτό το γνώρισμά της είναι που υπαγορεύει τη γνώση του φαινομένου να βασίζεται στη διεπιστημονικότητά του, η αντίληψή του στην πολυπολιτισμικότητά του, η απόφαση περί αντιμετώπισής του-και του σχεδιασμού αυτής- στην προσαρμοσμένη ανά χώρα εξειδίκευση των αφετηριών, μορφών και επιπτώσεών του. Το στοιχείο που διαφοροποιεί τη διαφθορά ανά χώρα και ανά πολιτισμό, είναι ότι καθορίζει κάποιο συγκεκριμένο είδος αποτελέσματος. Η ακολουθία εφαρμογής μορφών διαφθοράς σημαίνει την έλλειψη ακολουθίας εναλλακτικών πρακτικών για το αποτέλεσμα. Όποιος αξιοποιεί μορφές διαφθοράς, είτε δεν νιώθει την ανάγκη, είτε δεν δύναται να ακολουθήσει άλλες εναλλακτικές πρακτικές. Όσες διαφοροποιήσεις και αν υποστεί, η διαφθορά προσφέρει ένα πλαίσιο ανθρωπίνης δράσης, που σε μικρό ή μεγάλο βαθμό ανά χώρα ανά τον κόσμο, θεωρείται αδιαμφισβήτητο.

Καθοριστική έτσι αρχή, του σχετικού βηματισμού, αφορά την ορθή διαχείριση των τριών πεδίων (εννοιολογικού, πραγματολογικού και υπολογιστικού) άρθρωσης του φαινομένου και προσαρμογής του συσχετισμού τους, για την κάθε χώρα ανά τον κόσμο ξεχωριστά και όχι καθολικά. Η ορθή αυτή διαχείριση, υπαγορεύει παράλληλα, τόσο τη διατύπωση όσο και την απάντηση σε συγκεκριμένα ζητήματα. Υπάρχει η δυνατότητα -και με ποια κριτήρια-, να προσδιορίσουμε εννοιολογικά ως διαφθορά και να αποτυπώσουμε πραγματολογικά ως μορφή διαφθοράς, μια πολιτισμική, ή εθιμική, ή θρησκευτική επιταγή σε μια χώρα, τα στοιχεία της οποίας, διαφοροποιούνται από προσωπικές επιστημονικές ή υπαρξιακές αφετηρίες του κάθε μελετητή ή διαχειριστή αυτών των πολιτισμικών, εθιμικών, ή θρησκευτικών επιταγών; Σε ανώτερο δε επίπεδο, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, οι επιπτώσεις αυτών των επιταγών, οδηγούν στην ανάγκη σχεδιασμού και υλοποίησης πολιτικών αντιμετώπισης τους; Ποιός άραγε θα καθορίσει την απόφαση αυτού του σχεδιασμού, ποιος θα την υλοποιήσει και ποιος θα την αξιολογήσει; Τι συμβαίνει όταν τα επιστημονικά κριτήρια που υπαγορεύονται από τα στενά πλαίσια μιας συγκεκριμένης επιστημονικής αφετηρίας, συγκρούονται με το πραγματολογικό αποτύπωμα μορφών διαφθοράς σε μια χώρα, που παράγει για παράδειγμα μηχανισμούς κοινωνικοποίησης του φαινομένου.⁴⁶¹ Είναι ορισμένα από τα ζητή-

461. Χαρακτηριστική περίπτωση και στο σημείο αυτό, η Ελλάδα, με τις παλιωνδιές που

ματα που απαιτούν σαφήνεια των αφετηριών περί του αιτιατού της προσέγγισης του φαινομένου, οριοθέτησης στόχων και αντίληψης της εφικτότητας τους. Απαίτηση που θα δώσει απαντήσεις και σε ένα βασικό προαπαιτούμενο: για ποιο λόγο και με ποια ιδιότητα προσεγγίζουμε το φαινόμενο σε μια χώρα. Λόγος και ιδιότητα, ως μελετητών αυτού -και αν ναι, από ποιά επιστημονική αφετηρία-, ως πολίτες της συγκεκριμένης χώρας, ως εξωτερικοί ή εσωτερικοί διαχειριστές πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, δικαϊκών ή πολιτισμικών ζητημάτων αυτής;

Η σκιαγράφηση αυτού του βηματισμού μελέτης του φαινομένου, μπορεί εδώ να ολοκληρωθεί, με τη διατύπωση συγκεκριμένων προβληματισμών που αναπτύσσονται ή που πρέπει να αναπτύσσονται, κατά την προσπάθεια αναζήτησης ή απόδοσης των εννοιολογικών (ορισμοί και έννοιες) και πραγματολογικών (μορφές, επιπτώσεις, αποτελέσματα) στοιχείων του φαινομένου της διαφθοράς. Οι προβληματισμοί αυτοί -που δεν μπορούν να απαντηθούν με απλό τρόπο, λόγω ακριβώς της πολυπλοκότητας του φαινομένου-, αφορούν καταρχάς, αν υπάρχει μια γενική συμφωνία μεταξύ των επιστημόνων αναφορικά με το πώς ορίζεται η διαφθορά και αν ένας τέτοιος ορισμός μπορεί να αποτυπώσει τις μορφές της, για το σύνολο των πληθυσμών και των πολιτισμών στο χώρο και στο χρόνο. Ακολουθώς, αν υπάρχει ένας τέτοιος κοινά αποδεκτός ορισμός περί διαφθοράς ή των μορφών της, μπορεί σε ένα δεύτερο στάδιο, να εφαρμοσθεί καθολικά σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες ανά τον κόσμο; Μια πράξη, ορίζεται ως πράξη διαφθοράς επειδή αναφέρεται ως τέτοια σε κάποιο νόμο, επειδή ένα κοινωνικό σύνολο στέκεται απέναντί της με μια συγκεκριμένη αντίστοιχη εννοιακά οπτική, τι είναι αυτό που καθορίζει σε μια κοινωνία (η κουλτούρα, ο πολιτισμός, το έθιμο, ο νόμος) το αν μια πράξη θα πρέπει να χαρακτηριστεί ή να αντιμετωπιστεί κοινωνικά και νομικά ως πράξη διαφθοράς. Τρίτον, το ζήτημα δεν είναι μόνον τι σημαίνει η έννοια της διαφθοράς αλλά ποιος αποφασίζει τι σημαίνει και πόσο ευρέως η έννοια γίνεται αποδεκτή. Τέταρτον, τα όρια διαχωρισμού ορισμένων εννοιών, μορφών της διαφθοράς και των επιπέδων τους, είναι πολύ λεπτά, καθώς παράλληλα

προκαλεί ο περί δικαίου διαφθοράς λόγος στη χώρα. Οι προσεγγίσεις του φαινομένου -όπως αποδεικνύεται στην πράξη για την ελληνική περίπτωση-, που πραγματοποιούνται μέσω μιας ατέρμονης διαδικασίας παραγωγής νόμων, ενισχύουν το φαινόμενο παρά το αποδυναμώνουν ή το ελέγχουν (όπου αυτός ο έλεγχος μπορεί να είναι απαραίτητος). Οι περιχαρακώσεις δε, και οι αποσπασματικές ή συγκυριακές (λόγω κρίσης ή υποχρεώσεων της χώρας) προσεγγίσεις αυτών των νόμων -με το αποκαλούμενο στο πλαίσιό τους, φαινόμενο της διαφθοράς, ενώ ουσιαστικά αφορούν συγκεκριμένες μορφές αυτής-, όχι μόνο προσεγγίζουν ένα μέρος των μορφών του φαινομένου για την Ελλάδα, αλλά διαστρεβλώνουν και την απαραίτητη διεπιστημονική ανάλυση, για την κρίσιμη αφετηριακά, αντίληψή του φαινομένου στη χώρα. Βλ. επίσης Πρόντζας 2014: 107-108.

με την αντικειμενικότητα υπάρχει και ο υποκειμενισμός (εμπειρίες, επίπεδο γνώσεων, προσωπικός πολιτισμός) και ο βαθμός ηθικής κάθε ανθρώπου, που παράγουν συγκεκριμένους θεωρητικούς και πρακτικούς αποκλεισμούς, ανοχές ή αποδοχές. Πέμπτον, η ίδια η φύση της διαφθοράς που υπενθυμίζει διαρκώς ότι αποτελεί πρωτίστως ζήτημα προσωπικής και κοινωνικής νοοτροπίας, κουλτούρας, πολιτισμού, με ουσιώδεις διαφοροποιήσεις ανά χώρα, ανά πολιτισμό, ακόμα και από περιοχή σε περιοχή στην ίδια τη χώρα. Όσες ακριβώς είναι οι διαφοροποιήσεις ανά τον κόσμο -σε πλανητικό δηλαδή επίπεδο- της κουλτούρας και του πολιτισμού των ανθρώπων τόσες είναι και οι αντίστοιχες διαφοροποιήσεις του φαινομένου. Έκτον, πως επιτυγχάνεται η υπέρβαση του σκοπέλου, οιαδήποτε προσπάθεια εννοιολογικής αποτύπωσης του φαινομένου, να ξεκινά από το σημείο θέσπισης και ερμηνείας κανόνων ως προς εκείνο που είναι νόμιμο, ή ηθικό (το νόμιμο μπορεί να είναι και ηθικό στη συζήτηση, για παράδειγμα, περί εξωχώριων/offshore εταιριών) στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική δράση, με καθολικό τρόπο σε παγκόσμιο επίπεδο;

Στο κάθε στάδιο διαχείρισης αυτών των ζητημάτων, η πολυπλοκότητα και ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των πηγών, μορφών, συνεπειών της διαφθοράς, αποκαλύπτει ότι δεν έχουμε να κάνουμε με ένα νομικό, εγκληματολογικό, κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό φαινόμενο, αλλά όλα αυτά μαζί ταυτόχρονα που σε κάθε του μορφή -στο πραγματολογικό πεδίο-, αναδεικνύεται περισσότερο ή λιγότερο, ή κυριαρχεί κάποιος, από τους παραπάνω χαρακτήρες του. Αποκάλυψη που διαφοροποιείται, τόσο μεταξύ των χωρών ανά τον κόσμο, όσο και μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, στα όρια μιας συγκεκριμένης χώρας Η αρχή έτσι της διεπιστημονικής προσέγγισης -στο πλαίσιο του αξιακού βηματισμού μελέτης του φαινομένου-, των εξειδικεύσεων της ανά πολιτισμό (κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, δικαιοσύνη, ιστορικό) και ανά χώρα, για την κατανόηση, σκιαγράφηση, εξειδίκευση και αντιμετώπισή του, απορρέει -όπως προαναφέρθηκε-, από το ότι η κάθε επιστημονική πειθαρχία μπορεί να αντιληφθεί, να προσεγγίσει, να ερμηνεύσει, να αποτυπώσει και να προτείνει σχεδιασμούς αντιμετώπισης, ελέγχου της επιτυχίας τους, για συγκεκριμένες -και μόνο- μορφές του φαινομένου. Η διεπιστημονικότητα, μπορεί να διαμορφώσει τα κοινωνικά, νομικά, πολιτιστικά, οικονομικά πλαίσια στα οποία υιοθετείται η μέθοδος προσεγγίσεως του φαινομένου, η οποία ξεπερνά στενούς νομικούς ή οικονομικούς ή πολιτικούς ορισμούς και είναι ικανή να διαμορφώσει, ευρύτερες και πιο περιεκτικές έννοιες, για την κατανόηση (του φαινομένου) και τη γεφύρωση των χασμάτων στις προσεγγίσεις του μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών, σε έναν όμως παγκοσμιοποιημένο κόσμο (Πρόντζας 2006: 80-81). Η αρχή δε αυτή, φθάνει σε ανώτατο επίπεδο, όταν τροφοδοτεί την μελέτη του φαινομένου, με στοιχεία ισχυρά τεκμηριωμένα.

Στα πλαίσια αυτά, η διαφθορά μας αποκαλύπτεται ως ένα σύνθετο φαινόμενο, με πολλά πρόσωπα και μορφές, που υφίσταται τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο και επιδρά καταλυτικά στο οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα (Πρόντζας 2014). Ένα φαινόμενο διαχρονικό και σύγχρονο, που καλύπτει μια ευρεία σειρά των ανθρωπίνων ενεργειών, διαπερνώντας οριζόντια και κάθετα κοινωνικές ομάδες και τάξεις, που εμφανίζεται κλιμακωτά σε χώρες διαφορετικής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, ακλουθώντας την εξέλιξη των κοινωνιών, των πολιτισμών, των τεχνολογιών. Η προσέγγισή της, οφείλει να κυμαίνεται από την αντίληψή του, ως ατομικό ζήτημα, ζήτημα κουλτούρας, νοοτροπίας, πολιτισμού (Πρόντζας 2006), του τρόπου που αυτά διαμορφώνονται στην κάθε χώρα ανά τον κόσμο ξεχωριστά -άλλα και παγκόσμια ταυτόχρονα-, και να καταλήγει για αυτήν (της διαφθοράς), ως δομικό στοιχείο -όχι απαραίτητως πρόβλημα προς αντιμετώπιση, με τις στενές οικονομικές ή νομικές προσεγγίσεις- της πολιτικής, των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων. Ένα πραγματικό και εξελισσόμενο φαινόμενο, που συνδεόμενο άμεσα με την ηθική του ατόμου στην κοινότητα, στην κοινωνία, στην εξουσία, συμπλέκεται με την πολιτική και την οικονομία, υπαγορεύει από την ίδια του τη φύση, τη διεπιστημονική προσέγγισή του.

Επανερχόμαστε στους τρεις άξονες, στους οποίους διαρθρώνεται το φαινόμενο, με πρώτο τον εννοιολογικό άξονα. Κρίσιμη είναι αφηρητικά η ταυτόχρονη λογική και ιστορική τοποθέτηση του φαινομένου (με την τελευταία να απαιτεί ιδιαίτερη ανάλυση που ξεπερνά τις δυνατότητες του παρόντος κειμένου). Η διαφθορά (ακόμα και από φιλοσοφικής, επιστημονικο-θεωρητικής απόψεως), αφορά μια διαδικασία της κοινωνικοποίησης σε ανώτατο μάλιστα επίπεδο, διαπερνώντας όλες τις ως τώρα μορφές ιστορικής κοινότητας. Η προσέγγισή της προϋποθέτει την παρακολούθησή της με βάση την κίνηση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών συστημάτων. Ως διαδικασία αντικειμενική, νομοτελιακή -σε μεγάλο βαθμό- ως προς το περιεχόμενο και την επίπτωση, είναι και ιστορικά προοδευτική. Η διαφθορά είναι πραγματικότητα, πέρα από τα όρια της ηθικής διάστασης (με την ηθική να αποτελεί βεβαίως παράγοντα ισχυρό που ρυθμίζει την περί διαφθοράς αντίληψη στους πολιτισμούς ανά τον κόσμο),⁴⁶² καθώς και λογική αφηρητία ή κατηγορία με ιστορικά αναπτυσσόμενο περιεχόμενο. Η διαλεκτική της ιστορικής και λογικής πορείας του φαινομένου της διαφθοράς πέρα από την όποια υποκειμενική εκτίμηση ή επιθυμία, τοποθετείται σε τρία τουλάχιστον επίπεδα: Πρώτον στο επίπεδο των αρχών, το γεγονός δηλαδή ότι είναι υπαρκτή, νομοτελιακή, και ιστορικά προοδευτική

462. Ο καθηγητής Σ. Ασδραχάς, μας υπενθυμίζει ότι οι οικονομικές συμπεριφορές δεν είναι άμοιρες ηθικών και ψυχικών συνδηλώσεων, βλ. Ασδραχάς 2003: 28.

κή. Δεύτερον σχετίζεται με θεμελιακές παραμέτρους της θεωρίας και της πρακτικής. Το τρίτο επίπεδο είναι εκείνο του υποκειμενικού παράγοντα, πως δηλαδή το ζήτημα της διαφθοράς γίνεται αντιληπτό στο πλαίσιο του.

Τα τρία αυτά επίπεδα, αποκαλύπτουν κατά τη διαχείρισή τους, το σφάλμα της θεώρησης περί διαφθοράς, ως περιπτωσιολογικής συνάντησης πραγματικοτήτων και επιπτώσεων ορισμένων χωρών, με συγκεκριμένα κοινωνικά, πολιτικά, νομικά ή οικονομικά συστήματα ανά τον κόσμο. Η δεύτερη όψη αυτού του σφάλματος, αφορά το πολύ κρίσιμο ερώτημα, αν η εκδήλωση του φαινομένου, αποτελεί την μοναδική αφετηρία ενασχόλησής του με αυτό. Και οι δύο αυτές όψεις, μας υπενθυμίζουν ότι η διαφθορά αναδιαμορφώνει βαθύτατα τον τρόπο με τον οποίο ζούμε αλλά και αναδιαμορφώνεται από αυτόν. Ότι επιδρά τόσο σε επίπεδο καθημερινής ζωής όσο και στα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα σε παγκόσμια κλίμακα, εντείνοντας τις πιέσεις και διαμορφώνοντας τις δομές, που επηρεάζουν τρόπους ζωής και κουλτούρες στις περιοχές του κόσμου.

Στον εννοιολογικό, λοιπόν, άξονα του φαινομένου, στο σύνολο (σε εθνικό και διεθνές επίπεδο) των διαφόρων προσπαθειών αποδόσεως ορισμού,⁴⁶³ παρατηρείται η καθολική αδυναμία προσεγγίσεως ιστορικών, κοινωνικών, πολιτισμικών προϋποθέσεων κουλτούρας και εθίμου, που οδηγούν ως αίτια επί το αποτέλεσμα της διαμορφώσεως της διαφθοράς ως συνολικού φαινομένου, εντός τοπικού και χρονικού πλαισίου στην κάθε χώρα ανά τον κόσμο. Με

---

463. Για τον G. Myrdal, η διαφθορά περιλαμβάνει όχι μόνο όλες τις μορφές ακατάλληλης ή εγωιστικής άσκησης δύναμης και επιρροής που συνδέονται με τη δημόσια θέση ή την ειδική θέση που κάποιος κατέχει στην δημόσια ζωή, αλλά επίσης και τη δράση των διαφθορέων. Οι Heidenheimer και Johnston στις αναλύσεις τους αναφέρονται σε κρίσιμες διακρίσεις, όπως αυτές μεταξύ ομάδων δημοσίου συμφέροντος, που εκπροσωπούν τη συνολική κοινότητα και οι οποίες εστιάζουν σε μη κερδοσκοπικά συμφέροντα, και ειδικών ομάδων συμφερόντων, ενισχυόμενων από μια περιορισμένη κοινωνική βάση. Ο J.S. Nye, εστιάζοντας στον διαφθειρόμενο, ορίζει την διαφθορά ως τη συμπεριφορά που αποκλίνει από τα τυπικά καθήκοντα ενός δημόσιου ρόλου λόγω εκτιμώμενων ιδιωτικών (προσωπικών, στενών συγγενικών, ιδιωτικής κλίμακας) ωφελημάτων σε οικονομικά ή στάτους ή παραβιάζει κανόνες στην κατεύθυνση της άσκησης συγκεκριμένων τύπων επιρροής με σκοπό το ιδιωτικό όφελος. Για τον Bardhan, διαφθορά είναι η χρήση της δημόσιας θέσης για προσωπικό κέρδος. Οι Brown και Cloke διατυπώνουν από την πλευρά τους κριτικές στο περιεχόμενο και το πνεύμα του ορισμού του Bardhan, με κυρίαρχη αυτή κατά την οποία ο ορισμός θεωρεί ως δεδομένο ότι η διαφθορά συνιστά φαινόμενο του δημόσιου τομέα, δεδομένο που συσκοτίζει τις ανερχόμενες δυνατότητες για διαφθορά στον ιδιωτικό τομέα, προκαλούμενες από οικονομικές αναθεωρήσεις καθοδηγούμενες από την αγορά, και έχει να πει πολύ λίγα για τις σύνθετες διασυνδέσεις μεταξύ των καταχρήσεων στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα. Την υπόθεση τέλος, περί αδυναμίας διατυπώσεως ενός ορισμού της διαφθοράς που να γίνεται παγκόσμια αποδεκτός, διατύπωσε σχετικά νωρίς ο M. Philp. Βλ. Πρόντζας 2006, 2013.

αυτήν την επισήμανση και με οδηγό το γεγονός ότι η διαφθορά δεν υφίσταται ανά τον κόσμο, ως ένα ζήτημα (πολιτικό, νομικό, οικονομικό) που πρέπει απλά να μελετηθεί για να καταπολεμηθεί, αλλά αφορά μια πολυπολιτισμική πραγματικότητα υπαρκτή και σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο αναγκαία, μπορούμε να ορίσουμε τη διαφθορά ως την ανάγκη για μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των ανθρωπίνων ενεργειών-πράξεων, υλικών ή άυλων (ένας καθαρός υπολογισμός κόστους και οφέλους), με την αφετηρία του να θεωρηθεί ότι αυτή η ανάγκη ξεπερνά τους άξονες κανονικότητας, να βρίσκεται στην κρίση και στα αντανάκλαστα του κάθε κοινωνικού συνόλου στο χώρο και στο χρόνο και το αποτέλεσμα αυτής της ανάγκης να είναι η καταλυτική επίδρασή της στο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, νομικό, πολιτισμικό σύστημα του κάθε κοινωνικού συνόλου (Prontzas 2016).

Το πραγματολογικό στοιχείο της διαφθοράς, ή αλλιώς η τυπολογία του φαινομένου, διαρθρώνεται σε δύο πεδία: στο παραδοσιακό και στο κατασκευαστικό. Το παραδοσιακό πεδίο, αφορά μορφές διαφθοράς που βιώνονται, πραγματώνονται από τις ακαμψίες της κοινωνίας των ανθρώπων. Το κατασκευαστικό πεδίο, δημιουργείται από την επίδραση της εξελισσόμενης γνώσης στις σχέσεις των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συστημάτων. Δυστυχώς, η εκμετάλλευση (επιστημονική και πολιτική) του φαινομένου τα τελευταία χρόνια, μας οδήγησε από το τι κάνει ή επιδρά η διαφθορά σε εμάς, στο τι κάνουμε εμείς με τη διαφθορά. Το γεγονός αυτό, σηματοδοτεί τη μετάβαση από την κυριαρχία του παραδοσιακού πραγματολογικού πεδίου της διαφθοράς, στην κυριαρχία του κατασκευασμένου πραγματολογικού της πεδίου. Καθώς δε η κατασκευασμένη διαφθορά, διευρύνει το πεδίο της επιρροής της (λόγω παγκοσμιοποίησης, τεχνολογικών εξελίξεων), η αβεβαιότητα που τη συνοδεύει, αποκτά συνεχώς καινούργιες διαστάσεις.

Οι παραδοσιακές μορφές λοιπόν διαφθοράς αφορούν την δωροδοκία, την κατάχρηση, την κλοπή, τη σύγκρουση συμφερόντων, την ευνοιοκρατία, την διακριτική μεταχείριση, το νεποτισμό, την πατρωνία, τις ομάδες πίεσης διαφθοράς-lobbying, τον εκβιασμό, την πολιτική διαφθορά, τη μεταναστευτική διαφθορά και τη διαφθορά διεθνών-διακρατικών σχέσεων. Στις κατασκευασμένες μορφές, μπορούν να ενταχθούν η απάτη (δήλωση ψευδών στοιχείων, πολλαπλές χρηματοδοτήσεις, αθέμιτες προσφορές, φωτογραφικές προδιαγραφές, διαρροές στοιχείων προσφορών, αδικαιολόγητες απευθείας αναθέσεις, κατατιμήσεις προμηθειών, αποφυγές διαγωνιστικών διαδικασιών, πολλαπλά αιτήματα πληρωμής από τον ίδιο ανάδοχο, εικονικές συμβάσεις και παροχές υπηρεσιών, πλαστά, υπερτιμολογημένα τιμολόγια, υποκατάσταση προϊόντων, παραποίηση προσφορών ,ελλιπής τιμολόγηση), η μεμονωμένη και συστημική διαφθορά, η διαφθορά ιδιωτικού τομέα (παραοικονομία, φοροδιαφυγή, φο-

ροαποφυγή, ξέπλυμα μαύρου χρήματος, ηλεκτρονικό έγκλημα, darknet, χρήσεις ψηφιακών συναλλακτικών συστημάτων-dogecoin, bitcoin, κ.α.) και η διαφθορά της κερδοσκοπίας-των χρηματοοικονομικών αγορών.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό, να γίνει μια μικρή αναφορά, σε ορισμένα κρίσιμα σημεία της παραπάνω τυπολογίας του φαινομένου της διαφθοράς, σημεία που συνδέονται και με το ζήτημα των κριτηρίων διάκρισής τους (βλ. Prontzas 2016). Το πρώτο στοιχείο, αφορά ότι, αυτές οι μορφές πρέπει να εξειδικεύονται για την κάθε χώρα που πρόκειται να μελετηθεί σε σχέση με το φαινόμενο. Το γεγονός ότι μια μορφή διαφθοράς μπορεί σε μια χώρα εννοιολογικά και πραγματολογικά να αποτυπώνεται με τον έναν ή τον άλλο όρο (δωροδοκία ή απάτη), σε μια άλλη χώρα, τοπικές κουλτούρες, του νομικού, κοινωνικού ή πολιτικού πολιτισμού, μπορεί όχι μόνο να αδυνατούν να την προσεγγίσουν με το αντίστοιχο εννοιολογικό και πραγματολογικό περιεχόμενο (που δίνεται από κάποιον μελετητή ή φορέα πολιτικής άλλης χώρας), αλλά να αποτελεί και μια συνθήκη-πράξη που υπαγορεύεται από συγκεκριμένους εθμικούς ή άλλου είδους πολιτισμούς, παραδόσεις ή κοινωνικές παραδοχές, που παράγουν επιπροσθέτως, ένα θεμιτό και αποδεκτό γεγονός, ακόμα ίσως και αναγκαίο (ακόμη ένα σημείο, που επαναφέρει την αρχή περί διεπιστημονικότητας, Prontzas 2016). Το δεύτερο στοιχείο, -ιδιαίτερα κρίσιμο για τις περιόδους οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών κρίσεων ή ευρύτερα για περιόδους μεταβάσεων-, σχετίζεται με τις ισχυρές μορφές διαφθοράς, αυτές που «δεν έχουν υλική υπόσταση» ή αλλιώς άυλες μορφές, όπως είναι η θεσμοποίηση πελατειακών σχέσεων, η διαμόρφωση θεσμών υπό την λογική διεφθαρμένων πρακτικών ή την πίεση συμφερόντων ή η διαχείρισή τους από πρόσωπα που αυτοπροσδιορίζονται από την τοποθέτησή τους σε αντίστοιχες διαχειρίσεις, οι ανεπίσημες συναλλαγές με τη μορφή αμοιβαίων εξυπηρετήσεων και συμβιβασμών μεταξύ των εσωτερικών αλλά και των εξωτερικών παιχτών του πολιτικού ή οικονομικού συστήματος.

Τα δύο αυτά σημεία, μας υπαγορεύουν ότι, η τυπολογία του φαινομένου, αποτελεί έναν αρχικό οδηγό ιχνηλάτησης των πεδίων στα οποία λαμβάνει πραγματολογική υπόσταση η εννοιολογική διάσταση της διαφθοράς. Οδηγός που, πέρα από την απαιτούμενη εξειδίκευσή του για κάθε χώρα ανά τον κόσμο ξεχωριστά, σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί έναν ολοκληρωμένο και κλειστό οδηγό μορφών-τεχνικών διαφθοράς, καθώς ακολουθεί τις ανθρωπίνες πρακτικές και τις οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, κοινωνικές, τεχνολογικές εξελίξεις σε πλανητικό επίπεδο. Αυτή η απαίτηση περί εξειδίκευσης, συνδέεται άμεσα με την αρχή του διεπιστημονικού προαπαιτούμενου θεωρητικής σύλληψης, πραγματολογικής αποτύπωσης, σχεδιασμών -όπου τα κριτήρια επιβάλλουν- τρόπων πρόληψης ή/και αντιμετώπισης και αξιολόγησης αυ-

τών. Το τελευταίο αυτό σημείο περί αξιολογήσεως -σε συνδυασμό με το ότι η «ιδέα» της διαφθοράς, είναι στενά συνδεδεμένη με την δυνατότητα και πιθανότητα υπολογισμού των αποτελεσμάτων της-, μας οδηγεί στο τρίτο πεδίο του φαινομένου, αυτό του υπολογιστικού (Πρόντζας 2006, 2013, 2014).

Ο συνεκτικός δεσμός ανάμεσα στην πολιτική κοινωνία και τη μέτρηση ή αλλιώς την ποσοτική σκέψη, εκδηλώθηκε στο διανοητικό περιβάλλον του Διαφωτισμού (Klotz 1994: 51-68). Το διανοητικό αυτό κλίμα, επανήλθε με τη σύγχρονη δύναμη του εμπειρισμού της διαφθοράς πάνω στα αριθμητικά δεδομένα στάθμισής της ή αλλιώς με την υπολογιστική της αποκάλυψη. Μιας αποκάλυψης, που συνιστά ένα ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα και εντάσσεται στην παράδοση της «πολιτικής αριθμητικής», το ρεύμα της οποίας επιβιώνει μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και συνδέεται με την εμφάνιση των πρώτων στατιστικών ενώσεων και των εθνικών γραφείων στατιστικής. Αν εκείνη την περίοδο, ο ανταγωνισμός των συμφερόντων συνιστά την κινητήρια δύναμη για τη συγκέντρωση των μετρήσεων και την εμφάνιση της «πολιτικής αριθμητικής», σήμερα οι κανόνες του ανταγωνισμού δείχνουν ότι σταθμισμένη διαφορά ενεργοποιεί τη διεθνή σύγκριση, τη δράση των διεθνών οργανισμών και την ομογενοποίηση των «μετρήσεων διαφθοράς» (Koren 1918, Rassem 1980).

Η επανάσταση της αιτιολογίας από το αριθμητικό μέγεθος θα δημιουργήσει τότε την ανάπτυξη των κοινωνικών συνθηκών πειθούς (Klotz 1994: 51-68) και αυτή την πειθώ διαμορφώνει σήμερα με το είδος των μετρήσεων διαφθοράς η στάθμισή της. Η «υπολογιστική ανακάλυψη» και διαμόρφωση των μεγεθών της διαφθοράς, λειτούργησε βεβαίως καταλυτικά, καθώς κατέστησαν κρίσιμες παράμετροι του ζητήματος όταν συνδέθηκαν με τους θεσμικούς όρους της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών, αλλά και του σύγχρονου οικονομικού και πολιτικού νέο-φιλελευθερισμού (Πρόντζας 2006).

Βεβαίως, μια τεχνική μέτρησης απαιτεί, μια θεωρία για την επιλογή και τη συνάθροιση των στοιχείων, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν σε μία μακροχρόνια άσκηση πολιτικής. Οι αξιόπιστοι δείκτες προϋποθέτουν θεωρητική συνοχή, απεικονίζουν περίπλοκα φαινόμενα τα οποία βρίσκονται κάτω από αιτιώδεις παράγοντες και εφόσον διαθέτουν αυτή τη θεωρητική συνοχή δεν είναι ασυμβίβαστοι με δείκτες που βασίζονται στον τοπικό πολιτισμό και τις νοοτροπίες ή αντιλήψεις. Κάθε δείκτης έχει στόχο έναν διαφορετικό χώρο για τη χάραξη πολιτικής ενώ οι πολιτισμικοί και αντιληπτικοί δείκτες απεικονίζουν «ειδικές απόψεις» και μπορούν να προσδιορίσουν «περιοχές ζητημάτων», τις οποίες θεωρούν κρίσιμες όσοι μελετητές για παράδειγμα, απαντούν στα ερωτήματα περί ορθής διακυβέρνησης (Πρόντζας 2006).

Το πραγματολογικό λοιπόν πεδίο της διαφθοράς, αρθρώνεται με τους

εξής δείκτες: Πρώτον, τον Δείκτη Αντίληψης της Διαφθοράς/Corruption Perceptions Index - CPI (Πρόντζας 2006). Ο δείκτης αυτός κατασκευάστηκε το 1995, από την Transparency International, χρησιμοποιεί έρευνες βασισμένες σε ερωτηματολόγια τα οποία τίθενται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και τοποθετεί τις διάφορες χώρες σε κλίμακα χρησιμοποιώντας ως βάση την αντίληψη που υπάρχει σε κάθε χώρα για το μέγεθος της διαφθοράς. Η λογική με την οποία κατασκευάστηκε ο δείκτης στηρίζεται στο δεδομένο ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένη μέθοδος συλλογής και επεξεργασίας αξιόπιστων στοιχείων για το επίπεδο διαφθοράς στις διάφορες χώρες και έτσι συλλέγει τις γνώμες και τις πληροφορίες των ατόμων που δραστηριοποιούνται στους τομείς του εμπορίου και των επενδύσεων. Το πλεονέκτημα του δείκτη έγκειται στο γεγονός ότι στηρίζεται σε δεκατέσσερις διαφορετικές πηγές στοιχείων οι οποίες προέρχονται από επτά διαφορετικούς ερευνητικούς θεσμούς (World Economic Forum, World Business Environment Survey / World Bank, Institute of Management Development, Pricewaterhouse Coopers/PwC, Political and Economic Risk Consultancy, Economic Intelligence Unit και Freedom House Nations in Transition).

Ακόμη ένας δείκτης της Transparency International είναι ο Δείκτης Δωροδοκίας (Bribe Payers Index-BPI). Ο δεύτερος αυτός δείκτης, βασίζεται σε έρευνες ειδικού πληθυσμού, καθώς πραγματοποιείται μεταξύ ανωτάτων στελεχών, επιχειρήσεων και τραπεζών. Αφορά δε, τη συχνότητα που δωροδοκούν προκειμένου να κλείσουν διάφορες συμφωνίες.

Τρίτος δείκτης, είναι το Παγκόσμιο Βαρόμετρο για την Διαφθορά (Global Corruption Barometer-GCB). Το Παγκόσμιο Βαρόμετρο της Διαφθοράς κατασκευάστηκε και αυτό από την Transparency International, και με αυτό πραγματοποιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο από το 2003. Πρόκειται ουσιαστικά για μια έρευνα που επικεντρώνεται στις αντιλήψεις του κοινού και τις εμπειρίες τους σχετικά με την διαφθορά στη χώρα όπου ζουν, ενώ επίσης εξετάζει τη συχνότητα της δωροδοκίας (μιας μορφής διαφθοράς) σε διάφορους τομείς και θεσμικά όργανα.

Τέταρτος δείκτης και -πιο πρόσφατος χρονικά-, είναι το Αποτύπωμα της Διαφθοράς (Corruption Footprint Index-CFI).⁴⁶⁴ Η συνάρτηση με την οποία αποτυπώνεται ο συγκεκριμένος δείκτης, $CFI = f(WGI \times CPI \times HPI)$ -όπου CFI: Corruption Footprint Index, HDI: Human Development Index,⁴⁶⁵ CPI: Corruption

464. Ο δείκτης Αποτύπωμα Διαφθοράς (Corruption Footprint Index-CFI), κατασκευάστηκε από τον γράφοντα και παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 2014. Βλ. Πρόντζας 2014: 164-172, Prontzas 2016.

465. Στο πλαίσιο συγκριτικής ανάλυσης μεταξύ χωρών και την κατάταξή τους κατασκευάστηκε ο «Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης» (Human Development Index, HDI). Ο δείκτης, κα-

Perception Index, WGI: World Governance Indicators,⁴⁶⁶ δηλώνει ότι, η επίπτω-

τατάσσει τις χώρες λαμβάνοντας υπόψη το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό προϊόν, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και το επίπεδο υπηρεσιών υγείας, έτσι όπως αυτό μεταφράζεται από την προσδοκώμενη διάρκεια ζωής. Ο δείκτης είναι ο αριθμητικός μέσος τριών δεικτών (δείκτης προσδοκώμενης ζωής, δείκτης εκπαίδευσης και δείκτης Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος) και έχει αριθμητική τιμή που κυμαίνεται ανάμεσα στο μηδέν (χαμηλή επίδοση) και τη μονάδα (υψηλή επίδοση). Υψηλή κατάταξη μιας χώρας ως προς την ανθρώπινη ανάπτυξη σύμφωνα με τον δείκτη HDI, ορίζεται όταν η τιμή του δείκτη είναι μεγαλύτερη του 0,8. Μέση κατάταξη μιας χώρας υφίσταται όταν ο δείκτης βρίσκεται μεταξύ 0,5 και 0,799 και τέλος χαμηλή κατάταξη μιας χώρας, χαρακτηρίζεται όταν η τιμή του δείκτη είναι μικρότερη του 0,5. Προκειμένου κάθε μεταβλητή να εκφραστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια, κατασκευάζεται για κάθε μία από αυτές, μία νέα μεταβλητή με τέτοιο τρόπο, ώστε η διαφορά κάθε μεταβλητής από την ελάχιστη τιμή της να εκφράζεται ως το κλάσμα της μέγιστης διαφοράς. Έτσι, ο δείκτης HDI υπολογίζεται ως το άθροισμα των τριών ποσοστών των διαφορών:

$$HDI = \frac{1}{3} \left(\frac{Z - Zmin}{Zmax - Zmin} \right) + \frac{1}{3} \left(\frac{E - Emin}{Emax - Emin} \right) + \frac{1}{3} \left(\frac{\log(Y) - \log(Ymin)}{\log(Ymax) - \log(Ymin)} \right)$$

με τις μέγιστες και τις ελάχιστες τιμές κάθε μεταβλητής να έχουν καθοριστεί ως εξής: 85 έτη (Z max) και 25 έτη (Z min) για την προσδοκώμενη ζωή, Ymax= 40000\$ (PPP) και Ymin=100\$ (PPP). Βλ. Πρόντζας 2014: 156-157.

466. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η Παγκόσμια Τράπεζα, αναφερόμενη στην διαμόρφωση ενός «αποτελεσματικού δημόσιου τομέα», ενός «ανεξάρτητου δικαστικού συστήματος» και «λογοδοσίας δημοσίων αρχών», εισαγάγει στη διεθνή μελέτη και συζήτηση την έννοια της ορθής-χρηστής διακυβέρνησης, περιγράφοντάς την ως «την άσκηση πολιτικής εξουσίας για τη διευθέτηση των υποθέσεων ενός έθνους-κράτους», αποδίδοντας ουσιαστικά κεντρικό ρόλο στην ικανότητα του κράτους να παρέχει βασικές υπηρεσίες προς τους πολίτες του. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η Τράπεζα έχει πλέον επεκτείνει την έννοια της ορθής διακυβέρνησης «στους τρόπους με τους οποίους ασκείται η εξουσία όσον αφορά τη διαχείριση των οικονομικών και κοινωνικών πόρων για την ανάπτυξη», και παράλληλα με την έννοια των καλών κυβερνητικών πρακτικών, να αποτελέσει- η έννοια της καλής διακυβέρνησης-, μια ευρύτερη προσέγγιση λογοδοσίας, διαφάνειας και ισχυρής κοινωνίας των πολιτών. Η παράλληλη πορεία των δύο ζητημάτων, διαφθοράς και διακυβέρνησης -τουλάχιστον στο επίπεδο της κατασκευής, επεξεργασίας και ανάλυσης δεικτών, ως μετρήσιμα, συγκρίσιμα ποσοτικά μεγέθη, τα οποία αναδεικνύονται από επιμέρους ποσοτικές αναλύσεις και σε ανώτερο επίπεδο με οικονομομετρικά υποδείγματα-, ενισχύεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι αυτό που συνδέει διαφθορά και διακυβέρνηση είναι, ότι η δεύτερη, έχει στόχο τη δημιουργία των όρων για τη διάταξη κανόνων και τη συλλογική δράση με συνέπεια η έννοια της διακυβέρνησης που χρησιμοποιείται, να έχει αποτελέσματα που διαφέρουν από εκείνα της κυβέρνησης. Οι δείκτες διακυβέρνησης, αποτυπώνουν την θεσμική ποιότητα των χωρών, αξιολογούν τη λειτουργική εφαρμογή κυβερνητικών προγραμμάτων και δράσεων, τις υφιστάμενες πολιτειακές δομές και στρατηγικές για την κατανομή των δημόσιων πόρων και τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης. Οι δείκτες -οι οποίοι δεν είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους αλλά συσχετίζονται έντονα και θετικά-, βασίζονται σε εκατοντάδες επιμέρους βασικές μεταβλητές, που λαμβάνονται από ένα ευρύτατο σύνολο πηγών δεδομένων. Οι δείκτες αυτοί είναι οι ακόλουθοι: Φωνή και Λογοδοσία (Voice and Accountability): Εξετάζεται η δυνατότητα των πολιτών μιας χώρας να συμμετέχουν στην εκλογή των κυβερνη-

ση του φαινομένου της διαφθοράς ή το αποτύπωμα αυτής σε μια χώρα, είναι συνάρτηση του μεγέθους της διαφθοράς (όπως αυτή απεικονίζεται με τον δείκτη CPI), του επιπέδου ορθής διακυβέρνησης (όπως απεικονίζεται με τους δείκτες WGI) και του επιπέδου της ανθρώπινης ανάπτυξης (όπως αποτυπώνεται με τον δείκτη HDI). Το αποτύπωμα έτσι της διαφθοράς σε μια χώρα, οφείλεται στη συνέργεια των τριών αυτών παραγόντων, κάθε ένας από τους οποίους μπορεί να αναλυθεί σε επιμέρους συνιστώσες, χωρίς βεβαίως αυτό να σημαίνει ότι οι παράγοντες είναι ισοδύναμοι καθώς η σχετική σημασία τους ποικίλει από χώρα σε χώρα, απόρροια των ιδιαίτερων ποιοτικών χαρακτηριστικών των τριών αυτών μεγεθών που συναντάμε σε κάθε χώρα ξεχωριστά (Πρόντζας 2014: 171-172). Όσον αφορά δε την κλίμακα του δείκτη, αυτή κυμαίνεται από το 0 μέχρι το 1. Όσο οι τιμές-επιδόσεις μιας χώρας πλησιάζουν προς τη μονάδα, το αποτύπωμα της διαφθοράς στη χώρα αυτή θεωρείται ότι μικραίνει, δηλαδή οι επιπτώσεις από τις μορφές διαφθοράς είναι μικρές. Αντίθετα, όσο οι επιδόσεις μιας χώρας πλησιάζουν προς το μηδέν, τότε είναι μεγαλύτερες και ισχυρότερες οι επιπτώσεις του φαινομένου της διαφθοράς σε αυτήν, μεγαλώνει με άλλα λόγια το αποτύπωμα της διαφθοράς της.⁴⁶⁷

Το ζήτημα του συσχετισμού των δεικτών αυτών, στη διαχείριση του πραγματολογικού και υπολογιστικού πεδίου της διαφθοράς, είναι βεβαίως ιδιαίτερα απαιτητικό ως προς τη σχετική του επεξεργασία και ανάλυση. Ως ενδεικτική

σεων τους καθώς και να εκφράζονται ελεύθερα. Πολιτική Σταθερότητα και Απουσία Βίας/Τρομοκρατίας (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism): Αποτυπώνεται το ενδεχόμενο μια κυβέρνηση να αποσταθεροποιηθεί ή να ανατραπεί με αντισυνταγματικά ή βίαια μέσα, συμπεριλαμβανομένης της πολιτικά υποκινούμενης βίας και τρομοκρατίας. Κυβερνητική Αποτελεσματικότητα (Government Effectiveness): Μελετάται η ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών, η ικανότητα των δημόσιων λειτουργών και ο βαθμός ανεξαρτησίας τους από πολιτικές πιέσεις, η ποιότητα του πολιτικού σχεδιασμού και η αξιόπιστη εφαρμογή του. Ποιότητα των Ρυθμιστικών Παρεμβάσεων (Regulatory Quality): Αφορά την ικανότητα της κυβέρνησης να σχεδιάσει και να εφαρμόσει σταθερές πολιτικές που επιτρέπουν την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα. Κράτος Δικαίου (Rule of Law): Αποτυπώνει την εμπιστοσύνη των πολιτών για τους κανόνες που διέπουν την κοινωνία και την προθυμία να συμμορφώνονται με αυτούς, και ιδίως την εμπιστοσύνη στην αστυνομία και τα δικαστήρια, την τήρηση των συμβάσεων, τον σεβασμό των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων κ.ά. Έλεγχος της Διαφθοράς (Control of Corruption): Πρόκειται για δείκτη αντίληψης της άσκησης δημόσιας εξουσίας για ιδιωτικό όφελος. Τέλος, οι δείκτες διακυβέρνησης λαμβάνουν τιμές οι οποίες κυμαίνονται σε κλίμακα μεταξύ μείον 2,5 (πολύ χαμηλό επίπεδο ορθής διακυβέρνησης) μέχρι το συν 2,5 (πολύ υψηλό επίπεδο ορθής διακυβέρνησης). Βλ. Πρόντζας 2014: 150-154.

467. Κρίσιμο σημείο αποτελεί η προϋπόθεση με την οποία, προκειμένου να συμπεριληφθεί μια χώρα στον συγκεκριμένο δείκτη να υπάρχουν για κάθε έτος ξεχωριστά, διαθέσιμα δεδομένα για όλους τους επιμέρους δείκτες που διαμορφώνουν τον Δείκτη Αποτυπώματος της διαφθοράς, Βλ. Πρόντζας 2014: 171.

και μόνο παράθεση, με τη γλώσσα των αριθμών των δεικτών αυτών, μπορούμε να ανατρεξούμε στις περιπτώσεις δύο χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μιας από την πλευρά της Βόρειας Ευρώπης, την Ιρλανδία, και μιας από την πλευρά της Νότιας Ευρώπης, την Ελλάδα. Ένα από τα κριτήρια αυτής της ενδεικτικής εδώ επιλογής, αποτελεί το γεγονός ότι και οι δύο αυτές χώρες, βίωσαν και βιώνουν τις επιπτώσεις της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και οδηγήθηκαν σε συγκεκριμένους μηχανισμούς υποστήριξης των οικονομιών τους, με ουσιαστικές βεβαίως διαφοροποιήσεις μεταξύ τους, ως προς τις σχετικές αφετηρίες, διαχειρίσεις και βεβαίως τα παραγόμενα αποτελέσματα τους.

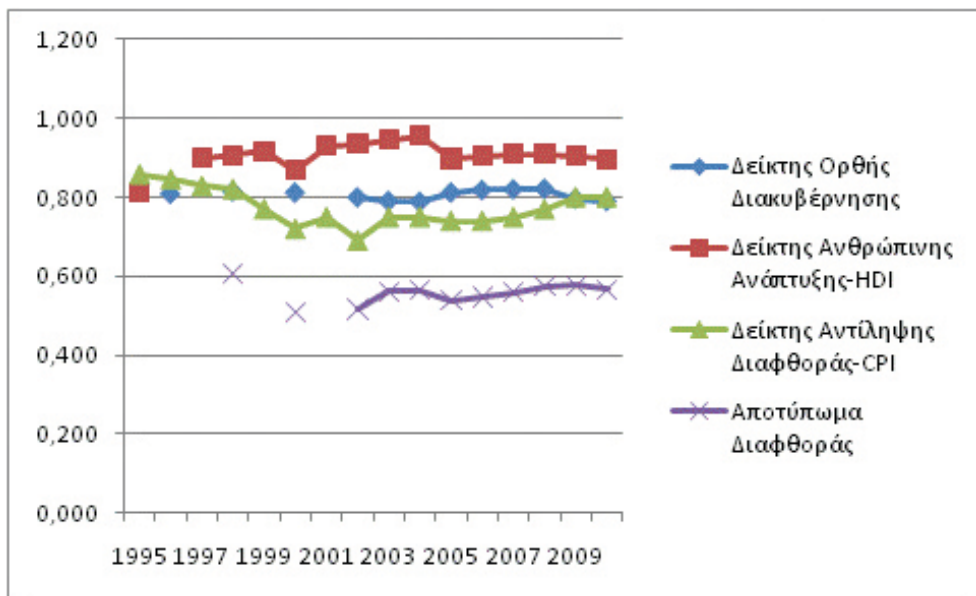
Πίνακας 1: Δείκτης διακυβέρνησης, ανθρώπινης ανάπτυξης, αντίληψης διαφθοράς και αποτύπωμα διαφθοράς στην Ιρλανδία (1995-2010)

Ιρλανδία	Δείκτης Ορθής Διακυβέρνησης	Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης-HDI	Δείκτης Αντίληψης Διαφθοράς-CPI	Αποτύπωμα Διαφθοράς
1995		0,813	0,857	
1996	0,809		0,845	
1997		0,900	0,828	
1998	0,815	0,907	0,820	0,606
1999		0,916	0,770	
2000	0,812	0,869	0,720	0,508
2001		0,930	0,750	
2002	0,800	0,936	0,690	0,516
2003	0,791	0,946	0,750	0,561
2004	0,789	0,956	0,750	0,565
2005	0,812	0,898	0,740	0,539
2006	0,818	0,904	0,740	0,547
2007	0,820	0,909	0,750	0,559
2008	0,821	0,909	0,770	0,574
2009	0,797	0,905	0,800	0,577
2010	0,791	0,895	0,800	0,566

Πηγή: Πρόντζας 2014: 248.

Γράφημα 1: Εξέλιξη του Δείκτη διακυβέρνησης, ανθρώπινης ανάπτυξης, αντίληψης διαφθοράς και αποτύπωμα διαφθοράς στην Ιρλανδία (1995-2010)

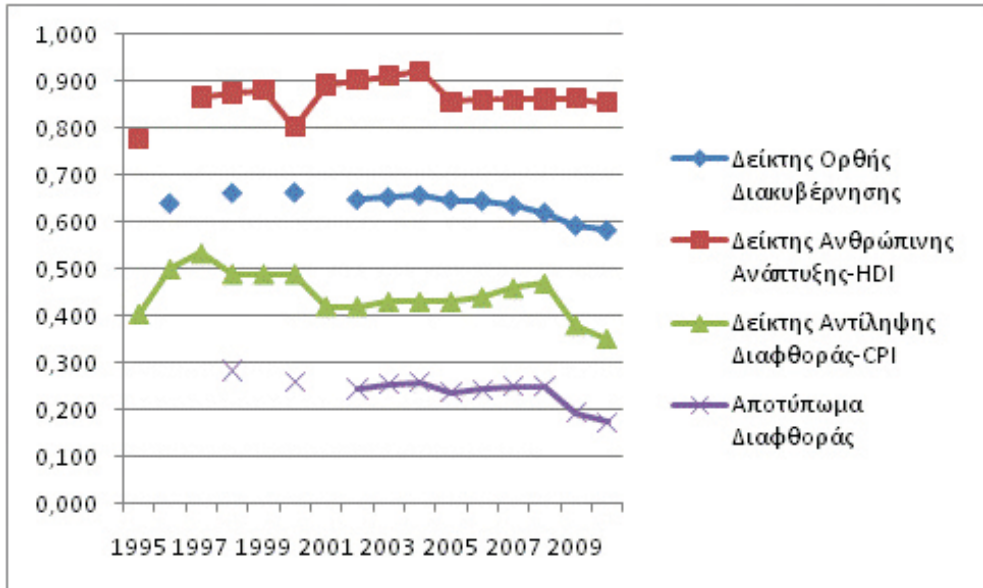
Πηγή: Πρόντζας 2014: 249.

Πίνακας 2: Δείκτης διακυβέρνησης, ανθρώπινης ανάπτυξης, αντίληψης διαφθοράς και αποτύπωμα διαφθοράς στην Ελλάδα (1995-2010)

Ελλάδα	Δείκτης Ορθής Διακυβέρνησης	Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης-HDI	Δείκτης Αντίληψης Διαφθοράς-CPI	Αποτύπωμα Διαφθοράς
1995		0,776	0,404	
1996	0,639		0,501	
1997		0,867	0,535	
1998	0,661	0,875	0,490	0,283
1999		0,881	0,490	
2000	0,662	0,802	0,490	0,260
2001		0,892	0,420	
2002	0,647	0,902	0,420	0,245
2003	0,652	0,912	0,430	0,255
2004	0,656	0,921	0,430	0,259
2005	0,646	0,856	0,430	0,237
2006	0,644	0,861	0,440	0,243
2007	0,634	0,860	0,460	0,250
2008	0,619	0,862	0,470	0,250
2009	0,592	0,863	0,380	0,194
2010	0,582	0,855	0,350	0,174

Πηγή: Πρόντζας 2014: 292.

Γράφημα 2: Εξέλιξη του Δείκτη διακυβέρνησης, ανθρώπινης ανάπτυξης, αντίληψης διαφθοράς και αποτύπωμα διαφθοράς στην Ελλάδα (1995-2010)

Πηγή: Περόντζας 2014: 293.

Η διαχείριση του φαινομένου της διαφθοράς (επιστημονική, πολιτική, οικονομική, κοινωνική), δεν πρέπει να οδηγεί σε παγιδεύσεις μέσα στην ίδια την διαχείριση αυτή. Η διαφθορά δεν είναι κάτι που είτε υπάρχει, είτε δεν υπάρχει, είτε ελέγχεται είτε δεν ελέγχεται, είτε προκαλεί στρεβλώσεις είτε όχι.⁴⁶⁸ Οι μορφές που μπορεί να πάρει ανά πολιτισμό, διαφέρουν, όπως και ο βαθμός της. Η διαφθορά αφορά ένα σύστημα, που ενέχει τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό μεταξύ των ανθρώπων, όπου πραγματώνονται συγκεκριμένες τεχνικές, στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν όλα τα μέλη του εκάστοτε πληθυσμού.

Τα εργαλεία μελέτης περί αυτών των τεχνικών, που μπορεί να μας προ-

468. Ο Giddens μας υπενθυμίζει ότι «...σήμερα οι υποθέσεις διαφθοράς δεν είναι συχνότερο φαινόμενο από ότι παλαιότερα. Αυτό που μάλλον συμβαίνει είναι ότι σε μια ανοικτή κοινωνία πληροφοριών, η διαφθορά είναι πιο ορατή και τα όρια του τι θεωρείται διαφθορά έχουν αλλάξει και αλλάζουν συνεχώς όσο οι κοινωνίες εξελίσσονται. Στη Βρετανία για παράδειγμα τα δίκτυα των παλιών συμμαθητών ήταν στο παρελθόν απλώς ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσαν τα πράγματα στη χώρα, ακόμα και όταν στην εξουσία βρίσκονταν κόμματα της κεντροαριστεράς. Τέτοια δίκτυα δεν μπορούμε να πούμε ότι εξαφανίστηκαν. Σήμερα όμως τέτοιες λειτουργίες θεωρούνται παράνομες, μολονότι στο παρελθόν ήταν νομιμοποιημένες. Και μέσω τέτοιων δικτύων συνήθιζαν να διευθετούν τα ζητήματα...» (2001: 123).

σφέρει η διεπιστημονική προσέγγιση του φαινομένου για την κάθε ξεχωριστή χώρα ανά τον κόσμο (η οποία και εξασφαλίζει, όπως προαναφέρθηκε, την εξειδίκευση αυτών των εργαλείων), αποτελούν έναν ασφαλή δρόμο, που υπαγορεύει όμως και τη συνεχή αξιολόγησή τους. Υπαγόρευση που εκπορεύεται και από μια κορυφαία διάσταση του φαινομένου, ότι ακολουθεί ακριβώς την εξέλιξη των ανθρωπίνων κοινωνιών και πολιτισμών τους. Παγκόσμιο, λοιπόν, φαινόμενο ως προς τις εμφανίσεις του, αλλά και ταυτόχρονα εθνικό ως προς τις εξειδικεύσεις του.

Μπορούμε λοιπόν να κλείσουμε με το ερώτημα, γιατί άραγε την ίδια στιγμή που εξαπλώνεται (με κυρίαρχη αφετηρία τον δυτικό κόσμο), η μελέτη του φαινομένου για ολόκληρο τον κόσμο -στο πλαίσιο των παγιδεύσεων που αναλύθηκε παραπάνω-, οι πολίτες του δυτικού κόσμου είναι καταγεγραμμένα απογοητευμένοι από τα πραγματολογικά και υπολογιστικά επίπεδα διαφθοράς των χωρών τους. Σε αυτήν την απογοήτευση, πρέπει να προστεθεί ότι, η ανάδειξη της περιφημής αρχή της πρόληψης -από συγκεκριμένες επιστημονικές πειθαρχίες- δεν ήταν, δεν είναι και δεν θα είναι πάντοτε επιβλητική ή εφαρμόσιμη ως μέθοδος διευθέτησης ζητημάτων διαφθοράς. Οι ηθικές προσταγές -σε αντίθεση με την ενθουσιώδη αποδοχή τους- είναι αδύνατο να έχουν καθολική ισχύ. Οφείλουμε να αντιληφθούμε, ότι το μονοπώλιο επιστημονικών προσεγγίσεων περί διαφθοράς, πάνω στο οποίο βασίζεται το υπάρχον σύστημα προσέγγισης του φαινομένου, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, δεν έχει μέλλον, σε ένα εγγενώς πλαίσιο παγκόσμιων επικοινωνιών και διαστάσεων του φαινομένου. Σε ένα πλαίσιο πολιτισμών όπου η διαφθορά, στο πραγματολογικό της πεδίο, αποτελεί ένα αποδεκτό τρόπο οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής ύπαρξης και λειτουργίας,⁴⁶⁹ όπου ο ιδεότυπος της διαφθοράς οδηγεί στη μετάβαση από τον *homo economicus*, στον *homo corruptus*. Δεν θα μπορέσουμε ποτέ να κυριαρχήσουμε στη διαφθορά, όπως άλλωστε και στη ιστορία μας. Μπορούμε όμως και πρέπει να βρούμε τρόπους να κατανοήσουμε αυτό το φαινόμενο. Η Διαφθορά, ανακαλύπτει πάντοτε δικούς της δρόμους, μιμούμενη δυστυχώς την Ιστορία.

---

469. Χαρακτηριστική η περίπτωση του «ναού» της διεθνούς χρηματοοικονομικής, της Wall Street, όπου η κουλτούρα διαφθοράς κυριαρχεί σε ένα χώρο όπου το αποτέλεσμα κρίνεται από την χρηματική απόδοση, όπου υπάρχει ένα ανεκτό επίπεδο βαθιάς ριζωμένης ανομίας, όπου τα πάντα βασίζονται στη σχέση θηρευτή και θηράματος, με την εξίσωση να είναι απλή: αν δεν ξέρεις ποιος είναι ο θηρευτής, τότε είσαι το θύμα. Βλ. Markopolos 2010.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ασδραχάς, Σ. (2003). *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ιε΄-ιθ΄ αιώνας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα.
- Giddens, A. (2001). *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών: Πως επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Huntington, S. (2001). *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, Τερζόπουλος, Αθήνα.
- Lascoumes, P. (2003). *Διαφθορά, Καστανιώτης*, Αθήνα.
- Πανταζόπουλος Ν. (1956). *Ρωμαϊκόν Δίκαιον, Κατά τας Πανεπιστημιακάς Παραδόσεις του Καθηγητού Νικολάου Ι. Πανταζόπουλου*, 2η έκδ., Σάκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Πρόντζας, Δ. (2006). *Η διαφθορά, το αμφιλεγόμενο ζήτημα στην εθνική και διεθνή κοινωνία*, Διδ. Διατριβή, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- (2013). *Διαφθορά και Κοινωνία*, Παπαζήσης, Αθήνα.
  - (2014). *Λόγος και Πρακτικές Αντιδιαφθοράς, Κείμενα και Ποσοτικές Αναλύσεις στις Ευρωπαϊκές Κοινωνίες*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Bardhan, P. (1997). «Corruption and Development: A Review of Issues», *Journal of Economic Literature*, 35(3), σελ. 1320-1346.
- Berg, L. & Hahn, H. (1976). *Corruption in the American Political System*, Morristown, General Learning Press, New Jersey.
- Brooks, R. (1971). *Corruption in American Politics and Life*, Arno Press, New York.
- Brown, E. & Cloke, J. (2006). «The Critical Business of Corruption», *Critical Perspectives on International Business*, 2 (4), σελ. 275-298.
- Etzioni, A. (1984). *Capital Corruption: The New Attack on American Democracy*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego.
- Gibbon E. (1993). *Decline and fall of the Roman empire*, Everyman's Library, New York κ.α.
- Gibbons, K. M. (1989). «Toward an Attitudinal Definition of Corruption», στο: *Political Corruption: A Handbook*, Heidenheimer, A., Johnston, M. & Levine, V.T., Transaction Books, New Brunswick, N.J.

- Heidenheimer, A.J. (1970). «The Context of Analysis», στο: *Political Corruption: Readings in Comparative Analysis*, Heidenheimer, A.J. (εκδ.), Transaction Books, New Brunswick, N.J.
- Johnston, M. (1996). «The Search for Definitions: The Vitality of Politics and the Issue of Corruption», *International Social Science Journal*, 149.
- Kaufmann, D. & Kraay, A. (2008). «Governance Indicators: Where Are We and Where Should We Be Going?», *World Bank Research Observer*, Spring 2008.
- Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (1999). «Aggregating Governance Indicators», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 2195, Washington, D.C.
- (1999). «Governance Matters», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 2196, Washington, D.C.
  - (2004). «Governance Matters III: Governance Indicators for 1996, 1998, 2000, and 2002», *World Bank Economic Review*, No18.
  - (2005). «Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 3630. Washington, D.C.
  - (2006). «Governance Matters V: Aggregate and Individual Governance Indicators for 1996-2005», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4012, Washington, D.C.
  - (2006). «Measuring Governance Using Perceptions Data», στο: *Rose-Ackerman, S.R. (εκδ.), International Handbook of Economic Corruption*, Edward Elgar, Cheltenham.
  - (2007). «Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators for 1996-2006», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4280, Washington, D.C.
  - (2007). «Growth and Governance: A Reply/Rejoinder», *Journal of Politics*, 69(2).
  - (2007). «The Worldwide Governance Indicators Project: Answering the Critics», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4149, Washington, D.C.
  - (2008). «Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators for 1996-2007», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4654, Washington, D.C.
  - (2009). «Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators for 1996-2008», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4978, Washington, D.C.
  - (2010). «The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues», *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 5430.
- Klotz, G. (1994). «Figures de la pensée quantitative en France», *Dix-huitième siècle* 26.

- Koren, J. (επιμ.) (1918). *The History of Statistics. Their Development and Progress in Many Countries*, Macmillan, New York.
- Myrdal, G. (1968). «Corruption - Its causes and effects», στο: *Asian drama: An enquiry into the poverty of nations*, τόμ. 2, του ιδίου, Twentieth Century, New York, σελ. 937-960.
- Markopolos, H. (2010). *No one Would Listen*, John Wiley & Sons, Hoboken, N.J.
- Nice, D. (1985). «Political Corruption in the American States: Causes 1970-1980», *American Politics Quarterly* 11(4).
- Nye, J. S. (1967). «Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis», *American Political Science Review* 61(2).
- Philp, M. (1987). *Defining Corruption: An Analysis of the Republican Tradition*. Paper presented to the International Political Science Association research roundtable on political finance and political corruption, Bellagio, Italy (mimeo).
- (1997). «Defining Political Corruption» στο: *Political Corruption*, Heywood, P. (εκδ.), Blackwell, Oxford.
- Prontzas, D. (2016). «The Corruption Footprint Index (CFI): A New Index about Measuring Corruption», *International Journal of Humanities and Social Science, Center for Promoting Ideas*, 5 (12).
- Rassem, M. (επιμ.) (1980). *Statistik und Staatsbeschreibung, in der Neuzeit: vornehmlich im 16-18 Jh.*, Schöningh, Paderborn, München.
- Sachs, J.D. & Warner, A.M. (1997). «Natural Resource Abundance and Economic Growth Development», Discussion Paper No. 517a, Harvard Institute for International Development, Cambridge Mass.
- Scott, J. C. (1972). *Comparative Political Corruption*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey.
- Sen, A. (1998). «Mortality as an Indicator of Economic Success and Failure», *Economic Journal*, 108, σελ. 1-25.
- Srinivasan, T. N. (1994). «Human Development: A New Paradigm or Reinvention of the Wheel?», *American Economic Review*, 84.
- Stoker, G. (1998). «Governance as Theory: Five Propositions», *International Social Science Journal*.
- Thompson, D. (1993). «Mediated Corruption: The Case of the Keating Five», *American Political Science Review* 87(2).
- (1995). *Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption*, Brookings, Washington, D.C.
- Woods, N. (2000). «The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves», *World Development*, 28.

Διαδικτυακές πηγές

<http://www.eglimatologia.gr/>

<http://www.weforum.org/>

<http://www.gcgf.org/ifcext/economics.nsf/Content/ic-wbes>

<http://www.imd.org/>

<http://www.pwc.com/>

<http://www.asiarisk.com/index.html>

<http://www.economist.com/topics/economist-intelligence-unit>

<http://www.freedomhouse.org>

<http://web.worldbank.org/> <http://www.undp.org>

Οι τεχνικές αυτοάμυνας ως μέσο αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΒΟΥΡΔΑΚΟΥ

Διδάκτορας Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Η βία με όλες τις σύγχρονες μορφές της (σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική, λεκτική) είναι διάχυτη στις σύγχρονες κοινωνίες. Μια έκφραση της, ιδιαίτερα ειδικής και δύσκολη να ελεγχθεί, είναι το bullying, η βία κατά παιδιών και εφήβων στο σχολείο ή και στο δρόμο. Παιδιά ανυπεράσπιστα γίνονται θύματα άλλων παιδιών ή και ομάδων με ολέθριες συνέπειες γι' αυτά. Οι δάσκαλοι και καθηγητές είναι σαφές ότι δεν μπορούν ούτε έχουν επιμορφωθεί για να αντιμετωπίσουν παρόμοιες καταστάσεις. Μια ενδιαφέρουσα λύση είναι να διδαχτούν τα παιδιά την αυτοάμυνα και τις βασικές πολεμικές τέχνες για καθαρά αμυντικούς λόγους. Αυτό θα συμβάλει στην αύξηση της αυτοπεποίθησης τους και μπορεί να δράσει ως κατεξοχήν προληπτικό μέτρο για αγόρια και κορίτσια. Προϋποθέτει επίσης την κατάλληλη επιμόρφωση ειδικών δασκάλων που θα γίνεται υπό την εποπτεία ατόμου που θα γνωρίζει τις πολεμικές τέχνες, αλλά και θα έχει γνώσεις εγκληματολογίας που θα του επιτρέψουν να καθορίσει και οριοθετήσει το μέτρο αυτό ως άμυνα και πρόληψη του εκφοβισμού και της κακοποίησης, χωρίς να υπερβαίνει τα όρια της επίθεσης του θύτη, και με αυτό τον τρόπο να μετατρέπεται το θύμα σε θύτη και κατ' επέκταση σε κατηγορούμενο.

1. Πολεμικές τέχνες και αυτοάμυνα

Οι πολεμικές τέχνες αποτελούν σημαντικό κομμάτι της καθημερινότητας των νέων. Είναι τέχνη η οποία δίνει πρακτικές γνώσεις και συγχρόνως αποτελεί

«τροφή» για το πνεύμα και τη ψυχή των ανθρώπων. Το ήθος, η ευγένεια, η πειθαρχία, η υπομονή, η αυτοπεποίθηση και η δίκαιη κρίση, με την παράλληλη εκπαίδευση για τη διαχείριση του θυμού, είναι αγαθά που προσφέρονται απλόχερα από τους δασκάλους των πολεμικών τεχνών. Σκοπός της τέχνης είναι να σμιλέψει προσωπικότητες με αξιοπρέπεια, προσπαθώντας να «πολεμήσουν» τα ελαττώματα του εαυτού τους και όχι τους άλλους. Η αρμονία και η ισορροπία του μυαλού με το σώμα είναι το αποτέλεσμα της εκπαίδευσης στην τέχνη. Οι μεγάλοι δάσκαλοι δεν έπαψαν να επαναλαμβάνουν ότι η κυριαρχία στην τέχνη, είναι η νίκη δίχως μάχη. Θεωρούσαν ότι οι πολεμικές τέχνες δεν πρέπει να υπηρετούν το κακό και τη βία,⁴⁷⁰ αλλά να προστατεύουν τη ζωή. Στην Ανατολή τις χρησιμοποιούσαν μόνο σε εμπόλεμες καταστάσεις⁴⁷¹ και για αυτοάμυνα. Η πραγματική αποτελεσματικότητα βρίσκεται στην αποθάρρυνση ή στη συμφιλίωση με τον αντίπαλο. Η ανωτερότητα έχει να κάνει με την πνευματική καλλιέργεια και τη μόρφωση, γι αυτό και οι πολεμικές τέχνες διδάσκονται στα υψηλά κοινωνικά στρώματα μαζί με την ξιφασκία και την ποίηση.⁴⁷² Η νίκη δίχως μάχη είναι ο υπέρτατος σκοπός. Ένας απαίδευτος άνθρωπος θα τραβήξει το σπαθί του αν αισθανθεί ότι έχει προσβληθεί και θα διακινδυνεύσει τη ζωή του και των άλλων. Ένας μορφωμένος άνθρωπος δεν θα χάσει τη ψυχραιμία του και δεν θα χρησιμοποιήσει το σπαθί ή το χέρι του. Όποιος δεν κυριαρχεί τον εαυτό του και δεν τον ελέγχει, περνά εύκολα στη βία, και αυτό δεν είναι σοφό. Η διατήρηση της ηρεμίας και της πειθαρχίας είναι εσωτερική δύναμη. Όταν ένας άνθρωπος δεν έχει τίποτα άλλο εκτός από το σώμα και τα άκρα του για να υπερασπισθεί τον εαυτό του, τότε αμύνεται με πολεμικές τέχνες. Υπάρχουν τεχνικές που εκμεταλλεύονται τη οργή και τη δύναμη του αντιπάλου, αποφυγές με το σώμα, ανατροπές, λακτίσματα, χτυπήματα με τα άνω και τα κάτω άκρα, και χρησιμοποιούνται για αυτοάμυνα.

Οι προπονητές-δάσκαλοι των πολεμικών τεχνών καλούνται να διδάξουν με σοβαρότητα το συγκεκριμένο αντικείμενο τόσο ως τέχνη όσο και ως άθλημα, στα πλαίσια του «Ευ Αγωνίζεσθαι»

2. Οι πολεμικές τέχνες ως τέχνη ή ως εμπορεύσιμο προϊόν;

Στην Ελλάδα και σε όλη τη Δύση, η χρησιμότητα των πολεμικών τεχνών διαφέρει, γιατί υπάρχει διαφορετικό κοινωνικό σύστημα και κουλτούρα από αυτό της Ανατολής. Άλλες αξίες, ήθη, έθιμα και τρόπος ζωής. Οι αντιδράσεις των

470. Sun 1996.

471. McCarthy 1989, σελ. 23.

472. Maliszewski 1992, σελ. 14.

ατόμων σε αρκετές περιπτώσεις της καθημερινότητάς τους είναι νευρικές και βίαιες. Για την απόκτηση μεγάλων χρηματικών ποσών, οι αθλητές θυσιάζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τις αρχές που έχουν οι πραγματικοί πολεμιστές. Οι μάχες γίνονται σε κλουβιά με φανατικούς θεατές που φωνάζουν, απαιτώντας από τον μαχητή να δώσει τέλος στον αντίπαλο, μετατρέποντας το στάδιο σε Κολοσσαίο. Πάνω στο «ρινγκ» επικρατεί η βία και η ατελείωτη ανταλλαγή χτυπημάτων, τα οποία γίνονται υποφερτά μόνο με τη χρήση αναβολικών. Στην καπιταλιστική Δύση η τέχνη έχει στόχο τον ανταγωνισμό, το κέρδος και την οικονομική ανέλιξη, ενώ στην Ανατολή, είναι συνυφασμένη με την καλλιέργεια του πνεύματος, την αγάπη και τον σεβασμό στον άνθρωπο, την πειθαρχία, τον έλεγχο του θυμού και την ταπεινοφροσύνη. Εκφυλισμός λοιπόν των πολεμικών τεχνών, «θυσιασμένων» και αυτών στο βωμό του χρήματος.⁴⁷³

Έγκλειστος της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού, ο Σ.Π., αναφέρει στην αφήγηση τη διαφορά διδασκαλίας των πολεμικών τεχνών: «Οι πολεμικές τέχνες έχουν θυσιαστεί στο βωμό του καπιταλισμού. Ο πιο δυνατός τρώει τον αδύνατο. Ο εργάτης δουλεύει για τον καπιταλί, για το αφεντικό...είναι το σύστημα τέτοιο! Στην Ανατολή διδάσκονται οι πολεμικές τέχνες όπως τα αγγλικά ή οποιοδήποτε άλλο μάθημα. Είναι βασικό μάθημα, γιατί ανήκει στην κουλτούρα, το κοινωνικό τους σύστημα και είναι σύμφωνο με τα έθιμά τους. Αντιθέτως στη Δύση, ο ένας κοιτάει να πατήσει τον άλλο, να νικήσει τον διπλανό με οποιοδήποτε μέσο και τρόπο. Όλα αυτά γίνονται βάσει χρημάτων. Επίκεντρο είναι η οικονομία, το δολάριο, ο καπιταλισμός. Ενώ στην Ανατολή, πρώτο ρόλο παίζει ο Θεός, η τιμή και η οικογένεια. Στη Δύση το δολάριο ενώνει λαούς και δίνει κίνητρα για μεγάλες μπίζνες».⁴⁷⁴ Άλλος περιγράφει: «Έκανα T.K.D. πήρα την μαύρη ζώνη, όμως δεν είχε αυτό το μαχητικό, το δύσκολο, το μπαμ, να ματώσεις ρε παιδάκι μου, δεν έχει επαφή με την πραγματικότητα, με τον πραγματικό τσακωμό... είναι πολύ «λάιτ». Έτσι, αποφάσισα να πάω κικ μπόξινγκ, να μάθω το αλήτικο, το βρώμικο ξύλο, να βλέπω το αίμα να κυλάει, να πιτσιλάει το αίμα στην μπλούζα, να βλέπεις τον άλλον να παραπατάει, να πέφτει, να βιδώνεται, να είναι κάτω και η πετσέτα να κάνει αέρα στο ματωμένο πρόσωπο του.»

Ο «πολεμιστής» και ο αγώνας μετατρέπεται σε επιχείρηση, η οποία έχει κέρδη. Ο αθλητής παράγει, ο φίλαθλος-θεατής καταναλώνει⁴⁷⁵ και ο δάσκαλος εκμεταλλεύεται τον μαθητή. Ο μαχητής παράγει έργο-σκορ, γρονθοκοπώντας και λακτίζοντας, και ο θεατής ικανοποιεί τα ζωώδη ένστικτα του. Όσο περισσότερο καταπιέζεται από τους ρυθμούς της καπιταλιστικής κοινωνίας,

473. Μαράντος 1999, σελ. 221.

474. Σβουρδάκου 2003, σελ. 240.

475. Σταμίρης 1990, σελ. 67.

τόσο πιο βίαια εκτονώνεται στα στάδια, ζητωκραυγάζοντας, «διψώντας» για αίμα και εκδίκηση.

2.1 Ο ρόλος του δασκάλου

Ο δάσκαλος διαπλάθει προσωπικότητες. Αποτελεί κοινωνός ιδεών, αντιλήψεων και πεποιθήσεων. Όταν είναι κοινωνικά καταξιωμένος, με υψηλό «στάτους»,⁴⁷⁶ τότε μεταφέρει και διαιωνίζει την κουλτούρα⁴⁷⁷ της κοινωνίας στους «πολεμιστές»-αθλητές. Αν παρεκκλίνει, τότε διαβάλλει και παρασύρει. Μη μπορώντας να ακολουθήσει τις αρχές και τους κανόνες της ελληνικής κοινωνίας, προσπαθεί να αλλάξει την κοινωνική και οικονομική του τάξη με αθέμιτους και παράνομους τρόπους. Επηρεάζει και τους μαθητές, αφού οι συμβουλές και οι κατευθύνσεις που δίνει είναι ενάντια στους νόμους και τα έννομα αγαθά, με κοινό στόχο την παρανομία και τη βίαιη κουλτούρα-υποκουλτούρα της βίας.⁴⁷⁸ Αυτή η «περιέργη» συνεργασία μεταξύ πομπού και δέκτη εντός και εκτός γυμναστηρίου, στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας κάποιες φορές είναι μοιραία. Ο κρατούμενος Β.Γ. επισημαίνει:

«...ο δάσκαλος είναι πρότυπο. Το Α και το Ω για τους μαθητές. Τον κοιτούν στα μάτια και ό,τι κάνει τον μιμούνται, προσπαθούν να γίνουν ίδιοι. Στον τρόπο που μιλάει, που περπατάει, που συμπεριφέρεται. Αν καπνίζει ο δάσκαλος, θα καπνίσουν και οι μαθητές. Να, από μικρό αρχίζει να σε παρασύρει ο δάσκαλος. Αρκετοί δεν είναι ό,τι διδάσκουν και ό,τι δείχνουν. Όντως, παρασύρουν στη νύχτα και μετατρέπουν τα παιδιά σε ομάδες του υποκόσμου.»⁴⁷⁹

Ο Σ.Π. παραδέχεται ότι: «...όλα γίνονται για τα λεφτά. Ο δάσκαλος σε κοιτάει σαν πεντοχίλιορο, ή θέλει να σε χώσει στη νύχτα για να έχει καλύτερες άκρες και γνωριμίες, τι περιμένεις; Να πάει μπροστά; Έχει καταντήσει επιχείρηση και εργοστάσιο. Επιχείρηση γιατί τα παίρνουν χοντρά από τους μαθητές, εργοστάσιο γιατί παράγουν, φτιάχνουν μπράβους και νονούς! Δεν υπάρχει άμιλλα και σεβασμός. Ο δάσκαλος δεν ενδιαφέρεται να φτιάξει τον μαθητή του πρώτα σαν άνθρωπο και μετά σαν μαχητή!».^{480, 481} Οι μαθητές μιμούνται την επιθετική συμπεριφορά του δασκάλου γιατί το έχουν διδαχθεί κατά τη διάρκεια της προπόνησης: α) παρατηρούν τη συμπεριφορά του προ-

476. Σταμίρης 1994, σελ. 45.

477. Wolfgang & Ferracuti 1995, σελ. 175.

478. Σβουρδάκου 2003, σελ. 191.

479. Σβουρδάκου 2003, σελ. 156.

480. Οπ.π., σελ. 241.

481. Οπ.π., σελ. 188.

τύπου-δασκάλου και β) μμούνται και προσπαθούν να γίνουν ίδιοι με τον δάσκαλο.⁴⁸² Κάποιες φορές, όπως αποκαλύπτεται από τις μαρτυρίες των έγκλειστων μαχητών, η «καριέρα» των μαθητών ξεκινάει εξαιτίας του δασκάλου που τους προώθησε στη νύχτα και την παρανομία, δημιουργώντας παρεκκλίνοσα συμπεριφορά και παρεκκλίνουσα ταυτότητα.⁴⁸³ Κρατούμενος αποκαλύπτει: «...ο μαθητής είναι το εμπόρευμα που προσπαθούν να πουλήσουν όσο το δυνατόν πιο ακριβά... εννοείται ότι οι περισσότεροι δάσκαλοι είναι χωμένοι στη νύχτα με προσταςίες, όπλα, συμμορίες και ό,τι άλλο θες... ο δάσκαλος είναι ο συνδετικός κρίκος, έτσι ο μαθητής μπαίνει στο δρόμο που δεν έχει γυρισμό. Δεν υπάρχει σενσέι που να είναι καθαρός και αυτό γιατί όλα εξαρτώνται από το χρήμα».⁴⁸⁴

Ο Θ.Γ. παραδέχεται ότι είχε: «...γυμναστήριο με πολεμικές τέχνες, σάκους, βάρη, εκεί μαζευόμασταν και βάζαμε γάντια τα απογεύματα. Οι άντρες είναι σαν τα κοκόρια Μετά το ξύλο πηγαίναμε για καφέ και για ποτό στην παραλιακή και στα μπαράκια...πολλές γνωριμίες, και πολλοί μαθητές που ήθελαν να μάθουν πυγμαχία για να γίνουν δυνατοί...να μπορούν να ρίχνουν ξύλο και να έχουν τσαμπουκά. Οι περισσότεροι της παρέας μαζευόντουσαν στο «τζιμι» και εκεί φτιάχναμε μαχητές».⁴⁸⁵

Οι Cloward και Ohlin, στη θεωρία τους σχετικά με τα συστήματα διαφορετικών ευκαιριών, υποστηρίζουν ότι τα άτομα που ανήκουν στην κατώτερη κοινωνική τάξη, μην μπορώντας να λάβουν μέρος σε νόμιμες δραστηριότητες και λόγω έλλειψης ευκαιριών, συμμετέχουν σε παράνομες ενέργειες. Το πόσο θα δραστηριοποιηθούν εξαρτάται από τις επαφές που έχουν με άτομα του περιθωρίου, από τις ευκαιρίες που τους δίνονται κυρίως στο περιβάλλον της γειτονιάς τους, καθώς και από τα άτομα με τα οποία συναναστρέφονται. Στόχος τους να αποκτήσουν αυτά που δεν μπορούν να έχουν με νόμιμους τρόπους. Αυτή είναι η αρχή για την είσοδο στην παρανομία και την περιθωριοποίηση.⁴⁸⁶ Ο κρατούμενος στην αφήγηση του επιμένει πως: «Ο δάσκαλος είναι το κλειδί για το πέραςμα στη νύχτα. Γράψε στη διατριβή σου ότι οι δάσκαλοι των πολεμικών τεχνών προάγουν μπράβους...νόμο! Στέλνουν τους μαθητές τους σε μένα, στους άλλους που είναι είδη μπράβοι, χώνονται στα κόλπα και θέλουν να τους πάρουμε στη δουλειά, να τα κάνουμε μπραβάρια. Έτσι απο-

482. Όπ.π., σελ. 168.

483. Όπ.π., σελ. 89.

484. Βλ. Σβουρδάκου 2003, σελ. 126, Thio 2003, σελ. 166.

485. Σβουρδάκου 2003, σελ. 209.

486. Όπ.π., σελ. 19

κτούν καλές δημόσιες σχέσεις, ανεβαίνει το κασέ τους και η δύναμη τους για να βγάξουν παράνομα λεφτά, εκτός από τα λεφτά του ντότζο».⁴⁸⁷

2.2 Η ποιότητα του δασκάλου-προπονητή

Το άτομο αναζητά την κοινωνική καταξίωση, το θαυμασμό, την επιβεβαίωση από τις παρέες του και τον κοινωνικό περιγύρο. Θέλει να αναγνωριστεί και να επιβληθεί με τη συμπεριφορά του. Για κάποιους, οι ισχυρές απόψεις επιβάλλονται ευκολότερα με τη σωματική δύναμη. Η επιθετικότητα τον βοηθάει να προβληθεί. Γι' αυτό μαθαίνει πολεμικές τέχνες. Ο Wolfgang και Ferracuti, στο βιβλίο τους «Υποκουλούρα της βίας», καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο νέος άνδρας για να αναδείξει τον ανδρισμό του εκπαιδεύεται για να χρησιμοποιήσει σωματική επιθετικότητα, μαθαίνοντας να χρησιμοποιεί τις γροθιές και τις κλωτσιές του και αυτό γιατί προσπαθεί να ενισχύσει το εγώ του απέναντι στους άλλους.⁴⁸⁸ «Εγώ έχω γεννηθεί εδώ στην Αθήνα και έχω μεγαλώσει στον Άγιο Δημήτριο... Μπραχάμι. Πιτσιρίκος είμαι, όμως επειδής όπως και ο Νίκος, έτσι και γώ, δεν πατούσα σπίτι, αλλά γούσταρα να γυρνάω και ν' αλητεύω με τους κολλητούς συνέχεια και να κάνω διάφορα... για να βγάλουμε εύκολα και γρήγορα λεφτά χωρίς να κουραζόμαστε και χωρίς να χρειάζεται να ξέρουμε γράμματα που τόσο πολύ μας την έспаγε... οι υπόλοιποι από την παρρέα είχαν έρθει από την Αμερική και δεν μιλούσαν καλά τα ελληνικά... αυτοί ήταν οι αρχηγοί, όχι άδικα... ήξεραν τόσο καλά τη δουλειά, ήξεραν από όπλα, από συμφωνίες, από πολεμικές τέχνες, από τα πιο τέλεια όπλα, ο,τι έχει σχέση με παρανομία, με μαφία... ήταν όμως άντρες, μάγκες, περνούσαν μπροστά και έτρεμε η γης».

Κρατούμενος της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού αναφέρει: «Σπάνια να βρεις δάσκαλο που να μην δουλεύει τη νύχτα... είναι το εύκολο χρήμα βλέπετε και η δύναμη που αποκτούν, βέβαια δεν σημαίνει ότι είναι σπουδαίοι... ίσα-ίσα... εγώ στη θέση τους δεν θα είχα καθαρή τη σκέψη μου... κάνουν τόσα άσχημα πράγματα... είναι βίαιοι και εφαρμόζουν τη δύναμη και την τεχνική που γνωρίζουν για να κάνουν κακό σε άλλους. Όμως δεν είναι έτσι η φιλοσοφία των πολεμικών τεχνών... εσείς το ξέρετε αυτό, έτσι δεν είναι; δεν μαθαίνεις καράτε για να χτυπάς και να ματώνεις τον άλλον... όχι μαθαίνεις για να φτιάξεις τα κακά του εαυτού σου... έτσι δίδασκαν οι πραγματικοί δάσκαλοι της ανατολής. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει αυτό... εκμεταλλεύονται το σώμα και

487. Οπ.π., σελ. 188.

488. Οπ.π., σελ. 439.

τη δύναμη της γροθιάς και γίνονται δάσκαλοι της βίας και όχι της τέχνης... το καράτε διδάσκει την αποφυγή της βίας και θέλει την ειρήνη και την ηρεμία... τώρα πως γίνεται να είσαι σε συμμορία και να έχεις ψυχική ηρεμία, αυτό δεν το έχω βρει, πώς γίνεται να μαθαίνεις το καλό την ημέρα και το βράδυ να γαζώνεις κάποιον αντίπαλο; να σπάζ μαγαζιά και να ανατινάξεις σπίτια και αυτοκίνητα και φυσικά να διακινείς πράμα...». ⁴⁸⁹

Ο καλλιεργημένος δάσκαλος πρέπει να έχει γνώσεις γενικές και ειδικές, οι οποίες θα αφορούν τις πολεμικές τέχνες, τις παρεκκλίσεις που απορρέουν από βίαιες συμπεριφορές, και συμπεριφορές που είναι αντίθετες με την επαγγελματική δεοντολογία. Επίσης, πρέπει:

α) Να ενημερώνει τους μαθητές του πότε έχουν το δικαίωμα να αμυνθούν βάσει Ποινικού Κώδικα, καθώς και τις κυρώσεις του νόμου σε περίπτωση που ασκήσουν σωματική βία σε άλλο(α) άτομο(α).

β) Να απαγορεύει ανάρμοστες συμπεριφορές, ιδιαίτερα μπροστά σε ανήλικα μέλη-αθλητές (τριες) του συλλόγου.

γ) Να επιδιώκει τη συνεργασία του συλλόγου με το σχολείο, τους γονείς και την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

2.3 Οι μαθητές-αθλητές

Η εξάσκηση γίνεται σε τρία επίπεδα: το φυσικό, το ψυχολογικό και το πνευματικό. Στο φυσικό επίπεδο, το σημαντικό στοιχείο είναι η τελειοποίηση των τεχνικών αυτοάμυνας και η αποφυγή τραυματισμών. Κάθε κίνηση, κάθε τεχνική μετατρέπεται σε αντίδραση μόνον όταν χρειαστεί και αφού έχουν εξαντληθεί όλα τα περιθώρια υπομονής. Όταν δεν υπάρχει άλλος τρόπος, χρησιμοποιούνται οι πολεμικές τέχνες. Οι τεχνικές εκμεταλλεύονται τις επιθέσεις του αντιπάλου, και έχουν σκοπό την αποφυγή και όχι την εξόντωσή του. Η βίαιη αντίδραση είναι γι' αυτούς που δεν μπορούν να διατηρήσουν τη ψυχραιμία τους. Δύναμη έχει όποιος αποφεύγει τα χείριστα και όχι όποιος τα προκαλεί. Ιδρυτής και δάσκαλος πολεμικής τέχνης επισημαίνει το φαινόμενο της βίας στις πολεμικές τέχνες: «θα ήθελα να σου ζητήσω να προειδοποιήσεις τους νέους που εκπαιδεύονται στο Ντότζο (Λέι Τάι) σου, ώστε να μην κάνουν χρήση της ικανότητάς τους για παράνομους σκοπούς. Υπάρχουν τόσες πολλές συμμορίες κακοποιών στη χώρα σήμερα! Κατάλαβα ότι εξαιτίας μου, αυτές οι συμμορίες μάθαιναν πολεμικές τέχνες και το χρησιμοποιούσαν για να σακα-

489. Οπ.π., σελ. 150.

τεύουν ή ακόμα και να δολοφονούν ανθρώπους, το όνομά μου θα κηλιδωνόταν για πάντα!». ⁴⁹⁰

Έγκλειστος στον Αυλώνα αναφέρει ότι:

«Στο σχολείο, πουλούσα προστασία... και εκεί χωνόντουσαν πολλοί.

-Τι εννοείς; Πουλούσες προστασία;

-Δηλαδή μου ζητούσαν να μπω προστά επειδή τους χτυπούσαν...και γω επειδή έκανα πολύ καιρό Κικ-Μπόξινγκ ήμουν καλός αθλητής και χτυπούσα πολύ καλά. Γερή προπόνηση, ψήναμε τα καλάμια μας, χτυπούσαμε ο ένας τον άλλο και ήμουν από τους καλύτερους. Κατεβαίναμε σε αγώνες, αλλά γινότουσαν πολλές π....., λάθος ζύγιση, λάθος μέτρημα και στοιχήματα...μου την έσπασε και δεν ξανακατέβηκα.

Όμως στο σχολείο ήμουν πρώτος, είχα το πάνω χέρι και γινόταν ό,τι έλεγα εγώ, αφού είμαι δυνατός. Στην αρχή προστάτευα έτσι τους αδύνατους μαθητές που τους έδεχναν άλλοι. Όμως μετά ζητούσα λεφτά. θέλω τόσα για να μπω προστά να σε προστατεύσω... προστασία πουλούσα στους συμμαθητές μου». Η άλλη όψη των πολεμικών τεχνών είναι αυτή της βίας, και ανήλικοι τις χρησιμοποιούν για να εκβιάσουν, να επιβληθούν και να ασκήσουν σωματική βία στους συμμαθητές τους.

3. Νόμος και αυτοάμυνα

Κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα να προστατεύσει τη σωματική του ακεραιότητα, την ελευθερία, την τιμή και την περιουσία του. Η αυτοάμυνα χρησιμοποιείται ως τρόπος αντιμετώπισης μιας άδικης πράξης χωρίς η άμυνα να υπερβαίνει την επίθεση. ⁴⁹¹

Στο σύγγραμμα «Κορυδαλλός: «Πολεμιστές» και οργανωμένο έγκλημα» αναφέρεται η χρησιμότητα των πολεμικών τεχνών ως μέσου αυτοάμυνας. Σε μία βίαιη επίθεση η οποία έχει σκοπό να προκαλέσει σωματικές βλάβες, το εν δυνάμει θύμα μπορεί να αντιδράσει χρησιμοποιώντας τεχνικές αυτοάμυνας -αναπόσπαστο κομμάτι των πολεμικών τεχνών- χωρίς η άμυνα να υπερβαίνει τη βαρύτητα της επίθεσης του θύτη. Συγκεκριμένα, «το άρθρο 22 του Ποινικού Κώδικα δίνει τον ορισμό της άμυνας: Είναι η υπεράσπιση του ατόμου από άδικη επίθεση η οποία απευθύνεται σε αυτόν ή σε άλλον και η αναγκαία προσβολή του επιτιθέμενου. Δεν είναι άδικη η πράξη που γίνεται σε περίπτωση άμυνας.» Η παράγραφος 2 αναφέρεται : Για να έχουμε κατάσταση άμυνας θα πρέπει:

490. Φουννακόσι 1997.

491. Σβουρδάκου 2003, σελ. 82-83, Leaute 2003, σελ. 27, Ζημιανίτης 2003, σελ. 33-34.

α) Να υπάρξει ανθρώπινη πράξη η οποία θα εκθέτει σε κίνδυνο τα έννομα αγαθά.

β) Η πράξη -επίθεση- πρέπει να είναι άδικη και αυτό υφίσταται όταν η ανθρώπινη πράξη είναι ενάντια στην Πολιτεία και τους νόμους. Αυτά τα στοιχεία θα πρέπει να γνωρίζουν οι μαθητές πολεμικών τεχνών και να ενημερώνονται από τους δασκάλους τους για το τι μπορούν και τι δεν μπορούν να πράξουν βάσει του νόμου. Στα πρώτα μαθήματα διδάσκεται η αποφυγή κάθε μορφής βίας, και οι μαθητές πρέπει να ενημερώνονται για τις κυρώσεις του νόμου σε περίπτωση επίθεσης και πρόκλησης σωματικής βλάβης.⁴⁹²

3.1 Η βία και οι μορφές της

Η βία σε όλες τις μορφές της (σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική, λεκτική) είναι διάχυτη στις σύγχρονες κοινωνίες.⁴⁹³ Με τον όρο σωματική βία εννοείται κάθε βία, από την απλή βιαιοπραγία ως και την απόλυτη σωματική βία και εξαναγκασμό κατά άτομου.

Στη σωματική ή αλλιώς απόλυτη βία (vis solute)⁴⁹⁴ υπάρχει καταδυνάστευση των σωματικών δυνάμεων του ατόμου και αποκλείει εντελώς τη θέληση του. Ψυχολογική βία ασκείται όταν ο δράστης απειλεί. Κάθε είδους ενέργεια που δημιουργεί το φόβο και έτσι εμποδίζεται η οποιαδήποτε δραστηριότητα του ατόμου ή εκθέτει σε κίνδυνο τη ζωή του, την ελευθερία, την τιμή ή την περιουσία του, εμπίπτει στην ψυχολογική βία.⁴⁹⁵

Η λεκτική βία μπορεί να υπάρξει με λόγια (απειλή), και με παραστατικές κινήσεις που έχουν ως σκοπό τη χρήση βίας. Επίσης, η ταπείνωση, ο εξευτελισμός και ο υποβιβασμός, μπορούν να προκαλέσουν ψυχολογικά προβλήματα.

Αν υπάρξει θυματοποίηση, τα προβλήματα που δημιουργούνται, πολλές φορές, είναι περισσότερα από την άσκηση σωματικής βίας.⁴⁹⁶

3.2 Η έννοια του σχολικού εκφοβισμού

Μια έκφραση της βίας, η οποία δύσκολα μπορεί να ελεγχθεί, είναι ο σχολικός εκφοβισμός (school bullying), δηλ. η βία στο σχολείο ή στο δρόμο. Το φαινόμενο

492. Όπ.π., σελ. 200.

493. Κακκαλής κ.ά. 2000, Άρθρο 167, σελ. 880-881, Αρτινοπούλου 2001.

494. Αλεξανδρής 1995, σελ. 86, Γεωργακόπουλος 2010, σελ. 15.

495. Κακκαλής κ.ά. 2000, σελ. 882.

496. Αρτινοπούλου & Μαγγανάς 1996, σελ. 167-168, Γεωργακόπουλος 2010, σελ. 46.

αυτό εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου. Η βία στο σχολείο δημιουργεί ένα κλίμα φόβου και ανασφάλειας μεταξύ των μαθητών. Αποτελεί τροχοπέδη στην μάθηση, οδηγεί σε αντικοινωνικές συμπεριφορές, στιγματισμό και περιθωριοποίηση. Ο θύτης και το θύμα, είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Παιδιά που ασκούν βία (schooligans)⁴⁹⁷ έχουν υπάρξει θύματα ενδοοικογενειακής βίας και απλά αναπαράγουν τις βίαιες εικόνες. Άλλοι παράγοντες του φαινομένου μπορεί να είναι τα αισθήματα μειονεξίας από την πλευρά των θυτών, η ανάγκη επιβολής και επιβεβαίωσης. Κάποια παιδιά, μέσα από τη βία δηλώνουν την παρουσία τους, προσπαθούν να δείξουν και να αποδείξουν τη δύναμη, και την εξουσία που έχουν.

Ο στιγματισμός και η περιθωριοποίηση λόγω χρώματος, θρησκείας και σεξουαλικών επιλογών είναι βασικές παράμετροι του σχολικού εκφοβισμού. Επίσης, η δυσκολία ελέγχου των συναισθημάτων και η έλλειψη ικανότητας διαχείρισης του θυμού, μπορούν να οδηγήσουν σε βίαια περιστατικά όπως, συμπλοκές, ξυλοδαρμούς, και θύματα με σωματικές ή βαριά σωματικές βλάβες. Η σύλληψη και η τιμωρία του δράστη(ών) ανήκει στους μηχανισμούς καταστολής, στηρίζεται στη θεωρία «των σπασμένων τζαμιών» (broken windows) και τη μηδενική ανοχή. Η έλλειψη επικοινωνίας, διαλόγου, αγάπης, εκτίμησης και σεβασμού, έχει ως αποτέλεσμα την εκδήλωση βίαιων συμπεριφορών. Παιδιά και έφηβοι ανυπεράσπιστοι γίνονται θύματα άλλων παιδιών ή και ομάδων, με ολέθριες συνέπειες για τα θύματα. Οι δάσκαλοι και οι καθηγητές ότι δεν μπορούν, ούτε έχουν επιμορφωθεί για να αντιμετωπίσουν παρόμοιες καταστάσεις. Μια ενδιαφέρουσα λύση είναι να διδάχτούν τα νέα παιδιά την αυτοάμυνα και είδη πολεμικών τεχνών, για καθαρά αμυντικούς λόγους. Αυτό θα συμβάλει στην αύξηση της αυτοπεποίθησης τους και μπορεί να δράσει ως κατεξοχήν προληπτικό μετρώ για αγόρια και κορίτσια.

Τα αγόρια είναι πιο συχνά θύτες. Ο σχολικός εκφοβισμός πραγματοποιείται σε χώρους χωρίς επίβλεψη από τους εκπαιδευτικούς, όπως η αυλή, ο διάδρομος, η τάξη κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, και οι τουαλέτες.

3.3 Οι μορφές έκφρασης σχολικού εκφοβισμού

- Ο λεκτικός εκφοβισμός ασκείται σε βάρος μαθητή(ών) είτε για την εμφάνισή του, είτε για την εθνότητα ή τις σεξουαλικές του επιλογές. Η κοροϊδία, η ειρωνεία, οι βρισιές και τα ντροπιαστικά σχόλια είναι κάποια από τα χαρακτηριστικά του λεκτικού εκφοβισμού.

497. Γεωργακόπουλος 2010, σελ. 19.

- Ο κοινωνικός εκφοβισμός περιλαμβάνει τη διάδοση φημών, τα σεξουαλικά υπονοούμενα, την καταστροφή προσωπικών αντικειμένων και τη φωτογράφιση του μαθητή(τριας) με σκοπό τον χλευασμό του.

- Ο σωματικός εκφοβισμός είναι η βία που ασκείται από μαθητές σε μαθητές, με χτυπήματα, σπρωξιμάτα, κλωτσιές, σωματικές βλάβες και φτάνει ως τη σεξουαλική παρενόχληση και τον βιασμό.

Τέλος, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός γίνεται μέσω του διαδικτύου, του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, και των μηνυμάτων στο κινητό τηλέφωνο. Ο αποκλεισμός, ο στιγματισμός, η περιθωριοποίηση του θύματος από τους βίαιους -bullies- μαθητές και η σχολική αποτυχία, είναι μερικά από τα αποτελέσματα του φαινομένου.

Μία από τις ακραίες μορφές του σχολικού εκφοβισμού και αποτέλεσμα της θυματοποίησης είναι το School Shooting. Το θύμα για να γλυτώσει από τους βασανιστές του και το αδιέξοδο που βιώνει, παίρνει το νόμο στα χέρια του και εκδικείται τους θύτες. Μέσα στο σχολείο, συνήθως, επιτίθεται σε αυτούς που τον εκφοβίζουν, είτε με όπλο είτε με αιχμηρό αντικείμενο.⁴⁹⁸ Η άλλη βίαιη λύση που επιλέγει το θύμα, είναι η αυτοκτονία. (υπόθεση Βαγγέλη). Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να γίνει μέσω internet.⁴⁹⁹

4. Μέτρα πρόληψης του σχολικού εκφοβισμού και αυτοάμυνα

Σε μια κοινωνία «κινδύνων» (στο δρόμο, στο σχολείο, στο σπίτι) όπως η σημερινή, το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών εμφανίζεται ανησυχητικά αυξημένο. Δεδομένου ότι δεν μπορεί, ούτε πρέπει, να υπάρχει ένας αστυνομικός πίσω από κάθε πολίτη, χρήσιμο είναι για τον καθένα, να φροντίσει να πάρει τα απαιτούμενα μέτρα, ώστε να μη γίνει θύμα βίαιης εγκληματικής ενέργειας (πρόληψη).

Οι σωστά χρησιμοποιούμενες πολεμικές τέχνες αποτελούν ένα μέσο. Εκτός του ότι θα αυξήσουν την αυτοπεποίθηση όσων ασχολούνται με αυτές, μπορεί να είναι και ιδιαίτερα χρήσιμες έως και απαραίτητες για την απώθηση του ενδυνάμει επιτιθέμενου. Υπό έναν όμως όρο: ότι θα χρησιμοποιούνται μέσα στο πλαίσιο του νόμου. Διδάσκονται τεχνικές αυτοάμυνας -με σεβασμό στα Ανθρώπινα Δικαιώματα- ως μέσο αποφυγής και αντιμετώπισης της λεκτικής, σωματικής και ψυχολογικής βίας.

Ο σχολικός εκφοβισμός-μέσα από συνεντεύξεις μαθητών-εμφράζεται από τις ακόλουθες χαρακτηριστικές φράσεις: «Κλώτσα τον»!!!! «Χτύπα τον»!!!!

498. Γεωργακόπουλος 2010, σελ. 48.

499. Cyber Crime Unit 2012.

«Υπάρχουν κλίκες στα σχολεία που γνωρίζουν πολεμικές τέχνες. Οι συγκρούσεις δεν είναι απλές... λύνουν τις διαφορές τους με βίαιο τρόπο, εντός και εκτός του σχολείου». ⁵⁰⁰

Βαρυποινίτης από τη Δικαστική Φυλακή του Κορυδαλλού, ο Ν.Χ. αφηγείται:

«Φαντάσου ότι σχολείο δεν πατούσα... μαζί με τον δίδυμο αδελφό μου γυρνούσαμε και κάναμε διάφορες αλητείες... κοπάνα από το σχολείο και κατευθείαν για τσιγάρο, από το Δημοτικό πηγαίναμε όλη η παρέα, στην οποία εγώ ήμουν αρχηγός, σε άλλα σχολεία και πουλάγαμε τσαμπουκά, ξέρεις... παίζαμε ξύλο, κλωτσιές, μπουνιές, ό,τι γνώριζα το χρησιμοποιούσα». ⁵⁰¹

Ανήλικος από το Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων του Αυλώνα παραδέχεται ότι:

«Μόνο στο σχολείο μάθαιναν για τις αποβολές που μου έριχναν καθηγητές. Μεγάλοι, αυστηροί, που για να σε ξεφορτωθούν σου ρίχνουν συνέχεια αποβολές...μεγάλοι σε ηλικία, που να καταλάβουν; Ενώ κάποιοι νεότεροι ήταν εντάξει, μας καταλάβαιναν, δεν μας πρόσβαλλαν και δεν μας έδιωχναν με τον τρόπο τους...τα παράτησα, αφού έμπαιναν μέσα και ένιωθα πολύ άσχημα... και γω και η παρέα μου. Βέβαια βαρούσαμε τους υπόλοιπους, κλωτσιές μπουνιές, τσακωνόμασταν για τα τσιγάρα, για τα γκομενάκια, ρίχναμε ξύλο σε άλλους, είχαμε αντίπαλες ομάδες... μας απέβαλλαν και τελείωσε η υπόθεση. Μετά ασχολήθηκα με τη διακίνηση και τη χρήση ναρκωτικών και το κλάμπινγκ... γυρνούσαμε και κάναμε διάφορα...από τις κλοπές, τις ληστείες και τη διακίνηση ναρκωτικών πήρα αμάξι και μηχανή! Μηχανή, όχι μηχανάκι!!! Τρελά λεφτά...κάποιες φορές, αναγκαζόμασταν να βαράμε τους ανθρώπους που κλέβαμε, γιατί μας αντιστέκονταν, μας έλεγαν πως θα φωνάξουν την αστυνομία και μεις από το φόβο μας και από την υπερένταση, το στρες και τα ναρκωτικά τους βάζαμε κάτω και τους χτυπούσαμε αλύπητα, κλωτσιές, μπουνιές, αντικείμενα κολάρο, για να μην μας καρφώσουν...ποτέ δεν με έπιασαν». ⁵⁰²

4.1 Η αυτοάμυνα ως μέτρο αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού

Ο μαθητής πρέπει να απευθύνεται στο δάσκαλο για κάθε συμπεριφορά που τον προσβάλλει. Να ενημερώνει τους γονείς του, χωρίς πανικό και φωνές. Ο διάλογος και η ενημέρωση των γονέων για την υπάρχουσα κατάσταση είναι η πρώτη αντίδραση. Το παιδί πρέπει να βρει το θάρρος και να μιλήσει. Δεν «σιωπώ», δεν «κλείνομαι» στον εαυτό μου, και δεν φοβάμαι ότι αν μιλήσω θα μου

500. Γεωργακόπουλος 2010, σελ. 132.

501. Σβουρδάκου 2003, σελ. 152.

502. Μαγγανάς, κ.ά. 2008, σελ. 57.

κάνουν μεγαλύτερο κακό οι θύτες. Με αυτοπεποίθηση και με σταθερό τόνο το παιδί δείχνει ότι είναι ισχυρή προσωπικότητα και δύσκολος στόχος, αποκρούοντας λεκτικές επιθέσεις. Δεν χάνει την εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στις ικανότητες του.

4.2 *Η χρήση της αυτοάμυνας σε περιπτώσεις συμπλοκής μεταξύ ανηλίκων*

Η πρώτη αντίδραση του παιδιού είναι να ενημερώσει ότι γνωρίζει πολεμικές τέχνες. Βέβαια, όταν το επεισόδιο εξελίσσεται, είναι δύσκολο να ενημερώσει και να κάνει διάλογο. Η αυτοπεποίθηση, η διατήρηση της ψυχραιμίας και του θυμού με την παράλληλη εγρήγορση για αντίδραση, προϋποθέτει πολύ καλά αντανakλαστικά και πολλές ώρες πρακτικής και θεωρητικής εξάσκησης. Δεν απαντά σε προκλητικές συμπεριφορές οι οποίες θα τον οδηγήσουν σε βίαιες συγκρούσεις, συλλήψεις, και νομικές κυρώσεις. Αν όμως η λεκτική βία μετατραπεί σε σωματική και απειλείται η σωματική του ακεραιότητα, τότε αμύνεται, χωρίς η άμυνα να υπερβαίνει την επίθεση του επιτιθέμενου. Αντιμετωπίζει με μεγάλη προσοχή αιχμηρά αντικείμενα και ειδικά το μαχαίρι. Η επίθεση με μαχαίρι αποτελεί απειλή για την ανθρώπινη ζωή. Η συμπλοκή μεταξύ νεαρών (υπό την επήρεια αλκοόλ και ναρκωτικών ουσιών) οδήγησε σε ανθρωποκτονία από αμέλεια: «Η μουσική, ο χώρος και ο κόσμος... ατελείωτος, χαμός, όλοι μαζί χόρευαν έντονα, χτυπούσαν το κορμί τους συνέχεια... έτσι και γω... σε κάποια φάση, ήρθε ένας νεαρός και με έσπρωξε, με έβρισε στα αγγλικά και μου επιτέθηκε χωρίς λόγο. Όταν τον ρώτησα γιατί το κάνει και τι τρέχει, δεν πήρα καμία απάντηση... άρχισε να με σπρώχνει... τσακωθήκαμε. Γροθιές, μπουνιές, ξύλο... μπήκαν στον καβγά και οι δύο παρέες. Πάρα πολλά άτομα, έδερνε ο ένας τον άλλον χωρίς αιτία. Ο 17χρονος, με έριξε κάτω... συνέχισε να με χτυπάει με τα χέρια και τα πόδια του. Εγώ στην προσπάθεια μου να αμυνθώ, πήρα ένα μπουκάλι από μπύρα, το έσπασα και με το σπασμένο μέρος του, προσπάθησα να τον χτυπήσω. Ήθελα να τον τρομάξω, να φύγει από πάνω μου, όπως θα έκανε ο καθένας στη θέση μου. Όμως, ήμουν άτυχος... το κομμένο γυαλί τον βρήκε στο λαιμό, στην αρτηρία. Άρχισαν να τρέχουν αίματα... η μπλούζα μου γέμισε αίματα. Αυτός δεν είχε καταλάβει ότι τον χτύπησα. Ήταν πιωμένος, σίγουρα θα βρισκόταν σε άλλη φάση, δε θα καταλάβαινε τι έκανε...συνέχισε να παλεύει με τους φίλους μου....και αυτοί γέμισαν αίματα».⁵⁰³

Η αντιμετώπιση αιχμηρού αντικειμένου και δη μαχαίριού είναι μία δύσκο-

503. Μαγγανάς κ.ά. 2008, όπ.π.

λη που χρειάζεται επαγγελματισμό και εξάσκηση, υπομονή και ωριμότητα. Η προσπάθεια μπλοκαρίσματος του μαχαιριού μπορεί να καταλήξει σε σοβαρό τραυματισμό του αμυνόμενου.

5. Επίλογος

Από το παρόν επισημάνθηκε η χρησιμότητα της αυτοάμυνας από όλες τις ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες και ειδικά από τα παιδιά, ως μέσο αποφυγής θυματοποίησης στην καθημερινότητά τους. Οι πολεμικές τέχνες και η αυτοάμυνα δεν πρέπει να συνδέονται με τη βία, αλλά με τη φιλοσοφία, το υψηλό μορφωτικό επίπεδο, και τον σεβασμό στον άνθρωπο. Η φυσική αντίδραση του ατόμου σε μία άδικη επίθεση είναι η άμυνα, η οποία όμως δεν πρέπει να υπερβαίνει τη βαρύτητα της επίθεσης, και να μετατρέψει το θύμα σε θύτη.

Ο ισχυρός και αποφασισμένος δράστης βρίσκει τις κατάλληλες συνθήκες και το αδύναμο θύμα για να εκδηλώσει την επιθετικότητά του. Επειδή η αστυνομία απουσιάζει την άτυχη στιγμή που ο πολίτης τείνει να θυματοποιηθεί και το έγκλημα να πραγματοποιηθεί, γι' αυτό και μία από τις πιο αποτελεσματικές αντιδράσεις είναι η χρήση πολεμικών τεχνών και αυτοάμυνας, χωρίς υπερβολές, άστοχες κινήσεις και υπερφίαλες συμπεριφορές.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παραδείγματα επιθέσεων και τεχνικών αυτοάμυνας για την αντιμετώπισή τους (Γεωργακόπουλος 2010)

Παραθέτουμε συγκεκριμένες επιθέσεις μαθητών εντός και εκτός του σχολείου.

(Βία και Αντιβία στο χώρο του Σχολείου. Η διαμόρφωση των σχέσεων μαθητών-εκπαιδευτικών στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Ιωαν. Γεωργακόπουλος, 2010).

Επίθεση: Ο Θύτης προκειμένου να ασκήσει σωματική βία, αρπάζει το θύμα από τα ρούχα, στο ύψος του στέρνου. Στόχος του, να κάμψει την αντίσταση του θύματος.

Αντίδραση-Άμυνα: Η τεχνική αυτοάμυνας εκμεταλλεύεται τις αντίθετες κινήσεις στις αρθρώσεις του επιτιθέμενου. Συγκεκριμένα, το χέρι του θύματος πιέζει την άρθρωση του αγκώνα, έτσι ώστε ο θύτης να μην αντέξει την πίεση και να εγκαταλείψει την αρπαγή. Ασκείται πίεση με τον τρικέφαλο βραχιόνιο μυ⁵⁰⁴ και συγχρόνως ασκείται πίεση στον ώμο του επιτιθέμενου. Ο θύτης, από τον πόνο που νιώθει εγκαταλείπει την επίθεση και ο κορμός του κάμπτεται προς τα εμπρός. Αν συνεχιστεί η πίεση στην άρθρωση, τότε ο θύτης, μην μπορώντας να αντέξει τον πόνο, πέφτει στο έδαφος σε πρηνή θέση.

2) «Μ' έβριζε, με απειλούσε και σηκώθηκα και τον χτύπησα. Μετά ξανά έκατσα κάτω και σηκώθηκε και μου έκανε κεφαλοκλείδωμα και με βάραραγε πάνω στα κάγκελα» σελ. 232.

Επίθεση: Ο θύτης, αιφνιδιάζει το θύμα και το αρπάζει από το πίσω μέρος του σώματος, κάνοντας του κεφαλοκλείδωμα. Ασκεί υπερβολική δύναμη με σκοπό να μην προλάβει να αντιδράσει το θύμα και να προκαλέσει-εκτός από φόβο- και ασφυξία. Η απόφραξη των εξωτερικών στομιών των αεροφόρων οδών, μπορεί να προκαλέσει θάνατο «με το μηχανισμό της ασφυξίας, αφού με την απόφραξη της μύτης και του στόματος, παρεμποδίζεται άμεσα και οριστικά η αναπνευστική λειτουργία» (Ιατροδικαστική Αντ. Σ. Κουτσελίνη, Έκδοση, σελ. 140).

Είναι σημαντικό να καλλιεργήσουμε την μαχητικότητα, τη φυσική κατάσταση αλλά και τη σωστή ψυχολογία στον(ην) αμυνόμενο(η).

Αντίδραση-Άμυνα: Το θύμα χρησιμοποιεί πρώτον, ψυχραιμία, και δεύτερον προσπαθεί να αποδεσμευτεί από το κεφαλοκλείδωμα. Με την αριστερή παλάμη χτυπάει τον επιτιθέμενο στη βουβωνική χώρα. Στη συνέχεια, πραγματοποιεί απότομη στρέψη του κορμού -με άμεση συμμετοχή των άνω άκρων,

504. Δημακόπουλος 1987, σελ. 67, 91, Κουτσελίνη 2002, σελ. 140, Γεωργακόπουλος 2010, σελ. 232, Ζαγγελίδου & Λεονταρή, 2004-5.

των λοξών κοιλιακών, και των μηρών- ώστε να επέλθει η πτώση του επιτιθέμενου στο έδαφος.

Τέλος, ο αμυνόμενος (η) μπορεί να λακτίσει τον θύτη στο διάφραγμα. Οι κινήσεις γίνονται με δύναμη, ταχύτητα και αποφασιστικότητα.

3) Επίθεση: Ο θύτης με τα χέρια του σφίγγει το λαϊμό του θύματος. Η συνεχόμενη πίεση στο λαϊμό έχει ως αποτέλεσμα τη διακοπή της παροχής οξυγόνου στον εγκέφαλο. «Ανοξυγοναιμία του εγκεφάλου, αποτέλεσμα της απόφραξης των αγγείων του λαϊμού, κατά την περίσφιξη του, είναι δυνατόν να επιφέρει το θάνατο» (Ιατροδικαστική Αντ. Σ. Κουτσελίνη, Ε΄ έκδοση, Παρισιάνου, 2002, σελ. 135)

Η επίθεση του θύτη έχει στόχο να προκαλέσει την ακινησία, ως και το θάνατο στο θύμα.

Αντίδραση-Άμυνα: Χτύπημα με γονατιά στις νόθες πλευρές του θύτη, αφού πρώτα έχει γίνει αρπαγή από τα ρούχα, και χτύπημα με τον αγκώνα στο κεφάλι. Η ίδια κίνηση-γονατιά-μπορεί να γίνει στο στομάχι ή στη βουβωνική χώρα του επιτιθέμενου. Τα συγκεκριμένα χτυπήματα αποδιοργανώνουν τον θύτη χωρίς να τον τραυματίσουν υπερβολικά, αν ο αμυνόμενος έχει τον αυτοέλεγχο.

Οι τεχνικές μπορούν να εφαρμοστούν και από γυναίκες.

4) Επίθεση στην τουαλέτα με σκοπό την κακοποίηση μαθήτριας.

Εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας. Άρθρο 336 Π.Κ.:

Επίθεση με Ενέδρα: Τα χέρια του επιτιθέμενου σφίγγουν δυνατά το διάφραγμα του θύματος, ακριβώς κάτω από το στήθος. Ο θύτης θέλοντας να αιφνιδιάσει το θύμα, το αρπάζει και προσπαθεί να το μεταφέρει με τη βία σε κλειστό χώρο για να το εγκλωβίσει.

Αντίδραση-Άμυνα: Η ψυχραιμία, ο αυτοέλεγχος με την αυτόματη αντίδραση, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά. Η αμυνόμενη προσπαθεί να ανατρέψει το θύτη με τη στρέψη του κορμού, αφού πρώτα λυγίσει ελαφρώς τα κάτω άκρα. Το πόδι του θύματος, αφού εισχωρεί στο πόδι του θύτη, γίνεται απότομη στρέψη του κορμού, και παράλληλα, η αμυνόμενη χτυπάει το δεξί χέρι του επιτιθέμενου στη ραχιαία επιφάνεια, με γροθιά. Η πτώση του αντιπάλου στο έδαφος γίνεται εφικτή, αφού έχει αποδεσμευτεί το θύμα από τα χέρια του θύτη, και η εξουδετέρωσή του μπορεί να γίνει είτε με χτύπημα στο πρόσωπο, είτε με λάκτισμα στο ύψος του διαφράγματος.

5) Επίθεση με σουγιά σε 15χρονο από τρεις συμμαθητές του.

«Τραύμα από νύσσον /τέμονον όργανο (μαχαίρια, κατσαβίδια, ψαλίδια, γυαλιά, κ.τ.λ.) Τα τραύματα αυτά ποικίλουν ανάλογα με το είδος του οργάνου που χρησιμοποιήθηκε και ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιήθηκε κατά την επίθεση.»

(Ελ. Ζαγγελίδου, Ρ. Λεονταρή, Ιατροδικαστική, δίσγραμμα, 2004-5 σελ. 52)

«Σοβαρό κρούσμα ενδοσχολικής βίας σημειώθηκε τη Δευτέρα το πρωί στο ΕΠΑΛ Κορυδαλλού, όταν 15χρονος μαθητής κατήγγειλε επίθεση με σουγιά από συμμαθητές του. Το πρωτοφανές περιστατικό συνέβη στις 10 το πρωί, κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, κι ενώ στο προαύλιο βρίσκονταν περίπου 650 μαθητές. Λίγα λεπτά μετά, ο 15χρονος προσέτρεξε για βοήθεια και με αίματα στα πόδια στον εφημερεύοντα καθηγητή και κατήγγειλε ότι τρεις συμμαθητές του, εκ των οποίων οι δύο κρατώντας πτυσσόμενα μαχαίρια, τού επίτεθηκαν και τον τραυμάτισαν ελαφρά στα πόδια.»

Η διατήρηση της απόστασης -αν είναι εφικτό- από αυτόν που κρατάει το μαχαίρι, είναι από τις πρώτες ενέργειες του αμυνόμενου. Δεν θα δοθεί κάποια συγκεκριμένη τεχνική, λόγω της βαρύτητας της επίθεσης. Η αποφυγή αντιμετώπισης του μαχαιριού, είναι η πιο ασφαλής αντίδραση.

Βιβλιογραφία

- Αλεξανδρής, Β. (1995). Το έγκλημα της εκβίασης, Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκουλα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). Βία στο σχολείο: Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη, Αθήνα, Μεταίχιμο.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). Η σχολική διαμεσολάβηση, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β. & Μαγγανάς, Α. (1996). Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γεωργακόπουλος, Ι. (2010). Βία και αντιβία στο χώρο του σχολείου. Η διαμόρφωση των σχέσεων μαθητών-εκπαιδευτικών στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, διπλ. εργασία, Π.Μ.Σ. Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπιση της, τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Cyber Crime Unit, Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος (2012). Η ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο είναι υπόθεση όλων μας, 1^ο Συνέδριο, Αθήνα, Λιβάνη.
- Δημακόπουλος, Π. (1987). Άτλας ανατομικής του ανθρώπου, μυϊκό σύστημα, Αθήνα.
- Ελληνική Ομοσπονδία ΓουΣου. Κουνγκ Φου (2016). Κώδικας Δεοντολογίας για Προπονητές και Αθλητές.
- Ζαγγελίδου, Ε. & Λεονταρή, Ρ. (2004-5). Ιατροδικαστική, δίσγραμμα.
- Ζημιανίτης, Δ. (2003). Ποινικός Κώδικας, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κακκαλής, Π., Κουράκης, Ν., Μαγγανάς, Α. & Φαρσεδάκης, Ι. (2000). Ποινικό Δίκαιο, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

- Κουτσελίνης, Α. (2002). Ιατροδικαστική, 5η έκδ., Αθήνα, Παρισιάνου.
- Leaute, J. Η ανθρώπινη βία, μτφρ. Η. Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γρ. & Σβουρδάκου, Δ. (2008). Εγκληματολογία από τα κάτω, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μαράντος, Π. (1999). Εκπαίδευση και μέσα μαζικής επικοινωνίας: Η χρήση των Μ.Μ.Ε. στην εκπαίδευση, διδακτ. διατριβή, Αθήνα.
- McCarthy, P. (1989). The Bible of karate: Busishi, Tokyo, Tuttle.
- Maliszewski, M. (1992). «Meditative-religious traditions of fighting arts and martial ways», Journal of Asian Martial Arts.
- Σβουρδάκου, Δ. (2003). Κορυδαλλός: «Πολεμιστές» και οργανωμένο έγκλημα, Αθήνα, Γόρδιος.
- Σταμίρης, Γ. (1990). Κοινωνιολογία του αθλητισμού, Αθήνα, Ζήτα.
- Σταμίρης, Γ. (1994). Γενική Κοινωνιολογία, Αθήνα, Ζήτα.
- Sun, B. (1996). The lost art of war, New York, HarperCollins.
- Thio, A. (2003). Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, μτφρ. Μ. Μπαμπάτση, Χ. Τσουραμάνη (επιμ.), 4^η έκδ., Αθήνα, Έλλην.
- Φουνακόσι, Γ. (1997). Καράτε-ντο. Ο δρόμος της ζωής μου, μτφρ. Α. Λυμπερόπουλος, Αθήνα, Κέδρος.
- Wolfgang, M. & Ferracuti, F. (1995). Η υποκοουλτούρα της βίας, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Διαδικτυακές πηγές

Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού: www.ddp.org.gr

Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του παιδιού και του εφήβου: www.epsype.gr

Το χαμόγελο του παιδιού: www.hamogelo.gr

Οι αγροτικές φυλακές ως εναλλακτική λύση της ποινής του εγκλεισμού

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΧΙΖΑΣ

Κοινωνιολόγος, Διδάκτορας Εγκληματολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Το άρθρο αναφέρεται στον θεσμό των πέντε αγροτικών φυλακών, οι οποίες λειτουργούν σήμερα στην Ελλάδα ως εναλλακτική λύση στην έκτιση της ποινής του εγκλεισμού καθώς και τις αποδράσεις αυτές που αποτέλεσαν αντικείμενο της πρόσφατης μεταδιδακτορικής έρευνας. Πρόκειται για τις αγροτικές φυλακές της Κασσάνδρας Χαλκιδικής, της Κασσαβέτειας στον Αλμιυρό Βόλου, της Τίρυνθας δίπλα στο Ναύπλιο, της Αγιάς (Αγυιάς) Χανίων και της νέας Αγροτικής Φυλακής Γυναικών Ελεώνα Θήβας. Το άρθρο καταλήγει με μικρό παράρτημα με αποσπάσματα συνεντεύξεων κρατουμένων και διοικητικού προσωπικού.

Η δημιουργία του θεσμού των Αγροτικών Φυλακών της χώρας έγινε με το νόμο ΓΠΑΖ' (3937) «Περί οργάνωσης των φυλακών του Κράτους» στις 23 Νοεμβρίου του 1911 από τον δραστήριο και νομομαθή υπουργό Δικαιοσύνης Νίκο Δημητρακόπουλο της κυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου. Οι διατάξεις του νόμου αυτού στηρίχτηκαν βασικά σε γαλλικά πρότυπα.

Ο θεσμός αυτός, άρχισε να υλοποιείται το 1925 με τις Αγροτικές Φυλακές της Τίρυνθας στο Ναύπλιο, της Κασσαβέτειας στον Αλμιυρό του Βόλου και της μικρής νήσου Βίδου της Κέρκυρας η οποία δεν λειτουργεί πια. Ακολούθησε το 1927 η αγροτική φυλακή στον Άσσο και το 1937 στο Λειβάδι Κεφαλλονιάς, αλλά και οι δύο καταστράφηκαν από τον μεγάλο σεισμό της Κεφαλλονιάς τον Αύγουστο του 1953. Το 1929 δημιουργήθηκε η Αγροτική Φυλακή Αγιάς

Χανίων και το 1930 η αντίστοιχη στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής, οι οποίες λειτουργούν μέχρι σήμερα. Το 1953, λειτούργησε για ένα περίπου χρόνο, στη θέση «Κοσκινού» της Ρόδου σε πιλοτική βάση, Γυναικεία Αγροτική Φυλακή, με είκοσι περίπου γυναίκες επιλεγμένες με αυστηρά κριτήρια, ένα εγχείρημα που χαρακτηρίστηκε πολύ πετυχημένο. Δυστυχώς όμως, οι τότε ανάγκες για διάφορες κατασκευές, καλάθια, ρούχα κ.ά. της Γυναικείας Κλειστής Φυλακής στην Λεωφ. Αλεξάνδρας στην Αθήνα όπου βρίσκεται σήμερα ο Άρειος Πάγος, έθεσαν το οριστικό της τέλος.

Στις 18 Οκτωβρίου 2017 στον Ελαιώνα Θήβας, εγκαινιάστηκε από τον υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, κ. Σταύρο Κοντονή, η Αγροτική Φυλακή Γυναικών. Η ίδρυσή της δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 708/7-3-2017 τεύχος Β και αποτελεί ένα ιστορικό και πρωτοποριακό έργο στην εξέλιξη της ιστορίας του θεσμού των Αγροτικών Φυλακών σε αντίθεση με το ζοφερό περιβάλλον των Κλειστών Φυλακών που διεθνώς έχουν χαρακτηριστεί από κοινωνιολόγους, νομικούς, εγκληματολόγους, πολιτικούς και διανοητές ως «σχολεία του εγκλήματος». Η νέα Αγροτική Φυλακή Γυναικών Ελεώνα ήλθε να καλύψει ένα μεγάλο κενό με καθυστέρηση δεκαετιών ως προς την ισότητα των δυο φύλων και την ίση μεταχείριση των κρατουμένων σύμφωνα με τις Συνταγματικές επιταγές καθώς και την υποστήριξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Αυτή η Αγροτική Φυλακή αποτελεί τμήμα της Κλειστής Φυλακής Γυναικών Ελεώνα και δημιουργήθηκε μετά από μετατροπή της. Το νέο αγροτικό γυναικείο κατάστημα φιλοξενεί στο ξεκίνημά του (18/10/2017) δώδεκα γυναίκες με προοπτική να φτάσει τις τριάντα και περιλαμβάνει επτά οικίσκους και ο κάθε οικίσκος περιέχει τέσσερις γκαρσονιέρες. Τα στρέμματα που διαθέτει είναι (25) περίπου, περιλαμβάνει ελιές, συκιές ροδιές, και εκτάσεις όπου θα καλλιεργούνται λαχανικά, κηπευτικά κ.ά. Η αρχή έγινε με την καλλιέργεια (4.000) ριζών λαχανικών εποχής. Στην συνέχεια θα φτιαχτεί το πτηνοτροφείο για παραγωγή αυγών για το συσσίτιο των γυναικών κρατουμένων. Υπάρχει δυνατότητα να επεκταθεί και εκτός της περιφραξής με άλλες καλλιέργειες.

Στόχος του διευθυντή του αγροτικού καταστήματος κυρίου Γιώργου Μακρή ο οποίος είναι και διευθυντής της Κλειστής Γυναικείας Φυλακής στον Ελεώνα Θήβας, είναι η δημιουργία αγροτο-βιοτεχνικού τμήματος με την αγορά ή δωρεά ενός φούρνου για την παρασκευή ψωμιού για τις ανάγκες της φυλακής των Γυναικών και του Κέντρου Απεξάρτησης που είναι μέρος του όλου συγκροτήματος των φυλακών του Ελαιώνα και στην συνέχεια εφόσον υπάρχει η δυνατότητα να παράγεται ψωμί, γλυκίσματα, αρτοσκευάσματα στα γειτονικά καταστήματα, Χαλκίδας και Αυλώνα.

Από το 1925 μέχρι σήμερα, οι τέσσερις Αγροτικές Φυλακές Ανδρών λειτουργούν με μεγάλη επιτυχία σε πολλαπλά επίπεδα, τόσο ως προς τον ευεργετικό

υπολογισμό των ημερών της ποινής μέσω της εργασίας, αλλά και της προετοιμασίας των κρατουμένων μέσω της εκπαίδευσης ως προς την ανάπτυξη δεξιοτήτων παρέχοντάς τους εφόδια για την ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία. Πολύ σημαντικό γεγονός είναι και οι συνθήκες ημιελεύθερης διαβίωσης παράλληλα με τις αξιοπρεπείς και πολύ καλές συνθήκες που διαβιούν οι κρατούμενοι.

Στο Νόμο ΓΠΑΖ' του 1911 (άρ. 2, 6) και στον Νόμο 160/1914 (άρ. 1), συναντάμε διατάξεις που αναφέρονται στις κινητές φυλακές. Με βάση τις διατάξεις αυτές οι κρατούμενοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανέγερση νέων φυλακών ενώ οι κρατούμενοι στις αγροτικές φυλακές, σε δημόσια έργα. Με τα διατάγματα 2/2/1918 και 12/8/1919, κατάδικοι των φυλακών Συγγρού και Αβέρωφ ασχολούνταν με εργασίες δεντροφυτείας και ανθοκομίας γύρω από την Αθήνα, στο αεροδρόμιο Φαλήρου και στο Βοτανικό κήπο.⁵⁰⁵ Επίσης, κατά τα έτη 1919-1920, με φροντίδες του προϊσταμένου της σωφρονιστικής διοίκησης στο υπουργείο Δικαιοσύνης (1917-1935) και έγκριτου επιστήμονα με αξιόλογες σπουδές κοντά στον Φέρρι και διεθνή προβολή, Παναγή Σκουριώτη, χρησιμοποιήθηκαν φυλακισμένοι για την αναδάσωση λόφων όπως στον Λυκαβηττό, στην Ακρόπολη και Φιλοπάππου, στο Αστεροσκοπείο, στον Στρέφη, στη Σχολή Ευελπίδων και στον Κολωνό.⁵⁰⁶ Το αυτό έγινε και για την κατασκευή δρόμων όπως οι κινητές φυλακές οδοποιίας Καρδίτσας, Τρίπολης και Κρήτης. Ο Παναγής Σκουριώτης πίστευε ότι η ανεργία, είναι ο κατ' εξοχήν παράγοντας της διαφθοράς.

Ο Νόμος 3090 του 1924 «περί συμπληρώσεως του περί φυλακών 2231/1920 νόμου, προς εκτέλεσιν δημοσίων έργων δια καταδίκων και περί καθορισμού δαπάνης προς διατροφή των δια πολιτικά αδικήματα καταδίκων» επέφερε βασικές τροποποιήσεις στον Νόμο 2231. Με τον νόμο αυτό προβλεπόταν ότι οι κινητές αγροτικές φυλακές θα αναλάμβαναν την εκτέλεση δημοσίων έργων χωρίς δημοπρασίες με ημερομίσθια κρατουμένων, σύμφωνα με τις διατάξεις του 2231.

Μετά από αυτά τα νομοθετήματα και ιδιαίτερα τον 3090/1924, ακολούθησε μια σειρά προεδρικών διαταγμάτων «περί ιδρύσεως κινητών φυλακών» που προέβλεπαν την κατασκευή διαφόρων έργων στη χώρα «Περί ιδρύσεως εγκληματικής φυλακής εν Αλιβερίω, Περί ιδρύσεως κινητής φυλακής κατασκευής σιδηροδρομικής γραμμής και οδοποιίας Τριπόλεως - Σπάρτης - Γυθείου, Περί ιδρύσεως κινητών φυλακών οδοποιίας Ναυπάκτου - Μεσολογγίου - Ευρυτανίας, Σπάρτης Ευβοίας, Μολάων, Περί ιδρύσεως κινητής αγροτικής φυλακής εν Ηρακλείω Κρήτης» για να ανοικοδομηθεί η δικαστική φυλακή της

505. Καρανίκας Δ. (1950), Σωφρονιστική, τόμ. Β', Ν. Νικολαΐδης, Θεσσαλονίκη, σελ. 302 επ.

506. Κουράκης Ν. (2005), Ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 4η έκδ., σελ. 242 επ.

πόλης του Ηρακλείου, Περί ιδρύσεως κινητής αγροτικής φυλακής Αθηνών» για να αναγερθεί στο «νοσοκομείο Σωτηρία», φυλακή σανατόριο κ.ά.».

Ως προς τον ορισμό των ανοικτών καταστημάτων στα οποία εντάσσονται οι Αγροτικές Φυλακές, ειδικοί επιστήμονες από διάφορες χώρες του κόσμου, κατέγραψαν το 1950 και το 1955 σε δύο διεθνή συνέδρια⁵⁰⁷ τα αποτελέσματα των δραστηριοτήτων που προέκυψαν από τις πρακτικές εργασίας των κρατουμένων σε καθεστώς ανοικτής έκτισης, είτε ως απόρροια του αγγλικού προοδευτικού συστήματος των τριών σταδίων που στηρίχτηκε στο σύστημα του Μακονόκι (mark system) και επιβράβευε την αποδοτική εργασία και την καλή διαγωγή, είτε στο ιρλανδικό προοδευτικό σύστημα των τεσσάρων σταδίων, με την πρόσθεση του ενός παραπάνω, που εισήγαγε ο Crofton στην Ιρλανδία το 1856 και είναι αυτό των ενδιάμεσων φυλακών,⁵⁰⁸ όπου ο κρατούμενος παύει να βαθμολογείται και τίθεται σε καθεστώς ημιελευθερίας, σε φυλακή χωρίς τείχη και κάγκελα. Παράλληλα με αυτό, ο κρατούμενος διαπαιδαγωγείται ή αποστέλλεται σε μακρινούς τόπους εργασίας χωρίς επίβλεψη για ένα διάστημα τουλάχιστον τεσσάρων μηνών. Πέρα όμως από την εργασία των κρατουμένων στους παραπάνω τύπους προοδευτικών συστημάτων, υπήρχε και η έκτιση της ποινής με βάση την εξωτερική εργασία που έπρεπε να ενσωματωθεί στο πειθαρχικό σύστημα με νέους όρους. Όμως, γνήσιος πρόδρομος της ανοικτής φυλακής, θεωρείται η ενδιάμεση φυλακή (intermediate prisons) του τρίτου σταδίου του ιρλανδικού προοδευτικού συστήματος.⁵⁰⁹

Στο XII Διεθνές Ποινικό και Σωφρονιστικό Συνέδριο που διεξήχθη το 1950 στη Χάγη επιχειρήθηκε να διατυπωθεί ένας ορισμός του θεσμού των ανοικτών καταστημάτων κράτησης και στο οποίο συνέδριο οι ειδικοί επιστήμονες κατέληξαν στο ότι «...what an open institution...is...does not depend upon the exterior aspect of the institution, but is determined by the degree of confidence

507. Ορισμός των ανοικτών σωφρονιστικών καταστημάτων στο: Σωφρονιστική Επιθεώρησης, Ιούλιος - Αύγουστος 1953, σελ. 185-187, Αλεξιάδης Στ. (2001). Σωφρονιστική, 4η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 66 επ., Αρχιμανδρίτου Μ. (2000). Η ανοικτή έκτιση της ποινής, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 499 επ.

508. Μπακατσούλας Μ. (1971), Γενικά αρχαία σωφρονιστικής, Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 153, Κουράκης (2005). Ποινική καταστολή, σελ. 148.

509. Γαργιάς Κ. (1965). Εγκληματολογία, τόμ. Γ', Σωφρονιστική, Τζάκας, Αθήνα, Αλεξιάδης 2001, σελ. 52 επ., Αρχιμανδρίτου 2000, σελ. 495 επ., Αναγνωστάκης (1956). Οι αγροτικά φυλακία Κασσάνδρας: έρευνα σωφρονιστικής πολιτικής. Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, σελ. 46, του ιδίου (1980). Σωφρονιστικό δίκαιο, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, Καρανίκας 1950, σελ. 318, Μπακατσούλας 1971, σελ. 150 επ., Δασκαλάκης Η. (1981). Η μεταχείριση του εγκληματία (παραδόσεις), τόμ. Α', Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 54-55, Κουράκης 2005, σελ. 143 επ., Carpenter M. (1969). Our convicts, 2 τόμ. (ανατύπωση της έκδοσης του 1864), Patterson Smith, Montclair, N.J., Loos E. (1970). Die offene und halboffene Anstalt im Erwachsenenstraf- und Massregelvollzug, Ferdinand Enke, Stuttgart, σελ. 19.

placed in the men...» και ότι «...one should not define the open institution in terms of walls, bars and cells, but rather in terms of the trust placed in the men»⁵¹⁰ («Αυτό που αποτελεί ανοικτό κατάστημα δεν εξαρτάται από την εξωτερική άποψη του καταστήματος, αλλά προσδιορίζεται από το βαθμό εμπιστοσύνης που προσδίδεται στους ανθρώπους...» και «Δεν θα έπρεπε κάποιος να ορίσει το ανοικτό κατάστημα με όρους τοίχων, κιγκλιδομάτων και κελιών, αλλά μάλλον με όρους εμπιστοσύνης που δείχνεται στους ανθρώπους»).

Στον παραπάνω ορισμό, γίνεται φανερό το γεγονός ότι δίνεται προτεραιότητα στην εμπιστοσύνη ως κύριο συστατικό των ανοικτών καταστημάτων κράτησης, αφού με σαφήνεια δηλώνεται ότι δεν επηρεάζει η εξωτερική όψη του καταστήματος η οποία αναφέρεται ως δευτερεύουσα. Το σύστημα λοιπόν της εμπιστοσύνης ή των εμπιστών κατά την αμερικανική έκφραση ή της τιμής κατά τον Στέφανο Αναγνωστάκη, λειτούργησε αρχικά με γνώμονα το ανθρώπινο δυναμικό και αργότερα υπήρξαν ελάχιστοι όροι ασφάλειας που ενσωματώθηκαν στην υλικότεχνική υποδομή των σωφρονιστικών καταστημάτων. Άλλο βασικό χαρακτηριστικό των ανοικτών καταστημάτων είναι οι μειωμένοι όροι ασφάλειας μεν, αλλά σε συνάρτηση με την ηθελημένη πειθαρχία ή αυτοπειθαρχία μαζί με το συναίσθημα ευθύνης του κρατούμενου έναντι της κοινότητας. Συνοψίζοντας, η εμπιστοσύνη, η αυτοπειθαρχία και το συναίσθημα ευθύνης του κρατούμενου σε συνδυασμό με τους μειωμένους όρους ασφάλειας, είναι οι λέξεις κλειδιά που διέπουν τη λειτουργία των ανοικτών καταστημάτων κράτησης.⁵¹¹

Κατά την ποιοτική έρευνα της συμμετοχικής παρατήρησης κατά τα έτη 2005-2012 από δύο επισκέψεις στην κάθε μια από τις τέσσερις σε λειτουργία αγροτικές φυλακές της χώρας μέχρι σήμερα, μπορούν να καταγραφούν και τα παρακάτω επιπρόσθετα στοιχεία των θεωρήσεων που σημειώνονται : οι κρατούμενοι και ιδιαίτερα αυτοί που διαβιούν σε ημιελεύθερη κατάσταση, διακατέχονται από πνεύμα ελευθερίας τόσο κατά την καθημερινή τους διαβίωση όπως η δυνατότητα επιλογής στην παρασκευή φαγητού, δικής τους ενδυμασίας, χρήσης χρημάτων, όσο και της ελευθερίας από τους όρους της αυστηρής ιδρυματικής διαβίωσης σχετικά με την εργασία, την εκπαίδευση, την αναψυχή. Οι κρατούμενοι αυτοί και με τον τρόπο αυτό, έχουν διευρυμένη τη χρήση του χρόνου τους σε σχέση με τους κρατούμενους της κλειστής διαβίωσης όπως

510. Twelfth International Penal and Penitentiary Congress, Proceedings, vol. II, 1950, σελ. 129, 158.

511. Βλ. σχετικά με τις εναλλακτικές ποινές στην ελληνική βιβλιογραφία μ.ά. Αρχιμανδρίτου 2000, Μαγγανάς Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής ποινικής δικαιοσύνης», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 298 επ., Μαγγανάς Α. & Σουβαρτζιώτη Δ. (Μάιος-Ιούνιος 2009). «Ποινές εγκλεισμού: οικονομικά ασύμφορες και κοινωνικά επικίνδυνες», Συνήγορος, τχ. 73, σελ. 50-51.

και την ελευθερία μετακίνησης είτε εντός είτε εκτός του σωφρονιστικού καταστήματος.

Επίσης, με το θεσμό των ανοικτών καταστημάτων ασχολήθηκε το 1952, και η ευρωπαϊκή ομάδα του ΟΗΕ στη Γενεύη όπως επίσης και το 1^ο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών το 1955 και πάλι στη Γενεύη, για τη πρόληψη των εγκλημάτων και τη μεταχείριση των εγκληματιών.⁵¹²

Έτσι διαπιστώνουμε, ότι πέντε χρόνια μετά από το Συνέδριο στη Χάγη, στο Συνέδριο της Γενεύης το 1955, διαμορφώθηκε ο παρακάτω ορισμός για τα ανοικτά καταστήματα κράτησης: «Το ανοικτόν κατάστημα χαρακτηρίζεται εκ της ελλείψεως υλικών και φυσικών εμποδίων κατά της αποδράσεως (ως τείχη, κλείθρα, κιγκλιδώματα, φύλακες ένοπλοι ή έτεροι φύλακες ειδικώς εντεταλμένοι διά την ασφάλειαν του καταστήματος), ως και εκ του εφαρμοζομένου εκεί συστήματος, ερειδομένου επί ηθελημένης πειθαρχίας και του συναισθήματος ευθύνης του κρατουμένου έναντι της κοινότητας εν μέσω της οποίας διαβιοί. Το σύστημα τούτο ενθαρρύνει τον κρατούμενον όπως κάμνη χρήση των προσφερομένων εις αυτόν ελευθεριών, χωρίς να καταχράται αυτών».⁵¹³

Κατά τον καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, ως συμπληρωματικές παρατηρήσεις του παραπάνω ορισμού, σημειώνει και για την απασχόληση των κρατουμένων στην ύπαιθρο σε αγροτικές εργασίες ή σε εγκαταστάσεις βιοτεχνικές, βιομηχανικές κ.ά. χωρίς ιδιαίτερη φύλαξη. Θεωρήθηκε ότι ένα τέτοιο σύστημα είναι περισσότερο ευνοϊκό για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, γι' αυτό χαρακτηρίστηκε στο συνέδριο σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη των σωφρονιστικών συστημάτων την εποχή εκείνη.⁵¹⁴

Μετά από την έρευνα αυτή και ιδιαίτερα από την άνοιξη του 2015 έως και σήμερα, υπήρξε μεγάλη ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης για τον θεσμό των Αγροτικών Φυλακών όπως και μεγάλη κινητικότητα των αρχών και του υπουργείου Δικαιοσύνης. Υπήρξαν συνεργασίες και επισκέψεις από μέλη του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών και του υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης σε αγροτικά καταστήματα για τη βελτίωση των καλλιεργειών τους, ακροάσεις εμπλεκόμενων μελών των αγροτικών φυλακών και μελών ή συνεργατών της ακαδημαϊκής κοινότητας στη Βουλή των Ελλήνων από τα μέλη της Μόνιμης Επιτροπής για το Σωφρονιστικό Σύστημα με θέμα τις Αγροτικές Φυλακές,

512. Αναγνωστάκης Σ. (1966). Αι ανοικταί φυλακαί εν Ελλάδι, Θεσσαλονίκη, σελ. 21, Μπατσούλας 1971, σελ. 166, Loos 1970, σελ. 1 επ.

513. Ορισμός των ανοικτών σωφρονιστικών καταστημάτων στο: Σωφρονιστική Επιθεώρησης, Ιούλιος - Αύγουστος 1953, σελ. 185-187, Αλεξιάδης Σ. 1990, Πανούσης Γ. (1990). Βασικοί κανόνες για τη μεταχείριση των κρατουμένων: Κώδικες, Α.Ν. Σάγκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

514. Αλεξιάδης 2001, σελ. 66 επ., Αρχμανδρίτου 2000, σελ. 498 επ., Αναγνωστάκης 1956, σελ. 46.

ραδιοφωνική εκπομπή για το ίδιο θέμα στην ΕΡΤ, όπως και ομιλίες στο Σύλλογο Αρχαιολόγων Ελλάδας στο Θησείο στο πλαίσιο εκθέσεων προϊόντων των αγροτικών φυλακών με αποκορύφωμα την λειτουργία της Αγροτικής Φυλακής Γυναικών Ελαιώνα Θήβας τον Οκτώβριο 2017.

Από τον Μάιο του 2017, ξεκίνησε μεταδιδακτορική έρευνα για τις αποδράσεις και στις τέσσερις Αγροτικές Φυλακές μετά από ερωτηματικά της κοινής γνώμης σχετικά με την ορθή λειτουργία του θεσμού.

Από τις πρώτες εκτιμήσεις της έρευνας αυτής η οποία σύντομα θα ολοκληρωθεί, φαίνεται ότι οι ομαδικές αποδράσεις δύο η περισσότερων κρατουμένων αφορά κυρίως νέους κρατουμένους. Το γεγονός αυτό, θέτει προβληματισμούς ως προς την εκτίμηση και την κατανόηση της αξίας και της σημασίας του θεσμού των Αγροτικών Φυλακών από νεαρά ή άλλα άτομα και υπαγορεύει πολύ αυστηρά κριτήρια ως προς τις μεταγωγές των κρατουμένων στα καταστήματα αυτά συνυπολογίζοντας την ηλικία, το αδίκημα, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα κ.ά.⁵¹⁵

Καταλήγοντας, θεωρήθηκε σημαντικό να υπάρξουν υπό μορφή σύντομου παραρτήματος, αποσπάσματα συνεντεύξεων κρατουμένων και διοικητικού προσωπικού από την έρευνα για τον θεσμό των Αγροτικών Φυλακών που θα κάνουν πιο σαφή τη λειτουργία και την αξία του θεσμού στον αναγνώστη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Διευθυντής Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας: «...Το σύστημα θέλει τις φυλακές γκετοποιημένες, κανείς να μη ξέρει τίποτε. Ο κόσμος να μην μπαίνει μέσα. Εξιλαστήρια θύματα βέβαια, είναι πάντα οι κρατούμενοι και οι υπάλληλοι. Ποτέ το υπουργείο Δικαιοσύνης. Προσωπικά, έχω κάνει μεγάλο αγώνα για να σπάσει το αμετάθετο των υπαλλήλων του υπουργείου Δικαιοσύνης. Και αυτό γιατί το παράδοξο είναι να αποφασίζουν για τις φυλακές γενικότερα, άτομα χωρίς να γνωρίζουν τι είναι φυλακή, τι είναι κιγκλίδα...». Για τις αγροτικές φυλακές σε σχέση με τους κρατουμένους, τόνισε ότι παρέχουν τη δυνατότητα για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους μέσω της απασχόλησης, της κατάρτισης, της παραγωγής, της συμμετοχής και σαφώς των πολύ καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Πιστεύει ότι η κατά γραμμα εφαρμογή του σωφρονιστικού κώδικα πρέπει να γίνεται μόνο σε δύσκολες περιπτώσεις. Η μη απόδραση των κρατουμένων, κατά τη γνώμη του οφείλε-

515. Για τον θεσμό των Αγροτικών Φυλακών με εκτεταμένη ανάλυση και φωτογραφικό υλικό μπορείτε να επισκεφθείτε τη διεύθυνση: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/28700>.

ται στον φόβο του κρατούμενου να μη χάσει τα ευεργετήματα που παρέχει η αγροτική φυλακή και αυτό λειτουργεί ανασταλτικά. Επίσης, εφαρμόζεται και η αρχή της συλλογικότητας που σημαίνει ότι βοηθάνε και οι άλλοι κρατούμενοι να μην αποδράσει κάποιος γιατί δεν θέλουν να βρουν το μπελά τους. Για τους κρατούμενους υψηλού κινδύνου, όπως οι χρήστες ναρκωτικών ουσιών, τους προσέχουμε για τυχόν υποτροπές. Για τον ίδιο, σωφρονισμός είναι όχι να τιμωρείς αλλά να δίνεις ευκαιρίες για να καταλάβει ο κρατούμενος... «Το πρόβλημα της δημιουργίας νέων αγροτικών φυλακών έχει διατυπωθεί πολλές φορές και κατά την άποψή μου επιβάλλεται να γίνουν γιατί είναι η μόνη λύση και ο μόνος τρόπος για να αποσυμφορηθούν οι φυλακές. Παράλληλα δίνεται η ευκαιρία στον κρατούμενο, ο οποίος πολλές φορές για περιστασιακούς λόγους μπορεί να βρέθηκε στη φυλακή, να μπορεί εργαζόμενος να εκτίσει τη ποινή του και να φύγει γρηγορότερα να πάει στο σπίτι του. Εκτός των άλλων θεωρώ ότι η αγροτική φυλακή πέρα από τα ημερομίσθια που παρέχει για την έκτιση της ποινής, είναι και ο τρόπος απασχόλησης συνεχώς του κρατούμενου. Είναι πολύ σημαντικό πράγμα να απασχολείται ο έγκλειστος, ξεφεύγει από πολλές άλλες καταστάσεις από πολλά άλλα πράγματα σε σχέση με την κλειστή φυλακή. Πιστεύω ότι σε μια πενταετία από σήμερα, με τους ρυθμούς αύξησης των κρατουμένων στις κλειστές φυλακές, θα πιάσουμε κόκκινη γραμμή. Οι φυλακές θα ξεγερθούν, γιατί ο κρατούμενος το μόνο που έχει να κάνει, είναι να κοιτάει το ταβάνι. Είναι ζωή αυτή; »

Κοινωνική λειτουργός Κασσαβέτιας: Η αγροτική φυλακή έχει πολλά πλεονεκτήματα, όπως είναι ο χώρος κράτησης, η επαφή με τη φύση, καλή αίσθηση του ανοιχτού χώρου. Το μεροκάματο είναι επίσης βασικό γιατί ο κρατούμενος δεν νιώθει άχρηστος. Υπάρχει δημιουργική απασχόληση του χρόνου. Η ημελεύθερη διαβίωση, το ότι δεν κλειδώνεσαι, δεν συνοδεύεσαι από τον σωφρονιστικό υπάλληλο, απλά δίνουν οι κρατούμενοι το παρόν το πρωί στον αρχιφύλακα, αυτό το πράγμα δεν το βρίσκεις αλλού και αλλάζει τη ψυχολογία του κρατούμενου εντελώς. Παλιά με την ΝΕΛΕ (φορέας της νομαρχίας για την λαϊκή επιμόρφωση), λειτουργούσαν προγράμματα ηλεκτρολογικών εγκαταστάσεων μιας χρονιάς, έπαιρναν πτυχίο τα παιδιά και έβρισκαν κανονικά δουλειά. Έχουν σταματήσει τώρα δυστυχώς.

Κρατούμενος, Μ.Α. (34 ετών) - Είμαι αρμεχτής στο βουστάσιο, προσέχω τα μικρά και ξεγεννάω τις αγελάδες. Έχω εκτίσει ποινή και σε κλειστή φυλακή, όπως όλοι πριν έρθουμε εδώ. Στις αγροτικές φυλακές ο χώρος και οι όροι διαβίωσης είναι διαφορετικοί. Εδώ είδα πράσινο, πουλιά, φύση. Η αυτοταπείνωση με τη συναναστροφή μου με τα ζώα με ελευθέρωσαν. Όταν αποφυλακιστώ αυτό θα το χρωστώ στα ζώα. Όταν γεννιούνται τα μικρά, τα φουσώ στο στόμα και το μοσχαρακι παίρνει τις πρώτες ανάσες από τις βλέννες

που έχει. Έχω κάνει εκατόν τριάντα έξη γεννήσεις ζώων. Μοναδική εμπειρία και ειδική γνώση. Η κλειστή φυλακή είναι κονσέρβα με τόνους σίδηρο. Είναι ένας συμπιεσμένος χώρος με συνέπεια να συμπιέζεται και η προσωπικότητά σου γιατί είσαι με πολλούς κρατουμένους και αυτή η κατάσταση σε οδηγεί στα όριά σου. Έτσι γίνεσαι πελάτης των φυλακών και γίνεσαι χειρότερος. Έβλεπα τον ουρανό ανάλογα με το σχήμα του προαυλίου της κλειστής φυλακής, είτε τρίγωνο είτε τετράγωνο. Τα μάτια μου είχαν εστιαστεί να βλέπουν σε αυτά τα σχήματα. Για δε την έλλειψη του πράσινου, τι να πω. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι στις αγροτικές φυλακές είναι πιο οικείοι και ανθρώπινοι. Σου δίνουν τη δυνατότητα να χτίσεις την προσωπικότητά σου γκρεμίζοντας την παλιά με μια νέα. Στη κλειστή φυλακή είναι σκληροί και πρέπει να δείχνουν έναν άλλο εαυτό για λόγους τάξης και επιβίωσης.

Κρατούμενος, Π.Δ.: (53 ετών). Δουλεύω οδηγός στα τρακτέρ σε γεωργικούς εκλυστήρες. Ισόβια για ανθρωποκτονία. Στην αγροτική φυλακή έχω οχτώ χρόνια και στη Λάρισα εφτά.

α) Το μέτρομα των κρατουμένων, από ορισμένους σωφρονιστικούς, με το χέρι και με τον δείκτη, ή με τη φράση ένα ζώο, δύο ζώα σε κάνουν να νιώθεις δύο φορές τη φυλακή γιατί σε υποτιμούν και κάνει τη φυλακή δύο φορές μαύρη.

β) Τα μάνταλα όταν σε κλειδώνουν σε κάνει να νιώθεις μέσα σου να φωνάξεις τη λέξη «μάννα» ή κάποιον που έχεις αδυναμία.

γ) Όταν πας για ύπνο έχεις την αίσθηση ότι μπορεί να μη ξυπνήσεις και ότι και αν ξυπνήσεις μπορεί να μην είσαι ψυχικά ζωντανός. Αλλά τελικά κάθε κρατούμενος βάζει μέσα του κάποια ελπίδα.

δ) Στα τρία χρόνια εγκλεισμού τη «σακουλεύεσαι» (την ακούς, τη νιώθεις) πολύ δυνατά τη φυλακή, πολύ βαριά, νιώθεις τη στέρηση, τα νιώθεις όλα. Πάνω από τρία χρόνια καθαρίζεις, τελειώνεις ψυχικά και σωματικά γιατί αλλάζεις σκέψη. Γεννιέται εκδίκηση και μίσος. Ιδιαίτερα σε κάποια πρόσωπα χρεώνεις τη φυλακή έστω και αν έχεις κάνει αδίκημα. Αυτό επενεργεί αρνητικά και στο οικογενειακό, συγγενικό και φιλικό περιβάλλον. Ένας ισοβίτης που σκότωσε, σπάνια σκοτώνει πάλι γιατί νιώθει τη φυλακή. Σε μικρά αδικήματα εύκολα ξαναπέφτεις. Τα πάνω από τρία χρόνια φυλακής σε αλλοιώνουν, γιατί γίνεσαι ευάλωτος, γιατί δεν αντέχεις την αδικία και εύκολα εμπλέκεσαι στο τσαμπουκά, σε διαλόγους και ξαναπέφτεις στη φυλακή. Φοβάμαι να μην πληγώσω ανθρώπους. Πολλές φορές νιώθω σαν μικρό παιδί, ας είμαι πενήντα τριών χρονών.

Διευθυντής Τίρυνθας: «Για μένα ο θεσμός της αγροτικής φυλακής είναι το Α και το Ω για το σωφρονιστικό σύστημα. Νομίζω ότι πρωτοτυπούμε σε όλη την Ευρώπη εκτός του Λουξεμβούργου που έχει μια μικρή φυλακή με σαράντα άτομα που έχω επισκεφθεί το 1986 σε παρόμοιο στυλ. Δεν υπάρχει άλλη αγροτική

φυλακή στην Ευρώπη που να λειτουργεί με το δικό μας πρότυπο. Την αγροτική φυλακή της Τίρυνθας την θεωρούν χρόνια ως πρότυπο και μας στέλνουν κατά καιρούς ξένους επισκέπτες. Μας έστειλαν τον γενικό εισαγγελέα της Κίνας, ένα κλιμάκιο των διευθυντών φυλακών της Γερμανίας, άλλο από διευθυντές φυλακών της Αλβανίας, ο διευθυντής φυλακών της Κύπρου καθώς και κάθε χρόνο έρχεται η Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών για ενημέρωση.

Θυμάμαι ότι οι Γερμανοί, αυτά που είδαν εδώ, νόμισαν ότι τα έχουμε σκηνοθετήσει, δεν πίστευαν ότι οι κρατούμενοι κυκλοφορούν ελεύθεροι. Ότι εμείς συνδιαλεγόμαστε με τους κρατούμενους σε ανοιχτή καθημερινή βάση. Αυτό μας το είπε ένας κρατούμενος που ήξερε γερμανικά και το άκουσε που το συζητούσαν μεταξύ τους.

Στην ερώτηση, τι είναι αυτό που κάνει τις αγροτικές φυλακές να λειτουργούν με τον τρόπο αυτό ώστε να εκφράζονται με απορία και δέος οι ξένοι, ο διευθυντής είπε πως αυτό οφείλεται στη φτιάξη των κρατουμένων, το φιλότιμο του κρατούμενου και στο συναισθηματικό τους τομέα. Πήγαμε στο εξωτερικό και επισκεφτήκαμε γαλλικές φυλακές. Είδα πολυτέλεια και άλλα τέτοια αλλά δεν έχουν το ταμπεραμέντο των ελληνικών φυλακών. Τι εννοώ. Όταν φωνάξω τον κρατούμενο και του πω έλα εδώ βρε Αποστόλη, αυτό δεν υπάρχει στη Γαλλία, επίσης και στη Γερμανία. Εκεί οι σχέσεις είναι αυστηρές. Στη γαλλική φυλακή βγαίνουν έξω μια ώρα για προαυλισμό όλο το εικοσιτετράωρο. Εδώ στην Ελλάδα και ειδικά στις αγροτικές φυλακές είναι ο κρατούμενος είκοσι τέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο έξω, όσον αφορά τους εξωτερικούς κρατούμενους. Σε κάθε εγκατάσταση υπάρχει ένα δωμάτιο που μένουν εκεί μέρα νύχτα. Υπάρχει ο σωφρονιστικός υπάλληλος τύποις, όχι για φύλαξη, αλλά για να δει αν άρμεξαν τα πρόβατα, ή τα γελάδια και αυτό είναι. Στατιστικά οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι στις αγροτικές φυλακές, έχουν καλή σχέση με τους κρατούμενους και το αντίθετο. Οι υπάλληλοι πλησιάζουν πάρα πολύ τον κρατούμενο και το ίδιο και ο κρατούμενος. Ιδιαίτερα στις κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις υπάρχει μια αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ τους γιατί διαφορετικά δεν μπορεί να λειτουργήσει η εγκατάσταση. Βέβαια άμα θέλει ο κρατούμενος να φύγει, μπορεί να φύγει αν πάσα στιγμή. Αν υπάρχουν τέτοια κρούσματα με Έλληνες ή ξένους, ... πολύ σπάνια. Για τους ξένους υπάρχει άλλο καθεστώς. Συνήθως δεν τους βγάζουμε έξω στην ημιελεύθερη διαβίωση. Περιμένουμε να πάρουν τη πρώτη άδεια για να τσεκάρουν κατά πόσο θα επιστρέψει και μετά θα βγει προς τα έξω. Τώρα εργάζονται σε εξωτερικές εγκαταστάσεις δύο έως τρεις ξένοι. Οι άλλοι ασχολούνται με εργασίες στην κυρίως φυλακή, με καθαριότητα, μαγειρείο, φούρνο. Λόγω της μεγάλης αστικοποίησης της περιοχής, αν φύγει ένας αλλοδαπός, έχει χαθεί, δεν τον βρίσκεις εύκολα» δήλωσε ο διευθυντής.

**Νομοθέτηση και Εφαρμογή
των Νόμων**

Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α και του Δ.Ε.Ε. για τη δικαστική προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ως κριτήριο έρευνας, ελέγχου αλλά και σύγκλισης Δικαίου και Δικαιοσύνης

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΕΓΛΕΡΗΣ

Δικηγόρος, PhD, Επισκέπτης Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Περίληψη

Η διερεύνηση της πρόσφατης νομολογίας του Δ.Ε.Ε. και του Ε.Δ.Δ.Α. για τη δικαστική προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων διευρύνει συνεχώς το πεδίο εφαρμογής τόσο των άρθρων 6 και 13 της Ε.Σ.Δ.Α., όσο και του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (άρθρα 47-50). Η σχέση «υπεροχής» και άμεσης ισχύος των αποφάσεων των δυο Δικαστηρίων (σε συνδυασμό με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος) δίνουν τα απαραίτητα ερείσματα ελέγχου εθνικών ρυθμίσεων, όσο και διεπιστημονικής προσέγγισης στο ερευνώμενο πεδίο (δικαστική προστασία - πρόσβαση στη δικαιοσύνη). Συμπληρωματικά δε, α) με τη γενική θεώρηση και μελέτη της δικαστικής απόφασης, σαν αυτή να είναι «εμπειρία δικαιοσύνης» και όχι «μηχανιστικό αποτέλεσμα», αλλά και β) με την πρόσθετη «υποχρέωση» για τον έλληνα δικαστή να «εισαγάγει» στη «μείζονα σκέψη του νομικού συλλογισμού» του το ευρωπαϊκό δίκαιο, στοιχεία που μας οδηγούν στον επίκαιρο προβληματισμό για τη σχέση δικαίου (δηλαδή θέσπισης εθνικών νομικών κανόνων) και δικαιοσύνης. Νοείται με στόχο τη διαρκώς επιζητούμενη σύγκλιση και όχι την απόκλιση.

1. Δ.Ε.Ε. και Ε.Δ.Δ.Α.: κοινοί δικαιοίκοι τύποι

1.1 Εισαγωγικά

Τα νομολογιακά δεδομένα του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης/ Δ.Ε.Ε. ιδιαίτερα στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της δικαστικής προστασίας - πολύ πριν και από την θέσπιση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, με μια σειρά από τις αποφάσεις του,⁵¹⁶ ήδη από το 1969⁵¹⁷ ανέδειξαν τον πρωτεύοντα ρόλο του Δικαστηρίου σε μια διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης που «υλοποιείται μέσα από το δίκαιο» («intergratio sub lege»)⁵¹⁸.

Ακριβώς γιατί το Δ.Ε.Ε. έχοντας υπέρ του το δικαίωμα από την *ad hoc* εντολή για αυθεντική ερμηνεία του δικαίου και με στόχο την ενιαία - ομοιομορφη εφαρμογή του, το «άμεσο» αποτέλεσμα αλλά και την «υπεροχή»⁵¹⁹ του έναντι των εθνικών έννομων τάξεων, συντέλεσε και συντελεί στην ενοποίηση της ευρωπαϊκής έννομης τάξης με βάση το δίκαιο - μιας νέας έννομης τάξης διεθνούς δικαίου - μιας νέας κοινότητας δικαίου.

Το ίδιο καταλυτικός και ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου / Ε.Δ.Δ.Α. στην διαδικασία της «δια του δικαίου» ευρωπαϊκής ενοποίησης, το οποίο ερμηνεύοντας και ουσιαστικά διευρύνοντας το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου / Ε.Σ.Δ.Α. συμβάλλει στη νέα αυτή δικαιοταξία, όπου οι πολίτες μπορούν να ασκούν δικαιώματα και κατά των κυβερνήσεών τους, κάνοντας έτσι μέρος πλέον του εθνικού δικαίου το δίκαιο της Ε.Σ.Δ.Α.

Έτσι το Ε.Δ.Δ.Α. ήδη από το 1960, από την πρώτη του απόφαση⁵²⁰ μέχρι και σήμερα, αναδεικνύεται σε θεματοφύλακα των δικαιωμάτων του ανθρώπου,⁵²¹ καθιστώντας την Ε.Σ.Δ.Α. ένα συνεχώς ανανεούμενο και ιδιαίτερα «ζωντανό» κείμενο.

Και όλα αυτά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία σε μια χώρα όπου η νομολογία δεν αποτελεί πηγή δικαίου, ούτε οι αποφάσεις των Δικαστηρίων έχουν ισχύ *erga omnes*, σε μια χώρα όπου η νέα «νομοθετική εξουσία» («πολιτική» και συν-νομοθετούσα Διοίκηση) έχει πια κυριολεκτικά και οριστικά παραδώσει

516. Βλ. αναλυτικά Δέγλερη, 2016, σελ. 19 επ.

517. Με την απόφαση Stauder (C-29/69).

518. Βλ. Σκανδάμη, 1994.

519. Ίσως ορθότερα την «πρόταξη» ή «πρωταρχικότητα» (*la primauté - primacy*), δηλαδή ως κάτι που τελικά «προέχει» και όχι «υπερέχει». Βλ. και αναλυτικά σε Μανιτάκη: 2015, σελ. 317 επ.

520. *Lawless vs Ireland*.

521. Βλ. αναλυτικά σε Αλιβιζάτο 2011, σελ. 636 επ.

τα πρωτεία στην προηγούμενα υποδεέστερη - από τη «σκοπιά» της δημοκρατικής νομιμοποίησης - εκτελεστική εξουσία και μάλιστα σε μια περίοδο όπου διαχέεται πλέον μεγάλη και έντονη αμφισβήτηση για τις κρίσιμες αποφάσεις της Δικαιοσύνης, ιδιαίτερα του Συμβουλίου της Επικρατείας / ΣτΕ, ενός δικαστηρίου που τελικά μάλλον δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στον ιδιαίτερο ρόλο και τις απαιτήσεις ενός «defacto» Συνταγματικού Δικαστηρίου, που πολλοί έσπευσαν να του αναγνωρίσουν και μάλιστα «δικαιωματικά».

Κρίσιμο σημείο η «υποχρέωση» στους δικαστές να υποχωρούν τελικά - αν και μέλη ισόκυρης και ισότιμης εξουσίας - στο «δήθεν» προβάδισμα της «πολιτικής» εξουσίας, ακόμα και όταν «εξόφθαλμα» αυτή αυθαιρετεί και έχει υπερβεί κάθε έννοια δημοκρατικής νομιμοποίησης και νομιμότητας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη σωρηδόν έκδοση Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου / Π.Ν.Π., με διατάξεις εμφανέστατα αντισυνταγματικές, με «ανοιχτή» τη Βουλή, με κατάχρηση της διαδικασίας του κατεπείγοντος, με συστηματική «άρνηση» ελέγχου της συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο, αλλά που κάνει τελικά να παρουσιάζεται ως αναγκαία, όσο ποτέ άλλοτε, η απαίτηση για ίδρυση και στην Ελλάδα ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου.⁵²²

Όταν για παράδειγμα η «συνεχής ειδική» νομοθέτηση αποτελεί το μοναδικό κριτήριο θέσπισης «δικαίου» έχοντας χάσει τον απαιτούμενο γενικό και κανονιστικό του χαρακτήρα, όταν το θεσπιζόμενο δίκαιο διαφέρει του Δικαίου, τότε και οι δικαστικές αποφάσεις συνήθως έχουν ένα μηχανιστικό χαρακτήρα, χωρίς κάθε φορά να είναι αποτέλεσμα «μιας νέας ετυμηγορίας με νέα φρεσκάδα».⁵²³

Όσο και αν παραμένει - σχεδόν σαν σταθερά - ο νομικός ορισμός για τις υποθέσεις ότι: ισχύει ό,τι και για τις νιφάδες του χιονιού: καμία δεν είναι όμοια⁵²⁴ με την άλλη, έτσι οι αποφάσεις των δικαστηρίων έχουν σαν σταθερή βάση ένα πλαίσιο κανόνων και αρχών που δεν μεταβάλλεται, δεν τροποποιείται συνεχώς με απίθανες τροπολογίες σε άσχετα νομοσχέδια ή με Π.Ν.Π., δεν συμπληρώνεται από «ειδικές» και μόνο ρυθμίσεις, όταν η δικαιοσύνη δεν είναι «τυποποιημένη λειτουργία», τότε οι αποφάσεις όταν στηρίζονται σε σταθερό πλαίσιο όπως ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων / Χ.Θ.Δ. και η Ε.Σ.Δ.Α. Τότε ακριβώς διαπλάθουν το δίκαιο και με τη νομολογία τους αυτή τόσο το Δ.Ε.Ε. όσο και το Ε.Δ.Δ.Α. Δίνουν την απαιτούμενη διάσταση «δια

522. Ίσως και σύμφωνα με το αυστριακό πρότυπο του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου της Αυστρίας (Σύνταγμα Αυστρίας του 1920 - δημιουργήμα Kelsen), τόσο με το κρίσιμο στοιχείο της *erga omnes* απόφασης όσο και με παρεμφερή εφαρμογή της καινοτομίας της ευρύτερης συγκρότησης με νομικούς και όχι μόνο με τακτικούς δικαστές.

523. Βλ. και Derrida 2015, σελ. 44.

524. Βλ. Bix 2007, σελ. 219 επ.

του δικαίου» ανάπτυξης της υπερεθνικής αυτής κοινότητας, ενώ οι αποφάσεις τους παρουσιάζουν στοιχεία σύγκλισης και όχι απόκλισης από την - διαρκώς ζητούμενη - Δικαιοσύνη.

1.2 Η «μεταρρυθμιστική» Συνθήκη - Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και το Δ.Ε.Ε.

Ο στόχος της νέας Συνθήκης της Λισαβόνας (Ε.Ε. C 306 - 17.12.2007) που τέθηκε τελικά σε ισχύ την 1.12.2009⁵²⁵ και δεν περιελάμβανε τα «διακηρυκτικά» στοιχεία της Ευρωπαϊκής Συνθήκης που «ενοχλούσαν» ιδιαίτερα τους ευρωσκεπτικιστές, όπως την αναφορά στη λέξη «Σύνταγμα», την αναφορά σε σύμβολα «κρατικής υπόστασης» δηλαδή: τη σημαία, τον ύμνο της Ευρώπης,⁵²⁶ την ημέρα εορτασμού⁵²⁷ κ.ά., ήταν ουσιαστικά μεταρρυθμιστικός, δηλαδή: να γίνει η Ευρωπαϊκή Ένωση πιο δημοκρατική, πιο αποτελεσματική και πιο ικανή να αντιμετωπίσει «με μια φωνή» τα παγκόσμια προβλήματα.⁵²⁸ Αναμφίβολα η νέα (τότε) Συνθήκη υπήρξε σημαντικό «βήμα προόδου» στην κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, μιας και υιοθέτησε πολλές από τις προβλέψεις του Σχεδίου της Συνταγματικής Συνθήκης, στη διαρκή αυτή αναζήτηση της Ενωμένης Ευρώπης, μιας συλλογικά προτασσομένης συνύπαρξης. Ο δε Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων επισυνάφθηκε τελικά στη Συνθήκη, με τις διατάξεις του να χαρακτηρίζονται ρητά πλέον ως νομικά δεσμευτικές, αποκτώντας έτσι για πρώτη φορά νομική ισχύ και κύρος πρωτογενούς δικαίου,⁵²⁹ με σπουδαίες συνέπειες για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 πρώτο εδάφιο της Συνθήκης της Λισαβόνας Σ.Ε.Ε., ορίστηκε ότι η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο τελευταίος είχε μεν συνταχθεί και υπογραφεί στη Νίκαια στις 7.12.2000 (τεύχος 346/18.12.2000/ της Επίσημης Εφημερίδας Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων) δεν είχε συμπεριληφθεί όμως στα κείμενα

525. Η καθυστέρηση οφείλετο στην ανάγκη διενέργειας και δεύτερου δημοψηφίσματος (2.10.2009) στην Ιρλανδία (θετικού αυτή τη φορά) και στην αναμονή θετικής απόφασης από το Ανώτατο Δικαστήριο της Τσεχίας (11/2009), που τελικά έκρινε ως συνταγματικό το σχετικό κυρωτικό εθνικό της νόμο.

526. Πρόκειται για τη μουσική -χωρίς λόγια- από την 9^η Συμφωνία του Ludwig van Beethoven, που το 1823 μελοποίησε τους στίχους από το ποίημα του Friedrich Schiller «Ode an die Freude» (= Ωδή στη Χαρά) .

527. 9^η Μαΐου.

528. http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_el.htm.

529. Βλ. Σαχπεκίδου 2013, σελ. 142 επ.

της ομώνυμης Συνθήκης, ώστε να αποκτήσει νομική ισχύ, με αποτέλεσμα να έχει για αρκετά χρόνια απλά διακηρυκτικό και όχι δεσμευτικό χαρακτήρα.

Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας το «κενό» καλύφθηκε και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων απέκτησε νομική ισχύ, όμοια με εκείνη του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου. Δηλαδή ο Χάρτης έχει πλέον το «ίδιο ακριβώς νομικό κύρος» με αυτό των Συνθηκών (άρθρο 6 της νέας Συνθήκης), ενώ αναμφίβολα μετά τη Συνθήκη το Ενωσιακό πια Δίκαιο, που συνεχώς διευρύνεται και εξελίσσεται, οφείλει κατά μεγάλο μέρος την ανάπτυξη του στην εγγυητική λειτουργία του Χάρτη και στη διαρκή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον νέο πλέον χώρο «ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», με «κυρίαρχο ρόλο» αυτόν του Δικαστηρίου (Δ.Ε.Κ. / Δ.Ε.Ε.),⁵³⁰ που με τη διαπλαστική νομολογία του διαμόρφωσε την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σαν γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου.

1.3 Δ.Ε.Ε. και Ε.Σ.Δ.Α.

Ειδικά για τα θεμελιώδη δικαιώματα και την δικαστική προστασία των, το Δ.Ε.Ε. σταθερά διέλαβε -πολύ πριν και τη θέσπιση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων- ότι αυτά αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του δικαίου, την τήρηση των οποίων εξασφαλίζει το ίδιο το Δικαστήριο, σύμφωνα και με τα προλεχθέντα. Η Ένωση καθοδηγείται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, κατά τρόπο ώστε να μην επιτρέπονται εντός αυτής μέτρα ασυμβίβαστα με τα θεμελιώδη δικαιώματα, που αναγνωρίζονται από τα συντάγματα των κρατών μελών.

---

530. Το Δ.Ε.Ε. το οποίο μέχρι τη Συνθήκη της Λισαβόνας έφερε την ονομασία Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Δ.Ε.Κ.), ιδρύθηκε το 1952 με τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα και πέντε έτη μετά, το 1957, κατέστη κοινό και ενιαίο όργανο και των τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το Δ.Ε.Ε. ως δικαιοδοτικό όργανο της ενωσιακής έννομης τάξης δεν τελεί σε ιεραρχική σχέση με τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών, ακόμα και στις περιπτώσεις των προδικαστικών αποφάσεων που εκδίδονται μετά από ερώτημα από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών-μελών. Το Δ.Ε.Ε. διασφαλίζει την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε όλα τα κράτη μέλη της και σύμφωνα με το άρθρο 267 της Συνθήκης Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφαινεται με προδικαστικές αποφάσεις, τόσο σχετικά με την ερμηνεία των διατάξεων των Συνθηκών, όσο και σχετικά με το κύρος και την ερμηνεία των πράξεων των θεσμικών ή λοιπών οργάνων ή οργανισμών της Ένωσης. Στους τομείς αυτούς μάλιστα το Δ.Ε.Ε. έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα, δηλαδή την δικαστική «αρμοδιότητα της αρμοδιότητας» (Δ.Ε.Ε. Απόφαση Foto - Frost - της 22.10.1987, C-314/85, σκ. 17-20, Συλλογή 1987, σελ. 4199), γιατί είναι το μόνο αρμόδιο να κηρύξει το αντίσχυρο για τις πράξεις των οργάνων της Ένωσης.

Οι δε διεθνείς συμβάσεις που αναφέρονται στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στην κατάρτιση των οποίων συνεργάστηκαν τα κράτη μέλη ή στις οποίες προσχώρησαν, μπορούν επίσης να παράσχουν «ενδειξεις», ενώ πρέπει και αυτές να λαμβάνονται υπόψη μέσα στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου.

Προς τούτο το Δ.Ε.Ε. αναφέρεται ρητά και στην Ε.Σ.Δ.Α., στις διατάξεις της οποίας κάνει συνεχώς αναφορά,⁵³¹ αναγνωρίζοντας σε αυτή «εξέχουσα θέση» και παρέχουσα κατά τα παραπάνω «ενδειξεις», που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, τονίζοντας ότι δεν επιτρέπονται στο χώρο της Ένωσης μέτρα αντίθετα με το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά αναγνωρίζονται και διασφαλίζονται με την Ε.Σ.Δ.Α.

Χαρακτηριστικά στην απόφαση της 18^{ης} Ιουνίου 1991, C-260/1989 (EPT), σκ. 41-42 το Δικαστήριο έκρινε ότι: «Σχετικά με το άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο οποίο αναφέρεται το ένατο και το δέκατο ερώτημα, πρέπει, κατ' αρχάς, να υπομνηστεί ότι, κατά πάγια νομολογία, τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των γενικών αρχών του δικαίου, για την τήρηση του οποίου μερμνά το Δικαστήριο. Αυτό εμπνέεται, προς τούτο, από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, καθώς και από τις ενδείξεις τις οποίες παρέχουν οι διεθνείς πράξεις περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, για τις οποίες έχουν συνεργαστεί ή στις οποίες έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη (βλ. ιδίως απόφαση της 14^{ης} Μαΐου 1974, C- 4/73, Nold, Rec. 1974, σ. 491, σκ. 13). Εξέχουσα θέση κατέχει, σ' αυτό το πλαίσιο, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (βλ. ιδίως απόφαση της 15^{ης} Μαΐου 1986, C- 222/84, Johnston, Συλλογή 1986, σ. 1651, σκ. 18)».

Εξ αυτού έπεται ότι, όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφαση της 13^{ης} Ιουλίου 1989, (C- 5/88, - Wachauf - Συλλογή 1989, σ. 2609, σκ. 19), δεν μπορούν να γίνουν δεκτά στην Κοινότητα μέτρα μη συνάδοντα προς τον σεβασμό των ως άνω αναγνωριζομένων και κατοχυρουμένων δικαιωμάτων του ανθρώ-

---

531. Απόφαση της 28^{ης} Οκτωβρίου 1975, C-36/1975 (Roland Rutili), σκ. 32: «Θεωρούμενοι συνολικώς, οι περιορισμοί που επιβάλλονται στις εξουσίες των κρατών-μελών όσον αφορά την αστυνόμευση των αλλοδαπών παρουσιάζονται ως ειδική εκδήλωση γενικότερης αρχής καθιερωθείσας με τα άρθρα 8, 9, 10 και 11 της Σύμβασης περί Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και επικυρώθηκε απ' όλα τα κράτη μέλη, και του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου 4, το οποίο υπογράφηκε στο Στρασβούργο, στις 16 Σεπτεμβρίου 1963, τα οποία ορίζουν, κατά πανομοιότυπο τρόπο, ότι οι επιβαλλόμενοι για τις ανάγκες της δημόσιας τάξης και ασφάλειας περιορισμοί στα εξασφαλιζόμενα με τα προαναφερθέντα άρθρα δικαιώματα δεν μπορούν να υπερβαίνουν τα όρια αυτού που είναι αναγκαίο για τη διασφάλιση των αναγκών αυτών εντός μιας δημοκρατικής κοινωνίας».

που. Κατά την νομολογία του (βλ. αποφάσεις της 11^{ης} Ιουλίου 1985, συνεκδ. C- 60 και C- 61/84, *Cinéthèque*, Συλλογή 1985, σ. 2605, σκ. 26, και της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1987, C- 12/86, *Demirel*, Συλλογή 1987, σ. 3719, σκ. 28), το Δικαστήριο δεν μπορεί να κρίνει, υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μια εθνική ρύθμιση που δεν είναι ενταγμένη στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου. Αντιθέτως, όταν πρόκειται για ρύθμιση που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, το Δικαστήριο, εφόσον επιληφθεί προδικαστικώς σχετικής υποθέσεως, υποχρεούται να παράσχει στο εθνικό δικαστήριο όλα τα ερμηνευτικά στοιχεία που είναι αναγκαία για να μπορέσει αυτό να κρίνει αν η ρύθμιση αυτή συμβιβάζεται με τα θεμελιώδη δικαιώματα, για τον σεβασμό των οποίων μεριμνά το Δικαστήριο, όπως αυτά προκύπτουν ειδικότερα από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».

Αξιίζει επίσης να αναφερθεί η σχετική κρίση του Δικαστηρίου στην Υπόθεση *Kremzow*⁵³² (C - 299/95) όπου διέλαβε ότι:

- ▶ «Επιβάλλεται εξ αρχής να τονιστεί ότι, κατά πάγια νομολογία (βλ., μεταξύ άλλων, γνωμοδότηση 2/94 της 28ης Μαρτίου 1996, Συλλογή 1996, σ. 1-1759, σκ. 33), τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του δικαίου, των οποίων την τήρηση διασφαλίζει το Δικαστήριο. Το Δικαστήριο λαμβάνει σχετικώς υπόψη του τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, καθώς και τα στοιχεία που προκύπτουν από τις διεθνείς συμβάσεις περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη σύναψη των οποίων συνέβαλαν ή στις οποίες προσχώρησαν τα κράτη μέλη. Από την άποψη αυτή η Σύμβαση έχει ιδιαίτερη σημασία.
- ▶ Όπως επίσης έχει διευκρινίσει το Δικαστήριο, δεν επιτρέπονται στο χώρο της Κοινότητας μέτρα ασυμβίβαστα με τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά αναγνωρίζονται και διασφαλίζονται με τη Σύμβαση (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 18ης Ιουνίου 1991, C-260/89, *EPT*, Συλλογή 1991, σ. 1-2925, σκ. 41)».

Με τον τρόπο αυτό το Δ.Ε.Ε., ακόμα και πριν την ενσωμάτωση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, αναγνώρισε και προστάτευσε ως απόλυτες βασικές γενικές αρχές τα θεμελιώδη δικαιώματα. Τα τελευταία, ως διατάξεις πλέον του ενωσιακού δικαίου, διεισδύουν στο εθνικό μας δίκαιο, διεκδικώντας άμεση εφαρμογή και απόλυτη «υπεροχή» έναντι των κοινών, αλλά ακόμη και των συνταγματικών εθνικών διατάξεων.

532. Δ.Ε.Ε. 29.5.1977, σκ. 14.

Μάλιστα ειδικά για το θέμα αυτό το Δ.Ε.Ε. επεσήμανε στις 26.2.2013, στην υπόθεση Melloni (C-399/2011):

- ▶ «... κατά πάγια νομολογία, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, η οποία αποτελεί ουσιώδες χαρακτηριστικό γνώρισμα της έννομης τάξης της Ένωσης ... το γεγονός ότι ένα κράτος μέλος επικαλείται διατάξεις του εθνικού δικαίου, έστω και συνταγματικής φύσεως, δεν μπορεί να θίγει την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης στην επικράτεια του εν λόγω κράτους ... Ασφαλώς το άρθρο 53 του Χάρτη επιβεβαιώνει ότι, όταν πράξη της Ένωσης υπαγορεύει την εφαρμογή εθνικών μέτρων, είναι κατ' αρχήν θεμιτό οι εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια να εφαρμόζουν τα κατοχυρωμένα στα Συντάγματα τους θεμελιώδη δικαιώματα, αρκεί η εν λόγω εφαρμογή να μη θέτει υπό διακύβευση την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένου του Χάρτη».⁵³³

Στη συγκριτική επισκόπηση μεταξύ των διατάξεων του Χάρτη (Χ.Θ.Δ.) και της Ε.Σ.Δ.Α. διαπιστώνονται πολλές ομοιότητες. Εξάλλου και χρονικά η Ε.Σ.Δ.Α. βαίνει σχεδόν παράλληλα, με ένα μικρό χρονικό προβάδισμα, σε σχέση με την αρχική σύσταση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁵³⁴

1.4 Ε.Σ.Δ.Α. και Ε.Δ.Δ.Α.

Ειδικότερα η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, γνωστή ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.), υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης⁵³⁵ και τέθηκε σε ισχύ στις 3.9.1953. Συμπληρώθηκε δε μεταγενέστερα με μια σειρά Πρωτοκόλλων, εκ των οποίων το πιο σημαντικό είναι το Πρώτο Πρωτόκολλο, που αφορά στην προστασία

533. Δ.Ε.Ε. 26.2.2013, C-399/11, σκ. 59-60.

534. Το καταστατικό για το Συμβούλιο της Ευρώπης υπεγράφη στις 5.5.1949, αφού προηγουμένα έχει υιοθετηθεί στο Παρίσι, στις 10.12.1948, από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών η «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», ενώ το 1950 συνήλθε στο Παρίσι η διεθνής διάσκεψη των εκπροσώπων των έξι αρχικά κρατών, που κατέληξε στην υπογραφή της ιδρυτικής συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα το έτος 1951.

535. Το Συμβούλιο της Ευρώπης ήδη περιλαμβάνει 47 κράτη μέλη, 28 από τα οποία είναι μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν υπογράψει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, βλ. www.coe.int.

της ιδιοκτησίας, στο δικαίωμα της εκπαίδευσης και στο δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές.⁵³⁶

Πρόκειται για μια «κλειστή» σύμβαση, με την έννοια ότι σε αυτή μπορούν να προσχωρήσουν μόνο κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η σύμβαση αποτελείται από 59 άρθρα. Στο Πρώτο Μέρος της (άρθρα 2-18) καταγράφονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες του ανθρώπου, ενώ τα άρθρα 6 και 13 προβλέπουν ειδικά για το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας.

Η μεγάλη όμως σημασία της Ε.Σ.Δ.Α. έγκειται στο ότι η ερμηνεία και εφαρμογή της έχει ανατεθεί στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α.), ένα υπερεθνικό Δικαστήριο, η νομολογία του οποίου έχει αναδειχθεί σε πραγματικό εγγυητή της διαφύλαξης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁵³⁷ Σημαντική καινοτομία είναι ότι στο Ε.Δ.Δ.Α. μπορεί να καταφύγει οποιοδήποτε άτομο, με ατομική προσφυγή, καταγγέλλοντας παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του από κράτος μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, εφόσον έχει προηγουμένα εξαντλήσει τα εθνικά ένδικα βοηθήματα.

Στην Ελλάδα η Ε.Σ.Δ.Α. κυρώθηκε με το Ν.Δ. 53 της 19/20.9.1974 «Περί κυρώσεως της εν Ρώμη την 4^η Νοεμβρίου 1950 υπογραφείσης συμβάσεως διά την προάσπισιν των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών», ως και του «Προσθέτου εις αυτήν Πρωτοκόλλου των Παρισίων της 20^{ης} Μαρτίου 1952» (Φ.Ε.Κ. Α' 256/1974). Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια επανακύρωση, δεδομένου ότι η Σύμβαση της Ρώμης καθώς και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο των Παρισίων είχαν ήδη αρχικά κυρωθεί με το Ν. 2329/1953, πλην όμως η Ελλάδα είχε στο μεταξύ αποβληθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1969 εξαιτίας της στρατιωτικής δικτατορίας.

Η αναγνώριση του δικαιώματος άσκησης ατομικής προσφυγής στο Ε.Δ.Δ.Α. - και της υποχρεωτικής δικαιοδοσίας του - έγινε αρκετά καθυστερημένα και ειδικότερα στις 22.11.1985, χρονικό ορόσημο από το οποίο και μετά «η Ε.Σ.Δ.Α. έγινε πολύ πιο παρούσα στη νομική πράξη της χώρας μας».⁵³⁸

536. Ήδη με το 11^ο Πρωτόκολλο (1.11.1998) ενοποιήθηκε η Επιτροπή (που εξέταζε αρχικά την ατομική προσφυγή) με το Δικαστήριο σε ένα διαρκές Δικαστήριο, στο οποίο μπορεί να προσφεύγει άμεσα ο ιδιώτης, με στόχο την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού των προσφυγών. Για τη βελτίωση λειτουργίας του Δικαστηρίου ισχύει πλέον το 14^ο Πρωτόκολλο της Ε.Σ.Δ.Α., που τέθηκε σε ισχύ την 1.6.2010. Βλ. αναλυτικά και σε Μαγγανά κ.ά. 2011, σελ. 5 επ.

537. Βλ. Σαχπεκίδου 2013, σελ. 136 επ.

538. Βλ. Αλιβιζάτο 2011, σελ. 510.

Ενώ όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται:⁵³⁹ «ο Φαίδων Βεγλερής⁵⁴⁰ δεν είχε άδικο να υποστηρίξει ότι η Ε.Σ.Δ.Α. - μέχρι την αναγνώριση της ατομικής προσφυγής - ήταν κείμενο 'άχρηστο' στη ζωή του δικαίου μας, νησίδα ακατοίκητη μέσα σ' ένα αρχιπέλαγος νόμων, επίμονα, συστηματικά και μόνιμα ασυμβιβάστων προς το γράμμα και το πνεύμα της».

1.5 Ε.Ε. και Ε.Σ.Δ.Α.

Να σημειωθεί ιδιαίτερα ότι σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως ισχύει μετά την τροποποίησή της με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ρητά προβλέπεται η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ε.Σ.Δ.Α., ενώ αξίζει να προστεθεί ότι για πολλά χρόνια, παρά τον κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων από Δ.Ε.Ε. και Ε.Δ.Δ.Α.,⁵⁴¹ εθεωρείτο ως ιδιαίτερα επιτακτική η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ε.Σ.Δ.Α. Η αρχική πρόταση για το θέμα αυτό είχε υποβληθεί για πρώτη φορά στις 10.4.1979 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο Συμβούλιο.⁵⁴²

Οι διαπραγματεύσεις για το θέμα αυτό μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωπαϊκού Συμβουλίου κατέληξαν στις 5.4.2013 σε συμφωνία, όσον αφορά τα σχέδια των σχετικών με τη ζητούμενη προσχώρηση πράξεων, πλην όμως η πρόσφατη Γνωμοδότηση του Δ.Ε.Ε. (στις 18.12.2014) υπήρξε αρνητική και συνεπώς η προσχώρηση αυτή δεν αναμένεται να υλοποιηθεί άμεσα.

Πρόκειται για τη Γνωμοδότηση 2/2013 του Δ.Ε.Ε. (Ολομέλεια) της 18.12.2014, σύμφωνα με το καταληκτικό σκεπτικό της οποίας:

- ▶ «... η συμφωνία προσχωρήσεως της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών δεν είναι συμβατή με το άρθρο 6, παράγραφος 2, Σ.Ε.Ε. ούτε με το πρωτόκολλο (Αριθ. 8) σχετικά με το άρ-

539. Βλ. Αλιβιζάτο 2011, σελ. 511.

540. Νομικός και καθηγητής της Νομικής Σχολής Αθηνών, με σημαντικό έργο στην κριτική ανάλυση της νομολογίας των δικαστηρίων, γνωστός υπερασπιστής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (1903-1998).

541. Όπως χαρακτηριστικά διευκρίνισε ο Βασίλειος Σκουρής - Πρόεδρος του Δ.Ε.Ε., στην αντιφώνησή του κατά την ανακήρυξή του σε επίτιμο Διδάκτορα Νομικής του Ε.Κ.Π.Α. «θα πρέπει να υφίσταται μηχανισμός ικανός να εξασφαλίζει ότι το Δικαστήριο (Δ.Ε.Ε.) θα μπορεί να επιλαμβάνεται, κατά τρόπο αποτελεσματικό, ζητημάτων κύρους πράξης της Ένωσης, πριν το Ε.Δ.Δ.Α. αποφανθεί επί της συμφωνίας της πράξης αυτής προς την Ε.Σ.Δ.Α.», www.constitutionalism.gr.

542. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επανήλθε τόσο στις 19.11.1990 όσο και στις 26.10.1993. Βλ. και Παπαδημητρίου 2010, σελ. 34 επ.

θρο 6, παράγραφος 2, της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση για την προσχώρηση της Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών».

Ειδικότερα το Δικαστήριο πριν καταλήξει στη τελική προαναφερθείσα γνωμοδότηση διαπίστωσε ότι η σχεδιαζόμενη συμφωνία, σύμφωνα με το υποβληθέν - αναθεωρημένο σχέδιο συμφωνίας:

- ▶ «... σκ. 258 είναι ικανή να θίξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης, στο μέτρο κατά το οποίο δεν διασφαλίζει τον συντονισμό μεταξύ του άρθρου 53 της Ε.Σ.Δ.Α. και του άρθρου 53 του Χάρτη, δεν αποτρέπει τον κίνδυνο να θιγεί η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών κατά το δίκαιο της Ένωσης και δεν προβλέπει κανόνες που θα διέπουν τη σχέση μεταξύ του μηχανισμού που καθιερώνει το πρωτόκολλο αριθ. 16 και της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής κατά το άρθρο 267 Σ.Λ.Ε.Ε., είναι ικανή να επηρεάσει το άρθρο 344 Σ.Λ.Ε.Ε., στο μέτρο κατά το οποίο δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να εισάγονται ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. ένδικες διαφορές μεταξύ κρατών μελών ή μεταξύ των κρατών μελών και της Ένωσης που έχουν σχέση με την εφαρμογή της Ε.Σ.Δ.Α. εντός του καθ' ύλην πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης ...».

1.6 Οι συνεχείς «αντιφάσεις» στο εθνικό πεδίο

Στην εθνική έννομη τάξη συναντάμε την «απροθυμία» του Έλληνα Δικαστή που δεν περιορίζεται στην εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, αλλά καταλαμβάνει και το διεθνές δίκαιο, το οποίο τελευταίο - επίσης αγνοείται - συχνά δε και επιδεικτικά.⁵⁴³

Περίπου μέχρι και την δεκαετία του 1980 τα ανώτατα δικαστήρια της χώρας μας αρνιόντουσαν να εφαρμόσουν την Ε.Σ.Δ.Α., με το επιχείρημα ότι είναι διεθνές δίκαιο το οποίο δεν έχουν εξουσία να ερμηνεύσουν,⁵⁴⁴ ενώ σε πολλές άλλες περιπτώσεις - ακόμα και σήμερα - τόσο οι διατάξεις της Συνθήκης, όσο

543. Για την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (που υιοθετήθηκε στο Παρίσι 10.12.1948) υπήρξε για χρόνια σταθερή η νομολογία του Σ.τ.Ε., η οποία απέρριπτε σχετικούς λόγους με τη σκέψη ότι η Διακήρυξη: «... μη κυρωθείσα νομοθετικώς δεν κατέστη εσωτερικό δίκαιο της Ελλάδος» (Σ.τ.Ε. 4039-40/1988, 933/1991, 2183/84/1991, 2905/1999). Βλ. αναλυτικά σε Παραρά 2003, σελ. 389.

544. Βλ. και Αλιβιζάτο 2011, σελ. 564 επ.

και η ad hoc νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. αγνοείται παντελώς.⁵⁴⁵ Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι η Χώρα μας έχει επανειλημμένα καταδικασθεί από το Ε.Δ.Δ.Α., λόγω μη εκπλήρωσης των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τη Συνθήκη.

Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 2067/2011 (Τμήμα Β΄) του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε 7μελή σύνθεση, σύμφωνα με την κρίση της οποίας απορρίπτεται η εφαρμογή των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α. και της σχετικής νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. με την αιτιολογία ότι:

- ▶ «Εν πάση περιπτώσει και αν ακόμη είναι εφαρμοστέα η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. όπως διευκρινίσθηκε τελικά με την απόφαση Zolotukhin, πρέπει, κατ' αναλογία με τα ισχύοντα στην εσωτερική έννομη τάξη βάσει της αρχής της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, να θεωρηθεί ότι καταλαμβάνει τις υποθέσεις που δημιουργούνται μετά την διαμόρφωσή της, και όχι πριν από αυτήν. Και αυτό, αφ' ενός για να δίνεται στα Κράτη η δυνατότητα προσαρμογής της νομοθεσίας, ενδεχομένως δε και του Συντάγματός τους προς την εκάστοτε εξελισσομένη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. που, στην προκειμένη περίπτωση, καταλύοντας το ερειδόμενο σε διαφορετικές αντιλήψεις σύστημα του έλληνα νομοθέτη, καταστρέφει εντελώς τον αποτρεπτικό για την λαθρεμπορία στόχο του με ό,τι αυτό συνεπάγεται, αφ' ετέρου δε για να αποφευχθούν εντελώς συμπτωματικές, άνισες λύσεις και να μην δίνεται σε ενδεχόμενους δράστες λαθρεμπορίας η δυνατότητα, κατ' επίκλησή της, να διαφεύγουν τις κυρώσεις που τους επιφυλάσσει μια νομοθεσία, την οποία από μακρού γνωρίζουν. Άλλωστε, σε κάθε περίπτωση, το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α. όπως έχει ερμηνευθεί από το Ε.Δ.Δ.Α. δεν θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής εν προκειμένω γιατί θα αντέβαινε προς τα άρθρα 94 παρ. 1 και 96 παρ. 1 του Συντάγματος (...)
- ▶ Και ναι μεν η Ε.Σ.Δ.Α. και τα Πρωτόκολλά της έχουν στο ελληνικό δίκαιο, όπως κάθε διεθνής σύμβαση, την υπερνομοθετική ισχύ του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αυτό όμως ούτε ορίζει, ούτε αφήνει να νοηθεί ότι έχουν και υπερσυνταγματική ισχύ. Έτσι μπορεί μεν εύλογα τα Κράτη που υπογράφουν μια διεθνή σύμβαση να περιμένουν την τήρησή της εκ μέρους των λοιπών συμβαλλομένων Κρατών υπό την έννοια ότι αυτά δεν μπορούν να αντιτάξουν τα συντάγματά τους, όμως, από καμία διάταξη του Συντάγματος δεν συνάγεται ότι ο έλληνας δικαστής μπορεί να το παραμερίσει χωρίς να εξέρχεται του πλαισίου των υποχρεώσεων που διαγράφουν τα άρθρα 87 παρ. 2 («οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υποχρεούνται να μη συμμορφώ-

545. Έτσι ακριβώς σε Παραρά 2013, σελ. 64, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

νονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος, και 93 παρ. 4 («Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα»), τούτο δε έστω και αν η στάση του έχει ως συνέπεια να τεθεί ζήτημα διεθνούς ευθύνης της Ελλάδας.

- ▶ Συνεπώς, εν πάση περιπτώσει, το Δικαστήριο δεν μπορεί να εφαρμόσει την ως άνω διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α. εν προκειμένω».

Πολλά θα μπορούσαν να αναφερθούν για την παραπάνω απόφαση του Ανώτατου Ακυρωτικού μας, το οποίο καταρρίπτοντας πλήρως την εφαρμογή διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α., δεν εκτίμησε καν την πιθανότητα παραπομπής τουλάχιστον της υπόθεσης στην Ολομέλεια.

Αντί οιασδήποτε πάντως επιχειρηματολογίας μπορεί κανείς απλά να παραπέμψει στην απόλυτα τεκμηριωμένη άποψη της μειοψηφίας, όπως αυτή καταγράφηκε - κατά λέξη - στη συγκεκριμένη απόφαση:

- ▶ Περαιτέρω, η επίκληση της αρχής της ασφαλείας του δικαίου δεν μπορεί να αποτελέσει έρισμα για την μη εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem*, ήτοι να δικαιολογήσει τη στέρηση ενός θεμελιώδους δικαιώματος προστατευομένου από την Ε.Σ.Δ.Α., δοθέντος μάλιστα ότι κατά το Ε.Δ.Δ.Α., η ελευθερία επιλογής ως προς τα μέσα συμμορφώσεως προς τις απαιτήσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση δεν μπορεί να διευρυνθεί ώστε να περιλάβει και την αναστολή εφαρμογής της Συμβάσεων και των Προσθέτων Πρωτοκόλλων της μέχρι την αναμόρφωση του εσωτερικού δικαίου (απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. της 29 Νοεμβρίου 1991, Vermeire κατά Βελγίου, 12849/87, σκ. 26, απόφαση Cour de cassation, της 15ης Απριλίου 2011, P 10-17.049, F 10-30.313, J 10-30.316 και D 10-30.242). Τέλος, ενόψει του εφαρμοστέου στην προκειμένη υπόθεση Ν. 2127/1993 που συνιστά εναρμόνιση του εθνικού δικαίου προς το κοινοτικό δίκαιο του φορολογικού καθεστώτος, μεταξύ άλλων, των πετρελαιοειδών προϊόντων και δεδομένου ότι η αρχή *ne bis in idem* αποτελεί αποτελεί θεμελιώδη αρχή του κοινοτικού δικαίου (βλ. απόφαση της 29^{ης} Ιουνίου 2006, C-308/04 P, SGL Carbon AG κατά Επιτροπής) και το περιεχόμενο του άρθρου 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως ισχύει μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας, ο εθνικός δικαστής οφείλει να εξασφαλίσει την τήρησή της, και επομένως, στο βαθμό που οι εθνικές δικονομικές διατάξεις εμποδίζουν την αποτελεσματική διασφάλιση της ως άνω αρχής ο εθνικός δικαστής δεν πρέπει να τις εφαρμόσει (βλ. αίτηση της Hararanda Tingsratten, Σουηδία, προς έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, C-617/10, Hans Åkerberg Fransson)».

Ενώ παράλληλα διαπιστώνεται ότι ουδεμία αναφορά έγινε και στα κριτήρια που το Ε.Δ.Δ.Α. διαμόρφωσε ελέγχοντας τη συμβατότητα των εκάστοτε διαπιστωθέντων προσκομιμάτων στην προσφυγή στη δικαιοσύνη, σε σχέση με το προστατευόμενο από την Ε.Σ.Δ.Α. δικαίωμα στη δικαστική προστασία.

Να σημειωθεί ότι το Ε.Δ.Δ.Α. εστιάζει την έρευνά του στα εξής σημεία:

- α. Αν το διαπιστωθέν πρόσκομμα έχει προβλεφθεί με νόμο.
- β. Αν η θέσπισή του έγινε για τη θεραπεία ενός θεμιτού σκοπού.
- γ. Αν το ληφθέν μέτρο είναι αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία, δηλαδή:
  - Ι. Αν υφίσταται επιτακτική κοινωνική ανάγκη για την προστασία ενός αγαθού.
  - ΙΙ. Αν το μέτρο που επιλέχθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι πρόσφορο και συμβατό με τη δημοκρατική κοινωνία, και
  - ΙΙΙ. Αν υφίσταται μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ της ανάγκης θεραπείας του δημοσίου συμφέροντος αφενός, και των απαιτήσεων προστασίας του πληττόμενου δικαιώματος αφετέρου. Έτσι, δυσαναλογία υφίσταται όταν ο σκοπός μπορεί να επιτευχθεί με κάποιο ηπιότερο μέτρο ή όταν η εφαρμογή του επιλεχθέντος μέτρου δεν συνοδεύεται από άλλα αποζημιωτικά ή εγγυητικά, από τα οποία μπορεί να συναχθεί ο σεβασμός των εθνικών αρχών προς το πληγέν δικαίωμα και η τήρηση της ισορροπίας.⁵⁴⁶
- δ. Αντίθετα οι τιθέμενοι περιορισμοί πρόσβασης στο δικαστήριο θεωρούνται δυσανάλογοι και παραβιάζουν το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. στην περίπτωση που επιβάλλονται προκαταβολικά σε αρχικό-πρώμο στάδιο της διαδικασίας.⁵⁴⁷

Πρέπει επιπρόσθετα να σημειωθεί ότι η άρνηση εφαρμογής του ευρωπαϊκού και διεθνούς δικαίου δεν είναι «προνόμιο» του Συμβουλίου της Επικρατείας. Αντίστοιχη στάση επιδείκνυε και επιδεικνύει και ο Άρειος Πάγος, εμμένοντας ο τελευταίος - συχνά ακόμα και σήμερα - στην απόρριψη αιτήσεων αναίρεσης για λόγους τυπικούς, παρά τις σχετικές επανειλημμένες καταδίκες της χώρας μας για «υπερβολική τυπολατρία».⁵⁴⁸ Μάλιστα ο μεγάλος αριθμός των σχετικών καταδικών της Ελλάδος⁵⁴⁹ ανάγκασαν τον Άρειο Πάγο να συ-

546. Βλ. Μουστάκα 2013, σελ. 47-48.

547. Βλ. Απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. (Judgment 24.5.2006 - Final 23.10.2006) - Weissman and others vs Romania.

548. Βλ. ενδεικτικά Απόφαση της 17.1.2008 (Βασιλάκη κατά Ελλάδος), όπου και περαιτέρω παραπομπές.

549. «... Με δώδεκα αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατεδικάστη η Ελλάδα στην καταβολή αποζημιώσεων στους προσφεύγοντες, ένεκα προσβολής υπό του Αρείου Πάγου του δικαιώματος αυτών να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη, συνεπεία της απορρίψεως, δυνάμει της ανωτέρω αρεοπαγιτικής πρακτικής, ως απαράδεκτων

νέλθει σε Διοικητική Ολομέλεια, ύστερα από την με αριθμό 206/27.4.2010 πρόσκληση του Προέδρου του και να εκδώσει την με αριθμό 14/2010 Απόφαση - Πρακτικά, παρέχοντας κατευθυντήριες οδηγίες στα μέλη του.

Συμπερασματικά αυτό που μπορεί ευχερώς να επισημανθεί, αναφορικά με τη νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων μας, είναι ότι παρατηρείται μια γενική άρνηση στην υποχρέωση εφαρμογής και μάλιστα στο ακέραιο των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου και της Ε.Σ.Δ.Α. όσο και της σχετικής νομολογίας, ενώ ο Έλληνας Δικαστής δεν φαίνεται να έχει κατανοήσει ακόμη τη θέση του ως κοινοτικού - ενωσιακού δικαστή του κοινού δικαίου και τον ρόλο του όχι μόνο ως εφαρμοστή του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου, αλλά και ως θεματοφύλακα της διεθνούς και ενωσιακής έννομης τάξης.⁵⁵⁰

λόγων αναιρέσεως, επειδή οι προσφεύγοντες δεν διελάμβαναν στα αναιρετήρια τις παραδοχές των αναιρεσιβαλλομένων αποφάσεων. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ δέχεται διά των εν λόγω αποφάσεων του σχεδόν πανομοιότυπος ότι: «α) ο εθνικός νομοθέτης δικαιούται να θεσπίζει ή να μη θεσπίζει το ένδικο μέσο της αιτήσεως αναιρέσεως κατά την κρίση του, δυνάμενος να τάσσει και προϋποθέσεις του παραδεκτού της αυστηρότερες εκείνων του ενδίκου μέσου της εφέσεως, αλλά αν θεσπίσει το ένδικο μέσο της αναιρέσεως, πρέπει να διασφαλίζονται οι εγγυήσεις του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τηρουμένης ως προς αυτό και της αρχής της αναλογικότητας, β) ο κανόνας περί της ανάγκης μνηείας στο αναιρετήριο για το παραδεκτό (ορισμένο) του αναιρετικού λόγου των πραγματικών παραδοχών της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως δεν απορρέει από συγκεκριμένη δικονομική διάταξη, αλλ' αποτελεί νομολογιακή κατασκευή, γ) το δικαστήριο (το ΕΔΔΑ) μπορεί να δεχθεί ότι ο κανόνας αυτός, ήτοι της αναγκαιότητας αναφοράς των παραδοχών του δικαστηρίου της ουσίας, είναι σύμφωνος προς τις αρχές της νομικής ασφαλείας και της καλής απονομής της δικαιοσύνης, δ) στις κριθείσες περιπτώσεις δεν ανεφέροντο στα αναιρετήρια τα γενόμενα δεκτά από τις αναιρεσιβαλλόμενες αποφάσεις πραγματικά γεγονότα, αλλά τούτο δεν ήταν αναγκαίο, διότι οι προσφεύγοντες (αναιρεσειόντες) είχαν παραθέσει περιληπτικώς στην εισαγωγή της αιτήσεώς των τα κυριότερα πραγματικά γεγονότα της υποθέσεως, την μέχρι τότε ακολουθηθείσα διαδικασία και τις αιτιάσεις των κατά των προσβαλλομένων αποφάσεων και τέλος ε) κατόπιν τούτων προσεβλήθη το δικαίωμα των να προσφεύγουν σε δικαστήριο, ως περιορισθέν ανεπιτρέπτως (βλ. τις αποφάσεις Ε.Δ.Δ.Α. από 24.5.2006 επί προσφυγής Λιακόπουλου, από 27.7.2006, επί προσφυγής Ευσταθίου κ.λπ., από 14.12.2006, επί προσφυγής Ζουμπουλίδη, από 5.7.2007 επί προσφυγής Λιοναράκη, από 17.1.2008 επί προσφυγής Βασιλάκη, από 21.2.2008 επί προσφυγής Κοσκινά κ.λπ., από 20.3.2008 επί προσφυγής Αλβανού κ.λπ., από 15.1.2009 επί προσφυγής Ρέγκλου κ.λπ., από 4.6.2009 επί προσφυγής Πιστόλη κ.λπ., από 15.10.2009 επί προσφυγής Ρουμελιώτη, από 7.1.2010 επί προσφυγής Δημόπουλου και από 18.3.2010 επί προσφυγής Κοψίδη)».

550. Στην αδυναμία αυτή των Ελλήνων Δικαστών εντάσσεται και η καταδίκη της Ελλάδος από το Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση του δικηγόρου Αλ. Λυκουρέζου κατά Ελλάδος, διότι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (11/2003) εφάρμοσε το Ελληνικό Σύνταγμα και το «ασυμβίβαστο» που εισήγαγε αυτό και μάλιστα με αναδρομική ισχύ, καταλαμβάνοντας και εκλεγμένους βουλευτές, που είχαν δηλαδή εκλεγεί πριν τη θέσπισή του. Συνέπεια της καταδίκης ήταν η αναθέωση τελικά το έτος 2008 του άρθρου 57 παρ. 1, από το οποίο άρθρο απαλείφθηκε το «επαγγελματικό»

2. Επισημάνσεις - Παρατηρήσεις από την πρόσφατη νομολογία των δύο Δικαστηρίων (Δ.Ε.Ε. - Ε.Δ.Δ.Α.) και τη διαπλαστική λειτουργία της

Ειδικά για την δυνατότητα που πλέον καθορίζει το άρθρο 267 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ε.Ε./Σ.Λ.Ε.Ε. για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δ.Ε.Ε. και που ερμηνευτικά προσδιόρισε το ίδιο το Δ.Ε.Ε. με την απόφασή του στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Aziz Melki (C-188/10) και Sélim Abdeli (C-189/10) στις 22.6.2010, επιβάλλεται πλέον σε θέματα ενωσιακού δικαίου (όπως η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων) να προτάσσεται ο έλεγχος συμβατότητας αντί του ελέγχου αντισυνταγματικότητας.

Στην απόφαση αυτή (Aziz Melki - Sélim Abdeli) διευκρινίστηκε ότι για την συμβατότητα με το ενωσιακό δίκαιο πρέπει:

- α. το δικαστήριο να μην εμποδίζεται να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δ.Ε.Ε.,
- β. να εφαρμόζονται οι διατάξεις προσωρινής δικαστικής προστασίας για τη διασφάλιση ενωσιακών δικαιωμάτων,
- γ. να μην εφαρμόζεται η υπό κρίση εθνική διάταξη, εφόσον είναι αντίθετη στο ενωσιακό δίκαιο,
- δ. να μην παρεμποδίζεται ο διάχυτος και παρεμπίπτων έλεγχος συμβατότητας των εθνικών ρυθμίσεων με το ενωσιακό δίκαιο, ο οποίος πρέπει να προηγείται χρονικά από τον όποιο έλεγχο αντισυνταγματικότητας της εθνικής ρύθμισης (τον οποίο και δεν οφείλει να αναμένει).

Το δε Ε.Δ.Δ.Α. με την απόφασή του στις 8.4.2014, Dhabī κατά Ιταλίας (Ε.Δ.Δ.Α. / Δεύτερο Τμήμα 17120/09) έκρινε και μάλιστα ομόφωνα ότι η προαναφερθείσα παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο Δ.Ε.Ε. από δικαστήριο κράτους-μέλους (του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ειδικά μέσα του εσωτερικού - εθνικού δικαίου δηλαδή ανώτατου) εφόσον δεν είναι αιτιολογημένη, τούτο συνιστά ευθεία παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.

Ουσιαστικά το δικαστήριο (Ε.Δ.Δ.Α.) εξέτασε το άρθρο 267 Σ.Λ.Ε.Ε. - δηλαδή τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής στο ενωσιακό δίκαιο - κάτω από το πρίσμα των κανόνων της δίκαιης δίκης. Αυτό πλέον σημαίνει πρακτικά ότι τα ανώτατα δικαστήρια που αρνούνται να υποβάλλουν στο Δ.Ε.Ε. προδικαστικά ερωτήματα (στην Ελλάδα συνήθως πρακτική) οφείλουν

ασυμβίβαστο που ίσχυε για τους βουλευτές, όπως αυτό είχε προβλεφθεί - προστεθεί με την αναθεώρηση του 2001. Βλ. και αναλυτικά Αλιβιζάτο 2011, σελ. 563.

να αιτιολογήσουν την άρνησή τους αυτή - υπό το πρίσμα βέβαια των εξαιρέσεων που προβλέπει η ίδια η νομολογία του Δ.Ε.Ε.

Μετά την σημαντική αυτή πρόσφατη απόφαση, ιδιαίτερα στον κρίσιμο τομέα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να επιδεικνύουν μεγαλύτερη και ιδιαίτερη προσοχή στην ανάγκη υποβολής στο Δ.Ε.Ε. προδικαστικών ερωτημάτων.

Όπως δε χαρακτηριστικά αναφέρθηκε,⁵⁵¹ το Ε.Δ.Δ.Α. με την απόφασή του τόνισε ότι η αποτελεσματικότητα του ελέγχου των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της Ένωσης πρέπει να στηρίζεται στην διαρκή συνεργασία των εθνικών Δικαστηρίων με το Δ.Ε.Ε.

Χαρακτηριστική δε σχετικά με το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (και με την διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τις Η.Π.Α.) η απόφαση του Δ.Ε.Ε. στις 6.10.2015 στην υπόθεση C- 362/14 (Max. Schrems), όπου κατά λέξη έκρινε ότι:

- ▶ «σκ. 91 • Όσον αφορά το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύεται εντός της Ένωσης, κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ρύθμιση που συνεπάγεται επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα που προστατεύονται από τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη πρέπει να προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες που να διέπουν την έκταση και την εφαρμογή του οικείου μέτρου και να επιβάλλουν έναν ελάχιστο αριθμό απαιτήσεων ούτως ώστε τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται να έχουν επαρκείς εγγυήσεις ότι προστατεύονται αποτελεσματικά τα δεδομένα τους από κινδύνους καταχρήσεως, καθώς και από οποιασδήποτε αθέμιτη πρόσβαση και οποιασδήποτε αθέμιτη χρήση των δεδομένων αυτών. Η ανάγκη να παρέχονται τέτοιες εγγυήσεις είναι κατά μείζονα λόγο σημαντική όταν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υποβάλλονται σε αυτόματη επεξεργασία και υπάρχει σημαντικός κίνδυνος παράνομης προσβάσεως σε αυτά (απόφαση Digital Rights Ireland κ.λπ., C-293/12 και C-594/12, EU:C:2014:238, σκέψεις 54 και 55 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- ▶ σκ. 94 • Ειδικότερα, ρύθμιση που επιτρέπει στις δημόσιες αρχές την πρόσβαση κατά γενικευμένο τρόπο στο περιεχόμενο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών πρέπει να θεωρηθεί ότι προσβάλλει το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, όπως αυτό κατοχυρώνεται από το άρθρο 7 του Χάρτη (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση Digital Rights Ireland κ.λπ., C-293/12 και C-594/12, EU:C:2014:238, σκέψη 39).

551. Βλ. σχετικό άρθρο για την απόφαση Dhabī vs Italia της Προεδρεύουσας 2015.

- ▶ σκ. 95 • Ομοίως, ρύθμιση που δεν προβλέπει ένδικα βοηθήματα προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να έχει πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον αφορούν ή να επιτύχει την τροποποίηση ή την κατάργηση τέτοιων δεδομένων δεν σέβεται το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη ...».

Ενώ εξαιρετικά πρόσφατα το Ε.Δ.Δ.Α., στις 21.1.2016, στην υπόθεση L.E. κατά Ελλάδας (71545/12) σχετικά: «με την απαγόρευση ειλωτείας και αναγκαστικής εργασίας (άρθρο. 4 Ε.Σ.Δ.Α.), human trafficking και τον εξαναγκασμό σε πορνεία» προχώρησε σε καταδίκη της Ελλάδας για παραβίαση των υποχρεώσεών της από το άρθρο 4 της Ε.Σ.Δ.Α., λόγω παράλειψης των αστυνομικών και εισαγγελικών αρχών να λάβουν, εντός ευλόγου χρόνου, τα προσήκοντα μέτρα για την προστασία των θυμάτων της σωματεμπορίας όσο και για την πρόληψη και καταστολή της, με την τιμωρία των εμπόρων, γιατί το άρθρο 4 Ε.Σ.Δ.Α. επιβάλλει στο κράτος τη διαδικαστική υποχρέωση διερεύνησης των υποθέσεων πιθανής σωματεμπορίας, ακόμα και χωρίς καταγγελία από το θύμα ή συγγενικό του πρόσωπο, εφόσον τέτοιο ζήτημα τίθεται υπόψη των αρχών, η δε έρευνα πρέπει να είναι τέτοια ώστε να επιτρέπει την ταυτοποίηση αλλά και την τιμωρία των υπευθύνων.

Συμπληρωματικά και μόνο στα όσα για την «υπεροχή» και άμεση ισχύ και προτεραιότητα εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου αναφέρθηκαν - μέσα από την διαπλαστική νομολογία του Δ.Ε.Ε. - να διευκρινισθεί ότι κάτι παρεμφερές συνέβη - συμβαίνει και με το Ε.Δ.Δ.Α. και την διαρκή διάπλαση της νομολογίας του πάνω στα άρθρα της Ε.Σ.Δ.Α.

Ειδικότερα, χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαπλαστικής δύναμης της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. αποτελεί το ότι οι διοικητικές διαφορές αν και δεν κατονομάζονται (δεν συμπεριλαμβάνονται) στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρα 6 και 13 της Ε.Σ.Δ.Α.) που προσδιοριζόταν αρχικά σε κάθε αστική ή ποινική υπόθεση, εντούτοις και οι διαφορές αυτές ως έχουσες περιουσιακό ενδιαφέρον κρίθηκε με αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. ότι εμπίπτουν στην έννοια του προστατευόμενου από την Ε.Σ.Δ.Α. δικαιώματος στην περιουσία, είτε ως έχουσες περιουσιακό ενδιαφέρον (π.χ. διαφορές κοινωνικής ασφάλισης) είτε ως έχουσες κυρωτικό αποτέλεσμα (π.χ. διαφορές επί πειθαρχικών υποθέσεων και εμπίπτουν και αυτές (συνολικά) στο προστατευτικό πεδίο της Ε.Σ.Δ.Α.).

Χαρακτηριστικά θα μπορούσε να προστεθεί ότι μέσα και από την εκδίκαση διοικητικών διαφορών το Ε.Δ.Δ.Α. διακήρυξε ως εξαιρετικής σπουδαιότητας στοιχείο την «ισότητα των όπλων»⁵⁵² («égalité des armes»), ως την «καρ-

552. Για δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια και ισότητα των όπλων βλ. και Απόφαση του

διά» της «δίκαιης δίκης», δηλαδή το δικαίωμα του ανθρώπου να «δικάζεται δίκαια» και να μην βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, ιδιαίτερα όταν αντιδικεί με τη «Δημόσια Αρχή», τονίζοντας κατά λέξη στην απόφαση του 1997, στην Υπόθεση Παπαγεωργίου κατά Ελλάδα, ότι:

- ▶ «η αρχή του κράτους δικαίου και η έννοια της δίκαιης δίκης, που κατοχυρώνονται με το άρθρο 6 της Σύμβασης, αντιτίθενται στην ανάμειξη της νομοθετικής εξουσίας στη διοίκηση της δικαιοσύνης με σκοπό την άσκηση επιρροής κατά τη δικαστική επίλυση της διαφοράς (...) το κράτος, παρεμβαίνοντας με αποφασιστικό τρόπο για να προσανατολίσει, υπέρ αυτού, την επικείμενη απόφαση του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ήταν διάδικος, προσέβαλε τα δικαιώματα του προσφεύγοντος που κατοχυρώνονται από το άρθρο 6».⁵⁵³

Τέλος, στο πλαίσιο της «πραγμάτωσης» της δικαστικής απόφασης, σύμφωνα και με όσα προαναφέρθηκαν, πρέπει να σημειωθεί ότι το Ε.Δ.Δ.Α. ήδη με την απόφασή του την 19.3.1997, Υπόθεση Hornsby κατά Ελλάδος (18357/91), αλλά και στη συνέχεια με πολλές ακόμη αποφάσεις, διαμόρφωσε και παγίωσε τη θέση του ότι και «η εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης οποιουδήποτε δικαστηρίου πρέπει να θεωρείται συνυφασμένη με την έννοια της «δίκης», στο πλαίσιο του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α.⁵⁵⁴ ή με ακριβέστερη νεότερη διατύπωση στην Υπόθεση Πεχλιβανίδης και λοιποί κατά Ελλάδα (Απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. στις 18.2.2010 - 48380/2007): «η εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης πρέπει να θεωρηθεί ότι ενσωματώνεται στον όρο «δίκη» του άρθρου 6».⁵⁵⁵

3. Η συνεχής διάπλαση του δικαίου, μέσα από τις αποφάσεις των Δικαστηρίων, σε μια διαρκή αναζήτηση της Δικαιοσύνης

Συμπερασματικά η πλούσια και διαπλαστική νομολογία των δύο αυτών Δικαστηρίων (Ε.Δ.Δ.Α., Δ.Ε.Ε.), ιδιαίτερα στον «πυρήνα» της δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πέτυχε σχεδόν συμπληρωματικά και ενοποιητικά στον ευρωπαϊκό χώρο να διασφαλίσει τον διάλογο με

Ε.Δ.Δ.Α. στις 11.1.2001 στην Υπόθεση Πλατάκου κατά Ελλάδα (38460/97), για την οποία αναλυτικά σε Μαγγανά κ.ά. 2011, σελ. 148 επ.

553. Βλ. και Στάγκο 2004, σελ. 170 επ., επίσης απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. - 1997, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδος, παρ. 37.

554. Στην απόφαση αυτή στη σκέψη 40 (κατά λέξη στο αγγλικό κείμενο) αναγράφεται: «Execution of a judgment given by any court must therefore be regarded as an integral part of the 'trial' for the purposes of Article 6 (art. 6)» Βλ. και Συμεωνίδη 2003, σελ. 1234.

555. Βλ. αναλυτικά και σε Μαγγανά κ.ά. 2011, 138 επ.

τους εθνικούς δικαστές, φωτίζοντας και ερμηνεύοντας τις συνθήκες - συμβάσεις και τους σκοπούς τους, διαμορφώνοντας αρχές, αναδεικνύοντας την πολύπλευρη διάσταση του «droit au juge», δηλαδή της δικαστικής προστασίας, αλλά και της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, συνολικά σε μια νέα δικαιοταξία - την ευρωπαϊκή κοινότητα δικαίου όπου η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τόσο σε επίπεδο διατάξεων, αλλά και νομολογίας των Δικαστηρίων, κατοχυρώνεται με σαφείς δικαιοϊκούς όρους αλλά και ταυτόχρονα δικαστικά ελέγξιμους.

Στην ιστορική περίοδο της «όψιμης εξομάλυνσης»,⁵⁵⁶ όπως την προσδιορίζει με ενάργεια ο καθηγητής Νίκος Αλιβιζάτος, δηλαδή την περίοδο μετά το 1974, το Δ.Ε.Ε. με τον ρόλο του και τη νομολογία του έδωσε ουσιαστικά στον Ευρωπαϊκό πολίτη δικαιώματα αλλά και ουσιαστικά «απτά οφέλη» από την επίκληση των ενωσιακών κανόνων μέσα από τις διαμορφωθείσες αρχές της «υπεροχής» και της «άμεσης ισχύος» ή ορθότερα της προτεραιότητας στην εφαρμογή.

Παράλληλα παρατηρούμε τη δυναμική που ανέπτυξε το Ε.Δ.Δ.Α. (χαρακτηριστικό το ότι συνεχίζει σταθερά να κατακλύζεται από τεράστιο αριθμό Προσφυγών), το οποίο μάλιστα «μη διστάζοντας να καταδικάσει χώρες με μακρά παράδοση στον σεβασμό και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως η Μ. Βρετανία και η Γαλλία» συνέβαλε στην εμπέδωση της ευρωπαϊκής «δημόσιας τάξης» των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απόφαση Λοϊζίδου κατά Τουρκίας το 1995.⁵⁵⁷

Και αν τα προηγούμενα αναφέρονται στα «οφέλη» για τους πολίτες αξίζει να σημειωθεί ότι οι αποφάσεις των δύο αυτών Δικαστηρίων διευρύνουν την ερμηνεία των σταθερών νομικών συμβατικών κειμένων «δια του δικαίου», ακριβώς γιατί πρόκειται για ασκήσεις δικαιοσύνης - σαν ασκήσεις δικαίου σαν «ετυμηγορίες με νέα φρεσκάδα» («jugement à nouveaux frais»)⁵⁵⁸

Λαμβάνοντας υπόψη το κανονιστικό κριτήριο του κανόνα δικαίου (χωρίς Π.Ν.Π. - «ειδικές» ρυθμίσεις ή «φωτογραφικές αναδρομικές διατάξεις») η δικαστική απόφαση σε αναζήτηση της Δικαιοσύνης - της αξίωσης για τη δυνατότητα της Δικαιοσύνης, είναι συχνά μια πορεία σύγκλισης Δικαίου και Δικαιοσύνης, αναζητώντας την αλήθεια, στη σταθερά επιδίωξη της Δικαιοσύνης (du droit a la justice) που νοείται την διακρίνουμε από το διαρκώς «μεταβαλλόμενο θετό δίκαιο».⁵⁵⁹

556. Βλ. Αλιβιζάτο 2011, σελ. 487.

557. Βλ. ακριβώς έτσι σε Αλιβιζάτο 2011, ό.π., σελ. 639.

558. Βλ. Derrida 2015, σελ. 62 επ.

559. Βλ. Derrida 2015, σελ. 191 επ.

Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος, Ν. (2011). Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, Πόλις, Αθήνα.
- Bix, B. (2007). Φιλοσοφία του Δικαίου - Θεωρία και ερμηνευτικό πλαίσιο, Κριτική, Αθήνα.
- Δέγλερης, Π. (2016). Το θεμελιώδες δικαίωμα στην αποτελεσματική (και πραγματική) προσωρινή δικαστική προστασία στις δημόσιες συμβάσεις σε περίοδο κρίσης - Το 'παράδειγμα' της ακριβής δικαιοσύνης - μια αποκλίνουσα σχέση δικαίου και δικαιοσύνης, εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Derrida, J. (2015). Ισχύς νόμου, μτφρ. Β. Μπιτσώρης, Πατάκη, Αθήνα.
- Κανελλόπουλος, Π. (2010). Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισσαβώνας, 5η έκδ., Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Μαγγανάς, Α., Χρυσανθάκης, Χ., Βανδώρος, Δ. & Καρατζά, Λ. (2011). Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μανιτάκης, Α. (2015). «Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, η εναρμονισμένη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος και η τεχνική της αναλογικότητας», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 3, σελ. 317-335.
- Μουστάκας, Μ. (2013). «Το δικαίωμα πρόσβασης στη διοικητική δικαιοσύνη: Οι αμφιταλαντεύσεις της πιο πρόσφατης νομολογίας του Σ.τ.Ε., καθώς και η σοβαρή συρρίκνωση ενός θεμελιώδους δικαιώματος, υπό την οπτική των δαπανημάτων της διοικητικής δίκης» Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 1, σελ. 34-67.
- Παπαδημητρίου, Χ. (2010). Τρόποι διείσδυσης του Κοινοτικού δικαίου στην εθνική έννομη τάξη, Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.
- Παραράς, Π. (Απρίλιος 2003). «Η νομική φύση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Δίκη 34 (<http://www.kostasbeys.gr>).
- Παραράς, Π. (2013). Το ευρωπαϊκό δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Πρεβεδούρου, Ε. (2015). «Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στον διάλογο μεταξύ εθνικού δικαστή και δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Δ.Δ.Α. της 8ης Απριλίου, 17120/09, Dhabí κατά Ιταλίας)», Διοικητική Δίκη 27(2) σελ. 161-167.
- Σαχπεκίδου, Ε. (2013). Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2η έκδ., Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα.
- Σκανδάμης, Ν. (1994). Κράτος, δίκαιο και κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη - Διεπιστημονικές προσεγγίσεις με άξονα το Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

- Στάγκος, Π. (2004). Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη, εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Συμεωνίδης, Ι. (Νοέμβριος 2003). «Η δικαιοδοσία των δικαστηρίων για την εκδίκαση υποθέσεων αναγκαστικής εκτελέσεως κατά του Ελληνικού Δημοσίου», Δίκη 34 (<http://www.kostabeys.gr>).

Οι πρόσφατες τροποποιήσεις στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων στο πεδίο της επιβολής του ποινικού σωφρονισμού

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΣΜΑΤΟΣ
*Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης*

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τις πρόσφατες νομοθετικές μεταβολές (Ν. 4322/2015 και Ν. 4356/2015) που επήλθαν στο ελληνικό ποινικό δίκαιο των ανηλίκων αναφορικά με τον εγκλεισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων.

Με τους Ν. 4322/2015⁵⁶⁰ και 4356/2015⁵⁶¹ συντελέστηκαν σημαντικές αλλαγές στις διατάξεις του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, ιδίως στο πλαίσιο της επιβολής του ποινικού σωφρονισμού, ολοκληρώνοντας με τον τρόπο μια ουσιαστική μεταρρύθμιση που ξεκίνησε με τον Ν. 3860/2010.⁵⁶²

Γίνεται δεκτό ότι ο ποινικός σωφρονισμός αποτελεί ιδιάξουσα κύρια στερητική της ελευθερίας ποινή με ειδικοπροληπτικά χαρακτηριστικά⁵⁶³ και

---

560. «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ Α' 42.

561. «Σύμφωνο συμβίωσης, άσκηση δικαιωμάτων, ποινικές και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ Α' 181.

562. «Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων», ΦΕΚ Α' 111.

563. Βλ. αναλυτικά την ανάπτυξη και την βιβλιογραφική τεκμηρίωση της θέσης αυτής και των απόψεων που έχουν διατυπωθεί για την νομική φύση του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων ως κύριας ποινής ή ως μέτρου ασφαλείας, σε Πιτσελά Α., Η ποινική αντι-

αποτελεί το έσχατο μέτρο⁵⁶⁴ μεταχείρισης των ποινικά υπεύθυνων ανηλίκων.

α) Στις αρχικές της μορφές⁵⁶⁵ η διάταξη του άρθρου 127 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα προέβλεπε την επιβολή της ποινής του ποινικού σωφρονισμού σε ανηλίκους που κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης έχουν συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας τους (μετά τον Ν. 3189/2003),⁵⁶⁶ υπό την προϋπόθεση ότι κρίνεται αναγκαίος⁵⁶⁷ «για να συγκρατηθούν από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων». Τα στοιχεία που απαιτούνταν για τη θεμελίωση της δικαστικής κρίσης ως προς την αναγκαιότητα επιβολής του επαχθούς για τον ανήλικο μέτρου του ποινικού σωφρονισμού ανάγονταν κυρίως σε αξιολογικά κριτήρια που οδηγούσαν στην πρόγνωση⁵⁶⁸ της μελλοντικής συμπεριφοράς του ανηλίκου. Περαιτέρω, κατά το προϋσχόν καθεστώς η επιβολή του ποινικού σωφρονισμού ήταν δυνατή σε ανηλίκους για πράξεις που φέρουν τον χαρακτήρα κακουργήματος ή και πλημμελήματος. Οι θέσεις αυτές δίκαια είχαν κριθεί ως προβληματικές: η επιβολή δυσμενών μέτρων επί τη βάση της δυσμενούς πρόβλεψης της προσωπικότητας του δράστη δημιουργούσε πρόδηλο ζήτημα συνταγματικότητας (άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 7 παρ. 1 του Συντάγματος) της σχετικής νομοθετικής πρόβλεψης.⁵⁶⁹ Περαιτέρω, είναι εμφανές ότι υπό

μετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 7η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 257 επ.

564. Βλ. σχετικά Κουράκη Ν., Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σελ. 290, Πιτσελά 2013, όπ.π., σελ. 259 επ. Η θέση αυτή άλλωστε αποτελεί παραδοχή και της Εισηγητικής Έκθεσης του Ν. 3860/2010.

565. «1. Αν το δικαστήριο ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του δράστη κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του εφήβου για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα».

566. «1. Αν το δικαστήριο ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου που έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα Κράτησης νέων».

567. Κατά την πάγια θέση της νομολογίας του Ακυρωτικού μας η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για την αναγκαιότητα επιβολής ποινικού σωφρονισμού σε ανήλικο είναι αναιρετικά ανέλεγκτη και γι' αυτήν αποφασίζει κυριαρχικά το δικαστήριο της ουσίας, βλ. σχετικά ΑΠ 196/1969, Ποινικά Χρονικά 1969, σελ. 953.

568. Πρβλ. την κριτική θέση για την έννοια της επικινδυνότητας αντί άλλων σε Αλεξιάδη Σ., Η επικινδυνότητα του εγκληματία: ένα στοιχείο πλαστό», στο: Μνήμη Ν. Χωραφά - Η. Γάφου - Κ. Γαρδία, τ. ΙΙ, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986, σελ. 143 επ.

569. Πρβλ. και Παρασκευόπουλου Ν., στο: Ν. Παρασκευόπουλου & Λ. Μαργαρίτη, Ποινολογία, 7η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 64. Βλ. επίσης Αλεξιάδη Σ., Εγκληματολογία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 169, όπου εύστοχα επισημαίνονται προβλήματα συνταγματικότητας (άρ. 7 παρ. 1 του Συντάγματος) για την επιβολή του

τις προϋποθέσεις αυτές ήταν πρόσφορη και δυνατή η πλήρης αποσύνδεση του επαχθούς αυτού μέτρου από την πράξη που τελέστηκε και την ατομική ευθύνη του δράστη, στοιχεία που είναι σύμφυτα με την έννοια του Κράτους Δικαίου.

β) Βασική τομή στις προϋποθέσεις επιβολής του ποινικού σωφρονισμού αποτέλεσε η τροποποίηση της διάταξης του άρθρου 127 Π.Κ. με τον Ν. 3860/2010,⁵⁷⁰ η οποία ήταν σαφώς πιο επιεικής και πιο ορθολογική από την μέχρι τότε ισχύουσα, με στόχο να προσδώσει τον χαρακτήρα της εξαίρεσης στην επιβολή του ποινικού σωφρονισμού σε βάρος του ανήλικου δράστη. Με τη μεταρρύθμιση του Ν. 3860/2010 αυξήθηκαν αισθητά οι προϋποθέσεις για την επιβολή ποινικού σωφρονισμού/περιορισμού σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων σε ανηλίκους δράστες,⁵⁷¹ ενώ μειώθηκε η ανώτατη διάρκειά του.⁵⁷² Έτσι αυξήθηκε αρχικά η ηλικία του ανήλικου στον οποίο μπορεί να επιβληθεί ποινικός σωφρονισμός από τα δεκατρία στα δεκαπέντε έτη. Περαιτέρω προστέθηκαν στην διάταξη του άρθρου 127 παρ. 1 Π.Κ. νέες προϋποθέσεις για την επιβολή ποινικού σωφρονισμού, που σχετίζονται με το είδος του εγκλήματος που τελέστηκε: απαιτείται πλέον η τέλεση κακουργήματος που εμπεριέχει στοιχεία βίας, στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας ή αποτελεί μέρος ευρύτερης εγκληματικής δραστηριοποίησης του ανήλικου που τελείται κατ' επάγγελμα ή κατ' εξακολούθηση. Επίσης απαιτήθηκε αιτιολογημένη κρίση για την αναγκαιότητα επιβολής του ποινικού σωφρονισμού -και

ποινικού σωφρονισμού, καθώς η σχετική κρίση ανάγεται και έχει ως βασικό άξονα την δυσμενή πρόγνωση της προσωπικότητας του ανήλικου δράστη και όχι την πράξη που τελέστηκε.

570. «1. Περιορισμός σε ειδικό κατάσταση Κράτησης νέων επιβάλλεται μόνο σε ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας, εφόσον η πράξη τους, αν την τελούσε ενήλικος, θα ήταν κακούργημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας, στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας ή τελείται κατ' επάγγελμα ή κατ' εξακολούθηση. Η απόφαση πρέπει να περιέχει ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία από την οποία να προκύπτει γιατί τα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα δεν κρίνονται στη συγκεκριμένη περίπτωση επαρκή, λαμβανομένων κατά περίπτωση υπόψη των ιδιαίτερων συνθηκών τέλεσης της πράξης και της προσωπικότητας του ανήλικου». Για τη μεταρρύθμιση αυτή βλ. σχετικά Πιτσελά Α., «Η αναμόρφωση του ποινικού σωφρονισμού - Ένα κρίσιμο βήμα για τον εκσυγχρονισμό του δικαίου των ανηλίκων», σε Α. Μανιτάκη & Β. Κούρτη (επιμ.), Αφιέρωμα Μνήμης στην Γιώτα Κραβαρίτου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 201 επ., Κοσμάτου Κ., «Οι νέες τροποποιήσεις του ποινικού δικαίου των ανηλίκων με το Ν. 3860/2010», Ποινική Δικαιοσύνη 2010, σελ. 804 επ. Πρβλ. επίσης και Κατσογιάννου Μ., «Η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας ανηλίκων υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Ο εξευρωπαϊσμός του ελληνικού Δικαίου Ανηλίκων a posse ad esse», Νομικό Βήμα 2012, σελ. 2311 επ..

571. Βλ. αναλυτικά Κοσμάτου Κ. στο: Χ. Δημόπουλου & Κ. Κοσμάτου, Δίκαιο Ανηλίκων. Θεωρία και πράξη, 2η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σελ. 94 επ.

572. Βλ. αναλυτικά Πιτσελά, Η ποινική αντιμετώπιση 2013, όπ.π., σελ. 277 επ.

παράλληλη κρίση για την ανεπάρκεια⁵⁷³ των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας⁵⁷⁴ στηριγμένη σε αντικειμενικά μεγέθη: την βαρύτητα της πράξης που τελέστηκε, σε συνδυασμό με την προσωπικότητα του δράστη. Τέλος αναμορφώθηκαν τα όρια διάρκειας⁵⁷⁵ του απειλούμενου ποινικού σφραγισμού, ως εξής: από έξι (6) μήνες έως πέντε (5) έτη για πράξεις που απειλούνται στο νόμο με κάθειρξη μέχρι δέκα έτη, από δύο (2) έως δέκα (10) έτη για πράξεις που απειλούνται στο νόμο με ισόβια κάθειρξη ή πρόσκαιρη κάθειρξη μεγαλύτερη των δέκα ετών - με το όριο των δέκα ετών να ανεβαίνει στα δεκαπέντε έτη αν πρόκειται «για εξαιρετικές περιπτώσεις ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων που απειλούνται με ισόβια κάθειρξη ή κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών».

Είναι εμφανές ότι οι θέσεις αυτές επικεντρώνουν την προσοχή στο «ποινικό δίκαιο της πράξης» απομακρύνοντας τις επιλογές από το «ποινικό δίκαιο του δράστη»: βασική αρχή για την παρέμβαση στην προσωπική ελευθερία (ως έσχατο μέσο μεταχείρισης) αποτελεί αρχικά η πράξη που τελέστηκε και όχι η προσωπικότητα του δράστη. Η επιλογή αυτή είναι και δικαιοπολιτικά ορθή, καθώς η αμιγώς κατασταλτική προσέγγιση για τους ανήλικους δράστες, η ουσιαστική αχρήστευσή τους μέσω απολύτως ακατάλληλων ιδρυματικών θεσμών ουσιαστικά επιτείνει τον στιγματισμό τους και τους θέτει *de facto* στο περιθώριο.⁵⁷⁶ Η αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας όταν κυριαρχείται από μέτρα στερητικά της ελευθερίας όχι μόνο δεν είναι ενδεδειγμένη και αποτελεσματι-

573. Πρβλ. Πανταζή-Μελίστα Ε., «Θεραπευτικά μέτρα ή περιορισμός σε ΕΚΚΝ. Ποια η σύγχρονη βούληση του νομοθέτη για την αντιμετώπιση των ανήλικων εξαρτημένων παραβατών του Νόμου περί ναρκωτικών (άρθρα 123, 127 παρ. 1β' ΠΚ και 39 Ν. 4139/2013)», Ποινική Δικαιοσύνη 2014, σελ. 1088.

574. Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, κατά την επιβολή των μέτρων κατά του ανήλικου θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ιεράρχηση των μέτρων από τα ηπιότερα προς τα βαρύτερα και από τα εξωιδρυματικά προς τα ιδρυματικά. Βλ. αναλυτικά Πιτσελά, Η ποινική αντιμετώπιση 2013, σελ. 131 επ., Κουράκη Ν., «Νεότερες ευρωπαϊκές εξελίξεις στο δίκαιο της παραβατικότητας των ανηλίκων», Ποινικός Λόγος 2001, σελ. 301 επ., Μαγγανά Α., «Υπάρχουν νέες εξελίξεις στον τομέα της δικαιοσύνης για ανήλικους; Μια συγκριτική επισκόπηση», Ποινική Δικαιοσύνη 2001, σελ. 758 επ. Βλ. επίσης Πολυζωΐδου Β., στο: Α. Δανελάτου, Β. Πολυζωΐδου & Υβ. Μπιστούνα, Δίκαιο Προστασίας Ανηλίκων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2016, σελ. 307.

575. Βλ. σχετικά Μαργαρίτη Λ., «Έφεση κατά βουλεύματος και αδύναμα πρόσωπα (: ανήλικοι - ψυχικά πάσχοντες) (ΜΕΡΟΣ Γ'), Παρέμβαση: οι λοιπές με το Ν. 4322/2015 τροποποιήσεις του δικαίου των ανηλίκων (: επιβολή και διάρκεια περιορισμού - αρμοδιότητα - περιοριστικοί όροι - ανασταλτικό αποτέλεσμα), Ποινική Δικαιοσύνη 2015, σελ. 609 επ.

576. Βλ. σχετικά Χάϊδου Α., Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1990, σελ. 113.

κή, αντίθετα αποτελεί σημαντικό παράγοντα υποτροπής,⁵⁷⁷ όπως άλλωστε δείχνουν και οι σχετικές ερευνητικές προσεγγίσεις.⁵⁷⁸

Δικαιολογητικοί λόγοι της μεταρρύθμισης αυτής αποτέλεσαν οι διαπιστώσεις αναφορικά με τις δυσμενείς επιπτώσεις της στέρησης της ελευθερίας σε τόσο νεαρή και αδιαμόρφωτη ηλικία, σε συνδυασμό με την ακαταλληλότητα των συνθηκών έκτισης του ποινικού σφραγισμού στη χώρα μας. Βέβαια δεν είναι άγνωστες οι θέσεις είτε για πλήρη κατάργηση⁵⁷⁹ είτε για περαιτέρω αύξηση του κατώτατου ορίου ηλικίας για την επιβολή του ποινικού σφραγισμού,⁵⁸⁰ οι οποίες έχουν ως αφετηρία τους τις δυσμενείς επιπτώσεις της στέρησης της ελευθερίας σε τόσο νεαρή και αδιαμόρφωτη ηλικία, σε συνδυασμό με την ακαταλληλότητα των συνθηκών έκτισης του ποινικού σφραγισμού στην χώρα μας. Σε κάθε περίπτωση, οι τροποποιήσεις στο άρθρο 127 παρ. 1 Π.Κ. με τον Ν. 3860/2010 κινήθηκαν σε απολύτως θετική κατεύθυνση, καθώς αφενός απέκλεισαν ορθά την δυνατότητα επιβολής ποινικού σφραγισμού σε πλημμεληματικές πράξεις και, αφετέρου, περιόρισαν την ευρεία επιβολή του ποινικού σφραγισμού όχι σε όλα τα κακουργήματα, αλλά σε αυτά που κατά τεκμήριο εμφανίζουν μεγαλύτερη απαξία.⁵⁸¹ Με τον τρόπο αυτό ο νομοθέτης έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην κατ' εξαίρεση επιβολή του ποινικού σφραγισμού στις περιπτώσεις σοβαρών (από άποψη σπουδαιότητας) προσβολών των εννόμων αγαθών κατά την κατάταξή τους στον ποινικό νόμο, της αντικειμενικής δηλαδή βαρύτητας της πράξης. Σε κάθε περίπτωση η αξιολόγηση της (κακουργηματικής κατά τα παραπάνω) πράξης που τελέστηκε θα πρέπει να

577. Πρβλ. Πιτσελά 2013, όπ.π., σελ. 270.

578. Βλ. σχετικά Κουράκη Ν., Σταθουλοπούλου Ε. & Μηλιώνη Φ., «Νεαροί κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους: Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, τα ποσοστά υποτροπής και η περαιτέρω πορεία τους μέσα στην κοινωνία», Ποινικός Λόγος, 2004, σελ. 2895 επ.

579. Βλ. σχετικά την Καμπάνια «Κανένα παιδί σε κελί» από την Προτοβουλία για τα δικαιώματα των κρατούμενων, σε <http://www.keli.gr/search/label/%CE%B1%CE%BD%CE%AE%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B9>.

580. Βλ. σχετικά το με αρ. πρ. 22/01.04.10 έγγραφο του Συνηγόρου του Πολίτη, όπου προτείνεται «... επέκταση της ηλικίας αυτής στα 16 έτη, καθώς θεωρείται ότι ανταποκρίνεται περισσότερο στις σύγχρονες τάσεις της ψυχολογίας, που τοποθετούν την έναρξη της ψυχοκοινωνικής ωριμότητας του ανηλίκου στην ηλικία αυτή. Το ελάχιστο ηλικιακό όριο των 16 ετών ισχύει σήμερα σε χώρες, όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Πολωνία και το Βέλγιο, ενώ είναι σαφής στη διεθνή βιβλιογραφία, αλλά και στο δημόσιο λόγο πολλών κρατών, η τάση ακριβώς να αυξηθούν κατά το δυνατό τα ελάχιστα ηλικιακά όρια για την έναρξη του ποινικού σφραγισμού (φθάνοντας ακόμη και στα 18 έτη, που ισχύει στο Λουξεμβούργο)», βλ. σε <http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/deltia-typoy/paratiriseis-toy-synigoroy-toy-politi-sto-nomoschedio-gia-tin-parabatikotita-ton-anilikon>

581. Βλ. σχετικά Κοσμάτου, Οι νέες τροποποιήσεις, όπ.π., 2010, σελ. 804 επ.

περιλαμβάνει και τις περιστάσεις τέλεσής της (τρόπος, μέσα, τόπος και χρόνος τέλεσης), αλλά και τα αίτια που οδήγησαν σε αυτήν.

γ) Το 2015 έλαβαν χώρα δύο νομοθετικές παρεμβάσεις στη διάταξη του άρθρου 127 του Ποινικού Κώδικα,⁵⁸² οι οποίες είχαν ως θεωρητική αφητηρία την ελαχιστοποίηση του εγκλεισμού των ανήλικων δραστών, αφού ο εγκλεισμός διατηρείται αρχικά μόνο σε πολύ βαριά εγκλήματα⁵⁸³ και τη δραστηκή μείωση της προβλεπόμενης ανώτατης διάρκειας του ποινικού σφραονισμού. Η παρέμβαση αυτή μειώνει τον κίνδυνο να λειτουργήσουν κοινωνικά στερεότυπα,⁵⁸⁴ ακολουθεί το πρότυπο της προώθησης εναλλακτικών της κράτησης μέτρων και συμβάλλει στην αποφυγή των αρνητικών συνεπειών του εγκλεισμού, όπως η κοινωνική περιθωριοποίηση, ιδίως με το στιγματιστικό⁵⁸⁵ βάρος που την ακολουθεί, και ο ερχομός του ανήλικου σε επαφή με χώρους που μπορεί να λειτουργήσουν διαδικασίες εκμάθησης της εγκληματικής δραστηριότητας. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Συνήγορος του Πολίτη σε πρόσφατη Έκθεση - Αυτοψία στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κορίνθου, υποστηρίζει, ότι θα πρέπει να επιδιωχθεί η κατάργηση της κράτησης των ανήλικων σε φυλακές, ενώ η διατήρησή της θα πρέπει να προβλέπεται μόνο για ελάχιστες περι-

582. Το άρθρο 127 του Ποινικού Κώδικα αντικαταστάθηκε με το άρθρο 7 παρ. 3 του Ν. 4322/2015 (ΦΕΚ Α' 42) και με το άρθρο 26 του Ν. 4356/2015 (ΦΕΚ Α' 181).

583. Βλ. σχετικά Κωνσταντίνου Ζ., «Παραβατικότητα ανήλικων, ποινική δικαιοσύνη ανήλικων και κρίση», στο: Μ. Γασπαρινάτου (εκδοτική επιμέλεια), Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2016, σελ. 1863 επ. (<http://crime-in-crisis.com>).

584. Βλ. σχετικά Παρασκευόπουλου Ν. & Νούσκαλη Γ., στο: Λ. Μαργαρίτη, Ν. Παρασκευόπουλου & Γ. Νούσκαλη, Ποινολογία, 8^η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 56.

585. Για τη λειτουργία του στίγματος και στερεοτύπων στο πεδίο της ποινικής αντιμετώπισης του εγκλήματος από όλους τους φορείς επίσημου κοινωνικού ελέγχου, βλ. τις θεωρίες του «χαρακτηρισμού» ή «του στιγματισμού» ή «της αλληλεπίδρασης» ή «της ετικέτας» (labeling theory). Βλ. αναλυτικά Mead G. H., «Mind, self and society», 1934, Tannenbaum F., «Crime and the community», 1938, Lemert Ed., «Social pathology», 1951, Becker H.S., «Outsiders: Studies in the sociology of deviance», New York 1963, Οι περιθωριοποιημένοι. Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης, μτφρ. Α. Κουτζόγλου - Β. Μπουρλιάσκος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2000, «Labeling theory revised», στο: P. Rock & M. McIntosh (επιμ.), Deviance and social control, Tavistock, London 1973, Δασκαλάκης Η., Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 79 επ., Λαμπροπούλου Ε., Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Παπαζήσης, Αθήνα 1994, σελ. 110 επ., Αρχιμανδρίτου Μ., Η διαχρονική εξέλιξη της προσέγγισης της ετικέτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 8 επ., Λαμπροπούλου, Ε., Κοινωνιολογία ποινικού Δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα Αθήνα 1999, σελ. 135 επ., Αλεξιάδη Σ., Εγκληματολογία, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 83-84, Δημόπουλου Χ., Εισηγήσεις Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σελ. 265-266, Βιδάλη Σ., στο: Βιδάλη Σ. & Κουλούρη Ν., Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 245 επ.

πτώσεις σοβαρών αδικημάτων, όπως λ.χ. εγκλήματα κατά της ζωής και αποκλειστικά ως έσχατη λύση για αυτούς που έχουν συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας τους.⁵⁸⁶

Υπό την οπτική αυτή οι νέες εκδοχές του άρθρου 127⁵⁸⁷ προσδίδουν πλέον το χαρακτήρα της εξαιρέσης στην επιβολή του ποινικού σφραγισμού, καθώς ο κανόνας είναι ότι αυτός επιβάλλεται μόνο σε εκείνες τις κακούρηματικές πράξεις, που επισύρουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή για τις πράξεις του άρθρου 336 Π.Κ. εφόσον τελούνται σε βάρος προσώπου νεότερου από δεκαπέντε (15) ετών,⁵⁸⁸ ενώ για όλες τις υπόλοιπες πράξεις επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα.

Πάντως ο παραπάνω κανόνας προέβλεψε και εξαιρέσεις: αρχικά (με τον Ν. 4322/2015)⁵⁸⁹ προβλέφθηκε ότι ειδικά το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης σε Ίδρυμα Αγωγής μπορεί να αντικατασταθεί με ποινικό σφραγισμό για τους ποινικά υπεύθυνους ανηλίκους, εφόσον τους έχει επιβληθεί για πράξη, που είναι κακούρημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας εάν διαφεύγει επανειλημ-

586. Βλ. Έκθεση Επίσκεψης - Αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη, στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κορίνθου, Μάρτιος 2015, σε <https://www.synigoros.gr/resources/150516-ekthesi.pdf>.

587. Κατά τον Ν. 4322/2015: «1. Περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων επιβάλλεται μόνο σε ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο (15ο) έτος της ηλικίας, εφόσον η πράξη τους, αν την τελούσε ενήλικος, θα ήταν κακούρημα απειλούμενο με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης, με την επιφύλαξη της παραγράφου 3α του άρθρου 124. Περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων δύναται να επιβληθεί και για τις πράξεις του άρθρου 336 εφόσον τελούνται σε βάρος προσώπου νεότερου από δεκαπέντε (15) ετών», ενώ κατά το ν. 4356/2015 «1. Περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων επιβάλλεται μόνο σε ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο (15ο) έτος της ηλικίας, εφόσον η πράξη τους, αν την τελούσε ενήλικος, θα ήταν κακούρημα απειλούμενο με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης. Η ίδια ποινή δύναται να επιβληθεί και για τις πράξεις του άρθρου 336, εφόσον τελούνται σε βάρος προσώπου νεότερου από δεκαπέντε (15) ετών. Περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων μπορεί να επιβληθεί και σε ανήλικο που έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο (15ο) έτος της ηλικίας του και του έχει επιβληθεί το αναμορφωτικό μέτρο της περίπτωσης ιβ΄ της παραγράφου 1 του άρθρου 122, εάν μετά την εισαγωγή του στο ίδρυμα αγωγής τελέσει έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούρημα».

588. Βλ. επιφυλάξεις από Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., στο: Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Μπιτζιλέκη Ν. & Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2016, σελ. 68 επ.

589. Με την παρ. 3α του άρθρου 124 ΠΚ: «3α. Το δικαστήριο μπορεί να αντικαταστήσει το αναμορφωτικό μέτρο της περίπτωσης ιβ΄ της παραγράφου 1 του άρθρου 122 που έχει επιβληθεί σε ποινικά υπεύθυνο ανήλικο για πράξη, την οποία αν τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούρημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας, με περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, εφόσον: α) ο ανήλικος διαφεύγει επανειλημμένως από το ίδρυμα αγωγής και ο ποινικός σφραγισμός κρίνεται απολύτως αναγκαίος ή β) τελέσει εκ νέου πράξη, που εάν την τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούρημα που εμπεριέχει στοιχεία βίας».

μένα από το Ίδρυμα Αγωγής και ο ποινικός σωφρονισμός κρίνεται απολύτως αναγκαίος ή τελέσει εκ νέου πράξη που είναι κακούργημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας.⁵⁹⁰ Η εξαίρεση αυτή έλαβε άλλη μορφή μετά την τελευταία τροποποίηση του άρθρου 127 παρ. 1 Π.Κ. με τον Ν. 4356/2015, καθώς προβλέφθηκε πλέον ότι ο περιορισμός σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων μπορεί να επιβληθεί και σε ανήλικο που κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας του και ενώ του έχει επιβληθεί το αναμορφωτικό μέτρο της εισαγωγής του στο ίδρυμα αγωγής τελέσει μετά την εισαγωγή του έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα. Είναι προφανές ότι η τελευταία -και ισχύουσα- μορφή της διάταξης του άρθρου 127 του Ποινικού Κώδικα για την κατ' εξαίρεση επιβολή του ποινικού σωφρονισμού αίρει ουσιαστικά τα βασικά προβλήματα της προηγούμενης διατύπωσης-εξαίρεσης και καθιστά πιο αντικειμενικά τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις για την επιβολή του επαχθούς για τον ανήλικο μέτρου. Σημειώνεται επίσης ότι με τον Ν. 4322/2015 μειώθηκε η ανώτατη διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων στα δέκα έτη.⁵⁹¹

Κατά την Εισηγητική Έκθεση των σχετικών διατάξεων του Ν. 4356/2015 σημειώνονται τα εξής: «...Η κλιμάκωση της αυστηρότητας στην αντιμετώπιση του ανήλικου ενόψει της ανυπακοής του που εκδηλωνόταν με την επανειλημμένη διαφυγή του από το Ίδρυμα Αγωγής δεν ήταν συμβατή με την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* (άρ. 7 παρ. 1 Συντ.) και την αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25 παρ. 1 δ' Συντ.). Κι αυτό γιατί μια πειθαρχικού χαρακτήρα παράβαση, που από μόνη της δεν συνιστούσε έγκλημα, επαρκούσε για να ερευνηθεί η ανάγκη ποινικού σωφρονισμού του ανήλικου. Περαιτέρω, η ίδια η χρήση του όρου «επανειλημμένη διαφυγή» επέτρεπε συμπεριφορές με πολύ διαφορετικό απαξιολογικό περιεχόμενο (λ.χ. ως προς τον αριθμό των επαναλήψεων, τη χρονική έκταση και τους λόγους της διαφυγής) να συνδέονται με τις ίδιες έννομες συνέπειες. Άλλωστε, η περίπτωση β) της καταργηθείσας διάταξης, ερχόταν σε αντίθεση με την αρχή της ενοχής (άρ. 2 παρ. 1 Συντ., άρ. 14 παρ. 1 Π.Κ.). Ειδικότερα, η νέα πράξη που τελούνταν από τον ανήλικο, ενώ η ίδια δεν μπορούσε να επισύρει κατ' άρθρο 127 παρ. 1 Π.Κ. ποινικό σωφρονισμό, έδινε τη δυνατότητα στο δικαστήριο να επιβάλλει τη σχετική ποινική κύρωση ως προς την προγενέστερη πράξη, υπό τη μορφή της αντικατάστασης του αναμορφωτικού μέτρου του άρθρου 122 παρ. 1 περ. ιβ' Π.Κ. που είχε επιβληθεί. Έτσι, όμως, η νεότερη συμπεριφορά του ανήλικου

590. Βλ. κριτικές παρατηρήσεις από Μαργαρίτη 2015, όπ.π., σελ. 609 επ.

591. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου 2016, όπ.π., σελ. 69-70, Παρασκευόπουλου & Νούσκαλη 2016, όπ.π., σελ. 63 επ.

δράστη επιβάρυνε αναδρομικά την ποινική αντιμετώπισή του για προηγούμενες συμπεριφορές του. Με την προτεινόμενη ρύθμιση του άρθρου 25 του ΣχΝ η επιβολή του ιδρυματικού αναμορφωτικού μέτρου της τοποθέτησης σε Ίδρυμα Αγωγής, κατ' άρθρο 122 παρ. 1 περ. β' Π.Κ., περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις των πράξεων που αν τις τελούσε ενήλικος θα ήταν κακουργήματα. Η επιλογή αυτή συνάδει αφενός με την αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως *ultimum refugium* και αφετέρου με τις κατευθύνσεις και επιταγές που απορρέουν από το άρθρο 37 περ. β' ν. 2101/1992, με τον οποίο κυρώθηκε η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Σύμφωνα με τη ρύθμιση του άρθρου 26, υπό την επιφύλαξη ότι θα κριθεί αυτό αναγκαίο, το δικαστήριο μπορεί να επιβάλλει την ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων σε ανήλικο μεγαλύτερο από 15 έτη που, έχοντας τελέσει αξιόποινη πράξη, τοποθετήθηκε σε ίδρυμα αγωγής και μετά την εισαγωγή του σε αυτό τελεί νέο έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα. Με τον τρόπο αυτόν αντικαθίσταται το σχήμα που προβλεπόταν από το καταργηθέν άρθρο 126 παρ. 3^α Π.Κ., όπου η απλή επανειλημμένη διαφυγή από το ίδρυμα αγωγής μπορούσε να επιτείνει την ποινική αντιμετώπιση του ανήλικου και η τέλεση νέου κακουργήματος οδηγούσε σε αντικατάσταση του επιβληθέντος αναμορφωτικού μέτρου της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής με ποινικό σφραγισμό, δημιουργώντας προβλήματα τήρησης της αρχής της ενοχής (βλ. παραπάνω αιτιολογική έκθεση υπό άρθρο 24 επ. ΣχΝ). Με τη νέα ρύθμιση επιδιώκεται, άλλωστε, η καλύτερη διαφύλαξη της υποχρέωσης της πολιτείας να επιβάλλει ποινή σε ανήλικο μόνο ως έσχατο μέτρο (άρ. 37 παρ. β' ν. 2101/1992), δηλαδή αφού έχει προηγηθεί τοποθέτηση σε ίδρυμα αγωγής για αυξημένης βαρύτητας πράξη και παρόλα αυτά εκδηλώνεται επανάληψη εγκληματικότητας αυξημένης βαρύτητας...».

Ήδη από το 2008 ο Συνήγορος του Παιδιού, σημείωνε την ακαταλληλότητα των χώρων και των συνθηκών διαβίωσης όπου κρατούνται ανήλικοι (Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων Αυλώνα, Βόλου και Κασσαβέτειας, Φυλακή Διαβατών, Γυναικεία Φυλακή Κορυδαλλού), καθώς και τη μη συμβατότητα με τους σκοπούς της σφραγιστικής μεταχείρισης των ανηλίκων.⁵⁹² Με δεδομένο ότι η στέρηση της ελευθερίας των ανηλίκων και η τοποθέτησή τους σε «ειδικά καταστήματα κράτησης νέων» τείνει να ισοδυνα-

592. Βλ. σχετικά το Δελτίο Τύπου του Συνηγόρου του Πολίτη, με την ιδιότητά του ως Συνήγορος του Παιδιού της 12.11.08, σε <http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/deltia-typou/deltio-typou-gia-tis-fylakes-anilikon>. Βλ. επίσης και το από 15.5.2012 Δελτίο Τύπου του Συνηγόρου του Παιδιού, σε <https://www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.efarmoges.66937> για τον συνωστισμό και τις ελλείψεις στις Φυλακές Ανηλίκων Αυλώνα και τις σχετικές Εκθέσεις για τα έτη 2010 και 2011.

μεί με την αχρήστευσή τους, καθώς ουσιαστικά επιτείνει τον στιγματισμό τους,⁵⁹³ τους θέτει de facto στο περιθώριο, ενισχύει την ιδρυματοποίησή⁵⁹⁴ τους και τους οδηγεί μαθηματικά στην υποτροπή,⁵⁹⁵ η ανάγκη για διεύρυνση των εξωιδρυματικών ποινικών κυρώσεων (με ύπαρξη «κατάλληλης υποδομής βοήθειας προς τον ανήλικο από ειδικευμένο προσωπικό»)⁵⁹⁶ που θα τείνει στην κατάργηση των στερητικών της ελευθερίας μέτρων κατά των ανηλίκων είναι ένα επιτακτικής σημασίας ζήτημα.⁵⁹⁷ Στην κατεύθυνση αυτή άλλωστε κινείται και η παράλληλη σχετική πρωτοβουλία του υπουργείου Δικαιοσύνης, αναφορικά με την συγκρότηση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για την κατάρτιση σχεδίου νόμου για τη δημιουργία «Μονάδων Μέριμνας Νέων».⁵⁹⁸

593. Πρβλ. Κοντοπούλου Ε., «Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση», στο: Μ. Γασπαρινάτου (εκδοτική επιμέλεια), Έγκλημα και ποινική καταστολή, Τμητικός τόμος Κουράκη, 2016, ό.π., σελ. 2082 επ. (<http://crime-in-crisis.com>), Παναγιωτόπουλου Ν., «Θεσμική διαχείριση της παραβατικότητας και κοινωνικός αποκλεισμός, Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων», στο: Δ. Καραντινού, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη & Ε. Φρονίμου (επιμ.), Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής, Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, έκδοση ΕΚΚΕ, τ. Α', Αθήνα 1996, σελ. 407 επ..

594. Βλ. σχετικά Μαγγανά Α., Λάζου Γ. & Σβουδράκου Δ., Η Εγκληματολογία από τα κάτω, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σελ. 109 και ιδίως 130 επ., Χάιδου Α., Το σωφρονιστικό σύστημα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 80, Λαμπροπούλου Ε., «Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα; Μια κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων και η δυναμική των αντιδράσεών τους», Ποινικά Χρονικά 1986, σελ. 419.

595. Πρβλ. Χάιδου, Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση, 1990, ό.π., σελ. 113. Βλ. και τα πορίσματα της έρευνας που παρουσιάζεται από Κουράκη Ν. & Σταθουλοπούλου Σ., «Πορίσματα επαναληπτικής (follow-up) έρευνας του εργαστηρίου ποινικών και εγκληματολογικών ερευνών (Πανεπιστήμιο Αθηνών)», στο: Σ. Γεωργούλα (επιμ.), Η Εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα, Τμητικός τόμος για τον Σ. Αλεξιάδη, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2007, σελ. 45 επ.

596. Πρβλ. την απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. Bouamar κατά Βελγίου αποφ. 29.2.1988, Σειρά Α', αρ. 129, παρ. 50-53, όπου έκρινε ότι εάν οι προϋποθέσεις αυτές δεν συντρέχουν, η κράτηση του ανηλίκου παύει να είναι «νόμιμη», κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, και συνιστά παραβίαση της διάταξης αυτής, και αναφέρεται από Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., Παρατηρήσεις και προτάσεις στο Σχέδιο Νόμου για την «αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων», στην ιστοσελίδα της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (http://www.nchr.gr/category.php?category_id=165).

597. Βλ. σχετικά Κοσμάτου, 2010, ό.π., σελ. 143 επ.

598. Αριθμ. 44904/2015 (ΦΕΚ Β' 1281/29.6.2015) Απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «Σύσταση και συγκρότηση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με αντικείμενο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για τη δημιουργία μονάδων μέριμνας νέων, τη σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης και της έκθεσης αξιολόγησης συνεπειών ρυθμίσεων».

Μέσα λοιπόν σε μία πενταετία (2010-2015) η ελληνική νομοθεσία στο πεδίο της μεταχείρισης των ανηλίκων δραστην πραγματοποιεί σταδιακά ένα μεγάλο βήμα: την κατ' εξαίρεση επιβολή του ποινικού σφραονισμού των ανηλίκων μόνο για εξαιρετικά μεγάλης βαρύτητας εγκλήματα και μόνο όταν όλα τα εξωιδρυματικά μέτρα κρίνεται ότι δεν είναι αποτελεσματικά, μειώνοντας με τον τρόπο αυτό δραστικά τον αριθμό των ανηλίκων κρατουμένων στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων.⁵⁹⁹ Ας σημειωθεί ότι οι παραπάνω θέσεις είναι απολύτως σύμφωνες με τις αρχές που διαγράφονται σε διεθνή κείμενα, όπως στους «Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε ανηλίκους»⁶⁰⁰ ή στις «Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων»⁶⁰¹ και τους «Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των γυναικών κρατουμένων και μη στερητικών της ελευθερίας μέτρων για γυναίκες».⁶⁰²

Αν λοιπόν ένας βασικός παράγοντας υποτροπής των ανηλίκων αποτελεί ο πρώιμος (και πολλές φορές παρατεταμένος) εγκλεισμός τους, οι πρόσφατες νομοθετικές παρεμβάσεις που ελαχιστοποιούν⁶⁰³ τη στέρηση της ελευθερίας τους αποτελούν το μεγάλο «στοίχημα» για ένα νέο μοντέλο άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανηλίκους,⁶⁰⁴ με αποστασιοποίηση από την καλλιέργεια και την αναπαραγωγή⁶⁰⁵ του φόβου του εγκλήματος στην κοινή γνώμη⁶⁰⁶ από

---

599. Βλ. σχετικά στοιχεία στον Πίνακα και το Γράφημα που ακολουθούν.

600. «Κανόνες του Πεκίνου», Ψήφισμα 40/33, 29.11.1985: «[...] 19. Least possible use of institutionalization. 19.1 The placement of a juvenile in an institutions hall always be disposition of last resort and for the minimum necessary period».

601. «Κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ», Ψήφισμα 45/112, 14.12.1990: «[...] 46. The institutionalization of young persons should be a measure of last resort and for the minimum necessary period, and the best interests of the young person should be of paramount importance».

602. «Κανόνες της Μπανγκόκ», Ψήφισμα 65/229, 16.3.2011: «[...] Rule 65. Institutionalization of children in conflict with the law shall be avoided to the maximum extent possible. The gender-based vulnerability of juvenile female offenders shall be taken into account in decision-making».

603. Βλ. σχετικά τα στοιχεία του Πίνακα και του Γραφήματος, που παρατίθενται στο τέλος της μελέτης, από τα οποία προκύπτει η δραστική μείωση των ανηλίκων κρατουμένων μετά την θέσπιση των Ν. 4322/2015 και 4356/2015.

604. Πρβλ. και τη θετική θέση του Συνηγόρου του Παιδιού για τις διατάξεις του Ν. 4322/2015 στο από 26.3.2015 και με αρ. πρωτ. Φ. 1500.2/12374/2015 έγγραφό του, σε <https://www.synigoros.gr/resources/150416-sxolio.pdf>, καθώς και στο από 16.4.2015 Δελτίο Τύπου, σε <https://www.synigoros.gr/resources/docs/563826.pdf>.

605. Βλ αναλυτικά Bauman Z., Ρευστοί καιροί. Η ζωή της αβεβαιότητας, μτφρ. Γ. Γεώργιας, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σελ. 32.

606. Πρβλ. Ζαραφονίτου Χ., Τιμωρητικότητα, Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σελ. 24 επ. και τις εκεί αναφορές.

τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης⁶⁰⁷ και μακριά από «ηθικούς πανικούς»,⁶⁰⁸ αποκλεισμούς και τάσεις «μηδενικής ανοχής».⁶⁰⁹

---

607. Για το θέμα βλ. μεταξύ άλλων Κωνσταντινίδου Χ., «Τα ΜΜΕ και η παραγωγή νοήματος. Θεωρητικές προσεγγίσεις και προοπτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 108-109, 2002, σελ. 139 επ., Λαμπροπούλου Ε., «Η βία και η εγκληματικότητα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Are bad news good news?», *Αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2000, σελ. 415 επ., Λαμπροπούλου Ε. & Αρφαράς Α. «Τύπος και εγκληματικότητα», *Αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, Εγκληματίες και θύματα*, 2000, όπ.π., σελ. 431 επ., Κουκουτσάκη Α., «Εγκληματικό στερεότυπο και ΜΜΕ. Ιδεολογίες του εγκλήματος και το θέμα της κοινωνικής συναίνεσης», *Αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, Εγκληματίες και θύματα*, 2000, όπ.π., σελ. 445 επ.

608. Πρβλ. Μόσχου Γ., «Μέσα μαζικής Ενημέρωσης, ηθικοί πανικοί και δικαιώματα του παιδιού», στο: Β. Καρύδη & Α. Χουλιάρα (επιμ.), *Ηθικοί πανικοί, εξουσία και δικαιώματα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 261 επ., Κουκουτσάκη Α., «Νεολαία και 'ηθικοί πανικοί'», στο: Α. Πιτσελά (επιμ.), *Ο δρόμος προς τη Δικαιοσύνη, Συνέδριο προς τιμήν του Ομ. Καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 47 επ.. Για το θέμα βλ. αναλυτικά Καρύδη Β., *Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2010, σελ. 146 επ., ο οποίος κάνει λόγο (με άξονα την εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην χώρα μας) «για την δημιουργία ενός ηθικού πανικού, που εκκινεί από ένα υπαρκτό πρόβλημα και καταλήγει στην κατασκευή μιας φανταστικής σοβαρής και καθολικής κοινωνικής απειλής για την κοινότητα». Βλ. επίσης Cohen S., *Folk devils and moral panic*, MacGibbon and Kee, London 1972, Βιδάλη Σ., στο: Βιδάλη & Κουλούρη, *Αποκλίνουσα συμπεριφορά*, 2012, όπ.π., σελ. 259-261 και τις εκεί βιβλιογραφικές αναφορές, Ζαραφονίτου, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις*, 2008, όπ.π., σελ. 89 επ.

609. Για το θέμα βλ. διεξοδικά Wacquant L., *Οι φυλακές της μιζέριας*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου, Πατάκη, Αθήνα 2001, Τζαννετάκη Τ., *Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, Αντωνοπούλου Α., *Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής. Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010.

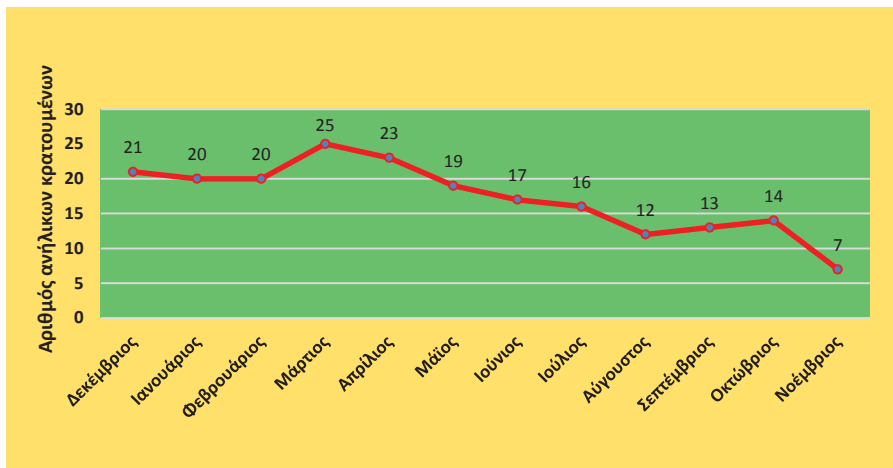
Πίνακας 1: Αριθμός κρατουμένων την 1η Ιανουαρίου εκάστου έτους (1.1.2003-1.1.2017)

ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ	ΕΤΗ														
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ΣΥΝΟΛΟ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ	8418	8726	8722	9964	10370	11645	11736	11364	12349	12479	12475	12693	11798	9611	9560
ΑΝΗΛΙΚΟΙ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ	449	543	445	420	376	446	520	510	568	587	600	452	358	245	250

Πηγή: Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.⁶¹⁰

610. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%A3%CE%A9%CE%A6%CE%A1%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91/%CE%A3%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CF%89%CE%BD.aspx>

Γράφημα 1: Διακύμανση του αριθμού των ανήλικων κρατουμένων στη διάρκεια ενός έτους (Δεκέμβριος 2014-Νοέμβριος 2015)

Πηγή: Υπουργείο Δικαιοσύνης, ό.π.

Community measures for high risk offenders: The international experience

EFFIE LAMBROPOULOU

*Professor of Criminology, Dpt of Sociology,
Panteion University of Social and Political Sciences⁶¹¹*

Περίληψη

Το άρθρο αναφέρεται στα κοινοτικά μέτρα πρόληψης που έχουν εφαρμοσθεί σε ομάδες δραστήων υψηλού κινδύνου, καθώς και σε άτομα που κινδυνεύουν να εμφανίσουν έντονα αντικοινωνική συμπεριφορά και να διαπράξουν εγκλήματα λόγω της φύσης των προηγούμενων παράνομων πράξεών τους, των προσωπικών τους εμπειριών και του κοινωνικού περιβάλλοντός τους. Εξετάζει επίσης την εμπειρία από την εφαρμογή αυτών των μέτρων, την αποτελεσματικότητά τους, τα προβλήματα και τις ενδεχόμενες προοπτικές που προκύπτουν από αυτές.

Summary

The present article refers to community-based prevention measures dealing with high risk crime groups, and persons in danger of displaying acutely antisocial behaviour and committing crimes due to their past offences and/or their personal experiences and social environment. It also examines the actual application of such measures, as well as the experience of their enforcement, their effectiveness, problems and the eventual perspectives arising from them.

---

611. Έφη Λαμπροπούλου, Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

1. Introduction: risk offender and contemporary western penal systems

The beloved Professor Anthony Maganas spent a large part of his teaching, research and publications focused on minors and young offenders and those who are at risk of becoming repeat offenders, as well as sex offenders (e.g. Maganas 2004; Maganas & Sovartzioti 2013). In honour of his contribution to the field, the present article discusses community-based prevention measures dealing with high risk crime groups, especially juveniles, and persons in danger of displaying acutely antisocial behaviour and committing crimes due to their past offences, their personal experiences and social environment. It also examines the actual application of such measures, as well as the experience of their enforcement, their effectiveness, problems and the eventual perspectives arising from them.

The issue of how to protect the public from ‘dangerous’ offenders is clearly not a new one, and developments of the last decade bring to mind the relevant debate conducted in the 1970s and 1980s among criminologists and policy makers in many countries. At the same time, however, they highlight some of the major differences between then and now, as the general ‘climate’ of criminal justice and the ongoing discourse have a serious impact on decision making (Kemshall & Maguire 2001: 240-241).

The 1970s and 1980s sentencing reforms, including indeterminate prison sentences and longfixed-term sentences (Floud & Young 1981) to ‘incapacitate’ offenders judged to pose a risk of serious harm to the public, were resisted strongly and effectively by opponents, such as civil liberties groups, leading criminologists, criminal law professors and lawyers (e.g. Radzinowicz & Hood 1978, according to Kemshall & Maguire 2001: 240). It was pointed out that the concept of ‘dangerousness’ is vague and subject to shifts of meaning, so that the numbers of people it is applied to can easily expand, and that laws allowing preventive detention on such grounds are potentially open to serious abuse. Some also argued that it is wrong in principle to punish people on the basis of what they might do in the future (Bottoms & Brownsword 1983). Others saw the unreliability of the ‘science of prediction’ as a major hindrance, regarding it as morally unacceptable basis for legislation or sentencing (Hinton 1983; Wolsfeld 1994).

However, since the late 1980s objections arising from considerations of human rights and human dignity have had decreasing impact on legislators and policy makers. The number and severity of preventive measures against ‘dangerous’ offenders began to grow on the grounds of public protection and the common good. What was remarkable about the severity of sentences was the relative-

ly small amount of argument among influential circles, including academics in many countries.

In parallel with these position changes towards longer or indeterminate prison terms for dangerous offenders, increasing attention has been paid to ways of monitoring and controlling their behaviour in the community - most commonly, to extend the incapacitative effect of imprisonment by lengthy periods of surveillance after release.

This trend in contemporary criminal justice discourses and the resulting legislative framework on regulating the behaviour of risk offenders reflects the central importance of risk within social and political theory in general (Beck 1986/2012; see also Giddens 1990/2007; Douglas 1992).

For criminologists, two linked claims tend to dominate the literature of the corresponding developments (Kemshall & Maguire 2001: 243-247). The first refers to the widespread acknowledgement of a fundamental failure of the modernist criminal justice and penal (or 'penal-welfare') system to deliver its implicit promises of transforming offenders and reducing crime (Garland 1995: 193). This, as it is claimed, has undermined the credibility of penal experts (in particular, their capacity to 'change' offenders, rehabilitative ideal/ resocialization/ reintegration) and has opened the door to a new mode of penalty. The second claim is that this new penalty is characterized by a major shift from the emphasis laid on individual behaviour and the possibility of change, towards the management of risk distribution (Reichman 1986; see also Simon 1988).

A particular manifestation of this is the spread of 'actuarialism' (the mathematical calculation of levels of risk) and a consequent focus upon aggregate risk groups rather than individuals (Feeley & Simon 1994). Risk management strategies are evident in various forms in several crime control approaches in many countries (Kemshall & Maguire 2001: 244). For example, in policing practice the 'reactive investigation of individual crimes' was replaced by a 'strategic, future-oriented and targeted approach to crime control' (Maguire 2000: 316), in court decisions 'incapacitative sentencing' replaced rehabilitation, and probation service replaced 'normalization' of the offender with «classification systems for purposes of surveillance, confinement and control» (Feeley & Simon 1992: 452; Bullock 2011: 1). These approaches reflect wider changes in patterns of social regulation, whereby the production and exchange of risk knowledge is the key mechanism by which some groups control others (Pratt 1995).

After all, it can plausibly be maintained that addressing offender-risk holds an important place among the rationales and legitimating principles of modern penal systems (Kemshall & Maguire 2001: 241-242). For the penal system, risk refers primarily to the likelihood of reoffending by already convicted individu-

als. Contemporary risk assessment and management procedures are directed, in the main, at people who have been convicted of serious violent or sexual offences. The catalyst for the expansion of such procedures was the issuing and implementation of legislation concerned with sex crimes against children (USA, UK), imposing various modes of registration and monitoring (e.g. a requirement on most convicted sex offenders to register their address with the local police) (Plotnikoff & Woolfson 2000). Apart from the sexual and violent offenders, other risk groups are hooligans, violent extremists, hard core drinking drivers, drug abusers and dealers, itinerant groups prone to thefts and burglaries, etc.

Many approaches to dealing with such risks have been developed. They include the maintenance of special databases of offenders, the regular classification of offenders into specific risk groups, the development, implementation and monitoring of individual 'risk management plans', formal partnerships at a local level between police forces, probation services, social services and other agencies, protocols to permit the exchange of confidential information about individuals considered to be a threat to others, and the formation of civil partnerships (e.g. 'multi-agency public protection panels') set up to monitor individual cases (Kemshall & Maguire 2001: 238). In Greece the few programmes apply only to certain high risk groups (e.g. hooligans, extremists, drug dealers etc.) and are place-based, intelligence-based interventions, focused deterrence strategies and reactive tactics.

The vast majority of non-residential programmes including prevention and support measures, which will be presented below, refer to high risk young offenders, and not to adults.

2. Diversion and community-based interventions

Alternatives to formal court procedure targeting high-risk young offenders at the disposition stage, when custody would be the obvious next step in legal procedure, began to develop in English speaking countries in the 1990s (Leschied 2002: 61-67).

The main ideas were actually established on the basis of old findings indicating that community-based interventions were superior to residentially-based interventions in their ability to reduce offending. Incapacitation through custody may protect the public in the short term, but fails to do so in the long run. Community-based alternatives to custody can both protect the public in the short term and reduce recidivism in the long term. Nevertheless, it is not easy members of the public and sentencing judges to be made aware and convinced of these findings (Hofer et al. 1999: 250-254; The Telegraph 2001; Spohn 2009: 105-122).

2.1 The Multisystemic Therapy Approach/MST

Multisystemic therapy represents a holistic approach and was considered to be a viable alternative to custody for high-risk young offenders (Leschied 2002). It adopts a social-ecological approach to understanding anti-social behaviour. Antisocial and delinquent behaviour is attributed not only to youth's personality (values and attitudes, social skills, organic factors, etc.) but also to his/her 'social ecology': the family, school, peer group and neighbourhood.

The MST process begins with the identification of the problem behaviours involving the whole family. The assessment process identifies firstly the strengths in the youth and his/her family, for example a trusting relationship with an extended family member or teacher. Secondly, it identifies such factors in the youth's social environment that support the continuation of problem behaviours, as well as factors that operate as obstacles to their elimination, for example, parental substance use, or a neighbourhood culture encouraging antisocial values, financial stresses experienced by the family, etc. By identifying the problems in relation with the broader systemic context, MST workers are defining both the targets of intervention and the indicators for the assessment of whether the measures undertaken have been effective (Leschied 2002: 65- 66).

MST is designed to be an intense but short-term involvement that can result in the generalization of treatment gains over the long-term. An important goal in this process is to enable the parents or another caregiver to develop the necessary skills to solve the problems of their children and their own, rather than rely on professionals.

Several randomized and quasi-experimental studies of MST have been carried out in the United States (Henggeler 1997; Leschied 2002: 67), Canada (Leschied & Cunningham 2002) and New Zealand (see below). They found that MST has reduced rates of criminal activity (officially recorded and self-reported), institutionalization, and drug abuse. MST proved also to be successful at engaging and retaining families in treatment and encouraging completion of substance abuse programmes. Furthermore, it may improve family functioning and cohesion.

MST has been effective in inner city urban areas, among youths with serious criminal records, youths identified as at high risk to reoffend, and among economically marginal families and those with long histories of unsuccessful interventions.

A study by the Washington State Institute for Public Policy (Aos et al. 1998) rated MST as the most effective and cost-effective of the 16 programmes analysed. Each programme followed youths until the age of 25. Although none eliminated offenses being committed, 15 of the 16 programmes documented lower

rates of recidivism among programme participants, when compared to control groups. Five of the 16 programmes reviewed did not reduce crime enough to pay for themselves and none generated the level of savings linked to the MST intervention (see also Leschied & Cunningham 1998: 553).

A similar programme has been applied in New Zealand (Central Health). 'Te-Hurihanga' (The turning point) started in April 2007 and finished in June 2010. It was a nine- to eighteen-month therapeutic programme for young males (aged 14 to 16 years at entry) who had appeared before the courts and who lived within the Hamilton/Waikato region. The three-phase programme aimed to: reduce re-offending, hold young people accountable for their offending, and provide tailored, specialist support to young people and their families so they can make positive choices rather than continue on their current (offending) trajectories (Warren & Fraser 2009).

An evaluation that began in late June 2007 and was completed in July 2009 found positive intermediate outcomes for the youngsters and their families. The young people themselves and their families were generally confident about their futures. Finally, only eight of 23 young offenders who started the programme graduated; while five had pulled out entirely. The cost to date has been just over \$5 million, while for each graduate the cost was \$630,000. As previously mentioned, only eight graduated (Otago Daily Times 2010). Therefore, and despite the praise by the government, the programme has been closed due to its high costs.

2.2 Community interventions

Another group of community measures also began to be applied in the late 1990s in the USA, targeting Serious Violent Juvenile Offenders (SVJ), as well as juveniles at risk of drug use (Loeber & Farrington 1998). SVJ offender is different from the typical juvenile involved in delinquent conduct. The majority of SVJ offenders tend to have multiple problems such as substance abuse and mental health difficulties in addition to truancy, suspension, expulsion, and dropping out of school. Furthermore, SVJ offenders are disproportionately victims of violence.

Eight types of community interventions have been identified: citizen mobilization, situational prevention, comprehensive community interventions, mentoring, after school recreation programmes, policing strategies, regulatory interventions (legislation and policy change), and media interventions (OJJDP 1999). The above interventions focused on several risk factors, including easy access to firearms and drugs (regulatory intervention) (McDowall et al. 1991), community disorganization (Taylor & Harrell 1996: 5, 13) and community norms or atti-

tudes favouring antisocial behaviour (Brewer et al. 1995). The interventions also focused on such protective factors as social bonding and clear community norms against antisocial behaviour.

According to the studies and evaluations of these community interventions, prevention strategies that cross multiple domains (comprehensive community interventions) and that are mutually reinforcing (regulatory interventions: legislation and policy change) and maintained for several years (after-school recreation programs) produced the greatest impact.

3. Support or Restore schemes in the community

3.1 Neighbourhood watch schemes

Local neighbourhood watch schemes in the USA inform (amongst other activities) the residents of an area, via websites connected with official government lists, about the presence of high risk offenders in the region (e.g. Neighbourhood Watch Association of St. Albert 2012). Moreover, official sites, such as those by the police (e.g. Mashpee Police Department/Massachusetts) prompt the organization of neighbourhood block watches because they are regarded to be valuable resources for law enforcement and to help «integrate the community in (sex) offender management programmes» (Town of Mashpee/MA).

In 1997, a report was submitted by the U.S. Department of Justice to the Congress after a systematic review of more than 500 scientific evaluations of crime prevention practices. The report lists which programmes proved successful and which did not. Among those proved to be unsuccessful were neighbourhood watch programmes organized with the police (Sherman et al. 1998: 1, 7).

Contrary to the design of US programmes, a report was published on the website of neighbourhoodwatch.net in the UK on 10 January 2013 about a reform initiative that was begun by the Justice Secretary Chris Grayling in order to «tackle reoffending and manage offenders in the community». The Secretary underlined that the expertise and experience of public, private and voluntary sectors must be used to bring down the high reoffending rates. In particular, according to the ‘new approach’ private providers would only be paid in full if they reduce reoffending in their area through Payment by Results contracts (UK Ministry of Justice 2013). The proposals are intended to drive innovation and efficiency through the criminal justice system. The public sector will retain ultimate responsibility for public protection in all cases.

3.2.1 Housing high-risk offenders in the community

Individuals who are released from prison are confronted with barriers when trying to find housing. More difficult is the situation for high-risk offenders, since community safety is regarded to be considerably impacted by their release. These people in addition to the stresses of staying clear of addictive substances, managing their risk levels, and maintaining finances, they are often under stress of being homeless.

In Canada a set of best practices has been created to be used when housing high-risk offenders in the community. Staff members work pro-actively while in the community with high-risk clients because they sometimes have poor life skills (LeMoel & Wilson 2010).

In Greece the existing schemes refer to the released population as a whole and none are designed especially for sexual or other high risk offenders. Under Prison Law, since 2007 the aftercare institution called EPANODOS ('Re-Entry') for the support of released prisoners is in operation. EPANODOS has been assigned a multitude of responsibilities and tasks in finding work, accommodation, addiction treatment, financial assistance, legal aid, psychological and social support etc. to released prisoners. The organization is understaffed and it wouldn't operate without the work of volunteers and professionals from various disciplines (law, psychology, sociology, criminology) working part time within a very low budget. Apart from counselling services, EPANODOS can hardly offer material resources. In general, it informs and facilitates the access of released prisoners to other services, while the participation of prison authorities despite their efforts and engagement in implementing comprehensive pre- and post-release reintegration programmes with EPANODOS, is inadequate (2013). Since 2007, EPANODOS has served an average of 119 persons per year (2011/2013: 4).

Other institutions involved in after-care offering short term accommodation, small financial allowance, clothing, food, addiction support, family counselling are the Greek Orthodox Church (Archdiocese) and the local parishes, some NGOs and non-profitteering organisations.

3.2.2 Circles of Support and Accountability (CoSA)

CoSA projects exist throughout Canada, the United Kingdom, and some regions of the United States. Small 'circles' of volunteers in cooperation with staff of the Mennonite Central Committee, e.g. Ontario/Canada, become new communities for men whose crimes have marginalized them from society (sex offenders).

MCC is a worldwide organization of (Anabaptist) churches responding to «basic human needs and working for peace and justice» (MCC Ontario). The target of the circles is to prevent re-offending by individuals who have been incarcerated for sexual offending and are returning to the community by offering them both support and the opportunity to be accountable (MCC Ontario 2011/2012; 2012/2013; 2014/2015; McCartan et al. 2014).

3.2.3 Center for Human Development/CHD - Adolescent Re-entry Services

The Centre that funded by the Massachusetts Department of Youth Services/DYS, helps juveniles involved with the Youth Services return to their home communities and schools. The Centre coordinates community re-entry services at two sites (Holyoke and Springfield) for more than 100 juvenile offenders. Case managers meet with youths out in the community and work to find and provide appropriate services for them and their families.

3.2.4 RESTORE programmes

The restorative justice perspective argues that those directly harmed should have decision making authority on the crime resolution (Koss et al. 2004: 1435-1445). Furthermore, an important value of restorative justice is that there should be a balance among the victims, offenders, and the community that constitute the three ‘customers’ of the criminal justice system (Bazemore & Umbreit 1995: 304). Usually restorative programmes involve victims, offenders, but not the community (Koss et al. 2004: 1443; see also Strang 2004), while mediation is not appropriate for application to many crimes (e.g. against women including sexual assault) (Koss et al. 2004; cf. Brown 1994: 1273-1279; Zellerer 1996).

To address these problems, a cooperation of victim services, prosecutors, legal scholars, and public health professionals has been created in Pima County, Arizona/USA in 2000, implementing and evaluating RESTORE, a victim-driven, community-based restorative justice programme for selected sex crimes. ‘RESTORE’ prepares victims (‘survivors’), offenders (‘responsible persons’), and both parties’ families and friends for face-to-face dialogue in order to identify the harm and develop a remedy plan. Referral is made by prosecutors and participation is voluntary. Afterwards, the programme monitors the offender’s compliance for 12 months. RESTORE was designed for participants over 18 years old (both victim

and offender), while offenders who had previous arrests for felonies, interpersonal or domestic violence were not admitted (Koss et al. 2004; Strang 2004).

The programme applied sentencing circles and family group or community conferencing. RESTORE/Arizona closed because it could not be maintained once the funding period ended (Tinsley & McDonald 2011: 406, fn 89). However, it has been influential in the establishment of a number of other programmes, including one in Auckland/New Zealand (Jülich 2006: 125), where referrals may be from court or from the community. Today, conferencing in various forms is used apart from the USA (Umbreit 2001; Koss et al. 2004: 1444-1445) and New Zealand (Morris & Maxwell 2002), worldwide, in Australia (Daly, 2002), Canada (Bala & Roberts 2008), and European countries (e.g. Young & Hoyle 2003), for resolving juvenile crime (The 3E-RJ MODEL 2013).

3.2.5 Secure Residential Treatment Programmes

This treatment scheme is a residential measure for juvenile sex offenders, chronic high-risk juvenile offenders with severe emotional disturbances, violent offenders, and juvenile offenders with acute substance abuse behaviours. Six specialized treatment programs provide long-term therapeutic services for male youth, ages 12 to 20 at two centres of Spectrum Human Services in Michigan/USA (the Calumet and Lincoln Centers in Highland Park). To earn a successful release, youth enrolled in the programmes must complete seven intensive cognitive behavioural treatment stages, «designed to change criminal thinking and delinquent behaviour». The scheme comprises family therapy, anger management and individualized treatment tasking. Juveniles are also taught social- and independent living skills. Normally, treatment lasts 10-12 months; however, graduation from the programme is based on each individual's motivation and extent of previous delinquent involvement (U.S. Department of Justice 1995: 1, 2).

4. Conclusions and open questions

In the present article we examined community measures applied to persons or groups of persons been susceptible to follow antisocial behaviour, commit crimes or relapse into crime because of their individual and/or social circumstances.

During the last 10-15 years, the prediction and management of recidivism or commitment of crime among high risk groups has become increasingly important.

The way in which 'risk' is defined, assessed and managed varies among research studies and agencies (Salter 2012: 1, 7-18).

Contemporary approaches to risk assessment and management focus on offender surveillance, parole, probation, individualised treatment, and outcome-orientated partnerships that integrate community measures (e.g. restore programmes, neighbourhood watch schemes), policing and judicial responses with health and welfare services (e.g. MST, community interventions, support and accountability circles, shelters for high-risk offenders in the community) (Salter 2012: 11-18).

Preliminary research suggests that interventions directly addressed to a person and taking into consideration individual risks and needs (e.g. MST, Centre for Human Development, secure residential treatment programmes) are more likely to be effective than interventions that adopt a standardised approach. The social bonds of the person are a significant determinant for dealing with his/her complex needs; further research is required into interventions that reduce risk (Salter 2012: 14-16).

Specifically, this means that people who are concerned about the impact of arrest and other interventions upon their employment or social status, can react differently from those without such social connections and are thus more likely to escalate violence, or to repeatedly breach various orders (probation, Prolific and Priority Offender schemes⁶¹² etc.). However, social bonds can be catalytic to other antisocial behaviour, such as violent extremism, or hooliganism.

Kemshall and Wood (2007) restructure the previously mentioned, arguing that two approaches have been developed by governments in order to manage incalculable and high-consequence threats to life and security. «A 'community protection model' in which the appropriate containment and effective management of high- risk offenders is paramount ... and a 'public health approach' with an emphasis upon public awareness and educative campaigns to extend the remit of public protection to local communities and the general public» (Kemshall & Wood, 2007: 203-204; see also Heberton & Seddon 2009: 343).

The community protection model exercises prevention by incapacitating dangerous persons (e.g. sex offender registration and public notification, electronic monitoring tracking, residency restrictions, various Public Protection Orders etc.), whereas the public health model attempts «to govern risky conditions, rather than categorically risky types of person» (e.g. neighbourhood watch schemes, Secure Residential Treatment Programmes etc. (O'Malley 2004: 328-329).

Juveniles in risk contexts and risk contexts per se (e.g. peer pressure and

---

612. The PPO schemes work to reduce reoffending of individuals who are responsible for many crimes.

group dynamics, sport milieu generating violent behaviour, drug scene) are an additional changeling and complex problem that deserves consideration. Moreover, attention should be paid to the intricate situation of dealing with the increasingly diverse forms and numbers of crime risk groups.

The 'public health' model has recently been put into question several times (e.g. the May 2013 riots in Stockholm/Sweden; the August and November 2014 uprisings in Ferguson-Missouri/USA) and confirms that identifying not only which offenders are at high risk of causing serious physical harm in the future, but also which social circumstances can be developed into risk is a difficult task (SAC 2007: 3).

Summing up, in any society there is a small group of offenders who pose a continued and serious danger of committing further serious offences. These people present a significant challenge for the justice system, a challenge that involves balancing the community's right to safety and the right of potential future victims to be protected from dangerous offenders on the one hand, against the rights of an offender who has already been punished for crimes committed on the other hand (SAC 2007).

Bibliography⁶¹³

- Aos, S., Barnoski, R. & Lieb, R. (January 1998). *Watching the bottom line: Cost-effective interventions for reducing crime in Washington*, Washington State Institute for Public Policy, Olympia, WA (<http://www.wsipp.wa.gov/pub.asp?docid=98-01-1201>).
- Bala, N. & Roberts, J.V. (2008). «Canada's juvenile justice system: Promoting community-based responses to youth crime», in: *International handbook of juvenile justice*, J. Junger-Tas & S.H. Decker (eds.), Springer, New York, NY, pp. 37-63.
- Bazemore, G. & Umbreit, M. (1995). «Rethinking the sanctioning function in juvenile court: Retributive or restorative responses to youth crime», *Crime & Delinquency* 41/3, pp. 296-316.
- Beck, U. (2012). *Risikogesellschaft: auf dem Weg in eine andere Moderne* (1986), 21 edn., Suhrkamp, Frankfurt a.M.
- Bottoms, A. & Brownsword, R. (1983). «Dangerousness and rights», in: *Dangerousness*, Hinton (ed.), see below, pp. 9-22.

---

613. All internet sources accessed on 3-4 January 2016. References with asterisk* are in Greek language and their titles are translated into English.

- Brewer, D.D., et al. (1995). «Preventing serious, violent, and chronic juvenile offending: A review of evaluations of selected strategies in childhood, adolescence, and the community», in: Sourcebook on serious, violent, and chronic juvenile offenders, J.C. Howell, et al. (eds.), Sage, Thousand Oaks, CA, pp. 61-141.
- Brown, J.G. (1994). «The use of mediation to resolve criminal cases: A procedural critique», *Emory Law Journal* 43, pp. 1247-1309.
- Bullock, K. (2011). «The construction and interpretation of risk management technologies in contemporary probation practice», *British Journal of Criminology* 51/1, pp.120-135.
- Central Health/New Zealand, Multisystemic Therapy (<http://www.centralhealth.co.nz/index.php/services/multi-systemic-therapy-services.html>).
- CHD/Center for Human Development. Adolescent Re-entry Services, Holyoke, Springfield, MA (<http://chd.cpunderconstruction.com/child-adolescent-and-family-services/juvenile-justice/adolescent-re-entry/>).
- Daly, K. (2002). «Conferencing in Australia and New Zealand: Variations, research findings and prospects», in: Restorative justice for juveniles, Morris & Maxwell (eds.), see below, pp. 59-84.
- Douglas, M. (1992). *Risk and blame*, Routledge, London.
- EPANODOS (2013). Follow up report 2011, Athens.*
- EPANODOS (2013). Useful information guide: After release, Athens (<http://www.epanodos.org.gr>).*
- Feeley, M. & Simon, J. (1992). «The New Penology: Notes on the emerging strategy for corrections», *Criminology* 30/4, pp. 449-474.
- Feeley, M. & Simon, J. (1994). «Actuarial justice: The emerging New Criminal Law», in: *The futures of criminology*, D. Nelken (ed.), Sage, London et al., pp. 173-201.
- Floud, J. & Young, W. (1981). *Dangerousness and criminal justice*, Heinemann, London.
- Garland, D. (1995). «Penal modernism and postmodernism», in: *Punishment and social control: Essays in honor of Sheldon Messinger, T. Blomberg & S. Cohen* (eds.), Aldine de Gruyter, New York, pp. 181-210.
- Giddens, A. (2007). *The consequences of modernity* (1990), Polity Press, Cambridge.
- Hebenton, B. & Seddon, T. (2009). «From dangerousness to precaution. Managing sexual and violent offenders in an insecure and uncertain age», *British Journal of Criminology* 49/3, pp. 343-362.
- Henggeler, S.W. (May 1997). *Treating serious antisocial behavior in youth: The MST approach*, OJJDP, Washington, D.C., *Juvenile Justice Bulletin*.

- Hinton, J.W. (ed.) (1983). *Dangerousness: Problems of assessment and prediction*, Allen & Unwin, London et al.
- Hofer, P.J., Blackwell, K.R. & Ruback R.B. (1999). «Effect of the federal sentencing guidelines on interjudge sentencing disparity», *Journal of Criminal Law and Criminology* 90/1, pp. 239-306.
- Jülich, S. (2006). «Views of justice among survivors of historical child sexual abuse: Implications for restorative justice in New Zealand», *Theoretical Criminology* 10/1, pp. 125-138.
- Kemshall, H. & Maguire, M. (2001). «Public protection, partnership and risk penalty: The Multi-Agency Risk Management of sexual and violent offenders», *Punishment & Society* 3/2, pp. 237-264.
- Koss, M.P., et al. (2004). «Expanding a community's justice response to sex crimes through advocacy, prosecutorial, and public health collaboration. Introducing the RESTORE program», *Journal of Interpersonal Violence* 19/12, pp. 1435-1463.
- LeMoel, K. & Wilson, D. (March 2010). Best practices to use when housing high-risk offenders in the community. A legal and non-profit perspective, File Number LRG1686, The John Howard Society of the Lower Mainland & The Law Foundation of British Columbia, pp. 56-61 (<http://www.jhslmbc.ca/images/BestPracticesFinalVersion2010.pdf>).
- Leschied, A.W. & Cunningham, A. (1998). «Alternatives to custody for high-risk young offenders: The Multisystemic Therapy Approach», *European Journal on Criminal Policy and Research* 6/4, pp. 545-560.
- Leschied, A.W. (October 2002). Multisystemic Therapy: Community-based treatment for high risk young offenders, Rationale and overview from the randomized clinical trials in Canada, UNAFEI Resource Material Series No. 59, Part II, Tokyo, Japan, pp. 54-82 (http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No59/No59_10VE_Leschied2.pdf).
- Leschied, A.W. & Cunningham, A. (2002). Seeking effective interventions for serious young offenders. Interim results of a four-year randomized study of Multisystemic Therapy in Ontario, Canada (<http://www.lfcc.on.ca/seeking.html>).
- Loeber, R. & Farrington, D.P. (eds.) (May 1998). *Serious and violent juvenile offenders*, OJJDP, U.S. Department of Justice, Washington, D.C. (<http://www.ojjdp.gov/jjbulletin/9805/contents.html>).
- Maganas, A. (2004). *Crime in practice, sexual crime, juvenile offenders and victims, reactions in the community, sanctions and treatment, opinions on court decisions*, Nomiki Vivliothiki, Athens 2004.*
- Maganas, A. & Sovartzioti D.F. (2013). *Sex offenders*, Nomiki Vivliothiki, Athens.*

- Maguire, M. (2000). «Policing by risks and targets: Some dimensions and implications of intelligence-led crime control», *Policing and Society* 9/4, pp. 315-336.
- MCC/Mennonite Central Committee Ontario. Restorative Justice Circles of Support and Accountability (<http://mcco.ca/media/resources/581>).
- MCC Ontario (2012, 2013, 2015). Annual reports, 2011, 2012, 2014 (<http://mcco.ca/about/annualreport>).
- McCartan, K., et al. (March 2014). Analytical summary 2014, Circles of Support and Accountability (CoSA): A case file review of two pilots, The University of West England, De Montfort University and the Ministry of Justice (https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/293400/cosa-research-summary.pdf).
- McDowall, D., Lizotte, A.J., & Wiersema, B. (1991), «General deterrence through civilian gun ownership: An evaluation of the quasi-experimental evidence», *Criminology* 29/4, pp. 541-560.
- Morris, A. & Maxwell, G. (eds.) (2002). Restorative justice for juveniles. Conferencing, mediation and circles, Hart, Oxford/UK.
- Neighbourhood Watch Association of St. Albert (5 June 2012). St. Albert RCMP Crime Stoppers Release (<http://eyewatch.info/iWatch/iQuery.asp?WCI=CrimeStoppersRelease&WCE=OutputResult&WCD=323>).
- O'Malley, P. (2004). «The uncertain promise of risk», *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 37/3, pp. 323-343.
- OJJDP/ Office of Juvenile Justice and Delinquent Prevention (October 1999). Juvenile Justice Bulletin, School and community interventions to prevent serious and violent offending, NCJ 177624, Community Interventions (<https://www.ncjrs.gov/html/ojjdp/jbul9910-1/contents.html>).
- Otago Daily Times (2 February 2010). Online news, «Closure of TeHurihanga programme defended» (<http://www.odt.co.nz/news/politics/91549/closure-te-hurihanga-programme-defended>).
- Plotnikoff, J. & Woolfson, R. (2000). Where are they now? An evaluation of sex offender registration in England and Wales, Police Research Series, Paper 126, K. Willis (ed.), Home Office, London (<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20071104163226/http://www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/prs126.pdf>).
- Pratt, J. (1995). «Dangerousness, risk and technologies of power», *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 28/1, pp. 3-31.
- Radzinowicz, L. & Hood, R. (December 1978). «A dangerous direction for sentencing reform», *Criminal Law Review*, pp. 713-724.
- Reichman, N. (1986). «Managing crime risks: Toward an insurance based model of crime control», in: *Research in law, deviance and social control: A research*

- annual [8], S. Spitzer & A.T. Scull (eds.), JAI Press, Greenwich, Conn. et. al., pp. 151-172.
- SAC/Sentencing Advisory Council (23 February 2007). High-risk offenders: Post-sentence supervision and detention, discussion and options - Paper summary, Sentencing Advisory Council, Melbourne (https://sentencingcouncil.vic.gov.au/sites/sentencingcouncil.vic.gov.au/files/high_risk_offenders_post_sentence_supervision_and_detention_discussion_and_options_paper_summary.pdf).
- Salter, M. (January 2012). Managing recidivism amongst high risk violent men, Issues Paper 23, Australian Domestic & Family Violence Clearinghouse, The University of New South Wales, Sydney (https://www.academia.edu/2042109/Managing_recidivism_amongst_high_risk_violent_men).
- Sherman, L.W., et al. (July 1998). Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising, National Institute of Justice, Washington D.C.
- Simon, J. (1988). «The ideological effects of actuarial practices», *Law and Society Review* 22/4, pp. 771-800.
- Spectrum Human Services, Inc. & Affiliated Companies, Michigan, Spectrum Juvenile Justice Services/SJJS (<http://www.spectrumhuman.org/SJJS/Programs.aspx>).
- Spohn, C.C. (2009). How do judges decide? The search for fairness and justice in punishment, 2nd edn., Sage, Los Angeles et al.
- Strang, H. (2004). Repair or revenge: Victims and restorative justice, Clarendon, Oxford, UK.
- Taylor, R.B. & Harrell, A.V. (January 1996). Physical environment and crime. A final summary report presented to the National Institute of Justice, U.S. Department of Justice, Washington D.C. (<https://www.ncjrs.gov/pdffiles/phy-senv.pdf>).
- The 3E-RJ MODEL (2013). Final report. The 3E Model for a Restorative Justice Strategy in Europe. The geographic distribution of Restorative Justice in 11 European Countries and the configuration of an Effective - Economic - European Strategy Model for its further diffusion, European Commission, Specific Programme Criminal Justice, Thessaloniki & Brussels (<http://3e-rj-model.web.auth.gr>).
- The Telegraph (30 August 2001). «Blunkett seeks support for sentencing reform», by Philip Johnston (<http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1338920/Blunkett-seeks-support-for-sentencing-reform.html>).
- Tinsley, Y. & McDonald, E. (2011). From 'real rape' to real justice: Prosecuting rape in New Zealand, Victoria University Press, Wellington/NZ.
- Town of Mashpee, Massachusetts. Sex offender management empowering com-

- munities with knowledge (http://www.mashpeeema.gov/pages/MashpeeMA_Police/SexOffender/management).
- (UK) Ministry of Justice (9 January 2013). Transforming rehabilitation - Less crime, fewer victims, safer communities (<http://www.justice.gov.uk/news/press-releases/moj/transforming-rehabilitation-less-crime,-fewer-victims,-safer-communities>).
- U.S. Department of Justice - OJJDP (8 June 1995). Balanced and restorative justice, Program summary (<https://www.ncjrs.gov/pdffiles/bal.pdf>).
- Umbreit, M.S. (2001). *The handbook of victim-offender mediation*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Warren, J. with Fraser, L. (October 2009). *TeHurihanga Pilot: Evaluation report*, prepared for the Ministry of Justice. Centre for Research, Evaluation and Social Assessment (CRESA), Ministry of Justice, Wellington-New Zealand (<http://www.justice.govt.nz/publications/global-publications/t/te-hurihanga-pilot-evaluation-report/documents/Te%20Hurihanga%20Pilot%20Evaluation%20Report.pdf>).
- Wolsfeld, J. (1994). *Gefährlichkeitsprognose bei Straftätern*, Grin Verlag, Nordstedt.
- Young, R. & Hoyle, C. (2003). «New improved police led restorative justice? Action-research and the Thames Valley Police Initiative», in: *Restorative justice and criminal justice. Competing or reconcilable paradigms*, A. von Hirsch, et al. (eds.), Hart, Oxford/UK and Portland/USA, pp. 273-292.
- Zellerer, E. (1996). «Community-based justice and violence against women: Issues of gender and race», *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* 20/2, pp. 233-244.

Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος στην Ελλάδα στο πλαίσιο των Ν. 4037/2012 και 4042/2012

ΑΓΑΠΙΟΣ ΠΑΠΑΝΕΟΦΥΤΟΥ
Καθηγητής Ποινικού Δικαίου,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Αρχικά θα αναφερθούν οι διαστάσεις των περιβαλλοντικών κινδύνων που απειλούν τον πλανήτη (φαινόμενο του θερμοκηπίου-καταστροφή της στιβάδας του όζοντος-μεγέθυνση της μαζικής παραγωγής αποβλήτων-πυρηνικά ατυχήματα-ρύπανση υδάτινου όγκου της γης κ.ά.). Θα ακολουθήσει σύντομη αναφορά στο διεθνές και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Στη συνέχεια η μελέτη, αφού προηγηθεί μια συνοπτική αναφορά στην ιστορική εξέλιξη του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος στην Ελλάδα, θα επικεντρωθεί στην εξέταση του νέου θεσμικού πλαισίου ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος στη χώρα μας που ισχύει με τους Ν. 4037/2012 και 4042/2012. Τέλος, θα καταγραφούν τα συμπεράσματα της μελέτης.

1. Η μεγέθυνση των περιβαλλοντικών κινδύνων ως παράγωγο της επικράτησης του οικονομικού φιλελευθερισμού

Η κυρίαρχη θέση της οικονομικής εξουσίας σε όλο το φάσμα των σύγχρονων πολιτικοοικονομικών συσχετισμών που διαμορφώνουν τη νέα τάξη πραγμάτων λειτουργεί αποτρεπτικά για την ανάπτυξη νομοθετικών πρωτοβουλιών ικανών να ανταποκριθούν ουσιαστικά στις κοινωνικές αξιώσεις ενίσχυσης

της περιβαλλοντικής προστασίας. Και τούτο γιατί η πιεστική παρέμβαση του οικονομικού και τεχνοκρατικού κατεστημένου στα εμφανώς αποδυναμωμένα, ως προς τη διαμόρφωση αυτόνομης οικονομικής στρατηγικής, εθνικά κέντρα πολιτικής εξουσίας για την άρση των περιορισμών στην άσκηση της ιδιωτικής επιχειρηματικής πρωτοβουλίας εκδηλώνεται κατ' εξοχήν εκεί όπου εντοπίζονται οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις της επιχειρηματικής πολιτικής των πολυεθνικών οικονομικών κολοσσών.

Πιο συγκεκριμένα, η διαχείριση των προηγμένων τεχνολογιών στη βάση στενά κερδοσκοπικών κριτηρίων και η εντατική εκμετάλλευση, συχνά μέχρι ληλασίας, των παγκοσμίων αποθεμάτων σε φυσικούς και ενεργειακούς πόρους αποτελούν δύο από τους βασικότερους παράγοντες συσσώρευσης κεφαλαίων στο πεδίο των σύγχρονων τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων. Συνακόλουθα, οι πανίσχυρες κεφαλαιουχικές ενώσεις που ασκούν την επιχειρηματική τους δράση, λ.χ. στο κύκλωμα της παραγωγής ενέργειας,⁶¹⁴ στη βαριά βιομηχανία (παραγωγής αυτοκινήτων, χάλυβα κ.λπ.) και στη χημική βιομηχανία (φαρμακευτικά παρασκευάσματα, φυτοφάρμακα, καλλυντικά, απορρυπαντικά κ.α.) απαιτούν και κατά κανόνα επιβάλλουν τόσο την απεριόριστη χρήση των επιλεγόμενων ως λιγότερο δαπανηρών πρώτων υλών στις παραγωγικές τους λειτουργίες όσο και την ανεξέλεγκτη αξιοποίηση αυτών των τεχνολογικών μεθόδων για την επεξεργασία τους που επιτυγχάνουν με το μικρότερο κόστος την εκπλήρωση των οικονομικών τους στόχων. Έτσι μια σειρά περιβαλλοντικών κινδύνων με κλιμακούμενη διαρκώς ανοδικά τάση, μερικοί από τους οποίους προσέλαβαν τα τελευταία χρόνια μέγεθος πλανητικής απειλής, συναρτώνται άμεσα με την άρνηση των πολυεθνικών επιχειρήσεων που ελέγχουν ή διαχειρίζονται το παγκόσμιο κύκλωμα βιομηχανικής παραγωγής να περιορίσουν τη χρήση ρυπογόνων τεχνολογιών και να υιοθετήσουν φιλικές προς το περιβάλλον μεθόδους στις παραγωγικές τους δραστηριότητες.

Στις κορυφαίες θέσεις των σύγχρονων κινδύνων κατατάσσεται αναμφισβήτητα η περιβαλλοντική καταστροφή που συντελείται σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης και βαθμιαία μεγεθύνεται με τη μαζική παραγωγή αποβλήτων κάθε μορφής αλλά και με τη βιολογική απορύθμιση και ανατροπή της ισορροπίας των οικοσυστημάτων του πλανήτη μέσω της υπεράντλησης των υδάτινων αποθεμάτων, της εκτεταμένης αποδάσωσης, της αποστράγγισης λιμνών κ.λπ.

Στις περιβαλλοντικές απειλές πρώτου βαθμού υπάγεται και η παρατηρούμενη τις τελευταίες δεκαετίες αύξηση της θερμοκρασίας της γης που χαρακτηρίζεται ως «φαινόμενο του θερμοκηπίου» και οφείλεται στη δραματική αύξηση του διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα. Κύριος παράγων εμ-

614. Πετρέλαιο, φυσικό αέριο, κάρβουνο, λιγνίτης, πυρηνική ενέργεια κ.λπ.

φάνισης και εξέλιξης του «φαινομένου του θερμοκηπίου» είναι η χρήση τεράστιων ποσοτήτων ορυκτών καυσίμων στα κυκλώματα παραγωγής ενέργειας και στη λειτουργία της βιομηχανίας (δυλιστήρια πετρελαίου, βιομηχανίες επεξεργασίας προϊόντων πετρελαίου, μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, μεταλλουργική βιομηχανία, χημική και πυρηνική βιομηχανία κ.ά.).

Εξίσου απειλητικές είναι και οι «παράπλευρες» περιβαλλοντικές απώλειες που καταγράφονται με τα φαινόμενα της όξινης βροχής και της καταστροφής της στιβάδας του όζοντος στην ατμόσφαιρα.

Τέλος, άξιες ιδιαίτερης μνείας είναι και οι επιπτώσεις των εφαρμογών της πυρηνικής τεχνολογίας, οι οποίες δεν υστερούν σε μεγέθη ως προς την έκταση και ένταση των επώδυνων για τον άνθρωπο και το περιβάλλον συνεπειών τους. Το πολυσυζητημένο, λόγω του τεράστιου αριθμού των θυμάτων και των ανυπολόγιστων υλικών ζημιών, στον τομέα παραγωγής ενέργειας ατύχημα από τη βλάβη στον πυρηνικό αντιδραστήρα του Tschernobyl με αποτέλεσμα τη διαρροή τεράστιων ποσοτήτων ραδιενέργειας, ίχνη της οποίας εντοπίζονται ακόμη σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο, αποτελεί μόνο την κορυφή του παγόβουνου. Το πρόσφατο πυρηνικό ατύχημα (Μάρτιος 2011) στη Φουκουσίμα της Ιαπωνίας που εντάσσεται στην ανώτατη κλίμακα πυρηνικών συμβάντων, όπως αυτό του Tschernobyl, και δημιούργησε τεράστιες περιβαλλοντικές συνέπειες σε μεγάλη έκταση γύρω από την περιοχή αλλά και άμεσους κινδύνους για την υγεία και τη ζωή των κατοίκων της, επιβεβαιώνει τη διαρκή απειλή που ενεργοποιεί η κατασκευή πυρηνικών σταθμών παραγωγής ενέργειας με τα παρωχημένα μέτρα ασφάλειας που σήμερα εφαρμόζονται. Οι κίνδυνοι πυρηνικού ολοκαυτώματος από τους εκατοντάδες αντιδραστήρες που λειτουργούν σε όλο τον κόσμο είναι σήμερα ιδιαίτερα ορατοί.⁶¹⁵

2. Δίκαιο και ποινικό δίκαιο του περιβάλλοντος

Το περιβάλλον, είτε ως ενιαίο έννομο αγαθό με πολυδιάστατες λειτουργίες και αντίστοιχες επιφάνειες προσβολής είτε ως περιεκτικός όρος των επιμέρους και αυτοτελώς προστατευόμενων συστατικών του στοιχείων, κατατάσσεται

615. Περισσότεροι από 400 πυρηνικοί αντιδραστήρες λειτουργούν σήμερα σε διάφορες περιοχές του πλανήτη συνθέτοντας ένα εξοντωτικό δίκτυο βραδυφλεγούς αλλά εξοντωτικής, εν δυνάμει, απειλής για ολόκληρο τον κόσμο. Από αυτούς περίπου 150 είναι εγκατεστημένοι στην Ευρώπη. Μερικοί μάλιστα είναι ίδιου τύπου με αυτόν του Τσερνομπίλ ή και ακόμη παλαιότερης τεχνολογίας, όπως του Μποχουνίτσε της Τσεχίας, του Κοζλοντούι της Βουλγαρίας, του Γκράϊφσβαλντ της (πρώην Ανατολικής) Γερμανίας και ακόμη πέντε στρατιωτικών πυρηνικών αντιδραστήρων στη Νότια Καρολίνα και στο Χάνφορντ των ΗΠΑ.

στο εθνικό μας δίκαιο μεταξύ των κοινωνικών αγαθών κεφαλαιώδους σημασίας ιδίως μετά την ανάδειξη στο Σύνταγμα της Ελλάδος, ήδη από το 1975, της προστασίας του ως υποχρέωσης του κράτους.⁶¹⁶

Η εκπλήρωση της συνταγματικής επιταγής στη νομοθετική πρακτική προϋποθέτει όμως την ένταξη της περιβαλλοντικής προστασίας στις θεμελιώδεις κατευθυντήριες του κεντρικού σχεδιασμού της πολιτικής του κράτους. Ιδίως στην εποχή μας που και στον ελλαδικό χώρο εκδηλώνονται ήδη έντονα τα συμπτώματα της σοβαρής περιβαλλοντικής ρύπανσης και υποβάθμισης ενώ και σε γενικότερο επίπεδο η ανθρωπότητα γίνεται μάρτυρας της οικολογικής καταστροφής, η οποία συντελείται σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, η ανάδειξη της προστασίας του περιβάλλοντος σε πρόβλημα αιχμής του κράτους και του νομοθέτη αποκτά χαρακτηριστικά συλλογικού κοινωνικού αιτήματος.

Σε αντίθεση όμως με τις κοινωνικές προσδοκίες το κύριο βάρος του κρατικού ενδιαφέροντος είναι σταθερά προσανατολισμένο στην κατά προτεραιότητα κάλυψη των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης ενώ οι περιβαλλοντικές συνέπειες αυτής της πολιτικής απλά προσμετρούνται ως «αναπόφευκτο» τίμημα των συμφερόντων της ανάπτυξης. Έτσι, αντί της ποιοτικής βελτίωσης των συνθηκών ζωής αναδεικνύεται ως εθνικός στόχος άμεσης προτεραιότητας η αύξηση των μεγεθών, των ποσοτήτων και των μεριδίων στην οικονομία της αγοράς.

Ενόψει αυτών τόσο η κριτική επισκόπηση της ισχύουσας εθνικής νομοθεσίας για την προστασία του περιβάλλοντος οφείλει να έχει άξονα αναφοράς τα οικονομικοπολιτικά δεδομένα που επιβάλλουν τα όρια ανάπτυξης της νομοθετικής παρέμβασης. Με άλλα λόγια, η εξέταση και ο έλεγχος των συγκεκριμένων νομοθετικών επιλογών καθώς και η αναζήτηση αποτελεσματικότερων τρόπων προληπτικής και κατασταλτικής δράσης των δικαιικών κανόνων για την περιστολή των περιβαλλοντικών προσβολών εξαντλούν τα όριά τους, στο βαθμό που επιδιώκουν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του νομοθέτη, στα πλαίσια που είναι συμβατά με την κατεστημένη οικονομικοπολιτική δομή. Στη

---

616. Στο άρθρο 24 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος, μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, ορίζεται ότι «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας». Το γεγονός ότι το περιβάλλον προστατεύεται ευθέως από το Σύνταγμα με τη θέσπιση ειδικής υποχρέωσης του κράτους να μεριμνά για τη διαφύλαξή του, λαμβάνοντας τα απαραίτητα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα, αποδεικνύει την αναβάθμισή του στο σύστημα των προστατευόμενων κοινωνικών αξιών. Ταυτόχρονα, θεμελιώνει τη σαφή εντολή προς τον εθνικό νομοθέτη να ενεργοποιήσει τους δικαιικούς μηχανισμούς που διαθέτει προκειμένου να υλοποιήσει η πολιτεία στην πράξη τη συνταγματικά επιβεβλημένη επιταγή για την προστασία του περιβάλλοντος.

βάση αυτών των δεδομένων τόσο η κριτική προσέγγιση του ισχύοντος δικαίου του περιβάλλοντος όσο και οι όποιες προτάσεις μεταρρύθμισής του, για να παραμένουν σε ρεαλιστικά πλαίσια και να διεκδικούν την πιθανότητα θετικής ανταπόκρισης από τον νομοθέτη, οφείλουν να ακολουθήσουν την πεπατημένη οδό. Της αναζήτησης, δηλαδή, διορθωτικών και βελτιωτικών αλλαγών του εφαρμοζόμενου κανονιστικού συστήματος που θα είναι ικανές να συνεισφέρουν στην περιστολή σε στοιχειώδη και ανεκτά όρια των περιβαλλοντικών προσβολών, χωρίς να προκαλούν πολιτικό κόστος και ουσιαστικές τριβές με την αναπτυξιακή πολιτική και τις επιλογές της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας στο πεδίο των τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων.

Το ίδιο ισχύει κατ' επέκταση και για τις ποινικές διατάξεις που συγκροτούν το σύστημα ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος στο εθνικό μας δίκαιο. Το ποινικό δίκαιο, ως ειδικότερος δικαιοκός κλάδος, ακολουθεί με ανάλογους ρυθμούς τις εξελίξεις που καταγράφονται στη δομή του κοινωνικοπολιτικού συστήματος και επηρεάζουν τη λειτουργία των νομικών κανόνων. Κατά συνέπεια οι κυρίαρχες τάσεις, προτεραιότητες και επιλογές που συγκροτούν τα θεμελιώδη στοιχεία του σύγχρονου κράτους ενσωματώνονται στους αντεγκληματικούς του προσανατολισμούς μέσω της νομοθετικής λειτουργίας και αποτυπώνονται στους ποινικούς κανόνες. Και στο πεδίο, λοιπόν, της προστασίας του περιβάλλοντος, τα περιθώρια χρησιμοποίησης του ποινικού οπλοστασίου που παρέχει στο κράτος τα ισχυρότερα μέσα καταναγκασμού (τις ποινικές κυρώσεις) για την καταστολή των περιβαλλοντικών προσβολών στενεύουν σημαντικά, αφού η δραστική ανάπτυξη του συναντά τους φραγμούς που επιβάλλουν τα συμφέροντα της οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι δυνατότητες πλήρους αξιοποίησης της κατασταλτικής δυναμικής του ποινικού δικαίου για την ενίσχυση της περιβαλλοντικής προστασίας, σύμφωνα με τις παραπάνω επισημάνσεις, αντικειμενικά δεν υπάρχουν. Ωστόσο υπάρχει έδαφος για εκσυγχρονιστικού χαρακτήρα νομοθετικές παρεμβάσεις προκειμένου, τουλάχιστον, να συγκροτηθεί συστηματικά η λειτουργία των ποινικών κανόνων, να συμπληρωθούν τα νομοθετικά κενά, να απαλειφθούν οι αναχρονιστικές και ανακόλουθες ρυθμίσεις και να ελαχιστοποιηθούν τα σφάλματα και οι απρόσφορες, από πλευράς δικαιοπολιτικής, επιλογές.

3. Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος στην Ελλάδα

3.1 Η παλαιότερη νομοθεσία

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 δεν μπορούσε να γίνει λόγος στη χώρα

μας για συγκεκριμένο νομοθετικό καθεστώς προστασίας του περιβάλλοντος. Στο έως τότε ισχύον σχετικό κανονιστικό πλαίσιο εντοπίζονται βέβαια αρκετές ρυθμίσεις σε παλαιά και νεότερα νομοθετήματα που έστω ευκαιριακά ή αποσπασματικά συνδέονται με την προστασία περιβαλλοντικών αγαθών χωρίς όμως να μπορεί να γίνει λόγος για στοιχειώδη σχεδιασμό, αναπτυξιακές και χωροταξικές αρχές και συγκροτημένη δικαιοπολιτική των επιχειρούμενων παρεμβάσεων. Επιπλέον οι διαρκείς τροποποιήσεις αυτών των νομοθετημάτων, η εμπλοκή και διάσπαση αρμοδιοτήτων των διάφορων διοικητικών αρχών που είχαν την εποπτεία εφαρμογής τους προκαλούσαν σύγχυση στους διοικούμενους αλλά και στις ίδιες τις αρχές, όχι σπάνια δε και στους εφαρμοστές του δικαίου ως προς τις ισχύουσες σε κάθε περίπτωση διατάξεις.⁶¹⁷

Στα βασικά νομοθετήματα μέχρι και την περίοδο αυτή που έχουν σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος και παράλληλα περιέχουν ποινικές διατάξεις εντάσσεται ο Ν. ΔΚΣΤ'/1912 «Περί των όρων ιδρύσεως βιομηχανικών εργοστασίων», όπως συμπληρώθηκε και τροποποιήθηκε στη συνέχεια με τους νόμους 2943/1922 και 3214/1955. Οι ποινικές κυρώσεις του άρθρου 6 του παραπάνω νόμου αποτέλεσαν την ιστορική αφετηρία πρόσδεσης ποινικών κανόνων σε διοικητικά νομοθετήματα που περιέχουν ρυθμίσεις και περιβαλλοντικού χαρακτήρα. Ακολούθησε σειρά νόμων και διαταγμάτων με τα οποία εξαντλείται η συμβολή του ποινικού δικαίου στο «δίκαιο του περιβάλλοντος» αυτής της εποχής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Α.Ν. 2344/1940 «περί αιγιαλού και παραλίας» (ποινικές κυρώσεις στο άρθρο 24), ο Α.Ν. 2520/1940 «περί υγειονομικών διατάξεων», όπως τροποποιήθηκε στη συνέχεια (ποινικές κυρώσεις στα άρθρα 3 και 9), ο Α.Ν. 966/1946 «περί τροποποίησης διατάξεων του Α.Ν. της 3.6.1935 «περί ιδρύσεως και επεκτάσεως βιομηχανιών» (ποινικές κυρώσεις στο άρθρο 1), ο Ν. 4481/1965 «περί αδειών εγκαταστάσεως κ.λπ. βιομηχανιών και βιοτεχνιών» (ποινικές κυρώσεις στο άρ. 3), το Ν.Δ. 86/1969 «Δασικός Κώδιξ», το οποίο υπέστη αλλεπάλληλες τροποποιήσεις (ποινικές κυρώσεις στα άρ. 268, 280, 282, 286, 287 και 288), το Ν.Δ. 420/1970 «Αλιευτικός Κώδιξ» (ποινικές κυρώσεις στα άρθρα 4-8, 17, 18, 20, 137-145 και 147), το Ν.Δ. 854/1971 «περί των όρων ιδρύσεως και λειτουργίας πυρηνικών εγκαταστάσεων» (ποινικές κυρώσεις στο άρθρο 6) και το Ν.Δ. 181/1974 «περί προστασίας εξ ιοντιζουσών ακτινοβολιών» (ποινικές κυρώσεις στο άρθρο 8).

Άξιο ιδιαίτερης μνείας είναι το γεγονός ότι στα νομοθετήματα αυτά δεν γίνεται καμία αναφορά στην προστασία του περιβάλλοντος ούτε και με τη μορφή γενικότερου κινήτρου μεταξύ αυτών που ώθησαν το νομοθέτη στη θέσπισή

617. Για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα δικαστήρια της ουσίας βλ. το παράδειγμα που αναφέρει ο Δεοβέντζας, «Η ρύπανσις του περιβάλλοντος και η ποινική της αντιμετώπιση», Ποινικά Χρονικά ΚΖ' (1977), σελ. 623.

τους. Με άλλα λόγια στο πλέγμα των κανόνων τους που καταγράφεται η παρέμβαση του κράτους της περιόδου αυτής σε ποικίλες επαγγελματικές, τεχνικές κ.λπ. δραστηριότητες η προστασία του περιβάλλοντος δεν εμφανίζεται ως νομοθετικός στόχος. Οι σχετικές διοικητικές ρυθμίσεις και οι κυρώσεις που τις πλαισιώναν απέβλεπαν είτε στον περιορισμό των κινδύνων ζωής και υγείας καθώς και των δυσμενών επιδράσεων (θόρυβος-μολύνσεις) για περζοίκους και εργαζόμενους από τη λειτουργία εργοστασίων, βιοτεχνιών και άλλων εγκαταστάσεων είτε στην προστασία της δημόσιας υγείας (λ.χ. οι υγειονομικές διατάξεις) είτε τέλος στην προστασία της περιουσίας του δημοσίου και του φυσικού πλούτου της χώρας (δασιικός-αλιευτικός κώδικας). Κατά συνέπεια οι προβλεπόμενες ποινικές κυρώσεις, σε συστοιχία με το περιεχόμενο των νομικών κανόνων και την εκπερασμένη βούληση του νομοθέτη, υπηρετούσαν πρωτογενώς την προστασία άλλων αγαθών (ζωή, υγεία, δασιικό πλούτο της χώρας) και δευτερογενώς - εκ των πραγμάτων λόγω της φυσικής σύνδεσης των σχετικών ρυθμίσεων - την προστασία του περιβάλλοντος. Το τελευταίο όχι μόνο δεν απολάμβανε αυτοτελούς έννομης προστασίας αλλά δεν περιλαμβανόταν ούτε στις πλευρικές παραμέτρους της νομοθετικής μέριμνας.

Η νομολογία της περιόδου αυτής απλά ακολουθεί. Χωρίς ερείσματα στοιχειώδους οικολογικού προσανατολισμού από την πλευρά της νομοθετικής σκέψης τα ποινικά δικαστήρια αποσυνδέουν την εφαρμογή των παραπάνω νομοθετημάτων από την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών. Έτσι αναγνωρίζουν στις ρυθμίσεις τους ως αντικείμενα έννομης προστασίας την κοινή ασφάλεια, την υγεία των εργαζομένων και τη δημόσια υγεία (λ.χ. στις υγειονομικές διατάξεις και στους κανόνες για τη λειτουργία των βιομηχανικών και βιοτεχνικών εγκαταστάσεων)⁶¹⁸ ή το φυσικό εθνικό πλούτο της χώρας και την περιουσία του δημοσίου (στα σχετικά με τα δάση, την αλιεία κ.λπ. νομοθετήματα).⁶¹⁹

Όσον αφορά τις τυποποιούμενες αξιόποινες συμπεριφορές κυριαρχούν τα εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης. Το βάρος, δηλαδή, της ποινικής καταστολής στα προαναφερθέντα νομοθετήματα επικεντρώνεται στην πρόληψη με την απλουστευτική διαδικασία εγκληματοποίησης της μη συμμόρφωσης στις διοικητικές διατάξεις (όρους, περιορισμούς, μέτρα, απαγορεύσεις) που απο-

618. Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 790/72, 361/73, Ποινικά Χρονικά ΚΓ' (1973), σελ. 47, 552, ΑΠ 345/74, Ποινικά Χρονικά ΚΔ' (1974), σελ. 650, ΑΠ 606/75, 207/76, Ποινικά Χρονικά ΚΣΤ' (1976), σελ. 35, 641, ΑΠ 552/77, Ποινικά Χρονικά ΚΖ (1977), σελ. 855, ΑΠ 306/79, Ποινικά Χρονικά ΚΘ' (1979), σελ. 493, ΑΠ 1386/84, Ποινικά Χρονικά ΛΕ' (1985), σελ. 385.

619. Βλ. ΑΠ 1073/72, Ποινικά Χρονικά ΚΓ' (1973), σελ. 265, ΑΠ 731/75, Ποινικά Χρονικά ΚΣΤ' (1976), σελ. 130, ΑΠ 130/81, Ποινικά Χρονικά ΛΑ' (1981), σελ. 488, ΑΠ 1661/82, 60/83, 713/83, Ποινικά Χρονικά ΛΓ' (1983), σελ. 612, 701, 932, ΑΠ 1309/83, Ποινικά Χρονικά ΛΔ' (1984), σελ. 215, ΠλημΓρεβ 408/83, Ποινικά Χρονικά ΛΔ' (1984), σελ. 626, ΑΠ 308/84, Ποινικά Χρονικά ΛΔ' (1984), σελ. 815.

βλέπουν στην οριοθέτηση της επιτρεπτής άσκησης κινδυνωδών τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων.

3.2 Η σύγχρονη νομοθεσία

Στα βασικά νομοθετήματα που καθορίζουν τη σύγχρονη πορεία του δικαίου του περιβάλλοντος στη χώρα μας, πέραν του βασικού θεσμικού πλαισίου που τέθηκε σε ισχύ με το Ν. 1650/1986,⁶²⁰ η ποινικού χαρακτήρα προστασία ενσωματώνεται, κατά κανόνα συστηματικά, στο εκάστοτε προβλεπόμενο κυρωτικό πλαίσιο των σχετικών ρυθμίσεων. Ποινικές διατάξεις περιέχονται στο βασικό έως και σήμερα νομοθέτημα για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος τον Ν. 743/1977 «Περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων», και ειδικότερα στο άρθρο 13,⁶²¹ στον Ν. 721/1977 «Περί εγκρίσεως, κυκλοφορίας και ελέγχου των γεωργικών φαρμάκων ως και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» (άρθρο 31), ο Ν. 998/1979 «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας» (άρθρο 68 επ.)⁶²² και ακόμη στους νόμους 1515/1985 «Ρυθμιστικό σχέδιο και πρόγραμμα προστασίας περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας» και 1561/1985 «Ρυθμιστικό σχέδιο και πρόγραμμα προστασίας περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης και άλλες διατάξεις». Στα δύο αυτά νομοθετήματα και μόνο για την παράβαση των άρθρων 11 και 12 τόσο του Ν. 1515 όσο και του Ν. 1561, προβλέπονται οι ποινικές κυρώσεις του Ν. 1650/1986 μετά τη θέση σε ισχύ του τελευταίου. Παράλληλα ποινικές διατάξεις προβλέπονται και σε αρκετούς άλλους νόμους που εξειδικεύουν το πολυδιάστατο νομικό πλαίσιο της εθνικής πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος.⁶²³

620. Σε ότι αφορά τον Ν. 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος» και την μετέπειτα τροποποίησή του από τον Ν. 4042/2012 θα γίνει ειδική αναφορά λίγο παρακάτω.

621. Στο άρθρο 13 του ανωτέρω νόμου προβλέπονται δύο βασικά εγκλήματα βλάβης: η εκ προθέσεως (παρ. 1α-i) και η εξ αμελείας (παρ. 1α-ii) σοβαρή ρύπανση του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Παράλληλα προβλέπεται και η διακεκομμένη παραλλαγή της σοβαρής ρύπανσης από την οποία μπορεί να προκύψει κίνδυνος ζημιάς ή βλάβης σε πρόσωπα ή πράγματα στην παρ. 1α-i εδαφ. β'. Βλ. ειδικότερα Μοροζίνη, Ι., Περιβάλλον ΙΙΙ, στο: Σ.Κ. Παύλου & Θ.Π. Σάμιου (έκδ. επμ.), *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2012, σελ. 1 επ., Δημητράτο, Ν., «Το πρόβλημα των ποινικών κυρώσεων για τη θαλάσσια ρύπανση», *ΠοινΧρ ΝΔ* (2004), σελ. 1062 επ., Αναγνωστόπουλο, Η., «Η ποινική προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος» στο: *Ποινική Προστασία του Περιβάλλοντος, Πρακτικά του Ε' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου*, 1996, σελ. 82 επ.

622. Βλ. αναλυτικά Παπανεοφύτου, Α., *Ποινικό Δίκαιο. Κράτος και τεχνολογικοί κίνδυνοι*, τ. Α', 1997, σελ. 246 επ.

623. Όπως οι Ν. 855/1978 και 1147/1981 που κυρώνουν διεθνείς συμβάσεις (Βαρκελώνης,

3.2.1 Ο Ν. 1650/1986

Ο Ν. 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος» θεσπίστηκε για να προσφέρει, σύμφωνα με τις νομοθετικές εξαγγελίες, ένα συνολικό και αποτελεσματικό θεσμικό πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος ικανό να αντεπεξέλθει στις αυξημένες κοινωνικές αξιώσεις άμεσης και δραστηρικής παρέμβασης της πολιτείας στο κρίσιμο αυτό πεδίο. Πρόκειται για ένα αρκετά εκτενές νομοθέτημα αποτελούμενο από 33 άρθρα. Στις γραμμές του συμπυκνώνει τις θεμελιώδεις αρχές, τους σκοπούς και τις κατευθύνσεις της εθνικής μας περιβαλλοντικής πολιτικής. Περαιτέρω, κατοχυρώνει θεσμικά τις κύριες προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη λειτουργία των επικίνδυνων για το περιβάλλον έργων και δραστηριοτήτων και συγκροτεί το βασικό κανονιστικό καθεστώς αναφορικά με τα μέτρα και τους περιορισμούς για την αποτροπή της ρύπανσης και υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Τέλος, σε γενικότερο επίπεδο, συγκροτεί συστηματικά το δικαιϊκό πλαίσιο διασφάλισης και βελτίωσης των περιβαλλοντικών όρων αλλά και αποκατάστασης των διαπιστούμενων ζημιών. Εκ των πραγμάτων λοιπόν αποτελεί τη θεσμική βάση όλου του οικοδομήματος του ισχύοντος δικαίου του περιβάλλοντος.

Όσον αφορά στις ποινικές διατάξεις του Ν. 1650/1986 που προβλέπονται στο άρθρο 28, λόγω των ριζοσπαστικών αλλαγών που υπέστησαν από τον Ν. 4042/2012, θα εξεταστούν στο πλαίσιο των τροποποιήσεων που εισήγαγε ο Ν. 4042/2012.⁶²⁴

3.2.2 Ο Ν. 4042/2012

Σαρωτικές αλλαγές στο σύστημα της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος επέφερε ο Ν. 4042/2012 «Ποινική προστασία του περιβάλλοντος - Εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/99/ΕΚ - Πλαίσιο παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων - Εναρμόνιση με την οδηγία 2008/98/ΕΚ - Ρύθμιση θεμάτων Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής» που τροποποιεί στο με-

---

Λονδίνου κ.α.) για τη ρύπανση της θάλασσας (οι ποινικές κυρώσεις είναι ίδιες με αυτές που προβλέπονται στο άρθρο 13 του Ν. 743/1977), ο Ν. 1327/1983 για την αντιμετώπιση εκτάκτων επεισοδίων ρύπανσης του περιβάλλοντος (ποινικές κυρώσεις στην παρ. 4 του άρθρου 3), ο Ν. 1565/1985 για τα λιπάσματα (ποινικές κυρώσεις στο άρθρο 11), ο Ν. 1740/1987 για την προστασία κοραλλιογενών σχηματισμών κ.λπ. (ποινικές κυρώσεις στο άρθρο 2, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 8, παρ. 2 και 3 του Ν. 2040/1992) κ.ά.

624. Για τις ποινικές διατάξεις του άρθρου 28 του Ν. 1650/1986 με την αρχική διατύπωσή τους και τις σχετικές παρατηρήσεις, βλ. Παπανοφεύτου, Ποινικό Δίκαιο, 1997, ό.π., σελ. 255 επ.

γαλύτερο μέρος τους τις ποινικές διατάξεις του άρθρου 28 του Ν. 1650/1986. Όπως επισημαίνεται στην Αιτιολογική Έκθεση του νόμου, στην ενότητα Α εμπεριέχονται οι διατάξεις μεταφοράς στην ελληνική έννομη τάξη της Οδηγίας 2008/99/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17ης Νοεμβρίου 2008 «σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου», ενώ στην ενότητα Β ενσωματώνεται στο εθνικό μας δίκαιο η Οδηγία πλαίσιο 2008/98/ΕΚ «για τα απόβλητα» του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Νοεμβρίου 2008.⁶²⁵

Βασικός σκοπός του νόμου, σύμφωνα με το άρθρο 1, είναι η θέσπιση αποτρεπτικών, αποτελεσματικών και αναλογικών κυρώσεων, μέσω του ποινικού δικαίου, «για τις περιπτώσεις που προκαλείται ή ενδέχεται να προκληθεί ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, με σκοπό τη διασφάλιση της αποτελεσματικής ποινικής προστασίας του».

Στα βασικά χαρακτηριστικά των τροποποιήσεων που εισάγει ο νέος νόμος περιλαμβάνονται αφενός οι αυστηρότερες ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και αφετέρου η διεύρυνση των αξιόποινων παραβατικών συμπεριφορών. Παράλληλα εισάγονται και άλλες τροποποιήσεις που ενισχύουν την κατασταλτική αντίδραση στα περιβαλλοντικά εγκλήματα τόσο από πλευράς ουσιαστικού (π.χ. ένταξη των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος σε αυτά της εγκληματικής οργάνωσης του άρθρου 187 ΠΚ) όσο και από πλευράς δικονομικού δικαίου (π.χ. επέκταση της δυνατότητας αξιοποίησης των ανακριτικών πράξεων του άρθρου 253Α του ΚΠΔ και στις κακουρηγηματικού χαρακτήρα πράξεις του τροποποιηθέντος άρθρου 28 του Ν. 1650/1986).

Ειδικότερα αξίζει επισημάνσης η τροποποίηση που εισάγει ο Ν. 4042/2012 σε ότι αφορά τα φυσικά πρόσωπα, στα οποία αναγνωρίζεται ιδιαίτερη νομική υποχρέωση. Η νέα νομοθετική διατύπωση του άρθρου 7 παρ. 4 διευρύνει ουσιαστικά τον κύκλο των υπόλογων φυσικών προσώπων, στα οποία απονέμεται ιδιαίτερη νομική υποχρέωση τήρησης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στο πλαίσιο της δραστηριότητας νομικών προσώπων. Συγκεκριμένα, επεκτείνεται πλέον σε κάθε φυσικό πρόσωπο που κατέχει «ιθύνουσα θέση» σε νομικό πρόσωπο, πέραν αυτών που αναφέρονται ειδικά (πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, εντεταλμένοι ή διευθύνοντες σύμβουλοι κ.ά.).⁶²⁶

Περαιτέρω, εκτός από την υιοθέτηση ενός αρκετά αυστηρότερου πλαισίου ποινικών κυρώσεων (που στις βαρύτερες περιπτώσεις γίνεται κακουρηγηματικής μορφής) γίνεται ευθέως αντιληπτή η πρόθεση του νομοθέτη πρόσθετης

625. Βλ. σελ. 1 και 3 της Αιτιολογικής Έκθεσης.

626. Για τον ορισμό της έννοιας «ιθύνουσα θέση», βλ. άρθρο 4 παρ. 2 Ν. 4042/2012.

ενίσχυσης της αυτονόμησης του περιβάλλοντος ως ποινικά προστατευόμενου εννόμου αγαθού με την αποσύνδεση της ποινικής ευθύνης, ακόμη και στις αναβαθμιζόμενες σε κακουργήματα περιβαλλοντικές βλάβες, από την πρόκληση κινδύνου ή βλάβης σε άνθρωπο.

Συγκεκριμένα, το βασικό έγκλημα της πρόκλησης ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος τιμωρείται πλέον με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους ή και χρηματική ποινή (άρθρο 7 παρ. 2 του Ν. 4042/2012) αντί της προηγούμενης αντίστοιχης διάταξης του άρθρου 28 παρ. 1 εδάφ. α) που πρόβλεπε ποινή φυλάκισης από τρεις μήνες έως δύο έτη και χρηματική ποινή.

Στην παρ. 1 του άρθρου 28 του Ν. 1650/1986, όπως αντικαταστάθηκε από την παρ. 1 του άρθρου 7 του Ν. 4042/2012, προβλέπεται ποινή φυλάκισης έως δύο ετών ή και χρηματική ποινή σε όποιον ασκεί δραστηριότητα ή επιχείρηση, χωρίς την απαιτούμενη, σύμφωνα τις διατάξεις του νόμου αυτού, άδεια ή έγκριση ή υπερβαίνει τα όρια της άδειας ή έγκρισης που του έχει χορηγηθεί και υποβαθμίζει το περιβάλλον.

Με το άρθρο 7 παρ. 3 εδάφ. (α) του Ν. 4042/ 2012 αντικαθίσταται η παρ. 3 του άρθρου 28 του Ν. 1650/1986 και προστίθεται ως επιβαρυντική περίπτωση η πρόκληση ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος με σκοπό τον προσπορισμό οικονομικού οφέλους (φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών ή και χρηματική ποινή), ενώ στο εδάφ. β' αποκτά κακουργηματικό χαρακτήρα (κάθειρξη έως δέκα έτη) η τέλεση του εγκλήματος με συνολικό οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος που υπερβαίνει τις 73.000 ευρώ ή όταν πρόκειται για πρόσωπο που διαπράττει περιβαλλοντικά εγκλήματα κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια και το όφελος υπερβαίνει τα 15.000 ευρώ.

Περαιτέρω, στο εδάφ. γ' του άρθρου 7 παρ. 3 ποινικοποιείται η πρόκληση κινδύνου σοβαρής ή ευρείας ρύπανσης ή υποβάθμισης ή οικολογικής και περιβαλλοντικής διατάραξης ή καταστροφής. Έτσι, ο νομοθέτης δείχνει συνεπής αφενός με την αξίωση ενίσχυσης της προληπτικής αντίδρασης του ποινικού δικαίου εκεί όπου η περιβαλλοντική βλάβη δημιουργεί κίνδυνο σοβαρής οικολογικής καταστροφής, και δημιουργεί αφετέρου ένα αναγκαίο σκαλοπάτι διαβάθμισης του εγκληματικού αδίκου (πλημμέλημα) προκειμένου να θεμελιώσει την ποινική καταστολή σε βαθμό κακουργήματος στο εδάφ. ε' μορφών ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος που έχουν ως επακόλουθο τη σοβαρή ή ευρεία ρύπανση ή υποβάθμιση/οικολογική και περιβαλλοντική διατάραξη.

Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι τροποποιούνται επί το αυστηρότερο, και μάλιστα αποκτούν κακουργηματικό χαρακτήρα, οι περιπτώσεις δημιουργίας κινδύνου θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης σε άνθρωπο ή έμβρυο εξαιτίας ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος (άρθρο 7 παρ. 3 εδάφ.

δ'), ενώ αναλογικά αυστηρότερη γίνεται και η επέλευση του αποτελέσματος (πρόκληση θανάτου σε έμβρυο ή άνθρωπο ή βαριάς σωματικής βλάβης σε νεογνό ή άνθρωπο (άρθρο 7 παρ. 3 εδάφ. ε').

Συμπληρωματικά τώρα μπορούν να αναφερθούν και κάποιες άλλες τροποποιήσεις που επέφερε ο Ν. 4042/2012, οι οποίες επιβεβαιώνουν περαιτέρω την αναβάθμιση του ενδιαφέροντος του ποινικού νομοθέτη στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας:

Με το άρθρο 8 του ανωτέρω νόμου προστίθενται στα εγκλήματα που προβλέπονται στο άρθρο 187 ΠΚ (εγκληματική οργάνωση) και τα κακουργήματα της νομοθεσίας για την προστασία του περιβάλλοντος, ενώ εντάσσονται στις περιπτώσεις νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και αυτές που προβλέπονται και τιμωρούνται από τις διατάξεις του άρθρου 28 παρ. 3 εδάφ. α'. Επιπλέον προστίθεται στα κακουργήματα του άρθρου 4 παρ. 1 του Ν. 2225/1994 «Για την προστασία της ελευθερίας της ανταπόκρισης και επικοινωνίας και άλλες διατάξεις», στα οποία είναι επιτρεπτή η άρση του απορρήτου για τη διακρίβωσή τους, και αυτά που προβλέπονται στο άρθρο 28 του Ν. 1650/1986.

3.2.3 Ο Ν. 4037/2012

Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος εμπλουτίζεται περαιτέρω με τον Ν. 4037/2012 που θεσπίζει ειδικές ποινικές διατάξεις για τη ρύπανση από πλοία.⁶²⁷

Με τις διατάξεις του νομοθετήματος αυτού εναρμονίζεται το εθνικό μας δίκαιο προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2005/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 7ης Σεπτεμβρίου 2005 σχετικά με τη ρύπανση από πλοία και τη θέσπιση κυρώσεων, περιλαμβανομένων και των ποινικών κυρώσεων, για αδικήματα ρύπανσης (L 255), που τροποποιήθηκε στη συνέχεια με την Οδηγία 2009/123/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Οκτωβρίου 2009 (L 280).

Με τον Ν. 4037/2012 θεσπίζονται, όπως δηλώνεται στο άρθρο 1, αποτρεπτικές, αποτελεσματικές και αναλογικές ποινικές και διοικητικές κυρώσεις, όταν προκαλείται ή ενδέχεται να προκληθεί ρύπανση ή υποβάθμιση του θα-

627. Ν. 4037/2012 «Για την προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2005/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 7ης Σεπτεμβρίου 2005 σχετικά με τη ρύπανση από τα πλοία και τη θέσπιση κυρώσεων, περιλαμβανομένων των ποινικών κυρώσεων, για αδικήματα ρύπανσης (L255), η οποία τροποποιήθηκε με την οδηγία 2009/123/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Οκτωβρίου 2009 (L 280) και άλλες διατάξεις.»

λασσίου περιβάλλοντος, με σκοπό, όπως επισημαίνεται στο ίδιο άρθρο, να διασφαλιστεί η αποτελεσματική ποινική προστασία του.

Πρόκειται για ένα νομοθέτημα με διευρυμένη ισχύ των ποινικών διατάξεων του αφού, σύμφωνα με το άρθρο 3 του νόμου, εφαρμόζονται σε όλες τις πράξεις ρύπανσης από πλοία, είτε αυτές τελούνται στα εσωτερικά ύδατα κράτους-μέλους, είτε στα στενά που χρησιμοποιούνται για τη διεθνή ναυσιπλοΐα, είτε στην ανοικτή θάλασσα. Με άλλα λόγια, τα εγκλήματα αυτά αποκτούν χαρακτηριστήρα διεθνών εγκλημάτων.⁶²⁸

Οι ποινικές διατάξεις του νόμου περιλαμβάνονται στο άρθρο 6, με τίτλο «Ποινικά αδικήματα», που αποτελούν εισαγόμενες από την Οδηγία ποινικές υποστάσεις. Πρόκειται για ένα ειδικό νομικό καθεστώς, σε σύγκριση με το ν. 743/1977 «περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» και τον Ν. 1650/1986, το οποίο ρυθμίζει αποκλειστικά τις προσβολές του θαλασσίου περιβάλλοντος μόνο από τις απορρίψεις συγκεκριμένων ρυπογόνων ουσιών από πλοία. Κατά συνέπεια, οι θεσπιζόμενες ρυθμίσεις, ως ειδικές, υπερισχύουν κάθε άλλης διάταξης και ιδίως των διατάξεων του Ν. 743/1977 και του Ν. 1650/1986, οι οποίες τότε μόνο εφαρμόζονται όταν οι διατάξεις του άρθρου 6 του Ν. 4037/2012 δεν ευρίσκουν έδαφος εφαρμογής.⁶²⁹

Ειδικότερα, στο άρθρο 6 του Ν. 4037/2012 τιμωρείται τόσο η εκ δόλου όσο και η εξ αμελείας πρόκληση θαλάσσιας ρύπανσης. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος δεν αρκεί η απόρριψη ρυπογόνων ουσιών από πλοίο. Απαιτείται η απόρριψη να προκαλεί υποβάθμιση της ποιότητας του θαλάσσιου ύδατος.⁶³⁰

Σε ότι αφορά τα νομοτυπικά χαρακτηριστικά των αξιόποινων πράξεων, προβλέπεται το βασικό έγκλημα (άρθρο 6, παρ. 1 περ. β) της από πρόθεση υποβάθμισης του θαλάσσιου ύδατος (ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή) και η διακεκρωμένη μορφή του (άρθρο 6, παρ. 1 περ. α) το οποίο αναβαθμίζεται σε κακούργημα (ποινή κάθειρξης μέχρι δέκα ετών και χρηματική ποινή) αν, εξαιτίας της σοβαρότητας της υποβάθμισης, δημιουργείται κίνδυνος θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης ή ευρεία οικολογι-

628. Βλ. στην Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4037/2012, σελ. 1, όπου ως «γνήσια διεθνή εγκλήματα» χαρακτηρίζει τις πράξεις ρύπανσης, με βάση το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2005/35/EK, και Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε., Ποινική καταστολή της θαλάσσιας ρύπανσης: η μεταφορά της Οδηγίας 2005/35/EK στο Ελληνικό δίκαιο, www.nomosphysis.org.gr 2009, υπό 2α. Έτσι και ο Μοροζίνης, Περιβάλλον III, 2012, ό.π., σελ. 41-42.

629. Βλ. σελ. 2 της Αιτιολογικής Έκθεσης.

630. Έχουμε να κάνουμε επομένως με ένα έγκλημα αποτελέσματος. Έτσι και ο Μοροζίνης, Περιβάλλον III, 2012, ό.π., σελ. 31.

κή διατάραξη ή καταστροφή). Παράλληλα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, προβλέπεται και η εξ αμελείας ποινική ευθύνη τόσο για το βασικό έγκλημα όσο και για τη διακεκομμένη μορφή του.

Ακόμη ειδικής μνείας αξίζει η προβλεπόμενη στο άρθρο 6 παρ. 3 του εν λόγω νόμου ποινικοποίηση των επαναλαμβανόμενων μικρής σημασίας απορρίψεων, οι οποίες, όχι μεμονωμένα αλλά σε συνδυασμό μεταξύ τους συνολικά αξιολογούμενες, καταλήγουν σε υποβάθμιση της ποιότητας του θαλάσσιου ύδατος, ενώ στην παρ. 4 η ποινική ευθύνη επεκτείνεται και στις περιπτώσεις τέλεσής τους από αμέλεια. Η διάταξη αυτή που μεταφέρθηκε από το άρθρο 5α παρ. 3 της Οδηγίας 2009/123/EK στο άρθρο 6 παρ. 3 του Ν. 4037/2012 στοχεύει, σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Σχεδίου Νομοθετικού Ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 20/2/2009,⁶³¹ στο «να αποτραπούν μερικοί υπεύθυνοι των θαλασσιών μεταφορών, οι οποίοι στην πράξη προτιμούν να πραγματοποιούν μια παράνομη δραστηριότητα ρύπανσης, επειδή τελικά αποδεικνύεται φθηνότερη η καταβολή διοικητικής κύρωσης από τη συμμόρφωση προς την σχετική νομοθεσία... Με τις συμπεριφορές αυτές, που είναι πολύ συχνές, η παλαιά αρχή του ο 'ρυπαίνων πληρώνει' μετετράπη σε 'πληρώνω για να ρυπαίνω'». Απαιτείται όμως τοπική και χρονική ενότητα των επιμέρους απορρίψεων, από τον ίδιο δράστη φυσικά χωρίς όμως να είναι απαραίτητη προϋπόθεση η ύπαρξη ενότητας δόλου, παρά μόνο για τις υπαγόμενες στην παρ. 3 περιπτώσεις,⁶³² αφού στην παρ. 4 τιμωρούνται οι υπαίτιοι της πράξεως της παρ. 3 και για την εξ αμελείας πρόκληση της υποβάθμισης με αυτό τον τρόπο.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι διατάξεις του Ν. 4037/2012 θεσπίζουν ένα ειδικό νομοθετικό καθεστώς σε σχέση με εκείνο του Ν. 743/1977 «Περί προστασίας του περιβάλλοντος και άλλων συναφών θεμάτων» αλλά και αυτό του Ν. 1650/1986 και τούτο γιατί ο Ν. 4037/2012 υιοθετεί τις ειδικές ρυθμίσεις της Οδηγίας 2009/2012 που προβλέπουν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κυρώσεων για προσδιοριζόμενες ειδικά σε αυτήν απορρίψεις συγκεκριμένων ρυπογόνων ουσιών από πλοία και έχουν αποκλειστική εφαρμογή σε προσβολές του θαλάσσιου περιβάλλοντος μόνο από αυτές τις ουσίες. Κατά συνέπεια, υπερισχύουν κάθε άλλης σχετικής διάταξης και ιδίως αυτών του Ν. 743/1977 και του Ν. 1650/1986, εκτός και αν οι διατάξεις των νομοθετημάτων αυτών καλύπτουν περιπτώσεις που δεν ρυθμίζονται από το Ν. 4037/2012.⁶³³

631. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ποινική καταστολή της θαλάσσιας ρύπανσης, 2009, ό.π., υπό 2β.

632. Βλ. και Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2009, ό.π.

633. Βλ. και Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4037/2012 σελ. 2, όπου ρητά αναφέρεται ότι: «Οι προτεινόμενες με το σχέδιο νόμου ρυθμίσεις, αποτελούν ένα ειδικό νομικό καθεστώς, διακρι-

4. Συμπεράσματα

Οι νομοθετικές μεταβολές που επιφέρουν οι ποινικές διατάξεις του Ν. 4037/2012 και ιδίως του Ν. 4042/2012 αναμφισβήτητα αποτελούν θετικό δείγμα γραφής για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της περιβαλλοντικής προστασίας. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί ότι αυτή η θετική νομοθετική εξέλιξη συνδέεται με την υποχρέωση συμμόρφωσης της χώρας προς τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πέραν όμως αυτού, είναι εμφανές ότι υπάρχουν ουσιαστικές δυνατότητες αξιοποίησης του υπάρχοντος ποινικού οπλοστασίου για την αναβάθμιση της προστασίας του περιβάλλοντος στην Ελλάδα. Στο βαθμό που θα ενεργοποιηθεί αποτελεσματικά και ο διοικητικός μηχανισμός του κράτους για τον έλεγχο της περιβαλλοντικής παραβατικότητας θα μπορούμε να ελπίζουμε ότι σταδιακά είναι δυνατή η ουσιαστική βελτίωση του συστήματος της περιβαλλοντικής προστασίας στη χώρα μας.

Ασφαλώς δεν αρκεί μόνο η ενεργοποίηση του ποινικού δικαίου για τη βελτίωση της παρεχόμενης προστασίας στα περιβαλλοντικά αγαθά. Ιδιαίτερη βαρύτητα για την επίτευξη αυτού του στόχου αποκτά η διαμόρφωση οικολογικής συνείδησης σε ευρύτερα λαϊκά στρώματα αλλά και στην εκάστοτε πολιτική εξουσία στη βάση της διαχρονικής γνώσης ότι το περιβάλλον δεν είναι μόνο ένα αγαθό ύψιστης κοινωνικής σημασίας, αλλά ότι αποτελεί θεμελιώδη όρο διατήρησης της ζωής στον πλανήτη.

νόμοιο από εκείνο του Ν. 743/1977, του οποίου οι διατάξεις έχουν κωδικοποιηθεί με το Π.Δ. 55/1998 και εκείνο του Ν. 1650/1986... «Οι προτεινόμενες ρυθμίσεις, ως ειδικές, υπερισχύουν κάθε άλλης διάταξης και ιδίως των διατάξεων του Ν. 743/1977 και του Ν. 1650/1986, οι οποίες εφαρμόζονται στο μέτρο που εκείνες (προτεινόμενες ρυθμίσεις) δεν ευρίσκουν έδαφος εφαρμογής».

Η εξέλιξη του ελληνικού (ποινικού) δικαίου ανηλίκων

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΙΤΣΕΛΑ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογίας - Σωφρονιστικής,
Νομική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Η παρούσα συμβολή ασχολείται με τη βαθμιαία εναρμόνιση του ελληνικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους με τις θεμελιώδεις δεσμευτικής ισχύος διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και τα ευρωπαϊκά και διεθνή μη δεσμευτικού χαρακτήρα κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους, στις αρχές του 21ου αιώνα. Παρουσιάζονται οι παρατηρήσεις και οι συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναφορικά με την προστασία και προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους και οι αλλαγές που επήλθαν στις διατάξεις του ουσιαστικού και του δικονομικού ποινικού δικαίου ανηλίκων σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Ο νομοθέτης μελέτησε σε βάθος τις παρατηρήσεις και συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, προκειμένου να προσαρμόσει το εσωτερικό δίκαιο σε διατάξεις υπερνομοθετικής ισχύος αλλά και στα διεθνή πρότυπα και σταθερές για την αποφυγή του στιγματισμού των ανηλίκων, τον περιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού και την προώθηση της κοινωνικής τους ένταξης. Η εξέταση και η αποτίμηση των πρόσφατων μεταρρυθμίσεων είναι ικανοποιητική. Πέρα από το θεσμικό εκσυγχρονισμό του (ποινικού) δικαίου ανηλίκων απαραίτητη είναι ωστόσο η συνδρομή όλων των φορέων του κοινωνικού ελέγχου στην εφαρμογή της νομοθεσίας και στην υλοποίηση των σύγχρονων τάσεων αντεγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους.

1. Εισαγωγικά

Νομοθετικές πρωτοβουλίες στις αρχές του 21ου αιώνα έχουν συμβάλλει σημαντικά στην εναρμόνιση του ελληνικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους⁶³⁴ με τις θεμελιώδεις δεσμευτικές ισχύος διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Ο Ν. 3189/2003 «Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄ 243/21.10.2003) εισήγαγε νέες ή τροποποίησε υφιστάμενες διατάξεις του ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου των ανηλίκων,⁶³⁵ ενώ ο Ν. 3860/2010 «Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων»⁶³⁶ (ΦΕΚ Α΄ 111/12.7.2010) τροποποίησε επιπρόσθετα διατάξεις του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργών και εισήγαγε νέους θεσμούς και δομές στο πεδίο του δικαίου πρόνοιας και αρωγής των ανηλίκων.⁶³⁷ Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Committee on the Rights of the Child), το εκτελεστικό και ελεγκτικό όργανο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μετά την εξέταση της ενοποιημένης δεύτερης και τρίτης περιοδικής έκθεσης της χώρας μας [CRC/C/GRC/2-3 (2009)], χαιρέτησε θετικά στις Καταληκτικές ή Συμπερασματικές Παρατηρήσεις της [Concluding Observations, CRC/C/GRC/2-3 (2012)] την ίδρυση του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου για την Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Θυματοποίησης και

634. Για το καθεστώς που επικρατούσε πριν από την έναρξη ισχύος του πρώτου μεταρρυθμιστικού νόμου (Ν. 3189/2003), βλ. ενδεικτικά Βουγιούκα 1969, Χάιδου 1989, Σπινέλλη 1992, Τρωιάνου 1995, Πιτσελά 2002, Pitsela 2004, σελ. 355 επ.

635. Για μια κριτική παρουσίαση και αποτίμηση των διατάξεων του Ν. 3189/2003, βλ. αντί για άλλους Μαγγανά 2003, σελ. 1176 επ., Ευστρατιάδη 2003, σελ. 1178 επ., Τερζόγλου 2003, σελ. 1180 επ., Κουράκη 2004, σελ. 321, 366 επ. Σπινέλλη 2005, σελ. 1397 επ., Δημόπουλου & Κοσμάτου 2006, σελ. 37 επ., Μαργαρίτη 2006, σελ. 443 επ., 588 επ., 759 επ., Βασιλάκη 2007, σελ. 33 επ., Πανταζή-Μελίστα 2007, σελ. 99 επ., Παρασκευόπουλου 2005, σελ. 57 επ., 91 επ., 109 επ., Πιτσελά 2007, σελ. 571 επ., Καϊάφα-Γκμπάντι 2008, σελ. 196, 501 επ., Συμεωνίδου-Καστανίδου 2008, 32 επ., 88 επ., Μαγιάκου 2010, σελ. 929 επ., Συκιώτου 2010, σελ. 1003 επ., Χάιδου 2010, σ. 1029 επ., και 2010, σελ. 1103 επ.

636. Για τις αλλαγές που επέφερε ο Ν. 3860/2010, βλ. Δημόπουλου & Κοσμάτου 2011, Κοσμάτου 2010, σελ. 804 επ., Καϊάφα 2014, σελ. 587 επ., Κοσμάτου 2014, σελ. 959 επ., Pitsela 2011, σελ. 623 επ., Πιτσελά 2011, σελ. 201 επ., Κουράκη 2012, Πιτσελά 2013.

637. Ιδρύεται το «Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο για την Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Θυματοποίησης και της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων» (Κ.Ε.Σ.Α.Θ.Ε.Α.) και συγκροτείται η Ειδική Υπηρεσία Προστασίας Ανηλίκων, η οποία υποστηρίζει διοικητικά το εν λόγω συμβούλιο. Επιπλέον, τροποποιούνται οι διατάξεις που ρυθμίζουν την οργάνωση και λειτουργία των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων.

της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων και του Δικτύου Ορέστης για την προστασία των παιδιών (CRC/C/GRC/CO/2-3, παρ. 5).⁶³⁸

Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου (Ν. 3860/2010), το πρώτο μεταρρυθμιστικό νομοθέτημα, δηλαδή ο Ν. 3189/2003, αποτελεί μια «βασική συμβολή στον εκσυγχρονισμό και εξορθολογισμό, αλλά κυρίως στον εξανθρωπισμό του ελληνικού δικαίου ανηλίκων, μέσα στο πλαίσιο μιας δικαιοκρατούμενης κοινωνίας». Ένα αυτοτελές νομοθέτημα για τη ρύθμιση του συστήματος απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους (όπως είναι π.χ. οι νόμοι για τα Δικαστήρια Ανηλίκων της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Τσεχίας και της Κροατίας ή ο ομοσπονδιακός Νόμος για το Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων της Ελβετίας ή ο νόμος για τη Διαδικασία σε Υποθέσεις Ανηλίκων της Πολωνίας ή ο νόμος για τους ανήλικους δράστες εγκλημάτων και την προστασία των ανηλίκων στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης της Σερβίας),⁶³⁹ όπως και ένα αυτο-

638. Για την εκπλήρωση της αποστολής του ΚΕΣΑΘΕΑ (άρθρο 12 του Ν. 3860/2010) προβλέπεται στο άρθρο 8 παρ. 1 του Ν. 3961/2011 (ΦΕΚ Α΄ 97/29.4.2011) η τήρηση Εθνικού Μητρώου Παιδικής Προστασίας και η λειτουργία Εθνικής Γραμμής Παιδικής Προστασίας στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ). Λαμβάνεται, επίσης, πρόνοια για τη σύσταση Εθνικής Συντονιστικής Ομάδας Προστασίας Ανηλίκων, με κύριο έργο την προώθηση και τον συντονισμό των δράσεων του ΚΕΣΑΘΕΑ και του ΕΚΚΑ. Προβλέπεται, επιπλέον, η σύσταση, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 12 παρ. 3 περ. β΄ του Ν. 3860/2010, Δικτύου που οργανώνεται από το ΚΕΣΑΘΕΑ. Στο δίκτυο αυτό εντάσσονται και διασυνδέονται ηλεκτρονικά όλες οι υπηρεσίες αρμοδιότητας των Υπουργείων Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που παρέχουν κοινωνική μέριμνα, φροντίδα, αλληλεγγύη και προστασία στους ανηλίκους σε κίνδυνο και στους ανήλικους παραβάτες. Τέλος, το ΚΕΣΑΘΕΑ συγκροτεί, σε συνεργασία με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) Α΄ Βαθμού, Ομάδες Προστασίας Ανηλίκων (Ο.Π.Α), οι οποίες αποτελούνται από κοινωνικούς λειτουργούς των οικείων Ο.Τ.Α. και εντάσσονται στο κατά τα ανωτέρω Δίκτυο υπηρεσιών που οργανώνει αυτό (άρ. 8 παρ. 2 του Ν. 3961/2011). Βλ. αναλυτικά την Κοινή Απόφαση των Υπουργών Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «Συντονισμός δράσεων και υπηρεσιών παιδικής προστασίας» με αριθμό 49540/4.5.2011, ΦΕΚ Β΄ 877/17.05.2011.

639. Βλ., όμως, τον Ν. 5098/1931 «Περί δικαστηρίων ανηλίκων» (ΦΕΚ Α΄ 198), ο οποίος, σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση, περιελάμβανε στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του τόσο τους ανήλικους δράστες εγκλημάτων όσο και εκείνους τους ανηλίκους που βρισκόταν στα «πρόθυρα του εγκλήματος». Για τη σύνταξη ενός ειδικού ποινικού κώδικα ανηλίκων (Γιώτη 1952, σελ. 40 επ., 249 επ.). Υπέρ της περαιτέρω αποδέσμευσης λόγω των ιδιομορφιών του ποινικού δικαίου ανηλίκων, ως ενός ιδιαίτερου και αυτοτελούς τμήματος του ποινικού δικαίου, από τους κανόνες του ποινικού δικαίου ενηλίκων τάσσεται ο Δέδες (1976, σελ. 249). Για την απόσπαση του δικαίου των ανηλίκων από τον Ποινικό Κώδικα, τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και τον Σωφρονιστικό Κώδικα και τη δημιουργία ενός αυτοτελούς νομοθετήματος για ανήλικους που θα είναι απαλλαγμένο από οποιοδήποτε στοιχείο «ποινικο-σωφρονιστικού» χαρακτήρα, βλ. Αλεξιάδη 1990, σελ. 171 επ. Για επιχειρήματα υπέρ και κατά της αυτοτέλειας του συστήματος δικαιοσύνης για ανήλικους, βλ. Πιτσελά 2013, σελ. 99 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

τελές νομοθέτημα για τη ρύθμιση ζητημάτων οργάνωσης και λειτουργίας του σφραγιστικού συστήματος για νεαρούς κρατούμενους (έκτιση της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, αλλά και των άλλων στερητικών της ελευθερίας μέτρων και κυρώσεων σε βάρος των νεαρών δραστών) (Πιτσελά 2010: 963) δεν έχουν ακόμη δημιουργηθεί στη χώρα μας.

Στην εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου (Ν. 3189/2003), όπως και στην αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου (Ν. 3860/2010) επισημαίνεται η ανάγκη προσαρμογής του ελληνικού δικαίου σε δεσμευτικής ισχύος διατάξεις του διεθνούς δικαίου (hard law), όπως της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (The United Nations Convention on the Rights of the Child, επικύρωση με τον Ν. 2101/1992) και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Άσκηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού (European Convention on the Exercise of Children's Rights, επικύρωση με τον Ν. 2502/1997). Λαμβάνονται περαιτέρω υπόψη διεθνή κείμενα μη συμβατικού χαρακτήρα (soft law), όπως είναι οι Στοιχειώδεις Κανόνες για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους, ευρύτερα γνωστοί ως οι Κανόνες του Πεκίνου (Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ή The Beijing Rules, Απόφαση 40/33 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, 1985), οι Κατευθυντήριες Γραμμές για την Πρόληψη της Παραβατικότητας Ανηλίκων, ευρύτερα γνωστές ως οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ (Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency ή The Riyadh Guidelines, Απόφαση 45/112 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, 1990) και οι (Στοιχειώδεις) Κανόνες για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους, γνωστοί και ως οι Κανόνες της Αβάνας (United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty ή The Havana Rules, Απόφαση 45/113 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, 1990), καθώς και ο Πρότυπος Νόμος για το Δίκαιο Ανηλίκων (Model Law on Juvenile Justice, 1997) (Πιτσελά 2003β: 995, Πιτσελά 2003γ: 212, Πιτσελά 2006: 69 επ., 322 επ.), ο οποίος όμως δεν εγκρίθηκε ούτε από τη Γενική Συνέλευση ούτε από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών. Επιπλέον, αξιοποιούνται Αποφάσεις (Resolutions) και Συστάσεις (Recommendations) της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως είναι η Απόφαση (66) 25 για τη βραχυχρόνια μεταχείριση νεαρών δραστών εγκλημάτων κάτω των 21 ετών (The Short-term Treatment of Young Offenders of less than 21 Years), η Απόφαση (78) 62 για την παραβατικότητα των ανηλίκων και τις κοινωνικές αλλαγές (Juvenile Delinquency and Social Change), η Σύσταση R (87) 20 για τις κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων (Social Reactions to Juvenile Delinquency), η Σύσταση R (88) 6 για τις κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων που κατάγονται από οικογένειες μεταναστών (Social Reactions to Juvenile

Delinquency Among Young People Coming from Migrant Families), η Σύσταση Rec (2000) 20 για τον ρόλο της πρώιμης ψυχοκοινωνικής παρέμβασης στην πρόληψη της εγκληματικότητας (The Role of Early Psychosocial Intervention in the Prevention of Criminality) και η Σύσταση Rec (2003) 20 για τους νέους τρόπους αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων και τον ρόλο της δικαιοσύνης ανηλίκων (New Ways of Dealing with Juvenile Delinquency and the Role of Juvenile Justice) (Πιτσελά 2006: 386, Pitsela 2009: 658).

Στη συνέχεια, θα συζητηθούν οι αλλαγές που επήλθαν στους κανόνες του ουσιαστικού και του δικονομικού ποινικού δικαίου ανηλίκων σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας των ανηλίκων με βάση τον Ν. 4322/2015 «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ΄ τύπου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄ 42/27.4.2015) σε συνδυασμό με τον Ν. 4356/2015 (ΦΕΚ Α΄ 181/24.12.2015). Προηγουμένως όμως θα παρουσιαστούν οι παρατηρήσεις και συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους στη χώρα μας. Ο Έλληνας νομοθέτης μελέτησε σοβαρά και σε βάθος τις εν λόγω παρατηρήσεις και συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, προκειμένου να προσαρμόσει το εσωτερικό δίκαιο σε διατάξεις υπερνομοθετικής ισχύος αλλά και στα διεθνή πρότυπα και σταθερές για την προστασία των ανηλίκων, τον περιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού και την προώθηση της κοινωνικής τους ένταξης (βλ. αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου, Ν. 4322/2015).

2. Παρατηρήσεις και συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην ενοποιημένη δεύτερη και τρίτη ελληνική έκθεση

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όταν εξετάζει την υλοποίηση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού από τα συμβαλλόμενα κράτη όσον αφορά την κατάσταση των ανήλικων παραβατών, λαμβάνει υπόψη τις βασικές αρχές που περιλαμβάνονται στους Κανόνες του Πεκίνου, στις Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ, στους Κανόνες της Αβάνας και στις Κατευθυντήριες Οδηγίες για Δράση σχετικά με τα Παιδιά στο Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης ή τις Κατευθυντήριες Οδηγίες της Βιέννης (Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System ή the Vienna Guidelines, Απόφαση 1997/30 του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών). Γι' αυτόν τον σκοπό, η Επιτροπή έχει αποσαφηνίσει επανειλημμένα

ότι για να εφαρμοστεί πλήρως η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού είναι απαραίτητος ο απαιτούμενος σεβασμός αυτών των διεθνών βασικών αρχών. Μέσω των παραπομπών της Επιτροπής στην ανάγκη υλοποίησης των διεθνών κανόνων σε θέματα ανηλίκων [βλ. π.χ. για τη χώρα μας CRC/C/GRC/2-3 (2012), παρ. 68 και CRC/C/15/Add. 170 (2002), παρ. 79] αναδεικνύεται η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού «ως η ατμομηχανή και για την υλοποίηση αυτών των διεθνών κειμένων μη συμβατικού χαρακτήρα» (Schüler-Springorum 2001: 19).

Σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, κάθε συμβαλλόμενο κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση να υποβάλει στην Επιτροπή την πρώτη έκθεση εντός των δύο πρώτων ετών από την έναρξη ισχύος της εν λόγω Σύμβασης ως προς την χώρα που αφορά και κατόπιν κάθε πέντε χρόνια. Η Ελλάδα υπέβαλε την πρώτη εμπειριστατωμένη έκθεση «σχετικά με τα μέτρα που έχουν υιοθετηθεί για την ενεργοποίηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση, καθώς και σχετικά με την πρόοδο που σημειώθηκε ως προς την απόλαυση αυτών των δικαιωμάτων» στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC/C/28/Add.17) το έτος 2000 (με πέντε χρόνια καθυστέρηση). Η Επιτροπή μετά την εξέταση της αρχικής έκθεσης δημοσιοποίησε το 2002 τις καταληκτικές παρατηρήσεις της (CRC/C/15/Add. 170, Πιτσελά 2003α: 86, Πιτσελά 2006: 129). Η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε στην Επιτροπή το έτος 2009 (μετά από εννέα χρόνια καθυστέρηση), ενοποιημένη τη δεύτερη με την τρίτη περιοδική έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού.⁶⁴⁰ Η Επιτροπή, μετά την εξέταση της ενοποιημένης έκθεσης της Ελλάδος, διατυπώνει το 2012 στις καταληκτικές παρατηρήσεις της τις διαπιστώσεις, τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες της στο πεδίο της απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους (CRC/C/GRC/2-3, παρ. 67), κυρίως για τα ακόλουθα:

(α) Παιδιά δεκαπέντε ετών μπορεί να κρατηθούν, ενώ μπορεί να τους επιβληθεί ποινή ύψους δέκα έως δεκαπέντε ετών.

(β) Εξακολουθούν να υφίστανται η μακράς διάρκειας προδικαστική κράτηση ανηλίκων και χρονοβόρες διαδικασίες.

(γ) Εξακολουθεί να υφίσταται η ποινικοποίηση της επαιτείας των παιδιών

(δ) Απουσιάζει πρόβλεψη για προστασία των ανηλίκων δεκαπέντε έως δεκαοκτώ ετών στον Ποινικό Κώδικα.

(ε) Ο τρόπος σύλληψης των παιδιών αλλοδαπής προέλευσης και των παιδιών Ρομά από τις αρχές που είναι υπεύθυνες για την επιβολή του νόμου, εξα-

640. Βλ. παρατηρήσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) επί της 3ης περιοδικής Έκθεσης σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού (CRC) της 29.5.2008, στην ιστοσελίδα της Επιτροπής: www.nchr.gr.

κολουθεί να είναι αυθαίρετος και να συνιστά δυσμενή διάκριση σε βάρος τους, παρά την υιοθέτηση νέων νομοθετικών μέτρων, τα οποία προβλέπουν νέες δομές κοινωνικής πρόνοιας με στόχο την πρόληψη της θυματοποίησης και εγκληματικότητας των ανηλίκων.

(στ) Παρά τις διατάξεις του άρθρου 126 ΠΚ, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες παιδιά Ρομά εννέα ετών συνελήφθησαν για μικροκλοπές, οι περιπτώσεις τους εξετάστηκαν χωρίς την παρουσία δικηγόρου, ασκήθηκαν σε βάρος τους ποινικές διώξεις και δικάστηκαν.

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού επαναλαμβάνει το έτος 2012 (CRC/C/GRC/2-3, παρ. 68) τη γενική σύσταση του 2002 (CRC/C/15/Add. 170, παρ. 79) ότι δηλαδή η χώρα μας θα πρέπει να ευθυγραμμίσει πλήρως το σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους όχι μόνο με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, συγκεκριμένα με τα άρθρα 37, 39 και 40, αλλά και με άλλες σχετικές σταθερές, συμπεριλαμβανομένων των Κανόνων του Πεκίνου, των Κατευθυντήριων Γραμμών του Ριάντ, των Κανόνων της Αβάνας, αλλά και των Κατευθυντήριων Οδηγιών της Βιέννης, καθώς και του Γενικού Σχολίου (General Comment) της Επιτροπής Νο 10 (2007) για τα δικαιώματα του παιδιού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους (Children's Rights in Juvenile Justice).⁶⁴¹ Γι' αυτόν τον σκοπό, η Επιτροπή προτρέπει συγκεκριμένα τη χώρα μας:

(α) Να καθορίσει μια σαφή ηλικία ποινικής ευθύνης, σύμφωνα με τις διεθνείς προδιαγραφές.

(β) Να εφαρμόζει εναλλακτικά μέτρα αντί για τη στέρηση της ελευθερίας, προκειμένου να διασφαλίσει ότι τα άτομα κάτω των δεκαοκτώ ετών στερούνται την ελευθερία τους μόνο ως έσχατη επιλογή και για τη μικρότερη δυνατή χρονική περίοδο.

(γ) Να αποποινικοποιήσει την επαιτεία των παιδιών⁶⁴² και παράλληλα να λάβει μέτρα, ώστε να διασφαλίσει ότι αυτή η τροποποίηση δεν θα γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από ενήλικες, οι οποίοι πιθανόν χρησιμοποιούν παιδιά για επαιτεία.

(δ) Να υιοθετήσει συγκεκριμένες νομικές διατάξεις, προκειμένου να παρέχει προστασία στους ανηλίκους ηλικίας δεκαπέντε έως δεκαοκτώ ετών στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους.

(ε) Να διεξάγει ενδελεχή ανάλυση της υπερεκπροσώπησης των παιδιών αλλοδαπής προέλευσης και των παιδιών Ρομά στο σύστημα απονομής δικαιοσύ-

641. Βλ. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf>. Βλ. επίσης http://www.unicef.org/southafrica/SAF_resources_crcgeneralcomments.pdf

642. Με το άρθρο 24 παρ. 3 περ. στ' του Ν. 4055/2012 η επαιτεία καθίσταται πταίσμα.

νης σε ανηλίκους και να παρέχει σε αυτά τα παιδιά τις απαραίτητες νομικές εγγυήσεις (CRC/C/GRC/2-3, παρ. 69).

3. Αλλαγές στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων

Με βάση τον Ν. 4322/2015 σε συνδυασμό με τον Ν. 4356/2015 οι αλλαγές στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο ανηλίκων αφορούν αφενός το άρθρο 54 ΠΚ, το οποίο εντάσσεται στο τέταρτο κεφάλαιο του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα με ειδικότερο αντικείμενο τις κύριες ποινές και μάλιστα την ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων και αφετέρου διατάξεις των άρθρων 126 (ανήλικοι ποινικώς ανεύθυνοι), 127 (ανήλικοι ποινικώς υπεύθυνοι) και 130 (εκδίκαση μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους) ΠΚ που περιλαμβάνονται στο Όγδοο Κεφάλαιο του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα, με τίτλο «Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους». Οι αλλαγές στο πεδίο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου -πέρα από τον σαφή προσδιορισμό της ηλικίας έναρξης της ποινικής ευθύνης- αφορούν βασικά τις ιδρυματικές κυρώσεις, δηλαδή την τοποθέτηση σε ίδρυμα αγωγής και τον περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Όσον αφορά την αναμόρφωση της αυτοτελούς στερητικής της ελευθερίας ποινής που προβλέπεται ειδικά για ανηλίκους, δηλαδή τον περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (άρ. 54, 127 παρ. 1, 129 παρ. 1, 4 και 9, 130 παρ. 1 και 131 παρ. 1 ΠΚ) ή ποινικό σφραγισμό (άρ. 121 παρ. 2 και 126 παρ. 3 ΠΚ) η Εισηγητική Έκθεση στο σχέδιο νόμου για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων (Ν. 3189/2003) αναγνωρίζει ότι η εν λόγω ποινή έχει κυρίως παιδαγωγικό/μορφωτικό χαρακτήρα, με πρωταρχικό σκοπό την επανένταξη του ανηλίκου στον κοινωνικό ιστό, ενώ σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου για τις βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες (Ν. 3860/2010) δεν επιτρέπεται να παραγνωρισθεί το γεγονός ότι αποτελεί ποινή που συνεπάγεται στέρηση της ελευθερίας και επομένως υπάγεται σε όλες τις δεσμεύσεις που ισχύουν και για τις λοιπές ποινικές κυρώσεις, κυρίως ως προς την «τήρηση των αρχών της νομιμότητας, της αναλογικότητας και της ίσης μεταχείρισης».

Ως γνωστόν η ποινική ανηλικότητα στη χώρα μας εκτείνεται από το όγδοο έως το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του ατόμου συμπληρωμένο κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης (άρ. 121 παρ. 1 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 1 του Ν. 3189/2003). Η αξιόποινη πράξη που τελέστηκε από ανήλικο οκτώ έως δεκαπέντε ετών δεν καταλογίζεται σε αυτόν (άρ. 126 παρ. 1 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 7 του Ν. 4322/2015). Επομένως, τα άτομα ηλικίας οκτώ έως δεκαπέντε ετών είναι κατά αμάχητο τεκμήριο του νόμου ανίκανα για καταλο-

γισμό ή ποινικά ανεύθυνα. Η ηλικία έναρξης της ποινικής ευθύνης είναι το δέκατο πέμπτο έτος συμπληρωμένο (άρ. 127 παρ. 1 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 2 του Ν. 3860/2010). Ο νομοθέτης ευθυγραμμίζεται με τους Κανόνες του Πεκίνου που απαιτούν η ηλικία έναρξης της ποινικής ευθύνης να μην καθορίζεται σε πολύ χαμηλό ηλικιακό επίπεδο (κανόνας 4), με το Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής Νο 10 (2007) για τα δικαιώματα του παιδιού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους (παρ. 32) και με τους Ευρωπαϊκούς Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα (European Rules for Juvenile Offenders subject to Sanctions or Measures), οι οποίοι ορίζουν ότι το ελάχιστο ηλικιακό όριο για την επιβολή των κυρώσεων ή μέτρων ως αποτέλεσμα της διάπραξης ενός αδικήματος δεν θα πρέπει να είναι πολύ χαμηλό [Σύσταση CM/Rec (2008) 11 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, βασική αρχή, κανόνας 4] (Dünkel, Baechtold & van Zyl Smit 2010: 799).

Σε περίπτωση τέλεσης αξιόποινης πράξης από ανηλίκους οκτώ έως δεκαπέντε ετών μπορεί να τους επιβληθούν μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα (άρ. 126 παρ. 2 ΠΚ). Σε θεραπευτικά μέτρα υποβάλλονται, εφόσον η κατάστασή τους απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση (Πιτσελά & Φίλου 2008: 55). Το κρίσιμο κατώτερο όριο ηλικίας για την παρέμβαση του ποινικού δικαίου ανηλίκων αποτελεί το όγδοο έτος της ηλικίας συμπληρωμένο (ικανότητα παράβασης του ποινικού νόμου), ενώ το κρίσιμο κατώτερο όριο ηλικίας για την επιβολή της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων, η οποία προϋποθέτει διαπίστωση της ποινικής ευθύνης του νεαρού ατόμου, αποτελεί το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας συμπληρωμένο (ικανότητα καταλογισμού). Η επιβολή της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων προϋποθέτει πράξη άδικη και καταλογιστή στον δράστη της, η οποία τιμωρείται από τον νόμο (πλήρες έγκλημα), ενώ για την επιβολή αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων πρέπει να αποδειχθεί η τέλεση της άδικης πράξης που τιμωρείται στον νόμο (ατελές έγκλημα). Το ατελές έγκλημα είναι η πράξη που συγκεντρώνει όλους τους λοιπούς, σύμφωνα με τον νόμο, όρους του αξιοποίνου (έννοια της αξιόποινης πράξης στο άρθρο 14 παρ. 1 ΠΚ) πλην της ικανότητας του δράστη για καταλογισμό (Χωραφάς 1978: 3).

Το επαχθέστερο και μοναδικό στερητικό της ελευθερίας αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής επιβάλλεται μόνο για πράξη, την οποία αν τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα (άρ. 126 παρ. 3 εδ. β' ΠΚ, τροποποιήθηκε με το άρ. 25 του Ν. 4356/2015). Συνεπώς, σε περίπτωση τέλεσης εκ μέρους του ανηλίκου πράξης, την οποία αν είχε τελέσει ενήλικος θα ήταν πλημμέλημα, το δικαστήριο δεν μπορεί να επιβάλει το μέτρο της ιδρυματικής αγωγής, ωστόσο έχει ευρύτατη διακριτική εξουσία ως προς την επιλογή ενός μη ιδρυματικού αναμορφωτικού μέτρου (άρ. 122 παρ. 1 ΠΚ).

Η ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (ποινή κράτησης) μπορεί να επιβληθεί σε βάρος ανηλίκων που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους, εφόσον η πράξη τους, αν την τελούσε ενήλικος, θα ήταν κακούργημα απειλούμενο με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης. Περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων μπορεί να επιβληθεί και για τις πράξεις βιασμού (άρ. 336 ΠΚ), εφόσον τελούνται σε βάρος προσώπου νεότερου των δέκα πέντε ετών. Επιπλέον, περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων μπορεί να επιβληθεί και σε ανήλικο που έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας του και του έχει επιβληθεί το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής, εάν μετά την εισαγωγή του στο εν λόγω ίδρυμα τελήσει έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα (άρ. 127 παρ. 1 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 26 του Ν. 4356/2011). Συγκριτικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι για την τέλεση πράξης, την οποία αν τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα, προβλέπεται η τοποθέτηση του ανήλικου σε ίδρυμα αγωγής (έσχατο αναμορφωτικό μέτρο). Σε περίπτωση όμως τέλεσης από ανήλικο άνω των δέκα πέντε ετών παράνομης πράξης, την οποία αν τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα, κατά το χρονικό διάστημα που διαβιώνει στο ίδρυμα αγωγής απειλείται σε βάρος του ο περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων.

Επιπλέον, η καταδικαστική απόφαση που επιβάλλει περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων πρέπει να περιέχει ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία από την οποία να προκύπτει γιατί τα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα δεν κρίνονται στη συγκεκριμένη περίπτωση επαρκή (για να συγκρατηθεί ο ανήλικος από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων), λαμβανομένων κατά περίπτωση υπόψη των ιδιαίτερων συνθηκών τέλεσης της πράξης και της προσωπικότητας του ανήλικου (βλ. άρ. 127 παρ. 1 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 2 του Ν. 3860/2010). Επομένως, το αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων συρρικνώθηκε αισθητά, με αποτέλεσμα η εν λόγω ποινή να είναι η εξαίρεση στο σύστημα των εννόμων συνεπειών της πράξης του ανήλικου (βλ. αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου, Ν. 4322/2015, Κύκλο Δικαιωμάτων του Παιδιού, Έκθεση Επίσκεψης - Αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κορίνθου, Μάρτιος 2015). Τον εξαιρετικό χαρακτήρα της επιβολής ποινής σε ανήλικους υπογραμμίζουν οι συμβατικού και μη συμβατικού χαρακτήρα διατάξεις του διεθνούς δικαίου αλλά και του εσωτερικού δικαίου των ποινικών κυρώσεων για ανήλικους άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Όχι μόνο το αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής της ποινής του περιορισμού στο ειδικό κατάστημα κράτησης νέων συρρικνώθηκε, αλλά και η χρονική διάρκειά της μειώθηκε. Η μέγιστη χρονική διάρκεια του περιορισμού στο ειδι-

κό κατάστημα κράτησης νέων μειώθηκε από τα αρχικά είκοσι έτη στα δεκαπέντε (με τον Ν. 3860/2010) και από τα δεκαπέντε στα δέκα έτη (με τον Ν. 4322/2015). Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού είχε συγκεκριμένα συστήσει στην ελληνική κυβέρνηση την κατάργηση της διάταξης που προβλέπει ότι το ανώτερο όριο του ποινικού σφραγισμού είναι 20 έτη [CRC/C/15/Add.170 (2002), παρ. 79].

Σύμφωνα με το άρθρο 54 ΠΚ που αναμορφώθηκε, η διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων δεν υπερβαίνει τα πέντε έτη ούτε είναι μικρότερη από έξι μήνες, αν για την πράξη που τελέστηκε ο νόμος απειλεί κάθειρξη μέχρι δέκα έτη. Αν η απειλούμενη ποινή είναι ισόβια κάθειρξη ή πρόσκαιρη μεγαλύτερη αυτής του προηγούμενου εδαφίου, η διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης δεν υπερβαίνει τα δέκα έτη ούτε είναι μικρότερη από δύο (άρ. 54 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 2 του Ν. 4322/2015). Επομένως, το πλαίσιο του σφραγιστικού περιορισμού, ο νομοθετικός προσδιορισμός του κατώτατου και του ανώτατου ορίου του είναι έξι μήνες έως πέντε έτη και δύο έως δέκα έτη. Σύμφωνα με το ισχύον νομικό καθεστώς, η διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων δεν υπερβαίνει τα δέκα έτη ούτε είναι μικρότερη από δύο, όταν η απειλούμενη ποινή είναι ισόβια κάθειρξη. Δεδομένου ότι σε πράξεις βιασμού οι απειλούμενες ποινές είναι, σύμφωνα με το άρθρο 336 ΠΚ, κάθειρξη (5-20 έτη) ή κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, η διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων δεν μπορεί να υπερβαίνει τα δέκα έτη ούτε να είναι μικρότερη από δύο έτη.

Σε σύγκριση, ο γερμανικός Νόμος για τα Δικαστήρια Ανηλίκων, προβλέπει ότι το ελάχιστο όριο της εφηβικής ποινής -λειτουργικά ισοδύναμης του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων- είναι έξι μήνες, το μέγιστο όριο πέντε έτη. Αν η πράξη είναι κακούργημα, για το οποίο σύμφωνα με το γενικό ποινικό δίκαιο απειλείται ανώτατη ποινή διάρκειας μεγαλύτερης από δέκα έτη, το ανώτατο όριο της εφηβικής ποινής προβλέπεται στα δέκα έτη, ενώ δεν καθορίζεται το κατώτερο όριο (παρ. 18). Αυτό σημαίνει, σύμφωνα με την ομόφωνη άποψη της θεωρίας και την πάγια νομολογία, ότι το κατώτερο όριο είναι οι έξι μήνες (Πιτσελά 2001: 357).

Ενώ όσον αφορά τη χρονική διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινής για ανηλίκους η κατάσταση στην Ελλάδα είναι περίπου παρόμοια με εκείνη στη Γερμανία, υπάρχουν χώρες της Ευρώπης, οι οποίες αντιδρούν στην εγκληματικότητα των ανηλίκων με ουσιωδώς ηπιότερες ποινές χωρίς να βιώνουν έξαρση της εγκληματικότητας και να απειλούνται με κατάρρευση της δημόσιας τάξης και ασφάλειάς τους. Το αντίθετο μάλιστα θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 του ελ-

βετικού ομοσπονδιακού Νόμου για το Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων, ο ανήλικος, ο οποίος μετά τη συμπλήρωση του 15ου έτους της ηλικίας του τέλεσε κακούργημα ή πλημμέλημα, μπορεί να τιμωρηθεί με στέρηση της ελευθερίας από μία ημέρα έως ένα έτος (Πιτσελά 2009: 253). Στις Κάτω Χώρες η διάρκεια της φυλάκισης των ανηλίκων ηλικίας 12 έως 16 ετών είναι μία ημέρα έως δώδεκα μήνες, ενώ για τους ανηλίκους 16 και 17 ετών είναι μία ημέρα έως είκοσι τέσσερις μήνες (Sagel-Grande 1995: 1055, van Kalmthout & Bahtiyar 2010: 924)

Η στέρηση της ελευθερίας ανηλίκων θα πρέπει να διαμορφώνεται ως το έσχατο μέσο και να είναι της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας, όπως απαιτούν τα διεθνή κανονιστικά κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους, ιδίως το άρθρο 37 περ. β' εδ. β' της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που έχει, όπως είναι γνωστό, αυξημένη τυπική ισχύ (βλ. άρ. 28 παρ. 1 Συντάγματος). Σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής Νο 10 (2007) για τα δικαιώματα του παιδιού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους μια από τις καθοδηγητικές αρχές για τη χρήση της στέρησης της ελευθερίας είναι ότι η σύλληψη, κράτηση ή φυλάκιση ενός παιδιού θα πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο ως μέτρο ύστατης καταφυγής και για τη συντομότερη δυνατή χρονική περίοδο (παρ. 79, 70). Οι Κανόνες του Πεκίνου προβλέπουν ότι η τοποθέτηση ενός ανηλίκου σε ίδρυμα θα πρέπει να αποτελεί πάντοτε το έσχατο καταφύγιο και για την ελάχιστη αναγκαία χρονική περίοδο (κανόνα 19.1). Οι Κανόνες της Αβάνας ορίζουν ότι η στέρηση της ελευθερίας ενός ανηλίκου θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως μέτρο έσχατης ανάγκης και για την ελάχιστη αναγκαία χρονική περίοδο και να περιορίζεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις (κανόνες 1 και 2). Οι Ευρωπαϊκοί κανόνες για ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα αναγνωρίζουν ως βασική αρχή ότι η στέρηση της ελευθερίας ενός ανηλίκου θα πρέπει να αποτελεί μέτρο ύστατης ανάγκης το οποίο επιβάλλεται και να εφαρμόζεται για τη συντομότερη δυνατή χρονική περίοδο [Rec (2008) 11, κανόνας 10 εδ. 1]. Οι παρεμβάσεις όσον αφορά τους ανήλικους παραβάτες θα πρέπει να επιδιώκονται κατά προτίμηση στο φυσικό τους περιβάλλον, να κάνουν σεβαστό το δικαίωμά τους για διαπαιδαγώγηση, να σέβονται την προσωπικότητά τους και να ευνοούν την προσωπική τους ανάπτυξη (Σύσταση (87) 20 του Συμβουλίου της Ευρώπης «Κοινωνικές Αντιδράσεις στην Παραβατικότητα των Ανηλίκων», παρ. 11).

Τα χρονικά όρια του ποινικού σφραγισμού σπάνια εξαντλούνταν στην ελληνική δικαστηριακή πρακτική. Το ανώτερο όριο του ποινικού σφραγισμού που επέβαλαν τα δικαστήρια ανηλίκων πριν από το 2010 (τελευταίο έτος, για το οποίο έχουν αναρτηθεί σχετικά στοιχεία στην ιστοσελίδα της Εθνικής Στατιστικής Αρχής) σπάνια υπερέβαινε τα πέντε έτη. Το πλαίσιο του

ποινικού σωφρονισμού ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις ελάχιστης διάρκειας έξι μηνών και μέγιστης ενός έτους (βλ. Πίνακα Γ4 της Σωφρονιστικής Στατιστικής στη Στατιστική της Δικαιοσύνης).⁶⁴³ Σύμφωνα με την ενοποιημένη δεύτερη και τρίτη περιοδική έκθεση της Ελλάδος για τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, τα δικαστήρια ανηλίκων πολύ σπάνια επέβαλαν ποινές άνω των δέκα ετών σε ανήλικους δράστες. Από στοιχεία του μεγαλύτερου δικαστηρίου ανηλίκων της χώρας στην Αθήνα προκύπτει ότι από το έτος 1997 έως το έτος 2004 μόνο σε 25 περιπτώσεις επιβλήθηκαν σε ανήλικους δράστες ποινές άνω των δέκα ετών (βλ. Convention on the Rights of the Child. Second and Third Periodic Report of Greece 2009, παρ. 504).

Το δικαστήριο έχει τη δυνατότητα, κρίνοντας κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, να αποφασίζει αν οι νεαροί ενήλικες (άνω των 18 ετών) κατά τον χρόνο της εκδίκασης της υπόθεσής τους θα πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά τρόπο παρόμοιο με εκείνο που προβλέπεται για τους ανηλίκους (15-18 ετών, κατά τον χρόνο τέλεσης και εκδίκασης, άρθρο 127 παρ. 1 ΠΚ), επιβάλλοντας σε αυτούς αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα που θα μπορούν να εκτίονται μέχρι το 25ο έτος της ηλικίας τους. Σε περίπτωση όμως επιβολής του αναμορφωτικού μέτρου της τοποθέτησης στο ίδρυμα αγωγής, τούτο παύει αυτοδικαίως με τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους του υπαιτίου (άρθρο 130 παρ. 1 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 7 του Ν. 4322/2015).

4. Αλλαγές στο Δικονομικό Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων

Ως γνωστόν, στο πλαίσιο του θεσμού της αποχής από την άσκηση της ποινικής δίωξης ανηλίκου μπορεί να επιβληθούν στον ανήλικο με διάταξη του εισαγγελέα ένα ή περισσότερα από τα μη ιδρυματικά αναμορφωτικά μέτρα (ν. 3189/2003). Η διάταξη που προέβλεπε επιπρόσθετα τη δυνατότητα καταβολής εκ μέρους του ανηλίκου χρηματικού ποσού μέχρι 1.000 Ευρώ σε μη κερδοσκοπικό ή κοινωνικά ευεργετικό πρόσωπο καταργήθηκε λόγω της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας, αλλά και της αδυναμίας ελέγχου της προέλευσης του χρηματικού ποσού. Για την έκδοση της διάταξης του εισαγγελέα όσον αφορά την αποχή από την ποινική δίωξη απαιτείται προηγούμενη έκθεση του αρμόδιου επιμελητή ανηλίκων (άρ. 45Α παρ. 2 ΚΠΔ, τροποποιήσεις με το άρ. 9 του Ν.

643. Η Στατιστική της Δικαιοσύνης, ήταν ετήσιο τεύχος της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (Ε.Σ.Υ.Ε.) που κυκλοφορούσε σε έντυπη μορφή έως και το 1996. Από το 1998 δημοσιεύονται σε ηλεκτρονική μορφή στοιχεία της δικαστικής και της σωφρονιστικής στατιστικής (αλλά και για τα διαπραχθέντα εγκλήματα) από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (www.statistics.gr), χωρίς όμως να αναφέρονται τα στοιχεία του πρώην πίνακα Γ4 της Σωφρονιστικής Στατιστικής.

4322/2015). Στην εν λόγω έκθεση θα αποτυπωθούν τα αποτελέσματα της εξέτασης της προσωπικότητας του ανήλικου με τη διερεύνηση των προσωπικών, οικογενειακών και εν γένει συνθηκών του περιβάλλοντός του. Δεδομένου ότι στα στάδια αυτό της διαδικασίας ο ανήλικος ούτε καν την ιδιότητα του κατηγορουμένου έχει, επιβάλλεται αυτοσυγκράτηση εκ μέρους του επιμελητή ανηλίκων κατά τη διερεύνηση της ιδιωτικής σφαιράς του ανήλικου. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατοχυρώνει το δικαίωμα του παιδιού στην ιδιωτική ζωή (άρ. 16), καθώς και το δικαίωμα του ύποπτου ή κατηγορούμενου παιδιού να αντιμετωπίζεται η ιδιωτική του ζωή με απόλυτο σεβασμό σε όλα τα στάδια της διαδικασίας (άρ. 40 παρ. 2 περ. vii). Για τον πλήρη σεβασμό της ιδιωτικότητας τάσσεται και το Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής Νο 10 (2007) για τα δικαιώματα του παιδιού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανήλικους (παρ. 64-67).

Στο στάδιο της προδικασίας, όποιος ενεργεί την ανάκριση αναθέτει τη συλλογή των απαιτούμενων πληροφοριών σε έναν από τους επιμελητές που υπηρετούν στις κατά τόπους Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων. Η έκθεση των επιμελητών τίθεται στη δικογραφία, λαμβάνει δε γνώση αυτής εκτός των δικαστικών και εισαγγελικών αρχών και ο κατηγορούμενος (άρ. 239 παρ. 2 ΚΠΔ, τροποποίηση με το άρ. 9 του Ν. 4322/2015). Επομένως, η διενέργεια της κοινωνικής έρευνας ανατίθεται υποχρεωτικά στον επιμελητή ανηλίκων, ενώ η έκθεση κοινωνικής έρευνας αποτελεί συστατικό στοιχείο της δικογραφίας και συνακόλουθα έχουν πρόσβαση σε αυτή όλοι όσοι έχουν δικαίωμα μελέτης της δικογραφίας, ιδίως ο κατηγορούμενος ανήλικος και ο συνήγορός του. Η εν λόγω ρύθμιση ανταποκρίνεται στους Ευρωπαϊκούς Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα, οι οποίοι αναγνωρίζουν ως θεμελιώδη αρχή ότι οι ανήλικοι δεν θα πρέπει να έχουν λιγότερα δικαιώματα και νόμιμες εγγυήσεις από αυτές που προβλέπονται για τους ενήλικους δράστες σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες της ποινικής διαδικασίας (κανόνας 13).

Πρόνοια υπάρχει και για τη δυνατότητα επιβολής σε ανήλικους κατηγορουμένους ως περιοριστικών όρων ενός ή περισσότερων από τα μη ιδρυματικά αναμορφωτικά μέτρα. Μόνο σε περίπτωση παραβίασης αυτών των περιοριστικών όρων είναι δυνατή η αντικατάστασή τους με το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης του ανήλικου σε κατάλληλο ίδρυμα αγωγής (άρ. 282 παρ. 2 εδ. β' ΚΠΔ, τροποποίηση με το άρ. 9 του Ν. 4322/2015). Η παραβίαση των μη στερητικών της ελευθερίας αναμορφωτικών μέτρων ως περιοριστικών όρων που έχουν επιβληθεί στον ανήλικο μπορεί, συνεπώς, ως οιοσδήποτε κράτηση ανυπακοής, να οδηγήσει σε εισαγωγή σε ίδρυμα αγωγής (ultima ratio θέση της ιδρυματικής αγωγής). Για λόγους δικαιοκρατικούς θα πρέπει, ωστόσο, εκ των

προτέρων να ορίζεται νομοθετικά η ακριβής μέγιστη χρονική διάρκεια που κρίνεται αναγκαία για την τοποθέτηση του ανηλίκου στο ίδρυμα αγωγής, η οποία σε καμία περίπτωση δεν θα μπορεί να υπερβαίνει τους έξι μήνες που ορίζονται ως το ανώτερο όριο της προσωρινής κράτησης.

Η παραβίαση των περιοριστικών όρων που έχουν επιβληθεί στον ανήλικο δεν επιτρέπεται να οδηγήσει από μόνη της σε προσωρινή κράτηση (άρ. 282 παρ. 6 εδ. γ' ΚΠΔ). Η εν λόγω διάταξη που θεσπίστηκε με τον Ν. 3860/2010 ανταποκρίνεται στη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης Rec (2006) 13 για την εφαρμογή της προσωρινής κράτησης, τους όρους υπό τους οποίους εκτελείται και την πρόβλεψη εγγυήσεων ενάντια σε κατάχρηση (The use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse), σύμφωνα με την οποία η παραβίαση των εναλλακτικών μέτρων δεν επιτρέπεται να δικαιολογεί αυτόματα στην προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου. Σε αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται ειδική αιτιολογία η αντικατάσταση των εναλλακτικών μέτρων με προσωρινή κράτηση (παρ. 12).

Η τοποθέτηση του ανηλίκου σε ίδρυμα αγωγής, αν και συνιστά μια δραμεία παρέμβαση στη ζωή του, έχει ως ηπιότερο μέτρο σχέση προτεραιότητας έναντι της προσωρινής κράτησης στα ειδικά καταστήματα κράτησης νέων. Με άλλα λόγια, η προσωρινή κράτηση στα ειδικά καταστήματα κράτησης νέων ως επαχθέστερο μέτρο βρίσκεται σε σχέση επικουρικότητας έναντι της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής (άρ. 282 παρ. 3 ΚΠΔ, Μαργαρίτη 2012: 71).

Προσωρινή κράτηση μπορεί να επιβληθεί σε βάρος ανηλίκου κατηγορουμένου που έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 282 παρ. 4 ΚΠΔ και η πράξη του, αν την τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα απειλούμενο με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή συνιστά μια από τις προβλεπόμενες στο άρθρο 336 ΠΚ πράξη βιασμού, εφόσον τελέστηκαν σε βάρος προσώπου νεότερου των δεκαπέντε ετών. Το ανώτατο όριο της προσωρινής κράτησης δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να υπερβαίνει τους έξι μήνες (άρ. 282 παρ. 6 ΚΠΔ). Κατά τη Σύσταση R (2003) 20 «Νέοι Τρόποι Αντιμετώπισης της Παραβατικότητας των Ανηλίκων και ο Ρόλος της Δικαιοσύνης Ανηλίκων», η προσωρινή κράτηση δεν μπορεί να διαρκεί άνω των 6 μηνών έως την έναρξη της δίκης του ανηλίκου (παρ. 16).

Το ένταλμα προσωρινής κράτησης πρέπει να περιέχει ειδική και εμπειριστωμένη αιτιολογία από την οποία να προκύπτει γιατί τα αναμορφωτικά (ή θεραπευτικά)⁶⁴⁴ μέτρα δεν κρίνονται στη συγκεκριμένη περίπτωση επαρκή (για

644. Η απαρίθμηση των περιοριστικών όρων είναι ενδεικτική στο άρθρο 282 παρ. 6 ΚΠΔ, ωστόσο, δεν προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής σε ανήλικους κατηγορούμενους ως περιοριστικών όρων ενός ή περισσότερων από τα μη θεραπευτικά μέτρα.

να αποτραπεί ο κίνδυνος τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων και να εξασφαλιστεί ότι εκείνος στον οποίο επιβλήθηκαν θα παραστεί οποτεδήποτε στην ανάκριση ή στο δικαστήριο και θα υποβληθεί στην εκτέλεση της απόφασης, σύμφωνα με το άρ. 296 ΚΠΔ), λαμβανομένων κατά περίπτωση υπόψη των ιδιαίτερων συνθηκών τέλεσης της πράξης και της προσωπικότητας του ανηλίκου (βλ. άρ. 282 παρ. 6 ΚΠΔ, τροποποίηση με το άρ. 9 του Ν. 4322/2015).

Η στέρηση της ελευθερίας, είτε με τη μορφή της στερητικής της ελευθερίας ποινής είτε με τη μορφή της ιδρυματικής αγωγής είτε της προσωρινής κράτησης, εφαρμόζεται ως έσχατη επιλογή και για τη μικρότερη δυνατή χρονική περίοδο (άρ. 37 περ. β' εδ. β' της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού). Επιπλέον, στο άρ. 40 παρ. 2 περ. β' υποπερίπτωση iii της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζεται η υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει ότι κάθε παιδί ύποπτο ή κατηγορούμενο για παράβαση του ποινικού νόμου έχει δικαίωμα «να κρίνεται η υπόθεσή του χωρίς καθυστέρηση». Το άρθρο 10 παρ. 2 περ. β' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα της 16.12.1966 (επικύρωση με τον Ν. 2462/1997) επιτάσσει η υπόθεση των ανηλίκων προσωρινά κρατουμένων να διεκπεραιώνεται «το ταχύτερο δυνατό». Σύμφωνα με τους Κανόνες του Πεκίνου, η κράτηση ενόσω εκκρεμεί η δίκη (detention pending trial) διατάσσεται μόνο ως έσχατο μέτρο και για τη συντομότερη δυνατή χρονική περίοδο (13.1). Αναγνωρίζεται ως υπέρτατο μέλημα η ταχύτατη διεξαγωγή της διαδικασίας σε υποθέσεις ανηλίκων, χωρίς οποιαδήποτε μη αναγκαία καθυστέρηση (βλ. παρ. 20.1). Επιπλέον, οι Κανόνες της Αβάνας θεωρούν ότι η κράτηση πριν από τη δίκη πρέπει να αποφεύγεται στο μέτρο του δυνατού και να περιορίζεται σε εξαιρετικές περιστάσεις. Περαιτέρω, υπογραμμίζουν ότι σε περίπτωση προσωρινής κράτησης, τα δικαστήρια ανηλίκων και οι ανακριτικές αρχές δίνουν ύψιστη προτεραιότητα στην ταχύτατη διεκπεραίωση αυτών των υποθέσεων για να διασφαλίσουν τη συντομότερη δυνατή διάρκεια της κράτησης (παρ. 17). Οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα [Σύσταση CM/Rec (2008) 11], απαιτούν να καταβληθούν ιδιαίτερες προσπάθειες, προκειμένου να αποφευχθεί προσωρινή κράτηση (κράτηση πριν από τη δίκη, pre-trial detention, κανόνας 10 εδ. β').

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού στις καταληκτικές παρατηρήσεις της στην πρώτη ελληνική έκθεση (2002) ήταν προβληματισμένη για τον μεγάλο αριθμό των ανηλίκων που κρατούνταν προσωρινά λόγω πλημμελήματος, μολονότι σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο η προσωρινή κράτηση μπορούσε να επιβληθεί σε ανήλικους μόνο αν η τελεσθείσα πράξη ετιμωρείτο στον νόμο με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών. Μάλλον επρόκειτο για περιπτώσεις παραβίασης των περιοριστικών όρων που επιβλήθηκαν στον ανήλικο κατη-

γορούμενο και αντικατάστασής τους με προσωρινή κράτηση (άρ. 282 παρ. 4 ΚΠΔ). Για τον λόγο αυτό, η Επιτροπή προέτρεψε την ελληνική κυβέρνηση να διασφαλίσει ότι η κράτηση, περιλαμβανομένης και της προσωρινής κράτησης, διατάσσεται ως έσχατο μέσο και μετά από προσεκτική εξέταση της βαρύτητας της πράξης, και ότι θα καταβληθούν μεγαλύτερες προσπάθειες για θέσπιση και εφαρμογή εναλλακτικών κυρώσεων (βλ. επίσης Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής Νο 10 (2007) για τα δικαιώματα του παιδιού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους, παρ. 79-81). Η Επιτροπή ήταν επιπλέον ανήσυχη για τις καθυστερήσεις της ποινικής δίκης που οδηγούν σε μεγάλης διάρκειας προσωρινή κράτηση. Στις καταληκτικές παρατηρήσεις του 2012, η Επιτροπή επαναλαμβάνει τους προβληματισμούς της, επειδή εξακολουθούν να υφίστανται η μακράς διάρκειας προδικαστική κράτηση ανηλίκων και χρονοβόρες διαδικασίες. Η προσωρινή κράτηση πρέπει να καταστεί ποσοτικά και χρονικά το έσχατο μέτρο, όπως απαιτεί ρητά η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δεδομένου ότι «η προσωρινή κράτηση δεν είναι απλά αδιάφορη για τη διαπαιδαγώγηση, αλλά είναι έντονα αντιπαιδαγωγική».

Πέρα από την εναρμόνιση δικονομικών διατάξεων στις ηλικιακές κατηγορίες του ουσιαστικού ποινικού δικαίου επήλθαν ουσιώδεις ρυθμίσεις και στο πεδίο των ενδίκων μέσων. Ειδικότερα, με το άρθρο 34 του Ν. 4356/2015 αντικαθίσταται ως ακολούθως το τελευταίο εδάφιο του άρθρου 478 ΚΠΔ: Το ένδικο μέσο της έφεσης επιτρέπεται επίσης στον ανήλικο κατηγορούμενο μόνο κατά του βουλεύματος του συμβουλίου πλημμελειοδικών το οποίο τον παραπέμπει στο δικαστήριο για έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα για το οποίο επιβάλλεται η ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, σύμφωνα με το άρθρο 127 παρ. 1 ΠΚ και μόνο για λόγους που αναφέρονται στο προηγούμενο εδάφιο, δηλαδή της απόλυτης ακυρότητας και της εσφαλμένης ερμηνείας και εφαρμογής ουσιαστικής ποινικής διάταξης. Επιπλέον, τροποποιείται η παρ. 4 του άρθρου 497 του ΚΠΔ (Ανασταλτική δύναμη της έφεσης) ως ακολούθως: «Αν με την καταδικαστική απόφαση επιβλήθηκε ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης ή περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, η κρίση για το αν η έφεση έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα ανήκει στο δικαστήριο που δίκασε. Αυτό, με ειδική αιτιολογία και εφαρμόζοντας τα κριτήρια της παραγράφου 8 του παρόντος άρθρου καθώς και στις αντίστοιχες περιπτώσεις λαμβάνοντας πρωτίτως υπόψη το συμφέρον του παιδιού, αποφασίζει αμέσως μετά την απαγγελία της απόφασης, είτε αυτεπαγγέλτως είτε ύστερα από δήλωση του κατηγορουμένου, ότι θα ασκήσει έφεση».

Πριν από την έναρξη ισχύος του Ν. 4322/2015, παρά τον αθωωτικό χαρακτήρα των δικαστικών αποφάσεων που επέβαλαν αναμορφωτικά μέτρα, η

επιβολή τους είχε μια απώτερη στιγματιστική νομική συνέπεια της ποινής, δηλαδή την εγγραφή αυτών των αποφάσεων στα δελτία ποινικού μητρώου. Στα δελτία ποινικού μητρώου εγγράφονταν επίσης η μεταβολή ή η άρση των αναμορφωτικών μέτρων (βλ. άρ. 574 παρ. 2 περ. β΄ υποπερίπτωση ββ΄ και 3 περ. α΄ ΚΠΔ). Τα δελτία ποινικού μητρώου έπαυαν, ωστόσο, να ισχύουν και αποκλειόταν η χρησιμοποίησή τους για οποιοδήποτε σκοπό στις περιπτώσεις δελτίων που αφορούσαν αναμορφωτικά μέτρα, όταν ο ανήλικος είχε συμπληρώσει το 17ο έτος της ηλικίας του (βλ. άρ. 578 παρ. 1 περ. β΄ ΚΠΔ). Σε περίπτωση διάπραξης εγκλήματος κατά την παιδική ηλικία και έκδοσης της απόφασης που επιβάλλει αναμορφωτικά μέτρα μετά τη συμπλήρωση του 17ου έτους (βλ. άρ. 130 παρ. 1 ΠΚ) δεν υπήρχε, επομένως, πρόνοια στον νόμο για την εγγραφή αυτής της απόφασης στο ποινικό μητρώο. Εξάλλου, η αύξηση του ανώτερου ορίου της ποινικής ανηλικότητας από το 17ο στο 18ο έτος (Ν. 3189/2003) δεν οδήγησε σε αντίστοιχη τροποποίηση του ηλικιακού ορίου στο πεδίο του ποινικού μητρώου. Πάντως, η διάταξη για αυτοδίκαιη διαγραφή και καταστροφή των δελτίων ποινικού μητρώου σε περίπτωση επιβολής σε ανήλικους αναμορφωτικών μέτρων είχε διαπιστωθεί ότι δεν εφαρμόζεται στην πράξη (Τρωιάνου-Λουλά 1975: 273).

Με την παρ. 9 του άρθρου 9 του Ν. 4322/2015 καταργήθηκε η διάταξη που προέβλεπε την εγγραφή σε κάθε δελτίο ποινικού μητρώου της απόφασης με την οποία επιβάλλεται αναμορφωτικό μέτρο σε ανήλικο. Σύμφωνα με την ισχύουσα διάταξη του άρθρου 574 παρ. 2 περ. β΄ υποπερίπτωση ββ΄ ΚΠΔ, μόνο κάθε αμετάκλητη καταδικαστική απόφαση με την οποία επιβάλλεται περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων εγγράφεται στα δελτία ποινικού μητρώου. Επίσης τροποποιήθηκε το άρθρο 574 παρ. 2 περ. α΄ ΚΠΔ και στα δελτία ποινικού μητρώου δεν εγγράφεται η μεταβολή ή η άρση των αναμορφωτικών μέτρων (βλ. άρ. 9 παρ. 10 του Ν. 4322/2015). Το άρθρο 578 παρ. 1 περ. β΄ ΚΠΔ για την καταστροφή των δελτίων ποινικού μητρώου που αφορούν αναμορφωτικά μέτρα, όταν ο ανήλικος είχε συμπληρώσει το 17ο έτος της ηλικίας του, καταργήθηκε με το άρθρο 36 του Ν. 4356/2015.

Προφανώς, οι εγγραφές στο ποινικό μητρώο θα περιοριστούν ουσιωδώς, επειδή οι αμετάκλητες (αθωωτικές) αποφάσεις που επιβάλλουν αναμορφωτικά μέτρα δεν θα αναγράφονται πλέον στα δελτία ποινικού μητρώου. Με αυτόν τον τρόπο, διευκολύνεται η οικογενειακή, επαγγελματική και κοινωνική αποκατάσταση των ανηλίκων που έχουν υποβληθεί σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Οι διατάξεις για την τήρηση ποινικού μητρώου αναφορικά με τους ανήλικους χρειάζονταν αναμόρφωση, στο μέτρο που η γνώση της ποινικής τους κατάστασης από έναν ευρύτερο κύκλο προσώπων ήταν σε θέση να δυσχεράνει την επαγγελματική και κοινωνική τους ένταξη.

Οι Κανόνες του Πεκίνου προβλέπουν ότι τα μητρώα με εγγραφές για τους ανήλικους δράστες δεν θα πρέπει να χρησιμοποιούνται σε επόμενες δίκες που αφορούν τον ίδιο, αλλά στο μεταξύ ενήλικο δράστη (κανόνας 21.2). Σύμφωνα με το ερμηνευτικό σχόλιο στον κανόνα 21, ο εν λόγω κανόνας επιχειρεί να επιτύχει μια εξισορρόπηση ανάμεσα στα συγκρουόμενα συμφέροντα που συνδέονται με τα μητρώα: τα συμφέροντα της αστυνομίας, της εισαγγελίας και άλλων αρχών για βελτίωση του ελέγχου με τα συμφέροντα του ανήλικου δράστη (π.χ. αποφυγή στιγματισμού). Η Επιτροπή στο Γενικό Σχόλιό της Νο 10 (2007) για τα δικαιώματα του παιδιού στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανήλικους συνιστά στα συμβαλλόμενα κράτη να θεσπίσουν διατάξεις που θα επιτρέπουν την αυτόματη διαγραφή από τα δελτία ποινικού μητρώου του ονόματος του παιδιού που τέλεσε αδίκημα πριν από τη συμπλήρωση του 18 έτους (βλ. αναλυτικά παρ. 66, 67). Επιπλέον, η Σύσταση R (92) 17 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη «Σταθερότητα κατά τον προσδιορισμό των ποινών» (Consistency in Sentencing) προβλέπει ότι η επιρροή της προηγούμενης εγκληματικής δραστηριότητας που διαπιστώθηκε με καταδικαστική απόφαση, θα πρέπει κατά τον προσδιορισμό της ποινής του δικαζόμενου εγκλήματος να μειώνεται ή εκμηδενίζεται όπου ο δράστης είναι ακόμη νεαρός [Δ. Προηγούμενες καταδίκες, αριθ. 3 περ. γ']. Η Σύσταση (84) 10 του Συμβουλίου της Ευρώπης για «Το Ποινικό Μητρώο και την Επανάταξη των Καταδικασθέντων Προσώπων» (The Criminal Record and Rehabilitation of Convicted Persons) προτείνει στα κράτη-μέλη να αναθεωρήσουν τη νομοθεσία και την πρακτική τους αναφορικά με το ποινικό μητρώο, ώστε να περιοριστεί στο έπακρο η ανακοίνωση αποφάσεων που αφορούν ανήλικους. Τέλος, η Σύσταση Rec (2003) 20 του Συμβουλίου της Ευρώπης «Νέοι Τρόποι Αντιμετώπισης της Παραβατικότητας των Ανηλίκων και ο Ρόλος της Δικαιοσύνης Ανηλίκων» προβλέπει για τη διευκόλυνση της εισόδου των νεαρών ατόμων στην αγορά εργασίας να μην υποχρεώνονται οι δράστες κάτω των 21 ετών να αποκαλύψουν το ποινικό τους μητρώο σε μελλοντικούς εργοδότες, εκτός και αν το είδος της εργασίας υπαγορεύει κάτι διαφορετικό (παρ. 12).

5. Επίλογος

Ο νομοθέτης έχει αξιοποιήσει τις συμπερασματικές παρατηρήσεις και συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού για την ανανέωση του ελληνικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης σε ανήλικους και συνακόλουθα έχει πραγματοποιήσει σημαντική πρόοδο ως προς την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του παιδιού, ωστόσο, δεν έχει ακόμη πλήρως εναρμονιστεί η εσωτερική νομοθεσία και κυρίως η πρακτική με τις διατάξεις της Σύμβασης για

τα Δικαιώματα του Παιδιού και τους πρότυπους κανόνες και σταθερές των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης για την απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους. Οι διατάξεις των νόμων που αφορούν το σύστημα απονομής δικαιοσύνης σε ανηλίκους (Ν. 3189/2003, Ν. 3860/2010, Ν. 4322/2015 και Ν. 4356/2015) έχουν ξεκάθαρους στόχους: Διεύρυνση των μη ιδρυματικών μέτρων διαπαιδαγώγησης, θεραπείας και αρωγής, περιορισμός στο ελάχιστο (ποσοτικά και χρονικά) των στερητικών της ελευθερίας μέτρων και κυρώσεων, διευκόλυνση της κοινωνικής (επαν)ένταξης των δραστών καθώς και φροντίδα για τις ανάγκες και τα συμφέροντα των θυμάτων (βλ. για παράδειγμα, CM/Rec (2003) 20, παρ. 1).

Είναι ιδιαίτερα κρίσιμο σε καιρούς λιτότητας να διασφαλίζεται μια ορθολογική και ανθρωπιστική αντεγκληματική και κοινωνική πολιτική για το συμφέρον των ανηλίκων και να αποφεύγονται η περιθωριοποίηση, ο στιγματισμός και η κοινωνική απομόνωση των νεαρών ατόμων. Σύμφωνα με την τρίτη καθοδηγητική αρχή της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Παιδιού (1924), κοινώς γνωστής ως Διακήρυξη της Γενεύης (Geneva Declaration) της Κοινωνίας των Εθνών, το παιδί πρέπει να είναι το πρώτο που θα δέχεται αρωγή σε καιρούς δοκιμασίας. Οι ανήλικοι, προκειμένου να υπερνικήσουν τις δυσκολίες ένταξης, χρειάζονται την κατανόηση και την ανοχή των ενηλίκων (Dünkel 2008: 112). Όπως εύστοχα διαπιστώνει ο τιμώμενος καθηγητής, βαθύς γνώστης των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η σύγχρονη νεολαία, η βελτιστοποίηση της ποινικής αντιμετώπισης των ανηλικών παραβατών θα πρέπει να συνδυάζεται με στρατηγικές πρόληψης της τέλεσης εγκλημάτων και της υποτροπής, καθώς και με την ανάπτυξη δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης με στόχο τη λήψη αποτελεσματικών, αποδοτικών και έγκαιρων μέτρων για τους ανηλίκους σε κίνδυνο (Μαγγανάς 2003: 176). Τα παιδιά έχουν ανάγκη και αξίζουν την προσοχή μας.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (1990). «Προς αποεγκληματοποίηση του (Ποινικού) Δικαίου των Ανηλίκων», στο: Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Λ. Μπεζέ (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 161-172.
- Βασιλάκη, Μ. (2007). «Ο Ν. 3189/2003 για την παραβατικότητα των ανηλίκων και οι δυνατότητες βελτίωσής του», στο: Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη, Κ.Δ. Σπινέλλη (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 33-61.
- Βουγιούκας, Κ.Ν. (1969). Το εν Ελλάδι ισχύον επί ανηλίκων ουσιαστικόν και

- δικονομικόν ποινικόν δίκαιον, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήναι- Θεσσαλονίκη. Γιώτης, Χ.Π. (1952). «Περί συστάσεως ιδίου σώματος ανακριτών και δικαστών ανηλίκων», Ποινικά Χρονικά 2 (1), σελ. 40-44.
- Δέδες, Χ.Γ. (1976). «Δογματικά προβλήματα του δικαίου ανηλίκων», Νομικό Βήμα 24 (3), σελ. 241-249.
- Δημόπουλος, Χ. & Κοσμάτος, Κ. (2006). Δίκαιο Ανηλίκων, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Δημόπουλος, Χ., Κοσμάτος, Κ. (2011). Δίκαιο Ανηλίκων. Θεωρία και πράξη, Ν. Λαγού (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Dünkel, F. (2008). «Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich im Licht aktueller Empfehlungen des Europarats», Neue Kriminalpolitik 20 (3), σελ. 102-114.
- Dünkel, F., Baechtold, A. & van Zyl Smit, D. (2010). Die 'European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions or Measures' (ERRJOSSM), Rec. (2008) 11», στο: Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Τμητικός τόμος για την Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη, Μ. Γαλανού (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 799-822.
- Ευστρατιάδης, Σ. (2003). «Οι νέες διατάξεις για την παραβατικότητα των ανηλίκων - μια καινοτομία στο ποινικό σύστημα πηγή νέων δυσχερειών», Ποινική Δικαιοσύνη 6 (11), σελ. 1178-1179.
- Heinz, W. (2008). Das strafrechtliche Sanktionensystem und die Sanktionierungspraxis in Deutschland 1882-2006 (<http://www.ub.uni-konstanz.de/kops/volltexte/2008/4813/>).
- Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ., Μπιτζιλέκης, Ν. & Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2008). Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Καϊσαρης, Π. (2014). «Περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων», στο: Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Α. Χαραλαμπίδης (επιμ.), 2η έκδ., τόμ. Α', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 587-588.
- Κοσμάτος, Κ. (2010). «Οι νέες τροποποιήσεις του ποινικού δικαίου ανηλίκων με το Ν. 3860/2010», Ποινική Δικαιοσύνη 13 (7), σελ. 804-808.
- Κοσμάτου, Κ. (2014). «Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους», στο: Ποινικός Κώδικας, Χαραλαμπίδης (επιμ.), τόμ. Α', όπ.π., σελ. 959-1019.
- Κουράκης, Ν. (2004). Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων. Στο μεταίχιμο ποινικού δικαίου και εγκληματολογίας. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κουράκης, Ν. (2012). Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων. Στο μεταίχιμο ποινικού δικαίου και εγκληματολογίας, 2η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μαγιάκου, Α. (2010). «Η εμπλοκή και η μεταχείριση των ανήλικων παραβατών στο σύστημα της ελληνικής ποινικής δικαιοσύνης», στο: Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Τμητικός τόμος για την Κ.Δ. Σπινέλλη, όπ.π., σελ. 929-936.

- Μαγγανάς, Α.Δ. (2003). «Παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων», Ποινική Δικαιοσύνη 6 (11), σελ. 1176-1177.
- Μαργαρίτης, Λ. (2006). «Ανήλικοι δράστες και ποινικό (δικονομικό) κανονιστικό πλαίσιο», Ποινική Δικαιοσύνη 9, (4) 443-448, (5) 588-594, (6) 759-767.
- Μαργαρίτης, Λ. (2012). Προσωρινή κράτηση & περιοριστικοί όροι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Πανταζή-Μελίστα, Ε. (2007). «Η αποχή του εισαγγελέα από την ποινική δίωξη ανηλίκου», στο: Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη, Κ.Δ. Σπινέλλη (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 99-107.
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2005), στο Λ. Μαργαρίτης, & Ν. Παρασκευόπουλος. Ποινολογία, Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Πιτσελά, Α. (2001). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Β. Δίκαιο των Ανηλίκων, 3η έκδ., Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Πιτσελά, Α. (2002). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 4η έκδ., Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Πιτσελά, Α. (2003). Διεθνές Κείμενα Σωφρονιστικής Πολιτικής, Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη (2003α).
- Πιτσελά, Α. (2003). «Ο Πρότυπος Νόμος των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο Ανηλίκων». Ποινική Δικαιοσύνη 6 (8-9), σελ. 995-1005 (2003β).
- Πιτσελά, Α. (2003). «Σύστημα δικαιοσύνης για ανηλίκους: Πρότυποι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών», στο: Αντεγκληματική Πολιτική ΙΙΙ, Ν.Ε. Κουράκη, Ν.Κ. Κουλούρη (επιμ.), σελ. 191-241 (2003γ).
- Pitsela, A. (2004). «Criminal responsibility of minors in the national and international legal orders: Greece», *Revue Internationale de Droit Pénal* 75, σελ. 355-378.
- Πιτσελά, Α. (2006). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Β. Δίκαιο των Ανηλίκων, 4η έκδ., Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Πιτσελά, Α. (2007). «Η αναμόρφωση της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων», στο: Τμητικός τόμος για τον καθηγητή Ιωάννη Μανωλεδάκη, Τ. ΙΙ: Μελέτες Ποινικού Δικαίου - Εγκληματολογίας - Ιστορίας του εγκλήματος, Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, σελ. 571-596.
- Πιτσελά, Α. (2009). «Η αναμόρφωση του ποινικού δικαίου ανηλίκων της Ελβετίας», στο: Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική. Προσφορά Τιμής στην Αγγλαία Τσήτσουρα, Μ.Π. Κρανιδιώτη (επιμ.), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 237-266.
- Pitsela, A. (2009). «Die Bedeutung internationaler Mindeststandard-Regelungen für den Umgang mit delinquenten Jugendlichen in Griechenland», στο: Vergleichende Strafrechtswissenschaft. Τμητικός τόμος Andrzej J. Szwarc, J.C. Joerden κ.ά. (επιμ.), σελ. 645-663.

- Πιτσελά, Α. (2010). «Η ανάγκη εκσυγχρονισμού του σωφρονιστικού συστήματος ανηλίκων. Επ' ευκαιρία της πρόσφατης νομοθετικής μεταρρύθμισης του σωφρονιστικού δικαίου ανηλίκων στη Γερμανία», στο: Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Τμητικός τόμος Κ.Δ. Σπινέλλη, ό.π., σελ. 963-993.
- Πιτσελά, Α. (2011). «Η αναμόρφωση του ποινικού σωφρονισμού - ένα κρίσιμο βήμα για τον εκσυγχρονισμό του δικαίου ανηλίκων», στο: Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου, Α. Μανιτάκης, Β. Κούρτης (επιμ.), Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, σελ. 201-214.
- Pitsela, A. (2011). «Greece», στο: *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, F. Dünkel κ.ά. (επιμ.), 2η έκδ., τόμ. 2, Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach, σελ. 623-670.
- Πιτσελά, Α. (2013). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 7η έκδ., Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Πιτσελά, Α. & Φίλου, Μ. (2008). «Η θεραπευτική αντιμετώπιση των ανήλικων δραστών στο πεδίο το ποινικού δικαίου», στο: Ψυχιατρική & Δίκαιο: III. Μειωμένη νοητική επάρκεια, Α. Κουτσουράδης κ.ά. (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 55-82.
- Sagel-Grande, I. (1995). «Ο νέος ολλανδικός ποινικός νόμος για ανήλικους και το σύστημα κυρώσεών του» (μτφρ. Α. Πιτσελά), *Υπεράσπιση*, 5, σελ. 1049-1060.
- Schüler-Springorum, H. (2001). «Die 'Instrumente' der Vereinten Nationen zur Jugendgerichtsbarkeit», στο: *Internationale Menschenrechtsstandards und das Jugendkriminalrecht*, Bundesministerium der Justiz, Deutsche Vereinigung für Jugendgerichte und Jugendgerichtshilfen e.V. (επιμ.), Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach, σελ. 19-36.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (1992). Ελληνικό δίκαιο ανήλικων δραστών και θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σπινέλλη, Κ.Δ. (2005). «Εισαγωγικές παρατηρήσεις και σχολιασμός των άρθρων 121-131 του όγδοου Κεφαλαίου του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα», στο: *Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα*, Δ. Σπινέλλη (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 1397-1481.
- Σνκιώτου, Α.Π. (2010). «Η ευνοϊκότερη μεταχείριση των ανήλικων δραστών από το δίκαιο ανηλίκων: Πραγματικότητα ή ένας όμορφος μύθος;» στο: *Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Τμητικός τόμος για την Κ.Δ. Σπινέλλη*, ό.π., σελ. 1003-1027.
- Τερζόγλου, Μ. (2003). «Ο Ν. 3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη* 6 (11), σελ. 1180-1183.

- Τρωιάνου-Λουλά, Α. (1975). «Προβλήματα προκύπτοντα εκ της εφαρμογής των περί ποινικού μητρώου διατάξεων επί ανηλίκων», Ποινικά Χρονικά 25, σελ. 268-285.
- van Kalmthout, A.M. & Bahtiyar, Z. (2011). «The Netherlands», στο: *Juvenile Justice Systems in Europe*, Dünkel κ.ά., όπ.π., σελ. 911-956.
- Χάιδου, Α. (1989). Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χάιδου, Α. (2010). «Ρυθμίσεις της ποινικής αντιμετώπισης των ανηλίκων στον ευρωπαϊκό χώρο», στο: *Εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Τιμητικός τόμος Κ.Δ. Σπινέλλη, όπ.π., σελ. 1029-1042.
- Χάιδου, Α. (2010). «Σκέψεις σχετικά με την εφαρμογή των ποινικών κυρώσεων για τους ανηλίκους», στο: *Εγκληματολογικές Αναζητήσεις*. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, 2010, Α.Γ. Πιτσελά (επιμ.), Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 1103-1112.
- Χωραφάς, Ν. (1978). *Ποινικόν Δίκαιον*, 2η έκδ., τόμ. Α', Κ. Σταμάτη (επιμ.), Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Βία κατά των γυναικών στο πλαίσιο της οικογένειας στην Κυπριακή και Ελληνική έννομη τάξη - Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης για τη βία κατά των γυναικών

ANNA ΠΛΕΥΡΗ

Δ.Ν., Διαμεσολαβήτρια, Λέκτορας Ιδιωτικού Δικαίου,
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Περίληψη

Η μελέτη έχει ως θέμα τη βία κατά των γυναικών εντός της οικογένειας στην Κυπριακή και Ελληνική έννομη τάξη καθώς και το ευρύτερο ζήτημα της βίας κατά των γυναικών, όπως το αντιμετωπίζει η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, η οποία υπεγράφη στην Κωνσταντινούπολη στις 11/5/2011.

Η μελέτη αναρτίζεται από τρία μέρη. Τα δύο πρώτα αφορούν στη βία κατά των γυναικών εντός της οικογένειας στη νομοθεσία της Κύπρου και της Ελλάδας, όπου αναλύονται κυρίως ρυθμίσεις αστικού και ποινικού δικαίου με κριτικές βεβαίως επισημάνσεις.

Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται οι διατάξεις της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης με κριτικές παρατηρήσεις αναφορικά με την κύρωση και ενσωμάτωσή της στην νομοθεσία της Κύπρου και της Ελλάδας.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Εισαγωγικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ενδοοικογενειακή βία αποτελεί μια «αθέατη εγκληματικότητα». ⁶⁴⁵ Ταυτόχρονα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι η βία στην οικογένεια, δεν είναι μόνο ιδιωτική υπόθεση. ⁶⁴⁶ Δεν είναι δηλαδή προσωπική μόνο υπόθεση του δράστη και του θύματος, αλλά είναι υπόθεση κοινωνική. ⁶⁴⁷ Αξιοσημείωτο είναι ότι θύματα του εν λόγω εξόχως θλιβερού και πολυπαραγοντικού φαινομένου, αποτελούν σε ποσοστό 80% οι γυναίκες και ακολουθούν τα παιδιά, οι υπερήλικοι και τα άτομα με αναπηρίες. Η βία κατά των γυναικών αντιμετωπίζεται πλέον, ειδικά στην Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, ευρύτερα γνωστής ως «η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης», η οποία διαπνέεται από την θέση ότι η βία κατά των γυναικών είναι μορφή βίας βασισμένης στο φύλο, δηλαδή έμφυλης βίας, η οποία «στρέφεται» κατά γυναικών, ακριβώς επειδή είναι γυναίκες.

2. Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στην Κυπριακή έννομη τάξη

Στην κυπριακή έννομη τάξη το νομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση και καταστολή της βίας στην οικογένεια δεν συγκεντρώνεται σε ένα νομοθέτημα. Από το έτος 1990 και δυνάμει τουλάχιστον 5 νόμων τα Επαρχιακά Δικαστήρια ποινικής δικαιοδοσίας και τα Οικογενειακά Δικαστήρια επιλύουν ποινικές και αστικές διαφορές, που δημιουργούνται, λόγω εμφανίσεως περιστατικών βίας στο οικογενειακό περιβάλλον. ⁶⁴⁸

Ρυθμίσεις ποινικού δικαίου αναφορικά με τη βία στην οικογένεια περιέχονται στον Κυπριακό Νόμο 119 (I) του 2000 περί βίας στην οικογένεια (πρόληψη και προστασία θυμάτων), ⁶⁴⁹ όπως αυτός ισχύει μετά τις τροποποιήσεις που επέφερε ο Ν. 212 (I) του 2004. Στην υπόθεση Γενικός Εισαγγελέας ν. Γεωργίου, ⁶⁵⁰ σημειώνονται τα εξής: «Χρήση βίας από το σύζυγο κατά της συζύ-

645. Βλ. Τομαρά, 2008, σελ. 80, Γιοβάνογλου, 2009.

646. Βλ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, 2012.

647. Βλ. σχετ. ανάπτυξη σε Γεροστάθου, 2014.

648. Σημειώνεται ότι η Κύπρος έχει υιοθετήσει Εθνικό Σχέδιο Δράσεως για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας στην οικογένεια (2010-2015).

649. Ο οποίος αντικατέστησε τον παλαιότερο Νόμο 47 (I)/1994 περί βίας στην οικογένεια (πρόληψη και προστασία θυμάτων).

650. (2002) 2 ΑΑΔ 464, βλ. συγκεκριμένα στη σελ. 469.

γου του αποτελεί ιδιαίτερη πτυχή εγκλημάτων βίας στην οικογένεια, τα οποία έχουν ως γενεσιουργό αιτία τη χρήση βίας ως μέσο επιβολής της θέλησης του συζύγου επί της συζύγου του και την κυριαρχία του στην οικογένεια, με έρευνα τη σωματική του δύναμη. Η βία αντικαθιστά το λόγο και η ισχύς τη λογική. Εξαρθρώνεται το κλίμα ισότητας που πρέπει να χαρακτηρίζει τις σχέσεις των συζύγων...».

Στα άρθρα 2 και 3 του ως άνω νόμου, περιέχονται εννοιολογικοί προσδιορισμοί και οριοθετείται η έννοια της βίας και το πεδίο εφαρμογής της,⁶⁵¹ ενώ στο άρθρο 4 απαριθμούνται αδικήματα βασιζόμενα σε άρθρα του ΚυπρΠΚ, τα οποία όταν διαπράττονται από ένα μέλος της οικογένειας σε βάρος άλλου μέλους, έχουν αυξημένη ποινική απαξία και προβλέπονται αυξημένες ποινές σε σχέση με αυτές που προβλέπονται στα αντίστοιχα άρθρα του ΚυπρΠΚ.⁶⁵²

Το τρίτο μέρος του Ν. 119 (Ι) του 2000 (άρ. 6-8), αφορά σε θεσμούς βοηθητικούς, καθοδηγητικούς και συμβουλευτικούς με στόχο την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, την καταγγελία των σχετικών περιστατικών και συμπεριφορών από τους παθόντες, την προστασία των τελευταίων και την ενεργοποίηση των αστυνομικών και δικαστικών αρχών για την κίνηση των σχετικών δικαστικών διαδικασιών απονομής δικαιοσύνης. Πρόκειται ειδικότερα, για τον θεσμό του Οικογενειακού Συμβούλου (άρ. 6), τις Συμβουλευτικές Επιτροπές (άρ. 7) και τις Πολυθεματικές Ομάδες (άρ. 8).⁶⁵³

Το έκτο μέρος του νόμου περιλαμβάνει πέντε άρθρα (21-25) σχετικά με την έκδοση διαταγμάτων από δικαστήριο ποινικής δικαιοδοσίας και μια εναλλακτική δυνατότητα μεταχειρίσεως του κατηγορούμενου για αδίκημα ενδοοικογενειακής βίας και πάλι πάντως με απόφαση του δικαστηρίου. Ρυθμίζονται λοιπόν: α) το διάταγμα απομακρύνσεως ανηλίκου, β) το προσωρινό διάταγμα αποκλεισμού υπόπτου ή απομακρύνσεως του θύματος (άρ. 22), γ) το διάταγμα αποκλεισμού (άρ. 23), και δ) η κηδεμονία ή αναστολή φυλακίσεως με ειδικούς όρους (άρ. 25), ως εναλλακτική περίπτωση.

651. Βλ. ενδεικτικά από τις αποφάσεις των Κυπριακών ποινικών δικαστηρίων: Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, αρ.υποθ. 11383/13/11.4.2014, Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού v. Ν.Β., Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, αρ.υποθ. 23186/14/17.10.2014, Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού v. Α.Μ., Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, αρ. υποθ. 23435/12/17.01.2014, Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας v. Ν.Π., Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, αρ. υποθ. 175/2014/9.4.2014, Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας v. Μ.Δ. (όλες οι αποφάσεις προσβάσιμες στον <http://www.cylaw.org>).

652. Βλ. Θ.Θ. v. Αστυνομίας, (2008) 2 Α.Α.Δ. 575/17.7.2008, L.S. v. Αστυνομίας, (2012) 2 Α.Α.Δ. 627/19.10.2012. Βλ. ακόμη, Επαρχιακό Δικαστήριο Πάφου, αρ.υποθ. 10419/27.11.2013, Αστυνομικός Διευθυντής Πάφου v. Π.Π., Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, αρ. υποθ. 7385/08/30.12.2009, Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού v. Ι.Ο., (βλ. <http://www.cylaw.org>).

653. Οι θεσμοί αυτοί, δεν προβλέπονται στον ελληνικό νόμο περί ενδοοικογενειακής βίας.

Στο όγδοο μέρος του νόμου (άρ. 31-35Α), περιέχονται διατάξεις σχετικές με την ίδρυση και λειτουργία στέγης για την παροχή ασφαλούς διαμονής και προστασίας θυμάτων βίας στην Κύπρο. Παράλληλα ρυθμίζονται ως χωριστά ποινικά αδικήματα, η παρενόχληση (από τον κατηγορούμενο ή οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο) του θύματος ή μάρτυρα υποθέσεως βίας ή συγγενικού τους προσώπου, εν γνώσει πάντως του δράστη ότι τα πρόσωπα αυτά φέρουν την ως άνω ιδιότητα (άρ. 32). Επίσης, απαγορεύεται η αποκάλυψη στοιχείων ταυτότητας (όνομα, διεύθυνση κλπ.) θύματος βίας ή του παραπονούμενου, αλλά και του προσώπου εναντίον του οποίου γίνεται η καταγγελία (άρ. 34),⁶⁵⁴ καθώς και η παράδοση, παραλαβή ή δημοσίευση αντιγράφων καταθέσεων σε ή από οποιοδήποτε πρόσωπο (άρ. 35). Τέλος, ρυθμίζεται η ποινική αντιμετώπιση της παραλείψεως ορισμένου πολίτη να καταγγείλει περίπτωση βίας, που έχει περιέλθει εις γνώση του (άρ. 35Α), σε βάρος ανηλίκου προσώπου ή προσώπου με σοβαρές διανοητικές ή ψυχικές ανεπάρκειες.

Κατά την εκδίκαση μιας διαφοράς μεταξύ συζύγων, τα Οικογενειακά Δικαστήρια της Κύπρου ενδέχεται να βρεθούν ενώπιον περιπτώσεως βίας στην οικογένεια.

Στο άρθρο 27 του περί γάμου Ν. 104 (Ι)/2003,⁶⁵⁵ προβλέπονται οι λόγοι διαζυγίου.⁶⁵⁶ Στο τρίτο εδάφιο του προκειμένου άρθρου εισάγεται μαχητό τεκμήριο κλονισμού του γάμου, σε περίπτωση (μεταξύ άλλων) επιβουλής της ζωής του ενάγοντος από τον εναγόμενο ή άσκησης βίας από τον εναγόμενο, κατά την έννοια που αποδίδεται στον όρο «βία» στον περί βίας στην οικογένεια νόμου, δηλαδή στον προαναφερθέντα ποινικό νόμο περί ενδοοικογενειακής βίας.

Η επίλυση των διαφορών ενδοοικογενειακής βίας, τουλάχιστον στις ήπιες εκδοχές εμφανίσεώς της, αν πράγματι υπάρχουν τέτοιες, λ.χ. όταν πρόκειται για διαταραγμένες συζυγικές σχέσεις χαρακτηριζόμενες από εκρηξείς θυμού και εντάσεις κλπ. θα μπορούσαν να επιλύονται μέσω της οικογενειακής διαμεσολαβήσεως (family mediation), προτού «κρούσουν» την θύρα του δικαστή.

654. Ρύθμιση αντίστοιχη με αυτή του άρθρου 20 του (ελληνικού) Ν. 3500/2006.

655. Ο περί γάμου νόμος του 2003 κατήργησε τον περί γάμου νόμο, κεφ. 279 και τον περί πολιτικού γάμου νόμο του 1990 έως 1995. Ο Ν. 104(Ι)/2003 εφαρμόζεται και σε μέλη της τουρκικής κοινότητας (προσωρινές διατάξεις), όπως προέβλεψε ο Ν. 120 (Ι)/2003. Βλ. και τον Ν. 21/1990 περί πολιτικού γάμου, όπου στο άρθρο 28 (2) προβλέπεται ότι ως λόγοι διαζυγίου, καθορίζονται μόνο εκείνοι που αναφέρονται στην παράγραφο 2B του άρθρου 111 του Κυπριακού Συντάγματος, Χριστοφόρου 2014.

656. Βλ. και άρθρο 14 του Ν. 23/1190 περί Οικογενειακών Δικαστηρίων, Χριστοφόρου 2014.

3. Ελληνική έννομη τάξη: Ο Νόμος 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας

Στον Νόμο 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία, η βία στην οικογένεια αντιμετωπίζεται αυτοτελώς και συγχρόνως πολλαπλώς, ήτοι σε ποινικό, αστικό και διοικητικό επίπεδο.⁶⁵⁷ Στο άρθρο 1 περίπτωση α' του προκειμένου νόμου ορίζεται ότι ως «ενδοοικογενειακή βία»,⁶⁵⁸ θεωρείται η τέλεση αξιόποινης πράξης σε βάρος μέλους της οικογένειας, σύμφωνα με ορισμένες νομοθετικές διατάξεις (άρ. 6-9 του Νόμου 3500/06 και τα άρ. 299 και 311 του ΠΚ), που αφορούν σε ανθρωποκτονία και θανατηφόρο σωματική βλάβη.

Ο νόμος περιέχει ορισμό του όρου «οικογένεια»⁶⁵⁹ στο άρθρο 1 παρ. 2 περίπτωση β'. Η εφαρμογή δε των διατάξεών του, προϋποθέτει την ύπαρξη σχέσεως ορισμένης συγγένειας των αναφερόμενων προσώπων και σωρευτικά με αυτή το πραγματικό γεγονός της συνοικήσεως αυτών. «Θύμα ενδοοικογενειακής βίας», είναι για τον Ν. 3500/2006, κάθε πρόσωπο από τα αναφερόμενα σε αυτόν, σε βάρος των οποίων τελείται αξιόποινη πράξη κατά τα άρθρα 6-9 του νόμου. «Θύμα» είναι και το μέλος, στην οικογένεια του οποίου τελέσθηκε αξιόποινη πράξη, κατά τα άρθρα 299 και 311 του ΠΚ, καθώς και ο ανήλικος ενώπιον του οποίου τελείται μία από τις αξιόποινες πράξεις, χωρίς αυτές να στρέφονται άμεσα εναντίον του,⁶⁶⁰ ρύθμιση που σημειώνεται ως πρωτοποριακή. Στο δεύτερο άρθρο του Ν. 3500/2006, καθιερώνεται αυτοτελώς το παράνομο της ασκήσεως ενδοοικογενειακής βίας, που μπορεί να φέρει κάθε μορφή (σωματική, ψυχολογική, λεκτική ή όποιας άλλης μορφή), ανεξάρτητα μάλιστα, αν είναι ποινικά κολάσιμη ή όχι ή αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της ζη-

657. Βλ. ενδεικτικά, Παπαζήση, ΕφΑΔ 2014, 218 επ., Μπρακουμάτσο, 2007, Μανιάτη & Καπράλου, ΕπιστΕπετΑομ 2009, 89 επ., Βλάχου, 2008, σελ. 735 επ. Ο Ν. 3500/2006 οργάνωσε το θεσμικό πλαίσιο για την ενδοοικογενειακή βία, προσαρμοζόμενη έτσι η ελληνική έννομη τάξη στο διεθνές νομικό πλαίσιο, όπως αυτό προσδιορίζεται από τις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, τις συμβάσεις του ΟΗΕ και τις αποφάσεις και οδηγίες της ΕΕ.

658. Αναφορικά με τον ορισμό της βίας εν γένει, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας διατύπωσε, μετά από σχετική επεξεργασία, το 1995 τον εξής ορισμό: «Βία είναι η εμπρόθετη χρήση φυσικής δύναμης ή εξουσίας, επαπειλούμενη ή πραγματική, εναντίον ενός άλλου προσώπου, του ίδιου του εαυτού ή μιας ομάδας ανθρώπων, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη επέλευση ή την αυξημένη πιθανότητα επέλευσης, τραυματισμού, θανάτου, ψυχολογικής βλάβης, στρεβλής ανάπτυξης ή αποστέρησης» (W.H.O. 1997).

659. Βλ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, 2012, σελ. 233 επ. Σε σχέση με την ευρύτητα του ορισμού της έννοιας της οικογένειας στον Ν. 3500/2006, βλ. Χαραλαμπίκη, 2011, σελ. 562-563, Ζαραφωνίτου, 2008, σελ. 356, Γκρόζο, 2007, σελ. 154, Μπρακουμάτσο, 2007, σελ. 204-206.

660. Κλασικό παράδειγμα εν προκειμένω συνιστά ο συζυγικός ξυλοδαρμός ενώπιον των ανηλίκων τέκνων, βλ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, 2012, σελ. 238-239.

μίας, της υπαιτιότητας και του αιτιώδους συνδέσμου για τη θεμελίωση αξιόσεως αποζημιώσεως κλπ.

Ο Νόμος 3500/2006 οριοθέτησε τις «ποινικές πτυχές» της ενδοοικογενειακής βίας και εισήγαγε νέους θεσμούς για την αντιμετώπισή της,⁶⁶¹ κυρίως κατασταλτικού χαρακτήρα. Οι ποινικού δικαίου διατάξεις του Ν. 3500/2006 κατατάσσονται: α) σε αυτές που αφορούν ρυθμίσεις ουσιαστικού ποινικού δικαίου⁶⁶² και είναι τα άρθρα 6-10, 16 και 24 με τα οποία είτε τυποποιούνται αυτοτελώς ποινικά αδικήματα (ως ιδιώνυμα εγκλήματα) ενδοοικογενειακής βίας, λ.χ. το αδίκημα της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης⁶⁶³ είτε αντικαθίστανται σχετικά άρθρα του ΠΚ, β) σε αυτές που ρυθμίζουν τον θεσμό της ποινικής διαμεσολαβήσεως, που ρυθμίζεται στα άρθρα 11-14 αναφορικά με πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας, από τον αρμόδιο για την άσκηση ποινικής διώξεως εισαγγελέα,⁶⁶⁴ και γ) σε διατάξεις ποινικού δικονομικού δικαίου (άρ. 17-20), οι οποίες αφορούν στην κίνηση της ποινικής διώξεως, στους περιοριστικούς όρους που μπορούν να επιβληθούν στον κατηγορούμενο, στην εξέταση των μαρτύρων και στην υποχρέωση εχεμύθειας εκ μέρους των αρμόδιων προανακριτικών αστυνομικών αρχών.

Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολαβήσεως, ως μέσου «αποσυμπιέσεως», μιας «εναίσθητης» ιδιωτικής διαφοράς και ταυτόχρονα «αποκαταστάσεως» τόσο του θύματος όσο και της οικογενειακής ειρήνης, είναι πράγματι σύγχρονος και ελπιδοφόρος. Στην πρακτική εφαρμογή του όμως, δυστυχώς δεν δείχνει να υλοποιείται και να αποδίδει «καρπούς». Και τούτο, διότι αφενός είναι ελλειπείς οι υπάρχουσες (απαραίτητες) υποστηρικτικές δομές των ελληνικών εισαγγελικών⁶⁶⁵ και δικαστικών αρχών (ως υπηρεσιών) και αφετέρου είναι απολύτως προβληματική και βραδεία η επικοινωνία και διασύνδεση μεταξύ των (αρμόδιων) υπηρεσιών που απαιτείται να συμπράξουν, ενώ σημειώνεται και έλλειψη στις αρμόδιες υπηρεσίες, διαπιστευμένων ειδικών επιστημόνων, όπως π.χ. ψυχολόγων, ψυχιάτρων, κοινωνικών λειτουργών κ.ά.

Τα άρθρα 17-20 του Ν. 3500/2006, συνιστούν διατάξεις ποινικού δικονομικού δικαίου. Προβλέπεται λοιπόν, ότι η ποινική δίωξη για τα εγκλήματα της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης (άρ. 6), της ενδοοικογενειακής παράνο-

661. Σχετικός με τα ζητήματα παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς στο πλαίσιο ενδοοικογενειακών σχέσεων, είναι και ο Νόμος 3625/2007 για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, βλ. σχετ. Παπαδημητράκη, 2009.

662. Βλ. Ζημιανίτη, 2011, σελ. 1206, Παπαθεοδώρου, 2007, σελ. 77 επ.

663. ΑΠ 963/2012, Αρμ 2013.114, ΑΠ 1558/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ (ποιν), ΠλημμΠειρ 94/2008, Ποινική Δικαιοσύνη 2008, σελ. 292.

664. Βλ. Γκρόζο, 2007, σελ. 157-161.

665. Ιδίως μάλιστα η Εισαγγελική Αρχή, χρειάζεται, εν προκειμένω, τη συνδρομή υπηρεσιών Οικογενειακών Επιμελητών.

μης βίας και απειλής (άρ. 7), της ενδοοικογενειακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας (άρ. 9) και της παρακωλύσεως απονομής δικαιοσύνης (άρ. 10), ασκείται αυτεπαγγέλτως⁶⁶⁶ και εφαρμόζεται (υποχρεωτικά) η αυτόφωρη διαδικασία (άρ. 417 επ. ΚΠΔ). Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η ταχεία απονομή δικαιοσύνης και αποτρέπεται η διαιώνιση της εντάσεως στις οικογενειακές σχέσεις.

Στο άρθρο 18 ρυθμίζονται τα σχετικά με τους περιοριστικούς όρους, οι οποίοι μπορούν να επιβληθούν στον κατηγορούμενο. Σημαντική για την, κατά το δυνατόν, προστασία των θυμάτων και την αποφυγή της λεγόμενης «δευτερογενούς θυματοποίησής» τους στα δικαστήρια, κρίνεται η ρύθμιση του άρθρου 19, η οποία προβλέπει ότι σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, τα μέλη της οικογένειας εξετάζονται ως μάρτυρες χωρίς όρκο, ενώ οι ανήλικοι δεν κλητεύονται ως μάρτυρες στο ακροατήριο, αλλά αναγιγνώσκεται η κατάθεσή τους,⁶⁶⁷ εφόσον υπάρχει, εκτός εάν η εξέτασή τους κριθεί αναγκαία από το δικαστήριο.

Οι αστικού περιεχομένου διατάξεις του Ν. 3500/2006 μπορούν να καταταχθούν συστηματικά σε δύο ομάδες, ήτοι σε διατάξεις ουσιαστικού και δικονομικού αστικού δικαίου,⁶⁶⁸ που είναι τα άρθρα 3, 4, 5, 15, 19 παρ. 1 και 22 και σε διατάξεις αστικού δικαίου στο πλαίσιο της ποινικής διαμεσολαβήσεως, όπου πρόκειται για τα άρθρα 11 παρ. 2 γ', 12 παρ. 6 και 14.

Τον ισχυρό κλονισμό του γάμου, οφείλει, κατά τις γενικές διατάξεις, να αποδείξει αυτός που ισχυρίζεται ότι έχει επέλθει. Για τη διευκόλυνση της εν λόγω αποδείξεως, ο ΑΚ καθιερώνει τεκμήρια κλονισμού. Σ' αυτά προστέθηκε με το άρθρο 3 του Ν. 3500/2006 και η περίπτωση της ενδοοικογενειακής βίας αντικαθιστώντας το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1439 του ΑΚ.

Οι δικονομικής φύσεως διατάξεις του Ν. 3500/2006, ξεκινούν με το άρθρο 15 του Ν. 3500/2006, με το οποίο ρυθμίζεται η προσωρινή ρύθμιση της καταστάσεως επί περιστατικού ενδοοικογενειακής βίας. Η διάταξη προσθέτει στο νομικό οπλοστάσιο των θυμάτων ένα «ειδικό» ασφαλιστικό μέτρο, του οποίου η έως τώρα πρακτική εφαρμογή αποτιμάται ως ιδιαίτερα σημαντική. Το ίδιο μέτρο, μπορεί, μάλιστα, να διαταχθεί και με προσωρινή διαταγή του δικαστή, κατά το άρθρο 691 ΚΠολΔ. Στο τελευταίο εδάφιο του άρθρου 735 του

666. Η αυτεπάγγελτη άσκηση της ποινικής δίωξης εν προκειμένω, έχει συμβάλει (θετικά) στην αύξηση των παραπομπών σχετικών υποθέσεων ενώπιον της δικαιοσύνης. Σχετικά με τις περιπτώσεις των αδικημάτων που διώκονται κατ'έγκληση και δράστης της αξιόποινης πράξεως κατά του ανηλίκου φέρεται να είναι ο ένας γονέας, έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις, για τις οποίες, βλ. Χαραλαμπάκη, 2011.

667. Βλ. επ' αυτού την ΑΠ 1196/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

668. Βλ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή 2012, σελ. 239.

ΚΠολΔ, λοιπόν, ορίζεται ότι σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας μπορεί να διατάσσεται ιδίως,⁶⁶⁹ η απομάκρυνση του καθ' ου από την οικογενειακή κατοικία, η μετοίκησή του, η απαγόρευση να προσεγγίζει τους χώρους κατοικίας ή και εργασίας του αιτούντος, κατοικίες στενών συγγενών του, τα εκπαιδευτήρια των παιδιών και ξενώνες φιλοξενίας. Οι ανωτέρω απαγορεύσεις, διατάσσονται όχι μόνο με ασφαλιστικό μέτρο, αλλά και με κύρια αγωγή, ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου.

Το νομοθετικό - θεσμικό πλαίσιο για την ενδοοικογενειακή βία στην Ελλάδα κρίνεται ως άρτιο και επαρκές. Αντίθετα, δεν κρίνεται επαρκής η πραγματική προστασία των θυμάτων, τουλάχιστον όπως την επιδίωξε ο νομοθέτης.⁶⁷⁰ Είναι δε προφανές, ότι η βελτίωση της πραγματικής εφαρμογής του νόμου προϋποθέτει δράση τόσο κοινωνική όσο και οργανωτική. Αναγκαία κρίνεται, λοιπόν και η δημιουργία ενός ευρύτερου δικτύου κέντρων υποδοχής, ψυχοκοινωνικής, οικονομικής και νομικής αρωγής των θυμάτων, καθώς και η ανάπτυξη προγραμματιών συνεχούς καταρτίσεως των εμπλεκόμενων λειτουργών και προσωπικού.⁶⁷¹ Ήδη οι ανωτέρω δράσεις και πολλές άλλες, αποτελούν περιεχόμενο των προβλέψεων της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης για τη βία κατά των γυναικών. Αυτές, θα αποκτήσουν βεβαίως «σάρκα και οστά», μόνον εφόσον η Σύμβαση κυρωθεί και ενσωματωθεί στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών, τα οποία την έχουν υπογράψει.

Συγκριτικά και καταληκτικά, παρατηρείται ότι στο νομοθετικό πλαίσιο της κυπριακής έννομης τάξεως, δεν προβλέπεται διαδικασία «συμφιλίωσης» και «καταλλαγής» μεταξύ δράστη και θύματος ενδοοικογενειακής βίας, στο πλαίσιο της «ποινικής διαχειρίσεως» της συμπεριφοράς του δράστη. Δεν προβλέπεται δηλαδή η ποινική διαμεσολάβηση ούτε η (αστική) αποζημίωση του θύματος από τον δράστη. Επιπλέον, οι ποινικού δικαίου ρυθμίσεις των εγκλημάτων της ενδοοικογενειακής βίας, κρίνονται μάλλον αυστηρότερες από αυτές της ελληνικής έννομης τάξεως, τουλάχιστον από πλευράς προβλεπόμενων ποινών.

669. Η απαρίθμηση είναι προφανώς ενδεικτική.

670. Βλ. στα Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας της 28.6.2007 συνδιοργανώσεως του Τμήματος Νομικής Ε.Κ.Π.Α. και του Εργαστηρίου Ποινικών & Εγκληματολογικών Ερευνών με θέμα: Ενδοοικογενειακή Βία: Προοπτικές μετά τον Ν. 3500/2006 (σελ. 390-409), χρήσιμους καταλόγους φορέων ενασχολήσεως και αντιμετώπισεως γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας - θεμάτων που αφορούν την οικογένεια και το παιδί, κατάλογο κέντρων ψυχολογικής υποστηρίξεως ιδιωτικού δικαίου, υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και παιδικής προστασίας-διευθύνσεων κοινωνικής πρόνοιας, κοινωνικών υπηρεσιών Δήμων, υπηρεσιών επιμελητών ανηλίκων, καθώς και κατάλογο άλλων οργανισμών και κυβερνητικών οργανώσεων.

671. Όπως είχε πράξει το (τότε) Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως κατά τον χρόνο θεσπίσεως του Ν. 3500/2006. Το εν λόγω εγχειρίδιο προοριζόταν προς χρήση των αστυνομικών υπαλλήλων και αφορούσε στον χειρισμό υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας.

4. Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης για τη βία κατά των γυναικών

4.1 Η Σύμβαση ως διεθνές νομικό εργαλείο και η υπογραφή της από την Ελλάδα και την Κύπρο

Το Συμβούλιο της Ευρώπης,⁶⁷² το οποίο ιδρύθηκε στις 5 Μαΐου του 1949 (Συνθήκη Λονδίνου) και εδρεύει στο Στρασβούργο, είναι διεθνής οργανισμός στον οποίο συμμετέχουν 47 κράτη της Ευρώπης και της ανατολικής περιφέρειάς της. Συμμετέχουν επίσης πέντε κράτη ως παρατηρητές του Συμβουλίου και τρία ως παρατηρητές της Συνέλευσής του. Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει ως σκοπό την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη ρύθμιση των νομοθεσιών και στην πολιτισμική συνεργασία στην Ευρώπη.

Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, υπεγράφη στην Κωνσταντινούπολη στις 11.5.2011 και περιλαμβάνει 81 άρθρα κατανεμημένα σε 12 Κεφάλαια. Η Σύμβαση είναι ανοιχτή για υπογραφή από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, τα μη κράτη μέλη τα οποία έχουν συμμετάσχει στην εκπόνησή της, καθώς και από την Ευρωπαϊκή Ένωση και υπόκειται σε επικύρωση, αποδοχή ή έγκριση.

Η Σύμβαση διαπνέεται από τη βασική αρχή ότι είναι υποχρέωση της πολιτείας να αναδειξει το ζήτημα της έμφυλης βίας κατά των γυναικών, να λάβει μέτρα πρόληψης σε σχέση μ' αυτό, να προστατεύσει τα θύματα και να διώξει τους δράστες. Δεν αφήνει, μάλιστα, καμία αμφιβολία ότι δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών, αν οι γυναίκες βιώνουν έμφυλη βία και δη σε μεγάλη κλίμακα και οι κρατικές αρχές και θεσμοί εθελουφλούν.

Η Κύπρος υπέγραψε πρόσφατα την Σύμβαση στις 16.6.2015, αλλά δεν την έχει ακόμη κυρώσει ούτε θέσει σε ισχύ.⁶⁷³ Η Ελλάδα υπέγραψε, εξ αρχής, την Σύμβαση στις 11/5/2011, αλλά επίσης δεν την έχει κυρώσει ούτε θέσει ακόμη σε ισχύ. Σημειώνεται ενδεικτικά ότι η Αλβανία και η Τουρκία έχουν υπογράψει, κυρώσει και θέσει σε ισχύ τη Σύμβαση, ενώ η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και πολλές άλλες χώρες έχουν υπογράψει μόνο την Σύμβαση χωρίς να την έχουν κυρώσει ούτε θέσει σε ισχύ. Πιο πρόσφατα, στις 21.4.2016, υπέ-

672. <http://hub.coe.int/>.

673. Βλ. http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=4dGoRFTr (ανακτήθηκε 05.3.2016) για το ποιες χώρες έχουν υπογράψει, κυρώσει και θέσει σε ισχύ τη Σύμβαση.

γραψε την Σύμβαση η Βουλγαρία. Η κύρωση της Σύμβασης από κράτος μέλος που την έχει υπογράψει, θα σημαίνει την ενσωμάτωση δια νόμου των ρυθμίσεων της Συμβάσεως στην εθνική νομοθεσία του εν λόγω κράτους και περαιτέρω, την σύσταση νέων ή την αλλαγή των υπαρχόντων δομών προκειμένου αυτή να εφαρμοστεί. Από τη μελέτη των ρυθμίσεων και προβλέψεων της Σύμβασης προκύπτει ότι ορισμένες από αυτές προβλέπονται ήδη στην εσωτερική νομοθεσία της Κύπρου και της Ελλάδας και άλλες θα πρέπει να θεσπιστούν το πρώτον με νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, μετά την κύρωση της.

4.2 Συνοπτική παρουσίαση των ρυθμίσεων της Σύμβασης

Στο πρώτο κεφάλαιο, δηλαδή στα πρώτα 6 άρθρα της Σύμβασης, προσδιορίζονται οι σκοποί της, περιέχονται ορισμοί, προβλέψεις για την ισότητα και τη μη διακριτική μεταχείριση, καθώς και γενικές υποχρεώσεις.

Οι σκοποί της Σύμβασης, η οποία τυγχάνει εφαρμογής, τόσο σε περιόδους ειρήνης, όσο και σε περιστάσεις ενόπλων συγκρούσεων, οριοθετούνται στο άρθρο 1 και συνίστανται κυρίως στην προστασία των γυναικών ενάντια σε όλες τις μορφές βίας, συμπεριλαμβανομένης της ενδοοικογενειακής στην πρόληψη, την ποινική δίωξη και εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών καθώς και της ενδοοικογενειακής βίας, στην προσπάθεια για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών και στην προώθηση ουσιαστικής ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών, στον σχεδιασμό ενός ολοκληρωμένου πλαισίου, πολιτικών και μέτρων για την προστασία και την υποβοήθηση όλων των θυμάτων βίας και ενδοοικογενειακής βίας κ.λπ.

Το άρθρο 3 της Συμβάσεως περιέχει τους ορισμούς των όρων: «βία κατά των γυναικών», «ενδοοικογενειακή βία», «φύλο», «θύμα» και «γυναίκες».

Στο πλαίσιο της Σύμβασης, η «βία κατά των γυναικών»⁶⁷⁴ νοείται, ως παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μία μορφή διάκρισης κατά των γυναικών και περιλαμβάνει όλες τις πράξεις βίας βασιζόμενης στο φύλο, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα ή ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα, φυσική, σεξουαλική, ψυχολογική ή οικονομική βλάβη ή πόνο για τις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των απειλών τέλεσης τοιούτων πράξεων, τον εξαναγκασμό ή την αυθαίρετη αποστέρηση της ελευθερίας, είτε αυτή συμβαίνει στον δημόσιο ή τον ιδιωτικό βίο. Ο όρος «ενδοοικογενειακή βία», σημαίνει όλες τις πράξεις φυσικής, σεξουαλικής, ψυχολογικής ή οικονομικής βίας, οι οποίες συμβαίνουν εντός της οικογένειας ή οικογενειακής μονάδας ή μεταξύ πρώην ή νυν συζύ-

674. Ο όρος «γυναίκες», συμπεριλαμβάνει εδώ κορίτσια ηλικίας κάτω των 18 ετών.

γων ή συντρόφων, ανεξάρτητα του κατά πόσο ο δράστης μοιράζεται ή έχει μοιρασθεί την ίδια κατοικία με το θύμα.⁶⁷⁵

Στο άρθρο 4 της Συμβάσεως, υπογραμμίζεται, ότι τα μέρη θα λαμβάνουν όλα τα αναγκαία νομοθετικά ή άλλα μέτρα προκειμένου να προωθήσουν και προστατέψουν το δικαίωμα του καθενός, ιδιαίτερα των γυναικών, να ζει ελεύθερος από την άσκηση βίας, τόσο όσον αφορά στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα, καθώς και ότι θα καταδικάζουν όλες τις μορφές διακριτικής μεταχείρισης κατά των γυναικών και θα λαμβάνουν χωρίς καθυστέρηση, τα αναγκαία νομοθετικά ή άλλα μέτρα για την πρόληψή της, μέσω της ενσωμάτωσης στα εθνικά συντάγματά τους ή σε άλλη προσήκουσα νομοθεσία την αρχή της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών, ως και τη διασφάλιση της πρακτικής υλοποίησης αυτής της αρχής, μέσω της απαγόρευσης της άσκησης διακριτικής μεταχείρισης κατά των γυναικών, όπως επίσης με την κατάργηση νόμων και πρακτικών που συνεπάγονται διακριτική μεταχείριση κατά των γυναικών. Τα μέτρα προστασίας δε, τα οποία είναι αναγκαία για την πρόληψη και προστασία των γυναικών από τη βία που βασίζεται στο φύλο, δεν θα Στο δεύτερο κεφάλαιο και δη στα άρθρα 7-11, περιέχονται ρυθμίσεις για τις συντονισμένες πολιτικές τις οποίες θα πρέπει να ακολουθήσουν τα μέρη, λαμβάνοντας τα αναγκαία μέτρα για την πρόληψη και καταπολέμηση όλων των μορφών βίας που καλύπτονται από την Σύμβαση, ώστε να υπάρξει ολιστική απάντηση στη βία κατά των γυναικών. Το τρίτο κεφάλαιο, ήτοι τα άρθρα 12-17, αφορούν σε μέτρα πρόληψης, ενώ το τέταρτο, ήτοι τα άρθρα 18-28 αφορούν σε μέτρα προστασίας και υποστήριξης.

Ειδικότερα, το άρθρο 12 αναφέρεται σε γενικές υποχρεώσεις των μερών να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα προώθησης αλλαγών αναφορικά με τα κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα συμπεριφοράς γυναικών και ανδρών με σκοπό την εκρίζωση των προκαταλήψεων, εθίμων, παραδόσεων και όλων των άλλων πρακτικών οι οποίες βασίζονται στην ιδέα της κατωτερότητας των γυναικών ή σε στερεότυπα για τους ρόλους γυναικών και ανδρών. Στα εν λόγω μέτρα μπορεί να περιλαμβάνονται προγράμματα «ευαισθητοποίησης» της κοινής γνώμης ή τα προβλεπόμενα στο άρθρο 14 εκπαιδευτικά μέτρα, όπως διδακτικό υλικό για την ισότητα ανδρών και γυναικών. Επιπρόσθετα, το άρθρο 15, προβλέπει την εκπαίδευση επαγγελματιών που ασχολούνται με τα θύματα ή τους δράστες όλων των πράξεων βίας που καλύπτονται από την Σύμβαση. Ως σημαντικά, αξιολογούνται και τα περιεχόμενα στο άρθρο 16 μέτρα προλη-

---

675. Για την έννοια της «βίας» στην κυπριακή νομοθεσία, βλ. το άρθρο 3 των Κυπριακών νόμων περί βίας στην οικογένεια του 2000 και του 2004 και για την έννοια της «ενδοοικογενειακής βίας» στην ελληνική νομοθεσία, βλ. το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 3500/2006 και τα άρθρα 299 και 311 του ΠΚ.

πτικώς παρέμβασης, μέσω προγραμμάτων που αποσκοπούν στο να διδάξουν τους δράστες ενδοοικογενειακής βίας να υιοθετούν μη βίαιη συμπεριφορά, ενώ προβλέπεται και η κατάρτιση προγραμμάτων θεραπευτικής αντιμετώπισης, στους δράστες σεξουαλικών αδικημάτων ώστε να αποτραπεί επανάληψη της εγκληματικής πράξης.

Υπογραμμίζεται ότι τα μέρη θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι ο πολιτισμός, τα έθιμα, η θρησκεία, οι παραδόσεις ή η ούτως αποκαλούμενη «τιμή» δεν μπορούν να εκλαμβάνονται, ως δικαιολογία για οποιεσδήποτε πράξεις βίας, ήτοι ως λόγοι άρσης του αδίκου ή ως ελαφρυντικές περιστάσεις.⁶⁷⁶

Στο άρθρο 18 προβλέπονται υποχρεώσεις γενικού χαρακτήρα. Στο πλαίσιο αυτών, απαιτείται αποτελεσματική συνεργασία όλων των σχετικών κρατικών φορέων, συμπεριλαμβανομένων των εισαγγελικών και δικαστικών αρχών, των φορέων επιβολής του νόμου, των μη κυβερνητικών οργανισμών κ.λπ. για την προστασία και την παροχή συνδρομής και υποστήριξης σε θύματα και μάρτυρες, συμπεριλαμβανομένης της παραπομπής σε γενικές και εξειδικευμένες υποστηρικτικές υπηρεσίες, κατά τα άρθρα 20 και 22 της Σύμβασης. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η πρόβλεψη ότι η παροχή των υπηρεσιών είναι ανεξάρτητη από την επιθυμία του θύματος να ασκήσει ποινική δίωξη ή να προβεί σε μαρτυρική κατάθεση εναντίον οποιουδήποτε δράστη.

Το άρθρο 19 προβλέπει δυνατότητα επαρκούς πληροφόρησης σχετικά με τις διαθέσιμες υποστηρικτικές υπηρεσίες και τα νομικά μέτρα σε γλώσσα που κατανοούν τα θύματα καθώς και διερμηνεία και μετάφραση εγγράφων γι' αυτά. Επίσης, το άρθρο 20 αναφέρεται στην πρόσβαση των θυμάτων σε αποκαταστατικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες όπως, νομικές και ψυχολογικές συμβουλές, οικονομική βοήθεια, υγειονομική περίθαλψη, στέγαση, μόρφωση, εκπαίδευση και παροχή συνδρομής στην εξεύρεση απασχόλησης. Στο ίδιο πλαίσιο, τα άρθρα 21 και 22 προβλέπουν την πληροφόρηση των θυμάτων και την πραγματική πρόσβαση των ίδιων και των παιδιών τους σε μηχανισμούς ατομικών και συλλογικών προσφυγών καθώς και σε εξειδικευμένες υποστηρικτικές υπηρεσίες.

Επιπλέον, στα άρθρα 23 έως 26 προβλέπεται η λήψη μέτρων για τη δημιουργία κατάλληλων, εύκολα προσβάσιμων και επαρκών καταφυγίων, η εγκατάσταση πανεθνικής εμβέλειας τηλεφωνικών γραμμών καθ' όλο το 24ωρο για δωρεάν παροχή βοήθειας,⁶⁷⁷ η παροχή υποστήριξης σε θύματα σεξουαλικής βίας σε κατάλληλα σχετικά κέντρα, καθώς και η παροχή προστασίας, συμβουλευτικής και υποστήριξης σε παιδιά μάρτυρες.

676. Βλ. και άρθρο 42 της Σύμβασης.

677. Με σεβασμό στην ανωνυμία των καλούντων.

Στα άρθρα 27 και 28, προβλέπεται η υποχρέωση αναφοράς επεισοδίων βίας στις αρμόδιες αρχές (με την ενθάρρυνση της πολιτείας) από πρόσωπο που είτε είναι μάρτυρας διάπραξης πράξεων βίας ή έχει βάσιμους λόγους να πιστεύει ότι μία τέτοια πράξη ενδέχεται να διαπραχθεί κ.λπ. Αναφορικά δε με την υποχρέωση αναφοράς από επαγγελματίες, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα ώστε να διασφαλιστεί ότι οι κανόνες εμπιστευτικότητας που επιβάλλονται από την εσωτερική νομοθεσία σε ορισμένους επαγγελματίες, όπως το επαγγελματικό, το ιατρικό ή το δικηγορικό απόρρητο δεν συνιστούν εμπόδιο στη δυνατότητά τους να αναφέρουν στις αρμόδιες οργανώσεις ή αρχές εάν έχουν βάσιμους λόγους να πιστεύουν ότι μία σοβαρή πράξη βίας, εμπίπτουσα στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης έχει διαπραχθεί και ότι περαιτέρω σοβαρές πράξεις βίας θα πρέπει να αναμένονται.

Το πέμπτο κεφάλαιο, που περιλαμβάνει τα άρθρα 29-48, περιέχει σημαντικές διατάξεις ουσιαστικού δικαίου. Αναλυτικότερα, στα άρθρα 29 και 30 περιέχονται πρωτοποριακές ρυθμίσεις σε σχέση με αστικές αγωγές και ένδικα βοηθήματα για τη διεκδίκηση αποζημίωσης, ασκούμενα από το θύμα κατά του δράστη αδικημάτων που εμπίπτουν στη Σύμβαση και κατά των κρατικών αρχών, οι οποίες έχουν αποτύχει όσον αφορά στο καθήκον τους να λαμβάνουν τα αναγκαία προληπτικά ή προστατευτικά μέσα εντός του πεδίου ασκήσεως των εξουσιών τους.⁶⁷⁸ Υπενθυμίζεται, πάντως, ότι ο Νόμος 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία στην ελληνική έννομη τάξη προβλέπει ως μέρος της αποκατάστασης του θύματος την χρηματική ικανοποίησή του από τον δράστη στο πλαίσιο της ποινικής διαμεσολάβησης, ενώ τούτο δεν προβλέπεται στην σχετική Κυπριακή νομοθεσία.

Τα άρθρα 33-41 περιλαμβάνουν διάφορα αδικήματα, τα οποία η Σύμβαση ορίζει ότι θα πρέπει να ποινικοποιηθούν στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών, εφόσον βεβαίως δεν αποτελούν ήδη ποινικά αδικήματα σ' αυτές. Συγκεκριμένα πρόκειται για: α) το άρθρο 33 που αφορά στην ψυχολογική βία, ήτοι στην εσκεμμένη συμπεριφορά που κατατείνει στην σοβαρή πρόκληση βλάβης στην ψυχολογική ακεραιότητα του ατόμου μέσω καταναγκασμού ή απειλών,⁶⁷⁹ β) το άρθρο 34, που αφορά στην μη εμφανή παρακολούθηση ή παρενοχλητική παρακολούθηση (Stalking /stalkers = κυνηγοί με ενέδρα), ήτοι στην εσκεμμένη συμπεριφορά, που κατατείνει στην επαναλαμβανόμενη απειλητική συμπεριφορά κατά άλλου προσώπου, προκαλώντας τον φόβο για τον

678. Η Κυπριακή Δημοκρατία έθεσε, πάντως, επιφυλάξεις κατά την υπογραφή της Σύμβασης, σε σχέση με κρατική αποζημίωση στα θύματα, με θέματα δικαιοδοσίας και το καθεστώς διαμονής των θυμάτων.

679. Στην ελληνική νομοθεσία, τυποποιείται στο άρθρο 333 ΠΚ το αδίκημα της απειλής και στο άρθρο 7 του Ν. 3500/2006 το αδίκημα της ενδοοικογενειακής παράνομης βίας και απειλής.

ίδιο ή την ασφάλειά του, γ) στο άρθρο 35, που αφορά στη σωματική βία,⁶⁸⁰ δ) στο άρθρο 36 που αφορά στη σεξουαλική βία συμπεριλαμβανομένου του βιασμού και του συζυγικού βιασμού.⁶⁸¹

Περαιτέρω, θα πρέπει να ποινικοποιηθούν στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών, ως αδικήματα διαπραττόμενα με συμπεριφορά εκ προθέσεως, εφόσον δεν αποτελούν ήδη ποινικά αδικήματα σ' αυτές: α) σύμφωνα με το άρθρο 37, ο καταναγκαστικός γάμος ενηλίκου ή παιδιού κλπ., β) σύμφωνα με το άρθρο 38, ο ακρωτηριασμός των γεννητικών οργάνων γυναίκας, γ) σύμφωνα με το άρθρο 39, η καταναγκαστική έκτρωση και καταναγκαστική στειρώση, δ) σύμφωνα με το άρθρο 40 η σεξουαλική παρενόχληση,⁶⁸² ήτοι η με οποιαδήποτε μορφή ανεπιθύμητη λεκτική, μη λεκτική ή φυσική συμπεριφορά σεξουαλικής φύσεως η οποία αποσκοπεί ή κατατείνει στην παραβίαση της αξιοπρέπειας του ατόμου, και ε) σύμφωνα με το άρθρο 41, η εκ προθέσεως προτροπή ή παρακίνηση σε διάπραξη αδικήματος και απόπειρα των αδικημάτων των άρθρων 35, 36, 37, 38 παρ. 1 και 39 της Σύμβασης.

Αναφορικά με την τοπική δικαιοδοσία σε σχέση με αδίκημα που στοιχειοθετήθηκε σύμφωνα με την Σύμβαση, στο άρθρο 44 υπάρχει ευρεία θεμελίωση της δικαιοδοσίας με διάφορους σχετικούς συνδέσμους.

Επιβαρυντικές περιστάσεις αναφορικά με τα αδικήματα που στοιχειοθετήθηκαν σύμφωνα με την Σύμβαση, στο βαθμό που δεν αποτελούν ήδη μέρος των στοιχείων της αντικειμενικής υποστάσεως του εγκλήματος, προβλέπονται στο άρθρο 46 της Συμβάσεως, όπως π.χ. όταν το αδίκημα διαπράχθηκε κατά του πρώην ή του νυν συζύγου ή συντρόφου, όπως διαλαμβάνεται στην εθνική νομοθεσία, από μέλος της οικογένειας, ή όταν το αδίκημα διαπράχθηκε εναντίον ατόμου το οποίο είχε καταστεί ευάλωτο συνεπεία ειδικών συνθηκών.

Καινοτόμα ρύθμιση εισάγει το άρθρο 47, προβλέποντας τη δυνατότητα λήψης υπόψη των τελεσίδικων ποινών που καταγνώσθηκαν από άλλο μέρος αναφορικά με τα αδικήματα που θεσπίσθηκαν σύμφωνα με την Σύμβαση κατά τον καθορισμό της ποινής. Τούτο βεβαίως προϋποθέτει τη δημιουργία Ευρωπαϊκού ή Διεθνούς Ποινικού Μητρώου.

Τέλος, κατά τους ορισμούς του άρθρου 48, θα πρέπει να απαγορεύονται οι υποχρεωτικές εναλλακτικές διεργασίες επίλυσης της διαφοράς, συμπεριλαμβανομένης της διαμεσολάβησης και του συμβιβασμού.

680. Στην ελληνική νομοθεσία τυποποιείται στο άρθρο 330 ΠΚ το αδίκημα της παράνομης βίας.

681. Στην ελληνική νομοθεσία τυποποιείται στο άρθρο 336 ΠΚ το αδίκημα του βιασμού (που περιλαμβάνει και τον συζυγικό βιασμό) και στο άρθρο 337 το αδίκημα της προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας.

682. Βλ. Ν. 3769/2009, ιδίως άρθρο 2 περίπτωση δ'.

Το έκτο κεφάλαιο της Σύμβασης, ήτοι τα άρθρα 49-58, διαπνέεται από «δικονομικό πνεύμα». Οι εν λόγω διατάξεις, ρυθμίζουν ζητήματα δικονομικού δικαίου, όπως ανάκριση, ποινική δίωξη και προστατευτικά μέτρα. Η αναλυτική παρουσίαση των εν λόγω διατάξεων, εκφεύγει της παρούσας μελέτης και γι' αυτό αναφέρονται μόνον ορισμένες απ' αυτές.

Το άρθρο 49 περιλαμβάνει γενικές υποχρεώσεις των μερών⁶⁸³ να διασφαλίσουν ότι ανακρίσεις και δικαστικές διαδικασίες διεξάγονται χωρίς υπαίτια καθυστέρηση και αποτελεσματικά, λαμβάνοντας υπόψη τα δικαιώματα του θύματος.

Το άρθρο 52 ρυθμίζει συγκεκριμένα τη δυνατότητα των αρμόδιων αρχών να διατάξουν τον αποκλεισμό ή περιορισμό σε περιστάσεις και καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, λ.χ. του δράστη ενδοοικογενειακής βίας να απομακρυνθεί από την κατοικία του θύματος και να του απαγορεύσουν την επαφή με το θύμα. Επιπρόσθετα, το άρθρο 53 ρυθμίζει τους κατάλληλους περιοριστικούς ή προστατευτικούς όρους που θα πρέπει να είναι διαθέσιμοι στα θύματα, ενώ το άρθρο 54 αφορά συναφώς στη διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων του θύματος, ήτοι των αποδεικτικών στοιχείων που αναφέρονται στο σεξουαλικό ιστορικό και τη διαγωγή του, σε οποιαδήποτε αστική ή ποινική διαδικασία. Στο άρθρο 55 προβλέπεται, μεταξύ άλλων, ότι οι ανακρίσεις ή η δίωξη των αδικημάτων που έχουν συσταθεί σύμφωνα με ορισμένα άρθρα της Σύμβασης δεν θα στηρίζονται εξ ολοκλήρου στην αναφορά ή έγκληση που υπέβαλε το θύμα και ότι η διαδικασία δύναται να συνεχισθεί ακόμη κι αν το θύμα ανακαλέσει τη δήλωση ή έγκλησή του.

Το άρθρο 56 αφορά σε μέτρα προστασίας των θυμάτων και των οικογενειών τους ως μαρτύρων σε όλα τα στάδια των ανακρίσεων και των δικαστικών διαδικασιών, ώστε να προστατεύονται από εκφοβισμό, αντίποινα, επανειλημμένη θυματοποίηση κ.λπ., να ενημερώνονται αν ο δράστης δραπετεύσει ή αφευθεί προσωρινά ή οριστικά ελεύθερος, να υιοθετούνται μέτρα προστασίας της ιδιωτικότητας και της εικόνας τους κ.ά. Επιπλέον, στο άρθρο 57 ρυθμίζεται το δικαίωμα παροχής νομικής συνδρομής και δωρεάν νομικής βοήθειας σε θύματα.

Σημαντικές ρυθμίσεις σε σχέση με τη μετανάστευση και το άσυλο, περιλαμβάνονται στο άρθρα 59-61 του έβδομου κεφαλαίου της Σύμβασης. Ως ιδιαίτερος σημαντικές επισημαίνονται οι ρυθμίσεις του άρθρου 60 ότι τα μέρη θα λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να διασφαλίσουν ότι η βασιζόμενη στο φύλο βία κατά των γυναικών δύναται να αναγνωρισθεί ως μορφή δίωξης εντός της έννοιας του άρθρου 1, Α (2) της Σύμβασης του 1951 που αναφέρεται στο καθεστώς των προσφύγων, καθώς και ως μορφή σοβαρής βλάβης

683. Τα άρθρα 5 και 18 της Σύμβασης αφορούν επίσης σε υποχρεώσεις των μερών.

που εξασφαλίζει συμπληρωματική/επικουρική προστασία. Στο ίδιο πλαίσιο, το άρθρο 61 προβλέπει τη μη επαναπροώθηση των θυμάτων βίας.

Το όγδοο κεφάλαιο, (άρ. 62-65), αφορά στη διεθνή συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών, σε σχέση με αστικά και ποινικά θέματα, ώστε να δημιουργηθεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό ομοιόμορφη και αμοιβαία (εσωτερική) νομοθεσία για την πρόληψη και καταστολή της βίας κατά των γυναικών, και το ένατο κεφάλαιο, (άρ. 66-70), τον συσταθέντα από τη Σύμβαση Μηχανισμό Παρακολούθησης της εφαρμογής της Σύμβασης. Ο μηχανισμός παρακολούθησης (άρ. 66), συνίσταται σε ομάδα εμπειρογνομόνων αποκαλούμενη «GREVIO», η οποία θα παρακολουθεί την εφαρμογή της παρούσας Σύμβασης από τα μέρη και θα υποβάλλει εκθέσεις στα εθνικά κοινοβούλια των μερών.

Σημειώνεται ότι κατά το άρθρο 73, οι διατάξεις της Σύμβασης, δεν θίγουν τις διατάξεις της εσωτερικής νομοθεσίας και των δεσμευτικών διεθνών οργάνων, σύμφωνα με τα οποία παρέχονται ή θα παρασχεθούν τυχόν περισσότερα ευνοϊκά δικαιώματα στα θύματα βίας. Τέλος κατά το άρθρο 74, οποιαδήποτε διαφορά προκύψει αναφορικά με την εφαρμογή ή ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης θα επιδιώκεται η επίλυσή της μέσω διαπραγματεύσεως, συμβιβασμού, διαιτησίας ή οποιωνδήποτε άλλων μεθόδων ειρηνικής διευθέτησης, οι οποίες έχουν γίνει αποδεκτές με αμοιβαία συμφωνία μεταξύ των μερών.

5. Συμπεράσματα

Η βία κατά των γυναικών αποτελεί μορφή βίας βασισμένης στο φύλο, δηλαδή έμφυλης βίας, η οποία διαπράττεται κατά γυναικών, ακριβώς επειδή είναι γυναίκες. Συνιστά δε, σοβαρή παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Περαιτέρω, είναι τουλάχιστον θλιβερό το γεγονός ότι εντός της ΕΕ μία στις 10 γυναίκες έχει υποστεί κάποια μορφή βίας από την ηλικία των 15 ετών και μια στις 20 έχει πέσει θύμα βιασμού, ενώ μόλις το 14% εξ αυτών των γυναικών κατήγγειλαν στην αστυνομία σοβαρό περιστατικό βίας από σύντροφο.⁶⁸⁴ Η βία κατά των γυναικών λαμβάνει διαστάσεις εκτεταμένης κακοποίησης, η οποία δεν καταγγέλλεται συστηματικά στις αρχές και έτσι η πραγματική εικόνα δεν αντικατοπτρίζεται στα επίσημα στοιχεία. Τα αποτελέσματα της σχετικής έρευνας του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προσφέρουν πειστικά επιχειρήματα για την επικύρωση από τα κράτη μέλη της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης. Πάντως, εκτός του θεσμικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών, πρέπει να αναληφθούν δράσεις και

684. Βλ. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2014, σελ. 3.

από πρόσωπα, όπως λ.χ. τους εργοδότες, το ιατρικό προσωπικό κλπ., ώστε οι γυναίκες-θύματα να καταγγέλλουν τις εμπειρίες κακοποίησης τους στις αρχές, να μην αποσιωπούν τα περιστατικά βίας εναντίον τους και οι δράστες να μην παραμένουν ασύλληπτοι. Επιπλέον, σημαντική και απαραίτητη είναι η κατάλληλη εκπαίδευση όλων των εμπλεκόμενων λειτουργών, αστυνομικών οργάνων κ.λπ. Γενικότερα, μάλιστα, χρειάζεται να διερευνηθούν διάφοροι τρόποι για την ανάδειξη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και να αναληφθούν συντονισμένες δράσεις, όπως προβλέπεται στην Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, η ενσωμάτωση της οποίας στις εσωτερικές νομοθεσίες των κρατών μελών, κρίνεται απολύτως αναγκαία και χρήσιμη.

Βιβλιογραφία

- Αμιλιανίδης, Α. (2006). Το κυπριακό δίκαιο του γάμου και του διαζυγίου στη διεκκυστίδα εκκλησίας και πολιτείας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Βλάχου, Β. (2008). «Η προσέγγιση της ενδοοικογενειακής βίας υπό το πρίσμα των εγκληματολογικών θεωριών», Ποινικός Λόγος, σελ. 735 επ.
- Γεροστάθου, Δ. (2014). Ενδοοικογενειακή βία σε σχέση με την προσωπικότητα του τέκνου, ΕφΑΔ 2014, σελ. 987 επ.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2009). «Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής γενετήσιας κακοποίησης του παιδιού με «συνεδρίες οικογενειακών ομάδων», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 94 επ.
- Γκρόζος, Σ. (2008). «Ο νόμος 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία», στο: Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28.6.2007 για την ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον Ν. 3500/2006, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Ζαραφωνίτου, Χ. (2008). «Συμπεράσματα», στο: Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας, όπ.π.
- Ζημιανίτης, Δ. (2011). «Ζητήματα από τη νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 1206 επ.
- Καραμόσχολου, Α. (2010). «Ν. 3500/2006 - Οι ποινικές ρυθμίσεις. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 1175 επ.
- Λιασίδης, Σ. (2006). Οικογενειακό Δίκαιο, Σύνοψη αποφάσεων Ανώτατου Δικαστηρίου με σχόλια και παρατηρήσεις, τόμ. Πα, Κυπριακές εκδόσεις, Λευκωσία.
- Μανιάτης Α. & Καπράλου Π. (2009). Προσέγγιση της αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας, Επιστημονική Επετηρίδα «Αρμενόπουλου», σελ. 89 επ.

- Μπρακουμάτσος, Π. (2007). «Ο Ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Σκέψεις-Παρατηρήσεις», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 1455 επ.
- Μπρακουμάτσος, Π. (2008). «Παρατηρήσεις-Σκέψεις-Προτάσεις επί του νέου νόμου για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», στο: Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας, όπ.π., σελ. 204-206.
- Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) (2014). Βία κατά των γυναικών: Πανευρωπαϊκή έρευνα - Τα αποτελέσματα με μια ματιά, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο (<http://fra.europa.eu>).
- Παντελίδου, Κ. (2010). «Ενδοοικογενειακή βία και ιδιωτικό δίκαιο», Τμητικός τόμος Μιχ. Σταθόπουλου, τόμ. Ι, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 1957 επ.
- Παπαδημητράκη, Γ. (2009). «Η αντιμετώπιση των ανηλίκων θυμάτων στην αγγλική ποινική δίκη», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 1007 επ.
- Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, Δ. (2012). «Σκέψεις για τον Ν. 3500/2006 (ενδοοικογενειακή βία). Τα προστατευόμενα πρόσωπα και ο σκοπός του νόμου», Νομικό Βήμα, σελ. 244 επ.
- Παπαζήση, Θ. (2014). Οικογενειακό δικαστήριο ως μέσο προστασίας της οικόγενειας, ΕφΑΔ 2014, σελ. 218 επ.
- Παπαθεοδώρου, Θ. (2007). «Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας. Συγκριτική προσέγγιση», Ποινική Δικαιοσύνη, σελ. 75 επ.
- Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28.6.2007. Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής: Κουράκης Ν. (2008). Ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον Ν. 3500/2006, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σεργίδης, Γ. (2007). Λόγοι Διαζυγίου, τόμ. ΙΙ, Κυπριακές εκδόσεις, Λευκωσία.
- Τομαράς, Βλ. (2008). «Διαστάσεις της ενδο-οικογενειακής βίας: Ο Ν. 3500/2006 και ο ρόλος των ειδικών ψυχικής υγείας», στο: Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας, όπ.π., σελ. 94 επ.
- Χαραλαμπίκης, Α. (2011). «Οι νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις στο χώρο του ποινικού δικαίου που αφορούν οικογενειακές ή συγγενικές σχέσεις», Ποινικά Χρονικά, σελ. 562 επ.
- Χαραλαμπίκης, Α. (2014). Ο Περί Γάμου Νόμος (Ν. 104(Ι)/2003), άρ. 1-41, ο Περί Οικογενειακών Δικαστηρίων Νόμος (Ν. 23/1990), άρ. 1-28.
- Χριστοφόρου Α. σε Συνοδινού Τ.-Ε. (2014). Κυπριακό Ιδιωτικό Δίκαιο, Κατ'άρθρο ερμηνεία-Νομολογία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Το έννομο αγαθό ως βάση για την ποινικοποίηση μιας συμπεριφοράς

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΖΩΡΤΖΗΣ

Επίκουρος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Στην εργασία αυτή αναζητούνται τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο νομοθέτης προκειμένου να ποινικοποιήσει μια συμπεριφορά. Πολλοί επιστήμονες ισχυρίζονται (σε βαθμό που να φαίνεται ως κρατούσα άποψη) ότι το κυρίαρχο κριτήριο (τα υπόλοιπα θεωρούνται συμπληρωματικά) είναι η προσβολή κάποιου (εννόμου) αγαθού. Όμως αυτό δεν το αντιλαμβάνονται όλοι κατά τον ίδιο τρόπο, δεδομένου ότι οι διαφορές ως προς την έννοιά του είναι πολύ μεγάλες. Υπάρχουν όμως και άλλοι σημαντικοί επιστήμονες που αρνούνται σ' αυτό το κριτήριο κεντρικό ρόλο ή το υποβαθμίζουν σε μεγάλο βαθμό. Στο άρθρο εκτίθενται όλες οι θεωρίες. Στο τέλος της εργασίας, ακολουθεί η κριτική επισκόπηση και τα συμπεράσματα του συγγραφέως.

1. Εισαγωγή

Είναι κοινότυπη η αναφορά, ότι το ποινικό δίκαιο στερεί κυρίως ελευθερίες από το άτομο και το ότι με την επαπειλή αυτών των στέρησεων το εξαναγκάζει να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις επιλογές του Κράτους. Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα όμως υποταγμένο στο Σύνταγμα, πρέπει να χαράσσονται ορισμένα όρια εφαρμογής του ποινικού δικαίου. Αυτά πρέπει να εξαρτώνται από τους σκοπούς που επιδιώκει ο ποινικός νομοθέτης, από τις Συνταγματικές επιταγές και από την ενεργοποίηση του ποινικού δικαίου μόνο όταν δεν μπορεί

με την λήψη άλλων μέτρων να αντιμετωπίσει μια πολύ σοβαρή διατάραξη της κοινωνικής ζωής και της ειρηνικής συνύπαρξης, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η απρόσκοπτη απόλαυση των σημαντικών αγαθών από όλους τους ανθρώπους. Η χάραξη των ορίων του ποινικού δικαίου αποτελεί μια πολύ σημαντική επιδίωξη επειδή κάθε νομοθετική επιλογή που φιλοδοξεί να αποτελεί μέρος του Ποινικού δικαίου, πρέπει απαραίτητα να εντάσσεται μέσα σ' αυτά τα όρια. Είναι όμως πάρα πολύ δύσκολη η προσπάθεια για τον καθορισμό αυτών των ορίων. Έχουν υποστηριχθεί πάρα πολλές απόψεις ως προς τα κριτήρια που πρέπει να εφαρμοστούν. Οι περισσότεροι θέτουν ως κριτήριο την προσβολή ή όχι σημαντικού εννόμου αγαθού. Να σημειωθεί όμως (ή μάλλον να τονιστεί ότι διαφωνούν εντονότατα) ως προς τον προσδιορισμό του. Χρησιμοποιώντας την έννοια «έννομο αγαθό», δεν εννοούν το ίδιο πράγμα. Στην Ελλάδα επικράτησε αυτή η άποψη, περί προστασίας εννόμων αγαθών, χωρίς ωστόσο να ξεκαθαριστεί πλήρως, ποια ακριβώς είναι η έννοια αυτή. Για τον λόγο αυτό πρέπει κατ' αρχήν να παρατεθούν οι εν λόγω απόψεις, κατά δεύτερο να παρατεθούν οι απόψεις που αρνούνται αυτή την άποψη και τέλος να παρατεθεί η θέση του συγγραφέως.

2. Η θεωρία του εννόμου αγαθού γενικώς

Η θεωρία αυτή δεν αναπτύχθηκε στο Αγγλοσαξονικό δίκαιο. Το δίκαιο περιλαμβάνει το γραπτό δίκαιο, το οποίο σιγά-σιγά αναπτυσσόταν από το common law (κοινό δίκαιο) και στην equity. Το Common Law δημιουργήθηκε (η αναφορά θα γίνει σε συντομία) από τα Eyres που δίκασαν σε περιοχές που περιόδευαν οι βασιλικοί δικαστές του Κέντρου του Λονδίνου εφαρμόζοντας τον τοπικό νόμο, χωρίς να τον γνωρίζουν. Έτσι δημιουργήθηκε ο θεσμός των ενόρκων (jury) κατά τον οποίο οι δικαστές καλούσαν στη συγκεκριμένη περίπτωση και όρκιζαν ορισμένους γείτονες να απαντούν στις ερωτήσεις για τα πραγματικά περιστατικά που γνώριζαν καλύτερα από τους δικαστές και να τους πληροφορούν για τα τοπικά έθιμα.

Έτσι οι δικαστές έκαναν κτήμα τους τα τοπικά έθιμα και όταν πήγαιναν σε άλλη περιοχή για άλλη υπόθεση με ίδια πραγματικά περιστατικά επηρεάζονταν ως είναι φυσικό από τη λύση που είχαν δώσει προηγουμένως. Επηρεάστηκαν όμως και τα κρατικά δικαστήρια από αυτή την πρακτική και αποφάσισαν να εφαρμόζουν ο,τιδήποτε ήταν ορθό από τα τοπικά έθιμα. Έτσι άρχισε να διαμορφώνεται ενιαίο δίκαιο, το κοινό δίκαιο (Common Law). Ήταν το δίκαιο για όλη την Αγγλία. Ίσως γι' αυτό το λόγο, επειδή βασιζόταν

στο έθιμο, στις απόψεις του λαού, δεν ανεπτύχθη και η θεωρία περί εννόμου αγαθού στο δίκαιο.⁶⁸⁵

Η πολύ σημαντική αυτή θεωρία του εννόμου αγαθού γεννήθηκε στη Γερμανία. Ενώ αρχικά το έγκλημα αντιμετωπίστηκε ως προσβολή κάποιου δικαιώματος, στη συνέχεια αντιμετωπίστηκε ως προσβολή κάποιου αγαθού. Ο θεμελιωτής της θεωρίας αυτής, ο Birnbaum, έκανε δεκτά ως αγαθά και το σύνολο των ηθικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων του λαού. Η θεωρία του εννόμου αγαθού όμως δεν έγινε από όλους αποδεκτή. Εξάλλου και όσοι την είχαν αποδεχθεί δεν εννοούσαν το ίδιο πράγμα όταν έκαναν αναφορά στην προσβολή του εννόμου αγαθού, ως βάση για ποινικοποίηση μιας συμπεριφοράς. Αναπτύχθηκαν πολλές θεωρίες ως προς την έννοια του εννόμου αγαθού. Ποιο συγκεκριμένα: α) όπως ότι το έννομο αγαθό καθορίζεται ως το περιεχόμενο της προσβολής της ανυπακοής στο νόμο (θετικιστική έννοια του εννόμου αγαθού), β) ότι τα έννομα αγαθά είναι ανθρώπινα συμφέροντα που αποτελούν και τους βιοτικούς όρους της κοινωνίας, γ) ότι είναι ηθικοκοινωνικές αξίες, τις οποίες (σύμφωνα με κάποιους) ανακαλύπτει ο νομοθέτης στη λαϊκή συνείδηση κάνοντας ο ίδιος την αξιολόγηση, δ) ότι είναι καταστάσεις που έχουν αξία για τον άνθρωπο και την κοινωνία (χωρίς όμως να προστατεύεται απλώς και μόνο η ηθική), ε) ότι είναι λειτουργικές ενότητες απαραίτητες για την επιβίωση της κοινωνίας στη συγκεκριμένη της μορφή, στ) ότι είναι αντικείμενα (συμπεριλαμβανομένων και των ιδεατών), τα οποία ο άνθρωπος χρειάζεται για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, ζ) ότι είναι τα αντικείμενα που θεωρούνται από την κοινή συνείδηση ότι έχουν μεγάλη αξία κι έτσι η προσβολή ή διακινδύνευσή τους θα ήταν κοινωνικά πολύ ανυπόφορη, η) ότι είναι αφηρημένες αξίες της κοινωνικής τάξης (δεν είναι δηλαδή αισθητά αντικείμενα) στη διατήρηση των οποίων έχει συμφέρον η κοινότητα, θ) ότι είναι ο σεβασμός που εκπέμπουν τα πολύτιμα για την επιτυχή συμβίωση του ατόμου αγαθά, ι) ότι είναι δεδομένα ή σκοποθεσίες που είναι χρήσιμα στο άτομο για την ελεύθερη ανάπτυξή του, στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συστήματος που είναι οικοδομημένο στην αντίληψη αυτού του στόχου ή για τη λειτουργία του συστήματος.⁶⁸⁶

685. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Πική, Γ.Μ. (1981). Το Αγγλικό Κοινό Δίκαιο, οι κανόνες της επιείκειας και η εφαρμογή τους στην Κύπρο, Οίκος των Κυπριακών & Κυπριολογικών Εκδόσεων ΜΑΜ, Λευκωσία. Επίσης, Συμεωνίδης, Σ. (1978). «Εισαγωγή στο Κυπριακό δίκαιο», στο: Φ. Φραντζεσκάκης, Δ. Ευρυγένης & Σ. Συμεωνίδης (επιμ.), Συγκριτικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., Θεσσαλονίκη, σελ. 345 επ.

686. Βλ. αναλυτικότερα, μεταξύ άλλων, Σπινέλλι, Δ. (1971), «Το έννομον αγαθόν και η σημασία του εις την σύγχρονον διδασκαλίαν του Ποινικού Δικαίου», Ποινικά Χρονικά ΚΑ, σελ. 721 επ. [723-730], 801 επ. [806, 811], Μανωλεδάκη, Ι. (1998). Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., Θεσσαλονίκη, σελ. 59-61, 64-67, 69-71, 77-82.

2.1 Η θεωρία του εννόμου αγαθού στην Ελλάδα

Για πολλούς συγγραφείς και στην Ελλάδα (σε βαθμό που να φαίνεται ως κρατούσα άποψη) το έννομο αγαθό θεωρείται η κύρια βάση, η οποία καθορίζει τα όρια του Ποινικού Δικαίου. Όμως υπάρχει μεγάλη ασυμφωνία σχετικώς με το τι συνιστά έννομο αγαθό.

Άλλοι πάλι συγγραφείς, του αρνούνται αυτή την ιδιότητα. Για τον λόγο αυτό, θα παραθέσουμε αρχικά τις σχετικές απόψεις, και στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την κριτική επισκόπηση των θέσεων αυτών.

2.1.1 Απόψεις που θεωρούν απαραίτητη την υλικότητα του εννόμου αγαθού

Θα εκκινήσουμε από την παράθεση εκείνων των απόψεων που θεωρούν πολύ σημαντική τη συνδρομή του εννόμου αγαθού στον καθορισμό των ορίων του ποινικού δικαίου (αναγκαιότητά του για την ποινικοποίηση).

Πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι από αυτές τις απόψεις μερικές απαιτούν την ύπαρξη της υλικότητας του αγαθού που πρόκειται να προστατευθεί, ενώ άλλες αρκούνται στην προστασία άυλων αγαθών.

Μερικές δε απόψεις απαιτούν την ύπαρξη της υλικότητας κατά βάση, την οποία όμως υλικότητα αντιλαμβάνονται κατά διαφορετικό τρόπο από τις πρώτες.

Κύριος εκφραστής της άποψης ότι η συνδρομή του εννόμου αγαθού στον καθορισμό των ορίων του Ποινικού δικαίου είναι ο Μανωλεδάκης αποφασιστικά υποστηρίζοντας παράλληλα την υλικότητα του εννόμου αγαθού.

Τα έννομα αγαθά τα θεωρεί ως πολλά «όμοια» και «ισότιμα» πρόσωπα και πράγματα, που διακινούνται ελεύθερα στον κοινωνικό χώρο ενός φιλελεύθερου προσανατολισμού κοινωνικού συστήματος που με τη συγκεκριμένη ιδιότητά τους (φυσική ή κοινωνική) διευκολύνουν αυτή την ελεύθερη διακίνηση.⁶⁸⁷

Ο Μανωλεδάκης αντιλαμβάνεται το έννομο αγαθό ότι έχει δύο όψεις (πλευρές): την οντολογική και την αξιολογική. Η οντολογική πλευρά περιλαμβάνει τρεις όψεις - στιγμές, την αφηρημένη καθολικότητα - γενικότητα (γένος), που συγκεκριμενοποιείται στην εξειδικευμένη μερικότητα (δηλ. το είδος) και η τελευταία εξατομικεύεται στο συγκεκριμένο αντικείμενο της εξωτερικής εμπειρικής πραγματικότητας (υλικό αντικείμενο που θα δεχθεί την προσβολή). Η σειρά που ακολουθείται είναι η προσβολή συγκεκριμένου αντικειμένου (υλι-

687. Μανωλεδάκη 1998, Το έννομο αγαθό, ό.π., σελ. 40, 48-49.

κού) που ανήκει στη συγκεκριμένη μερικότητα (δηλ. το είδος), η οποία περιέχεται στην καθολικότητα - γενικότητα του εννόμου αγαθού (γένος). Στις τρεις όμως αυτές στιγμές της οντολογικής πλευράς αντιστοιχούν τρεις (άλλες) όψεις της αξιολογικής πλευράς: η αξία, το συμφέρον, η σημασία.

Την «αξία» τη θεωρεί ως την καθολική - αφηρημένη γενική όψη του συμφέροντος κάθε κοινωνού για τη διατήρηση του αγαθού του. Στην εμπειρική ατομικότητά τους τα έννομα αγαθά «σημασιολογούνται» απ' αυτούς που έχουν συμφέρον στη διατήρηση του είδους τους για να κριθεί αν θα συνεχίσουν να εκφράζουν το είδος ή όχι.

Και καταλήγει: «αξία», «συμφέρον», «σημασία» αποτελούν τρεις όψεις του δεοντολογικού (αξιολογικού) περιεχομένου του «γένους» - «είδους» - «υλικού αντικειμένου» των εννόμων αγαθών και αντιστοιχούν στις τρεις αυτές όψεις-στιγμές του οντολογικού περιεχομένου της έννοιας του.

Ο Μανωλεδάκης δίνει μεγάλη σημασία στην ύπαρξη αυτής της υλικότητας, επειδή -όπως υποστηρίζει - το υλικό στοιχείο καθώς υπάρχει στην εμπειρική πραγματικότητα, είναι άμεσα και εξίσου αντιληπτό από όλους.

Οι πνευματικές οντότητες εκφράζονται στο χώρο των ιδεών, όπου τα άτομα «μετέχουν» κατά λόγον. Και επειδή αυτός ο χώρος δεν έχει εμπειρικό αντίκρισμα, το περιεχόμενό του προσδιορίζεται κυρίως απ' αυτόν που έχει τα πρωτεία του λόγου, δηλαδή κατά κανόνα από την κυρίαρχη δύναμη στον κοινωνικό χώρο. Και καταλήγει ότι είναι επόμενο οι υλιστικές αντιλήψεις να συμπορεύονται με τις φιλελεύθερες τάσεις, ενώ οι ιδεοκρατικές με τις ολοκληρωτικές τάσεις του κοινωνικού χώρου.

Ο Μανωλεδάκης παραθέτει τρία σημεία που χαρακτηρίζουν μια κριτικά άγονη προσέγγιση της έννοιας του εννόμου αγαθού ως προς τη δυνατότητά του (σε εκπλήρωση του αντίστοιχου φιλελεύθερου αιτήματος) να αποτελέσει κριτήριο ελέγχου της τυποποίησης του «ποινικού φαινομένου». Αυτά είναι; α) η θεώρηση του εννόμου αγαθού ως κατασκευής του ποινικού δικαίου, δηλαδή χωρίς καμία αξία. Σύμφωνα με αυτή την άποψη όλοι οι ποινικοί νόμοι έχουν έννομο αγαθό. Έννομο αγαθό είναι ό,τι προστατεύουν οι ποινικοί νόμοι (θετικιστική άποψη). Όμως αυτή η άποψη αποκλείει τον έλεγχο, αφού δεν διερευνά τις επιλογές του νομοθέτη. β) Η θεώρηση του εννόμου συστήματος ή της λαϊκής συνείδησης, χωρίς απαραίτητη προϋπόθεση της υλικότητας η οποία όμως αχρηστεύει οποιαδήποτε κριτική λειτουργία του νομοθετικού έργου εξαιτίας της έλλειψης σταθερού εμπειρικού αντικρίσματος των αξιών, αντιληπτό το ίδιο από όλους. γ) Η θεώρηση ως διαφορετικών, διακρινόμενων μεταξύ τους εννοιών, του εννόμου αγαθού ως αντικειμένου προστασίας του ποινικού νομοθέτη αφ' ενός και του υλικού αντικειμένου της πράξης αφετέρου. Η θεωρία αυτή στηρίζεται βασικά είτε στην «εξαύλωμένη» αντίληψη της έννοιας του εν-

νόμου αγαθού είτε και σε πιο συγκεκριμένο - αλλά χωρίς το απαραίτητο υλικό αντίκρισμα - προσδιορισμό της (ως λ.χ. του δικαιώματος ή συμφέροντος). Αποτελεί επομένως κίνδυνο δημιουργίας ψευτοαγαθών, χωρίς υλικό αντίκρισμα στην εμπειρική κοινωνική πραγματικότητα, αλλά με εμφανές και παραπλανητικό υλικό αντικείμενο της πράξης ή της προσβολής. Δυσχεραίνει δε τον έλεγχο του ποινικού νομοθέτη ως προς τις επιλογές του αν δεν συνδέεται το υλικό αντικείμενο της πράξης με εκείνο της προσβολής, αλλά και αν δεν συνδέονται και τα δύο με το αντικείμενο της ποινικής προστασίας.

Την διδασκαλία του περί εννόμου αγαθού ακολουθούν και πολλοί άλλοι συγγραφείς, οι οποίοι ορίζουν το έννομο αγαθό κατά τον ίδιο τρόπο.

Μερικοί από αυτούς είναι οι Ν. Παρασκευόπουλος,⁶⁸⁸ Λ. Μαργαρίτης,⁶⁸⁹ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου,⁶⁹⁰ Στ. Παύλου,⁶⁹¹ Γ. Συλίκος,⁶⁹² Γ. Πουλής,⁶⁹³ Γ. Καλφάλης,⁶⁹⁴ Μ. Καϊάφα Γκμπάντι.⁶⁹⁵

2.1.2 Συναφείς απόψεις

Συναφείς με τις απόψεις του Μανωλεδάκη είναι και του Δημήτρη Σπυράκου.⁶⁹⁶ Όμως φαίνεται να αντιλαμβάνεται κάπως διαφορετικά την υλικότητα του εννόμου αγαθού. Ειδικότερα δε, οι θέσεις του για το έννομο αγαθό είναι οι εξής:

Ο Σπυράκος, αφού παρατηρεί ότι η ιδέα του εννόμου αγαθού αποκτά την αξία της από την αδυναμία θεμελίωσης του ποινικού δικαίου σε ηθικές αρχές, θεωρεί ότι το έννομο αγαθό οδηγεί στη θεμελίωση των στοιχείων που κρίνονται

688. Βλ. Φρόνημα και καταλογισμός στο Ποινικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 149-152.

689. Εγκλήματα περί την απονομή της Δικαιοσύνης, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1986.

690. Εγκλήματα κατά της ζωής, άρθρα 299-307 ΠΚ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2001, της ίδιας, Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1984.

691. Εγκλήματα περί το νόμισμα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2003, του ίδιου, «Αποπλάνηση παιδιών (άρθρο 339 Π.Κ.) και παρά φύση ασέλγεια με ανήλικο (άρθρο 347 παρ. 1 περ. β' Π.Κ.) - Ένα ιδιαίζον πρόβλημα συρροής», Αρμενόπουλος 40 (1986), σελ. 374-379.

692. Η υλικότητα των εννόμων αγαθών στο Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1995.

693. Θρησκευτικό Ποινικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.

694. Το έννομο αγαθό ως βάση για τη λύση του προβλήματος της μεταβολής της κατηγορίας στην ποινική θεωρία, χ.ό., Θεσσαλονίκη 1985.

695. «Το ποινικό δίκαιο στην καμπή του 2000: Με το βλέμμα προς το μέλλον χωρίς αποτίμηση του παρελθόντος», Υπεράσπιση 2000, σελ. 47-73.

696. Η κριτική λειτουργία του εννόμου αγαθού, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 41-62, 124-128.

από τον νομοθέτη ως αξία ποινικής προστασίας σε μία βάση αμοιβαίας εναλλαγής προοπτικών του καθενός σε μία ανταγωνιστική κοινωνία. Πρωταγωνιστικό ρόλο θεωρεί, - και σωστά - ότι παίζει η συναίνεση όλων των κοινωνιών και απορρίπτει την ηθική ως θεμελιώδη νομοποίηση του ποινικού δικαίου.

Ως προς το περιεχόμενο του εννόμου αγαθού αναγνωρίζει κι αυτός την ύπαρξη μιας οντολογικής και μιας αξιολογικής πλευράς.

Το οντολογικό υπόβαθρο (οντολογική πλευρά) το θεωρεί ως μια πραγματικότητα που συγκροτείται ανεξάρτητα από την κρίση των υποκειμένων. Έτσι, αποδεχόμενος στο σημείο αυτό τη θεωρία του Μανωλεδάκη υποστηρίζει ότι ο νομοθέτης πρέπει να αντλεί τα έννομα αγαθά από τον κόσμο των αμοιβαία προσιτών στις αισθήσεις αντικειμένων και των συναρτήσεων ή ιδιοτήτων τους στις οποίες χρησιμοποιούνται και έχουν αξία για τα μέλη της κοινωνίας.

Ωστόσο, ο Σπυράκος θεωρεί αντικείμενα (και που άρα έχουν το οντολογικό υπόβαθρο για να μπορούν να αναχθούν από το νομοθέτη σε έννομα αγαθά) και κάποιες κοινωνικές υποστάσεις, όπως είναι π.χ. η πολιτειακή εξουσία, η απονομή της δικαιοσύνης και το νόμισμα, αρνούμενος ότι οι υποστάσεις αυτές συλλαμβάνονται σε κάποια ιδεατή ιδιότητά τους. Συγκρίνοντας τις κοινωνικές αυτές υποστάσεις με τα αντικείμενα με τα οποία ο άνθρωπος μπορεί να έχει επαφή μαζί τους (επομένως υπάρχει αντίσταση σε διαφορετικές ερμηνείες) θεωρεί ότι πιο δύσκολα υπάρχει αυτή η αντίσταση σε διαφορετικές ερμηνείες όσον αφορά τις κοινωνικές αυτές υποστάσεις. Στη συνέχεια υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές αυτές υποστάσεις νοούνται εμπειρικά από τις λειτουργίες που επιτελούν, δηλ. η πολιτειακή εξουσία ως οργανωμένη μορφή άσκησης εξουσίας, η απονομή της δικαιοσύνης ως δικαστική επίλυση των διαφορών και το νόμισμα ως μέσο συναλλαγής - σε βαθμό που ο καθένας να τις αισθάνεται κατά τον ίδιο τρόπο - επομένως υπάρχει αντίσταση τη διαφορετική εννοοδότησή τους. Καταλήγει δε ως εξής: «Αυτά τα αντικείμενα μπορεί να τα αμφισβητήσει κανείς ως προς την αναγκαιότητα ή ορθότητά τους όχι όμως κατά κανόνα ως προς την ύπαρξή τους στον κοινωνικό χώρο και τις ιδιότητες που κατέχουν. Το γεγονός εξάλλου ότι διαμορφώνονται στη βάση κάποιων αξιολογικών κρίσεων δε νοθεύει την αντικειμενικότητά τους».

Ως προς την αξιολογική πλευρά υποστηρίζει - ορθά - ότι το οντολογικό υπόβαθρο πρέπει να έχει κάποια αξία. Ακόμη δέχεται (επίσης ορθά) ότι τα αντικείμενα με κλονισμένη αποδοχή της αξίας τους από τον λαό δεν είναι κατάλληλα για την προαγωγή τους σε έννομα αγαθά, εφόσον η προαγωγή ορισμένων αντικειμένων σε έννομα αγαθά προϋποθέτει την αξιολόγησή τους ως τόσο σημαντικών ώστε να δικαιολογείται η ποινική προστασία τους.

Πολύ πιο δυσχερής είναι η αναζήτηση της συνάφειας μεταξύ των θέσεων του Μπιτζιλέκη με τις θέσεις του Μανωλεδάκη. Κατ' αρχήν δέχεται την «υψη-

ρεσία» ως ένα κοινωνικό σύστημα που απαρτίζεται από κάποια αντικείμενα εντεταγμένο στον ευρύτερο χώρο, «μια ενότητα από επιμέρους ανθρώπινες πράξεις και διαδικασίες που συνθέτουν ένα σύνολο σχέσεων ιεραρχικά δομημένων προς τα έσω και σχέσεων προς το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον προς τα έξω και διέπεται από κάποιους σκοπούς. Στη συνέχεια, αναφέρεται σε κάποια ιδιότητα του αντικειμένου αυτού, αφού αναφέρει ότι «αυτές οι κοινωνικές σχέσεις χαρακτηρίζουν τη δημόσια υπηρεσία, της προσδίδουν μια συγκεκριμένη ιδιότητα, ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο που την χαρακτηρίζει και την οριοθετεί». Από άποψη όμως οντολογικού περιεχομένου του εννόμου αγαθού αναφέρεται στην οντολογία των σχέσεων. Δέχεται επιπλέον ότι τέτοιου είδους σχέσεις συνθέτουν κι άλλα αγαθά, όπως τη δικαιοσύνη, τις νομισματικές και οικονομικές συναλλαγές, το πολίτευμα, την οικογένεια, την ιδιοκτησία κ.λπ. Και το πρόβλημα που αναδύεται είναι το εξής: Κατά πόσο αυτή η οντολογία σχέσεων έχει κάποια υλικότητα. Προσωπικά πιστεύω ότι έχει ασφαλώς κάτι το υπαρκτό, που όμως δεν διαθέτει υλικότητα και για τον λόγο αυτό θα μπορούσε η θέση του Μπιτζιλέκη όσον αφορά το έννομο αγαθό να συγγενεύει πολύ περισσότερο με τις απόψεις της επόμενης κατηγορίας για το έννομο αγαθό.⁶⁹⁷

2.1.3 Απόψεις που αρκούνται στην προστασία άυλων αγαθών

Ο πρώτος υποστηρικτής αυτής της άποψης ήταν ο Χωραφάς. Ως έννομα αγαθά θεωρεί τα βιοτικά αγαθά τα οποία το δίκαιο περιβάλλει με την προστασία του. Το δίκαιο δεν τα δημιουργεί, αλλά τα ανάγει σε έννομα, αναγνωρίζοντας ότι έτσι πρέπει να διαφυλαχθούν αυτά τα συμφέροντα. Ο Χωραφάς δεν δέχεται την ταύτιση του έννομου αγαθού με το (έννομο) συμφέρον (παρόλο που - κατ' αυτόν - δεν υπάρχει πρακτική ουσιώδης διαφορά), επειδή έννομο αγαθό είναι το βιοτικό αγαθό που το άτομο ή η κοινωνία έχουν συμφέρον να διασφαλισθεί και το βιοτικό αγαθό είναι το μέσο ικανοποίησης των βιοτικών αναγκών (το αντικείμενο των συμφερόντων). Το (έννομο) συμφέρον από την άλλη πλευρά, είναι η μέθεξη της βούλησης για τη διασφάλιση κάποιου αγαθού που επιδοκιμάζει το δίκαιο. Ο Χωραφάς δεν δέχεται ως απαραίτητη την υλικότητα του εννόμου αγαθού αφού δέχεται τη διάκριση μεταξύ του νομικού αντικειμένου της πράξης και του υλικού αντικειμένου. Ως νομικό αντικείμενο θεωρεί το έννομο αγαθό εναντίον του οποίου στρέφεται η εγκληματική πράξη

697. Βλ. Υπηρεσιακά εγκλήματα, άρθρα 235-263α ΠΚ, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1993, του ίδιου «Προβληματισμοί της ποινικής δογματικής στην καμπή της χιλιετίας», Υπεράσπιση 2000, σελ. 117 επ.

και το οποίο προστατεύει ο νόμος με την επαπειλή ποινής. Ως υλικό αντικείμενο του εγκλήματος δέχεται το ενσώματο αντικείμενο που επενεργεί σ' αυτό ο δράστης και έτσι πληρείται η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος.⁶⁹⁸

Στην κατηγορία αυτή υπάγεται και ο Σπινέλλης ο οποίος δέχεται ότι η ποινικοποίηση μιας συμπεριφοράς που μπορεί να επιφέρει ένα μη επιθυμητό αποτέλεσμα εξαρτάται μόνο από την προσβολή ή όχι κάποιου εννόμου αγαθού, δηλαδή κάποιου βιοτικού αγαθού. Δεν επιτρέπεται η ποινικοποίηση μιας συμπεριφοράς απλώς και μόνο επειδή η συμπεριφορά είναι αντίθετη προς κάποια ηθική αρχή.

Ο Σπινέλλης εξάγει δε δύο αρχές σχετικά με την ποινικοποίηση: 1) ότι ο νομοθέτης δεν πρέπει να θεσπίζει ποινικές διατάξεις παρά μόνον προς τον σκοπόν της προστασίας βιοτικών αγαθών, του ατόμου ή της ολότητας, και 2) ότι οι προσβολές των βιοτικών αγαθών τότε μόνον πρέπει να τιμωρούνται, όταν λόγω της επικινδυνότητας και της κοινωνικοηθικής απαξίας τους καλούν για επαπειλή ποινής και μόνο η ποινή είναι το κατάλληλο για αποτροπή τους μέσο.

Προς επίρρωση των παραπάνω σκέψεών του ο Σπινέλλης σε νεότερή του μελέτη αναζητεί στήριξη στο Σύνταγμα του 1975. Διερωτάται σ' αυτήν αν εκτός από τους περιορισμούς του κοινού νομοθέτη που πηγάζουν από το άρθρο 7 παρ. 1. Σ/τος 1975, έχει το δικαίωμα ο κοινός νομοθέτης χωρίς περιορισμό από Συνταγματικές διατάξεις να επιλέγει τις μορφές συμπεριφοράς που καθιστά αξιόποινες και να επαπειλεί οποιοδήποτε ποινικές κυρώσεις. Θεωρεί ότι ο κοινός νομοθέτης περιορίζεται λόγω της «απόλυτης» προστασίας της ελευθερίας (άρθρο. 5 παρ. 2 Σ/τος), από την έννοια του κράτους δικαίου, η οποία από τυπική πλευρά νοείται ως αυτοπεριορισμός του κράτους λόγω της νομιμότητας, από ουσιαστική δε πλευρά ως επιδίωξη της ουσιαστικής δικαιοσύνης (άρ. 25 παρ. 2 Σ/τος) και κυρίως από την υποχρέωση σεβασμού και την προστασία της ανθρώπινης αξίας που καθιερώνει το άρθρο 2 παρ. 1 του Σ/τος. Και αυτό το ισχυρίζεται, επειδή σύμφωνα με την άποψή τους από τις πιο πάνω διατάξεις προκύπτουν τρεις γενικότερες αρχές: Η αρχή του περιορισμού της κρατικής ενέργειας στο αναγκαίο μέτρο και στα αναγκαία μέσα, η αρχή της αναλογίας του μέσου προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και η αρχή της ενοχής που απαιτεί η ποινή να βρίσκεται σε δίκαιη αναλογία προς τη βαρύτητα της πράξης και την ενοχή του δράστη. Και από αυτές τις αρχές και ειδικότερα από την αρχή της αναλογίας του μέσου προς τον σκοπό, πιστεύει ότι προκύπτει το εξής συμπέρασμα: εφόσον η ποινή είναι σκόπιμη προσβολή εννόμων αγαθών, επιβάλλεται να χρησιμοποιείται μόνο ως μέσο προστασίας εννόμων αγαθών (ποιοτική αναλογία), και μάλιστα ανάλογης αξίας προς εκείνα που προσβάλλονται με την

698. Χωραφάς, Ν. (1978). Ποινικόν Δίκαιον, τ.Α, 9η έκδ., Κ. Σταμάτης (επιμ.), Αθήνα.

ποινή (ποσοτική αναλογία). Και καταλήγει: Θα πρέπει να θεωρηθεί απαγορευμένη η θέσπιση ποινικών διατάξεων που απειλούν με ποινή μια συμπεριφορά, αντίθετη ίσως προς ορισμένους ηθικούς κανόνες, αλλά που δεν προσβάλλει κανένα συγκεκριμένο έννομο αγαθό.

Ως προς το έννομο αγαθό ο Σπινέλλης δέχεται ότι αποτελείται από οντολογικό και αξιολογικό περιεχόμενο.

Το έννομο αγαθό πρέπει να αποτελείται από τη σύνθεση μιας αξίας και του υποβάθρου της. Πρέπει να έχει απτό και συγκεκριμένο περιεχόμενο που κατά τη φυσική αντίληψη να μπορεί να βλαβεί ή μειωθεί. Γι' αυτό το λόγο το έννομο αγαθό πρέπει να νοηθεί κατ' αρχήν ως τμήμα της εμπειρικής πραγματικότητας, αλλά και απαιτείται να έχει μια αξία που του την αποδίδει το κοινωνικό σύνολο. Το κοινωνικό σύνολο κάνει την αξιολόγηση κι όχι ο νομοθέτης.

Θεωρεί ότι δεν πρέπει να εννοούνται ως αγαθά μόνο ενσώματα αντικείμενα διότι υπάρχουν και πολλά ιδεατά αγαθά, αλλά ούτε και τα υπό ψυχολογική έννοια συμφέροντα ή ενδιαφέροντα, δηλαδή τα συναισθήματα ευχαριστήσεως που εκπέμπουν τα αγαθά. Τα αγαθά δεν πρέπει να ταυτίζονται με το συμφέρον, παρόλη τη στενή σχέση που τα συνδέει. Το υπόβαθρο (τμήμα της εμπειρικής πραγματικότητας) υποστηρίζει ότι είναι κάποια κατάσταση και η λειτουργία την οποία αυτή επιτελεί για το άτομο ή την ολότητα και όχι το συγκεκριμένο πρόσωπο ή πράγμα επί του οποίου επενεργεί ο δράστης.

Η αξία του υποβάθρου αυτού προκύπτει από τη θετική αξιολόγηση εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου της κατάστασης και της λειτουργίας που επιτελεί.

Και καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: «Ούτω δυνάμεθα να ορίσομεν τα έννομα αγαθά ως λειτουργικές ενότητες, αίτινες συνδέουν ορισμένες καταστάσεις προς τον άνθρωπο ή την ανθρωπίνην κοινότητα και ανταποκρίνονται εις αξίας, αμέσως ή εμμέσως σχετιζομένας προς τας βασικάς αξίας, τας οποίας κατοχυρώνει το Σύνταγμα.⁶⁹⁹

Ο Χαραλαμπίδης ως έννομα αγαθά θεωρεί υλικά αντικείμενα ή άυλα στοιχεία, την προστασία των οποίων ο νομοθέτης αποφασίζει επειδή τα θεωρεί απόλυτα απαραίτητα για να εξασφαλισθεί η ομαλή κοινωνική συμβίωση μέσω ποινικοποίησης της προσβολής τους.

Τέλος, διαχωρίζει το έννομο αγαθό από το υλικό αντικείμενο. Υλικό αντικείμενο θεωρεί ο Χαραλαμπίδης το ενσώματο αντικείμενο στο οποίο όταν επενεργήσει ο δράστης επιφέρει βλάβη του εννόμου αγαθού. Φέρνει δε ως παράδειγμα την πλαστογραφία, όπου θεωρεί ότι αντικείμενο της πράξης είναι το

699. Σπινέλλης, Δ. (1976). Το έννομον αγαθόν της τιμής και αι αξιόποιοι αυτού προσβολαί, χό., Αθήναι. Παρόμοιες απόψεις και Δημητράτος, Ν. (1998). Έννομο αγαθό και διδασκαλία περί εγκλήματος στο ποινικό δίκαιο, Α.Ν. Σάγκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 306-307.

έγγραφο ενώ το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό είναι η ασφάλεια των συναλλαγών, η οποία βλάπτεται ή τίθεται σε κίνδυνο.

Υποστηρίζει επίσης ότι το ποινικό δίκαιο προβλέποντας συγκεκριμένες κυρώσεις (ποινές) για πράξεις με ιδιαίτερη ηθικοκοινωνική απαξία, προσπαθεί να προσδώσει το απαραίτητο κύρος σε βασικές κοινωνικές αξίες (τα λεγόμενα έννομα αγαθά) προκειμένου να διασφαλίσει την ειρηνική συμβίωση, δείχνει ότι στην έννοια του εννόμου αγαθού - υλικά αντικείμενα ή άυλα στοιχεία - περιλαμβάνει και ένα αξιολογικό στοιχείο (βασικές κοινωνικές αξίες). Έτσι θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι και ο Χαραλαμπάκης αντιλαμβάνεται την έννοια του εννόμου αγαθού τόσο ως κάτι το οντολογικό (υλικά αντικείμενα ή άυλα στοιχεία) όσο ως κάτι αξιολογικό (βασικές κοινωνικές αξίες).

Θεωρεί ότι η αξία και η ανάγκη προστασίας των εννόμων αγαθών εξαρτάται από το πόσο τα θεωρεί παραδεκτά το σύνολο της κοινωνίας και ότι δεν πρέπει να υπάρχει διάσταση στην επιλογή εκ μέρους της πολιτείας των αντικειμένων ποινικοποίησης και της βούλησης του κοινωνικού συνόλου. Ως παράδειγμα διάστασης σε σχέση με συμπεριφορές, οι οποίες λίγο ή πολύ γίνονται ανεκτές από την κοινωνία, παραθέτει το έγκλημα της βλασφημίας (άρ. 198 ΠΚ).⁷⁰⁰

Ο Βαρβιτσιώτης από την άλλη πλευρά πιστεύει ότι πρέπει να υπάρχει ένας φραγμός για να αποφεύγεται η δημιουργία «μαχητικών εννόμων αγαθών» κι αυτός ο φραγμός είναι η γενική αποδοχή του εννόμου αγαθού, αρνούμενος δε την αναγκαστική υλική - φυσική υπόστασή του. Πιστεύει ότι οι αφηρημένες έννοιες δεν καθιστούν την έννοια του εγκλήματος ρευστή, αφού έχουν την εικόνα τους, συγκεκριμενοποιούνται πάνω σε όμοιες καταστάσεις, αποτελούν προϊόν διαφόρων καταστάσεων που ερευνώνται και ελέγχονται εμπειρικά, χωρίς τελικά να επεμβαίνει η κυρίαρχη ιδεολογία.⁷⁰¹

2.1.4 Απόψεις που αρνούνται κάποιο σημαντικό ρόλο (σε σχέση με τον καθορισμό των ορίων του ποινικού δικαίου) στο έννομο αγαθό ή υποβαθμίζουν αισθητά αυτό τον ρόλο

Ο Ανδρουλάκης θεωρεί πάρα πολύ σοβαρό πρόβλημα του ποινικού δικαίου το μέχρι που μπορεί να φθάσει ο νομοθέτης στην ποινικοποίηση της ανθρω-

700. Βλ. Χαραλαμπάκη, Α. (1994). «Εξουσία, ποινικό δίκαιο και αντεγκληματική πολιτική», στο: Αντεγκληματική Πολιτική, Ν. Κουράκης (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 117 επ., του ίδιου, Διάγραμμα ποινικού δικαίου: Γενικό μέρος, 4η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1999.

701. Βλ. Βαρβιτσιώτη, Δ. (1985). «Έννοια και λειτουργία του εννόμου αγαθού», Νομικό Βήμα 33, σελ. 565-575.

πινης συμπεριφοράς (ποια είναι τα όρια του ποινικού δικαίου). Σίγουρα δεν θεωρεί ως λύση του προβλήματος την ύπαρξη ή όχι του έννομου αγαθού. Αυτό το θεωρεί απλώς μία έννοια του ποινικού δικαίου. Εφόσον όμως η χρήση του παγιώθηκε στην επιστήμη το αντιλαμβάνεται υπό μίαν «χωρίς αξιώσεις» θετικιστική έννοια. «Θα εννοούμεν - υποστηρίζει - αυτού απλώς και μόνον το αντικείμενον προστασίας των ποινικών νόμων, ό,τι προστατεύεται ενός εκάστου εξ αυτών. Υπό την έννοιαν ταύτην δεν υπάρχει έγκλημα, γνήσιον ή μη που δεν στρέφεται καθ' ενός «εννόμου αγαθού», δεν υπάρχει ποινικός νόμος που να μην προστατεύει εν ορισμένον έννομον αγαθόν».

Ο Ανδρουλάκης στρέφεται δε εναντίον εκείνων που θεωρούν το έννομο αγαθό ως αποκλειστικό δέκτη του εγκληματικού αποτελέσματος και ως κεντρική έννοια του ποινικού συστήματος, έτσι που να ισχύει η αρχή «κανένα αληθινό έγκλημα χωρίς προσβολή εννόμου αγαθού». Αρνείται τη θέση του Μανωλεδάκη σχετικά με την υλικότητα του εννόμου αγαθού, ως προς το ότι δηλαδή εξασφαλίζει την αντικειμενικότητα του εννόμου αγαθού επειδή προκύπτει από την «εξωτερική» ανθρώπινη εμπειρία και καθίσταται αντιληπτό με τις αισθήσεις, κάτι που αν δεν συνέβαινε θα οδηγούσε σε αμφισβητούμενες διαπιστώσεις και αυθαίρετες διαγνώσεις.

Αντίθετα ο Ανδρουλάκης διακρίνει την υλική υποδομή, από την χωρίς προβλήματα, σαφή, εμπειρική διάγνωση. Αναφέρει χαρακτηριστικά «ότι η εμπειρική πραγματικότητα δεν συγκροτείται αποκλειστικά και μόνο από υλικά αντικείμενα (έστω και τις ιδιότητές τους), αλλά και από πραγματωμένα νοήματα («ας σκεφθούμε αίφνης το πραγματωμένο νόημα «Δημοκρατία» ή το αντίθετο). Ως αντικείμενα του εμπειρικού κόσμου δέχεται γενικά «κάτι αντικειμενικά δεδομένο υπό γενικοτάτη έννοια, κάθε ον που αναδεικνύεται ως σαφώς ορισμένο και ολοκληρωμένο με το ξεκάθαρο σχήμα του ή την εσωτερική νοηματική του ενότητα. Έτσι η έννοια αυτή δεν περιορίζεται καθόλου μόνο σε υλικά αντικείμενα και τίποτε δεν εμποδίζει να ονομάσει κανείς «αντικείμενα» ακόμη και ιδεατά έννομα αγαθά».

Ο Ανδρουλάκης αναζητώντας τα όρια εντός των οποίων θα πρέπει να κινείται ο ποινικός νομοθέτης για να ποινικοποιήσει μια συμπεριφορά (η οποία μπορεί να επιφέρει ένα μη επιθυμητό αποτέλεσμα), εκκινεί από εξής ερώτημα: «Πόθεν αρύεται η Πολιτεία το δικαίωμα να πλήττει βαρύτερα τους πολίτες της». Και καταλήγει συμπερασματικά ότι έργο της Πολιτείας είναι η εξασφάλιση της αρμονικής συμβίωσης του πολιτών για το κοινό συμφέρον. Δικαιούται δε να παρέμβει με επαπειλή ποινής μόνο στο βαθμό που αυτό είναι αναγκαίο για την επίτευξη αυτών των στόχων χάριν της κοινωνικής ηθικής και της ειρήνης. Αυτό ισχυρίζεται ότι προκύπτει και από το άρθρο 1 παρ. 3 Σ/τος.⁷⁰²

702. Ανδρουλάκης, Ν. (1984). Ποινικόν Δίκαιον, Γενικόν μέρος, τ.Α΄ Τα θεμέλια, Α.Ν.

Εκτός όμως από τον Ανδρουλάκη, ο οποίος αρνείται ρόλο στο έννομο αγαθό για τη χάραξη των ορίων του ποινικού δικαίου, ο Γιαννίδης υποβαθμίζει αισθητά τον ρόλο του εννόμου αγαθού όσον αφορά τον καθορισμό των ορίων αυτών.

Ο Γιαννίδης υποστηρίζει, ότι η ουσιαστική έννοια του εγκλήματος είναι το εγκληματοπολιτικό κριτήριο του νομοθέτη ως προς το ποια συμπεριφορά είναι άξια τιμωρήσεως. Την έννοια του εννόμου αγαθού τη θεωρεί πολυσήμαντη και δεν τη θεωρεί «κεντρικό άξονα» της αποστολής του Ποινικού Δικαίου.

Βέβαια, το έννομο αγαθό δεν το θεωρεί εντελώς περιττό, γιατί - όπως παραδέχεται - μπορεί να αποτελέσει έναν χρήσιμο τόπο για τις κοινές ιδιότητες που πρέπει να έχουν ή να μην έχουν οι αξιόποινες συμπεριφορές. Έτσι μπορεί να σχηματοποιεί σε γενικές γραμμές τις ιδιότητες, που πρέπει να παρουσιάζει η ποινικώς αξιόλογη συμπεριφορά. Επιπλέον, διευκολύνει την αντίληψη του επικουρικού χαρακτήρα της ποινικής προστασίας, αποκλείει την ποινικοποίηση αμιγώς ιδεολογικών σκέψεων ή και αμιγώς ηθικών παραβάσεων, είναι επιβοηθητικό στον προσδιορισμό των ορίων του ποινικού δικαίου (σε συνδυασμό με το Σύνταγμα και τις αρχές του Κράτους Δικαίου) και αποτελεί αναγκαία συνθήκη (αν και όχι ικανή από μόνη της) για την ποινικοποίηση. Όμως, για τον προσδιορισμό των ορίων του Ποινικού νόμου για μία εκ των προτέρων επιλογή ο Γιαννίδης θεωρεί ότι το έννομο αγαθό δεν αρκεί.⁷⁰³

Ο Παπαγεωργίου υποστηρίζει ότι οι συμπεριφορές για να είναι υποψήφιας ποινικοποίησης δεν πρέπει να στηρίζονται στη θεωρία του εννόμου αγαθού, αλλά σε μία κανονιστική θεωρία της ηθικής του ποινικού δικαίου. Μια κανονιστική θεωρία της ηθικής του ποινικού δικαίου κινείται από τη θεμελιώδη πολιτική ιδέα της αρμονικής συνύπαρξης, συνεργασίας και αμοιβαίας ανοχής ελεύθερων και ίσων ατόμων. Το άτομο προστατεύεται από το Κράτος με την άμεση συνδρομή των θεμελιωδών ηθικοπολιτικών αρχών (που περιέχονται και στο Σύνταγμα).

Από τους τρίτους το άτομο προστατεύεται με ποινικούς νόμους που στηρίζονται σε μία «ηθική ασφάλειας» προκειμένου αυτό να αναπτύξει αυτόνομα ατομικά προγράμματα ζωής σε μία κοινωνία ελεύθερων και ίσων πολιτών.

Θα μπορούσε όμως να υποστηριχθεί κανείς ότι η ηθική του ποινικού δικαίου ως κριτήριο ποινικοποίησης είναι αόριστο και γενικό, γι' αυτό ακατάλληλο να εκπληρώσει αυτόν το σκοπό.⁷⁰⁴

Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

703. Βλ. Γιαννίδη, Ι., άρθρα 14-19, στο: Συστηματική ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, με ευθύνη και εποπτεία Ν. Ανδρουλάκη, Γ.-Α. Μαγκάκη, Ι. Μανωλεδάκη, Δ. Σπινέλλη, Κ. Σταμάτη, Α. Ψαρούδα - Μπενάκη, 1997, Δ. Σπινέλλης (επιμ.).

704. Παπαγεωργίου, Κ. (1994). «Κοινωνική ηθική και αντεγκληματική πολιτική», στο: Ν. Κουράκης (επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

2.2 Κριτική επισκόπηση - βασικές παρατηρήσεις

Αρχικά πρέπει να διαπιστωθεί η πολύ μεγάλη διάσταση μεταξύ των απόψεων των συγγραφέων όσον αφορά τον καθορισμό των ορίων του Ποινικού Δικαίου που είναι ίσως το σημαντικότερο πρόβλημα. Είναι πιστεύω το πρώτο ζήτημα που πρέπει να λυθεί από τους ενασχολούμενους με το ποινικό δίκαιο. Κάθε ερευνητής - εφόσον υφίσταται αυτή η μεγάλη διαμάχη - πριν να ασχοληθεί με το οποιοδήποτε θέμα του Ποινικού Δικαίου πρέπει να λαμβάνει θέση στο συγκεκριμένο - κεφαλαϊώδους σημασίας - πρόβλημα.

2.2.1 Ο ρόλος του Δικαίου γενικώς

Εφόσον το Ποινικό Δίκαιο είναι μέρος του Δικαίου, ο ερευνητής πρέπει να εκκινήσει από το ρόλο του Δικαίου γενικότερα. Το Δίκαιο (σύνολο κανόνων δικαίου) από πρώτη ματιά φαίνεται να είναι απλώς ένα εργαλείο της εκάστοτε κρατικής εξουσίας, η οποία έχει την πλειοψηφία στη Βουλή και το οποίο αυτή χρησιμοποιεί για να ρυθμίζει την ομαλή συνύπαρξη, τις σχέσεις, τις συναλλαγές και τις διαφορές μεταξύ των πολιτών (όλων των διαβιούντων - κατ' ακριβολογία - ανθρώπων στην επικράτεια, μερικές φορές και έξω από αυτήν), καθώς επίσης του Κράτους με τους πολίτες (ή με νομικά πρόσωπα) ή και με άλλα Κράτη. Όμως, εάν επιθυμεί κανείς να εμβαθύνει περισσότερο στον ρόλο του Δικαίου, διαπιστώνει ότι αυτό συνιστά και ένα εργαλείο μέσω του οποίου το Κράτος επιβάλλει στους πολίτες τη συμμόρφωσή τους με την πολιτική του βούληση. Γι' αυτό υπάρχουν (κατά καιρούς) και αρκετοί νόμοι άδικοι και αντιλαϊκοί ή απαντάται νομοθετική έλλειψη στη ρύθμιση ορισμένων προβλημάτων (παρόλο που είναι απαραίτητη η νομοθετική τους πρόβλεψη) όταν αυτό επιτάσσουν τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. Επομένως, μπορεί να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα ότι ο ρόλος του Δικαίου γενικώς δεν είναι και τόσο αθώος.

2.2.2 Ο ρόλος του Ποινικού Δικαίου ειδικότερα

Από τον όχι και τόσο αθώο ρόλο του δικαίου γενικώς, ασφαλώς και δεν μπορεί να εξαιρεθεί το ποινικό δίκαιο. Έχει τη δυνατότητα να είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο χειραγώγησης των πολιτών, το ικανότερο μέσο για την εξόντωση των αντιπάλων του καθεστώτος, καθώς και εκείνων που προσπαθούν με διάφορους τρόπους να περιορίσουν ή εξαλείψουν τις αδικίες που γίνονται

εις βάρος τους. Το θέμα είναι πώς θέλει να το χρησιμοποιήσει το κάθε καθεστώς διακυβέρνησης ενός κράτους.

2.2.2.1 Η αποστολή του Ποινικού Δικαίου στα διάφορα καθεστώτα

Το καθεστώς διακυβέρνησης ενός κράτους, είναι εκείνο που καθορίζει την αποστολή του ποινικού δικαίου. Η δε αποστολή του ποινικού δικαίου είναι εκείνη που καθορίζει και τα όριά του.

2.2.2.1.1 Δικτατορικά και αντιδημοκρατικά καθεστώτα

Είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι σε τέτοιας μορφής καθεστώτα (που δεν στηρίζονται στη λαϊκή κυριαρχία) το ποινικό δίκαιο δείχνει το πιο σκληρό του πρόσωπο. Αποτελεί το ισχυρότερο όπλο για την επιβίωση αυτών των συστημάτων και την εξασφάλιση της άρχουσας τάξης εις βάρος του λαού, λόγω του έντονα καταναγκαστικού (και εκφοβιστικού) του χαρακτήρα.

2.2.2.1.2 Δημοκρατικά καθεστώτα

Για να μην ωραιοποιεί κανείς τα πράγματα θα πρέπει από την αρχή να παραδεχθούμε ότι και σε καθεστώτα που στηρίζονται στη Λαϊκή κυριαρχία δεν έχουν εξαφανισθεί τελείως αυτά τα αρνητικά χαρακτηριστικά του ποινικού δικαίου. Αυτό όμως σημαίνει ότι στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει έλλειμμα δημοκρατίας και δεν πρέπει να παύουν ποτέ οι προσπάθειες της εξάλειψής του ελλείμματος αυτού. Στη δημοκρατία οι πολίτες επιλέγουν εκείνους που θα τους κυβερνούν (λαϊκή κυριαρχία).

Το κράτος απαιτείται να σέβεται τους πολίτες και πρέπει να αναζητούνται και να προασπίζονται εκ μέρους του κράτους τα συμφέροντα των πολλών, και όχι κάποιων μεμονωμένων κοινωνικών ομάδων. Το ποινικό δίκαιο δεν πρέπει να χρησιμοποιείται σαν ένα «κακό εργαλείο» εξόντωσης των πολιτικών αντιπάλων ή των κοινωνικά και οικονομικά ασθενέστερων πολιτών, αλλά να αποτελεί ένα «σωστό εργαλείο» σεβόμενο την ελευθερία (και τα άλλα αγαθά) των πολιτών. Ένα εργαλείο που θα έχει ως γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη. Το κράτος θα πρέπει να τιμωρεί μόνο όταν η πράξη κάποιου διαταράσσει ή μπορεί να διαταράξει σοβαρά την κοινωνική ζωή και την ειρηνική συνύπαρξη και δεν θα μπορεί (το κράτος) να αντιμετωπίσει την κατάσταση αυτή με ηπιότερα μέσα.

2.2.2.1.3 Η αποστολή του Ποινικού Δικαίου στην Ελλάδα

Το άρθρο 1 του Σ/τος ορίζει στην παρ. 1 ότι το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία (δημοκρατικό πολίτευμα). Στην παρ. 2 ορίζεται ότι το θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία και στην παρ. 3 ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα.

Όμως για να γίνει πραγματικότητα η συνταγματική επιταγή (ότι όλες οι εξουσίες υπάρχουν υπέρ του Λαού) θα πρέπει επιπλέον να παίρνονται αποτελεσματικά νομοθετικά μέτρα - εκεί που δεν υπάρχει ρύθμιση ή η ρύθμιση είναι ανεπαρκής - όταν ο Λαός είναι σε κίνδυνο (π.χ. από τη μόλυνση του περιβάλλοντος, από τους κινδύνους που αντιμετωπίζει ο καταναλωτής, οι εργαζόμενοι κ.λπ.) διότι αν υπάρχει κυβερνητική και νομοθετική αδράνεια σε τόσο σημαντικά θέματα πως θα θεωρηθεί ότι πραγματικά οι εξουσίες είναι υπέρ του Λαού και όχι υπέρ κάποιων ευνοουμένων κοινωνικών ομάδων; Επιπροσθέτως, όσον αφορά τις πιο πάνω σκέψεις, αρωγή προσφέρει και το άρθρο 25 παρ. 1 Σ/τος. «Τα δικαιώματα του ανθρώπου, ως άτομου και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους...». Αυτό σημαίνει ότι το κράτος όταν διαπιστώνει ότι τα δικαιώματα του λαού ατομικά ή κοινωνικά (γενικά) απειλούνται, οφείλει να λάβει τα ενδεδειγμένα μέτρα - ακόμη και με την ενεργοποίηση του ποινικού οπλοστασίου του - έτσι ώστε να τα προστατεύσει αποτελεσματικά. Διαφορετικά τι είδους εγγυήσεις θα παρείχε για παράδειγμα στην περίπτωση ρύπανσης του περιβάλλοντος, για την προστασία της υγείας, της ζωής κ.λπ. των πολιτών και των εργαζομένων.⁷⁰⁵

Ένα ερώτημα που τίθεται είναι εάν υπάρχουν αυτές οι Συνταγματικές διατάξεις που καθοδηγούν τον κοινό νομοθέτη στην ποινικοποίηση συγκεκριμένων συμπεριφορών.

Πρέπει από την αρχή να τονισθεί ότι οι κατευθυντήριες επιταγές του νομοθέτη για το υπό συζήτηση θέμα προκύπτουν κατά κύριο λόγο έμμεσα. Άμεσα, αλλά μόνον μερικώς σχετικό είναι το άρθρο 7 παρ. 1 του Σ/τος. Έμμεσα σχετικά τα άρθ. είναι 1 παρ. 3, 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 του Σ/τος.

Έτσι από το Σύνταγμα προκύπτουν οι παρακάτω αρχές που εμποδίζουν την ποινικοποίηση εκ μέρους του Κράτους:

α) Δεν μπορεί ο νομοθέτης να νομοθετεί αντιλαϊκούς ποινικούς νόμους. Αντίθετα, επιβάλλεται να νομοθετεί ποινικούς νόμους που θα προστατεύουν το Λαό.

705. Βλ. Παπανοφύτου, Α. (2012). Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων. Μια κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία δράστη; Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

β) Πρέπει να τιμωρείται μόνο η πράξη (ανθρώπινη συμπεριφορά που εξωτερικεύεται) και όχι το φρόνημα. Πρέπει να αναγνωρίζεται το δικαίωμα στη διαφορά όσον αφορά τον τρόπο ζωής και τις κάθε είδους προτιμήσεις του πολίτη.

γ) Ο νομοθέτης δεν μπορεί να αυθαιρετεί. Δικαιούται κατ' αρχήν να ποινικοποιεί συμπεριφορές μόνο αν αυτές μπορούν να διαταράξουν σοβαρά την κοινωνική ζωή και την ειρηνική συνύπαρξη, κι αυτό μόνο εφόσον οι συγκεκριμένες συμπεριφορές δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από το νομοθέτη με ηπιότερα μέσα (διοικητικά, αστικά μέτρα, κ.λπ.). Πρέπει λοιπόν να αυτοσυγκρατείται και να χρησιμοποιεί το ποινικό οπλοστάσιο, μόνο εάν αυτό είναι εντελώς απαραίτητο.

δ) Δεν πρέπει το ποινικό δίκαιο να είναι συμβολικό, αλλά να χρησιμοποιείται μόνο εάν και στο βαθμό που επιλύει το πρόβλημα.

ε) Δεν πρέπει ο άνθρωπος να χρησιμοποιείται από την Πολιτεία ως μέσο άσκησης αποκλειστικά δικής της πολιτικής. Σε κάθε ποινικό νόμο πρέπει να προκύπτει συνάμα και άμεσο όφελος του λαού, διαφορετικά ο ποινικός αυτός νόμος είναι αδικαιολόγητος.

στ) Δεν είναι δυνατόν ο ποινικός νομοθέτης να προστατεύει απλώς την κοινωνική ηθική (χρηστά ήθη) χειραγωγώντας τους πολίτες, εφόσον δεν θα έχει άμεση και πραγματική ωφέλεια ο λαός.

ζ) Οποιαδήποτε συμπεριφορά θεωρηθεί ότι είναι μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, δεν μπορεί να ποινικοποιηθεί. Αυτό πρέπει να γίνεται δεκτό και όταν φαίνεται η συμπεριφορά να μην είναι μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, επειδή προσβάλλει τα χρηστά ήθη, ακριβώς επειδή η κοινωνική ηθική δεν μπορεί να προστατευτεί, εάν συνάμα δεν έχει όφελος και ο λαός.

Με αυτές τις συνταγματικές δεσμεύσεις, είναι προφανές ότι περιορίζονται αρκετά τα όρια του ποινικού δικαίου. Ειδικότερα όμως ως προς το πότε διαταράσσεται σοβαρά η κοινωνική ζωή και η ειρηνική συνύπαρξη, στο βαθμό που να νομιμοποιείται ο ποινικός νομοθέτης να επέμβει με το πιο αποτελεσματικό του όπλο πρέπει να αναζητηθούν διάφορα κριτήρια. Πρέπει να αποδεικνύεται η προσβολή δικαιωμάτων, συμφερόντων, η προσβολή της κοινωνικής ηθικής ή η προσβολή αγαθών;

2.3 Το έννομο αγαθό ειδικότερα

Για να μπορεί να διαταραχθεί η κοινωνική ζωή ή η ειρηνική συνύπαρξη θα πρέπει κάποιος (φορείς) να υφίστανται ή να κινδυνεύουν να υποστούν κάποια βλάβη, κάποια ζημιά σε κάτι που θεωρούν ότι τους προσφέρει κάποια

πραγματική ωφέλεια - χρησιμότητα. Η ωφέλεια - χρησιμότητα αυτή, ασφαλώς θα πρέπει να είναι υπαρκτή, να έχει μια οντότητα. Η οντότητά της δε, θα πρέπει να αποδεικνύεται από τη γενική παραδοχή, το αδιαμφισβήτητο της ύπαρξής της. Η ωφέλεια - χρησιμότητα μπορεί να συνίσταται είτε σε ικανοποίηση μιας ανάγκης (και εσωτερικής, όχι όμως απλώς ικανοποίησης αισθημάτων ή ιδεών) είτε σε μια σωστή λειτουργία ή υπηρεσία. Επομένως, είναι φανερό ότι η ωφέλεια - χρησιμότητα μπορεί να προκύπτει τόσο από υλικά όσο και από άυλα «αντικείμενα» του εμπειρικού κόσμου. Για να γίνει περισσότερο αντιληπτό το επιχείρημα ότι το αγαθό αποτελεί μια ωφέλεια-χρησιμότητα θα πρέπει να παρατεθούν ορισμένα παραδείγματα.

Η ωφέλεια-χρησιμότητα του σώματος για τον άνθρωπο είναι να λειτουργούν ή συλλειτουργούν ομαλά τα όργανα του σώματός του (υγεία) έτσι ώστε να έχει την ικανότητα να προβαίνει σε διάφορες δραστηριότητες που επιθυμεί ή σε περίπτωση μιας ανωμαλίας της λειτουργίας των οργάνων να μην υποφέρει. Ο δράστης, προσβάλλοντας το σώμα κάποιου ανθρώπου (υλικό αντικείμενο της πράξης) βλάπτει αυτή την ωφέλεια - χρησιμότητα (υγεία) κι έτσι ο άνθρωπος παρεμποδίζεται από την ενασχόλησή του με διάφορες δραστηριότητες που επιθυμεί και επιπλέον υποφέρει.

Μια άλλη ωφέλεια-χρησιμότητα του σώματος ενός ανθρώπου, είναι να μπορεί να κινείται ελεύθερα και να προβαίνει σε δραστηριότητες σύμφωνα με τη βούλησή του. Οποιαδήποτε ακινητοποίηση, περιορισμός, εξαναγκασμός του ατόμου (στο σώμα ή στη βούληση - υλικό αντικείμενο της πράξης -) του στερεί αυτή την ωφέλεια-χρησιμότητα (ελευθερία κίνησης, βούλησης).

Επομένως, ποινικά αξιόλογο αγαθό είναι το αγαθό το οποίο έχει αδιαμφισβήτητο οντολογικό και αξιολογικό περιεχόμενο, του οποίου η προσβολή συνιστά σημαντική διατάραξη της κοινωνικής ζωής και της ειρηνικής συνύπαρξης και που για να προστατευθεί αυτό από τον νομοθέτη αποτελεσματικά δεν αρκεί κανένα άλλο μέσο παρά η χρήση του ποινικού δικαίου.

Με τη διερεύνηση όλων αυτών των στοιχείων πριν την ποινικοποίηση επιτυγχάνεται η αποκάλυψη του ουσιαστικού εγκλήματος και επιδιώκεται η ταύτιση (ή μάλλον η προσέγγιση) του τυπικού εγκλήματος, έτσι όπως αυτό περιγράφεται στο άρθρο 14 ΠΚ, με το ουσιαστικό έγκλημα. Για τον λόγο αυτό θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η έννοια του ποινικά αξιόλογου αγαθού αποτελεί όχι φιλελεύθερο αίτημα, αλλά δημοκρατικό, φιλολαϊκό αίτημα.

3. Συμπέρασμα

Τα όρια του ποινικού δικαίου σε ένα Κράτος εξαρτώνται από το καθεστώς διακυβέρνησής του, το οποίο ακολουθεί την αντεγκληματική πολιτική που επιθυμεί για τους δικούς του σκοπούς. Αυτό (το καθεστώς) καθορίζει την

αποστολή του ποινικού δικαίου. Στην Ελλάδα που το καθεστώς είναι δημοκρατικό, η αποστολή του ποινικού δικαίου, εκτός από την εξασφάλιση του ατόμου από την κρατική αυθαιρεσία, είναι η πρόληψη του εγκλήματος για να προστατευθεί η κοινωνική ζωή και η ειρηνική συνύπαρξη στον βαθμό που προσβάλλονται σημαντικά αγαθά, η προσβολή των οποίων θα ανέτρεπε σοβαρά την κοινωνική ζωή και την ειρηνική συνύπαρξη.

Το αγαθό, ως βάση για μια πιθανή ποινικοποίηση (προκειμένου να προστατευθεί η κοινωνική ζωή και η ειρηνική συνύπαρξη) έχει το πλεονέκτημα - σε σύγκριση με το δικαίωμα - ότι δεν είναι δοτό όπως το τελευταίο. Σε σύγκριση με το συμφέρον, ότι δεν είναι αόριστο, πέραν του ότι ο ρόλος του συμφέροντος είναι διαφορετικός. Το αγαθό είναι συγκεκριμένο και με οντότητα. Τέλος, σε σύγκριση με την ηθική, ενώ η ηθική επιβάλλεται (κατασκευάζεται) για κάποιους λόγους από την κοινωνία και γι' αυτό πρέπει να την τηρούν οι άνθρωποι, το αγαθό μπορεί να προϋπάρχει όλων των νόμων ακόμη και του Συντάγματος, και έχει ουσιαστικό περιεχόμενο. Αυτό το ουσιαστικό του περιεχόμενο είναι που το καθιστά ικανό να δικαιολογεί τη στέρηση της ελευθερίας του δράστη με τον εγκλεισμό του σε κάποια φυλακή.

Ασφαλώς όμως αυτό το αγαθό για να καταστεί ποινικά αξιόλογο, εκτός από το οντολογικό του περιεχόμενο (ωφέλεια-χρησιμότητα) θα πρέπει να έχει και αξιολογικό περιεχόμενο. Πρέπει να υπάρχουν πολλοί φορείς που έχουν συμφέρον να προστατευθεί αυτό το αγαθό και έτσι να έχει κοινωνική αναγνώριση λόγω της σημασίας (αξίας) του, η οποία θα πρέπει να είναι τέτοια που η προσβολή του θα διατάρασσε σημαντικά την κοινωνική ζωή και την ειρηνική συνύπαρξη. Τέλος, το αγαθό για να καταστεί ποινικά αξιόλογο θα πρέπει επιπλέον να μην μπορεί ο κοινός νομοθέτης να κάνει χρήση άλλων ηπιότερων μέσων για την αντιμετώπιση της προσβολής του.

Συνοψίζοντας, ενώ το αγαθό δεν είναι απαραίτητο να αναφέρεται ρητά στο Σύνταγμα για να τυγχάνει ποινικής προστασίας (όπως για παράδειγμα αναφέρεται η ζωή, η τιμή, η ελευθερία - άρθρο 5 παρ. 2 του Σ/τος - ή η ιδιοκτησία - άρθρο 17 του Σ/τος), παρ' όλα αυτά ο κοινός νομοθέτης πρέπει να φροντίζει να προστατεύει πραγματικά αγαθά και όχι να κατασκευάζει ποινικούς νόμους που θα έρχονταν, έστω και έμμεσα, σε αντίθεση με το Σύνταγμα. Σ' αυτήν την περίπτωση τα δικαστήρια οφείλουν να μην τους εφαρμόσουν (93 παρ. 4 του Σ/τος).

**Φορείς εφαρμογής
αντεγκληματικής πολιτικής**

Η προσχεδιασμένη απαρχαίωση⁷⁰⁶ της ποινικής καταστολής και η ανανέωσή της

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ

*Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης
και Πολιτικής Επιστήμης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης*

Περίληψη

Η μελέτη επιχειρεί να εντοπίσει τους παράγοντες που καθορίζουν την πολυμορφία και τον εμπλουτισμό των ποινικών μέσων και μεθόδων με τη μεταρρύθμιση των κατεστημένων και την προσθήκη νέων θεσμών αντίδρασης στο έγκλημα. Σημεία αναφοράς του άρθρου είναι οι προσεγγίσεις περί αποτυχίας, επιτυχίας ή χρήσιμης αποτυχίας αυτών των θεσμών, ανάλογα με τις εκάστοτε διαφορετικές στοχεύσεις τους, που τους καθιστούν άλλοτε παρωχημένους και άλλοτε καινοτόμους. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στις πρόσφατες πρωτοβουλίες για την αναθεώρηση της σωφρονιστικής νομοθεσίας και την αξιοποίηση δυνατοτήτων που προσφέρει η τεχνολογία στην δημιουργία νέων τόπων και τρόπων ποινικού ελέγχου.

---

706. Απόδοση του όρου *planned obsolescence* που σημαίνει ότι ένα καταναλωτικό προϊόν κατασκευάζεται από μια εταιρεία κατά τέτοιο τρόπο ώστε μετά από κάποιο χρονικό διάστημα που ορίζεται εκ των προτέρων να μη μπορεί να χρησιμοποιηθεί. Ο κύριος στόχος αυτού του τύπου παραγωγής είναι να εξασφαλιστεί ότι ο καταναλωτής θα πρέπει να αγοράσει το προϊόν πολλές φορές, κάτι που αυξάνει τη ζήτηση για το συγκεκριμένο προϊόν. Στην παρούσα συμβολή ο όρος χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της προβληματικής των αλληπάλληλων μεταρρυθμίσεων και νομομοποιήσεων της φυλακής.

1. Η παρωχημένη φυλακή

Σε έρευνα που διεξήχθη από τους Αντώνη Μαγγανά, Γρηγόρη Λάζο και Δέσποινα Σβουρδάκου για να παρουσιαστεί η εναλλακτική αφήγηση φυλακισμένων και αποφυλακισμένων όσον αφορά την εμπλοκή τους με τον ποινικό μηχανισμό και τον στιγματισμό τους, οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι «οι συνεντευξιαζόμενοι αποδέχονται ότι η φυλακή αποτελεί την κρατούσα τιμωρία και σχεδιάζουν τους συλλογισμούς τους κυρίως σε μονάδες φυλακής (και ποινών φυλάκισης)» (Μαγγανάς κ.ά. 2008: 97) και ότι (οι ίδιοι) «διατυπώνουν απόψεις σχετικά με τον τύπο της ποινής μάλλον παρά το αν είναι δυνατό η ποινή να αντικατασταθεί από άλλα μέτρα, λιγότερο επαχθή για τους καταδικαζόμενους, ωφελιμότερα για την ευρύτερη κοινωνία (και, ίσως, οικονομικότερα για το κράτος)» (Μαγγανάς κ.ά. 2008: 100). Σημειώνουν, ακόμη, ότι «οι συνεντευξιαζόμενοι δεν έχουν την πολυτέλεια να σχεδιάσουν με το μυαλό τους μια κοινωνία με λιγότερη ή καθόλου φυλακή. [...] Όμως, η μεγάλη πλειονότητα των συνεντευξιαζομένων έχει μια πρόταση να καταθέσει σχετικά με τις φυλακές στην Ελλάδα [...] στο σύνολό τους πρέπει να μετατραπούν σε αγροτικές φυλακές» (Μαγγανάς κ.ά. 2008: 164).

Στο ίδιο ερευνητικό έργο οι συγγραφείς παραθέτουν απόψεις σημαντικών εγκληματολόγων για τα ζητήματα που προκύπτουν από την εναλλακτική αφήγηση των ανθρώπων που βιώνουν την ποινική καταστολή. Αναφέρουν τα δύο «μεγάλα πειράματα» που έχουν καταγραφεί με τους αναπροσανατολισμούς της αποστολής της φυλακής ή τη μέσα σε μικρά χρονικά διαστήματα «στροφή των σκοπών» της, από την έστω περιορισμένης εφαρμογής προτίμηση στον σωφρονισμό και την αναμόρφωση των κρατουμένων που παρατηρείται μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970 στην πρωτοκαθεδρία των συμφερόντων της φυλακής ως συστήματος ελέγχου από τη δεκαετία του 1980 (Μαγγανάς κ.ά. 2008: 139). Μάλιστα, επικαλούνται την «επανεφεύρεση» της φυλακής. Τον όρο αυτόν χρησιμοποιεί ο D. Garland (2001: 14) αναφερόμενος στη μετατροπή της φυλακής από έναν αναποτελεσματικό μηχανισμό αναμόρφωσης που προκαλούσε την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων, σε ένα ευρέως χρησιμοποιούμενο αποδοτικό εργαλείο εξουδετέρωσης και ανταπόδοσης (Μαγγανάς κ.ά. 2008: 163). Σε μια παρατεταμένη περίοδο κατά την οποία παρατηρείται γεωμετρική αύξηση των ποινικών κυρώσεων και μέτρων που εφαρμόζονται στην κοινότητα καθώς και μείωση της καταγραμμένης εγκληματικότητας (McNeill 2013: 171 επ., Mathews 2014: 139 επ.), σημειώνεται η «αποθέωση» της φυλάκισης (Cheliotis 2006: 313), το φαινόμενο της μαζικής φυλάκισης στο οποίο αναφέρεται ο Garland (2001α: 1). Με τον όρο αυτόν εννοείται ο ποινικός διαχωρισμός φτωχών και μειονοτικών πληθυσμών με τη

φυλάκιση μεγάλου αριθμού ανθρώπων που ανήκουν σ' αυτές τις ομάδες του πληθυσμού. Η χρήση της φυλακής αποκτά καιρία σημασία για τον κοινωνικό έλεγχο των φτωχών κατοίκων των αστικών κέντρων, σε βαθμό που υπερβαίνει σημαντικά τα ιστορικά και συγκριτικά δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών. Η ηγεμονία της εδραιώνεται σε συνθήκες δομικών κοινωνικών ανισοτήτων και οικονομικής αβεβαιότητας (Drake 2014: 15 επ.). Αν, όμως, η φυλακή επαναανακαλύπτεται ή «επανεφευρίσκεται», αλλάζει μορφές και νομιμοποιητικά σχήματα μεταξύ ωφελμισμού και ουδετερότητας (Αλεξιάδης 2001: 80 επ.), συνεχώς μεταρρυθμιζόμενη, πώς μπορεί να προγραφεται με επιχειρήματα που της καταλογίζουν έναν πρωτογονισμό όμοιο με εκείνον που αποδόθηκε στις σωματικές ποινές;⁷⁰⁷ Σύμφωνα με μια πολύ γνωστή σχετική διατύπωση, η φυλακή εμφανίστηκε ταυτόχρονα με τη μεταρρυθμισή της, η μεταρρύθμιση αποτελεί το ίδιο της το πρόγραμμα και δεν είναι προϊόν αναγνώρισης της αποτυχίας της (Foucault 1977: 234). Ευσταθεί, άραγε, ο προβληματισμός ότι στο μέλλον οι άνθρωποι θα απορούν πώς είναι δυνατό σήμερα να στερούμε την ελευθερία των συνανθρώπων μας στο όνομα της δικαιοσύνης (International Centre for Prison Studies 2004: 2), όπως υπαγορεύει η εξελικτική αντίληψη περί της προϊούσας ηπιότητας των τιμωριών που μεταποτίζονται από τη δεισιδαμονία και τη βαρβαρότητα προς την πολιτιστική ημέρωση και τον επιστημονικό διαφωτισμό (Κουλούρης 2009α: 41 επ.);

Το ερώτημα εάν η φυλακή είναι ένας παρωχημένος ποινικοκατασταλτικός θεσμός διατυπώνεται με έναν διαφορετικό τρόπο και αποκτά άλλη σημασία από την A. Davis. Η Davis τονίζει ότι το τέλος της φυλακής πλησιάζει, επιχειρηματολογεί ευθέως υπέρ του «απεγκλεισμού» (decarceration) και υποστηρίζει τον μετασχηματισμό της κοινωνίας στο σύνολό της. Σύμφωνα με τη Davis το ερώτημα είναι γιατί οι άνθρωποι θεωρούν δεδομένη τη φυλακή και πιστεύουν ότι οι χώροι εγκλεισμού, στους οποίους καταλήγουν οι ανεπιθύμητοι, προσφέρουν ασφάλεια και προστασία από το έγκλημα, ενώ αυτό δεν τεκμηριώνεται με πειστικό τρόπο.⁷⁰⁸ Χαρακτηριστικά σημειώνει (Davis 2003: 15):

«Οι άνθρωποι έχουν την τάση να θεωρούν τις φυλακές ως κάτι δεδομένο. Είναι δύσκολο να φανταστούν τη ζωή χωρίς αυτές. Την ίδια στιγμή, εί-

707. Βλ. σχετικά Κουράκη (2009: 507), ο οποίος συμφωνεί με ανάλογη παρατήρηση του γάλλου νομικού J.-M. Varaut και επισημαίνει την «τάση για εγκατάλειψη εκδικητικών, ανώφελων, δαπανηρών ή προσβλητικών για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ποινών και για υιοθέτηση, αντίθετα, κυρώσεων που βοηθούν αποφασιστικά στην κοινωνική επανένταξη του εγκληματία αλλά και στον έλεγχο της ζωής του, ώστε να προστατευθεί η κοινωνία».

708. Στην απόρριψη κάθε γνωστού νομιμοποιητικού λόγου της φυλακής, προνοιακής ή ανταποδοτικής έμπνευσης, καταλήγει ο Th. Mathiesen, θεωρώντας ότι πρόκειται, με κριτήριο τους διακηρυγμένους σκοπούς της, για μια παταγώδη αποτυχία («prison is a fiasco»: Mathiesen 2006: 173).

ναι απρόθυμοι να δουν τις πραγματικότητες που κρύβονται στο εσωτερικό τους, φοβούνται να αναλογιστούν τι συμβαίνει μέσα σ' αυτές. Έτσι, η φυλακή είναι παρούσα στη ζωή μας και, ταυτόχρονα, απουσιάζει από αυτήν. Το να σκεφτούμε γι' αυτήν την ταυτόχρονη παρουσία και απουσία σημαίνει να αρχίσουμε να αναγνωρίζουμε τον ρόλο που διαδραματίζει η ιδεολογία στη διαμόρφωση του τρόπου με τον οποίο αλληλεπιδρούμε με το κοινωνικό περιβάλλον μας. [...] Εν τέλει, ουδείς επιθυμεί να μπει στη φυλακή. Επειδή θα ήταν πολύ δυσάρεστο να δεχτούμε το ενδεχόμενο ότι ο καθένας, ημών συμπεριλαμβανομένων, θα μπορούσε να γίνει κρατούμενος, έχουμε την τάση να σκεφτόμαστε τη φυλακή ως κάτι αποσυνδεδεμένο από τη ζωή μας. Αυτό ισχύει ακόμα για μερικούς από εμάς, γυναίκες και άνδρες, που έχουμε ήδη ζήσει την εμπειρία της φυλάκισης».

Η Davis συνδέει τη δουλεία με τη φυλακή και υποστηρίζει ότι κάτι το οποίο πρεσβεύουμε σήμερα, θεωρώντας το απολύτως φυσικό, μπορεί να φαίνεται φρικτό και αδιανόητο στο μέλλον. Συνάμα, όμως, δέχεται ότι υπήρξαν διάδοχοι της δουλείας μορφές καταπίεσης και εκμετάλλευσης που ανέλαβαν το έργο της μέχρι να καταστούν κι αυτές παρωχημένες. Σ' αυτές περιλαμβάνεται και ο εγκλεισμός στα σωφρονιστήρια (Davis 2003: 24, 27-28, 31):

«Είναι ακριβές ότι η δουλεία, το λιντσάρισμα και ο φυλετικός διαχωρισμός απέκτησαν τόσο ισχυρά ιδεολογικά χαρακτηριστικά, ώστε πολλοί, αν όχι οι περισσότεροι, δεν θα μπορούσαν να προβλέψουν την παρακμή και την κατάρρευσή τους. Η δουλεία, το λιντσάρισμα και ο φυλετικός διαχωρισμός είναι σίγουρα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα κοινωνικών θεσμών που, όπως και η φυλακή, θεωρούνταν κάποτε αιώνιοι σαν τον ήλιο. Ωστόσο, στην περίπτωση και των τριών παραδειγμάτων, μπορούμε να αναφερθούμε στα κινήματα που ανέλαβαν το ριζοσπαστικό έργο να αναγγείλουν την εξάλειψη των θεσμών αυτών». [...]

«Κατά τη διάρκεια της μετά τη δουλεία εποχής, καθώς οι μαύροι άνθρωποι υπήχθησαν στα ποινικά συστήματα του νότου -και καθώς το ποινικό σύστημα έγινε ένα σύστημα καταναγκαστικών έργων- οι τιμωρίες που συνδέονταν με τη δουλεία ενσωματώθηκαν περαιτέρω στο ποινικό σύστημα. 'Η μαστίγωση' [...] 'ήταν η κατ' εξοχήν μορφή τιμωρίας σε καθεστώς δουλείας και το λουρί, μαζί με την αλυσίδα, έγινε το έμβλημα της δουλείας για τους σκλάβους και τους φυλακισμένους'».

«Υπήρχαν σημαντικές ομοιότητες μεταξύ της δουλείας και της σωφρονιστικής φυλακής. Ο ιστορικός Adam Jay Hirsch έχει επισημάνει τα εξής: Στο σωφρονιστήριο μπορεί κάποιος να αντιληφθεί πολλές αντανάκλασεις της δουλείας που καθιστά τον σκλάβο στοιχείο κινητής περιουσίας, όπως συνέβαινε στον [αμερικανικό] Νότο. Και οι δύο θεσμοί υπότασσαν τα υποκείμενά τους

στη θέληση άλλων. Όπως οι σκλάβοι στον Νότο, οι τρόφιμοι των φυλακών ακολουθούσαν μια καθημερινότητα που καθοριζόταν από τους ανωτέρους τους. Και οι δύο θεσμοί έθεταν τα υποκείμενά τους σε θέση εξάρτησης από άλλους για την προμήθεια αγαθών βασικών για τους ανθρώπους, όπως η τροφή και η στέγη. Και οι δύο απομόνωναν τα υποκείμενά τους από τον γενικό πληθυσμό, περιορίζοντάς τους σε ένα οροθετημένο περιβάλλον. Και οι δύο συχνά εξανάγκαζαν τα υποκείμενά τους να εργάζονται, πολλές φορές για περισσότερες ώρες και με χαμηλότερη αποζημίωση από τους ελεύθερους εργάτες. Όπως παρατήρησε ο Hirsch, οι δύο θεσμοί χρησιμοποιούσαν παρόμοιες μορφές τιμωρίας και οι κανονισμοί της φυλακής στην πραγματικότητα έμοιαζαν πολύ με τους Κώδικες των Δούλων, τους νόμους που στερούσαν τους υποδουλωμένους ανθρώπους από όλα σχεδόν τα δικαιώματα. Επιπλέον, τόσο οι κρατούμενοι όσοι και οι σκλάβοι θεωρούνταν ότι ήταν ιδιαίτερα επιρρεπείς στο έγκλημα. Οι κατάδικοι που οδηγούνταν στα σωφρονιστικά ιδρύματα στον Βορρά, λευκοί και μαύροι, παρουσιάζονταν στον υπόλοιπο πληθυσμό ως έχοντες στενή συγγένεια με τους υποδουλωμένους μαύρους».

Λαμβάνοντας υπόψη όσα προεκτέθηκαν, διαφαίνεται ότι ο συλλογισμός της Davis οδηγεί σε αδιέξοδο. Παρά την προσδοκία της για απαλλαγή των κοινωνιών από τους καταπιεστικούς θεσμούς με την απαρχαίωσή τους, η ίδια εμμέσως δέχεται ότι η διαγραφή της φυλακής από τη συνείδηση των ανθρώπων δεν αρκεί για την κατάργηση χωρίς την αναβίωσή της με την ίδια ή κάποια άλλη μορφή, που εξυπηρετεί τις ανάγκες των εκάστοτε κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων και συμβάλλει στον έλεγχο των υποτελών τους. Στην προβληματική του ποινικοσωφρονιστικού καταργητισμού αυτός ο τρόπος σκέψης παραπέμπει στη «διαμάχη» περί κατάργησης χωρίς ή με προηγούμενη εξασφάλιση της διάδοχης κατάστασης, στη διάκριση της αρνητικής και της θετικής «στιγμής» του (Λάζος 2007: 242 επ.). Σύμφωνα με τον Pashukanis (1985: 177) «κάθε ιστορικά καθορισμένο σύστημα ποινικής πολιτικής φέρνει το σημάδι των συμφερόντων της τάξης που το έχει υλοποιήσει». Αν αυτό ευσταθεί, ο μαρσαμός της φυλακής μπορεί να αναμένεται μόνο σε περίπτωση μιας μεταβολής των κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών και οικονομικών οριζουσών της, όμοιας με αυτήν που σηματοδότησε και νοηματοδότησε τη σωφρονιστική εκδοχή της (Δημόπουλος 2009: 2 επ.), τον μετασχηματισμό της από τις πρόδρομες μορφές στις σύγχρονες εκφάνσεις της (Αρχιμανδρίτου 2012: 3-4). Σε κάθε άλλη περίπτωση αυτό που φαίνεται ότι συμβαίνει είναι ποικίλες προσχεδιασμένες παραλλαγές και αποκλίσεις, που δεν αλλοιώνουν την ουσία της. Είναι χαρακτηριστική η τάση των νέων γενεών ποινικών κυρώσεων και μέτρων, της «τιμωρίας στην κοινότητα» (community punishment) να αποτελούν προσομοιώσεις της ανταποδοτικής στέρησης της ελευθερίας των δραστών αξιό-

ποινων πράξεων ώστε να διεκδικούν τα εύσημα της κατασταλτικής ισχύος της με απαιτητικούς και δυσβάστακτους περιορισμούς σε βάρος των υποστηρικτικών της ευημερίας τους στοιχείων των «εναλλακτικών της φυλάκισης». Δεν είναι τυχαίο ότι, μετά τη μαζική φυλάκιση, συζητούμε για τη μαζική επιτήρηση («mass supervision») και την προνοιακή απο-επένδυση των ποινικών πολιτικών, των θεσμικών εκφάνσεων και των πρακτικών εφαρμογών τους που στρέφονται προς τον έλεγχο και την αχρήστευση με τον επανασχεδιασμό «σκληρότερων» τιμωριών στην κοινότητα (McNeill & Beyns 2013: 3, 14, McNeill & Robinson 2016: 232 επ., ιδίως 236-237, με αναφορές στους D. Garland και L. Wacquant). Ο Garland μάλιστα, θεωρεί ότι το ποινικό κράτος (the penal state), δηλαδή οι κυβερνητικοί θεσμοί που νομοθετούν και εφαρμόζουν δεσμευτικούς ποινικούς κανόνες, καθοδηγώντας και ελέγχοντας το ποινικό πεδίο (the penal field) διαμορφώνουν καθοριστικά την ένταση και τους τρόπους άσκησης της τιμωρητικής εξουσίας και ότι οι αρνητικές εκδοχές αυτής της εξουσίας που προκρίνουν την εξουδετέρωση του εγκληματία είναι ευκολότερα ενεργοποιήσιμες από τις θετικές που δίνουν προτεραιότητα στην υποστήριξή του: για τις πρώτες αρκούν οι ίδιες δυνάμεις του ποινικού πεδίου, ενώ οι δεύτερες απαιτούν συνεργασίες με διάφορες κοινωνικές υπηρεσίες και πόρους που αυτό δεν διαθέτει (Garland 2013: 496, 501 επ.).

2. Η φυλακή-αποθήκη και η κατοικία-φυλακή

Η ιστορία της φυλακής και η εξέτασή της, τόσο εσωτερικά, ως μικροκοινωνία, όσο και εξωτερικά, ως θεσμός κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος (Λαμπροπούλου 1994: 223 επ., 238 επ.) δείχνει με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τις αλλεπάλληλες αλλαγές των μορφών και των στοχοθεσιών της, που μπορούν να τεθούν σε ένα άξονα από τα πιο αυστηρά, περιοριστικά και απαιτητικά καθεστώτα στέρησης της ελευθερίας στα πιο χαλαρά, παροχικά και ανοικτά ή, καλύτερα, να διαβαθμιστούν με κριτήριο την τιμωρητική έντασή τους (Αρχιμανδρίτου 2012: ιδίως 205 επ.). Κρίσιμο ρόλο για την κατά περίπτωση επικράτηση των περισσότερο περιοριστικών ή των περισσότερο ανοικτών καθεστώτων κράτησης διαδραματίζουν οι συσχετισμοί που διαμορφώνονται κατά καιρούς όσον αφορά τον αποτρεπτικό χαρακτήρα του εγκλεισμού και τη σημασία της επικινδυνότητας των κρατουμένων από τη μια πλευρά και τις αρχές της ομαλοποίησης ή εξομάλυνσης, της αναίρεσης των δεινών της φυλάκισης και της επανακοινωνικοποίησης (Αρχιμανδρίτου 2012: 167 επ., 292 επ., ιδίως 295-296, Δημόπουλος 2004: 43 επ.), υπό τις «υπαγορεύσεις» των αναγκών για προνοια-

κή κανονικοποίηση μεμονωμένων παραβατών⁷⁰⁹ ή εξουδετερωτική διαχείριση συλλογικών διακινδυνεύσεων⁷¹⁰ (Νικολόπουλος 2014: 12-13). Στις εξισώσεις που προκύπτουν καθοριστική σημασία έχουν α) το γενικότερο επίπεδο διαβίωσης, ιδίως όμως το επίπεδο διαβίωσης των κατώτερων κοινωνικών τάξεων που έλκει προς τα κάτω τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές ώστε αυτές να είναι χειρότερες από τις συνθήκες ζωής του χαμηλότερα αμειβόμενου ελεύθερου εργαζόμενου (αρχή της αποστροφής του δυσμενέστερου: less eligibility - Κουλούρης 2009α: 343),⁷¹¹ και β) η σύγκλιση των συνθηκών διαβίωσης των εγκλειστών με αυτές που υπάρχουν στην ευρύτερη κοινωνία που οδηγεί στην αναβάθμιση της κατάστασης των φυλακών ώστε να διευκολύνεται ή άσκηση των δικαιωμάτων των κρατούμενων και η κοινωνική επανένταξή τους (αρχή της ομαλοποίησης: normalization - Αρχιμανδρίτου 2012: 295-296). Η πρώτη αρχή μπορεί να συνδεθεί γενικά με εκείνες τις θεωρητικές αναλύσεις που παραπέμπουν σε μια συγκρουσιακή κοινωνιολογική προσέγγιση της τιμωρίας, ιδίως εκείνες που ανάγονται στην επίδραση της μαρξικής παράδοσης. Η δεύτερη αρχή βρίσκει ρεϊσμάτα στην αντίληψη που αναγνωρίζει σε κάθε κρατούμενο την ιδιότητα του πολίτη, του ανθρώπου που είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στις σχέσεις του με το κράτος, κάτι που δεν αλλάζει αν βρεθεί σε σύγκρουση με την έννομη τάξη (Easton 2011: 14 επ.). Ο συνδυασμός αυτών των δύο αρχών, υπό την άμεση ή έμμεση επίδραση ποικίλων παραγόντων και δυνάμεων που αναπτύσσονται είτε στο εσωτερικό της ποινικής καταστολής είτε στο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον της, παράγει διαβαθμισμένα καθεστώτα ποινικού ελέγχου, ιδρυματικά και εξωιδρυματικά, άλλοτε αυστηρά και απαιτητικά, άλλοτε χαλαρά και ελαστικά. Δημιουργούνται έτσι, αλληπάλληλα επίπεδα αποτρεπτικής στόχευσης και παρεμβατικής δυναμικής των ποινικών μέσων και μεθόδων που απευθύνονται σε διαφορετικές κατηγορίες του ποινικά ελεγχόμενου πληθυσμού, ανάλογα με τις κατηγοριοποιήσεις που προκύπτουν από τις εκτιμήσεις κινδύνων και αναγκών: στο ένα άκρο εμφανίζονται οι φυλακές υψίστης ασφαλείας και στο άλλο άκρο απλές προει-

709. Εκπαίδευση στην εργασιακή πειθαρχία και εκγύμναση στην υποταγή, σύμφωνα με τις αναλύσεις της αναθεωρητικής κριτικής που ασκείται στην ποινική καταστολή (βλ. Δημόπουλο 2009: 5 επ., Κουλούρη 2009: 83 επ.).

710. Εκτιμήσεις κινδύνων και συντονισμένος έλεγχος της εγκληματικότητας (Βιδάλη 2014: 36 επ.).

711. Πρόκειται για μεταφορά στο ποινικοσφραγιστικό πεδίο από τους G. Rusche και O. Kirchheimer της πολιτικής της βρετανικής κυβέρνησης για την αποθάρρυνση των πτωχών να επιδιώκουν προνοιακές παροχές με την υποβάθμιση των συνθηκών στους οίκους εργασίας σε επίπεδο χαμηλότερο από τις συνθήκες που επικρατούσαν έξω από αυτούς, που εισήχθη με τροποποίηση του νόμου περί φτώχειας το 1834 (βλ. Λάζο 2007: 90-91 και, γενικότερα, Hudson 2003: 112 επ.: 116-117).

δοποιήσεις και υπενθυμίσεις της ποινικής δικαιοσύνης προς φερόμενους, καταδικασμένους και μελλοντικούς δράστες αξιόποινων πράξεων, με πολλούς ενδιάμεσους σταθμούς, λιγότερο ή περισσότερο εντατικής μεταχείρισης (Δημόπουλος 2004: 145 επ., 174 επ., Κουράκης 2009: 355 επ., 376 επ.). Σ' αυτό το πλαίσιο αντιπαρατίθενται τα δικαιώματα για ασφάλεια και προστασία και για ελευθερία και αυτονομία, η στάθμιση των οποίων δείχνει και το αυταρχικό ή το φιλελεύθερο πρόσημο των ποινικοκατασταλτικών συστημάτων. Μια από τις εκδοχές αυτών των συστημάτων που δίνει έμφαση στον έλεγχο και την ασφάλεια και υποβαθμίζει οτιδήποτε προωθεί την κοινωνική αποκατάσταση και επανένταξη των ανθρώπων, η ζωή των οποίων ανατίθεται στους καταναγκασμούς της ποινικής δικαιοσύνης είναι η φυλακή-αποθήκη (warehouse prison: Irwin 2005). Αυτό το ιδρυματικό πλαίσιο⁷¹² συνδυάζει υπερπληθυσμό και συνωστισμό των κρατουμένων, απουσία δημιουργικών δραστηριοτήτων, κακή ποιότητα σίτισης και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, απομονωτικό διαχωρισμό, περιορισμένη επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον κ.λπ. (Demers 2014: 11 επ.). Μια άλλη εκδοχή αφορά την αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η τεχνολογία για τη δημιουργία νέων τόπων και τρόπων ποινικού ελέγχου που εγγυώνται τον εντοπισμό και την παρακολούθηση των κινήσεων των ποινικά ελεγχόμενων προσώπων, πολλές φορές υπό την πίεση του μη διαχειρισμού πληθυσμιακού κορεσμού των φυλακών, είναι η ηλεκτρονική επιτήρηση με κατ' οίκον περιορισμό (Nellis κ.ά. 2012, Χάιδου 2002: 85 επ.). Αυτές οι «παραλλαγές» της φυλακής, στη μια περίπτωση με την ενίσχυση των χαρακτηριστικών που την κατατάσσουν στα ολοπαγή ιδρύματα (Goffman 1994) και στην άλλη περίπτωση με την αναπαραγωγή της σε άλλο χώρο (την κατοικία), αποτελούν μερικές μόνο από τις μορφές της ποινικής καταστολής, των οποίων το φάσμα, οι νομιμοποιητικές αφηγήσεις και η νομική αρχιτεκτονική εμπλουτίζονται συνεχώς με στοιχεία τιμωρητικά, αποκαταστατικά, επανορθωτικά, διαχειριστικά και αχρηστευτικά.

3. Η επανεκκίνηση της ποινικής καταστολής στην Ελλάδα

Η αποτίμηση του ελληνικού σφραγονιστικού συστήματος είναι παγίως αρνητική, υπό οποιοδήποτε πρίσμα, θεσμικό και εξωθεσμικό, υπό οποιοδήποτε πνεύμα, συμβατικό ή κριτικό, συντηρητικό ή μεταρρυθμιστικό, ακόμη κι όταν

712. Ο Irwin (2005) το εξετάζει παράλληλα με τις φυλακές υψίστης ασφαλείας, οι οποίες είχαν αποτελέσει αντικείμενο οξείας αντιπαράθεσης στη χώρα μας πριν και κατά τη διάρκεια της βραχύβιας παρουσίας των καταστημάτων κράτησης τύπου Γ' στην ελληνική σφραγονιστική σκηνή, βλ. ενδεικτικά Κουλούρη 2016: 2468 επ. Η κατάργησή τους με τον Ν. 4322/2015 επιτρέπει εδώ την «παράκαμψη» τους.

παρουσιάζονται επιμέρους θετικές πτυχές του.⁷¹³ Η αποτίμηση αυτή συμπυκνώνεται στις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ) και του Συνηγόρου του Πολίτη (ΣτΠ).⁷¹⁴

Η ΕΠΒ, στην επίσκεψη που πραγματοποίησε στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 2015, διαπίστωσε ότι «τα κύρια προβλήματα του υπερπληθυσμού και της χρόνιας έλλειψης προσωπικού συνεχίζουν να σοβούν και ότι το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα είναι στο όριο της κατάρρευσης. Τα δύο αυτά, μακράν σοβαρότερα, προβλήματα επιτείνουν και περιπλέκουν έτι περαιτέρω τα πλείστα όσα σοβαρά προβλήματα διαπιστώσαμε στις φυλακές που επισκεφθήκαμε, και δη την ποσοτικώς και ποιοτικώς ανεπαρκή ιατρική περίθαλψη. Η κατάσταση έχει μάλιστα τόσο επιδεινωθεί που πολύ πέραν των σοβαρών ανησυχιών περί κακομεταχείρισης βάσει του Άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), υφίστανται σοβαρότατα ζητήματα που αφορούν το δικαίωμα στη ζωή βάσει του Άρθρου 2 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι αδύναμοι κρατούμενοι δεν τυγχάνουν καμιάς προσοχής και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αφήνονται απλώς να πεθάνουν. Η CPT αναγνωρίζει τα πρόσφατα μέτρα που έλαβαν οι ελληνικές αρχές με τα οποία επετεύχθη αισθητή μείωση του πλήθους των κρατουμένων. Εν τούτοις, απαιτούνται επί πλέον προσπάθειες για να εξευρεθούν εναλλακτικές λύσεις, αντί του εγκλεισμού στις φυλακές, και να δοθεί τέλος στην παρούσα κατάσταση όπου οι φυλακές στην Ελλάδα λειτουργούν απλώς ως αποθήκες ανθρώπων».⁷¹⁵

Λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση που διαμορφώθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 2015, ο ΣτΠ ως Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης χαμηλώνει τους τόνους της κριτικής που έχει ασκήσει στο παρελθόν:

713. Βλ. το εγχείρημα περιγραφής της ελληνικής σωφρονιστικής πολιτικής των τελευταίων δεκαετιών σε Κουλούρη 2009β: 8 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

714. Πρόκειται αφενός για τον μηχανισμό του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των προσβολών των δικαιωμάτων των προσώπων που τελούν υπό καθεστώς στέρησης της ελευθερίας [και] σε καταστήματα κράτησης, (<http://www.cpt.coe.int/greek.htm>) και αφετέρου για την ελληνική ανεξάρτητη αρχή που παρακολουθεί τις συνθήκες διαβίωσης στα Καταστήματα Κράτησης και την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων και επιπλέον έχει ειδικές αρμοδιότητες ως Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης (http://www.synigoros.gr/resources/ps_yddad_str.pdf). Οι εκθέσεις τους, που δημοσιεύτηκαν τους πρώτους μήνες του 2016, συνιστούν τα πιο πρόσφατα επίσημα τεκμήρια για την κατάσταση των φυλακών στην Ελλάδα.

715. Επιτελική σύνοψη της Έκθεσης προς την ελληνική κυβέρνηση αναφορικά με την επίσκεψη που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT) από 14 έως 23 Απριλίου 2015, Στρασβούργο, 1 Μαρτίου 2016, CPT/Inf (2016) 4 part (<http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2016-04-inf-grc-executive-summary.pdf>).

«[...] σημειώθηκαν σημαντικές εξελίξεις προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης του επείγοντος χαρακτήρα σημαντικών παραμέτρων του σωφρονιστικού συστήματος στη χώρα, αποτέλεσαν δε απαρχή μιας σφαιρικότερης προσέγγισης του σωφρονιστικού ζητήματος και των δομικών, συστημικών και χρόνιων προβλημάτων που αυτό εμφανίζει. [...] επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστούν με τρόπο άμεσο σοβαρά ζητήματα του σωφρονιστικού συστήματος, τα οποία είχαν οιονεί «νομιμοποιήσει» μια στρεβλή αντίληψη και πρακτική ως προς την ορθή ποινική και σωφρονιστική μεταχείριση (λ.χ. το θέμα της ποινικής και σωφρονιστικής μεταχείρισης των τοξικοεξαρτημένων, ανηλίκων, ασθενών, αναπήρων κ.ά. [...]) Το γράμμα και το πνεύμα των νέων διατάξεων εστιάζει στο τελικώς ζητούμενο, που έχει επισημανθεί από τον ΕΜΠ, «λιγότεροι κρατούμενοι, μικρότερος χρόνος εγκλεισμού, ειδική μέριμνα για εξαιρετικές περιπτώσεις, εφαρμογή εναλλακτικών μέτρων κράτησης». Μετά την εφαρμογή των επίμαχων διατάξεων και στο πλαίσιο μιας πρώτης αξιολόγησης, φαίνεται ότι οι προοπτικές είναι ευόυνες [...]. Ενδεικτικά αναφέρονται η μείωση του πληθυσμού των ποινικών κρατουμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα αλλά και του πληθυσμού των υπό δικαστική απέλαση παραμενόντων αλλοδαπών, όπως και η παύση της κράτησης των ποινικών κρατουμένων στα αστυνομικά κρατητήρια. [...] Ωστόσο, μέχρι την πλήρη εφαρμογή των επίμαχων διατάξεων και την εν συνεχεία συνολική αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας αυτών, ο ΕΜΠ τονίζει ότι ο υπερπληθυσμός στις ελληνικές φυλακές παραμένει ζήτημα αιχμής για τη διασφάλιση του σκληρού πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως σε σχέση με την ακαταλληλότητα του μεγαλύτερου μέρους των κτιριακών υποδομών, την ανεπάρκεια ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού. Το εν λόγω ζήτημα χρήζει αντιμετώπισης πέραν της υιοθέτησης έκτακτων μέτρων για την άμεση αποφόρτιση των καταστημάτων κράτησης αλλά και της υιοθέτησης διορθωτικών - αποκαταστατικών μηχανισμών για τον ευεργετικό υπολογισμό της ποινής. Αποτελεί επείγουσα προτεραιότητα [...] η αξιολόγηση του σωφρονιστικού ζητήματος υπό το πρίσμα της συνολικής λειτουργίας του ποινικού συστήματος με τις επιμέρους όψεις του, ήτοι της νομοθετικής, της δικαστικής και της σωφρονιστικής, στο πλαίσιο μιας μεσοπρόθεσμης συγκροτημένης ποινικής και σωφρονιστικής πολιτικής, προτεραιότητα την οποία φαίνεται, καταρχήν, να αντιλαμβάνεται η Διοίκηση. [...] Τα προβλήματα που εντοπίζονται και πάλι είναι, μεταξύ άλλων, ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων, οι ελλείψεις σε υποδομές και η παλαιότητα των εγκαταστάσεων, προβλήματα θέρμανσης των χώρων και παροχής ζεστού νερού, φθαρμένα και λερωμένα στρώματα και ύπαρξη παρασιτικών εντόμων (κοριών), η ανυπαρξία οποιουδήποτε επιμορφωτικού προγράμματος ή προγράμματος δημιουργικής δραστηριότητας, η

ανυπαρξία προγράμματος απεξάρτησης, ελλείψεις σε εξειδικευμένο προσωπικό, όπως ιατρικό / νοσηλευτικό, και η ελλιπέστατη έως και ανύπαρκτη, σε κάποιες περιπτώσεις, στελέχωση της Κοινωνικής Υπηρεσίας των Καταστημάτων. Αν και η κατάσταση σχετικά με τον υπερπληθυσμό των κρατουμένων παρουσιάζεται βελτιωμένη σε σχέση με προηγούμενες χρονιές, ωστόσο και πάλι σε συγκεκριμένα Καταστήματα παραμένει ιδιαίτερα προβληματική» (Συνήγορος του Πολίτη 2016: 133-138).

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αντέδρασε άμεσα στη δημοσιοποίηση της Έκθεσης της ΕΠΒ ανακοινώνοντας αυθημερόν⁷¹⁶ ότι «η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT), η οποία αφορά την επίσκεψή της στην Ελλάδα από 14 έως 23 Απριλίου 2015⁷¹⁷ [...] είναι γενικά επικριτική, όχι πάντως όσο προηγούμενες που είχαν οδηγήσει σε δημόσια δήλωση (public statement). Αποτυπώνει μια κατάσταση που διαμορφώθηκε σε βάθος δεκαετιών εγκατάλειψης των φυλακών. Εν τούτοις αναγνωρίζονται και τα θετικά βήματα που έχουν σημειωθεί. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης εργάζεται εντατικά για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που εντοπίζονται. Για το λόγο αυτό συνεργάζεται στενά με την Επιτροπή, προκειμένου να υιοθετήσει μέτρα βελτίωσης και να αξιοποιήσει τη διεθνή εμπειρία. Από τον Απρίλιο του 2015, όμως, πολλά έχουν αλλάξει στις φυλακές. Ειδικότερα:

Ο αριθμός των κρατουμένων τον Απρίλιο του 2015, οπότε η Επιτροπή επισκέφθηκε την Ελλάδα, ήταν 11.569. Μετά την νομοθετική παρέμβαση, με τον Ν. 4322/2015, ο αριθμός των κρατουμένων σήμερα είναι 9.571. [...] Ωστόσο, και πάλι ο χώρος συνολικά δεν επαρκεί.

Οι φυλακές είναι πράγματι υποστελεχωμένες. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης έχει ήδη, κατ' επανάληψη, ζητήσει την πρόσληψη του αναγκαίου προσωπικού, ώστε να πληρούνται οι όροι ασφαλείας και παράλληλα να λειτουργούν δράσεις απασχόλησης, εκπαίδευσης και εξωστρέφειας. [...] Εν τω μεταξύ επιδιώκεται η ορθολογική κατανομή του υπάρχοντος προσωπικού. Για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ κρατουμένων εκτός από το συνεχή έλεγχο των σωφρονιστικών υπαλλήλων και την ενεργοποίηση πειθαρχικών διαδικασιών, με τον Ν. 4322/2015 (άρ. 5) αυστηροποιήθηκε το ποινικό πλαίσιο, ώστε οι ποινικές κυρώσεις που επιβάλλονται για τέτοια αδικήματα να μην «συγχωνεύονται» αλλά να εκτίονται ολόκληρες. [...]

716. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2497/mid/797.aspx>.

717. Έμφαση στο πρωτότυπο. Το ίδιο ισχύει όπου υπάρχει έμφαση και στο υπόλοιπο κείμενο του δελτίου τύπου.

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης σε συνεργασία με το Υπουργείο Υγείας, όπως προτείνει η Επιτροπή, επεξεργάζεται ένα ολοκληρωμένο σύστημα υγειονομικής περίθαλψης των κρατουμένων, σ' όλη την Ελλάδα, στο πλαίσιο του Εθνικού Συστήματος Υγείας. [...]

Για την απεξάρτηση προωθείται το σχετικό νομικό πλαίσιο για την ουσιαστική λειτουργία του συστήματος ανίχνευσης, συμβουλευτικής και θεραπείας μέσα στις φυλακές. Ήδη λειτουργεί η νέα ολοκληρωμένη θεραπευτική κοινότητα ΚΕΘΕΑ-ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ στη φυλακή Θεσσαλονίκης. [...]

Πάνω στο τρίπτυχο Ασφάλεια, Ανθρωπισμός, Επανένταξη οι ειδικότεροι στόχοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης στο σωφρονιστικό, για την επόμενη τριετία, είναι οι εξής:

- ▶ Κατάστρωση συνεκτικού στρατηγικού σχεδίου για το σωφρονιστικό σύστημα.
- ▶ Βελτίωση των υπηρεσιών πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας στα καταστήματα κράτησης και αναμόρφωση του Ψυχιατρείου και του Νοσοκομείου Κρατουμένων.
- ▶ Εμπέδωση εκπαιδευτικών θεσμών στις φυλακές, όπως τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας και η εξ αποστάσεως φοίτηση, και ενίσχυση δράσεων εργασιακής, οικογενειακής, κοινωνικής και ψυχολογικής στήριξης για την προετοιμασία της αποφυλάκισης και την ομαλή επανένταξη.
- ▶ Ένταξη στις δομές του σωφρονιστικού συστήματος υπηρεσιών απεξάρτησης και διεύρυνση των ήδη υπαρχόντων (Ν. 4139/2013).
- ▶ Επιμόρφωση (αρχική και συνεχιζόμενη) του προσωπικού των φυλακών (σωφρονιστικών υπαλλήλων και εξωτερικών φρουρών) και αναβάθμιση του ρόλου του.
- ▶ Αναδιοργάνωση των αγροτικών φυλακών και των παραγωγικών εργαστηρίων με σκοπό την ενίσχυση της επανένταξης και την αυτοχρηματοδότηση των δομών.
- ▶ Διοικητική αναδιοργάνωση της σωφρονιστικής διοίκησης και ορθολογική αξιοποίηση του προσωπικού με ανάθεση καθηκόντων αναλόγως προσόντων.
- ▶ Βελτίωση υποδομών και ως εκ τούτου των συνθηκών κράτησης στις φυλακές.
- ▶ Ενίσχυση της επανένταξης και ανάπτυξη των εναλλακτικών μέτρων έκτισης της ποινής.

Στην ανακοίνωση αυτή, που αποτελεί συνέχεια και συνόψιση προηγηθεισών ανακοινώσεων και άλλων δημόσιων τοποθετήσεων της μετά την κυβερνητική αλλαγή του Ιανουαρίου 2015 πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Δι-

καιοσύνης⁷¹⁸ ανιχνεύονται στοιχεία μιας προσπάθειας για επανεκκίνηση των φυλακών, που όλα τα γνωστά στοιχεία συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι έχουν φθάσει στο ναδίρ της λειτουργικής αντοχής τους. Αντίθετα, ο τομέας των κοινοτικών μέτρων και ποινών που, παρά τον σημαντικό κανονιστικό εμπλουτισμό του τα τελευταία έτη⁷¹⁹ παραμένει στη σκιά του σωφρονιστικού συστήματος, εξασφαλίζει μόνο γενικές και αόριστες αναφορές για επικείμενη ανάπτυξη. Υπάρχει όμως μια εξαίρεση, που αφορά την ηλεκτρονική επιτήρηση, για την οποία καταβάλλεται προσπάθεια να εξασφαλιστούν πεδίο και ενδιαφερόμενοι για να εφαρμοστεί, ενώ εξελίσσεται ήδη από 11.5.2015 πρόγραμμα δεκαοκτάμηνης πιλοτικής εφαρμογής της για 250 συνολικά υποδίκους, καταδίκους και κρατούμενους σε άδεια.⁷²⁰

3.1 Το νέο σωφρονιστικό «δόγμα»: προς μια ακόμη σωφρονιστική μεταρρύθμιση

Στις προγραμματικές δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων τον Φεβρουάριο του 2015,⁷²¹ η συμφόρηση των φυλακών αναφέρθηκε ως ενδεικτικό παράδειγμα των πάγιων σοβαρών προβλημάτων της δικαιοσύνης «που διαρκώς περιγράφονται, διαρκώς καταπολεμούνται με διάφορες στρατηγικές, προγράμματα ή πανάκειες, και όμως είναι εδώ και δεκαετίες σταθερά». Σύμφωνα με τις ίδιες δηλώσεις «η φυλακή πρέπει να είναι ανθρώπινη, όχι μόνο λόγω της ανάγκης σεβασμού των ανθρώπινων δι-

718. Ενδεικτικά: 8.12.2015: Κοινό Δελτίο Τύπου για την υγειονομική περίθαλψη των κρατουμένων (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2459/mid/797.aspx>), 2.11.2015: Δήλωση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων κ. Ν. Παρασκευόπουλου για τα εγκαίνια της μονάδας απεξάρτησης του ΚΕΘΕΑ στις φυλακές Διαβατών (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2435/mid/797.aspx>), 6.10.2015: Προγραμματικές Δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2426/mid/797.aspx>), 16.6.2015: Τα πρώτα στοιχεία για τις αποφυλακίσεις με τις ευεργετικές διατάξεις του Ν. 4322/2015 (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2392/mid/797.aspx>), 9.2.2015: Προγραμματικές Δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2355/mid/797.aspx>).

719. Βλ. Καρρά 2016: 542-543, 550-551, Νούσκαλη 2015: 195 επ., Κουράκη 2015: 321 επ., Κουλούρη 2014: 665 επ., 783 επ., 828 επ., 874 επ., 886 επ.

720. Σύμφωνα με το άρθρο 39 του Ν. 4356/2015 με το οποίο τροποποιήθηκε το Π.Δ. 62/2014.

721. Βλ. ανωτέρω, σχετική υποσημ.

καιωμάτων, αλλά και γιατί αλλιώς η εγκληματικότητα αναπαράγεται». Συνεχίζοντας την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων προστέθηκε ότι οι «συνθήκες υπέρμετρου συνωστισμού των κρατουμένων [...] οδηγούν σε δημιουργία αβίων συνθηκών και ότι δίδεται απόλυτη προτεραιότητα στην «επίλυση προβλημάτων που άπτονται της ανθρώπινης αξιοπρέπειας». Περαιτέρω, προαναγγέλθηκε η (νομοθετημένη από το 2009, αλλά ακόμη εκκρεμούσα) ένταξη των θεραπευτικών δομών του σωφρονιστικού συστήματος στο ΕΣΥ και η διασφάλιση της κατάλληλης υγειονομικής περιθάλψης των κρατουμένων, καθώς και η ενίσχυση των δυνατοτήτων εκπαίδευσής τους.

Στη συνέχεια, με τον Ν. 4322/2015 πραγματοποιήθηκε η προαναγγελθείσα κατάργηση των «καταστημάτων κράτησης τύπου Γ», η εισαγωγή των οποίων οδηγούσε σε «ακρωτηριασμό» του ισχύοντος σωφρονιστικού κώδικα με την αποκοπή των θεσμών του που προσανατολίζονται στο ζητούμενο της «κοινωνικής επανένταξης». Στην αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ τύπου και άλλες διατάξεις» οι γνωστές ως φυλακές υψίστης ασφαλείας περιγράφονται κατά τον βραχύ βίο τους ως «ένας δύσκαμπτος θεσμός “πειθαρχείου”, συνδεδεμένος με κρίσιμες υποχωρήσεις από θεμελιώδεις κατακτήσεις και δικαιώματα στο χώρο της φυλακής» (βλ. Irwin 2005, Κουλούρη 2016: 2468 επ.). Στη συνέχεια της αιτιολογικής έκθεσης αναγνωρίζεται η αδυναμία του κράτους «να ανταποκριθεί στη διασφάλιση του απαιτούμενου επιπέδου ανθρώπινων και αξιοπρεπών συνθηκών κράτησης στις φυλακές». Η διαπίστωση αυτή αφορά και τις περιπτώσεις των κρατουμένων στο Νοσοκομείο και στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων, τους ανάπηρους και τους σοβαρά πάσχοντες και ασθενείς καθώς και τους ουσιοεξαρτημένους που, εκτός από το βάρος της ποινής, φέρουν και το βάρος της πάθησης ή της εξάρτησής τους. Πρόκειται για μια κρίσιμη παραδοχή, που διατυπώνεται με τον πιο επίσημο τρόπο: η αποθηκευτική αδιαφορία, στην οποία οδήγησαν οι πολιτικές ποινικής αυστηρότητας των προηγούμενων χρόνων τις φυλακές της χώρας, δεν είναι δυνατό να αντιμετωπισθεί εντός των καταστημάτων κράτησης. Έτσι, η εν εξελίξει προσπάθεια αποσυμφόρησης των φυλακών, που επιχειρείται με τον Ν. 4322/2015, «τίθεται ως η αναγκαία βάση για μια περαιτέρω παρέμβαση στον χώρο αυτόν, στρατηγικής πνοής για όλο το σύστημα της ποινικής καταστολής». Αυτό που επιδιώχθηκε, λοιπόν, σε πρώτη φάση «είναι η ελάφρυνση των δυσμενών παραγόντων του σωφρονιστικού συστήματος ως αναγκαία προϋπόθεση μιας επιγενόμενης αναπροσαρμογής και εκλογίκευσής του μέσα από παρεμβάσεις που θα επακολουθήσουν και θα είναι ακόμη πιο δομικές».

Με δελτίο τύπου στις 16.6.2015, δόθηκαν στη δημοσιότητα τα πρώτα στοιχεία για τις αποφυλακίσεις με τις διατάξεις του Ν. 4322/2015, σύμφωνα με τα

οποία ο συνολικός πληθυσμός κρατουμένων της χώρας μειώθηκε την 1.6.2015 κατά 1.200 άτομα, φθάνοντας τους 10.300 εγκλείστους. Οι αποφυλακίσεις συνολικά ήταν 1795 αλλά στον αριθμό των κρατουμένων στις φυλακές περιλαμβάνονταν και οι ποινικοί κρατούμενοι, οι οποίοι μεταφέρθηκαν στα καταστήματα κράτησης από τα αστυνομικά κρατητήρια στα οποία βρίσκονταν ελλείψει χώρου στις φυλακές. Σύμφωνα με το δελτίο τύπου η αποσυμφόρηση αυτή αποτελεί μια «πρώτη ανάσα» για το σωφρονιστικό σύστημα, που επιτρέπει τη μελέτη και τη δημιουργία νέων θεσμών ή δομών και ανασχεδιασμό δράσεων «ώστε να επιδιωχθούν οι κύριοι στόχοι της αντεγκληματικής πολιτικής: ασφάλεια, ανθρωπισμός, επανένταξη».⁷²²

Μετά από λίγους μήνες, ο Υπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε νέα δήλωσή του στα εγκαίνια της πρώτης θεραπευτικής κοινότητας που λειτουργεί σε 24ωρη βάση σε αυτόνομη πτέρυγα φυλακής, της μονάδας απεξάρτησης του ΚΕΘΕΑ στη φυλακή Διαβατών Θεσσαλονίκης (2.11.2015), τόνισε ότι «η αλλαγή προς το καλύτερο ενός ανθρώπου και μίας κοινωνίας ποτέ δεν είναι αδύνατη».⁷²³ Στις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες της εποχής, η πρωτοβουλία αυτή παρουσιάζεται ως ανταπόκριση της πολιτείας «σε μια κατεξοχήν κοινωνική πρόταση, όπως είναι αυτή του προγράμματος του ΚΕΘΕΑ», που δείχνει στον κρατούμενο μια κοινωνία «αλληλέγγυα στην προσπάθειά του να ξεφύγει από τη δυστυχία». Εντάσσεται σε μια ευρύτερη αντίληψη για την ανάπτυξη δομών υγείας, απεξάρτησης και εκπαίδευσης στις φυλακές που θα προωθούν τους κρατούμενους σε ανάλογες δομές που λειτουργούν στην κοινότητα, ώστε να ολοκληρώσουν την κοινωνική τους επανένταξη.⁷²⁴ Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό η απεξάρτηση στη φυλακή δείχνει ότι ο χαμένος χρόνος κράτησης μπορεί να γίνει δημιουργικός και να τεθεί στην υπηρεσία της αντεγκληματικής πολιτικής.

Οι θέσεις αυτές δίνουν το στίγμα μιας αντίληψης που συνδυάζει εμφαντικά την αλλαγή επί τα βελτίω με τον σεβασμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Επιπλέον, όμως, η λειτουργία προγραμμάτων που απευθύνονται σε ουσιοεξαρτημένους κρατούμενους δείχνει τη συνύπαρξη μιας κατασταλτικής, απαγορευτικής πολιτικής στη διαχείριση του ζητήματος των «ναρκωτικών» με μια

722. Οπ.π.

723. Οπ.π.

724. Η ανάπτυξη προγραμμάτων μεταχείρισης των ουσιοεξαρτημένων κρατουμένων στις φυλακές, ωστόσο, έχει αρχίσει από το τέλος του προηγούμενου αιώνα και τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια παρουσιάζει μια γενικά αυξητική τάση. Σύμφωνα με στοιχεία που μου διατέθηκαν από το Γραφείο του Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής και συγκεντρώθηκαν τον Μάιο του 2015, την περίοδο 2014-15 στο σύνολο των ελληνικών φυλακών και συγκεκριμένα σε 19 από αυτές, προσφέρονταν 24 προγράμματα, συμβουλευτικά ή και θεραπευτικά από πέντε φορείς (ΚΕ.Θ.Ε.Α., 18 ΑΝΩ, Ο.ΚΑ.ΝΑ., Κ.Α.Τ.Κ.Ε.Θ. και Ναρκωμανείς Ανώνυμοι).

προνοιακή προσέγγιση για τους χρήστες, οι οποίοι εμπλέκονται και στη διακίνηση των ουσιών που προκαλούν εξάρτηση σε έναν φαύλο κύκλο τιμωρίας - θεραπείας. Η επιλογή να ενισχυθούν οι δομές μεταχείρισης των κρατουμένων που αποτελούν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των φυλακών με αυτά τα χαρακτηριστικά, σημαίνει ότι αυτό το μίγμα πολιτικής παγιώνεται, με μετατόπιση του βάρους προς την πλευρά της θεραπείας αλλά με διατήρηση της πλευράς της καταστολής. Η θετική εξέλιξη πρέπει να δοκιμάζεται και να επιβεβαιώνεται συνεχώς χωρίς να οδηγήσει σε διακοπή της συζήτησης για τον τρόπο με τον οποίο θα ελέγχεται η διάδοση των εξαρτησιογόνων ουσιών.

Όλα αυτά σημαίνουν ότι ένα νέο θεσμικό πλαίσιο για το σωφρονιστικό σύστημα δεν θα επιχειρηθεί εν κενώ και εν λευκώ. Οι συντεταγμένες έχουν οριστεί και δείχνουν ότι η θεσμική υπόσταση της φυλακής κάθε άλλο παρά παρωχημένη είναι: το ίδιο βιβλίο θα συνεχιστεί να αναγιγνώσκεται, αυτό που κρίνεται επιβεβλημένο είναι η αλλαγή σελίδας. Βεβαίως το τρίπτυχο των στόχων που έθεσε επανειλημμένα η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου από τον Φεβρουάριο του 2015 δεν υπαγορεύει προκαθορισμένες λύσεις σε συγκεκριμένα προβλήματα. Από την άλλη πλευρά δεν υπάρχει μια πλήρης καταγραφή της κατάστασης των φυλακών (υλικών υποδομών και ανθρώπινου δυναμικού) και των κρατουμένων (σύνθεση και χαρακτηριστικά), των υπαρχουσών δυνατοτήτων, των τρεχουσών εξελίξεων και των αναμενόμενων μεταβολών, η γνώση των οποίων είναι προϋπόθεση για μία πραγματιστική προσέγγιση των θεμάτων που θα έχει τουλάχιστον μεσοπρόθεσμη προοπτική και δεν θα ξεπεραστεί αμέσως εκ των πραγμάτων. Δεδομένου ότι οι φυλακές δεν επιλέγουν τους κρατουμένους τους, όχι υπό την έννοια του πώς τους κατανέμουν μεταξύ τους, αλλά διότι υποχρεούνται να δεχτούν τα πρόσωπα που αποφασίζει η ποινική δικαιοσύνη να στείλει σ' αυτές, η οποία με τη σειρά της ακολουθεί τις αντεγκληματικές προτεραιότητες του νομοθέτη και τον συσχετισμό των δυνάμεων και συμφερόντων που αυτός εκφράζει, η συζήτηση σχετικά με το ποιος καταλήγει στη φυλακή, για ποιον λόγο και με ποιον σκοπό πρέπει να αρχίζει από τις πολιτικές εγκληματοποίησης και ποινικοποίησης. Αν περιοριστούμε αποκλειστικά στον τομέα της σωφρονιστικής πολιτικής και καταστολής, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη όχι μόνο τα δεινά που προκαλεί ο εγκλεισμός στους κρατουμένους, αλλά τα δεινά του ίδιου του σωφρονιστικού συστήματος και τη φυλακή ως δεινό καθ' εαυτήν. Διαφορετικά, όσο και αν μοχθήσουμε, θα συνεχίσουμε να ματαιοπονούμε ακολουθώντας την πεπατημένη των προηγούμενων, προοδευτικών ή συντηρητικών μεταρρυθμίσεων.

Ανεξάρτητα από την κατάσταση των φυλακών που επιβεβαιώνει ότι ο χαρακτηρισμός «ανθρωπαποθήκες» αποτελεί κυριολεξία, η Επιτροπή αναθεώρησης του Σωφρονιστικού Κώδικα 2010-11 που επεξεργάστηκε ένα σχέδιο

το οποίο αποτελεί πλέον αντικείμενο περαιτέρω επεξεργασίας,⁷²⁵ δεν επηρεάστηκε στην έκφραση των απόψεών της από την οικονομική κρίση ή άλλες συγκυρίες με το επιχείρημα ότι η επιστημονική αξία ενός Κώδικα είναι διαχρονική, κρίνεται από τη νομοθετική του αρτιότητα, τη μεθοδολογία προσέγγισης και τη θεωρητική του θεμελίωση, άρα δεν οφείλει να (αυτο)περιορίζεται από εξωγενείς προς την επιστήμη παράγοντες. Επομένως υπάρχει προς περαιτέρω επεξεργασία μια πρόταση για νομοθετικές ρυθμίσεις που δεν αποτελεί προϊόν της νεοφιλελεύθερης επέλασης των τελευταίων ετών, αλλά -ακριβώς λόγω της τελευταίας- φαίνεται ότι καθιστά εξαιρετικά δυσχερή την εναρμόνιση ρυθμιζοντας και ρυθμιζόμενου. Τούτο δε παρά το ότι η επιτροπή αυτή θεώρησε σκόπιμο να εξετάσει ποια ήταν η τύχη που επιφύλαξε η σφραγιστική καθημερινότητα στις ρυθμίσεις του ισχύοντος σφραγιστικού κώδικα, διαπιστώνοντας ότι αυτές που δεινοπαθούν είναι εκείνες που έχουν κοινωνικό και όχι κατασταλτικό προσανατολισμό.⁷²⁶ Η ίδια επιτροπή έκρινε αναγκαίο να εμπλουτίσει την πρότασή της με νέους θεσμούς και διαδικασίες που προσανατολίζονται στη σύγκλιση της ζωής στις φυλακές με τον κοινωνικό βίο εν ελευθερία, κινούμενη σε αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη που δείχνουν τα σημεία των καιρών.⁷²⁷

3.2 Η ηλεκτρονική κατ' οίκον «φυλακή»

Η νομοθετική πρωτοβουλία για την ηλεκτρονική επιτήρηση (Ν. 4205/2013) ήταν προϊόν της αναζήτησης τρόπων για την αποσυμφόρηση των ασφυκτικά γεμάτων φυλακών της χώρας. Οι αρμόδιοι για την προώθηση της νομοθετικής πρωτοβουλίας, όμως, περιόρισαν εξ αρχής τον κύκλο των υποδίκων και καταδίκων που ήταν επιλέξιμοι για την εφαρμογή του μέτρου με την εισαγωγή μιας σειράς εξαιρέσεων, αποκλειστικά βάσει της αξιόποινης πράξης για την οποία κατηγορούνται οι υπόδικοι ή έχουν καταδικαστεί οι κατάδικοι που αποκλείονται από την ηλεκτρονική επιτήρηση. Έτσι, ήταν οι πρώτοι που επέφεραν ένα σοβαρό πλήγμα στη λογική του νόμου, υπονομεύοντας ό,τι προσπαθούσε να επιτύχει.

725. Βλ. άρθρο 40 Ν. 4356/2015 με το οποίο προβλέπεται η σύσταση τριμελούς επιτροπής για την αναμόρφωση του Σφραγιστικού Κώδικα.

726. Βλ. την ενδεικτική καταγραφή των ανεφάρμοστων ή εν μέρει εφαρμοζόμενων ρυθμίσεων της σφραγιστικής νομοθεσίας στην Έκθεση της Διακομματικής Επιτροπής της Βουλής «για την εξέταση του σφραγιστικού συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων», Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος ΙΓ' - Σύνοδος Β', Αθήνα 2011, σελ. 20-22.

727. Βλ. την Εισηγητική Έκθεση του σχεδίου Σφραγιστικού Κώδικα (2010-11) σε Συγκώτου (2013: 243-250), όπου και παρατηρήσεις της ίδιας για τις «αιεθαλείς» αβλεψίες και άλλα προβλήματα του σχεδίου (σελ. 55, 92, 97, 109-112).

Πέραν αυτού τα επιχειρήματα υπέρ ή κατά της εισαγωγής του συγκεκριμένου μέτρου που εμπλουτίζει το οπλοστάσιο της ποινικής καταστολής είναι πολλά και διατυπώνονται σε διαφορετικά επίπεδα. Επί της αρχής προβληματίζει η δημιουργία της «κατ' οίκον φυλακής» ή η μετατροπή του τόπου κατοικίας ή διαμονής των υποδίκων και καταδίκων που τίθενται υπό ηλεκτρονική επιτήρηση σε χώρο στέρησης της προσωπικής ελευθερίας τους. Υποστηρίζεται ότι έτσι ο ποινικός καταναγκασμός γίνεται πιο ανθρώπινος και λιγότερο προσβλητικός για πολλά δικαιώματα του ανθρώπου που πλήττονται σοβαρά στις φυλακές. Θεωρείται λοιπόν ότι η κατ' οίκον κράτηση με ηλεκτρονική επιτήρηση οδηγεί στην αποκλιμάκωση της ποινικής καταστολής και είναι αδιαμφισβήτητα προτιμότερη από τον εγκλεισμό στη φυλακή καθώς περιορίζει τη χρήση και τις άκρως δυσμενείς προσωπικές, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειές της, συμβάλλει στην αποφυγή των δεινών της φυλακής ή την απαλλαγή από αυτά, αφήνοντας τα ηλεκτρονικώς επιτηρούμενα πρόσωπα στο οικείο περιβάλλον της κατοικίας τους που γίνεται και η «φυλακή» τους, μέχρι να δικαστούν ή όσο εκτίουν μια ποινή. Από άλλη πλευρά προβάλλεται το επιχείρημα ότι έτσι οι άνθρωποι «εκπαιδεύονται», μαθαίνουν να δέχονται τις προσβολές της προσωπικής ελευθερίας τους ως συνήθη όρο της ζωής των ιδίων και των προσώπων που σχετίζονται με αυτούς, ότι εξοικειώνονται με τη λογική της επιτήρησης της δραστηριότητάς τους και του περιορισμού των κινήσεών τους. Στην ίδια κατεύθυνση αναπτύσσεται και ο προβληματισμός ότι ενισχύεται και διευρύνεται η καταστολή, η φυλακή διαχέεται στον κοινωνικό χώρο έξω από τα ευδιάκριτα όριά της και ανοίγει ο ασκός του Αιόλου για την πανοπτική επιτήρηση της κοινωνίας σε πεδία πολύ ευρύτερα από την ποινική καταστολή. Διατυπώνονται επιφυλάξεις και αρνητικές τοποθετήσεις που αναφέρονται σε μια άλλη φυλακή έξω από τη φυλακή, σε ηλεκτρονικά δεσμά και σε διεύρυνση της ποινικής καταστολής με εμπλουτισμό των εποπτικών μέσων που διαθέτει και ενδεχόμενη επέκταση του κύκλου των προσώπων στα οποία εφαρμόζεται. Αυτές οι αντίθετες θέσεις συνδέονται άμεσα με την αποδοχή ή την απόρριψη του θεσμού στις διάφορες μορφές του (περιοριστικός όρος, στάδιο της απόλυσης υπό όρο και, σε άλλες δικαιοδοσίες, αυτοτελής ή εναλλακτική ποινική κύρωση) από τους υποστηρικτές και τους επικριτές του.

Συνθέτοντας τα προεκτεθέντα οδηγούμαστε σε ένα παράδοξο συμπέρασμα: η ηλεκτρονική επιτήρηση σημαίνει και λιγότερη φυλακή και περισσότερη καταστολή. Αυτό συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο εισάγεται η ηλεκτρονική επιτήρηση στη νομοθεσία. Με τη λογική της αντιμετώπισης του, απαράδεκτου δίχως άλλο, συνωστισμού των κρατουμένων σε φυλακές-ανθρωπαποθήκες, το ζητούμενο από κάθε μέτρο αποσυμφόρησης είναι να εφαρμόζεται σε κατηγορούμενους ή καταδικασμένους δράστες αξιόποινων πράξεων που, αν δεν

υπήρχε το μέτρο αυτό, θα κατέληγαν και θα παρέμεναν στη φυλακή. Στην περίπτωση της ηλεκτρονικής επιτήρησης ο νομοθέτης επιλέγει να βρει χώρο για την εφαρμογή της κάπου μεταξύ των ήδη ισχυόντων περιοριστικών όρων και της προφυλάκισης και κάπου μεταξύ της έκτισης της ποινής εντός φυλακής και έκτισης της ποινής σε καθεστώς δοκιμασίας «εν ελευθερία», της απόλυσης υπό όρο. Στην πρώτη περίπτωση δημιουργεί έναν ακόμη περιοριστικό όρο και στη δεύτερη περίπτωση δημιουργεί ένα καθεστώς έκτισης της ποινής τριών σταδίων (εντός φυλακής, απόλυση υπό όρο με ηλεκτρονική επιτήρηση και «απλή» απόλυση υπό όρο) με δύο διαδοχικές κρίσεις για την αποφυλάκιση. Έτσι, όμως, αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο η ηλεκτρονική επιτήρηση να εφαρμόζεται σε υποδίκους στους οποίους μπορεί να μην επιβαλλόταν προσωρινή κράτηση και να οδηγεί στον εγκλεισμό τους αν δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του μέτρου. Επίσης, σε ανάλογες περιπτώσεις, καθιστά πιθανή τη μη χορήγηση της απόλυσης υπό όρο στην μέχρι σήμερα ισχύουσα μορφή της. Και στις δύο περιπτώσεις, οδηγούμαστε στην επέκταση του ιστού του ποινικού ελέγχου και στην επιβάρυνση του πληθυσμού των φυλακών.

Αν υπερβούμε τις βάσιμες αντιρρήσεις που διατυπώνονται επί της αρχής και συζητήσουμε πώς θα μπορούσε να εισαχθεί η ηλεκτρονική επιτήρηση στη νομοθεσία μας, ο περισσότερος πρόσφορος τρόπος για να συμβάλει στον έλεγχο του υπερπληθυσμού των κρατουμένων δεν ήταν να την εντάξουμε στα ήδη ισχύοντα σχήματα των μέτρων δικονομικού καταναγκασμού και έκτισης της ποινής θεωρώντας την κάτι διαφορετικό, λιγότερο από τον εγκλεισμό. Περισσότερο ενδεδειγμένη λύση θα ήταν να τη θεωρήσουμε μέτρο λειτουργικά ισοδύναμο με τη φυλακή, που θα εφαρμόζεται αποκλειστικά για να αποφυλακίζονται και να παραμένουν εκτός αυτής υπόδικοι και κατάδικοι για τους οποίους ο εγκλεισμός είναι πραγματικότητα. Τότε, η ηλεκτρονική επιτήρηση θα μπορούσε να επιβάλλεται σε ήδη προφυλακισμένους (προσωρινά κρατούμενους) και καταδίκους, οι οποίοι θα ζητούσαν να τεθούν σ' αυτό το καθεστώς επικαλούμενοι την υπέρβαση ενός προκαθορισμένου ορίου του αριθμού των κρατουμένων στις φυλακές. Με αυτόν τον τρόπο θα ήταν δυνατή η ευθεία και αποκλειστική σύνδεση της ηλεκτρονικής επιτήρησης με τον συνωστισμό των κρατουμένων και τη συνακόλουθη απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείρισή τους και η χρήση της ως αντίδοτο.

Υπάρχουν όμως και άλλα δυσεπίλυτα ζητήματα που τίθενται ως προς τις επιμέρους ρυθμίσεις της εφαρμογής της ηλεκτρονικής επιτήρησης:

α. Η επιλογή του φορέα που διαχειρίζεται το σύστημα που απαιτείται για την παρακολούθηση των προσώπων που θα επιτηρούνται ηλεκτρονικά. Εφόσον συμφωνούμε ότι η ποινική καταστολή ως νόμιμη βία είναι μια λειτουργία που ανήκει στον σκληρό πυρήνα του κράτους, η διαχείριση έπρεπε να ανατε-

θεί σε φορέα δημόσιου και μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Αντίθετα με αυτό, η νομοθετική επιλογή επιτρέπει την ιδιωτικοποίηση αυτού του τομέα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

β. Η ανάληψη του βάρους της δαπάνης που απαιτείται για τη λειτουργία του συστήματος παρακολούθησης των προσώπων που τελούν υπό ηλεκτρονική επιτήρηση. Ο νομοθέτης επέλεξε ως κανόνα το οικονομικό βάρος της εφαρμογής του μέτρου να μετακυλιέται στους ηλεκτρονικά επιτηρούμενους υποδίκους και καταδίκους, ενώ λόγω της φύσης του μέτρου θα έπρεπε να καθιερωθεί το αντίθετο. Πρόσθετο επιχείρημα κατά της ρύθμισης αυτής είναι η σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των φυλακών, ενός πληθυσμού κάθε άλλο παρά εύπορων και ευκατάστατων ανθρώπων, δεδομένο που αναμένεται να καταστήσει ιδιαίτερα επιλεκτική και την εφαρμογή του μέτρου αναδεικνύοντας τον ταξικό χαρακτήρα του.

γ. Η επέκταση της εφαρμογής της ηλεκτρονικής επιτήρησης στον θεσμό των τακτικών (ήδη και των εκπαιδευτικών) αδειών των κρατουμένων, με το σκεπτικό ότι έτσι θα διευκολυνθεί η αδειοδότηση κρατουμένων οι οποίοι υπό το ισχύον καθεστώς αντιμετωπίζονται επιφυλακτικά ή αρνητικά από τα αρμόδια όργανα των φυλακών. Εδώ κάποιες αντιρρήσεις αφορούν την ανυπαρξία κάποιας σχέσης των αδειών με το μεγάλο έλλειμμα θέσεων στα καταστήματα κράτησης. Άλλες αντιρρήσεις αφορούν την αλλοίωση της φύσης και της λογικής του θεσμού των αδειών, ενός θεσμού βασιζόμενου σε μια ιδιόμορφη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ σωφρονιστικής διοίκησης και κρατουμένων, που επέρχεται με την επιβολή του περιοριστικού όρου της ηλεκτρονικής επιτήρησης.

δ. Η εισαγωγή του μέτρου και στο δίκαιο ανηλίκων, έστω με ηπιότερες ρυθμίσεις σε σύγκριση με τις εισαγόμενες για τους ενήλικες υποδίκους και καταδίκους. Αντί να συζητηθεί η πλήρης κατάργηση της προφυλάκισης και του περιορισμού των ανηλίκων σε ειδικά καταστήματα κράτησης στο ηλικιακό πλαίσιο στο οποίο εξακολουθεί να εφαρμόζεται (15 έως 18 ετών) για ελάχιστους νέους ανθρώπους, δημιουργήθηκε μια ακόμη δομή ποινικού ελέγχου για τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα.

4. Αντί συμπεράσματος

Αν προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τα κύρια χαρακτηριστικά του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, θα μπορούσαμε να τα συνοψίσουμε ως εξής:

α. Αποστασιοποίηση του προσωπικού. Πρόκειται για τη βολική νοοτροπία και την ελάχιστη απαιτητική πρακτική της απλής φύλαξης των κρατουμένων μέχρι την ημερομηνία της αποφυλάκισής τους. Προγραμματισμένες και στο-

χευμένες παρεμβάσεις υποστήριξης, κινήτρων και καθοδήγησης είναι άγνωστες ή περιορισμένες σ' αυτήν την κατάσταση. Κρατούμενοι που πλήττονται από διάφορα προσωπικά και κοινωνικά προβλήματα, πολλές φορές αδρανείς, παθητικοί ή παραιτημένοι, αφήνονται στην τύχη τους. Η αποστασιοποίηση μπορεί να είναι το άλλοθι του Ελληνικού σφραονιστικού συστήματος, νοούμενο είτε ως παραμόρφωση είτε ως αποτέλεσμα της ίδιας της φιλοσοφίας του. Σύμφωνα με αυτήν, οι ευκαιρίες για εποικοδομητική και δημιουργική χρήση του χρόνου κράτησης απλώς προσφέρονται στους εγκλείστους ως στοιχείο της κοινωνικής πολιτικής του κράτους. Η αξιοποίηση αυτών των ευκαιριών, όταν δίδονται, εξαρτάται απολύτως από τους ίδιους τους κρατούμενους. Ο λόγος που προβάλλεται για αυτό είναι ότι η υποχρεωτική μεταχείριση αποτελεί προσβολή της αξιοπρέπειας των κρατούμενων. Έτσι, δεν είναι ούτε αποδεκτό ούτε επιτρέπεται στην υπηρεσία των φυλακών να παρεμβαίνει στην προσωπικότητά των κρατούμενων παρά τη θέλησή τους.

Η επιλογή του νομοθέτη να εγκαταλείψει τα ωφελμιστικά προτάγματα του παρελθόντος (χωρίς να έχουν δοκιμαστεί) και να προτάξει τη φυλακτική «ουδετερότητα», καθώς και οι αντιλήψεις της διοίκησης των φυλακών και των κρατούμενων που μπορούν να αποδοθούν σ' αυτήν την επιλογή, έχουν δύο αποτελέσματα:

- Ελαχιστοποιούν τις πρωτοβουλίες των υπηρεσιών των φυλακών να οργάνωσουν ουσιαστικές δραστηριότητες και να εκπονήσουν σχέδια μεταχείρισης για τους κρατούμενους.

- Αποθαρρύνουν τους κρατούμενους να επωφεληθούν από τις περιορισμένες ευκαιρίες που τους δίδονται για να ζήσουν νόμιμα μετά την αποφυλάκισή τους.

Ολόκληρος ο μηχανισμός της φυλακής λειτουργεί με τη νοοτροπία της ελάχιστης δυνατής προσπάθειας: οι κρατούμενοι γνωρίζουν ότι το μόνο που ζητείται από αυτούς είναι να αφήνουν τον χρόνο να περάσει και να μένουν απαρατήρητοι. Τα μέλη του προσωπικού των φυλακών γνωρίζουν ότι το καθήκον που καλούνται να επιτελέσουν είναι να παρατηρούν εξ αποστάσεως τους κρατούμενους.

β. Απεμπόληση του ελέγχου. Είναι μια κατάσταση απορρυθμισμού όπου η υπηρεσία των φυλακών δεν παρέχει ασφάλεια και προστασία στους κρατούμενους ούτε αντίστοιχες συνθήκες εργασίας στα μέλη του προσωπικού. Στενά συνδεδεμένη με την αποστασιοποίηση, με τα ανεπαρκή επίπεδα στελέχωσης και με την ανυπαρξία τεχνικών δυναμικής ασφάλειας, είναι η σκόπιμη ή μη, αλλά συνειδητή μετατόπιση του ελέγχου από το προσωπικό των φυλακών σε ισχυρές ομάδες επιρροής των κρατούμενων. Στις καθημερινές δραστηριότητές τους αυτοί «αναλαμβάνουν» τους ρόλους των φρουρών τους και, από τη θέ-

ση αυτοί εκμεταλλεύονται, εκφοβίζουν, επιτίθενται και διαφθείρουν άλλους κρατούμενους και σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Ούτε το προσωπικό ούτε οι κρατούμενοι τηρούν τους επίσημους κανόνες λειτουργίας της φυλακής.

γ. Αποποίηση της ευθύνης. Είναι μια ποικιλία διαδικασιών με τις οποίες η διοίκηση των φυλακών και άλλες αρχές αρνούνται τις ευθύνες και απορρίπτουν κατηγορίες για αρνητικά γεγονότα και καταστάσεις που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά τους. Παραδείγματα αυτής της πραγματικότητας είναι η βία στις φυλακές, οι θάνατοι κρατουμένων, οι προσβολές δικαιωμάτων των κρατουμένων, οι ταπεινωτικές συνθήκες διαβίωσης, οι αποδράσεις κ.λπ. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι αρχές προσπαθούν να πείσουν τα κοινωνικά και νομικά ακροατήρια και τις αρχές επιθεώρησης και ελέγχου ότι δεν συνέβη κάτι σοβαρό ή ότι τα πάντα διευθετούνται σύμφωνα με τους κανόνες και τις τυπικές διαδικασίες, καθώς και ότι δεν υπάρχει κάτι που θα μπορούσε να γίνει και δεν έγινε. Μπορεί επίσης να εκδηλωθεί ως άρνηση των αρμόδιων αρχών να κατανοήσουν την πραγματική κατάσταση και να επιληφθούν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους. Οι αρχές τότε εμποδίζουν, αποκλείουν, αποκρύπτουν ή συγκαλύπτουν ορισμένες ανησυχητικές πληροφορίες» ή υπεκφεύγουν, αποφεύγουν ή εξουδετερώνουν τις συνέπειες των γεγονότων και των καταστάσεων που υποβαθμίζουν. Η έλλειψη διαφάνειας και η ατιμωρησία διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό έναν τέτοιο τρόπο σκέψης και δράσης.

Όλα αυτά συγκλίνουν στην αποθήκευση, την εγκατάλειψη των κρατουμένων σε ακατάλληλες υλικές συνθήκες, απλώς και μόνο για να περάσει ο χρόνος της κράτησής τους σε ένα πραγματικά ή δυνητικά βίαιο και ανασφαλές καθεστώς κράτησης, αδιαφανές και ουσιαστικά ανεξέλεγκτο. Πρόκειται για μια κατάσταση η οποία προσεγγίζει ή συνιστά τη λεγόμενη «παθητική επιβολή κακομεταχείρισης» ή, με άλλα λόγια, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία. Σε μια τέτοια κατάσταση τα βασικά δικαιώματα των κρατουμένων δεν γίνονται σεβαστά και οι ανάγκες τους (παροχή ειδών κλινοστρωμνής, ειδών ένδυσης και υγιεινής, προστασία της ιδιωτικής ζωής, πρόσβαση σε ζεστό νερό, πρόσβαση σε υπαίθριο χώρο κ.λπ.) δεν ικανοποιούνται επαρκώς.

Μια επικείμενη σωφρονιστική μεταρρύθμιση δεν μπορεί να αγνοήσει τα δεδομένα των φυλακών ούτε τις δυναμικές τους. Δεν μπορεί να αγνοήσει, επίσης, τις εξελίξεις στο ευρύτερο πεδίο των ποινικών μέσων και μεθόδων, όπως η εισαγωγή -έστω μετ' εμποδίων- της κατ' οίκον κράτησης με ηλεκτρονική επίτηρηση στα σχήματα των περιοριστικών όρων, των αδειών και της απόλυσης υπό όρο, μετά τη σχετικά πρόσφατη ενεργοποίηση της κοινωφελούς εργασίας και της αναστολής εκτέλεσης των ποινών με επιμέλεια και επίτηρηση επιμελητή κοινωνικής αρωγής ως μορφές μετατροπής και αναστολής εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας. Οι συντεταγμένες της πολιτικής βούλησης

επιτρέπουν τη δυναμική επανεμφάνιση μιας ωφελμιστικής στόχευσης για αλλαγή και βελτίωση των ποινικά ελεγχόμενων μελών του κοινωνικού σώματος, μέσα από σχεδιασμένες παρεμβάσεις των σωφρονιστικών και άλλων συνεργαζόμενων αρχών που θα διευκολύνουν την άσκηση δικαιωμάτων, σε μια νέο-αναμορφωτική εκδοχή (Hudson 2003: 62 επ.). Αν αυτή η διαπίστωση ευσταθεί, τότε το ζητούμενο δεν είναι η εχθρική για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια κληρονομιά της υποχρεωτικής μεταχείρισης των προσώπων που τελούν υπό ποινικό έλεγχο, αλλά η υποστήριξη ή μάλλον η διευκόλυνσή τους ώστε να μπορούν να αναπτύξουν τους κοινωνικούς δεσμούς που θα τους επιτρέψουν να απεμπλακούν από τις δραστηριότητες που τους οδηγούν ενώπιον της ποινικής δικαιοσύνης, να «εγκαταλείψουν» το έγκλημα (desist from crime: Raynor & Robinson 2009: 137 επ.). Ταυτόχρονα, αναγνωρίζοντας την αντιφατικότητα που εμπεριέχει αυτή η επιλογή και τις μεγάλες δυσχέρειες που προκαλούν σε μια προσπάθεια άσκησης ορισμένων δικαιωμάτων οι στέρησεις και περιορισμοί άλλων δικαιωμάτων, οι απαγορεύσεις, οι υποχρεώσεις και οι όροι που συνοδεύουν τις ιδρυματικές και εξωιδρυματικές ποινικές κυρώσεις και τα συναφή μέτρα, πρέπει να προσανατολιστούμε στον δραστικό περιορισμό του χρόνου παραμονής των ανθρώπων σε οποιαδήποτε μορφή φυλακής, υλική και ηλεκτρονική, με ουσιαστική μείωση της διάρκειας των ποινών και συνολική επανεξέταση του θεσμού και των συστατικών στοιχείων της φυλακής.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης, Σ. (2001). Σωφρονιστική, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2012). Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Βιδάλη, Σ. (2014). Αντεγκληματική πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Δημόπουλος, Χ. (2004). Η μεταχείριση των επικινδύνων κρατουμένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Δημόπουλος, Χ. (2009). Σωφρονιστικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Καρράς, Α. (2016). Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Συστηματική ερμηνεία και μεθοδολογική κατ' άρθρο ανάπτυξη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Κουλούρης, Ν. (2009α). Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Κουλούρης, Ν. (2009β). Η κοινωνική (επαν)ένταξη της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

- Κουλούρης, Ν. (2014). Άρθρο 82, 99-110Γ ΠΚ, στο: Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Χαραλαμπίδης, Α. (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, τόμος Α', σελ. 663-694, 786-888.
- Κουλούρης, Ν. (2016). «Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική 'κανονικότητα': Ο σύντομος βίος των φυλακών 'υψίστης ασφαλείας' στην Ελλάδα», στο: Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Μ. Γασπαρινάτου, (εκδοτική επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 2468-2495.
- Κουράκης, Ν.Ε. [συνεργασία - επιμέλεια Κουλούρης, Ν.] (2009). Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Κουράκης, Ν.Ε. (2015). «Ο θεσμός του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση. Εισαγωγική και κριτική προσέγγιση ιδίως μετά τη θέσπιση του Ν. 4205/2013», Ποινικά Χρονικά ΞΕ, σελ. 321-324.
- Λάζος, Γ. (2007). Κριτική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Λαμπροπούλου, Έ. (1994). Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α., Λάζος, Γ. & Σβουρδάκου, Δ. (2008). Η Εγκληματολογία από τα κάτω, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Νικολόπουλος, Γ. (2014). Διακρατικές μετακινήσεις κρατουμένων και κοινωνική επανένταξη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Νούσκαλης, Γ. (2015). Η λειτουργία της αναλογικότητας στις εναλλακτικές-μη φυλακτικές ποινές, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Συκιώτου, Α. (2013). Το σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα. Εξορθολογποίηση του σωφρονιστικού μας συστήματος; Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Συνήγορος του Πολίτη (2016). Ετήσια Έκθεση 2015, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.
- Χάιδου, Α. (2002). Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Cheliotis, L.K. (2006). «How iron is the iron cage of new penology?: The role of human agency in the implementation of criminal justice policy», Punishment and Society 8 (3), σελ. 313-340.
- Davis, A. (2003). Are prisons obsolete?, Seven Stories Press, New York.
- Demers, J. (2014). Warehousing prisoners in Saskatchewan: A public health approach, Canadian Centre for Policy Alternatives, Regina.

- Drake, D. (2014). Prisons, punishment and the pursuit of security, Palgrave Macmillan, Houndmills.
- Easton, S. (2011). Prisoners' rights. Principles and practice, Routledge, London.
- Foucault, M. (1977). Discipline and punish. The birth of the prison, Penguin Books, Hamondsworth (translated from the French by A. Sheridan).
- Hudson, B. (2003). Understanding justice. An introduction to ideas, perspectives and controversies in modern penal theory, Open University Press, Buckingham.
- Garland, D. (2001). The culture of control. Crime and social order in contemporary society, Oxford University Press, Oxford.
- Garland, D. (2001α). «The meaning of mass imprisonment», στο: Mass imprisonment: Social causes and consequences, Garland, D. (εκδ.), Sage, London, σελ. 1-3.
- Garland, D. (2013). «Penality and the penal state», Criminology 51 (3), σελ. 475-517.
- Goffman, E. (1994). Άσυλα. Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων, μτφρ. Ξ. Κομνηνός, Ευρύταλος, Αθήνα.
- International Centre for Prison Studies (2004). Guidance notes on prison reform, 15, Developing alternative sentences, Kings College, London.
- Irwin, J. (2005). The warehouse prison: Disposal of the new dangerous class, Roxbury, Los Angeles.
- Mathiesen, Th. (2006). Prison on trial, Waterside Press, Winchester.
- Matthews, R. (2014). Realist Criminology, Palgrave Macmillan, Houndmills.
- McNeill, F. (2013). «Community sanctions and European penology», στο: European penology?, Daems, T., Snacken, S. & Van Zyl Smit, D. (εκδ.), Hart Publishing, Oxford, σελ. 171-191.
- McNeill, F. & Beyens, K. (2013). «Introduction: Studying mass supervision», στο: Offender supervision in Europe, McNeill F. & Beyens K. (εκδ.), Palgrave Macmillan, Houndmills, σελ. 1-18.
- McNeil, F. & Robinson, G. (2016). «Conclusion: Community punishment and the penal state», στο: Community punishment. European perspectives, McNeil F. & Robinson G. (εκδ.), Routledge, London, σελ. 228-241.
- Nellis, M., Beyens, K. & Kaminski, D. (εκδ.) (2012). Electronically monitored punishment. International and critical perspectives, Routledge, London.
- Pashukanis, E. (1985). Μαρξισμός και δίκαιο, μτφρ. Α. Χριστόπουλος-Μ. Ζομπά, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Raynor, P. & Robinson, G. (2009). Rehabilitation, crime and justice, Palgrave Macmillan, Houndmills.

Ο αστυνομικός της γειτονιάς

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗΣ

Διδάκτορας Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Υποστράτηγος ε.α. Ελληνικής Αστυνομίας

Περίληψη

Ο αστυνομικός της γειτονιάς θεωρείται σύγχρονη μορφή αστυνόμευσης, ωστόσο, βασίζεται στην παραδοσιακή λειτουργία της Αστυνομίας και στις πρώτες μορφές αστυνόμευσης που εφαρμόστηκαν στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και εντεύθεν, όλες οι αστυνομίες του δυτικού κόσμου προσπαθούν να εντάξουν τον θεσμό του αστυνομικού της γειτονιάς στο ευρύτερο πλαίσιο της αποκαλούμενης κοινοτικής αστυνόμευσης.

Ο αστυνομικός της γειτονιάς συμβάλλει τα μέγιστα στη βελτίωση των σχέσεων αστυνομίας και πολιτών αλλά και στην εδραίωση του αισθήματος ασφάλειάς τους. Στο εν λόγω άρθρο, ο συγγραφέας προσεγγίζει την εξέλιξη του θεσμού του αστυνομικού της γειτονιάς στην Ελληνική Αστυνομία.

Η εποχή κατά την οποία το αστυνομικό τμήμα της περιοχής αποτελούσε το κέντρο όλων των αστυνομικών δραστηριοτήτων, πολλές εκ των οποίων μάλιστα αφορούσαν διαπροσωπικές διενέξεις, ενδοοικογενειακές έριδες και ποικίλες διαφορές πολιτών αστικής κυρίως φύσης, έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί. Μία κλοπή ή μία διάρρηξη αποτελούσε εκείνη την περίοδο είδηση σε πρωτοσέλιδα του Τύπου, ενώ μία ληστεία ή ένα βίαιο γενικά έγκλημα καθήλωνε κυριολεκτικά την τοπική κοινωνία. Στις μέρες μας αποτελούν πλέον συνήθεις ειδήσεις έως και κοινοτοπίες. Οι κοινωνικές δομές, τα δημογραφικά δεδομένα και γενικότερα η σύνθεση των κοινωνιών, έχουν αλλάξει ριζικά.

Η αστυνόμευση για να είναι αποτελεσματική προϋποθέτει την κοινωνική αποδοχή του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου και γι' αυτό ακριβώς τον λόγο

η αστυνόμευση αποτελεί πρωτίστως κοινωνική διεργασία.⁷²⁸ Μέσω της αστυνόμευσης, η Αστυνομία ως θεσμός του δημοκρατικού πολιτεύματος, πραγματώνει το ρόλο της και την αποστολή της απέναντι στον πολίτη και σε ολόκληρη την κοινωνία. Αποσκοπεί στη διασφάλιση της έννομης τάξης και συνεπώς στην προστασία όλων των πολιτών ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής, πολιτικών, θρησκευτικών και άλλων πεποιθήσεων.⁷²⁹

Η Αστυνομία, υπό το πρίσμα των νέων κοινωνικών και πολιτισμικών δεδομένων, έρχεται αντιμέτωπη με νέες προκλήσεις, η επιτυχής αντιμετώπιση των οποίων εδράζεται αναμφισβήτητα στη σύγχρονη εκπαίδευση και κατάρτιση του προσωπικού της. Οι έννοιες της διαπολιτισμικότητας και της διαφορετικότητας, σε συνδυασμό και με την αύξηση της μικροεγκληματικότητας, οδήγησαν στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση νέων και σύγχρονων μορφών αστυνόμευσης, όπως η κοινοτική αστυνόμευση, ο αστυνομικός της γειτονιάς, ο παρατηρητής της γειτονιάς, οι οποίες, μάλιστα, αποτελούν σήμερα πρωταρχικής σημασίας και σπουδαιότητας γνωστικά αντικείμενα στα προγράμματα των αστυνομικών σπουδών.

Ο αστυνομικός της γειτονιάς⁷³⁰ θεωρείται σύγχρονη μορφή αστυνόμευσης, ωστόσο, βασίζεται στην παραδοσιακή⁷³¹ λειτουργία της Αστυνομίας και στις πρώτες μορφές αστυνόμευσης που εφαρμόστηκαν στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Εκείνη την περίοδο, η Αστυνομία στηριζόταν αποκλειστικά στη διαπροσωπική επαφή αστυνομικών και πολιτών, στοιχείο που συνέχισε να διέπει τα συστήματα αστυνόμευσης όλων των ευρωπαϊκών αστυνομιών, σχεδόν ολόκληρο τον 20ό αιώνα, και ειδικότερα μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '90. Στη συνέχεια επήλθαν εκτεταμένες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που επηρέασαν όλα τα Ευρωπαϊκά αστυνομικά συστήματα, εξ ου και το γεγονός ότι το σύνολο των Ευρωπαϊκών Αστυνομιών αναδιαρθρώθηκαν προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις νέες προκλήσεις και τις νέες μορφές εγκληματικότητας.

Η Ελληνική Αστυνομία βρέθηκε και αυτή αντιμέτωπη με μεγάλες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις,⁷³² οι οποίες επηρέασαν σημαντικά τη λειτουργία του αστυνομικού θεσμού, αλλά δημιούργησαν και αυξημένες υπηρεσιακές ανάγκες που προστέθηκαν στα καθήκοντα και στις

728. Στεργιούλης, Ε. (2008). Κοινωνιολογία της Αστυνομίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 35-41.

729. Clements, Ph. (2008). Policing a diverse society, Oxford University Press, New York, σελ. 175-197.

730. Στεργιούλης, 2008, ό.π., σελ. 45.

731. Innes, M. (2004). "Reinventing tradition? Reassurance, neighborhood security and policing", *Criminology and Criminal Justice*, 4(2), σελ. 151-171.

732. Στεργιούλης, Ε. (2001), Η Ελληνική Αστυνομία στην περίοδο της μεταπολίτευσης 1975-1995, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 44.

υποχρεώσεις των αστυνομικών. Έτσι, ο επιπρόσθετος φόρτος εργασίας, οι αυξημένες μεταναστευτικές ροές, τα ξένα προς την αποστολή έργα της Αστυνομίας, η ανορθολογική διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού, η αποδόμηση των αστυνομικών τμημάτων και η επακολουθήσασα οικονομική δυσπραγία στη χώρα μας, όπως ήταν αναμενόμενο στέρησαν τη δυνατότητα της αστυνομικής παρουσίας σε κάθε γειτονιά σε καθημερινή βάση. Μία εκ των συνεπειών αυτών των εξελίξεων ήταν η δραστική μείωση των διαπροσωπικών σχέσεων και επαφών των αστυνομικών με τους πολίτες. Έτσι, χάθηκε με την πάροδο του χρόνου ο αστυνομικός από την ελληνική γειτονιά και συνάμα χάθηκε και η καθημερινή ανθρώπινη επαφή του αστυνομικού με τον πολίτη.

Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, όλες οι σύγχρονες αστυνομίες προσπαθούν να επαναφέρουν τον θεσμό στην πράξη και τούτο διότι ο αστυνομικός της γειτονιάς, ως σύγχρονο μοντέλο αστυνόμευσης,⁷³³ βασίζεται αποκλειστικά στη συμμετοχή και συνεργασία των πολιτών και των κοινοτικών φορέων, οι οποίοι διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στην αποτελεσματική λειτουργία του αστυνομικού θεσμού.

Δεδομένου ότι αυτή η μορφή αστυνόμευσης εστιάζει τη λειτουργία της σε περιορισμένο χώρο, δηλαδή τη γειτονιά, τη συνοικία, περιοχές που αποτελούν τον μικρόκοσμο της ευρύτερης κοινωνίας, η κοινωνική αποδοχή θεωρείται ως *conditio sine qua non*. Τούτο οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην μονιμότητα της προσωπικής επαφής του αστυνομικού με τον πολίτη σε καθημερινή βάση, στην ίδια συνοικία-γειτονιά, γεγονός που λειτουργεί ενθαρρυντικά και συμβάλλει στη σταδιακή ανάπτυξη και εδραίωση κλίματος εμπιστοσύνης, ενώ, παράλληλα, λειτουργεί και αποτρεπτικά στην παροχή ευκαιριών διάπραξης εγκληματικών ενεργειών.

Παρά το γεγονός ότι οι αρχές για την επιτυχή λειτουργία του θεσμού του αστυνομικού της γειτονιάς είναι απλές, οι χώρες στις οποίες ο θεσμός έχει στεφθεί με απόλυτη επιτυχία από τη δεκαετία του '90 και εντεύθεν είναι, πρωτίστως, ο Καναδάς και, στην Ευρώπη, το Ηνωμένο Βασίλειο⁷³⁴ και τα Σκανδιναβικά κράτη. Τα τελευταία χρόνια, ο θεσμός του αστυνομικού της γειτονιάς λειτουργεί με αυξημένη κοινωνική αποδοχή και στην Κύπρο.⁷³⁵

Στην Ελληνική Αστυνομία έγιναν πολλές προσπάθειες για τη λειτουργία

733. Στεργιούλης, Ε. (2008). «Σύγχρονες μορφές αστυνόμευσης», στο: *Αστυνομική Ανασκόπηση*, τεύχος Μάιος-Ιούνιος, σελ. 10-14.

734. Hughes, G. & Rowe, M. (2007). «Neighborhood policing and community safety. Researching the instabilities of the local governance of crime, disorder and security in contemporary UK», *Criminology and Criminal Justice*, 7(4), σελ. 317-346.

735. Αρχηγείο Αστυνομίας Κύπρου (χ.χ). *Κοινοτική Αστυνόμευση - Αστυνομικοί της Γειτονιάς - Γραφείο πρόληψης του εγκλήματος*.

του αστυνομικού της γειτονιάς, χωρίς όμως επιτυχία.⁷³⁶ Οι λόγοι για τους οποίους το εγχείρημα δεν ευοδώθηκε συνοψίζονται ως ακολούθως:

α) οι πολιτικές και φυσικές ηγεσίες της ΕΛ.ΑΣ δεν στήριξαν τον θεσμό του αστυνομικού της γειτονιάς και δεν τον συμπεριέλαβαν στις προτεραιότητες τους,

β) τα αστυνομικά τμήματα ήταν και παραμένουν αποδυναμωμένα με αποτέλεσμα να αδυνατούν να διαθέσουν αστυνομικό προσωπικό για την υλοποίηση του θεσμού,

γ) οι αστυνομικοί που ορίζονται να εκτελούν καθήκοντα αστυνομικού της γειτονιάς, συχνά πυκνά διατίθενται και σε διάφορες υπηρεσίες μέτρων τάξης, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να εκτελέσουν παράλληλα και τα καθήκοντα τους ως αστυνομικοί της γειτονιάς και, τέλος,

δ) οι συχνές μετακινήσεις, αποσπάσεις και μεταθέσεις των αστυνομικών που ορίστηκαν να εκτελούν καθήκοντα αστυνομικού της γειτονιάς. Ας σημειωθεί ότι η μετακίνηση, απόσπαση ή μετάθεση ενός αστυνομικού της γειτονιάς είναι καταλυτική για τη λειτουργία του θεσμού, καθότι επιδρά αρνητικά στη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ αστυνομικού και κατοίκων.

Είναι, βεβαίως, θετικό ότι οι προσπάθειες της ΕΛ.ΑΣ για να λειτουργήσει ο θεσμός του αστυνομικού της γειτονιάς συνεχίζονται ακόμη και σήμερα.⁷³⁷ Ας ελπίσουμε ότι αυτή η παραδοσιακή μορφή αστυνόμευσης που έχει επανέλθει στο προσκήνιο ως νέα και σύγχρονη μορφή αστυνόμευσης, θα μπορέσει τελικά να εδραιωθεί και στη χώρα μας.⁷³⁸

Είθε, ο χαμένος... αστυνομικός της γειτονιάς να βρει σύντομα ξανά το δρόμο του μέσα στις γειτονιές των μεγαλουπόλεων ολόκληρης της χώρας.⁷³⁹

736. Η πρώτη προσπάθεια λειτουργίας του θεσμού στην Ελλάδα καταγράφεται στις αρχές της δεκαετίας του '90 όπου με Προεδρικό Διάταγμα προβλέπονται οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντα του αστυνομικού της γειτονιάς (Π.Δ. 141/1991 ΦΕΚ 74Α).

737. «Ο Αστυνομικός επιστρέφει στη γειτονιά», Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, (4.1.2010), όπου μεταξύ άλλων επισημαίνεται ότι ο αστυνομικός της γειτονιάς αναλαμβάνει καθήκοντα από 4 Ιανουαρίου 2010 και ο θεσμός επανέρχεται, με αναβαθμισμένο και εξειδικευμένο ρόλο, στο πλαίσιο της νέας αντεγκληματικής πολιτικής του Υπουργείου.

738. Έθνος (14.2.2015). «Ο αστυνομικός της γειτονιάς ψάχνει... γειτονιά» των Μ. Φαρά & Λ. Μπιντέλα, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι ο θεσμός του αστυνομικού της γειτονιάς έχει εξαγγελθεί ήδη τέσσερις φορές από το 2003.

739. Δελτίο Τύπου Ελληνικής Αστυνομίας, (8.5.2015): «Πιλοτικός επανασχεδιασμός του θεσμού του Αστυνομικού της Γειτονιάς», όπου επισημαίνεται ότι η πιλοτική εφαρμογή άρχισε την 23.3.2015 σε δύο Αστυνομικά Τμήματα της Αττικής (Καλλιθέα και Χαλάνδρι) και σε άλλα δύο της Θεσσαλονίκης (Τούμπα-Τριανδρία και Εύοσμο), με θετικά αποτελέσματα από πλευράς ανταπόκρισης των τοπικών κοινωνιών και των πολιτών και σχεδιάζεται η επέκταση του θεσμού και σε άλλες πόλεις.

Ο ρόλος του σχολείου στην αντιμετώπιση της σχολικής παρέκκλισης και παραβατικότητας

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΜΙΧΤΣΗΣ

*Κοινωνικός Λειτουργός, Κοινωνιολόγος, MSc (Εγκληματολογία),
Διδάκτωρ Τμήματος Κοινωνιολογίας
Παντείου Παν/μίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών,
Εκπαιδευτικός Δ/βάθμιας εκπαίδευσης*

Περίληψη

Το σχολείο οφείλει, να αντιμετωπίσει καταστάσεις και γεγονότα εκπαιδευτικής κρίσης (εντάσεις, συγκρούσεις, βίαιες και επιθετικές συμπεριφορές) τα οποία προκαλούν οι διάφορες κοινωνικές ανισότητες (οικονομικές, εκπαιδευτικές, πολιτισμικές), η αδικία, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η σχολική απόρριψη και αποτυχία. Η στρατηγική αντιμετώπισης προβλημάτων πειθαρχίας και παραβατικής συμπεριφοράς στο σχολείο πρέπει να εστιάσει την προσοχή της σε πολιτικές και μέτρα που αφορούν πρωτίστως στην πρόληψη του φαινομένου.

Η προσφυγή στην καταστολή τέτοιων προβλημάτων πρέπει να ακολουθείται μόνο εφόσον έχουν εξαντληθεί σε απόλυτο βαθμό και απειρίοριστα η συζήτηση, ο διάλογος, η συνεννόηση και η κατανόηση, γιατί πρακτικές καταστολής αναπαράγουν και διαιωνίζουν τη βία.

Στο παρόν κείμενο θα αναφερθούμε σε μέτρα πολιτικής σε επίπεδο γενικού πληθυσμού και σε επίπεδο σχολικού πληθυσμού μέτρα πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς πρόληψη. Θα υπάρξει αναφορά σε μέτρα πολιτικής που ήδη εφαρμόζονται όσο και σε εκείνα που υπάρχει ανάγκη να σχεδιασθούν και υλοποιηθούν.

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το σημερινό σχολείο έχει να αντιμετωπίσει, πέραν των θεμάτων που σχετίζονται με τις καθαυτό εκπαιδευτικές και γνωστικές λειτουργίες του (οργάνωση του προγράμματος σπουδών, μαθήματα, εκπαιδευτικό προσωπικό και αξιολόγησή του, διδακτικές τεχνικές και μεθοδολογία, αξιολόγηση και επιλογή μαθητικού δυναμικού κ.ά.) προβλήματα που άπτονται της καθημερινότητας στη σχολική ζωή μαθητών και μαθητριών. Σε αυτή την κατηγορία προβλημάτων υπάγονται, εκτός των άλλων, και τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών-μαθητριών που εκδηλώνονται στο σχολικό περιβάλλον με τα οποία ασχολείται το παρόν κείμενο.

Τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη αφορά στην παράβαση της τήρησης των σχολικών κανόνων (σχολική παρέκκλιση) και οριοθετείται στο πλαίσιο των καθαυτό λειτουργιών-διαδικασιών της σχολικής ζωής (σχολική τάξη και μάθημα, εξετάσεις). Η δεύτερη σχετίζεται με την εν γένει συμπεριφορά των μαθητών/τριών στον χώρο του σχολείου και αφορά τη βία των λέξεων, των πράξεων και κινήσεων, τη βία του ισχυρού απέναντι στον ανίσχυρο και αδύναμο (σωματικά και ψυχοσυναισθηματικά), το παιχνίδι δηλαδή για το ποιος είναι πιο «μάγκας», δηλαδή ποιος μπορεί να επιβληθεί στον άλλον και την πρόκληση του άλλου μέσα από την παρέκκλιση ή την παραβατική (εγκληματική) δράση.

Το σχολείο ανέκαθεν αποτελούσε χώρο συνύπαρξης και συμβίωσης μαθητών/τριών με διαφορετική κοινωνική προέλευση, διαφορετικές κοινωνικές αντιλήψεις και ιδέες. Τα τελευταία 10-15 χρόνια σε όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά του σχολείου έχουν προστεθεί και τα γνωρίσματα της συνύπαρξης μαθητών/τριών με διαφορετικά εθνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του σύγχρονου δημόσιου σχολείου. Η στρατηγική αντιμετώπισης προβλημάτων πειθαρχίας και παραβατικής συμπεριφοράς στο σχολείο πρέπει να εστιάσει την προσοχή της σε πολιτικές και μέτρα που αφορούν πρωταρχικά στην πρόληψη του φαινομένου. Επομένως, το σχολείο, ως παιδαγωγικός θεσμός έχει πρωτίστως την υποχρέωση αφενός να προστατεύσει και προασπίσει τα δικαιώματα κάθε μαθητή και μαθήτριας, αφετέρου, να καλλιεργήσει στους ίδιους τους μαθητές και τις μαθήτριες πνεύμα διαλόγου, συνεννόησης και συζήτησης λογικής και μετριοπάθειας στην αντιμετώπιση καταστάσεων και φαινομένων έντασης και συγκρούσεων. Πρακτικές καταστολής από το σχολείο στην εκδήλωση αντικοινωνικών-παραβατικών συμπεριφορών θα πρέπει κατά βάση να αποφεύγονται γιατί ενισχύουν και διαιωνίζουν τη διάθεση για επιθετικότητα και βία. Η χρήση τους μπορεί να έχει σκοπιμότητα και αναγκαιότητα μόνο στις

περιπτώσεις εκείνες που έχουν εξαντληθεί όλα τα προηγούμενα μέτρα ήπιας και συγκαταβατικής αντιμετώπισης.⁷⁴⁰ Μια πολιτική πρόληψης για την σχολική παρέκκλιση-παραβατικότητα διακρίνεται σε διάφορα επίπεδα.⁷⁴¹ Στην πρωτογενή πρόληψη,⁷⁴² που αφορά στα μέτρα τα οποία απευθύνονται στο σύνολο του σχολικού πληθυσμού και στοχεύουν στην εξάλειψη των εγκληματογόνων παραγόντων, στη δευτερογενή πρόληψη που αφορά στα μέτρα τα οποία λαμβάνονται στις ομάδες υψηλού κινδύνου για την εκδήλωση παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, και τέλος στην τριτογενή πρόληψη που αφορά στη διαχείριση περιστατικών σχολικής παρέκκλισης-παραβατικότητας. Πριν επεκταθούμε στις τρεις αυτές μορφές πρόληψης σε επίπεδο σχολείου θα αναφερθούμε για την πρόληψη σε επίπεδο γενικού πληθυσμού.

2. Η πρόληψη σε επίπεδο γενικού πληθυσμού

Οι πολιτικές πρόληψης της παραβατικής-εγκληματικής συμπεριφοράς σε επίπεδο γενικού πληθυσμού αφορούν το σύνολο της κοινωνίας. Για τον σκοπό αυτό επιβάλλεται να εφαρμοσθούν αλλαγές και μεταρρυθμίσεις σε επιμέρους κοινωνικούς θεσμούς, σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής, γεγονός που μεταθέτει τα αποτελέσματά της σε βάθος χρόνου. Γίνεται σαφές ως εκ τούτου ότι η πρόληψη στο σύνολο του πληθυσμού αποτελεί ζήτημα επιλογών της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας (ιδεολογικές, κοινωνικές, οικονομικές κ.ά.). Τα αποτελέσματά της, λόγω μακροχρόνιας επίδρασης στις επικείμενες μεταβολές αργούν να φανούν άμεσα, επιπλέον η υλοποίησή τους απαιτεί υψηλό κόστος αφού τα μέτρα αφορούν το σύνολο σχεδόν των επιμέρους κοινωνικών τομέων.

Βασικά μέτρα τα οποία επιβάλλεται να θεσπισθούν σε αυτό το επίπεδο θεωρούνται τα παρακάτω:

- ▶ Αύξηση των δαπανών του προϋπολογισμού του κράτους για την εκπαίδευση και ειδικότερα την παιδεία και τον πολιτισμό.
- ▶ Εφαρμογή μέτρων οικονομικής πολιτικής για τις ασθενέστερες κοινωνικοοικονομικά τάξεις του πληθυσμού, όπως αναδιανομή του εισοδήματος, αναδιάρθρωση της φορολογίας, πολιτικές στέγασης πρώτης κατοικίας, διασφάλιση ελάχιστα εγγυημένου εισοδήματος σε περιόδους οικονομικής ύφεσης κ.ά.
- ▶ Υλοποίηση μέτρων πολιτικής υγείας και ασφάλισης για τη διατήρηση ενός ικανοποιητικού επιπέδου υγιεινής και ασφάλειας του γενικού

---

740. Πανούσης 2006.

741. Αρτινοπούλου 2001.

742. Φαρσεδάκης 1986.

πληθυσμού και των εργαζομένων (πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας, βελτίωση των συνθηκών εργασίας, διασφάλιση της υγιεινής και ασφάλειας στους εργασιακούς χώρους ιδιαίτερα σε ανθυγιεινά και επικίνδυνα επαγγέλματα κ.ά.).

- ▶ Εφαρμογή μέτρων που στοχεύουν σε θέματα οικογενειακού προγραμματισμού (προετοιμασία υποψήφιων γονέων, τεκνοποιία) και στήριξη του οικογενειακού θεσμού (ψυχοσυμβουλευτική γονέων, πολύτεκνες, μονογονεϊκές, διαζευγμένες οικογένειες κ.ά.).
- ▶ Βελτίωση του εκπαιδευτικού και μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού (κέντρα καταπολέμησης του αναλφαριθτισμού, επέκταση και βελτίωση του θεσμού των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας κ.ά.).
- ▶ Δράσεις και πολιτικές σε θέματα καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού (δωρεάν χορήγηση βιβλίων, ίδρυση βιβλιοθηκών, λειτουργία σεμιναρίων αυτομόρφωσης, προγράμματα κατάρτισης στις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών, ελεύθερη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά και επαγγελματικά προγράμματα από δημόσιους οργανισμούς και φορείς, προγράμματα ψυχαγωγίας και διασκέδασης κ.ά.).
- ▶ Μέτρα για τη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των παιδιών, εφήβων και νέων σε τοπικό επίπεδο (ίδρυση νέων και βελτίωση των υπαρχόντων κέντρων νεολαίας, πνευματικών και αθλητικών κέντρων, κ.ά.).
- ▶ Μέτρα υποδομής και βελτίωσης του περιβάλλοντος (φυσικού, πολεοδομικού και πολιτισμικού) υποβαθμισμένων περιοχών.
- ▶ Βελτίωση των προγραμμάτων των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (Τύπος, διαδίκτυο, τηλεόραση, ραδιόφωνο) με έμφαση σε εκπαιδευτικό, ανθρωπιστικό και κοινωνικό περιεχόμενο.

3. Πρόληψη στο σχολικό περιβάλλον⁷⁴³

3.1 Πρωτογενής πρόληψη

Τα μέτρα πρόληψης σε πρωτογενές επίπεδο αφορούν ο,τιδήποτε ισχύει και εφαρμόζεται στο σχολείο για το υπό εξέταση φαινόμενο και επιπλέον ο,τιδήποτε θα μπορούσε να υλοποιηθεί στο τομέα αυτόν.

743. Βλ. και Γαλάνη 1990.

3.1.1 Τι ισχύει

α) Από τον Δεκέμβριο του έτους 2012 ιδρύθηκε και λειτουργεί Παρατηρητήριο πρόληψης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, σύμφωνα με τους στόχους της πολιτικής του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού για την αγωγή υγείας των μαθητών.⁷⁴⁴ Για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του, το Παρατηρητήριο, το οποίο είναι υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, υποστηρίζεται και από συντονιστική επιτροπή που ορίζεται με υπουργική απόφαση.⁷⁴⁵ Το Παρατηρητήριο έχει ως αποστολή τον σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων για την πρόληψη της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, την καταγραφή, τη μελέτη και τη διοχέτευση προς διαχείριση σε πιστοποιημένους φορείς περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού. Επίσης, το Παρατηρητήριο εκπονεί μελέτες και συμμετέχει σε επιστημονικές έρευνες. Οι δράσεις του Παρατηρητηρίου είναι:

- ▶ Λειτουργία κέντρου καταγραφής περιστατικών.
- ▶ Εκπαίδευση διευθυντών σχολικών μονάδων ανά περιφέρεια.
- ▶ Αγωγή υγείας και ευαισθητοποίηση μαθητών.
- ▶ Λειτουργία κινητής μονάδας παρέμβασης σε συνεργασία με την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας Παιδιού και Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.).
- ▶ Διαδικτυακή πλατφόρμα συμβουλευτικής, για εκπαιδευτικούς και εφήβους (μόνο για παιδιά www.hamogelo.gr, www.synigoros.gr).
- ▶ Επιδημιολογική έρευνα για ανίχνευση και παρακολούθηση αντικοινωνικών συμπεριφορών στο σχολείο.
- ▶ Πανελλήνια καμπάνια κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
- ▶ Πρόγραμμα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών.
- ▶ Πρόγραμμα ευαισθητοποίησης και κατάρτισης γονέων, μέσω της διάβιου μάθησης και της λειτουργίας Σχολών Γονέων.

Σε κάθε Περιφερειακή Διεύθυνση ορίζεται από τον Περιφερειακό Δ/ντή, ένας εκπαιδευτικός Α/θμιας ή Β/θμιας Εκπαίδευσης ως Συντονιστής Δράσεων Πρόληψης. Ο Συντονιστής Δράσεων συνεργάζεται με τους Δ/ντές Εκπαίδευσης και τους Σχολικούς Συμβούλους, καθώς και με τους Δ/ντές των σχολικών μονάδων, προκειμένου να υλοποιούνται οι δράσεις πρόληψης. Επιπρόσθετα, ο Συντονιστής αναπτύσσει Δίκτυο συνεργαζόμενων φορέων σε κάθε Περιφέρεια, επιδιώκοντας τη συμμετοχή θεσμικών, κοινωνικών και τοπικών φορέων

744. Σύμφωνα με την Υ.Α. 159704/Γ7/17.12.2012, βλ. <http://dipe.pel.sch.gr/files/paratiritirio/idrisi-paratiritiriou.pdf>.

745. Στην Υ.Α. 15885/Γ1 της 5.2.2013 αναφέρεται η 11μελής συγκρότηση της συντονιστικής επιτροπής, βλ. <http://dipe.pel.sch.gr/files/paratiritirio/epitropi-paratiritiriou.pdf>.

και οργανισμών που ειδικεύονται σε θέματα πρόληψης της βίας,⁷⁴⁶ ψυχοκοινωνικής υποστήριξης νέων, δικαιωμάτων του παιδιού, κοινοτικής διαμεσολάβησης και κοινωνικής ένταξης. Ο Περιφερειακός Δ/ντής σε συνεργασία με τον Συντονιστή Δράσεων θα ενημερώνει το Παρατηρητήριο, το οποίο εδρεύει στο Υπουργείο Παιδείας, σε μηνιαία βάση αποστέλλοντας στατιστικά στοιχεία για την εξέλιξη του φαινομένου, και εκτάκτως όταν οι περιστάσεις το απαιτούν και θα συντάσσει ετήσια έκθεση για το σύνολο των σχολικών μονάδων της Περιφέρειας του.

- Λειτουργία τηλεφωνικής γραμμής υποστήριξης, σε συνεργασία με Ε. Ψ.Υ.Π.Ε.

Για το σκοπό αυτό λειτουργεί η τηλεφωνική γραμμή 11130 καθημερινά, από τις 9.00 π.μ. έως τις 13.00, ως συμβουλευτική υπηρεσία αποκλειστικά για εκπαιδευτικούς που θέλουν να μιλήσουν για θέματα που αφορούν στον εκφοβισμό. Παράλληλα για κάθε έφηβο/η λειτουργεί η τηλεφωνική γραμμή 116 111 (Ευρωπαϊκή γραμμή στήριξης) χωρίς κόστος από σταθερό ή κινητό τηλέφωνο που μπορεί ανώνυμα να επικοινωνήσει (καθημερινά από τις 14.00 έως τις 20.30 και το Σάββατο από τις 9.30 έως τις 14.00) για να ζητήσει βοήθεια, υποστήριξη, συμβουλή για ότι τον απασχολεί σε θέματα ψυχικής υγείας.

β) Λειτουργία εθνικής τηλεφωνικής γραμμής για τα παιδιά S.O.S 1056 επί 24ωρου βάσεως όλες τις ημέρες τις εβδομάδας, όπου εξειδικευμένοι επαγγελματίες (κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι) τους δίνουν συμβουλές και κατευθύνσεις να διαχειρισθούν θέματα σχετικά με τη σχολική βία ή το σχολικό εκφοβισμό. Υπάρχει ακόμα η δυνατότητα για τα παιδιά αν θέλουν να στείλουν ηλεκτρονικό μήνυμα στη διεύθυνση sos1056@hamogelo.gr

γ) Λειτουργία εθνικής γραμμής παιδικής προστασίας 1107 δωρεάν 24 ώρες κάθε ημέρα για επείγουσα συμβουλευτική ψυχολογική και κοινωνική στήριξη παιδιών και εφήβων.

δ) Ο Συνήγορος του παιδιού λειτουργεί, από τον Ιούλιο του 2010 τη γραμμή 800 11 32 000 δωρεάν, Δευτέρα έως Παρασκευή 9.00 έως 14.00 για πληροφορίες σε περίπτωση παραβίασης κάποιου δικαιώματος ή επικοινωνία μέσω της ηλεκτρονικής διεύθυνσης ct@synigoros.gr. Ο Συνήγορος του παιδιού από το 2009 έχει δημιουργήσει για πρώτη φορά την ομάδα εφήβων συμβούλων, από όλες τις περιφέρειες της χώρας με διάρκεια θητείας τα δυο έτη, που αποτελείται από 20 αγόρια και κορίτσια ηλικίας 13 έως 17 χρόνων, με επιλογή

---

746. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τοπικό συμβούλιο πρόληψης της παραβατικότητας (ΤΟ.Σ.Π.ΠΑ) που λειτουργεί σύμφωνα με τον Ν. 2713/1999 (ΦΕΚ 89Α) όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3387/12.9.2005 (ΦΕΚ 224 Α), όπου σε πληθυσμό άνω των 3 χιλιάδων κατοίκων ή σε περιοχές με ιδιαίτερες ανάγκες λειτουργεί σε δημοτικό διαμέρισμα, βλ. <http://www.niotho-asfalisis.gr/na/odigos.pdf>.

και κλήρωση ύστερα από δημόσια πρόσκληση. Η ομάδα εφήβων συμβούλων⁷⁴⁷ λειτουργεί συμβουλευτικά για τον συνήγορο του παιδιού, μεταφέροντας προβληματισμούς, αναζητήσεις, και αιτήματα όλων των παιδιών.

ε) Στο πλαίσιο μια ένωσης ομπρέλας δέκα κοινωφελών σωματείων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με την επωνυμία «Μαζί για το παιδί»⁷⁴⁸ λειτουργεί από το Φεβρουάριο του 2009 με χρέωση μιας αστικής μονάδας, ανεξαρτήτως διάρκειας και περιοχής, συμβουλευτική γραμμή 115 25 από Δευτέρα έως Παρασκευή 9:00 με 21:00, για αντιμετώπιση προβλημάτων παιδιών, εφήβων, γονέων και για ενημέρωση των εκπαιδευτικών.

στ) Παιδιά και έφηβοι που αντιμετωπίζουν διαδικτυακό εκφοβισμό (cyberbullying), διαδικτυακή αποπλάνηση, ή εθισμό στη χρήση του διαδικτύου, ή παιχνιδιών σε αυτό ή στο κινητό τους τηλέφωνο ή εκτίθενται σε ακατάλληλο υλικό μέσω του Η/Υ (πορνογραφικό, βίαιο, ρατσιστικό κ.λπ.) μπορούν να επικοινωνούν δωρεάν για συμβουλές στην τηλεφωνική γραμμή βοήθειας «Υποστηρίζω» 800 11 800 15 από Δευτέρα έως Παρασκευή 9:00 έως 13:00 ή στην ιστοσελίδα: www.saferinternet.gr. Η γραμμή ισχύει και για την ενημέρωση των γονέων.

ζ) Γονείς ή ενήλικες οι οποίοι επιθυμούν να μιλήσουν σε ειδικούς για κάποιο θέμα ψυχικής υγείας που τους απασχολεί σε ένα παιδί ή έφηβο μπορούν να επικοινωνούν στην τηλεφωνική γραμμή 801 801 11 77 καθημερινά από τις 9:30 έως τις 20:30 ή στην εθνική γραμμή 1056, όπως ισχύει για τα παιδιά (συμβουλευτική και ψυχολογική υποστήριξη) ή στην εθνική γραμμή παιδικής προστασίας 1107 κάθε ημέρα για 24 ώρες.

η) Από τον Οκτώβριο του 2010 με πρωτοβουλία της Ε.Ψ.Υ.Π.Ε και με τη συμμετοχή δημοσίων και μη κυβερνητικών εταίρων δημιουργήθηκε ένα δίκτυο συνεργασίας με την ονομασία «Δίκτυο κατά της βίας στο σχολείο»⁷⁴⁹ με στόχο την πρόληψη και την αποτελεσματική αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας, τον επιστημονικό και κοινωνικό διάλογο για το πρόβλημα, την προώθηση της επιστημονικής έρευνας, την επιμόρφωση και υποστήριξη εκπαιδευτικών και επαγγελματιών γενικής και ειδικής αγωγής, την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των μαθητών γονέων και όλης της κοινωνίας, καθώς και την ενθάρρυνση για συγκρότηση ανάλογων δικτύων στις τοπικές κοινωνίες.

θ) Τον Ιούλιο του 2014 στο πλαίσιο του έργου «Ευρωπαϊκό δίκτυο κατά του σχολικού εκφοβισμού»,⁷⁵⁰ με χρηματοδότηση από το πρόγραμμα «Δάφνη ΙΙΙ» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, υλοποιήθηκε η ίδρυση Ευρωπαϊκού δι-

747. Βλ. σελίδα: <http://www.0-18.gr/kes/omada-efibon-symboylon>.

748. Βλ. <http://www.mazigiatopaidi.gr>.

749. Βλ. http://www.antibullyingnetwork.gr/page.aspx?id=96&main_menu=287&parent_id=161.

750. Βλ. σχετικά <http://www.e-abc.eu/gr/nea/teleutaia-nea-tou-horou/selida-neou/?nid=188>.

κτύου κατά του σχολικού εκφοβισμού, με πρωτοβουλία του εθελοντικού οργανισμού μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα «Χαμόγελο του παιδιού». Το καταστατικό ίδρυσης του Ευρωπαϊκού δικτύου κατά του σχολικού εκφοβισμού υπέγραψαν 16 οργανισμοί από 12 ευρωπαϊκές χώρες⁷⁵¹ σε μια προσπάθεια να προωθηθεί μια κοινή ευρωπαϊκή στρατηγική κατά του bullying σε όλη την Ευρώπη. Το Δίκτυο έχει έδρα στις Βρυξέλλες και αποτελείται αυτή τη στιγμή από 17 οργανισμούς από 13 χώρες.

ι) Ψυχοπαιδαγωγική και διδακτική στήριξη των μαθητών/τριών που αντιμετωπίζουν ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (μαθησιακά προβλήματα ή μαθησιακές δυσκολίες) παρέχεται από εξειδικευμένα κέντρα.⁷⁵²

κ) Ψυχοκοινωνική στήριξη μαθητών/τριών που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης αντιμετώπισης εξαιτίας μαθησιακών και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών (θέματα οριοθέτησης πειθαρχίας στην τήρηση των σχολικών κανόνων και αντικοινωνικής συμπεριφοράς) παραπέμπονται από το σχολείο στο οποίο φοιτούν σε θεσμοθετημένες υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και στους συμβουλευτικούς σταθμούς νέων (Σ.Σ.Ν.).⁷⁵³

3.1.2 Τι προτείνεται σε επίπεδο σχολείου γενικά

α) Ο επανακαθορισμός του ρόλου της εκπαίδευσης. (ανθρωποκεντρικός-ανθρωπιστικός).

β) Η χωροθέτηση και αρχιτεκτονική του σχολείου στο πλαίσιο της αισθητικής και των κοινωνικών λειτουργιών της πόλης.

γ) Σχολικό περιβάλλον (εσωτερικό και εξωτερικό) που να μην παραπέμπει σε σχολική κακομεταχείριση (καθαριότητα, συντήρηση, χρωματισμός κ.λπ.), τουναντίον να εκπέμπει θετική ενέργεια, ως φυσικός και κοινωνικός χώρος, να προδιαθέτει για πνευματική εργασία, να δημιουργεί στους μαθητές/στις μαθήτριες την αίσθηση ασφάλειας.

δ) Η δημιουργία σε κάθε σχολείο επιτροπής διαχείρισης κρίσεων (αποτελούμενη από τη διεύθυνση του σχολείου, εκπαιδευτικό του σχολείου, εκπρόσωπο

751. Βουλγαρία, Γερμανία, Ελλάδα, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Ιταλία, Κροατία, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Ρουμανία.

752. Για τον σκοπό αυτό λειτουργούν ήδη ως αποκεντρωμένες υπηρεσίες στις περιφέρειες τα κέντρα διάγνωσης, αξιολόγησης και υποστήριξης (Κ.Δ.Α.Υ.), άρθρο 2 Ν. 2817/2000 (ΦΕΚ 78Α').

753. Η ίδρυσή τους έγινε με τον Ν. 1894/ΦΕΚ 110Α/27.8.1990, άρθρο 2) και υπάρχουν σήμερα 15 Σ.Σ.Ν. σε πρωτεύουσες νομών οι οποίες λειτουργούν με εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό (Κοιν. Λειτουργό, Ψυχολόγο κ.ά.).

του 15μελούς μαθητικού συμβουλίου και του συλλόγου γονέων) που πλήττουν το σχολείο και εγκυμονούν σοβαρούς κινδύνους για την προστασία της υγείας και ασφάλειας του μαθητικού πληθυσμού, όπως σε σοβαρές περιπτώσεις φυσικών καταστροφών, ενδημικών ασθενειών, επιδημίας, λοιμωδών νοσημάτων, επικινδυνότητας σχολικών χώρων και περιστατικών αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς από τους ίδιους τους μαθητές ή εξωσχολικά στοιχεία που ενδέχεται να παρεισφρήσουν εντός του σχολικού περιβάλλοντος.

ε) Επαρκής και σωστή επιτήρηση των σχολικών χώρων (αίθουσες, διάδρομοι, σκάλες κ.λπ.) κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων. Τα τελευταία χρόνια εφαρμόζεται για την πλειονότητά των σχολείων το κλειδώμα των αιθουσών διδασκαλίας κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων, ύστερα από τα αυξανόμενα περιστατικά της κλοπής προσωπικών αντικειμένων των μαθητών/τριών.

στ) Δημιουργία αίθουσας ψυχαγωγίας-συνάντησης και απασχόλησης των μαθητών/τριών τόσο στα διαλείμματα όσο και σε άλλες περιπτώσεις ή περιστάσεις.

ζ) Η λειτουργία σχολικών κανόνων που θα είναι σαφείς, λιτοί, κατανοητοί στους μαθητές, ρεαλιστικοί και θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες της σχολικής κοινότητας. Σχολικοί κανόνες που μετά από συζητήσεις και ευρεία συναίνεση-αποδοχή από τους μαθητές/τριες (συμβόλαιο συνεργασίας) θα αναγνωρίζονται από τους ίδιους ως δίκαιοι και εύστοχοι, θα εφαρμόζονται με συνέπεια από όλους προς όλους, χωρίς διακρίσεις ή εξαιρέσεις.

η) Βελτίωση του υλικοτεχνικού εξοπλισμού και της υποδομής των σχολείων (διαδραστικοί πίνακες, σύγχρονα εργαστήρια πληροφορικής, φυσικοχημείας κ.λπ.).

θ) Προληπτική σχολική ιατρική.

3.1.3 Τι προτείνεται σε επίπεδο λειτουργιών του σχολείου

α) Αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών που θα ανταποκρίνεται στο γλωσσικό και θεωρητικό υπόβαθρο και στο επίπεδο ικανοτήτων μαθητών/τριών που δεν ανήκουν στις προνομιούχες κοινωνικές τάξεις.

β) Διδακτέα ύλη προσαρμοσμένη στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών σε τοπικά, εθνικά, κοινωνικά, πολιτιστικά ή άλλα γεγονότα που θα καθορίζεται από την ευελιξία του ίδιου του διδάσκοντα να διαμορφώσει ανάλογα με το μαθητικό δυναμικό και το περιεχόμενο του γνωστικού του αντικειμένου.

γ) Εφαρμογή προγραμματιών ενισχυτικής διδασκαλίας ή πρόσθετης διδακτικής στήριξης στο πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου σε μαθητές/τριες με μα-

θησιακές δυσκολίες ή εκτός του σχολείου (κοινωνικό φροντιστήριο), καθώς και η δημιουργία τάξεων υποδοχής για την ένταξη αλλοδαπών μαθητών/τριών.

δ) Διαχείριση και μετάδοση του εκπαιδευτικού υλικού στη βάση σύγχρονων οπτικοακουστικών μέσων και τεχνικών διδασκαλίας (διαδραστικοί πίνακες, εκπαιδευτική τεχνολογία και πληροφορική, ομαδοσυνεργατική διδασκαλία) η οποία διεγείρει το ενδιαφέρον και ενισχύει τη διάθεση για μάθηση, ενώ παράλληλα καλλιεργεί και αναπτύσσει την κριτική και δημιουργική σκέψη, τη συνεργασία και αλληλεγγύη των γνωστικών υποκειμένων μεταξύ τους.

ε) Εμπλουτισμός του εκπαιδευτικού προγράμματος σπουδών με γνωστικά αντικείμενα τα οποία είναι προσανατολισμένα στις ψυχικές, συναισθηματικές, κοινωνικές και αισθητικές-καλλιτεχνικές ανάγκες και απαιτήσεις της εφηβικής ηλικίας, με σκοπό την εκτόνωση της σωματικής και ψυχικής ενέργειας και διάθεσης που εμπεριέχουν οι έφηβοι μαθητές και μαθήτριες (σεξουαλική αγωγή και υγεία, διαπροσωπικές και διαφυλικές σχέσεις, επαγγελματικός προσανατολισμός, οικογενειακός προγραμματισμός, αγωγή του καταναλωτή, περιβαλλοντική αγωγή), αγωγή σε θέματα σωματικής και ψυχικής υγείας (πρώτες βοήθειες, διατροφή, ασφαλής συμπεριφορά και πρόληψη ατυχημάτων, η καπνισματική συνήθεια, η τοξικομανία και ο αλκοολισμός, έλεγχος θυμού και αρνητικών συμπεριφορών, ανάπτυξη αυτογνωσίας-αυτοεκτίμησης).

στ) Ανάδειξη του εγκληματοπροληπτικού ρόλου σχολικών μαθημάτων, που ήδη διδάσκονται⁷⁵⁴ μέσα από την πολυθεματική προσέγγιση της γνώσης ή τη συνδιδασκαλία ή και τον συνδυασμό τους με τα επιμέρους γνωστικά αντικείμενα (Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, Ιστορία, Λογοτεχνία κ.λπ.), τη λειτουργία εργαστηρίων κοινωνικού προβληματισμού στο πλαίσιο των μαθημάτων (ομάδες εργασίας) ή ελεύθερης επιλογής κ.λπ. Ακόμα, μπορεί να συμβάλει σε ικανοποιητικό βαθμό προς την κατεύθυνση αυτή η αξιοποίηση των οπτικοακουστικών μέσων για την παρουσίαση εγκληματολογικών ζητημάτων (προβολή ταινιών, τηλεοπτικών εκπομπών, ειδήσεων κ.λπ.), οι εκπαιδευτικές επισκέψεις (φυλακές ανηλίκων, δικαστήρια κ.λπ.), η χρήση μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας με τη συνεργασία εκπαιδευτικών άλλων μαθημάτων, όπως για παράδειγμα του καθηγητή που διδάσκει θεατρολογία για την περίπτωση προσομοίωσης δίκης, της εκδραμάτισης του προβλήματος του σχολικού εκφοβισμού μέσα από το παίξιμο των ρόλων του θύτη ή του θύματος, της εφαρμογής λογισμικών παιχνιδιών αναφορικά με κοινωνικά θέματα ή προβλήματα (ανθρώπινα δικαιώματα, μετανάστευση, ρατσισμός κ.λπ.).

ζ) Η ανάγκη να συνδεθεί η αξιολόγηση της σχολικής επίδοσης του μαθητή/της μαθήτριας με τις ιδιαιτερότητες, δυσκολίες και τα εγγενή προβλήματα κατά

754. Ταμιχτούς 2011.

τη διάρκεια της σχολικής φοίτησης. Επίσης, η σύνδεση της σχολικής επίδοσης του μαθητή /της μαθήτριας με τα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά που επιδεικνύει (ενδιαφέρον, συμμετοχή σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες του σχολείου), καθώς και με τις επιτυχίες, διακρίσεις και ταλέντα τα οποία αναπτύσσει σε άλλους τομείς της προσωπικής ζωής (θέατρο, αθλητισμός, μουσική κ.λπ.).

η) Η ανάγκη εξωστρέφειας του σχολείου (έκφραση της μαθητικής πρωτοβουλίας και δημιουργικότητας) με τη σύνδεσή του με τη ζωή της κοινότητας (γειτονιά, συνοικία) όχι μόνο στο πλαίσιο των σχολικών μαθημάτων, αλλά και εκτός σχολικού ωραρίου (απογεύματα, Σαββατοκύριακα).

θ) Η ανάγκη συνεχούς μετεκπαίδευσης (εκπαιδευτική και παιδαγωγική επιμόρφωση) του εκπαιδευτικού προσωπικού του σχολείου (διεύθυνση και καθηγητές) ώστε αυτό να ανταποκριθεί τόσο στις εξελισσόμενες διδακτικές απαιτήσεις όσο και στις σύγχρονες ανάγκες της εφηβικής προσωπικότητας, καθώς επίσης στις ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές που συμβαίνουν κάθε φορά. Σε κάθε περίπτωση το όφελος της παιδαγωγικής σχέσης που προκύπτει είναι ανεκτίμητης αξίας.

ι) Η διαμόρφωση και καλλιέργεια θετικού σχολικού κλίματος (σχολική ατμόσφαιρα) στο σύλλογο διδασκόντων του σχολείου (συνεργασία, έλλειψη αντιπαλότητας, συνέργεια κ.λπ.) και σε σχέση με άλλους παράγοντες (γονείς, βοηθητικό και λοιπό προσωπικό, μαθητές κ.ά.).

κ) Ενημέρωση-ευαισθητοποίηση (κοινωνικοποίηση) των μαθητών/τριών, σε μικρότερη σχολική ηλικία, σε θέματα αντικοινωνικής-παραβατικής συμπεριφοράς.

λ) Πρόταση για τη λειτουργία μόνιμα εγκαταστημένης στο σχολείο συμβουλευτικής ψυχοκοινωνικής υπηρεσίας (σχολικός ψυχολόγος και κοινωνικός λειτουργός) με στόχο την ευαισθητοποίηση και στήριξη (ψυχική και κοινωνική) των μαθητών, αλλά και των γονέων τους σε προσωπικά, εκπαιδευτικά και οικογενειακά θέματα. Επιπλέον, λόγω του ρόλου της, είναι σε θέση να επιλαμβάνεται περιστατικά μαθητών/τριών που έχουν υποπέσει σε πειθαρχικό έλεγχο (ωριαία αποβολή κ.λπ.).

μ) Περαιτέρω αξιοποίηση και ενίσχυση του ρόλου των μαθητικών κοινοτήτων που ήδη λειτουργούν στα σχολεία (5μελή και 15μελή μαθητικά συμβούλια).

ν) Πρόταση να εφαρμοσθεί ο θεσμός του μέντορα-συμμαθητή ή μεγάλου αδελφού/ μεγάλης αδελφής σε μαθητές μικρότερης ηλικίας.⁷⁵⁵

ξ) Ενημέρωση των μαθητών σε θέματα ασφάλειας στη χρήση του διαδικτύου, της προστασίας προσωπικών δεδομένων, της πρόσβασης σε απαγορευμένο υλικό καθώς και τους τρόπους αντιμετώπισής τους.⁷⁵⁶

755. Αρτινοπούλου 2001: 160.

756. Αρτινοπούλου 2001: 55.

ο) Ενημέρωση των γονέων σε θέματα εξελικτικής ψυχολογίας και ιδιαίτερων θεμάτων της εφηβικής ηλικίας.

π) Συναντήσεις των γονέων με τον υπεύθυνο εκπαιδευτικό της τάξης του παιδιού τους καθώς και με τους υπόλοιπους εκπαιδευτικούς (επικοινωνία -συνεργασία).

ρ) Σεμινάρια ευαισθητοποίησης-ενημέρωσης των γονέων σε θέματα σχολείου και σχέσεων (από ειδικούς επιστήμονες-επαγγελματίες π.χ. σχολικό ψυχολόγο, κοινωνικό λειτουργό, κοινωνιολόγο, εφόσον λειτουργεί ανάλογη συμβουλευτική υπηρεσία στο σχολείο ή προγραμματισμένα με τη συνεργασία και ευθύνη του σχολείου), καθώς και σε σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα/προβλήματα.

σ) Συμμετοχή των γονέων στο σύλλογο γονέων & κηδεμόνων του σχολείου με στόχο τη καλύτερη συνεργασία με το σχολείο σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο (δράσεις, εκδηλώσεις και προγράμματα του σχολείου), με τους φορείς της τοπικής κοινότητας σύμπραξη σε δράσεις εκδηλώσεις και δραστηριότητες με εκπαιδευτικό περιβαλλοντικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιεχόμενο και τέλος με τις μαθητικές κοινότητες.

τ) Ανάπτυξη ενός δικτύου δημόσιων και ιδιωτικών φορέων και εθελοντικών συλλόγων (σταθμός υγείας, κέντρο νεολαίας, μουσικό στέκι, κέντρο υποδοχής-φιλοξενίας μεταναστών κ.λπ.) με στόχο την υλοποίηση προγραμμάτων και δραστηριοτήτων στο πλαίσιο λειτουργίας της τοπικής κοινωνίας, στην οποία εντάσσεται χωροταξικά το σχολείο (πάρκο κυκλοφοριακής αγωγής, προγράμματα ανακύκλωσης, αναδάσωσης, περιβαλλοντικού καθαρισμού, μαθήματα γλώσσας σε μετανάστες κ.λπ.).

3.2 Δευτερογενής πρόληψη

Δίνει έμφαση και σημασία στους παράγοντες και τις ομάδες υψηλού κινδύνου (ως θύματα και ως δράστες), οι οποίοι ενδέχεται να συμβάλουν αρνητικά σε πράξεις και εκδηλώσεις παραβατικής συμπεριφοράς.

Σε αυτή την κατηγορία υπάγονται η κοινωνική οικολογία του σχολείου (μεγάλο μέγεθος σχολείου, συνύπαρξη πολλών σχολείων, μεγάλος αριθμός μαθητών, διαφορετικές ηλικίες μαθητών, χαμηλό κοινωνικο-πολιτισμικό και αισθητικό περιβάλλον της γειτονιάς ή συνοικίας με αυξημένα ποσοστά εγκληματικότητας, αλλοδαποί μαθητές).

Επίσης, παράγοντες υψηλού κινδύνου για την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς μπορεί να είναι σε ότι αφορά τα ατομικά χαρακτηριστικά των μαθητών, το γλωσσικό, γνωστικό, κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο που

είναι χαμηλό ή και υψηλού επιπέδου που να διακρίνεται ιδιαίτερα από το μέσο όρο, μαθητές γένους αρσενικού και ακόμα μαθητές που έχουν τιμωρηθεί με αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος ή υπήρξαν στο παρελθόν ή στο παρόν παραβάτες του νόμου), μαθητές με προβληματικές οικογενειακές σχέσεις (έλλειψη ή και απουσία γονέων φυσική και συναισθηματική, οικονομικά προβλήματα, ενδοοικογενειακή βία κ.λπ.), και τέλος, σε επίπεδο σχολείου το σχολικό κλίμα (σχέσεις μαθητών μεταξύ τους και με τους εκπαιδευτικούς, χαμηλή επίδοση⁷⁵⁷ καθώς και έλλιπής τήρηση και εφαρμογή των σχολικών κανόνων από δασκάλους και μαθητές. Τέλος, στις ομάδες υψηλού κινδύνου συγκαταλέγονται και οι παρέες ομηλικών μαθητών μέσα στις οποίες μπορεί να ασκούνται ποικίλες αρνητικές επιδράσεις της ομάδας στο άτομο (προβολή και ταύτιση με τη βία-επιθετικότητα, τα «παιχνίδια» εξουσίας κ.λπ.). Πρακτικές αντιμετώπισης σε αυτό το επίπεδο περιλαμβάνουν τις παρακάτω επιμέρους δράσεις.

3.2.1 Σε επίπεδο σχολείου

α) Βελτίωση των κτιριακών λειτουργιών και της αισθητικής του σχολείου (καθαρισμός, βάψιμο, ικανοποιητικός φωτισμός φυσικός και τεχνητός, τεχνικές επιδιορθώσεις κτλ).

β) Ενίσχυση (αύξηση) της επιτήρησης στο προαύλιο χώρο ή και σε εξωσχολικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες (εκπαιδευτικές επισκέψεις, περίπατοι, εκδρομές κ.λπ.).

γ) Φύλαξη ή και αποκλεισμός πρόσβασης των μαθητών/τριών σε σχολικούς χώρους που είναι απομονωμένοι, με έλλειψη φυσικού φωτισμού (αποθήκες, διάδρομοι, υπόγεια κ.λπ.).

δ) Αξιοποίηση των χώρων του σχολείου (κλειστών και ανοικτών) με τις κατάλληλες αθλητικές υποδομές για την σωματική εκτόνωση των μαθητών/τριών, αλλά και τη ξεκούραση και ψυχαγωγία τους.

ε) Βελτίωση της συνεργασίας των εκπαιδευτικών μεταξύ τους και με τη Δ/νση του σχολείου.

στ) Πρόβλεψη καθορισμένων τιμωριών στο σχολικό κανονισμό για συγκεκριμένες αντικοινωνικές συμπεριφορές, συζήτηση με τον μαθητικό πληθυσμό με συμβόλαιο αποδοχής τους.

ζ) Συνεργασία του σχολείου με υπηρεσίες, οργανώσεις και φορείς που δραστηριοποιούνται στην ενημέρωση του κοινού για παραβατικές πράξεις ή και

757. Ταμιχτσής 2010.

συμπεριφορές (χουλιγκανισμός,⁷⁵⁸ χρήση νόμιμων και παράνομων ουσιών, κυκλοφοριακή αγωγή κτλ).

3.2.2 Σε επίπεδο μαθητών

α) Υπεύθυνος καθηγητής (σε περίπτωση μη λειτουργίας ψυχοκοινωνικής υπηρεσίας) για μαθητές που ανήκουν στις ομάδες υψηλού κινδύνου με στόχο τη συμβουλευτική μαζί τους για την καλύτερη αυτοπροστασία ή και προφύλαξή τους.

β) Βελτίωση της συνεργασίας μαθητών και εκπαιδευτικών σε επίπεδο μαθησιακό και επικοινωνιακό.

γ) Συμβουλευτική των μαθητών/τριών για προσωπική αυτογνωσία και επαγγελματική καθοδήγηση (επαγγελματικός προσανατολισμός) με στόχο τη μείωση του αισθήματος απαξίας και σχολικής αποτυχίας-διαρροής.

δ) Ανάπτυξη της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας.

ε) Ενίσχυση του ρόλου των μαθητικών κοινοτήτων στην ανάπτυξη διαλόγου και συζητήσεων μεταξύ των μαθητών για τη βελτίωση των σχέσεων τους σε συνεργασία με τον υπεύθυνο εκπαιδευτικό του τμήματος.

3.2.3 Σε επίπεδο γονέων

α) Συνεργασία του υπεύθυνου του τμήματος ή των ειδικών επιστημόνων που διαθέτει το σχολείο με τους γονείς μαθητών/τριών υποψηφίων θυτών-θυμάτων.

β) Ενημέρωση-συζήτηση με τους γονείς των μαθητών σε θέματα σχολικού κανονισμού και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.

3.2.4 Σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας

Στις συνοικίες-γειτονιές στις οποίες λειτουργούν τα σχολεία και οι οποίες είναι υποβαθμισμένες, αναβάθμιση και εξωραϊσμός τους (βάψιμο και καθαρισμός βρώμικων κτιρίων και οικοπέδων, απαλλοτρίωση ελεύθερων χώρων για τη λειτουργία αθλητικών και λοιπών κοινωφελών εγκαταστάσεων και γενικότερα αξιοποίηση της οικολογίας και της κοινωνικής λειτουργίας της ευρύτερης περιοχής (κέντρα πολιτισμού, τέχνης, παιχνιδιού κ.λπ.).

758. Μαγγανάς 1998.

3.3 Τριτογενής πρόληψη

Στις περιπτώσεις που η πρωτογενής και δευτερογενής πρόληψη δεν έχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα οδηγούμαστε σε πολιτικές διαχείρισης του προβλήματος. Οι πρακτικές αντιμετώπισης που υιοθετούνται σε σχολεία άλλων χωρών, με μαζικές επιθέσεις-δολοφονίες μαθητών περιλαμβάνουν διάφορα μέτρα. Στα μέτρα για την εξωτερική ασφάλεια του σχολείου συγκαταλέγονται η ύπαρξη δύο εισόδων για να ελέγχεται η προσέλευση, η τοποθέτηση καμερών ασφαλείας, η εγκατάσταση μηχανημάτων εντοπισμού μεταλλικών αντικειμένων, το (άοπλο) προσωπικό ασφαλείας,⁷⁵⁹ αλλά και περιπολία της αστυνομίας γύρω από το σχολείο και έλεγχοι στο εσωτερικό του μετά από άδεια του διευθυντή.⁷⁶⁰

Επιπλέον, στο εσωτερικό περιβάλλον του σχολείου η ασφάλεια των ανθρωπών που μετακινούνται εντός αυτού διασφαλίζεται με ειδικά καρτελάκια με τη φωτογραφία και τα στοιχεία ταυτότητας του κάθε μαθητή, τον ηλεκτρονικό έλεγχο και το κλείδωμα των χώρων, κουμπί συναγερμού στην έδρα του δασκάλου,⁷⁶¹ απομάκρυνση και τοποθέτηση σε ειδικά σχολεία των μαθητών που συνήχεια λειτουργούν αντικοινωνικά, κάμερες παρακολούθησης και μικρόφωνα για άτακτα παιδιά,⁷⁶² αυτοκόλλητα-ανιχνευτές στο δέρμα,⁷⁶³ ακόμα και καταγραφή μαθητών με λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων.⁷⁶⁴ Αυτό, εν τέλει, σημαίνει πολιτική μηδενικής ανοχής για ένα ασφαλές περιβάλλον μάθησης.⁷⁶⁵

3.3.1 Αντιμετώπιση του προβλήματος με επικοινωνία δράστη και θύματος⁷⁶⁶

Από τη στιγμή που γίνεται αντιληπτό ή υπάρχει υποψία από το εκπαιδευτι-

759. Βλ. σχετικά, άρθρο στην εφημερίδα Τα Νέα 13.4.2009 από την Νατάσα Μπαστέα, (<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4511813/?iid=2>) με τίτλο: «Έκαναν τα σχολεία φρούρια».

760. Bracy 2010.

761. Βλ. Αρτινοπούλου 2001: 11-13.

762. Έχουν εγκατασταθεί σε 85 σχολεία (Δημοτικά, Γυμνάσια και κολλέγια) στο Η.Β. Βλ. zougla.gr (29.12.2008) «Ο 'μεγάλος αδελφός' σε σχολεία» (<http://www.zougla.gr/kosmos/article/omega-gallos-adelfos-se-sxolia>).

763. Στο Τέξας των ΗΠΑ από την αρχή του σχολικού έτους 2012, ο έλεγχος της εισόδου των μαθητών στο σχολείο και η παρακολούθηση των κινήσεών τους γίνεται με τους αυτοκόλλητους ανιχνευτές που υποχρεώνονται οι μαθητές να φορούν στο σχολείο.

764. Το μέτρο ξεκίνησε το 2002 στο Η.Β. για μαθητές 5-17 ετών με σκοπό να διερευνήσει αν η απουσία τους από το σχολείο σχετίζεται με παραβατική συμπεριφορά. Βλ. Ελευθεροτυπία 25.2.2007, Αχιλλέας Φακατσέλης, «Φακέλωμα στα θρανία».

765. Sughrue 2003: 238-258.

766. Βλ. σχετικά Olweus 2009: 115-123.

κό προσωπικό για φαινόμενα αντικοινωνικής συμπεριφοράς οποιασδήποτε μορφής από μαθητή/τρια στο σχολείο (σωματική βία, απειλή, κλοπή, κοροϊδία, προσβλητική χειρονομία, κ.λπ.) η αντιμετώπιση μπορεί να γίνει ατομικά. Στην περίπτωση αυτή γίνεται κατ' αρχήν συζήτηση με τον δράστη ή τους δράστες στον ίδιο χρόνο με τον καθένα και κατόπιν ομαδικά. Αν παρ' όλα αυτά δεν υπάρξουν αλλαγές στη συμπεριφορά του δράστη/δραστών και υπάρχει επιδείνωση, τότε ζητάμε τη συνεργασία των γονέων του/τους. Πολύ πιθανόν να χρειασθεί και η συνεργασία με τους γονείς του θύματος στην επίλυση του προβλήματος. Αν παρά τις προσπάθειες αυτές το πρόβλημα παραμένει, τότε παραπέμπεται προς επίλυση στη συμβουλευτική υπηρεσία του σχολείου εφόσον υπάρχει εγκαταστημένη εντός του σχολικού κτιρίου, αλλιώς στο σχολικό σύμβουλο και ως τελευταία επιλογή η συνεργασία με εξειδικευμένες συμβουλευτικές-θεραπευτικές μονάδες της κοινότητας ή τους Σ.Σ.Ν.

3.3.2 Ατομική συνάντηση και συζήτηση με το θύμα⁷⁶⁷

Βασικός σκοπός στην περίπτωση αυτή είναι να εκτονωθεί η πίεση, το στρες, ο φόβος, και γενικότερα συναισθήματα ματαίωσης ή αυτολύπησης ή θυμού, αγανάκτησης και αντεκδίκησης που μπορεί να νιώθει ο μαθητής/τρια που θυματοποιείται και η ανάγκη για άμεση ψυχοσυναισθηματική στήριξη.

3.3.3 Αντιμετώπιση του προβλήματος με ομάδες συζήτησης για τους γονείς των δραστών ή /και θυμάτων

3.3.4 Αντιμετώπιση του προβλήματος με αλλαγή τμήματος τάξης

Αφορά τις περιπτώσεις για τις οποίες θύτης και θύμα ή θύτες επιθετικής ή και γενικότερα εκφοβιστικής συμπεριφοράς είναι συμμαθητές και βρίσκονται στο ίδιο τμήμα, οπότε είναι σκόπιμο να χωρισθούν σε διαφορετικά τμήματα.

3.3.5 Αντιμετώπιση του προβλήματος με αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος

Αποτελεί την πλέον αυστηρή ποινή πειθαρχικού ελέγχου του σχολείου σύμφωνα με τη νομοθεσία που ισχύει και εφαρμόζεται για τις περιπτώσεις εκείνες

⁷⁶⁷ Βλ. σχετικά Berger κ.ά. 2008.

για τις οποίες η συμπεριφορά του μαθητή δημιουργεί παιδαγωγικό πρόβλημα που υπερβαίνει τις επανορθωτικές δυνατότητες του σχολείου που φοιτά ο μαθητής. Πάντως σε κάθε περίπτωση για την εκτέλεση της ποινής επιβάλλεται να τηρηθούν αυστηρά προβλέπεται για κάθε διοικητική πράξη. Πρέπει ακόμα να εξετασθεί η περίπτωση αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος του μαθητή-θύματος, εφόσον φαίνεται ελπιδοφόρα για την προστασία και διασφάλιση της υγείας (σωματικής και ψυχικής) του ίδιου του μαθητή.

3.3.6 Αντιμετώπιση του προβλήματος με τον εκπαιδευτικό στο ρόλο του μέντορα

Αυτό το μοντέλο στηρίζεται σε πολλές διεθνείς έρευνες και πρακτικές οι οποίες διαπίστωσαν τη σημαντική βελτίωση που μπορεί να παρουσιάσει κάποιος μαθητής με ψυχοκοινωνικά προβλήματα όταν υπάρξει συναισθηματική στήριξη από έναν ενήλικα στο χώρο του σχολείου.

3.3.7 Αντιμετώπιση του προβλήματος με τη διασύνδεση σχολείου και κοινότητας

Το μοντέλο αυτού του είδους αντιμετώπισης αφορά τη σύνδεση του σχολείου με την τοπική κοινότητα, εφόσον ήδη έχει επέλθει η εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Προϋποθέτει τη συνεργασία του σχολείου με ένα σταθερό του εκπρόσωπο, συνήθως εκπαιδευτικό στον ρόλο του μέντορα, και του Δήμου (κοινοτικός διαμεσολαβητής)⁷⁶⁸ ή τη διασύνδεση σχολείου, κοινωνικών υπηρεσιών και τοπικής αστυνομίας.

3.3.8 Αντιμετώπιση του προβλήματος εκτός του συστήματος πειθαρχικού ελέγχου

Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται οι παρακάτω μη τιμωρητικές μέθοδοι διαχείρισης περιστατικών παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς:

α) Η μέθοδος διαμεσολάβησης στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης.⁷⁶⁹ Ο όρος εισήχθη για πρώτη φορά το 1977 από τον A. Eglash, για την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ θύτη και θύματος. Τα προγράμματα της

768. Βλ. Πανούσης 2006: 83.

769. Βλ. Αρτινοπούλου 2010: 9-17.

επανορθωτικής δικαιοσύνης εφαρμόζονται στο πλαίσιο λειτουργίας διαφόρων κοινωνικών θεσμών: της παιδικής προστασίας, των εργασιακών σχέσεων, στις διεθνείς διαφορές, στην εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων⁷⁷⁰ που αφορούν εναλλακτικές μορφές μεταχείρισης δραστών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, στο σωφρονιστικό σύστημα και το σχολείο.

i) Η σχολική διαμεσολάβηση. Τα προγράμματα σχολικής διαμεσολάβησης άρχισαν να εφαρμόζονται από τη δεκαετία του 1980 στις Η.Π.Α. με αφορμή την αύξηση της βίας στα σχολεία. Οι επανορθωτικές πρακτικές αποδεχόμενες την κεντρικότητα των σχέσεων εξουσίας και την πολυπλοκότητα στις κοινωνικές δομές, προσφέρουν την ευκαιρία για όλους τους συμμετέχοντες να εξερευνήσουν περισσότερο βαθιά τη σχέση μεταξύ των εσωτερικών και εξωτερικών εντάσεων των σχολείων και να επικεντρώνονται στο πώς και πού μπορεί να βρίσκονται πιθανές λύσεις. Παραμένουν βεβαίως σημαντικά ζητήματα.

Στη χώρα μας προγράμματα σχολικής διαμεσολάβησης έχουν εφαρμοσθεί στη Γερμανική σχολή Αθηνών και στο 2^ο γυμνάσιο Ασπροπύργου από το 2006 με το πρόγραμμα ομότιμων μεσολαβητών,⁷⁷¹ το οποίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος Comenius «πρωτοβουλίες για ένα σχολείο χωρίς βία» και αργότερα εντάχθηκε στα προγράμματα αγωγής υγείας. Το 2009 εφαρμόστηκε πιλοτικά πρόγραμμα σχολικής διαμεσολάβησης στην Ιωνίδειο σχολή, δημόσιο πειραματικό γυμνάσιο του Πειραιά.⁷⁷² Παρότι ο θεσμός της σχολικής διαμεσολάβησης στην Ελλάδα έχει αρχίσει να αναπτύσσεται επιλεκτικά και ακόμα βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο, τα πρώτα αποτελέσματα που έχουν προκύψει είναι ενθαρρυντικά για τη βελτίωση των σχέσεων των μαθητών και την επίλυση των συγκρούσεων στο σχολείο. Για την εφαρμογή της σχολικής διαμεσολάβησης, ανεξάρτητα αν διαμεσολαβητής θα είναι εκπαιδευτικός ή μαθητές, επιβάλλεται η επιμόρφωση εκπαιδευτικών στο πρόγραμμα και τους στόχους της.

---

770. Βλ. Κουράκης 2011: 141-148.

771. Βλ. Γιαννάτου 2011: 103-112.

772. Αρτινοπούλου, όπ.π., σελ. 106-117.

Βιβλιογραφία

- Αρτινοπούλου, Β. (2001). Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). Η σχολική διαμεσολάβηση. Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Berger, C., Karimpour, R. & Rodkin, P. (2008). «Bullies and victims at school: Perspectives and strategies for primary prevention», στο Miller T.W. (εκδ.), *School Violence and Primary Prevention*, New York, Springer, σελ. 295-322.
- Bracy, L.N. (2010). «A blue line on the chalkboard; Police presence in schools», στο: Kupchick A., *Homeroom security school discipline in an age of fear*, New York, London, New York University Press, σελ. 78-116.
- Γαλάνης, Ν.Γ. (1990). «Εγκληματοπροληπτική εκπαίδευση στο σχολείο», στο: Μπεζέ Α. (επιμ.), *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, (Επανεκπαίδευση-Επανάταξη), *Prevention et traitement de la délinquance juvenile (Reeducation-insertion)*, Συμπόσιο, 14-16 Οκτωβρίου 1988, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Γιαννάτου, Α. (2011). «Η λειτουργία ομάδας 'ομότιμων μεσολαβητών' στο 2^ο Γυμνάσιο Ασπροπύργου», στο: Θάνος Β.Θ. (επιμ.), *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία. Επανορθωτική δικαιοσύνη, σχολική διαμεσολάβηση, ποινική συνδιαλλαγή*, Αθήνα, Πεδίο, σελ. 103-112.
- Κουράκης, Ν. (2011). «Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων», στο: Θάνος (επιμ.), *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο*, όπ.π., σελ. 141-148.
- Μαγγανάς, Α. (1998). «Περί χουλιγκανισμού», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 1(6), σελ. 566-567.
- Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός και βία στο σχολείο. Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε*, Αθήνα, Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε).
- Πανούσης, Γ. (2006). «Ταξικοί αγώνες με ή χωρίς διαιτητή; Βία στα σχολεία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.1.
- Sughrue, A.J. (2003). «Zero tolerance for children: Two wrongs do not make a right», *Educational Administration Quarterly*, 39(2), σελ. 238-258.
- Ταμιχτσής, Γ.Ι. (2010). Η σχέση πειθαρχικού ελέγχου μαθητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και σχολικής τους επίδοσης, Διπλωματική εργασία στο Π.Μ.Σ. «Η σύγχρονη Εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της», Ακαδ. έτος 2008-09, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών.

Ταμιχτσής, Γ.Ι. (2011). «Η διδασκαλία της εγκληματολογίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση υπό το πρίσμα των μαθημάτων των Κοινωνικών Επιστημών», στο: Τσουραμάνης Χ., Κουράκης Ν., Ζαραφονίτου Χ. (επιμ.), *Εγκληματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στην Ελλάδα*. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

**Αποδέκτες αντεγκληματικής
πολιτικής**

Challenging restorative justice in intimate partner violence: A comparative research perspective in Europe

VASSO ARTINOPOULOU⁷⁷³

*Professor, f. Vice-Rector, Head of Sociology Department,
Director of 'Restorative Justice & Social Mediation' Lab,
Panteion University of Social and Political Sciences,
Athens, Greece*

Συμβολή σε ένδειξη φιλίας, εκτίμησης και αγάπης για τον Αντώνη Μαγγανά

Δόσις ολίγη τε φίλη τε (Οδύσσεια ξ' 57)

Summary

The appropriateness of restorative justice in domestic and interpersonal partner violence has been a subject of increased debate during the last decade. One of the most influential developments in the area of victims' rights is the European Directive 29/2012/EU on minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime. The Directive declares among others that victims are entitled to have access to safe and competent restorative justice services. Thus, the paper aim is three-fold: a) to explore the regulation and implementation of restorative justice in IPV cases in Greece and other six european countries, b) to identify the possible risks for

---

773. Βάσω Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, π. αντιπρύτανης, πρόεδρος τμήματος Κοινωνιολογίας, διευθύντρια του Εργαστηρίου «Αποκαταστατική Δικαιοσύνη & Κοινωνική Διαμεσολάβηση», Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών.

the victim's safety during the restorative process, and c) to provide thorough recommendations for further research and implementation guidelines for the professionals. To achieve those aims, original research data from Greece and the other European countries are presented. Conclusions and policy recommendations for the better implementation of restorative justice in IPV cases are also included.

1. Literature overview

1.1 Domestic / Intimate Partner Violence/ Violence against women in Greece

The international recognition of violence against women as a human rights violation has been the result of years of dedicated campaigning by women's rights activists, feminist movements and survivors of violence, and has played a very crucial role in the inclusion of this issue to the national and international political agenda. While in the 80ties and 90ties violence against women was mostly addressed (only) as a human rights violation, during the last years progress has been made in considering Violence Against Women (aka VAW) also as a type of gender-related violence, which has its roots in a long-prevailing discrimination of women, socio-economic gender inequalities and cultural prejudices on gender roles. Actually, the issue is now addressed both as a human-rights violation, as well as a form of specific gender-related violence, which has to be separated from other forms of violence that might affect both men and women.

The European Council has issued recommendations on the prevention of injury and the promotion of safety which include those related to domestic violence against women and children (Council Recommendation 2007/C 164/01).

A framework decision on the standing of victims of criminal proceedings was also adopted, which is rather important for women victims of violence seeking criminal justice, since it provides for measures ensuring that victims are treated with respect; receive information on all aspects of criminal proceedings and on their rights; and are supported by specialized services (Council Framework Decision 2001/220/JHA). The EU Directive on 'establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA' (2012/29/EU) reinsures the victims' rights.

Since 1997 the European Parliament adopted different resolutions asking the European Commission and Member States to consider violence against women as a human right violation; to introduce specific legislation to protect victims in criminal proceedings and in the family (PD A4-259/1991); to address the issue of crimes committed in the name of honor (2004/2220 (INI)); and to put in place

clear legal basis to combat all forms of violence against women, including trafficking. The elimination of gender-based violence is a priority area of the European Commission's Roadmap for equality between women and men. While the primary responsibility to combat violence against women is the responsibility of the member states, the European Commission has a strong role to play via funding support, awareness raising activities and the promotion of exchange of good practices, to name but a few of its undertakings. Gender equality constitutes a fundamental human right and basic aim of every modern democracy.

Crises always affect more severely weaker population groups, in which women constitute the majority. When gender-based discrimination is interwoven with and aggravated by other types of social discrimination (class, ethnic origin, disability, age, sexual orientation, remote residency, etc), large categories of women face multifaceted discrimination. Women that are unemployed, immigrants, young, single parents, disabled, of ethnic and religious minorities, Roma, living on islands or in mountainous areas - these are all groups of women more vulnerable not only to the effects of economic crisis, but also to male violence in all its forms.

In Greece the phenomenon of Domestic Violence (DV) has been studied over the last 30 years. Therefore, there is a large number of studies, research data and courses on academic level on DV. At the same time there are several books and epidemiology research of the phenomenon, with quantitative and qualitative research methods. Simultaneously, there are cultural surveys to study the phenomenon of DV. We use the terms domestic violence and intimate partner Violence alternatively.

Naturally, national data on DV can be obtained from different sources. The first are the administrative and criminal data sources which are collected by the police, public prosecutors, courts of first instance (criminal and civil courts), healthcare services, social service agencies, etc. Administrative data and criminal statistics are usually gathered on regular basis and are mostly comparable over time, even though the data presented might not fully reflect the real incidence of women affected, as only registered/official numbers are presented (Tsiganou, 2010).

The second relevant source is provided by population-based surveys: population based or household surveys are considered the most reliable method for obtaining information on DV and to measure the extent of violence in the general population. Two types of surveys can be distinguished: a) large-scale surveys related to broader issues (such as poverty, crime or reproductive health), which include special modules, i.e. on DV and b) dedicated surveys, which gather detailed information on specific aspects of DV, such as on causes of violence, circumstances and consequences of violence and information on perpetrators; informa-

tion which cannot be obtained from administrative or criminal data sources. Surveys are conducted by governmental bodies, like ministries or national statistical institutes, as well as by independent agencies and NGOs.

In addition, NGOs such as shelters, support services (such as lawyers' associations, legal aid services and advocacy organizations) and NGO umbrella organizations, provide qualitative information and also data on the incidence of DV, e.g. the number and nationality of women living in shelters or requiring support.

In Greece the public debate on the issue of DV seems to be energized by the action taken at international and European fora and is mainly generated within Parliament and/or government branches. The issue of DV has been introduced in the national political agenda on the occasion of passing new laws dealing with various aspects of violence, such as with rape (1984), trafficking (2002), sexual harassment in work place, as well as DV (2006).

There is no substantial difference between the data of Greece and other European countries. Essentially this means that victims of DV are mainly women and then children. Furthermore, even if women in heterosexual relationships and children are usually the victims, acts of DV could also be either against other family members, such as the husband or the male partner (Magganas, 1999: 70), the elderly (Fattah, 1996: 165) or between siblings, or developed in the terms of homosexual relationships (Johnson & Ferraro, 2000: 949). However, today the debate is about Intimate Partner Violence (IPV). Nevertheless, the research on IPV in homosexual relationships is even more difficult and therefore, the available data is very limited.

In Greece the problem of DV has been addressed rather late in comparison to the actions taken by international organizations (Artinopoulou, 2006:67) and other countries such as the USA (Chatzifotiou, 2005: 73; Magganas, 2002: 48). Until 2006, and the enactment of the Law 3500/2006, DV had not been systematically confronted through penal law. To the contrary, the empirical research of the phenomenon was initiated in the middle 1990s, while during the previous time the relevant references are attributed to non-governmental feminist organizations (Artinopoulou, 2006: 68, Panousis, 1995: 164).

The first systematical attempt to describe the characteristics and the dimensions of DV in the Greek society has been the epidemiological research on the violence against women (VAM) in the family, conducted in 2003 by the Center of Research on Equality Issues, under the scientific supervision of Professor Vasso Artinopoulou (Artinopoulou, 2006: 89). The representative sample of the survey consisted of 1200 women from all over Greece, 18 to 60 years old, who were in a relationship and lived with a male spouse/partner. According to some of the most important findings, even though some improper -rude or insulting- behav-

iors are not recognized as violence, the majority of women do not face violent behavior by their partners or husbands. Both the sense of DV and the fact that it could be expressed through different forms are well perceived. However, only 76% of the respondents held VAM as a crime, while the victims tend to characterize the phenomenon milder than the non-victims. As far as the violent incidents are concerned, in their vast majority are not connected to alcohol or drug use and they are part of a long-term abusive behavior causing feelings of self-incrimination to the victims. Before the first epidemiological research the profile and characteristics of the victims derived from statistical data collected by the General Secretariat for Gender Equality: (<http://www.isotita.gr/index.php>)

Another research on the public opinion and views on the severity of criminal penalties regarding several crimes, published in 2002, showed that most people -and mostly men- demanded more severe punishment in cases of bodily injury between spouses (Papamichael, 2002: 948). The said research regarded several crimes, namely crimes against life, such as murder and manslaughter, sexual crimes, such as rape, crimes against women and children in the terms of DV, corruption and economic crimes and crimes related to drugs.

Even though initiatives on the level of research and information campaigns had been taken in Greece, the necessity of establishing penal provisions had been stressed out by academics, while the General Secretariat for Gender Equality had taken action on the level of information of the public (Artinopoulou, 2006: 72), the legislator and the official state mechanism were relevantly inactive.

1.2 Restorative Justice in Greece

Restorative Justice (RJ) has developed in Greece during the last decade, with particular progress in the last five years. The development of RJ in Greece is based on both law and informal initiatives, but meets organizational, operational and financial obstacles that hinder the development and implementation of the RJ practices.

The introduction of provisions for the implementation of RJ measures and practices in the Greek Justice System concern the application of RJ measures through complementary or alternative procedures within the limits of the traditional Greek Justice System, - the Criminal law and the Civil and Commercial Law. These provisions were introduced as result of European directives or in an effort to improve and speed up the administration of justice, but without the further developed of the RJ philosophy. The introduction of mediation has been a very important legislative step for the Greek Justice System.

Under the Criminal Law, the introduction of penal mediation (VOM) in domestic violence cases (Law 3500/2006) came into full force in 2007 and was the result of the harmonization of Greek legislation with EU directives on the standing of victims in criminal proceedings (Council Framework Decision 2001/220/JHA), the application of mediation in criminal matters (Council of Europe, Committee of Ministers, 1999, R (99) 19), and the wider European legislation.

More recently, penal conciliation was introduced for certain felonies against property (Law 3904/2010). Furthermore, several articles of the Greek Penal Code propose the discharge of the accused from any penalty for crimes against property (Arts. 374, 375-377, 381, 382, 386-406 Penal Code), arson, explosions, etc., as long as the offender with his/her own fully restores the harms or damages caused to the victim and/or reduces the risk caused by his/her acts, within the deadlines specified by the law (e.g. up to the beginning or the end of the evidence procedure) and depending on the severity of the crime - misdemeanor or felony (e.g. before the examination in any way by the authorities in felony cases). In Civil and Commercial Law, mediation in civil and commercial matters was introduced in 2010 (Law 3898/2010). Moreover, judicial mediation was introduced in cases of private disputes (Law 4055/2012).

Especially for juvenile offenders, a range of educational measures are included in the legislation on juveniles, including conciliation between the juvenile offender and the victim in order for the offender to express apology, manage the consequences of his/her act and settle the case out of court; the community service; the attendance social and psychological programs in relevant public or private agencies or services; and other measures that have to do with the lifestyle or upbringing of a juvenile.

In all the above legal provisions, each law specifies certain preconditions in order for the parties to resort to the RJ measures or practices and other provisions regarding the procedural steps of carrying out the RJ practices, all of which concern mainly the integration of the RJ processes in the current procedural and substantive law rather than the development of the RJ principles and the essential development of guidelines for providing RJ in the interest of the victim and the offender and for improving victims' safeguards in RJ services. Only Law 3898/2010 includes provisions concerning the definition of mediator, the institutions for the training, certification and accreditation of mediators, the remuneration of the mediator, the mediation procedure in detail, and the promotion of mediation. Briefly, according to this law, the mediator must be a lawyer accredited as mediator (Art. 4c, Law 3898/2010), by a licensed institution (Art. 5a, Law 3898/2010) of training in mediation that operates as a nonprofit corporation

and under the supervision of the Ministry of Justice, Transparency and Human Rights for the certification and accreditation of mediators.

1.3 Restorative Justice (RJ) and Domestic Violence (DV)

Despite the long history of the study of DV in Greece, the study of RJ is much younger (2007) and short for the Greek data, and thus not many relevant publications exist so far. State surveys carried out in 1999 and 2006 revealed the severity of VAW cases and the level of concern of Greek society and the Greek government (Giovanoglou, 2008). Like most continental jurisdictions in Europe, Greece enacted legislation providing for restorative practices, namely victim-offender mediation (VOM). Separate juvenile delinquency laws were enacted, focusing on social support and services rather than punitive treatment of VAW offenders (Artinopoulou, 2009).

Based on the European Directive on mediation in criminal proceedings, Law 3500/2006 on “The Confrontation of Intra-Family Violence” provides mediation for DV cases. This is provided only for misdemeanors, either before or after prosecution under three conditions, i.e. that the offender has agreed: (1) not to commit any further DV, (2) to participate in a special counseling /therapy program, and (3) to undertake reparation to the victim, where possible. The Prosecutor of DV (where he/she exists) or the General Prosecutor is responsible for carrying out the mediation process.

Artinopoulou (2010b) argues that the regulation of penal mediation in the Hellenic legal tradition is seen as an innovation and a step towards the refutation of the traditional punitive system. The implementation of RJ is faced with a series of problems and contradictions. These refer mainly to a lack of a wider public dialogue on mediation and RJ, as well as the potential diffusion of roles between the public prosecutor and the mediator. In an evaluation carried out in 2008 by Giovanoglou indicated that the way in which RJ was introduced for DV cases was flawed from the start. This was attributed largely to the role of prosecutors, who are expected to act as mediators despite lack of training. Particularly in the case of DV, Giovanoglou (2008) argues that prosecutors lack independence and flexibility in carrying out their mediating role. According to Artinopoulou (2010a), there is also a lack of consistent legislative guidance. Examples of shortcomings in the implementation of RJ relate to the reporting system, the lack of coordination on the part of social services and the evaluation and follow-up strategies for assessing progress. The enforcement of penal mediation is also often hampered by offenders’ own unwillingness to co-operate.

The Law on «The Confrontation of intra-family violence» (3500/2006) regulates several issues. It covers several shortcomings such as marital rape, dating violence, and the prohibition of children's corporal punishment. It also recognizes the vulnerable situation of pregnant women, children and persons with special needs, either as victims or as witnesses of violence (Art. 6[3]). Civil consequences derive from the penal law provisions. Violence constitutes evidence of marriage breakdown, and bad exercise of children and juveniles custody.

The Law also foresees support measures for the victims. Social and psychological support services are provided to the victims by relevant agencies and organizations (Art. 21). The victim's right to be informed by the police authorities about the progress of the case in the criminal justice system is clearly mentioned. According to the Article 22, if the victim of domestic violence is in financial difficulties, the state funds for his/her legal representation.

However, the Law excludes certain forms of violence (i.e. verbal, psychological) and intervenes partially to punish only the "more serious and repulsive forms of violence" (as referred in paragraph 2 of the Explanatory Report of the Law). Furthermore, more structures of helping victims of family violence need to be created, as described in the law. Existing structures are not sufficient for meeting the needs of all the family violence victims. Although family violence law does mention supporting structures for the victims and therapy programs for the offender, no such structures have been operated so far.

VOM is a new institution and practice in the Greek criminal justice system. An interesting debate started amongst the judicial and legal circles. Symposia and conferences have been held in Athens addressing the issue of penal mediation. A circular was published from the General Prosecutor of the Supreme Court (Areios Pagos), clarifying the implementation issues arising from the application of the penal mediation to family violence cases. Furthermore, in each region of the country a prosecutor is specifically appointed for penal mediation.

Ten years after the introduction of the penal mediation in the Greek legal system, we realize that it was rather 'risky' to introduce Victim Offender Mediation (VOM) for the first time in the family violence law of the Greek criminal justice system. The appropriateness of mediation and restorative justice in gender issues, such as family violence, has been questioned even in countries with a long tradition in restorative justice and alternative dispute resolutions programs.

The compliance with european law is a sine qua non condition for harmonization of legislation in the context of the european integration. However, preparation is needed for major changes to take place and the introduction of new institutions such as penal mediation in the criminal justice system. Adopting restorative justice programs at a national level presupposes research, preparation

and information with regard to the possible changes in the criminal justice system and the society as well.

In general, there is lack of protocols and guidelines for the development and implementation of the current RJ practices in DV cases in Greece, in terms of developing genuine RJ processes and safeguarding victims in RJ services. Pilot programs were not conducted before the implementation of the current legal provisions, while no official training was offered to the practitioners appointed by the above laws.

Overall, the main reasons for the limited use of RJ practices in DV cases, is the lack of training of competent services (where a degree of mistrust in the implementation and effectiveness of RJ processes is also observed) to the purposes and practices of RJ in such cases; the lack of guidelines and training materials, the lack of appropriate structures (e.g. mediation centers) with qualified staff to carry out the procedures; the lack of (financial) resources; and the increased workload of services. Reasons which in turn are consequences of the lack of a wider dialogue on RJ in DV and its practices, which is further reflected on the absence of pilot programs before the implementation of legislative provisions.

To this point, this project regarding RJ practices in DV cases is expected to contribute in this area by, firstly, answering the question of the appropriate RJ measures in DV cases. Secondly, developing, piloting and implementing protocols and guidelines for providing RJ in DV cases. As well as the development of training materials and programmes for professionals and best practice guidance. All of which aim in providing safeguards for the victims of DV, respect the interest of the victims and the offenders, improve the skills and knowledge of professionals, and enhance multi-agency, cross-sector cooperation among RJ/ victim services and national agencies, with the ultimate aim of minimizing the risks of secondary and repeat victimization when interacting with victims. In relation to these, several research questions are still raised.

In the case of Greece, what are the needs of the victims which the victims themselves expect and identify as important if and when they engage in RJ processes? What needs do the key professionals identify as important in order to deliver victim support and RJ services to victims of DV? What obstacles do the key professionals identify as important when providing RJ services? To what extent will practitioners of DV cases in different institutions be interested in participating in workshops and training programs on RJ? To what extent will the training materials, protocols, guidelines and best practice guidance be considered by the key professionals as practicable in the different contexts, services and agencies?

A few years ago, Gavrielides and Artinopoulou (2013) conducted original comparative research on restorative justice and domestic violence between Greece

and UK and they suggested a comprehensive theoretical and practical model. A couple of years later, the author continuing the research on the issue, conducted another original qualitative research on the issue interviewing with victims and offenders of domestic violence and professionals too, who were engaged in restorative justice and domestic violence for the needs of a European Project on the topic (JUST/2013/JPEN/AG/4587).

2. Research in Greece

2.1 Interviewing victims and offenders

2.1.1 Description of the respondents

The sample of the research in Greece consists of eight (8) interviewees, five (5) women, victims of DV and three (3) men, offenders of the same crime. Two women were individual victims of DV, but the rest of our sample consisted actually of three (3) couples. The sample came out of contacts with the National Center for Social Solidarity (EKKA) and they accepted to participate in this research unofficially, since EKKA could not give us official data or access due to issues of bureaucracy and confidentiality.

Regarding the characteristics of the women participants: four (4) out of five (5) belong to the age range 30-39, and only one (1) to the range 40-49. Their nationalities are Greek and Albanian. Two (2) of the victims have graduated from primary school and three (3) from secondary school and they are mostly housewives and financially dependent from their husbands. Only one (1) victim had a full time job. All of them have been married for 10-15 years, only one (1) has been married for 30 years, and four (4) of them have children. All of them are victims of DV.

Concerning their ex partners (5), three (3) of them belong to the age range 40-49, one (1) of them is between 30-39 years old, and one (1) is older than 50 years old. They have graduated from elementary and secondary school and all of them have a job. From these ex partners, three (3) consisted the sample of our offenders' interviewees.

The crime is always Domestic Violence, which in all cases has been happening from the beginning of the relationship and continued throughout the marriage. Concerning the process, the prosecutor referred to VOM all cases, pre-trial. In the cases of offenders, the police have also informed them about the process of VOM. The form of mediation is always direct and the only participants in the mediation process are the victim and the offender. The prosecutor actually in-

investigates and proposes the VOM process to the offender or the couple and the mediators/therapists are always two (a man and a woman/ a psychologist and a social worker). All cases ended with non- agreement. Victims met with the mediators one or two times in our cases.

Case 1: V1 and O1 have been married for 10 years. V1 has a full time job and O1 has situational job as a worker in the construction bussiness. They have always had problems of violence (physical and verbal mainly) but the main problem, which triggered the violence, was the alcohol abuse of the offender. The problem of physical violence was always worse when he was drunk. The couple has no children. The worse incident was when O1 chased V1 with a gun. She asked for help from the police and she also went to a hospital where the abuse was confirmed. O1 realized and accepted the problem of alcohol and wanted to apologize. V1 accepted to proceed to mediation because when her husband was not drunk he was «a very good man». She was certain that he wouldn't come to the mediation process drunk and this would be her chance to get a peaceful divorce and in a way «to close this chapter of her life». She also wanted to make him promise - and keep this promise - that he will give her the divorce and never bother her again.

Case 2: The couple comes from Albania and they have two children (girls). From the V2's narration, domestic violence seems to be a «usual problem» in Albania and V2 has been abused during all her marriage and considered it almost «natural». O2 had a situational job and was a violent man from the beginning of their relationship. He was very jealous of her and jealousy was the main cause of her abuse. V2's main problem was the fact that O2 stopped giving her money to feed herself and the children «as punishment» and her parental family stopped supporting her also, because as she said «they were afraid of him». She also asked for a divorce and he seemed willing to give it to her. The mediation took place because one of the children was asking to see the father, so that is why V2 accepted to attend mediation. She felt safe because she knew the specialists that would handle her case and her target was to persuade him to give her money for the children. He wanted to have contact with the children but also saw mediation as a means to persuade her come back and avoid punishment for the violence.

Case 3: This couple - V3 and O3 - was one of the most difficult cases of mediation, because they have been married for almost 30 years and had 5 children, one of which was autistic and the firstborn son (28 years old) had taken the part of the father. O3 had threatened the youngest autistic son with a gun and the prosecutor ordered the father's transfer to a psychiatric hospital. After many sessions with the mother and father separately, following the offender's discharge from the hospital with no «active disorder», O3 asked for mediation because he had

«realized» his mistakes and as he said he wanted his wife «to understand hers also» and most of all, «he loved her desperately» and wanted her and his children back. V3 accepted to proceed to mediation because O3 was very persistent and she was sure that mediation would possibly be the only way «to make him understand and leave her alone». She also wanted him to explain to their firstborn son the situation and «win her son back»:

Case 4: V4 is 30 years old and she is from Albania. She is a housewife and she was a graduate of elementary school. She had been married for 12 years. She is not married anymore. From the beginning of the relationship, the offender had total control. The most serious incident was when he threaded her with a gun. During their marriage, they have always had problems of violence and the main problem of their relationship was the alcohol abuse of the offender. The kind of abuse that V4 had suffered was physical, psychological and verbal. V4 accepted to proceed to mediation because she wanted to make him understand that he must give money for the children. At this time she is staying with her children in a shelter and she feels safe enough.

Case 5: V5 is 32 years old. She has a full time job. She has been married for 10 years. V5 and the offender have no children. The form of abuse was mostly physical and psychological. The most serious incident was when V5 was pregnant and the offender had hit her so much that she had lost the baby. During their marriage, they had always been having problems, she went often to the hospital and she missed work many times. V5 accepted to proceed to mediation because she wanted «to make him understand his wrong behavior» and she believed that maybe this process could «change his violent behavior». They are not married anymore and this time V5 is staying in a shelter and the reassurance of the support of the staff made her feel safe and accept the mediation.

2.1.2 Addressing the issues

Most victims suffered from psychological, verbal and physical violence. Regarding the offenders they did not seem to exactly realize and accept the violent situation and they often seemed repentant of the general situation of their relationship with the victims. However, the process had many difficulties and adversities for us. It was very difficult to obtain permission to meet victims, so we came in contact with victims unofficially. It was necessary to convince them for once again to speak about their experience. We tried to approach them gently, so we would not re-victimize them. In the case of the offenders, there was also a careful approach, in order to get clear answers for their perceptions of the phenomenon of violence and their expectations from VOM.

2.1.2.1 Coercive Control

In our cases there was total coercive control from the side of offenders to the victims. Generally, victims suffered from physical, verbal and psychological violence. In two of the cases, offenders had an addiction problem with alcohol and one of them suffered from psychological problems. Except from one couple, the rest of the cases had also financial problems that are referred as an important factor to the DV problem. Only one of our victims had a full time job; the rest of the victims were totally financially dependent from the offenders. The most serious problems that led the victims to the decision to report the problem of domestic violence to the police are mentioned by them as follows:

- ▶ A victim had the experience of threatening with a gun «...that day I went to the police, because he had threatened to kill me in front of my children and then to kill himself. He did not care for anything. « (A. 30 years old).
- ▶ Another victim mentioned that: «I was in the sixth month of pregnancy. It was awful, it cost me too much, because when I miscarried I was on my own at home and then I began bleeding...» (M. 36 years old).
- ▶ Another one said: «From the beginning of our relationship he was violent and the first year of our relationship he broke my arm, which led me to the hospital...I thought that because we were not together for a long time,, he did not know me and my character, so I did not leave, I stayed with him...» (V.36 years old).
- ▶ One of the victims also mentioned that: «the worst incident was when he chased me carrying a gun against me, after he had hit me with the belt on my head» (A. 32 years old).
- ▶ One of the victims said that «...the most serious incident was when he threatened our child with a gun. He was actually threatening me, saying that if I left him, he would kill our son and then kill himself. It was horrible... Our son is autistic and this was a great shock for him». (B. 34 years old).

All children of our sample were witnesses of the violence. Concerning the reporting to the police, all victims went alone to the police after the mentioned above serious incidents.

2.1.2.2 Why joining VOM

As far as the VOM process is concerned, three (3) victims were informed by the Police and two (2) of them by their lawyer and the reasons for accepting to participate in the mediation process were various: two of the victims aimed at getting

financial support from the perpetrators, one of them wanted to be sure whether the offender could change, one wanted to be sure that she could be safe from the offender, and one of the victims wanted to make the offender come to him senses.

All victims discussed the possibility for their participation to VOM with a social worker and two of them with their lawyer. All of them were supported at this time by a Public Organization (EKKA) and by their lawyer and all ex partners had already accepted to participate to the process of VOM. However, the offenders' reasons of participation seem to differ from the victims'. So, offenders wanted to persuade the victims to return to their home and the relationship and stop the legal procedures. Victims were prepared before the VOM meeting directly by their social worker and psychologist and in some cases by their lawyer. Victims admitted that the whole process was very helpful for them, even if they did not reach an agreement.

2.1.2.3 Experiencing VOM and the role of the mediator

About the experience of VOM, victims said that they were scared at first and some of them even had psychosomatic symptoms. However, they all felt safe throughout the process. Additionally, they mentioned that they felt respected and understood by the mediators and that no one tried to minimize their injuries caused by the violent act. The role of mediators was very specific, tried to be neutral and they helped a lot in all cases.

There didn't seem to be a dialogue between victims and offenders during the process of mediation, because offenders were verbally aggressive and tensed and in some cases mediators tried to calm them down. Generally, mediators only intervened when offenders' behavior was inappropriate.

In the whole process, the victims discussed the matters they wanted and in some cases, even matters that were not fully discussed before with the offenders, such as the alcohol addiction of the partner.

2.1.2.4 Results of VOM

From the side of the offenders it is obvious that there are some differences in their perceptions and motivations than the victims'. So, two (2) of the offenders didn't take over responsibility for the DV and blamed the victims and three (3) realized their responsibility of their actions and behaviors. In all cases, victims and offenders did not reach an agreement, neither during the VOM procedure, nor

after VOM. Generally, offenders showed a kind of remorse and they promised to change their behavior (again).

Regarding the follow up procedure there was a phone call after approximately 2-3 months. Victims said that VOM didn't play an important role in the situation of violence, but this was mainly because when VOM started they weren't living with their husbands anymore. IPV has already stopped before VOM, because the victims had not been living together with the offenders anymore.

2.1.3 Discussion on the interviews

Our findings have shown the perspective of interviewees about VOM, its usefulness and the process. In general, the role of VOM in the cases of DV is not absolutely clear, either to the victims or the offenders, but what is clear from our results is that victims and offenders have different motives for using VOM.

From the side of the victims, they are involved in the mediation, depending on the information they get and in order to "earn" something from this process and not because they believe that mediation will stop the violence. Many times victims are scared because they don't trust the offender. So, there seems to be an initial distrust to the process, and they use it as another means of trying to feel safer and get a kind of "commitment" from the offender that he will stop his abusive behavior and will be consistent to his word this time.

In DV cases where the victim's safety is at stake and the victim is alternatively willing to use the court, some believe the court can be the only authority to guarantee that the abuser is held accountable for his misdeeds.

Unfortunately, the victims' safety is at stake, during the mediation process. It takes months before the couple or the offender start the mediation meetings with the psychologists, due to a long waiting list. Of course, the offender in DV cases against women "has given his word" that he will not commit any act of violence in the future. But, in such cases, considering the cycle of violence, the offender has given his word many times to the victim that he will not beat her up again. How strong is the fear of the law's threat? Who can guarantee that he will be able to keep his "word" and not commit the same crime again? Abused victims are at the greatest risk of physical violence when they leave their spouses. If the abuser and the victim meet for a mediation session, then the "conference may allow a batterer access to a spouse who has successfully evaded contact since the separation."

Victims seem to use the mediators as "witnesses", hoping that their partner will be consistent to any commitment that the mediators will be able to draw from him. Even if they feel scared about the reactions of their ex partners, the victims participate in this process in order to convince the offenders to cooperate.

When children are involved, victims want to secure themselves and their children financially. Therefore, in our cases of interviewees, the reconnection with their partners and the end of violence was never an expectation.

The offenders' motives, though, on the other hand, seem to differ since they participated to the process because they wanted their spouses and their children back and they also wanted to stop the legal procedures. In front of the mediators, the offenders seem to be less violent and aggressive and they tend to "acknowledge" their mistake, but in no case they feel that they are the only one to blame for the abusive behavior. However, both sides, in our cases, respect the mediation procedure and the mediators and their experience of the process is positive.

A. Allow victims to decide whether to mediate

Due to the issues of unfairness that can arise when a victim of domestic violence undergoes mediation and the disadvantages that she may suffer as a result of her inability to advocate for herself, many contend that such victims must request mediation; otherwise, the mediation should not be allowed to go forward. Victims are obviously most familiar with their own situations; thus, they should be the ones to decide the form of the decision making process.

Victims should be asked first by the prosecutor and mediation should never take place in case a victim denies going through it. This is something that is implemented by the Greek authorities. It should also be clarified that mediation needs both parties (the victim and the perpetrator) and it cannot be implemented only in the case of one person.

There are various factors that should be considered, such as the severity of the abuse, possibility of immediate danger, likely behavior of the abuser, and the feasibility of the victim being represented by an attorney. While critics (Stubbs 2002, Acorn 2004) may argue that mediation is never appropriate for cases involving domestic violence, the more common approach is to assess power issues on a case-by-case basis paying particular attention to: duration, severity, frequency, onset of violent incidents, abuse of alcohol or drugs, psychiatric disorder, and other family dysfunction. The effectiveness of mediation depends also upon the extent of the violence. The Prosecutor of Domestic Violence always assesses the cases and the proposal of mediation to the couple is in his/her discretion.

Furthermore, the motives of the perpetrator should be carefully examined. Since the law gives the possibility to the prosecutor to drop the case, does not press any charges and withdraw the case from the records, the criminal procedure is stopped for three years. The perpetrators' interviews have shown that this arrangement of the law is very convenient for them and it works positively regarding their choice to participate in this program. So, mediation could be used from

the perpetrators in order to save themselves from criminal charges. That is why it would be suitable to arrange for a program for the perpetrator first, such as programs of learning how to control the anger or psychotherapy, and then arrange for mediation. Also, since domestic violence is undoubtedly a crime, any rehabilitation program should be dissociated by some kinds of “punishment” from the law.

B. Training mediators and screening couples for abuse

Many advocates of alternative dispute resolution propose that proper screening would create an effective ground to mediate cases involving domestic abuse. Before a prosecutor sends a couple to mediation, for misdemeanors' cases of domestic violence, he or she should be sure that the mediator understands the components of domestic violence and is capable and fully trained of handling the exact cases of violence. Mediators must recognize that victims are typically fearful of retribution by their battering spouses; thus, victims may not fully inform mediators of their exact situation or dodge certain questions asked of them. The fact that there are psychologists and social workers handling mediation, who are very experienced in cases of couples, is actually a very positive element to the mediation process.

Although many people recognize the need for proper screening for domestic violence, there is no consensus as to the qualifications of mediators who make such vital determinations in these cases. It seems evident that mediators cannot gain the skills they need to carefully assess each potentially abusive relationship by relying on their own experience. Due to the complexity of the cases at hand, mediators must receive «cross-disciplinary training» in order to gain insight into the legal aspect of such cases and the psychological underpinnings of the parties.

C. Judges, psychologists, and mediators should collaborate and recommend a proper course of conduct to the victim

It must be pointed out that mediators are not psychotherapists, judges or prosecutors, but they should have multi-disciplinary knowledge and training: they should have a very good knowledge of the law, of psychology and mediation tools. Mediation is a multi-disciplinary process, but at the same time is also “something else”, “something more”. Mediators should be trained specifically as such, as an addition to their discipline, specially skilled and educated.

Screening problems and lack of mediator and judicial training in domestic violence cases are some of the major flaws with the current state of mediation of abusive relationships. There should be an amalgamation of many of the recommended solutions to this divisive debate. Family court judges understand the law;

psychologists understand the mental underpinnings of domestic violence; and mediators understand how to facilitate a compromise amongst two willing parties during a mediation session. If a judge, psychologist, and mediator cooperate whether mediation should be pursued, then all aspects of the multifaceted abuse can be taken into account.

Moreover, mediation provides former spouses with an opportunity to resolve their disputes amicably and tailor compromises to their specific needs. Particularly in cases where parents share custody of the children, their continuing relationship will forever benefit from its non-adversarial dissolution.

D. Victims should be provided a greater bargaining power, especially when the offender has the means to hire a lawyer, while the victim does not have the possibility due to financial difficulties. In cases of victims of domestic violence, regardless of the persons' assets, and especially when the person does not have a steady income, there should be free judicial representation for them.

E. Redefining of the legal framework to fix the inequalities between victims and offenders

The law needs improvement which should be followed by new services of mediation offered by more organizations of the country, all over the territory, and adequately staffed. There should be also a new cooperation framework between the Prosecutors and the mediation agencies. In any case, an integrated theory needs to be developed, a detailed examination and designing of interventions, based on multidisciplinary and multi-agency approach with common, integrated intervention protocols and the special training of criminal justice professionals in psychosocial matters and the psychosocial professionals in criminal justice cases.

F. The creation of family courts in Greece

Unfortunately, the lack of family courts in our country has become a serious problem for victims of domestic violence. The family courts are superior courts, whose goal is to provide the best possible services for children, families and family members, through effective remedies and non-court proceedings, high quality and timely judgments while respecting the needs of families who are separated. Therefore, family courts are competent to hear cases of domestic violence.

The family courts and their specially trained judges in violent relationships have an increased awareness in domestic violence or Intimate Partner Violence cases.

It was rather 'risky' to introduce Victim Offender Mediation (VOM) for the first time in the family violence law of the Greek criminal justice system. The ap-

propriateness of mediation and restorative justice in gender issues, such as family violence, has been questioned even in countries with a long tradition in restorative justice and alternative dispute resolutions programs.

2.2 Professionals' focus group

2.2.1 Attendance

Our focus group was consisted of five persons; an ex prosecutor of domestic violence in Athens, a police officer, a psychologist and a social worker, who both participate as professionals in the couples' mediation in cases of domestic violence, and a lawyer-mediator. They are all experienced in domestic violence situations as mediators and counselors, while the police officer has an important experience in domestic violence situations during his service, as he had to intervene in such cases many times. Three of our participants were females from 30-45 years old and two were men from 30-55 years old.

The prosecutor of domestic violence has been a prosecutor since 1999 and a prosecutor of domestic violence for one and a half year. The police officer has been working on the field, in a police car, for 18 years. Due to a very serious injury, he has been an operator to the central police offices, for the last two years, where he is responsible for sending the police cars to the incidents after the calls.

The psychologist and the social worker work in the National Center for Social Solidarity (aka EKKKA) who is the national Agency which implements the Penal Mediation Programme (as Law 3500/2006 determines). They both participate in the Programme in Athens. The psychologist has an experience of 18 years, and the social worker of 10 years and they have been participating to the Penal Mediation Programme from its beginning that is in 2008. Finally the lawyer-mediator, has been a lawyer since 2009 and a mediator since 2013.

All of them have been working in Athens, except of the mediator who is working in the island of Samos.

The participants of the focus group were informed about the project in general. They were also informed about the results of the interviews with the victims and the offenders, who have participated in the mediation procedure.

2.2.2 Summary of the discussion

Following a discussion on the results, it was not a surprise to them that victims

and offenders had completely different reasons of participating in this process. As they all agreed, it is something that they have also realized during their careers. It is important to mention that some important issues about mediation were clarified between the professionals and it was interesting to realize that they all shared the certainty that mediation works, even if the law needs improvement.

What was also pointed out is that there is a very serious problem in the provinces of Greece and that everything that was discussed was focused in Athens. For example, the mediator from Samos was very interested in the results of our interviews because there is a serious problem in the islands. So, in Samos the therapeutic programme is proposed only to the perpetrator (exactly as the law defines) and the victim is only asked from a psychologist usually to give some information about the incident. So, mediation is not actually a choice for the couples.

The police officer's opinion about domestic violence as a crime and a social phenomenon is really worth mentioned. He claims that domestic violence in Greece has been increased over the last eight years and that the perpetrators are mainly immigrants (Romanians, Albanians and Russians). His experience over the years has shown that Greek women do not call themselves to the police stations during a domestic violence situation, but mainly the neighbors are the ones who call the police to report the incident. On the contrary, immigrant women most of the times call themselves. In his opinion, the reason is probably the fact that "Greek women are ashamed for what is happening to them and they want to protect their home and family and not to destroy it".

He has not arrested most of the perpetrators, because they are actually "sick people, who need help and not detention" and that they are trying to "talk to them to bring them to their senses." Sometimes, they take the perpetrators to the police station to help them calm down. In serious incidents and obvious injuries of the women, they arrest the perpetrators, for example: "if the woman is lying down on the floor in blood". He stresses out the importance of social services and psychologists in such cases, suggesting that there should be this kind of professionals to all the police stations, because sometimes he and his colleagues feel that they have to "be psychologists also" in order to effectively assist.

The police officer's contribution to our focus group was really important in order to get an idea of the representations, opinions and beliefs of a very important professional cast, who intervene directly and in the front line as far as the domestic violence phenomenon is concerned.

What is also interesting is the fact that police officers seem to act as "mediators" in cases of domestic violence. They talk to the perpetrators, they try to calm them down, and they even remove them from the scene sometimes, in order to help the whole family, as they see it.

Our participants in the focus group were experienced in cases of domestic violence and they all agreed that it is a social phenomenon and a serious crime that has flourished especially the last 5-6 years. They said that there is indeed an increase especially between immigrant populations, but also between Greeks. It seems to them that the cases of domestic violence have also become more severe and the difficulties to assist these women have become more due to the economic crisis. Yet, they all agreed that this law, even with its flaws, is a great acquisition for Greece and for the Greek criminal justice system and the efforts of all the professionals involved are focused on its more effective implementation.

Many important issues came out from the discussion: the role of the prosecutor, the Mediation Programme of EKKA and the professionals who deal with it, the cooperation between EKKA and the Prosecutor's office and the actual interpretation of the law and the term of "mediation", as it is mentioned in the law's article.

It appears that there is a dysfunction as far as the implementation of the law is concerned regarding mediation. Once more the lack of personnel in the various Organizations was stressed out as a main factor for the correct implementation of the law. More specifically and even if the law is clear as far as the prosecutor's role is concerned, mentioning that the prosecutor "investigates the possibility for mediation", the prosecutor of the focus group pointed out that it is impossible to do it herself for so many cases of domestic violence, so she actually forwards the order with the whole file to the local police stations, they investigate the possibility for mediation and when the file is completed, it returns to the prosecutor's office to proceed with it. Our prosecutor, that she mentioned has a very good cooperation with the police stations and she is convinced that they do the best they can.

What is also worth mentioning is that the two psychosocial professionals agreed that the cases that reach their Organization for mediation are not very severe cases. The prosecutor stressed out the Prosecutors' discretion as to whether they will propose mediation to a couple, always assessing the severity and the duration of violence. In extremely violent situations, the Prosecutor does not refer the cases for mediation. So, it makes sense for the two psychosocial professionals who work with the couples in the mediation programme, why the cases that reach to them are not so severe cases of domestic violence. Yet, the prosecutor clarified that even with some rather serious cases, such as cases of victims who are accommodated in shelters, they propose mediation as a final effort for the couples' reconciliation and agreement regarding their children, because the professionals themselves feel that these women are protected in the shelter. Of course, the most important condition is the woman's agreement.

Another concern is the waiting list of couples who are interested in and referred from the Prosecutor's office for mediation. Both psychosocial professionals

stressed out the fact that the personnel is not adequate to perform mediation to all these couples, so the waiting list reached to one and a half year! The prosecutor realized that she has never asked herself for how long the couples have to wait, but on the other hand, this is not her responsibility, as she said. So, when couples reach the organization for mediation, most of the times, they have either taken a divorce or they have generally found ways to cope with the problem, as the professionals mentioned. What is still a major concern that was not made clear in the whole process of the focus group is what happens to the files of these couples, who finally do not participate to a mediation programme, but at the same time domestic violence has stopped. The prosecutor said that sometimes the victims change their first testimony, trying to minimize the facts, in order to stop the criminal procedures. What seems to be clear to everyone is that since a person is accused of domestic violence and the time limit of the three years has not ended and even if the couple has taken a divorce, since domestic violence is a crime ex-officio, the person has to be referred to trial.

Another important issue is the protection of the victims in the whole process. Besides restriction orders and the possibility to accommodate a victim to a shelter, there are no other measures to protect the victims. All the participants agreed that there are no specific measures to protect the victims, either during the process of the mediation or after it. "The only protection we can give them, besides the shelters, is that we do not send couples for mediation when the violence is too serious", said the prosecutor. The mediator suggested that "there should be separate meetings with the victims and perpetrators and not with both of them at first. The perpetrator should attend a therapeutic - counseling programme as the law says, but at the same time, the victims should receive separate treatment and therapy"

They also all agreed that victims and offenders in mediation participate for different reasons each and that this is a problem during the process, but even then the psychosocial professionals (social worker and psychologist) agreed that mediation/ therapy helps in the end, most of the times, both victims and offenders. So, a large percentage of the offenders come to mediation in order to avoid Court and punishment. The victims' purpose is to punish the offender and some others aim at changing the offender, believing that "if I did not make it to change him or persuade him to change, a professional will surely do", as the social worker characteristically repeated the words of one of the victims. Psychosocial professionals in EKKKA were also clear that what they do is not actually "mediation", but therapy and counseling. That is why they do not see themselves as the continuity of the public prosecutor's office, because they see themselves as therapists. "We're not the continuity of the public prosecutor's Office. We tell them that, from the first

time they come here. They wait for us to be the continuity of the prosecutor". "We tell them that violence is not allowed during this process and that the process will stop in case the victim informs us that there has been an incident of violence between them and then inform the Prosecutor about it...about the ending of the cooperation, not the violence incident. This has to be investigated by the Prosecutor"

All of the members of the focus group agreed that the law and the mediation are beneficial. Mediation "is also trying to prevent, in some cases at least, that is, the prevent from arriving to court cases that can be restored with a right program; that the family's relations can be restored"

The professionals pointed out the lack of a national registry to cases of domestic violence. Neither of them can track down the case after the mediation process has stopped, not even the prosecutor. The Prosecutor is aware only of the cases that went to court. There is not even follow up for the cases.

Neither of the professionals who participated in the focus group, besides the lawyer-mediator, has received any training about mediation. The Prosecutor of Domestic Violence has not even received any training in domestic violence either. "I have only studied the law and I am reading anything that is being published either on the Internet or in law journals, I have attended some conferences, I have studied the findings of researches that some of my colleagues have done..."

As a major problem, as it was pointed out from the mediator - and they all agreed - is the incomplete and sometimes incorrect information that both parties have of the benefits of mediation, so "both victim and perpetrator do not have the chance to work out what is really happening in their relationship". They use mediation instead either as a means of punishment or to avoid criminal charges.

What is also important is that they all agree that mediation has many advantages, such as the handling of domestic violence with confidentiality and privateness without sending couples to court. "Victims need the Organizations' empathy to feel secure and the sense that their problem is being heard". Mediation works out for the perpetrators also in order to realize the real dimensions of their acts and the effect that these acts have on the victim.

Our group focused also on the importance of the guide. They all agreed that this guide should include all the necessary information about domestic violence and mediation process, pointing out the elements of trust and free will, so that they are able to choose based on all the facts, if they really want to proceed with mediation. The social worker suggested that it should also include all the important rights of the women based on the laws. "Battered women should have all the necessary information in order to be able to leave the abusive relationship safely. For example, they should know that they have to denounce the incident to the po-

lice station the soonest possible, especially when they take their kids with them, because the kids' father could easily press charges against them for child's abduction and she could be in serious trouble. When women do not know their rights, they get re-victimized again and again very easily”.

Our criminal justice professionals also pointed out the fact that mediation works for the decongestion of the courts and cases could be more easily and quickly solved.

2.3 Summing up research in Greece

There seems to be a general consensus as far as the perceptions of the professionals who work in the field is concerned, regarding the implementation of VOM in Greece. What is important to point out is that they all agree concerning the impact and the usefulness of the law for the confrontation of domestic violence, as it works as their original «tool» and it gives them the framework and the general instructions concerning their work with victims of domestic violence.

As already mentioned, misdemeanors of domestic violence are the only cases that are referred for the counseling programme of EKKA from the Prosecutor, who is actually the first who meets with victims and offenders and evaluates the cases. But misdemeanors vary as far as the kind and the seriousness of violence is concerned and it is obvious that another main evaluative criterion for referring the cases is the Prosecutor's discretion. So, there maybe cases that seem to be rather serious (as the ones mentioned in our research), but the Prosecutor, following his/her evaluation and screening of each case, is the one who takes the final decision whether a case should be referred for further mediation/counseling or not.

Furthermore, what seems to be insufficient between Organizations and professionals who actually handle the same cases and situations is the communication between them. From the discussion of the focus group it came to the surface the lack of contact and information between the professionals, which is a result of the workload and the lack of personnel who actually struggles to handle numerous of cases, as the professionals argued. The fact that there is not a consistent follow up of the cases comes to strengthen this gap.

What should be pointed out, though, is that all the professionals who participated in our focus group found it extremely important that they met each other. For all of them, it was the first time that they sat on the same table with their colleagues from other fields, disciplines and Organizations, but who all have the same actual target, which is the competent assistance of the victims of domestic violence.

3. The European scene: Restorative justice and intimate partner violence in six European countries

Europe has no one-dimensional perspective either in restorative justice or the domestic violence issue. There are differences in the legislation, and in the policies adopted for the confrontation of domestic violence. Restorative Justice is focused in the victim offender mediation and, except in the case of UK, it is legally provided. Comparativeness in European legislation and in implementing restorative justice in domestic violence cases is not an easy task. That is the reason why we address seven questions to describe the situation in seven member states (Greece included). The following tables elaborated by the author are based on the facts sheets of each country as presented in the European Conference on Restorative Justice and Domestic Violence (Brussels, January 25, 2016).

3.1 RJ inside/outside the Criminal Justice System

<i>Country</i>	<i>Fact sheet</i>
<i>Greece</i>	The victim-offender mediation and conferencing (counseling) within the criminal justice system and its outcome might have an impact on the offenders' sentencing.
<i>England-Wales</i>	RJ is external to the criminal justice system. Outcomes of RJ processes do not officially influence criminal matters.
<i>The Netherlands</i>	Victim-offender mediation and conferencing are used within and outside the criminal justice system. Its outcome can have an impact on sentencing and consideration of charges.
<i>Denmark</i>	Victim-offender mediation is additional to criminal procedures but can have an impact on sentencing.
<i>Finland</i>	Victim-offender mediation is additional to and outside the criminal justice system. Its outcome can have an impact on sentencing and consideration of charges.
<i>Germany</i>	Victim offender mediation including IPV cases is mostly used inside the criminal justice system
<i>Austria</i>	Victim-offender mediation is inside the criminal justice system (as a diversionary measure). Since 1992 also used in IPV cases.

The first key question explores where restorative justice is cited in relation to

the criminal justice system and more concretely if restorative justice is linked and how to the criminal proceedings. The European picture reflects the differences between the continental and the common law legal systems. In the continental systems, restorative justice is placed in and in the borders of the criminal justice systems, though UK following the Anglo-Saxon tradition places restorative justice out of the legal system.

3.2 Laws and regulations

Country	Factsheet
<i>Greece</i>	Law on victim-offender mediation since 2006 (Law 3500/2006 on <i>Confronting domestic violence and other provisions</i> , Article 11 on <i>Penal Mediation</i>)
<i>England-Wales</i>	Crime and Court Act 2013 – RJ can be initiated by courts post-conviction/pre-sentence. Ministry of Justice 2014 guidance in relation to section 1ZA (6) of Powers of the Criminal Courts (Sentencing) Act 2000- enabled a series of pilot schemes to deliver pre-sentence RJ.
<i>The Netherlands</i>	Law on victim-offender mediation since 2011 (art. 51h Criminal Procedural Code), stating that the office of the public prosecutor arranges that the police will inform both victim and offender in an as early stage as possible about mediation
<i>Denmark</i>	Law on victim-offender mediation since 2010 (LOV nr 467 of 12/06/2009).
<i>Finland</i>	The Act on Mediation in Criminal and Certain Civil Cases since 2006 (1015/2005).
<i>Germany</i>	Criminal Codes Art. 46a; Code of Criminal Procedures, Art. 153a.
<i>Austria</i>	Code of Criminal Proceedings, Art. 198.

The second issue explores if there is a legal framework on restorative justice and mediation. All European countries of the sample have some kind of regulation of mediation, provided either by law or by guidelines and regulation.

3.3 Special organization in place

Country	Factsheet
<i>Greece</i>	Victim-offender mediation is being carried out by the National Center of Social Solidarity (aka EKKA), a national organization that accepts referrals from the Prosecutor of Domestic Violence.
<i>England-Wales</i>	There is no state-run organization of practitioners. RJ is provided by a range of community based service providers, and in some instances, internally by criminal justice agencies.
<i>The Netherlands</i>	Different organisations, such as Victim in Focus (organizing victim offender conversations outside the criminal justice system), Eigen Kracht Centrale (conferencing), mediation bureaus in the court (victim-offender mediation within the criminal justice system).
<i>Denmark</i>	Victim-offender mediation comes under the National Police.
<i>Finland</i>	Victim -offender mediation is carried out by government funded local mediation offices.
<i>Germany</i>	Non governmental organisations (e.g. Waage Hannover e.V.)
<i>Austria</i>	<i>Neustart</i> is the only nation-wide provider of judicial services, financed by the Ministry of Justice.

The third key question is “how and by whom restorative justice and mediation is provided” and explores the ways of organizing restorative justice (public authorities, volunteers, NGOs, etc.). We found that, even if restorative justice is regulated in the countries of our sample, there are different organizations that deliver restorative justice services in each country. To explain this kind of diversity we may hypothesize that restorative justice is still a new - exploratory - field of criminal justice policy and the organizations try to find their identity on how the philosophy of restorative justice is to be implemented in order to involve all the interested parts of the violation, the offender, the victim and the community. Another possible explanation is that restorative justice due its vibrant, dynamic and transformative character has to be adjusted properly in different settings, which is why there is no uniformity of the organizations in different states. Restorative justice meets the victims’ and offenders’ needs; and the organizations have to be flexible and adjusted in certain contexts. In other words, this lack of cohesion on

how restorative justice is delivered maybe has an added value for doing justice and bringing together the victim, the offender and the community.

3.4 Main referrers

Country	Factsheet
<i>Greece</i>	Referrals (to EKKA) by the Prosecutor's office only.
<i>England-Wales</i>	Victim community support services, police, prisons, probation services, courts, youth offending agencies.
<i>The Netherlands</i>	Police, victim support, lawyers, office of the public prosecutor, youth care.
<i>Denmark</i>	Referrals by the police.
<i>Finland</i>	Prosecutors and police officers are the only authorities able to refer IPV cases to VOM.
<i>Germany</i>	Referrals by Public Prosecutor's Department and Court.
<i>Austria</i>	Referrals by public prosecutors and court.

Police and public prosecutors are the main agencies of referrals to restorative justice. They have the powers and the authority, provided by law, to decide if a case is appropriate to restorative solution. However, UK has a wider spectrum of the main referrers extending to the victims support agencies, prisons and youth offending agencies. UK has a long tradition in restorative justice practices comparing to other European countries, which is why the referrers come from communities and the criminal justice system.

3.5 Professionals/lay persons

Country	Factsheet
<i>Greece</i>	Mediators are professionals, social workers and psychologists, trained as family therapists and counselors.
<i>England-Wales</i>	There are no widely accepted professional standards for RJ practitioners in England and Wales.
<i>The Netherlands</i>	Professionals.
<i>Denmark</i>	Mediators are lay persons employed by the National Police.
<i>Finland</i>	Mediators are trained lay person with various professional backgrounds.
<i>Germany</i>	Mediators are professionals
<i>Austria</i>	Mediators are professionals, employed by <i>Neustart</i> .

Who implements the mediation and the restorative justice is the fifth key question in our comparative research. Professional mediators or trained volunteers do the mediation in the European countries that have continental law systems and different practitioners in the UK, who are experienced in restorative justice. So, standards and criteria of implementing restorative justice have to be further addressed in order to meet the victims' needs and adjusted to special types of victimization.

3.6 Training, specific for IPV

<i>Country</i>	<i>Factsheet</i>
<i>Greece</i>	Trained counselors and family therapists, especially in cases of domestic violence.
<i>England-Wales</i>	There is a lack of widely accepted training standards and procedures in general and training in regards to RJ and IPV in particular is rare.
<i>The Netherlands</i>	Not much outside of the general mediation education. Co-mediation and experience required.
<i>Denmark</i>	One week's basic training. No further training for cases of intimate partner violence.
<i>Finland</i>	Lay persons get a special training for mediation of domestic violence focusing on phenomena of IPV and Restorative Justice process (including lectures, study groups, practice and assignments altogether 135 hours).
<i>Germany</i>	Special training for mediators working with IPV cases are 2 to 3 workshops with 2-3 days each; theoretical instructions and practical issues.
<i>Austria</i>	Obligatory internal curriculum; 212 units of theoretical instructions and practical experience from 36 VOM sessions.

In cases of domestic violence there is a special training of the mediators and restorative justice practitioners in Germany, Austria, Finland and Greece. UK and the Netherlands have no special training programs for IPV, but other safeguards are implemented, as the co-mediation and the guidelines for handling such cases. The European Guide on Restorative Justice and Domestic Violence, produced by the European project (JUST/2013/JPEN/AG/4587) bridged that

gap, providing the standards of how restorative justice practitioners guarantee the victims' rights within the restorative procedures.

3.7 Number of cases per year

<i>Country</i>	<i>Factsheet</i>
<i>Greece</i>	In 2014, EKKA handled 31 cases in Athens and 82 in Thessaloniki.
<i>England-Wales</i>	It is unknown how many IPV cases are engaged by RJ practitioners, but it is likely to be very few.
<i>The Netherlands</i>	Estimations lay around 1000 mediations in penal cases in the whole country, but there are no specific figures for IPV mediations.
<i>Denmark</i>	About 50 cases.
<i>Finland</i>	According to the 2014 statistics, 1829 criminal IPV offenses were referred to VOM.
<i>Germany</i>	About 1000 cases per year in Lower Saxony (Lower Saxony has approx. 10% of the population of Germany).
<i>Austria</i>	About 1,250 (about 20% of all VOM cases).

The last question explores the number of IPV cases that handled through restorative justice in the seven European countries of the sample. We found that even if we are aware of the number of cases referred to restorative justice and mediation, we have no clear picture of the finalized cases and their outcome. Further research and follow up evaluation needed in national and European context to explore the results and the assessment of mediation and restorative justice in IPV cases.

4. Challenges and recommendations for future research in domestic violence and restorative justice

Implementing restorative justice in domestic violence cases is a complex issue. There are many internal theoretical and methodological complications in understanding either restorative justice or domestic violence that make difficult any links and interrelations between the two of them. The different ideologies and perspectives in explaining domestic violence phenomenon, and the 'resist-

ances' of the traditional criminal justice systems at the same time may leave the victims of violence in silence and suffering. The reassurance and the protection of victims' rights realised through the implementation of the European Directive 2012/29/EU and its adoption by the member states. And this is per se the real challenge for the European criminal justice systems. Concerning the implementation of restorative justice in domestic violence cases, certain recommendations for further research and guidelines suggested, align with the findings of a European research on victims rights and the EU Directive (Artinopoulou & Michael 2014):

- ▶ A balanced approach regarding the rights of victims and offenders is an essential element for the proper functioning of the criminal justice system. A victim-led criminal justice system is a very promising development, but it does not exclude the respect of the rights of the offenders.
- ▶ The prevention of secondary victimization in the victims of IPV must be a key issue for restorative justice practitioners.
- ▶ Educational materials, guides, protocols, and brochures for professionals and victims, which will describe the principles and benefits of RJ, ways of good and safe application, good practices and ways of implementing the Victims' Directive and RJ focused on the victim, presenting evidence of the efficiency of RJ processes (surveys, real stories, experiences documentation), need to be produced.
- ▶ More training seminars and awareness raising of police, prosecutors, judges and other professionals who staff the existing bodies currently responsible for implementing RJ measures, need to be carried out, aiming to better familiarize them with the principles, techniques, good practices and methodology of RJ. The practitioners should be trained and sensitized on the rights of victims and RJ processes.
- ▶ Supervision programmes for professionals who come into contact with victims, but also apply RJ practices, should be established.
- ▶ The organization of national programmes in collaboration with relevant NGOs, state institutions, academia and other scientific agencies could be beneficial in order to implement RJ practices in all areas of society (community, schools, workplaces, justice system, academic and scientific community) and raise awareness of citizens and stakeholders.
- ▶ Mediation should be promoted as an immediate alternative for reconciliation and conflict resolution, while RJ services should be expanded beyond the court system, to other social services, in order to decongest the CJS and the implementation of additional RJ practices.
- ▶ Efficient assessment and preparation for offenders and victims should be

provided by experts trained in restorative practices as well as psychologists and social workers. Complete and impartial information should be given to victims and offenders about the processes before taking part in RJ.

5. Conclusions

In this chapter we explored the issue of implementing restorative justice in domestic violence cases. After a thorough review of restorative justice and domestic violence in Greece, the findings of an original qualitative research and key issues for the victims and offenders of DV who participated in restorative justice process were addressed. Beyond this, the professionals shared their views and worries about restorative justice appropriateness in DV cases, during a focus group discussion. On a European level, seven key questions were explored in seven European countries trying to identify how restorative justice is provided, delivered and implemented in DV cases. The diversity of practices in mediation and restorative justice reflects the different provisions and frameworks of handling such cases and regulating restorative justice through Europe. Overall, the main goals are the protection of victims' rights balanced with the offenders' rights in a fair and effective procedure, that lead to stop the victimization and the reintegration of the offender. Both aims are difficult, but not unachievable.

Bibliography

- Acorn, A. (2004). *Compulsory compassion. A critique of restorative justice*, UBC Press, Vancouver BC.
- Artinopoulou, V. (2006). *Domestic violence against women*, Nomiki Vivliothiki, Athens.
- Artinopoulou, V. (2009). «Victim-offender mediation in family violence case. The Greek experience», *Criminology and European crime policy. Essays in honour of Aglaia Tsitsoura, Sakkoulas*, Athens, σελ. 369-380.
- Artinopoulou, V. (2010a). «Restorative justice and gender. The case of domestic violence», *στο: Essays in honour of C.D. Spinellis, A.N. Sakkoulas*, Athens, Komotini, σελ. 545- 558.
- Artinopoulou, V. (2010b). *Restorative Justice: The challenge of the contemporary criminal justice systems*, Nomiki Vivliothiki, Athens.

- Artinopoulou, V. & Michael, I. (2014). «Empowering restorative justice in Greece. One step forward for victims», στο: *A victim led criminal justice system: Addressing the paradox*, Gavrielides, Th. (εκδ.), Independent Academic Research Studies, London, σελ. 143-164.
- Chatzifotiou, S. (2005). *Domestic violence against women and children. Ascertainment's and challenges for the social work*, Tziolas, Thessaloniki.
- CoE/Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679th meeting of the Ministers' Deputies).
- Council of the EU, Council Framework, Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA) No longer in force, Date of end of validity: 15.11.2012; Replaced by 32012L0029.
- ECOSOC/The Economic and Social Council, Resolution 2002/12, Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters.
- European Parliament and Council of the EU, Directive 2011/99/EU of 13 December 2011 on the European protection order.
- European Parliament and Council of the EU, Directive 2012/29/EU of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JH.
- Fattah, F.A.El. (1996). Symptoms of depression of parental acceptance and control. Paper presented at symposium of PARTheory, Zafzig University/Egypt.
- Gavrielides, Th. & Artinopoulou, V. (2013). «Restorative justice and violence against women. Comparing Greece and the United Kingdom», *Asian Criminology* 8, σελ. 25-40.
- Giovanoglou, S. (2008). «Prosecutors as mediators in domestic violence cases: the Greek legislator's choice». Paper presented at 5th conference of the European Forum for Restorative Justice, 17-19 April 2008, Verona/Italy.
- Johnson, P.M. & Ferraro, J.K. (2000). «Research on domestic violence in the 1990s: Making distinctions», *Journal of Marriage and the Family* 62 (4), σελ. 948-963.
- Magganas, A. (1999). *Criminological and penal law matters*, Nomiki Vivliothiki, Athens.
- Magganas, A. & Karatza, L. (2002). *European Conventions on Human Rights. Decisions and practices of the European Court*, Nomiki Vivliothiki, Athens.
- Panousis, J. (1995). *The message in criminology*, A.N. Sakkoulas, Athens, Komotini.
- Stubbs, J. (2002). «Domestic violence and women's safety. Feminist challenges to restorative justice», στο: *Restorative justice and family violence*, Strang, H. &

- Braithwaite, J. (εκδ.), CUP, Cambridge, σελ. 42-61.
- Tsigganou, I. κ.ά. (εκδ.) (2010). Migration and criminality. Myths and reality, National Centre of Social Research/EKKE, Athens.
- UN, Department of Economic and Social Affairs, Division for the Advancement of Women (2010). ST/ESA/329, Handbook for legislation on violence against women, United Nations, New York.
- UNODC/United Nations Office on Drugs and Crime (2006). Handbook on Restorative Justice Programmes. United Nations, New York.

Η συμβολή του θύματος στην απόδοση ποινικής ευθύνης και την ηθική δικαίωση: Αναζητώντας προφανείς ισορροπίες

BIKY ΒΛΑΧΟΥ

*Επίκουρη Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρηθούν να σκιαγραφηθούν τα κύρια σημεία της συμβολής του θύματος στις επιμέρους φάσεις της ποινικής διαδικασίας, με στόχο την απόδοση της ποινικής ευθύνης στον δράστη και παράλληλα θα υπογραμμισθεί το συχνά παρατηρούμενο χάσμα μεταξύ της επιβαλλόμενης ποινής και της ηθικής δικαίωσης του θύματος. Θα επιχειρηθεί η ανάδειξη των κυριοτέρων παραγόντων που συχνά επικρατούν στο πλαίσιο της προαναφερόμενης ποινικής διαδικασίας και οι κίνδυνοι που δύνανται να ελλοχεύουν και να απομακρύνουν το ενδεχόμενο της πολυπόθητης ηθικής δικαίωσης, διαταράσσοντας αυταπόδεικτες ισορροπίες.

Η έννοια της Δικαιοσύνης αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αξίες των ανθρώπινων κοινωνιών και ταυτόχρονα συνιστά υπέρτατο κοινωνικό αγαθό, το οποίο πρέπει να απολαμβάνει κάθε πολίτης. Η απονομή της δικαιοσύνης πρέπει να έχει στο επίκεντρό της τον άνθρωπο (Κρουσταλάκης, 2007) και την εξυπηρέτηση των αναγκών του, εφαρμόζοντας τις αρχές της ισότητας και της ισονομίας. Υπό το πρίσμα αυτό, οι καθ' ύλην αρμόδιοι φορείς για την απονομή του δικαίου οφείλουν, στο πλαίσιο της αποστολή τους και στην περίπτωση της διάπραξης εγκληματικών συμπεριφορών, να τηρούν ίσες αποστάσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών και να αποδίδουν ποινική ευθύνη και

τις κατάλληλες κυρώσεις σε εκείνους που τις τέλεσαν, ικανοποιώντας το «περί δικαίου αίσθημα» των πολιτών. Ωστόσο, κατά την εφαρμογή του δικαίου και την υπαγωγή των εκάστοτε πραγματικών περιστατικών στον κατάλληλο δικαιοϊκό κανόνα, ώστε να κριθούν οι έννομες συνέπειες των προαναφερόμενων συμπεριφορών, υπεισέρχεται ένα σύνολο παραγόντων και ενδεχόμενων κινδύνων, που ενίοτε διαταράσσουν τις προφανείς ισορροπίες μεταξύ των παραγόντων της δίκης και των εκατέρωθεν προβλεπόμενων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και, συνακόλουθα, δυσχεραίνουν την πραγμάτωση της ηθικής δικαίωσης. Προκειμένου να επιτευχθεί η ανωτέρω υπαγωγή απαιτείται η ύπαρξη αποδεικτικών στοιχείων και επαρκούς αιτιολογίας, δεδομένου ότι οι δικαστικές αποφάσεις επιβάλλεται να διαθέτουν ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία (βλ. σχετικά Σταμάτη, 1999). Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η καθοριστική συμβολή του θύματος στη συλλογή των αποδεικτικών στοιχείων και τη διαλεύκανση της υπόθεσης.

Δεδομένου ότι το θύμα νομιμοποιείται να συμμετέχει ενεργητικά στην ποινική δίκη (βλ. ειδικότερα Σταμάτη, 1989) εφόσον προσλάβει την ιδιότητα του πολιτικώς ενάγοντος, συμβάλλει κατ' αυτόν τον τρόπο στη συλλογή και την αξιολόγηση των αποδεικτικών μέσων, τα οποία και απαιτούνται για την απόδοση της ποινικής ευθύνης. Λαμβάνοντας την ανωτέρω ιδιότητα κάνει χρήση συγκεκριμένων δικαιωμάτων στις επιμέρους φάσεις της ποινικής διαδικασίας (Καρράς 1989, Κωνσταντινίδης 1989), για τα οποία ενημερώνεται συνήθως από τον συνήγορό του, καθώς απουσιάζει η υποχρέωση ενημέρωσής του από τους φορείς άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Ενημέρωση την οποία οφείλει, κατά τον νόμο, να παράσχει ο ανακριτής στον κατηγορούμενο αναφορικά με τα δικαιώματά του. Σαφώς, η εν λόγω δικονομική ρύθμιση αντιμετωπίζει προστατευτικά τον κατηγορούμενο, λόγω της δυσμενέστερης θέσης του, ωστόσο αντανάκλα τη συρρίκνωση των δικαιωμάτων του θύματος σε αντιδιαστολή με την υπέρμετρη διόγκωση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου (Βλάχου, 2005) και ενδεχομένως αμβλύνει την τήρηση ίσων αποστάσεων μεταξύ των διαδίκων. Τόσο σε επίπεδο συλλογικών αναπαραστάσεων, όσο και σε επίπεδο προσωπικών και, αναμφίβολα, υποκειμενικών θεωρήσεων, το θύμα βιώνει μια διαφορετικού τύπου αντιμετώπιση σε επίπεδο ενημέρωσης, που ενίοτε αγγίζει τα όρια της αδυναμίας προσφυγής στη Δικαιοσύνη, καθώς η συχνά παρατηρούμενη αδυναμία εκπροσώπησής του από συνήγορο του στερεί τη γνώση και συνάμα την άσκηση σημαντικών δικαιωμάτων για την ενδυνάμωση της κατηγορίας κατά του κατηγορουμένου και εν τέλει την ηθική του δικαίωση. Ίσως, η επέκταση της υποχρεωτικής ενημέρωσης αναφορικά με τα δικαιώματα και προς την πλευρά του θύματος από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, να διασφάλιζε την ίση αντιμετώπιση κατη-

γορουμένου και θύματος από τη Δικαιοσύνη. Βέβαια, η θέσπιση αντίστοιχης ρύθμισης θα πρέπει να συνοδεύεται από την προσήκουσα προσοχή κατά την εφαρμογή της, ώστε να μην ελλοχεύει ο κίνδυνος παραβίασης των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

Η άσκηση των προβλεπόμενων από το νόμο δικαιωμάτων παρέχει στο θύμα σημαντικές δυνατότητες αναφορικά με τη συλλογή των αποδεικτικών στοιχείων και εν τέλει την ενίσχυση της κατηγορίας. Ενδεικτικά, η δυνατότητα γνώσης των εγγράφων της ανάκρισης και της δικογραφίας παρέχει στο θύμα σημαντικές κατευθύνσεις αναφορικά με το είδος των αποδεικτικών στοιχείων που θα πρέπει να αναζητήσει και τη γραμμή που θα πρέπει να υιοθετήσει σε επίπεδο πολιτικής αγωγής προκειμένου να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του κατηγορουμένου. Στο πλαίσιο της ποινικής δίκης, ο καθοριστικός ρόλος του θύματος διασφαλίζεται μεταξύ άλλων, από την «αρχή της ισότητας των όπλων» μεταξύ κατηγορουμένου και πολιτικώς ενάγοντος, την αρχή της «δίκαιης διεξαγωγής» της δίκης και της «ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων» (Βλάχου, 2005). Υπό το πρίσμα αυτό, η υποβολή ερωτήσεων προς τους μάρτυρες, τους πραγματογνώμονες και τους τεχνικούς συμβούλους είναι δυνατόν να φωτίσει αθέατες πλευρές της υπόθεσης και να κατευθύνει την πολιτική αγωγή προς την αναζήτηση συγκεκριμένων στοιχείων που θα συμβάλουν στην αποκάλυψη της αλήθειας, ενώ παράλληλα να συνδράμει ουσιαστικά στην αξιολόγηση των αποδεικτικών μέσων από τη σύνθεση του δικαστηρίου. Προς την κατεύθυνση της καλύτερης δυνατής χρήσης και αξιοποίησης των προσκομιζόμενων αποδεικτικών μέσων, λειτουργεί το αίτημα διεξαγωγής της δίκης «κεκλεισμένων των θυρών». Η ικανοποίησή του, στις περιπτώσεις που συντρέχουν βάσιμοι λόγοι προστασίας του ιδιωτικού ή οικογενειακού βίου των θυμάτων, συνιστά ένα ισχυρότατο κεκτημένο από την πλευρά της πολιτικής αγωγής, καθώς επιτυγχάνεται η καλύτερη δυνατή αξιοποίηση σημαντικών αποδεικτικών μέσων (π.χ. καταθέσεις μαρτύρων κ.ά.) και παράλληλα διατηρείται αλώβητος ο ιδιωτικός βίος των εμπλεκόμενων μερών.

Καθίσταται εύλογα αντιληπτό ότι το σύνολο των δικαιωμάτων που δύναται να ασκήσει το θύμα, ενισχύει τόσο τον ρόλο του στη διαδικασία απόδοσης της ποινικής ευθύνης στον δράστη, όσο και τις πιθανότητες για την ηθική του δικαίωση με την έκδοση της δικαστικής απόφασης και την υλοποίηση της τελεσίδικης δικανικής κρίσης. Ωστόσο, η θεσμοθετημένη ισότητα μεταξύ θύματος και κατηγορουμένου στο πλαίσιο της κύριας διαδικασίας, δεν συνοδεύεται από την ταυτότητα των αντίστοιχων δικονομικών συνεπειών, καθόσον μόνο η παραβίαση δικαιωμάτων της υπεράσπισης αναφορικά με το δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου, εμφάνισης, ακρόασης κ.λπ., συνδέεται με αυστηρές δικονομικές κυρώσεις (όπως π.χ. την απόλυτη ακυρότητα της διαδι-

κασίας στο ακροατήριο, άρ. 171 παρ. 1 και 510 ΚΠΔ, άρ. 3 και 5 Συντάγματος, άρ. 6 ΕΣΔΑ) και όχι η παραβίαση αντίστοιχων δικαιωμάτων της πολιτικής αγωγής. Η ανωτέρω δικονομική ρύθμιση υποστηρίζεται ότι υποδηλώνει τη διαφοροποιημένη θέση των διαδίκων στην ποινική δίκη (Βλάχου, 2005) και διαταράσσει αυτονόητες ισορροπίες.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ακόμα και στις περιπτώσεις όπου το θύμα δεν επιλέξει να προσλάβει την ιδιότητα του πολιτικώς ενάγοντος και ως εκ τούτου στερείται της άσκησης σημαντικών δικαιωμάτων, εντούτοις συμβάλλει στη διαλεύκανση της υπόθεσης και πιθανότατα στην απόδοση της ποινικής ευθύνης στον κατηγορούμενο, καθώς η κατάθεσή του ως του ουσιαστικότερου μάρτυρα του εγκλήματος, κατέχει βαρύνουσα σημασία. Για τον λόγο αυτό, υπέρτατη υποχρέωση κάθε ευνομούμενης Πολιτείας είναι ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου που υπαγορεύεται από το Σύνταγμα και συνιστά την κορωνίδα του νομικού μας πολιτισμού (Κρουσταλάκης, 2007). Παράλληλα με τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, η απονομή του δικαίου πρέπει να διέπεται από τις αρχές της ισότητας, της αναλογικότητας, της δίκαιης δίκης και της επιείκειας,⁷⁷⁴ προκειμένου η εκάστοτε δικανική κρίση να είναι αποδεκτή από την κοινωνία και να ικανοποιεί το περί δικαίου αίσθημα των πολιτών.

Προς την κατεύθυνση της προαναφερόμενης προστασίας της αξίας του ανθρώπου και ειδικότερα του θύματος του εγκλήματος, λειτουργούν οι σύγχρονες τάσεις και οι πρωτοβουλίες των διεθνών οργανισμών, όπου μεταξύ άλλων επιχειρούν να ενισχύσουν το ρόλο και τα δικαιώματα του τελευταίου. Ενδεικτικά αναφερόμαστε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την αποζημίωση των θυμάτων βίαιων εγκλημάτων (1983), τη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τις Βασικές Αρχές Δικαιοσύνης για τα Θύματα του Εγκλήματος και της Κατάχρησης Εξουσίας (1985), την υπ' αριθμ. 2004/80 Οδηγία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κρατική αποζημίωση θυμάτων εγκληματικών ενεργειών (Τάκης, 2006: 1442), καθώς και σε ορισμένες Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης (Αλεξιάδης, 1991), όπως τη Σύσταση (85)11 για τη θέση του θύματος στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου και της ποινικής δικονομίας, τη Σύσταση (87)21 για τη βοήθεια στα θύματα και την πρόληψη της θυματοποίησης και τη Σύσταση (99)19 για τη διαμεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις. Στο πνεύμα των ανωτέρω νομοθετικών κειμένων και πρωτοβουλιών επιδιώκεται η πολύπλευρη ενίσχυση των θυμάτων στην προσπάθειά τους να πετύχουν την καταδίκη του κατηγορουμένου και την ηθική τους δικαίωση.

774. Ειδικότερα για την επιείκεια βλέπε Γ. Α. Μαγκάκη, «Ο ρόλος της επιείκειας στην απονομή της Ποινικής Δικαιοσύνης, *Δίκη*, 2003 και Γ. Α. Μαγκάκη, «Η σημασία της αρχής της επιείκειας για το νομικό μας πολιτισμό», *Ποινικός Λόγος*, 2004.

Βέβαια, οι δυνατότητες συμμετοχής των θυμάτων στην ποινική διαδικασία και ο ρόλος που δύνανται να επιτελέσουν σε αυτήν δεν αποτελούν στοιχεία άμοιρα αρνητικών συνεπειών, με κορυφαία την πιθανότητα της δευτερογενούς θυματοποίησής τους στην προσπάθειά τους να αποδείξουν τη διάπραξη του εγκλήματος. Η εμπειρία τραυματικών καταστάσεων κατά την είσοδό τους στην ανωτέρω διαδικασία είναι ένα ενδεχόμενο που δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Η εξέλιξη της δίκης και οι διευκολύνσεις που παρέχονται τόσο στο θύμα όσο και στον δράστη στην περίπτωση που του καταλογισθεί τελικά η πράξη και λάβει χώρα κατάγνωση της ποινής, ενδέχεται να διαταράξουν αυτονόητες ισορροπίες μεταξύ των διαδίκων μερών και να περιορίσουν την ηθική δικαίωση. Θα παρουσιασθούν συγκεκριμένα παραδείγματα σε διαφορετικές φάσεις της ποινικής δίκης προκειμένου να καταστεί σαφής ο ανωτέρω συλλογισμός.

Α. Σε ορισμένες χώρες, όπως στην Αγγλία, επιλέγεται η εφαρμογή της τακτικής της ομολογίας ενοχής (*guilty pleas*) ενώπιον του δικαστηρίου (Καλφέλης, 2002) που οδηγεί σε ταχεία εκκαθάριση των υποθέσεων που απασχολούν τη δικαιοσύνη. Το θύμα απαλλάσσεται από την υποχρέωση προσκόμισης αποδεικτικών στοιχείων στο δικαστήριο και από την τραυματική εμπειρία της ακρόασης όλων των λεπτομερειών που αφορούν στη διάπραξη του αδικήματος. Η τακτική αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική στις περιπτώσεις όπου το θύμα δεν διαθέτει τα απαιτούμενα αποδεικτικά στοιχεία, προκειμένου να αποδείξει τη διάπραξη του αδικήματος εναντίον του. Πρόκειται για μία διαδικασία συμβιβαστικής επίλυσης της διαφοράς, κατά την οποία ο εισαγγελέας, ανάλογα με το είδος της συμβιβαστικής λύσης, είτε αναλαμβάνει να απορρίψει τουλάχιστον μία κατηγορία εναντίον του κατηγορουμένου, εξασφαλίζοντας την ομολογία του για τις υπόλοιπες είτε επιδιώκει την καταδίκη του δίχως την παρεμβολή της ακροαματικής διαδικασίας, η εξέλιξη της οποίας είναι μη προβλέψιμη ως προς το αποτέλεσμα της. Η εν λόγω τακτική, μολονότι προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα στο θύμα, όπως μία σίγουρη καταδίκη στις περιπτώσεις όπου το τελευταίο στερείται αποδεικτικών στοιχείων, ωστόσο δεν επιτυγχάνεται η ηθική του δικαίωση, καθώς η επιβαλλόμενη κύρωση δεν θα είναι ανάλογη του αδικήματος ή των αδικημάτων που πραγματικά διέπραξε, αλλά εκείνων για τα οποία ασκήθηκε η ποινική δίωξη. Με άλλα λόγια, η προαναφερόμενη διαδικαστική τακτική συνιστά το αποτέλεσμα της αποδοχής από τους διαδίκους της καλύτερης δυνατής επίλυσης του προβλήματος και όχι το αποτέλεσμα μιας ακροαματικής διαδικασίας που πραγματοποιήθηκε σε όλη της την προβλεπόμενη έκταση δίχως συντομίες στην εκτέλεσή της. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουμε εάν επιλεγεί η λύση του ποινικού διακανονισμού (*plea bargaining*). Ουσιαστικά, το θύμα στις ανωτέρω περιπτώσεις ωθείται προς μια συμβιβαστική επίλυση προκειμένου να αποφευχθεί η αθώ-

ση του κατηγορουμένου ελλείπει επαρκών αποδεικτικών στοιχείων. Σαφώς, η επιβολή μιας ήσσονος βαρύτητας ποινής και όχι εκείνης που αναλογεί στο διαπραχθέν αδίκημα δε συντείνει στην ηθική δικαίωση του θύματος.

Β. Το θύμα σύμφωνα με τα ποινικά συστήματα διαφόρων χωρών μπορεί να συμμετάσχει αποφασιστικά στην έκδοση της δικαστικής απόφασης και την επιμέτρηση της ποινής. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε, παρατηρείται μία εκτεταμένη χρήση των ομολογιών ενοχής, το θύμα ουσιαστικά δεν διατυπώνει τις θέσεις του στην ποινική δίκη. Δεν παρουσιάζεται η δική του εκδοχή αναφορικά με τη διάπραξη του εγκλήματος, δεν διατυπώνονται οι συνέπειες του εγκλήματος σε προσωπικό επίπεδο, δεν εκφράζονται οι ανάγκες και οι αξιώσεις του. Με γνώμονα την αντιμετώπιση του ανωτέρω ελλείμματος λειτουργούν οι καταθέσεις των θυμάτων (victim impact statements) αναφορικά με συνέπειες του εγκλήματος⁷⁷⁵ (Sanders & Jones, 2011). Διαμέσου αυτών επιδιώκεται η ανάμιξη του θύματος με ποικίλους τρόπους (π.χ. με την έκφραση γνώμης, τη συμμετοχή του στη λήψη της απόφασης κ.λ.π.) και σε διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας, όπως την κίνηση της ποινικής δίωξης, την παραπομπή του κατηγορουμένου σε δίκη, την καταβολή εγγύησης, την έκδοση της δικαστικής απόφασης και την επιμέτρηση της ποινής.

Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για ένα έντυπο, το οποίο χορηγείται στο θύμα από την αστυνομία κατά τη διάρκεια των διεξαγόμενων αστυνομικών ερευνών και περιλαμβάνει στοιχεία αναφορικά με τις επιπτώσεις του εγκλήματος στο θύμα και τη σχέση του τελευταίου με τον δράστη. Το συμπληρωμένο έντυπο επισυνάπτεται στη δικογραφία και προσκομίζεται στο δικαστήριο προκειμένου οι δικαστές να λάβουν γνώση για τις συνέπειες που βίωσε το θύμα από το έγκλημα. Αναφορικά με την αποτελεσματικότητά του έχουν διατυπωθεί ενστάσεις που αφορούν τον βαθμό και τον τρόπο συμπλήρωσης του από τα θύματα και τη σημασία που του αποδίδεται από το δικαστήριο, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που διατυπώνεται γνώμη για την ενδεδειγμένη ποινή προς το δράστη. Ουσιαστικά, διαμέσου του εν λόγω εντύπου επιχειρείται να τονισθεί ότι παράλληλα με το γενικό συμφέρον της κοινωνίας, πρέπει κατά την ποινική αντιμετώπιση του προβλήματος, να λαμβάνεται υπόψη και το ειδικότερο συμφέρον του θύματος (Kelly, 1990, Erez & Rogers, 1999).

Γ. Το ζήτημα της ηθικής δικαίωσης του θύματος είναι ένα καθαρά υποκειμενικό θέμα, το οποίο προσδιορίζεται, μεταξύ άλλων, από ένα σύνολο παραγόντων άμεσα συνδεδεμένων με τις ανάγκες των ιδίων των ατόμων, τις εμπειρίες τους, τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν το έγκλημα και τη θυματοποίησή

775. Οι καταθέσεις αυτές των θυμάτων δεν περιορίζονται στις περιπτώσεις δεν περιπτώσεις των ομολογιών ενοχής, αλλά διατυπώνονται σε κάθε περίπτωση κατά την οποία τα θύματα δεν συμμετέχουν ουσιαστικά στην ποινική διαδικασία.

τους, τις αξίες και τις πεποιθήσεις τους για την αποκατάσταση της βλάβης και την αντεγκληματική πολιτική γενικότερα. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να διερευνηθεί ο τρόπος που ουσιαστικά το θύμα επιθυμεί να αντιμετωπίσει τη θυματοποίησή του. Εάν, για παράδειγμα, θα προσφύγει στην ποινική δικαιοσύνη, επιδιώκοντας την τιμωρία του εγκληματία ή θα επιλέξει εξωδικαστικούς τρόπους αντιμετώπισης, προσεγγίζοντας προοπτικές διαμεσολάβησης, αποκατάστασης της βλάβης, ενίοτε αυτοδικίας ή και καθολικής απραξίας. Ωστόσο, συχνά παρατηρούνται και περιπτώσεις όπου συνδυάζουν την οπτική τόσο της δικαστικής όσο και της εξωδικαστικής επίλυσης, καθώς το θύμα αρχικά προσφεύγει στην Αστυνομία ως τον πρώτο φορέα άσκησης του επισήμου κοινωνικού ελέγχου, χωρίς να επιθυμεί την κίνηση της ποινικής δίωξης εναντίον του δράστη. Ο κύριος στόχος της προσφυγής του στην Αστυνομία είναι η αναχαίτιση του προβλήματος μέσω συστάσεων της τελευταίας προς τον δράστη, χωρίς την περαιτέρω είσοδο της υπόθεσης στο ποινικό σύστημα. Η λήψη της εκάστοτε απόφασης από το θύμα είναι, όπως προαναφέρθηκε, απόρροια ενός συνόλου παραγόντων, ωστόσο η επιλογή της καταγγελίας του αδικήματος στην Αστυνομία, με απώτερο σκοπό τη διατύπωση συστάσεων προς το δράστη, συναντά αρκετά προσκόμματα.

Αρχικά στις περιπτώσεις των χωρών όπου ισχύει η αρχή της νομιμότητας, υπάρχουν περιορισμένες δυνατότητες άσκησης διακριτικής ευχέρειας (Tak, 2005) από την πλευρά της αστυνομίας, καθώς η προοπτική των συστάσεων, για παράδειγμα στην Ελλάδα, ενεργοποιείται βάσει του νόμου μόνο στα πταίσματα. Επιπλέον, στις περιπτώσεις των αυτεπαγγέλτως διωκόμενων εγκλημάτων, εφόσον ο Εισαγγελέας ή η Αστυνομία λάβει γνώση της διάπραξης του εγκλήματος θα ακολουθήσει η κίνηση της ποινικής δίωξης εναντίον του δράστη, ανεξάρτητα από τη βούληση του θύματος. Συνεπώς, η ενδεχόμενη επιθυμία του για οποιαδήποτε άλλη εξωδικαστικής φύσεως, αντιμετώπιση, που πιθανόν να συνέτεινε περισσότερο στην ηθική του δικαίωση είναι μεν βάσει της νομοθεσίας αλυσιτελής, πλην όμως η αποδεικτική συνεισφορά του θύματος στην έρευνα της διάπραξης του συγκεκριμένου αδικήματος συνεκτιμάται.

Δ. Εφόσον το θύμα αποφασίσει να προσφύγει στη δικαιοσύνη και να υποστηρίξει στο ακροατήριο τις κατηγορίες εναντίον του δράστη, σημαντικό ρόλο για την κατάγνωση της ενοχής του, την επιβολή ποινής και πιθανότατα την ηθική δικαίωση του θύματος, διαδραματίζει ο ρόλος που θα τηρήσουν το θύμα και οι μάρτυρες κατηγορίας στο σύνολο της διαδικασίας. Είναι γεγονός ότι συχνά παρατηρείται το φαινόμενο των ευάλωτων και εκφοβισμένων θυμάτων (Burton κ.ά., 2007, Cooper & Roberts, 2005, Hamlyn κ.ά., 2004) και μαρτύρων, που χρειάζονται καθοδήγηση, προστασία και ενημέρωση από τους αρμόδιους φορείς προκειμένου να ανταπεξέλθουν των δυσκολιών της ακρο-

αματικής διαδικασίας. Επιπλέον, απαιτείται από την εκάστοτε Πολιτεία να έχει δημιουργήσει τις απαραίτητες δομές και να έχει εκπαιδεύσει κατάλληλα το προσωπικό των σχετικών υπηρεσιών ώστε να παρέχουν την απαιτούμενη συνδρομή και την ενημέρωση στους μάρτυρες-θύματα του εγκλήματος, μειώνοντας κατά το δυνατόν, τη δευτερογενή τους θυματοποίηση. Αρωγός προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργεί στη σύγχρονη εποχή η τεχνολογία με τα σχετικά επιτεύγματά της, ώστε να αμβλυνθούν τα προβλήματα που δύναται να αντιμετωπίσουν τα θύματα κατά την κατάθεσή τους στο δικαστήριο και τελικά να φέρουν εις πέρας την αρχική τους απόφαση για την ποινική αντιμετώπιση του εγκλήματος.

Επιπλέον, στις περιπτώσεις όπου τα θύματα-μάρτυρες του εγκλήματος τελούν υπό το κράτος πανικού, είναι εκφοβισμένα, ευάλωτα ή και έχουν δεχθεί απειλές προκειμένου να αποτραπεί η προσφυγή τους στη δικαιοσύνη, ο ρόλος που θα διαδραματίσουν στη συνέχεια είναι καθοριστικός για την πορεία της υπόθεσης στο ακροατήριο και την επιβολή της ποινής. Συγκεκριμένα, εάν το θύμα, επηρεασμένο από απειλές ή και άλλους παράγοντες, προσφύγει στη δικαιοσύνη ή, στα αυτεπαγγέλτως διωκόμενα αδικήματα, κληθεί να καταθέσει προανακριτικά, όπως και στο δικαστήριο και παρουσιάσει με θετικό τρόπο το χαρακτήρα ή και τη συμπεριφορά του εγκληματία, δίδοντας έμφαση στην καλή εν γένει διαγωγή του και στην προσεκτική συμπεριφορά του προς το θύμα, ουσιαστικά αποδυναμώνει τα επιχειρήματα της κατηγορούσας Αρχής. Έχει παρατηρηθεί τα θύματα διαφόρων εγκλημάτων (π.χ. βίας, απαγωγής κ.λπ.) να αισθάνονται ικανοποιημένα με τη λήξη της περιπέτειάς τους και να τείνουν να λειτουργούν εκ των υστέρων «προστατευτικά» προς τον εγκληματία, δίδοντας έμφαση στην καλή συμπεριφορά του δράστη προς αυτά και στην επισήμανση διαφόρων θετικών στοιχείων, όπως τη χορήγηση τροφής, φαρμάκων κ.λπ. Παρατηρείται δηλαδή, μια αντιστροφή ρόλων και συμπεριφορών, την οποία καλούνται να ερμηνεύσουν και να αξιολογήσουν οι δικαστές και οι ένορκοι.

Βέβαια, ενδέχεται τα αποδεικτικά μέσα σε μία υπόθεση να συγκρούονται μεταξύ τους, να καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα ή και να αλληλοαναιρούνται. Στην περίπτωση αυτή, καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει η ερμηνεία και η αξιολόγησή τους από το δικαστήριο, καθώς στην Ελλάδα, για παράδειγμα, προβλέπεται από τον νόμο η ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων (Αρχή της ηθικής απόδειξης). Συνεπώς, το σύνολο των αποδεικτικών μέσων (π.χ. καταθέσεις θύματος, μαρτύρων κ.ά.) συνεκτιμώνται.

Ωστόσο, μπορεί να παρατηρηθεί και το φαινόμενο το θύμα να μη διαθέτει νόμιμα αποκτηθέντα αποδεικτικά στοιχεία, αλλά παράνομα. Σε αυτή την περίπτωση, σύμφωνα με πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση, διαστέλλεται η ερμηνεία του άρθρου 177 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και επιτρέπεται η χρήση

ση παρανόμως αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων που αφορούν εγκλήματα διαφθοράς. Αναφορικά με τη συγκεκριμένη διάταξη, έχουν εκφραστεί ποικίλες αντιδράσεις που κάνουν λόγο για «δικαιοκρατικά ελλείμματα στον αγώνα καταπολέμησης της διαφθοράς», δεδομένου ότι η αδιάκριτη αποδεικτική αξιοποίηση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων στα εγκλήματα διαφθοράς θέτει στην ουσία τη δικανική κρίση χωρίς το συνταγματικό έρεισμα της εγγύησης και του σεβασμού των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

Ε. Τέλος, μετά το στάδιο έκδοσης της δικαστικής απόφασης και την επιμέτρηση της ποινής είναι δυνατόν να εφαρμοστούν συγκεκριμένες ευεργετικές διατάξεις που προβλέπονται από το νόμο και αφορούν τη δυνατότητα αναστολής και μετατροπής της ποινής, την παραγραφή της αξίωσης και την υφ' όρον παύση της ποινικής δίωξης (άρ. 8 παρ. 3 Ν. 4198/2013), την παραγραφή των ποινών (άρ. 8 παρ. 4 εδ. α Ν. 4198/2013) ή την απόλυση υπό όρους και συγκεκριμένες προϋποθέσεις (άρ. 105 παρ. 1 ΠΚ). Σε αυτές τις περιπτώσεις ανακύπτουν ερωτήματα που αφορούν αφενός στο εάν τα ανωτέρω ευεργετήματα επί της ποινής συνάδουν με την ηθική δικαίωση του θύματος και το σφραγισμό του εγκληματία και αφετέρου, εάν με τον τρόπο αυτό ουσιαστικά αμφισβητείται η προγενέστερη δικαστική απόφαση ή η αποτελεσματικότητα της αρχικής ποινής να εκπληρώσει τον σκοπό της, την ειδική και τη γενική πρόληψη. Παράλληλα έχουν εκφραστεί και απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες η αρχική δικαστική κρίση και η επιβαλλόμενη ποινή προς τον δράστη τίθενται εν μέρει υπό αμφισβήτηση και απέχουν αρκετά από την ικανοποίηση του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών και την ηθική δικαίωση του θύματος στις περιπτώσεις όπου διαφοροποιείται πλήρως η ποινική μεταχείριση με τη χρήση των προβλεπόμενων ευεργετημάτων επί της ποινής. Στο ίδιο πλαίσιο υποστηρίζεται ότι, για παράδειγμα, η υποχρεωτική αναστολή εκτέλεσης της ποινής (άρ. 99 παρ. 1 εδ. α ΠΚ), ουσιαστικά ακυρώνει κάθε προσπάθεια ενδυνάμωσης του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών, με συνέπεια την ενίσχυση των τάσεων της τιμωρητικότητας και σπανιότερα κλονίζει την εμπιστοσύνη των θυμάτων προς το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και τροφοδοτεί την επιλογή εξωδικαστικών και ενίοτε παράνομων, επιλογών αντιμετώπισης του εγκλήματος, που εμπεριέχουν και την αυτοδικαία.

Ωστόσο, η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας του ατόμου και ειδικότερα του εγκληματία δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αντιμετωπίζονται ως στοιχεία τα οποία δεν επιδέχονται βελτίωσης ή σφραγισμού. Επιπλέον λόγω των γνωστών αρνητικών συνεπειών του εγκλεισμού στο άτομο, είναι θεμιτή κάθε προσπάθεια αποφυγής των αρνητικών συνεπειών του, με την προϋπόθεση ότι λαμβάνονται υπόψη τόσο οι ανάγκες των θυμάτων, όσο και η απαίτηση της κοινωνίας για ικανοποίηση του αισθήματος ασφάλειας. Για τους λόγους αυ-

τούς, η Πολιτεία με τους αρμόδιους φορείς της θα πρέπει να επανεξετάζει σε τακτά χρονικά διαστήματα την πορεία του εγκληματία και να διαφοροποιεί την αρχική θέση της αναφορικά με την ποινική μεταχείρισή του και, εφόσον συντρέχουν οι απαιτούμενες προϋποθέσεις, να παρέχεται μεταξύ άλλων η δυνατότητα αποφυγής του εγκλεισμού, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον προς την εφαρμογή εναλλακτικών ποινών. Βέβαια, όποια διαφοροποίηση της αρχικής ποινής επέρχεται, δεν θα πρέπει εξ ορισμού ή υποχρεωτικά να αφορά όλες τις περιπτώσεις, αλλά να εξετάζεται ξεχωριστά η δυνατότητα εφαρμογής του μέτρου της αναστολής εκτέλεσης της ποινής ώστε να αποφεύγονται πιθανές στρεβλώσεις ή περιστατικά μη ορθολογικής χρήσης ευεργετημάτων του νόμου. Το επιχείρημα της κατά περίπτωση εφαρμογής των σχετικών νομικών ευεργετημάτων, ενισχύεται στις περιπτώσεις που συχνά ορισμένα άτομα εκλαμβάνουν τα ανωτέρω είτε ως ανοχή είτε ως «απαλλακτική κρίση», με αποτέλεσμα να μην επιτελείται ούτε ο επιδιωκόμενος σωφρονισμός ούτε η κοινωνική επανένταξη των ατόμων. Συνεπώς, μολονότι το μέτρο συνήθως βαίνει προς τη ορθή κατεύθυνση, συχνά η πρακτική εφαρμογή του συναντά προσκόμματα, τα οποία καθιστούν αναγκαία την αναθεώρησή του.

Συνοψίζοντας, το θύμα μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, να υλοποιήσει ένα σύνολο ενεργειών και να κάνει χρήση συγκεκριμένων δικαιωμάτων, με απώτερο σκοπό την απόδοση της ποινικής ευθύνης στο δράστη και την ορθή απονομή του δικαίου. Ωστόσο, οι όποιες ενέργειες και πρωτοβουλίες τόσο από την πλευρά των θυμάτων όσο και της Πολιτείας, θα πρέπει να υλοποιούνται υπό το πρίσμα της τήρησης των απαραίτητων ισορροπιών μεταξύ του θύματος και του κατηγορουμένου ώστε να μην παραβιάζεται η Αρχή της ισότητας των διαδίκων και της ηθικής απόδειξης (άρ. 177 ΚΠΔ).

Εν κατακλείδι, η τήρηση ίσων αποστάσεων μεταξύ θύματος και κατηγορουμένου, η ύπαρξη ενός ανθρωποκεντρικού συστήματος δικαιοσύνης και κανόνων, η εφαρμογή του πνεύματος και όχι του γράμματος του νόμου και η άμβλυνση του αισθήματος της αδικίας συνιστούν ορισμένες από τις σημαντικότερες ίσως, αρχές από τις οποίες θα πρέπει να διαπνέονται τα ποινικά συστήματα κάθε ευνομούμενης κοινωνίας, η οποία θα πρέπει να εμφυσήσει στους κοινωνούς της το αίσθημα εμπιστοσύνης στους θεσμούς. Υπό το πρίσμα αυτό, οι πολίτες θα πρέπει να λαμβάνουν την απόφαση για καταγγελία ή μη του εγκλήματος (βλ. Greenberg, κ.ά., 1983) λαμβάνοντας υπόψιν όλες τις υπεισερχόμενες παραμέτρους (π.χ. προσωπικό συνυπολογισμό οφέλους και ζημίας, βαθμό έντασης των συναισθημάτων, ενημέρωση, κοινωνικές συγκυρίες κ.λπ.), μη υποκινούμενοι από εκδικητικά ή ανταποδοτικά κίνητρα, δείχνοντας εμπιστοσύνη στη δυνατότητα των αρμοδίων φορέων να επιτελέσουν τον ρόλο τους και, παράλλη-

λα, ενισχύοντας εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης ως ικανές να επιτύχουν την ηθική δικαίωση με λιγότερο τιμωρητικό και περισσότερο συμφιλιωτικό τρόπο, όπου το θύμα θα παύει να συνιστά τον παραμελημένο διάδικο του ποινικού συστήματος. Η προτεινόμενη λύση δεν παλινδρομεί μεταξύ των υπαρχουσών τρωτών σημείων του σύγχρονου συστήματος απόδοσης της ποινικής ευθύνης και των εκφραζόμενων επιχειρημάτων υπέρ του καταργητισμού, αλλά υιοθετεί τη συνύπαρξη της ποινικής δικαιοσύνης με εναλλακτικές μορφές απονομής της, οι οποίες θα αναδεικνύουν τη θεραπευτική διάσταση του δικαίου, τις απαιτούμενες προσαρμογές της νομοθεσίας σε επίκαιρα ζητήματα και την άμβλυνση της αντιπαράθεσης μεταξύ θύματος και κατηγορουμένου, με γνώμονα το κοινωνικό συμφέρον.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (1991). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Βλάχου, Β. (2005). Η αντιμετώπιση της σωματικής βίας κατά των γυναικών από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, Έλλην, Αθήνα.
- Burton, M., Evans, R. & Sanders, A. (2006). «Implementing special measures for vulnerable and intimidated witnesses: The problem of identification», *Criminal Law Review*, 3, σελ. 229-240.
- Cooper, D. & Roberts, P. (2005). Special measures for vulnerable and intimidated witnesses: An analysis of CPS monitoring data, CPS, London.
- Erez, E., Leigh, R. & O'Connell, M. (1995). «Crime impact vs. victim impact: Evaluation of victim impact statements in South Australia», *Criminology Australia*, 6 (3), σελ. 205-216.
- Erez, E. & Rogers, L. (1999). «Victim impact statements and sentencing outcomes and processes. The perspectives of legal professionals», *The British Journal of Criminology*, 39(2), σελ. 216-239.
- Hamlyn, B., Phelps, A., Turtle, J. & Sattar, G. (2004). Are special measures working? Evidence from surveys of vulnerable and intimidated witnesses, Home Office Research Study 283. Home Office, London.
- Greenberg, M.S., Ruback, R.B., Westcott, D.R. (1983). «Seeking help from the police: The victim's perspective», στο: *Applied perspectives on help-seeking and receiving*, A. Nadler, J. D. Fisher, B. DePaulo, Academic Press, New York, σελ. 71-103.
- Καλέλης, Γρ. (2002). «Η παραπομπή του κατηγορουμένου στην αγγλική ποινική διαδικασία», *Ποινικά Χρονικά* 5, σελ. 385-395, 6, σελ. 493-496.

- Καρράς, Α. (1989). «Δικαιώματα του θύματος ως πολιτικώς ενάγοντος στην προδικασία», στο: Η θέση του θύματος στο ποινικό σύστημα και ο θεσμός της πολιτικής αγωγής, Πρακτικά Β΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου 1987, τόμ. 2, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα, σελ. 97-120.
- Kelly, D.P. (1990). «Victim participation in the criminal justice systems», στο: Victims of crime: Problems, policies and programs, Lurigio A.J., Skogan A.W. & Davis R.C. (εκδ.), Sage. Newbury Park κ.α.
- Κρουσταλάκης, Ε. (2007). Δικαιοσύνη και δικαίωση, Εν πλω, Αθήνα.
- Κωνσταντινίδης, Αγγ. (1989). «Τα δικαιώματα του θύματος ως πολιτικώς ενάγοντος στην κύρια διαδικασία», στο: Η θέση του θύματος στο ποινικό σύστημα, Πρακτικά, ΕΕΠΔ 1987, όπ.π., σελ. 121-134.
- Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», Ποινική Δικαιοσύνη, 3, σελ. 298-304.
- Μαγκάκης, Γ.Α. (2003). «Ο ρόλος της επιείκειας στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης», Δίκη.
- Μαγκάκης, Γ.Α. (2004). «Η σημασία της αρχής της επιείκειας για το νομικό μας πολιτισμό», Ποινικός Λόγος.
- Ρώουλης, Τ. (2001). Η θεωρία της δικαιοσύνης, Πόλις, Αθήνα.
- Sanders, A., & Jones, I. (2007). «The victim in court», στο: Handbook of victims and victimology, Walklate, S. (εκδ.), Willan, Cullompton, σελ. 292-294.
- Σταμάτης, Κ. (1999). Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, Σάκκουλας Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Σταμάτης, Κ. (1989). «Το πρόβλημα της ενεργητικής συμμετοχής του θύματος στην ποινική δίκη, ιδιαίτερα με την ιδιότητα του πολιτικώς ενάγοντος», στο: Η θέση του θύματος στο ποινικό σύστημα: Πρακτικά, ΕΕΠΔ, όπ.π.
- Tak, P. (εκδ.) (2005). Tasks and powers of the prosecution services in the EU member states, 2 τόμ., Wolf Legal Productions, Nijmegen.
- Τάκης, Α. (2006). «Αποκαταστατική ποινική δικαιοσύνη στην ΕΕ: Κρατική αποζημίωση για τα θύματα εγκληματικών ενεργειών και η Οδηγία 2004/80 του Συμβουλίου της ΕΕ», Ποινική Δικαιοσύνη, 12, σελ. 1441-1451.

Αλήθεια ή ψέματα; Η αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας και ο κίνδυνος της νομικής πλάνης κατά τη διερεύνηση των ισχυρισμών των ανήλικων θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης

ΟΛΓΑ ΘΕΜΕΛΗ

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογικής Ψυχολογίας,
Τμήμα Ψυχολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών,
Πανεπιστήμιο Κρήτης*

Περίληψη

Είναι αξιόπιστοι μάρτυρες τα παιδιά; Τι μπορούν να θυμηθούν και πόσο ακριβής είναι η μνήμη τους; Πώς διεξάγεται η δικανική εξέταση, από ποιόν και με ποια εργαλεία; Πώς αξιολογείται η αντιληπτική ικανότητα και η ψυχική κατάσταση του ερωτώμενου; Πώς μπορεί να διερευνηθεί εάν οι ανήλικοι μάρτυρες λένε την αλήθεια; Πόσο επιρρεπείς μπορεί να είναι στην υποβολιμότητα; Πόσο λεπτή είναι η γραμμή που χωρίζει τις αναμνήσεις από τη φαντασία; Πόσο εύκολη είναι η εμφύτευση μιας ψευδούς πληροφορίας; Πώς είναι δυνατό να διακριθεί η ανάμνηση η οποία έχει απωθηθεί, από την ανάμνηση που έχει εμφυτευτεί; Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την απόδοση και την αξιοπιστία της κατάθεσης των παιδιών; Ποια είναι τα ποιοτικά κριτήρια για την ανάλυση της μαρτυρία τους και του χαρακτηρισμού των ισχυρισμών τους ως ψευδών ή αληθών;

Δυστυχώς, η έλλειψη ενός πρωτόκολλου για τη δικανική εξέταση των κακοποιημένων παιδιών στη δική μας δικαιοταξία, η ανυπαρξία εξειδικευμένης

εκπαίδευσης των επαγγελματιών και η υιοθέτηση αναξιόπιστων τεχνικών εκ μέρους τους, έχει ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της ανεύρεσης της ουσιαστικής αλήθειας, τις πολλαπλές παραβιάσεις των παιδικών δικαιωμάτων και την αναπόφευκτη δευτερογενή τους θυματοποίηση. Συχνά δε, τα πολλαπλά ατοπήματα οδηγούν σε δικανική πλάνη με πολλαπλά θύματα. Πότε τελικά οι ισχυρισμοί των παιδιών για την παραβίαση της γενετήσιας ελευθερία τους είναι αληθείς και πότε ψευδείς;

1. Εισαγωγή

Η αποκάλυψη της σεξουαλικής παραβίασης είναι μια ιδιαίτερα ψυχοφθόρα και συνάμα χρονοβόρα για το ανήλικο θύμα διαδικασία, η οποία διέρχεται διάφορα στάδια με συχνά αντιφατικό περιεχόμενο. Το «σύνδρομο της μη αποκάλυψης της σεξουαλικής παραβίασης» (The child abuse accommodation syndrome) περιγράφηκε για πρώτη φορά από τον ψυχίατρο Roland Summit (1983) αλλάζοντας τις μέχρι τότε αντιλήψεις για τον παθητικό χαρακτήρα της διαδικασίας.

Η αποκάλυψη προσεγγίζεται πλέον ως μια ενεργητική, εξαιρετικά δυσχερής διεργασία, η ροή της οποίας επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Άλλωστε όπως ορθά επισημαίνεται, η ίδια η λέξη «αποκάλυψη» (disclosure) εμπεριέχει την έννοια της δυσκολίας (Allagia, 2004) που φαίνεται να οδηγεί την πλειοψηφία των θυμάτων στην απόκρυψη του τοξικού μυστικού που δεν είναι άλλο από την παραβίαση της γενετήσιας σφαιράς στην παιδική ηλικία. Η ηλικία και το φύλο του θύματος (Bussy & Grimbeek, 1995, DeVoe & Faller, 1999), η σχέση του με τον θύτη και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παραβίασης (Arata, 1998, Sauzier, 1989), το πολιτισμικό πλαίσιο και η εθνικότητα του ανήλικου (Futa, κ.ά. 2001), το άγχος για την ύπαρξη αρνητικών αντιδράσεων από τους γονείς (Palmer κ.ά., 1999) ο φόβος αντιποίνων από τον δράστη (Sauzier, 1989), η ένταση των συναισθημάτων της ευθύνης και της συννενοχής του θύματος (Finkelhor κ.ά., 1990), διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο στην απόφαση του ανήλικου να αποκαλύψει ή να αποκρύψει το συμβάν. Ένα μικρό τελικά ποσοστό θα αποφασίσει να προχωρήσει, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις το κόστος της αποκάλυψης φαντάζει μεγαλύτερο από αυτό της απόκρυψης (Θεμελή, 2009). Σύμφωνα με ερευνητικά αποτελέσματα το 30 με 80 τοις εκατό των παιδιών αρνείται να αποκαλύψει τη θυματοποίησή του μέχρι την ενηλικίωσή του (Arata, 1998, Paine & Hansen, 2002, Smith κ.ά., 2000). Επιπλέον, πολυάριθμες έρευνες υπογραμμίζουν ότι τα περισσότερα παιδιά-θύματα καθυστερούν σημαντικά στην αποκάλυψη

του «μυστικού» τους, το οποίο μάλιστα φαίνεται πως δε θα έφεραν ποτέ στο φως εάν αυτό δε γινόταν τελικά γνωστό με κάποιο άλλο τρόπο (Gomes-Schwartz κ.ά., 1990, Kelley κ.ά., 1993).

Δυστυχώς στη δική μας ένομη τάξη συχνά επικρατούν οι αναχρονιστικές αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες τα παιδιά είναι μάρτυρες «δεύτερης κατηγορίας» (Davies & Noon, 1991). Τις πεποιθήσεις αυτές αντανακλά και η έλλειψη ενός ειδικού πρωτόκολλου δικανικής εξέτασής τους, η απουσία εξειδικευμένου προσωπικού και η ερασιτεχνική συχνά από τους επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου, εξέταση των ανηλίκων θυμάτων/μαρτύρων κακοποίησης (Θεμελή, 2013).

Αν και προβλέπονται μερικές σημαντικές αρχές για τη δικανική εξέταση των παιδιών θυμάτων κακοποίησης στο Ν. 3625/2007 (ΦΕΚ Α΄ Τ. 290/24.12.2007) με αντικείμενο την «Κύρωση, εφαρμογή του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις», η υλοποίησή τους έχει μείνει γράμμα κενό (Θεμελή, 2010).

Το πιο θλιβερό ωστόσο όλων είναι η διαπίστωση της δευτερογενούς θυματοποίησης των ανηλίκων καθώς έχει αποδειχθεί ότι η έκθεση τους σε διαδικασίες προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις μόνο των ενηλίκων αφενός μεν επιδεινώνει σημαντικά τη θέση τους, αφετέρου δε απομακρύνει από τον κύριο στόχο που είναι η ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας. Η απουσία σύνταξης ενός πρωτόκολλου - κώδικα δεοντολογίας εξέτασης κακοποιημένων παιδιών, ακυρώνουν τη βούληση του νομοθέτη (Ν. 3625/2007), και παράλληλα τις επιταγές της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ) που η χώρα μας έχει επικυρώσει με τον Ν. 2101/1992. Αναπόφευκτο αποτέλεσμα, ο επανατραυματισμός του θύματος, η επιμόλυνση της μνήμης του, η μείωση της αξιοπιστίας της κατάθεσης του ανήλικου κατά την προδικασία και την ακροαματική διαδικασία, η μείωση πιθανότητας καταδίκης του δράστη, η άσκοπη επανάληψη ψυχοφθόρων και πολυδάπανων διαδικασιών κ.λπ. (Wood & Garven, 2000). Παράλληλα, η εμπλοκή επαγγελματιών δίχως εμπειρία και εξειδικευμένη εκπαίδευση μπορεί να ενισχύσει την εκμείωση αναληθών ισχυρισμών οδηγώντας σε νομική πλάνη.

Τελικά πώς μπορεί να διερευνηθεί εάν τα παιδιά λένε την αλήθεια; Πόσο υποβόλιμα μπορεί είναι; Ποιοι οι βασικοί κανόνες και η δεοντολογία που τη διέπουν μια δικανική συνέντευξη; Ποια είναι τα κριτήρια διάκρισης ψευδών και αληθών ισχυρισμών.

2. Αναζητώντας την ουσιαστική αλήθεια

Τα παιδιά αντιμετωπίζονται συχνά σε σχέση με τους ενήλικες μάρτυρες με μεγαλύτερη δυσπιστία καθώς σύμφωνα με τις παραδοσιακές αντιλήψεις, οι οποίες δυσχεραίνουν σημαντικά την ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας, δεν έχουν την ίδια παρατηρητική και μνημονική ικανότητα, είναι πιο ευάλωτα στις καθοδηγητικές ερωτήσεις και παρουσιάζουν δυσκολίες τόσο στο να διακρίνουν την πραγματικότητα από τη φαντασία όσο και την αλήθεια από το ψέμα. Έτσι ακόμα και σήμερα πολλοί επαγγελματίες αμφισβητούν την αξιοπιστία του παιδιού θύματος, υποστηρίζοντας στην καλύτερη περίπτωση ότι πρόκειται για έναν ακόμα μάρτυρα και στη χειρότερη ότι πρόκειται για μάρτυρα «δεύτερης κατηγορίας». Ωστόσο η μελέτη της διεθνούς βιβλιογραφίας αποδεικνύει περίτρανα ότι είναι η έκθεση των παιδιών σε διαδικασίες επώδυνες που ευθύνεται για την ευαλωτότητά τους και όχι η ηλικιακή τους ανωριμότητα. Έτσι η ιδιότητα της ανηλικότητας υποχωρεί έναντι εκείνης του μάρτυρα, με αποτέλεσμα ο ανήλικος να εξετάζεται ως ενήλικας μιας που η όλη διαδικασία είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες των ενηλίκων (Θεμελή, 2014).

Η κακή χρήση των τεχνικών και των μεθοδολογικών εργαλείων μπορεί να οδηγήσει στην εκμείωση αναληθών ισχυρισμών (Wood & Garven, 2000). Ο ακρογωνιαίος λίθος κάθε αποτελεσματικής και ουσιαστικής προσπάθειας προσέγγισης των θυμάτων σεξουαλικής παραβίασης, είναι η τήρηση ενός κώδικα δεοντολογίας που στόχο θα έχει την προστασία της ανηλικότητας και την ανεύρεση της αλήθειας. Εξίσου σημαντική είναι η υιοθέτηση μερικών σημαντικών κανόνων που θα συμβάλουν σημαντικά στην προστασία της ανηλικότητας από την επαναθυματοποίησή και στην ανεύρεση της αλήθειας (Θεμελή, 2008).

2.1 Η μείωση του άγχους των παιδιών

Η αναζήτηση τεχνικών προκειμένου να νιώσει το παιδί ασφάλεια και σιγουριά - διατηρώντας παράλληλα τον αυτορρητισμό του και την αντικειμενικότητά του στις απαντήσεις που δίνει - είναι εξαιρετικά σημαντική (Saywitz & Camparo, 1998) καθώς η πρόκληση υπέρμετρου άγχους επηρεάζει σημαντικά τη μνημονική του ικανότητα με κίνδυνο να θεωρηθεί αναξιόπιστο. Όπως τονίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία, η συναισθηματική του φόρτιση προσβάλλει τις νοητικές και γνωστικές λειτουργίες παραφθείροντας τη μακροχρόνια μνήμη (Goodman, κ.ά., 1994). Η σημαντικότερη τεχνική για τη δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος που θα ανακουφίσει και θα παρηγορήσει τον ανήλικο είναι η ενσυναίσθηση. Με την ενεργητική ακρόαση ο συνεντευκτής δείχνει

ότι κατανοεί τη δυσχερή και επώδυνη θέση στην οποία βρίσκεται ο ανήλικος αντιλαμβάνοντας την κατάσταση την οποία βιώνει (Saywitz & Camparo, 1998, Themeli & Panagiotaki, 2014). Είναι σημαντικό να υπενθυμίζεται ότι εδώ οι επαγγελματίες του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης δεν προβαίνουν σε μια ακόμα προανακριτική ή ανακριτική διαδικασία, αλλά σε μια προσπάθεια εγκαθίδρυσης μιας σχέσης εμπιστοσύνης και ασφάλειας όπου το ανήλικο θύμα θα ενθαρρυνθεί με την τεχνική της ελεύθερης αφήγησης να ανακαλέσει όσα έλαβαν χώρα.

2.2 Η αξιολόγηση του αναπτυξιακού σταδίου του ερωτώμενου ανήλικου θύματος

Πρόκειται για τη σημαντικότερη διαδικασία η οποία συχνά παραλείπεται με αποτέλεσμα την υιοθέτηση ακατάλληλων τεχνικών συνέντευξης. Έτσι, οι ανάγκες της ανηλικότητας παραβλέπονται και τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως ενήλικες. Η χρήση ακατάλληλης γλώσσας που δεν λαμβάνει υπόψη της την ηλικιακή αλλά και την ψυχοσυναισθηματική ωριμότητα του παιδιού, η πολύπλοκη διατύπωση των ερωτήσεων και η δυσχέρεια κατανόησης του περιεχομένου τους, η χρήση νομικών όρων και άλλων άγνωστων λέξεων είναι ένα από τα σοβαρότερα ατοπημάτα που αναπόφευκτα οδηγεί σε πολλά λάθη και παρεξηγήσεις (Goodman κ.ά., 1991, Saywitz & Snyder, 1993).

2.3 Η διατύπωση των ερωτήσεων και η ερμηνεία των απαντήσεων

Οι ερωτήσεις θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη: α) τις γνώσεις του παιδιού που έχουν αποκτηθεί στο αναπτυξιακό στάδιο που βρίσκεται, β) τη γλωσσική του ικανότητα και γ) την ικανότητά του να αιτιολογεί τα γεγονότα. Οι δε απαντήσεις θα πρέπει να ερμηνεύονται βάση της γνωστικής ανάπτυξης και της ωριμότητάς του (Saywitz & Camparo, 1998). Ερευνητικά αποτελέσματα απέδειξαν ότι με τον τρόπο αυτό όχι μόνο επιδεικνύεται σεβασμός στην παιδική ηλικία αλλά μειώνεται παράλληλα ο κίνδυνος της ευαλωτότητας των θυμάτων στις καθοδηγητικές ερωτήσεις, αυξάνεται η αυτοπεποίθησή τους και βελτιώνεται η ροή του λόγου τους (Davies & Noon, 1991).

Επιπρόσθετα, στην ερμηνεία των απαντήσεων πρέπει να λαμβάνεται και πάλι υπόψη πρωτίτως το αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί, οι γνώσεις που έχουν κατακτηθεί στην ηλικία του, η παιδική οπτική στην περιγραφή των γεγονότων ενισχύουν την αξιοπιστία της κατάθε-

σής του. Όταν με άλλα λόγια ο συγκεκριμένος τρόπος απόκρισης συνάδει με την ηλικία και το επίπεδο ωριμότητας του ανήλικου, ενισχύεται σημαντικά το αληθές των ισχυρισμών του. Αντίθετα η χρήση λέξεων και εκφράσεων, καθώς και η λεπτομερής περιγραφή γεγονότων που δε συνάδουν με την ηλικία του και τη γνώση που έχει κατακτηθεί στο αναπτυξιακό του στάδιο, ενισχύουν την υπόθεση ότι ο ανήλικος είναι θύμα υποβολής και καθοδήγησης και άρα οι ισχυρισμοί του είναι πιθανά ψευδείς (Θεμελή, 2008, 2014).

Οδηγίες για τη διατύπωση ερωτήσεων

- ▶ Χρήση μικρών προτάσεων - Διατύπωση σύντομων ερωτήσεων
Προσπάθεια καθαρής και κατανοητής προφοράς
- ▶ Αποφυγή σύνθετων προτάσεων
Χρήση μικρότερων ερωτήσεων
- ▶ Αποφυγή μακροσκελών και σύνθετων ερωτήσεων
- ▶ Χρήση μονοσύλλαβων ή δισυλλάβων λέξεων
Αποφυγή τρισύλλαβων ή τετρασύλλαβων
- ▶ Χρήση απλών γραμματικών κανόνων
Αποφυγή διπλά αρνητικών, υποθετικών, εξαρτημένων προτάσεων ή φράσεων με έντονο υποκειμενικό και καθοδηγητικό περιεχόμενο.
- ▶ Χρήση απλών χρόνων και εγκλίσεων
Αποφυγή περιφραστικών χρόνων και απρόσωπων εγκλίσεων
- ▶ Χρήση απλών, καθημερινών και κατανοητών λέξεων
Αποφυγή πολύπλοκων συνώνυμων τους - επιστημονικών (νομικών) όρων - αμφίσημων εννοιών
- ▶ Χρήση ενεργητικής φωνής
Αποφυγή παθητικής φωνής
- ▶ Χρήση συγκεκριμένων όρων - ονομάτων
Αποφυγή χρήσης αόριστων αντωνυμιών και αόριστων επιρρημάτων
Αποφυγή παραπομπής σε μη οικείες αναφορές.

Πηγή: Saywitz, 1995, Θεμελή, 2008.

2.4 Η επίδειξη αντικειμενικότητας, ευελιξίας και η αποφυγή υποβλητικών τεχνικών

Ο επαγγελματίας οφείλει να διατηρεί μια αντικειμενική και ουδέτερη θέση. Η προσκόλληση σε προσωπικές ερμηνείες και η υιοθέτηση μιας και μόνο υπόθε-

σης κατά τη διερεύνηση του συμβάντος μπορεί να αποβεί ολέθρια και να οδηγήσει σε νομικά σφάλματα. Ο συνεντευκτής πρέπει να επιδεικνύει ευελιξία και να επανεξετάζει διαρκώς τις αρχικές του υποθέσεις καθώς είναι δυνατό η κατάθεση ενός ανήλικου θύματος να είναι α) αληθής, β) ψευδής ή γ) εν μέρει αληθής και εν μέρει ψευδής. Ο επαγγελματίας αναζητά την αλήθεια, ανεξάρτητα από τόσο απίστευτοι ή αδύνατοι μπορεί να του φαίνονται οι ισχυρισμοί του παιδιού.

Επίσης ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το ψυχολογικό κλίμα που δημιουργεί με τη συμπεριφορά του. Ο αυταρχισμός, το αυστηρό και άκαμπτο ύφος μα κυρίως η έλλειψη ενσυναίσθησης καθιστούν τα θύματα που έχουν υποστεί κακοποίηση ευάλωτα σε καθοδηγητικές ερωτήσεις και υποβλητικά τεχνάσματα. Ακόμα και ο τόνος της φωνής και οι εκφράσεις του προσώπου είναι δυνατό να επηρεάσουν την απάντηση των παιδιών. Έρευνες απέδειξαν ότι τα άτομα που δημιουργούν την αίσθηση άσκησης ιδιαίτερης εξουσίας, προκαλούν φόβο στα παιδιά επιδρώντας στην αξιοπιστία τους (Ceci κ.ά., 1987).

Ο χαρακτήρας και το είδος των ερωτήσεων είναι εκείνα που θα οδηγήσουν τον συνεντευκτή στον ορθό ή μη χειρισμό του υπό εξέταση θύματος. Όλα τα διεθνή πρωτόκολλα υπογραμμίζουν τη σπουδαιότητα και χρησιμότητα της ελεύθερης αφήγησης των πεπραγμένων και των αυθόρμητων δηλώσεων των παιδιών, καθώς οδηγούν σε πιο πλούσιες και αξιόπιστες καταθέσεις (Saywitz & Camparo, 1998). Τα παιδιά φαίνεται ότι κάνουν λιγότερα «λάθη στον έλεγχο της πηγής πληροφόρησης» όταν χρησιμοποιούν την ελεύθερη ανάκληση (Roberts & Powell, 2001).

3. Κριτήρια διάκρισης: αληθείς ή ψευδείς ισχυρισμοί;

Μια πολύκροτη υπόθεση το 2001 σε μια υποβαθμισμένη περιοχή της Νορμανδίας το Outreau, έδειξε πώς σοβαρά ατοπήματα οδήγησαν σε μια ιστορική δικανική πλάνη με πολλαπλά θύματα. Όταν εκπαιδευτικοί και κοινωνικοί λειτουργοί ανέφεραν ότι τέσσερα αδέρφια παρουσίαζαν «παράξενη» σεξουαλική συμπεριφορά, ξεκίνησε ενδελεχής έρευνα. Οι γονείς των παιδιών ομολόγησαν ότι τα κακοποιούσαν σεξουαλικά, ενώ οι ανήλικοι ισχυρίστηκαν ότι θυματοποίηση τους είχε εμπλακεί ένας σημαντικός ακόμα αριθμός ενηλίκων. Συνολικά κατηγορήθηκαν δεκαοκτώ άτομα τα οποία και προφυλακίστηκαν.

Στο πρωτόδικο δικαστήριο που έλαβε χώρα το 2004, έντεκα συνολικά άτομα καταδικάστηκαν. Τέσσερεις από τους κατηγορούμενους ομολόγησαν την ενοχή τους ενώ επτά αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους δηλώνοντας αθώοι. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων όλοι έχασαν τόσο τη δουλειά τους όσο και την οι-

κογένειά τους. Ένας εκ των καταδικασθέντων αυτοκτόνησε κατά τη διάρκεια της προφυλάκισής του. Η πρωτόδικη απόφαση είχε στηριχθεί αποκλειστικά στις μαρτυρίες των γονιών των κακοποιημένων παιδιών και στους ισχυρισμούς δύο εξ αυτών. παρά την απουσία αποδείξεων και τη διαπίστωση σημαντικών ασυνεπειών στις καταθέσεις των ανήλικων. Στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο, η μητέρα των θυμάτων ομολόγησε ότι είχε πει ψέματα για την ανάμειξη των επτά ατόμων, ο πατέρας των παιδιών απέσυρε τις αρχικές κατηγορίες και δύο από τους τέσσερεις ανήλικους δήλωσαν ότι δεν είχαν καταθέσει την αλήθεια. Το 2005 το εφετείο κρίνοντας την υπόθεση σε δεύτερο βαθμό, αθώωσε και τους έξι που υποστήριζαν εξ αρχής τη μη ανάμειξή τους στην υπόθεση. Οι έξι φερόμενοι ως δράστες αθώωθηκαν. Πρόκειται για μια ιστορική δικανική πλάνη με πολλαπλά θύματα. Η μη διερεύνηση της αξιοπιστίας των μαρτυρικών καταθέσεων των ανήλικων αποτέλεσε τροχοπέδη στην αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας και την ορθή απονομή της δικαιοσύνης (Θεμελή, 2014)

Η ψυχιατροδικαστική εκτίμηση των ισχυρισμών ενός παιδιού για πιθανή σεξουαλική του κακοποίηση έχει τη δική της μεθοδολογία και εκπαίδευση στοχεύοντας στη μείωση των κινδύνων παρερμηνειών και λαθών (Βούρδας, 2008, 2010). Αλλά και η απλή επίγνωση της ευκολίας με την οποία συχνά τα παιδιά ανάλογα με το αναπτυξιακό τους στάδιο υιοθετούν το ψέμα μπορεί να προστατέψει από πρόχειρα, γρήγορα για αυτό και στρεβλά συμπεράσματα.

Οι επαγγελματίες του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης οφείλουν να γνωρίζουν ότι οι ανήλικοι οδηγούνται σε ψευδείς μαρτυρίες αφενός μεν λόγω ατελειών στη λειτουργία των γνωστικών τους μηχανισμών - ιδίως της μνήμης (Ceci & Bruck, 1995) - αφετέρου δε εξαιτίας της ιδιαίτερης ευαλωτότητάς τους στην υποβολή και στη χειραγώγησή τους από τους ενήλικες (Gardner, 2001, Trocmé & Bala, 2005). Επίσης τα παιδιά είναι δυνατό να καταφύγουν σε ψεύτικες αποκαλύψεις και για άλλους λόγους, όπως για παράδειγμα, για να κερδίσουν την προσοχή των γονιών τους, για να τους αποπροσανατολίσουν από ένα σοβαρό παράπτωμα στο οποίο περιέπεσαν πιστεύοντας ότι αυτό θα μείνει ατιμώρητο ή για να εκδικηθούν έναν ενήλικα ο οποίος δεν ικανοποίησε μια επιθυμία τους (Lowenstein, 2012, Θεμελή, 2014).

Η διεθνής βιβλιογραφία διακρίνει σε ψευδείς θετικές καταθέσεις όπου διατυπώνονται ισχυρισμοί για κακοποίηση η οποία δεν έχει συμβεί και σε ψευδείς αρνητικές καταθέσεις οι οποίες αφορούν την απόκρυψη της παραβίασης που έχει πράγματι λάβει χώρα. Έχει αποδειχθεί ότι τα παιδιά οδηγούνται συχνότερα σε ψευδείς αρνητικές και σπανιότερα σε ψευδείς θετικές καταθέσεις (Faller, 2007).

Επίσης, οι ερευνητές επισημαίνουν τέσσερεις κατηγορίες ψευδών καταθέσεων: α) τα ψεύδη που λέγονται κατά τη διάρκεια των δικαστικών αγώνων

για ζητήματα διαζυγίου και επιμέλειας, β) τα ψεύδη εκείνα τα οποία οφείλονται σε ζητήματα ψυχικής διαταραχής του ερωτώμενου, γ) τα ψέματα τα οποία είναι αποτέλεσμα συνειδητής χειραγώγησης (π.χ σύνδρομο γονεϊκής αποξένωσης) και δ) τα ψέματα που συνδέονται με προβλήματα φυσικής υγείας (Mikkelsen, κ.ά., 1992).

Το σύνολο των ερευνητών (Conte κ.ά., 1991, Dammeyer, 1998, Faller, 2003, 2007, Heiman, 1992, Raskin & Esplin, 1991b) θεωρεί ότι τα κύρια κριτήρια που ενισχύουν σημαντικά την αξιοπιστία της κατάθεσης του παιδιού είναι (Θεμελή, 2014):

- ▶ Η ακριβής και λεπτομερής περιγραφή της σεξουαλικής πράξης
- ▶ Η αναφορά στα γεγονότα υπό την παιδική οπτική
- ▶ Η λεπτομερής αναφορά του πλαισίου (πού, πότε, συχνότητα, συνθήκες κ.λπ.)
- ▶ Η περιγραφή της σεξουαλικής παραβίασης με φράσεις και λέξεις που δεν προσάδουν στην ηλικία του και μαρτυρά ασυνήθη, μη αναμενόμενη γνώση
- ▶ Η δομημένη αφήγηση, ο αυθορμητισμός και ο εμπλουτισμός των στοιχείων κατά τη διάρκεια της αφήγησης
- ▶ Η εξωτερική (σταθερότητα κατά την αφήγηση των γεγονότων) και η εσωτερική συνέπεια (συναισθηματικές αντιδράσεις που συνδέονται με τη σεξουαλική παραβίαση)
- ▶ Το στοιχείο της μυστικότητας στη σχέση ανηλίκου - υπόπτου
- ▶ Οι ψυχοσυναισθηματικές αντιδράσεις του παιδιού κατά την αποκάλυψη της σεξουαλικής κακοποίησης και της περιγραφής της. (έκφραση συναισθημάτων απελπισίας, αδυναμίας, άγχους, φόβου, θυμού, ντροπής, ενοχής, προδοσίας κ.λπ.)
- ▶ Εμφανείς ψυχολογικές επιπτώσεις (π.χ. συμπτώματα μετατραυματικής διαταραχής κατά την περιγραφή των συμβάντων, διασχιστικής διαταραχής, κατάθλιψης, κοινωνικής απόσυρσης, επιθετικότητας κ.ά.)
- ▶ Η ύπαρξη ιατρικών και άλλων ευρημάτων
- ▶ Η θυματοποίηση και άλλων ανηλίκων στο ίδιο πλαίσιο
- ▶ Οι καταθέσεις αυτοπτών μαρτύρων.

Τη δεκαετία του '50 στη Γερμανία ο ψυχολόγος Udo Undeutsch (1982, 1989) ανέπτυξε την «Τεχνική της Ανάλυσης Περιεχομένου Βάσει Κριτηρίων» (Criterion -Based Content Analysis - CBCA) βασιζόμενος στην υπόθεση σύμφωνα με την οποία η περιγραφή ενός γεγονότος που έχει πραγματικά βιωθεί από το υποκείμενο, διαφέρει σημαντικά ως προς το περιεχόμενο και την ποιό-

τητα των πληροφοριών από την περιγραφή ενός συμβάντος το οποίο έχει επινοηθεί ή αποτελεί προϊόν μυθοπλασίας και φαντασίας.

Η ανάλυση περιεχομένου βάσει κριτηρίων, η οποία αποτελεί στην ουσία τον πυρήνα της «Τεχνικής της Εκτίμησης της Εγκυρότητας της Κατάθεσης» (Statement Validity Assessment - SVA), χρησιμοποιείται σήμερα ευρέως σε διεθνές επίπεδο προκειμένου να αξιολογηθεί η αξιοπιστία των ισχυρισμών σεξουαλικής κακοποίησης. Περιλαμβάνει τρεις φάσεις: α) τη δομημένη συνέντευξη με το φερόμενο ως θύμα, β) την εκτίμηση της κατάθεσης με την εξειδικευμένη τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου βάσει κριτηρίων (CBCA) και, τέλος, γ) τη συμπλήρωση μιας λίστας που περιλαμβάνει πληροφορίες οι οποίες ανέκυσαν τόσο από τη συνέντευξη όσο και από την ανάλυση περιεχομένου της κατάθεσης του ερωτώμενου.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, οι συνεχιστές του Undeutsch εμπλούτισαν την εν λόγω τεχνική αξιολόγησης, καταλήγοντας στη διατύπωση δεκαοχτώ κριτηρίων διαφοροποίησης των ψευδών από τους αληθείς ισχυρισμούς (Steller & Kohnken 1989, Raskin & Esplin, 1991b). Τα κριτήρια αυτά διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες που απαντώνται με μεγάλη συχνότητα στις αξιόπιστες καταθέσεις των θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται τα βασικά χαρακτηριστικά της κατάθεσης, στη δεύτερη το ακριβές της περιεχόμενο, ενώ στην τρίτη κατηγορία υπάγονται άλλα κριτήρια (Θεμελή, 2014).

Αληθείς θεωρούνται οι ισχυρισμοί σεξουαλικής κακοποίησης στην περίπτωση που συμπληρώνεται ένας σημαντικός αριθμός κριτηρίων. Τονίζεται ότι έμφαση θα πρέπει να δίδεται στην πλήρωση των τριών πρώτων κριτηρίων που αφορούν ιδιαίτερες συμπεριφορές και στάσεις του ανηλίκου. (Pezdek et al., 2004).

3.1 Ποιοτικά κριτήρια για την ανάλυση της κατάθεσης

3.1.1 Γενικά χαρακτηριστικά των ισχυρισμών της κατάθεσης

1) Συνοχή και λογική δομή

Υπάρχει συνεκτικότητα και αλληλουχία στην αφήγηση των γεγονότων; Ακολουθούν τα επιμέρους τμήματα της κατάθεσης μια λογική δομή;

2) Έλλειψη δομής στην απόδοση των γεγονότων

Προκύπτει αβίαστα η περιγραφή των γεγονότων; Χαρακτηρίζεται η αφήγηση από έλλειψη οργάνωσης; Υπάρχουν κάποια συγκεκριμένα στοιχεία

στην κατάθεση τα οποία εμφανίζονται με κάποια σταθερότητα καθ' όλη τη διάρκειά της; Υπάρχουν κάποιες ξαφνικές και απότομες αλλαγές στην εστίαση του θέματος;

3) Ποσότητα των πληροφοριών

Τοποθετούνται τα γεγονότα σε ένα συγκεκριμένο χωρικό και χρονικό πλαίσιο;

Περιγράφονται με ακρίβεια τα πρόσωπα, τα αντικείμενα και τα πραγματικά περιστατικά;

3.1.2 Το ακριβές περιεχόμενο της κατάθεσης

4) Ενσωμάτωση των γεγονότων στο πλαίσιο

Υπάρχουν συγκεκριμένες περιγραφές που τοποθετούνται σε συγκεκριμένο χωρικό και χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έλαβε χώρα το συμβάν;

Συνδέεται το γεγονός με διάφορα άλλα συνηθισμένα, καθημερινά συμβάντα;

5) Περιγραφή της κακοποίησης

Περιγράφονται οι ενέργειες και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ θύματος και θύτη;

6) Αναπαραγωγή συνομιλίας μεταξύ του ανηλίκου και του θύτη

Αναπαράγεται η συνομιλία στην αρχική της μορφή (όπως δηλαδή λέχθηκαν τα πράγματα); Χρησιμοποιεί κατά την αναπαραγωγή της ασυνήθεις λέξεις ή φράσεις;

7) Μη αναμενόμενες επιπλοκές

Έγινε κάτι απρόβλεπτο κατά τη διάρκεια της πράξης; Προέκυψε κάποιο απρόβλεπτο και απροσδόκητο γεγονός κατά τη διάρκεια του σεξουαλικού συμβάντος;

8) Ασυνήθιστες λεπτομέρειες

Ο ανήλικος παρέχει λεπτομέρειες που είναι ιδιαίτερες και ασυνήθιστες, φαίνεται όμως να έχουν ιδιαίτερη σημασία για το συμβάν.

9) *Περιττές λεπτομέρειες*

Δίδονται περιττές πληροφορίες οι οποίες δεν είναι ουσιαστικές και δεν συνδέονται άμεσα με τους ισχυρισμούς της κακοποίησης;

10) *Ακριβείς απαντήσεις σε λεπτομέρειας που ωστόσο το παιδί δεν έχει κατανοήσει*

Περιγράφει ο ανήλικος ορθά ένα περιστατικό το οποίο όμως ερμηνεύει λανθασμένα;

11) *Αναφορά σε άλλα γεγονότα με σεξουαλικό περιεχόμενο*

Αναφέρεται το παιδί σε συμβάντα ή συνομιλίες με σεξουαλικό περιεχόμενο που συνδέονται ενδεχομένως με τα πραγματικά περιστατικά, αλλά δεν αφορούν τους συγκεκριμένους ισχυρισμούς κακοποίησης;

12) *Υποκειμενική εμπειρία*

Περιγράφει ο ανήλικος σκέψεις που έκανε και συναισθήματα που βίωσε κατά τη στιγμή της σεξουαλικής του παραβίασης;

13) *Αναφορά στην ψυχική κατάσταση του φερόμενου ως δράστη*

Αναφέρεται ο ανήλικος στις σκέψεις και τα συναισθήματα του φερόμενου ως δράστη κατά τη διάρκεια της άνομης πράξης;

3.1.3 Άλλα κριτήρια

14) *Αυθόρμητες διορθώσεις ή προσθήκες*

Ζητά ο ανήλικος να διορθώσει ή να συμπληρώσει την αρχική του κατάθεση;

15) *Παραδοχή αδυναμίας μνημονικής ανάκλησης ενός γεγονότος ή επίκληση άγνοιας*

Φαίνεται το παιδί από τη συμπεριφορά του να μη θυμάται ή να μη γνωρίζει να απαντήσει σε μια ειδικότερη ερώτηση που αφορά μια πτυχή ενός γεγονότος;

16) Έκφραση αμφιβολίας για την κατάθεση που μόλις δόθηκε

Εκφράζει την ανησυχία του ότι κάποιος μέρος της κατάθεσής του μπορεί να φανεί αναληθές ή απίστευτο.

17) Αυτο-υποτίμηση

Χαρακτηρίζει κάποια στοιχεία της συμπεριφορές του που συνδέονται με το σεξουαλικό συμβάν ως λανθασμένα ή απρεπή;

18) Συγχώρωση του φερόμενου ως δράστη

Προσπαθεί να δικαιολογήσει τον ενήλικα για τη συμπεριφορά του και να μειώσει τη σοβαρότητα των όσων έλαβαν χώρα; Αποφεύγει να τον κατηγορήσει για τις πράξεις του;

Πηγή: Raskin & Esplin, 1991b, Θεμελή, 2014.

4. Επίλογος

Η δικανική εξέταση των ανήλικων θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης είναι μια εξαιρετικά επώδυνη διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας τα παιδιά ενθαρρύνονται να μιλήσουν για την πιο τραυματική εμπειρία της ζωής τους σε άτομα που δε γνωρίζουν καθόλου (Bruck, κ.ά., 2000). Ο κίνδυνος επανατραυματισμού είναι μεγάλος, ιδίως όταν η όλη διαδικασία δεν ακολουθεί τις βασικές αρχές και οδηγίες ενός εξειδικευμένου πρωτόκολλου εξέτασης θυματοποιημένων παιδιών. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι μόνο κατά τη διάρκεια της προδικασίας το θύμα θα παρουσιαστεί κατά μέσο όρο 12 φορές στην αστυνομία για ερωτήσεις (Ceci & Bruck, 1995), γίνεται σαφές πόσο ακατάλληλο και κακοποιητικό συνάμα είναι το πλαίσιο αυτό για την ανηλικότητα.

Οι ενήλικες επαγγελματίες ανάλογα με την προσέγγιση που θα ακολουθήσουν ενδέχεται να επηρεάσουν, να παραπλανήσουν, να υπονομεύσουν, να καθοδηγήσουν, να πληγώσουν (Θεμελή, 2008). Ενδέχεται επίσης να απομακρυνθούν πολύ από την αλήθεια καταλήγοντας σε εσφαλμένα συμπεράσματα με ολέθριες συνέπειες.

Στις περισσότερες περιπτώσεις οι επαγγελματίες πιστεύουν ότι ο ανήλικος είναι θύμα κακοποίησης. Υιοθετώντας τη μια και μοναδική αυτή υπόθεση, προσπαθούν να την επαληθεύσουν απορρίπτοντας εξαρχής οποιαδήποτε άλλη πιθανή εκδοχή. Η υπερβολική εμπιστοσύνη του συνεντευκτή στις ικανότητές του, η έλλειψη εξειδικευμένης γνώσης και εμπειρίας, η έλλειψη ευελιξίας

και αντικειμενικότητας, η υποκειμενική προσέγγιση του συμβάντος και οι προκαταλήψεις του, αυξάνουν τον κίνδυνο μιας εσφαλμένης εκτίμησης (Θεμελή, 2014).

Η Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρία του Παιδιού και του Εφήβου (1997b) υπογραμμίζει ότι σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να διερευνώνται και άλλα ενδεχόμενα, όπως για παράδειγμα ότι ο ανήλικος:

- δεν κακοποιήθηκε,
- αναγκάστηκε υπό την πίεση του δράστη ή μελών της οικογένειάς του να ανακαλέσει τους αρχικούς του ισχυρισμούς,
- βίωσε κατά την διαδικασία της δικανικής του εξέτασης υπερβολικό άγχος και φόβο,
- αρνήθηκε να καταθέσει λόγω έντονων συναισθημάτων ντροπής και ενοχών,
- θεώρησε ότι ευθύνεται ο ίδιος για την κακοποίησή του,
- θέλησε να αποκρύψει ό,τι συνέβη και να προστατέψει το θύτη,
- αναγκάστηκε να πει ψέματα γιατί κατά τη συνέντευξή του ήταν παρών ο δράστης.

Η ανάγκη σύνταξης από την ελληνική έννομη τάξη ενός πρωτόκολλου δικανικής εξέτασης παιδιών θυμάτων σεξουαλικής παραβίασης και ενός κώδικα δεοντολογίας - στα οποία θα εκπαιδεύεται υποχρεωτικά το σύνολο των επαγγελματιών που θα εμπλέκεται στη διερεύνηση της υπόθεσης - είναι επιτακτική. Διαφορετικά, θα επαναλαμβάνεται ο ατυχής χειρισμός των σχετικών περιστατικών, θα παρεμποδίζεται η ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας, θα παραβιάζονται τα δικαιώματα των ανηλίκων τα οποία αναπόφευκτα θα επανατραυματίζονται, θα διατυπώνονται εσφαλμένες δικανικές κρίσεις και θα πλήττεται η αξιοπιστία της Δικαιοσύνης και η δημοκρατική κουλτούρα.

Βιβλιογραφία

- Allagia, R. (2004). «Many ways of telling: expanding conceptualizations of child sexual abuse disclosure», *Child Abuse & Neglect*, 28, σελ. 1213-1227.
- American Academy of Child and Adolescent Psychiatry/AACAP (1997b). «Practice parameters for the forensic evaluation of children and adolescents who may have been physically or sexually abused», *Journal of the Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, σελ. 37S-56S.
- Arata, C.M. (1998). «To tell or not to tell: Current functioning of child sexual abuse survivors who disclosed their victimizations», *Child Maltreatment*, 3, σελ. 63-71.

- Bruck, M., Melnyk, L. & Ceci, S.J. (2000). «Draw it again Sam: The effect of drawing in children's suggestibility and source monitoring ability», *Journal of Experimental Child Psychology*, 77, σελ. 169-196.
- Bussey, K., & Grimbeek, E.J. (1995). «Disclosure processes: Issues for child sexual abuse victims», στο: K. Rotenberg (εκδ.), *Disclosure processes in children and adolescents*, Cambridge University Press, New York, σελ. 166-203.
- Βούρδας, Α. (2008). «Η σεξουαλική κακοποίηση ανηλίκου και η συστηματική προσέγγιση από τον Παιδοψυχίατρο-Πραγματογνώμονα», στο: Ο. Γιωτάκος & Μ. Τσιλιάκου (επιμ.), *Ο κύκλος της κακοποίησης*, Αθήνα, Αρχιπέλαγος, σελ. 235-243.
- Βούρδας, Α. (2010). «Η υπόθεση Ουτρό (Outreau) και διδάγματα για την ελληνική πραγματικότητα», *Ψυχιατροδικαστική*, 2, σελ. 15-16.
- Ceci, S.J. & Bruck, M. (1995). «Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's memory». American Psychological Association, Washington, DC.
- Ceci, S.J., Ross, D.F. & Toglia, M.P. (1987a). «Suggestibility of children's memory: Psychological Issues», *Journal of Experimental Psychology: General*, 116 σελ. 38-49.
- Conte, J., Sorenson, E., Fogarty, L. & Dalla Rosa, J. (1991). «Evaluating children's reports of sexual abuse: Results from a survey of professionals», *American Journal of Orthopsychiatry*, 61(3), σελ. 428-437.
- Dammeyer, M. (1998). «The assessment of child sexual abuse allegation: Using research to guide clinical decision making», *Behavioral Sciences and the Law*, 16, σελ. 21-34.
- Davies, G. & Noon, E. (1991). *An evaluation of the live link for child witness*, Home Office, London.
- DeVoe, E.R. & Faller, K.C. (1999). «The characteristics of disclosure among children who may have been sexually abused», *Child Maltreatment*, 4, σελ. 217-227.
- Faller, K.C. (2007). «False Allegation of Sexual Abuse», στο: K.C. Faller (εκδ.), *Interviewing children about sexual abuse. Controversies and best practice*, Oxford University Press, Oxford, σελ. 191-206.
- Faller, K.C. (2003). *Understanding and assessing child sexual maltreatment*, 2η έκδ., Sage, Newbury Park.
- Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I. & Smith, C. (1990). «Sexual abuse in a national survey of adult men and women: Prevalence, characteristics, and risk factors», *Child Abuse & Neglect*, 14, σελ. 19-28.
- Futa, K.T., Hsu, E. & Hansen, D.J. (2001). «Child sexual abuse in Asian American families: An examination of cultural factors than influence prevalence,

- identification, and treatment», *Clinical Psychology: Science and Practice*, 8, σελ. 189-209.
- Gardner, R.A. (2001). «Should courts order PAS children to visit/reside with the alienated parent? A follow-up study», *The American Journal of Forensic Psychology*, 19(3), σελ. 61-106.
- Gomes-Schwartz, B., Horowitz, J.M. & Cardarelli, A.P. (1990). *Child sexual abuse: the initial effects*, Sage, Newbury Park.
- Goodman, G.S., Bottoms, B.L., Schwartz-Kennedy, B.M. & Rudy, L. (1991). «Children's testimony for a stressful event: Improving children's reports». *Journal of Narrative and Life History*, 1, σελ. 69-99.
- Goodman, G.S., Quas, J.A., Batterman-Faunce, J.M., Ridlessberger M.M. & Kuhn, J. (1994). «Predictors of accurate and inaccurate memories of traumatic events experienced in childhood», *Consciousness and Cognition*, 3, σελ. 269-294.
- Heiman, M.L. (1992). «Annotation: Putting the puzzle together. Validating allegations of child sexual abuse», *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33(2), σελ. 211-329.
- Kelley, S.J., Brand, R. & Waterman, J. (1993). «Sexual abuse of children in day care centers», *Child Abuse & Neglect*, 17, σελ. 71-89.
- Lowenstein, L.F. (2012). «Child Contact Disputes Between Parents and Allegations of Sex Abuse: What does the research say?», *Journal of Divorce and Remarriage*, 53(3), σελ. 194-203.
- Mikkelsen, E., Gutheil, T. & Emens, M. (1992). «False sexual abuse allegations: Contextual factors and clinical subtypes», *American Journal of Psychotherapy*, 46(4), σελ. 556-570.
- Paine, M.L. & Hansen, D. (2002). «Factors influencing children to self-disclose sexual abuse», *Clinical Psychology Review*, 22, σελ. 271-295.
- Palmer, S.E., Brown, R.A., Rae-Grant, N.I. & Loughlin, M.J. (1999). «Responding to children's disclosure of familial abuse: What survivors tell us», *Child Welfare*, 78, σελ. 259-282.
- Pezdek, K. κ.ά. (2004). «Detecting deception in children: Event familiarity affects criterion-based content analysis ratings», *Journal of Applied Psychology*, 89(1), σελ. 119-26.
- Raskin, D. & Esplin, P. (1991b). «Statement validity analysis: Interview procedures and content analysis of children's statements of sexual abuse», *Behavioral Assessment* 13(30), σελ. 265-291.
- Roberts, K.P. & Powell, M.B. (2001). «Describing individual incidents of sexual abuse: A review on the effects of multiple sources of information on children's reports», *Child Abuse and Neglect*, 25, σελ. 1643-1659.

- Sauzier, M. (1989). «Disclosure of child sexual abuse: For better or for worse», *Psychiatric Clinics of North America*, 12, σελ. 455-469.
- Saywitz, K. (1995). «Improving children's testimony: The question, the answer, and the environment», στο: M. Zaragoza, κ.ά. (εκδ.), *Memory and testimony in the child witness*, Sage, Newberry Park, CA, σελ. 113-140.
- Saywitz, K.J., & Camparo, L. (1998). «Interviewing child witnesses: A developmental perspective», *Child Abuse and Neglect*, 22(8), σελ. 825-843.
- Saywitz, K. & Snyder, L. (1993). «Improving children's testimony with preparation» στο: G. Goodman & B. Bottoms (εκδ.), *Child victims, child witnesses: Understanding and improving testimony*, Guilford Press, New York, σελ. 117-146.
- Smith, D.W. (2000). «Delay in disclosure of childhood rape: Results from a national survey», *Child abuse & Neglect*, 24(2), σελ. 273-287.
- Summit, R.C. (1983). «The sexual abuse accommodation syndrome». *Child abuse and Neglect*, 7, σελ. 177-193.
- Steller, M., & Kohnken, G. (1989). «Statement analysis: Credibility assessment of children's testimonies in sexual abuse cases», στο: D.C. Raskin (εκδ.), *Psychological methods in criminal investigation and evidence*, Springer, New York, σελ. 217-245.
- Θεμελή, Ό. (2008). «Η προστασία της ανηλικότητας: Βασικές αρχές συνέντευξης με κακοποιημένα παιδιά», στο: Ο. Γιωτάκος & Μ. Τσιλιάκου (επιμ.), *Ο κύκλος της κακοποίησης*, Αρχιπέλαγος, Αθήνα, σελ. 107-126.
- Θεμελή, Ό. (2009). «Γιατί τα παιδιά δεν αποκαλύπτουν τη σεξουαλική τους κακοποίηση; Μια απόπειρα κατανόησης της διαδικασίας αποκάλυψης», στο: Γ. Νικολαΐδης & Μ. Σταυριανάκη (επιμ.), *Βία στην οικογένεια - Τεκμηριωμένη Πρακτική και Τεκμήρια από την Πρακτική*, ΚΨΜ, Αθήνα, σελ. 203-222.
- Θεμελή, Ό. (2010). «Όταν τα παιδιά καταθέτει: Η δικανική εξέταση των ισχυρισμών των ανηλικών μαρτύρων-θυμάτων», στο: Α. Πιτσελά (επιμ.), *Εγκληματολογικές Αναζητήσεις*, Τιμητικός τόμος για τον Καθ. Σ. Αλεξιάδη, Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 395-414.
- Θεμελή, Ό. (2013). «Εξετάζοντας ανήλικα θύματα κακοποίησης: Δικανικές συνεντεύξεις, θεσμικό πλαίσιο, πρωτόκολλα εξέτασης και βασικές αρχές δεοντολογίας», στο: Α. Κουμούλα & Θ. Σταφυλά (επιμ.), *Κακοποίηση: Όταν τα παιδικά όνειρα γίνονται εφιάλτες*. Έκδοση του Τμήματος Ψυχιατρικής Παιδιών και Εφήβων του Σισμανογλείου Γενικού Νοσοκομείου Αττικής, Αθήνα, σελ. 77-93.
- Θεμελή, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανηλικών μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Τόπος, Αθήνα.

- Themeli, O. & Panagiotaki, M. (2014). «Forensic interviews with children victims of sexual abuse: The role of the counselling psychologist», *The European Journal of Counselling Psychology*, 3(1), σελ. 1-19.
- Trocme, N. & Bala, N. (2005). «False allegations of abuse and neglect when parents separate», *Child Abuse & Neglect*, 29(12), σελ. 1333-1345.
- Wood, K. & Garven, S. (2000). «How sexual abuse interviews go astray: Implications for prosecutors, police, and child protection services», *Child Maltreatment*, 5, σελ. 109-118.
- Undeutsch, U. (1982). «Statement reality analysis», στο: A. Trankell (εκδ.), *Reconstructing the past: The role of psychologists in criminal trials*, Nordstedt & Sons, Stockholm, σελ. 27-56.
- Undeutsch, U. (1989). «The development of statement reality analysis», στο: J.C. Yuille (εκδ.), *Credibility assessment*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, σελ. 101-121.

Το απόρρητο της Ιεράς Εξομολόγησης και το πρόβλημα της καταγγελίας-κατάδοσης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΖΑΖΗΣ

Θεολόγος, Υπ. Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Πάντειο
Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Κατά το Μυστήριο της Ι. Εξομολόγησης στην Ορθόδοξη Εκκλησία, βασική προϋπόθεση για την ορθή τέλεσή του είναι το απόρρητο των σχέσεων Πνευματικού και εξομολογουμένου. Για τους Εξομολόγους, η εμπιστευτικότητα όλων των δηλώσεων και ομολογιών που κάνουν οι μετανοήσαντες, είναι απόλυτη και γνωστή ως εγγύηση του εξομολογητηρίου, σύμφωνα και με τον κώδικα του Κανονικού Δικαίου άρ. 983 παρ. 1. Το εγκληματολογικό ενδιαφέρον στο γεγονός αυτό προκύπτει στις περιπτώσεις εξομολόγησης από πιστούς πράξεων, οι οποίες διώκονται ποινικά και δεν έχουν φτάσει μέχρι τότε στο σκαλιά της δικαιοσύνης. Οι χειρισμοί του ιερέα Πνευματικού ενδείκνυται να είναι πολύ λεπτοί και σε ορισμένες περιστάσεις ενδέχεται να καθορίσουν τις μελλοντικές πράξεις του παραβατικού. Βέβαια, στην περίπτωση σοβαρών εγκλημάτων, ο ιερέας δύναται να παροτρύνει τον μετανοήσαντα να παραδοθεί στις Αρχές. Ωστόσο, αυτό είναι και το σημείο, μέχρι το οποίο μπορεί να εξασκήσει επίδραση στον παραβατικό. Δεν δύναται ευθέως ή με πλάγιο τρόπο να αποκαλύψει το περιστατικό στις αρχές επιβολής του νόμου ο ίδιος, και οι Πνευματικοί απαλλάσσονται από το να καταθέτουν ως μάρτυρες σε δικαστικές υποθέσεις για γεγονότα που γνωρίζουν μέσω του Μυστηρίου της Ιεράς Εξομολογήσεως, επικαλούμενοι το επαγγελματικό τους Απόρρητο. Όμως, το πρόβλημα της καταγγελίας-κατάδοσης γίνεται πιεστικό σε περιπτώσεις όπου η παραβίαση του επαγγελματικού απορρήτου δυνητικά θα ωφελούσε το κοινωνικό σύνολο.

Η λέξη «εξομολόγηση» προέρχεται από το ρήμα «εξομολογώ», το οποίο είναι σύνθετο από τα λήμματα «έξ» και «ομολογέω-ω», και γενικά σημαίνει «πλήρης ομολογία».

Η Ιερά Εξομολόγηση είναι ένα από τα επτά Μυστήρια της Χριστιανικής Εκκλησίας και ακολουθία, κατά την οποία ο πιστός, έχοντας αναγνωρίσει τα σφάλματά του, εξομολογείται τις αμαρτίες του στον ιερέα, που έχει την άδεια του Πνευματικού. Ο ιερέας με τη σειρά του διαβάξει τη συγχωρητική ευχή και του επιτρέπει ή όχι να μεταλάβει των αχράντων Μυστηρίων. Ανάλογα, επομένως, με το μέγεθος των αμαρτιών επιβάλλεται σχετική ποινή (κανόνας), η οποία για την Εκκλησία δεν είναι τιμωρία, αλλά υπόδειξη «θεραπευτικής αγωγής». Η Ιερά Εξομολόγηση υποβάλλει σε ταπείνωση και θεωρείται ουσιώδης προπαρασκευή για να κοινωνήσει ένας πιστός. Το νόημά της είναι η Μετάνοια (ή ειλικρινής μεταμέλεια), γι' αυτό και καλείται με τον τρόπο αυτό. Εκτός αυτού, η επίσημη Εκκλησία ονομάζει το Μυστήριο της Ιεράς Εξομολόγησης και «Συμφιλίωση» ή «Μετάνοια και Συμφιλίωση».

Η Ιερά Εξομολόγηση είναι η μέθοδος, που έδωσε ο Ιησούς Χριστός στην Εκκλησία και κατά την οποία, ανεξαρτήτως διακρίσεως, άνδρες και γυναίκες μπορούν να ομολογήσουν τις αμαρτίες που διέπραξαν μετά το Βάπτισμα, ώστε να απαλλαγούν από αυτές μέσω ενός ιερέα (βλ. Wilson, 2002).

Η βασική μορφή της Ιεράς Εξομολογήσεως δεν έχει αλλάξει διαμέσου των αιώνων, παρ' όλο που κάποτε γινόταν δημοσίως. Η Εκκλησία θεωρεί πως στους ιερείς της έχει δοθεί από τον ίδιο τον Χριστό η αρμοδιότητα να εξασκούν τη συγχώρεση μέσω της δικιάς Του εξουσίας. Συνεπώς, ο ιερέας κατά τη διάρκεια του Μυστηρίου της Ιεράς Εξομολογήσεως είναι ο αντιπρόσωπος του Ιησού Χριστού, ο Οποίος συγχωρεί τις αμαρτίες.

Σύμφωνα με μια πρωτότυπη έρευνα που διενήργησε υποψήφιος διδάκτωρ του τομέα Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, υπό την εποπτεία του Ομότιμου καθηγητή κ. Α. Μαγγανά, το Μυστήριο αυτό της Εκκλησίας αναδεικνύεται και ως μέσο πρόληψης σημαντικού αριθμού παραβατικών συμπεριφορών, ως μορφή ρύθμισης προβληματικών καταστάσεων, αλλά και ως σημαντικός αποτρεπτικός παράγοντας για την επανάληψη αξιοποιώνων πράξεων, ο οποίος μπορεί να λειτουργήσει εναλλακτικά και να δώσει μια διαφορετική λύση για κάποιες παραβατικές πράξεις.

Επιπλέον, άλλα πλεονεκτήματα της Ιεράς Εξομολογήσεως είναι η απαλλαγή του ανθρώπου από τον εγωισμό και την υπερηφάνεια, η εκρίζωση της φιλαυτίας και του ατομικισμού και η καθοδήγηση στην αυτογνωσία και τον αυτοέλεγχο, βοηθώντας τον να έχει τη σωστή θέση απέναντι στους συνανθρώπους του, στην κοινωνία και τον κόσμο. Με την Ιερά Εξομολόγηση καλλιεργείται στον εξομολογούμενο η μεγάλη αρετή της ταπεινοφροσύνης, η οποία αποτε-

λείπη των λοιπών αρετών και συμβάλλει με τον τρόπο αυτό στην ηθική του αναγέννηση και την πνευματική του πρόοδο (Χαραλαμπίδης 2009: 88).

Κατά το Μυστήριο της Ιεράς Εξομολόγησης στην Ορθόδοξη Εκκλησία, βασική προϋπόθεση για την ορθή τέλεσή του είναι το απόρρητο των σχέσεων Πνευματικού και εξομολογούμενου.

Κάποιοι δυσκολεύονται να προσέλθουν στο Μυστήριο της Ιεράς Εξομολογήσεως με τη σκέψη ότι υπάρχει πιθανότητα ο Πνευματικός να κοινοποιήσει την εξομολόγησή τους. Κάτι τέτοιο, βεβαίως, δεν έχει σοβαρή υπόσταση. Το Μυστήριο είναι «απόρρητο». Δεν έχει δικαίωμα ούτε ο Πνευματικός να ανακοινώσει τίποτε από όσα άκουσε στην Εξομολόγηση, ούτε άλλος κανείς να ζητήσει ή να απαιτήσει πληροφορίες (πρ. Κουγιουμτζόγλου, 2014).

Για τους Εξομολόγους, η εμπιστευτικότητα όλων των δηλώσεων και ομολογιών που κάνουν οι μετανοήσαντες, κατά την διάρκεια του Μυστηρίου είναι απόλυτη. Αυτή η αυστηρή εμπιστευτικότητα είναι γνωστή και ως «εγγύηση» του εξομολογητηρίου. Σύμφωνα με τον κώδικα του Κανονικού Δικαίου άρ. 983 παρ. 1: «το απόρρητο του εξομολογητηρίου είναι απαραβίαστο, επομένως είναι απόλυτα απαγορευτικό για έναν Εξομολόγο να παραδώσει με οποιονδήποτε τρόπο ένα μετανοήσαντα με λόγια ή οποιαδήποτε συμπεριφορά και για κανένα λόγο» (Wilson, 2002). Οι ιερείς οφείλουν να μην αποκαλύπτουν ό,τι έχουν μάθει κατά τη διάρκεια μιας Εξομολογήσεως σε κανένα, ακόμα και αν απειλείται η ίδια τους η ζωή ή η ζωή άλλων. Εδώ έγκειται και η μοναδικότητα του Απορρήτου του Εξομολογητηρίου. Πολλές άλλες μορφές εμπιστευτικότητας, συμπεριλαμβανομένων περισσότερο καταστάσεων του προνομίου του πληρεξούσιου πελάτη, επιτρέπουν ηθικές παραβιάσεις της εμπιστοσύνης προς χάριν της σωτηρίας της ζωής κάποιου άλλου.

Το εγκληματολογικό ενδιαφέρον στο γεγονός αυτό προκύπτει στις περιπτώσεις εξομολόγησης από ανθρώπους πιστούς ή λιγότερο πιστούς πράξεων οι οποίες διώκονται ποινικά, εγκλήματα κάθε είδους που δεν φτάνουν ποτέ στη Δικαιοσύνη και τα οποία οι δράστες εκμυστηρεύονται στους Πνευματικούς για να «βγάλουν» από πάνω τους αξιόποινες πράξεις: φόνους εκούσιους και ακούσιους, ευθανασίες, αιμομιξίες, βιασμούς και σοβαρές κλοπές (Βασιλειάδου, 2008).

Για έναν Πνευματικό, η παραβίαση του απορρήτου θα τον οδηγούσε αυτόματα σε μοιραία καταδίκη και αφορισμό, αποδοθέντα εκ της Ιεράς Επισκοπής (κωδ. του Κανονικού Δικαίου, άρ. 1388 παρ. 1). Ωστόσο, σε μία περίπτωση εγκλήματος, ο ιερέας ίσως παροτρύνει τον μετανοήσαντα να παραδοθεί στις Αρχές. Αυτό, βέβαια, είναι και το σημείο, μέχρι το οποίο μπορεί να εξασκήσει επίδραση στον παραβατικό. Δεν μπορεί ευθέως ή με πλάγιο τρόπο να αποκαλύψει το περιστατικό στις Αρχές επιβολής του νόμου ο ίδιος.

Βέβαια, υπάρχουν περιορισμένες υποθέσεις, όπου στοιχεία μια εξομολόγησης μπορούν να αποκαλυφθούν σε άλλους, αλλά πάντα με την άδεια του πιστού και πάντοτε χωρίς να αποκαλυφθεί στην πραγματικότητα η ταυτότητα του παραβατικού. Για παράδειγμα, τέτοια είναι η περίπτωση, όπου ασυνήθιστα σοβαρά αδικήματα, όπως κάποια αφοριστικά τέτοια, παραπέμπονται στον Επίσκοπο ή ακόμα και στην Ι. Σύνοδο και όπου η άδειά τους για την παραχώρηση αφέσεως των αμαρτιών θα πρέπει να έχει αποκτηθεί προηγουμένως.

Στις ΗΠΑ οι Αρχές συνήθως σέβονται αυτή την εμπιστευτικότητα, δηλαδή το Απόρρητο. Ωστόσο, αρκετά χρόνια πριν, ένας πληρεξούσιος στο Πόρτλαντ του Όρεγκον μαγνητοφώνησε μυστικά μία εξομολόγηση χωρίς την επίγνωση του γεγονότος αυτού από τον ιερέα ή και τον πιστό που εμπλεκόταν στην υπόθεση. Αυτό οδήγησε σε επίσημες διαμαρτυρίες του τοπικού Αρχιεπισκόπου, Φράνσις Τζωρτζ, και του Βατικανού. Η κασέτα αυτή φυλάχθηκε μυστική τότε και το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο θέσπισε ότι εφεξής η μαγνητοφώνηση συνιστά παράβαση της 4^{ης} τροποποίησης και διέταξε την απαγόρευση οποιωνδήποτε περαιτέρω μαγνητοφωνήσεων.

Πολλές φορές οι ίδιοι οι πιστοί και όχι ο Πνευματικός γίνονται αιτία κοινοποίησης της προσωπικής τους ζωής, όταν την εμπιστεύονται σε ακατάλληλα πρόσωπα, τα οποία δεν έχουν καν την ιδιότητα του Πνευματικού. Όμως το Μυστήριο και όλα όσα λέγονται ως συμβουλές, κατευθύνσεις, επιτίμια στη διάρκειά του είναι απόρρητα όχι μόνο για τον Πνευματικό αλλά και για τον εξομολογούμενο. «Ο εξομολογούμενος δεν πρέπει να ανακοινώνει όσα άκουσε, διότι αυτά ισχύουν μόνο για τη δική του περίπτωση. Σ' άλλον, άλλο φάρμακο, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του και την ιδιαιτερότητά του θα δώσει ο Πνευματικός» (πρ. Κουγιουμτζόγλου, 2014).

Σε χαρακτηριστικό παράδειγμα του Αββά Ιωσήφ από το Γεροντικό, διαφαίνεται η διαφορετική, ανάλογα με το πρόσωπο του εξομολογούμενου, καθοδήγηση και η εξατομικευμένη αγωγή, ή οποία προσφέρεται στην Εξομολόγηση από τους διακριτικούς Πνευματικούς πατέρες, όπως ο Γέρον Ιωσήφ. Στο περιστατικό αυτό παρουσιάζεται και ο σκανδαλισμός που μπορεί να προκύψει από την κοινοποίηση σε κάποιον άλλον της συμβουλής-καθοδήγησης που πήρε ο εξομολογηθείς (Γεροντικόν, 2002).

Οι χειρισμοί του ιερέα Πνευματικού ενδείκνυται να είναι πολύ λεπτοί, διότι σε ορισμένες περιστάσεις ενδέχεται να καθορίζουν τις μελλοντικές πράξεις του παραβατικού. Επιπλέον, για μεγάλο μέρος των ιερέων αμαρτία και έγκλημα έχουν κοινό τόπο. Το έγκλημα, συνεπώς, ως κατηγορία κατανοείται ως μέρος της ευρύτερης κατηγορίας της αμαρτίας.

Για τους Πνευματικούς υπερέχει η σωτηρία της ψυχής ενός ανθρώπου από

το δημόσιο συμφέρον. Ο παραβατικός πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πρόσωπο και άνθρωπος και να μη θυσιάζεται προς όφελος του συνόλου. Το επαγγελματικό απόρρητο είναι απολύτως σεβαστό και νομικά κατοχυρωμένο, αλλά και η λογική της Εκκλησίας διαφέρει από τη λογική της Ποινικής Δικαιοσύνης (Καζάξης, 2008: 37).

Σύμφωνα με μαρτυρία Πνευματικού κατά την προαναφερθείσα έρευνα: «Είμαι 40 χρόνια ιερέας, εκ των οποίων τα 35 και εξομολόγος. Έχω ακούσει πολλά, όπως φαντάζεσαι. Δεν είναι λίγες οι φορές που μου εξομολογούνται φόνους χωρίς προμελέτη. Πρόσφατα, ένας γιατρός μου είπε ότι εξαιτίας δικού του λανθασμένου χειρισμού κάποιος ασθενής πέθανε. Δεν τον προέτρεψα να παραδοθεί. Ο σκοτωμένος δεν μπορεί να γυρίσει πίσω. Σκοπός είναι να σωθεί η ψυχή του παραβάτη, να μετανοήσει και να κλάψει αληθινά γι' αυτό που έκανε».

Στο σημείο αυτό, μπορούμε να παραθέσουμε το γεγονός ότι συχνά και οι ειδικοί των κοινωνικών επιστημών έχουν μερικές φορές διαφορετικούς και, μερικές φορές αντικρουόμενους στόχους. Ο εισαγγελέας και ο αστυνομικός επιδιώκουν, πρωτίστως, τη διασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας, ενώ ο γιατρός και ο κοινωνικός λειτουργός τη θεραπεία και την επανένταξη του ατόμου. Φαίνεται, όμως, ότι ο στόχος της επιδίωξης της δημόσιας ασφάλειας και της προστασίας της κοινωνίας υπερισχύει των άλλων, με αποτέλεσμα να δίδεται σε αυτόν προτεραιότητα έναντι αυτών (Μαγγανάς 2002: 58).

Όστόσο, υπάρχουν και κάποια παραδείγματα όπου έχουμε ένα ιδιάζον και ακμαίο κοινωνικοπαθητικό προφίλ προσωπικότητας ανθρώπων, οπότε ο ιερέας έχει το δικαίωμα να «ζυγίσει» τη μεγάλη «βαρύτητα» μιας ποινικά κολάσιμης πράξης, ανακοινώνοντάς την, ανωνύμως πάντα, στον οικείο Επίσκοπο, του οποίου η διάκριση δύναται να νουθετήσει τον ιερέα για να καθοδηγήσει σωστά τον αμαρτωλό, ώστε να επανενταχθεί στη δια βίου αγωγή.

Για παράδειγμα, σε μία πρόσφατη περίπτωση στον ελλαδικό χώρο, η καταγγελία κάποιου Πνευματικού (όπως εικάζεται) οδήγησε τις Αρχές στη σύλληψη ενός δράστη, ο οποίος είχε διαπράξει ένα ειδεχθές έγκλημα δέκα χρόνια πριν την Εξομολόγησή του και παρέμενε ελεύθερος, αφού η Αστυνομία αν και τον θεωρούσε ύποπτο, δεν είχε καταφέρει να συλλέξει τα απαραίτητα στοιχεία, ώστε να ασκηθεί ποινική δίωξη εναντίον του (Καζάξης, 2008: 37).

Με αφορμή το προαναφερθέν αποτρόπαιο έγκλημα τίθενται αρκετά ερωτήματα για τα όρια του απορρήτου της Ιεράς Εξομολόγησης και το πρόβλημα της καταγγελίας- κατάδοσης, τα οποία θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Σε γενικές γραμμές, ο ιερέας που παραβιάζει το απόρρητο της Ιεράς Εξομολόγησης μπορεί να θεωρηθεί κάλλιστα ότι δεν υπήρξε υπεύθυνος ως προς τα καθήκοντα του επαγγέλματός του. Όσον αφορά στη σχέση του απορρήτου αυτού με τον ελληνικό Ποινικό Κώδικα δε, μπορούμε να πούμε ότι είναι πα-

ρημφερός με το άρ. 67, κατά το οποίο: «αν ο υπαίτιος διέπραξε κακούργημα ή πλημμέλημα με βαριά παράβαση των καθηκόντων του επαγγέλματός του, για την άσκηση του οποίου απαιτείται ειδική άδεια της αρχής, και εφόσον του επιβλήθηκε ποινή στρεφτική της ελευθερίας τουλάχιστον τριών μηνών, το δικαστήριο μπορεί να απαγγείλει και ανικανότητα για άσκηση του επαγγέλματος αυτού για χρονικό διάστημα ενός μέχρι πέντε ετών. Η ανικανότητα αυτή συνεπάγεται την οριστική ανάκληση της άδειας που είχε δοθεί» (Μαγγανάς & Λάζος, 1998: 91).

Πολύ πιο σχετικό όσον αφορά στο απόρρητο της Ιεράς Εξομολογήσεως είναι το άρθρο 371 παρ. 1 του ΠΚ, το οποίο αναφέρεται στην παραβίαση επαγγελματικής εχεμύθειας. Πιο συγκεκριμένα: «κληρικοί, δικηγόροι, και κάθε είδους νομικοί παραστάτες, συμβολαιογράφοι, γιατροί, μαίες, νοσοκόμοι, φαρμακοποιοί και άλλοι στους οποίους κάποιος εμπιστεύονται συνήθως λόγω του επαγγέλματός τους ή της ιδιότητάς τους, ιδιωτικά απόρρητα, καθώς και οι βοηθοί των προσώπων αυτών, τιμωρούνται με χρηματική ποινή ή με φυλάκιση μέχρι ενός έτους αν φανερώσουν ιδιωτικά απόρρητα που τους τα εμπιστεύτηκαν ή που το έμαθαν λόγω του επαγγέλματός τους ή της ιδιότητάς τους» (Μαγγανάς, κ.ά., 1995: 1601).

Στη δεύτερη παράγραφο το ίδιο άρθρο αναφέρει: «όμοια τιμωρείται όποιος, μετά το θάνατο ενός από τα πρόσωπα της παρ. 1 και απ' αυτή την αιτία γίνεται κάτοχος εγγράφων ή σημειώσεων του νεκρού σχετικών με τη άσκηση του επαγγέλματός του, ή της ιδιότητάς του και από αυτά φανερώνει ιδιωτικά απόρρητα».

Στην παρ. 3 διευκρινίζεται ότι η ποινική δίωξη γίνεται μόνο με έγκληση και τέλος, στην παρ. 4: «η πράξη δεν είναι άδικη και μένει ατιμώρητη αν ο υπαίτιος απέβλεπε στην εκπλήρωση καθήκοντός του ή στη διαφύλαξη έννομου ή για άλλο λόγο δικαιολογημένου ουσιώδους συμφέροντος δημοσίου ή του ίδιου ή κάποιου άλλου το οποίο δεν μπορούσε να διαφυλαχθεί διαφορετικά».

Όσον αφορά στο ιατρικό απόρρητο, επισημαίνουμε ότι η παραβίασή του δεν είναι άδικη, αν ο υπαίτιος απέβλεπε στην εκπλήρωση του νομικού ή ηθικού καθήκοντός του. Επιπλέον, με τις διατάξεις των άρθρων 45 παρ. 1 Π.Δ. 99/77 και 25 του Ν. 820/78 καθιερώνεται, για την επίτευξη των οικονομικών σκοπών του κράτους, η άρση του ιατρικού απορρήτου, που προστατεύεται από τα άρθρα 23 και 371 ΠΚ, αφού δίδεται στους οικονομικούς υπαλλήλους το δικαίωμα να λαμβάνουν γνώση οποιουδήποτε στοιχείου βρίσκεται στην εγκατάσταση του επαγγελματία, δηλαδή, ευθέως μεν των βιβλίων και στοιχείων που τηρούνται από τους ιατρούς για το ονοματεπώνυμο των επισκεπτών τους και την αμοιβή που εισπράχθηκε από αυτούς, εμμέσως δε και αυτής της ασθενοείας των επισκεπτών τους. Η δυνατότητα γνώσης των στοιχείων αυ-

τών από τους οικονομικούς υπαλλήλους προϋποθέτει ότι τηρούνται οι νομικές διατυπώσεις που ορίζονται από τα άρθρα 45 παρ. 4 Π.Δ. 99/77 και 25 Π.Δ. 820/78. Στη σύγκρουση, λοιπόν, αυτή των νόμων που προβλέπεται από το άρθρο 20, το ιατρικό απόρρητο κάμπτεται.

Διακρίνουμε, επομένως, ότι το νομικό πλαίσιο, κυρίως βάσει της παρ. 4 του άρ. 371, αφήνει αρκετά «παράθυρα» για την άρση του απορρήτου ως προς την παραβίαση επαγγελματικής εχεμύθειας (Μαγγανάς, 2004: 546). Ειδικότερα, όσον αφορά στο απόρρητο της Εξομολόγησης, οι κληρικοί που το τηρούν, ακόμα και σε ακραίες περιπτώσεις, δεν διώκονται ποινικώς. Σύμφωνα και με την προαναφερθείσα έρευνα, οι ιερείς δεν παραβιάζουν το απόρρητο, ώστε να καταδώσουν τους εξομολογούμενους παραβατικούς. Ωστόσο, σε σπάνιες περιπτώσεις κατέχουν τη διακριτική ικανότητα να το παραβιάζουν εν μέρει, όταν γνωρίζουν από την εξομολόγηση ότι κάποιος άλλος αθώς βρίσκεται υπό εγκλεισμό, αντί του πραγματικού ενόχου. Επικαλούμενοι, λοιπόν, το απόρρητο της Εξομολόγησης, καταθέτουν την αλήθεια που έχουν μάθει στις Αρχές, ώστε να ελευθερωθεί ο αθώς, δίχως πάντως να προδώσουν τον εξομολογούμενο, με την ονομαστική ανακοίνωση του πραγματικού ενόχου. Επιπροσθέτως, η ιερατική ιδιότητα απαλλάσσει έναν Πνευματικό από το να προσέρχεται ως μάρτυρας σε κάποιο δικαστήριο, αφού ακόμα και εάν γνωρίζει κάτι για μια υπόθεση, το απόρρητο τον δεσμεύει να τηρήσει σιγή.

Συνεπώς, οι ιερείς δεν μπορούν να κατηγορηθούν ότι υποθάλπτουν εγκληματίες και να υποστούν τις κυρώσεις που προβλέπουν τα άρ. 231 και 232 κατά του πρώτου: «όποιος εν γνώσει ματαιώσει τη δίωξη άλλου για κακούργημα ή πλημμέλημα που διέπραξε ή την εκτέλεση της ποινής που του επιβλήθηκε ή του μέτρου ασφαλείας, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών». Η υπόθεση, ωστόσο και της παρ. 2, μένει ατιμώρητη αν ο υπαίτιος την τέλεσε υπέρ κάποιου οικείου του. Κατά το άρθρο 232 ΠΚ: «όποιος, ενώ έμαθε με τρόπο αξιόπιστο ότι μελετάται κακούργημα ή ότι άρχισε ήδη ή εκτέλεσή του, και σε χρόνο τέτοιο ώστε να μπορεί ακόμα να προληφθεί η τέλεση ή το αποτέλεσμα του παραλείψει να το αναγγείλει εγκαίρως στην αρχή τιμωρείται, αν το κακούργημα τελέστηκε ή έγινε απόπειρά του, με φυλάκιση μέχρι τριών ετών, ανεξάρτητα αν ο δράστης τιμωρηθεί». Έχουμε, λοιπόν, μια κύρωση, η οποία είναι ενδεικτική της προσπάθειας μέσω του Ποινικού Κώδικα για πρόληψη του εγκλήματος, ωστόσο το Μυστήριο της Εξομολόγησης δεν υπόκειται σε αυτόν. Μπορεί όμως εντελώς αυτόνομα σε συνδυασμό με άλλα μέσα να συμβάλει στην πρόληψη κάποιων μελλοντικών παραβατικών συμπεριφορών.

Τέλος, ούτε και το άρ. 307 του ΠΚ αγγίζει την Ιερά Εξομολόγηση. Αν και είναι χρέος του Πνευματικού να αποτρέψει και να προλάβει εγκληματικές συμπεριφορές, πόσο μάλλον αυτή της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως, αν δεν τα

καταφέρει δε θεωρείται ότι παραλείπει τη λύτρωση από κίνδυνο ζωής. Πιο συγκεκριμένα το άρ. 307 αναφέρει: «όποιος με πρόθεση παραλείπει να σώσει άλλον από κίνδυνο ζωής αν και μπορεί να το πράξει χωρίς κίνδυνο της δικής του ζωής ή υγείας, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους» (Μαγγανάς & Λάζος, 1998: 314).

Όσον αφορά στο πρόβλημα της κατάδοσης, το επαγγελματικό απόρρητο είναι απολύτως σεβαστό και νομικά κατοχυρωμένο, ωστόσο ορισμένες φορές επιβάλλεται να παραβιάζεται, εάν πρόκειται να ωφεληθεί το κοινωνικό σύνολο. Στην Ελλάδα, βέβαια, οι γιατροί οφείλουν να τηρούν απόλυτη εχεμύθεια για οτιδήποτε είδαν, άκουσαν ή αντελήφθησαν κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους και το οποίο αποτελεί απόρρητο του αρρώστου ή της οικογένειάς του.

Ένας γιατρός, όμως, που εξετάζει έναν ασθενή και διαγνώσει ότι αυτός πάσχει από μεταδοτική ασθένεια, δεν θα πρέπει να το κοινοποιήσει, ώστε να σώσει από ενδεχόμενη μόλυνση ανθρώπους από τον περίγυρό του; Αν, πάλι, ο ψυχίατρος ή ο Πνευματικός μάθουν τις προθέσεις ενός ψυχασθενή ή πιστού αντίστοιχα, ο οποίος σκοπεύει να διαπράξει ένα φόνο και ενημερώσουν τις Αρχές, οι οποίες αφού προβούν σε προληπτική σύλληψη του ατόμου, το αφήσουν ελεύθερο μετά από τρεις μέρες λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων και αυτός σκοτώσει πράγματι αισθανόμενος προδοσία από τον γιατρό ή τον ιερέα, τότε φταίει ο τελευταίος; Και, τέλος, μπορεί η αστυνομία να συνεργαστεί με κάποιους γιατρούς οι οποίοι παροτρύνονται να παραβιάσουν το ιατρικό απόρρητο και να αποκαλύψουν στοιχεία, τα οποία θα διαλευκάνουν μια υπόθεση, όπως για παράδειγμα τα αίτια ενός τροχαίου ατυχήματος;

Τα ερωτήματα αυτά πηγάζουν από περιστατικά που σχετίζονται με το επαγγελματικό απόρρητο και είναι δύσκολο να απαντηθούν, παρά μόνο πρόχειρα και επιφανειακά.

Είναι αλήθεια πως η αστυνομία επανειλημμένα κάνει εκκλήσεις προς το κοινό ώστε να τη συνδράμουν στην πάταξη του εγκληματικού φαινομένου. Οι επιστήμονες μιλούν όλο και περισσότερο για συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική, αλλά και η πρόληψη του εγκλήματος, βέβαια, βρίσκεται σε προτεραιότητα (Μαγγανάς, 2004: 543).

Εξάλλου, με βάση πρόσφατη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, οι κρατικές αρχές έχουν τη θετική υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα με σκοπό την προστασία οποιουδήποτε ιδιώτη, του οποίου η ζωή απειλείται από τις εγκληματικές ενέργειες άλλου. Η αστυνομία, λοιπόν, για να επιτύχει τους παραπάνω στόχους καταφεύγει συχνά στις υπηρεσίες πληροφοριοδοτών, δηλαδή πολιτών, οι οποίοι γίνονται το «μίατι του νόμου». Βέβαια, αυτό είναι μια χρονοβόρα και πολυέξοδη διαδικασία.

Το θέμα της ανακοίνωσης πληροφοριών που αφορούν τρίτους είναι εξαιρετικά λεπτό και συναισθηματικά φορτισμένο από τραυματικές εμπειρίες που έζησαν οι Έλληνες ακόμα και στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του 1967. Οι χαρακτηρισμοί «χαφιάς» και «ρουφιάνος» αποτελούν ξεκάθαρη ύβρη για τον Έλληνα πολίτη. Το θέμα όντας αρκετά ευρύ, δεν περιορίζεται στην παροχή πληροφοριών προς την αστυνομία, αλλά σχετίζεται άμεσα και με το καθήκον εχεμύθειας ορισμένων ατόμων, όπως των γιατρών, των δικηγόρων και των κληρικών.

Τέλος, η άποψη του κοινού συμβαδίζει με τον νόμο, ο οποίος σέβεται την εχεμύθεια και θεωρεί ως εξαίρεση την ανακοίνωση της πληροφορίας.

Υπάρχει πληθώρα διατάξεων της ποινικής νομοθεσίας που αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στον σεβασμό του απορρήτου και στην απαγόρευση ανακοίνωσης πληροφοριών. Πρόκειται για τα άρθρα 370 (παραβίαση απορρήτου επιστολών), 370 Α (παραβίαση απορρήτου τηλεφωνημάτων και προσωπικών συνομιλιών), 370Β και 370Γ (προστασία ηλεκτρονικού υλικού και προγραμμάτων Η/Υ) του Π.Κ. (Μαγγανάς, 2004: 544).

Όσον αφορά στο προαναφερθέν άρθρο 232 του Π.Κ., σημειώνουμε ότι σύμφωνα με αυτό ο πολίτης υποχρεώνεται να ανακοινώσει τις πληροφορίες που έχει, μόνο αν η σχεδιαζόμενη πράξη είναι κακούργημα, ενώ δεν υφίσταται κυρώσεις αν δεν αποκαλύψει τα λιγότερο σοβαρά αδικήματα, όπως τα πλημμελήματα. Το άρθρο αυτό, λοιπόν, θεωρεί δεδομένη τη διακριτική ικανότητα του πολίτη να ξεχωρίζει το κακούργημα από το πλημμέλημα και τις περιπτώσεις που το δεύτερο μετατρέπεται στο πρώτο, όπως ορισμένα εγκλήματα κατά τις περιουσίες.

Στην περίπτωση, λοιπόν, του άρθρου 232 του Π.Κ., το προστατευόμενο έννομο αγαθό ταυτίζεται, μη όντας από πριν επακριβώς προσδιορισμένο, με το έννομο αγαθό που κάθε φορά προσβάλλεται από το κακούργημα που παρασιωπήθηκε. Ουσιαστικά, η παρασιώπηση αποτελεί μορφή συμμετοχής στο τελούμενο κακούργημα. Είναι μορφή αρνητικής συνεργίας σε αυτό, που έχει αναχθεί ως αυτοτελές έγκλημα.

Επανερχόμενοι στο θέμα της Ιεράς Εξομολογήσεως, δεν θα πρέπει να μας ξενίζει γιατί οι ιερείς σε συντριπτικό ποσοστό δεν καταδίδουν τους παραβατικούς πιστούς. Η Εκκλησία ως θεσμός διαφέρει σε πολλούς τομείς από την Πολιτεία, αφού οι κανόνες λειτουργίας τους δεν ταυτίζονται πάντα. Ο Εξομολόγος, εξαιτίας της ιερατικής του ιδιότητας δε λειτουργεί ως ένας απλός πολίτης ως προς την αντιμετώπιση κάποιων ζητημάτων. Πρόσφατη έρευνα στον ελληνικό χώρο, έδειξε ότι το 58% των πολιτών δεν συμφωνεί με την κατάδοση, όσον αφορά στα οικονομικά εγκλήματα, ενώ για τα σεξουαλικά εγκλήματα κατά των παιδιών οι όροι αντιστρέφονται, με το ποσοστό να πέφτει στο 40%. Οι λόγοι που δικαιολογούν αυτή τη συμπεριφορά είναι κυρίως προληπτικού

χαρακτήρα και λιγότερο της ικανοποίησης ενός προσωπικού αισθήματος κοινωνικής δικαιοσύνης ή της τιμωρίας ενός τετελεσμένου κακού.

Πάντως, πέρα από τους κληρικούς, πολλοί πολίτες επίσης διστάζουν να προσφύγουν στην αστυνομία για την καταγγελία παραβατικών δραστηριοτήτων. Η κατάσταση αυτή δεν είναι μόνο ελλαδικό φαινόμενο, αλλά προβληματίζει διεθνώς, σύμφωνα με σχετικά πρόσφατες έρευνες σε ΗΠΑ, Καναδά, Γερμανία και άλλες χώρες. Ο δισταγμός αυτός των πολιτών (αποφυγή ή «τελευταία λύση») να προσφύγουν στην αστυνομία, για ένα ευρύ φάσμα παραβάσεων, πηγάζει από την αποτελεσματικότητα των Αρχών και την πιθανότητα να εμπλακούν οι ίδιοι σε επίπονες και μακρόχρονες διαδικασίες (Μαργανάς, 2004: 557)

Ωστόσο, η αστυνομία και ο συνολικός επίσημος κοινωνικός έλεγχος στη σύγχρονη Ελλάδα μάλλον δεν έχουν την «πολυτέλεια» μιας διαιώνισης της στάσης και νοοτροπίας εκ μέρους των πολιτών και αυτό διότι στη σύγχρονη εποχή τείνει πλέον να επικρατήσει διεθνώς η τάση εγκατάλειψης του αυστηρού μοντέλου «κυρίαρχο κράτος - εξουσία καταναγκασμού - αστυνομία», ενισχυμένη με την εμφάνιση και ενίσχυση υπερκρατικών νέων φορέων, όπως π.χ. της Europol, σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Στη θέση του προωθείται ένα «εταιρικό» μοντέλο, το οποίο εξαρτά σε σημαντικό βαθμό την επιτυχημένη δράση της αστυνομίας από τη συνεργασία με τον πολίτη σε ό,τι αφορά το έγκλημα.

Παράλληλα, κατά τους Hester και Eglin (1992) τα ΜΜΕ «δικάζουν» πλέον την αστυνομία, το δίκαιο και συνολικά τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο, δημιουργώντας την κοινωνική εικόνα τους. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι η άποψη κατάδοσης σημαντικών πληροφοριών, σχετικές με παραβατικές δράσεις μπορεί να έχει να κάνει με παραστάσεις του πολίτη για τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο γενικά, και όχι ειδικά με την αστυνομία.

Τέλος, η χρήση της δύναμης μπορεί να επιβάλει τη συμβατικότητα, ακόμα και τη συμφωνία, δεν μπορεί όμως να επιβληθεί η αποδοχή και η συνεργασία, άσχετα με το μέγεθος της δύναμης. Η αστυνομία πρέπει, λοιπόν, να αξιοποιήσει κατά κύριο λόγο την πειθώ, στο νέο της ρόλο, αυτόν της συνεργασίας με τους πολίτες και της καθοδήγησης.

Όσον αφορά στην ειλικρίνεια των πληροφοριών που πηγάζουν περιπτωσιολογικά από το Μυστήριο της Ιεράς Εξομολόγησης, επειδή ο Πνευματικός δεν είναι είδος ανακριτή σε καμία περίπτωση, ψευδείς ομολογίες από τους πιστούς δεν θα είχαν κανένα σκοπό, αφού κανείς ορθά σκεπτόμενος πιστός δεν θα είχε κίνητρο για κάτι τέτοιο. Η κατάσταση μιας βεβαρημένης συνείδησης και η ύπαρξη τύψεων και ενοχών για κάτι απόρρητο, ωθεί πολλούς πιστούς να εξομολογηθούν για να λυτρωθούν, επομένως δεν υφίσταται λόγος αποκάλυψης ψευδών στοιχείων στους Πνευματικούς (Καζάκης, 2008: 46).

Εν κατακλείδι, στους κόλπους της Εκκλησίας ο αμαρτωλός ενθαρρύνεται απόλυτα να εξομολογηθεί τις αμαρτίες του, διότι αν το πράξει και μετανοήσει πραγματικά, δεν τον περιμένει η καταδίκη, αλλά η σωτηρία. Μάλιστα, η εξομολόγηση των αμαρτιών αποτελεί βασική προϋπόθεση της λύτρωσης.

Βιβλιογραφία

- Γεροντικόν (2002). Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία. Πατερική θεραπευτική αγωγή, Μητροπολίτης Ιερόθεος (Ναυπάκτου), 7η έκδ., Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας) (http://www.scribd.com/api_user_11797_paragraphskevoudis/d/7011415).
- Ελευθεροτυπία (21.12.2008). «Τριάντα εξομολογητές ομολογούν», Νάντια Βασιλειάδου.
- Hester, S. & Eglin, P. (1992). *A sociology of crime*, 1η έκδ., Routledge, London-New York.
- Καζάζης, Γ. (2008). Ο εγκληματοπροληπτικός ρόλος της ιεράς εξομολογήσεως: Θεωρητικό πλαίσιο-έρευνα πεδίου. Διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, ΠΜΣ «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της», Αθήνα.
- πρ. Κουγιουμτζόγλου, Γ.Σ. (2014). «Τα Μυστήρια της Εκκλησίας μας», στο: Λατρευτικό Εγχειρίδιο, Στοιχεία Αγωγής για την Τάξη και τη Λατρεία της Εκκλησίας, Ιερόν Κελίον Αγίου Νικολάου Μπουραζέρη, Άγιο Όρος/ Καρυές (http://www.pigizois.net/latreia/mistiria_ekklisias.htm).
- Μαγγανάς, Α. (2002). «Κοινωνικά προβλήματα και ποινικός έλεγχος», Ποινική Δικαιοσύνη 4 (1), σελ. 47-58.
- Μαγγανάς, Α. (2004). Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α., Κουράκης, Ν., Κακκαλής, Π. & Φαρσεδάκης, Ι. (1995). Ποινικός Κώδικας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς, Α. & Λάζος, Γ. (1998). Ο ποινικός κώδικας για τον πολίτη. Μια επιλογή παραδειγμάτων, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Χαλκιά, Α. (επιμ.) (2008). Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και το εγκληματικό φαινόμενο. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χαραλαμπίδης, Ι. (Μάρτιος 2009). «Η Εξομολόγηση ως παιδαγωγικό μέσο ψυχικής αποφόρτισης και πνευματικής ανασυγκρότησης», Ακτίνες 699, σελ. 85-88.
- Wilson T.V. (2002). «Confessions of sins» (www.en.wikipedia.org).

Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: Αντιφάσεις, συγκρούσεις και προκλήσεις

ΗΡΩ ΜΙΧΑΗΛ

*Ψυχολόγος - Εγκληματολόγος, Υπ. Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Συνιδρυτής και Διευθύντρια,
«CIVITAS» Επιστημονικό Κέντρο Εγκληματολογίας και
Επανορθωτικής Δικαιοσύνης (Κύπρος). Senior project officer,
Restorative Justice for All (RJ4All) Institute (UK)*

Περίληψη

Η φιλοσοφία της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης προσφέρει μια διαφορετική προσέγγιση στην απονομή της δικαιοσύνης. Η ολοένα και αυξανόμενη εφαρμογή των πρακτικών της σε όλους τους τομείς της κοινωνίας έχει οδηγήσει ακόμα και στην εισαγωγή των πρακτικών της σε στερητικά της ελευθερίας περιβάλλοντα. Στην Ελλάδα, η εφαρμογή και η μελέτη της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης είναι σχετικά πρόσφατη, αλλά αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς σε πρακτικό, ερευνητικό και ακαδημαϊκό επίπεδο. Μέσα από μια σύντομη ανασκόπηση του εύρους των αντεγκληματικών πολιτικών και ποινών, το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στην ανάδειξη των πρακτικών της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης στην απονομή της δικαιοσύνης και την πρόληψη της εγκληματικότητας διεθνώς, με έμφαση στο πλαίσιο της φυλακής. Λαμβάνοντας υπόψιν το μονοπώλιο και τη φύση και υποκοουλτούρα της φυλάκισης, η συγγραφέας εξετάζει κατά πόσο αυτή η συνάντηση, της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης και της φυλακής, δημιουργεί συγκρούσεις ή παρέχει ευκαιρίες για τα θύματα, τους κρατούμενους και την κοινωνία. Σε ποιο βαθμό αυτή η συνάντηση μπορεί να αποτελέσει ένα νέο πρότυπο σφραγισμού; Ποιες προκλήσεις και ποιους προβληματισμούς δημιουργεί;

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες η Επανορθωτική (ή Αποκαταστατική) Δικαιοσύνη (Restorative Justice, ΕΔ) ως φιλοσοφία, θεωρία, μοντέλο και πρακτική, έχει κλονίσει το θεωρητικό και εφαρμοσμένο πεδίο της Δικαιοσύνης, αμφισβητώντας την αποτελεσματικότητα του κυρίαρχου ποινικού λόγου και του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης (ΣΑΠΔ) και διεκδικώντας την εφαρμογή επανορθωτικών μέτρων και διαδικασιών. Η ΕΔ αποτελεί μία «έννοια-ομπρέλα» με πλούσιο θεωρητικό και πρακτικό υπόβαθρο (βλ. ενδεικτικά Αρτινοπούλου 2010, Shapland κ.ά. 2006). Με έμφαση στην διαπροσωπική διάσταση του εγκλήματος, η ΕΔ αντιμετωπίζει το έγκλημα, πρωταρχικώς, ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων (Zehr 1990), εκλαμβάνοντάς το ως σύγκρουση η οποία αποτελεί ευκαιρία για βελτίωση των σχέσεων και της κοινότητας, και που ως εκ τούτου η επίλυσή της οφείλει να είναι επανορθωτική (Christie 1977).

Παρά την απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, η ΕΔ μπορεί να ορισθεί ως «ήθος με πρακτικούς στόχους» (Gavrielides 2007: 139) ή και θεωρία περί δικαίου (van Ness & Strong 2010: 43) με άλλους ποικίλους ορισμούς να δίνουν έμφαση στις διαδικασίες (π.χ. Marshall 1996: 37) ή τις αξίες της, αντικατοπτρίζοντας συνολικά τόσο την εννοιολογική ασάφεια του όρου και την σύγχυση που επικρατεί, όσο και την εξελισσόμενη πορεία και δυναμική διαδικασία ζύμωσής του (Gavrielides 2007, 2008, Αρτινοπούλου 2011, Johnstone & Van Ness 2006). Παράλληλα, η ΕΔ συσχετίζεται με τους όρους της συμμετοχικής δικαιοσύνης (Μαγγανάς 2006, 2007), της διαμεσολάβησης, της συνδιαλλαγής θύματος-δράστη (Αλεξιάδης 1996), της ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων, της «διαβουλευτικής δημοκρατίας» κ.ά. (βλ. Αρτινοπούλου 2010: 15-16).

Μέσα από ένα ευρύ πλαίσιο πρακτικών,⁷⁷⁶ η ΕΔ προσφέρει ένα φάσμα απαντήσεων σε διαφορετικού ή και ιδίου τύπου συγκρούσεις και εγκλήματα, ενδυναμώνοντας την ελεύθερη έκφραση και τον λόγο των άμεσα εμπλεκόμενων, οι οποίοι έχουν ενεργή και άμεση συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες (Αρτινοπούλου 2010). Στόχοι της ΕΔ είναι δικαιοκοί, κοινωνικοί και θεραπευτικοί, και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ανάληψη της ευθύνης από τους ίδιους του εμπλεκόμενους, την αποκατάσταση των απωλειών και των βλαβών (π.χ. υλικών, συναισθηματικών, οικονομικών), την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας και των σχέσεων, τη συναισθηματική αποκατάσταση, καθώς επίσης και την πρόληψη μελλοντικής

776. Οι πιο διαδεδομένες πρακτικές της είναι η διαμεσολάβηση (mediation), οικογενειακές συνεδριάσεις (family-group conferencing), κύκλοι ποινών/circles, επιτροπές αλήθειας (truth commissions), κοινοτικά συμβούλια (community boards), κ.ά..

αδικίας και της υποτροπής, τη μείωση του κοινωνικού κόστους από την επιβολή ποινών, την επανένταξη του δράστη και τον σεβασμό των δικαιωμάτων (Αλεξιάδης 2007, Αρτινοπούλου 2010a, 2012, Braithwaite 1989, Zehr 1990).

Το επόμενο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάδειξη των πρακτικών της ΕΔ στην απονομή της δικαιοσύνης και την πρόληψη της εγκληματικότητας, με έμφαση στο πλαίσιο της φυλακής, και εξετάζει κατά πόσο η συνάντηση της ΕΔ και του εγκλεισμού δημιουργεί συγκρούσεις ή παρέχει ευκαιρίες για τα θύματα, τους κρατούμενους και την κοινωνία.

2. Επανορθωτική Δικαιοσύνη και αντεγκληματική πολιτική

Η διαχείριση και η πρόληψη της εγκληματικότητας περιλαμβάνει ένα εύρος αντεγκληματικών πολιτικών, νομικών και κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, και μορφών κυρώσεων και ποινών, τα οποία ιστορικά αντανακλούν τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και επιστημονικές εξελίξεις. Οι αντεγκληματικές πολιτικές διαμορφώνονται ανάλογα με τον βαθμό συμμετοχής του κράτους ή και της κοινότητας, μέσα από αυταρχικού-κρατικού μέχρι και κοινωνικού τύπου μοντέλα (βλ. Delmas-Marty 2005), πολιτικές «μηδενικής ανοχής» και τιμωρητικού χαρακτήρα μέχρι πολιτικές ΕΔ και κοινωνικού-συμφιλιωτικού χαρακτήρα, και πρακτικές θανατικής ποινής μέχρι πρακτικές διαμεσολάβησης θύματος-δράστη (βλ. Κουράκης 2009).

Σε κάθε περίπτωση, οι αυστηρές/τιμωρητικές και οι κοινωνικού τύπου ποινές συνυπάρχουν ιστορικά και μεταβάλλονται στο βαθμό υπερίσχυσης και χρήσης (βλ. Κουράκη 2008, 2009, Gavrielides 2011b), απεικονίζοντας ταυτόχρονα την ισχύ και κυριαρχία του κράτους πάνω στο άτομο και το σύνολο, την ζωή και τον θάνατο (Φουκώ 1989). Στο πλαίσιο αυτό, οι ρίζες της ιδέας της ΕΔ εντοπίζονται σε αρχαίους πολιτισμούς και κείμενα, πρακτικές των ιθαγενών της Αυστραλίας, της Νέας Ζηλανδίας, της Νοτίου Αμερικής, και στην αρχαία Ελλάδα (βλ. ενδεικτικά Van Ness & Strong 2010: 6-8, Αρτινοπούλου 2010: 5-14, Gavrielides 2011b, Gavrielides & Artinopoulou 2013).

Στις μέρες μας η έννοια της ποινής έχει συνδεθεί άρρηκτα με την ιδέα της φυλάκισης. Ωστόσο, η γέννηση της φυλακής ως ξεχωριστή μορφή κύρωσης αποτελεί μοντέλο τιμώρησης μόλις του 18ου αιώνα, η οποία σηματοδοτεί και την μετατροπή της τιμώρησης και της εκτέλεσης της ποινής από ένα δημόσιο σε ένα ιδιωτικό γεγονός (Κουράκης 2008, 2009, Φουκώ 1989). Σύντομα η φυλάκιση ως ποινή απέκτησε ιδιαίτερη ισχύ που παραμένει ακλόνητη μέχρι σήμερα και μονοπωλεί τη σημασία οποιασδήποτε μορφής ποινική μεταχείριση, αποτελώντας τον άξονα της ποινικής καταστολής. Από τις απαρχές της δη-

μιουργίας της έχουν γίνει ποικίλες προσπάθειες αναμόρφωσης και βελτίωσής της, όπως για παράδειγμα το «Πανοπτικόν» του Jeremy Bentham. Σήμερα, η επιβολή και έκτιση της ποινής της φυλάκισης επηρεάζεται τόσο από εθνικές νομοθεσίες και κανονισμούς της φυλακής όσο και από άλλους διεθνείς και ευρωπαϊκούς κανονισμούς (βλ. Φαρσεδάκη 1991).

Παρόλα αυτά, η φυλακή περιβάλλεται διαρκώς από έναν έντονο κριτικό λόγο, εξαιτίας του κοινωνικά στιγματιστικού της χαρακτήρα και των προβλημάτων (π.χ. υπερπληθυσμός φυλακισμένων και αυξανόμενο ποσοστό γήρανσης του πληθυσμού των κρατουμένων, βία στις φυλακές και πρακτικές μεταχείρισης κρατουμένων, αυξημένη χρήση της απομόνωσης) που είναι πλέον εμφανή και επισημαίνονται στη βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Houchon 1989, Hulsman & de Celis 1997, Φαρσεδάκη 2005). Σημαντικό έργο πραγματοποιείται από οργανώσεις για την ποινική μεταρρύθμιση και την μεταρρύθμιση των φυλακών, όπως είναι το Prison Reform International και το Howard League for Penal Reform.

Η εμφάνιση αποσπασματικών και μεμονωμένων μοντέλων ΕΔ και σχετική αρθρογραφία ξεκινάει την δεκαετία του 1970, υπό την επιρροή του θυματολογικού κινήματος και της θυματολογίας, την προσέγγιση του καταργητισμού στην εγκληματολογική σκέψη, και την ανάπτυξη του κοινοτικού προτύπου αντεγκληματικής πολιτικής (Αρτινοπούλου 2010, 2011, Gavrielides 2011b, Αλεξιάδης 1996, 2007). Τα πεδία αυτά λειτούργησαν ως μοχλοί πίεσης, ασκώντας έντονη κριτική για το ΣΑΠΔ και την αποτυχία του κατασταλτικού συστήματος για αποτελεσματική πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και της υποτροπής των δραστών, την παραμέληση των δικαιωμάτων και των αναγκών των θυμάτων, και τις επιβλαβείς επιπτώσεις των ποινών και της φυλάκισης, διεκδικώντας αντίστοιχα την ενδυνάμωση της φωνής των θυμάτων και την ανάδειξη εναλλακτικών μέτρων απονομής της δικαιοσύνης, ιδιαίτερα μέσα από την αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής και της επανόρθωσης των βλαβών προς το θύμα (Christie 1977, Zehr 1990, Hulsman 1997, Μαγγανάς 2006, 2007). Σημαντική υπήρξε η συμβολή από τους Nils Christie (1977), Howard Zehr (1990), John Braithwaite (1989) και πολλούς άλλους (βλ. Gavrielides 2011b). Συνεπώς, η προώθηση της ΕΔ τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί μια προσπάθεια απάντησης στην κρίση που διέπει το ΣΑΠΔ και τις ποινές, η οποία ενισχύθηκε εξοργής με την εναλλακτική σκέψη ορισμένων επαγγελματιών οι οποίοι αναζητούσαν νέους αποτελεσματικούς τρόπους για βελτίωση της αποτελεσματικότητας της εργασίας τους.

Οι εφαρμογές των πρακτικών, διαδικασιών, μέτρων και προσεγγίσεων της ΕΔ ποικίλουν διεθνώς (Αρτινοπούλου & Μιχαήλ 2016), εφόσον ως «έννοια-ομπρέλα» προσφέρει ευελιξία και ένα μεγάλο εύρος εφαρμογών. Συνοπτικά, δι-

ακρίνονται προσεγγίσεις από την κορυφή προς τη βάση (Top-down approach) και από τη βάση προς την κορυφή (Bottom-up approach). Η πρώτη παρατηρείται κυρίως στο νομικό πλαίσιο, μέσα από συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες για ανήλικους και ενήλικους παραβάτες σε όλα τα στάδια της ποινικών διαδικασιών, εντός των ορίων του ΣΑΠΔ, που αντανακλούν την νομική και ευρύτερα κοινωνική κουλτούρα της εκάστοτε χώρας. Οι διαδικασίες και πρακτικές της ΕΔ έρχονται να συμπληρώσουν τις υπάρχουσες ποινικές διαδικασίες, ενώ αντικαθιστούν τις τελευταίες συνήθως σε μικρής βαρύτητας αδικήματα με σκοπό, πέραν της επανόρθωσης προς το θύμα, και για την αποφόρτιση των δικαστηρίων. Στο πλαίσιο αυτό έχουν δημιουργηθεί προγράμματα κατάρτισης και αξιολόγησης, φορείς πιστοποίησης και εθνικά μητρώα. Επιπρόσθετα, η ΕΔ υποστηρίζεται πλέον από ένα ευρύ θεσμικό πλαίσιο μέσα από συστάσεις και πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό (Συμβούλιο της Ευρώπης) και διεθνές (ΟΗΕ) επίπεδο (βλ. Αρτινοπούλου 2010: 59-95, Miers, 2007). Η προσέγγιση από την βάση προς την κορυφή εντοπίζεται κυρίως στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα από πρωτοβουλίες σε τοπικό πλαίσιο, την προώθηση σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο όπου υπάρχει πλούσιο συγγραφικό έργο από ποικίλα επιστημονικά πεδία (π.χ. νομική, ψυχολογία, νευροεπιστήμες), και την διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων (π.χ. Παγκόσμια Συμπόσια για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, βλ. Gavrielides & Artinopoulou 2013).

Όπως παρατηρείται, η ΕΔ δεν έχει αναπτυχθεί στον ίδιο βαθμό και με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα κράτη (Μιχαήλ 2015). Εντοπίζονται διαφορετικές τάσεις ανάπτυξης μεταξύ ηπείρων, μεταξύ κρατών (ανάλογα με την νομική κουλτούρα και τις ιδεολογικές καταβολές), αλλά και εντός των κρατών (γεωγραφικά σε επίπεδο προσβασιμότητας στις υπηρεσίες ή διαφορές ανά πολιτείες/επαρχίες) τόσο σε σχέση με τον χρόνο, όσο και στον βαθμό και την εφαρμογή (πληθώρας τύπων, μοντέλων, πρακτικών) των διαδικασιών (βλ. ενδεικτικά Liebmann 2007, Miers 2007). Σε κάθε περίπτωση, οι επανορθωτικές πρακτικές χαρακτηρίζονται ως ταχείες, με μικρό οικονομικό κόστος και προσβάσιμες διαδικασίες (Αρτινοπούλου 2010a, Gavrielides 2016). Ωστόσο, αυτό που διακρίνει τις διαδικασίες της ΕΔ είναι οι αρχές και οι αξίες της, που περιλαμβάνουν την οικειοθελή συμμετοχικότητα, την ισότητα των μερών, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την εμπιστευτικότητα της διαδικασίας, και την αυτορρύθμιση των συνεπειών της σύγκρουσης.

Σε επίπεδο έρευνας, η εφαρμογή των πρακτικών της ΕΔ φαίνεται να επιφέρει υψηλά ποσοστά ικανοποίησης ως προς τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα για όλους τους συμμετέχοντες. Όπως φαίνεται, η συμμετοχή των θυμάτων σε επανορθωτικές διαδικασίες έχει ιδιαίτερα θεραπευτική επίδραση, ακόμα και σε περιπτώσεις βίαιων εγκλημάτων (βλ. ενδεικτικά Kurki 2003, Sherman

& Strang 2007, Shapl κ.ά. 2011, Van Camp 2014), γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ως μια πιθανή επιτυχή ανταπόκριση της ΕΔ στις ανάγκες και προσδοκίες των θυμάτων (Sherman & Strang 2007, Artinopoulou & Michael 2014, Gavrielides 2014, Van Camp 2014). Με αυτό τον τρόπο, η ΕΔ επιτυγχάνει να δώσει νέα φωνή στα θύματα και να μετατρέψει το στίγμα και τα κοινωνικά κόστη της θυματοποίησης σε πλαίσια ενδυνάμωσης και στήριξης των ατόμων (Gavrielides 2014).

Αντίστοιχη φαίνεται να είναι και η επίδραση στους δράστες, καθώς οι έρευνες δείχνουν ότι οι δράστες συμμορφώνονται στο σύνολο ή μερικώς με την έκβαση των επανορθωτικών διαδικασιών, καταγράφοντας επίσης υψηλά επίπεδα ικανοποίησης από τις διαδικασίες, ενώ η συμμετοχή τους φαίνεται να λειτουργεί εκπαιδευτικά και θεραπευτικά καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να κατανοήσουν τις συνέπειες των πράξεών τους, εκφράζοντας την μεταμέλεια και απολογία τους, ενώ ταυτόχρονα ενδυναμώνονται και αποκτούν κίνητρο για αντιμετώπιση των συνθηκών που οδήγησαν στην παραβατική συμπεριφορά (βλ. ενδεικτικά Kurki 2003, Sherman & Strang 2007, Shapland κ.ά. 2011). Η συμμετοχή των δραστών σε προγράμματα ΕΔ φαίνεται ότι έχει θετική επίδραση και στην πρόληψη της υποτροπής, δίχως να έχει παρουσιαστεί κάποιο εγκληματογενές αποτέλεσμα (Kurki 2003, Shapland κ.ά. 2011). Στο σημείο αυτό και η Shapland και οι συνεργάτες της (2011) υποστηρίζουν ότι η ΕΔ ενδεχομένως να συμβάλει στην αποτροπή από το έγκλημα.

Σαφώς τέτοιες θετικές επιδράσεις έχουν αντίκτυπο σε συλλογικό επίπεδο στην κοινωνία. Εξάλλου, η ΕΔ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εμπλοκή της κοινότητας ως πλαίσιο υποστήριξης και ενδυνάμωσης του θύματος και του δράστη (Braithwaite 1989). Στην περίπτωση αυτή, η έννοια της κοινότητας συνήθως ερμηνεύεται με όρους διαπροσωπικών σχέσεων (π.χ. οικογένεια και περίγυρος) και εμπλεκόμενων φορέων (π.χ. αστυνομία, υπηρεσίες κοινωνικής ευημερίας, κ.ά.), και λιγότερο βάσει των γεωγραφικών ορίων. Επιπλέον, η ίδια η κοινότητα επωφελείται καθώς ενισχύεται η ικανότητα της στην επίλυση των προβλημάτων που προκύπτουν, στην αντιμετώπιση τυχόν εγκληματογόνων συνθηκών που αναπτύσσονται στο περιβάλλον της, και στην ανάπτυξη αποτελεσματικότερων (άτυπων) μορφών ελέγχου (βλ. Dzur & Olson 2004).

3.1 Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: οι ευκαιρίες

Πρακτικές και προγράμματα ΕΔ έχουν εισαχθεί τα τελευταία χρόνια και σε στερητικά της ελευθερίας περιβάλλοντα. Η προώθηση μοντέλων ΕΔ στις φυλακές αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη εφαρμογή της ΕΔ διεθνώς και ως εκ

τούτου, μια πρόσφατη ερευνητική τάση στο πεδίο μελέτης της. Η εφαρμογή προγραμμάτων ΕΔ στις φυλακές μπορεί να περιλαμβάνει πολλούς εμπλεκόμενους (θύματα, δράστες/κρατούμενους, τις οικογένειές τους, προσωπικό και διοικητικά όργανα των φυλακών, κρατικές υπηρεσίες, υπηρεσίες υποστήριξης και επανένταξης) και ένα εύρος σχημάτων (π.χ. διαμεσολάβηση θύματος - έγκλειστο δράστη, ομάδες θυμάτων - έγκλειστων, σεμινάρια ενσυναίσθησης, επίλυση συγκρούσεων εντός των φυλακών, συνδιαλλαγή/συμφιλίωση έγκλειστου δράστη - οικογένειας, σχήματα κοινοτικής επανένταξης, κ.ά.) τα οποία πραγματοποιούνται είτε κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής είτε πριν την αποφυλάκιση των κρατουμένων (Michael 2015).

Προγράμματα και εφαρμογές ΕΔ, αν και περιορισμένα, εντοπίζονται σε φυλακές και καταστήματα κράτησης ανήλικων και ενήλικων ανδρών και γυναικών, σε όλο τον κόσμο, όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Βέλγιο, Ιταλία, Αφρική, Καναδά, Σερβία (Toews 2006, Liebmann 2007: 201-257, Gavrielides 2011: 35-37). Παραδείγματα οργανισμών οι οποίοι πραγματοποιούν προγράμματα ΕΔ σε φυλακές (βλ. και Liebmann 2007, Gavrielides 2011a:35-37) αναφέρονται ενδεικτικά στον πιο κάτω πίνακα:

Πίνακας 1. Οργανισμοί και προγράμματα ΕΔ στις φυλακές (ενδεικτικά):

- ▶ A Bridge Towards New Horizons (Ιταλία)
- ▶ Alternatives to Violence Project (AVP, 1975-, σε πολλές χώρες)
- ▶ Bridges to Life (Τέξας, ΗΠΑ, <http://www.bridgestolife.org/>)
- ▶ Bristol Prison Restorative Justice Project (2003-2004)
- ▶ Communities of Restoration (APAC, σε πολλές χώρες)
- ▶ Inside Out Trust
- ▶ Just Alternatives (<http://justalternatives.org/>)
- ▶ Medway Secure Training Centre (2004-)
- ▶ Prisons Transformation Project (Νότιος Αφρική)
- ▶ RJ in Prisons project (Βέλγιο)
- ▶ SORI project (Αγγλία και Ουαλία)
- ▶ Sycamore Tree Programme, Prison fellowship International (<http://www.pfi.org/>)
- ▶ The Anne Frank Prison Project (Ηνωμένο Βασίλειο)
- ▶ The Albert Park Project, Middlesbrough (2000-2004)
- ▶ The Forgiveness Project (Ηνωμένο Βασίλειο)

Παράλληλα, εντοπίζονται διάφορες κατηγοριοποιήσεις των επανορθωτικών πρακτικών στις φυλακές, όπως των Liebmann (2004), Edgar και Newell (2006), Dharni κ.ά. (2009), VanNess (2007), Newell (2002) οι οποίες λαμβά-

νουν υπόψη διαφορετικούς παράγοντες, όπως είναι ο βαθμός επίδρασης στο ΣΑΠΔ, οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται, οι σκοποί των προγραμμάτων. Από την άλλη, ο Gavrielides (2011a: 34) προτείνει μια ευρύτερη ταξινόμηση σε «προπαρασκευαστικά» προγράμματα («preparatory») και προγράμματα «παροχής» («delivery») της ΕΔ (βλ. επίσης Michael 2014). Η πρώτη κατηγορία αφορά πρακτικές της ΕΔ στις φυλακές, όπου στοχεύουν και συμμετέχει μόνο το ένα μέρος (δηλ. ο δράστης) και τα οποία αν και έχουν κάποια επανορθωτική πρόθεση, δεν παράγουν απαραίτητα κάποιο άμεσο επανορθωτικό αποτέλεσμα. Τέτοια προγράμματα είναι, για παράδειγμα, τα προγράμματα ανάπτυξης ενσυναίσθησης, προγράμματα διαχείρισης της παραβατικής συμπεριφοράς, η κοινοτική εργασία, κ.ά. (π.χ. Sycamore Tree project, Bridges to Life, Communities of Restoration, Alternative to Violence project, The Forgiveness project). Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις πρακτικές και προγράμματα όπου πραγματοποιείται άμεση ή και έμμεση επικοινωνία των μερών με σκοπό να καταλήξουν σε κάποια επανορθωτική έκβαση, ανεξάρτητα εάν αυτή πετύχει ή όχι. Παραδείγματα τέτοιων προγραμμάτων είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ θύματος και δράστη, και οι φυλακές που έχουν υιοθετήσει εξολοκλήρου τη φιλοσοφία της ΕΔ (π.χ. Prisons Transformation project, RJ in Prisons project, A Bridge Towards New Horizons, Community, Probation based mediation).

Η εφαρμογή πρακτικών της ΕΔ στη φυλακή στοχεύει και μπορεί να συμβάλει σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο (βλ. ενδεικτικά Edgar & Newell 2006, Van Ness 2007, Dharni κ.ά. 2009, Van Ness & Strong 2010: 157-158). Σε ατομικό επίπεδο, η ΕΔ δίνει την ευκαιρία για άμεση ή/και έμμεση επικοινωνία μεταξύ δράστη και θύματος, βοηθώντας τους κρατούμενους να αναπτύξουν ενσυναίσθηση για τα θύματα και ευαισθητοποίηση σχετικά με τις βλάβες που προκαλεί η παραβατική συμπεριφορά, αναλαμβάνοντας την ευθύνη. Παράλληλα, ικανοποιούνται οι ανάγκες των θυμάτων, δίνεται φωνή στα θύματα και τα ευαισθητοποιεί για την πραγματικότητα της φυλάκισης. Επιπλέον, η ΕΔ συμβάλει στην ενδυνάμωση των σχέσεων και την επικοινωνία των εγκλειστών με τις οικογένειές τους και την τοπική κοινωνία και, στην αλλαγή των αναπαραστάσεων και στάσεων για τους φυλακισμένους.

Σε συλλογικό επίπεδο, σημαντικός είναι ο ρόλος της ΕΔ στην πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού μέσα από την ενίσχυση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων, και στην δημιουργία μιας κουλτούρας ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων που συμβαίνουν εντός της φυλακής μεταξύ κρατούμενων, σωφρονιστικού προσωπικού, διοίκησης. Με αυτό τον τρόπο κρατούμενοι και προσωπικό απασχολούν τον χρόνο τους με εποικοδομητικές δραστηριότητες, μειώνοντας, επιπλέον, το εργασιακό άγχος του σωφρονιστικού προσωπικού και ενισχύοντας το έργο του επιστημονικού προσωπικού

των φυλακών. Επιπρόσθετα, αναπτύσσονται δεσμοί με την κοινότητα και την τοπική κοινωνία, οι οποίοι θα διευκολύνουν την αποτελεσματική επανένταξη των αποφυλακιζομένων. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδέα μίας 'επανορθωτικής φυλακής', βασισμένης στις αρχές της ΕΔ, έχει ήδη αρχίσει να καλλιεργείται (Edgar & Newell 2006, Dhami κ.ά. 2009).

Εντούτοις, η αποτελεσματικότητα και η βιωσιμότητα των επανορθωτικών μοντέλων στις φυλακές αποτελούν ουσιώδη στοιχεία για την ευρύτερη ανάπτυξη και καθιέρωσή τους. Οι έρευνες, αν και περιορισμένες και με σχετικά αρκετούς ερευνητικούς περιορισμούς, μελετούν την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής της ΕΔ σε στερητικά της ελευθερίας περιβάλλοντα και αξιολογούν το βαθμό που οι αρχές και αξίες της ΕΔ διατηρούνται στο ειδικό πλαίσιο των φυλακών (βλ. Edgar & Newell 2006, Toews 2006, Dhami & 2009, Gavrielides 2011a). Στο σύνολό τους τα ερευνητικά δεδομένα παρουσιάζουν θετικά αποτελέσματα και επιδράσεις για όλους τους εμπλεκόμενους (δράστη, θύμα, οικογένειες, προσωπικό, φορείς) (βλ. ενδεικτικά Liebmann & Braithwaite 1999, Newell 2002, Guidoni 2003, Liebmann 2007, Shapland 2008, Dhami κ.ά. 2009). Όπως παρατηρείται, οι κρατούμενοι που συμμετέχουν σε προγράμματα ΕΔ, καταγράφουν αυξημένα επίπεδα ανάληψης της ευθύνης για τις πράξεις τους και τις βλάβες που προκάλεσαν, και χαμηλά ποσοστά υποτροπής (γύρω στο 16%), ενώ παράλληλα θύματα και δράστες εκφράζουν υψηλά ποσοστά ικανοποίησης εξίσου για τις διαδικασίες και τις εκβάσεις των επανορθωτικών διαδικασιών (Liebmann & Braithwaite 1999, Liebmann 2007, Gavrielides 2011a). Αξιοσημείωτη είναι και η θετική επίδραση που έχει η ΕΔ πάνω στο προσωπικό των φυλακών (βλ. ενδεικτικά Newell 2002)

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το τριετές ερευνητικό πρόγραμμα «Mediation and Restorative Justice in Prison Settings» (MEREPS, 2009-2011) που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, είχε ως στόχο να μελετήσει την εφαρμογή της διαμεσολάβησης και της ΕΔ στις φυλακές, τις δυνατότητες συμφιλίωσης μεταξύ θύματος και έγκλειστου δράστη, και την αντιμετώπιση των συγκρούσεων εντός του περιβάλλοντος των φυλακών και πώς αυτές μπορούν να επιλυθούν μέσω της διαχείρισης των συγκρούσεων στη βάση της επανόρθωσης, η οποία μπορεί αργότερα να συμβάλει στην κοινωνική επανένταξη των δραστών στην κοινότητα (Barabas 2012, Michael 2015). Ένα σημαντικό σημείο που τονίζεται στα αποτελέσματα του προγράμματος, είναι η χρήση μιας ολιστικής προσέγγισης, η οποία έλαβε υπόψη όλα τα μέλη της κοινότητας της φυλακής (κρατούμενους και προσωπικό), τα θύματα, και τα πρόσωπα υποστήριξης (π.χ. οικογένεια), καθώς και τον ρόλο του περιβάλλοντος των φυλακών (π.χ. σχέσεις στις φυλακές) και άλλους παράγοντες (π.χ. ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς, θυματοποίηση) που μπορεί να επηρεάσουν την

εφαρμογή της ΕΔ στις φυλακές. Τα ερευνητικά δεδομένα παρουσίασαν την θετική επίδραση και αντίκτυπο της ΕΔ για τους φυλακισμένους, τα θύματα, το προσωπικό των φυλακών και τις κοινότητες.

Από την άλλη, η ίδια έρευνα έδειξε ότι η ΕΔ στη φυλακή αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις που συνδέονται με την κουλτούρα των φυλακών και άλλους δομικούς και πρακτικούς παράγοντες, που αναφέρονται πιο κάτω. Επιπλέον, στην βιβλιογραφία εντοπίζεται κριτική και σε σχέση με την φύση των προγραμμάτων (Guidoni 2003, Dhami κ.ά. 2009, Αρτινοπούλου 2010). Σε κάποιες περιπτώσεις η πραγματοποίηση προγραμμάτων ΕΔ στις φυλακές υλοποιείται σε πιλοτικό επίπεδο, ενώ υπάρχει μία σχετικά ασαφής εικόνα ως προς τα προγράμματα που «βαφτίζονται» επανορθωτικά, καθώς μπορεί να αφορούν δράσεις και πολιτικές επανένταξης των κρατουμένων που όμως δεν βασίζονται στις αρχές της ΕΔ. Επιπλέον, αναφέρεται ότι κάποια από τα προγράμματα αυτά έχουν έντονη την θρησκευτική/ιδεολογική διάσταση.

3.2 Επανορθωτική Δικαιοσύνη και φυλακή: αντιφάσεις και συγκρούσεις

Παρόλο τον ενθουσιασμό που εκφράζεται από τους υπέρμαχους της ΕΔ, η ΕΔ στις φυλακές αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο θέμα τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εφαρμοσμένο επίπεδο, εφόσον εγείρει ποικίλα διλήμματα και προκλήσεις που πρέπει να διερευνηθούν και να διαχειριστούν. Πράγματι, το θέμα αυτό έχει δημιουργήσει ένα διάλογο μεταξύ των επιστημόνων σχετικά με την καταλληλότητα τέτοιων εφαρμογών στο πλαίσιο της φυλακής (βλ. Guidoni 2003, Gavrielides 2011a: 29-33), καθώς φαίνεται ότι δημιουργείται μια μεγάλη αντίφαση μεταξύ των όσων προεσβύει η προσέγγιση και φιλοσοφία της ΕΔ σε σύγκριση με την ιδεολογία, την δομή και την κουλτούρα της φυλακής, με ορισμένους από τους πρωτεργάτες της ΕΔ να τις χαρακτηρίζουν ως αντίθετα άκρα (βλ. Christie 1977, Zehr 1990, Guidoni 2003, Immarigeon 2004, Dhami κ.ά. 2009).

Η μετατροπή της ποινής από ένα δημόσιο σε ένα ιδιωτικό γεγονός πίσω από τα τείχη των φυλακών, δεν συνεπάγεται την μείωση της ισχύος/ εξουσίας που ασκείται στον εγκληματία, παρά μόνο την μερική συγκάλυψη της ποινικής διαδικασίας και την φαινομενική μείωση του πόνου (Φουκώ 1989). Η φυλακή δεν παύει να είναι μία τιμωρία και μορφή πρόκλησης ψυχικού πόνου. Στο πλαίσιο αυτό, η φυλακή εξυπηρετεί πολλούς και ως ένα βαθμό αντικρουόμενους στόχους, όπως είναι η δημόσια προστασία και απομόνωση των παραβατών, η γενική και ειδική πρόληψη, η αναμόρφωση και επανένταξη του εγκληματία.

Ωστόσο, οι έρευνες δείχνουν ότι η φυλακή αποτυγχάνει να μειώσει την

εγκληματικότητα, αποτυγχάνει ως μέσο αναμόρφωσης και επανένταξης, και δεν φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση ως μέσο πρόληψης (Houtchon 1989, Φουκώ 1989, Φαρσεδάκης 2005). Η συνεχής αύξηση του πληθυσμού των εγκλείστων, το πρόβλημα του υπερπληθυσμού των φυλακών και τα σταθερά υψηλά ποσοστά υποτροπής δείχνουν ακριβώς αυτή την αποτυχία (βλ. και Gavrielides 2011a: 15-17). Η αποκοπή των εγκλείστων από τον έξω κόσμο έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας υποκοουλτούρας στη φυλακή, η οποία αποτελεί ένα σύστημα που έχει τις δικές του αξίες και ρόλους. Ειδικότερα όπως παρατηρείται από τις σχετικές έρευνες (βλ. Edgar κ.ά. 2003, Ireland 2005, Newburn 2007: 705-706), η βία στις φυλακές αποτελεί συχνό φαινόμενο το οποίο εκλαμβάνεται ως μια φυσιολογική συνθήκη της εγκλειστης διαβίωσής.

Επιπρόσθετα, η επικέντρωση του συστήματος σε θέματα ασφάλειας και επικινδυνότητας ατόμων και ομάδων, ως επακόλουθο της κουλτούρας του ελέγχου στην κοινωνία (βλ. Garland 2001), δεν λειτουργεί ευνοϊκά ως προς την προσφορά υποστήριξης στους εγκλείστους για αποτροπή από την παραβατική συμπεριφορά. Ενώ, λοιπόν, η φυλακή επιβάλλει την θεσμικής της ισχύ πάνω στους ανθρώπους μέσω του ελέγχου, του στιγματισμού και της περιθωριοποίησης, η ΕΔ προάγει το «ήθος» της στις ανθρώπινες σχέσεις, στην οικοδόμηση της ειρήνης και στην επανένταξη στο κοινωνικό σύνολο (Braithwaite 1989, 1999, Gavrielides 2007, Michael 2015).

Η συζήτηση σχετικά με την εισαγωγή πρακτικών ΕΔ στις φυλακές αντικατοπτρίζει ένα ευρύτερο θέμα συζήτησης στο πλαίσιο του κινήματος της ΕΔ, το οποίο αφορά την σχέση της ΕΔ με το κυρίαρχο ΣΑΠΔ (βλ. Braithwaite 1999, Johnstone 2007, Gavrielides 2008, Αρτινοπούλου 2011). Η μία τάση υποστηρίζει ότι η ΕΔ αποτελεί ένα διαφορετικό 'παράδειγμα' δικαιοσύνης, που είναι αξιόπιστο και αποτελεσματικό και άρα θα πρέπει να παραμείνει εκτός του πλαισίου του κυρίαρχου ΣΑΠΔ, καθώς η ανάμειξή τους μπορεί να εμποδίσει ή να περιθωριοποιήσει τις επανορθωτικές πρακτικές (Immarigeon 2004). Από την άλλη, η εξέλιξη των εφαρμογών της ΕΔ οδήγησε στην ανάπτυξη μιας πιο θετικής τάσης στην εισαγωγή της ΕΔ στο ισχύον ΣΑΠΔ μέσα από συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες, με σκοπό τον εμποτισμό του με τις αξίες και αρχές της ΕΔ.

Το μονοπώλιο της φυλακής φαίνεται να προτάσσει σημαντικούς κινδύνους για την ΕΔ, καθώς η σύνδεσή τους ενδέχεται να διευρύνει το δίκτυο του κρατικού ελέγχου, περιθωριοποιώντας κάθε προσπάθεια για αυτό-ρύθμιση των συγκρούσεων και την λήψη μέτρων στον πλαίσιο της κοινότητας, και καθιστώντας την φυλακή μια ακόμα πιο ελκυστική επιλογή για τους δικαστές (Edgar & Newell 2006: 22-23). Κάτι τέτοιο θα έχει ως αποτέλεσμα ακόμα μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού των φυλακών.

Επιπρόσθετα, η εφαρμογή της ΕΔ στις φυλακές συναντά σημαντικές προκλήσεις με πραγματικό και συμβολικό χαρακτήρα, που ενδέχεται να θέτουν ποικίλους περιορισμούς για το έργο της. Αυτοί οι περιορισμοί σχετίζονται με τον ιεραρχικό & απολυταρχικό χαρακτήρα και την οργανωσιακή δομή της φυλακής, καθώς και την κουλτούρα που την διέπει (Guidoni 2003, Newell 2002, Edgar & Newell 2006, VanNess 2007). Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΔ έρχεται αντιμέτωπη με διάφορες δομές εξουσίας (επίσημες και άτυπες/υποκουλτούρα) καθώς και το ελεγχόμενο καθεστώς που θέλει τους κρατουμένους να βρίσκονται υπό την διαρκή εποπτεία των συστημάτων ελέγχου και του σωφρονιστικού προσωπικού, και όπου η ατομική ταυτότητα και η αναπαράσταση του εαυτού αποδομούνται. Επιπλέον, οι παγιωμένες συνήθειες και τα τελετουργικά που αντικατοπτρίζουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών της φυλακής και την απουσία αυτονομίας, καθώς και τους μύθους που αντικατοπτρίζουν τις κυρίαρχες αξίες της εκάστοτε φυλακής ενδέχεται να δημιουργούν αντιστάσεις. Σύμφωνα με τον Newell (2002), η επιτυχία της ΕΔ εξαρτάται από τον βαθμό που θα επιτύχει να εισχωρήσει και να αλλάξει τα στοιχεία του δικτύου της κουλτούρας της φυλακής.

Παραταύτα, αρκετοί υποστηρικτές της ΕΔ επιμένουν ότι η εισαγωγή πρακτικών της ΕΔ στις φυλακές δύναται να έχει θετική επίδραση στην εμπειρία της φυλάκισης και συνολικά στο έργο της φυλακής (βλ. ενδεικτικά Newell 2002, Liebmann 2004, Edgar & Newell 2006, Jonhstone 2007, Van Ness 2007). Ο Dr. Martin Wright (στο Barabas κ.ά. 2012: 11-14) προβάλλει το δίλημμα και τη δυνατότητα εφαρμογής επανορθωτικών πρακτικών στις φυλακές, υποστηρίζοντας ότι η ΕΔ συμβάλλει στην προσπάθεια εξανθρωπισμού της φυλακής και της αποτελεσματικότητας της, έχοντας ήδη εφαρμοστεί σε αρκετές περιπτώσεις.

3.3 Προς ένα νέο πρότυπο σωφρονισμού;

Κατά πόσο, λοιπόν, η εισαγωγή πρακτικών της ΕΔ στις φυλακές μπορεί να σημαίνει τη γέννηση ενός νέου πρότυπου σωφρονισμού; Και σε ποιο βαθμό ένα τέτοιο πρότυπο είναι βιώσιμο στο χρόνο; Ιδιαίτερα την στιγμή που ευρύτερα παρατηρείται ότι η ΕΔ και οι πρακτικές της δεν τυγχάνουν ιδιαίτερης πολιτικής 'ανάδειξης', ενώ το ενδιαφέρον προβολής από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας παραμένει χαμηλό, γεγονός που μάλλον συνδέεται με τις τιμωρητικές στάσεις και τάσεις της κοινωνίας. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι, ενώ η ΕΔ προσφέρει υψηλά ποσοστά εξοικονόμησης κόστους στο ΣΑΠΔ, κινδυνεύει να θεωρηθεί μόνο ως μια ελκυστική πολιτική χαμηλού κόστους, αγνοώντας τις αξίες και πρακτικές της (Gavrielides 2011: 49-53, 2016).

Στο σημείο αυτό μας ενδιαφέρει η σχέση της ΕΔ με το εννοιολογικό πλαίσιο της ποινής, που αποτελεί και θέμα αντιπαράθεσης στο κίνημα της ΕΔ (βλ. Gavrielides 2008, 2011a). Ορισμένοι υποστηρικτές της ΕΔ υποστηρίζουν ότι η ΕΔ δεν είναι ποινή ή τιμωρία, καθώς συστατικά στοιχεία της ποινής είναι ο καταναγκαστικός της χαρακτήρας και η πρόκληση πόνου. Σε αντίθεση, η ΕΔ στοχεύει στην επανένταξη του δράστη στο κοινωνικό σύνολο μέσα από εποικοδομητικού τύπου μοντέλα επανόρθωσης προς το θύμα και την κοινότητα, όπου ο δράστης συμμετέχει οικειοθελώς. Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Immarigeon (2004: 150), η φυλάκιση αποτελεί αυτή ακριβώς «την θεσμική εκδήλωση της τιμωρητικής παρόρμησης» που η ΕΔ προορίζεται να αμφισβητήσει. Από την άλλη, ορισμένοι (π.χ. Daly 2000, Dignan 2003, Duff 2003) υποστηρίζουν ότι η ΕΔ μπορεί να είναι τιμωρητική ή εναλλακτική ποινή, εφόσον καθιστά υπεύθυνο τον δράστη στον οποίο και επιφέρει κάποιες υποχρεώσεις, ανεξάρτητα εάν αυτές επιβάλλονται εξαναγκαστικά ή οικειοθελώς. Ο Marshall (1996) διατηρεί μια σχετικά ουδέτερη άποψη, υποστηρίζοντας ότι εκεί που η ΕΔ αδυνατεί να είναι αποτελεσματική ως οικειοθελής διαδικασία, θα πρέπει να αναλαμβάνει το παραδοσιακό ΣΑΠΔ.

Ωστόσο, ο Gavrielides (2005) εισάγει την ιδέα της «επανορθωτικής ποινής» (restorative punishment), υποστηρίζοντας ταυτοχρόνως ότι η ΕΔ και η φυλάκιση δεν αλληλοαποκλείονται. Στο πλαίσιο της «επανορθωτικής ποινής», στόχος είναι η επανόρθωση της βλάβης που προκλήθηκε, χωρίς όμως να αποκλείεται και η γενική ή ειδική αποτροπή ως επακόλουθο. Με δεδομένο ότι η αποτροπή αποτελεί έναν από τους στόχους της φυλάκισης, αυτό είναι και ένα σημείο σύγκλισης με την ΕΔ. Παρόλα αυτά, η ιδέα της «επανορθωτικής ποινής» δεν έχει τον ίδιο χαρακτήρα όπως η ποινή στο κυρίαρχο ποινικό λόγο, καθώς ενεργοποιείται από έναν αυτό-προκαλούμενο, ιδιωτικό και εποικοδομητικό πόνο και οδηγεί στην κάθαρση (Gavrielides 2013: 311-335). Επιπλέον, συμφωνεί με τον Johnstone (2007) ότι «υπάρχει ένα τεράστιο χάσμα μεταξύ του περιβάλλοντος της φυλακής και του ήθους της ΕΔ» (Gavrielides 2011a: 32).

Στο πλαίσιο της φυλάκισης, η ενεργή εμπλοκή των κρατούμενων σε διαδικασίες ΕΔ προάγει την αποτροπή από το έγκλημα, καθώς παρέχει θετικά κίνητρα στα άτομα, μέσα από την ενδυνάμωση των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων, ενώ ταυτόχρονα προάγει την αποδοχή από την κοινότητα, δίχως να ακυρώνει την μελλοντική συμβολή αυτών των ατόμων στην κοινωνία ως ενεργών πολιτών (citizenship). Εξάλλου, σύμφωνα με την θεωρία της 'reintegrative shaming' του Braithwaite (1989), ενώ οι δράστες πρέπει να αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις πράξεις τους, είναι σημαντικό η κοινωνική αντίδραση απέναντί τους να περιλαμβάνει και να προάγει την στήριξη για την επανένταξή τους στην κοινωνία με σκοπό να ενθαρρύνεται η αποτροπή τους από το έγκλημα.

Ως εκ τούτου, μια τέτοια φυλακή μπορεί να ενθαρρύνει την ανάληψη ευθύνης και τον ενεργό ρόλο των κρατουμένων στην επανένταξή τους, προωθώντας και υποστηρίζοντας τις ατομικές τους προσπάθειες για αποφυγή της παραβατικής συμπεριφοράς (Edgar & Newell 2006).

Εντούτοις, η εισαγωγή επανορθωτικών πρακτικών κατά την διάρκεια έκτισης της ποινής στη φυλακή δεν θα πρέπει να αγνοεί τις ποικίλες προκλήσεις που συναντά. Σύμφωνα με τον Ivo Aertsen (2012: 263-276), η ιδέα της επανορθωτικής κράτησης (restorative detention) απαιτεί μια ευρύτερη επανεξέταση και αναπροσανατολισμό της ποινικής δικαιοσύνης προς τους στόχους της επανόρθωσης και συμφιλίωσης τόσο προς το θύμα όσο και προς την κοινότητα. Ωστόσο, συνεχίζει ότι η εφαρμογή επανορθωτικών πρακτικών στις φυλακές κινδυνεύουν να περιθωριοποιηθούν ή να κατακριθούν, και να ιδρυματοποιηθούν ερχόμενες αντιμέτωπες με τους δομικούς περιορισμούς του συστήματος της φυλακής (π.χ. στην επικοινωνία κρατουμένων με οικογένεια και άλλους, περιορισμένη διαθεσιμότητα εργασίας, μεταφορές κρατουμένων σε άλλες φυλακές, προσωρινή κράτηση), την μεμονωμένη εφαρμογή, και την ευκαιριακή εκμετάλλευση για εκπλήρωση άλλων σκοπών και λειτουργιών. Ο ίδιος καταλήγει ότι η ανάπτυξη της ΕΔ στις φυλακές θα πρέπει να αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης και ολοκληρωμένης αντεγκληματικής πολιτικής και ενός συντονισμένου σχεδίου δράσης, στο πλαίσιο των οποίων υπάρχει ξεκάθαρη συμφωνία και ενεργή συμμετοχή σε θεσμικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο.

Ο Gavrielides (2011a) υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση. Εξετάζει τα εμπόδια και τις προϋποθέσεις, και αναφέρει τεκμηριωμένες συστάσεις για το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας στρατηγικής πολλαπλών επιπέδων με βάση το «μοντέλο ανοικτής αγοράς/σύμπραξης» («open market/partnership model»). Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει τη συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων και προσδιορίζει τους ρόλους και τις συνεισφορές της κοινωνίας των πολιτών, του εθελοντισμού, της κοινότητας, του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη να διατηρηθεί το «ήθος» της ΕΔ. Τέλος, επισημαίνει την ανάγκη επαρκούς προετοιμασίας σε μικρο- και μακρο-επίπεδο, με έμφαση σε προσεγγίσεις από-τη-βάση-προς-την-κορυφή και τη διάδοση της γνώσης.

4. Επίλογος

Η διαχείριση της εγκληματικότητας δεν στηρίζεται απαραίτητα και μόνο στο ΣΑΠΔ ή και στο μονοπώλιο της φυλακής, καθώς υπάρχουν άλλοι τρόποι αντιμετώπισης της εγκληματικότητας και των επιπτώσεών της, όπως είναι η ΕΔ και οι πρακτικές συνδιαλλαγής θύματος-δράστη. Παρόλα αυτά, η ΕΔ

δεν υποστηρίζει την αντικατάσταση των ποινικών διαδικασιών, ούτε και την αντικατάσταση του ρόλου του κράτους. Εξάλλου, η άνοδος της ΕΔ από την δεκαετία του '70, αν και αξιόλογη, παραμένει στο περιθώριο του ΣΑΠΔ, δίχως να έχει αλλάξει ακόμα σε σημαντικό βαθμό τις παγιωμένες ισορροπίες του συστήματος (Garland 2001: 104).

Η μέχρι σήμερα περιορισμένη εφαρμογή της ΕΔ στις φυλακές αντανανκλά την νομική κουλτούρα του εκάστοτε κράτους. Μια ποικιλία νομικών και δομικών περιορισμών και εμποδίων έχουν εμποδίσει την επέκταση της εφαρμογής της ΕΔ. Επιπλέον, οργανωτικοί και λειτουργικοί κίνδυνοι και προκλήσεις σε μακρο-(π.χ. πολιτική και οικονομική υποστήριξη) και μικρο-(π.χ. περιβάλλοντα φυλακών, πλέγμα σχέσεων, προσωπικά κίνητρα) επίπεδο χρήζουν προσοχής, προκειμένου οι αρχές και αξίες της ΕΔ να διασφαλίζονται κατά τη διάρκεια των επανορθωτικών διαδικασιών. Όπως επισημαίνουν κάποιοι ερευνητές, υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης, μεταξύ αυτού που γίνεται αντιληπτό και αυτού που δηλώνεται ως ΕΔ, και κατά συνέπεια στην έρευνα και την αξιολόγηση (Daly 2003, Gavrielides 2011a).

Ο Guidoni (2003: 66) καταλήγει ότι η ΕΔ μπορεί να έχει θετικές επιδράσεις στη δημιουργία πιο δημοκρατικών και ανθρώπινων συνθηκών στις φυλακές, όμως από την στιγμή που εισάγεται και επιχειρεί να αλλάξει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ολοκληρωτικού θεσμού, διατρέχει τον κίνδυνο να αλλοιωθεί από την ιδεολογία που έχει η φυλακή σε σχέση με την ποινή. Σε κάθε περίπτωση όμως, φαίνεται ότι οι πρακτικές της ΕΔ και η φυλακή μπορούν να συνυπάρξουν, εκπληρώνοντας εκάστη τους στόχους της αποκατάστασης/επούλωσης και της εξουδετέρωσης αντίστοιχα, και αλληλοσυμπληρώνοντας η μία την άλλη με σκοπό την αποτροπή από το έγκλημα (Gavrielides 2011a: 33).

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παύσουμε να είμαστε κριτικοί, καθώς κάθε εφαρμογή ή πολιτική επηρεάζεται από ένα εύρος κοινωνικό-πολιτικών και άλλων παραγόντων. Η γέννηση ενός νέου πρότυπου σωφρονισμού βασισμένο στην ΕΔ είναι πιθανή, αλλά είναι μάλλον νωρίς για να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα, καθώς υπάρχει έντονη ακαδημαϊκή ζύμωση, πιλοτική εφαρμογή, έρευνα και αξιολόγηση. Η αφοσίωση των επαγγελματιών της ΕΔ και η επιμονή των ακαδημαϊκών και των ερευνητών για ανάδειξη της ΕΔ σε κάθε πτυχή της κοινωνίας μπορούν να οδηγήσουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης, Σ. (1996). «Η συνδιαλλαγή θύματος - δράστη», στο: *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Β. Αρτινοπούλου & Α. Μαγγανάς (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 195-204.

- Αλεξιάδης, Σ. (2007). «Η αποκαταστατική δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου», στο: Τμητικός Τόμος για τον Καθ. Ιωάννη Μανωλεδάκη, τόμ. ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 991-1017.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). «Επανορθωτική δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2011). «Οι ‘γκρίζες ζώνες’ της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», στο: Τμητικός Τόμος για τον Καθ. Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τόμ. Ι, Α.Ε. Χαλκιά (επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 755-774.
- Artinopoulou, V. & Michael, I. (2014). «Empowering restorative justice in Greece: One step forward for victims», στο: A victim led criminal justice system: Addressing the paradox, Th. Gavrielides, (εκδ.), IARS Publications, London, σελ. 143-164.
- Αρτινοπούλου, Β. & Μιχαήλ, Η. (2016). «Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ και η Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Ένα βήμα μπροστά για την προστασία των θυμάτων εγκληματικότητας», στο: Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, τμητικός τόμος για τον Καθ. Νέστορα Κουράκη, Α΄ τόμ., Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 551-589.
- Barabas, T., Fellegi, B. & Windt, S. (εκδ.) (2012). Responsibility-taking, relationship building, and restoration in prisons, P-T Muehly, Budapest.
- Braithwaite, J. (1989). Crime, shame and reintegration, Cambridge University Press, New York.
- Braithwaite, J. (1999). «Restorative Justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts», Crime and Justice, 25, σελ. 1-127.
- Christie, N. (1977). «Conflict as property», British Journal of Criminology, 17(1), σελ. 1-15.
- Dhami, M.K., Mantle, G. & Fox, D. (2009). «Restorative justice in prisons», Contemporary Justice Review, 12(4), σελ. 433-448.
- Daly, K. (2003). «Mind the gap: restorative justice in theory and practice», στο: Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms?, A. von Hirsch (εκδ.), Hart Publishing, Oxford, σελ. 219-236.
- Delmas-Marty, M. (2005). Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, μτφρ.-εισαγ. Χρ. Ζαραφωνίτου, εισαγ. σημ. Α. Μαγγανάς, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Dignan, J. (2003). «Towards a systemic model of restorative justice: Reflections on the concept, its context and the need for clear constraints», στο: Restorative justice and criminal justice, von Hirsch, όπ.π., σελ. 135-156.
- Duff, A. (2003). «Restoration and retribution», στο: Restorative justice and criminal justice, von Hirsch, όπ.π., σελ. 43-59.

- Dzur, A.W. & Olson, S.M. (2004). «The value of community participation in restorative justice», *Journal of Social Philosophy*, 35(1), σελ. 91-107.
- Edgar, K., O'Donnell, J., & Martin, C. (2003). «Prison violence. The dynamics of conflict, fear and power», Willan Publishing, Cullompton/UK, Portland, OR.
- Edgar, K. & Newell, T. (2006). *Restorative justice in prisons: A guide to making it happen*, Waterside Press, Winchester.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Gavrielides, T. (2005). «Some meta-theoretical questions for restorative justice», *Ratio Juris*, 18(1), σελ. 84-106.
- Gavrielides, T. (2007). *Restorative justice theory and practice: Addressing the discrepancy*, Heuni, Helsinki.
- Gavrielides, T. (2008). «Restorative justice - the perplexing concept: Conceptual fault-lines and power battles within the restorative justice movement», *Criminology and Criminal Justice*, 8(2), σελ. 165-184.
- Gavrielides, T. (2011a). *Restorative justice and the secure estate: Alternatives for young people in custody*, IARS Publications, London.
- Gavrielides, T. (2011b). «Restorative practices: from the early societies to the 1970s», *Internet Journal of Criminology (Online)*, σελ. 1-20 (www.internetjournalofcriminology.com/peer-reviewed-articles), τελευταία ανάκτηση 5.2.2018.
- Gavrielides, Th. (εκδ.) (2014). *A victim-led criminal justice system: Addressing the paradox*, IARS Publications, London.
- Gavrielides, Th. (2016). «Ανάλυση κόστους - ωφέλειας της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης: Νέοι ορίζοντες για τις ποινικές επιστήμες και τις φυλακές», στο: *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, τμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, τόμ. Α', Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 600-615.
- Gavrielides, Th. & Artinopoulou, V. (εκδ.) (2013). *Reconstructing restorative justice philosophy*, Ashgate, Farnham, Surrey κ.α.
- Guidoni, O.V. (2003). «The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project», *Contemporary Justice Review*, 6(1), σελ. 55-68.
- Houchon, G. (1989). «Το σφραγιστικό κακό: Η περίπτωση του Βελγίου», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 3-4, σελ. 73-87.
- Hulsman, L. & de Cellis, J.B. (1997). *Άστοχες ποινές - Το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση, απόδοση Γ. Νικολόπουλος*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα (*Peines persdues. Le système penal en question. Editions du Centurion, Paris, 1982*).
- Immarigeon, R. (2004). «What is the place of punishment and imprisonment in restorative justice?», στο: *Critical issues in restorative justice*, H. Zehr & B. Toews (εκδ.), Cullompton, Monsey, NY, σελ. 143-153.

- Ireland, J.L. (εκδ.) (2005). *Bullying among prisoners. Innovations in theory and research*, Willan Publishing, Cullompton.
- Johnstone, G. (2007). «Restorative justice and the practice of imprisonment», *Prison Service Journal*, 140, σελ. 15-20.
- Johnstone, G. & Van Ness, D.W. (2007). «The meaning of restorative justice», στο: *Handbook of restorative justice*, G. Johnstone & D.W. Van Ness (εκδ.), Willan, Uffculme, Devon, σελ. 5-23.
- Κουράκης, Ν.Ε., (2008). *Θεωρία της ποινής. Μια εισαγωγή*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Κουράκης, Ν.Ε., (2009). *Η ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Kurki, L. (2003) «Evaluating restorative justice practices», στο: *Restorative justice and criminal justice*, von Hirsch, όπ.π., σελ. 293-314.
- Liebmann, M. (2004). «Restorative justice and the prison system: A view from the UK», *VOMA Connections*, 17(Summer), σελ. 3-4.
- Liebmann, M. (2007). *Restorative justice: How it works*, Jessica Kingsley Publishers, London.
- Liebmann, M. & Braithwaite, S. (1999). *Restorative justice in custodial settings. Report for the Restorative Justice Working Group in Northern Ireland* (<http://www.restorativejustice.org.uk/ressources/research-restorative-justice-custodial-settings.pdf>) (ανακτήθηκε 5.2.2018).
- Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 3/2006, σελ. 298-304.
- Μαγγανάς, Α. (2007). *Ιδιαίτερα ζητήματα ποινικού δικαίου και ποινικής δικονομίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Marshall, T. (1996). «The evolution of restorative justice in Britain», *European Journal of Criminal Policy and Research*, 4(4), σελ. 21-43.
- Michael, I. (2013). Book Review of Gavrielides, T. (2011). *Restorative Justice and the secure estate: Alternatives for young people in custody*, *Internet Journal of Restorative Justice* (online, www.rj4all.info/content/IJRJ).
- Michael, I. (2015). Book review of Barabas, T., Fellegi, B. & Windt, S. (εκδ.) (2012). *Responsibility-taking, relationship building, and restoration in prisons*, *Internet Journal of Restorative Justice* (online).
- Miers, D. (2007). «The international development of restorative justice», στο: *Handbook of restorative justice*, Johnstone & Van Ness, όπ.π., σελ. 447-467.
- Μιχαήλ, Η. (2015). *Εφαρμογές της επανορθωτικής δικαιοσύνης: Διεθνείς τάσεις - Προκλήσεις για τους επαγγελματίες. Παρουσίαση στην ημερίδα για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Σύνδεσμος Διαμεσολάβησης Κύπρου, 16.9.2005, Λευκωσία.*

- Newburn, T. (2007). *Criminology*, Willan, Cullompton, κ.α.
- Newell, T. (2002). Restorative justice in prisons: Circles and conferencing in the custodial setting. Paper presented at the Third International Conference on Conferencing, Circles and other Restorative Practices, Minneapolis, Minnesota, USA.
- Shapland, J. (2006). «Situating restorative justice within criminal justice», *Theoretical Criminology*, 10(4), σελ. 505-532.
- Shapland, J. (2008). Restorative justice and prisons. Presentation to the Commission on English Prisons Today, UK.
- Shapland, J., Robinson, G. & Sorsby, A. (2011). *Restorative justice in practice*, Routledge, London.
- Sherman, L.W. & Strang, H. (2007). *Restorative justice: The evidence*, Smith Institute, London.
- Toews, B. (2006). *The little book of restorative justice for people in prison: rebuilding the web of relationships*, Good Books, Intercourse, PA.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1991). *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της: μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης, Ι. (2005). *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, εκδ. Ράππα, Αθήνα (*Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Gallimard, Paris, 1976).
- Van Camp, T. (2014). *Victims of violence and restorative practices. Finding a voice*, Routledge, London.
- Van Ness, D.W. (2007). «Prisons and restorative justice», στο: *Handbook of restorative justice*, Johnstone & Van Ness, όπ.π., σελ. 312-324.
- Van Ness, D. & Strong, K.H. (2010). *Restoring justice*, 4η έκδ., Anderson Publishing Company, Cincinnati, OH.
- Zehr, H. (1990). *Changing lenses: A new focus for crime and justice*. Herald Press, Scottsdale, PA.

Ο «κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση» ως μια εναλλακτική μορφή εγκλεισμού στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική. Η ελληνική πραγματικότητα

ΕΡΙΦΥΛΗ ΜΠΑΚΙΡΛΗ

*Εγκληματολόγος, Διδάκτωρ τμήματος Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εστιάζει στην «παρεϊσφρηση» της τεχνολογίας στο στάδιο εκτέλεσης των ποινών, μέσα από την εφαρμογή του μέτρου του «κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση». Πρόκειται για μία εναλλακτική σωφρονιστική πρακτική, η οποία στοχεύει στη μείωση του υπερπληθυσμού των φυλακών, διαμέσου του εξ αποστάσεως και με ηλεκτρονικά μέσα διαρκούς ελέγχου των κινήσεων του καταδικασθέντα, ο οποίος εκτίει μέρος ή ολόκληρη την ποινή του σε καθεστώς (ημι)ελευθερίας. Η ιδιωτικοποίηση της ασφάλειας που συντελείται ολοένα με πιο ταχείς ρυθμούς τις τελευταίες δεκαετίες, επεκτάθηκε με τη μορφή του «ηλεκτρονικού βραχιολιού» (λόγω του σχήματος της συσκευής που προσαρτάται στο σώμα του κρατουμένου) και στον τομέα του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης κάθε χώρας. Για τον λόγο αυτό, θα επιχειρήσουμε μία σύντομη αναφορά στην εφαρμογή κι επέκταση του μέτρου διεθνώς. Περαιτέρω, θα αναφερθούμε στην εισαγωγή της εν λόγω σωφρονιστικής «καινοτομίας» και στο ελληνικό δικαιοσύνη σύστημα, η οποία θεσμοθετήθηκε σχετικά πρόσφατα.

1. Εισαγωγή. Η καθιέρωση της ηλεκτρονικής επιτήρησης ως μέσου έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής

Ήδη από τη δεκαετία του '90 στις ΗΠΑ, σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες και αλλού, έχει υιοθετηθεί η ηλεκτρονική επιτήρηση⁷⁷⁷ ως εναλλακτική -μη ιδρυματική- ποινή, η οποία αποτέλεσε, κυρίως, μια ελκυστική λύση για τη μείωση του υπερπληθυσμού των φυλακών (Παπαθεοδώρου 2009: 124). Πρόκειται για τον εξ αποστάσεως και με ηλεκτρονικά μέσα διαρκή έλεγχο των κινήσεων του καταδικασθέντα εγκληματία, ο οποίος εκτίει μέρος ή ολόκληρη την ποινή του σε ελεύθερο ιδιωτικό χώρο (Παπαθεοδώρου 1998: 927).

Η πρωταρχική σύλληψη της ιδέας εισαγωγής της τεχνολογίας στο στάδιο έκτισης της ποινής ανήκει στον Ralph Schwitzgebel, ψυχολόγο και συνεργάτη της επιστημονικής επιτροπής ψυχολογικού πειραματισμού του Πανεπιστημίου του Harvard, ο οποίος στις αρχές της δεκαετίας του '60 δημιούργησε ένα πρόγραμμα ηλεκτρονικής παρακολούθησης όσων απολύονταν υπό όρους από τις φυλακές (parole), καθώς και των χρόνιων υπότροπων. Το 1966, συγκεκριμένα, δημιουργεί μία πρωτότυπη ηλεκτρονική συσκευή εντοπισμού των κινήσεων κι επικοινωνίας με εκείνον που τη φέρει, ενώ ο ίδιος δηλώνει ότι επρόκειτο για ένα 'ηλεκτρονικό αναμορφωτικό σύστημα', κατοχυρώνοντας την εφεύρεσή του αυτή ως επιστημονική καινοτομία (το 1969). Το σύστημα αυτό βασιζόταν στη σύνδεση ενός πομπού, σε σχήμα βραχιολιού που θα έπρεπε να φέρει ο απολυόμενος, με έναν κεντρικό δέκτη, ο οποίος θα κατέγραφε τα ηλεκτρομαγνητικά σήματα του πομπού και θα παρακολουθούσε από απόσταση το άτομο. Θεωρητικά, η συσκευή θα μπορούσε, επίσης, να συγκεντρώνει πληροφορίες σχετικά με τους καρδιακούς παλμούς, τα επίπεδα του αλκοόλ στο αίμα, τα εγκεφαλικά κύματα και άλλες λεπτομέρειες για τη βιολογική λειτουργία του υποκειμένου, όπως για παράδειγμα τα επίπεδα συγκεκριμένων ορμονών στον οργανισμό (Fox 1987: 131-132, Παπαθεοδώρου 2009: 126).

Στόχος του συστήματος ήταν η μείωση της υποτροπής με τη συνεχή ηλεκτρονική εποπτεία, χωρίς παράλληλα ο κατάδικος να πρέπει να παραμένει στη φυλακή για την έκτιση της ποινής του.⁷⁷⁸ Στο πλαίσιο της ειδικής πρόλη-

777. Βλέπε το λήμμα «Electronic Monitoring» στο: Encyclopedia of Crime and Punishment, D. Levinson (εκδ.), Sage, Thousand Oaks, 2002.

778. Σύμφωνα με τον ίδιο τον ερευνητή αυτό το τηλεμετρικό σύστημα παρακολούθησης θα επέτρεπε τη μείωση της υποτροπής αφού: πρώτον, θα επέτρεπε τα ίδια τα υποκείμενα από μία μελλοντική εγκληματική δράση λόγω της ύπαρξης της ανιχνευτικής συσκευής που θα έφεραν συνεχώς πάνω τους, δεύτερον, θα απομάκρυνε τον ηλεκτρονικά επιτηρούμενο κακοποιό από τις υπόλοιπες εγκληματικές ομάδες λόγω των αυξημένων πιθανοτήτων που είχε να εντοπισθεί και να συλληφθεί με σχετική ευκολία από τις αρχές, και τρίτον, θα υπαγόρευε μία έγκαιρη πα-

ψης, όπως αναφέρει η Χάϊδου (2002), το σχέδιο αυτό προλαμβάνει το σχεδιασμό και την τέλεση νέων εγκληματικών πράξεων, αφού η διαρκής επιτήρηση δρα εκφοβιστικά στο ευρύ κοινό. Το πείραμα πραγματοποιήθηκε στη Μασαχουσέτη των ΗΠΑ και η ομάδα πειραματισμού αποτελούνταν από 16 άτομα, μεταξύ των οποίων ψυχικά ασθενείς, κατάδικοι και φοιτητές, όλοι τους εθελοντές, οι οποίοι έπρεπε να φέρουν ένα μηχανήμα ενός κιλού πάνω τους για 55 ημέρες. Τελικά μόνο δύο κατόρθωσαν να ολοκληρώσουν επιτυχώς το πείραμα (Χάϊδου 2002: 84).

Λίγα χρόνια αργότερα, ο μαθηματικός και ειδικός υπολογιστών Joseph Meyer (1971) πρότεινε την εφαρμογή ενός «αναμεταδοτικού συστήματος επιτήρησης» (transponder surveillance system), το οποίο θα έστελνε μέσω ραδιοσυχνοτήτων το σήμα που θα εξέπεμπαν οι αναμεταδότες, οι οποίοι θα τοποθετούνταν στον καρπό των αποφυλακισμένων σε κάποιο εθνικό δίκτυο υπολογιστών. Στη συνέχεια, το 1972 οι εγκληματολόγοι Ingraham και Smith εφάρμοσαν το τηλεμετρικό σύστημα επιτήρησης στους καταδίκους που απολύονταν υπό όρους, σύμφωνα με το οποίο στέλνονταν ραδιοκύματα από έναν κεντρικό ηλεκτρονικό υπολογιστή σε ένα εμφυτευμένο ραδιοτηλέμετρο στον εγκέφαλο των καταδίκων, με στόχο την αποτροπή της εκδήλωσης νέας εγκληματικής δραστηριότητας (Χάϊδου 2002: 84-85, Nellis κ.ά. 2013: 23).

Το 1983, ο Jack Love, δικαστής της Αλμπουκέρκης στην Πολιτεία του Νέου Μεξικού, εφάρμοσε πιλοτικά το ηλεκτρονικό «βραχιόλι»⁷⁷⁹ για την έκτιση της ποινής σε έναν τριαντάχρονο παραβάτη που του είχε επιβληθεί το μέτρο της αναστολής εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής υπό δοκιμασία (probation), υποχρεώνοντάς τον να φέρει τη συσκευή στον αστράγαλο για ένα μήνα. Ο δικαστής Love πήρε την ιδέα για την εφαρμογή του εν λόγω μέτρου από ένα περιοδικό κόμικ του «Spider-Man» που είχε διαβάσει το 1977, όπου στο δημοφιλή παιδικό ήρωα φορούν μία ηλεκτρονική ανιχνευτική συσκευή, ούτως ώστε να εντοπίζεται εύκολα από τους αντιπάλους του (Fox 1987: 131, Lyon 1994: 42). Το πρόγραμμα κρίθηκε ικανοποιητικό, γεγονός που συνέβαλε στην επέκτασή του από το 1984 και σε άλλες αμερικανικές πολιτείες, ενώ το 1985 ήδη τριάντα πολιτείες το είχαν υιοθετήσει και θεσμικά (Papathéodorou 1999: 113, Παπαθεοδώρου 2009: 126-127).

Σύμφωνα με το Εθνικό Ινστιτούτο για τη Δικαιοσύνη (National Institute of Justice) των ΗΠΑ μέχρι το 1988 το συγκεκριμένο μέτρο είχε επιβληθεί σε

ρέμβαση από τις αρχές προτού τη διάπραξη της εγκληματικής ενέργειας σε περίπτωση εύρεσης κάποιων ουσιών στο αίμα (π.χ. αλκοόλ, ναρκωτικών), οι οποίες συνδέονταν με κάποια έκνομη συμπεριφορά, Fox 1987: 132.

779. Ο Love είχε αναθέσει την κατασκευή του βραχιολιού στον τεχνικό υπολογιστών Michael Goss, βλ. Benghozi 1990: 64.

σχεδόν 2.500 παραβάτες, καταδικασθέντες για μικρής βαρύτητας αδικήματα σε 32 Αμερικανικές Πολιτείες (με τη Florida και το Michigan να έρχονται πρώτες όσον αφορά την επέκταση της χρήσης του μέτρου, Nellis 1991: 167, Whitfield 2001: 107), ενώ το 1989 περισσότερα από 50 τέτοια προγράμματα είχαν εφαρμοστεί σε 7.200 παραβάτες (Schmidt 1989: 138) στην πλειοψηφία των Πολιτειών της χώρας (Holman & Quinn 1992: 21-22). Μέχρι το 1992 ο αριθμός των υποβληθέντων σε αυτή την εξωϊδρυματική τιμωρία έφθασε τους 45.000 (Lilly κ.ά. 1993: 464). Παρόλα αυτά, στα τέλη της δεκαετίας του '90 το μέτρο βρισκόταν χαμηλά στις προτιμήσεις των δικαστών, αφού μέχρι και το 1998, δηλ. μέσα σε μία δεκαετία, είχε επιβληθεί σε 77.000 περιπτώσεις, σε αντίθεση με το 1,7 εκατ. των παραβατών που τους είχε επιβληθεί η ποινή της φυλάκισης και με τα 3,6 εκατ. εκείνων που τους είχαν επιβληθεί άλλες εξωϊδρυματικές μορφές ποινικής αντιμετώπισης της παρέκκλισης (όπως αναστολή εκτέλεσης της ποινής ή υφόρον απόλυση, Whitfield 2001: 107). Μολαταύτα, μέσα στα επόμενα χρόνια η εφαρμογή του συγκεκριμένου μέτρου είχε αυξανόμενη πορεία, ενώ σύμφωνα με πιο πρόσφατους υπολογισμούς, ο αριθμός των «ηλεκτρονικών βραχιολιών» που τοποθετούνταν καθημερινά μέχρι και το 2007, είχε ανέλθει στις 110.000-120.000 (Gable 2007: 101).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που αναφέρουν διάφοροι ερευνητές, η πλειοψηφία των υποβληθέντων σε κατ' οίκον ηλεκτρονική επιτήρηση κατά τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του μέτρου ήταν άνδρες (σε ποσοστό 87%), νεαρής κυρίως ηλικίας (το 55% ήταν κάτω των 30 ετών), ενώ η διάρκεια του προγράμματος κυμαινόταν από μερικές ημέρες (όχι λιγότερες από 14), έως κι ένα χρόνο (ωστόσο σπάνια ξεπερνούσε τους έξι μήνες). Το μέτρο αυτό επιβαλλόταν συχνότερα σε μη βίαιους-υπότροπους δράστες αδικημάτων μικρής και μέσης βαρύτητας: το 26% των περιπτώσεων είχε διαπράξει οδικά αδικήματα υπό την επήρεια αλκοόλ, το 20% εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και το 15% παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών. Το μέτρο επιβαλλόταν, συχνά, συνδυαστικά με την αναστολή της ποινής (probation) και σε ποσοστό 75% χρηματοδοτούνταν από το δημόσιο ταμείο, ενώ απαιτούνταν η ύπαρξη σταθερού χώρου διαμονής και τηλεφωνικής γραμμής του επιτηρούμενου, καθώς επίσης, και η καταβολή από μέρους του μέρους της δαπάνης για την αγορά και εγκατάσταση του απαραίτητου τεχνικού εξοπλισμού (Berry & Matthews 1989: 117-118, Nellis 1991: 168).

2. Η εφαρμογή κι εξάπλωση του μέτρου της «κατ' οίκον ηλεκτρονικής επιτήρησης» διεθνώς

Η ιδιωτικοποίηση της ασφάλειας που συντελείται ολοένα με πιο ταχείς ρυθμούς τις τελευταίες δεκαετίες, επεκτάθηκε με τη μορφή του 'ηλεκτρονικού βραχιολιού' και στον τομέα του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης κάθε χώρας. Οι ιδιωτικές εταιρίες ασφαλείας συνάπτουν συμβόλαια με τα κράτη προκειμένου να παράσχουν τις υπηρεσίες τους, τόσο στην παροχή του κατάλληλου τεχνολογικού εξοπλισμού, όσο και στην επίβλεψη της ομαλής εφαρμογής της εξωϊδρυματικής αυτής κύρωσης. Για παράδειγμα, οι εταιρίες Serco και G4S αποτελούν τους μοναδικούς παρόχους στον τομέα της κατ' οίκον ηλεκτρονικής επιτήρησης του Η.Β. ενώ έχουν συνάψει, εκατέρωθεν, συμβόλαια με Ιταλία, Ολλανδία, Γαλλία και Αυστρία. Η G4S έχει επεκταθεί και στις αγορές της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας, ενώ η επιχείρηση υπολογίζεται να επιτηρεί ηλεκτρονικά περισσότερους από 40.000 παραβάτες ημερησίως (Paterson 2013: 218).

Η χρήση της τεχνολογίας στο σωφρονιστικό πεδίο αποτέλεσε το θέμα συζήτησης στο IX Διεθνές Συνέδριο Εγκληματολογίας στη Βιέννη (1983), στο X Διεθνές Συνέδριο Εγκληματολογίας στο Αμβούργο (1988) και στο IX Διεθνές Συνέδριο Ποινικού Δικαίου στη Βιέννη (1989) (Παπαθανασόπουλος 1990-1992: 232). Το εν λόγω μέτρο δανείζεται ορισμένα από τα στοιχεία του εγκλεισμού και τα προσαρμόζει στις ανάγκες έκτισης της ποινής σε ελεύθερο περιβάλλον, γι' αυτό και στην αγγλοσαξονική βιβλιογραφία ονομάζεται «ενδιάμεση ποινή» (intermediate punishment) (Mainprize 1992: 163, Kuhn & Madignier 1998: 682, Παπαθεοδώρου 1998: 927, Παπαθεοδώρου 1999: 124). Για τον Καναδό Cusson (1998) η ηλεκτρονική επιτήρηση των παραβατών δεν σημαίνει στέρηση της ελευθερίας όπως η φυλακή, αλλά ούτε και απλό περιορισμό της, όπως οι παραδοσιακές «εν ελευθερία» ποινές. Συνιστά μια ενδιάμεση ποινή που αποσκοπεί να ενισχύσει την τιμωρητικότητα και την ποινική διαχείριση της εγκληματικότητας, ως ένα εναλλακτικό μέτρο αντιμετώπισης της ανασφάλειας.⁷⁸⁰

Η κατ' οίκον ηλεκτρονική επιτήρηση μπορεί να επιβληθεί σε διαφορετικά στάδια της ποινικής διαδικασίας και συγκεκριμένα: α) στο προδικαστικό στάδιο (pre-trial stage), β) στο στάδιο της εκδίκασης της υπόθεσης (trial and sentencing stage), και γ) στο στάδιο έκτισης της ποινής (post-sentencing stage) (Ζημιανίτης 1998: 463). Τοιουτοτρόπως, δύναται να εφαρμοστεί, είτε στη θέση

780. Βλ. Cusson, M. (1998). «Peines Intermédiaires, Surveillance Electronique et Abolitionnisme». *Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique* 1, σύμφωνα με Παπαθεοδώρου 2009: 151.

της προσωρινής κράτησης, ως εναλλακτική ποινή της κατά παρέκκλιση ποινικής διαδικασίας (pre-trial diversion), όρος της αναστολής εκτέλεσης της ποινής, και σαν αυτοτελής κύρωση εναλλακτική της στερητικής της ελευθερίας ποινής (όλες αυτές οι επιλογές χαρακτηρίζονται στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία ως «frontdoor/end» strategies), είτε ως όρος της πρόωρης απόλυσης και της προσωρινής εξόδου από τη φυλακή («backdoor/end» strategies αντιστοίχως) (Marklund & Holmberg 2009: 42, Renzema 2013: 250-251). Να υπενθυμίσουμε ότι τα προγράμματα της κατ' οίκον ηλεκτρονικής παρακολούθησης εντάχθηκαν από τη δεκαετία του '80, στο γενικότερο πλαίσιο της «εντατικής δοκιμαστικής επιτήρησης» (Intensive Probation Surveillance) στις ΗΠΑ, κι επιβάλλονταν ως μεσαία βαρύτητας ποινή (Χάιδου 2002: 87).

Η ποινή της τοποθέτησης υπό ηλεκτρονική επιτήρηση από την αρχή της εισαγωγής της στο δικονομικό σύστημα κάθε χώρας, συνδυάστηκε με μια σειρά από άλλα μέτρα εγκλεισμού στο σπίτι (house arrest), τα οποία επιβάλλονταν ανέκαθεν ως εξωϊδρυματικές μορφές αντιμετώπισης της παρέκκλισης (Στεφανίδου 2000: 545), όπως είναι ο «κατ' οίκον περιορισμός» (home confinement),⁷⁸¹ η «απαγόρευση της κυκλοφορίας» (counrefeu), η «κατ' οίκον κράτηση» (home detention)⁷⁸² και η «κατ' οίκον φυλάκιση» (home incarceration).⁷⁸³ Πιο πρόσφατα, βλέπουμε να επιβάλλεται με τη μορφή της «κινητής ηλεκτρονικής παρακολούθησης» (surveillance électronique mobile) (βλ. Παπαθεοδώρου 1998: 927, Παπαθεοδώρου 1999: 112, Παπαθεοδώρου 2009: 129-130).

Η εφαρμογή αυτών των μέτρων βασίζεται στην ύπαρξη του κατάλληλου τεχνικού εξοπλισμού, ενώ η επιτήρηση πραγματοποιείται μέσω ενός κλειστού κυκλώματος επικοινωνίας. Το σύστημα λειτουργεί με έναν πομπό και έναν δέκτη. Ο πομπός είναι μία ηλεκτρονική συσκευή (συνήθως σε σχήμα βραχιολιού) ή κάποιος άλλος μηχανισμός εκπομπής σήματος, ο οποίος τοποθετείται είτε στον αστράγαλο, είτε στον καρπό, είτε στο λαιμό, ή στη μέση του επιτηρούμενου. Ο πομπός είναι εξοπλισμένος με φωτοκύτταρα που εκπέμπουν συνεχή σήματα αναγνώρισης της ακριβούς θέσης του φορέα από τον δέκτη. Ο δέκτης είναι ηλεκτρονικός μηχανισμός συνδεδεμένος με σταθερή ή κινητή τηλεφωνική συσκευή, ο οποίος διαβιβάζει τα σήματα σε έναν κεντρικό ηλε-

781. Σύμφωνα με το οποίο το άτομο υποχρεούται να παραμένει στο σπίτι του μόνο συγκεκριμένες ώρες και κυρίως κατά τη διάρκεια της νύχτας, Hofer, P.J. & Meierhofer, B.S. (1987). Home Confinement, Federal Judicial Center, Washington D.C. σελ. 6, σύμφωνα με Schmidt 1989: 136.

782. Σύμφωνα με το οποίο επιτρέπεται η έξοδος από την οικία μόνο για μερικές ώρες (συνήθως για την άσκηση κάποιας επαγγελματικής δραστηριότητας ή για συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα), Hofer & Meierhofer, 1987.

783. Σύμφωνα με το οποίο ο κατάδικος εγκαταλείπει το σπίτι του μόνο κατ' εξαίρεση (για ιατρικούς, θρησκευτικούς ή άλλους έκτακτους λόγους), Hofer & Meierhofer, 1987.

κτρονικό υπολογιστή. Η εν λόγω τεχνική ονομάζεται «τηλεπιτήρηση» ή «ηλεκτρονική επιτήρηση» ή γενικότερα «ηλεκτρονική επιτήρηση» (Παπαθεοδώρου 1998: 928, Παπαθεοδώρου 1999: 112, Παπαθεοδώρου 2009: 130).

Σε παγκόσμιο επίπεδο, αυτή την τιμωρητική τεχνολογία έχουν προσθέσει στο ποινικό τους οπλοστάσιο και άλλες χώρες εκτός των ΗΠΑ (βλ. Nellis 1991: 167, Maig 2005: 262), όπως η Αργεντινή, η Βραζιλία, η Κολομβία (βλ. Nellis κ.ά. 2013: 2), η Αυστραλία (βλ. Smith & Gibbs 2013β: 82-101), η Νέα Ζηλανδία (βλ. αντί άλλων Gibbs & King 2003β: 1-17, 2003α: 199-211), η Σιγκαπούρη, ο Καναδάς (βλ. ενδεικτικά Wallace-Capretta & Roberts 2013: 44-62), η Νότια Κορέα και το Ισραήλ.

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Ν. Κορέας, για παράδειγμα, υιοθέτησε από την αρχή την πιο εξελιγμένη τεχνολογία δεύτερης γενιάς της ηλεκτρονικής επιτήρησης και συγκεκριμένα τη φωνητική αναγνώριση (voice verification) για τους ανήλικους παραβάτες και στη συνέχεια τη δορυφορική ανίχνευση για τους ενήλικες δράστες (GPS tracking). Το πρώτο πιλοτικό πρόγραμμα Αυτοματοποιημένης Φωνητικής Αναγνώρισης κι Επίβλεψης (Automated Voice Print Recognition Supervision/AVRS) των ανήλικων παραβατών «υψηλής επικινδυνότητας» (high-risk profile) πραγματοποιήθηκε στη Σεούλ από το 2003 έως και το 2005. Αν και κατά το έτος 2002 τα ποσοστά των νεαρών ποινικών παραβατών σημείωναν πτώση για τις ηλικίες 18-19 χρονών, συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο για τις ηλικίες 14-15 χρονών, γεγονός που έκανε την κυβέρνηση να στραφεί σε μια μορφή «εντατικής» επιτήρησης εξωϊδρυματικού χαρακτήρα με σχετικά χαμηλό κόστος. Η ανίχνευση του υποκειμένου γινόταν διαμέσου του βιομετρικού του στοιχείου της φωνής, μετά από αυτοματοποιημένες τηλεφωνικές κλήσεις που γίνονταν στο σπίτι κατά τη διάρκεια (κυρίως) της νύχτας. Σύμφωνα με τις αρχικές εκτιμήσεις του πιλοτικού αυτού προγράμματος μειώθηκαν τα ποσοστά υποτροπής των νεαρών παραβατών, ενώ βελτιώθηκαν, παράλληλα, οι σχέσεις με τους γονείς τους. Κάτι τέτοιο είχε ως αποτέλεσμα την εκτεταμένη χρήση του μέτρου από τις δικαστικές αρχές της χώρας, με τον αριθμό των υποβληθέντων σε αυτή την κύρωση να αυξηθεί κατά τη τριετία 2003-2006 από 251 σε 2.857 άτομα.

Όσον αφορά τη δορυφορική ανίχνευση, λόγω του ότι είχαν αυξηθεί τα σεξουαλικά εγκλήματα κατά την προηγούμενη δεκαετία (σε ποσοστό 83,4% από το 1997 έως και το 2006, καθώς επίσης, το ποσοστό των σεξουαλικών εγκλημάτων που αντιστοιχούσε σε 100.000 κατοίκους αυξήθηκε από το 15,1% το 1997 στο 27,7% το 2006), το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Ν. Κορέας αποφάσισε την εφαρμογή του μέτρου και σε αυτή την κατηγορία δραστών. Ειδικότερα, μετά τη δημοσιοποίηση του βιασμού και της δολοφονίας ενός 11χρονου κοριτσιού σε δημοτικό σχολείο της Σεούλ το 2006, ψηφίστηκε νόμος για

24ωρη ηλεκτρονική παρακολούθηση των εγκληματιών που είχαν καταδικασθεί με την αναστολή εκτέλεσης της ποινής και την υφόρον απόλυση, καθώς και σε εκείνους που είχαν εκτίσει το σύνολο της ποινής τους στη φυλακή, αλλά εμφάνιζαν υψηλό κίνδυνο επανάληψης της εγκληματικής τους δραστηριότητας (σε αυτή την περίπτωση το μέτρο θα μπορούσε να επιβληθεί για χρονική περίοδο μεγαλύτερη των δέκα χρόνων). Και σε αυτή τη μορφή ηλεκτρονικής επιτήρησης τα αποτελέσματα φάνηκαν ενθαρρυντικά, διότι παρατηρήθηκε αλλαγή της συμπεριφοράς και του τρόπου ζωής των παραβατών (ενίσχυση οικογενειακών δεσμών, απομάκρυνση εγκληματογόνων παραγόντων, κ.λπ.) (βλ. Cho & Kim 2013: 102-112).

Ομοίως, η χρήση της ηλεκτρονικής κατ' οίκον παρακολούθησης για τους καταδικασθέντες σε ποινή φυλάκισης έως ένα έτος, έχει προβλεφθεί στην Ομοσπονδία της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης από το 2011, κυρίως, λόγω του υπερπληθυσμού των φυλακών. Με βάση τα διαθέσιμα επίσημα στοιχεία τα οποία προέρχονται από τις δικαστικές στατιστικές, μέχρι το 2013 το συγκεκριμένο μέτρο είχε επιβληθεί σε 235 άτομα συνολικά, για τη διάπραξη εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας και περιουσίας, ως επί το πλείστον (38,7%), αλλά και οδικών αδικημάτων (13,2%), εγκλημάτων βίας (8,1%) και παραβάσεων περί τα ναρκωτικά (6,4%). Επιπρόσθετα, η πλειοψηφία των καταδικασθέντων (55,8%) ήταν έως 35 ετών, ενώ το μέτρο είχε χρονική διάρκεια έως έξι μήνες (στα δύο τρίτα του συνόλου των καταδικασθέντων). Σύμφωνα με πρόσφατους υπολογισμούς, πρόκειται για μία οικονομική μορφή εγκλεισμού, εναλλακτική της ποινής της φυλάκισης, μιας και το ημερήσιο κόστος εγκλεισμού σε κάποια δημόσια φυλακή της χώρας κοστίζει γύρω στα 40-50 ευρώ, τη στιγμή που η ηλεκτρονική επιτήρηση στην οικία κοστίζει μόλις 10 ευρώ (βλ. Maljević & Muftić 2014: 243-258).

Επί ευρωπαϊκού εδάφους, η Βρετανία με τον Criminal Justice Act του 1991 και στη συνέχεια με τον Criminal Justice and Public Order Act του 1994 προέβλεψε την πλήρη εφαρμογή της τοποθέτησης υπό ηλεκτρονική επιτήρηση σε αποφυλακισμένους με αναστολή, ενώ περαιτέρω με τον Crime Sentences Act του 1997 επεκτάθηκε η επιβολή του μέτρου και στους ανήλικους παραβάτες άνω των 10 ετών (βλ. Richardson 1999: 171, Landreville 1999: 108, Jones 2000: 13, Nellis 2003β: 66-67). Εντούτοις, πιλοτικά προγράμματα ηλεκτρονικής παρακολούθησης των παραβατών είχαν ξεκινήσει στο Ηνωμένο Βασίλειο, ήδη, από τα τέλη της δεκαετίας του '80 (βλ. Richardson 1999: 159). Το 1982 δημιουργείται ο Offender's Tag Association (ΟΤΑ), ένας φορέας που έχει ως στόχο την προώθηση της κατ' οίκον ηλεκτρονικής επιτήρησης σαν ένα μέτρο εναλλακτικό της προφυλάκισης, αλλά και σαν έναν τρόπο μείωσης της εγκληματικότητας. Εμπνευστής και δημιουργός του εν λόγω φορέα υπήρξε ο δημοσιο-

γράφος, συγγραφέας κι επισκέπτης φυλακών Tom Stacey, ο οποίος έφερε στο βρετανικό Υπουργείο Εσωτερικών την πρόταση για την ηλεκτρονική παρακολούθηση των καταδικασθέντων στην οικία (electronic tagging),⁷⁸⁴ η οποία κρίθηκε ανεπαρκής και απορρίφθηκε στην αρχή (Nellis 1991: 168, 2003a: 1).

Το 1987 η βρετανική κυβέρνηση επαναπροσδιόρισε τις προθέσεις της γύρω από την εφαρμογή προγραμμάτων εξωϊδρυματικής μεταχείρισης (ιδιαίτερα των ανηλίκων), εκδίδοντας την Πράσινη Χάρτα (Green Paper) με τίτλο «Punishment, Custody and the Community» τον επόμενο χρόνο (1988). Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό, προβλεπόταν ο περιορισμός των παραβατών σε συγκεκριμένο χώρο (στην οικία τους εν προκειμένω) και η παρακολούθηση των κινήσεών τους για ορισμένες ώρες της ημέρας.⁷⁸⁵ Εξαιτίας των αντιδράσεων της βρετανικής ένωσης επιμελητών κοινωνικής αρωγής (National Association of Probation Officers) απέναντι στην πιθανή παραβίαση των δικαιωμάτων των εποπτευομένων από την κατ' οίκον ηλεκτρονική επιτήρηση, η εγκατάσταση του εξοπλισμού και ο έλεγχος της εφαρμογής του μέτρου ανατέθηκε από το κράτος σε ιδιωτικές εταιρίες παροχής ασφάλειας.⁷⁸⁶

Ακολούθως, στα τέλη του 1989 τρία πιλοτικά προγράμματα «ηλεκτρονικής παρακολούθησης στην οικία» ξεκίνησαν στο Ηνωμένο Βασίλειο (το πρώτο στο Nottingham City, το δεύτερο στο North Tyneside και το τρίτο στο Tower Bridge του Λονδίνου), καθένα από τα οποία θα εφαρμοζόταν για έξι μήνες

784. Έχοντας ο ίδιος την εμπειρία προηγούμενης φυλάκισης στο εξωτερικό, μιας και είχε εργασθεί ως ξένος ανταποκριτής, αλλά και ως επισκέπτης φυλακών στη Βρετανία, δημοσίευσε (στις 6 Οκτωβρίου 1982) στην εφημερίδα *The Times* την επιστολή που απέστειλε προς το Υπουργείο Εσωτερικών, στην οποία περιγραφόταν η μορφή που θα είχε το ηλεκτρονικό «ετικετάριασμα» των καταδικασθέντων. Ο όρος «tagging» εισήχθη για πρώτη φορά στις ποινικές επιστήμες, ενώ παραμένει ακόμη και σήμερα ιδιαίτερα δημοφιλής στη Μεγ. Βρετανία (σε αντίθεση με τις ΗΠΑ), βλ. διεξοδικά Nellis 2003β: 84-85, υποσημ. 2, Mair & Nellis 2013: 64. Για τον Stacey το «ηλεκτρονικό βραχιόλι» θα δρούσε περισσότερο αναμορφωτικά στο δράστη, ο οποίος θα ενθαρρυνόταν να επιδείξει σωφροσύνη και υπευθυνότητα στη μελλοντική συμπεριφορά του, και πιο καθυστερητικά στο ευρύ κοινό ως προς την ανασφάλεια που προκαλείται από το έγκλημα σε σχέση με άλλου είδους κυρώσεις προνοιακού τύπου, οι οποίες εκτελούνται μέσα στην κοινότητα, Nellis 2005: 168.

785. Στην Αγγλία/Ουαλία δεν ήταν η πρώτη φορά που είχε προβλεφθεί ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των ανήλικων δραστών, αφού με τον Criminal Justice Act του 1982 είχε επιβληθεί η απαγόρευση της κυκλοφορίας κατά τη διάρκεια της νύχτας («night restriction order») των νεαρών παραβατών κάτω των 17 ετών. Η διάταξη αυτή θεσπίστηκε ως συνέπεια των κοινωνικών αναταραχών που είχαν σημειωθεί σε πολλές βρετανικές πόλεις το καλοκαίρι του 1981, βλ. αναλυτικά Nellis 1991: 169-170.

786. Nellis 1991: 169-171. Το 1999 το Home Office μετά από πλειοδοτικό διαγωνισμό ανέθεσε την εφαρμογή του «ηλεκτρονικού βραχιολιού» σε τρεις εταιρείες του ιδιωτικού τομέα, τη Securicor, την Premier και τη Reliance, Nellis 2005: 170, 181-182, υποσημ. 2, Nellis & Bungerfeldt 2013: 282.

σε υπόδικους που κρίνονταν προφυλακιστέοι (τα ποσοστά της προφυλάκισης στις περιοχές αυτές είχαν διαμορφωθεί στο 22%, 14% και 13% αντιστοίχως).⁷⁸⁷ Με τον τερατισμό των προγραμμάτων αυτών, τον Απρίλιο του 1990, 50 υπόδικοι συνολικά είχαν υποβληθεί στην εν λόγω κύρωση, εκ των οποίων μόνο οι επτά είχαν καταφέρει να τα ολοκληρώσουν επιτυχώς. Οι υπόλοιποι είτε είχαν τελήσει νέο αδίκημα, είτε είχαν παραβιάσει το μέτρο με διάφορους τρόπους, είτε είχε τροποποιηθεί το κατηγορητήριο εις βάρος τους, ή περιέμεναν την οριστική εκδίκαση της υπόθεσής τους, κ.ο.κ.⁷⁸⁸

Όμως παρά την «αποτυχία» των προγραμμάτων αυτών να μειώσουν τα ποσοστά των προφυλακισμένων υποδικών και παρά τα αρνητικά σχόλια που ακολούθησαν περί παραβίασης της ιδιωτικότητας των ατόμων που θέτονταν υπό διαρκή ηλεκτρονική εποπτεία, το μέτρο συνέχισε να υφίσταται (διαμέσου και της ψήφισης το 1990 της Λευκής Χάρτας με τίτλο Crime, Justice and Protecting the Public) και μάλιστα κατάφερε να επεκταθεί (μετά από προτροπές του Offender's Tag Association) και σε άλλες κατηγορίες εγκληματιών, όπως στους καταδικασθέντες σε στερητική της ελευθερίας ποινή και στους υπό όρους απολυομένους (Nellis 1991: 171-174, Mair 2005: 264, Mair & Nellis 2013: 66).

Στη συνέχεια, με την εισαγωγή του Criminal Justice Act του 1991 και του Criminal Justice and Public Order Act του 1994 που αναφέραμε προηγουμένως, πραγματοποιήθηκαν το 1995 άλλες τρεις πιλοτικές εφαρμογές ηλεκτρονικής επιτήρησης στην οικία και συγκεκριμένα στις πόλεις Manchester, Norfolk και Reading. Καθένα από τα προγράμματα αυτά είχε, αρχικά, διάρκεια 12 μηνών, η οποία μετέπειτα παρατάθηκε για άλλους 12 μήνες. Τα αποτελέσματα κρίθηκαν αρκετά ικανοποιητικά, εφόσον η πλειοψηφία των παραβατών (και συγκεκριμένα 75% κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του προγράμματος και 82% κατά το δεύτερο έτος) κατάφερε να τα ολοκληρώσει επιτυχώς. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε την αξιοπιστία του μέτρου και συνετέλεσε στην καθιέρωσή του στο ποινικό σύστημα της Μεγ. Βρετανίας. Από το 1997

---

787. Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός, πως το ποσοστό εκείνων που προφυλακίζονταν στη Μεγ. Βρετανία είχε σχεδόν διπλασιασθεί μέσα σε μία δεκαετία, δηλ. από τους 5613 το 1978 στους 10512 το 1988, Berry & Matthews 1989: 110.

788. Η αποτυχία του μέτρου αποδόθηκε στη συνέχεια σε διάφορους λόγους, όπως στα διάφορα τεχνικά προβλήματα των συσκευών της ηλεκτρονικής επιτήρησης, οι οποίες σήμαιναν εσφαλμένα συναγερό, ακόμα και σε περιπτώσεις που δεν είχε διαπιστωθεί κάποια παραβίαση των κανόνων. Επιπρόσθετα, είχε επισημανθεί το κενό που παρατηρήθηκε από τη μη εμπλοκή των επιμελητών κοινωνικής αρωγής στην εφαρμογή του μέτρου και τις πολύτιμες πληροφορίες που θα μπορούσαν να παράσχουν σχετικά με την εκτίμηση της οικογενειακής κατάστασης και της καταλληλότητας του υποκειμένου να υποβληθεί σε αυτού του είδους την τιμωρία, Nee 1999: 35-36.

η εφαρμογή του μέτρου επεκτάθηκε και σε άλλες βρετανικές πόλεις, όπως Cambridgeshire, Middlesex, Suffolk και West Yorkshire (Mair 2005: 265-266, Mair & Nellis 2013: 67).

Συνολικά, από το 1999 έως και το 2004 υπολογίζεται ότι είχαν τεθεί σε κατ' οίκον ηλεκτρονική παρακολούθηση με μέσο όρο εφαρμογής τους τέσσερις μήνες, 170.883 παραβάτες στις Αγγλία και Ουαλία (Nellis 2005: 167), δηλ. περίπου 28.480 κάθε χρόνο. Έως το 2013 ο αριθμός τους εκτοξεύτηκε στους 850.000, αντιστοιχώντας σε 56.700 παραβάτες ετησίως, με το νούμερο αυτό να συνεχίζει να αυξάνει μέχρι και σήμερα (Nellis & Bungerfeldt 2013: 293). Ενδεικτικά να αναφέρουμε πως το μέτρο είχε επιβληθεί σε 60.000 παραβάτες μονάχα τη χρονική περίοδο 2005/2006 και σε 116.000 την περίοδο 2010/2011 (Mair & Nellis 2013: 73), ενώ παράλληλα, ο πληθυσμός των φυλακών γνώριζε σταθερή αυξητική πορεία (από το 2001 έως και το 2011 οι κρατούμενοι αυξήθηκαν από τις 66.000 στις 85.000) (Hucklesby 2013: 229).

Για τον Mair (2005) η συστηματική κι εκτεταμένη εφαρμογή της ηλεκτρονικής επιτήρησης ως ποινής στη Μεγ. Βρετανία, υπήρξε (και συνεχίζει να είναι) πολιτική επιλογή, η οποία συνειδητά αδιαφορεί για τα επιστημονικά αποτελέσματα σχετικά με την αποδοτικότητα του μέτρου (αρνητική ή/και θετική) (Mair 2005: 273-274).

Το παράδειγμα της Μεγ. Βρετανίας ακολούθησαν και άλλες ευρωπαϊκές χώρες όπως η Σουηδία το 1994, η Ολλανδία το 1995, η Γαλλία το 1997, η Ελβετία το 1999, το Βέλγιο το 2000, η Ισπανία το 2001, ενώ σήμερα η χρήση του εν λόγω μέτρου στο σωφρονιστικό τομέα έχει εισαχθεί στις περισσότερες ευρωπαϊκές νομοθεσίες κι εφαρμόζεται ευρέως.⁷⁸⁹

Συγκεκριμένα, στη Σουηδία τα πρώτα πιλοτικά προγράμματα της κατ' οίκον ηλεκτρονικής εποπτείας ξεκίνησαν το 1994 και ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα που εκπόνησε το 1996 εθνικό σχέδιο δράσης για την καθολική επέκταση κι εφαρμογή του μέτρου (νωρίτερα ακόμη και από την πρωτοπόρο στον τομέα αυτής της επιτηρητικής τεχνολογίας Μεγ. Βρετανία). Άξιο λόγου είναι, επίσης, το γεγονός, πως η Σουηδία ενέταξε την τοποθέτηση υπό ηλεκτρονική επιτήρηση στην αναστολή εκτέλεσης της ποινής, κι έτσι ο συντονισμός και ο έλεγχος του μέτρου δεν ιδιωτικοποιήθηκαν, με εξαίρεση την παροχή του τεχνολογικού εξοπλισμού που ανατέθηκε σε ιδιωτική εταιρεία ασφαλείας (βλ. Nellis & Bungerfeldt 2013: 278-301, Wennerberg 2013: 113-127).

Στην Ολλανδία τα σχετικά πρόσφατα πιλοτικά προγράμματα (από το 2006) αφορούσαν την ηλεκτρονική επιτήρηση διαμέσου συστημάτων GPS των νεαρών παραβατών και των ψυχικά ασθενών κρατουμένων. Παρά ταύ-

789. Παπαθεοδώρου 2009: 127, Maxer κ.ά. 2004: 36, Nellis κ.ά. 2013.

τα, τα πρώτα αποτελέσματα έδειξαν ότι η δορυφορική ανίχνευση είναι πολύ πιο ακριβή από την παραδοσιακή ηλεκτρονική επιτήρηση (το ημερήσιο κόστος αγγίζει τα 300 ευρώ, ποσό το οποίο φαίνεται να ξεπερνά κι εκείνο της διαβίωσης σε κάποιο κατάστημα κράτησης), ενώ απαιτεί μεγαλύτερο αριθμό απασχολούμενου προσωπικού. Ακόμη, αμφιβολίες διατυπώθηκαν ως προς την αξιοπιστία του συστήματος, επειδή τρεις στις τέσσερις καταγεγραμμένες παραβιάσεις του προγράμματος οφείλονταν σε τεχνικό πρόβλημα του λογισμικού, τη στιγμή που πολλές από τις πραγματικές παραβιάσεις που συνέβαιναν, συχνά, δεν καταγράφονταν (βλ. van Swaeningen & Beijerse 2013: 183-184).

Στη Γαλλία η «κράτηση στην οικία υπό ηλεκτρονική επιτήρηση» (*assignation à résidence sous surveillance électronique*) προτάθηκε αρχικά από την «Ειδική Επιτροπή Μελέτης της Γερουσίας για την πρόληψη της υποτροπής», υπό την προεδρεία του γερουσιαστή G.P. Cabanel. Λίγο αργότερα, η γαλλική Εθνοσυνέλευση ψήφισε με τον νόμο 97-1159 του 1997 τη χρήση του μέτρου μόνο ως εναλλακτικού τρόπου έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών (και όχι ως μιας αυτόνομης ποινής). Το μέτρο αφορούσε τους κρατούμενους που είχαν καταδικαστεί σε βραχείας διάρκειας ποινές μέχρι ενός έτους, αλλά και εκείνους που βρίσκονταν στο πέρας της έκτισης της ποινής (μέχρι ενός έτους) σαν ένα είδος υφόρον απόλυσης (Παπαθεοδώρου 1998: 928, 2009: 131-132. Βλ. αναλυτικότερα Kuhn & Madignier 1998: 671-685, Pradel 1998: 15-26, Landreville 1999: 109-110, Lévy 2013: 128-149).

Στο Βέλγιο η τοποθέτηση των παραβατών υπό ηλεκτρονική εποπτεία εφαρμόζεται από το 2000, ενώ ο συντονισμός και ο έλεγχος του μέτρου ανήκει, ακόμη και σήμερα, στο Εθνικό Κέντρο Ηλεκτρονικής Επιτήρησης (*National Centre of Electronic Monitoring/NCEM*), το οποίο δημιουργήθηκε την ίδια χρονιά. Σκοπός του προγράμματος ήταν η αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού των φυλακών και η εξοικονόμηση χρημάτων που θα προέκυπτε, δεδομένου ότι το ημερήσιο κόστος της ηλεκτρονικής παρακολούθησης στο σπίτι ήταν τρεις φορές μικρότερο από αυτό της διαβίωσης σε κάποιο σφραγιστικό κατάστημα (συγκεκριμένα 39 ευρώ προς 126 ευρώ αντιστοίχως). Το 2000 κρατούνταν 8.688 άτομα σε σφραγιστικά καταστήματα χωρητικότητας 7.462 ατόμων, διαμορφώνοντας το ποσοστό του υπερπληθυσμού στο 16,4%.

Στην αρχή, το μέτρο εφαρμοζόταν εναλλακτικά στην στερητική της ελευθερίας ποινή και εκλαμβάνόταν ως εξατομικευμένη ποινή, μιας και επιβαλλόταν κατά περίπτωση, ανάλογα με το βαθμό επικινδυνότητας του κάθε παραβάτη. Από το 2006 και μετά, το μέτρο καθιερώνεται κι εφαρμόζεται: είτε ως εναλλακτική της στερητικής της ελευθερίας ποινή για τα αδικήματα που τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης έως τρία έτη, είτε ως όρος της πρόωρης απόλυσης από τη φυλακή για τα αδικήματα που τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης μεγαλύτερη

των τριών ετών και τίθεται σε ισχύ έξι μήνες πριν την αποφυλάκιση του παραβάτη. Παρ' όλα αυτά, το 2013, δηλ. δεκατρία χρόνια μετά την πρώτη εφαρμογή της εν λόγω κύρωσης, ο αριθμός των εγκλείστων συνέχισε την ανοδική του πορεία φθάνοντας τους 11.330 κι εκτοξεύοντας το ποσοστό του υπερπληθυσμού στο 23,7% (βλ. Beyens & Roosen 2013: 57-59, 65).

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία που παραθέτει το στατιστικό πρόγραμμα SPACE II, μέχρι τα τέλη του 2009, το μέτρο αυτό είχε προβλεφθεί νομοθετικά σε 14 χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁷⁹⁰ Η τοποθέτηση υπό ηλεκτρονική εποπτεία έχει συναντήσει σαφώς μεγαλύτερη απήχηση στη Μεγ. Βρετανία από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, με την αναλογία εκείνων που υποβάλλονται σε αυτό το μέτρο να διαμορφώνεται στους 40 ανά 100.000 κατοίκους, τη στιγμή που για την υπόλοιπη Ευρώπη το ποσοστό αυτό κυμαίνεται από 3 έως 14 ανά 100.000 κατοίκους (Nellis κ.ά. 2013: 2).

3. Η εισαγωγή της ηλεκτρονικής επιτήρησης στο ελληνικό δικαιοσύνη σύστημα (Ν. 4205/2013, Π.Δ. 62/2014)

Η χώρα μας, ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις στον τομέα της απονομής ποινικής δικαιοσύνης, πρόσφατα θεσμοθέτησε με τον Ν. 4205 του 2013 με τίτλο «Ηλεκτρονική επιτήρηση υπόδικων, κατάδικων και κρατούμενων σε άδεια και άλλες διατάξεις», την εισαγωγή της ηλεκτρονικής επιτήρησης στο δικαιοσύνη σύστημα. Το νομοθέτημα αυτό, το οποίο τροποποιεί σχετικές διατάξεις του Ποινικού Κώδικα (ΠΚ), του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ΚΠΔ) και του Σωφρονιστικού Κώδικα (ΣΚ), ορίζει ως «κατ' οίκον περιορισμό» (άρ. 283Α παρ. 1 ΚΠΔ) «την υποχρέωση του κατηγορουμένου να μην εξέρχεται από συγκεκριμένο και ειδικά ορισμένο στη διάταξη του ανακριτή κτίριο ή σύμπλεγμα κτιρίων, που αποδεδειγμένα συνιστά τον τόπο διαμονής ή κατοικίας του, όπου και επιτηρείται με τη χρήση πρόσφορων ηλεκτρονικών μέσων». Ο επιτηρούμενος, επιπλέον, δεν θα πρέπει να επεμβαίνει με οποιονδήποτε τρόπο στα ηλεκτρονικά μέσα και στα συναφή με την επιτήρηση δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Ο αρμόδιος φορέας θα παρακολουθεί και θα καταγράφει μέσω συστήματος γεωεντοπισμού (GPS) μόνο τη γεωγραφική θέση του κατηγορουμένου, ενώ θα τηρεί και σχετικό αρχείο.

Το μέτρο της κατ' οίκον ηλεκτρονικής επιτήρησης δύναται, σύμφωνα με τον εν λόγω Νόμο 4205/2013 (άρ. 1 παρ. Α), να επιβληθεί ως όρος της πρόωρης

---

⁷⁹⁰ Παρ' όλα αυτά, η λίστα δεν θεωρείται εξαντλητική επειδή δεν περιλαμβάνει στοιχεία για την εφαρμογή της ηλεκτρονικής επιτήρησης και σε άλλες χώρες, όπως για παράδειγμα, στη Γερμανία στην οποία εισήχθη για πρώτη φορά το 2000, Nellis κ.ά. 2013: 2.

απόλυσης καταδίκων (άρ. 110B ΠΚ), ως περιοριστικός όρος υποδίκων που κατηγορούνται για κακούργημα (άρ. 282 ΚΠΔ) και ως περιοριστικός όρος για τη χορήγηση άδειας σε κρατούμενους (άρ. 54 ΣΚ).

Πιο αναλυτικά, όσοι καταδικάστηκαν σε ποινή στερητική της ελευθερίας, μπορούν, κατόπιν αίτησής τους (η οποία συνοδεύεται από αναφορά της διεύθυνσης του καταστήματος κράτησης και έκθεση της κοινωνικής υπηρεσίας του καταστήματος),⁷⁹¹ να απολυθούν μετά από σχετική απόφαση του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών του τόπου έκτισης της ποινής, υπό τον όρο του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση, κι εφόσον έχουν εκτίσει σε σωφρονιστικό κατάστημα τα 2/5 της ποινής τους προκειμένου για πρόσκαιρη κάθειρξη, ή τουλάχιστον 14 έτη προκειμένου για ισόβια κάθειρξη. Ο απολυθείς επιτρέπεται να βρίσκεται προκαθορισμένες ώρες της ημέρας εκτός του τόπου του κατ' οίκον περιορισμού του, αποκλειστικά για λόγους εργασίας, εκπαίδευσης ή επαγγελματικής κατάρτισης, συμμετοχής του σε εγκεκριμένο πρόγραμμα συντήρησης ή απεξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες ή αλκοόλ ή εκπλήρωσης των υποχρεώσεων που του έχουν επιβληθεί. Η απόλυση του καταδίκου μπορεί να ανακληθεί, εάν ο τελευταίος «δεν συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις που του επιβλήθηκαν και πιθανολογείται ότι ενόψει της βαρύτητας της παράβασης, των υποχρεώσεών του, του τρόπου και των εν γένει συνθηκών που αυτή συντελέστηκε, δεν παρέχει την προσδοκία ότι θα τηρήσει τις υποχρεώσεις του στο μέλλον». Η απόλυση του καταδίκου αίρεται στην περίπτωση που τελέσει νέο αδίκημα (πλημμεληματικού ή κακούργηματικού χαρακτήρα).

Σύμφωνα με το παρόν νομοθέτημα, δίνεται η δυνατότητα και σε ανηλίκους (άρ. 1 παρ. Β) οι οποίοι καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων να απολυθούν κατόπιν αίτησής τους, υπό τον όρο του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση (άρ. 129Α παρ. 1 εδ. α' ΠΚ), εφόσον έχουν εκτίσει το 1/3 της ποινής τους. Η αίτηση πρέπει να συνοδεύεται από έκθεση της Κοινωνικής Υπηρεσίας του καταστήματος κράτησης κι έκθεση της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων. Στις εκθέσεις αυτές γίνεται ειδική μνεία στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του καταδίκου, με ιδιαίτερη αναφορά στις σχέσεις του με τα πρόσωπα με τα οποία ενδέχεται να συγκατοικήσει, εάν του χορηγηθεί η απόλυση αυτή (άρ. 129Α παρ. 1 εδ. β', γ' ΠΚ). Και στην περίπτωση των ανηλίκων ισχύουν οι ίδιες προϋποθέσεις για την ανάκληση της απόλυσης όπως στους ενήλικες καταδικασθέντες, ενώ η απόλυση υπό τον όρο του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση αίρεται, όταν ο ανήλικος, κατά το χρονικό διάστημα που διαρκεί η εν λόγω απόλυση

791. Στην έκθεση της κοινωνικής υπηρεσίας γίνεται ειδική μνεία στο οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του καταδίκου, με ιδιαίτερη αναφορά στις σχέσεις του με τα πρόσωπα με τα οποία ενδέχεται να συνοικήσει εάν του χορηγηθεί η απόλυση αυτή.

τελέσει από δόλο πράξη, που αν την τελούσε ενήλικος θα ήταν πλημμέλημα, για την οποία καταδικάστηκε οποτεδήποτε αμετακλήτως. Τόσο σε περίπτωση ανάκλησης, όσο και άρσης, ο χρόνος από την απόλυση έως τη νέα σύλληψη δεν υπολογίζεται στην εκτιθείσα ποινή.

Κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση προβλέπεται όπως επιβληθεί, επίσης, σε υπόδικους (άρ. 2 παρ. Γ, Ν. 4205/2013), εφόσον κρίνεται αιτιολογημένα ότι οι άλλοι περιοριστικοί όροι δεν επαρκούν και υπό την προϋπόθεση ότι ο κατηγορούμενος διώκεται για κακούργημα, έχει γνωστή διαμονή στη χώρα, και «α) έχει κάνει προπαρασκευαστικές ενέργειες για να διευκολύνει τη φυγή του ή κατά το παρελθόν υπήρξε φυγόποινος ή φυγόδικος ή κριθήκε ένοχος για απόδραση κρατουμένου ή για παραβίαση περιορισμών διαμονής και από την συνδρομή ενός εκ των παραπάνω στοιχείων προκύπτει σκοπός φυγής του, ή β) κρίνεται αιτιολογημένα ότι αν αφεθεί ελεύθερος είναι πολύ πιθανό, όπως προκύπτει από προηγούμενη αμετάκλητη καταδίκη του για ομοειδή αξιόποινη πράξη, να διαπράξει και άλλα εγκλήματα. Εάν η αποδιδόμενη στον κατηγορούμενο πράξη απειλείται στο νόμο με ισόβια κάθειρξη ή πρόσκαιρη κάθειρξη με ανώτατο όριο τα είκοσι έτη ή εάν το έγκλημα τελέσθηκε κατ' εξακολούθηση ή υπάρχει μεγάλος αριθμός παθόντων από αυτό, μπορεί να διαταχθεί ο κατ' οίκον περιορισμός του με ηλεκτρονική επιτήρηση και όταν, με βάση τα συγκεκριμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πράξης και την εν γένει προσωπικότητα του κατηγορουμένου, κρίνεται αιτιολογημένα, ότι το μέτρο αυτό παρέχει βάσιμα την προσδοκία ότι ο τελευταίος δεν θα διαπράξει άλλα εγκλήματα». Σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις, μπορεί να επιβληθεί κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση του κατηγορουμένου και για το πλημμέλημα της ανθρωποκτονίας από αμέλεια κατά συρροή, αν εξακριβωθεί πρόθεση διαφυγής με βάση τα κριτήρια που αναφέρθηκαν λίγο πιο πάνω (βλ. περίπτωση α'). Στην περίπτωση αυτή, το ανώτατο όριο διάρκειας του περιοριστικού όρου είναι έξι μήνες (άρ. 2 παρ. Β, Ν. 4205/2013 και άρ. 282 παρ. 3 εδ. α', β', γ' ΚΠΔ).

Στη θέση του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση είναι δυνατό να επιβληθεί προσωρινή κράτηση, όταν το μέτρο αυτό δεν επαρκεί ή δεν μπορεί να επιβληθεί, λόγω έλλειψης γνωστής διαμονής του κατηγορουμένου στη χώρα ή λόγω μη υποβολής από τον τελευταίο σχετικού αιτήματος να υποβληθεί σε αυτό.⁷⁹² Αντικατάσταση του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική

792. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στον Ν. 4205/2013 (άρ. 2, παρ. Β) «μόνο η κατά νόμο βαρύτητα της πράξης δεν αρκεί για την επιβολή του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση. Κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση δεν διατάσσεται χωρίς να προηγηθεί σχετικό αίτημα του κατηγορουμένου. Μόνο το γεγονός της μη υποβολής τέτοιου αιτήματος από τον τελευταίο δεν τον καθιστά δίχως άλλο ύποπτο φυγής ή διάπραξης νέων εγκλημάτων και αυτό δεν αρκεί για την επιβολή της προσωρινής κράτησης».

επιτήρηση με το μέτρο της προσωρινής κράτησης, προβλέπεται, ακόμη, στην περίπτωση που ο επιτηρούμενος δεν συμμορφώνεται με τις υποχρεώσεις που του έχουν επιβληθεί στο πλαίσιο της εκτέλεσης της εν λόγω ποινικής κύρωσης (άρ. 2 παρ. Β, Ν. 4205/2013).

Τέλος, ειδικοί περιοριστικοί όροι για τη χορήγηση άδειας δύνανται να τεθούν από το αρμόδιο όργανο σε όλες τις κατηγορίες κρατουμένων (ακόμη και σε αλλοδαπούς, αστέγους ή στερούμενους οικογενείας), υπό την προϋπόθεση οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων ή Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής να επιβλέπουν τις κινήσεις τους. Όταν αυτό δεν είναι δυνατόν, η παρακολούθηση του κρατουμένου μπορεί να γίνεται με καταγραφή της γεωγραφικής θέσης του μέσω συστήματος γεωεντοπισμού από την αρμόδια αρχή με τήρηση σχετικού αρχείου. Επίσης, όταν ο κατάδικος εκτίει ποινή ισόβιας ή εικοσιπενταετούς κάθειρξης, η άδεια μπορεί να χορηγείται με τον όρο του κατ' οίκον περιορισμού ή του εντοπισμού των κινήσεων με ηλεκτρονική επιτήρηση. Για την εφαρμογή του όρου αυτού απαιτείται η συναίνεση του καταδίκου (άρ. 3, Ν. 4205/2013).

Περαιτέρω, στον Ν. 4205/2013 (άρ. 1 παρ. Γ) περιγράφονται οι συνέπειες παραβίασης του μέτρου (άρ. 173Α ΠΚ) και συγκεκριμένα: «όποιος κατά το χρόνο που τελεί υπό ηλεκτρονική επιτήρηση με πρόθεση α) αφαιρεί, καταστρέφει, φθείρει ή με οποιονδήποτε τρόπο επεμβαίνει στη συσκευή ή στο σύστημα ηλεκτρονικής επιτήρησης, ή β) με οποιονδήποτε τρόπο αλλοιώνει τα συναφή με την επιτήρηση δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους».⁷⁹³ Ο νόμος αναφέρει στη συνέχεια ότι «Η ποινή των παραπάνω αδικημάτων εκτελείται ολόκληρη μετά την έκτιση της ποινής που επιβλήθηκε ή θα επιβληθεί για την πράξη για την οποία ο ηλεκτρονικά επιτηρούμενος ήταν κρατούμενος». Ο νόμος, όμως, δεν διευκρινίζει εάν α) ο παραβάτης θα εκτίσει την ποινή του σε κατάσταση κράτησης, β) η ποινή

793. Ως παραβίαση του περιοριστικού όρου του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση την οποία οφείλει να διαπιστώνει ο φορέας που έχει επιφορτιστεί με την εποπτεία της ομαλής λειτουργίας του μέτρου, θεωρείται: α) η απουσία σήματος από τον καθορισμένο χώρο για χρόνο που υπερβαίνει τα πέντε λεπτά (ή η έλλειψη σήματος για ένα λεπτό εάν ο επιτηρούμενος βρίσκεται εκτός της οικίας του), β) η καταστροφή ή αποσύνδεση της συσκευής επιτήρησης, γ) η απειλή ή χρήση βίας κατά του προσωπικού της ανάδοχης εταιρείας (security) ή η άρνηση συνεργασίας με αυτό, και δ) η κίνηση του επιτηρούμενου εκτός του καθορισμένου με το αναφερόμενο στο άρθρο 2, βούλευμα, απόφαση ή διάταξη, χώρου (στην περίπτωση που ο επιτηρούμενος βρίσκεται εκτός της οικίας του). Εάν διαπιστωθεί κάποια από τις παραπάνω παραβιάσεις, ο ανάδοχος οφείλει να τηλεφωνήσει στον επιτηρούμενο κι αν δεν απαντήσει ο ίδιος, ο ανάδοχος υποχρεούται εντός πέντε λεπτών να ειδοποιήσει τα αρμόδια όργανα και υπηρεσίες που αναφέρονται στο Π.Δ. 62/2014 (άρ. 3 παρ. 3, 4), στο οποίο θα αναφερθούμε λίγο πιο κάτω.

θα μετατραπεί σε χρηματική επειδή είναι εντός των προβλεπόμενων ορίων, ή γ) θα συνεχιστεί η ηλεκτρονική επιτήρηση για ένα ακόμη έτος.

Με την ίδια ποινή τιμωρείται και όποιος κατά το χρόνο που τελεί υπό ηλεκτρονική επιτήρηση, εκμεταλλεζόμενος βλάβη ή μη ορθή λειτουργία της συσκευής ή του συστήματος ηλεκτρονικής επιτήρησης, διαφεύγει από την επιτήρηση των αρμοδίων αρχών. Οποιοσδήποτε συμμετέχει στις παραπάνω πράξεις τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών, ενώ στην περίπτωση που εκείνος που συμμετέχει στη διάπραξη των παραπάνω ενεργειών έχει την ιδιότητα του σωφρονιστικού ή αστυνομικού υπαλλήλου ή του αρμόδιου για την ηλεκτρονική επιτήρηση υπαλλήλου, δύναται να επιβληθεί κάθειρξη μέχρι οκτώ ετών (άρ. 1 παρ. Γ).

Η επιλογή, προσαρμογή και εγκατάσταση του εξοπλισμού και των λοιπών ηλεκτρονικών και τεχνικών μέσων που απαιτούνται για την ηλεκτρονική επιτήρηση υποδίκων, καταδίκων και κρατουμένων σε άδεια, γίνεται με κριτήριο την αποτελεσματική επιτήρηση των προσώπων αυτών. Ωστόσο, γίνεται ρητή αναφορά στο εν λόγω νομοθέτημα ότι η επιτήρηση πρέπει να πραγματοποιείται κατά τρόπο ώστε να γίνεται σεβαστή η προσωπικότητα των υποκειμένων (άρ. 4, Ν. 4205/2013). Δύναται να συλληθούν και υποβληθούν σε επεξεργασία, επομένως, μονάχα τα απολύτως αναγκαία και πρόσφορα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για την επίτευξη των σκοπών της ηλεκτρονικής επιτήρησης, ένας από τους οποίους είναι και η προστασία του κοινωνικού συνόλου από τη διάπραξη νέων εγκλημάτων.

Τέλος, ο Νόμος (άρ. 4) προβλέπει την έκδοση προεδρικού διατάγματος με πρόταση των Υπουργών Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Οικονομικών,⁷⁹⁴ και μετά από γνωμοδότηση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ), προσδιορίζεται κάθε θέμα σχετικό με το είδος των προσωπικών δεδομένων που τυγχάνουν επεξεργασίας, τη συλλογή, την αποθήκευση, τη χρήση και τους αποδέκτες των δεδομένων αυτών, το χρονικό διάστημα τήρησής τους, καθώς και τα μέτρα που

---

794. Με το ίδιο διάταγμα προσδιορίζονται το είδος, οι προδιαγραφές και η διαδικασία προμήθειας των ηλεκτρονικών και λοιπών τεχνικών μέσων, εξοπλισμών και συστημάτων επιτήρησης, η εγκατάσταση, η λειτουργία και η συντήρηση αυτών, η ενδεχόμενη πιλοτική περίοδος λειτουργίας του συστήματος, ο τρόπος παρακολούθησης και καταγραφής της γεωγραφικής θέσης των επιτηρούμενων, η δαπάνη που θα επιβαρύνει κάθε επιτηρούμενο και ο τρόπος καταβολής της, η έναρξη εφαρμογής του μέτρου και κάθε άλλο θέμα σχετικό με την τεχνική και επιχειρησιακή υλοποίησή του. Επίσης, ορίζονται τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα στα οποία μπορεί να ανατεθεί η υλοποίηση και η λειτουργία του συστήματος της ηλεκτρονικής επιτήρησης των υποδίκων, καταδίκων και κρατουμένων σε άδεια, καθώς και η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που εποπτεύει, ελέγχει και παρακολουθεί τη διαχείριση του συστήματος από τα ανωτέρω πρόσωπα.

λαμβάνονται για την προστασία της επεξεργασίας τους. Το Προεδρικό Διάταγμα «Για τη λειτουργία του θεσμού της ηλεκτρονικής επιτήρησης υπόδικων, κατάδικων και κρατούμενων σε άδεια και την πιλοτική εφαρμογή του» εκδόθηκε στις 29 Απριλίου 2014 (Π.Δ. 62, ΦΕΚ 105 Α). Το διάταγμα αυτό προβλέπει, ακόμη, τη διαδικασία καταστροφής των προσωπικών δεδομένων μετά το πέρας των σκοπών επεξεργασίας τους, τα δικαιώματα των φυσικών προσώπων στα οποία αφορούν τα δεδομένα, τη γνωστοποίηση της επεξεργασίας και τον έλεγχο από την ΑΠΔΠΧ, και κάθε άλλο θέμα σχετικά με τα δεδομένα αυτά σύμφωνα με τις βασικές αρχές του Ν. 2472/1997 για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρ. 5, Π.Δ. 62/2014).

Στο σημείο αυτό να σημειωθεί, ότι το 18μηνο πιλοτικό πρόγραμμα εφαρμογής της κατ' οίκον ηλεκτρονικής επιτήρησης ξεκίνησε στη χώρα μας στις 11 Μαΐου 2015, με την υποβολή έγγραφου υπομνήματος στο αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο των ενδιαφερομένων που επιθυμούσαν να υπαχθούν στην εν λόγω σφραγιστική πρακτική. Το πρόγραμμα αυτό συνολικού προϋπολογισμού ενός εκατ. ευρώ, ανατέθηκε ύστερα από διενέργεια μειοδοτικού διαγωνισμού στην πολυεθνική ιδιωτική εταιρεία παροχής υπηρεσιών ασφάλειας G4S, η οποία έχει την ευθύνη της παροχής, τοποθέτησης και λειτουργίας των ηλεκτρονικών συσκευών στο σώμα των επιτηρούμενων.

Από τη στιγμή που ο εισαγγελέας διατάξει κατόπιν αίτησης του παραβάτη, κι έγκρισής αυτής από τις αρμόδιες Αρχές την επιβολή του μέτρου, στέλνεται εντεταλμένο συνεργείο της ανάδοχης εταιρείας (της G4S εν προκειμένω) στην οικία του κατηγορουμένου, ούτως ώστε να γίνει η εγκατάσταση του συστήματος της ηλεκτρονικής επιτήρησης. Έτσι λοιπόν, τοποθετείται μία κεντρική μονάδα λήψης σημάτων στην τηλεφωνική γραμμή (μοιάζει με τηλεφωνική συσκευή), ενώ παράλληλα τοποθετείται και η συσκευή (που είναι σε σχήμα βραχιολιού) στον αστράγαλο του ποδιού του επιπροσθέτως.⁷⁹⁵ Η συσκευή εκπέμπει διαρκές σήμα στο κέντρο ελέγχου της εταιρείας, δίνοντας, παράλληλα,

---

795. Σύμφωνα με τις περιγραφές του εκπροσώπου της ανάδοχης εταιρείας, η συσκευή που τοποθετείται στο σώμα του επιτηρούμενου αποτελείται: α) από το λουράκι το οποίο είναι φτιαγμένο από ενισχυμένο καουτσούκ (αν και μπορεί να κοπεί με ένα αιχμηρό αντικείμενο σχετικά εύκολα) και το οποίο «αγκαλιάζει» χαλαρά τον αστράγαλο του ατόμου, και β) από τη μονάδα η οποία περιλαμβάνει εσωτερικά την κάρτα SIM, τη μπαταρία και όλη την απαραίτητη τεχνολογία προκειμένου να δίνει το γεωγραφικό στίγμα του επιτηρούμενου ανά πάσα στιγμή (έχει το μέγεθος ενός πακέτου τσιγάρων). Η συσκευή είναι αντικραδασμική και αδιάβροχη (ο επιτηρούμενος τη φέρει συνεχώς πάνω του ακόμη και όταν κάνει μπάνιο). Τοποθετείται δε στο συγκεκριμένο σημείο του σώματος για λόγους που σχετίζονται με την αποφυγή του στιγματισμού του παραβάτη.

τη δυνατότητα εντοπισμού της θέσης του ατόμου μέσω σήματος δορυφόρου (GPS) και κινητής τηλεφωνίας (GSM).⁷⁹⁶

Σύμφωνα με τον σχεδιασμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης, στη νέα μορφή έκτισης της ποινής μπορούσαν να ενταχθούν για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα έως 250 κρατούμενοι (άρ. 7, Π.Δ. 62/2014). Από το πρόγραμμα αποκλείονται αυστηρά όσοι εκτίουν ποινή ισόβιας κάθειρξης. Το κόστος για την τοποθέτηση και λειτουργία του τεχνολογικού εξοπλισμού έχει υπολογισθεί ότι δεν ξεπερνά το ποσό των 10 ευρώ ημερησίως και βαραίνει τον κατηγορούμενο, εκτός εάν εξαιρεθεί από αυτό λόγω τεκμηριωμένης οικονομικής αδυναμίας, οπότε τα έξοδα θα καταβάλλονται από το Ελληνικό Δημόσιο (άρ. 283Α παρ. 3-4 ΚΠΔ και άρ. 6, Π.Δ. 62/2014).

Συγκεκριμένα, το ηλεκτρονικό βραχιόλι προέβλεπε τη δυνατότητα εφαρμογής του σε:

- 100 υπόδικους για διάπραξη εγκλημάτων η ανάκριση των οποίων υπάγεται στην αρμοδιότητα του Πρωτοδικείου Αθηνών και δηλώνουν μόνιμοι κάτοικοι της Περιφερειακής Ενότητας Αττικής (σε αυτούς επρόκειτο να εφαρμοστεί σύστημα παρακολούθησης της παραμονής τους στην κατοικία τους),

- 50 κρατούμενους που έχουν καταδικαστεί σε ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης την οποία εκτίουν στα Καταστήματα Κράτησης Διαβατών Θεσσαλονίκης, Νιγρίτας Σερρών, Τρικάλων, Κομοτηνής και Γρεβενών και δηλώνουν μόνιμοι κάτοικοι της Περιφερειακής Ενότητας Θεσσαλονίκης (σε αυτούς επρόκειτο να εφαρμοστεί σύστημα παρακολούθησης της παραμονής τους τόσο μέσα στην κατοικία τους, όσο κι έξω από αυτήν),

- 50 κρατούμενους που έχουν καταδικαστεί σε ποινή περιορισμού την οποία εκτίουν στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα και δηλώνουν μόνιμη κατοικία στην Περιφερειακή Ενότητα Αττικής (σε αυτούς επρόκειτο να εφαρμοστεί σύστημα παρακολούθησης της παραμονής τους τόσο μέσα στην κατοικία τους, όσο κι έξω από αυτήν), και τέλος,

- 50 υπόδικους για εγκλήματα που επισύρουν ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης ή κατάδικους που έχουν καταδικαστεί σε ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης και κρατούνται νοσηλευόμενοι στο νοσοκομείο των Φυλακών Κορυδαλλού και δηλώνουν μόνιμη κατοικία στην Περιφερειακή Ενότητα Αττικής (σε αυτούς επρόκειτο να εφαρμοστεί σύστημα παρακολούθησης της παραμονής τους στην κατοικία τους).

Ωστόσο, σύμφωνα με πληροφορίες που άντλησε η γράφουσα από την κοινωνία που είχε με τους εκπροσώπους της εταιρείας που έχει αναλάβει την

---

796. Απαραίτητη προϋπόθεση για να τεθεί κάποιος υπό ηλεκτρονική επιτήρηση στη χώρα μας είναι να διαθέτει μόνιμη κατοικία, επίγεια τηλεφωνική γραμμή, σύνδεση στο διαδίκτυο, καθώς και σήμα κινητής τηλεφωνίας.

πιλοτική εφαρμογή του μέτρου, στην εν λόγω ποινική κύρωση είχαν υπαχθεί τους εννέα πρώτους μήνες εφαρμογής της (Μάιος 2015-Φεβρουάριος 2016) μόνο δύο παραβάτες. Συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση, η ηλεκτρονική επιτήρηση επιβλήθηκε σε έναν κρατούμενο ως όρος της πρόωρης απόλυσης και διήρκησε για μερικές μόνο ημέρες μέχρι την οριστική του απόλυση, ενώ στη δεύτερη, το μέτρο επιβλήθηκε στη θέση της προσωρινής κράτησης (προφανώς διότι ο κατηγορούμενος θεωρήθηκε ύποπτος διαφυγής ή/και τέλεσης νέων αδικημάτων) κι έως ότου η υπόθεση τελεσιδικήσει. Ένας από τους λόγους καθυστέρησης της πλήρους υλοποίησης του πιλοτικού προγράμματος ηλεκτρονικής επιτήρησης στην Ελλάδα εικάζεται ότι είναι η γραφειοκρατία των επιμέρους Εισαγγελιών, καθώς και μία πιθανή καχυποψία με την οποία έχουν αποδεχθεί το μέτρο οι επιμέρους δικηγορικοί σύλλογοι.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως η εφαρμογή της «τοποθέτησης υπό ηλεκτρονική επιτήρηση» στη χώρα μας έγινε με αρκετή καθυστέρηση και είναι ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο σε σχέση με άλλες αγγλοσαξωνικές και σκανδιναβικές κυρίως χώρες (καθώς αναφερθήκαμε προηγουμένως), οι οποίες έχουν εντάξει στο ποινικό τους οπλοστάσιο την εν λόγω εξωϊδρυματική πρακτική ήδη από τη δεκαετία του '90. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το ελληνικό δικαϊκό σύστημα, η κατ' οίκον ηλεκτρονική επιτήρηση δεν προβλέπεται να επιβληθεί στο στάδιο εκδίκασης της υπόθεσης ως μία κύρια, αυτόνομη ποινή, παρά μόνο στο στάδιο της προδικασίας και σε αυτό έκτισης της ποινής. Να σημειωθεί, τέλος, πως ο τεχνολογικός εξοπλισμός που απαιτείται για την υλοποίηση μέτρου κρίνεται, σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της ανάδοχης εταιρείας, ως άρτιος και ολοκληρωμένος, ενώ θεωρείται ένας από τους πιο εξελιγμένους διεθνώς.

Αυτό που μένει να δούμε, είναι κατά πόσο αυτή η σφραγιστική «καινοτομία» θα επιτύχει τους πραγματικούς στόχους για τους οποίους επινοήθηκε, που είναι τόσο η αποσυμφόρηση των ελληνικών φυλακών και η μείωση του κόστους διαμονής σε αυτές, όσο και η εκτέλεση εναλλακτικών ποινών εγκλεισμού σε καθεστώς «ημι-ελευθερίας», με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον κρατούμενο (π.χ. ομαλή συνέχιση της εκπαιδευτικής, οικογενειακής ή/και κοινωνικής του ζωής), αλλά και το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Σε κάθε περίπτωση, η όποια αποτίμηση του οφέλους του συγκεκριμένου μέτρου, θα πρέπει να γίνεται με γνώμονα και κατ' αναλογία προς τους πιθανούς περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, αλλά κι εκείνων που συμβιώνουν με αυτούς.

Βιβλιογραφία

- Benghozi, M. (1990). «L'assignation à domicile sous surveillance électronique», *Déviance et Société* 14 (1), σελ. 59-74.
- Berry, B. & Matthews, R. (1989). «Electronic monitoring and house arrest: Making the right connections», στο: *Privatizing criminal justice*, Matthews, R. (εκδ.), Sage, London, σελ. 107-134.
- Beyens, K. & Roosen, M. (2013). «Electronic monitoring in Belgium: A penological analysis of current and future orientations», *European Journal of Probation* 5 (3), σελ. 56-70.
- Cho, Y. & Kim, B. (2013). «From voice verification to GPS tracking. The development of electronic monitoring in South Korea», στο: *Electronically monitored punishment. International and critical perspectives*, Nellis, M., Beyens, K. & Kaminski, D. (εκδ.), Routledge, London, σελ. 102-112.
- Fox, R. (1987). «Dr Schwitzgebel's machine revisited: Electronic monitoring of offenders», *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 20 (3), σελ. 131-147.
- Gable, R. (2007). «Electronic monitoring of offenders: Can a wayward technology be redeemed?», στο: *Persuasive technology*, de Kort, Y., κ.ά. (εκδ.), Springer, Berlin, σελ. 101-104.
- Gibbs, A. & King, D. (2003α). «Home detention with electronic monitoring: The New Zealand experience», *Criminal Justice* 3 (2), σελ. 199-211.
- Gibbs, A. & King, D. (2003β). «The electronic ball and chain? The operation and impact of home detention with electronic monitoring in New Zealand», *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 36 (1), σελ. 1-17.
- Haverkamp, R., Mayer, M. & Lévy, R. (2004). «Electronic monitoring in Europe», *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 12 (1), σελ. 36-45.
- Holman, J. & Quinn, J. (1992). «Dysphoria and electronically monitored home confinement», *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal* 13(1), σελ. 21-32.
- Hucklesby, A. (2013). «Insiders' views. Offenders' and staffs' experiences of electronically monitored curfews», στο: *Electronically monitored punishment*, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 228-246.
- Jones, R. (2000). «Digital rule. Punishment, control and technology», *Punishment & Society* 2 (1), σελ. 5-22.
- Kuhn, A. & Madignier, B. (1998). «Surveillance électronique: La France dans une perspective internationale», *Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé* (4), σελ. 671-686.

- Landreville, P. (1999). «La surveillance électronique des délinquants: Un marché en expansion», *Déviance et Société* 23 (1), σελ. 105-121.
- Lévy, R. (2013). «From tagging to tracking. Beginnings and development of electronic monitoring in France», στο: *Electronically monitored punishment*, Nellis κ.ά., όπ.π., Routledge, London, σελ. 128-149.
- Lilly, R., Ball, R., Curry, D. & McMullen, J. (1993). «Electronic monitoring of the drunk driver: A seven-year study of the home confinement alternative», *Crime & Delinquency* 39 (4), σελ. 462-484.
- Lyon, D. (1994). *The electronic eye. The rise of surveillance society*, Polity Press, Cambridge.
- Mainprize, S. (1992). «Electronic monitoring in corrections: Assessing cost effectiveness and the potential for widening the net of social control», *Canadian Journal of Criminology* 34 (2), σελ. 161-180.
- Mair, G. (2005). «Electronic monitoring in England and Wales: Evidence-based or not?», *Criminal Justice* 5 (3), σελ. 257-277.
- Mair, G. & Nellis, M. (2013). «‘Parallel tracks’. Probation and electronic monitoring in England, Wales and Scotland», στο: *Electronically monitored punishment*, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 63-81.
- Maljević, A. & Muftić, L. (2014). «Attitudes toward electronic monitoring: An exploratory analysis among criminal justice students in Bosnia and Herzegovina», *European Journal on Criminal Policy and Research* 20 (2), σελ. 243-258.
- Marklund, F. & Holmberg, S. (2009). «Effects of early release from prison using electronic tagging in Sweden», *Journal of Experimental Criminology* 5 (1), σελ. 41-61.
- Nee, C. (1999). «Surviving electronic monitoring in England and Wales: Lessons learnt from the first trials», *Legal and Criminological Psychology* 4 (1), σελ. 33-43.
- Nellis, M. (1991). «The electronic monitoring of offenders in England and Wales», *The British Journal of Criminology* 31 (2), σελ. 165-185.
- Nellis, M. (2003α). «News media, popular culture and the electronic monitoring of offenders in England and Wales», *The Howard Journal of Criminal Justice* 42 (1), σελ. 1-31.
- Nellis, M. (2003β). «They don’t even know we’re there: The electronic monitoring of offenders in England and Wales», στο: *The intensification of surveillance. Crime, terrorism and warfare in the information age*, Ball, K. & Webster, F. (εκδ.), Pluto Press, London, σελ. 62-89.
- Nellis, M. (2005). «Electronic monitoring, satellite tracking, and the new punitiveness in England and Wales», στο: *The new punitiveness: Trends, theories*

- and perspectives, Pratt, J., Brown, D., Brown, M., Hallsworth, S. & Morrison, W. (εκδ.), Willan Publishing, Cullompton, σελ. 167-185.
- Nellis, M. & Bungerfeldt, J. (2013). «Electronic monitoring and probation in Sweden and England and Wales: Comparative policy developments», *Probation Journal* 60 (3), σελ. 278-301.
- Nellis, M., Beyens, K. & Kaminski, D. (2013). «Introduction. Making sense of electronic monitoring», στο: *Electronically monitored punishment*, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 1-18.
- Παπαθανασόπουλος, Ε. (1990-1992). «Κατ' οίκον φυλάκιση με ηλεκτρονική επιτήρηση. Μετεξέλιξη του πανοπτικού σχήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας* (5-10), σελ. 225-241.
- Παπαθεοδώρου, Θ. (1998). «Η ηλεκτρονική επιτήρηση ως εναλλακτικό μέτρο έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών: Το παράδειγμα του γαλλικού νόμου 97-1159 της 19.12.1997», *Ποινική Δικαιοσύνη* (9), σελ. 927-932.
- Parathéodorou, Th. (1999). «Le placement sous surveillance électronique des délinquants en droit pénal comparé», *Revue Pénitentiaire et de Droit Pénal* 1, σελ. 111-130.
- Παπαθεοδώρου, Θ. (2009). *Επιτηρούμενη δημοκρατία. Η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Βιβλιόραμα, Αθήνα.
- Paterson, C. (2013). «Commercial crime control and the development of electronically monitored punishment. A global perspective», στο: *Electronically monitored punishment*. Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 211-227.
- Pradel, J. (1998). «La 'prison à domicile' sous surveillance électronique. Nouvelle modalité d' exécution de la peine privative de liberté. Premier aperçu de la loi du 19 Décembre 1997», *Revue Pénitentiaire et de Droit Pénal* (1-2), σελ. 15-26.
- Renzema, M. (2013). «Evaluative research on electronic monitoring», στο: *Electronically monitored punishment*, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 247-270.
- Richardson, F. (1999). «Electronic tagging of offenders: Trials in England», *The Howard Journal of Criminal Justice* 38 (2), σελ. 158-172.
- Schmidt, A. (1989). «Electronic monitoring», *Journal of Contemporary Criminal Justice* 5 (3), σελ. 133-140.
- Smith, R. & Gibbs, A. (2013). «Extending the electronic net in Australia and New Zealand. Developments in electronic monitoring down-under», στο: *Electronically monitored punishment*, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 82-101.
- Στεφανίδου, Β.-Σ. (2000). «Μέτρα προς υποκατάσταση της ποινής της φυλάκισης και ειδικότερα ο κατ' οίκον περιορισμός», *Ποινική Δικαιοσύνη* (5), σελ. 544-552.

- van Swaaningen, R. & Beijerse, J. (2013). «Bars in your head. Electronic monitoring in the Netherlands», στο: Electronically monitored punishment, Nellis, κ.ά., όπ.π., σελ. 172-190.
- Wallace-Capretta, S. & Roberts, J. (2013). «The evolution of electronic monitoring in Canada», στο: Electronically monitored punishment, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 44-62.
- Wennerberg, I. (2013) «High level of support and high level of control. An efficient swedish model of electronic monitoring?», στο: Electronically monitored punishment, Nellis κ.ά., όπ.π., σελ. 113-127.
- Χάιδου, Α. (2002). Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Whitfield, D. (2001). «Electronic monitoring», στο: The Sage Dictionary of Criminology, 1η έκδ., McLaughlin, E. & Muncie, J. (εκδ.), Sage, London, σελ. 107-108.
- Ζημιανίτης, Δ. (1998). «Μεταμοντέρνες' ποινές: Η ηλεκτρονική επιτήρηση», Ποινική Δικαιοσύνη (5), σελ. 460-465.

Τα παιδιά μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας: Βιβλιογραφική ανασκόπηση των εφαρμοσμένων προγραμμάτων και παρεμβάσεων στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου

ΣΤΕΛΛΑ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

*Κοινωνιολόγος - Εγκληματολόγος, Διδάκτωρ Τμήματος Κοινωνιολογίας
Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΒΒΙΔΗΣ

Εγκληματολόγος, MSc.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ

Κοινωνικός Λειτουργός

ΜΑΡΙΑ ΛΙΑΣΚΟΥ

Κοινωνική Λειτουργός

Περίληψη

Τα καταστροφικά αποτελέσματα της ενδοοικογενειακής βίας εναντίον των γυναικών είναι γνωστά και επαρκώς τεκμηριωμένα. Λιγότερο γνωστός είναι ο αντίκτυπος αυτής στα παιδιά τους που είναι συνήθως μάρτυρες αυτής της βίας. Σε αυτά τα παιδιά, τα «ξεχασμένα θύματα» της ενδοοικογενειακής βίας, εστιάζει το παρόν κείμενο. Πρόκειται για μια μελέτη του φαινομένου της έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία, με ειδική αναφορά στους τρόπους με τους οποίους τα παι-

διά εκτίθενται σε αυτή τη βία και τις συνέπειες αυτής της έκθεσης, αλλά και για μια βιβλιογραφική ανασκόπηση των σημαντικότερων και αποτελεσματικότερων προγραμμάτων και παρεμβάσεων οι οποίες έχουν αναπτυχθεί σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Η παρούσα μελέτη αφιερώνεται στον αγαπημένο Δάσκαλο Αντώνη Μαγγανά, ο οποίος μέσα από το έργο του και τη διδασκαλία του έχει προσεγγίσει με ιδιαίτερη ευαισθησία τα θέματα που αφορούν στα παιδιά και την έκθεσή τους στον κίνδυνο της βίας.

1. Εισαγωγικά

Όταν μια γυναίκα γίνεται θύμα ενδοοικογενειακής βίας υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ένα παιδί να είναι μάρτυρας αυτής της βίας (Ohlsson, 2010: 5). Τη δεκαετία του '70 ξεκίνησαν οι πρώτες μελέτες για τα παιδιά μάρτυρες-βίας, με τις πρώτες εμπειρικές μελέτες να εμφανίζονται το 1980 (Kitzmann κ.ά., 2003: 339). Η έκθεση των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία θεωρείται από τους ερευνητές ένα είδος ψυχολογικής κακοποίησης καθώς μπορεί να τρομοκρατήσει τα παιδιά διαταράσσοντας τη ζωή τους (Kitzmann κ.ά., 2003: 339). Η αναγνώριση των παιδιών-μαρτύρων ως μια ειδική κατηγορία θυμάτων είναι σχετικά πρόσφατη εξέλιξη και τα συναντάμε στη βιβλιογραφία ως «σιωπηλά», «ξεχασμένα» και «ακούσια» θύματα (Edleson, 1999: 839).

Στην Ελλάδα, το 1988, συναντάται για πρώτη φορά η έννοια του παιδιού-μάρτυρα στον Οδηγό για την αναγνώριση και αντιμετώπιση της κακοποίησης και παραμέλησης του παιδιού που συνέταξε το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού. Εκεί για πρώτη φορά εισάγεται ο όρος «αμέτοχος θεατής», προκειμένου να περιγραφεί η κατάσταση κατά την οποία ένα παιδί εκτίθεται σε διάφορες μορφές ενδοοικογενειακής βίας μεταξύ των γονέων του ή συντρόφων των γονέων του, χωρίς όμως το ίδιο να έχει υποστεί σωματική βία (Παπαμιχαήλ, 2010).

Αρκετά χρόνια αργότερα, ψηφίζεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα νόμος για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Αξιοσημείωτο εδώ είναι ότι στο άρθρο 1 παρ. 3 του σχετικού Νόμου 3500/2006, «θύμα θεωρείται και το ανήλικο μέρος ενώπιον του οποίου τελείται τέτοια αξιόπονη πράξη». Το συγκεκριμένο άρθρο αποτέλεσε σημείο-τομή για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των παιδιών - έμμεσων θυμάτων της ενδοοικογενειακής βίας και την ευαισθητοποίηση του κοινού.

Όσον αφορά την «προστασία των μαρτύρων» στο άρ. 10 αναφέρεται ότι «Όποιος σε υπόθεση ενδοοικογενειακής βίας απειλεί μάρτυρα ή μέλος της οικογένειάς του ή ασκεί βία εναντίον του ή τον δωροδοκεί, με σκοπό την παρακώλυση απονομής της δικαιοσύνης, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών μέχρι τριών ετών». Με το συγκεκριμένο άρθρο ενισχύονται τα θύματα στη δημοσιοποίηση της κακοποίησης και προστατεύονται από τον δράστη (Γυφτοπούλου, κ.ά., χ.χ.: 105).

Εντούτοις, το φαινόμενο εξακολουθεί να είναι υπομελετημένο. Κατά γενική ομολογία, τα στατιστικά δεδομένα για την ενδοοικογενειακή βία είναι περιορισμένα και ακόμα πιο περιορισμένα είναι τα στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν για τα παιδιά που εκτίθενται στην ενδοοικογενειακή βία. Σε μερικές χώρες δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία σχετικά με το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, ενώ όσα λίγα υπάρχουν οφείλονται στην περιορισμένη αναφορά που γίνεται από τις γυναίκες-θύματα ενδοοικογενειακής βίας καθώς και από τα παιδιά τους που εκτίθενται στη βία αυτή (UNICEF, 2006: 2).

Πρόσφατη πανευρωπαϊκή έρευνα (Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2014: 35), η οποία διερεύνησε τη βία κατά των γυναικών, κατέδειξε πως το 73% των μητέρων ανέφερε πως η κακοποίησή τους (από τον τέως ή από τον νυν σύντροφο) είχε γίνει αντιληπτή από τα παιδιά τους.

Όσον αφορά την Ελλάδα, τα στατιστικά δεδομένα είναι περιορισμένα σχετικά με τον αριθμό των παιδιών που εκτίθενται στην ενδοοικογενειακή βία (Παπαμιχαήλ, 2010).⁷⁹⁷ Σε μελέτη της UNICEF το 2006 (σελ. 13) εκτιμάται ότι τα παιδιά-μάρτυρες βίας στην Ελλάδα είναι 45.000. Σήμερα και με δεδομένη την οικονομική κρίση, οι επιστήμονες και τα στελέχη των δομών αρωγής και υποστήριξης θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας κάνουν λόγο για αύξηση των κρουσμάτων βίας με κύρια θύματα γυναίκες και παιδιά.

Το έλλειμμα ερευνητικών δεδομένων και η ελλιπής βιβλιογραφική διερεύνηση του θέματος, συμβάλλει στην απουσία εξειδικευμένων εργαλείων παρέμβασης. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, Regional Office for Europe 2013:3) η πρόληψη του φαινομένου της παιδικής κακοποίησης αναδείχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες. Οι υφιστάμενες ερευνητικές προσπάθειες διερεύνησης του φαινομένου και εφαρμογής προγραμμάτων παρέμβασης που έχουν γίνει κυρίως στις Δυτικές κοινωνίες συνέβαλε τόσο στην πρόληψη όσο και στην αναγνώριση του φαινομένου, επομένως και στην «καλύτερη κατανόησή του». (Παπαδόπουλος κ.ά., 2004: 32-33).

---

797. Παλαιότερα στοιχεία προέρχονται από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2003 από το Κέντρο για Θέματα Ισότητας στην οποία το 60% των γυναικών που δήλωσε ότι βιώνει κακοποίηση από το σύζυγο/ σύντροφό της, ανέφερε πως τα παιδιά είναι παρόντα στα περιστατικά βίας.

2. Τρόποι έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία

Η έκθεση των παιδιών σε συμβάντα ενδοοικογενειακής βίας συνήθως ταυτίζεται με το να είναι παρόντα όταν το περιστατικό της βίας εκτυλίσσεται (Edleson, 1999: 840). Παρόλα αυτά, η έκθεση των παιδιών σε ένα περιστατικό ενδοοικογενειακής βίας δεν περιλαμβάνει μόνο την άμεση οπτική επαφή με τη βία, συμπεριλαμβάνει όλους τους τρόπους με τους οποίους το παιδί μπορεί να βιώσει το βίαιο συμβάν όπως: το να ακούσει το βίαιο συμβάν, να βιώσει τα επακόλουθα του (Edleson, 1999: 842) καθώς και να αποτελέσει το ίδιο το επίκεντρο της βίας (Carlson, 2000: 323).

Η καταπίεση και ο έλεγχος που επικρατούν σε ένα οικογενειακό περιβάλλον όπου η μητέρα κακοποιείται αποτελούν μεταξύ άλλων και έναν τρόπο έκθεσης των παιδιών στη βία (Ohlsson, 2010: 6). Άλλοι τρόποι με τους οποίους ένα παιδί εκτίθεται στην ενδοοικογενειακή βία είναι όταν χρησιμοποιείται από τον δράστη για να εκφοβίσει τη μητέρα, καθώς και όταν το παιδί εξαναγκάζεται να συμμετέχει στην κακοποίηση της (Κουσουλής, 2010). Επίσης, η βία που ασκείται από τον δράστη σε μια εγκυμονούσα γυναίκα θεωρείται ένας τρόπος έκθεσης του εμβρύου στη βία (Global Observatory for Inclusion).

Επομένως, οι τρόποι με τους οποίους ένα παιδί μπορεί να εκτεθεί σε ένα περιστατικό ενδοοικογενειακής βίας δεν περιορίζονται μόνο στο να είναι παρόν όταν το περιστατικό εκτυλίσσεται. Γι' αυτό στη βιβλιογραφία εκτός του όρου «παιδί-μάρτυρας», χρησιμοποιείται και ένας πιο ευρύς όρος, της «έκθεσης» των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία (Summers, 2006: 15). Στον ακόλουθο Πίνακα καταγράφονται οι τρόποι με τους οποίους ένα παιδί μπορεί να εκτίθεται στη βία που υφίσταται μέλος της οικογένειάς του, με συνηθέστερη κατά της μητέρας του.

Πίνακας 1: Τρόποι έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία

Τύπος έκθεσης	Περιγραφή	Παραδείγματα
Έκθεση πριν από τη γέννηση	Πραγματικές ή φανταστικές επιπτώσεις βίας στο αναπτυσσόμενο έμβρυο	Το έμβρυο τραυματίζεται στη μήτρα, η μητέρα ξει μέσα στο φόβο, η μητέρα πιστεύει ότι η βία έχει επίδραση στο έμβρυο
Αυτόπτης μάρτυρας	Το παιδί παρακολουθεί άμεσα τη βία	Το παιδί γίνεται μάρτυρας του βίαιου περιστατικού, είναι παρόν, βλέπει και ακούει τη βία
Αυτήκοος μάρτυρας	Το παιδί ακούει τη βία χωρίς να τη βλέπει	Το παιδί ακούει φωνές, απειλές και σπάσιμο αντικειμένων
Μάρτυρας εξ' ακοής	Το παιδί ενημερώνεται για τη βία ή ακούει συζητήσεις για τη βία	Το παιδί ακούει για τη βία από τη μητέρα του, τον αδερφό ή την αδερφή του, κάποιο μέλος της οικογένειας ή κάποιον άλλον
Παρατηρώντας την αρχική επίπτωση	Το παιδί βλέπει κάποιες από τις επιπτώσεις του περιστατικού	Το παιδί βλέπει μελανιές ή τραύματα, την αστυνομία, το ασθενοφόρο, κατεστραμμένα αντικείμενα και εμφορείται από έντονα συναισθήματα
Νιώθοντας τις επιπτώσεις	Το παιδί αισθάνεται αλλαγές στη ζωή του ως αποτέλεσμα της βίας	Το παιδί νιώθει τη θλίψη/ πόνο της μητέρας, τις αλλαγές στη σχέση των γονιών, τον χωρισμό από έναν γονιό, την αλλαγή σπιτιού
Παρεμβολή	Το παιδί λεκτικά ή σωματικά προσπαθεί να σταματήσει τη βία	Το παιδί ζητά από τους γονείς να σταματήσουν, προσπαθεί να υπερασπιστεί τη μητέρα
Άμεση θυματοποίηση	Το παιδί δέχεται λεκτική ή σωματική επίθεση κατά τη διάρκεια του περιστατικού	Το παιδί τραυματίζεται σκοπίμως, ή τραυματίζεται ακούσια από κάποιο αντικείμενο
Συμμετοχή	Το παιδί εξαναγκάζεται (ή όχι) σε συμμετοχή στη βία	Το παιδί εξαναγκάζεται να συμμετέχει στη βία, χρησιμοποιείται για να κατασκοπεύει, να χλευάζει τη μητέρα κ.ο.κ.

Οι άμεσες επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει η βία και να βιώσει το παιδί είναι: να δει τη μητέρα του πληγωμένη, να δει το μέρος στο οποίο το περιστατικό της βίας έλαβε χώρα καθώς και την προσέλευση της αστυνομίας και του ασθενοφόρου σε περίπτωση τραυματισμού.⁷⁹⁸ Από σχετικές έρευνες προκύπτει ότι το 90% με 95% των παιδιών είναι παρόντα στα περιστατικά κακοποίησης της μητέρας τους, το 77% βρίσκεται στο ίδιο δωμάτιο με τη μητέρα και το 45% των παιδιών προσπαθεί να προστατέψει τη μητέρα από τον δράστη κατά τη διάρκεια του βίαιου επεισοδίου (Mullender, 1996: 141, Ohlsson, 2010: 5-6).

Επίσης, η έμμεση έκθεση των παιδιών στη βία περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά βιώνουν τον φόβο της μητέρας τους για τον δράστη, καθώς και τις συνέπειες της σωματικής βίας μετά το βίαιο επεισόδιο (π.χ. μώλωπες και άλλους τραυματισμούς). Επιπλέον, η χρήση ουσιών από τη μητέρα καθώς και η εμφάνιση ψυχικών διαταραχών ως συνέπεια της κακοποίησης της από το δράστη θεωρείται άλλος ένας τρόπος με τον οποίο τα παιδιά εκτίθενται στην ενδοοικογενειακή βία (Summers, 2006: 30).

3. Βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες της έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία

Τα παιδιά-μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας ούτε αγνοούν ούτε μένουν παθητικά απέναντι στην ενδοοικογενειακή βία, αλλά προσπαθούν να επεξεργαστούν, να κατανοήσουν, ακόμα και να παρέμβουν στη βία τη σύγκρουση μεταξύ των γονέων τους, υποτιμώντας τις δικές τους συναισθηματικές ανάγκες, προκειμένου να επέλθει η οικογενειακή γαλήνη (Carlson, 2000: 332). Τα παιδιά δυσκολεύονται να καταλάβουν γιατί υπάρχει ενδοοικογενειακή βία, ειδικά όταν εμπλέκονται σε αυτή πρόσωπα με τα οποία έχουν στενή συναισθηματική σχέση. Τα παιδιά που είναι παρόντα σε ένα περιστατικό βίας μεταξύ των γονέων ή των ανθρώπων που τα φροντίζουν, προσπαθούν να κατανοήσουν τι συμβαίνει, να αξιολογήσουν τη σοβαρότητα της κατάστασης, καθώς να σκεφτούν τρόπους με τους οποίους θα χειριστούν το βίαιο συμβάν (De Board & Grych, 2011: 344-345).

Γενικότερα, η έκθεση στην ενδοοικογενειακή βία μπορεί να επιφέρει βραχυπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα συμπεριφορικά, κοινωνικά, συναισθηματικά/γνωστικά και σωματικά προβλήματα (Summers, 2006: 16). Οι επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει η έκθεση του παιδιού στην ενδοοικογενειακή βία μπορεί να είναι είτε εμφανείς είτε όχι. Στην περίπτωση που είναι εμφανείς,

798. <http://www.globi-observatory.org>.

Πίνακας 2: Επιπτώσεις της έκθεσης στην ενδοοικογενειακή βία

Ανάλογα με την ηλικία των παιδιών				
Επιπτώσεις	Βρεφική ηλικία	Προσχολική ηλικία	Σχολική ηλικία	Εφηβεία
Συμπεριφορικές	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Προβλήματα ύπνου ▶ Μειωμένη υπευθυνότητα ▶ Διαταραχή της όρεξης ▶ Ιδιότροπη συμπεριφορά 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Επιθετικότητα ▶ Προβλήματα συμπεριφοράς ▶ Ανώριμη συμπεριφορά ▶ Δυνατές φωνές, ευερεθιστότητα ▶ Προβλήματα ύπνου 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Επιθετικότητα ▶ Διαταραχή διαγωγής ▶ Ανυπακοή ▶ Ανώριμη συμπεριφορά 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Βία από/στους υποψήφιους ερωτικούς συντρόφους ▶ Παραβατικότητα ▶ Αποφυγή του σχολείου ▶ Πρώιμη έναρξη της σεξουαλικής ζωής
Κοινωνικές	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Προβλήματα στην αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους ▶ Φόβος προς τους ξένους 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Προβλήματα στην αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους ▶ Φόβος προς τους ξένους 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Περιορισμένες και χαμηλής ποιότητας σχέσεις με τους συνομηλίκους 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Βία από/στους υποψήφιους ερωτικούς συντρόφους (δράστης ή θύμα) ▶ Αυξημένος κίνδυνος εφηβικής εγκλημασιότητας
Συναισθηματικές/Ψυχολογικές	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Οι ανάγκες για προσκόλληση δεν εκπληρώνονται 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Φόβος/ άγχος, στενοχώρια ▶ Διαταραχή μετά από τραυματικό στρες ▶ Αρνητική επιρροή ▶ Συναισθήματα ανασφάλειας ▶ Άγχος αποχωρισμού 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Σωματικές ενοχλήσεις ▶ Φόβος και άγχος, κατάθλιψη, χαμηλή αυτοεκτίμηση, ντροπή ▶ Διαταραχή μετά από τραυματικό στρες ▶ Περιορισμένη συναισθηματική ανταπόκριση 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Χρήση ουσιών ▶ Κατάθλιψη ▶ Αυτοκτονικός ιδεασμός ▶ Διαταραχή μετά από τραυματικό στρες ▶ Συναισθήματα οργής, ντροπής ▶ Έλλειψη υπευθυνότητας
Γνωστικές	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Ανικανότητα να κατανοήσουν 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Κατηγορίες προς τον εαυτό 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Κατηγορίες προς τον εαυτό ▶ Καταστροφική, απρόσεκτη συμπεριφορά ▶ Προβλήματα στη σχολική πορεία 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Διάσπαση προσοχής ▶ Πρώιμη βίαιη συμπεριφορά ▶ Αμυντικότητα

μπορεί να επηρεάζεται η συμπεριφορά του παιδιού ενώ στην περίπτωση που δεν είναι εμφανείς μπορεί να επηρεάζονται τα συναισθήματα και ο τρόπος σκέψης του (Πετρουλάκη κ.ά., 2013: 26).

Οι βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις που μπορεί να εμφανιστούν λόγω της έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία, είναι η συναισθηματική αποδιοργάνωση, οι γνωστικές δυσκολίες, η αποδιοργάνωση στις σχέσεις με τα άτομα που τα φροντίζουν, ή η αύξηση της αποτυχίας εγκαθίδρυσης ενός υποστηρικτικού δικτύου συνομηλίκων, καθώς, και η υιοθέτηση μη λειτουργικών συμπεριφορών (Margolin & Gordis, 2004: 153).

Ωστόσο, τα παιδιά που είναι έμμεσα θύματα βίας δεν επηρεάζονται όλα το ίδιο. Παράγοντες όπως «η ηλικία όταν το βίαιο συμβάν συμβαίνει, η προσωπικότητα του παιδιού, η εγγύτητα του παιδιού στο βίαιο συμβάν, η ένταση και η συχνότητα της βίας καθώς και η πρόσβασή του σε ενήλικες που μπορούν να το προστατέψουν» διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιμετωπίζει την έκθεσή του στην ενδοοικογενειακή βία (Ohlsson, 2010: 7).

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζονται συνοπτικά οι επιπτώσεις της έκθεσης στην ενδοοικογενειακή βία σε συμπεριφορικό, κοινωνικό, συναισθηματικό/ψυχολογικό και γνωστικό επίπεδο σε σχέση με την ηλικία του παιδιού.

4. Εφαρμοσμένα προγράμματα και παρεμβάσεις στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO/Europe, 2013: 61), πολλές από τις παρεμβάσεις για την παιδική κακοποίηση έχουν συμβάλει στην καλύτερη πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου. Παρ' όλες τις προσπάθειες όμως απουσιάζουν μελέτες οι οποίες να αναδεικνύουν τα αποτελέσματα των παρεμβάσεων αυτών. Στο επίκεντρο των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων βρίσκεται η ανάγκη να καθιερωθούν παρεμβάσεις για τα «ευάλωτα παιδιά και τις οικογένειές τους».

Οι προσεγγίσεις - παρεμβάσεις αυτές θα πρέπει να είναι «διαθέσιμες» και αποτελεσματικές στο επίπεδο της οικογένειας (βίαιος πατέρας, βία μητέρα, κακοποιημένο παιδί ή μάρτυρας ενδοοικογενειακής βίας), ενώ ευρύτερα θα πρέπει να οδηγούν σε μια «αλλαγή» της κουλτούρας αποδοχής της βίας των παιδιών μέσα στην οικογένεια (McKinney κ.ά., 2006: 8). Μέσω των εφαρμοσμένων προγραμμάτων επιτυγχάνεται η αντιμετώπιση δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα παιδιά που διαβιώνουν σε βίαια περιβάλλοντα, όπως το άγχος, οι συμπεριφορές στο περιβάλλον της οικογένειας, οι δεξιότητες που απαιτούνται ώστε να μπορούν να συνυπάρχουν με μέλη της οικογένειας, αλλά και με τους

συνομιλήκους τους, οι δυσκολίες στη συμπεριφορά, καθώς και η «ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους» (Carter κ.ά., 2003:186).

Οι παρεμβάσεις που συναντάμε στη βιβλιογραφία αφορούν μια πληθώρα προσεγγίσεων, οι οποίες κατηγοριοποιούνται ως:

- α) Ολιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν:
  - ▶ Προγράμματα πρόληψης της ενδοσχολικής βίας
  - ▶ Προγράμματα ευαισθητοποίησης του κοινού μέσω Μ.Μ.Ε.
  - ▶ Αλλαγή των κοινωνικών κανόνων ενάντια στην παιδική κακοποίηση
  - ▶ Μείωση της διάθεσης του αλκοόλ
  - ▶ Μείωση της φτώχειας
  - ▶ Πρόληψη της έκθεσης στη συζυγική βία
- β) Στοχευμένες προσεγγίσεις, οι οποίες αφορούν:
  - ▶ Προγράμματα επισκέψεων κατ' οίκον
  - ▶ Προγράμματα ανατροφής των παιδιών
  - ▶ Πολυσύνθετα προσχολικά προγράμματα
  - ▶ Ενισχυμένη παιδιατρική φροντίδα
  - ▶ Υποστήριξη και ομάδες αυτοβοήθειας γονέων
- γ) Ενδεδειγμένες προσεγγίσεις, οι οποίες αφορούν:
  - ▶ Εξωοικιακές υπηρεσίες
  - ▶ Ψυχολογικές παρεμβάσεις για τη μείωση του αντίκτυπου της παιδικής κακοποίησης
  - ▶ Αναγνώριση των αναγκών των παιδιών που έχουν επηρεαστεί από τη συζυγική βία καθώς και
- δ) Άλλες πολιτικές παρεμβάσεις (WHO/Europe, 2013: 62-74).

Αξιοσημείωτο είναι ότι το διαθέσιμο ερευνητικό υλικό προέρχεται ως επί το πλείστον από τις Η.Π.Α., ενώ η Ευρώπη βρίσκεται σε διαρκή ερευνητική ανάπτυξη. Από τα προγράμματα και τις πρωτοβουλίες που εντοπίστηκαν κατά τη βιβλιογραφική έρευνα, αναφέρονται τα ακόλουθα:

4.1 Ευρώπη

ΣΟΥΗΔΙΑ

1. «Children in the shadow of Violence» (Παιδιά στη σκιά της βίας). Πρόκειται για θεραπευτικό πρόγραμμα που υλοποιήθηκε από την κλινική Bågen και αφορούσε τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, τα οποία ήταν μάρτυρες σε σκηνές βίας κατά των μητέρων τους. Το πρόγραμμα στόχευε στην ψυχολο-

γική υποστήριξη των παιδιών, απαλύνοντας το άγχος και τη ντροπή. Μέσα από την εφαρμογή του επιδιώχθηκε επίσης η επεξήγηση στα παιδιά των «εμπειριών τρόμου» (harrowing experiences) που βίωσαν (Böjesson, χ.χ: 11, Zachrisson, 2006).

2. Πρόγραμμα «Karin»: Πρόκειται για τη δημιουργία και λειτουργία ενός αστυνομικού τμήματος που χειρίζεται αποκλειστικά και μόνο υποθέσεις που αφορούν άνδρες και γυναίκες θύματα βίας, απειλών, ή σεξουαλικής κακοποίησης από άτομα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος, καθώς και παιδιά μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του αστυνομικού τμήματος, συμπεριλαμβάνεται και η λειτουργία ενός «Σπιτιού για παιδιά», για παιδιά και ανήλικους, θύματα βίας. Επίσης παρέχεται βοήθεια και υποστήριξη σε άτομα που έχουν μνηυθεί. Το πρόγραμμα «Karin» είναι προϊόν του γενικού επιχειρησιακού προγράμματος «δράσεις ενάντια στη βία κατά των γυναικών και των παιδιών στην πόλη του Μάλμε (Νότια Σουηδία)». ⁷⁹⁹ Βασίζεται στη στενή συνεργασία αστυνομίας, κοινωνικών υπηρεσιών, εισαγγελίας, εθνικού συστήματος υγείας, σωφρονιστικού συστήματος, εκπαιδευτικού συστήματος, Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και οργανώσεων εθελοντών. Το πρόγραμμα Karin έχει μία ολιστική προσέγγιση. Δεν ασχολείται μόνο με το άμεσο θύμα, τη γυναίκα, αλλά με όλη την οικογένεια. Αυτό σημαίνει ότι θα ληφθούν υπόψη οι ανάγκες του ατόμου που έχει μνηυθεί, αλλά και οι ανάγκες των παιδιών (Bogestam, 2013).

M. BPETANIA

1. «Against Violence & Abuse» (Ενάντια στη βία και την κακοποίηση). Το πρόγραμμα απευθύνεται σε παιδιά, νέους και μητέρες, που έχουν βιώσει ενδοοικογενειακή βία, με στόχο να μοιραστούν και να μιλήσουν για τις εμπειρίες τους. ⁸⁰⁰ Το συγκεκριμένο πρόγραμμα διαρκεί 12 εβδομάδες και απευθύνεται σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, παιδιά και νέους 4-21 ετών. Κύρια θέματα που διαπραγματεύονται οι ομάδες είναι οι εμπειρίες των παιδιών, η κατανόηση της κακοποίησης, η μείωση των ενοχών και της αυτοκατηγορίας, ο σχεδιασμός ενός ασφαλούς μέλλοντος και η διαχείριση έκφρασης συναισθημάτων. Επιπλέον, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου προγράμματος

799. Το πρόγραμμα Karin ξεκίνησε πιλοτικά το 2008 και από το 2010 εξελίχθηκε σε δομή μόνιμου χαρακτήρα. Ονομάστηκε Karin γιατί το αστυνομικό τμήμα που δημιουργήθηκε, βρίσκεται στο οικοδομικό τετράγωνο Karin, της πόλης του Μάλμε.

800. Έρευνες στην Βρετανία δείχνουν πως τα παιδιά που έχουν βιώσει ενδοοικογενειακή βία προτιμούν να μιλούν σε άλλα παιδιά με παρόμοιες εμπειρίες. Δυστυχώς αυτό δεν μπορεί εύκολα να πραγματοποιηθεί εκτός καταφυγίων, διότι δεν υπάρχουν αρκετά κοινοτικά προγράμματα για παιδιά που έχουν εκτεθεί στην ενδοοικογενειακή βία.

είναι η συνεργασία με άλλες υπηρεσίες, όπως κοινωνικές υπηρεσίες, σχολεία, εθελοντικές οργανώσεις, υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων / κοινωνικής αρωγής (AVA, 2010).

2. «Stronger Families Programme», (Δυνατότερες Οικογένειες). Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μητέρες και παιδιά που έχουν εκτεθεί στην ενδοοικογενειακή βία. Ξεκίνησε το 2003 και βασίζεται σε αντίστοιχο πρόγραμμα του Καναδά. Όσον αφορά τα παιδιά, σκοπός του προγράμματος είναι να ενημερωθούν για την ενδοοικογενειακή βία, να μάθουν να κάνουν έναν «ασφαλή σχεδιασμό» σε περίπτωση επανεμφάνισης της βίας και να διαχειρίζονται την απώλεια και τις αλλαγές στη ζωή τους (Stanley, 2011).

ΙΡΛΑΝΔΙΑ

1. Centre of family resources (Κέντρο Οικογενειακών Πόρων) - Δουβλίνο. Πρόκειται για μια κοινοτική πρωτοβουλία η οποία αποσκοπούσε στην υποστήριξη των γυναικών στην κοινότητα μέσω ποικίλων ενεργειών στο πλαίσιο της πρόληψης και της αντιμετώπισης της βίας, όπως η συνεργασία του κέντρου με ειδικούς εκπαιδευτές για τη βία στην οικογένεια και η δημιουργία προγραμμάτων στα σχολεία με σκοπό «την εξάλειψη των ανισοτήτων» και την «επίλυση των διαφορών με διάλογο και όχι βία». Επίσης περιελάμβανε δράσεις - καμπάνιες ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης μέσω της τέχνης και του θεάτρου, την δημιουργία γέφυρας επικοινωνίας μεταξύ των τοπικών αρχών και της Αστυνομίας και τέλος την ανάδειξη του προβλήματος σε πολιτικό επίπεδο.

2. Women's Aid (Βοήθεια γυναικών) - Δουβλίνο. Πρόκειται για εκπαιδευτικό πρόγραμμα το οποίο στόχευε στη βελτιστοποίηση της ανταπόκρισης των υπηρεσιών υγείας στα περιστατικά της γυναικείας κακοποίησης στην οικογένεια (Κωσταβάρα, 2008: 256-258).

ΓΕΡΜΑΝΙΑ

1. Πρόγραμμα παρέμβασης κατά της οικογενειακής βίας (Big) - Βερολίνο. Πρόκειται για πρόγραμμα κινητοποίησης και ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών, μέσω της συνεργασίας των φορέων της δημόσιας διοίκησης, της αστυνομίας, των υπηρεσιών προστασίας των παιδιών και των άλλων οργανώσεων που ασχολούνται με το φαινόμενο. Αντίστοιχα προγράμματα αποτελούν μέρος της εθνικής στρατηγικής της Γερμανίας, στηρίζονται και χρηματοδοτούνται από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση και τις τοπικές κυβερνήσεις, και έχουν στον πυ-

ρήνα τους την άποψη ότι η ασφάλεια των γυναικών αποτελεί ευθύνη ολόκληρης της κοινωνίας (Κωσταβάρα, 2008: 260-261).

2. «Interkulturelle Initiative e.V.» (Διαπολιτισμική πρωτοβουλία ενάντια στη βία). Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 2001 στο Βερολίνο, προκειμένου να παρέχει συμβουλευτική, νομική βοήθεια και καταφύγιο στις κακοποιημένες γυναίκες και τα παιδιά τους. Το προσωπικό (νηπιαγωγοί, κοινωνικοί λειτουργοί κ.ά.) προέρχεται από διάφορες χώρες και μιλάει και άλλες γλώσσες εκτός από γερμανικά, ώστε να μπορεί να εξυπηρετήσει και μετανάστριες με τα παιδιά τους. Οι υπηρεσίες που παρέχονται στα παιδιά αφορούν στην υποστήριξη τους ώστε να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που βίωσαν και βιώνουν, στη βοήθεια για την εύρεση των κατάλληλων προγραμμάτων εκτός του καταφυγίου, στην επικοινωνία με σχολεία, ιδρύματα κ.λπ., στη βοήθεια για την ενδυνάμωση του δεσμού μητέρας-παιδιού, σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες, στην εκπαίδευση για θέματα ισότητας. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι παρέχεται ξεχωριστό πρόγραμμα για τα παιδιά μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας, που ζουν στο καταφύγιο με την μητέρα τους.

ΟΛΛΑΝΔΙΑ

«En nu ik ...!» (Και τώρα εγώ ...!). Το πρόγραμμα απευθύνεται σε παιδιά 7-11 ετών που έχουν εκτεθεί στην ενδοοικογενειακή βία και στους γονείς τους. Οι συνεδρίες που πραγματοποιούνται είναι ομαδικές (παρέχεται δυνατότητα διερμηνέα), τα παιδιά μπορούν να μοιραστούν τις εμπειρίες τους και η θεραπεία επιτυγχάνεται, μεταξύ άλλων και μέσα από το παιχνίδι, τη ζωγραφική, το θέατρο, το χορό και το διάβασμα. Στην ομάδα γονέων, οι γονείς ενημερώνονται για το πρόγραμμα των παιδιών, τις επιπτώσεις της βίας στη ζωή τους και λαμβάνουν την καθοδήγηση που χρειάζονται.

ΑΥΣΤΡΙΑ

Προγράμματα παρέμβασης για την οικογενειακή κακοποίηση - Βιέννη. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα στοχεύει στη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων της βίας για κάθε γυναίκα και τα παιδιά της και τη μείωση του οικονομικού αντίκτυπου στην κοινωνία (Κωσταβάρα, 2008:262-263).

ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Ένωση γυναικών ενάντια στη βία (A.M.C.V.) - Λισσαβόνα. Ο φορέας ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1992 ως ένα καταφύγιο για γυναίκες και παιδιά. Προσέφερε υποστήριξη «πρώτης γραμμής» στα θύματα, δίνοντας πληροφορι-

ες και παραπέμποντας σε υπηρεσίες νομικής και ψυχολογικής στήριξης. Στη συνέχεια αναπτύχθηκαν εκπαιδευτικά προγράμματα, που είχαν ως στόχο την εκμάθηση της δυναμικής της βίας. Τα αποτελέσματα ήταν θετικά. Αφενός μέσω του προγράμματος αρκετοί επαγγελματίες κατάφεραν να καταρρίψουν στάσεις και μύθους ως προς τις γυναίκες, αφετέρου οι γυναίκες - θύματα ενδοοικογενειακής βίας κατάφεραν να διαχειριστούν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν σε ψυχολογικό επίπεδο ώστε να μην χρήζουν νοσηλείας. Τέλος, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η «ομάδα επικοινωνίας και αλληλοβοήθειας», η οποία δημιουργήθηκε από γυναίκες που είχαν υπάρξει κατά το παρελθόν θύματα ενδοοικογενειακής βίας και κατάφεραν να ξεπεράσουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν (Κωσταβάρα, 2008: 254-256).

ΕΛΛΑΔΑ

Στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται μια σειρά από φορείς,⁸⁰¹ κυβερνητικοί και μη, οι οποίοι παρέχουν υποστηρικτικές υπηρεσίες όπως: συμβουλευτική και νομική υποστήριξη, πρόσβαση και διαμονή σε ξενώνες φιλοξενίας των γυναικών θυμάτων βίας και των παιδιών τους, πρόσβαση σε τηλεφωνικές γραμμές άμεσης βοήθειας (197, 15900, 1440) κ.λπ. Εντούτοις, δεν έχει καταγραφεί κάποιο πρόγραμμα που να απευθύνεται σε παιδιά-μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας.

4.2 Βόρεια Αμερική

ΗΠΑ

National Resource Center on Domestic Violence - NRCDV-US. Dpt of Health and Human Services (Εθνικό Κέντρο Πληροφόρησης για την ενδοοικογενειακή βία - Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικών Υπηρεσιών). Το Κέντρο δραστηριοποιείται από το 1993 παρέχοντας τεχνική υποστήριξη, πληροφόρηση και εκπαίδευση σε οργανισμούς και άτομα, τα οποία εργάζονται με σκοπό το τέλος της ενδοοικογενειακής βίας. Ο στόχος του Κέντρου είναι: «η προώθηση, υποστήριξη και ενίσχυση της ανάπτυξης και εφαρμογής υπηρεσιών, πολιτικών και δραστηριοτήτων ευαισθητοποίησης του κοινού και η ενίσχυση των προσπαθειών έρευνας σε εθνικό επίπεδο, σε επίπεδο Πολιτείας και σε τοπικό επί-

801. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Δίκτυο Γυναικών Ευρώπης, Αρχιεπισκοπή Αθηνών, Κέντρο Έρευνας και Υποστήριξης Θυμάτων Κακοποίησης και Κοινωνικού Αποκλεισμού, Κέντρο Κοινωνικής Υποστήριξης Γυναικών, η ΜΚΟ Κλίμακα κ.λπ.

πεδο, οι οποίες διασφαλίζουν προστασία και δικαιοσύνη για όλα τα θύματα, τους επιζώντες από την ενδοοικογενειακή βία και όσους επηρεάστηκαν από αυτή (Summers, 2006: 80).

Οχάιο

«Domestic Violence and Family Support Programs». Απευθύνεται σε μητέρες θύματα ενδοοικογενειακής βίας και τα παιδιά τους, οι οποίες αποφασίζουν να φύγουν από το σπίτι και να απομακρυνθούν από τον βίαιο σύζυγο. Το πρόγραμμα έχει στόχο τη στήριξη των μητέρων και τη βελτίωση των γονεϊκών τους δεξιοτήτων. Περιλαμβάνει από κοινού δραστηριότητες μητέρας - παιδιού, καθώς και εξειδικευμένες δράσεις και ενέργειες ανάπτυξης του παιδιού. Στοχεύει στην κάλυψη των αναγκών των θυμάτων και παρέχει ψυχολογική, συναισθηματική και νομική συμβουλευτική και υποστήριξη σε εβδομαδιαίες συνεδρίες (Ahsan, 2004).

Βοστώνη

Πρωτοποριακό Πρόγραμμα «Awake» (Αφύπνιση). Πρόκειται για πρόγραμμα οικογενειοκεντρικού χαρακτήρα, το οποίο εφαρμόστηκε στο νοσοκομείο παιδών της Βοστώνης. Στόχος του προγράμματος ήταν η συμβουλευτική υποστήριξη και η ενδυνάμωση των δεσμών της οικογένειας, μέσω ομάδων υποστήριξης των κακοποιημένων γυναικών και παιδιών σε επιδικασμένες υποθέσεις κακοποίησης ή παραμέλησης, καθώς και η παροχή προστασίας στα θύματα (Summers, 2006: 66).

Μασαχουσέτη

Πρωτοποριακό πρόγραμμα του Τμήματος Κοινωνικών Υπηρεσιών. Το Τμήμα Κοινωνικών Υπηρεσιών δημιούργησε ένα μοντέλο στο οποίο συνέδεσε εμπειρογνώμονες της ενδοοικογενειακής βία με τις παραδοσιακές υπηρεσίες παιδικής προστασίας, συνεισφέροντας στη συμβουλευτική, στην άμεση υποστήριξη και την σύνδεση με τους τοπικούς φορείς για τις κακοποιημένες γυναίκες και τα παιδιά τους (Summers, 2006: 66)

Μίσιγκαν

Michigan's Families First Domestic Violence Collaboration Project. (Πρώτο πρόγραμμα συνεργασίας των οικογενειών του Μίσιγκαν για την Ενδοοικογενειακή βία). Πρόκειται για σύμπραξη προγραμμάτων στέγασης και υποστήριξης της οικογένειας, το οποίο υλοποιήθηκε σε έντεκα κοινότητες της Πολιτείας

ας με σκοπό να διατηρήσει την επαφή και την ασφάλεια των μητέρων και των παιδιών τους. Το πρόγραμμα παρέχει μοντέλα κατάρτισης τα οποία εισάγουν αρχές από την οικογενειοκεντρική πρακτική, την παιδική προστασία και την ενδοοικογενειακή βία (Summers, 2006: 66).

Μιννεσότα

Πρόγραμμα «Η οικογένειά μου και εγώ: Όχι βία». Εκπαιδευτικό πρόγραμμα πρόληψης της βίας, το οποίο υλοποιήθηκε ως μέρος του «Minnesota School Curriculum Project» από τους Stavrou, Peterson και Gamache (1988). Σε αυτό συμμετείχαν παιδιά τα οποία είτε είχαν εκτεθεί είτε όχι στην ενδοοικογενειακή βία, με σκοπό να μειωθούν μελλοντικά οι αρνητικές επιπτώσεις όλων των μορφών βίας.

ΚΑΝΑΔΑΣ

1. Πρόγραμμα «Child Witness to Violence» (Παιδί μάρτυρας βίας). Έχει στόχο να βοηθήσει τα παιδιά που είναι μάρτυρες βίας παρέχοντας συμβουλευτική, σε εκείνα και στις οικογένειές τους. Επιπλέον, παρέχει εκπαίδευση στους γονείς, για να μπορούν να στηρίξουν και να ανταποκριθούν στις ανάγκες των παιδιών. Στο πλαίσιο του προγράμματος πραγματοποιούνται ατομικές ή ομαδικές συνεδρίες σε παιδιά και εφήβους (3-18 ετών), που δε ζουν σε βίαιες οικογένειες πια.

2. Πρόγραμμα: «Catholic Family Service». Πρόκειται για μία μη κερδοσκοπική οργάνωση με έδρα την Οττάβα που προσφέρει διάφορες υπηρεσίες για τα παιδιά, τους νέους και τις οικογένειες που αντιμετωπίζουν προβλήματα (ενδοοικογενειακή βία, σεξουαλική κακοποίηση κ.λπ.). Μια από τις υπηρεσίες που προσφέρει απευθύνεται σε παιδιά μάρτυρες ή θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιούνται ατομικές και ομαδικές συνεδρίες για παιδιά 6-15 ετών και συγκροτούνται ομάδες υποστήριξης για τις μητέρες των παιδιών. Οι κύριοι στόχοι της οργάνωσης για τα παιδιά είναι να ενημερωθούν για τη βία, να μιλήσουν ελεύθερα για τις εμπειρίες τους, να «σπάσουν» τον κύκλο της βίας και να μάθουν εναλλακτικές της βίας λύσεις προκειμένου να αντιμετωπίζουν τα προβλήματά τους, καθώς και να μάθουν πώς να προστατεύουν τον εαυτό τους σε περιπτώσεις βίας.

5. Συμπεράσματα

Το φαινόμενο της έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία ακόμα

και σήμερα παραμένει υπομελετημένο και στη σκιά της γυναικείας και παιδικής κακοποίησης. Τα «αόρατα» θύματα της ενδοοικογενειακής βίας είναι ένας πολύ εύστοχος όρος για να περιγράψει τα παιδιά που ζουν και μεγαλώνουν σε περιβάλλοντα βίας. «Αόρατα» από τους ίδιους τους γονείς που εμπλέκονται στη βία, από τις υπηρεσίες αρωγής θυμάτων, από τους κρατικούς φορείς παρέμβασης, ακόμη και από την επιστημονική κοινότητα στο πλείστο των περιπτώσεων, πόσο μάλλον δε από την κοινωνική συνείδηση. Εντούτοις, αποτελούν και αυτά θύματα ενδοοικογενειακής βίας και ως τέτοια πρέπει να αναγνωρίζονται και να τυγχάνουν ειδικής μεταχείρισης.

Όπως προαναφέρθηκε, η επιστημονική μελέτη κατέδειξε ότι η έκθεση των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία συχνά έχει επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική τους υγεία και επηρεάζει καταλυτικά τη σχέση που θα διαμορφώσουν μελλοντικά με τη βία. Συνεπώς, πρέπει να αντιμετωπίζονται αυτόνομα, ως ξεχωριστές οντότητες και όχι ως προέκταση των μητέρων τους-θυμάτων βίας, οι οποίες έχουν διαφορετικές ανάγκες, κάτι το οποίο δεν είναι πάντοτε αυτονόητο.

Η εφαρμογή και η αξιολόγηση των πολιτικών και των προγραμμάτων σχετικά με την ενδοοικογενειακή βία και τα παιδιά-μάρτυρες βρίσκεται σε «σύγχυση». Ενώ υπάρχουν καταγεγραμμένα σχέδια πολιτικών παρεμβάσεων, πολλές από τις στρατηγικές που εμπερικλείουν αυτές οι πολιτικές έχουν μείνει ανεφάρμοστες. Όσες από αυτές εφαρμόστηκαν παρουσιάστηκαν ως αποτελεσματικές, αλλά κατ' ουσία επηρέασαν μικρό ποσοστό του πληθυσμού, δεν ωφέλησαν όλα τα κοινωνικά στρώματα, εμφανίστηκαν με ασαφή στοιχεία ή ήταν απλώς πολλά υποσχόμενες. Δευτερευόντως, οι δομές για την προστασία των παιδιών είναι αρκετά περιορισμένες, ενώ οι υπηρεσίες που παρέχονται δεν έχουν εξατομικευτεί στις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των παιδιών - έμμεσων θυμάτων βίας στην οικογένεια.

Οι νόμοι που εφαρμόστηκαν, αν και έδωσαν τη δυνατότητα να αναδυθεί στο δημόσιο διάλογο το θέμα της παιδικής κακοποίησης, δεν συνδέθηκαν κατ' ανάγκη με προγράμματα παρέμβασης, με αποτέλεσμα να διατηρηθεί και σε αυτές τις περιπτώσεις η ασάφεια της αποτελεσματικότητας των δράσεων.

Όπως αναφέρει ο McKinney και οι συνεργάτες του (2006: 17), αν και έχουν πραγματοποιηθεί παρεμβάσεις, ελάχιστες από αυτές έχουν εκτιμηθεί συστηματικά με βάση τα δεδομένα που ορίζει η επιστήμη της έρευνας.

Στην Ελλάδα, τα παιδιά - μάρτυρες της ενδοοικογενειακής βίας παραμένουν μη καταγεγραμμένα και «παραμελημένα» από τις υπηρεσίες αρωγής θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας, όπου οι υπηρεσίες παρέχονται στα παιδιά στο περιθώριο των παρεμβάσεων που γίνονται για τις κακοποιημένες γυναίκες-μητέρες τους. Τα τελευταία ερευνητικά δεδομένα για τη χώρα αφορούν το 2003 και

2006 (ΚΕΘΙ 2003, εκτιμήσεις UNICEF 2006, βλ. Παπαμιχαήλ 2010). Υπό αυτό το πρίσμα, θα πρέπει να προωθηθεί η έρευνα γι' αυτή την κατηγορία θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας και οι κατάλληλες παρεμβάσεις και προγράμματα για την αντιμετώπιση των αναγκών τους.

Στο άμεσο μέλλον θα πρέπει να δρομολογηθούν δράσεις που θα αφορούν στη δημιουργία νέων υπηρεσιών καθώς και προγραμμάτων για τα παιδιά-μάρτυρες στις ήδη υπάρχουσες υπηρεσίες για τις κακοποιημένες γυναίκες, ή ακόμα και δημιουργία αυτόνομων προγραμμάτων αποκλειστικά για παιδιά που διαβιούν σε βίαια περιβάλλοντα. Επίσης, πάγιο παραμένει το αίτημα των επιστημόνων και επαγγελματιών που εργάζονται στο πεδίο για τη δημιουργία εθνικού μητρώου καταγραφής των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών και των παιδιών που εκτίθενται σε αυτή, από τις κοινωνικές υπηρεσίες σε νοσοκομεία, συμβουλευτικά κέντρα, ξενώνες και δήμους.

Τα παιδιά μάρτυρες βίας έχουν τις δικές τους ανάγκες οι οποίες δεν ταυτίζονται με αυτές των μητέρων τους που βιώνουν την κακοποίηση. Συνεπώς, κρίνεται αναγκαία η παροχή εξειδικευμένης εκπαίδευσης στους επαγγελματίες (κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, νοσηλευτές, γιατροί, δικαστικοί υπάλληλοι κ.ά.) που ασχολούνται με την ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών και τα παιδιά αυτών.

Τέλος, η διαρκής αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών σε θύματα ενδοοικογενειακής βίας αποτελεί θεμέλιο λίθο για τη βελτίωση των υπηρεσιών και προγραμμάτων που απευθύνονται στις κακοποιημένες γυναίκες και στα παιδιά τους.

Είναι εξαιρετικά σημαντικό για το επίπεδο πολιτισμού και δημοκρατίας κάθε χώρας να μην επαληθεύονται φράσεις όπως αυτή του David Finkelhor «there is more experimental science in the toilet paper we use every day than in what we have to offer abused children or families at risk of abuse» (Finkelhor, 1999).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γυφτοπούλου, Α., Κυριάκου, Κ., Σταμάτη, Δ. & Νικολαΐδης, Γ. (χ.χ.). Οδηγός Εφαρμογής του Πρωτοκόλλου Διερεύνησης, Διάγνωσης και Διαχείρισης Κακοποίησης - Παραμέλησης Παιδιών για Επαγγελματίες: Ολοκληρωμένη προσέγγιση για τη Διερεύνηση, Διάγνωση και Διαχείριση Περιστατικών Κακοποίησης & Παραμέλησης Παιδιών, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Αθήνα. Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (2006/C 325/15). Γνωμοδότηση

- τηση: Τα παιδιά ως έμμεσα θύματα της ενδο-οικογενειακής βίας, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Βρυξέλλες, OJ C 325, 30.12.2006, σελ. 60-64.
- ΚΕΘΙ/Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (2003). Ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών. Πρώτη πανελλαδική επιδημιολογική έρευνα, Φαρσεδάκης, Ι. & Αρτινοπούλου, Β. (επιστ. υπεύθ.), ΚΕΘΙ, Αθήνα (https://kethi.gr/wp-content/uploads/2009/01/111_ENDO-ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ_ΒΙΑ_ΚΑΤΑ_GYNAIKWN.pdf).
- Κουσουλής, Α. (Δεκέμβριος 2010). Η βία μεταξύ των γονέων και η επίδρασή της στο παιδί: Σύζυγική και παιδική κακοποίηση (http://www.perceptum.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=55:2010-12-31-17-47-02&catid=14:-2010&Itemid=15).
- Κωσταβάρα, Κ. (2008). «Να βγούμε από τη βία, αυτό είναι το ουσιώδες», στο: Ενδοοικογενειακή βία. Διεπιστημονική προσέγγιση στην πρόληψη και την αντιμετώπιση, Μ. Δημοπούλου-Λαγωνίκα, Γ. Κατσίκη & Μ. Μαρυντικιάν-Γαζεριάν (επιμ.), ΑΩ Εκδόσεις, Αθήνα.
- Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2014). Βία κατά των γυναικών. Πανευρωπαϊκή έρευνα - Τα αποτελέσματα με μια ματιά, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο.
- Παπαδόπουλος, Κ., Αποστολίδου, Μ., Παγιάτσου, Μ., Ιερείδου, Α. κ.ά. - Συμβουλευτική Επιτροπή για την Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας στην Οικογένεια (Σεπτέμβριος 2004). Η έκταση και οι μορφές της βίας ενάντια στα παιδιά στην κυπριακή οικογένεια, τόμ. Α', Γραφείο Οικονομικών & Στατιστικών Μελετών ECONOMARKET LTD και FREDERICK Institute of Technology (http://www.familyviolence.gov.cy/upload/research/erevna_2004.pdf).
- Παπαμιχαήλ, Σ. (2010). «Οι συνέπειες της έκθεσης των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία: Σύγχρονοι προβληματισμοί και τάσεις στην εγκληματολογική έρευνα και την αντεγκληματική πολιτική», στον Τμητικό τόμο για τον Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 461-471.
- Πετρουλάκη, Κ., Τσιριγώτη, Α., Κουβέλη, Ε. & Σωτηρίου, Π. (2013). Οδηγός απόδρασης από μια βίαια σχέση, Σοκόλη-Κουλεδάκη, Αθήνα.
- Σκαφιδά, Ε. (2008). «Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α)», στο: Ενδοοικογενειακή βία, Δημοπούλου-Λαγωνίκα κ.ά. (επιμ.), όπ.π., ΑΩ Εκδόσεις, Αθήνα.

- Ahsan, N. (2004). Domestic violence and family support programs: Creating opportunities to help young children and their families, University of Iowa, Iowa City.
- AVA/Against Violence and Abuse (2010). Community Groups Project (<https://avaproject.org.uk/>).
- Bogestam, N. (2013). Utvärdering av koncept Karin, En samverkansmodell i Malmö för personer som utsatts för våld i nära relationer, Rapport 2013: 8, Brottsförebyggande rådet, Elanders Sverige AB.
- Börjesson, Å. (χ.χ.). Children in the shadow of violence [Ηλεκτρονική έκδοση], Sweden: Socialstyrelsen - The National Board of Health and Welfare.
- Carlson, B. (2000). «Children exposed to intimate partner violence», *Trauma, Violence & Abuse* 1 (4), σελ. 321-342 (<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1524838000001004002>).
- Carter, L., Kay, J. C., George, L.J. & King, P. (2003). «Treating children exposed to domestic violence», *Journal of Emotional Abuse*, 3 (3-4), σελ. 183-202 (https://doi.org/10.1300/J135v03n03_02).
- Catholic Family Service Ottawa (2013). Program for victims of family violence, Ottawa/Canada.
- DeBoard-Lucas, R. & Grych, J. (2011). «Children's perceptions of intimate partner violence: Causes, consequences, and coping», *Journal of Family Violence* 26, σελ. 343-354 (<https://doi.org/10.1007/s10896-011-9368-2>).
- Edleson, J. (1999). «Children's witnessing of adult domestic violence», *Journal of Interpersonal Violence*, 14 (8), σελ. 839-870 (<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/088626099014008004>).
- Finkelhor, D. (1999). «National call to action: Working toward the elimination of child maltreatment. The science», *Child Abuse and Neglect*, 23 (10), σελ. 969-974 ([https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(99\)00071-X](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(99)00071-X)).
- Global Observatory for Inclusion, Allegra S. (4 December 2014). Children witnesses of domestic violence: The invisible victims (<http://www.globi-observatory.org/children-witnesses-domestic-violence/>).
- Interkulturelle Initiative e.V. The emergency shelter's and sheltered housing project's children areas, Berlin (http://www.interkulturellesfrauenhaus.de/cms/index.php?page=kinder&hl=en_US).
- Kitzmann, K., Gaylord, N., Holt, A. & Kenny, E. (2003). «Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review», *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71 (2), σελ. 339-352 (<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.208.6823&rep=rep1&type=pdf>).
- Margolin, G. & Gordis, E. (2004). «Children's exposure to violence in the family and community», *Current Directions in Psychological Science*, 13 (4), σελ.

- 152-155 (<https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00296.x>).
- McKinney, C., Sieger, K., Agliata, A. & Renk, K. (2006). «Children's exposure to domestic violence», *Journal of Emotional Abuse*, 6 (1), σελ. 1-23 (https://doi.org/10.1300/J135v06n01_01).
- Mullender, A. (1996). *Rethinking domestic violence: The social work and probation response*, Routledge, London.
- Ohlsson, C. (5 January 2010). Children who witness domestic violence, Parliamentary Assembly, Social, Health and Family Affairs Committee, Sweden, Doc. 12111 Report, reference 3444 (<http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbnvceG1sL1hSZWYvWDJILURXLWV4dHIuYXNwP2ZpbGVpZD0xMjM1NiZsYW5nPWVu&xs1=aHR0cDovL3N1bWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdC9QZGYvWFJZi1XRc1BVC1YTUwyUERGLnhzbA==&xs1tparams=ZmlsZWlkPTEyMzU2>).
- Stanley, N. (2011). Children experiencing domestic violence: A research review, *Research in Practice*. The Granary, Dartington Hall//UK (https://www.rip.org.uk/~ftp_user/children_experiencing_domestic_violence_a_research_review/files/assets/common/downloads/children_experiencing_domestiv_violence.pdf).
- SHG's/Steunpunt Huiselijk Geweld Noord-Kennemerland, n.d. Kinderen als getuige van geweld. Κέντρα υποστήριξης για την ενδοοικογενειακή βία, Ολλανδία, Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Αθλητισμού (<https://www.huiselijkgeweld.nl>).
- Summers, A. (2006). Children's exposure to domestic violence: A guide to research and resources, National Council of Juvenile and Family Court Judges/United States (<https://ncsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/famct/id/172/>).
- UNICEF (2006). *Behind closed doors: The impact of domestic violence on children*, New York (<http://www.unicef.org/media/files/BehindClosedDoors.pdf>).
- WHO/World Health Organisation, Regional Office for Europe (2013). *European report on preventing child maltreatment*, D. Sethi κ.ά. (εκδ.) (http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/217018/European-Report-on-Preventing-Child-Maltreatment.pdf).
- Wyckmans, D. κ.ά. (2015). Δημιουργία αλυσίδας για την προστασία των παιδιών, Επαρχιακό Συμβούλιο του Λιμβούργου, Λιμβούργο.
- Zachrisson, E. (2006). *Jag släppte rustningen och blev en mamma. Rapport från Barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen Bågen. Stockholms läns landsting*.

Το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη και η διασφάλισή του δια της νομικής αρωγής

ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΟΡΒΑΤΖΙΩΤΗ

Επίκουρη Καθηγήτρια Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας, Αν.
Πρόεδρος Τμήματος Νομικής, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, Κύπρος

Περίληψη

Τα Ευρωπαϊκά κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να εκπληρώνουν τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων και να διασφαλίζουν την αρχή της δίκαιης δίκης. Ειδικά στις μέρες μας εξαιτίας της οικονομικής κρίσης όλο και περισσότεροι άνθρωποι έχουν επηρεαστεί από την φτώχεια και πολλοί μετανάστες εισέρχονται στην Ευρώπη. Φτωχοί και μετανάστες οι οποίοι παραβαίνουν το νόμο, δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να προσλάβουν δικηγόρο υπεράσπισης και ως εκ τούτου τα περισσότερα κράτη ήδη προβλέπουν δια της νομοθεσίας τους τη δυνατότητα νομικής αρωγής. Η συγκεκριμένη μελέτη, επισημαίνει ότι προκειμένου να διασφαλισθούν υπερασπιστικά δικαιώματα του φτωχού κατηγορουμένου, είναι επιβεβλημένο ο δικηγόρος της νομικής αρωγής να υπερασπίζεται τον κατηγορούμενο αποτελεσματικά, ειδάλλως η υπεράσπιση είναι απολύτως τυπική και δεν πληροί τις ουσιαστικές συμβατικές υποχρεώσεις που ένα κράτος μέλος οφείλει δια της ευρωπαϊκής σύμβασης να εκπληρώνει. Ο εθελοντικός χαρακτήρας της νομικής αρωγής είναι αυτός που επιβάλλει στους υπηρετούντες δικηγόρους την υπεράσπιση δια αυτού του καθεστώτος, το ύψιστο καθήκον της διασφάλισης της δίκαιης δίκης για τους φτωχούς κατηγορούμενους.

*Don't I think a poor man has a chanst in coort?
In coorse he has.
He has th' same chanst there that he has outside.
He has a splendid poor man's chanst.*

Mr. Dooley.
(On the recall of judges, 1912)

1. Εισαγωγή⁸⁰²

Η παρούσα μελέτη, εξετάζει την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ως προς τον τρόπο που προσεγγίζεται το ζήτημα της αποτελεσματικής νομικής υπεράσπισης και συγκρίνει τα δεδομένα αυτά με την αντίστοιχη νομολογία των δικαστηρίων των Ηνωμένων Πολιτειών. Έχει επιλεγεί ως Ευρωπαϊκό παράδειγμα σχετικής νομοθεσίας για την νομική αρωγή, η νομοθεσία της Ελλάδος και της Κύπρου και συγκρίνεται το πώς οι διατάξεις των σχετικών νομοθετικών προβλέψεων και οι διατάξεις των οικείων ποινικών δικονομιών διασφαλίζουν το δικαίωμα στην αποτελεσματική νομική υπεράσπιση. Στις δύο αυτές χώρες, την Ελλάδα και την Κύπρο, το νομικό σύστημα της Ελλάδος ανήκει στο ηπειρωτικό σύστημα και της Κύπρου στα μικτά συστήματα, όπου όμως το ποινικό δίκαιο και η αντίστοιχη ποινική διαδικασία υπάγεται στην παράδοση του κοινοδικαίου.

Το δικαίωμα στη νομική αρωγή είναι αλληλένδετο με το δικαίωμα στην ισότητα ενώπιον του νόμου, το δικαίωμα στην νομική εκπροσώπηση και το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο άρθρο 6 παρ. 3(γ) προβλέπει ότι: «πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα γ) όπως υπερασπίσει ο ίδιος εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν ή δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει συνήγορον να τω παρασχεθή τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης»

Το Διεθνές Σύμφωνο Αστικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων προβλέπει στο άρθρο 14 παρ. δ, ότι: «Κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα απολαύει, σε πλήρη ισότητα τις ακόλουθες τουλάχιστον εγγυήσεις: δ) να παρίσταται στη δίκη και να υπερασπισθεί τον εαυτό του αυτοπροσώπως ή με τη βοήθεια του συνηγόρου της επιλογής του. Εάν δεν έχει συνήγορο, να ενημερωθεί για το δικαίωμά του αυτό και να διορισθεί συνήγορος αυτεπαγγέλτως

802. Το παρόν κείμενο είναι ενημερωμένο νομοθετικά μέχρι την 1.12.2016.

σε κάθε περίπτωση που αυτό απαιτείται για το συμφέρον της δικαιοσύνης, χωρίς ο κατηγορούμενος να βαρύνεται με την αμοιβή του, εάν δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να τον πληρώσει». Έτσι και ο Χάρτης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο άρθρο 47 προβλέπει ότι: «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπηση του. Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

Προκειμένου να αξιολογήσουμε κατά πόσον το δικαίωμα στη νομική εκπροσώπηση εμπεριέχει το δικαίωμα στην αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση ή ειδικότερα κατά πόσον η εκπροσώπηση μέσω του συστήματος νομικής αρωγής διασφαλίζει το δικαίωμα στην δίκαιη δίκη, κρίνεται σκόπιμο να μελετηθεί η σχετική, με την αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση, νομολογία σε σύγκριση με τις έρευνες και τις μελέτες που έχουν διεξαχθεί ως προς την ποινικές υποθέσεις που αφορούν υπεράσπιση με νομική αρωγή.

Η ποιοτικής μεθοδολογίας έρευνα, που διεξήχθη μεταξύ των ετών 2006-2009 στην Ελλάδα (Σορβατζιώτη, 2011) δεικνύει ότι οι δικηγόροι που υπηρετούν το σύστημα της νομικής αρωγής, τις περισσότερες φορές, δεν έχουν την απαραίτητη νομική γνώση, πείρα και εμπειρία. Στην έρευνα αυτή, είχαν ληφθεί συνεντεύξεις από λειτουργούς του δικαστικού σώματος, γραμματείς δικαστηρίων, δικηγόρους υπεράσπισης, κρατούμενους, αστυνομικούς και σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Παράλληλα, μελετήθηκαν δικογραφίες ποινικών υποθέσεων και επιπλέον υπήρξαν αντικείμενο παρατήρησης ποινικές υποθέσεις (κυρίως κακουργηματικής φύσεως) στο στάδιο της διεξαγωγής της επ' ακροατηρίω διαδικασίας.

Όμως, το συμπέρασμα της προαναφερόμενης έρευνας σχετικά με την ανύπαρκτη εξειδίκευση και πείρα των δικηγόρων ποινικών υποθέσεων που υπηρετούν στο σύστημα νομικής αρωγής, ήταν ταυτόσημο με το συμπέρασμα που προέκυψε από τις έρευνες του Bright (1994, 1997), οι οποίες διεξήχθησαν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Χαρακτηριστικά σημειώθηκε, πως σε πολλές περιπτώσεις οι δικηγόροι νομικής αρωγής δεν υπερασπίστηκαν αποτελεσματικά τους κατηγορούμενους. Επιπροσθέτως, η έρευνα που διεξήχθη στον Καναδά το 2000, από το Εθνικό Συμβούλιο Κοινωνικής Πρόνοιας (National Council of Welfare) με τον τίτλο «Δικαιοσύνη και Φτωχοί» (Justice and the Poor), επισημαίνει ότι καίτοι στο σύστημα νομικής αρωγής υπάρχουν ορισμένοι ικανοί δικηγόροι, στην ουσία δεν παρέχουν την καλύτερη δυνατή προστασία στους φτωχούς

κατηγορούμενους ενώ παράλληλα δεν αναμένεται από αυτούς να δείξουν το αναγκαίο ενδιαφέρον ή να δώσουν αρκετή σημασία στους κατηγορούμενους.

Η νομολογία του ΕΔΑΔ, η οποία αναλύεται κατωτέρω έχει πολύ καθαρά υποδείξει ότι το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα στην αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση.

Ο δικηγόρος, ο οποίος εθελοντικά προθυμοποιείται να υπηρετήσει το σύστημα της νομικής αρωγής, στην ουσία, μέσω αυτής της υπηρεσίας επιθυμεί όχι μόνο να διασφαλίσει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη του κατηγορουμένου αλλά το δικαίωμα στην αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση του. Έτσι και με αυτό το σκεπτικό, όταν το κατηγορητήριο αναφέρεται σε διάπραξη κακουργήματος ή κακουργημάτων εκ μέρους του κατηγορούμενου, είναι ιδιαίτερα σημαντικό ο δικηγόρος υπεράσπισης, να κατέχει ικανή γνώση του νόμου και της συναφούς νομοθεσίας, της νομολογίας και της δικονομίας, ενώ η εμπειρία του σε ποινικές διαδικασίες θα έπρεπε να θεωρείται ως αναγκαία προϋπόθεση (Finer, 1972). Ωστόσο, δεν προβλέπονται εκ του νόμου καθορισμένες προϋποθέσεις είτε ποιοτικές είτε ποσοτικές, οι οποίες να διασφαλίζουν ότι ο δικηγόρος που θα υπηρετήσει στο σύστημα νομικής αρωγής είναι ικανός να προσφέρει τέτοιου επιπέδου νομική αρωγή ώστε να διασφαλίζει το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη. Κατά συνέπεια, τόσο τα κράτη όσο και οι δικηγορικοί σύλλογοι, οφείλουν να θεσμοθετήσουν ελάχιστα απαραίτητα κριτήρια για τους δικηγόρους, οι οποίοι επιθυμούν να γίνουν αποδεκτοί και να εγγραφούν ως δικηγόροι υπεράσπισης νομικής αρωγής σε ποινικές υποθέσεις.

Σε ότι έχει σχέση με τα δύο κράτη, της Ελλάδος και της Κύπρου, τα οποία αναφέρονται ως το ευρωπαϊκό παράδειγμα της συγκεκριμένης μελέτης, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι ενώ η Ελλάδα ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθοδηγείται από τη νομολογία του ΕΔΑΔ, η Κύπρος εξαιτίας της νομικής της παράδοσης, μπορεί να καθοδηγηθεί επιπλέον από την ευρύτερη νομολογία του κοινοδικαίου. Παράλληλα, η παρούσα μελέτη αναφέρεται στις διαφορές της διεξαγωγής της ποινικής δίκης, στα δύο νομικά συστήματα από δικονομικής απόψεως και δη στη διαφορά τήρησης πρακτικών της επ' ακροατηρίω διαδικασίας. Έτσι, στην Ελλάδα εξ αυτού του λόγου, ανακύπτουν δυσκολίες στον εντοπισμό, δια των πρακτικών της δίκης, στοιχείων που αναδεικνύουν την ανεπαρκή υπεράσπιση δια της νομικής αρωγής.

2. Η νομοθετική ρύθμιση της νομικής αρωγής στην Ελλάδα και στην Κύπρο. Το δικαίωμα επιλογής δικηγόρου νομικής αρωγής

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τον Ν. 3226/2004 ορίζεται στο άρθρο 3, ότι οι οικείοι δικηγορικοί σύλλογοι διατηρούν σε κατάλογο τα ονόματα των δικηγόρων που έχουν αιτηθεί για να υπηρετήσουν το θεσμό της νομικής αρωγής, προσδιορίζοντας κάθε φορά ποιοι έχουν αιτηθεί για ποινικές υποθέσεις ή αστικές ή εμπορικού δικαίου. Ο δικηγορικός σύλλογος ετοιμάζει αλφαβητική λίστα με τα ονόματα που υπηρετούν καθημερινά ως δικηγόροι νομικής αρωγής και οι δικηγόροι διορίζονται από το δικαστήριο με αυτή τη σειρά. Σύμφωνα με τον ίδιο νόμο, εάν ένας δικηγόρος έχει χειριστεί κάποια υπόθεση σε προηγούμενο στάδιο, δύναται να διοριστεί κατ' εξαίρεση δικηγόρος νομικής αρωγής και για το επόμενο στάδιο της ποινικής διαδικασίας, εφόσον ο κατηγορούμενος το αιτηθεί. Επιπλέον, κανένας δικηγόρος νομικής αρωγής δεν μπορεί να ξεπεράσει το ετήσιο εισόδημα των 15.000 ευρώ, εξ αυτού του λόγου παροχής νομικών υπηρεσιών. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 4 του ιδίου νόμου, ο κατηγορούμενος, στον οποίο χορηγήθηκε το δικαίωμα παροχής νομικής αρωγής, είναι υποχρεωμένος να αποδεχτεί τον διορισμένο δικηγόρο και ως εκ τούτου προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος για πράξη σε βαθμό κακουργήματος, δεν δύναται να επιλέξει το δικηγόρο υπεράσπισής του.

Από την άλλη πλευρά, στην Κύπρο σύμφωνα με τον Ν. 165(Ι)/2002 και την πρόβλεψη του άρθρου 10, ο κατηγορούμενος στον οποίο έχει χορηγηθεί η δυνατότητα υπεράσπισης με νομική αρωγή, μπορεί να επιλέξει δικηγόρο υπεράσπισης. Εάν όμως δεν επιλέξει, τότε το Δικαστήριο διορίζει δικηγόρο να τον υπερασπιστεί. Ο Παγκύπριος Δικηγορικός Σύλλογος, σύμφωνα με το άρθρο 11 του νόμου, διατηρεί κατάλογο με τα ονόματα των δικηγόρων που έχουν αιτηθεί να υπηρετήσουν το θεσμό και να προσφέρουν νομικές υπηρεσίες, ενώ κάθε δικηγόρος δύναται να προσδιορίσει το πεδίο εξειδίκευσης του και συνεπώς και τον τομέα δικαίου που δύναται να υπηρετήσει ως δικηγόρος νομικής αρωγής.

Καθώς λοιπόν ο κατηγορούμενος στην Κύπρο, φέρεται να έχει τη δυνατότητα να επιλέξει ανάμεσα σε μια πλειάδα δικηγόρων που υπηρετούν τον θεσμό της νομικής αρωγής, είναι ευκολονόητο πως μπορεί να επιλέξει, εφόσον γνωρίζει, και τον πιο έμπειρο ή/και πιο ικανό δικηγόρο. Ενώ στην Ελλάδα, ο κατηγορούμενος οφείλει να αποδεχτεί το δικηγόρο που θα ορίσει το Δικαστήριο. Ο τελευταίος επιλέγεται κατ' αλφαβητική σειρά από τον κατάλογο των δικηγόρων υπηρεσίας νομικής αρωγής, που ο δικηγορικός σύλλογος συντάσσει και προσκομίζει καθημερινά στο δικαστήριο και το όνομά του υπάρχει σε

μια λίστα δικηγόρων που καταρτίζεται τον Ιανουάριο κάθε έτους από το διοικητικό συμβούλιο του οικείου δικηγορικού συλλόγου.

Σύμφωνα δε, με το άρθρο 340 παρ. 1, του Ελληνικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και ειδικά για τα κακουργήματα, ο κατηγορούμενος διατηρεί την περιορισμένη δυνατότητα να αρνηθεί τον διορισμένο από το Δικαστήριο δικηγόρο υπεράσπισής του, μόνο μια φορά, ειδάλλως δεν παρίσταται δικηγόρος να τον υπερασπιστεί. [«Αν ο κατηγορούμενος αρνηθεί την υπεράσπισή του από το διορισμένο συνήγορο, ο πρόεδρος του δικαστηρίου διορίζει σε αυτόν άλλο συνήγορο από τον ίδιο πίνακα. Σε περίπτωση νέας άρνησης του κατηγορουμένου, το δικαστήριο προβαίνει στην εκδίκαση της υπόθεσης του κακουργήματος χωρίς διορισμό συνηγόρου».]

Παρά το ότι σε καμία από τις δυο χώρες, Κύπρο και Ελλάδα δεν έχουν καθιερωθεί από τον νόμο κριτήρια για τους δικηγόρους που υπηρετούν το σύστημα της νομικής αρωγής, η δυνατότητα επιλογής δικηγόρου υπεράσπισης από τον κατάλογο των υπηρετούντων τη νομική αρωγή, παρέχει περισσότερες πιθανότητες στον κατηγορούμενο να μην τον υπερασπιστεί ένας άπειρος δικηγόρος τόσο στην ποινική δικονομική διαδικασία όσο και στα ειδικά ποινικά θέματα της υπόθεσης. Σε σχέση λοιπόν με το δικαίωμα επιλογής δικηγόρου υπεράσπισής στο σύστημα νομικής αρωγής, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η διαδικασία που ακολουθείται στην Κύπρο συγκριτικά με εκείνη της Ελλάδος, είναι πλησιέστερη στο πνεύμα της διάταξης 6 παρ. 3 (γ) της ΕΣΔΑ.

Στην προαναφερόμενη έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα μεταξύ των ετών 2006-2009 (Σορβατζιώτη 2011), παρατηρήθηκε ότι οι δικηγόροι υπεράσπισης νομικής αρωγής δεν είχαν την απαραίτητη πείρα και εμπειρία στη διεξαγωγή ποινικών υποθέσεων. Από τις συνεντεύξεις των δικαστικών λειτουργών, προέκυψε η δύσκολη θέση στην οποία περιέρχεται ο φτωχός κατηγορούμενος, όταν ο διορισμένος από το δικαστήριο δικηγόρος νομικής αρωγής δεν έχει αφενός πείρα ποινικών ακροατηρίων, γνώση ποινικού δικαίου και δικονομίας και αφετέρου τον απαραίτητο χρόνο να μελετήσει τη δικογραφία και να προετοιμάσει αποτελεσματική υπεράσπιση. Σύμφωνα δε με την Ελληνική ποινική διαδικασία, όπως αυτή τηρείται, και σε αντίθεση με την Κυπριακή και αυτή του κοινοδικαίου, η ποινική δίκη διεξάγεται και ολοκληρώνεται συνήθως κατά την διάρκεια της ίδιας ημέρας. Πολλές δε φορές και ενώ το ημερήσιο πινάκιο εκδικάσεως έχει πλέον των δέκα κακουργηματικών υποθέσεων προς εκδίκαση, η κάθε υπόθεση θα διαρκέσει λιγότερο από μισή ώρα, ιδίως όταν δεν έχει περίπλοκα νομικά ζητήματα. Είναι λογικό να θεωρηθεί, πως ο ορισμένος χρόνος προετοιμασίας που διατίθεται από το δικαστήριο στον δικηγόρο υπεράσπισής νομικής αρωγής επηρεάζει αρνητικά την αποτελεσματικότητα της νομικής εκπροσώπησης.

Έτσι και υπό αυτό το πρίσμα, ένας αλλοδαπός κατηγορούμενος περιέχεται σε δυσμενέστερη θέση σε σύγκριση με τον ημεδαπό, αφού ο πρώτος δεν έχει επιπλέον δυνατότητα κατανόησης της γλώσσας του δικαστηρίου παρά μόνο δια του μεταφραστή ενώ και μόνο δια αυτού, μπορεί να επικοινωνήσει, τις περισσότερες φορές, ακόμη και για τα στοιχειώδη με τον δικηγόρο του. Είναι συνεπώς προφανές, ότι ο κατηγορούμενος στον οποίο έχει χορηγηθεί η δυνατότητα υπεράσπισης με νομική αρωγή, βρίσκεται σε μειονεκτική και δυσμενή θέση σε σύγκριση με τον κατηγορούμενο ο οποίος έχει δυνατότητα να προσλάβει δικηγόρο με δικά του έξοδα. Έτσι το δικαίωμα της ισότητας ενώπιον του νόμου στις υπό σύγκριση περιπτώσεις τίθεται κατά συνέπεια υπό αμφισβήτηση, ενώ η αποτελεσματικότητα της νομικής εκπροσώπησης του φτωχού αλλοδαπού τίθεται σε κίνδυνο, όπως θα γίνει αντιληπτό κατωτέρω.

3. Αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση και ΕΣΔΑ

Καθώς το δικαίωμα σε νομική εκπροσώπηση είναι θεμελιωμένο στη διάταξη 6 παρ. 3 (γ) της ΕΣΔΑ παράλληλα είναι θεμελιωμένη ως δικαίωμα και η δωρεάν νομική εκπροσώπηση. Δύο είναι κυρίως τα κριτήρια για την χορήγηση νομικής αρωγής: το πρώτο αφορά στο συμφέρον της δικαιοσύνης και το δεύτερο αφορά το οικονομικό κριτήριο που συνίσταται στο ότι ο κατηγορούμενος δεν είναι σε θέση να πληρώσει τις υπηρεσίες δικηγόρου για την υπεράσπισή του (Harris κ.ά., 2009). Ειδικά ως προς το πρώτο κριτήριο, στην υπόθεση *Quaranta v. Switzerland* (1991), ειπώθηκε ότι η βαρύτητα του αδικήματος, η σοβαρότητα της επαπειλούμενης ποινής και η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, είναι ουσιώδη κριτήρια προκειμένου να αξιολογηθεί θετικά η αίτηση του κατηγορουμένου για χορήγηση υπεράσπισης με νομική αρωγή (βλ. επίσης *Benham v. United Kingdom*, 1996, *Biba v. Greece*, 2000). Σχετικά με το οικονομικό κριτήριο δεν υπάρχει κοινός κανόνας για τα κράτη μέλη. Είναι κυρίως ο εθνικός νομοθέτης, που θέτει τα ελάχιστα οικονομικά όρια ώστε να καταστεί κάποιος ικανός να αιτηθεί για δωρεάν νομική βοήθεια.

Συνήθως, τα κράτη προκειμένου να χορηγήσουν δωρεάν νομική βοήθεια λαμβάνουν υπ' όψιν τους και τα δύο κριτήρια και αυτό της οικονομικής αδυναμίας αλλά και αυτό του συμφέροντος της δικαιοσύνης. Στην Ελλάδα, ακόμη και εάν κάποιος δεν είναι σε θέση να αποδείξει ότι είναι φτωχός, εάν κατηγορείται για αδίκημα για το οποίο προβλέπεται ως ποινή στερητική της ελευθερίας, η κάθειρξη, τότε και σύμφωνα με την πρόβλεψη του άρθρου 340 παρ.1 ΚΠΔ, διορίζεται αυτεπάγγελα δικηγόρος νομικής αρωγής για την υπεράσπισή του. Είναι κυρίως η σοβαρότητα του αδικήματος και της προβλεπόμενης

ποινής, που επιβάλλουν αυτή την επιλογή του νομοθέτη, ενώ ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του μόνος του, εκτός εάν όπως προειπώθηκε αρνηθεί πλέον της μιας φορές τον δικηγόρο που του διόρισε το δικαστήριο. Στην Κύπρο, ο κατηγορούμενος είναι ελεύθερος να επιλέξει να παρασταθεί ενώπιον του δικαστηρίου, ακόμη και εάν κατηγορείται για κακούργημα, χωρίς δικηγόρο, αν και το δικαστήριο σε παρόμοιες περιπτώσεις σοβαρών αδικημάτων συστήνει είτε την πρόσληψη δικηγόρου είτε τον διορισμό του μέσω νομικής αρωγής. Απλά, αυτή η σύσταση αυτή, δεν είναι δεσμευτική για τον κατηγορούμενο.

Ειδικά σε σχέση με την αποτελεσματικότητα της νομικής εκπροσώπησης, το ΕΔΑΔ στην υπόθεση *Artico v. Italy* (1980) στην παρ. 33, έκρινε ότι: «το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) αναφέρεται σε 'βοήθεια' και όχι σε 'διορισμό'» και επεσήμανε ότι η Σύμβαση εγγυάται δικαιώματα τα οποία δεν είναι θεωρητικά και άνευ εφαρμογής. Ειδικά στην υπόθεση *Daud v. Portugal* (1998) ειπώθηκε ότι: «σε σχέση με την δεύτερη δικηγόρο της οποίας τον διορισμό ο κατηγορούμενος τον πληροφορήθηκε μόνο τρεις ημέρες πριν την έναρξη της δίκης στο ποινικό δικαστήριο, το Δικαστήριο κρίνει ότι αυτή δεν είχε τον απαραίτητο χρόνο να μελετήσει την υπόθεση, να επισκεφθεί τον πελάτη της στη φυλακή, εάν χρειαζόταν, και προετοιμάσει την υπεράσπιση. Ο χρόνος μεταξύ της κοινοποιήσεως της αντικατάστασης του δικηγόρου ... και της ακρόασης ... [3 ημέρες] ήταν πολύ λίγος για μια σοβαρή, σύνθετη περίπτωση κατά την οποία δεν υπήρξε δικαστική έρευνα και η οποία οδήγησε σε μια βαριά ποινή» (παρ. 39).

Στην υπόθεση *Sannino v. Italy* (2006) το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι: «ο κατηγορούμενος απέτυχε να έρθει σε επαφή με τους δικηγόρους που του διόρισε το δικαστήριο ώστε να ζητήσει διευκρινίσεις από αυτούς σχετικά με τις διαδικασίες και την στρατηγική υπεράσπισης. Ούτε επικοινωνήσε με την Γραμματεία του δικαστηρίου προκειμένου να ενημερωθεί σχετικά με την έκβαση της υπόθεσής του. Ωστόσο το Δικαστήριο κρίνει ότι η επικοινωνία του προσφεύγοντος δεν είναι ικανή από μόνη της να απαλλάξει τις Αρχές από την υποχρέωσή τους να λάβουν μέτρα ώστε να διασφαλίσουν την αποτελεσματικότητα της υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Οι προαναφερθείσες παραλείψεις, από τους διορισμένους από το δικαστήριο δικηγόρους, είναι προφανείς και μεταβιβάξει το βάρος επέμβασης στις Αρχές. Παρ' όλα αυτά τίποτα δεν αποδεικνύει ότι οι Αρχές έλαβαν τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να διασφαλίσουν την αποτελεσματική υπεράσπιση και εκπροσώπηση του κατηγορουμένου» (παρ. 51).

Η νομολογία του ΕΔΑΔ επισημαίνει ότι παρ' όλο που το κράτος δεν δύναται να θεωρείται υπεύθυνο για κάθε παράλειψη του διορισμένου δικηγόρου, είναι ευθύνη των Αρχών να επεμβαίνουν εάν η αποτυχία αποτελεσματι-

κής εκπροσώπησης του κατηγορουμένου από τον διορισμένο από το κράτος, δικηγόρο είναι προφανής και σε γνώση τους (βλ. επίσης *Hermi v. Italy*, 2006 § 96, *Dvorski v. Croatia*, 2013, § 90, *Güveç v. Turkey*, 2009 § 130-131, *Kamasinski v. Austria*, 1989 § 76, *Daud v. Portugal*, 1998, § 38, *Huseynandothers v. Azerbaijan*, 2011 § 180, *Nikolayenko v. Ukraine*, 2012, § 57, *Chekalla v. Portugal*, 2002, § 60).

Το Δικαστήριο επίσης επισημαίνει, ότι η αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση δεν περιορίζεται στο στάδιο της δίκης αλλά περιλαμβάνει και το στάδιο της προδικασίας. Στην υπόθεση *Imbrioscia v. Switzerland* (1993), το Δικαστήριο έκρινε ότι: «Ενώ είναι βέβαιο ότι πρωταρχικός σκοπός του άρθρου 6 [...] σε ό, τι αφορά τις ποινικές υποθέσεις είναι να διασφαλιστεί μια δίκαιη δίκη από ένα «δικαστήριο» αρμόδιο για να αποφανθεί για «κάθε κατηγορία ποινικής φύσεως», αυτό δεν σημαίνει ότι το άρθρο αυτό δεν έχει εφαρμογή για τις προδικαστικές διαδικασίες» (παρ. 36 και 38).

Επιπροσθέτως, η Οδηγία 2013/48/ΕΕ προβλέπει μεταξύ άλλων, ότι οι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στις ποινικές διαδικασίες, πριν λάβει χώρα η ποινική ανάκριση. Όσο αφορά τον όρο «δικηγόρο», η Οδηγία διευκρινίζει ότι αναφέρεται «σε κάθε πρόσωπο, το οποίο σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία έχει κριθεί ικανό, έχει σχετική επαγγελματική άδεια και δύναται νομίμως να παρέχει νομικές συμβουλές σε υπόπτους και κατηγορουμένους» (άρ. 15 του προοιμίου).

4. Νομική εκπροσώπηση στις ΗΠΑ

4.1 Αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση

Το 1963, στην υπόθεση *Gideon v. Wainwright* (1963), η ομόφωνη απόφαση του Δικαστηρίου έκρινε ότι «στο κατηγορητικό σύστημα το οποίο αποτελεί το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης μας, κάθε πρόσωπο που βρίσκεται ενώπιον του Δικαστηρίου και είναι τόσο φτωχός ώστε δεν δύναται να προσλάβει δικηγόρο με δικά του έξοδα, δεν μπορεί να διασφαλιστεί η δίκαιη δίκη εκτός και εάν διοριστεί δικηγόρος από το Κράτος». Όμως από το έτος 1932, στην υπόθεση *Powell v. Alabama*, ειπώθηκε ότι για την νομιμότητα της διαδικασίας απαιτείται πάντα ο έλεγχος της διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που συνδέονται με την εκάστοτε δικαστική ακρόαση και το δικαίωμα της βοήθειας από δικηγόρο είναι θεμελιώδους χαρακτήρα. Ομοίως έκριναν και οι αποφάσεις *Avery v. Alabama* (1940), *Glasser v. United States* (1942), *Reece v. Georgia* (1955).

Στην υπόθεση Hoffman v. Lecke (1990), το Δικαστήριο αναφέρθηκε στην υπόθεση Powell σχετικά με το καθήκον του δικηγόρου υπεράσπισης να υπερασπίζεται τον κατηγορούμενο πέρα από συγκρούσεις συμφερόντων και ειπώθηκε ότι: «Η Έκτη Τροποποίηση εγγυάται την αποτελεσματική υπεράσπιση σε ποινική υπόθεση από ικανό δικηγόρο [...], το δικαίωμα σε δικηγόρο συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα σε αποτελεσματική υπεράσπιση πέρα από σύγκρουση συμφερόντων και σε περίπτωση που ένας συνήγορος υπερασπίζεται περισσότερους του ενός κατηγορουμένων, πέρα από κάθε σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των κατηγορουμένων».

Στην απόφαση του Δικαστηρίου σημειώθηκε ότι: «Αυτή η αρχή αφορά τόσο τους δικηγόρους που διορίζονται από τον κατηγορούμενο με δικά του έξοδα όσο και αυτούς που διορίζονται από το Κράτος» και αναφέρθηκε χαρακτηριστικά η υπόθεση Cuyler v. Sullivan (1980) όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η νόρμα της ισότητας της δικαιοσύνης ουδεμία διαφοροποίηση επιβάλλει μεταξύ διορισμένων δικηγόρων από το κατηγορούμενο και αυτών που διορίζονται από το Κράτος.

Είναι αντιληπτό και μπορεί να διαπιστωθεί από τη νομολογία τόσο του ΕΔΑΔ όσο και των Δικαστηρίων των Ηνωμένων Πολιτειών, ότι η βοήθεια από δικηγόρο εξυπακούει και συμπεριλαμβάνει την αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση κατά τη διάρκεια των σταδίων της ποινικής διαδικασίας τα οποία αφορούν την προδικασία, την προετοιμασία της δίκης, την κυρίως δίκη και την έφεση.

4.2 Το τεστ της αποτελεσματικότητας της νομικής εκπροσώπησης στη νομολογία των Δικαστηρίων των ΗΠΑ

Στην υπόθεση Strickland v. Washington (1984) καθορίστηκαν τα κριτήρια της πραγματικής αναποτελεσματικής νομικής εκπροσώπησης. Σε αυτές τις περιπτώσεις πρέπει να αποδειχθεί ότι ο δικηγόρος έχει δράσει αντικειμενικά με ανεπαρκή και μη επαγγελματικό τρόπο και ότι αυτή η μη επαγγελματική και λανθασμένη στάση του, οδήγησε σε τέτοια αποτελέσματα την υπόθεση, τα οποία θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί εάν είχε δράσει με επαγγελματικά κριτήρια. Αυτές οι προϋποθέσεις, σύμφωνα με την ίδια απόφαση, ουσιαστικά αφορούν τόσο θέματα νομικά όσο και πραγματικών περιστατικών και πρέπει να συντρέχουν, εφόσον πρόκειται να εγερθεί ισχυρισμός περί μη αποτελεσματικής υπεράσπισης.

Στην υπόθεση Lockhart v. Fretwell (1993) ειπώθηκε ότι: «το δικαίωμα σε αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση αναγνωρίζεται όχι από μόνο του αλ-

λά ακριβώς εξαιτίας της επίδρασης που έχει στην δυνατότητα του κατηγορουμένου στη δίκαιη δίκη». Η απόφαση Lockhart αναφέρθηκε στην απόφαση United States v. Cronin (1984) όπου είχε επισημάνει την παραπάνω φράση, αλλά και στις αποφάσεις United States v. Valenzuela-Bernal (1982), United States v. Morrison (1981), Weather Ford v. Bursey (1977) όπου έκριναν με τον ίδιο τρόπο τη σπουδαιότητα του δικαιώματος σε αποτελεσματική η νομική υπεράσπιση.

Παράλληλα η Lockhart επεσήμανε ότι: «επειδή ο δικηγόρος, θεωρείται εν γένει, ότι είναι ικανός να παράσχει την καθοδήγηση που χρειάζεται ο κατηγορούμενος (βλ. Michel v. Louisiana, 350 U.S. 91, 100-101 [1955]), εμπίπτει στον κατηγορούμενο το βάρος απόδειξης της συνταγματικής παραβίασης που υπέστη από την υπεράσπιση που παρείχε ο δικηγόρος του, ώστε λογικώς να πιθανολογηθεί διαφορετική έκβαση στην απόφαση του Δικαστηρίου (Williams v. Taylor, 2000)».

Σύμφωνα με την νομολογία των Ηνωμένων Πολιτειών (Finer, 1972) οι πιο κοινές αξιώσεις για αναποτελεσματική νομική εκπροσώπηση αφορούν: α) Την συμβουλή στον κατηγορούμενο να παραδεχτεί την ενοχή του, β) Άγνοια του νόμου από τον δικηγόρο, γ) Αποτυχία του δικηγόρου να ερευνήσει τα γεγονότα της υπόθεσης, δ) Ανεπαρκής χρόνος προετοιμασίας για την δίκη λόγω καθυστερημένου διορισμού του ή σύντομης διαβούλευσης με τον πελάτη, ε) Ειδικές παραλείψεις του δικηγόρου, όπως (1) να κάνει μια εναρκτήρια δήλωση (2) να αμφισβητήσει το παραδεκτό των αποδείξεων ή μιας ομολογίας (3) να εξετάσει κατ' αντιπαράσταση μάρτυρες (4) να εγείρει ενστάσεις σε ακατάλληλες ή μη νόμιμες αποδείξεις ή σχόλια (5) να εγείρει ειδικές υπερασπίσεις (6) να υποβάλει επαρκή επιχειρήματα στην τελική αγόρευση (7) να ζητήσει οδηγίες ή (8) να είχε ο δικηγόρος σύγκρουση συμφερόντων κατά την υπεράσπιση, ή (9) άλλες αποτυχίες και σφάλματα του συνηγόρου υπεράσπισης.⁸⁰³

803. Αυτές οι αξιώσεις που αφορούν αναποτελεσματική υπεράσπιση από δικηγόρο είναι καταγεγραμμένες και στο εγχειρίδιο των φυλακών που αφορά δικηγόρους (Jailhouse Lawyer's Manual/JLM) το οποίο συντάχθηκε μετά την έκδοση της απόφασης του Ανώτατου Δικαστηρίου στην υπόθεση Bounds v. Smith (1977), προκειμένου να βοηθήσει τους κρατούμενους να ασκήσουν τα νομικά τους δικαιώματα. Ειδικά στο κεφάλαιο για την έφεση εξαιτίας μη αποτελεσματικής νομικής εκπροσώπησης αναφέρεται νομολογία που αφορά το ότι: ο δικηγόρος δεν είναι ικανός να ασκήσει την δικηγορία, είχε σύγκρουση συμφερόντων, δεν συμβούλευσε κατάλληλα τον κατηγορούμενο ως προς την ομολογία ενοχής ή μη, η στάση του στο δικαστήριο ήταν απλά τόσο «κακή» που συνιστούσε εξόφθαλμη ανεπαρκή υπεράσπιση, δεν εξέτασε επαρκώς τα στοιχεία της δικογραφίας της υπόθεσης, δεν επέλεξε κατάλληλα τους ενόρκους, δεν υπέβαλε ισχυρισμούς υπεράσπισης, όπως προβλέπεται εκ του νόμου και ήταν κατάλληλοι για την περίπτωση, δεν χρησιμοποίησε σημαντικά αποδεικτικά στοιχεία ή καταθέσεις στο δικαστήριο, δεν υπέβαλε ενστάσεις σε αποδείξεις που χρησιμοποιήθηκαν από την άλλη πλευρά, δεν αιτήθηκε συγκεκρι-

Στον Καναδά, το τεστ της υπόθεσης Strickland για την αναποτελεσματική νομική εκπροσώπηση, εφαρμόστηκε στην υπόθεση R. v. Garofoli (1988) και κρίθηκε ότι το Δικαστήριο μπορεί να επέμβει, εάν διαπιστωθεί ότι υπάρχει πραγματικό ενδεχόμενο πλημμελούς απονομής δικαιοσύνης εξαιτίας της σοβαρής ανεπάρκειας της νομικής εκπροσώπησης. Επίσης στην υπόθεση Regina v. Widdifield et al (1995) το Δικαστήριο έκρινε ότι: «η ανεπαρκής νομική εκπροσώπηση στην δίκη μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την πλημμελή απονομή της δικαιοσύνης όπου επιβάλλει την απαλλαγή από την κατηγορία». Η νομολογία του Καναδά, παρουσιάζεται να προσδιορίζει την ανεπαρκή νομική υπεράσπιση ως τέτοια νομική παράλειψη, η οποία εκτός του ότι επηρεάζει την απονομή της δικαιοσύνης και την καθιστά πλημμελή, αλλοιώνει την έννοια της Δικαιοσύνης. Ίσως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ότι αυτή η νομολογιακή προσέγγιση αγγίζει στην ουσία την καρδιά του δικαιώματος της δίκαιης δίκης, ενώ δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι σήμερα η Καναδική νομολογία έχει εξελίξει το τεστ της αναποτελεσματικότητας, όπως προκύπτει και από τις αποφάσεις: R v. Meer, 2015 ABCA 340 (CanLII), R. v. Chica, 2016 ON CA 252 (CanLII), R. v. Archer, 2005 CanLII 36444 (ON CA).

5. Το τεστ της αποτελεσματικότητας της νομικής εκπροσώπησης σε Ελλάδα και Κύπρο

Η παραπάνω νομολογική ανάλυση σε υποθέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, μας επιτρέπει να ειπωθεί ότι στην Ευρώπη η νομολογιακή ταξινόμηση των αξιώσεων για μη επαρκή και αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση δεν έχει προσεγγιστεί ακόμη με τον ίδιο τρόπο. Στην Ευρώπη, σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι περιπτώσεις ανεπαρκούς νομικής εκπροσώπησης δεν έχουν κατηγοριοποιηθεί με τόσο συγκεκριμένο και ακριβή τρόπο ούτε στην νομολογία ούτε στους κώδικες δεοντολογίας και ηθικής των δικηγόρων. Το Ινστιτούτο Public Interest Law Institute (PILI) στην έκδοσή του σχετικά με την νομική αρωγή που φέρει τίτλο «Making legal aid a reality» (2009: 220), καταλήγει στην ίδια παρατήρηση και επισημαίνει ότι το ΕΔΑΔ δεν έχει στη νομολογία του επακριβώς καθορίσει την έννοια της ανεπαρκούς νομικής εκπροσώπησης, ενώ παρουσιάζεται να αναφέρεται κυρίως σε υποθέσεις που αφορούν την

μένη καθοδήγηση για τους ενόρκους, δεν υπέβαλε ενστάσεις για ακατάλληλη καθοδήγηση των ενόρκων, δεν υπέβαλε έφεση και δεν στοιχειοθέτησε ή δεν ανέφερε σημαντικό λόγο έφεσης. Σε αυτό το εγχειρίδιο αναφέρονται ουσιαστικές περιλήψεις της νομολογίας και δεν υπάρχει καμία διαφορά μεταξύ της περίπτωσης του δικηγόρου που διορίζεται από τον κατηγορούμενο με δικά του έξοδα ή αυτού που διορίζεται από το Κράτος ως νομική αρωγή.

απουσία του δικηγόρου ή την μη επιθυμία του να δράσει υπέρ του πελάτη του.

Ωστόσο, αυτή η παρατήρηση δεν κρίνεται ότι επηρεάζει την προστασία του δικαιώματος αυτού καθ'αυτού στα κράτη-μέλη της Ευρώπης και στα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Περαιτέρω όμως, θα ήταν δυνατό να υποστηριχθεί η άποψη, ότι η λεπτομερής, νομολογιακά, προσέγγιση της Αμερικής, είναι ικανή να αποτελέσει πρόταση εφαρμοσμένης δικαστικής πρακτικής και συναφούς νομολογίας αλλά και νομικό εργαλείο για τα εθνικά δικαστήρια του ηπειρωτικού συστήματος δικαίου αλλά και του ΕΛΑΔ. Εξάλλου, η αναποτελεσματική νομική εκπροσώπηση είτε από δικηγόρο που έχει προσλάβει ο κατηγορούμενος με εξοδά του είτε έχει διοριστεί από το Κράτος, έχει κοινό πεδίο έκφρασης και συνεπώς δεν δύναται να θεωρηθεί ότι η κατηγοριοποίηση που έχει ήδη λάβει χώρα στα περισσότερα αγγλοσαξονικά συστήματα είναι ανώφελη για το ηπειρωτικό σύστημα δικαίου. Ενδεχομένως, οι δικονομικές συνέπειες να μην είναι ίδιες αλλά αυτό δεν αλλοιώνει το χαρακτήρα της αναποτελεσματικότητας της υπεράσπισης και την προσβολή του δικαιώματος της δίκαιης δίκης. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων που συνιστούν το πυρήνα της απονομής της δικαιοσύνης όπως αυτό της Δίκαιης Δίκης είναι το συμφέρον της δικαιοσύνης.

6. Η ομολογία ενοχής στην επ' ακροατηρίω διαδικασία στις ΗΠΑ, την Ελλάδα και την Κύπρο. Τα πρακτικά της επ' ακροατηρίω διαδικασίας

Η μελέτη αποφάσεων από το δικαιικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών, κάνει εμφανές ότι όταν το δικαστήριο κρίνει μια υπόθεση σχετικά με την αναποτελεσματική υπεράσπιση από δικηγόρο, ελέγχεται κατά πρώτον το πρακτικό της διαδικασίας της δίκης (Finer 1972, Klein 1986). Έτσι στις περιπτώσεις που ο κατηγορούμενος έχει ομολογήσει την ενοχή για τις αποδιδόμενες κατηγορίες, ερωτάται από το δικαστήριο σχετικά, προκειμένου να διαπιστωθεί η θεληματικότητα και η εγκυρότητα της ομολογίας του. Από αυτό το ερωτηματολόγιο, διαπιστώνεται αφενός εάν ο κατηγορούμενος αντελήφθη και κατανόησε την κατηγορία, τις συνέπειες σύμφωνα με το νόμο, και εάν επιθυμεί οικειοθελώς να ομολογήσει την ενοχή του και αφετέρου εάν το δικαστήριο έχει ελέγξει και κατά συνέπεια έχει βεβαιωθεί για την εγκυρότητα της ομολογίας. Εξάλλου σύμφωνα με την νομολογία, ένα «σιωπηρό» (silent), πρακτικό δίκης ως προς τα ανωτέρω ουσιώδη κριτήρια για την αποδοχή μιας ομολογίας ενοχής δεν παρέχει εχέγγυα για νομικώς έγκυρη ομολογία ενοχής (Boykin v. Alabama

[1969]), ενώ οι απειλές, ο φόβος η άγνοια και η μη πλήρης αντίληψη των κατηγοριών και των συνεπειών καθιστούν την διαδικασία αντισυνταγματική. Παράλληλα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά τόσο ο εκούσιος χαρακτήρας της ομολογίας όσο και η πλήρης αντίληψη περί αυτής (*Commonwealth v. Hunt*, 2009, *Tollett v. Henderson*, 1972, *Bousley v. United States*, 1998).

Ειδικά στην υπόθεση *Commonwealth v. Russin* (1995), ειπώθηκε με αναφορά στην *Dusky v. United States* (1960) ότι ο δικαστής οφείλει να εξακριβώσει αν [ο κατηγορούμενος] έχει πραγματική δυνατότητα να διαβουλευέται με τον δικηγόρο του σε έναν βαθμό λογικής κατανόησης και αν κατά συνέπεια έχει αντίληψη τόσο ορθολογική, όσο και πραγματική σε σχέση με τις ποινικές διαδικασίες εις βάρος του.

Στις υποθέσεις *United States v. Davis* (1954) και *McCarthy v. United States* (1969), κρίθηκε ότι ήταν καθήκον του δικαστή να εξακριβώσει τα στοιχεία της εγκυρότητας της ομολογίας ενοχής μέσω ενός διαλόγου με τον κατηγορούμενο. Κατ' αυτόν δε τον τρόπο, το δικαστήριο φροντίζει παράλληλα να εξασφαλίσει ένα πλήρες πρακτικό της δικαστικής ακρόασης το οποίο αποδυναμώνει την πιθανότητα έφεσης εξ αυτού του λόγου.

Ειδικά στην υπόθεση *Johnson v. Zerbst* (1938), επισημάνθηκε ότι ένα «σιωπηλό» πρακτικό δίκης είναι συνταγματικώς ανεπίτρεπτο, καθώς η ομολογία ενοχής εξυπακούει παραίτηση από συναφή συνταγματικά δικαιώματα. Έτσι, στην υπόθεση *United States v. Davis* (1954), διευκρινίστηκε η σημασία των πρακτικών και της έγγραφης τήρησης της διαδικασίας προκειμένου να προκύπτει αβίαστα, ότι το κατηγορητήριο αναγνώστηκε δυνατά στον κατηγορούμενο και ότι αυτός σύμφωνα με τις σχετικές απαντήσεις που έδωσε στο δικαστήριο αντελήφθη την κατηγορία και τις συνέπειες σύμφωνα με τον νόμο. Είναι από αυτές τις ερωτήσεις, που μπορεί να αποδειχθεί ότι ο δικηγόρος του δεν τον ενημέρωσε επαρκώς ή τον καθοδήγησε εσφαλμένως σε ομολογία ενοχής και δεν του εξήγησε ότι η ομολογία ενοχής συνιστά απώλεια του συνταγματικού του δικαιώματος, της μη αυτοενοχοποίησης (*Malloy v. Hogan*, 1964), του δικαιώματος της δίκης με ενόρκους (*Duncan v. Louisiana*, 1968) και του δικαιώματος της δίκης κατ' αντιδικία και της αντεξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας (*Pointer v. Texas*, 1965).

Έτσι λοιπόν, είναι εμφανές ότι το λεπτομερές πρακτικό της επ' ακροατηρίω διαδικασίας μπορεί να βοηθήσει το δικαστήριο κατ' έφεση αφενός να εντοπίσει πιθανά σφάλματα στην επ' ακροατηρίω διαδικασία της πρωτοβάθμιας δίκης αφετέρου να επιβεβαιώσει το καθήκον του δικαστή της υπόθεσης να εξασφαλίσει το έγκυρο της ομολογίας ενοχής και, να αποκαλύψει την σύγκρουση συμφερόντων του δικηγόρου υπεράσπισης στην υπόθεση.

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το άρθρο 141 του ΚΠΔ τα πρακτικά της δίκης

τηρούνται κατά κανόνα εν συντομία, ενώ ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου φροντίζει να καταχωρίζονται στα πρακτικά κατά λέξη εκείνα τα μέρη των μαρτυριών ή των δηλώσεων που κρίνει ουσιώδη για τους σκοπούς της απόδειξης. Παράλληλα δύναται να τα υπαγορεύσει ή και να επιτρέψει την υπαγόρευση από εκείνον που εξετάζεται. Όταν συμβεί αυτό το γεγονός, τότε αναφέρεται στα πρακτικά.

Στην παράγραφο 2 του ιδίου άρθρου, προβλέπεται ότι οι διάδικοι αν έχουν συμφέρον και δεν είναι αντίθετο στο νόμο, έχουν το δικαίωμα να ζητούν την καταχώρηση κάθε δήλωσης όσων εξετάζονται ή εκείνων που μετέχουν στη δίκη, και να παραδίδουν γραπτώς σ' αυτόν που διευθύνει τη συζήτηση τις δηλώσεις τους, που αναπτύχθηκαν προφορικά. Τα πρακτικά τηρούνται χειρόγραφα και υπογράφονται από τον διευθύνοντα την συζήτηση σύμφωνα με το άρθ. 142 ΚΠΔ. Στο άρθρο 142Α ΚΠΔ, προβλέπεται η δυνατότητα φωνοληπτικής λήψης των πρακτικών και στη διάταξη 143 ΚΠΔ προβλέπεται ότι όπου «υπάρχει ειδικός στενογράφος γραμματέας τηρούνται στενογραφημένα πρακτικά ύστερα από αίτηση του εισαγγελέα ή ενός από τους διαδίκους ή και αυτεπαγγέλτως». Η συνήθης όμως δικαστική πρακτική στην Ελλάδα μέχρι και σήμερα είναι η τήρηση των πρακτικών χειρόγραφα, στις ποινικές δίκες.

Στην Κύπρο σύμφωνα με τον Περί Δικαστηρίων Νόμο (1960) στο άρθρο 65, προβλέπεται ότι στις αστικές υποθέσεις τηρείται πρακτικό της διαδικασίας στη δίκη. Σύμφωνα με το άρθρο 9των Δικαστικών Κανονισμών (1981 Νο. 3) προβλέπεται ότι το Δικαστήριο μπορεί να ορίζει την λήψη στενογραφημένων πρακτικών είτε σε πολιτική είτε σε ποινική υπόθεση και στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου, ορίζεται η διαδικασία για την μεταγραφή και δακτυλογράφηση των στενογραφημένων πρακτικών. Η δικαστική πρακτική στην Κύπρο, παρουσιάζει την τήρηση λεπτομερών στενογραφημένων πρακτικών. Επιπλέον, όπως σημειώνουν με έμφαση οι δικαστές Λοΐζος και Πικής (1975), «οι δικαστές θα πρέπει να κρατούν μια σχολαστική καταγραφή της διαδικασίας» προς το συμφέρον της δικαιοσύνης. Ενώ στην υπόθεση *Shakolas v. Universal Life* (1984) αναφέρθηκε χαρακτηριστικά, ότι η πλήρης καταγραφή της διαδικασίας της δίκης στο πρακτικό αυτής, αποτελεί αναντικατάστατο οδηγό για τις διαδικασίες όπως τηρήθηκαν στην δίκη.

Η δυσκολία να ερευνηθεί σε λεπτομέρεια το πρακτικό της δίκης στην ελληνική διαδικασία έγκειται στο γεγονός ότι πέρα της συνοπτικής αποτύπωσης των λεχθέντων, ακόμη και της απολογίας του κατηγορουμένου, οποιαδήποτε ερώτηση από το δικαστήριο, τον εισαγγελέα ή τους δικηγόρους προς τους μάρτυρες ή και τον κατηγορούμενο δεν καταγράφεται στα πρακτικά ως προς το σκέλος της ερώτησης. Η δε απάντηση είναι συνήθως τόσο περιληπτική που με δυσκολία μπορεί κάποιος να φανταστεί την πλήρη ερώτηση ή και

τις συναφείς που ακολούθησαν. Είναι, συνεπώς, αναπόφευκτη η πλήρης αδυναμία ελέγχου περιπτώσεων ανεπαρκούς νομικής εκπροσώπησης του κατηγορουμένου, ενώ παράλληλα η αγόρευση του συνηγόρου υπεράσπισης εφόσον είναι προφορική δεν τηρείται σε λεπτομέρεια στα πρακτικά. Το πρακτικό της δίκης αναφέρει συνήθως, τις γενικές θέσεις της υπεράσπισης (όπως, ότι η υπεράσπιση υπέβαλε ισχυρισμό περί άμυνας ή βρασμού ψυχικής ορμής ή προτέρου εντίμου βίου ή γενικά περί επιείκειας), εκτός εάν ο δικηγόρος υπεράσπισης αιτηθεί να υποβάλει έγγραφους ισχυρισμούς, τους οποίους θα αναπτύξει προφορικά.

Καθώς δε, δεν προβλέπεται ξεχωριστή δίκη για την ποινή στο ελληνικό σύστημα δικαίου, ο συνηγόρος υπεράσπισης αγορεύει παράλληλα για την ενοχή και την ποινή. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 371 παρ. 3 ΚΠΔ «Αφού κηρυχθεί ένοχος ο κατηγορούμενος, γίνεται αμέσως κατόπιν συζήτηση για την ποινή που θα πρέπει να επιβληθεί και ενδεχομένως για τα μέτρα ασφάλειας και για τις απαιτήσεις του πολιτικώς ενάγοντος». Το δικαστήριο δηλαδή εκδίδει μια απόφαση που αφορά και την ενοχή και την ποινή. Στις περιπτώσεις δε των φτωχών κατηγορουμένων στους οποίους διορίζονται δικηγόροι υπεράσπισης μέσω του συστήματος νομικής αρωγής το πρακτικό της δίκης τόσο στο στάδιο της αγόρευσης που αφορά την ενοχή όσο και σε αυτό που αφορά την ποινή, συνήθως αναγράφει μόνο ότι: «ο δικηγόρος υπεράσπισης ζήτησε την επιείκεια του δικαστηρίου» (Σορβατζιώτη 2011).

Στην Κύπρο, το πρακτικό της δίκης αντικατοπτρίζει με λεπτομέρεια την επ' ακροατηρίω διαδικασία, αλλά στις περιπτώσεις που ο δικηγόρος υπεράσπισης έχει διοριστεί με το σύστημα της νομικής αρωγής, ενδέχεται να μην καταχωρήσει εγγράφως την αγόρευση αλλά να αρκестεί σε προφορική υποβολή επιχειρημάτων. Το πρακτικό της δίκης όμως αναγράφει με λεπτομέρεια την προφορική αγόρευση του συνηγόρου.⁸⁰⁴

804. Στο Κυπριακό σύστημα, σύμφωνα με το άρθρο 80 της Ποινικής Δικονομίας Κεφ. 155, το δικαστήριο αποφασίζει περί της ενοχής με αιτιολογημένη απόφαση την οποία αναγιγνώσκει στο ακροατήριο και κατόπιν σε άλλη δικάσιμο αποφαίνεται περί της ποινής, αφού ακούσει τις πλευρές της Εισαγγελίας και της Υπεράσπισης. Και η απόφαση της ποινής είναι πλήρως αιτιολογημένη ως προς το ύψος της επιβαλλόμενης ποινής και τα κριτήρια της επιμέτρησής της. Παράλληλα στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος ομολογήσει την ενοχή του στο δικαστήριο, σύμφωνα με το σύστημα του κοινοδικαίου, το Δικαστήριο, εφόσον η υπεράσπιση αποδεχτεί τα γεγονότα της υπόθεσης όπως εκτίθενται από την Εισαγγελία, προχωρά στην ακρόαση περί της ποινής. Έτσι σύμφωνα με το άρθρο 68 (1) της Κυπριακής Ποινικής Δικονομίας μετά την ομολογία ενοχής εκ μέρους του κατηγορουμένου, το δικαστήριο εκδίδει μόνο απόφαση περί της ποινής, σε αντίθεση με την ελληνική ποινική δικονομία όπου το δικαστήριο εξετάζει την υπόθεση στην ουσία της ακόμη και σε περίπτωση ομολογίας ενοχής του κατηγορουμένου, καθώς η ομολογία δεν αποτελεί λόγο μη εκδίκασης της υπόθεσης ως προς την απόδειξη της ενοχής.

Είναι εμφανές, ότι μόνο μέσω ενός λεπτομερούς πρακτικού της επ' ακροατηρίω διαδικασίας δύναται το δευτεροβάθμιο δικαστήριο να έχει τον έλεγχο της πρωτοβάθμιας διαδικασίας. Μέσω ενός τέτοιου πρακτικού, μπορούν να διαπιστωθούν τόσο οι ισχυρισμοί του κατηγορούμενου για την αποτελεσματική ή μη, υπεράσπιση του από τον δικηγόρο όσο και ο πρωτοβάθμιος δικαστικός έλεγχος επ' αυτού. Δεν είναι αντιληπτό επιστημονικά, για ποιους λόγους το ηπειρωτικό δικονομικό σύστημα της Ελλάδος, σήμερα, διατηρεί χειρόγραφα πρακτικά, όμως είναι βέβαιο ότι έλεγχος της διαδικασίας δεν δύναται να λάβει χώρα κατ' αυτόν τον τρόπο ούτε στο στάδιο της έφεσης ούτε της αναίρεσης (Σορβατζιώτη 2014: 1109).

7. Το καθήκον του δικηγόρου νομικής αρωγής

Τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο, σε περίπτωση κακουργήματος όπου ο δικηγόρος υπεράσπισης έχει διοριστεί δια του συστήματος νομικής αρωγής, ακόμη και σε περίπτωση ομολογίας ενοχής του κατηγορούμενου, προκειμένου να διασφαλίσει το συνταγματικό δικαίωμα της δίκαιης δίκης, οφείλει: να λάβει αντίγραφα από τον φάκελο της δικογραφίας, να μελετήσει την υπόθεση όπως προκύπτει από τα έγγραφα και να εκτιμήσει τις αποδείξεις υπέρ και κατά του κατηγορουμένου, να επικοινωνήσει με τον πελάτη του, να του εξηγήσει τις κατηγορίες εις βάρος του και τις υπάρχουσες αποδείξεις, να ακούσει την εκδοχή του πελάτη του σχετικά με τις αποδιδόμενες κατηγορίες, να τον ενημερώσει σχετικά με τις προβλεπόμενες εκ του νόμου ποινές, να τον συμβουλευσει ειδικά για την περίπτωση ομολογίας ενοχής και τις συνέπειές της και, σε περίπτωση που ο πελάτης του συμφωνήσει να ομολογήσει, να βεβαιωθεί ότι αυτή η επιθυμία του είναι νομικώς έγκυρη και κατηγορηματική.

Σε περίπτωση δε, επιλογής ομολογίας ενοχής, ο δικηγόρος οφείλει να ελέγξει την περίπτωση εξέτασης μαρτύρων σχετικά με τον καταλογισμό στο στάδιο της επιμέτρησης ποινής, να ενημερώσει και να συμβουλευσει τον πελάτη του σχετικά με την «γραμμή» υπεράσπισης στα ζητήματα καταλογισμού και να συζητήσει ή και να δεχτεί την σύμφωνη ή μη γνώμη του. Σε περιπτώσεις δε, που απαιτείται απόδειξη νομικών ζητημάτων μέσω ειδικών μαρτύρων και πραγματογνωμόνων, ο συνήγορος υπεράσπισης οφείλει να επικοινωνήσει με τους μάρτυρες, να ενημερώσει τον πελάτη του και να αιτηθεί στο δικαστήριο την σχετική εξέταση και μαρτυρία με την σύμφωνη γνώμη του κατηγορούμενου. Κυρίως όμως οφείλει να γνωρίζει τη νομοθεσία και την σχετική νομολογία τόσο επί της κύριας κατηγορίας όσο και στα τυχόν

επιμέρους νομικά ζητήματα ώστε να προετοιμάσει την κατάλληλη για την περίπτωση, νομικώς εμπεριστατωμένη, υπεράσπιση.

Ειδικά στην περίπτωση, που ο φτωχός κατηγορούμενος είναι αλλοδαπός, μπορεί να επικοινωνήσει με τον δικηγόρο του μέσω μεταφραστή, τον οποίο θα διορίσει το δικαστήριο. Είναι δε επιβεβλημένο, ο μεταφραστής να δύναται να επικοινωνήσει αποτελεσματικά τόσο στο διάλογο μεταξύ του δικηγόρου και του δικαστηρίου όσο και στη διαδικασία της δίκης. Κατά συνέπεια, ο μεταφραστής οφείλει και είναι ουσιώδους σημασίας να εκτελεί αποτελεσματικά την υπηρεσία της μετάφρασης στο στάδιο της εξέτασης των μαρτύρων και των αποδείξεων, στο στάδιο της υπεράσπισης και εν γένει σε κάθε επιμέρους, δικονομικό στάδιο της κυρίας δίκης. (Chang & Araujo, 1975: 802). Σύμφωνα με τις διατάξεις 233-237 του ΕλλΚΠΔ, δεν απαιτείται καμία απόδειξη μεταφραστικής ικανότητας για όποιον δηλώνει τον εαυτό του στον κατάλογο των μεταφραστών που τηρείται και είναι διαθέσιμος στο δικαστήριο ή που ορκίζεται ενώπιον του δικαστηρίου ότι θα εκτελέσει καθήκοντα μεταφραστή της διαδικασίας.

Στην Κύπρο ο μεταφραστής ερωτάται από το δικαστήριο πώς γνωρίζει την ελληνική γλώσσα και την γλώσσα του κατηγορούμενου ή του μάρτυρα και αυτό καταγράφεται στο πρακτικό της δίκης, όμως και σε αυτή την περίπτωση ο νόμος δεν απαιτεί καμία ειδική απόδειξη γνώσης των γλωσσών μετάφρασης και της ικανότητας προς αυτό.⁸⁰⁵

Κατά συνέπεια, δύο σημαντικά ζητήματα προκύπτουν στην περίπτωση της υπεράσπισης με νομική αρωγή του φτωχού αλλοδαπού: το ένα αφορά τον χρόνο που διατίθεται στο δικηγόρο, κυρίως του ηπειρωτικού συστήματος της Ελλάδος, για την προετοιμασία της υπεράσπισης, και το δεύτερο αφορά την πραγματική δυνατότητα επικοινωνίας μέσω μεταφραστή αφενός με τον δικηγόρο του και κατόπιν με το δικαστήριο προκειμένου ο κατηγορούμενος να αντιληφθεί στη γλώσσα του, την κατηγορία, τις νομικές προβλεπόμενες συνέπειες, τις αποδείξεις υπέρ και κατά του, την γραμμή υπεράσπισης και την εν γένει ποινική διαδικασία ακόμη και σε περίπτωση ομολογίας ενοχής.

Στην Ελλάδα σύμφωνα με το άρθρο 349 παρ. 1 ΚΠΔ «το δικαστήριο, μετά από πρόταση του εισαγγελέα ή και αυτεπαγγέλτως, μπορεί να διατάξει μόνο μία φορά την αναβολή της δίκης για λόγους ανώτερης βίας, με αίτημα δε κάποιου από τους διαδίκους, μία μόνο φορά, για σοβαρούς λόγους υγείας ή λόγους ανώτερης βίας». Στην παρ. 4 ορίζεται ότι: «δεύτερη αναβολή μπορεί να δοθεί για τους ίδιους πιο πάνω λόγους και σύμφωνα με τους ως άνω όρους.

805. Αυτό έχει επισημανθεί και στην έκθεση της Επιτροπής Διοίκησης της Κύπρου με αρ. 1730/2014, σχετικά με την διαδικασία επιλογής μεταφραστών στο δικαστήριο.

Κάθε άλλη αναβολή απαγορεύεται και το δικαστήριο μπορεί μόνο να διατάξει τη διακοπή της δίκης ή της συνεδρίασης για δεκαπέντε το πολύ ημέρες και μέχρι τρεις φορές. Κατά τη διακοπή της συνεδρίασης ο πρόεδρος κατανέμει τις μη εκδικασθείσες υποθέσεις του πινακίου στις επόμενες μετά διακοπή συνεδριάσεις». Στον σχολιασμένο δε, Κώδικα Ποινικής Δικονομίας του Μαργαρίτη (2012) με σχόλια επί του συγκεκριμένου άρθρου από τον Κάβουρα, δεν αναφέρεται νομολογία με νομική βάση αιτήματος αναβολής, τον μη επαρκή χρόνο προετοιμασίας υπεράσπισης από τον δικηγόρο της νομικής αρωγής. Επιπρόσθετη νομολογιακή έρευνα στα δεδομένα της ηλεκτρονικής βάσης ΝΟΜΟΣ⁸⁰⁶ σε σύνολο 702 υποθέσεων με θέματα αναβολής, 640 αναφέρονταν στο άρθρο 349 ΚΠΔ και σε καμία δεν είχε υποβληθεί ως λόγος αναβολής ο ανεπαρκής χρόνος προετοιμασίας της υπεράσπισης από τον δικηγόρο νομικής αρωγής που διορίστηκε από το δικαστήριο. Τον Δεκέμβριο 2015, δημοσιεύτηκε τροποποίηση του άρθρου 340 ΚΠΔ, η οποία μεταξύ άλλων προβλέπει ότι: «Οι υποθέσεις στις οποίες διορίζεται συνήγορος κατά τα παραπάνω, εκδικάζονται υποχρεωτικά σε συνεδρίαση μετά από διακοπή, προκειμένου να προετοιμαστεί κατάλληλα ο διορισθείς συνήγορος. Η δικάσιμος μετά από τη διακοπή αυτή δεν μπορεί να απέχει περισσότερο από τριάντα (30) ημέρες» (Ν. 4356/2015, ΦΕΚ Α 181/24.12.2015, άρ. 33). Φαίνεται ότι η τροποποίηση αυτή, προσπαθεί να αντιμετωπίσει το μέχρι τούδε «αδύνατον» της επαρκούς προετοιμασίας της υπεράσπισης την αυτή ημέρα με τον διορισμό του δικηγόρου, ενώ παραλείπει να ορίσει ένα ελάχιστο χρόνο απαραίτητο για μια επαρκή προετοιμασία.

Στην Κύπρο, ο δικηγόρος υπεράσπισης είτε διοριστεί από το δικαστήριο μέσω νομικής αρωγής είτε όχι, μπορεί να υποβάλει αίτημα αναβολής της εκδίκασης της υπόθεσης, προκειμένου να προετοιμάσει την υπεράσπιση, όπου συνήθως η αναβολή χορηγείται από το Δικαστήριο, χωρίς χρονικό περιορισμό εκ του νόμου. Ενώ δύναται στο αίτημα αναβολής της εκδίκασης της υπόθεσης να επικαλεστεί το άρθρο 30(2) του Συντάγματος περί δίκαιης δίκης (Loizou & Pikiis, 1975). Επιπλέον, δεν υπάρχει αριθμητικός περιορισμός στην δυνατότητα υποβολής του αιτήματος της αναβολής και του λόγου αυτής.

Στην έρευνα για τη «Φτώχεια και τη Δικαιοσύνη» (Σορβατζιώτη 2011: 159-195), συνέντευξη από δικαστικό λειτουργό με τριάντα χρόνια υπηρεσίας, παρουσίασε τα εξής στοιχεία για τη νομική αρωγή: «Διορίζονται νεαροί δικηγόροι οι οποίοι τις περισσότερες φορές έχουν πλήρη άγνοια της βαρύτητας του αδικήματος για το οποίο κατηγορείται κάποιος αλλά επιπλέον έχουν πλήρη άγνοια του νόμου. Δυστυχώς δεν ελέγχεται η νομική κατάρτισή τους ούτε και

806. Τελευταία ημερομηνία ανάκτησης δεδομένων 10.7.2015.

υπάρχει κάποιος τρόπος για να ελεγχθεί. Επιπλέον, επειδή είναι πολύ νέοι δεν έχουν τη σημαντική εμπειρία του ακροατηρίου. Η ενημέρωση για τη σχετική υπόθεση των εξ επαγγέλματος διορισθέντων δικηγόρων γίνεται σε τόσο σύντομο διάστημα που δεν αντιλαμβάνονται ούτε τι έχει γίνει ούτε μπορούν να μελετήσουν την υπόθεση. Ιδίως σε ποινικά αδικήματα που επιπίπτουν στη δικαιοδοσία του Μικτού Ορκωτού Εφετείου, τα πράγματα είναι πολύ δύσκολα. Φανταστείτε ότι διορίζονται την ώρα έναρξης της δίκης 9:00 π.μ. και έχουν χρόνο μέχρι τις 10:00 δηλαδή μόνο μια ώρα».

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η προετοιμασία της υπεράσπισης της υπόθεσης είναι από τα κύρια καθήκοντα του δικηγόρου και από τα κύρια δικαιώματα του κατηγορουμένου. Η μέχρι πρόσφατα μη δυνατότητα αναβολής στην Ελλάδα, συνιστούσε καταφανή άρνηση εκπλήρωσης του δικαιώματος της δίκαιης δίκης του φτωχού κατηγορούμενου. Η πρόσφατη τροποποίηση του άρθρου που αφορά στη διακοπή της δίκης για περιορισμένο χρόνο δεν χορηγεί δυνατότητα για άλλη αναβολή για το λόγο της επαρκούς υπεράσπισης. Εάν δε, αυτή η αναβολή επιβάλλεται για την προετοιμασία αποτελεσματικής υπεράσπισης σε υποθέσεις με πολύπλοκα νομικά ζητήματα και πολυάριθμους μάρτυρες, η νέα διάταξη περί της διακοπής δεν εγγυάται το θεμελιώδες δικαίωμα της δίκαιης δίκης. Σε κάθε περίπτωση, η προετοιμασία της υπεράσπισης οφείλει να είναι ουσιαστική και αποτελεσματική και όχι να συνιστά τυπικό λόγο διακοπής ή αναβολής για απλή ανάγνωση της υπόθεσης. Περαιτέρω το δικαστήριο οφείλει να χορηγεί τον μέγιστο προβλεπόμενο χρόνο προετοιμασίας, ιδίως σε σοβαρές υποθέσεις με σοβαρές ποινές επαπειλούμενες.

Ίσως, σε περιπτώσεις που ο χρόνος δεν είναι επαρκής, κυρίως σε ογκώδεις υποθέσεις, όπως υποθέσεις ηλεκτρονικού εγκλήματος που απαιτούνται ειδικές γνώσεις ή του οργανωμένου εγκλήματος ή σε υποθέσεις με πολλούς συμμετόχους και πολλές κατηγορίες, η σαφής έγγραφη υποβολή του αιτήματος στο δικαστήριο και ο συνταγματικός λόγος που επιβάλει την περαιτέρω αναβολή, με συνοπτική αναφορά των υποθέσεων του ΕΔΑΔ, να μπορούσε να βοηθήσει τους δικαστικούς λειτουργούς, να χορηγήσουν την απαιτούμενη αναβολή. Η διάταξη 340 ΚΠΔ σε συνδυασμό με την 349 παρ. 1 καθίσταται απολύτως περιοριστική, όμως ουδεμία δικονομική διάταξη δύναται να καθίσταται εμπόδιο στη αποτελεσματική διασφάλιση θεμελιωδών δικαιωμάτων. Είναι λοιπόν στην κρίση του δικαστηρίου να χορηγήσει την αναβολή μετά από υποβολή εγγράφου και αιτιολογημένου αιτήματος που την επιβάλλει για λόγους προετοιμασίας της υπεράσπισης και διασφάλισης της δίκαιης δίκης.

8. Η δίκαιη δίκη, η νομική αρωγή και ο αλλοδαπός κατηγορούμενος

Στην νομολογία του ΕΔΑΔ αλλά και των Ηνωμένων Πολιτειών, ο ανεπαρκής χρόνος του δικηγόρου να προετοιμάσει την υπεράσπιση για την εκδίκαση της υπόθεσης εξαιτίας πρόσφατου διορισμού του και η μικρής διάρκειας διαβούλευση με τον κατηγορούμενο είναι κοινοί λόγοι που υποδεικνύουν το μη δίκαιο των διαδικασιών υπό το πρίσμα της διασφάλισης του δικαιώματος της δίκαιης δίκης.

Σύμφωνα με την προαναφερθείσα ανάλυση, στην περίπτωση του φτωχού αλλοδαπού κατηγορούμενου με διορισμένο συνήγορο μέσω νομικής αρωγής, ο οποίος κατηγορείται για κακούργημα κατά το Ελληνικό ποινικό δικονομικό σύστημα, προκειμένου να διαπιστώσουμε την επαρκή νομική εκπροσώπηση, θα μπορούσαμε να θέσουμε τα ακόλουθα ερωτήματα: γνώριζε (ο κατηγορούμενος) τον νόμο, τις πράξεις για τις οποίες κατηγορείται και τις ποινές επ' αυτών, επικοινωνήσε επαρκώς με τον δικηγόρο του, ο δικηγόρος του εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του όπως αναφέρονται στην προαναφερθείσα ανάλυση. Εάν όχι, αιτήθηκε αναβολή της εκδίκασης της υπόθεσης προκειμένου να προετοιμάσει την υπεράσπιση του κατηγορούμενου όπως επιβάλλει το συνταγματικό δικαίωμα του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη; Στα ερωτήματα αυτά, η απάντηση θα είναι μάλλον αρνητική, εξαιτίας και των συναφών προβλέψεων του Κώδικα Ποινική Δικονομίας. Θα είναι όμως ποτέ σε θέση ένας φτωχός αλλοδαπός κατηγορούμενος να προσφύγει ενώπιον του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εάν αγνοεί το νόμο, τα δικαιώματά του, και τις ποινικές διαδικασίες; Θα είναι ποτέ σε θέση να αμφισβητήσει την αποτελεσματικότητα της υπεράσπισής του και την νομική επάρκεια του δικηγόρου της νομικής αρωγής, ειδικά όταν αγνοεί το νομικό σύστημα και την γλώσσα της διαδικασίας; Και πόσο βέβαιοι είμαστε ότι ο ίδιος ο δικηγόρος νομικής αρωγής, που τον υπεράσπισε γνωρίζει ότι η υπεράσπισή του οφείλει να είναι αποτελεσματική και επαρκής σύμφωνα με το νόμο και τη δίκαιη δίκη, όταν με μια απλή αίτηση του απέκτησε το δικαίωμα, χωρίς καμία ενδεχομένως ειδίκευση να υπερασπίζεται υποθέσεις κακούργημάτων με σοβαρές επαπειλούμενες ποινές;

Ας φανταστούμε όμως έναν κατηγορούμενο αλλοδαπό από την Μέση Ανατολή, του οποίου ο μεταφραστής κατάγεται από γειτονική χώρα, οι οποίοι προσπαθούν να καταλάβουν και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να αντιληφθούν τον δικηγόρο, να κατανοήσουν τον νόμο και την κατηγορία, να ενημερωθούν για την υπόθεση, να επιλέξουν και να συμφωνήσουν στη γραμμή υπεράσπισης και να ενημερωθούν κατανοώντας την αμέσως επερχόμενη διαδικασία στο δικαστήριο σε μικρό χρονικό διάστημα. Η μόνη λέξη που δύναται

να περιγράψει την πιθανότητα εφαρμογής της δίκαιης δίκης είναι η λέξη «αδύνατον». Ενώ η άνω περιγραφή αφορά τρία άτομα, στην πραγματικότητα πρέπει ο καθένας ξεχωριστά να καταλάβει στη γλώσσα του το ακριβές περιεχόμενο της μεταξύ τους επικοινωνίας, ώστε να είναι κατανοητά τα μεταφερόμενα λόγια και οι έννοιες που αφορούν την διαδικασία, την ποινική απόδειξη της, την ενοχή, την καταδίκη, την ποινή, και φυσικά να υπάρχει συμφωνία απόψεων μεταξύ δικηγόρου και κατηγορούμενου για την υπεράσπισή του. Εάν θεωρήσουμε ότι η νέα τροποποίηση περί της διακοπής της δίκης όχι πέρα των τριάντα ημερών είναι υποχρεωτική για την προετοιμασία της υπόθεσης, και αυτό πράγματι εφαρμοστεί στη πράξη και δεν θα οριζείται, για τυπικούς λόγους, η δικάσιμος στις αμέσως επόμενες μέρες, τότε οι, στο παράδειγμά μας, μεταφραστές και δικηγόρος οφείλουν να επικοινωνήσουν επανειλημμένως για την προετοιμασία της υπεράσπισής μαζί με τον κατηγορούμενο. Σε αυτή την περίπτωση απαιτείται ο δικηγόρος να αντιληφθεί τον ρόλο του και ο μεταφραστής να υπακούσει στην αναγκαιότητα της επικοινωνίας.

Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, παρουσιάζεται ότι στο δικονομικό σύστημα της Κύπρου, όπου έχει στο ποινικό δίκαιο και στη δικονομία κοινοδικαιική καταγωγή, ένας αλλοδαπός φτωχός κατηγορούμενος έχει περισσότερες δυνατότητες σε μια δίκαιη δίκη απ' ό,τι στην Ελλάδα. Μπορεί να αιτηθεί πέραν της μιας φοράς, αναβολή της εκδίκασης της υπόθεσής του για λόγους που εμπίπτουν στη διασφάλιση του δικαιώματος του σε δίκαιη δίκη, όπως η προετοιμασία της υπεράσπισης του, μπορεί να επιλέξει δικηγόρο νομικής αρωγής εάν το επιθυμεί, μπορεί να τον αντικαταστήσει με άλλον χωρίς δικονομικό εμπόδιο και μπορεί να προετοιμαστεί πλήρως για την υπεράσπισή του. Άρα, σε αυτή την περίπτωση εναπόκειται κυρίως στο δικηγόρο του η αποτελεσματική διασφάλιση του δικαιώματος του στη δίκαιη δίκη.

9. Προβληματισμοί και σκέψεις

Στη συνέντευξη με έναν δικηγόρο με 35 έτη δικηγορικής πείρας σε ποινικά ακροατήρια, το 2009 (Σορβατζιώτη 2011: 230), μας είπε για τη νομική αρωγή: «Ο αυτεπάγγελτος διορισμός έτσι όπως έχει γίνει και με τα δεδομένα που υπάρχουν στην Ελλάδα, είναι ότι κάποιοι μαθαίνουν στου «κασιδιάρη το κεφάλι», όποιοι ελάχιστοι εξ αυτών επιθυμούν. Ο κανόνας είναι όμως ακόμα τραγικότερος, ότι τελικά πάνε μόνο για να πάρουν κάποια χρήματα, αυτά που είναι η αποζημίωση και δεν ενδιαφέρονται ούτε να μάθουν και να συμπληρώσουν τις ελλείψεις τους. Ο θεσμός είναι αποτυχημένος. [...] Αυτή τη στιγμή ο φτωχός που δεν έχει να βάλει δικηγόρο μπαίνει με ένα δικηγό-

ρο δεύτερης ταχύτητας ή και μηδενικής, άρα τελικά προστίθεται άλλο ένα μειονέκτημα στην όλη του εκπροσώπηση, είναι ατελής η εκπροσώπηση του. Είναι τυπική. Παραπέμπει στα πρώην ανατολικά καθεστώτα, παραπέμπει πρακτικά στα στρατοδικεία, 'αν δεν έχετε δικηγόρο σας διορίζει το δικαστήριο δικηγόρο τον κ. ανθυπολοχαγό υπηρεσίας κ.λπ.', και ίσως και χειρότερα απ' ό,τι ήταν παλιότερα γιατί ήταν κάποιοι που ήξεραν πέντε πράγματα. Καθ' ό,τι με αφορά, πιστεύω ότι εκεί που πηγαίνει κανείς απλήρωτος, πρέπει να δείξει περισσότερο ενδιαφέρον από εκεί που πηγαίνει πληρωμένος, διότι καλώς ή κακώς σου εμπιστεύονται έναν άνθρωπο να τον υπερασπιστείς, ο οποίος δεν μπορεί να πάει ανυπεράσπιστος, υπάρχει επομένως και μια κοινωνική διάσταση η οποία είναι πέρα από την οποιαδήποτε οικονομική απολαβή και ηθική διάσταση. Θεωρώ ότι όταν έμπαινα εξ επαγγέλματος ενδιαφερόμουν περισσότερο απ' όταν ήμουνα πληρωμένος [...]

Η ανάλυση που έχει προηγηθεί αλλά και οι έρευνες στο πεδίο, μας οδηγούν στη σκέψη πως εάν αναρωτηθούμε κατά πόσον ο φτωχός αλλοδαπός κατηγορούμενος γνωρίζει τι σημαίνει αποτελεσματική νομική εκπροσώπηση και κατά πόσον έχει δικαίωμα σε αυτού του είδους την υπεράσπιση, η απάντηση ίσως να είναι αρνητική. Από τη στιγμή όμως που η νομική αρωγή ανήκει στο σύστημα δικαιοσύνης είναι από μόνη της έκφραση δικαιοσύνης.

Ίσως θα έπρεπε να αναρωτηθούμε γιατί ένα κράτος θέτει πολύ αυστηρούς κανόνες απόδειξης της επάρκειας επιστημονικής γνώσης σε ένα δημόσιο επάγγελμα που έχει συνέπειες που μπορούν να επηρεάσουν την υγεία του ανθρώπου και συνεπώς τη ζωή του, εάν δεν ασκηθεί σωστά, ενώ δεν θέτει τους ίδιους ή παραπλήσιους κανόνες σε ένα παρόμοιο που μπορεί και έχει σοβαρές συνέπειες στην ελευθερία του ατόμου και συνεπώς στη ζωή του.

Εάν λοιπόν παρομοιάσουμε το ιατρικό και το δικηγορικό επάγγελμα ίσως να ανεύρουμε ομοιότητες, αλλά κυρίως θα εντοπίσουμε μια ουσιαστική διαφορά. Θα χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα του χειρουργού σε σύγκριση με το παράδειγμα του δικηγόρου που αναλαμβάνει να υπερασπίσει μέσω νομικής αρωγής υποθέσεις στο Τριμελές και Πενταμελές Εφετείο Κακουργημάτων και στο Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο και Εφετείο. Η διαφορά λοιπόν έγκειται στο ότι στον δημόσιο τομέα, απαιτούνται περί τα έξι έτη ειδίκευση πολλών ωρών κατά την διάρκεια του 24ωρου και επί εκατοντάδων ή και χιλιάδων ιατρικών περιστατικών μέχρι ένας ειδικευόμενος χειρουργός ανέλθει στη βαθμίδα του Επιμελητή Β', ενώ απαιτούνται άλλα επτά έτη, ώστε να μπορεί τυπικά να διενεργήσει χειρουργική επέμβαση χωρίς επίβλεψη, ως Επιμελητής Α'. Ενώ για όλα αυτά τα έτη, έρχεται καθημερινά σε επαφή και αποκτά κλινική εμπειρία με περιστατικά που εμπίπτουν στο τομέα της ειδικότητάς του.

Αντιθέτως, ένας δικηγόρος που μόλις εξετάστηκε επιτυχώς στις εξετάσεις του δικηγορικού συλλόγου, μπορεί να θέσει τον εαυτό του στην εθελοντική υπηρεσία της νομικής αρωγής και να υπερασπίσει, την αμέσως επόμενη εβδομάδα, μια υπόθεση με σοβαρή/ες κακουργηματική/ες κατηγορία/ες και βαρύτατη/ες προβλεπόμενες ποινές, του βαθμού της ισόβιας κάθειρξης. Η εμπειρία, η πείρα του και η ειδίκευση του, εάν υπάρχει, θα είναι μερικών μηνών άσκησης⁸⁰⁷ και επτά ημερών δικηγορίας.

Ο Bergerto 1973 πρότεινε ότι είναι καιρός «να αντιμετωπίσουμε και να απορρίψουμε την ιδέα ότι κάθε απόφοιτος της νομικής και κάθε δικηγόρος έχει τα προσόντα, απλά λόγω της εγγραφής του στα μητρώα του δικηγορικού συλλόγου ως δικηγόρος, να μπορεί είναι δικηγόρος σε ποινικά δικαστήρια και σε νομικά θέματα με σοβαρές επιπτώσεις» (σελ. 240).

Άραγε γιατί το κράτος δίνει τόση έμφαση στην εμπειρία του γιατρού, και θεσπίζει κανόνες και κανονισμούς ώστε να είναι απολύτως βέβαιο ότι κάθε ιατρός είναι έτοιμος για τη θεραπεία ασθενών με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ενώ την ίδια στιγμή θεωρεί ότι ένας δικηγόρος στην υπηρεσία της νομικής αρωγής έχει το δικαίωμα να παρασταθεί σε δίκη και δη κακουργηματικού χαρακτήρα με μηδενική εμπειρία;

Θα ήταν δυνατόν η απάντηση να είναι, ότι στην πρώτη περίπτωση ο ιατρός βοηθά ένα ασθενή ενώ ένας δικηγόρος υπερασπίζεται ένα φτωχό άτομο που πιθανόν διέπραξε έγκλημα; Είναι η θεώρηση του εγκλήματος ή της φτώχειας που θέτει υπό αμφιβολία την εφαρμογή του δικαιώματος; Μάλλον η απάντηση τείνει προς την φτώχεια, καθώς για τον κατηγορούμενο γενικά, έχει διασφαλιστεί το δικαίωμα σε δικηγόρο και αυτός που έχει δυνατότητα πρόσληψης ικανού δικηγόρου έχει δυνατότητα επιλογής και κατά τεκμήριο διασφαλίζει τα θεμελιώδη δικαιώματά του.

Η θεώρηση όμως, ότι η φτώχεια διασφαλίζει εκπτώσεις στη δίκαιη δίκη ευτελίζει όχι μόνο το δικηγορικό επάγγελμα και το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης αλλά και το Σύνταγμα αυτό καθαυτό. Όταν μια αδιάφορη κοινωνία, αποδέχεται ενός τέτοιου επιπέδου ευτελισμό του Συντάγματος, καταργείται το θεμελιώδες δικαίωμα της δίκαιης δίκης και της ισότητας ενώ κατηγοριοποιούνται όλοι οι φτωχοί που ενεπλάκησαν στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης σε δεύτερης κατηγορίας πολίτες, αγνοώντας παράλληλα ότι ο εγκληματίας άνθρωπος, ο παραβατικός άνθρωπος είναι προϊόν της δικής μας κοινωνίας όπως και η φτώχεια, ιδίως στις μέρες μας.

Κάποιοι θα μπορούσε να σκεφτεί ότι από την στιγμή που οι δικηγόροι νομικής αρωγής εθελοντικά προθυμοποιούνται για την υπηρεσία αυτή, αντιλαμβάνονται το ύψιστο καθήκον να διασφαλίσουν το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη.

807. 12 μήνες για την Κύπρο και 18 μήνες για την Ελλάδα.

Η καθημερινή πρακτική στις δικαστικές αίθουσες, οι σχετικές έρευνες και η παρατήρηση, έχει αποδείξει ότι αυτό συμβαίνει μόνο σπάνια. Άρα εναπόκειται στα κράτη και στα δικαιοσύνη τους συστήματα να θεσπίσουν κανόνες και κριτήρια ώστε να διασφαλίζουν την αποτελεσματική υπεράσπιση για την δίκαιη δίκη. Η δικαστική εμπειρία και πρακτική, η πείρα και η καλή γνώση του ποινικού δικαίου, του δικαίου της απόδειξης, της δικονομίας και των διαδικασιών της δίκης, θα έπρεπε να θεωρούνται απαραίτητα γνώση πριν καν την υποβολή αίτησης για την υπηρεσία στο θεσμό της νομικής αρωγής.

Αυτά τα σημαντικά ποιοτικά κριτήρια, ανεξάρτητα του εάν ο κατηγορούμενος είναι φτωχός ή όχι, αλλοδαπός ή όχι, μπορούν να προκύψουν είτε από τα χρόνια εμπειρίας του δικηγόρου στα ποινικά ακροατήρια και στο ειδικό νομικό αντικείμενο, είτε μετά από έτη επίβλεψης χειρισμού υποθέσεων νομικής αρωγής από έμπειρο δικηγόρο της ειδικότητας, είτε μετά από την κλινική εμπειρία και εκπαίδευση σε προγράμματα νομικής αρωγής.

Το «ακόνισμα των δοντιών» των δικηγόρων νομικής αρωγής στους φτωχούς δεν είναι ούτε δίκαιο ούτε νομικά επιτρεπτό. Είναι η απόλυτη έκφραση της δυσμενούς διάκρισης εις βάρος τους και μάλιστα σε εθελοντική βάση. Ενώ δεν πρέπει να αγνοηθεί, ότι είναι επιτακτική ανάγκη τα ευρωπαϊκά κράτη μέλη να είναι σε θέση να συνεργάζονται μέσω των συστημάτων νομικής αρωγής με τρόπο που προάγει το σεβασμό στη δίκαιη δίκη, τη θεμελιώδη έννοια του δικαίου συστήματος. Από την στιγμή που το Κράτος δύναται, όπως και νομολογιακά προκύπτει, να θεωρηθεί υπεύθυνο για πλημμέλειες του δικηγόρου νομικής αρωγής, οι οποίες παραβίασαν το δικαίωμα στη Δίκαιη Δίκη και συνέτειναν στην πλημμελή απονομή της Δικαιοσύνης είναι ευθύνη των Κρατών να δημιουργήσουν την κατάλληλη υποδομή δια βίου εκπαίδευσης των δικηγόρων νομικής αρωγής. Ειδικά δε για την Ελλάδα θα ήταν σκόπιμο, καθώς δεν δύναται να εγερθεί αντίθετο επιστημονικό επιχείρημα, να ληφθεί επιπλέον μέριμνα για τη γρήγορη λεπτομερών πρακτικών της ποινικής δίκης. Ενώ δεν πρέπει να αγνοούμε ότι τυπικοί δικονομικοί περιορισμοί δεν δύναται να εμποδίζουν τη διασφάλιση θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά ορίζονται αφενός νομοθετικά στο Σύμφωνο και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αφετέρου νομολογιακά από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Βιβλιογραφία

- A National Council of Welfare Publication (2000). Justice and the Poor, Canada.
Bright, S.B. (1994). «Counsel for the poor: The death sentence not for the worst crime but for the worst lawyer», Yale Law Journal, σελ. 1835-1883.

- Bright, S.B. (1997). «Neither equal nor just: The rationing and denial of legal services to the poor when life and liberty are at stake», *Annual Survey of American Law*, σελ. 783.
- Burger, W.E. (1973). «Special skills of advocacy: Are specialized training and certification of advocates essential to our system of justice», *The Fordham Law Review*, 42, σελ. 227.
- Chang, W.B. & Araujo, M.U. (1975). «Interpreters for the defense: Due process for the non-English-speaking defendant», *California Law Review*, σελ. 801-823.
- Columbia University (2000-2011). *Jailhouse Lawyer's Manual* (<http://www3.law.columbia.edu/hrlr/jlm/>).
- Cyprus Ombudsman Report (2014). 1730 (<http://www.ombudsman.gov.cy>).
- Finer, J. J. (1972). «Ineffective assistance of counsel», *Cornell Law Review*, 58, 1077.
- Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E. & Buckley, C. (2009). *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Henderson, M.P. (2002). «Truly ineffective assistance: A comparison of ineffective assistance of counsel in the United States of America and the United Kingdom», *Indiana International & Comparative Law Review*, 13, σελ. 317.
- Klein, R. (1986). «Emperor Gideon has no clothes: The empty promise of the constitutional right to effective assistance of counsel», *Hastings Constitutional Law Quarterly*, 13(4), σελ. 625-693.
- Loizou, A.N., & Pikiis, G.M. (1975). *Criminal procedure in Cyprus*, Proodos Press, Nicosia.
- Μαργαρίτης, Λ. (2012). *Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα*.
- Rekosh, E. (εκδ.) (2009). *Making legal aid a reality: A resource book for policy makers and civil society*, PILnet: The Global Institute for Public Interest Law (προηγουμένως Public Interest Law Institute), Budapest.
- Rubin, S. (1932). «Criminal justice and the poor», *Journal of Criminal Law and Criminology* (1931-1951), σελ. 705-715.
- Σορβατζιώτη, Δ. (2011). *Η φτώχεια της δικαιοσύνης*, ΚΨΜ, Αθήνα.
- Sorvatzioti, D. (2014). «The poverty of justice. Poor immigrants and the criminal justice system in contemporary Greek society», στο: Sorvatzioti, D. (εκδ.) , *Critical views on crime policy and social control*, University of Nicosia Press, Nicosia.
- Σορβατζιώτη, Δ. (2014). «Η ηθική απόδειξη στα πλαίσια της νομιμότητας», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 12, σελ. 1093-1110.

Νομοθεσία

Courts of Justice Law (1960)

Δικαστικοί Κανονισμοί (1981) (Κύπρος)

ΚΠΔ/Κώδικας Ποινικής Δικονομίας (Ελλάδα)

Νόμος Ποινικής Δικονομίας, Κεφ 155 (Κύπρος)

Νόμος 3226/2004 (Ελλάδα)

Νόμος Περί Νομικής Αρωγής 165(Ι)/2002 (Κύπρος)

Νομολογία

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ)

Artico v. Italy (ECHR 1980)

Benham v. United Kingdom (ECHR 1996)

Chekalla v. Portugal (ECHR 2002)

Daud v. Portugal (ECHR 1998)

Dvorski v. Croatia (ECHR 2013)

Güveç v. Turkey (ECHR 2009)

Hermi v. Italy (ECHR 2006)

Huseyn and others v. Azerbaijan (ECHR 2011)

Kamasinski v. Austria (ECHR 1989)

Nikolayenko v. Ukraine (ECHR 2012)

Quaranta v. Switzerland (ECHR 1991)

Sannino v. Italy (ECHR 2006)

Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Avery v. Alabama, 308 U.S. 444 (1940)

Bounds v. Smith, 430 U.S. 817 (1977)

Bousley v. United States, 523 U.S. 614 (1998)

Boykin v. Alabama, 395 U.S. 238 (1969)

Commonwealth v. Hunt, 73 Mass. App. Ct. 616 (Mass. App. 2009)

Commonwealth v. Russin, 420 Mass. 309 (Mass1995)

Cuyler v. Sullivan, 446 U.S. 335 (1980)

Duncan v. Louisiana, 391 U.S. 145 (1968)

Dusky v. United States, 362 U.S. 402 (1960)

Gideon v. Wainwright, 372 U.S. 335 (1963)

Glasser v. United States, 315 U.S. 60 (1942)
Hoffman v. Leeke, 903 F.2d 280 (4th Cir. 1990)
Johnson v. Zerbst, 304 U.S. 458 (1938)
Lockhart v. Fretwell, 506 U.S. 364 (1993)
Malloy v. Hogan, 378 U.S. 1 (1964)
McCarthy v. United States, 394 U.S. 459 (1969)
Michel v. Louisiana, 350 U.S. 91 (1955)
Pointer v. Texas, 380 U.S. 400 (1965)
Powell v. Alabama, 287 U.S. 45 (1932)
Reece v. Georgia, 350 U.S. 85 (1955)
Strickland v. Washington, 466 U.S. 668 (1984)
Tollett v. Henderson, 411 U.S. (1972)
United States v. Cronic, 466 U.S. 648 (1984)
United States v. Davis, 212 F.2d 264 (7th Cir. 1954)
United States v. Morrison, 449 U.S. 361 (1981)
United States v. Valenzuela-Bernal, 458 U.S. 858 (1982)
Weatherford v. Bursey, 429 U.S. 545 (1977).
Williams v. Taylor, 529 U.S. 362 (2000).

Καναδάς

R. v. Garofoli (1998) 43 C.R.R. 252
Regina v. Widdifield et al (1995) CanLII 3505 (ON CA)
R v Meer, 2015 ABCA 340 (CanLII)
R. v. Chica, 2016 ONCA 252 (CanLII)
R. v. Archer, 2005 CanLII 36444 (ON CA)

Les flux migratoires et la traite d'êtres humains

JACQUES FARSÉDAKIS⁸⁰⁸

*Professeur Émérite de Criminologie, Université «Panteion» d'Athènes,
Directeur du Centre hellénique de Criminologie*

Περίληψη

Στο άρθρο-σύνοψη μαθήματος που δόθηκε στο Πανεπιστήμιο της Bologna - παρουσιάζεται το φαινόμενο της μετανάστευσης, οι εκτιμήσεις για την έκτασή του, ο ρόλος των ΜΜΕ και των ΜΚΟ στην ανάδειξή του, η μελέτη των παραγόντων που το δημιουργούν και αυτών που το διευκολύνουν, ο ρόλος της παγκοσμιοποίησης, η σύνδεσή του με το οργανωμένο έγκλημα, η ανάλυση των εμπλεκόμενων και των διαδικασιών που χρησιμοποιούνται, ο ρόλος της διαφθοράς, της βίας και των νέων τεχνολογιών, οι οδοί που ακολουθούνται - σε παγκόσμιο επίπεδο. Γίνεται μια εκτενής αναφορά και ανάλυση των επισήμων αντιδράσεων των διεθνών οργανισμών (Διεθνείς Συμβάσεις, Πρωτόκολλα, Σχέδια Δράσης, Αποφάσεις, Συστάσεις, Προγράμματα κλπ) και των εθνικών κρατών, ενώ συνδέεται το φαινόμενο ως πρόβλημα προσβολών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και δίνεται έμφαση στην ανάγκη διεπιστημονικής προσέγγισης και στην ανάπτυξη των κατάλληλων στρατηγικών, στηριζόμενων στη διεθνή συνεργασία, με ιδιαίτερο τονισμό της σημασίας της πρόληψης και με αναφορά στη μεθοδολογία της έρευνας-δράσης, με ένταξη του φαινομένου σε ένα παγκόσμιας εμβέλειας πρόγραμμα διαχείρισης της μετανάστευσης.

---

808. Ιάκωβος Φαρσεδάκης, Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Δ/τής του Ελληνικού Κέντρου Εγκληματολογίας.

Le directeur de l'Office des Nations unies contre la drogue et le crime lors d'une conférence de presse tenue le 13 mai 2009,⁸⁰⁹ a qualifié la traite d'êtres humains de «tragédie commune à tous les pays».⁸¹⁰ C'est un phénomène mondial qui touche tous les continents et qui concerne autant les pays industrialisés que les pays en voie de développement.⁸¹¹ «Réalité économique, sociale et humaine, il remet en cause les valeurs fondamentales de la démocratie, viole la Déclaration universelle des droits de l'homme et la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne.⁸¹² De plus, les crimes qui y sont associés portent atteinte à la sécurité nationale et internationale».⁸¹³

Le phénomène de la traite des êtres humains est très bien décrit et expliqué dans un livre relativement récent dédié à ce fléau contemporain.⁸¹⁴ Dans son introduction l'auteur⁸¹⁵ remarque que «la traite des êtres humains est une pratique ancienne qui consistait à transporter d'un lieu à un autre des individus après les avoir capturés et réduits en esclavage. Elle avait pour objectif d'approvisionner le commerce de marchandises humaines. Aujourd'hui, elle se comprend de la même manière à la différence qu'elle désigne un phénomène global lié à la migration et à la recherche d'une vie meilleure. Autrement dit, il s'agit d'un processus dynamique, d'une succession d'actions dont la finalité est l'exploitation de la personne humaine dans ses manifestations les plus extrêmes».⁸¹⁶

---

809. <http://www.un.org/News/fr-press/docs/2009/Conf090513-TRAFIC.doc.htm>.

810. V. Nations Unies, Office contre la drogue et le crime, Traite des personnes, www.unodc.org/unodc/en/trafficking_human_beings.html. Aussi, UN, General Assembly, A/CONF.213/PM.1, 27-2-2009, Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Discussion Guide, pp. 17-20.

811. V. Jocelyne Kan, La traite des êtres humains, un défi mondial pour le XXIe siècle, Cahiers de la sécurité, No 9, 2009, p. 16. V. aussi, Misha Glenny, *McMafia. Crime without frontiers*, traduction grecque par Olga Geraki, Papyros, 2008, pp. 27 et s., 181-187 et 366-372; Olivier Peyroux, Exploitation des mineurs venant d'Europe de l'Est en région parisienne, Cahiers de Sécurité, No 9, pp.77 et s.; Nadja Pollaert & Camille Karbassi, La traite des enfants dans une perspective nord-américaine. Le cas du Canada, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 98 et s.

812. Comp. Fausto Pocar, *Human Trafficking: A crime against humanity*, in Ernesto Savona & Sonia Stefanizzi (éds.), *Measuring human trafficking. Complexities and pitfalls*, ISPAC, Springer, 2007, pp. 5-12.

813. Selon l'Office des Nations unies contre la drogue et le crime (ONUDDC), la traite des personnes est une «épidémie mondiale»; 127 pays sont des sources de victimes de ce trafic et 137 États sont des lieux de destination. V. <http://www.un.org/apps/newsFr/storyF.asp?NewsID=16643&Cr=Traite&Cr1=>.

814. V. G.Vaz Cabral, *La traite des êtres humains. Réalités de l'esclavage contemporain*, 2006, La Découverte, Paris.

815. Que je reprends par la suite dans mon introduction

816. V. G.Vaz Cabral, *op.cit.*, p. 5.

Et notre auteur poursuit:⁸¹⁷ «L'esclavage contemporain reste une réalité économique, sociale et humaine. Il est dynamisé par la traite des êtres humains. Aujourd'hui, en Europe et dans le reste du monde, des enfants, des femmes et des hommes sont «recrutés», déplacés et exploités dans des conditions inhumaines. Même si la survivance de tels phénomènes pouvait sembler improbable dans la société contemporaine. La traite, le travail forcé⁸¹⁸ et les nouvelles formes d'esclavage existent sous une forme ou une autre dans presque tous les pays et dans tous les types d'économie.⁸¹⁹ Si l'évolution historique des concepts a conduit à des différences théoriques, ils se confondent en pratique et sont parfois source de confusion. Ces situations forment un fléau social, la «dépersonnalisation» de l'être humain, qui viole les droits fondamentaux.

C'est un crime inhumain et dégradant conduisant à la destruction sociale de la personne et à la perte progressive de son identité et de son humanité. Le droit à la vie et les libertés fondamentales que sont la liberté de penser, la liberté d'expression et la liberté de mouvement lui sont niés. Les victimes subissent des violences et des humiliations qui ont un impact direct sur leur intégrité physique et morale.

On a commencé à prendre conscience de l'existence de telles pratiques dans les années 1970, lorsque le tourisme sexuel de masse a investi la Thaïlande et très rapidement gagné les autres pays d'Asie du Sud-est. De nos jours, il a atteint une dimension mondiale sans précédent.⁸²⁰

Au-delà des différences culturelles et géopolitiques, on retrouve partout des points communs dans les étapes conduisant à la dépossession de soi, quelle que soit la forme d'exploitation.

Des estimations sur la traite circulent de rapport en rapport et dans la presse, mais leur fiabilité reste douteuse.⁸²¹ En raison de la clandestinité,⁸²² du silence des victimes, du caractère criminel du phénomène, de la complexité et de l'insuffi-

---

817. V.G. Vaz Cabral, *op.cit.* pp. 5-9.

818. V. Aurélie Hauchère, *Travail forcé, enjeux et défis contemporains*, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 157 et s.

819. V. Yun Gao, *La traite des travailleurs migrants chinois en Europe de l'Ouest*, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 127 et s.

820. Pour l'Italie V. Augusto Balloni-Roberta Bisi, *Mafia et crime: réflexions entre Criminologie et Victimologie*, Cahiers de la Sécurité, No7, p. 55 ; Isabella Orfano, *Le trafic d'êtres humains en Italie*, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 142 et s.

821. V. à ce sujet, Ernesto Savona & Sonia Stefanizzi (éds.), *Measuring human trafficking. Complexities and pitfalls*, ISPAC, Springer, 2007, comprenant des articles importants de Fausto Pocar, Kauko Aromaa, Kristiina Kangaspunta, Frank Laczko, Sonia Stefanizzi, Jay Albanese, Andrea Di Nicola and Andrea Cauduro, Grigoris Lazos, Gert Vermeulen avec une introduction et des conclusions des éditeurs. V. aussi COM(2006) 437 final.

822. Jean-Michel Fauvergue, *La face cachée de l'immigration illégale: la traite des êtres humains*, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 118 et s.

sance de volonté politique de faire de la traite une priorité, les données officielles demeurent insuffisantes. Établir des statistiques pertinentes sur la question est un grand défi.⁸²³

L'Organisation des Nations Unies et certains pays tentent tout de même de le relever. L'Organisation internationale pour les migrations (OIM) estimait en 1996 que la traite faisait entrer chaque année 500.000 femmes en Europe occidentale. Ce nombre a été par la suite réévalué à 175.000-200.000 par la même organisation. La Commission européenne reprend celui de 120.000 femmes soumises à la traite chaque année, de l'Europe de l'Est vers l'Europe de l'Ouest.⁸²⁴ Selon le Rapport Mondial sur la Traite des Personnes des Nations Unies, on ne dispose toujours pas de données normalisées à l'échelle internationale. Selon le même Rapport, l'exploitation sexuelle est de loin la forme de traite la plus communément détectée (79%), suivie par le travail forcé (18%).⁸²⁵

En 2000, le Fonds des Nations Unies pour les activités en matière de population (FNUAP) estimait que chaque année «4 millions de femmes et de fillettes étaient vendues à leurs époux ou à des marchands d'esclaves».⁸²⁶

Le gouvernement américain a, quant à lui, estimé que de 600.000 à 800.000 personnes étaient «trafiquées» à travers le monde.⁸²⁷

L'Organisation internationale du travail (OIT) chiffre à 12,3 millions le nombre d'individus soumis au travail forcé dans le monde, dont plus de 2,4 millions du fait de la traite.⁸²⁸

Malgré les écarts, tous s'accordent à penser que la traite, le travail forcé et l'esclavage contemporain sont en constante évolution et que les femmes et les fillettes sont des premières concernées. La traite des femmes est généralement examinée sous l'angle de la criminalité. Il est rare que les femmes et les fillettes en question soient considérées comme les victimes d'un système inégalitaire en genre, alors

823. Comp. Antonio Maria Costa, Résumé analytique, in UNODC, Rapport mondial sur la traite des personnes, février 2009, p. 17; Austria- Federal Ministry of the Interior, Guidelines for data collection on trafficking in human beings, Project Presentation, 23.4.2009, Vienna; Ian Van Dijk, Towards a shared list of indicators to gather comparable statistics on human trafficking, INTERVICT, Présentation à la réunion informelle de DGJLS avec les rapporteurs nationaux à Bruxelles le 18.6.2009.

824. V. Commission Européenne, Traite des femmes. Le miroir aux alouettes: de la pauvreté à l'esclavage sexuel. Une stratégie européenne globale, Bruxelles, 2001.

825. UNODC, Rapport Mondial sur la Traite des Personnes. Résumé analytique, février 2009.

826. V. FNUAP, États de la population mondiale, Rapport 2000, New York, 2000.

827. V. U.S. Department of State, Trafficking in persons, Report June 2004, Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, Washington, 2004.

828. V. Bureau International du Travail, Une alliance mondiale contre le travail forcé. Rapport global en vertu du suivi de la Déclaration de l'OIT relative aux principes et droits fondamentaux au travail, Conférence internationale du travail, Genève, 2005.

que les violations des droits humains qu'elles subissent sont à la fois une cause et une conséquence de la traite. C'est pourquoi la question de la traite des femmes ne peut être abordée sans une analyse de genre qui permet notamment de comprendre pourquoi la migration peut être perçue par certaines femmes comme le seul moyen d'échapper à leur détresse, quelle place leur est donnée dans la société et quelle autre stratégie de lutte s'offre à elles pour améliorer leur condition.

Depuis l'arrivée massive de jeunes femmes de l'Est dans les années 1990, la traite des êtres humains, longtemps passée sous silence, est constamment d'actualité. Rares avaient été jusqu'alors les médias qui s'intéressaient à la question. La traite était uniquement présentée sous l'angle de la prostitution. Sujet «peu vendeur», celle-ci était souvent peu considérée par les journalistes. La prostitution était perçue comme un problème social ayant toujours existé et sans réelle solution.

Ce n'est qu'à la divulgation des terribles scandales belges, notamment de l'affaire Dutroux, et à la publication du livre *Elles sont si gentilles, monsieur*⁸²⁹, au début des années 1990 que les médias de masse et les politiciens se sont penchés plus sérieusement sur le problème. L'implication du crime organisé, la dimension internationale de la traite, le sentiment grandissant d'insécurité, la visible extension des zones de racolage et la multiplication des lieux de prostitution provoquent alors un véritable malaise, qui fait rapidement évoluer la perception des médias. Le phénomène est devenu un sujet à sensation. Prisé par les journalistes, il donne lieu à de nombreux reportages et publications. Même le cinéma s'inspire du drame vécu par les victimes des réseaux criminels. Le cinéaste suédois Lukas Moodysson a ainsi remarquablement retracé, dans *Lilya 4 ever*, l'histoire d'une jeune fille de seize ans, abandonnée dans une société dominée par le marché mafieux et forcée de se prostituer en Suède.

Les médias dénoncent le plus souvent l'exploitation de la prostitution et les cruelles violations qu'elle représente. Le démantèlement de groupes organisés et le témoignage de victimes font fréquemment la une de la plupart des grands journaux européens. Toutefois, la réalité des diverses formes de l'exploitation, la lenteur d'action des autorités ou le difficile combat des organisations non gouvernementales sont rarement l'objet central de l'enquête. Si les représentations à sensation ont l'avantage d'attirer l'attention et de faire prendre conscience de la gravité du problème, elles présentent parfois une lecture simpliste de la situation.

La traite et la condition d'esclavage telles qu'elles se manifestent actuellement sont des phénomènes plus complexes qu'il n'y paraît. La première est difficile à

---

829. V. Chris De Stoop, *Elles sont si gentilles, monsieur*, Les trafiquants de femmes en Europe (traduit du néerlandais par Charles de Trazegnies), Longue Vue, Bruxelles, 1993.

percevoir dans son intégralité. Si, fondamentalement, il s'agit de recruter, déplacer, assujettir et exploiter une personne, elle se manifeste différemment selon l'origine de la victime, la destination et la forme de l'exploitation. Elle évolue continuellement en s'adaptant aux contextes culturels et nationaux, aux différents systèmes politiques et juridiques, en impliquant une variété d'acteurs, en prenant diverses routes et en utilisant une pluralité de moyens.

C'est un phénomène à multiples facettes⁸³⁰ qui, jusqu'en 2000, n'était pas défini au niveau international. Différentes interprétations et dénominations étaient alors données selon le pays et les institutions régionales et internationales. Chaque État avait sa propre appréhension et sa propre compréhension de la question. L'approche retenue en 2000 est déterminante, puisqu'elle oriente et définit la stratégie de lutte. Elle influe sur la perception du phénomène par la population et, par conséquent, sur les bénéficiaires des services fournis par les personnes exploitées.

La traite a longtemps été perçue comme synonyme du proxénétisme. L'assimilation historique de la traite des femmes à la prostitution date du XIXe siècle, époque à laquelle le commerce de femmes européennes a donné naissance à l'expression «traite des Blanches». En 1904 a été élaboré le premier instrument international condamnant la traite des Blanches. Dès 1910, la répression du proxénétisme est devenue l'élément central de la lutte contre la traite des femmes. Enfin, la prise de position des Nations Unies en 1949, selon laquelle «la prostitution et le mal qui l'accompagne, à savoir la traite des êtres humains en vue de la prostitution, sont incompatibles avec la dignité et la valeur de la personne humaine et mettent en danger le bien-être de l'individu, de la famille et de la communauté»,⁸³¹ a maintenu, voire renforcé l'ambiguïté. Les idées abolitionnistes dénonçant la prostitution comme une forme d'esclavage, l'évolution du droit international et la focalisation des médias sur l'alimentation de l'industrie du sexe par la traite ont entretenu cet amalgame, alors qu'au moins un tiers des victimes de la traite dans le monde sont exploités à des fins économiques autres.⁸³² Cette dimension plus globale du problème demeure méconnue et les données disponibles restent extrêmement limitées.

La traite et l'esclavage contemporain sont l'une des questions les plus difficiles et les plus urgentes qui se posent actuellement aux États et à la communauté in-

---

830. En ce qui concerne une de ces facettes, V. l'Entretien avec le Dr Luc Noel, coordinateur «Procédures cliniques» au sein du Département des technologies essentielles de la santé à l'OMS, Les trafics d'organes humains: le tourisme de transplantation, Cahiers de Sécurité, No 9, pp.138 et s.

831. V. le préambule: Haut-Commissariat des Nations Unies aux Droits de l'Homme, Convention pour la répression de la traite des êtres humains et de l'exploitation de la prostitution d'autrui, 1949.

832. V. Bureau International du Travail, op.cit.

ternationale.⁸³³ La difficulté à y faire face tient aux différents contextes politiques et aux dimensions géographiques du problème; à la diversité des approches idéologiques et conceptuelles; à la mobilité et au pouvoir d'adaptation des trafiquants; à la spécificité des situations et des besoins des personnes victimes de la traite; à l'inadéquation des cadres juridiques et au manque de recherches et de coordination de la part des acteurs concernés - aux niveaux national, régional et international.⁸³⁴ Favorisée par la mondialisation, les nouvelles technologies et l'internationalisation de la criminalité organisée, ces crimes recouvrent une nouvelle dimension polymorphe».⁸³⁵

La traite des êtres humains et les conditions d'esclavage inhérentes sont facilitées par des facteurs complexes et en continuelle interconnexion.⁸³⁶ Tout d'abord, nous sommes en présence des effets pervers de la mondialisation. Elle a permis l'ouverture des marchés, la libéralisation du commerce, elle a facilité les mouvements de biens et de capitaux mais, en parallèle, les pays se sont lancés dans une compétition accrue demandant une restructuration profonde de leur économie et un contrôle du mouvement de la main d'œuvre. Les États les plus riches prospèrent et sont alors tentés de se barricader en élevant des barrières aux frontières.⁸³⁷

Les graves crises socioéconomiques des pays en voie de développement, le taux de chômage élevé, le crime organisé le manque d'opportunités ont fait considérablement évoluer les migrations. Aussi le trafic de migrants et la traite des êtres humains sont-ils étroitement liés aux flux migratoires.

Mais aussi, la condition des femmes -violence conjugale, discriminations à l'égard des femmes, traditions qui fragilisent les petites filles-, le pouvoir d'attraction de l'Occident, la demande de services sexuels⁸³⁸ ou de travail à bas prix, le fait que la traite soit une source de profit à moindre risque, les politiques inadaptées.

---

833. Jean-Marc Souvira, La traite des êtres humains et l'exploitation sexuelle, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 107 et s.

834. V. UNHCDH, Rapport du Haut-Commissaire des Nations Unies aux Droits de l'Homme au Conseil Économique et Social, E/2002/68, Genève, 2002, p. 18.

835. V. G.Vaz Cabral, op.cit, fin de citation.

836. V. M. Papayannopoulou, Pas à vendre. Le phénomène de la traite d'êtres humains en Grèce et dans le monde, Centre d'Études sur les questions des femmes, Athènes, 2008, p. 5 (<http://www1.umn.edu/humanrts/svaw/trafficking/training/materials/FactorsandTrends.PDF>).

837. Comp. la Convention Schengen.

838. Comp. V. Monzini, Sex traffic. Prostitution, crime and exploitation, Zed Books, London, New York, 2005, pp. 9-18, D.M.Hughes, Men create the demand: Women are the supply, Lecture on Sexual Exploitation, Queen Sofia Center, Valencia, Spain, November 2000 (http://www.uri.edu/artsci/wms/Hughes/demand.htm#_ftn1).

D'autres conditions de l'environnement incluant conflits et guerres ne manquent pas.⁸³⁹ Également l'existence de communautés de migrants établies aux pays d'accueil.

D'autre part, le trafic est particulièrement lucratif.⁸⁴⁰ Ainsi, le 13 mai 2009, devant l'Assemblée générale des Nations unies, le directeur adjoint de l'Organisation internationale pour les migrations (OIM) a déclaré que les profits engrangés par les auteurs de commerce des vies humaines sont passés de 12 milliards de dollars EU, il y a quelques années, à 36 milliards aujourd'hui.⁸⁴¹

En ce qui concerne la nature et les caractéristiques des groupes criminels impliqués,⁸⁴² nous pouvons distinguer ceux qui recrutent et procurent, ceux qui sont responsables pour le transport et le passage des frontières, ceux qui procurent des faux documents d'identité et de titres de voyage, ceux qui s'occupent de la corruption des agents d'application de la loi ou d'autres fonctionnaires publics, ceux qui s'occupent de la procuration, entretien et contrôle des maisons, bars, clubs de nuit, bordels, etc., ceux qui sont impliqués à collecter, délivrer et distribuer les profits du trafic et ceux qui sont responsables du blanchiment de l'argent, et de l'administration des capitaux et des fruits du crime.⁸⁴³

---

839. Entretien avec Henri LeBlanc, Chargé de programmes à l'UNICEF, Enfants soldats, victimes de traite des êtres humains. Action de l'UNICEF, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 93 et s.

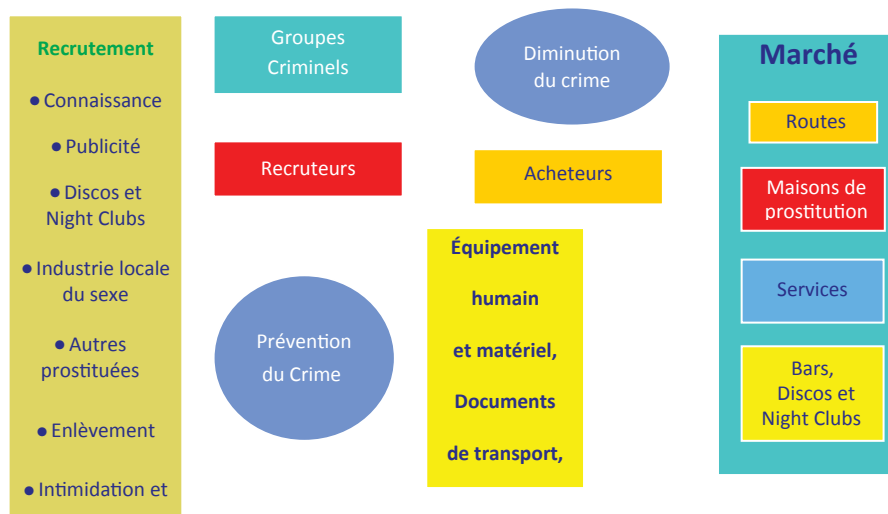
840. V. UNICEF/ONOHCHR/OSCE-ODIHR, Trafficking in Human Beings in South-Eastern Europe, UNICEF, June 2007, p. XIII.

841. V. Jocelyne Kan, La traite des êtres humains, un défi mondial pour le XXIe siècle, Cahiers de la sécurité, No 9, 2009, p.16.

842. V. Pierre-Christian Soccoja, Trafic des êtres humains dans les Balkans et criminalité organisée: éléments du débat, Cahiers de Sécurité, No 9, pp.153 et s.

843. V. E. Kelly, Journeys of jeopardy: A review of research on trafficking in women and children in Europe, IOM Migration Research Series, No 11, November 2002; UNODC, Trafficking in Persons. Global patterns, Anti-Human Trafficking Unit, Global Programme against Trafficking in Human Beings, April 2006, p. 17.

Le schéma (1) suivant permet de voir en détail les acteurs mêlés et les processus suivis:

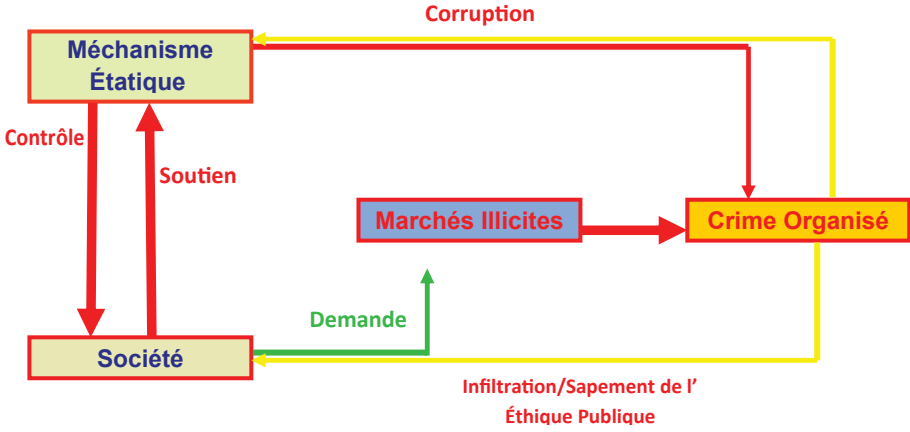
Évidemment les trafiquants d'êtres humains n'ont pas un profil unique.⁸⁴⁴ Ils appartiennent à des réseaux⁸⁴⁵ amateurs, familiaux, mafieux, mais peuvent également être des personnes morales ou physiques. Ils s'appuient de plus en plus sur l'anonymat procuré par les nouvelles technologies, en particulier Internet, pour recruter leurs victimes.⁸⁴⁶

844. V. M. Papayannopoulou, Pas à vendre. Le phénomène de la traite d'êtres humains en Grèce et dans le monde, Centre d'Études sur les questions féminines, Athènes, 2008, p. 7. Sur les «nouvelles mafias» V. Raffaella Sette, La criminalité organisée mafieuse dans la région italienne de l'Émille-Romagne, Cahiers de la Sécurité, No 7, p. 67.

845. V. Jay Albanese, A criminal network approach to understanding and measuring trafficking in human beings, in Savona & Stefanizzi (éds), op.cit., pp. 55-71

846. V. Jocelyne Kan, op.cit, loc.cit.

Le schéma (2) suivant représentant le modèle de Cressey qui se réfère au crime organisé est, bien entendu, parfaitement applicable à la traite d'êtres humains:

Les moyens utilisés sont la contrainte, les fausses promesses d'emploi ou d'entrée légale dans un pays occidental, l'affirmation d'une semi-vérité, la présentation des services à fournir mais pas des conditions de travail réelles, le «faux mariage», l'usage des nouvelles technologies (recrutement via Internet, agences matrimoniales, etc.).

Quant aux routes du crime, Europol a identifié les principaux itinéraires utilisés par les réseaux de prostitution pour entrer dans l'Union européenne:

La route baltique (de la Russie vers les pays scandinaves, via les côtes des États baltes la route centrale (de l'Europe centrale vers l'Autriche et le Nord de l'Italie), la route des Balkans (des États du Caucase, d'Asie et de l'Europe de l'Est vers la Hongrie, via la Roumanie), la route du Sud des Balkans (des États du Caucase, d'Asie et de l'Europe de l'Est vers la Grèce et l'Italie, via la Moldavie, la Roumanie, la Bulgarie et l'Albanie) et la route du Sud (de l'Afrique de l'Ouest vers le Portugal et l'Espagne, via l'Algérie, le Maroc et Gibraltar). La traite des êtres humains en provenance d'Asie et d'Amérique latine se fait par avion.

*Les réactions officielles*⁸⁴⁷.

Face à ce fléau quelles sont les réactions internationales, européennes et nationales?

Des efforts pour faire face à la traite d'êtres humains sont déployés depuis plus d'un siècle, comme nous pouvons le constater en lisant la liste non exhaustive qui suit.

Instruments juridiques et autres textes internationaux:

Arrangement international en vue d'assurer une protection efficace contre le trafic criminel connu sous le nom de traite des blanches conclu à Paris le 18 mai 1904 - entrée en vigueur le 18 juillet 1905.⁸⁴⁸

Convention internationale relative à la répression de la traite des blanches conclue le 4 mai.⁸⁴⁹

Convention internationale pour la suppression de la traite des femmes et des enfants conclue à Genève le 30 septembre 1921.⁸⁵⁰

Convention relative à l'esclavage signée à Genève le 25 septembre 1926.

Convention internationale du travail n° 29 concernant le travail forcé ou obligatoire adoptée le 28 juin 1930 - entrée en vigueur le 1er mai 1932.⁸⁵¹

Convention internationale relative à la répression de la traite des femmes majeures adoptée le 11 octobre 1933.

Déclaration universelle des droits de l'Homme du 10 décembre 1948:

- article 4: «Nul ne sera tenu en esclavage ni en servitude; l'esclavage et la traite des esclaves sont interdits sous toutes les formes».

- article 5: «Nul ne sera soumis à la torture, ni à des peines ou des traitements cruels, inhumains ou dégradants».⁸⁵²

Protocole du 4 mai 1949 portant amendement de l'arrangement international en vue d'assurer une protection efficace contre le trafic criminel connu sous le nom de traite des blanches du 18 mai 1904.

---

847. V. entre autres, UNODC-Inter-Parliamentary Union-UN.Gift, Combating trafficking in persons. A handbook for parliamentarians, No 16, 2009; UN, Economic and Social Council, Effective crime prevention and criminal justice responses to combat sexual exploitation of children. Report of the Executive Director, E/CN.15/2009/14.

848. http://www.admin.ch/ch/f/rs/c0_311_31.html.

849. www.admin.ch/ch/f/rs/i3/0.311.32.fr.pdf.

850. http://www.admin.ch/ch/f/rs/c0_311_33.html.

851. <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convdf.pl?C029>.

852. <http://www.un.org/fr/documents/udhr/>.

Protocole du 4 mai 1949 amendant la convention internationale relative à la répression de la traite des blanches du 4 mai 1910.

Convention pour la répression de la traite des êtres humains et de l'exploitation de la prostitution d'autrui adoptée le 2 décembre 1949 - entrée en vigueur le 25 juillet 1951.⁸⁵³

Convention n° 97 de l'Organisation internationale du travail sur les travailleurs migrants (révisée) adoptée le 1er juillet 1949.⁸⁵⁴

Convention relative au statut des réfugiés adoptée le 28 juillet 1951 - entrée en vigueur le 22 avril 1954.⁸⁵⁵

Protocole amendant la Convention relative à l'esclavage signée à Genève le 25 septembre 1926, approuvé le 23 octobre 1953- entrée en vigueur le 7 décembre 1953.⁸⁵⁶

Convention supplémentaire relative à l'abolition de l'esclavage, de la traite des esclaves et des institutions et pratiques analogues à l'esclavage - Genève le 7 septembre 1956- entrée en vigueur le 30 avril 1957.⁸⁵⁷

Convention internationale du travail n°105 concernant l'abolition du travail forcé adoptée à Genève le 25 juin 1957 - entrée en vigueur le 17 janvier 1959.⁸⁵⁸

Convention internationale sur l'élimination de toutes les formes de discrimination raciale - New York 7 mars 1966 - entrée en vigueur le 4 janvier 1969.⁸⁵⁹

Pacte international relatif aux droits civils et politiques adopté le 16 décembre 1966 - entrée en vigueur le 23 mars 1976.⁸⁶⁰

Protocole facultatif du 16 décembre 1966 se rapportant au Pacte international relatif aux droits civils et politiques.⁸⁶¹

Pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels adopté le 16 décembre 1966 - entré en vigueur le 3 janvier 1976.⁸⁶²

Convention n° 143 de l'Organisation internationale du travail sur les travailleurs migrants (dispositions complémentaires) adoptée le 23 juin 1975.⁸⁶³

Convention sur l'élimination de toutes les formes de discrimination à l'égard des

853. http://www.unhchr.ch/french/html/menu3/b/33_fr.htm.

854. <http://www.ilo.org/ilolex/french/convdisp1.htm>.

855. http://www.unhchr.ch/french/html/menu3/b/o_c_ref_fr.htm.

856. http://www2.ohchr.org/french/law/esclavage_prot.htm.

857. http://www.unhchr.ch/french/html/menu3/b/30_fr.htm.

858. <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convdf.pl?C105>.

859. <http://untreaty.un.org/French/TreatyEvent2001/6.htm>.

860. http://www.unhchr.ch/french/html/menu3/b/a_ccpr_fr.htm.

861. <http://www2.ohchr.org/french/law/ccpr-one.htm>.

862. http://www.unhchr.ch/french/html/menu3/b/a_ceschr_fr.htm.

863. http://www.fr.wikipedia.org/wiki/Recommandations_

femmes adoptée le 18 décembre 1979 - entrée en vigueur le 3 septembre 1981.⁸⁶⁴

Convention des Nations unies contre la torture et autres peines ou traitements cruels, inhumains ou dégradants conclue à New York le 10 décembre 1984 - entrée en vigueur le 26 juin 1987.⁸⁶⁵

Convention relative aux droits de l'enfant adoptée le 20 novembre 1989 - entrée en vigueur le 2 septembre 1990.⁸⁶⁶

Convention internationale sur la protection des droits de tous les travailleurs migrants et des membres de leur famille adoptée le 18 décembre 1990 - entrée en vigueur le 1er juillet 2003.⁸⁶⁷

Amendement du 15 janvier 1992 à l'article 8 de la Convention internationale sur l'élimination de toutes les formes de discrimination raciale.

Convention sur la protection des enfants et la coopération en matière d'adoption internationale (Convention de La Haye) adoptée le 29 mai 1993 - entrée en vigueur le 1er mai 1995.⁸⁶⁸

Amendement du 12 décembre 1995 au paragraphe 2 de l'article 43 de la Convention relative aux droits de l'enfant du 20 novembre 1989.

Les Principes du Cap et meilleures pratiques concernant la prévention du recrutement d'enfants dans les forces armées et la démobilisation et la réinsertion sociale des enfants en Afrique adoptés en avril 1997.⁸⁶⁹

Statut de Rome de la Cour pénale internationale du 17 juillet 1998 - entrée en vigueur le 1er juillet 2002.⁸⁷⁰

Convention n° 182 de l'Organisation internationale du travail concernant l'interdiction des pires formes de travail des enfants et l'action immédiate en vue de leur élimination adoptée à Genève le 17 juin 1999.⁸⁷¹

Protocole facultatif du 25 mai 2000 à la Convention relative aux droits de l'enfant, concernant la vente d'enfants, la prostitution des enfants et la pornographie mettant en scène des enfants.⁸⁷²

Protocole facultatif du 25 mai 2000 à la convention relative aux droits de l'enfant, et concernant la participation des enfants aux conflits armés.⁸⁷³

---

864. <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/fconvention.htm>.

865. <http://www2.ohchr.org/french/law/cat.htm>.

866. http://www.unhcr.ch/french/html/menu3/b/k2crc_fr.htm.

867. http://www2.ohchr.org/english/issues/migration/taskforce/CMWpresentation_Fr.ppt.

868. http://www.hcch.net/index_fr.php?act=conventions.text&cid=69.

869. <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/>.

870. <http://www.un.org/french/millenaire/law/17.htm>.

871. <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convdf.pl?C182>.

872. <http://www.admin.ch/ch/f/ff/2005/2685.pdf>.

873. <http://www.droitsenfant.com/telecharge/protocoleconflits-2000pdf>.

Convention des Nations unies contre la criminalité transnationale organisée conclue le 15 novembre 2000.⁸⁷⁴

Protocole contre le trafic illicite de migrants par terre, air et mer additionnel à la Convention des Nations unies contre la criminalité transnationale organisée adopté le 15 novembre 2000.⁸⁷⁵

Protocole visant à prévenir, réprimer et punir la traite des personnes, en particulier des femmes et des enfants, additionnel à la Convention des Nations unies contre la criminalité (Protocole de Palerme) adopté le 15 novembre 2000 - entrée en vigueur le 25 décembre 2003.⁸⁷⁶

Les Principes de Paris - Principes directeurs relatifs aux enfants associés aux forces armées ou aux groupes armés de février 2007.⁸⁷⁷

Engagements de Paris de février 2007 en vue de protéger les enfants contre une utilisation ou un recrutement illégaux par des groupes ou des forces armées.⁸⁷⁸

Déclaration d'Istanbul du 2 mai 2008 contre le trafic d'organes et le tourisme de transplantation.

En ce qui concerne plus spécialement la Convention de Palerme et ses Protocoles nous pouvons noter les points suivants:

Le 15 décembre 2000 à Palerme 124 États ont signé la Convention contre la criminalité transnationale organisée et 80 seulement le Protocole sur la traite des êtres humains, parmi lesquels figuraient les quinze membres de l'Union européenne de l'époque et les dix futurs nouveaux membres. La Convention entra en vigueur le 29 septembre 2003 et le Protocole le 25 décembre de la même année.

Le Protocole de Palerme est désormais la principale source juridique sur laquelle repose la lutte internationale contre la traite, dont les objectifs sont de prévenir et combattre la traite, de protéger et assister les victimes dans le respect de leurs droits fondamentaux, et de promouvoir la coopération.⁸⁷⁹

Le Protocole contre la traite des personnes contient trois éléments essentiels (l'acte, les moyens et les fins de la traite des personnes) qui la définissent ainsi (article 3): 1. Le recrutement, le transport, le transfert, l'hébergement ou l'accueil de personnes; 2. Par la menace de recours ou le recours à la force ou à d'autres formes de contrainte, par enlèvement, fraude, tromperie, abus d'autorité ou d'une

---

874. www.unodc.org/.../TOC_Convention/.

875. <http://www.admin.ch/ch/f/ff/2005/6389.pdf>.

876. http://www.admin.ch/ch/fr/rs/c0_311_542.html.

877. <http://www.un.org/children/conflict/french/parisprinciples.html>.

878. <http://www.unicef.fr/mediastore/7/3142-4.pdf>.

879. V. Nations Unies, Office contre la drogue et le crime, Traite des personnes, www.unodc.org/unodc/en/trafficking_human_beings.html.

situation de vulnérabilité, ou par l'offre ou l'acceptation d'avantages pour obtenir le consentement d'une personne; 3. Aux fins d'exploitation.

Les formes d'exploitation incluent sans s'y limiter: 1. l'exploitation de la prostitution d'autrui ou d'autres formes d'exploitation sexuelle, 2. le travail forcé, 3. l'esclavage ou des pratiques analogues, 4. la servitude ou 5. le prélèvement d'organes.

Le Protocole dispose aussi que le consentement de la victime est indifférent lorsqu'il est établi que des moyens tels que ceux énoncés dans la définition de la traite ont été utilisés. Le Protocole reconnaît ainsi que l'exercice de son libre arbitre par la victime est souvent limité par le recours à la force, à la tromperie ou à l'abus d'autorité. Il respecte la capacité qu'ont les personnes adultes de prendre leurs propres décisions quant à leur vie, notamment à faire des choix concernant le travail et la migration. Mais il exclut la possibilité d'invoquer le consentement comme moyen de défense lorsqu'il est établi que des moyens illicites ont été employés pour obtenir ce consentement.

Un enfant ne peut donner son consentement: même s'il n'est pas établi qu'un des moyens visés par le Protocole a été utilisé, ce dernier exclut la possibilité pour une victime de moins de 18 ans de donner son consentement. Autrement dit, même si un enfant n'est pas menacé, qu'il n'est pas fait usage de la force ou de la contrainte à son égard ou qu'il ne fait pas l'objet d'un enlèvement ou d'une tromperie, il ne peut donner son consentement à un acte relevant de la traite aux fins d'exploitation. Les parents ou le tuteur de l'enfant ne peuvent davantage donner leur consentement à un tel acte.

Le fait que la victime sache à l'avance qu'elle allait se livrer à la prostitution n'en rend pas moins criminel le comportement du trafiquant - les moyens constitutifs de la traite sont bel et bien utilisés et l'acte d'exploitation demeure. La victime connaissait peut-être la nature du travail qui l'attendait, mais pas les conditions de travail.

Le Protocole des Nations Unies comprend des chapitres concernant la définition du crime, la criminalisation, l'assistance et protection, le statut de victime au pays d'accueil, le rapatriement des victimes, la prévention, l'échange d'informations et formation, les mesures prises aux frontières, la sécurité et contrôle des documents et la validité des documents.

Au même moment a été signé un autre Protocole additionnel à la Convention concernant Le trafic illicite de migrants (par terre, air et mer). Ce Protocole définit le «trafic illicite» comme l'acte d'assurer 1. L'entrée illégale dans un État; 2. D'une personne qui n'est pas ni un ressortissant ni un résident permanent de cet État; 3. Afin d'en tirer directement un avantage financier ou un autre avantage matériel.

*Trois différences notables distinguent la traite du trafic illicite.*⁸⁸⁰

(1) Le consentement. Le trafic illicite de migrants, bien que souvent effectué dans des conditions dangereuses ou dégradantes, concerne des migrants qui ont donné leur consentement; (2) L'exploitation. Le trafic illicite prend fin avec l'arrivée des migrants à leur lieu de destination, alors que la traite implique la poursuite de l'exploitation de la victime sous une forme ou sous une autre de manière à procurer des bénéfices illicites aux trafiquants; (3) Le caractère transnational du trafic. Le trafic illicite a toujours un caractère transnational, alors que ce n'est pas nécessairement le cas de la traite. Il peut y avoir traite, que les victimes soient emmenées dans un autre État ou qu'elles soient seulement déplacées d'un endroit à un autre à l'intérieur d'un même État.

Instruments juridiques et autres textes européens:

Convention européenne de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales adoptée à Rome le 4 novembre 1950 - article 3: «Nul ne peut être soumis à la torture ni à des peines ou traitements inhumains ou dégradants»- article 4: 1. «Nul ne peut être tenu en esclavage ni en servitude» 2. «Nul ne peut être astreint à accomplir un travail forcé ou obligatoire».⁸⁸¹

Charte sociale de Turin du 18 octobre 1961.⁸⁸²

Convention européenne pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants signée à Strasbourg 26 novembre 1987 et entrée en vigueur le 1er février 1989.⁸⁸³

Résolution du Parlement européen adoptée le 8 janvier 1996 sur la traite des êtres humains.

Convention pour la protection des droits de l'homme et de la dignité de l'être humain à l'égard des applications de la biologie et de la médecine - Convention sur les droits de l'homme et la biomédecine signée à Oviedo le 4 avril 1997 - entrée en vigueur le 1er décembre 1999.⁸⁸⁴

Résolution du Conseil 97/C 221/03, du 26 juin 1997, concernant les mineurs non accompagnés ressortissants de pays tiers.⁸⁸⁵

---

880. V. Nations Unies, Office contre la drogue et le crime, Traite des personnes (www.unodc.org/unodc/en/trafficking_human_beings.html).

881. http://www.coe.int/t/e/human_rights/echr_fre.pdf.

882. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/fr/Treaties/html/035.htm>.

883. <http://www.cpt.coe.int/fr/documents/cept.htm>.

884. <http://www.conventions.coe.int/treaty/fr/treaties/html/164.htm>.

885. http://europa.eu/legislation_summaries/other/l33041_fr.htm.

Résolution du 16 décembre 1997 sur la communication de la Commission au Conseil et au Parlement européens des femmes ú des fins d'exploitation sexuelle.

Résolution du 19 mai 2000 sur la communication de la Commission au Conseil et au Parlement européens pour de nouvelles actions dans le domaine de la lutte contre la traite des êtres humains.

La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne adoptée le 7 décembre 2000 article 5: 1. «Nul ne peut être tenu en esclavage ni en servitude» 2. «Nul ne peut être astreint à accomplir un travail forcé ou obligatoire», 3. «La traite des êtres humains est interdite».⁸⁸⁶

Décision-cadre du Conseil du 15 mars 2001 (2001/ 220/JAI) relative au statut des victimes dans le cadre de procédures pénales.

Résolution du 12 juin 2001 du Parlement européen sur la décision-cadre du Conseil relative à la lutte contre la traite des êtres humains.

Convention sur la cybercriminalité adoptée à Budapest le 23 novembre 2001:⁸⁸⁷

Protocole additionnel à la Convention sur les droits de l'homme et la biomédecine relatif à la transplantation d'organes et de tissus d'origine humaine signé à Strasbourg le 24 janvier 2002.⁸⁸⁸

Décision-cadre 2002/629/JAI du Conseil, du 19 juillet 2002, relative à la lutte contre la traite des êtres humains UE OJ L 203, 1.8.2002, p. 1.⁸⁸⁹

Résolution du Parlement européen du 5 décembre 2002 sur la proposition de directive du Conseil relative au titre de séjour de courte durée délivrée aux victimes de l'aide à l'immigration clandestine ou de la traite des êtres humains qui coopèrent avec les autorités compétentes.

Conclusions du Conseil du 8 mai 2003 (Déclaration de Bruxelles), OJ C 137, 12.6.2003, p. 1.

Recommandation du Conseil du 28 novembre 2003 relative à l'amélioration des méthodes de prévention et d'enquête opérationnelle dans la lutte contre la criminalité organisée liée à la traite des êtres humains.

Décision-cadre 2004/68/JAI du Conseil du 22 décembre 2003 relative à la lutte contre l'exploitation sexuelle des enfants et la pédopornographie,⁸⁹⁰ OJ L 13, 20.1.2004, p. 44.

Directive 2004/81/CE du Conseil du 29 avril 2004 relative au titre de séjour

---

886. www.europarl.europa.eu/

887. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/fr/Treaties/Ht ml/185.htm>.

888. <http://www.conventions.coe.int/treaty/FR/Treaties/Html/186.htm>.

889. http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/133137_fr.htm.

890. http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_trafficking_in_human_beings/133138_fr.htm.

délivré aux ressortissants de pays tiers qui sont victimes de la traite des êtres humains ou ont fait l'objet d'une aide à l'immigration clandestine et qui coopèrent avec les autorités compétentes.⁸⁹¹

Convention du Conseil de l'Europe sur la lutte contre la traite des êtres humains adoptée le 16 mai 2005 (Convention de Varsovie) - entrée en vigueur le 1er février 2008.⁸⁹²

Plan de l'Union Européenne sur les bonnes pratiques, les standards et les procédures pour combattre et prévenir la traite des êtres humains, OJ C 311, 9.12.2005, p. 1.⁸⁹³

Décisions n° 2006/618/CE et 2006/619/CE du Conseil du 24 juillet 2006 relatives à la conclusion, au nom de la Communauté européenne, du protocole additionnel à la convention des Nations unies contre la criminalité transnationale organisée, visant à prévenir, à réprimer et à punir la traite des personnes, en particulier des femmes et des enfants.

Décision n°779/2007/CE du Parlement européen et du Conseil, du 20 juin 2007, établissant pour 2007-2013 un programme spécifique visant à prévenir et à combattre la violence envers les enfants, les jeunes et les femmes et à protéger les victimes et les groupes à risque (programme Daphne III) dans le cadre du programme général « Droits fondamentaux et justice».⁸⁹⁴

Décision 2007/675/CE de la Commission du 17 octobre 2007 portant création du groupe d'experts sur la traite des êtres humains (GRETA).⁸⁹⁵

Convention du Conseil de l'Europe pour la protection des enfants contre l'exploitation et les abus sexuels adoptée le 25 octobre 2007, mais pas encore entrée en vigueur.⁸⁹⁶

Résolution du Parlement européen du 22 avril 2008 sur les actions politiques au niveau de l'Union européenne concernant le don et la transplantation d'organes⁸⁹⁷

---

891. http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l33187_fr.htm.

892. <http://www.conventions.coe.int/Treaty/fr/Treaties/Html/197.htm>.

893. En ce qui concerne le cadre pour la Politique de l'Union Européenne V. COM(2006) 514 final: «*Fighting trafficking in human beings. An integrated approach and proposals for an action plan*», October 2005. Comp. European Union, *Annual Report on Human Rights*, 2008, p. 35.

894. <http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUri-Serv.do?uri=OJ:L:2007:173:0019:0026:FR:PDF>.

895. http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/l33701_fr.htm.

896. http://www.coe.int/t/affaires_juridiques/coopération-juridique/lutte_contre_l'exploitation_sexuelle_des_enfants.

897. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0130+0+DOC+XML+V0//FR>.

Résolution du Parlement européen du 14 janvier 2009 sur la situation des droits fondamentaux dans l'Union européenne 2004-2008 (2007/2145(IN)).⁸⁹⁸

La traite est un problème qui relève des droits de l'homme. Cet aspect est relativement peu développé dans le Protocole des Nations Unies. Le Conseil de l'Europe a élaboré une Convention européenne sur la lutte contre la traite des êtres humains et a réaffirmé sa position: la traite constitue une violation des droits de la personne humaine et une atteinte à la dignité et à l'intégrité de l'être humain.

La Convention du Conseil de l'Europe reprend la définition onusienne, mais l'applique à la traite nationale ou transnationale, qu'elle soit liée ou non à la criminalité organisée; d'autre part, elle précise le principe fondamental selon lequel la protection et la promotion des droits des victimes doivent être assurées sans aucune discrimination, qu'elle soit fondée sur le sexe, la race, la couleur, la langue, la religion, les opinions politiques ou autres, l'origine nationale ou sociale, l'appartenance à une minorité nationale, la fortune, la naissance ou toute autre situation.

L'Union européenne⁸⁹⁹ de son côté a limité, pendant des années, son action contre la traite à la lutte contre l'exploitation sexuelle des femmes et des enfants⁹⁰⁰ Ce n'est que sous l'influence du Protocole des Nations Unies et sous la pression des ONG qu'elle a étendu sa définition aux autres formes d'exploitation, lors de l'adoption de la Décision-Cadre 2002/629/JAI du Conseil du 19 juillet 2002 relative à la lutte contre la traite des êtres humains.⁹⁰¹

---

898. http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-019+0+DOC+XML+V0//FR_

899. V. sa stratégie globale, Bruxelles 2001: http://ec.europa.eu/justice_home/news/8mars_fr.htm. Pour les actions de l'Union Européenne dans ce domaine, en général, V. la Décision de la Commission, OJL 277, 20.10.2007; et des différents pays européens: la présentation devant la Commission des Nations Unies pour la Prévention du Crime de Stefan Sohmman, European Transnational Cooperation to Prevent and Combat Human Trafficking, en Avril 2009. V. aussi Maria Grazia Giammarinaro, La politique européenne en matière de traite des êtres humains, Cahiers de la Sécurité, No 9, pp.42 et s. V. en comparaison ce qui se passe outre-atlantique la Communication devant la même Commission, le même jour, de Philip Reichel, Promoting cross-national cooperation in combating human trafficking. Effective and ineffective techniques in Europe and along the USA/Canada Border.

900. Action commune 96/700/JAI, Action commune 96/748/JAI, Action commune 97/154/JAI du Conseil.

901. V. aussi sa Directive 2004/81 CE du Conseil relative au titre de séjour délivré aux ressortissants de pays tiers qui sont victimes de la traite des êtres humains ou ont fait l'objet d'une aide à l'immigration clandestine et qui coopèrent avec les autorités compétentes.

Instruments juridiques et autres textes nationaux:

À titre d'exemple des réactions officielles de quelques pays:

En France⁹⁰² la Loi pour la sécurité intérieure publiée au Journal Officiel le 19 mars 2003 a introduit l'infraction de traite des êtres humains dans le Code pénal français. Ainsi, l'article 225-4-1 définit le délit de traite et le sanctionne par sept ans d'emprisonnement et 150.000 euros d'amende.

L'Italie (avec la Belgique, les Pays-Bas) fait partie des pays pionniers en matière de législation contre la traite dans l'Union européenne. Dès 1997 elle a mis en place des mesures d'assistance aux victimes. Depuis 2003 la législation italienne possède une incrimination spécifique (Loi No 228 du 11 août 2003) révisant les infractions de réduction et de maintien en esclavage (article 600 du Code pénal) et de traite et de commerce des êtres humains (article 601 du Code pénal), jugées peu claires et imprécises. La loi (article 600 modifié) prévoit des mesures de prévention et des peines allant de huit à vingt ans d'emprisonnement.

En Grèce aussi, la législation s'est vite conformée aux exigences du Protocole de l'ONU. Une Loi spéciale a été promulguée dès 2002 (3064/15-10-2002), ajoutant un nouvel article au Code pénal (323A, réprimant sévèrement la traite des êtres humains. En 2003 un Décret présidentiel (233/2003) avait introduit des mesures spéciales pour l'assistance et la protection des victimes de la traite. Enfin, en 2005 une nouvelle Loi (3386/2005) concernant «L'entrée et l'intégration sociale des nationaux de pays tiers résidant en Grèce» avait défini clairement ceux/celles qui pouvaient être considéré(e)s comme victimes de traite.⁹⁰³

La Suède a une position particulière en Europe en ce qui concerne la prostitution. La lutte contre la traite des femmes est une priorité, mais uniquement sous sa forme d'exploitation sexuelle (Loi du 1er juillet 2002 modifiant le chap.4, para 1a du Code pénal. Ce n'est que plus tard que les autres formes d'exploitation ont été prises en considération (avec la Loi du 1er juillet 2004). La Suède possède une loi unique au monde sur «l'achat de services sexuels» condamnant les clients de la prostitution (Loi du 1er janvier 1999).

---

902. Élisabeth Moiron-Braud, Reconnaissance en France des victimes de la traite des êtres humains. De la définition de l'infraction à l'exercice de leurs droits, Cahiers de la Sécurité, No 9, pp. 51 et s.; Éric Panloup et Cendrine Liger, La traite des êtres humains en France. Nécessité d'identification des victimes et de coordination nationale, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 61 et s.

903. Également les Lois 3724/2004, 3536/2007, le décret présidentiel 233/2003 et la Décision Ministérielle ΔΥδ/109152 /6.11.2003 V. aussi le Plan anti-Trafficking ILAEIRA du Ministère de l'Intérieur Hellénique, juillet 2008, le Guide pour les femmes-victimes de traite préparé par M. Papayannopoulou & H. Markousis, Centre d'Études sur des questions féminines, Athènes, 2007, ainsi que le Guide pour conseillers: Trafficking in women, écrit par K. Drouga & Th. Papadopoulos, pour le compte du Centre de Recherche pour des questions d'égalité d' Athènes, 2008.

L'Ukraine est un pays d'origine et de transit de la traite en vue d'exploitation sexuelle. Elle a rapidement pris des mesures nécessaires pour réprimer la traite. Déjà en mars 1998 une première incrimination (article 124-1) a été introduite dans le Code pénal. En 2001 le nouveau Code pénal (article 149) punit sévèrement la traite.

Quelques considérations en guise de conclusions, en tenant compte de l'évaluation⁹⁰⁴ des politiques appliquées ces dernières années.

Le phénomène de la traite d'êtres humains étant fort complexe et ayant une dimension mondiale nécessite une approche multidisciplinaire intégrée, des stratégies appropriées et une collaboration internationale adéquate au sérieux du problème. Comme toujours il vaut mieux prévenir; évidemment, en cas d'échec, la répression doit être là et bien organisée. Une idée de l'organisation de la lutte contre la traite peut nous donner le schéma suivant:

Méthodologie de recherche-action pour la prévention de la traite

Les stratégies pour lutter contre la traite⁹⁰⁵ comprennent la criminalisation de la traite, la création des groupes spéciaux de recherches, le renforcement de la collaboration internationale⁹⁰⁶ (recherche/collecte des données), la création de programmes pour la protection des témoins, une meilleure protection, assistance et soutien des victimes, le renforcement de la collaboration entre la Police et les autres Services responsables/ la Justice/les Services s'occupant des étrangers/ les ONG, la localisation des fortunes des trafiquants pour les saisir et les confisquer, le développement des campagnes d'information aux pays d'origine (victimes potentielles) et aux pays d'accueil (clients potentiels).

En outre, comme il a été souligné par plusieurs spécialistes de la question,⁹⁰⁷ sans confondre la lutte contre la traite des êtres humains et la lutte contre l'im-

---

904. V. UNODC, Rapport Mondial sur la Traite des Personnes. Résumé analytique, février 2009; Jean-Olivier Viout, Une expérience de partenariat dans le Département du Rhône contre la traite des êtres humains, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 70 et s; Bernard Frahi, La traite des personnes dans le monde cinq ans après l'entrée en vigueur du Protocole des Nations unies, in Cahiers de la Sécurité, No 9, pp. 31 et s.

905. Frédéric Malon, Les nouveaux moyens de lutte contre l'exploitation sexuelle des enfants dans le tourisme, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 84 et s.

906. Kristin Kvigne, Le trafic d'êtres humains et Interpol, Cahiers de Sécurité, No 9, pp.56 et s; Marie-Anne Baulon, Programme de coopération entre le gouvernement français et l'Organisation internationale des migrations sur la lutte contre la traite des êtres humains en Europe du Sud-est, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 67 et s.

907. Notamment G.Vaz Cabral, op.cit.

migration clandestine, les programmes visant à prévenir et à combattre la traite des êtres humains devraient s'inscrire dans un projet global de gestion de la migration, prenant en compte tous les éléments pouvant intervenir dans le processus migratoire.⁹⁰⁸

Les programmes d'appui devraient viser à renforcer les efforts de lutte contre la pauvreté et l'aggravation de la marginalisation, notamment des groupes les plus vulnérables de la population, dont les femmes et les petites filles, dans tous les pays d'origine, de transit et de destination, au moyen de mesures conçues pour améliorer la gouvernance, le soutien matériel, la protection sociale ainsi que les possibilités d'emploi et l'amélioration économique durable.

Un aspect essentiel d'une approche, fondée sur les droits de l'homme, de la traite des êtres humains consiste à mettre l'accent sur la relation entre les genres. Une stratégie européenne de lutte contre la traite des êtres humains devrait notamment viser à combattre la violence basée sur le sexe et les structures patriarcales qui créent un environnement propice à la traite des êtres humains. La législation et les politiques d'égalité des chances doivent protéger et renforcer la position sociale et juridique des femmes et des enfants et s'attaquer expressément à toutes les formes de discrimination fondées sur le sexe.

Les actions de lutte contre la traite des êtres humains devraient avoir aussi pour but essentiel et commun de s'attaquer à la réduction de la demande de services d'ordre sexuel et de main-d'œuvre bon marché. Elles doivent comprendre une sensibilisation à la nécessité de relations fondées sur l'égalité et le respect entre les sexes et des campagnes de sensibilisation ciblant particulièrement les clients.

---

908. Comp. Saori Terada, *La culture: une oubliée de la lutte contre la traite des personnes*, Cahiers de Sécurité, No 9, pp. 168 et s.

Η ποινική προστασία των Ατόμων με Αναπηρία (ιδίως από σεξουαλική εκμετάλλευση)

ΕΥΤΥΧΗΣ ΦΥΤΡΑΚΗΣ

Δ.Ν., Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής,
Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Περίληψη

Τα άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ) αποτελούν μια ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα η οποία, κατά το παρελθόν, έχει βιώσει πολλαπλώς την ανισότητα. Όμως, σε μια φιλελεύθερη και πλουραλιστική κοινωνία, τα ΑμεΑ μπορούν με όρους ισοτιμίας να ζουν, να εκφράζονται και να συμμετέχουν, ενώ η σεξουαλική πτυχή της ύπαρξής τους δεν μπορεί να καταστέλλεται, να περιορίζεται ή να αποκρύπτεται. Η νομοθεσία, από την άλλη πλευρά, πρέπει, αφενός να εγγυάται την ελευθερία στην εκδήλωση της σεξουαλικότητας αφετέρου να προστατεύει τα ΑμεΑ από την σεξουαλική εκμετάλλευση. Το ποινικό δίκαιο σταθμίζει τις δύο ανάγκες, αφενός προφυλάσσοντας, αφετέρου αναπτύσσοντας την σεξουαλική ελευθερία των ΑμεΑ. Το έγκλημα της κατάχρησης σε ασέλγεια (άρ. 338 ΠΚ) ισορροπεί ανάμεσα στην προστασία του σεξουαλικού αυτοπροσδιορισμού και το δικαίωμα στη σεξουαλική ζωή των ατόμων με ανικανότητα για αντίσταση. Δεν εισάγεται, όμως, και δεν πρέπει να ερμηνευτεί έτσι, μια γενική επιταγή αποχής από την σεξουαλικότητα των ανήμπορων ατόμων, επιβάλλοντάς τα σε αναγκαστική εγκράτεια και εντείνοντας έτσι την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό τους αποκλεισμό. Πάντως, η διάταξη αυτή ενδέχεται να δημιουργήσει ζητήματα, καθώς μπορεί να θεωρηθεί ότι περιστελλεί τη προσωπική (σεξουαλική) ελευθερία των ατόμων με αναπηρία, ιδίως δε των ατόμων με ψυχική αναπηρία. Η διασφάλιση της ισονομίας των ΑμεΑ τελικά διέρχεται και μέσα από την εγγύηση της ακώλυτης πρόσβασής τους στην σεξουαλικότητα.

1. Αναπηρία, σεξουαλικότητα και ποινικό δίκαιο

Σύμφωνα με διεθνείς στατιστικές, περίπου το 15% του παγκόσμιου πληθυσμού διαθέτει κάποιας μορφής αναπηρία.⁹⁰⁹ Τα άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ) αποτελούν μια εξαιρετικά ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα η οποία, κατά το παρελθόν, έχει βιώσει πολλαπλώς την ανισότητα. Ήδη όμως, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, τα ΑμεΑ αναγνωρίζονται ως φορείς δικαιωμάτων που χρήζουν ειδικής προστασία από τα κράτη. Στην Ελλάδα, το Σύνταγμα, από την αναθεώρηση του 2001, ορίζει (άρ. 21 παρ. 3) ότι «Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας».⁹¹⁰ Εξάλλου, το 2012 κυρώθηκε από την Ελλάδα η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (ΔΣΔΑ-μεΑ, Ν. 4074) η οποία δημιούργησε ένα εξ ολοκλήρου νέο παγκόσμιο πλαίσιο για τη θεώρηση της αναπηρίας και των ατόμων με αναπηρία. Σύμφωνα μ' αυτήν (άρ. 1) άτομα με αναπηρία είναι «εκείνα που έχουν μακροχρόνια σωματικά, ψυχικά, διανοητικά ή αισθητήρια εμπόδια, που σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, μπορούν να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχής τους στην κοινωνία, σε ίση βάση με τους άλλους».

Τα ΑμεΑ διαθέτουν τα ίδια με τους άλλους ανθρώπους δικαιώματα στην υγεία, τη σεξουαλική ζωή και την αναπαραγωγή. Από την άλλη πλευρά όμως, παρατηρείται ότι στερούνται επαρκούς ενημέρωσης για την σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία, αποκλείονται από την επιλογή δημιουργίας σχέσεων και οικογένειας, ιδίως αν, τότε, πώς και με ποιον/ποιαν, υπόκεινται σε αναγκαστικές στειρώσεις, αμβλώσεις ή γάμους, ενώ συχνά αποτελούν θύματα φυσικής, συναισθηματικής και σεξουαλικής κατάχρησης ή βίας. Η σεξουαλική εκμετάλλευση, μάλιστα, αφορά εξίσου τόσο τις γυναίκες όσο και τους άνδρες με αναπηρία. Τέλος, διαπιστώνεται αποκλεισμός των ΑμεΑ, και ιδίως αυτών με ψυχική αναπηρία, από την εξουσία λήψης αποφάσεων για τον εαυτό τους.

Κρίσιμες, στο συγκεκριμένο πλαίσιο, αποβαίνουν οι διατάξεις του άρθρου 16 της ΔΣΔΑμεΑ καθώς εκεί γίνεται ρητή αναφορά στην υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει όλα τα κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά και λοιπά μέτρα ώστε να προστατεύονται τα άτομα με αναπηρίες, τόσο εντός όσο και εκτός της κατοικίας, από όλες τις μορφές εκμετάλλευσης, βίας και κακομεταχείρισης (forms of exploitation, violence and abuse, παρ. 1). Εισάγεται, παράλληλα, υποχρέωση λήψης μέτρων μέριμνας (ανάληψης, απο-

909. World Health Organization & The World Bank 2011.

910. Εισαγωγικά βλ. Δημόπουλο, 2009.

κατάστασης και κοινωνικής επανένταξης) των ΑμεΑ που κατέστησαν θύματα εκμετάλλευσης, βίας ή κακομεταχείρισης (παρ. 4). Τέλος, τα κράτη υποχρεούνται στη λήψη αποτελεσματικών μέτρων (νομοθετικών ή άλλων) για τον εντοπισμό και τη δίωξη των περιπτώσεων εκμετάλλευσης, βίας και κακομεταχείρισης των ΑμεΑ (παρ. 5).

Πεδίο υλοποίησης των παραπάνω διεθνών υποχρεώσεων είναι, φυσικά, και αυτό της ποινικής νομοθεσίας. Βέβαια, σε επίπεδο αρχής, οι ποινικές διατάξεις που προστατεύουν τα ατομικά έννομα αγαθά (π.χ. ζωή, ιδιοκτησία) ισχύουν και εφαρμόζονται, σε ίση βάση, και για τα ΑμεΑ. Ειδικότερο ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζουν οι διατάξεις που προστατεύουν τα άτομα με ψυχική αναπηρία από τη στέρηση της ελευθερίας (άρ. 325 ΠΚ - Παράνομη κατακράτηση), τη σεξουαλική εκμετάλλευση (άρ. 338 ΠΚ - Κατάχρηση σε ασέλγεια) και, τέλος, την παραμέληση (άρ. 312 ΠΚ - κακόβουλη παραμέληση, άρ. 439 ΠΚ - Παραμέληση της εποπτείας παραφρόνων). Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι έχει προταθεί η ποινικοποίηση της εγκατάλειψης χρονίως πασχόντων σε ιδρύματα, επειδή οι διατάξεις για την έκθεση (άρ. 306 ΠΚ) ή την σωματική βλάβη λόγω παραμέλησης (άρ. 312 ΠΚ) δεν έχουν πεδίο εφαρμογής εν προκειμένω,⁹¹¹ καθώς και η δημιουργία αυτοτελούς κεφαλαίου στον Ποινικό Κώδικα για την ποινική προστασία των αδυνάτων.⁹¹²

Είναι αλήθεια ότι το ζήτημα της σεξουαλικής ζωής των ατόμων με αναπηρία δεν έχει προσεχθεί ή μελετηθεί αρκούντως, ούτε έχει ειδωθεί υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων.⁹¹³ Αντιθέτως, είτε έχει αποκρυσβεί συστηματικά είτε έχει παραμεληθεί διαχρονικά. Παλαιότερα, η κρατούσα ιδεολογία αρνούσαν τη σεξουαλικότητα των, κάθε είδους, «αναξιοπαθούντων» ατόμων, για λόγους τόσο ευγονικής και σεβασμού στο «άσπυλο» της ύπαρξής τους όσο και απάρνησης σ' αυτά της ιδιότητας του (κανονικού) ανθρώπου. Τα ΑμεΑ γενικώς θεωρούνταν σεξουαλικά άτομα.⁹¹⁴ Όμως, στη σύγχρονη εποχή, το άτομο με αναπηρία παραμένει άνθρωπος, και ως τέτοιος έχει όλες τις ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες (για φαγητό, ψυχαγωγία, σεξ κ.λπ.). Με άλλα λόγια: τα ΑμεΑ είναι σεξουαλικά πλάσματα (sexual beings). Παραπέρα, το ΑμεΑ ως άνθρωπος και ως πολίτης έχει δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνική ζωή. Ειδικότερα, στο μέτρο που εξ αιτίας της αναπηρίας τους δεν μειώνονται οι ερωτικές τους ανάγκες ή επιθυμίες, τα άτομα με αναπηρία διατηρούν ακέραιο το δικαίωμά τους στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και, ως εκ τούτου,

911. Μαγκάκης, 1998.

912. Μανωλεδάκης, 1996: 939.

913. Perlin & Lynch, 2016: 29 επ.

914. Anderson & Kitchin, 2000: 1164.

πλήρες το δικαίωμα στη σεξουαλική ζωή.⁹¹⁵ Αυτό εμπεριέχει το δικαίωμα του ατόμου με αναπηρία να αποφασίζει α) αν, τότε και με ποιον θα έχει σεξουαλική δραστηριότητα, και (β) το δικαίωμα να μην υφίσταται σεξουαλική κατάχρηση ή βία ή ανεπιθύμητη άμβλωση ή στείρωση.⁹¹⁶ Το τελευταίο στοιχείο διαθέτει ξεχωριστή σημασία καθώς τα ΑμεΑ γενικώς συνιστούν μια ιδιαίτερα ευάλωτη κατηγορία ανθρώπων που κινδυνεύουν, περισσότερο απ' ό,τι οι άλλοι άνθρωποι, από σεξουαλική εκμετάλλευση, κακοποίηση και, εν γένει, θυματοποίηση.

Κατόπιν τούτων τίθενται τα ακόλουθα ερωτήματα: Είναι ο ερωτικός σύντροφος ενός ΑμεΑ αξιόποινος; Κινδυνεύει κάθε σεξουαλική πράξη, στην οποία μετέχει ένα ΑμεΑ, να κριθεί ως ποινικό αδίκημα για το έτερο μέρος της πράξης; Πώς θα αξιολογηθεί η ελευθερία στην επιλογή του ΑμεΑ να έχει σεξουαλική ζωή; Τέλος, πώς θα κριθούν οι σεξουαλικές επαφές μεταξύ ατόμων με ψυχική αναπηρία ή ατόμων που διαβιούν σε ιδρύματα,⁹¹⁷ όταν δηλ. και τα δύο μέρη προστατεύονται από το άρ. 338 ΠΚ;⁹¹⁸

2. Προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση: το έγκλημα της κατάχρησης σε ασέλγεια

Η «κατάχρηση σε ασέλγεια» αποτελεί μορφή αθέμιτης επέμβασης στη σεξουαλική ζωή του προσώπου.⁹¹⁹ Ενώ όμως στα εγκλήματα του βιασμού και της προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας η επέμβαση αυτή επιτυγχάνεται με τον εξαναγκασμό ή τον αιφνιδιασμό του θύματος και την (παρά)καμψη της αντίθετης βούλησής του, εδώ το θύμα κωλύεται είτε στη διαμόρφωση της βούλησής του είτε στην πραγμάτωση της (αντίθετης) βούλησής του. Σ' αυτή τη βάση, η διάταξη του άρ. 338 ΠΚ αποτελεί, κατ' ουσίαν, μια προέκταση τόσο του βιασμού (άρ. 336 ΠΚ) όσο και της προσβολής γενετήσιας αξιοπρέπειας (άρ. 337 ΠΚ) ενώ ισχυρά εμφανίζεται πλέον και η όψη της προστασίας της σεξουαλικής ανάπτυξης των ανηλίκων. Το άρ. 338 ΠΚ περιλαμβάνει στο περιεχόμενό του σχεδόν το σύνολο των σεξουαλικών πράξεων, δηλ. συνουσία ή άλλη ασελγή πράξη (παρ. 1), ασελγείς χειρονομίες ή προτάσεις που αφορούν σε ασελγείς πράξεις (παρ. 2).

Η στατιστική εμφάνιση του εγκλήματος, την τελευταία εικοσαετία, παρου-

915. Βλ. ιδίως Κοσμάτο, 1992: 1484.

916. WHO & UNFPA 2009: 21.

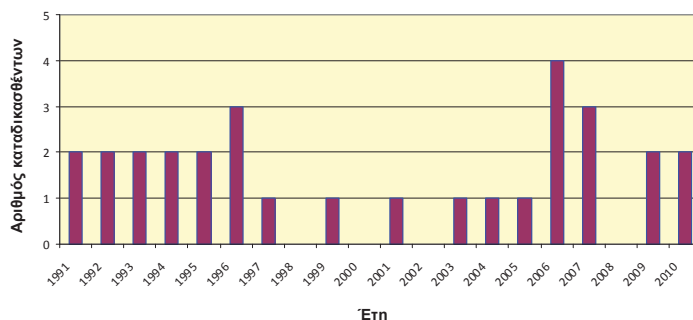
917. Βλ. σχετ. Guillerme, 2004, Dohet & Marliere, 2006.

918. Αντίστοιχο προβληματισμό βλ. στον Ashworth, 2009: 350.

919. Αναλυτικά βλ. Φυτράκη, 2011.

σιάζει μια σχετική σταθερότητα κινούμενη σε εξαιρετικά χαμηλούς αριθμούς. Ειδικότερα, η υψηλότερη τιμή εντοπίζεται το έτος 2006 με τέσσερις (4) καταδικασθέντες, ενώ ο μέσος όρος καταδικασθέντων, ανά έτος, για την επίμαχη εικοσαετία ανέρχονται μόλις στους 1,5.

Πίνακας 1: Καταδικασθέντες για κατάχρηση σε ασέλγεια, άρ. 338 ΠΚ (1991-2010)

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή/Στατιστική της Δικαιοσύνης (www.statistics.gr).

Το έννομο αγαθό που προστατεύεται στη διάταξη του άρ. 338 ΠΚ είναι η σεξουαλική (γενετήσια) ελευθερία, υπό την ειδικότερη όψη της ελευθερίας για διαμόρφωση, εκδήλωση και πραγμάτωση της βούλησης για την ατομική σεξουαλική ζωή.⁹²⁰ Ειδικότερα, με τη συγκεκριμένη διάταξη προστατεύονται από σεξουαλική εκμετάλλευση «αδύναμα» άτομα τα οποία κωλύονται να συναινέσουν ή να αντιδράσουν σε ορισμένη σεξουαλική πράξη.⁹²¹ Τα άτομα αυτά προστατεύονται από εισβολές στη σεξουαλικότητά τους, στο μέτρο που δεν δύναται να διαμορφώσουν και να εκφράσουν τυχόν αρνητική στάση ή να υλοποιήσουν μια τέτοια στάση. Κατά τούτο προσβάλλεται και εδώ η σεξουαλική αυτοδιάθεση υπό την έννοια του ετεροκαθορισμού της σεξουαλικής ζωής, χωρίς τη βούληση του ατόμου. Με την κατάχρηση σε ασέλγεια το θύμα παρασύρεται σε ερωτικές πράξεις, ενώ δεν έχει ικανότητα να τις αντιληφθεί και να τις επιλέξει. Μια κάπως παραλλαγμένη άποψη θεωρεί ως αντικείμενο προστασίας εδώ την ελευθερία από τον ετεροκαθορισμό στο σεξουαλικό πεδίο ατόμων τα οποία, μόνιμα ή προσωρινά, αδυνατούν να ασκήσουν το δικαί-

920. ΑΠ 19/2014 Ποινικά Χρονικά 2014: 582, ΑΠ 16/2004 Ποινικός Λόγος 2004: 43, ΑΠ 353/2003 ΝοΒ 2003: 1671 επ., Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2014: 228, Hörnle, 2010, § 179 Rn. 2, Güssel 2005: 63, Kühl 2007, § 179 Rn. 1, Fischer, 2008, § 179 Rn. 2.

921. Βλ. γενικά Μανωλεδάκη, 1996: 938, του ίδιου, 1973: 99.

ωμα της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης.⁹²² Τα άτομα αυτά προστατεύονται από τη μετατροπή τους σε «απλό αντικείμενο ή εργαλείο» των σεξουαλικών επιθυμιών του δράστη.⁹²³ Παράλληλο αντικείμενο προστασίας, στις διακεκριμένες μορφές του εγκλήματος, είναι και η σεξουαλική ανάπτυξη των ανηλίκων.

3. Το παρελθόν επιμένει: η έννοια της παραφροσύνης

Στο πλαίσιο ερμηνείας του άρ. 338 ΠΚ γίνεται δεκτό από τη νομολογία μας ότι παράφρον είναι το πρόσωπο το οποίο «δι' οιανδήποτε αιτίαν δεν έχει ομαλήν και φυσιολογική λειτουργία των πνευματικών του λειτουργών και των ψυχικών του δυνάμεων».⁹²⁴ Η έννοια της παραφροσύνης συναντάται συχνά στην παλαιότερη βιβλιογραφία της ψυχιατρικής ενώ σήμερα φαίνεται, εν πολλοίς, να έχει εγκαταλειφθεί χάριν μια νεότερης ορολογίας.⁹²⁵ Κυρίαρχη, πλέον, είναι στην επιστήμη της ψυχιατρικής η έννοια της ψυχικής διαταραχής, η οποία, με τη σειρά της, γνωρίζει ένα πλήθος από περαιτέρω διακρίσεις, υποκατηγορίες και εξειδικεύσεις. Σε συγκριτικό επίπεδο φαίνεται εξάλλου να κυριαρχούν έννοιες όπως η ψυχική διαταραχή ή συναφείς περιγραφικοί όροι. Στο ποινικό δίκαιο, ομοίως, ενώ παλαιότερα κατείχε καίριο ρόλο στο πλαίσιο της διδασκαλίας για τον καταλογισμό, απαντάται πλέον εντελώς περιθωριακά. Συνεπώς, η παραφροσύνη συνιστά μια ξεπερασμένη έννοια και, ως εκ τούτου, μια ορθή ερμηνευτική προσέγγιση της «παραφροσύνης» μπορεί να επιτευχθεί μέσα από το πρίσμα των πλέον σύγχρονων επιλογών της νομοθεσίας αλλά και της ψυχιατρικής. Η ερμηνεία άλλωστε των κειμένων δεν μπορεί να είναι στατική αλλά αντίθετα μπορεί να συντελείται με βάση τις εκάστοτε κοινωνικές μεταβολές, πολύ δε περισσότερο με τις μεταγενέστερες νομοθετικές επιλογές. Έτσι, στον Ν. 2071/1992 (άρ. 95 επ.) ορίζεται ως προϋπόθεση για την ακούσια (ψυχιατρική) νοσηλεία⁹²⁶ η «ψυχική διαταραχή» του ατόμου ενώ για «ψυχικές διαταραχές» κάνει λόγο και ο Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας (άρ. 28 Ν. 3418/2005).⁹²⁷ Παράλληλα ο αναμορφωμένος (Ν. 2447/1996) θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης χρησιμοποιεί τους όρους της «ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής» (άρ. 1666 ΑΚ), ορολογία που φαίνεται να ανταποκρίνεται στα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα και επιπλέον να καλύπτει, με πληρότητα,

922. Frommel, 2011, § 179 Rn. 12, Wolters/Horn, 2004, § 179 Rn. 2, Laubenthal, 2000, Rn. 212.

923. Endler, 2011, § 179 Rn. 7.

924. ΑΠ 1323/2006 Ποινικά Χρονικά 2007: 698, ΑΠ 16/2004 Ποινικός Λόγος 2004: 43.

925. Βλ. έτσι Χριστοδούλου, 2000: 105.

926. Χριστοδούλου, 2012: 105.

927. Βλ. σχετ. Φυτράκη, 2013, του ίδιου 2007.

τις περιπτώσεις που μας ενδιαφέρουν.⁹²⁸ Εννοιολογικά συμπίπτει, κατά περιεχόμενο, με τη ψυχική νόσο⁹²⁹ και, ως εκ τούτου, προσδιορίζεται με τη συνδρομή της ψυχιατρικής. Βέβαια, στη σύγχρονη ψυχιατρική δεν γίνεται πλέον αναφορά σε νόσους ή ασθένειες αλλά, σχεδόν αποκλειστικά, σε «ψυχικές διαταραχές» (mental disorders). Τα δύο διεθνώς αποδεκτά ταξινομητικά συστήματα, το ICD-10 του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, και το DSM-V της Αμερικάνικης Ψυχιατρικής Εταιρείας, αναφέρονται είτε σε «Ψυχικές διαταραχές και διαταραχές συμπεριφοράς (F00 - F99)» είτε, απλά, σε ψυχικές διαταραχές. Εδώ εμπίπτουν οι γνήσιες ψυχώσεις και οι λεγόμενες οργανοψυχικές παθήσεις που οφείλονται σε παθολογοανατομικές αλλοιώσεις του εγκεφάλου ή άλλες εγκεφαλικές διαταραχές.⁹³⁰ Η διαταραχή αυτή δεν απαιτείται να είναι διαρκής ούτε πλήρης.⁹³¹

Ωστόσο, η διαπίστωση «ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής» στο θύμα δεν αρκεί για την στοιχειοθέτηση της «παραφροσύνης» του άρ. 338 ΠΚ. Θα πρέπει, επιπλέον, η κατάσταση αυτή να έχει κάποιο αποτέλεσμα, να επιφέρει δηλ. ορισμένη δυσλειτουργία στο θύμα: αδυναμία διαμόρφωσης, εκδήλωσης ή πραγμάτωσης της βούλησης.⁹³² Αδυναμία διαμόρφωσης της βούλησης συντρέχει όταν αυτή που σχηματίζεται δεν είναι επαρκής επειδή το θύμα δεν έχει «σαφή συνείδηση του εξωτερικού πραγματικού κόσμου»⁹³³ ή δεν μπορεί να «αντιληφθεί τον κοινωνικό χαρακτήρα της εναντίον του πράξεως με τα μέτρα σκέψης του φυσιολογικού ανθρώπου»,⁹³⁴ διαθέτει δηλ. έλλειμμα στη συλλογή και αξιολόγηση των απαραίτητων πληροφοριών (ερεθισμάτων) ώστε να έχει την πρωτογενή ύλη για την, εν συνεχεία, διαμόρφωση της στάσης του. Αδυναμία εκδήλωσης της βούλησης έχουμε όταν το άτομο έχει την ικανότητα να λάβει τα εξωτερικά ερεθίσματα, να τα επεξεργαστεί και να διαμορφώσει βούληση την οποία ωστόσο αδυνατεί να εκδηλώσει με, λεκτικό ή μη, αλλά καταληπτό τρόπο. Η βρετανική νομοθεσία (Sexual Offences Act 2003, section 30 επ.) ορίζει ως απουσία της ικανότητας επιλογής (ανεπαρκής κατανόηση της φύσης ή των ευλόγως προβλέψιμων συνεπειών) και αδυναμία έκφρασης του θύματος την αδυναμία άρνησης εξαιτίας ψυχικής διαταραχής. Πάντως, το πρόσωπο που διαγιγνώσκεται ότι πάσχει από ορισμένη ψυχική διαταραχή, ότι λαμβάνει ψυχιατρική θεραπεία ή, ακόμα, ότι νοσηλεύεται σε ψυχιατρική

928. ΑΠ 19/2014 Ποινικά Χρονικά 2014: 582.

929. Παπαστερίου, 2009: 421, αριθμ. 125-6, Κακκαλής, 2004: 32.

930. Βλ. εδώ Σπυριδάκη, 1998: 25, και επίσης Μανωλεδάκη 2005, αριθμ. 1176.

931. ΑΠ 1323/2006 Ποινικά Χρονικά 2007: 698, ΑΠ 16/2004 Ποινικός Λόγος 2004: 43

932. Renzikowski, 2005 § 179 Rn. 16.

933. ΑΠ 1323/2006 Ποινικά Χρονικά 2007: 698, ΑΠ 16/2004 Ποινικός Λόγος 2004: 43.

934. ΑΠ 19/2014 Ποινικά Χρονικά 2014: 582.

κλινική, ενδεχομένως και ακούσια, δεν στερείται - άνευ ετέρου - την ικανότητα για λήψη απόφασης, π.χ. για σεξουαλική επαφή.⁹³⁵

Σήμερα γίνεται δεκτό ότι η ικανότητα λήψης αποφάσεων (capacity) δεν είναι σταθερή ούτε αναλλοίωτη αντίθετα, είναι μια «κυμαινόμενη έννοια» που εξαρτάται από πολλές παραμέτρους.⁹³⁶ Ως εκ τούτου πρέπει να εξετάζεται *in concreto*. Ένα άτομο δεν κρίνεται γενικά/συνολικά ικανό ή μη ικανό, αλλά πρέπει να εξετάζεται συγκεκριμένα η ικανότητά του να λάβει ορισμένη απόφαση. Άλλωστε, και στη νομική θεωρία του αστικού δικαίου υποστηρίζεται η μερική δικαιοπρακτική (αν)ικανότητα (Teilgeschäftsunfähigkeit), κατά την οποία ένα πρόσωπο μπορεί να είναι ικανό σε ένα πεδίο της ζωής αλλά όχι σε άλλο.⁹³⁷ Η θέση αυτή συμβαδίζει με τα ευρήματα της σύγχρονης ψυχιατρικής κατά τα οποία η ικανότητα λήψης αποφάσεων για οικονομικά θέματα δεν ταυτίζεται μ' αυτήν για θέματα υγείας ή οικογένειας.⁹³⁸ Παλαιότερα, αντίθετα, επικρατούσε η άποψη του καθολικού χαρακτήρα της ικανότητας, κατά την οποία το άτομο είτε διαθέτει είτε δεν διαθέτει ικανότητα για όλα (all or nothing approach).⁹³⁹

Τέλος, αδυναμία πραγμάτωσης της βούλησης υπάρχει όταν το άτομο έχει διαμορφώσει και εκφράσει τη βούλησή του πλην όμως αδυνατεί να προβεί στις αντίστοιχες εν προκειμένω ενέργειες/μυϊκές κινήσεις ώστε να υλοποιήσει τη βούλησή του αυτή (ασχέτως πιθανοτήτων επιτυχίας). Είναι εδώ σαφές ότι το αληθινά κρίσιμο στοιχείο είναι αυτό της αδυναμίας πραγμάτωσης της βούλησης του ατόμου, δηλ. προβολής αντίστασης στη σεξουαλική πρόταση του δράστη. Όμως η δυνατότητα προβολής αντίστασης προϋποθέτει την ικανότητα αντίληψης της πραγματικότητας και διαμόρφωσης τυχόν αντίθετης βούλησης. Ως εκ τούτου και στην περίπτωση της παραφροσύνης ενυπάρχει το εννοιολογικό μέγεθος της αδυναμίας αντίστασης το οποίο, άλλωστε, είναι συνέπεια της παραφροσύνης του θύματος. Η παραφροσύνη και η αδυναμία αντίστασης δεν είναι παράλληλα μεγέθη αφού η πρώτη προκαλεί τη δεύτερη και, συνεπώς, δεν λειτουργούν διαζευκτικά αλλά σωρευτικά. Μ' άλλα λόγια η παραφροσύνη προκαλεί αδυναμία αντίστασης.⁹⁴⁰

Ενώ, όμως, η «παραφροσύνη» δεν απαιτείται να είναι «πλήρης»,⁹⁴¹ η αδυναμία αντίληψης της πραγματικότητας, που προκαλείται εξ αυτής, πρέπει να

935. Βλ. Simon, 2005: 3981, Αλεβίζο, 2004: 102.

936. Γκαράνη-Παπαδάτου & Πλουμπίδης, 2005, Φυτράκη, 2015: 467.

937. Σπυριδάκης, 2000: 41, Wolf & Neuner 2012, § 34 Rn. 5.

938. Αλεβίζος, 2004.

939. Αραπίδης, 2007: 37.

940. Έτσι ορθά η ΑΠ 378/1987 Ποινικά Χρονικά 1989: 434.

941. ΑΠ 378/1987 Ποινικά Χρονικά 1989: 434.

είναι πλήρης. Γίνεται, ειδικότερα, δεκτό ότι το θύμα στο άρ. 338 ΠΚ δεν μπορούσε να αντιληφθεί, σαφώς μεν αλλά έστω και στοιχειωδώς (και απλοϊκά), τη σημασία ή τη σπουδαιότητα της πράξης, δηλ. τον σεξουαλικό χαρακτήρα της αλλά και την κοινωνική της σημασία. Στην τελευταία μπορεί να ενταχθεί και ο κίνδυνος πρόκλησης εγκυμοσύνης ή μετάδοσης κάποιου νοσήματος.⁹⁴²

Ωστόσο, η αντίληψη του ατόμου για τη σοβαρότητα της πράξης δεν θα πρέπει να αξιολογηθεί με κριτήριο το «μέσο, φυσιολογικό άνθρωπο», δηλ. «με βάση τις κρατούσες αντιλήψεις της γενετήσιας ηθικής».⁹⁴³ Η «ενσυνείδητη» βούληση του ατόμου δεν κρίνεται ως προς την ορθολογικότητά της αλλά εξετάζεται μόνο η ύπαρξη ή η απουσία της, ενώ αφενός το «φάντασμα» του μέσου φυσιολογικού ανθρώπου ενσπείρει την ανασφάλεια και αφετέρου το κριτήριο της κρατούσας ηθικής οδηγεί στην πρόσδεση του ποινικού δικαίου στην προστασία κατεστημένων ηθικ(ολογικ)ών κατασκευών χωρίς αντίκρισμα.⁹⁴⁴ Κάθε άνθρωπος διαθέτει δικό του κριτήριο για τη σύναψη σεξουαλικών σχέσεων, με περισσότερη ή λιγότερη εγκράτεια ή ελευθεριότητα. Όλες όμως οι επιλογές είναι σεβαστές, στο μέτρο που δεν προσβάλλουν τρίτους. Εξάλλου, η χρήση της «γενετήσιας ηθικής», έστω και ως κριτηρίου για την εκτίμηση της αντίληψης του παράφρονος, επιτρέπει την επανάκαμψη των ηθών και της ηθικής στα σεξουαλικά εγκλήματα, μολονότι οι έννοιες αυτές έχουν εξοβελιστεί εδώ και αρκετές, πλέον, δεκαετίες από τα ποινικά μας δίκαιο.

4. Πότε υπάρχει ανικανότητα αντίστασης;

Η δεύτερη (Συμμεωνίδου-Καστανίδου, 230) περίπτωση «κατάχρησης αδυναμίας», η οποία τυποποιείται στο άρ. 338 ΠΚ, είναι η κατάχρηση της ανικανότητας αντίστασης του θύματος. Η ανικανότητα αντίστασης αφορά την επιχειρούμενη από το δράστη σεξουαλική (ασεληγή) πράξη και όχι την αντίσταση σε τυχόν πράξεις (σωματικής) βίας του δράστη για την επίτευξη του στόχου του. Ανίκανο για αντίσταση θεωρείται το άτομο το οποίο, από σωματικά ή ψυχικά αίτια, εκτός της παραφροσύνης, αδυνατεί να διαμορφώσει βούληση, να εκδηλώσει τη βούληση ή, τέλος, να πραγματοποιήσει τη βούλησή του αυτή απέναντι σε μια σεξουαλική πρό(σ)κληση.⁹⁴⁵ Η κατάσταση αυτή μπορεί να οφείλεται σε κάποια ασθένεια, στο γήρας, σε σωματικό ελάττωμα ή σε εξωτερική επίδραση.

942. Βλ. Christopher & Pinals, 2010.

943. Μαγκάκης, 1967: 49, Γάφος, 1965: 26, Φωτάκης, Ποινικά Χρονικά 1971: 289, 291.

944. Βλ. συνολική κριτική προσέγγιση σε Φυτράκη, 2007.

945. ΑΠ 1323/2006 Ποινικά Χρονικά 2007: 698, ΑΠ 1323/2006 Ποινικά Χρονικά 2007: 698, ΑΠ 16/2004 Ποινικός Λόγος 2004: 43.

Ωστόσο η (αν)ικανότητα αντίστασης δεν πρέπει να νοείται ως (αν)ικανότητα «μαχητικής» αντίστασης αφού, άλλωστε, ορισμένα από τα εδώ προστατευόμενα άτομα διαθέτουν ισχυρές σωματικές δυνάμεις αλλά αδυνατούν να τις χρησιμοποιήσουν για την υπεράσπισή τους.⁹⁴⁶

Αν και η ανικανότητα αντίστασης αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, το κεντρικό μέγεθος του εγκλήματος του άρ. 338 ΠΚ, η συγκρότηση του κεμένου του άρθρου αυτού καθιστά την δεύτερη περίπτωση, που εδώ εξετάζουμε, επικουρική της πρώτης. Αν η αδυναμία διαμόρφωσης βούλησης και αντίστασης οφείλεται σε κάποιο ψυχικό λόγο, φαίνεται, κατ' αρχήν, να διεκδικούν εφαρμογή τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη περίπτωση. Ορθή φαίνεται εδώ η υπαγωγή στην περίπτωση της παραφροσύνης των διαρκών (νοσηρών) ψυχικών ή διανοητικών διαταραχών και στην περίπτωση της ανικανότητας αντίστασης των έκτακτων και πρόσκαιρων διαταραχών, όπως είναι οι ψυχικές εκδηλώσεις που δεν συνιστούν ψυχικές νόσους (π.χ. ισχυρός φόβος, πανικός, σύγχυση ή πλήρης αμηχανία, σοκ).⁹⁴⁷ Η ανικανότητα αντίστασης, σε αντίθεση με την πρώτη περίπτωση, μπορεί να προέρχεται «από οποιαδήποτε αιτία».

Εξαιρετικές δυσχέρειες παρουσιάζονται στη διάγνωση και, αργότερα, απόδειξη του στοιχείου της (αν)ικανότητας του θύματος για αντίσταση, ιδίως μάλιστα αφού μεσολαβούν υποθετικές κρίσεις. Έτσι, δεν φτάνει για την κατάφαση αδυναμίας αντίστασης η «υπόθεση» ότι το θύμα χωρίς το προκείμενο «πρόβλημα», όπως κάθε υγιής άνθρωπος, θα αντιδρούσε. Κρίσιμο είναι, αντίθετα, ότι εξαιτίας της αδυναμίας αντίστασης το θύμα δεν μπόρεσε να αντιταχθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση υπό τις απολύτως προσδιορισμένες χωροχρονικά συνθήκες.⁹⁴⁸ Μια τέτοια κρίση βασίζεται, αναπόφευκτα, σε μια υποθετική σύγκριση, δηλ. πώς θα φερόταν το συγκεκριμένο άτομο με τη συγκεκριμένη ψυχοσύνθεση χωρίς την ανικανότητα. Βέβαια, μια τέτοια διεργασία μπορεί για την περίπτωση της μέθης ή της εξάντλησης να είναι σχετικά απλή, συναντά, ωστόσο, ισχυρά εμπόδια όταν πρόκειται για άτομα που βρίσκονται εκ γενετής σε κατάσταση ανικανότητας αντίστασης. Ωστόσο ακόμα και τότε δεν φαίνεται ορθό να αποτανθούμε «στο μέσο αίσθημα του πληθυσμού».⁹⁴⁹ Μπορούμε, αντίθετα, μέσω των αναγκαίων αφαιρέσεων να πιθανολογήσουμε, βάση των στοιχείων της ψυχοσύνθεσης, τη στάση του συγκεκριμένου ατόμου σε ορισμένη κατάσταση.

946. Hörnle 2010, § 179 Rn. 29.

947. Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2014: 230.

948. Perron 2005, Eisele, 2010, § 179 Rn.6.

949. Όπως προτείνει ο Renzikowski § 179 Rn. 28.

5. Η κατάχρηση ως έννοια-κλειδί

Ενώ στις προσβολές της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης με εξαναγκασμό (ιδίως το βιασμό) το θύμα αντιτίθεται, εδώ δεν αντιτίθεται έμπρακτα στην σεξουαλική (ασεληγή) πράξη γιατί αδυνατεί να το πράξει. Ο δράστης δε χρειάζεται να ασκήσει βία για να επιτύχει το στόχο του, αφού η κατάσταση του προσφέρεται στο στάδιο όπου δεν υπάρχει αντίσταση. Στο έγκλημα του άρ. 338 ΠΚ αλλάζει συνεπώς το μέσο, αφού τη θέση του εξαναγκασμού παίρνει η κατάχρηση.⁹⁵⁰ Είναι αλήθεια, ωστόσο, ότι το στοιχείο της κατάχρησης φαίνεται να υποτιμάται στις νομολογιακές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις του άρ. 338 ΠΚ και, ενίοτε, περίπου τεκμαίρεται όταν συντρέχουν τα λοιπά στοιχεία του εγκλήματος. Στη Γερμανία (§ 179 StGB) προβλέπεται διπλό φίλτρο: κατάχρηση του ανίκανου για αντίσταση προσώπου και επιπλέον εκμετάλλευση της ανικανότητας αντίστασης. Όμως το στοιχείο της κατάχρησης ακριβώς οριοθετεί τη σεξουαλική πράξη με «παράφρονα» ή «ανίκανο για αντίσταση» άτομο, που δεν συνιστά έγκλημα, από την αξιόποινη κατάχρηση σε ασέλγεια κατ' άρ. 338 ΠΚ. Δεν αρκεί δηλ. για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης ότι «η πράξη τελέστηκε χωρίς τη συναίνεση» του «παθόντος». Όποιος εν γνώσει συνενυθρίζεται με ανίκανο για αντίσταση άτομο δεν σημαίνει, άνευ άλλου τινός, ότι καταχράται την ανικανότητά του αυτή.⁹⁵¹ Από την άλλη πλευρά αναγνωρίζουμε πλέον ως έννομη τάξη το δικαίωμα επιλογής του ψυχικά ασθενούς να κάνει αυτό που θέλει, έστω και ενστικτωδώς, αρκεί να το θέλει αληθινά. Όποιος είναι παράφρων ή ανίκανος για αντίσταση δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να «θέλει» να συμπράξει/συμμετέχει σε σεξουαλική πράξη! Αν αυτό διαπιστώνεται, δηλ. η αληθινή θέληση του αδύναμου ατόμου, τότε αποκλείεται το στοιχείο της κατάχρησης. Έχει γίνει δεκτό ότι για την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος του άρ. 338 ΠΚ, ιδίως του στοιχείου της κατάχρησης, απαιτείται να αποδεικνύεται ότι το θύμα, αν βρισκόταν σε φυσιολογική κατάσταση, θα απέκρουε τις επιχειρούμενες σεξουαλικές πράξεις.⁹⁵²

Κατά την απολύτως κρατούσα άποψη σε νομολογία⁹⁵³ και θεωρία,⁹⁵⁴ ο δράστης καταχράται την αδυναμία αντίστασης του θύματος «υπό την έννοια

950. Παρόμοια και ο Δημήτρηνας, 1999.

951. Έτσι όμως βλ. Hörnle 2010, § 179 Rn. 43. Όπως στο κείμενο Perron & Eisele 2010, § 179 Rn.9 με παραπομπή στη γερμανική νομολογία.

952. ΕφΘεσ 292/2014 Ποινική Δικαιοσύνη 2014, 563, ΕφΘεσ 808/2005 Αρμενόπουλος 2006: 289 (ΝΟΜΟΣ).

953. ΑΠ 353/2003 Νομικό Βήμα 2003: 1671.

954. Βλ. αντίστοιχα Μανωλεδάκη, 1996: 116 άρ. 338, Μαγκάκη, 1994, άρ. 338 αριθμ. 27, Συμμεωνίδου-Καστανίδου 2014: 231, Laubenthal, 2000, Rn. 240, Fischer 2008, § 179 Rn. 16.

ότι έχοντας επίγνωση των ψυχικών ή σωματικών καταστάσεων που την προκαλούν, τις χρησιμοποιεί ως ευκαιρία για να τελέσει γενετήσια πράξη χωρίς τη χρήση βίας ή απειλής». Ο δράστης, δεν γνωρίζει απλώς την κατάσταση του θύματος αλλά, αφού την συνυπολογίζει (για το σκοπό του), επωφελείται απ' αυτήν, αξιοποιώντας την για την τέλεση ασελγούς πράξης.⁹⁵⁵ Συνεπώς δεν συντρέχει κατάχρηση όταν η αδυναμία απλώς υπήρξε το υπόβαθρο για την ασέλγεια (π.χ. γνωριμία του δράστη με το θύμα σε κέντρο αποκατάστασης). Αντίθετα, για την κατάγνωση κατάχρησης της ανικανότητας αντίστασης, θα πρέπει να διαπιστώνεται ότι η αδυναμία υπήρξε αναγκαία ή αιτιώδης συνθήκη για την ασέλγεια.

Εξαιρετικά δυσχερής όμως είναι η πραγμάτευση των σεξουαλικών πράξεων ατόμων με διαρκείς ψυχικές ή διανοητικές διαταραχές ή μόνιμη σωματική αναπηρία, στην περίπτωση που αυτές οι καταστάσεις τα καθιστούν ανίκανα για αντίσταση. Κατ' αρχάς, στην περίπτωση της σωματικής αναπηρίας το άτομο μπορεί εγκύρως να συγκατατεθεί ή να αντιτεθεί σε μια επιχειρούμενη σεξουαλική πράξη, οπότε ανάλογα θα κριθεί η περίπτωση στοιχειοθέτησης του άρθ. 338 ΠΚ. Η συγκατάθεση λοιπόν ενός παραπληγικού ανθρώπου για τη διενέργεια ορισμένης σεξουαλικής πράξης, ασχέτως του βαθμού και της μορφής της «ενεργητικής» συμμετοχής τους ίδιου, αποκλείει την κατάχρηση και ως εκ τούτου την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος. Στην περίπτωση των διαρκών, ψυχικά ή διανοητικά, διαταραγμένων κρίσιμο στοιχείο είναι η θέση που αυτοί λαμβάνουν στη σεξουαλική πράξη. Κατάχρηση είναι νοητή αν η συγκατάθεση του ανήμπορου, βάσει των συγκεκριμένων συνθηκών, ήταν ερωτηματικό το οποίο απαντάει η ανικανότητά του! Αν αντίθετα το ερώτημα είχε απαντηθεί, βάσει της φυσικής πορείας των πραγμάτων ή λόγω της προηγούμενης σχέσης του δράστη με το θύμα ή για άλλους λόγους, δεν υπάρχει κατάχρηση. Κρίσιμο, συνεπώς, αποβαίνει αν η σεξουαλική πράξη θα αντιστοιχούσε στις επιθυμίες του συγκεκριμένου ατόμου.⁹⁵⁶ Ας το προσδιορίσουμε αρνητικά: η κατάχρηση αποκλείεται αν ο παράφρων ή ανίκανος για αντίσταση είναι «συμμέτοχος» σε μια σεξουαλική επαφή που στηρίζεται σε μια αμοιβαία σχέση έλξης / επιθυμίας.⁹⁵⁷ Μια τέτοια συναισθηματική και σεξουαλική συμμετοχή δεν μπορεί παρά είναι ανάλογη προς το βαθμό και το είδος της ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής ή της σωματικής αναπηρίας.⁹⁵⁸ Αν

955. Πρβλ. Δημήτριάνα, 1999.

956. Hörnle, 2010 § 179 Rn. 55.

957. Laubenthal, 2000 Rn. 242, Perron/Eisele, § 179 Rn. 9, Fischer, 2008 § 179 Rn. 16.

958. Η σεξουαλικότητα στα άτομα με υστέρηση δεν λείπει, απλώς εκφράζεται με «ιδιαιτερό» τρόπο. Αυτή ακριβώς η «ιδιαιτερότητα» δεν πρέπει να εκλαμβάνεται, άνευ άλλου τινός, ως αποτέλεσμα κατάχρησης. Βλ. σχετ. Μακρίδου, 2006.

αντίθετα το αδύναμο πρόσωπο χρησιμοποιείται ως απλό αντικείμενο, δηλ. ως «άψυχο δοχείο ηδονής», των σεξουαλικών επιδιώξεων του δράστη, μπορεί να καταφαθεί κατάχρηση.⁹⁵⁹

Στο έγκλημα της κατάχρησης σε ασέλγεια το θύμα αντιμετωπίζει τη σεξουαλική συνεύρεση με αδιαφορία ή άρνηση, ωστόσο αυτή του η στάση δεν ενδιαφέρει το δράστη. Ο δράστης έχει έναν σεξουαλικό μονόλογο, αφού δεν «συνομιλεί» ερωτικά με το θύμα. Αντίθετα η ελεύθερη συμμετοχή, που αποκλείει την κατάχρηση, μπορεί να είναι αποτέλεσμα (προηγούμενης, δηλ. πριν την επέλευση της ανικανότητας) συναισθηματικής ή απλά ερωτικής σύνδεσης, αν υπάρχει προσωπική σχέση με σεξουαλική διάσταση (π.χ. δεσμός, γάμος),⁹⁶⁰ εκτός αν υπάρχει κάποια αντένδειξη γι' αυτήν τη στάση θύματος. Αυτό συμβαίνει, δηλ. ελεύθερη επιλογή, ακόμα και όταν η προσωπική σχέση προέκυψε εξ αφορμής της κατάστασης του θύματος, π.χ. γνήσια σχέση αγάπης ή σεξουαλική συμπάθεια / έλξη μεταξύ γιατρού-ασθενούς. Δεν αποκλείεται πάντως σε μια ευκαιριακή σεξουαλική επαφή⁹⁶¹ να έχει το θύμα ρόλο συμμετόχου, κάτι που όμως δε συμβαίνει αν η επιχείρηση σεξουαλικών πράξεων λαμβάνει χώρα υπό έντονα απαξιωτικές ή ταπεινωτικές για το θύμα συνθήκες. Ο περιορισμός αυτός φαίνεται δικαιολογημένος καθώς η προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρ. 2 Συντ/ος) αποτελεί μια γενική και σε κάθε περίπτωση αξιόπεραστη ρήτρα που διαπνέει ολόκληρη την έννομη τάξη.

Ζήτημα, βέβαια, αποτελεί το κριτήριο με βάση το οποίο θα εκτιμηθεί αν το σεξουαλικό σκηνικό αποτελεί μονόπλευρη, απαξιωτική συμπεριφορά όπου το αδύναμο άτομο την υφίσταται αντί να συμμετέχει. Ο κίνδυνος της ηθικολογικής προσέγγισης του δικαστή είναι, δυστυχώς, παρών.⁹⁶² Από την άλλη πλευρά η εκτίμηση της κατάστασης με βάση την οπτική του δράστη και την γενικότερη στάση ζωής του,⁹⁶³ εισάγει ένα ασταθές κριτήριο και αντικαθιστά την οπτική του θύματος με την οπτική του δράστη. Ορθότερο είναι εδώ να εκτιμηθεί η κατάσταση με βάση ουδέτερα κριτήρια, στο μέτρο που αυτό είναι δυνατό, και ακολούθως με βάση τη γενικότερες επιλογές της (ερωτικής) ζωής του θύματος. Ωστόσο, ως συμπληρωματικά εργαλεία θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη τόσο η θέση του τυχόν δικαστικού συμπαραστάτη (για το συμφέρον και το καλό του συμπαραστατούμενου) καθώς και η οπτική του

959. Ομοίως Maier, 2003, § 191 Rn. 11.

960. Προβλέπεται ρητά στο Ηνωμένο Βασίλειο βλ. Sexual Offences Act 2003 section 43-44 και επ' αυτού Card, 2004: 128.

961. Ανάλυση αυτών των περιπτώσεων βλ. σε Frommel 2012 § 179 Rn. 19.

962. Επισήμανση του «πειρασμού μιας επικίνδυνης ηθικολογίας» βλ. και Maurach, Schroeder & Maiwald, 2009, § 18 Rn. 34.

963. Αποψη των Laubenthal, 2000, Rn. 243, Wolters, 2009, § 179 Rn. 11.

δράστη. Αυτή η κρίση, είναι αλήθεια, ότι μπορεί να περιορίζει το ελεύθερο πεδίο σεξουαλικής δράσης του αδύνατου προσώπου, σε σχέση με την ελευθερία του «κανονικού» ανθρώπου, να έχει κάθε είδους σεξουαλικές επαφές (ακόμα και «απαξιωτικές τέτοιες» π.χ. μαζοχιστικού τύπου). Μ' αυτό τον τρόπο βέβαια διευρύνεται η ποινική προστασία του αδύνατου, πράγμα που όμως μπορεί να γίνει αποδεκτό στο μέτρο που ο αδύνατος άνθρωπος χρήζει ευρύτερης προστασίας στο πεδίο της σεξουαλικής του ζωής. Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι η κατάχρηση δεν αποκλείεται και στην περίπτωση που το θύμα είχε την πρωτοβουλία για την ασελή πράξη.⁹⁶⁴ Κατ' άλλη άποψη όμως η κατάχρηση δεν μπορεί να θεμελιωθεί όταν το ανήμπορο άτομο επεδίωξε την ασελή πράξη, υπό την έννοια ότι εκδήλωσε τη σύμφωνη βούλησή του πριν έλθει στην κατάσταση ανικανότητας ή και κατά τη διάρκειά της (π.χ. απευθύνοντας ερωτική πρόσκληση).⁹⁶⁵ Η δεύτερη άποψη είναι ορθή, αφού όποιος μπορεί να απευθύνει μια ερωτική πρόσκληση έχει ενεργό σεξουαλικότητα και είναι ικανός να διαμορφώνει και να εκφράζει (ερωτική) βούληση (π.χ. επίσκεψη ψυχικά ασθενούς σε πόρνη). Συνεπώς δεν είναι ανίκανος για αντίσταση. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από την (νέα) διατύπωση του άρ. 338 ΠΚ κατά το οποίο η συνουσία ή η ασελής πράξης ενεργείται «επί» του ανίκανου για αντίσταση, ενώ στις λοιπές διατάξεις του 19^{ου} κεφαλαίου του ΠΚ οι σεξουαλικές πράξεις τελούνται «με» ορισμένο πρόσωπο. Προστίθεται, ωστόσο, η ακόλουθη διευκρίνιση: η πρωτοβουλία του θύματος (για την τέλεση ασελγούς πράξης με το δράστη) αποκλείει την κατάχρηση, στο μέτρο που δεν είναι αποτέλεσμα των ενεργειών του δράστη αλλά, αντίθετα, συναρτάται με την ελεύθερη βούλησή του. Αν αντίθετα το θύμα υπακούοντας τον δράστη αναπτύσσει ορισμένη πρωτοβουλία, δεν ενεργεί ελεύθερα αλλά χειραγωγούμενο, οπότε δεν αποκλείεται η κατάχρηση της κατάστασης αδυναμίας.⁹⁶⁶

6. Συγκεφαλαίωση

Σε μια φιλελεύθερη και πλουραλιστική κοινωνία, όπου τα ΑμεΑ μπορούν με όρους ισοτιμίας να ζουν, να εκφράζονται και να συμμετέχουν, η σεξουαλική πτυχή της ύπαρξής τους δεν μπορεί να καταστέλλεται, να περιορίζεται ή να αποκρύπτεται. Η νομοθεσία, από την άλλη πλευρά, πρέπει, αφενός να εγγυάται την ελευθερία στην εκδήλωση της σεξουαλικότητας, αφετέρου, να προ-

964. Μαργαρίτης, 2009, άρ. 338 αριθμ. 5, Hörnle 2010, § 179 Rn. 43, Renzikowski 2005, § 179 Rn. 35.

965. Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2014: 231, Perron/Eisele, § 179 Rn. 9.

966. Παρομοίως βλ. Wolters & Horn 2009, § 179 Rn. 13.

στατεύει τα ΑμεΑ από την σεξουαλική εκμετάλλευση. Το ποινικό δίκαιο εδώ σταθμίζει τις δύο ανάγκες, αφενός προφυλάσσοντας, αφετέρου αναπτύσσοντας τη σεξουαλική ελευθερία των ΑμεΑ. Η διαφύλαξη της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης για τα ΑμεΑ, με όρους ελευθερίας και προστασίας, είναι ζήτημα βέβαια του νομοθέτη, αλλά κυρίως του εφαρμοστή του δικαίου.

Το έγκλημα της κατάχρησης σε ασέλγεια (άρ. 338 ΠΚ) ισορροπεί ανάμεσα στην προστασία του σεξουαλικού αυτοπροσδιορισμού και το δικαίωμα στη σεξουαλική ζωή ατόμων με ανικανότητα για αντίσταση.⁹⁶⁷ Δεν εισάγεται, όμως, και δεν πρέπει να ερμηνευτεί έτσι, μια γενική επιταγή αποχής από την σεξουαλικότητα των ανήμπορων ατόμων, επιβάλλοντάς τα σε αναγκαστική εγκράτεια και εντείνοντας έτσι την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό τους αποκλεισμό.⁹⁶⁸ Πάντως, η διάταξη αυτή ενδέχεται να δημιουργήσει ζητήματα, καθώς μπορεί να θεωρηθεί ότι περιστελλεί τη προσωπική (σεξουαλική) ελευθερία των ατόμων με αναπηρία, ιδίως δε των ατόμων με ψυχική αναπηρία.⁹⁶⁹ Με βάση αυτά τα δεδομένα η αναδιατύπωση του άρθ. 338 ΠΚ, ώστε να καταστεί κεντρικό μέγεθος, σε κάθε περίπτωση, η κατάχρηση της αδυναμίας αντίστασης του θύματος, προκαλούμενη από ψυχική ή διανοητική διαταραχή, όπως συμβαίνει με την § 179 του ΓερμΠΚ, φαίνεται επιβεβλημένη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεβίζος, Β. (2004). «Ο ψυχίατρος στο δικαστήριο», στο: Δικαστική ψυχιατρική και απονομή της δικαιοσύνης, Κοτσαλής, Λ. (επιμ.), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 83 επ.
- Αραπίδης, Κ. (2007). Εκτίμηση της ικανότητας για επιχείρηση οικονομικής δικαιοπραξίας των ανοϊκών ασθενών και των ασθενών με σχιζοφρενικές ψυχώσεις, διδ. διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Γάφος, Η. (1965). Ποινικόν δίκαιον: Ειδικόν μέρος, Τεύχ. Ε', Αθήναι.
- Γκαράνη-Παπαδάτου, Τ. & Πλουμπίδης, Δ. (2005). «Η έννοια της ικανότητας στην ψυχική υγεία: Νέες προσεγγίσεις», Ψυχιατρική 16 (3), σελ. 261 επ.

967. Ομοίως Renzikowski 2005, § 179 Rn. 33, Laubenthal, Rn. 238.

968. Βλ. Συμειωνίδου-Καστανίδου 2014: 229, Perron/Eisele, § 179 Rn. 9, Wolters & Horn 2009, § 179 Rn. 10.

969. Εύστοχα βλ. Μανωλεδάκη 1998: 200.

- Δημήτρινας, Γ. (1999). «Οι έννοιες της ‘παραφροσύνης’ και της ‘κατάχρησής’ της στο έγκλημα της κατάχρησης σε ασέλγεια, άρ. 338 παρ. 1 ΠΚ», Υπεράσπιση, σελ. 267 επ.
- Δημόπουλος, Α. (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2009). «Μια εισαγωγή στην έννοια της αναπηρίας και το άρθρο 5Α του Συντάγματος», Το Σύνταγμα, σελ. 291 επ.
- Κοσμάτος, Κ. (1992). Παρατ. σε ΣυμβλΠλημΧαλκ 284/1990, Υπεράσπιση, σελ. 1478 επ.
- Μαγκάκης, Γ.-Α. (1967). Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν: Δογματική έρευνα κατά τον ημέτερον ποινικόν κώδικα, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα.
- Μαγκάκης, Γ.-Α. (1994). Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, άρ. 336-353, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα.
- Μαγκάκης, Γ.-Α. (1998). «Η εγκατάλειψη χρονίως πάσχοντα ως ποινικό αδίκημα», Υπεράσπιση, σελ. 1003 επ.
- Μακρίδου, Α. (2006). «Σεξουαλική κακοποίηση ατόμων με νοητική υστέρηση», στο: Σεξουαλική κακοποίηση. Μυστικός Όχι πια!, Γιωτάκος, Ο. & Πρακατέ, Β. (επιμ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 385 επ.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1973). Η διαλεκτική έννοια των εννόμων αγαθών, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1996). Ερμηνεία κατ’ άρθρο των όρων του ειδικού μέρους του ΠΚ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1996). «Η προστασία των αδυνάτων στο ποινικό δίκαιο», Υπεράσπιση, σελ. 931 επ.
- Μανωλεδάκης, Ι. (1998). Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης, Ι. (2005). Ποινικό δίκαιο, 7η έκδ., Καϊάφα-Γκιμπάντι, Μ. & Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (επιμ.), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Μαργαρίτης, Μ. (2009). Ποινικός Κώδικας, 2η έκδ., Σάκκουλας Π.Ν., Αθήνα.
- Σπυριδάκης, Ι. (1998). Η δικαστική συμπαράσταση, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή.
- Σπυριδάκης, Ι. (2000). Η δικαιοπρακτική (αν)ικανότητα, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2014). Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, 2η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φυτράκης, Ε. (2007). «Από τον επικίνδυνο στο μέσο συνετό άνθρωπο: Μυθολογία και εμπειρισμός στο (ποινικό) δίκαιο», στον: Τμητικό Τόμο για τον Ι. Μανωλεδάκη, τόμ. ΙΙ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, σελ. 685 επ.

- Φυτράκης, Ε. (2007). «Η ακούσια νοσηλεία σήμερα: Μια μαύρη τρύπα στο κράτος δικαίου», Τετράδια Ψυχιατρικής 100, σελ. 109 επ.
- Φυτράκης, Ε. (2011). «9. Έγκλημα εκμετάλλευσης αδυναμίας», στο: Αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις, Παρασκευόπουλου, Ν. & Φυτράκη, Ε., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, 186 επ.
- Φυτράκης, Ε. (2013). «Άρθρο 28, Φροντίδα ψυχικής υγείας», στο: Ιατρική δεοντολογία, Βιδάλης, Τ. κ.ά. (επιμ.), σελ. 285 επ.
- Φυτράκης, Ε. (2015). «Δικαιοπρακτική ικανότητα και ψυχική αναπηρία», Νομικό Βήμα, σελ. 462 επ.
- Φωτάκης, Ν. (1971). Ποινικά Χρονικά, σελ. 286 επ.
- Χριστοδούλου, Γ. (2012). Ψυχιατρική, Ι, Βήτα, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Anderson, P. & Kitchin, R. (2000). «Disability, space and sexuality: Access to family planning services», *Social Science & Medicine* 51, σελ. 1163-1173.
- Ashworth, A. (2009). *Principles of criminal law*, 6η έκδ., Oxford Univ. Press, Oxford κ.α.
- Card, R. (2004). *Sexual offences: The new law*, Jordans, Bristol.
- Christopher, P. & Pinals, D. (2010). «Capacity to consent to sexual acts: Understanding the nature of sexual conduct», *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 30 (3), σελ. 417 επ.
- Dohet, I. & Marliere, G. (21/2/2006). *Le droit à la sexualité pour les personnes handicapées mentales en institution* (<http://cms.psymas.fr/sites/all/modules/fichiers/documents/ASPH-sexualite.pdf>).
- Endler, M. (2011). Στο: *Anwaltkommentar-StGB*, Leipold, K. (εκδ.), Dt. Anwaltverlag, Bonn.
- Fischer, Th. (2008). *Strafgesetzbuch*, 55η έκδ., Beck, München.
- Frommel, M. (2011). Στο: *Gesamtes Strafrecht*, Dölling, P. & Ambos, K., 2η έκδ., Nomos, Baden-Baden.
- Gössel, K.-H. (2005). *Das neue Sexualstrafrecht*, de Gruyter, Berlin.
- Guillermé, E. (2001). *La vie affective et sexuelle des personnes handicapées mentales en institution*, ESNP, Rennes (<http://fulltext.bdsp.ehesp.fr/Ensp/Memoires/2004/des/guillermé.pdf>).
- Hörnle, T. (2010). Στο: *Leipziger Kommentar zum StGB*, Laufhütte, H.W., Rissing-van Saan, R. & Tiedemann, K. (εκδ.), 12η έκδ., De Gruyter, Berlin.
- Kühl, K. (2007). *Strafgesetzbuch*, 26η έκδ., Beck, München.
- Laubenthal, K. (2000). *Sexualstraftaten*, Springer, Berlin.

- Maier, P. (2003). Στο: Basler Kommentar zum StGB, II.
- Maurach, R., Schroeder, Fr.-Chr. & Maiwald M. (2009). Strafrecht, Besonderer Teil, Tb. 1, 10η έκδ., C.F. Müller, Heideleberg.
- Perlin, M. & Lynch, A. (2016). Sexuality, disability, and the law. Beyond the last frontier?, Palgrave Macmillan, New York.
- Perron, W. & Eisele, J. (2010). Στο: Strafgesetzbuch- StGB Kommentar, Schönke, A., Schröder, H., Eser, A. κ.ά (εκδ.), 27η έκδ., Beck, München.
- WHO & UNFPA (2009). Promoting sexual and reproductive health for persons with disabilities. Guidance note 2009, World Health Organization, Geneva.
- Renzikowski, J. (2005). Στο: Münchener Kommentar zum StGB, Joecks, W. & Miebach, K. (εκδ.), 2η έκδ., Beck, München.
- Simon, R. (2005). Στο: Kaplan & Sadock's comprehensive textbook of psychiatry, II, Sadock, B.J. (εκδ.), 8η έκδ., Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia κ.α.
- Wolters, G. & Horn, E. (2004). Στο: Systematischer Kommentar zum StGB, 8η έκδ.
- World Health Organization & The World Bank (2011). World report on disability, WHO, Geneva.
- Wolf, M. & Neuner J. (2012). Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 10η έκδ., Beck, München.
- Wolters, G. (2009). Στο: StGB- Strafgesetzbuch: Kommentar, Satzger, H., Schmitt, B. & Widmaier, G. (εκδ.), Heymann, Köln.

**Συνέπειες ειδικότερων μορφών
αντεγκληματικής πολιτικής**

Η συμβολή της τέχνης στην κοινωνική επανένταξη

ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΗΛΙΩΝΗ

Δικηγόρος, Διδάκτωρ Νομικής, Δ/ντρια του ΝΠΙΔ «Επάνοδος»

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό θα συζητηθεί το θέμα της επανένταξης των αποφυλακισμένων μέσα από τη δημιουργική συμβολή της τέχνης. Ο θεωρητικός προβληματισμός, οι ευρωπαϊκές και οι εθνικές νομικές προβλέψεις, τα παραδείγματα από το εξωτερικό, οι φιλότιμες προσπάθειες στη χώρα μας θα αποτελέσουν τους κύριους άξονες της συζήτησης.

Ο πολιτισμός έχει σημαντική πορεία να καταγράψει στον τομέα της επανένταξης. Πολλά προγράμματα τέχνης πραγματοποιούνται στο εξωτερικό εδώ και δεκαετίες, τελευταία δε και στη χώρα μας τόσο κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού όσο και κατά την επανένταξη. Τα προγράμματα που στηρίζονται στην τέχνη απετέλεσαν στο εξωτερικό βασική πολιτική επιλογή της εφαρμοζόμενης σφραγιστικής πολιτικής στηριζόμενα στην πεποίθηση που απορρέει από δύο παράγοντες: αφενός από το γεγονός ότι η ίδια η τέχνη από τη φύση της αποτελεί μορφή προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικής συμμετοχής, στοιχεία που συμβάλλουν στη μείωση της υποτροπής, αφετέρου από την εμπειρική παρατήρηση ότι ο αριθμός κρατουμένων που επιστρέφει στη φυλακή μετά την αποφυλάκισή του είναι μικρότερος όταν έχει παρακολουθήσει προγράμματα τέχνης μέσα στη φυλακή. Όμως, παρά την πολυετή τους εφαρμογή πενιχρή είναι η εμπειρική έρευνα και λιγοστά τα ευρήματα που υποστηρίζουν αυτή την πεποίθηση.

Τα περισσότερα δεδομένα δείχνουν ότι τα προγράμματα που βασίζονται στην τέχνη και απευθύνονται σε κρατούμενους δεν συντελούν πρωτογενώς

στην αποχή από το έγκλημα αλλά δευτερογενώς. Η αλλαγή που συντελείται στον κρατούμενο σε ψυχολογικό και γνωστικό επίπεδο μέσω αυτών των προγραμμάτων η κινητοποίησή του και η απόκτηση βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων βοηθούν τελικά τον κρατούμενο ώστε να επανενταχθεί ομαλότερα στο κοινωνικό περιβάλλον.⁹⁷⁰

Στη χώρα μας τα προγράμματα που στηρίζονται στην τέχνη και υλοποιούνται στις φυλακές θεραπευτικού, ψυχαγωγικού ή γνωστικού χαρακτήρα ολοένα και επεκτείνονται. Όμως τα προγράμματα αυτά δεν εντάσσονται σε έναν ευρύτερο κεντρικό πολιτικό σχεδιασμό σωφρονιστικής παρέμβασης. Αποτελούν περισσότερο προσωπικές πρωτοβουλίες καλλιτεχνών ή άλλων επαγγελματιών που υποστηρίζονται σθεναρά από τις Διευθύνσεις των Καταστημάτων Κράτησης, με μεγάλη επιτυχία τόσο ως προς την προσέλευση των κρατουμένων όσο και ως προς τα αποτελέσματά τους. Λέσχες ανάγνωσης, θεατρικές και λογοτεχνικές ομάδες, εργαστήρια δημιουργικής γραφής, ζωγραφικής, και γλυπτικής αποτελούν μόνιμες σχεδόν πρωτοβουλίες σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης.⁹⁷¹

Η προσωπική ανάπτυξη του κρατούμενου είναι ευκολότερη μέσα από τη συμμετοχή του σε πολιτιστικές δραστηριότητες δημιουργικού χαρακτήρα. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι πολλοί κρατούμενοι είχαν λίγες ευκαιρίες να γνωρίσουν τον πολιτισμό στη διάρκεια της ζωής τους μέχρι τον εγκλεισμό τους.⁹⁷² Πολυαποκλεισμένοι και περιθωριοποιημένοι αγνοούν έννοιες όπως θέατρο, κινηματογράφος, λογοτεχνία, ζωγραφική ή γλυπτική. Αυτές οι ευκαιρίες γνωριμίας με την τέχνη που παρέχονται στους κρατούμενους κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής τους συμβάλλουν στην προσωπική τους ανάπτυξη και την τόνωση της αυτοεκτίμησής τους.⁹⁷³

Επιπλέον, αυτές οι ευκαιρίες ομαλοποιούν το περιβάλλον της φυλακής και μειώνουν τις δυσμενείς συνέπειες της κράτησης, ενώ παράλληλα, αποτελούν εργαλεία μάθησης καθώς μπορούν να δείξουν νέους τρόπους διδασκαλίας,

970. Περισσότερα σε Cheliotis & Jordanoska, 2015.

971. Ο Σωφρονιστικός μας Κώδικας (Ν. 2776/1999) στο άρ. 34 με τίτλο Μορφωτικά προγράμματα και ελεύθερος χρόνος κρατουμένων προβλέπει: «Όλοι οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα στην εντός του καταστήματος εν γένει μόρφωση, άθληση, πολιτιστικές δραστηριότητες και δημιουργική απασχόληση. Η ενασχόληση των κρατουμένων με τις παραπάνω δραστηριότητες, η συμμετοχή και συνεργασία τους σε σχετικά προγράμματα και ιδίως σε εκείνα επαγγελματικής κατάρτισης και εκπαίδευσης συνεκτιμάται θετικά για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων».

972. Ανάλογα προβλέπει και η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου η οποία στο άρθρο 27 αναφέρει ότι: «Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει ελεύθερα στην πολιτιστική ζωή της κοινωνίας, να απολαμβάνει τις τέχνες και να συμμετέχει στην επιστημονική πρόοδο και τα αγαθά της».

973. Skipper, 2007.

καθιστώντας περισσότερο ελκυστική την εκπαιδευτική διαδικασία στους κρατούμενους. Παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα «Εκπαίδευση μέσα από την Τέχνη» το οποίο στηρίζεται στη «μετασχηματίζουσα μάθηση», μία διαδικασία μέσα από την οποία οι εκπαιδευόμενοι παρατηρώντας έργα τέχνης από κάθε μορφή της (ζωγραφική, γλυπτική, μουσική, χορό, θέατρο, κινηματογράφο) με συγκεκριμένη θεματική αναπτύσσουν την κριτική τους σκέψη και τη δημιουργικότητά τους με αποτέλεσμα την καλλιέργειά τους σε έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης. Η μέθοδος διδασκαλίας των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας στηρίζεται σε μεγάλο της μέρος κυρίως σε αυτή τη μέθοδο.⁹⁷⁴

Επιπροσθέτως, η τέχνη μπορεί να βοηθήσει τον κρατούμενο στην εσωτερική του ενδοσκόπηση, την αναδίφηση προσωπικών εμπειριών και βιωμάτων, την αναμόχλευση συναισθημάτων λειτουργώντας θεραπευτικά για την επώλωση παλαιών τραυμάτων. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία ο κρατούμενος ανακαλύπτει νέες πτυχές της προσωπικότητάς του, ξεπερνά το παρελθόν και χαράζει μία καινούργια διαδρομή και πορεία.

Η τέχνη εξάλλου μπορεί να διευκολύνει την επανένταξη βοηθώντας τον κρατούμενο να αποκτήσει δεξιότητες οι οποίες θα τον διευκολύνουν στην εργασιακή του αποκατάσταση μετά την αποφυλάκισή του. Για παράδειγμα στη Β. Ιρλανδία ο οργανισμός «The Prison Art Foundation» πραγματοποιεί προγράμματα τα οποία συνδέουν την τέχνη με την εργασία όπως το πρόγραμμα «Paint Mary».⁹⁷⁵ Στη χώρα μας πολλά από τα παραγόμενα έργα των κρατουμένων διοχετεύονται στην ελεύθερη αγορά με σημαντικό οικονομικό όφελος για τους κρατούμενους κυρίως μέσω εκθέσεων και bazaar. Οι γνώσεις που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια της κράτησης μπορούν να αξιοποιηθούν από τους αποφυλακισμένους είτε για την απασχόλησή τους σε θέσεις εξηρημένης εργασίας είτε για την αυταπασχόλησή τους. Εξάλλου η κατασκευή, για παράδειγμα, χειροποίητων κοσμημάτων από ανακυκλώσιμα υλικά αποτελεί αφενός μία εύκολη και μη δαπανηρή διαδικασία η οποία εξασφαλίζει άμεσο εισόδημα στον αποφυλακισμένο, συμβάλλοντας στην άμεση οικονομική του ανακούφιση.⁹⁷⁶ Στη φυλακή γυναικών της Βενετίας η σύνδεση της τέχνης με τη φυλακή βρίσκει ακόμη πιο εντυπωσιακή έκφραση. Το εργαστήριο ραπτικής που λειτουργεί στη φυλακή απασχολεί κρατούμενες (με αμοιβή 5 ευρώ την ώρα) που προετοιμάζουν κοστούμια για τη Λυρική Σκηνή της Βενετίας, αλλά και ρούχα υψηλής ραπτι-

974. Περισσότερα σε Κόκκος κ.ά. 2011.

975. http://www.artscouncil.org.uk/publication_archive/doing-the-arts-justice-a-review-of-research-literature-practice-and-theory.

976. Στην Επάνοδο λειτουργεί εδώ και μία πενταετία πρόγραμμα εκμάθησης κατασκευής χειροποίητων κοσμημάτων από ανακυκλώσιμα υλικά. Εκπαιδευόμενη του εργαστηρίου απόκτησε άδεια λιανικού εμπορίου από τον Δήμο Αγ. Δημητρίου στο σταθμό του Μετρό Αγ. Δημήτριος προκειμένου να πουλά νόμιμα τα κοσμήματά της.

κής, τα οποία πωλούνται αποκλειστικά μέσω καταστήματος που διατηρεί στο κέντρο της Βενετίας (οδός Banco Lotto, 10) ο συνεταιρισμός «Il Cerchio». Μάλιστα μία φορά το χρόνο πραγματοποιείται επίδειξη μόδας με τις δημιουργίες των κρατουμένων έξω από τη φυλακή, ενώ για πρώτη φορά τον Ιούνιο του 2015 η φυλακή πραγματοποίησε την επίδειξη μόδας μέσα στη φυλακή. Το γεγονός αυτό παρακολούθησε πλήθος κόσμου, δημοσιογράφοι και εκπρόσωποι κοινωνικών επιχειρήσεων και οργανισμών από άλλα κράτη της Ευρώπης (Ισπανία, Νορβηγία, Ρουμανία, Ελλάδα, Ιρλανδία, Μάλτα κ.ά.).

Dal 2003 la Cooperativa organizza sfilate su modelli realizzati dalla particolarissima boutique della Casa di Reclusione Donne, che ha visto negli ultimi anni la fattiva collaborazione dell'Istituto Provinciale per l'Infanzia "Santa Maria della Pietà", di Stefania Stea VicePresidente dell'AVA, della Fondazione Giorgio Cini e dell'Associazione "Venezia è" che fa sfilare in qualità di modelle le "Marie del Carnevale".

La sartoria annovera tra i propri selezionati clienti anche il Gran Teatro La Fenice, per la realizzazione di abiti di scena e la Ditta Fortuny, per la realizzazione di stupendi cuscini.

Dal 2013 la Biennale di Venezia concede alla Cooperativa uno spazio al Lido di Venezia per l'allestimento di un negozio sartoriale, temporary shop, in occasione della Mostra Internazionale del Cinema.

Επιπλέον, η έρευνα δείχνει ότι τα πολιτιστικά προγράμματα στις φυλακές μερικές φορές διευκολύνουν τη διατήρηση αλλά και την ενίσχυση του δεσμού των κρατουμένων με την οικογένειά τους. Για παράδειγμα στην Πορτογαλία, ο Οργανισμός «Bebe Baba» υλοποιεί μουσικά προγράμματα για τις μητέρες που κρατούν τα παιδιά τους στη φυλακή μαζί τους.⁹⁷⁷

Η μέθοδος που ακολουθείται σε αυτά τα προγράμματα τέχνης διαφέρει κατά περίπτωση. Δημοφιλές είναι το εκπαιδευτικό δράμα το οποίο εφαρμόζεται σε φυλακές σε όλο τον κόσμο με σημαντικά αποτελέσματα τόσο για τους κρατούμενους όσο και για το κοινό. Για μεν τους κρατούμενους τα παραδείγματα εφαρμογής του θεατρικού δράματος δείχνουν χαμηλότερα ποσοστά υποτροπής σε όσους συμμετέχουν σε θεατρικές ομάδες εκπαιδευτικού χαρακτήρα.⁹⁷⁸ Για δε το ευρύ κοινό η εφαρμογή αυτή σηματοδοτεί μία μετατόπιση

977. Rodrigues, κ.ά. 2010.

978. Σύμφωνα με την εκτίμηση του Δ/ντή του Δημοτικού Σχολείου του Γ. Αρμένη η υποτροπή των κρατουμένων που συμμετέχουν στη θεατρική ομάδα είναι μόλις 8% όταν το συνολικό μέγεθος της υποτροπής αγγίζει το 70%.

στερεοτυπικών αντιλήψεων και άρση των προκαταλήψεων. Ο C. Cooper χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι «το δράμα ενσωματώνει τον εαυτό στην κοινωνία και μέσα από αυτό ξεκινάμε να αποφασίζουμε ποιοι είμαστε και πώς θέλουμε να ζήσουμε», και παραπέμποντας στο Βρετανό θεατρικό συγγραφέα Έντουαρντ Μποντ, σημειώνει ότι είμαστε «δραματικά όντα».⁹⁷⁹

Στο Γκουαντάναμο ο Μπράιαν Ντέρις, ιδρυτής του θεάτρου του πολέμου, παρουσίασε το καλοκαίρι του 2009 τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου σε κρατούμενους και σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Μετά από αυτό παρατήρησε ότι οι κρατούμενοι αισθάνονταν ως σύγχρονοι Προμηθείς από το μαρτύριο της πολύχρονης και ακραίας απομόνωσης που υφίσταντο χωρίς δίκη, γεγονός το οποίο τους οδηγούσε πολλές φορές σε αυτοκτονίες και απεργίες πείνας. Αλλά και οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι βιώνουν τη δική τους απομόνωση. Μέσα από αυτή την πολύτιμη εμπειρία του αρχαίου δράματος τα πράγματα εξομαλύνθηκαν και ο ίδιος χαρακτηριστικά υπογράμμισε την αξία του δράματος στην αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων.⁹⁸⁰

Το εκπαιδευτικό δράμα χρησιμοποιεί εργαλεία και πρακτικές από διαφορετικές μορφές θεάτρου (ψυχολογικό, σωματικό, θέατρο του καταπιεσμένου και της αγοράς), ενώ η θεωρητική του βάση είναι κυρίως τα ρεύματα που τοποθετούν το θέατρο σε κοινωνική βάση (Grotowski, Boal κ.ά.).

Τα προγράμματα θεάτρου αλλάζουν την οπτική των συμμετεχόντων ανοίγοντας ένα χώρο για την προσωπική τους ενδοσκόπηση. Με τον τρόπο αυτό τα προγράμματα θεάτρου συμβάλλουν στην προσωπική ανάπτυξη των συμμετεχόντων, στην ελεύθερη έκφραση των ιδεών τους, στην πνευματική και τη συναισθηματική τους ωριμότητα, στην ανάπτυξη των γνώσεων και της κριτικής σκέψης, στην απόκτηση δεξιοτήτων.⁹⁸¹ Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι για πολλούς κρατούμενους το θέατρο στη φυλακή είναι «ταξίδι», «διέξοδος», «παράδεισος».

Αλλά αυτή η ίδια η συμμετοχή στην θεατρική ομάδα καλλιεργεί κοινωνικά αισθήματα όπως τη συλλογικότητα, την αλληλεγγύη, τη συνεργασία, την εμπιστοσύνη. «Ο κόσμος είναι όμορφος όταν αγαπάμε και σεβόμαστε ο ένας τον άλλο» παραδέχεται με αφοπλιστική ειλικρίνεια ο Τζόζεφ, ένας από τους κρατούμενους που συμμετείχαν στην παράσταση «Αφετηρία» την οποία είχε ανεβάσει ο σκηνοθέτης και ηθοποιός Σ. Γράφας στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα.

979. C. Cooper «The need of Drama», ομιλία στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών 12-13 Ιουνίου 2015, Η Τέχνη διώχνει τη σκιά του φόβου μέσα και έξω από τη φυλακή.

980. Καθημερινή, 1.11.2015. «Θεραπεία με αρχαία τραγωδία. Ο Μπράιαν Ντέρις παρουσιάζει έργα σε στρατό, νοσοκομεία, φυλακές, από ΗΠΑ μέχρι Ιαπωνία».

981. Samp, 1998.

Σε άλλες περιπτώσεις μέσω του θεάτρου επιχειρείται το «άνοιγμα της φυλακής» στην τοπική κοινωνία και η διασύνδεσή του τόσο με την ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και με το κοινό. Εξαιρετικής σημασίας είναι το παράδειγμα του Balamos Teatro στη Φερράρα της Ιταλίας. Στο θέατρο αυτό λειτουργεί θεατρικό εργαστήριο στη φυλακή των γυναικών της Βενετίας, ενώ παράλληλα διατηρεί θεατρική ομάδα φοιτητών στο Κέντρο Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Φερράρα. Οι δύο θεατρικές ομάδες συναντώνται μία φορά το χρόνο σε μία παράσταση εκτός φυλακής, όπου οι ρόλοι φοιτητών και κρατουμένων «κλειδώνουν» μεταξύ τους παρουσιάζοντας ένα ενιαίο δρώμενο. Με αυτόν τον τρόπο οι δύο θεατρικές ομάδες έχουν παρουσιάσει πολύ αξιόλογες παραστάσεις όπως «Αντιγόνη», «Τρωάδες», «Ωδή Γυναικών». Όμως, στην Ιταλία το θέατρο στη φυλακή αποτελεί συνήθη δραστηριότητα των κρατουμένων. Δεν είναι τυχαίο ότι η κινηματογραφική ταινία των εξαιρετων σύγχρονων σκηνοθετών, των αδελφών Ταβιάνι, με τίτλο «Ο Καίσαρας πρέπει να πεθάνει» γυρίστηκε στη φυλακή υψίστης ασφαλείας Ρεμπίμπια της Ιταλίας στην οποία κρατούνται δράστες βίαιων εγκλημάτων, όπου υπάρχει μία δημιουργική θεατρική ομάδα. Βασισμένο στον Ιούλιο Καίσαρα του Σαίξπηρ οι κρατούμενοι ενσάρκωσαν ένα έργο εξουσίας και προδοσίας που στη συγκεκριμένη περίπτωση επρόκειτο για μία μεταφορά όλο συμβολισμού: ένα πείραμα, το παιχνίδι αναμόρφωσης, ή καλύτερα τη διερεύνηση της ελευθερίας μέσα από τη φυλακή.⁹⁸² Στη Γαλλία, και ειδικότερα στο Παρίσι, ο Rui Fratti συντονίζει μία θεατρική ομάδα στη φυλακή στηριζόμενη στο «Θέατρο του καταπιεσμένου». Οι κρατούμενοι και τρίτοι εκτός φυλακής αναμιγνύονται σε μία δημιουργική συνδιαλλαγή με πολύ «παραγωγικά» αποτελέσματα.

Αλλά και στη χώρα μας λειτουργούν αξιόλογες θεατρικές ομάδες σε διάφορα Καταστήματα Κράτησης. Η θεατρική ομάδα νέων κρατουμένων στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων του Αυλώνα (ΕΚΚΝΑ) η οποία αριθμεί περισσότερα από 35 άτομα, νέους κρατούμενους με πολύ βαριές ποινές οι περισσότεροι, ισόβιας κάθειρξης. Η ομάδα αυτή έχει ανεβάσει τα έργα «Αφετηρία», «Επιστροφή» και «Μαρτυρίες» και έχει δώσει, περισσότερες από 30 παραστάσεις μέσα στις Φυλακές (Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Φυλακών Ελεώνα Θήβας, Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού), ενώ σε βίντεο προβλήθηκε το έργο της στο Φεστιβάλ Εφηβικού Θεάτρου στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών το Μά-

982. Ο υπεύθυνος αυτής της θεατρικής ομάδας, F. Cavalli, συμμετείχε με ρόλο στην ταινία. Ο ίδιος διεύθυνε τη θεατρική ομάδα η οποία είχε παρουσιάσει σε ανοικτό κοινό στη φυλακή τη «Θεία Κωμωδία» του Δάντη. Αυτή η απράσταση έγινε η αφορμή για τη γνωριμία των αδελφών Ταβιάνι με τη θεατρική ομάδα της φυλακής και την ευτυχή κατάληξη στην κινηματογραφική ταινία. Στην Ιταλία υπάρχει ένα εθνικό δίκτυο για το θέατρο στη φυλακή.

ιο του 2013.⁹⁸³ Ανάλογη είναι η αξιέπαινη προσπάθεια του «Τεχνοδρομώ» που ξεδιπλώνει προσωπικές ιστορίες κρατουμένων και υπαλλήλων στην πτέρυγα των οροθετικών του Νοσοκομείου Κρατουμένων «Άγιος Παύλος» που βρίσκεται παραπλεύρως της Δικαστικής φυλακής του Κορυδαλλού.

Εκτός, όμως, από το θέατρο και άλλες μορφές τέχνης συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της επανένταξης. Στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού και το Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα η γλυπτική αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Έργα «κοινωνικής γλυπτικής», και ειδικότερα ελιές σε πολεμικά κράνη τοποθετήθηκαν στον προαύλιο χώρο των δύο καταστημάτων σε μία ένδειξη συμφιλίωσης της ελιάς και του κράνους, της ειρήνης και του πολέμου. Ενδιαφέρον της ενεργής συμμετοχής των κρατουμένων σε αυτή τη διαδικασία αποτελεί το γεγονός της υιοθεσίας αυτών των έργων από τους κρατούμενους με τη συνεπαγόμενη φροντίδα τους. Μάλιστα τα έργα ονοματοδοτήθηκαν με ονόματα γνωστών ζωγράφων.

Υπάρχουν, όμως, και εργαστήρια τα οποία συνδυάζουν περισσότερες μορφές τέχνης: μουσική, θέατρο, βίντεο, φωτογραφία, όπως αυτό που λειτούργησε τελευταία στις Γυναικείες Φυλακές Ελεώνα Θηβών με τίτλο: «PAROLE - writing and art beyond borders, beyond walls».⁹⁸⁴ Έργα κρατουμένων παρουσιάστηκαν στη μεγαλύτερη Διεθνή Συνάντηση Σύγχρονης Τέχνης που πραγματοποιείται στη χώρα μας κάθε χρόνο «ART ATHINA» (2016) με ίδιους όρους και συνθήκες όπως και τα έργα των άλλων δημιουργών.⁹⁸⁵ Σε έκθεση με θέμα «Θέμα Χρόνος» περιλαμβάνονταν έργα τέχνης, ποιήματα, βίντεο σε μία προσπάθεια ευαισθητοποίησης του κοινού και οικονομικής υποστήριξης των κρατουμένων, αφού τα έσοδα από την πώληση των έργων δίνονται στους κρατούμενους δημιουργούς.

Τα προγράμματα τέχνης εφαρμόζονται με μεγάλες προσδοκίες μετά τη φυλακή με την ίδια θέριμη, την ίδια στοχοθεσία όπως και τα προγράμματα μέσα στη φυλακή, αλλά με μία σημαντική δυσκολία: τη συμμετοχή των ενδιαφερομένων. Στην περίπτωση των προγραμμάτων τέχνης μετά τη φυλακή είναι δυσκολότερη η κάμψη των επιφυλάξεων των ενδιαφερομένων και η συμμετοχή τους σε ανάλογα προγράμματα. Η εργασιακή απασχόληση, οι οικογενειακές υποχρεώσεις και η καθημερινότητα αποτελούν συνήθεις λόγους του σκεπτικισμού των ενδιαφερομένων.

983. Η θεατρική αυτή ομάδα ξεκίνησε με πρωτοβουλία του σκηνοθέτη και Σ. Γράφα και συνεχίζεται με την καθοδήγηση του ηθοποιού και Γ. Δάμπαση. Βρήκε θερμιά υποστήριξη από τον Δ/ντή του Δημοτικού Σχολείου ΕΚΚΝΑ και Ν. Αρμένη.

984. Το πρόγραμμα αυτό με τίτλο: «PAROLE- writing and art beyond borders, beyond walls» υλοποίησε η ΜΚΟ ΑΜΑΚΑ. Τα αποτελέσματα του προγράμματος παρουσιάστηκαν σε πολυχώρο στην Αθήνα στις 24.2.2015 σε έκθεση με θέμα: ΘΗΒΑ 102. Περισσότερα σε www.amaka.gr.

985. 26-29 Μαΐου 2016.

Τα θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης στηρίζουν με σθεναρό τρόπο τη συμμετοχή των μελών τους σε προγράμματα τέχνης. Η εμπειρία των θεατρικών ομάδων αυτών των προγραμμάτων απεξάρτησης είναι πλούσια και παρέχει πολλές δυνατότητες αξιοποίησης. Για παράδειγμα, το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, ένα στεγνό πρόγραμμα χωρίς υποκατάστατα, λειτουργεί Συμβουλευτικά Κέντρα και Θεραπευτικές Κοινότητες παρέχοντας υπηρεσίες σε πολλά Καταστήματα Κράτησης (Κορυδαλλού, Νοσοκομείο Κρατουμένων, Γυναικείες Φυλακές Ελεώνα Θηβών). Η συμμετοχή των κρατουμένων στις θεραπευτικές κοινότητες των φυλακών εξασφαλίζει την ανάπτυξη από μέρους τους αισθημάτων αλληλεγγύης, σεβασμού, κατανόησης, ενσυναίσθησης με αποτέλεσμα τη διαχείριση συναισθημάτων και σχέσεων. Η διαδικασία της απεξάρτησης συνεχίζεται μετά τη φυλακή με την επανένταξη. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας οι θεραπευόμενοι συμμετέχουν σε θεατρικές ομάδες με αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη διευκόλυνση της θεραπευτικής τους διαδικασίας.

Άλλο παράδειγμα η θεατρική ομάδα της Μονάδας Απεξάρτησης 18 ΑΝΩ του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής. Η Μονάδα αυτή, μια από τις μεγαλύτερες δημόσιες μονάδες απεξάρτησης στην Ελλάδα, περιλαμβάνει ένα μεγάλο δίκτυο υπηρεσιών που καλύπτει ανάγκες των ουσιοεξαρτημένων ατόμων και των οικογενειών τους, όπως: συμβουλευτικά κέντρα, θεραπευτικές μονάδες, κέντρα ημερήσιας φροντίδας, οικογενειακής στήριξης, κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης, προγράμματα, σχολείο δεύτερης ευκαιρίας, τηλεφωνική γραμμή. Στις θεραπευτικές τεχνικές που ακολουθεί η Μονάδα του 18 ΑΝΩ συγκαταλέγεται και το θέατρο. Η θεατρική ομάδα στην οποία συμμετέχουν θεραπευόμενοι που βρίσκονται στο στάδιο της κοινωνικής επανένταξης λειτουργεί από το 1989 με πολλές παραστάσεις τόσο εντός όσο και εκτός Αττικής. Η κάθε παράσταση που ετοιμάζουν οι θεραπευόμενοι λειτουργεί θεραπευτικά, βοηθά στην επικοινωνία, δημιουργεί, διασκεδάζει, ενώ παράλληλα βοηθά τους συμμετέχοντες να αποκτήσουν θετική εικόνα για τον εαυτό τους και τους άλλους. Η επιλογή των θεατρικών έργων που παρουσιάζονται αποτελούν επίσης μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας, ενώ η διασκευή των έργων πραγματοποιείται από τη θεατρική ομάδα μέσω θεραπευτικών διαδικασιών.⁹⁸⁶

986. Βλ. το σχόλιο από το πρόγραμμα «Η Τέχνη διώχνει τη σκιά του φόβου μέσα και έξω από τη φυλακή»: Η Θεατρική ομάδα της κοινωνικής επανένταξης της Μονάδας Απεξάρτησης 18 ΑΝΩ του Ψ.Ν.Α. καταπιάνεται με θεμελιώδη ζητήματα όπως: ποιότητα ζωής, αγώνας, ρήξη με κάθε τι που αποσκοπεί στον φόβο και τον αφανισμό, τον εφησυχασμό, τις ανατροπές στη ζωή. Ζητήματα που έχουν άμεση σχέση με την απεξάρτηση από ουσίες και κατ' επέκταση με ο,τιδήποτε είναι ψεύτικο, βρώμικο και σαθρό όπως το θεατρικό έργο του Μαξ Φρις «Ο Μπίντερμαν και οι εμπρηστές» (1953). Η διασκευή πραγματοποιήθηκε από τη θεατρική ομάδα μέ-

Αμιγώς στο χώρο της επανένταξης των αποφυλακισμένων εντάσσεται η θεατρική ομάδα του Κέντρου Επανένταξης Αποφυλακισομένων «Επάνοδος», ΝΠΙΔ εποπτευόμενο από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Αυτή η θεατρική ομάδα εντάσσεται στην ευρύτερη πολιτική του φορέα που συνδέει στενά την τέχνη με την κοινωνική επανένταξη που περιεκτικά αποτυπώνεται ως «επανεντάσσουσα τέχνη» και αναλύεται σε δράσεις τέχνης και πολιτισμού. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει συμμετέχων στα πολιτιστικά δρώμενα: «Η τέχνη και το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά το πολύτιμο μέσο με το οποίο γίνεται αντιληπτό στα παραβατικά άτομα πως υπάρχει και ο εναλλακτικός δρόμος που οδηγεί στο φως και στη ζωή και πως ακόμα -εφόσον το θέλουν- υπάρχει χρόνος και τρόπος να τον ακολουθήσουν». Η θεατρική ομάδα της Επάνοδου στελεχώνεται τόσο από αποφυλακισμένους όσο και από τρίτους εθελοντές προκειμένου από τη μικτή αυτή συνδιαλλαγή του εγκλεισμού και της κοινωνίας των πολιτών να αρθούν στερεότυπα και προκαταλήψεις και να οικοδομηθούν υγιείς κοινωνικές σχέσεις. Το θεατρικό εργαστήριο από την ίδρυσή του έχει λάβει μέρος σε διάφορες διοργανώσεις παρουσιάζοντας πρωτότυπα θεατρικά δρώμενα. Συγκεκριμένα, έχει παρουσιάσει θεατρικά δρώμενα όπως: «Συναλλαγές» (2012, θεατρικό δρώμενο στο ΚΕΘΕΑ MOSAIC), «Μεταμορφώσεις» (2013, θεατρικό δρώμενο στο Θέατρο ΕΜΠΡΟΣ), «Milonga Poetica» (2015, βραδιά ποίησης και αργεντίνικου τάνγκο στο καφέ «Μύρτιλλο»), «Χάσκα» (2015, θεατρικό δρώμενο στο πλαίσιο του συνεδρίου «Η τέχνη διώχνει τη σκιά του φόβου μέσα και έξω από τη φυλακή» στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Ιδρύματος Ωνάση), «Κοίτα με στα μάτια» (2015, θεατρικό δρώμενο στο πλαίσιο του «Brake the chain festival» στην Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων), «Απόπειρα πρώτη: τραγωδία» (2016, θεατρικό δρώμενο στο πλαίσιο του συνεδρίου «Η εκπαίδευση των νεαρών παραβατών: εμπειρίες, προβλήματα και προοπτικές» στο Κατάστημα Κράτησης Ανηλίκων Κασσαβέτειας).

Εκτός από το Θεατρικό Εργαστήριο ο φορέας «Επάνοδος» λειτουργεί επίσης μουσικό εργαστήριο και εργαστήριο γλώσσας και ελληνικού πολιτισμού στο οποίο οι συμμετέχοντες μαθαίνουν ή τελειοποιούν το επίπεδο των ελληνικών τους και έρχονται σε επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό με επισκέψεις σε μουσεία, πινακοθήκες, βιβλιοθήκες κ.λπ. Τα πολιτιστικά αυτά εργαστήρια βοηθούν τους αποφυλακισμένους όχι μόνον σε ατομικό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό προσφέροντάς τους μία δυνατότητα συναναστροφής και ένταξης σε μία ομάδα. Όπως σχολιάζει χαρακτηριστικά ο Γ.Κ υπεύθυνος εργαστηρί-

---

σω θεραπευτικών διαδικασιών. Ένα έργο επίκαιρο, με έντονο προβληματισμό. Καυτηριάζει την παθητική στάση κάθε αστού, που αρνείται να αλλάξει τις πεποιθήσεις του για τη ζωή, φοβούμενος μήπως χάσει τη βόλεψή του.

ου: «Η καθημερινή συνύπαρξη και η συχνή σύμπραξη των εργαστηρίων κατά τις διάφορες παρουσιάσεις έχει ήδη δημιουργήσει μία μικρή καλλιτεχνική κοινότητα, μέσα στην οποία οι μονάδες αποκτούν υποχρεώσεις, δικαιώματα και λειτουργικό ρόλο».

Ως αποτέλεσμα αυτής της πρωτοβουλίας το Κέντρο Επανάταξης Αποφυλακισμένων Επάνοδος σε συνεργασία με άλλους φορείς όπως οι: ΚΕΘΕΑ Εν Δράσει, 18 ΑΝΩ, και ΤΕΧΝΟΔΡΟΜΩ διοργάνωσαν καλλιτεχνικό, εκπαιδευτικό και επιστημονικό διήμερο στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών στις 12 και 13 Ιουνίου 2015 με θέμα: «Η Τέχνη διώχνει τη σκιά του φόβου μέσα και έξω από τη φυλακή» με στόχο την έναρξη της συζήτησης για την ανάδειξη της σημασίας της τέχνης στην επανένταξη με την ευρύτερη έννοια του όρου (αποφυλακισμένων, τοξικοεξαρτημένων). Κατά τη διάρκεια αυτού του διημέρου παρουσιάστηκαν δράματα, λειτούργησαν εκπαιδευτικά εργαστήρια, πραγματοποιήθηκαν ομιλίες, έγιναν προβολές που ανέδειξαν το θέμα.

Η συζήτηση αυτή για την τέχνη και το ρόλο της στην κοινωνική επανένταξη τελευταία βρήκε έκφραση στο νεοϊδρυθέν «Δίκτυο Γεώργιος Ζουγανέλης» για την Εκπαίδευση και τον Πολιτισμό στη φυλακή» το οποίο θα συμβάλει στη δικτύωση φορέων και επαγγελματιών που ασχολούνται με αυτό το χώρο προκειμένου να καταγραφούν και να προωθηθούν ιδέες, δράσεις και πρωτοβουλίες για την υποστήριξη και την προώθηση του πολιτισμού και της εκπαίδευσης στη φυλακή, τη στήριξη του έργου των εκπαιδευτικών και της προσπάθειας των μαθητών, κρατουμένων και αποφυλακισμένων, στην εκπαιδευτική τους διαδρομή.

Η τέχνη βοηθά τον άνθρωπο να ξεπεράσει τη «φυλακή του» γιατί όπως γράφει ο Ναζίμ Χικμέτ: «Το χειρότερο είναι να κουβαλάει ο άνθρωπος τη φυλακή μέσα του».

Βιβλιογραφία

- Cheliotis, L. & Jordanoska, A. (2016). «The Arts of Desistance: The role of arts-based programmes in reducing reoffending», *Howard Journal of Crime and Justice*, 55(1-2), σελ. 25-41.
- Κόκκος, Α. κ.ά. (2011). Εκπαίδευση μέσα από τις τέχνες, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Rodrigues, H. κ.ά. (2010). «Music for mothers and babies living in a prison: A report on a special production of 'BebeBaba'», *International Journal of Community Music* 3(1), σελ. 77-90.
- Samp, S. (1998). «Treading on tales: Telling all stories», στο: *Prison theatre. Perspectives and practices*, Thompson, J. (έκδ.), Kingsley, London.
- Skipper, H. (2007). «An evaluating report of arts in prisons, Anne Parker Centre of Arts in Criminal Justice (APC), Canterbury, United Kingdom.

Πρόληψη εγκλημάτων κατά της περιουσίας υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΠΟΥΓΑΔΗ

Μ.Α., ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας-Εγκληματολόγος

Περίληψη

Η επιστημονική διερεύνηση της επίδρασης των παραγόντων στο έγκλημα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την ανάληψη μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής και ειδικότερα, στον τομέα της πρόληψης του εγκλήματος, ώστε να αποφύγουμε τον εμπειρισμό. Παρόλον ότι το εγκληματικό φαινόμενο έχει πολυπαραγοντική εξήγηση, οι εγκληματολογικές θεωρίες, αν και από διαφορετική θεώρηση, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην κοινωνία για την εκδήλωσή του και πρεσβεύουν ότι η οικονομική κρίση είναι πιθανό να επιδεινώσει την εγκληματικότητα και κυρίως αυτή κατά της περιουσίας. Στο παρόν κείμενο θα αναφερθούμε σε μέτρα πρόληψης για την εγκληματικότητα σε επίπεδο πολιτείας, τοπικής κοινωνίας και σε ατομικό επίπεδο, υπό το πρίσμα της οικονομικής κατάστασης στη χώρα μας και επί τη βάση των πορισμάτων από πρόσφατη έρευνά μας για τη σχέση οικονομικών συνθηκών και εγκλημάτων κατά της περιουσίας στην Ελλάδα.

«Μπορούμε να αποφύγουμε την κατάσταση καθολικού φόβου, της απομόνωσης των ανθρώπων μέσα σε ‘οχρωμένα διαμερίσματα’... όπως συμβαίνει στις περισσότερες βορειοαμερικανικές πόλεις; Η μοίρα και των Ελλήνων είναι οι απρόσωπες σχέσεις, η καχυποψία και η εχθρότητα απέναντι στον άλλο, το αίσθημα της απόλυτης ανασφάλειας που θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε μια ‘σύρραξη’ εχόντων και μη».

(Μαγγανάς 1999: 75)

1. Θεωρητική και εμπειρική επισκόπηση

Η επιστημονική διερεύνηση της επίδρασης των διαφόρων παραγόντων στο έγκλημα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την ανάληψη μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής και ειδικότερα, στον τομέα της πρόληψης του εγκλήματος, ώστε να αποφύγουμε τον εμπειρισμό (Pinatel 1975, σύμφωνα με Φαρσεδάκη 1996: 12).

Ένας από τους παράγοντες αυτούς είναι ο οικονομικός. Μολονότι το εγκληματικό φαινόμενο έχει πολυπαραγοντική εξήγηση, οι εγκληματολογικές θεωρίες, αν και από διαφορετική θεώρηση, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην κοινωνία για την εκδήλωσή του και πρεσβεύουν ότι η οικονομική κρίση είναι πιθανό να επιδεινώσει την εγκληματικότητα και κυρίως αυτή κατά της περιουσίας.

Στο παρόν κείμενο θα αναφερθούμε σε μέτρα πρόληψης για την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας, σε επίπεδο πολιτείας, τοπικής κοινωνίας και σε ατομικό επίπεδο, υπό το πρίσμα της οικονομικής κατάστασης στη χώρα μας και μέσω των πορισμάτων από πρόσφατη έρευνά μας για την σχέση οικονομικών συνθηκών και εγκλημάτων κατά της περιουσίας στην Ελλάδα.

Ειδικότερα, σε θεωρητικό επίπεδο, τόσο οι κοινωνιολογικές θεωρήσεις του εγκλήματος που εστιάζουν στα εγκληματικά κίνητρα (ανομική, του κοινωνικού ελέγχου) όσο και η οικονομική ορθολογική θεωρία που εστιάζει στην λογική επεξεργασία στην απόφαση του επίδοξου δράστη, υποστηρίζουν τη σχέση οικονομικών συνθηκών και εγκλήματος. Ειδικότερα, πρεσβεύουν ότι το εγκληματικό κίνητρο είναι δυνατό να ενεργοποιηθεί είτε όταν τα άτομα δεν διαθέτουν τα κατάλληλα μέσα για την επίτευξη των στόχων τους (Merton 1938, 1968) είτε όταν το έγκλημα είναι κερδοφόρο (Becker 1968, 1976, Ehrlich 1973) ή τέλος όταν οι κοινωνικοί δεσμοί τους εξασθενούν (Hirschi 1969/2006, Hirschi & Gottfredson 1994). Οι συνθήκες αυτές μπορούν να εμφανιστούν κατά την διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης.

Εντούτοις, σύμφωνα με την εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης το έγκλημα είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται στο άτομο από την κοινωνία. Για τη θεώρηση της ετικέτας και σύμφωνα με τους Hughes & Carter (1981) σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας και ανεξάρτητα από την «πραγματική εικόνα» του εγκλήματος, η καταγεγραμμένη εγκληματικότητα αυξάνεται. Αυτό συμβαίνει, καθώς το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης οργανώνεται τόσο μέσω της εσωτερικής πίεσης για την εκπλήρωση της αποστολής του (την «πάταξη του εγκλήματος»), όσο και από τομείς της κοινωνίας που έχουν τη δύναμη να σχεδιάζουν την δημόσια πολιτική. Επομένως, σε μια κατάσταση οικονομικής ύφεσης θα πρέπει να αναμένουμε αύξηση των δραστηριοτήτων των φορέων

του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, καθώς παρά την ύφεση θα εξοικονομήσει από άλλου πόρους για τη λειτουργία του. Μάλιστα, η αύξηση θα είναι μεγαλύτερη στα εγκλήματα κατά της περιουσίας που παραδοσιακά έχουν υψηλό ποσοστό εξιχνίασης και η αστυνομία μπορεί, μέσω αυτών, να αποδείξει καλύτερα την αποτελεσματικότητά της (Hughes & Carter 1981).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το συγκρουσιακό μοντέλο και ειδικότερα την μαρξιστική προσέγγιση του εγκλήματος, η παρέκκλιση είναι εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της διάρθρωσης της αγοράς εργασίας. Επομένως, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης εξυπηρετεί τα συμφέροντα της οικονομικής και πολιτικής ελίτ, ελέγχοντας τον «πλεονασματικό πληθυσμό» (Chambliss 1975, Box 1987). Ενώ για τον αριστερό ρεαλισμό, το έγκλημα είναι πολύ περισσότερο από όσο νομίζουμε, απορρέει από τα αισθήματα της σχετικής αποστέρησης και το φαινόμενο του «κοινωνικού αποκλεισμού» που ενεργοποιεί η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία, ταλαιπωρεί περισσότερο και πιο έντονα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και θα πρέπει να το λάβουμε σοβαρά υπόψη («take crime seriously», Young 1999, Lea & Young 2003). Κατά συνέπεια, για τους μαρξιστές και τους αριστερούς ρεαλιστές, παρά τις διαφορές τους, μία επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών θα αυξήσει την «στοχοποίηση» των κατώτερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων και πιθανά τους δείκτες εγκληματικότητας.

Τέλος, σύμφωνα με τις θεωρίες της ευκαιρίας α) με την στενή έννοια η εγκληματική ευκαιρία βρίσκεται στην σύγκλιση τριών βασικών δεδομένων στον χώρο και στον χρόνο: ύπαρξη υποκινούμενων δραστών, ύπαρξη κατάλληλων στόχων (ανθρώπων και αγαθών) και ελλειμματική φύλαξη των στόχων (Θεώρηση της «συννηθισμένης δραστηριότητας», βλ. Cohen & Felson 1979). Με την ευρεία έννοια η θεωρία της ευκαιρίας επεκτείνεται στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και τεχνολογικές μεταβολές, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν πληθώρα εγκληματολογικών ευκαιριών (La Free 1999). Ειδικότερα, η οικονομική κρίση μπορεί να εξασθενίσει τον κοινωνικό έλεγχο, ενώ παράλληλα με την ανάπτυξη εγκληματικών ευκαιριών που παρέχει (π.χ. αφορολόγητα είδη, φοροκλοπή, αγορά ναρκωτικών) και τις αλλαγές στις καθημερινές δραστηριότητες των ατόμων, να αυξήσει το έγκλημα.

Εν τούτοις, οι σύγχρονες θεωρητικές τοποθετήσεις, υπό το βάρος των ερευνητικών πορισμάτων, διαφοροποιούνται από τις παλαιότερες που υποστήριζαν αναντίρρητα τη διασύνδεση μεταξύ οικονομικών συνθηκών και εγκλήματος και κυρίως συνέδεαν τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες με την αύξηση της εγκληματικότητας κατά της περιουσίας. Υποστηρίζεται πλέον, ότι και η οικονομική ευημερία μπορεί να προκαλεί αύξηση της εγκληματικότητας, για-

τί κατά την διάρκεια της αυξάνονται τα υλικά αγαθά και αναπτύσσονται περισσότερες δραστηριότητες για τους ανθρώπους, που τελικά εκθέτουν τους ίδιους αλλά και την περιουσία τους σε παράνομες επιθέσεις, ενώ είναι πιθανό η οικονομική ύφεση να οδηγήσει σε μείωση του εγκλήματος λόγω της μείωσης της αξίας ή της διαθεσιμότητας των εγκληματικών στόχων που επιφέρει (Cohen & Felson 1979, Van Dijk 1994, 1995). Όταν μάλιστα το 1985 οι Cantor και Land, αναφέρθηκαν στην διττή επίδραση (του κινήτρου και της ευκαιρίας) των οικονομικών συνθηκών στο έγκλημα και υποστήριξαν ότι αυτός είναι ο λόγος που οι ερευνητικές προσπάθειες της σχέσης οικονομίας και εγκλήματος καταλήγουν σε αντιτιθέμενα συμπεράσματα, δόθηκε μια νέα ώθηση στην εμπειρική διερεύνηση της σχέσης οικονομίας και εγκλήματος. Ειδικότερα, καθώς οι Cantor και Land υποστήριξαν ότι οι επιδράσεις του κινήτρου και της ευκαιρίας δεν είναι ταυτόχρονες, αλλά, οι μεν πρώτες δρουν μακροπρόθεσμα, ενώ οι δεύτερες - της ευκαιρίας - εμφανίζονται άμεσα, βραχυπρόθεσμα, και επομένως μπορούν να εντοπιστούν μέσω της στατιστικής ανάλυσης, εκπονήθηκαν πολλές έρευνες με σκοπό την εύρεση του τρόπου επίδρασης της οικονομίας στο έγκλημα.

Η πλειονότητα των ερευνητικών προσπαθειών των τελευταίων δεκαετιών έδειξε ότι οι οικονομικές συνθήκες επηρεάζουν την εγκληματικότητα και ειδικότερα την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας, τόσο αυτές που διενεργήθηκαν σε διεθνές επίπεδο (βλ. ενδεικτικά Van Dijk 1995, Fajnzylber κ.ά. 2002, Mehlum κ.ά. 2005, Rossenfeld & Messner 2009, UNODC 2011), όσο και αυτές που διενεργήθηκαν σε εθνικό επίπεδο ή επίπεδο περιφερειών (βλ. ενδεικτικά Entorf & Spengler 2000, Raphael & Winter-Ebmer 2001, Buonanno 2006, Arvanites & Defina 2006, Rosenfeld & Fornango 2007, Detotto & Otranto, 2011). Εντούτοις, ο τρόπος επίδρασης ποικίλει και εξαρτάται από τη φάση του κύκλου της οικονομίας - ανοδική ή καθοδική - αλλά και από το είδος του εγκλήματος που θα μελετηθεί και τέλος, από τον οικονομικό δείκτη μέσω του οποίου θα αποτυπωθεί η κατάσταση της οικονομίας. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα των νεότερων εμπειρικών ερευνών, είναι πιθανό, σε περιπτώσεις οικονομικής δυσπραγίας να υπερισχύει η επιρροή του κινήτρου, ενώ σε περιπτώσεις οικονομικής ανάπτυξης η επιρροή της ευκαιρίας.

Σε πρόσφατη έρευνά μας όπου διερευνήθηκε η σχέση οικονομικών συνθηκών και εγκλημάτων κατά της περιουσίας στη χώρα μας, κατά την περίοδο 1999-2009, με τη χρήση δευτερογενών δεδομένων της αστυνομικής και δικαστικής στατιστικής και μέσω στατικής ανάλυσης, περιγραφικής και επαγωγικής μορφής (διμεταβλητή και πολυμεταβλητή ανάλυση ποσοτικών μεταβλητών με στατιστικά υποδείγματα παλινδρομικού τύπου) προέκυψε ότι οι

οικονομικές συνθήκες αυτής της εποχής επηρέασαν την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας (Μπουγάδη 2016).

Ειδικότερα, διαπιστώσαμε ότι ο ισχυρότερος από τους οικονομικούς παράγοντες που εξετάστηκαν⁹⁸⁷ (συγχρονικά και με χρονική καθυστέρηση ένα έτος) για την επίδρασή τους στο σύνολο των εγκλημάτων κατά της περιουσίας είναι ο ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, το ίδιο έτος με τα εγκλήματα αυτά και η σχέση τους είναι αντιστρόφως ανάλογη: αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης μπορεί να οδηγήσει σε μείωση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας και αντίστροφα η μείωση του να τα αυξήσει, ενεργοποιώντας έτσι το κίνητρο για ανάληψη εγκληματικής δράσης.⁹⁸⁸ Αντίθετα, δεν επαληθεύτηκε η υπόθεση της επίδρασης του κινήτρου για τη διάπραξη εγκλημάτων κατά της περιουσίας λόγω της ανεργίας, αλλά επαληθεύτηκε η υπόθεση της μείωσης των ευκαιριών (π.χ. ελκυστικών στόχων και αγαθών) και της αύξησης της «επιτήρησης» των σπιτιών, που μπορεί να επιφέρει η αύξηση των ανέργων και επακόλουθα η πιθανότητα να οδηγήσει σε μείωση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας.

Η εν λόγω έρευνα έδειξε ότι τα εγκλήματα κατά της περιουσίας (αστυνομική στατιστική) επηρεάστηκαν από τις επιδράσεις του κινήτρου, που κινητοποιήθηκε σε χρονιές που οικονομία παρουσίαζε ύφεση, ενώ σε χρονιές οικονομικής ανάπτυξης κινητοποιήθηκαν οι εγκληματικές ευκαιρίες, κυρίως, για το βίαιο κτητικό έγκλημα, όπως τις ληστείες και το πιο «εκλεπτυσμένο» όπως οι διακεκομμένες κλοπές και οι απάτες και γενικά τα εγκλήματα κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων.

Για τους καταδικασθέντες για εγκλήματα κατά της περιουσίας (δικαστική στατιστική), η επίδραση των οικονομικών συνθηκών ήταν, κυρίως, έμμεση παρά άμεση και ανάλογη/θετική και αντίθετη από την επίδραση που ασκεί ο ρυθμός ανάπτυξης στα εγκλήματα κατά της περιουσίας. Αυτό ήταν αναμενόμενο, καθώς η περιγραφική ανάλυση των εγκληματολογικών δεδομένων, μας έδειξε ότι, την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, ενώ το σύνολο των διαπραχθέντων αδικημάτων κατά της περιουσίας ακολουθεί ανοδική τάση, ο αριθμός των καταδικασθέντων ακολουθεί καθοδική.

Επομένως διαπιστώσαμε ότι: όταν οι οικονομικές συνθήκες βελτιώνονταν στη συγχρονία παρουσιάζοντας αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης, οι καταδικα-

987. Ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, ποσοστό ανεργίας, ΑΕΠ κατά κεφαλή - έτος βάσης 2005 και δείκτης καταναλωτικής εμπιστοσύνης: Πηγές οικονομικών δεδομένων: ΕΛ.ΣΤΑΤ., EUROSTAT, AMECO.

988. Αναφερόμαστε εδώ στο σύνολο των διαπραχθέντων εγκλημάτων κατά της περιουσίας ανά 100.000 κατοίκους, αλλά ανάλογα με το αδίκημα παρουσιάστηκαν διαφοροποιήσεις των επιδράσεων των οικονομικών μεταβλητών. Πηγή εγκληματολογικών δεδομένων: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ.

σθέντες αυξάνονταν, και αντίστροφα, όταν οι οικονομικές συνθήκες επιδεινώνονταν οι καταδικασθέντες μειώνονταν. Αντιθέτως, η αύξηση της ανεργίας, κυρίως το ίδιο έτος με τις καταδικαστικές αποφάσεις, οδηγούσε σε αύξηση των καταδικασθέντων και αντιστρόφως.

Τέλος, αντίθετα από την κοινώς επικρατούσα άποψη, η έρευνα έδειξε υποτονική επίδραση των δημογραφικών παραγόντων (νέων και μεταναστών) και των αποτρεπτικών (αστυνομικών και εγκλείστων καταδίκων) για τα εγκλήματα κατά της περιουσίας.

2. Προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Η συσχέτιση των πορισμάτων της προαναφερθείσας έρευνας με τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία είναι δυνατό να οδηγήσουν στη χάραξη μιας αντεγκληματικής πολιτικής στη χώρας μας που ν' ανταποκρίνεται στις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Επομένως, λόγω της συνεχιζόμενης μείωσης των εισοδημάτων και της υψηλής ανεργίας (κυρίως των νέων ανθρώπων) των τελευταίων ετών στην Ελλάδα, δηλαδή, συνθήκες, που χαρακτηρίζουν μία οικονομία σε ύφεση και με βάση τα ανωτέρω πορίσματα, προτείνουμε τα ακόλουθα μέτρα κοινωνικής πρόληψης⁹⁸⁹ για τη μείωση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας:

2.1 Κοινωνικο-οικονομικά και εκπαιδευτικά μέτρα πρόληψης σε επίπεδο πολιτείας

- ▶ Η οικονομική ανάπτυξη φάνηκε ότι δρα εγκληματοπροληπτικά και μειώνει την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας. Η δημιουργία και η επέκταση, επομένως, οικονομικών μοντέλων ανάπτυξης που ενδεχομένως θα βασίζονται στα λεγόμενα «συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας» (π.χ. τουρισμός, οι αγροτικές καλλιέργειες υψηλής ποιότητας, ναυτιλία, υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης του νέου εργατικού δυναμικού), θα μπορούσαν να αυξήσουν τις νόμιμες εισοδηματικές ευκαιρίες και επομένως να μειώσουν της παράνομες. Επιπροσθέτως, μέτρα ενίσχυσης της νεανικής επιχειρηματικότητας ή και γενικά της επιχειρηματικότητας - για παράδειγμα παροχή κινήτρων (μείωση φορολογίας, χαμηλότοκα δάνεια, μείωση εργοδοτικών εισφορών) για νέες επιχειρήσεις στην ελληνική επαρχία ή σε τομείς πρωτο-

989. Σε αντιδιαστολή με την ποινική.

γενείς, όπως η γεωργία και η κτηνοτροφία - θα μπορούσαν να δώσουν μια νέα ώθηση στην ελληνική οικονομία και να αυξήσουν τις νέες θέσεις εργασίας. Επομένως, οι οικονομολόγοι που είναι πιο κατάλληλοι γι' αυτά τα ζητήματα είναι αναγκαίο να αναλάβουν δράση και σε συνεργασία με την πολιτεία να προτείνουν βιώσιμες επιχειρηματικές προτάσεις.

- ▶ Αν και η ανεργία δεν φάνηκε να αποτελεί κίνητρο διάπραξης εγκλημάτων κατά της περιουσίας, δεν παύει να αποτελεί, ειδικά για τους νέους το μεγαλύτερο πρόβλημα. Δυστυχώς συνεχίζει να είναι σε υψηλά επίπεδα και έτσι μεγάλο μέρος του ενεργού δυναμικού της χώρας μένει εκτός νόμιμης και σταθερής εργασίας. Με δεδομένη τη μικρή αναπτυξιακή πορεία της χώρας, προτείνεται η μείωση της μακροχρόνιας ανεργίας, μιας και η ελληνική οικογένεια λειτουργεί προστατευτικά, όσο μπορεί για κάποιο διάστημα, προς τα αδύναμα μέλη της και, δεύτερον, την εκπόνηση ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων στους νέους, που πλήττονται περισσότερο από τις άλλες ομάδες του πληθυσμού, για την αλλαγή νοοτροπίας σε σχέση με την δημιουργική εκμετάλλευση του χρόνου που βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας (π.χ. μετεκπαίδευση, πολιτιστικές ενασχολήσεις, εθελοντικά προγράμματα απόκτησης εμπειρίας και προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο, ανάπτυξη ανθρωπίνων σχέσεων), καθώς και την ρεαλιστική αντιμετώπιση της κατάστασης (π.χ. την ενασχόληση με επάγγελμα των γονέων που αποδίδει, ημιαπασχόληση, ρεαλιστικός συνδυασμός δεξιοτήτων και θέσεων εργασίας, κοινωνική οικονομία, οικονομίες κλίμακας) (βλ. Currie 2003: 374-375, «active labour market policy»)
- ▶ Υποστήριξη της οικογένειας, η οποία επωμίζεται το βάρος της δυσχερούς οικονομικής (αλλά και ψυχολογικής) κατάστασης των μελών της. Προγράμματα οικιακής οικονομίας σε γονείς και παιδιά, αλλά και υποστήριξη της γυναικείας εργασίας και της διασφάλισης ισότιμης αμοιβής της, θα ήταν χρήσιμα μέτρα ενίσχυσης τόσο της οικογενειακής γαλήνης, όσο και της ρεαλιστικής στήριξης των οικογενειακών αναγκών.
- ▶ Η υψηλή δραστηριοποίηση της αστυνομίας και η χαμηλή της δικαιοσύνης (ανοδική τάση των καταγεγραμμένων αδικημάτων και καθοδική του αριθμού των καταδικασθέντων), των ετών που εξετάσαμε, δείχνει ότι ο συσχετισμός αυτός των δυνάμεων πρέπει ν' αλλάξει. Η αντεγκληματική πολιτική οφείλει να αναδιοργανωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε οι εισροές στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης να γίνονται με μεγαλύτερο επαγγελματισμό και τεκμηρίωση των υποθέσεων και ειδικότερα από την αστυνομία προς την εισαγγελία και τα δικαστήρια. Συνεπώς, να μην υπερφορτώνεται το σύστημα και η «διαλογή» των υποθέσεων να δίνει την ευχέρεια επιλογής σε συμπεριφορές που είναι πιο βλαπτικές για το κοινωνικό σύνολο

(π.χ. σοβαρά περιβαλλοντικά ή οικονομικά εγκλήματα) και οποίες μένουν ατιμώρητες, αντί να «προωθούνται» στα διαδοχικά φιλτραρίσματα του συστήματος - επί το πλείστον και σε μεγάλες ποσότητες - αδικήματα του κοινού εγκλήματος (π.χ. κλοπές, διαρρήξεις) με ενδεχόμενη αμφίβολη τεκμηρίωση, όπως δείχνει τόσο ο χαμηλός αριθμός καταδικασθέντων στη χώρα μας σε σχέση με τους συλληφθέντες (θεωρούμενους δράστες) αυτών των αδικημάτων, όσο και η διαπίστωση από τα πορίσματά μας, ότι ο εγκλεισμός ατόμων δεν δρα αποτρεπτικά στη διάπραξη εγκλήματα κατά της περιουσίας.

- ▶ Η πλειονότητα των εγκλημάτων κατά της περιουσίας είναι κλοπές, για τις οποίες η έρευνά μας έδειξε ότι για την αύξησή τους ενεργοποιείται κυρίως η επίδραση του κινήτρου. Η αποποινικοποίηση πράξεων ή παύση του αξιοποιήσιμου για πράξεις που σκοπό έχουν την κάλυψη βιολογικών αναγκών, όταν ο δράστης αποδεικνύεται τυπικώς και ουσιαστικώς ότι δεν μπορεί να καλύψει βασικές βιολογικές ανάγκες, όπως σίτιση, ένδυση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη κλπ., ώστε να μην υπερφορτώνεται το σύστημα για ζητήματα που αφορούν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, που θα έπρεπε να αίρουν τον καταλογισμό (βλ. Φαρσεδάκης 1990: 96, 394-395).⁹⁹⁰
- ▶ Η πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού στον τομέα της δικαιοσύνης (π.χ. εγκληματολόγων στην έδρα κάθε δικαστηρίου) για την συνδρομή στο έργο του δικαστή σχετικά με το κοινωνιοοικονομικό προφίλ του κατηγορημένου, τις πιθανότητες αποκατάστασης της βλάβης ή της εναλλακτικής έκτισης ποινής μέσω κοινωφελούς εργασίας και την αποφυγή της καθυστέρησης στην απονομή της δικαιοσύνης.
- ▶ Στήριξη των νέων και των μεταναστών. Αν και από την έρευνά μας δεν προέκυψε σύνδεση των δύο αυτών ομάδων του πληθυσμού με τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, η περιγραφική ανάλυση έδειξε υψηλή εκπροσώπησή τους στις αστυνομικές στατιστικές σε σχέση με την ποσοστιαία αναλογία τους στον πληθυσμό. Επομένως, εικάζουμε ότι υπάρχει πιθανότητα να εμπλέκονται στα «γρανάζια» του ποινικού ελέγχου του εγκλήματος πιο συχνά από άλλες ομάδες, και έτσι, θεωρούμε ότι είναι σημαντικό να γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και τις υποχρεώσεις τους. Αυτό επειδή οι μεν νέοι, λόγω της ηλικίας υπολείπονται εμπειρίας και γνώσης, οι δε αλλοδαποί, λόγω της διαφορετικής κουλτούρας και των δυσκολιών της γλωσσικής επικοινωνίας, παρουσιάζουν αδυναμίες υπεράσπισης του εαυτού τους. Επομένως, προγράμματα νομικής (ποινικής) εκπαίδευσης και δι-

990. Όπου αναφέρεται ότι: «η έσχατη πενία εκδιώκει από τον άνθρωπο κάθε κοινωνικό φιλάλληλον συναίσθημα, σκληραίνει την καρδίαν και εκτραχύνει τας προς αλλήλους σχέσεις, η πενία κατ' Αριστοτέλη στάσιν εμποιεί και κακουργίαν».

κονομικών διαδικασιών θα μπορούσαν να είναι χρήσιμα γι' αυτές τις ομάδες. Επιπροσθέτως, θα ήταν χρήσιμη η εκπαίδευση του προσωπικού των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος (αστυνομικών, δικαστικών, εισαγγελέων) για τον ενδεχόμενο αποχαρακτηρισμό του μη εργαζόμενου ή /και νέου άντρα ή και μετανάστη, ως αποκλειστικού φορέα του εγκλήματος και δη του κτητικού.

2.2 Μέτρα πρόληψης σε επίπεδο κοινοτικού και σχολικού περιβάλλοντος

Οι φορείς κοινωνικοποίησης αποτελούν σημαντικούς πυλώνες για την κοινωνική πρόληψη του εγκλήματος και ιδιαίτερα της πρωτογενούς μορφής της. Η ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων, προγραμμάτων μορφωτικών, πολιτιστικών ή αθλητικών μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά στην ανάπτυξη σχέσεων στη κοινότητα και αύξηση του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου, που ατονεί στα μεγάλα αστικά κέντρα, κυρίως σε περιόδους απότομων οικονομικών αλλαγών. Ενδεικτικά προτείνουμε:

- ▶ Ενεργοποίηση των κατοίκων και των τοπικών φορέων αυτοδιοίκησης, μέσω της δημιουργίας κέντρων συμβουλευτικής ή τη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων με σκοπό την ενημέρωση και την ενεργοποίηση όλων των κατοίκων της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα αποφυγής θυματοποίησης από εγκληματικές πράξεις κατά της περιουσίας. Τη δραστηριοποίηση των κατοίκων σε θέματα διαχείρισης κοινόχρηστων και δημόσιων χώρων: για παράδειγμα, μέριμνα για την καθαριότητα και τον επαρκή φωτισμό των δρόμων, ή άλλα μέτρα ανάλογα βέβαια με τις ανάγκες του περιβάλλοντος που διαβιούν (αστικού - ημιαστικού - αγροτικού). Είναι γνωστό ότι το κοινό έγκλημα ευνοείται από την παραμέληση ή την εγκατάλειψη μιας περιοχής (π.χ. ακατοίκητα σπίτια, συνεχείς μετακινήσεις πληθυσμού, κλείσιμο καταστημάτων κ.λπ.) αλλά, κυρίως, ενισχύεται μέσω αυτών ο φόβος του εγκλήματος (βλ. Ζαραφονίτου 2002). Επομένως, είναι ανάγκη, έμπειροι ειδικοί επιστήμονες, να ενημερώνουν τους πολίτες για απλές πρακτικές που συντελούν στο περιορισμό της θυματοποίησης, σε συνεργασία με την τοπική αστυνομία, η οποία γνωρίζει τις εγκληματικές δράσεις που παρατηρούνται στην περιοχή τους.⁹⁹¹

991. Τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της παραβατικότητας αν και ενεργοποιήθηκαν σε κάποιους δήμους δεν έχουν, έως τώρα, επιτελέσει σε ικανοποιητικό βαθμό τον ρόλο για τον οποίο συστάθηκαν. Σε πολλά η δραστηριότητά τους έχει ατονήσει, γεγονός που εν μέρει οφείλεται στην εθελοντική στελέχωσή τους από (διακεκομμένα) μέλη της τοπικής κοινωνίας και όχι από

- ▶ Ενεργοποίηση του σχολείου με την παροχή ανοικτών εκδηλώσεων προς την τοπική κοινότητα και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών για τις ανάγκες των νέων παιδιών στην εφηβεία την σύγχρονη εποχή, αλλά και την επιμόρφωσή τους στα ήθη και έθιμα των διαφόρων εθνοτικών ομάδων στο νέο πολυπολιτισμικό περιβάλλον του σχολείου, ώστε να αποφεύγονται από τα πρώιμα χρόνια των νέων και των παιδιών μεταναστών στερεοτυπικές συμπεριφορές και γενικά να ενισχυθούν οι κοινωνικοί δεσμοί σε επίπεδο κοινότητας (τοπικής κοινωνίας) και να ενεργοποιηθούν τα άτυπα δίκτυα του κοινωνικού ελέγχου (βλ. Τσήτσουρα 2003).⁹⁹²
- ▶ Ανάλυση πρωτοβουλιών στο σχολικό περιβάλλον για αποφυγή της θυματοποίησης των μαθητών και των καθηγητών από την κτητική εγκληματικότητα. Όπως:
  - Η σαφής ενημέρωση για τις επιπτώσεις τέτοιων συμπεριφορών στους μαθητές (γνώση των κανόνων του σχολείου και της σχετικής νομοθεσίας).
  - Η πληροφόρηση για την αποφυγή τόσο από τους μαθητές όσο και από το εκπαιδευτικό προσωπικό μεταφοράς στο σχολείο πολύτιμων ή ακριβών προσωπικών αντικειμένων ή μεγάλων χρηματικών ποσών.
  - Η εγκατάσταση ειδικών ντουλαπιών με κλειδαριά για την φύλαξη των προσωπικών αντικειμένων των μαθητών ή εναλλακτικά κλείδωμα των αιθουσών κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων, καθώς και της αίθουσας των καθηγητών όταν δεν παραβρίσκονται σ' αυτήν.
  - Φύλαξη του σχολικού χώρου και αποφυγή της εισόδου αγνώστων ατόμων σ' αυτόν.

Γενικά, δηλαδή, απλές καλές πρακτικές πρόληψης, οι οποίες μπορούν να μειώσουν τον κίνδυνο θυματοποίησης στον χώρο του σχολείου.

2.3 Πρόληψη σε ατομικό επίπεδο

Ο σοφός λαός μας λέει «Φύλαγε τα ρούχα σου, για να έχεις τα μισά», εννοώντας ότι θα πρέπει ο καθένας να λαμβάνει κάποιες προφυλάξεις, ώστε να μην

εξειδικευμένο τακτικό επιστημονικό προσωπικό.

992. Παρόμοια προγράμματα και πολιτιστικές εκδηλώσεις οργανώνονται σε άλλες χώρες είτε από την τοπική κοινότητα ή το σχολείο ή ακόμα και από ιδιωτικούς φορείς (π.χ. εμπορικά κέντρα που πλήττονται από μικροκλοπές), τα οποία ευνοούν την ενεργητική συμμετοχή των νέων από διάφορες θρησκευτικές και εθνικές μειονότητες και έτσι περιορίζουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και επενεργούν θετικά στη μείωση της νεανικής παραβατικότητας, όπως περιπτώσεις βανδαλισμών και κλοπών.

θυματοποιείται. Βέβαια, δεν θα πρέπει να φτάνουμε στα άκρα και να φοβόμαστε τους πάντες και τα πάντα, αλλά οπωσδήποτε θα πρέπει να λαμβάνουμε κάποια βασικά μέτρα προφύλαξης της περιουσίας μας, των προσωπικών μας αντικειμένων, αλλά κυρίως, να μεριμνούμε για την ασφάλεια της σωματικής ακεραιότητας και της ζωή μας. Χρήσιμη θα ήταν και η συνεισφορά της αστυνομίας σ' αυτό το ζήτημα της αυτοπροστασίας, με παροχή συμβουλών στους πολίτες και την έκδοση ειδικών ενημερωτικών φυλλαδίων.⁹⁹³

Στην έρευνά μας είδαμε ότι εγκλήματα κατά της περιουσίας, κυρίως κλοπές και ληστείες αλλά και απάτες, μπορεί να οφείλονται σε επιδράσεις της ευκαιρίας. Επομένως, προτείνουμε εδώ μέτρα προστασίας των πολιτών που στόχο θα έχουν τη μείωση των θελκτικών στόχων και ευκαιριών, όπως προεβεί η θεώρηση της «συννηθισμένης δραστηριότητας» (Routine activity approach, Cohen & Felson 1979). Για παράδειγμα:

- ▶ Το κλειδί της πόρτας του σπιτιού ή του αυτοκινήτου όταν αποκρινόμαστε έστω και για μικρό χρονικό διάστημα. Το μη - άνοιγμα της εσωτερικής πόρτας του διαμερίσματος, αλλά και της εξώπορτας της πολυκατοικίας σε αγνώστους.
- ▶ Να μην αφήνουμε εκτεθειμένα σε κοινή θέα αντικείμενα ή χρήματα στο αυτοκίνητο.
- ▶ Το ντύσιμο μας και τα τιμαλφή μας να μην είναι «υπερβολικά» και προκαλούν, σε μια εποχή που πολλοί άνθρωποι στερούνται τα βασικά αγαθά επιβίωσης.
- ▶ Να μην φυλάσσουμε στο σπίτι ακριβά αντικείμενα ή πολλά χρήματα.
- ▶ Εάν πρόκειται να προβούμε σε μετακινήσεις με πολύτιμα αντικείμενα ή μεγάλα χρηματικά ποσά να λαμβάνουμε μέτρα προστασίας και καλό θα ήταν να μην είμαστε μόνοι μας.
- ▶ Με δεδομένη την επέκταση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, καθώς οι σύγχρονοι δράστες χρησιμοποιούν και αυτοί τις νέες τεχνολογίες, θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί για τις πληροφορίες που δίνουμε στις διάφορες ηλεκτρονικές πλατφόρμες επικοινωνίας που χρησιμοποιούμε (π.χ. εντοπισμός της τοποθεσίας που είμαστε, χρόνος απομάκρυνσης από το σπίτι μας, που και πότε πρόκειται να συμμετέχουμε σε μια εκδήλωση κ.λπ.).
- ▶ Οι ηλεκτρονικές αγορές μέσω πιστωτικών και χρεωστικών καρτών θα

993. Σε πολλές χώρες του εξωτερικού η αστυνομία εκδίδει ενημερωτικά φυλλάδια για την αποτροπή κοινών εγκλημάτων και για την ενημέρωση του κοινού σε παράνομες πράξεις που εμφανίζουν άνοδο κατά καιρούς σε συγκεκριμένες περιοχές. Για παράδειγμα, υπήρξε στη χώρα μας το φαινόμενο εξαπάτησης, κυρίως ηλικιωμένων, όπου διάφοροι απατεώνες τους ζητούσαν χρήματα υποδουμένοι, φίλους συγγενικών προσώπων ή πιο πρόσφατα, υπαλλήλους της ΔΕΗ. Βέβαια, κάποιες ανακοινώσεις έγιναν από την αστυνομία και τα ΜΜΕ.

πρέπει να χρησιμοποιούνται λαμβάνοντας όλα τα μέτρα προστασίας (π.χ. αποφυγή χρήσης κωδικών σε κοινόχρηστους υπολογιστές, σωστό «κλείσιμο» των σελίδων που επισκεφτήκαμε, συχνές αλλαγές των κωδικών πρόσβασης κ.λπ.), και να αποφεύγονται ιστοσελίδες, οι οποίες δεν είναι αξιόπιστες, προς αποφυγή εξαπάτησης.

Πολλά άλλα μέτρα αυτοπροστασίας που μειώνουν τις ευκαιρίες για τους επίδοξους κακοποιούς θα μπορούσαν να απαριθμηθούν εδώ, όπως η επιτήρηση επαγγελματικών χώρων από εταιρίες ασφαλείας με συναγερμούς ή κάμερες, η ανεξίτηλη χάραξη πολύτιμων αντικειμένων και ηλεκτρονικών συσκευών ή σημείωση των αριθμών πλαισίων (serial numbers) ακριβών ηλεκτρονικών συσκευών, ώστε να μην μπορούν να αποτελέσουν προϊόντα κλεπταποδοχής κ.λπ. (βλ. Μαγγανάς 1993-1995: 206)

Εντούτοις, καλό είναι να ενεργούμε με μέτρο και με σύνεση ώστε να μην γίνει η ζωή μας αφόρητη, υποκειμένη στον φόβο μιας επικείμενης απάτης ή κλοπής. Εξάλλου τα υλικά αγαθά μπορούν να ανακτηθούν, σημασία έχει η προστασία της ζωής μας και αποφυγή τραυματισμού. Γι' αυτό, σε περιπτώσεις βίαιων εγκλημάτων κατά της περιουσίας, οι εγκληματολόγοι συνιστούν με την αποφυγή αντίστασης και την παράδοση στον δράστη ή στους δράστες των υλικών μας υπάρχοντων, θέτοντας πάνω από τα υλικά αγαθά την ύψιστη αξία της ανθρώπινης ζωής (Μαγγανάς 1993-1995: 205).⁹⁹⁴

Συνοψίζοντας, οι προτάσεις κοινωνικής πρόληψης των εγκλημάτων κατά της περιουσίας, παράλληλα με τη χάραξη και εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή, θα μπορούσε να αμβλύνει τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια ισότιμη και αξιοκρατική κατανομή των νόμιμων εισοδηματικών ευκαιριών, μειώνοντας έτσι τα εγκληματικά κίνητρα και επομένως δρώντας εγκληματοπροληπτικά.

Βιβλιογραφία

- Arvanites, T. & Defina, R. (2006). «Business cycles and street crime», *Criminology* 44 (1), σελ. 139-164.
- Becker, S.G. (1968). «Crime and punishment: An economic approach», *Journal of Political Economy* 76, σελ. 169-217.

---

994. Όπως ο ίδιος αναφέρει «Συνετό θα ήταν το θύμα να αφήσει την πρωτοβουλία στον ληστή και να ενδώσει στις επιθυμίες του, ή τουλάχιστον να προσποιηθεί ότι υπακούει στις εντολές του. Αντιρροήσεις ή σπασμωδικές κινήσεις μπορούν να αποβούν μοιραίες για το θύμα».

- Becker, S.G. (1976). *The economic approach to human behavior*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Box, St. (1987). *Recession, crime and punishment*, Machillan, London.
- Buonanno, P. (2006). «Crime and labor market opportunities in Italy (1993-2002)», *Review of Labor Economics and Industrial Relations* 20 (4), σελ. 601-624.
- Cantor, D. & Land, K.C. (1985). «Unemployment and crime rates in the post-World War II United States: A theoretical and empirical analysis», *American Sociological Review* 50 (3), σελ. 317-332.
- Chambliss, J.W. (1975). «Toward a political economy of crime», *Theory and Society* 2 (2), σελ. 149-170.
- Cohen E.L. & Felson, M. (1979). «Social change and crime rate trends: A routine activity approach», *American Sociological Review* 44, σελ. 588-608.
- Currie, E. (2003). «Social crime prevention strategies», στο: McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (εκδ.), *Criminological perspectives. Essential readings*, 2^η έκδ., Sage, London, σελ. 369-380.
- Detotto, C. & Otranto, E. (2011). «Cycles in crime and economy: Leading, lagging and coincident behaviors», *Journal of Quantitative Criminology* (DOI 10.1007/S10940-011-9139-5).
- Ehrlich, I. (1973). «Participation in illegitimate activities: A theoretical and empirical investigation», *Journal of Political Economy* 81 (3), σελ. 521-565.
- Entorf, H. & Spengler, H. (2000). «Socioeconomic and demographic factors of crime in Germany. Evidence from panel data of the German states», *International Review of Law and Economics* 20 (1), σελ. 75-106.
- Fajnzylber, P. κ.ά. (2002). «What causes violent crime?», *European Economic Review* 46, σελ. 1323-1357.
- Ζαραφωνίτου, Χρ. (2002). Ο φόβος του εγκλήματος. Εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Hirschi, T. (2006). *Causes of delinquency*. 1^η έκδ., Transaction Publ., (New Brunswick/NJ University of California Press, Berkeley 1969).
- Hirschi, T., & Gottfredson, M.R. (1994). *The generality of deviance*, Transaction Publishers, New Brunswick, London.
- Hughes, M. & Carter, T.J. (1981). «A declining economy and sociological theories of crime: Predictions and explications, στο: Wright K.N. (εκδ.), *Crime and criminal justice in a declining economy*, Gum and Hain Publ., Cambridge, σελ. 5-25.
- LaFree, G. (1999). «Declining violent crime rates in the 1990s: Predicting crime booms and busts», *Annual Review of Sociology*, σελ. 145-168.

- Lea, J. & Young, J. (2003). «Relative deprivation», στο: McLaughlin, Muncie & Hughes (εκδ.), *Criminological perspectives*, όπ.π., Sage, London, σελ. 142-150.
- Μαγγανάς, Α. (1999). «Τα εγκλήματα κατά της περιουσίας αιτία μιας καθολικής αναμέτρησης;», στο: Μαγγανάς Α., *Θέματα εγκληματολογικά και ποινικού δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 66-78.
- Μαγγανάς, Α. (1993-1995). «Μία εμπειρική προσέγγιση του εγκλήματος της ληστείας», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 11-16, σελ. 193-208.
- Mehlum, H., Moene, K. & Torvik, R. (2005) «Crime induced poverty traps», *Journal of Development Economics*, 77 (2), σελ. 325-340.
- Merton, K.R. (1938). «Social structure and anomie», *American Sociological Review*, 3 (5), σελ. 672-682.
- Merton, K.R. (1968). *Social theory and social structure*, The Free Press, New York.
- Μπουγάδη, Στ. (2016). *Οικονομία και εγκληματικότητα: Η σχέση μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και των εγκλημάτων κατά της περιουσίας στην Ελλάδα την περίοδο 1999-2009, (διδασκαρική διατριβή)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, Αθήνα.
- Raphael, S. & Winter - Ebmer, R. (2001). «Identifying the effect of unemployment on crime», *Journal of Law and Economics*, 44, σελ. 259-283.
- Rosenfeld, R. & Messner, St. (2009). «The crime drop in comparative perspective: the impact of the economy and imprisonment on American and European burglary rates», *British Journal of Sociology*, 60 (3), σελ. 445-471.
- Rosenfeld, R. & Fornango, R. (2007). «The impact of economic conditions on robbery and property crime: The role of consumer sentiment», *Criminology* 45 (4), σελ. 735-769.
- Τσήτσουρα, Α. (2003). «Η πρόληψη της εγκληματικότητας», *Φάκελος σημειώσεων*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τομέας Εγκληματολογίας, Αθήνα.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2011). *Monitoring the impact of economic crisis on crime*, Statistics and Surveys Section, Vienna (https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/GIVAS_Final_Report.pdf).
- Van Dijk, J.J.M (1994). «Understanding crimes rates. On the interactions between the rational choices of victims and offenders», *British Journal of Criminology* 34 (2), σελ. 105-121.
- Van Dijk, J.J.M. (1995). «Opportunities for crime: A test of the rational - interactionist model» στο: *European Committee on Crime Problems Crime and*

- economy, Reports presented to the 11th Criminological colloquium (1994), Council of Europe Publishing, Strasbourg, σελ. 97-145.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1996). Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1990). Η εγκληματολογική σκέψη απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, τεύχος Α', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Young, J. (1999). The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity, Sage, London κ.α.

Οι εγκληματολογικές διαστάσεις της εφαρμογής των νέων μεθόδων Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής (ΙΥΑ)

ΑΘΗΝΑ ΣΑΛΛΑΠΠΑ

Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Μετά το 1978, χρόνος γέννησης της Λουίζ Μπράουν, του πρώτου παιδιού, που γεννήθηκε με εξωσωματική γονιμοποίηση, εμφανίσθηκε έντονη θεωρητική συζήτηση αναφορικά με τα ηθικής, θρησκευτικής και κοινωνικο-οικονομικής φύσεως ζητήματα γύρω από τη χρήση της ιατρικής υποβοήθησης. Μερικά από αυτά είναι: α) Ο μετασχηματισμός του θεσμού της οικογένειας με την εμφάνιση εναλλακτικών οικογενειακών σχημάτων (διάκριση ανάμεσα στον βιολογικό, κοινωνικό και γενετικό γονέα), β) Πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις συγγένειας του παιδιού που θα γεννηθεί, γ) Αν θα πρέπει να ισχύουν όροι & προϋποθέσεις στην χρήση των μεθόδων ΙΥΑ, δ) Αν υπάρχει κίνδυνος μετασχηματισμού της αναπαραγωγικής διαδικασίας σε εμπορική συναλλαγή, και ε) Ποιές γενικές αρχές που θα πρέπει να διέπουν την χρήση ΙΥΑ.

1. Εισαγωγή - Γενικά στοιχεία

Μετά το 1978, χρόνος γέννησης της Λουίζ Μπράουν, του πρώτου παιδιού, που γεννήθηκε με εξωσωματική γονιμοποίηση, εμφανίσθηκε έντονη θεωρητική συζήτηση αναφορικά με τα ηθικής, θρησκευτικής και κοινωνικό-οικονομικής

κής φύσεως ζητήματα γύρω από την χρήση της ιατρικής υποβοήθησης. Μερικά από αυτά είναι:

- i. Μετασχηματισμός του θεσμού της οικογένειας με την εμφάνιση εναλλακτικών οικογενειακών σχημάτων (διάκριση ανάμεσα στον βιολογικό, κοινωνικό και γενετικό γονέα): Επανασηματοδότηση της γονεϊκής ιδιότητας (οι έννοιες της μητρότητας και της πατρότητας).
- ii. Πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις συγγένειας του παιδιού που θα γεννηθεί; Π.χ. περίπτωση δότη γενετικού υλικού. Θα πρέπει ο νομοθέτης να αναγνωρίσει την συγγένεια μεταξύ του παιδιού και του δότη αναπαραγωγικών κυττάρων (δηλ. του γενετικού γονέα) ή τα στοιχεία του δότη να παραμείνουν απόρρητα;
- iii. Θα πρέπει να ισχύουν όροι και προϋποθέσεις στην χρήση των μεθόδων ΙΥΑ;
- iv. Κίνδυνος μετασχηματισμού της αναπαραγωγικής διαδικασίας σε εμπορική συναλλαγή; Απαγόρευση οικονομικού ανταλλάγματος στα πλαίσια χρήσης κάποιας μεθόδου, ποιοι θα έχουν πρόσβαση σε αυτούς τους είδους τις υπηρεσίες;
- v. Γενικές αρχές που θα διέπουν στην χρήση ΙΥΑ: Χρήση με σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στην προσωπική ελευθερία και αυτονομία όλων των συμμετεχόντων στην αξία της ιδιωτικής σφαίρας και της οικογενειακής ζωής, στο συμφέρον του παιδιού που θα γεννηθεί και στην υγεία της γυναίκας.

2. Νομοθετικό πλαίσιο και ΙΥΑ

Η διαδεδομένη χρήση της ιατρικής υποβοήθησης προκάλεσε έντονη νομοπαραγωγική δραστηριότητα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, προκειμένου να καθορισθεί το νομικό πλαίσιο που θα διέπει τις «νεοδημιουργούμενες» σχέσεις και τις συνέπειες αυτών σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο.⁹⁹⁵

Σε γενικές γραμμές οι νομοθεσίες που αφορούν την ιατρική υποβοήθηση διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- i. Σε νομοθεσίες που λαμβάνουν σαν βάση της συλλογιστικής τους τα δικαιώματα των ατόμων που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδί, διευκολύνοντας έτσι την προσφυγή στις μεθόδους αυτές, και

995. Ι. Κριάρη-Κατράνη (2002). «Το Σύνταγμα και το σχέδιο νόμου της ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Ιατρική Υποβοήθηση στην ανθρωπίνη αναπαραγωγή», Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου, Β, σελ. 333-362.

- ii. Σε νομοθεσίες που έχουν ως κύριο μέλημα την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του παιδιού, επιδιώκοντας να δημιουργήσουν καλές συνθήκες για την ανάπτυξή του.⁹⁹⁶

Γενικού ενδιαφέροντος νομοθετικό κείμενο στην βιοϊατρική αποτελεί η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, γνωστή και ως Σύμβαση του Οβιέδο, την οποία έχει ενσωματώσει η Ελλάδα στη νομοθεσία της με τον Νόμο 2619/1998.

3. Η ελληνική νομοθεσία στο πεδίο της προστασίας των έννομων αγαθών από τους κινδύνους της εξέλιξης των Νέων Αναπαραγωγικών Τεχνολογιών (NAT)

Στην Ελλάδα η χρήση των μεθόδων της ΙΥΑ ρυθμίζεται από δύο νόμους:

- Τον Ν. 3089/2002 (ΦΕΚ 327 Α΄/23.12.2002) περί «Ιατρικής Υποβοήθησης στην Αναπαραγωγή» του Υπουργείου Δικαιοσύνης, και
- Τον Ν. 3305/2005 (ΦΕΚ 17 Α΄/27.1.2005) περί της «Εφαρμογής της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής» του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

3.1 Ν. 3089/2002 (ΦΕΚ 327 Α΄/23.12.2002) περί «Ιατρικής Υποβοήθησης στην Αναπαραγωγή» του Υπουργείου Δικαιοσύνης

Ο Νόμος 3089/2002 για την Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή (ΙΥΑ) δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 327 Α΄ στις 23.12.2002 και είναι η πρώτη προσπάθεια νομοθετικής ρύθμισης στο ελληνικό Δίκαιο για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, προκειμένου να επιφέρει τις αναγκαίες τροποποιήσεις των διατάξεων του Αστικού Κώδικα.

Ο νόμος στο πεδίο ίδρυσης της συγγένειας και του κληρονομικού Δικαίου, ούτως ώστε αυτές να ανταποκρίνονται στην νέα πραγματικότητα καθόρισε το γενικό πλαίσιο εφαρμογής των μεθόδων ΙΥΑ, καλύπτοντας το υπάρχον νομοθετικό κενό.

Γενικά ο Ν. 3089/2002 αφορά τη ρύθμιση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και προβλέπει:

- ▶ το δικαίωμα κάθε ατόμου, ως ελεύθερη προσωπικότητα, στην αναπαραγωγή και κατ' επέκταση στην δημιουργία οικογένειας,

996. Οπ.π.

- ▶ το δικαίωμα στην αναπαραγωγή όχι μόνο από έγγαμα ζευγάρια αλλά και εκτός γάμου από διάφορες ομάδες πληθυσμού, όπως ομοφυλόφιλα ζευγάρια, ανύπανδρες γυναίκες,
- ▶ το δικαίωμα στην αναπαραγωγή ακόμη και μετά τον θάνατο του δότη γεννητικού υλικού,
- ▶ τη δημιουργία οικογένειας με σύναψη συμβολαίου σε τριμερή σχέση (παρένθετη μητρότητα),
- ▶ το απόρρητο των στοιχείων του δότη- προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και
- ▶ τα όρια στη χρήση του γεννητικού υλικού.

3.2 Ο Ν. 3305/2005 (ΦΕΚ 17 Α΄/27.1.2005) περί της «Εφαρμογής της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής» του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης

Καθώς η εφαρμογή των μεθόδων ΙΥΑ εκτός των συνεπειών που έχει στο πεδίο του οικογενειακού και του κληρονομικού Δικαίου άπτεται και του ευαίσθητου τομέα της Δημόσιας Υγείας, η προστασία και η προαγωγή της οποίας απαιτεί ένα εξειδικευμένο νομοθέτημα, σε συνέχεια του Νόμου 3089/2002, ο Νόμος 3305/2005 εξειδικεύει τις διατάξεις του, προσδίδοντάς τους την απαραίτητη βιοϊατρική διάσταση.⁹⁹⁷

Έτσι:

- ▶ οριοθετεί τις μεθόδους και τις τεχνικές ΙΥΑ (εξωσωματική, παρένθετη μητρότητα, προεμφυτευτική γενετική διάγνωση κ.λπ.),
- ▶ προσδιορίζει τους ειδικούς όρους προσφυγής στις μεθόδους ΙΥΑ (ενημέρωση και συναίνεση όλων των εμπλεκομένων, η σύνδεση ηλικίας και αναπαραγωγικής ικανότητας και η ιατρική αναγκαιότητα),
- ▶ θέτει το πλαίσιο για την έρευνα σε γαμέτες και γονιμοποιημένα ωάρια (ο αριθμός των μεταφερόμενων ωαρίων ανάλογα με την ηλικία της γυναίκας - δότριας ωαρίων, ο περιορισμός των τέκνων ανά δότη για την πρόληψη του κινδύνου αιμομιξίας, η καταστροφή των εμβρύων μετά την 14^η ημέρα),
- ▶ καθορίζει τους όρους ίδρυσης και λειτουργίας των Μονάδων ΙΥΑ και των Τραπεζών Κρυσυντήρησης,
- ▶ προβλέπει την ίδρυση ανεξάρτητης Εθνικής Αρχής ΙΥΑ και τους όρους λειτουργίας της, και

997. Βλ. επίσης Μηλαπίδου, Μ. (2006). «Ο Ν. 3305/2005 για την εφαρμογή των μεθόδων της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ποινικές κυρώσεις», στο: Καϊάφα-Γκιμπάντι, Μ. κ.ά., Ζητήματα βιοτεχνολογίας, βλ. πιο κάτω, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 93-94.

- ▶ θεσπίζει ποινικές και διοικητικές κυρώσεις για τις παραβάσεις των διατάξεων του Νόμου 3089/2002 και των διατάξεων του παρόντος νόμου.⁹⁹⁸

Η Εθνική Αρχή Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής αναφέρεται στον νόμο ως το κεντρικό όργανο για τον έλεγχο της εφαρμογής του Νόμου 3089/2002, καθώς οι μέθοδοι της ΙΥΑ απαιτούν ιδιαίτερη πείρα και ειδική ιατρική τεχνολογική υποδομή, ενώ η εφαρμογή τους δημιουργεί πλείστους βιοηθικούς και κοινωνικούς προβληματισμούς.

4. Νέες μορφές εγκληματικής δράσης στο πλαίσιο εφαρμογής της ΙΥΑ

Ως νέες μορφές εγκληματικών δράσεων προσδιορίζουμε τις δράσεις που αποτελούν απαγορευμένες συμπεριφορές - παρεκκλίσεις της νόμιμης διαδικασίας που θα πρέπει να ακολουθείται για την ανθρώπινη αναπαραγωγική.

Στην ανωτέρω οριοθέτηση καταλήγουμε θέτοντας τα πιο κάτω ερωτήματα:

4.1 Ποιες είναι οι αξιόποινες πράξεις για τον Έλληνα νομοθέτη;

Για τον Έλληνα νομοθέτη οι αξιόποινες πράξεις διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

1^η κατηγορία: Δράσεις που σχετίζονται με το γεννητικό υλικό του ανθρώπου αλλά βρίσκονται εκτός του πλαισίου της ΙΥΑ ή πάντως πριν από αυτήν: βαριές αξιόποινες συμπεριφορές, οι οποίες διακρίνονται παραπέρα σε:

- ▶ πράξεις απαγορευμένες από τον νόμο μεθόδων ή τεχνικών αναπαραγωγής,
- ▶ πράξεις που αποτελούν σοβαρές παρεκκλίσεις της αναπαραγωγικής διαδικασίας του ανθρώπου (π.χ. αναπαραγωγική κλωνοποίηση κ.λπ.),
- ▶ συμπεριφορές παράνομης έρευνας με γεννητικό υλικό και χρήση του προϊόντος της και τέλος γενικά συμπεριφορές χρήσης του γεννητικού υλικού άλλες από αυτές που επιτρέπει ο νόμος.

2^η κατηγορία: Δράσεις που παραβιάζουν τη νομοθετικά προβλεπόμενη διαδικασία της ΙΥΑ:

- ▶ παραβιάσεις ουσιαστικών προϋποθέσεων του νόμου για τη διαδικασία

---

⁹⁹⁸ Εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Εφαρμογή των μεθόδων Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής», σελ. 1.

της ΙΥΑ, όπως π.χ. η συμμετοχή στην διαδικασία απόκτησης τέκνου μέσω παρένθετης μητρότητας χωρίς να τηρούνται οι όροι του νόμου ή η χρήση γεννητικού υλικού χωρίς τον αναγκαίο κλινικό και εργαστηριακό έλεγχο, και

- ▶ παραβιάσεις τυπικών σχετικών προϋποθέσεων, δηλαδή για τη λειτουργία ΜΙΥΑ ή Τραπεζών Κρυσυντήρησης κατά παράβαση του νόμου, όπως και την εφαρμογή μεθόδων ΙΥΑ εκτός ΜΙΥΑ ή Τραπεζών Κρυσυντήρησης, που τυποποιείται ως έγκλημα στην ίδια διάταξη.⁹⁹⁹

4.2 Ποινικές και διοικητικές κυρώσεις: Ποιος ο ρόλος τους;

Οι ποινικές και διοικητικές κυρώσεις, που προβλέπει η ελληνική νομοθεσία επιβάλλονται:

- i. στα ιατρικά κέντρα ή στις αντίστοιχες ιατρικές μονάδες υποβοηθούμενης αναπαραγωγής ή το ιατρικό προσωπικό (όταν δεν πληρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις),
- ii. στους χρήστες αυτών των μεθόδων, «καταναλωτές» αυτών των υπηρεσιών ή ομάδες πληθυσμού, δηλαδή στους συμμετέχοντες (υποψήφιοι γονείς, δότες/ δότριες, γυναίκα ως παρένθετη μητέρα), με σκοπό να προστατεύσουν έννομα αγαθά, όπως αυτό της υγείας της γυναίκας, της αξιοπρέπειας και της μοναδικότητας του ανθρώπινου είδους.

Ο καθορισμός του ύψους των ποινών γίνεται με κριτήριο την βαρύτητα της παράβασης, δηλαδή με βάση την σημαντικότητα του έννομου αγαθού ή της «αξίας», που ο νομοθέτης επιδιώκει να προστατεύσει.

Οι κυρώσεις ποινικές και διοικητικές που προβλέπει η ελληνική νομοθεσία αναμφίβολα λειτουργούν θετικά στα πλαίσια της επίτευξης του στόχου της ενίσχυσης του προληπτικού προσανατολισμού του συστήματος της έννομης προστασίας:

- i. δημιουργώντας ένα είδος προωθημένου μετώπου ασφάλειας των έννομων αγαθών,
- ii. διαγράφοντας μία προοπτική για την οικοδόμηση ενός σημαντικού πυρήνα προηγμένης κοινωνικής συνείδησης του αδίκου, και

⁹⁹⁹ Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι (2006). «Οι ποινικές διατάξεις του ν. 3305/2005: συμβολικό ποινικό δίκαιο για τις καταχρήσεις της βιοϊατρικής στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», στο: Ζητήματα Βιοτεχνολογίας - Κλωνοποίηση, Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 80.

iii. επεκτείνοντας την προστατευτική παρέμβαση του δικαίου στο πεδίο διακινδύνευσης των αγαθών.¹⁰⁰⁰

4.3 Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νέων τύπων εγκληματικής δράσης

Οι νέοι τύποι εγκληματικής δράσης φαίνεται να θέτουν την αντεγκληματική πολιτική αντιμέτωπη με δισεπίλυτα προβλήματα διότι:

- i. η ταχύτητα με την οποία εξελίσσεται το Δίκαιο, το οποίο κυριαρχείται από εύλογη δυσκαμψία και εμμονή σε δεοντολογικά στερεότυπα, δεν συμβαδίζει με αυτήν των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής,
- ii. ο εντοπισμός των υπευθύνων για την αξιόποινη δράση προσκρούει σε αποδεικτικές δυσχέρειες, διότι στις οργανωμένες μονάδες εφαρμογής των νέων μεθόδων ιατρικής υποβοήθησης ο αυστηρός καταμερισμός αρμοδιοτήτων και η διαρκής κινητικότητα του προσωπικού (γιατροί, νοσηλευτικό και παραϊατρικό προσωπικό) δημιουργούν ενδεχομένως ανυπέρβλητα εμπόδια τόσο ως προς την αποκάλυψη του κύριου δράστη (ή των δραστών) και των άμεσα ενεχομένων, όσο και ως προς την θεμελίωση της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της συμπεριφοράς και του αποτελέσματος, και
- iii. ο κατ' ουσίαν περιορισμός της προστατευτικής εμβέλειας των ποινών στις παραδοσιακές μορφές εγκληματικής συμπεριφοράς (όπως π.χ. βιασμοί, ανθρωποκτονίες κ.λπ.) στερεί το σύστημα του ποινικού δικαίου από την ανάπτυξη αντεγκληματικής δράσης στις σοβαρότερες ίσως, από πλευράς έκτασης, έντασης, κοινωνικής βαρύτητας και συλλογικών συνεπειών, εκφάνσεις της ζώσας πραγματικότητας του εγκλήματος

Για τον λόγο αυτό, και στην περίπτωση της εφαρμογής των νέων αναπαραγωγικών τεχνολογιών, τα περιθώρια παρέμβασης του νομοθέτη εκτείνονται από την προώθηση και ενίσχυση των ανακαλύψεων στον τομέα των αναπαραγωγικών τεχνολογιών μέχρι τον σεβασμό της προσωπικής αυτονομίας και της ελευθερίας των ατόμων και γενικά του κοινωνικού συνόλου.

5. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Η ίδια η φύση των αγαθών - υγεία, προσωπική ελευθερία, ανθρώπινη αξιοπρέπεια - που βρίσκονται στην πρώτη ζώνη διακινδύνευσης από τις αρνητικές

1000. Όπ.π. σελ. 114-115.

επιδράσεις των NAT επιβάλλουν την επικέντρωση του προστατευτικού έργου του νομοθέτη στη θέσπιση κυρίως νομικών μηχανισμών που θα ενεργοποιούνται σε προληπτικό επίπεδο, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αποτρέψουν, να προλάβουν ή να ελαχιστοποιήσουν τους εν δυνάμει εξελισσόμενους αρνητικούς όρους που κατατείνουν στη βλάβη των έννομων αγαθών και αξιών.

Είναι επιβεβλημένη, στα πλαίσια της εφαρμογής των νέων μεθόδων ΙΥΑ η προστασία των εννόμων αγαθών όπως η ζωή, η υγεία και η μοναδικότητα του ανθρώπινου είδους μέσα από την συνεχή και συνεχόμενη συγκρότηση και διαμόρφωση του νομοθετικού πλαισίου, προκειμένου να καταστεί δυνατή η διατήρηση αυτών των «νεο-δημιουργούμενων» σχέσεων σε επίπεδα ισορροπίας.

Οι αναπαραγωγικές επιλογές ως ένα ζήτημα ηθικής θα πρέπει να γίνονται υπό το φως κοινά αποδεκτών αξιών και νόμων, των οποίων την ενίσχυση θα πρέπει να προωθεί το κράτος, ρυθμίζοντας τις ερευνητικές μεθόδους, προκειμένου να προστατεύονται τα δικαιώματα των υποκειμένων της έρευνας και προσαρμόζοντας κάθε φορά τις νομοθετικές ρυθμίσεις στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

Αυτό μπορεί να επιτευχθεί όχι με την παρεμπόδιση της εξέλιξης της νέας γνώσης, αλλά με τη σωστή εφαρμογή του νόμου, τη λειτουργία των Μονάδων ΙΥΑ και των Επιτροπών Βιοηθικής, έτσι ώστε το έργο των ερευνητών να υποκειται σε έλεγχο, ελαχιστοποιώντας τις πιθανότητες να αποβεί αρνητικό σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

- Colen, S. «'Like a mother to them': Stratified reproduction and West Indian child-care workers and the employers in New York», στο: Ginsburg, F.D. & Rapp, R. (1995). *Conceiving the new world order: The global politics of reproduction*, University of California Press, Berkley, Los Angeles, London, σελ. 78-102.
- Corea, G. (1985). «How the new reproductive technologies could be used to apply the brothel model of social control over women», *Women's Studies International Forum* 8 (4), σελ. 299-305.
- Faulkner, W. (2001). «The technology question in feminism: A view from feminist technology studies», *Women's Studies International Forum* 24 (1), σελ. 79-95.
- Goslinga-Roy, M.G. (2000). «Body boundaries, fiction of the female self: An ethnographic perspective on power, feminism and the reproductive technologies», *Feminists Studies* 26 (1), σελ. 113-140.

- Greil, A. (1997). «Infertility and psychological distress: A critical review of the literature», *Division of Social Sciences* 45 (11), σελ. 1679-1704.
- Oakley, A. (1986). *From here to maternity: Becoming a mother*, Penguin, Harmondsworth.
- Παπανεοφύτου, Α. (1997). *Ποινικό Δίκαιο, κράτος και τεχνολογικοί κίνδυνοι, τόμος Α΄*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή.
- Rosalie, B. (2000). «Ethical issues in gestational surrogacy», *Theoretical Medicine and Bioethics* 21 (2), σελ. 153-169.
- Stanworth, M. (1987). *Reproductive technologies: Gender, motherhood and medicine*, Polity Press, Cambridge.
- Williams, L. (1990). «Motherhood, ideology and the power of technology: In vitro fertilization use by adoptive mothers», *Women's Studies International Forum* 13 (6), σελ. 543-552.
- Woliver, L.R. (1991). «The influence of technology on the politics of motherhood: An overview of the United States», *Women's Studies International Forum* 14 (5), σελ. 479-490.

Η μέσα στα πλαίσια της ψηφιακής κοινωνίας αναπτυσσόμενη ψηφιακή εγκληματικότητα σε βάρος επιχειρήσεων/ εταιριών και τα βασικά μέτρα για την αντιμετώπισή της

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΡΑΜΑΝΗΣ
Καθηγητής ΤΕΙ Δυτ. Ελλάδας,
Δ/ντής Εργαστηρίου Κοινωνικής Πληροφορικής

ΟΛΓΑ ΤΖΟΥΡΑΜΑΝΗ
Ψυχολόγος-Εγκληματολόγος MSc, Υπ. Διδάκτωρ
Εγκληματολογίας Παν/μίου Δευκωσίας

Περίληψη

Το Διαδίκτυο (*Internet*) αποτελεί το κύριο τεχνολογικό χαρακτηριστικό των σημερινών ψηφιακών κοινωνιών. Παρότι οι θετικές του πλευρές είναι αρκετές και σημαντικές, υπάρχουν και οι αρνητικές που εξελίσσονται με γοργό ρυθμό μέσα στους κόλπους του. Από τις τελευταίες αυτές ξεχωριστή θέση κατέχει λόγω του οικονομικού κόστους που επιφέρει στα θύματά της, η ψηφιακή εγκληματικότητα κατά επιχειρήσεων/εταιριών. Πρόσφατα μάλιστα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν πως βρίσκεται σε έξαρση. Οι επιχειρήσεις/εταιρίες προκειμένου να αποφύγουν τα ψηφιακά εγκλήματα που είναι δυνατό να τελεσθούν σε βάρος τους - όπως π.χ. παράνομη εισβολή σε αρχεία τους και καταστροφή τους, διασπορά καταστροφικών ιών, βιομηχανική κατασκοπεία, κλοπές πνευματικής ιδιοκτησίας, μαζικές επιθέσεις άρνησης παροχής υπηρεσιών κ.λπ. - είναι υποχρεωμένες να πάρουν τα κατάλληλα μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής που θα προστατεύουν την ασφάλεια

λεια των πληροφοριακών τους συστημάτων. Τα μέτρα αυτά για να είναι αποτελεσματικά είναι σωστό να λαμβάνονται πριν από την εκδήλωση των διαφόρων μορφών της συγκεκριμένης εγκληματικής συμπεριφοράς. Παράλληλα δε θα πρέπει να υπάρχει και ο κατάλληλος σχεδιασμός για την πλήρη επαναλειτουργία του υπολογιστικού συστήματος που υπέστη την επίθεση.

1. Η ψηφιακή κοινωνία

Διαπιστώνοντας σήμερα την παρουσία της υψηλής τεχνολογίας σε κάθε μας βήμα (Brynjolsson & McAfee, 2016) θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είμαστε μέλη αυτής που μπορεί να ονομασθεί ψηφιακή κοινωνία, μολονότι λίγοι από εμάς θα ήταν δυνατό να συμφωνήσουν στην έννοια που θα έπρεπε να αποδώσουν στον όρο αυτό (Νεγροπόντε, 2000).

Έτσι για κάποιους, η ψηφιακή κοινωνία θα μπορούσε να σημαίνει την συνεχώς αυξανόμενη εμπιστοσύνη του κοινού στις «μηχανές» που στηρίζονται σε αυτό που ονομάζουμε ψηφιακή τεχνολογία, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι όλο και περισσότερος κόσμος χρησιμοποιεί στην καθημερινότητά του το Διαδίκτυο (Internet), τις ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές, τα ψηφιακά βίντεο, τη ψηφιακή τηλεόραση, τους ψηφιακούς αναπαραγωγείς μουσικών κομματιών κ.λπ. (βλ. Brynjolsson & McAfee: 103-123). Οι νέες εξελίξεις μάλιστα, στον τομέα αυτό έχουν να κάνουν με τη χρήση των «έξυπνων (ψηφιακών) κινητών τηλεφώνων» (smart phones) για τη διεκπεραίωση πλήθους εργασιών, και με το «Διαδίκτυο των πραγμάτων» (Internet of things), όπου θα συνδέονται με αυτό και θα ρυθμίζονται μέσω αυτού όλες οι οικιακές συσκευές για να δημιουργήσουν έτσι το «έξυπνο ψηφιακό σπίτι» (smart digital home), στο οποίο τα robots θα κληθούν να αποτελέσουν το άμισθο υπηρετικό προσωπικό των ενοίκων τους.

Για κάποιους άλλους, η ψηφιακή κοινωνία ταυτίζεται με τις αλλαγές που παρατηρούνται στη δομή και τη λειτουργία της σημερινής παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, οι οποίες δίνουν έμφαση στην καινοτομία με την ίδρυση και λειτουργία startups επιχειρήσεων, στην υψηλότερη παραγωγικότητα, στην ταχύτερη εκμετάλλευση των κεφαλαιουχικών αγαθών και των ανθρώπινων πόρων, στη χρησιμοποίηση εξειδικευμένων μεθόδων για την παραγωγή καλύτερων προϊόντων με χαμηλότερο κόστος, στην ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών, καθώς και στη διάδοση νέων επιχειρηματικών πρακτικών, όπως π.χ. του ηλεκτρονικού εμπορίου. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μάλλον ταύτιση των όρων ψηφιακή κοινωνία και ψηφιακή οικονομία (Tapscott, 2000).

Για άλλους όμως η ψηφιακή κοινωνία χαρακτηρίζεται από τις σημαντικές

αλλαγές που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα διαθέτουν τον χρόνο τους, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται και κυρίως επικοινωνούν μεταξύ τους για θέματα που αφορούν π.χ. τις προσωπικές τους σχέσεις, την εκπαίδευσή τους, την εργασία τους και τη διασκέδασή τους. Σαν παραδείγματα στην συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσαμε να αναφέρουμε,

α) τα «Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης» (Social Media) - facebook, twitter, linkedin, instagram κλπ. (Σιδέρη, 2013),

β) τις πλατφόρμες τηλε-εκπαίδευσης (e-learning),

γ) την «τηλε-εργασία» δηλ. το να εργάζεται κανείς στο γραφείο του χωρίς να φεύγει από το σπίτι του ή

δ) το να παίζουν παιχνίδια χρήστες του Διαδικτύου που οι κατοικίες των οποίων απέχουν χιλιάδες μίλια η μια από την άλλη.

Ο,τιδήποτε όμως κι αν συμβαίνει από τα παραπάνω, βλέπουμε πως σε αυτό που ονομάζεται ψηφιακή κοινωνία η υψηλή τεχνολογία διαδραματίζει τον κύριο ρόλο, γεγονός που έχει άμεση επίδραση στη ζωή των ατόμων που αποτελούν μέλη της. Το σημαντικότερο επακόλουθο του γεγονότος αυτού είναι η παραγωγή πλήθους πληροφοριών η ροή των οποίων επεκτείνεται συνεχώς, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό τεράστιες δυνατότητες σε όσους μπορούν να τις εκμεταλλευθούν (Gleick 2011). Η ψηφιακή κοινωνία μεταμορφώνει τον κόσμο μας ταχύτατα και σταθερά, πράγμα το οποίο το συναντάει κανείς σε κάθε εκδήλωση της καθημερινότητας (Furnell, 2006: 13-5).

Η βάση της τεχνολογίας αυτής της κοινωνίας είναι αναμφισβήτητο το Διαδίκτυο (Internet). Το Internet έχει αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος δουλεύει, επικοινωνεί, μαθαίνει και το σπουδαιότερο, ζει (Anderson, 2008). Αποτελεί την κύρια «μηχανή» με την οποία τα άτομα επικοινωνούν μεταξύ τους ταχύτερα πλέον, από ποτέ. Στα βασικά χαρακτηριστικά του συγκαταλέγονται η ταχύτητα και η άνεση. Τα πάντα μπορούν να γίνουν πλέον με το πάτημα ενός κουμπιού του πληκτρολογίου του προσωπικού υπολογιστή ή με το κλικ του ποντικιού του ή με το άγγιγμα της οθόνης του. Τα δίκτυα, ενσύρματα και κυρίως ασύρματα, απλώνουν παντού την κυριαρχία τους. Ο δικτυωμένος πλανήτης αποτελεί μια καθημερινή πραγματικότητα. Έτσι, στο Internet ο τόπος χάνει πια τη σημασία του. Η φυσική παρουσία δεν είναι απαραίτητη όταν κάποιος θέλει να ψωνίσει, να πάρει και να δώσει χρήματα, να ψάξει για πληροφορίες που τον ενδιαφέρουν, να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο αλλά και για συνομιλήσει με κάποιον άλλο. Αυτό που άλλοτε ήθελε πολύ χρόνο για να γίνει, η ψηφιακή κοινωνία του Internet το πετυχαίνει σήμερα μέσα σε λίγα λεπτά με τη βοήθεια λίγων μόνο ιστοσελίδων. Η ανάπτυξη του Παγκόσμιου Ιστού (World Wide Web) έχει κάνει τη διάδοση των πληροφοριών κτήμα του καθενός και μάλιστα, σε ελάχιστο, χρόνο (Βουτσκόγλου, 2016).

Στις θετικές πλευρές του Internet περιλαμβάνεται ακόμα η διαπίστωση ότι αυτό αποτελεί μια τεράστια πηγή χρήσιμων πληροφοριών. Η σωστή χρήση του μπορεί να ανεβάσει το μορφωτικό επίπεδο των χρηστών του προσφέροντάς τους επίκαιρα στοιχεία από όλους τους τομείς της σύγχρονης γνώσης. Επομένως, η συμβολή του παντού είναι αναμφισβήτητη (Dreyfus, 2003).

Όλα τα παραπάνω αποτελούν κάποια από τα πλεονεκτήματα που έχουν οι χρήστες του Διαδικτύου. Εύλογο όμως, είναι να αναρωτηθεί κανείς για το αν υπάρχουν και μειονεκτήματα. Η απάντηση είναι πως ασφαλώς και υπάρχουν. Ένα τέτοιο μειονέκτημα, ιδιαίτερα μάλιστα εμφανές είναι το ότι το Διαδίκτυο συμβάλλει σημαντικά στις κοινωνικές διακρίσεις. Χωρίζει και διαιρεί τα μέλη των σημερινών ψηφιακών κοινωνιών σε εκείνα που το χρησιμοποιούν και σε εκείνα που δεν έχουν τη δυνατότητα για διάφορους λόγους - οικονομικούς, ηλικιακούς, μαθησιακούς κ.λπ.- να εκμεταλλευτούν τις υπηρεσίες του. Τα πρώτα χαρακτηρίζονται ως ψηφιακά εγγράμματα και τα δεύτερα ως ψηφιακά αγράμματα. Εφόσον δε η ψηφιακή κοινωνία στηρίζεται σε αυτό, τα δεύτερα βρίσκονται σε καταφανώς μειονεκτική θέση έναντι των πρώτων.

2. Ψηφιακή εγκληματικότητα σε βάρος επιχειρήσεων

Το σημαντικότερο όμως μειονέκτημα που αποτελεί παράλληλα και λειτουργικό πρόβλημα του Διαδικτύου είναι η ασφάλεια των πληροφοριών του, δηλ. η προστασία του περιεχομένου τους από οποιεσδήποτε αλλοιώσεις και καταστροφές που προέρχονται από μη εξουσιοδοτημένη χρήση των πόρων του, (Easttom, 2006).

Ένα πληροφοριακό σύστημα για να είναι ασφαλές θα πρέπει να διαθέτει:

- ▶ Εμπιστευτικότητα (Confidentiality), δηλ. να προστατεύεται από την παράνομη πρόσβαση στα δεδομένα του μη εξουσιοδοτημένων χρηστών.
- ▶ Ακεραιότητα (Integrity), δηλ. να υπάρχει δυνατότητα τροποποίησης των δεδομένων του μόνο από εξουσιοδοτημένους χρήστες του, και
- ▶ Διαθεσιμότητα (Availability), δηλ. να μπορεί να χρησιμοποιηθεί ακώλυτα από τους εξουσιοδοτημένους χρήστες του όταν και όποτε αυτοί αναζητήσουν τις υπηρεσίες του (Πάγκαλος & Μαυρίδης, 2002, Furnell, 2006: 21-4).

Η απουσία των παραπάνω ιδιοτήτων ενός πληροφοριακού συστήματος που το καθιστά ανασφαλές σχετίζεται με την εγκληματικότητα που αναπτύσσεται στους κόλπους του. Στην περίπτωση αυτή μπορούμε να κάνουμε λόγο για ψηφιακή εγκληματικότητα, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι για την

εκδήλωσή της αλλά και για την αντιμετώπισή της, είναι απαραίτητη η γνώση της ψηφιακής τεχνολογίας και ιδίως αυτής που σχετίζεται με το Διαδίκτυο (Τσουραμάνης, 2010: 140 επ., Barrett, 1997).

Εγκρίσεις/μορφές της εγκληματικότητας αυτής αποτελούν μεταξύ άλλων: η χωρίς νόμιμη εξουσιοδότηση είσοδος σε Η/Υ (hacking), οι απάτες σε βάρος των χρηστών του Διαδικτύου, οι κακόβουλες εισβολές σε δίκτυα, η κλοπή ταυτότητας (identity theft), οι επιθέσεις άρνησης παροχής υπηρεσιών, οι ανταλλαγές πληροφοριών ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ανάμεσα σε τρομοκρατικές οργανώσεις και εγκληματικές συμμορίες, η πειρατεία λογισμικού, η παιδική πορνογραφία, η αποπλάνηση ανηλίκων (grooming), η παράνομη εισβολή σε αρχεία και η καταστροφή τους, η διασπορά καταστροφικών ιών, η βιομηχανική κατασκοπεία κ.λπ. Τα συγκεκριμένα περιστατικά καταγράφονται πλέον από τις αρμόδιες αρχές αλλά και προβάλλονται όλο και πιο έντονα από τα ΜΜΕ λόγω της συνεχώς αυξανόμενης συχνότητάς τους.

Ο δράστης των εγκλημάτων αυτών είναι ευρύτερα γνωστός ως hacker και στη συνέχεια ως cracker ή cyberpunk (Τσουραμάνης, 2010: 199-226, Σπυρόπουλος 2016: 45 επ.).

Τα θύματα της ψηφιακής εγκληματικότητας μπορούμε να τα διακρίνουμε σε δυο ευρείες κατηγορίες :

α) Στους μεμονωμένους ιδιώτες χρήστες των υπηρεσιών του Διαδικτύου, για οποιοδήποτε σκοπό και,

β) Στις επιχειρήσεις/εταιρίες δηλ. οντότητες που συγκροτούνται από τουλάχιστον δύο ιδιώτες που επιδιώκουν με νόμιμα μέσα οικονομικό σκοπό και οι οποίες για το λόγο αυτό χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο.

Στη συνέχεια θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην δεύτερη από τις παραπάνω κατηγορίες, δεδομένου ότι τη θεωρούμε από εγκληματολογική άποψη, πιο σημαντική από την πρώτη επειδή:

α) Η οικονομική επιφάνεια και ο ευρύς κύκλος συναλλαγών των επιχειρήσεων/εταιριών και η ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτησή τους από τη σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία (e-commerce) τις καθιστά πιο «ελκυστικούς» οικονομικά στόχους σε σχέση με τους απλούς ιδιώτες.

β) Οι ζημιές που επέρχονται σε μια επιχείρηση/εταιρία από την σε βάρος της διάπραξη ψηφιακών εγκλημάτων είναι κατά πολύ μεγαλύτερες από την αντίστοιχες που προκαλούνται στους μεμονωμένους ιδιώτες τόσο σε αριθμό ατόμων που επηρεάζουν, όσο και ως προς το οικονομικό τους μέγεθος.

Σημειώνουμε πως οι επιχειρήσεις/εταιρίες γνωρίζοντας πολύ καλά τις συχνά ανυπολόγιστες ζημιές που μπορεί να τους προκαλέσει η παραβίαση των υπολογιστικών τους συστημάτων, φροντίζουν τόσο στη θεωρία - π.χ. με τη διοργάνωση επιστημονικών συνεδρίων όπου συμμετέχουν ειδικοί επιστήμονες

ή με τη χρηματοδότηση σχετικών ερευνών, όσο και στην πράξη - με τη δημιουργία ειδικού επιχειρηματικού κλάδου παραγωγής λογισμικού προστασίας, καθώς και με τη λειτουργία ειδικού τμήματος ασφαλείας των υπολογιστικών τους συστημάτων, να λαμβάνουν τα πλέον σύγχρονα μέτρα (π.χ. αντιακά προγράμματα, τείχη προστασίας (firewalls), αντιμετώπισης των εισβολών σε αυτά. Εξαιτίας του λόγου αυτού βλέπουν το φως της δημοσιότητας και οι σχετικές δραστηριότητες. Από την δημοσιότητα αυτή μπορεί να ληφθούν επομένως ενδεικτικά στοιχεία για κάποιες παραμέτρους της συγκεκριμένης θυματοποίησης (Bonn, 1984: 270-99).

Μιλώντας στη συνέχεια αναλυτικότερα για τα ψηφιακά εγκλήματα που έχουν ως στόχο τους μια επιχείρηση/εταιρία, θα πρέπει να πούμε πως αυτά αφορούν συνήθως: Οικονομικές απάτες (κυρίως στο χώρο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων), βιομηχανική κατασκοπεία (μεταξύ ανταγωνιστικών επιχειρήσεων του ίδιου κλάδου), επιθέσεις άρνησης παροχής υπηρεσιών, επιθέσεις διασποράς κακόβουλων προγραμμάτων (malware) και ιών (viruses), παράνομες εισβολές σε δίκτυα με σκοπό τη κλοπή ή την παραποίηση αρχείων, προσβολές πνευματικής ιδιοκτησίας, επιθέσεις με τη χρήση δικτύων προγραμμάτων ρομπότ (botnet) κ.λπ.

Οι δράστες των εγκλημάτων αυτών σύμφωνα με τον Pipkin (2003) διακρίνονται:

- ▶ στους εσωτερικούς (internal hackers) και
- ▶ στους εξωτερικούς (external hackers).

Στους πρώτους κατά τον συγγραφέα ανήκουν αφενός μεν οι δυσαρεστημένοι υπάλληλοι της επιχείρησης - θύματος, αφετέρου δε οι περιστασιακά συνεργαζόμενοι μαζί της. Στους δεύτερους ανήκουν εκείνοι που έχουν το hacking για διασκέδαση (recreational hackers) και οι επαγγελματίες (professional hackers) που έχουν εξειδικευθεί στη με κάθε ηλεκτρονικό μέσο κλοπή πληροφοριών και οι οποίοι συνήθως είτε λειτουργούν μόνο για τον εαυτό τους ή προσλαμβάνονται από ανταγωνιστές της επιχείρησης που επιθυμούν να τη βλάψουν.

Τα δεδομένα των επιχειρήσεων/θυμάτων που συνήθως μπαίνουν στο στόχαστρο των δραστών αφορούν: οικονομικές εκθέσεις, μισθοδοσίες υπαλλήλων, βάσεις δεδομένων πελατών, κωδικούς πρόσβασης, εμπορικά μυστικά (π.χ. συμβάσεις συνεργασίας με παρόχους ιατρικών ή νομικών υπηρεσιών), σχέδια μάρκετινγκ, σχέδια δημιουργίας νέων προϊόντων και υπηρεσιών, αριθμούς πιστωτικών καρτών και τραπεζικών λογαριασμών, περιουσιακά στοιχεία πελάτη, προσωπικά οικονομικά στοιχεία πελατών κλπ.

Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε πως η απώλεια δεδομένων μπορεί να συντελεστεί και με την κλοπή συστημάτων αποθήκευσης δεδομένων όπως usb, δίσκους αποθήκευσης ή πιο απλά από απροσεξία όταν κάποιο στέλεχος μιας

επιχείρησης ξεχάσει σε ένα αεροδρόμιο ένα tablet, ένα κινητό τηλέφωνο ή ένα laptop στο οποίο δεν έχει χρησιμοποιηθεί κάποιο πρόγραμμα για την κρυπτογράφηση των δεδομένων που περιέχει.

Ζημιές που είναι δυνατόν να υποστεί η επιχείρηση/θύμα οι με αυτό τον τρόπο, περιλαμβάνουν σωρευτικά ή διαζευτικά:

- ▶ μείωση της φήμης της,
- ▶ πτώση των εσόδων της,
- ▶ χαμένες επιχειρηματικές ευκαιρίες,
- ▶ απώλεια πελατών,
- ▶ απώλεια συνεργατών,
- ▶ καθυστερήσεις έργων και λανσαρίσματος νέων προϊόντων,
- ▶ κόστη εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης σε θέματα ασφάλειας πληροφοριακών συστημάτων του ανθρώπινου δυναμικού της, και
- ▶ επαναλαμβανόμενα έξοδα για τακτικούς ελέγχους ασφάλειας.

3. Η πραγματική εικόνα - Ερευνητικά δεδομένα

Προχωρούμε με την παράθεση στοιχείων που αναφέρονται στο κόστος που προκύπτει για τις επιχειρήσεις/θύματα από τις διαδικτυακές επιθέσεις που γίνονται σε βάρος τους. Το κόστος αυτό αποτελεί και το πλέον σημαντικό πρόβλημά τους στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Έτσι, σύμφωνα με τον David McCandless, δημιουργό του ιστότοπου *information is beautiful*, οι παρακάτω εταιρίες υπέστησαν μεταξύ των ετών 2013-15 οικονομική ζημιά εξαιτίας παραβίασης των υπολογιστικών τους συστημάτων που μπορεί να αποτιμηθεί σε,

- 145.000.000 δολ. για την eBay,
- 80.000.000 δολ. για την Anthem (δεύτερη πιο μεγάλη εταιρία ασφαλειών ζωής στις ΗΠΑ),
- 76.000.000 δολ. για την Τράπεζα JP Morgan Chase,
- 11.500.000 δολ. για τη δικηγορική εταιρία Mossack Fonseca κ.λπ.

Το Ponemon Institute (2015) - επιστημονικό ίδρυμα των ΗΠΑ που ασχολείται με το θέμα μας - αναφέρει στην έκθεσή του, ότι το μέσο κόστος της παραβίασης συστημάτων και απώλειας δεδομένων μόνο για τις ΗΠΑ έφθασε τα 5,85 εκατ. δολάρια για το 2014. Σε νέα έρευνά του για το 2015 καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα ψηφιακά εγκλήματα εξακολουθούν να κοστίζουν πολύ ακριβά στις επιχειρήσεις. Συγκεκριμένα διαπιστώθηκε πως το ετήσιο κόστος έφτασε τα 7 εκατ. δολάρια κατά μέσο όρο για κάθε είδους επιχείρηση ενώ ση-

μειώθηκε και αύξηση των περιστατικών κατά 1,9% σε σχέση με το 2014.

Η τελευταία αυτή έρευνα μπορεί να θεωρηθεί πολύ σημαντική λόγω του διεθνούς της χαρακτήρα. Έτσι, μελετώντας το κόστος της σχετικής εγκληματικότητας για το έτος 2015, περιέλαβε στο δείγμα της 252 επιχειρήσεις από 7 χώρες (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Αυστραλία, Ιαπωνία, Ρωσία και Βραζιλία). Ελήφθησαν δε 2128 συνεντεύξεις από το προσωπικό των επιχειρήσεων αυτών και μετρήθηκε συνολικά το κόστος 1928 κυβερνο-επιθέσεων. Μεταξύ άλλων τελικά διαπιστώθηκαν και τα εξής :

- ▶ Το συνολικό ετήσιο κόστος σε εκατομμύρια δολάρια ήταν: για τις ΗΠΑ 15,42 (το μεγαλύτερο από όλες τις άλλες χώρες), για τη Γερμανία 7,50, για την Ιαπωνία 6,81, για το Ηνωμένο Βασίλειο 6,32, για τη Βραζιλία 3,85, για την Αυστραλία 3,47 και για τη Ρωσία 2,37 (το μικρότερο). Το ποσοστό δε αύξησης των συγκεκριμένων περιστατικών για όλες τις χώρες - εκτός της Βραζιλίας για την οποία δεν υπήρχαν στοιχεία - σε σχέση με το 2014, ήταν κατά μέσον όρο της τάξεως του 1,9%.
- ▶ Για το σύνολο των επιχειρήσεων το κόστος ήταν ανοδικό σε σχέση με το 2014. Το σχετικό πόσο ήταν από 0,31-65 εκατ. δολάρια
- ▶ Το κόστος συμβάδιζε με το οικονομικό μέγεθος των επιχειρήσεων/θυμάτων. Οι μεγαλύτερες από αυτές είχαν και τις μεγαλύτερες οικονομικές απώλειες.
- ▶ Όλες οι κατηγορίες επιχειρήσεων δεν είχαν το ίδιο κόστος. Έτσι επιχειρήσεις στο χώρο της ενέργειας υφίσταντο υψηλότερο κόστος σε σχέση με επιχειρήσεις που απασχολούνται με την υγεία, τη γεωργία και την αυτοκινητοβιομηχανία.
- ▶ Όσο πιο γρήγορα εξιχνιαζόταν ένα ψηφιακό έγκλημα τόσο λιγότερο ήταν και το κόστος που προέκυπτε για την επιχείρηση/θύμα.
- ▶ Η διαπίστωση της εγκληματικής πράξης και η αποκατάσταση των ζημιών ήταν πολύ επαχθής για τα θύματα, αν ληφθεί υπόψη ότι μπορούσε να φθάσει μέχρι και το 53% των συνολικών ετήσιων δαπανών τους.
- ▶ Το κόστος μετριαζόταν από τη λήψη προληπτικών μέτρων. Υπολογίστηκε πως οι επιχειρήσεις που τα χρησιμοποιούσαν είχαν κατά μέσο όρο ετησίως κέρδος 1,9 εκατ. δολάρια σε σχέση με εκείνες που δεν τα χρησιμοποιούσαν καθόλου ή επαρκώς.
- ▶ Οι επιχειρήσεις που απασχολούσαν εξειδικευμένο προσωπικό ασφαλείας μείωναν το κόστος των σε βάρος τους επιθέσεων κατά μέσον όρο κατά 1,5 εκατ. δολάρια και εκείνες που είχαν ένα υψηλού επιπέδου Διευθυντή ασφαλείας μείωναν το κόστος αυτό κατά μέσον όρο κατά 1,3 εκατ. δολάρια.
- ▶ Οι ειδικότερες μορφές ψηφιακής επιθέσεων που διαπιστώθηκαν από τις

επιχειρήσεις/θύματα αφορούσαν: τη διασπορά ιών, σκουληκιών και δούρειων ίππων στο 99% από αυτές, τη διασπορά γενικά κακόβουλου λογισμικού στο 98%, τις επιθέσεις που έγιναν γενικά μέσω του διαδικτύου στο 64%, τη χρήση «ψαρέματος» και κοινωνικής χειραγώγησης/μηχανικής στο 62%, τη χρήση κακόβουλου κώδικα στο 59%, τη χρήση ανεπιθύμητου ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στο 59%, την άρνηση παροχής υπηρεσιών στο 51%, την κλοπή μηχανημάτων πληροφορικής στο 45% και τη δράση εσωτερικών εχθρών (δυσανεστημένων υπαλλήλων) στο 35%.

Άλλη, διεθνής και αυτή, έρευνα που αφορούσε όμως τις απόψεις των επιχειρήσεων για θέματα ασφαλείας των υπολογιστικών τους συστημάτων πραγματοποιήθηκε από τις Kaspersky Lab και τη B2B International (Kaspersky Lab, χ.χρ.). Στην έρευνα αυτή περιλήφθηκαν επιχειρήσεις από 38 χώρες και τα στοιχεία της αφορούσαν το χρονικό διάστημα από τον Απρίλιο του 2014 έως και τον Μάιο του 2015. Περιελάμβανε δε απαντήσεις από 5564 στελέχη επιχειρήσεων οι οποίοι ήταν επαγγελματίες με πολύ καλές γνώσεις σε θέματα πληροφορικής. Στην ερευνητική αυτή προσπάθεια διαπιστώθηκαν σε γενικές γραμμές τα ακόλουθα:

- ▶ Η ασφάλεια των πληροφοριακών τους συστημάτων αποτελούσε όλο και περισσότερο αυξανόμενη προτεραιότητά των επιχειρήσεων. Το 50% των ερωτηθέντων ανέφεραν ότι η ασφάλεια αυτή κατατάσσεται μέσα στις τρεις πρώτες προτεραιότητές τους.
- ▶ Παρά το αυξημένο ενδιαφέρον τους σχετικά με την ασφάλεια τους, ένα μεγάλο ποσοστό επιχειρήσεων δεν ήταν ικανοποιημένες από την αποτελεσματικότητα των μέτρων που είχαν πάρει γι' αυτή. Πιο συγκεκριμένα, το 47% των συμμετεχόντων στην έρευνα, δήλωσαν ότι τα μέτρα που λήφθηκαν δεν ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες τους και για το λόγο αυτό πίστευαν πως υπάρχει αρκετός χώρος ακόμη για βελτιώσεις.
- ▶ Πάνω από το 90% των επιχειρήσεων είχαν βιώσει κάποια μορφή εξωτερικής απειλής το προηγούμενο έτος. Από αυτές τις εξωτερικές απειλές, το 22% των επιχειρήσεων είχαν σοβαρή απώλεια δεδομένων τους.
- ▶ Οι συνηθέστερες επιθέσεις αφορούσαν αθέμιτες εισβολές στα δίκτυά τους, βιομηχανική κατασκοπεία και περιπτώσεις ηλεκτρονικού «ψαρέματος». Η αποκατάσταση των ζημιών που είχαν προκληθεί ήταν ιδιαίτερα δαπανηρή. Υπολογίσθηκε δε κατά μέσον όρο σε ετήσια βάση από τις 11.000-84.000 εκατ. δολάρια.
- ▶ Μια στις έξι (16%) επιχειρήσεις δήλωσε πως έπεσε θύμα επιθέσεων άρνησης παροχής υπηρεσιών. Για τις περισσότερες, οι επιθέσεις αυτές αφορούσαν εξωτερικές δραστηριότητες. Λιγότερες από τις μισές επι-

χειρήσεις που έπεσαν θύμα δήλωσαν ότι είχαν πληγεί οι ιστοσελίδες τους, ενώ περίπου το ένα τρίτο δήλωσε ότι είχαν επηρεαστεί τα portal πελατών και τα στοιχεία σύνδεσής τους (38%), καθώς και οι υπηρεσίες επικοινωνιών (37%). Το ένα τέταρτο διαπίστωσε ότι μια τέτοια επίθεση είχε επηρεάσει τα συστήματα συναλλαγών τους. Όσον αφορά τους τομείς που επλήγησαν περισσότερο, ο βιομηχανικός κλάδος ήταν ιδιαίτερα ευπαθής στις εσωτερικές επιπτώσεις, με το 1/4 των συμμετεχόντων να αναφέρει ότι τα λειτουργικά του συστήματα είχαν προσβληθεί. Παράλληλα, μία στις πέντε εταιρείες τηλεπικοινωνιών, μεταφορών και πληροφορικής διαπίστωσαν ότι η συνδεσιμότητα του δικτύου τους είχε υποστεί βλάβη.

Όσον αφορά τις επιχειρήσεις της Ελλάδας σε έρευνα της Kaspersky Lab για τις ψηφιακές απειλές που τις απειλούσαν το 2013, διαπιστώθηκε ότι : «...»

- ▶ το 87% από αυτές αντιμετώπισαν εσωτερικά ζητήματα ασφάλειας κυρίως λόγω απροσεξίας των εργαζομένων τους,
- ▶ στο 39% των περιπτώσεων, η διαρροή δεδομένων οφειλόταν σε ανθρώπινο λάθος των στελεχών και
- ▶ στο 18% στη λανθασμένη χρήση βασικών ψηφιακών υπηρεσιών από φορητές συσκευές («έξυπνα» κινητά, tablets)...» (Γεωργόπουλος, 2015α)

Ακόμη «...ειδικότερα για την Ελλάδα, σύμφωνα με μελέτη που εκπόνησε η αγορά των Lloyd's σε συνεργασία με το Κέντρο Μελετών Κινδύνων του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ, το κόστος των κυβερνο-επιθέσεων που θα δεχθούν επιχειρήσεις και οργανισμοί την επόμενη δεκαετία (2015-2025) ανέρχεται σε 1.06 δισ. δολάρια του εκτιμώμενου Α.Ε.Π της χώρας μας, ποσό το οποίο υπολείπεται ελάχιστα σε σχέση με τα σε 1.07 δισ. δολάρια του εκτιμώμενου Α.Ε.Π που βρίσκονται σε κίνδυνο λόγω σεισμού...» (Γεωργόπουλος, 2015β).

Στη συνέχεια παραθέτουμε ενδεικτικά, μέρος του περιεχομένου τριών Δελτίων Τύπου της Διεύθυνσης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας που αφορούν ψηφιακά εγκλήματα σε βάρος ελληνικών επιχειρήσεων.

18 Σεπτεμβρίου 2014: «... Από τη Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος σχηματίστηκε δικογραφία, κακουρηγηματικού χαρακτήρα, σε βάρος οχτώ (8) ατόμων - πέντε (5) ημεδαπών και τριών (3) αλλοδαπών - για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση, πλαστογραφία και παράβαση της νομοθεσίας περί πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ειδικότερα, η διερεύνηση της υπόθεσης ξεκίνησε ύστερα από καταγγελία ημεδαπής επιχειρηματία, προέδρου, διευθύνουσας συμβούλου και νομίμου εκπροσώπου εταιρείας κατασκευής γεωργικών μηχανημάτων, σε περιοχή της Βορείου Ελλάδας, για «βιομηχανική κατασκοπεία» σε βάρος της εταιρείας της.

Σύμφωνα με την καταγγελία, τα ανωτέρω οχτώ άτομα αντέγραψαν σε εξωτερικά αποθηκευτικά μέσα, σχέδια εξαρτημάτων και ανταλλακτικών, τα οποία αποτελούν μοναδικές δημιουργίες της εταιρείας (πατέντες).

Στη συνέχεια, διέγραψαν τα στοιχεία αυτά από τους εξυπηρετητές (servers) της εταιρείας και τα διέθεσαν σε ανταγωνίστριες εταιρίες, έναντι άγνωστης χρηματικής αμοιβής, προκαλώντας σημαντική οικονομική ζημία στην εγκαλούσα εταιρεία.

Μάλιστα, ένας εκ των δραστών είχε αναρτήσει στην προσωπική του σελίδα στο Facebook, φωτογραφίες από μηχανήματα της μηνύτριας εταιρείας, ισχυριζόμενος ότι αποτελούν δικές του κατασκευές...».

12 Φεβρουαρίου 2016: «... Από τη Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας, διερευνήθηκε υπόθεση παράνομης χρήσης ή πρόσβασης σε προγράμματα ή στοιχεία και σχηματίστηκε δικογραφία τακτικής διαδικασίας σε βάρος 45χρονου ημεδαπού.

Ειδικότερα, διερευνήθηκαν ψηφιακά στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία ο 45χρονος ημεδαπός, μαζί με άλλους διαδικτυακούς χρήστες, προβαίνουν σε ηλεκτρονικές επιθέσεις μαζικής άρνησης παροχής υπηρεσιών (Distributed Denial of Service - DDoS) σε βάρος ιστοσελίδων.

Πιο αναλυτικά, οι δράστες έναντι αμοιβής, προξενούν φθορές σε ιστοσελίδες και διαδικτυακά καταστήματα πώλησης προϊόντων (e-shop), αποκτώντας πρόσβαση σε κωδικούς πιστωτικών καρτών τρίτων ατόμων και στοιχεία διαδικτυακών πληρωμών, με σκοπό το παράνομο περιουσιακό όφελος.

Σημειώνεται ότι η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος διερευνούσε υπόθεση που αφορούσε ηλεκτρονική επίθεση σε βάρος διαδικτυακού καταστήματος (e-shop) φαρμακείου, που διήρκησε πέραν του ενός χρόνου, με αποτέλεσμα να προκαλέσει στην επιχείρηση συνολική ζημία ύψους 350 χιλ. ευρώ.

Οι διαδικτυακές επιθέσεις που ήταν τύπου μαζικής άρνησης παροχής υπηρεσιών, ήταν ιδιαίτερος σφοδρές, καθώς κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκαν ηλεκτρονικοί υπολογιστές «φαντάσματα» που προκαλούσαν 70 εκατομ. επισκέψεις ημερησίως στο παραπάνω ηλεκτρονικό κατάστημα, καθιστώντας το έτσι μη λειτουργικό...»

6 Απριλίου 2016 «...Από τη Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας, εξιχνιάστηκε υπόθεση απάτης κατ' εξακολούθηση, μέσω διαδικτύου και σχηματίστηκε δικογραφία τακτικής διαδικασίας, σε βάρος 26χρονης ημεδαπής.

Η διερεύνηση της υπόθεσης ξεκίνησε ύστερα από καταγγελία νόμιμου εκπροσώπου ημεδαπής εταιρείας, η οποία δραστηριοποιείται στην έκδοση και διανομή «ηλεκτρονικού» χρήματος και στην παροχή υπηρεσιών πληρωμών.

Ειδικότερα, στην εταιρία περιήλθαν καταγγελίες πελατών της, σύμφωνα με τις οποίες κάτοχος ηλεκτρονικού λογαριασμού της εταιρείας, προέβαινε στην αναγραφή ηλεκτρονικών κωδικών σε διάφορες αγγελίες σε ιστοσελίδες του διαδικτύου, όπου διέθετε δήθεν προς πώληση προϊόντα σε τιμές ευνοϊκότερες της αγοράς, προκειμένου οι καταναλωτές να προβούν σε κατάθεση προκαταβολής για την αγορά συγκεκριμένου προϊόντος, με τη χρήση των κωδικών πληρωμής.

Με τον τρόπο αυτό, όταν οι καταναλωτές προέβαιναν στην κατάθεση της προκαταβολής σε κάποιο από τα καταστήματα του δικτύου αντιπροσώπων της εν λόγω εταιρείας, το άγνωστο άτομο σταματούσε αμέσως οποιαδήποτε επικοινωνία με αυτούς, κατακρατώντας το χρηματικό ποσό της προκαταβολής.

Όπως διαπιστώθηκε από την εταιρία, με τα ίδια στοιχεία συναλλασσόμενου προσώπου πραγματοποιήθηκαν και άλλες απατηλές συναλλαγές κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ Ιουλίου 2015 και Ιανουαρίου 2016, με αποτέλεσμα να εξαπατηθούν πλέον των είκοσι ατόμων και η εταιρεία να υποστεί ζημία η οποία υπερέβαινε τις τρεις χιλιάδες (3.000,00) ευρώ...»

Τέλος, και σε μια προσπάθειά τους να προβλέψουν το μέλλον των ψηφιακών εγκλημάτων σε βάρος των επιχειρήσεων, δύο μεγάλες εταιρίες ασφαλείας ψηφιακών δεδομένων - η Kaspersky και η Symantec - αναφέρουν στην ετήσια εκθέσή τους για το 2016 τα εξής:

Kaspersky: «Το μελλοντικό ψηφιακό τοπίο για τις επιχειρήσεις περιλαμβάνει ένα νέο παράγοντα επίθεσης: τις υποδομές. Αυτό συμβαίνει γιατί σχεδόν όλα τα πολύτιμα δεδομένα ενός οργανισμού είναι αποθηκευμένα σε server που βρίσκονται σε datacenters. Επίσης, αναμένουμε ότι οι ρυθμιστικές αρχές θα επιβάλουν αυστηρότερες προδιαγραφές ασφάλειας, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη σύλληψη περισσότερων ψηφιακών εγκληματιών μέσα στο 2016», δήλωσε ο Yuri Namestnikov, Senior Security Researcher της Παγκόσμιας Ομάδας Έρευνας και Ανάλυσης της Kaspersky.

Symantec: Στη διασυνδεδεμένη βιομηχανία προβλέπεται τεράστια αύξηση της παραγωγικότητας, αλλά και μεγάλος όγκος επιθέσεων, γεγονός που συνεπάγεται ότι πολλές εταιρείες θα πρέπει να θωρακιστούν κατάλληλα. Η διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας που οφείλεται σε εξωτερικές επιθέσεις ή αποτυχίες θα αποτελέσουν σίγουρα μία πρόκληση για τις επιχειρήσεις για την υιοθέτηση και ανάπτυξη του Industry 4.0, αλλά θα υπάρξει μια αρκετά δύσκολη πορεία προς τη συνδεσιμότητα. Οι στρατηγικές προστασίας των δεδομένων και οι απειλές τηλεμετρίας θα πρέπει να εξελιχθούν. Πιστεύουμε ότι οι CISOs, βάση σε κάθε επιχείρηση, θα κάνουν μια συνολική προσέγγιση της ασφάλειας των υποδομών πληροφορικής τους θεσπίζοντας ειδικά επίπεδα προστα-

σίας. Η ενσωμάτωση της αρχής της ασφάλειας από το σχεδιασμό ακόμη των συσκευών μέχρι το πώς θα παράγουν νέες τεχνολογίες θα είναι καθοριστικής σημασίας για τα επόμενα χρόνια. Είτε αναφερόμαστε στο σχεδιασμό που αφορά έξυπνες πόλεις, τις υποδομές ή τα διάφορα ρομπότ που θα αναλαμβάνουν όλο και μεγαλύτερο ρόλο στην καθημερινότητα, πρέπει να είναι διασφαλισμένα τόσο στον προγραμματισμό, στην αναβάθμιση όσο και στην ταυτοποίησή τους. Το περιβάλλον στο οποίο αυτές οι νέες τεχνολογίες εξελίσσονται, πρέπει να έχει αυτές τις αρχές μέσα στον πυρήνα του για να είμαστε βέβαιοι για την ασφάλεια και την αποφυγή απειλών σε μεταγενέστερα στάδια.» (βλ. Cyber Insurance Greece).

4. Μέτρα αντιμετώπισης

Τα μέτρα αυτά συνιστούν ουσιαστικά το περιεχόμενο της ασφάλειας των πληροφοριακών συστημάτων (Κάτσικας, 2004, Σουρής, 2004).

Οι επιχειρήσεις/εταιρίες για να μπορέσουν να αποφύγουν τη θυματοποίησή τους και για να διασφαλίσουν τα ψηφιακά δεδομένα τους, αλλά και για την προστασία των πάσης φύσεως ψηφιακών συναλλαγών τους, ενδείκνυται να λαμβάνουν, μεταξύ άλλων, και τα ακόλουθα προληπτικά μέτρα:

- ▶ Συνεχή επαλήθευση της σωστής διεύθυνσης του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου των επιχειρήσεων/εταιριών με τις οποίες επικοινωνούν για τις προσεχείς συναλλαγές τους.
- ▶ Συνεχή ενημέρωση τόσο του συστήματός τους όσο και των προγραμμάτων που χρησιμοποιούν για την ασφάλεια και την προστασία του.
- ▶ Κρυπτογράφηση των ευαίσθητων - κυρίως - δεδομένων τους.
- ▶ Επαλήθευση των συναλλαγών τους απευθείας με τις Τράπεζες στις οποίες πρόκειται να γίνει μεταφορά χρημάτων.
- ▶ Εφόσον γίνεται αποστολή χρημάτων με οποιονδήποτε τρόπο, καλό θα είναι να επαληθεύονται τα στοιχεία αποστολής και με κάποιον άλλο τρόπο εκτός του E-mail (τηλέφωνο, fax, Skype).
- ▶ Τήρηση δεύτερου ή επιπλέον κωδικού ασφαλείας κατά την διαχείριση λογαριασμών E-mail με τους οποίους λαμβάνονται ή αποστέλλονται ευαίσθητα δεδομένα.
- ▶ Πραγματοποίηση συνεχών και λεπτομερών ελέγχων του συστήματός τους για τον άμεσο εντοπισμό ενδεχομένων αδυναμιών του.
- ▶ Τακτική εκπαίδευση για θέματα ασφαλείας Η/Υ όλου του προσωπικού τους.

Κατασταλτικά λειτουργώντας και μετά τη διαπίστωση της εισβολής στο σύστημα και της καταμέτρησης των ζημιών που προκλήθηκαν σε αυτό, θα πρέπει να ακολουθήσει από την πλευρά της επιχείρησης/θύματος μια σειρά ενεργειών οι οποίες θα αποσκοπούν στο να επανέλθουν τα πράγματα στην πριν από την επίθεση, κατάσταση. Οι ενέργειες αυτές θα πρέπει κατά τον Ripkin (2003: 307 επ.) να περιλαμβάνουν τα εξής:

1. Αποκατάσταση των αρχείων που καταστράφηκαν.
2. Επαναλειτουργία του συνόλου των υπηρεσιών του συστήματος προς τους χρήστες του.
3. Διάγνωση και επιδιόρθωση του προβλήματος ασφαλείας του συστήματος με σκοπό να αποφευχθεί η επανάληψή του στο μέλλον.
4. Προσπάθεια εντοπισμού των hackers για να παραδοθούν στις δικαστικές αρχές με τελικό σκοπό την παραπομπή τους στη δικαιοσύνη.
5. Παρουσίαση του περιστατικού στο κοινό με τέτοιο τρόπο ώστε να μην βλέπεται το καλό όνομα του θύματος, κυρίως αν πρόκειται για επιχείρηση, και
6. Ανάλυση των επιμέρους στοιχείων του όλου συμβάντος με την οποία θα διαπιστωθούν τα κενά στην πολιτική της ασφάλειας που ακολουθήθηκε, με προοπτική την απόκτηση εμπειριών οι οποίες θα είναι χρήσιμες για την αντιμετώπιση ανάλογων περιστατικών στο μέλλον.

5. Συμπέρασμα

Αν και η αντίληψη που έχει ο καθένας για ένα ζήτημα δεν συνάδει τις περισσότερες φορές με την πραγματικότητα, η αλήθεια είναι ότι οι διαδικτυακές απειλές δεν θα εξαλειφθούν εντελώς όπως και κάθε είδος εγκληματικής συμπεριφοράς. Όπως συμβαίνει συχνά, οι προαναφερθείσες απειλές είτε εξελίσσονται και συμβαδίζουν με τις αλλαγές στον τομέα των πληροφοριών που αφορούν τις επιχειρήσεις, είτε βρίσκονται ένα βήμα πιο μπροστά από αυτές.

Αυτοί οι οποίοι διαπράττουν διαδικτυακά εγκλήματα δεν πρόκειται να σταματήσουν να «καινοτομούν» και έτσι κρίνεται απαραίτητο από τα υποψήφια θύματά τους να μην επιτρέπουν την αύξηση της αποτελεσματικότητας των απειλών που ήδη υπάρχουν, ώστε να μην δημιουργηθεί εφησυχασμός για τις απειλές που θα προκύψουν στο μέλλον.

Έτσι, κρίνεται απαραίτητη η δέσμευση από την πλευρά των επιχειρήσεων - υποψήφια θυμάτων ψηφιακών εγκλημάτων ότι θα κάνουν πάντοτε όλες τις απαραίτητες κινήσεις με τις οποίες θα αποδεικνύουν ότι θεωρούν την ασφάλεια των ψηφιακών πληροφοριών τους ως ζωτικό μέρος των επενδυτικών τους σχεδίων.

Βιβλιογραφία

- Anderson, Chr. (2008). Η μακριά ουρά. Πως το διαδίκτυο επηρεάζει την οικονομία, τις επιχειρήσεις, τον πολιτισμό, μτφρ. Δ. Καρτσακλής, Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Barrett, N. (1997). Digital crime, Kogan Page, London.
- Bonn, L.R. (1984). Criminology, McGraw - Hill, New York.
- Βουτσκόγλου, Ε. (2016). Τα διαδίκτυά μας, Δίσιγμα, Θεσσαλονίκη.
- Brynjofsson, E. & McAfee, A. (2016). Η θαυμαστή εποχή της νέας τεχνολογίας, προλ. - μτφρ. Γ. Ναθαναήλ, Κριτική, Αθήνα.
- Carvey, H. (2007). Windows forensic analysis, Syngress Publ. Inc., Burlington MA.
- Γεωργόπουλος, Ν. (2015α). «Πόσο κινδυνεύουν οι ελληνικές επιχειρήσεις από περιστατικά παραβίασης συστημάτων & απώλεια δεδομένων;» IT Security Professional, τ. 42, Σεπτ. - Οκτ. 2015, σελ. 36-37.
- Γεωργόπουλος, Ν. (2015β). «Οι κυβερνοεπιθέσεις και πως θα γλιτώσετε τον..... λογαριασμό» EURO2day 10 Δεκεμβρίου 2015 (<http://www.euro2day.gr/specials/opinions/article/1382967/oi-kyvernoepitheseis-kai-pos-tha-glitotseton.html>).
- Dreyfus, H.L. (2003). Το διαδίκτυο, μτφρ. Π. Μπουρλάκης, Κριτική, Αθήνα.
- Easttom, C. (2006). Computer security fundamentals, Prentice Hall, Pearson NJ.
- Furnell, St. (2006). Κυβερνοέγκλημα, Καταστρέφοντας την κοινωνία της πληροφορίας, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, επιστ. επιμ. Χρ. Τσουραμάνης, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Gleick, J. (2011). Η πληροφορία - Ο χειμαρρός, μτφρ. Γ. Κυριακόπουλος, Τραυλός, Αθήνα.
- KASPERSKY Lab, (χ.χρ.). Global IT Security Risks Survey 2015: The current state of play (<http://usa.kaspersky.com/business-security>).
- Κάτσικας, Σ., Γκρίτζαλης, Δ., & Γκρίτζαλης, Στ. (επιμ.) (2004). Ασφάλεια πληροφοριακών συστημάτων, Εκδ. Νέων Τεχνολογιών, Αθήνα.
- Νεγροπόντε, Ν. (2000). Ψηφιακός κόσμος, μτφρ. Α. Κάτσικας, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Πάγκαλος Γ. & Μαυρίδης Ι. (2002). Ασφάλεια πληροφοριακών συστημάτων και δικτύων, Ανίκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Pipkin, D. (2003). Halting the hacker - a practical guide to computer security, 2η έκδ., Prentice Hall, Pearson NJ.
- Σιδέρη, Μ. (2013). Το βιβλίο του Facebook: ένας οδηγός για «αθώους» χρήστες, 2η έκδ., Κλειδάριθμος, Αθήνα.

- Σουρής, Α., Πατσός, Δ. & Γρηγοριάδης, Ν. (2004). Ασφάλεια της πληροφορίας, εκδ. Νέων Τεχνολογιών, Αθήνα.
- Σπυρόπουλος, Φ. (2016). Χωρίς δικαίωμα πρόσβασης σε ηλεκτρονικά συστήματα πληροφοριών, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Tapscott, D. (2000). Η ψηφιακή οικονομία, μτφρ. Μ. Σίμου, Leader Books, Αθήνα.
- Τσουραμάνης, Χ. (2010). Οικονομία και εγκληματικότητα, Κατσαρός, Αθήνα.

Διαδικτυακές πηγές

- Cyber Insurance Greece (14.1.2016). 2016: Τι αναφέρουν Kaspersky & Symantec στις ετήσιες εκθέσεις τους για την κυβερνοασφάλεια των υποδομών των επιχειρήσεων (<http://www.cyberinsurancegreece.com/news/a2016-ti-anaferoyn-kaspersky-symantec-stis-etisies-ektheseis-toys-gia-tin-kyvernoasfaleia-ton-yprodomon-ton-epicheiriseon/>).
- McCandless David, worlds-biggest-data-breaches-hacks (<http://www.informationisbeautiful.net/visualizations/worlds-biggest-data-breaches-hacks/>), ανακτήθηκε 3.5.2016.
- Ponemon Institute (9.10.2015). 2015, Cost of Cyber Crime Study: United States, (<http://www.ponemon.org/library/2015-cost-of-cyber-crime-united-states>), ανακτήθηκε 3.5.2016, όμως δεν είναι πλέον διαθέσιμο.

Οι πολιτικές για τα ναρκωτικά σε εθνικό και διεθνές επίπεδο

ΑΝΘΩΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ

Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Η διαχείριση του φαινομένου των ναρκωτικών γίνεται κατά κανόνα από ειδικούς της νομικής και της ιατρικής επιστήμης. Η αποτυχία στην αντιμετώπισή τους οφείλεται στο ότι η πολιτική εστιάζει στην καταστολή και όχι στην πρόληψη με έμφαση στην προσπάθεια μείωσης της προσφοράς και της ζήτησης.

Σε εθνικό και διεθνές επίπεδο εξακολουθεί το παράνομο εμπόριο και αυξάνεται η χρήση ναρκωτικών ουσιών. Η κυριαρχία της αυστηρής απαγόρευσης ως μοντέλο απέτυχε ως προς την επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων, τροφοδότησε τη φτώχεια, υπονόμησε την υγεία και όξυνε την ανισότητα.

Ο αποκαλούμενος «πόλεμος κατά των ναρκωτικών» στη διεθνή πολιτική επηρεάζει όλα τα κράτη, οδηγεί σε περαιτέρω κατασταλτική πολιτική, υπονομεύει την οικονομική ανάπτυξη και το αναπτυξιακό έργο γενικότερα. Πρόκειται για έναν πόλεμο, ο οποίος και λόγω των καρτέλ και της εξάπλωσης των συνθετικών ουσιών, παραμένει ατελέσφορος και οδηγεί σε κλονισμό του κράτους πρόνοιας και παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η απεγκληματοποίηση της χρήσης και η ελεγχόμενη διακίνηση θα αποτελούσε ενδεχομένως μια λύση στα πλαίσια μιας ολοκληρωμένης αντιπαγορευτικής πολιτικής.

Οι πράξεις οι οποίες σχετίζονται με τη χρήση, την παραγωγή και διακίνηση τοξικών ουσιών θεωρούνται εδώ και πολλά χρόνια ως ένα μείζον πρόβλημα

και της ελληνικής κοινωνίας, για το οποίο φυσικά αναζητούνται λύσεις. Ο προσδιορισμός του προβλήματος και - κατά συνέπεια - η μεθοδολογία επίλυσης που προκρίνεται, εντάσσονται τόσο στα διεθνώς ισχύοντα όσο και στο γενικότερο πλαίσιο διαχείρισης του εγκληματικού φαινομένου.

Δεδομένου ότι ήδη από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι σήμερα η ερμηνεία και η διαχείριση της ανθρώπινης συμπεριφοράς - και ιδιαίτερα της παρεκκλίνουσας-εγκληματικής - γίνονται κατά κανόνα από τη νομική και την ιατρική επιστήμη και επειδή, ακόμα και σήμερα, η χρήση θεωρείται αφενός ως μία παρεκκλίνουσα-εγκληματική συμπεριφορά, αφετέρου ως μία παθολογική κατάσταση, και όχι απλώς ως ένα κοινωνικό πρόβλημα, όπως άλλα παρόμοια, η λύση αναζητείται μέσα από ένα θετικιστικό μοντέλο αναζήτησης των παραγόντων εκείνων που οδηγούν σε αυτήν. Τα αίτια επενεργούν μέσα από ένα σχήμα αιτίου-αιτιατού και καθιστούν τα άτομα υπεύθυνα για την εκδήλωση της χρήσης. Το νομικό (ποινικό) μοντέλο είτε εναλλάσσεται με το ιατρικό, είτε συμβαδίζει με αυτό.¹⁰⁰¹

Η αυτοκαλλιέργεια κάνναβης (για προσωπική χρήση), καθώς και η κατοχή ή προμήθεια για προσωπική χρήση ναρκωτικών ουσιών εξακολουθούν τυπικά να συνιστούν έγκλημα. Αν και γίνεται μία προσπάθεια ελαστικοποίησης και μείωσης των ποινών για μικροδιακίνηση, προκειμένου να αποσυμφωρηθούν τα σωφρονιστικά καταστήματα, η Ελλάδα εξακολουθεί να έχει από τα αυστηρότερα πλαίσια ποινών για τους διακινητές, πολύ αυστηρότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Τα μέχρι σήμερα στοιχεία καταδεικνύουν ότι αυτή η αντιμετώπιση των ναρκωτικών δεν στέφθηκε από επιτυχία και η επιβολή εξοντωτικών ποινών δεν περιόρισε τη διακίνηση και τη διάδοση των ναρκωτικών. Αυτό συνέβη επειδή, κατά κανόνα, τα δικαστήρια καταδικάζουν σε πολυετείς καθείρξεις τοξικοεξαρτημένα άτομα, κυρίως άπειρους νεαρούς, αλλοδαπούς μετανάστες και γενικά αδύναμους, που δεν έχουν τα μέσα για την κατάλληλη νομική συμπαράσταση. Αντιθέτως, οι έμποροι, και ιδιαίτερα οι μεγαλύτεροι ναρκωτικών, συχνά παραμένουν στο απυρόβλητο.¹⁰⁰²

Στην Αιτιολογική Έκθεση του «Νόμου περί Ναρκωτικών και άλλες διατάξεις»¹⁰⁰³ του 2013 αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι κατά τα τελευταία τριάντα

1001. Σχετικά με την ιατρικοποίηση/ποινικοποίηση συμπεριφορών και την εναλλαγή τους ως κυρίαρχο μοντέλο. Βλ. αναλυτικά Κουκουτσάκη Α. (2002). Χρήση ναρκωτικών. Ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου, Κριτική, Αθήνα, σελ. 45.

1002. Χάιδου Α. (2016). Ναρκωτικά: Χρήση-εξάρτηση-επίσημος κοινωνικός έλεγχος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 86 επ.

1003. Νόμος 4139/2013 (ΦΕΚ Α74/20 Μαρτίου 2013) «Νόμος περί εξαρτησιογόνων ουσιών και άλλες διατάξεις».

χρόνια οι εξελίξεις στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς ξεπέρασαν τις προβλέψεις του νομοθέτη, αφενός όσον αφορά τις ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις του οργανωμένου εγκλήματος σε σχέση με τα ναρκωτικά, λόγω της ανάπτυξης των διακρατικών σχέσεων, της τεχνολογίας και των επικοινωνιών, και αφετέρου με την ευρύτερη διάδοση των ναρκωτικών ουσιών, λόγω της σύνδεσής τους με τη ψυχαγωγία των νέων. Διαπιστώνεται δε ότι η στήριξη της προληπτικής πολιτικής, ιδίως στην καταπολέμηση του εμπορίου, δεν τελεσφόρησε. Παρά το ότι για μία ακόμα φορά υπογραμμίζεται ότι μόνο ένας συνδυασμός πολιτικών κατά της προσφοράς και κατά της ζήτησης ναρκωτικών - και όχι μονομερώς η επιβάρυνση των ποινών - μπορεί να έχει αποτελέσματα, πέρα από ορισμένες τροπολογίες σχετικά με τη μεταχείριση των εξαρτημένων δραστών στο πλαίσιο απονομής ποινικής δικαιοσύνης (οι οποίοι αντιμετωπίζονται πλέον κυρίως ως ασθενείς και όχι ως εγκληματίες), τη μειωμένη ποινή για τη χρήση, και την αποποινικοποίηση των ειδών που πωλούνται σε καταστήματα τύπου «cannabis shop», η εθνική πολιτική για τα ναρκωτικά διαμορφώνεται ως εξής:

Με τον Ν. 4139/2013 («Νόμος περί εξαρτησιογόνων ουσιών και άλλες διατάξεις») συστάθηκε η Εθνική Επιτροπή Σχεδιασμού και Συντονισμού για την Αντιμετώπιση των Ναρκωτικών. Η Επιτροπή αυτή εκπόνησε την Εθνική Στρατηγική για την Αντιμετώπιση των Ναρκωτικών 2014-2020 και το Εθνικό Σχέδιο Δράσης 2014-2016.¹⁰⁰⁴

Το πρώτο κείμενο επιχειρεί μία συνθετική (μείωση της προσφοράς και της ζήτησης) και ολιστική (διατομεακή, διϋπηρεσιακή και διεπιστημονική) προσέγγιση στο πρόβλημα των ναρκωτικών και θέτει, μεταξύ άλλων, ως βασικές προτεραιότητες:

- τις εξειδικευμένες δράσεις πρόληψης και υποστήριξης για τις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες,
- την εφαρμογή σύγχρονων στρατηγικών για τη μείωση της ζήτησης και της προσφοράς,
- την υιοθέτηση σύγχρονων διεθνών και ευρωπαϊκών πολιτικών,
- τις αποτελεσματικές πολιτικές που βασίζονται σε επιστημονικά τεκμηριωμένες πρακτικές, και
- την κοινωνική συμμετοχή μέσω της ευαισθητοποίησης της κοινωνίας.

1004. Βλ. αναλυτικά Ε.Π.Ι.Ψ.Υ. (2015). Η κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οιοπνευματωδών στην Ελλάδα - Ετήσια Έκθεση 2014, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, Αθήνα, σελ. 1-2, και Σ.Ο.Δ.Ν.-Ε.Μ.Π. (2015). Συντονιστικό Όργανο Δίωξης Ναρκωτικών - Εθνική Μονάδα Πληροφοριών (2015), Ετήσια Έκθεση Σ.Ο.Δ.Ν. - Ε.Μ.Π. για τα Ναρκωτικά στην Ελλάδα έτος 2014, Αθήνα, σελ. 17-19.

Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης 2014-2016 είναι εναρμονισμένο με το Σχέδιο Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα Ναρκωτικά (2013-2016)¹⁰⁰⁵ και αποτελείται - όπως και εκείνο - από τους εξής άξονες:

- 1) μείωση της ζήτησης,
- 2) μείωση της προσφοράς,
- 3) συντονισμός,
- 4) εκπαίδευση, παρακολούθηση, έρευνα, αξιολόγηση, και
- 5) διεθνείς συνεργασίες.

Σε κάθε άξονα περιλαμβάνονται επί μέρους δράσεις.¹⁰⁰⁶

Διαπιστώνει κανείς ότι τόσο η εθνική στρατηγική όσο και το σχέδιο δράσης διαπνέονται από μεγαλεπήβολα σχέδια και ευχολόγια τα οποία αποτελούσαν και αποτελούν τον βασικό κορμό της εκάστοτε πολιτικής κατά των ναρκωτικών μέχρι σήμερα. Εστιάζουν στη μείωση της διαθεσιμότητας και εμπορίας, με απώτερο στόχο τον περιορισμό της χρήσης στην Ελλάδα, καθώς και μέτρα μέριμνας για τα εξαρτημένα άτομα, με παράλληλη στενή συνεργασία όλων των φορέων που χειρίζονται τα σχετικά με τα ναρκωτικά θέματα, στόχοι οι οποίοι σε γενικές γραμμές είναι επιθυμητοί, η δε επίτευξή τους θα δώσει τέλος και στα σχετικά προβλήματα. Το ζήτημα είναι, όμως, ότι όταν πρόκειται για μείωση της προσφοράς, για την πάταξη δηλαδή της διακίνησης και της εμπορίας απαγορευμένων ουσιών οι σχετικοί στόχοι εξακολουθούν να διαπνέονται από μία κατασταλτική πολιτική, η οποία όχι μόνο έχει αποτύχει, όπως προαναφέρθηκε, αλλά, όπως έχει δείξει και η εμπειρία μισού αιώνα, είναι αδύνατο να επιτύχει, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Σύμφωνα με το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών,¹⁰⁰⁷ η παράνομη διακίνηση ναρκωτικών αποτελεί μείζον παγκόσμιο πρόβλημα, το οποίο επιδεινώνεται από τον πλημμελή έλεγχο των συνόρων, τις νέες τεχνολογίες και την αυξημένη κινητικότητα ανθρώπων, κεφαλαίων και επιχειρήσεων. Τα τελευταία 15 χρόνια το οργανωμένο έγκλημα έχει αυξηθεί δραματικά και προσαρμόζεται γρήγορα στις νέες συνθήκες, ώστε να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τα νέα μέτρα εναντίον του. Για την πρόληψη και την αντιμετώπισή του είναι απαραίτητη η

1005. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (30 Νοεμβρίου 2013). «Σχέδιο δράσης της ΕΕ για τα ναρκωτικά (2013-2016)», Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C351, σελ. 1-23.

1006. Για κάθε δράση προβλέπεται δείκτης παρακολούθησης και αξιολόγησης. Σύμφωνα με το άρθρο 50 του Ν. 4139/2013, η Εθνική Επιτροπή Σχεδιασμού και Συντονισμού για την Αντιμετώπιση των Ναρκωτικών υποχρεούται να υποβάλλει σε ετήσια βάση στο Κοινοβούλιο μία έκθεση για την εφαρμογή και την αξιολόγηση του Σχεδίου Δράσης.

1007. «Ναρκωτικά-Οργανωμένο Έγκλημα»: <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/pagkosmia-zitimata/narkotika-organomeno-egklema.html>.

αποτελεσματική υλοποίηση του διεθνούς νομοθετικού πλαισίου, του οποίου βασικοί πυλώνες είναι τρεις διεθνείς Συμβάσεις κατά των ναρκωτικών.

Υπάρχει καταρχάς η Ενιαία Σύμβαση για τις Ναρκωτικές Ουσίες του Ο.Η.Ε. του 1961, όπως τροποποιήθηκε με το πρωτόκολλο του 1972.¹⁰⁰⁸ Η σύμβαση αυτή διατυπώνει στην αρχή τη θέση ότι η τοξικομανία αποτελεί σοβαρό δεινό για το άτομο και οικονομικό και κοινωνικό κίνδυνο για την ανθρωπότητα. Θέτει επίσης ως καθήκον την πρόληψη και την καταπολέμηση αυτής της «μάστιγας».¹⁰⁰⁹ Όλο το πνεύμα της σύμβασης κινείται στη λογική ενίσχυσης κοινών προγραμμάτων κατασταλτικών μέτρων στα κράτη-μέλη.

Στη συνέχεια, η Σύμβαση για τις Ψυχοτρόπες Ουσίες του 1971,¹⁰¹⁰ η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα το 1976 και αποτέλεσε τη βάση για τη νέα ταξινόμηση των ουσιών του Ν. 1729/1987. Και σε αυτήν δίνεται έμφαση στην παράνομη διακίνηση των ψυχοτρόπων ουσιών, στην αντιμετώπισή της σε αυστηρά πλαίσια και στις δράσεις οι οποίες πρέπει να υιοθετηθούν.

Τέλος, η Διεθνής Σύμβαση κατά της Παράνομης Διακίνησης Ναρκωτικών και Ψυχοτρόπων Ουσιών του 1988,¹⁰¹¹ η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα το 1991, είχε ως σκοπό την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των μερών για μία περισσότερο αποτελεσματική καταπολέμηση των διάφορων μορφών παράνομης διακίνησης ναρκωτικών φαρμάκων και ψυχοτρόπων ουσιών. Αναφέρεται, μεταξύ άλλων:

- στην ποινικοποίηση συμπεριφορών και πράξεων που σχετίζονται με τις παραπάνω ουσίες (άρ. 3),
- στις ουσίες που χρησιμοποιούνται συχνά για την παράνομη παρασκευή ναρκωτικών ή ψυχοτρόπων ουσιών, καταρτίζοντας δύο καταλόγους των σχετικών ουσιών και αποτρέποντας τη διοχέτευσή τους για παράνομες χρήσεις (άρ. 12),
- σε μέτρα για τον τεματισμό της παράνομης καλλιέργειας ναρκωτικών φυτών και για την εξάλειψη της παράνομης ζήτησης ναρκωτικών φαρμάκων και ψυχοτρόπων ουσιών (άρ. 14),
- στην παράνομη μεταφορά μέσω θαλάσσης (άρ. 17),
- και, τέλος, παρέχει το δικαίωμα στα μέρη να υιοθετούν πιο αυστηρά μέτρα από εκείνα που προβλέπονται από τη Σύμβαση, αν κατά τη γνώμη

1008. United Nations (1972). Single Convention on Narcotic Drugs 1961 (as amended by the 1972 Protocol amending the Single Convention on Narcotic Drugs), UN, New York NY.

1009. Προοίμιο της Σύμβασης: United Nations, όπ.π., σελ. 1.

1010. United Nations (1971). Convention on Psychotropic Substances, UN, New York NY.

1011. United Nations (1988). Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, UN, New York NY.

τους τα μέτρα αυτά είναι επιθυμητά ή αναγκαία για την πρόληψη ή την καταστολή της παράνομης κυκλοφορίας (άρ. 24).

Η κατασταλτική πολιτική, η οποία εμπεριέχεται στις προαναφερθείσες συμβάσεις για τα ναρκωτικά και είναι εκείνη που εφαρμόστηκε στην πορεία από τα επιμέρους κράτη-μέλη, φαίνεται ότι έχει αποτύχει και σε διεθνές επίπεδο. Εξακολουθεί σε παγκόσμια κλίμακα τόσο το παράνομο εμπόριο, το οποίο φέρει τεράστια κέρδη στους διακινητές, όσο και η χρήση των ναρκωτικών ουσιών, παρά τη θέσπιση και εφαρμογή των τριών προαναφερθεισών σημαντικών συμβάσεων των Ηνωμένων Εθνών κατά των ναρκωτικών.¹⁰¹²

Από τα μέσα του εικοστού αιώνα στην παγκόσμια πολιτική για τα ναρκωτικά κυριάρχησε η αυστηρή απαγόρευση, η οποία επιδιώκει τον εξαναγκασμό των ατόμων να σταματήσουν την κατοχή, τη χρήση και την παραγωγή ναρκωτικών με το να τα κάνουν παράνομα. Αυτή η προσέγγιση δεν απέτυχε απλώς ως προς την επίτευξη των στόχων της, αλλά τροφοδότησε τη φτώχεια, υπονόμωσε την υγεία και επέδειξε αμέλεια απέναντι στις πιο φτωχές και περιθωριοποιημένες κοινότητες παγκοσμίως. Οι τρέχουσες παγκόσμιες πολιτικές για τα ναρκωτικά στην πραγματικότητα υποσκιάζουν τις παγκόσμιες προσπάθειες για την αντιμετώπιση της φτώχειας και της ανισότητας. Επιπλέον, ο αναπτυξιακός παράγοντας είναι ανύπαρκτος στον τομέα της πολιτικής για τα ναρκωτικά. Θα πρέπει να αντιμετωπιστούν σοβαρά τα αίτια και όχι τα συμπτώματα της φτώχειας, και παράλληλα η πολιτική για τα ναρκωτικά θα πρέπει να είναι σε συνέργεια με αναπτυξιακές και προνοιακές πολιτικές.¹⁰¹³

Ο «πόλεμος κατά των ναρκωτικών» κηρύχθηκε το 1971 από τον Ρίτσαρντ Νίξον, ο οποίος δήλωσε: «Ο υπ' αριθμόν ένα δημόσιος κίνδυνος στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι η κατάχρηση ουσιών. Για να πολεμήσουμε και να νικήσουμε αυτόν τον εχθρό είναι απαραίτητο να διεξάγουμε ένα νέο ολοκληρωτικό πόλεμο.». Το 1973 ιδρύεται στις Η.Π.Α. η Υπηρεσία Δίωξης Ναρκωτικών (Drug Enforcement Administration), μία υπηρεσία με τεράστιους πόρους και υπερεξουσίες, όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας αλλά διεθνώς. Ήδη από την φρασεολογία της διακήρυξης του Νίξον, αλλά και τη δράση της D.E.A., καθίσταται σαφές ότι στόχος ήταν αφ' ενός να μετατοπιστεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος από την οδυνηρή εμπειρία του καταστροφικού πολέμου του Βιετνάμ και αφ' ετέρου να αξιοποιηθούν οι υφιστάμενοι στρατιωτικοί πόροι και υποδομές σε ένα «νέο πόλεμο». Η προνομιστική θέση των Η.Π.Α. στην διεθνή πολιτική τους επέτρεψε να «εξάγουν» - αλλά και να επιβάλουν - το μοντέλο αυτό σε όλες τις χώρες που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής τους.

1012. Χάιδου 2016, ό.π., σελ. 164.

1013. Βλ. σχετικά Χάιδου 2016, ό.π., σελ. 168.

Σήμερα, πλέον, οι μύθοι οι οποίοι σχετίζονται με αυτήν την πολιτική για τα ναρκωτικά έχουν καταρριφθεί.¹⁰¹⁴ Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι

(α) η αυστηρή απαγόρευση μειώνει τη χρήση: Παγκοσμίως αυτό δεν επαληθεύτηκε. Σήμερα τα παράνομα ναρκωτικά είναι πλέον πιο καθαρά, πιο φτηνά και η χρήση τους πιο διαδεδομένη από ποτέ. Εξάλλου, σύμφωνα με τις πρόσφατες εκθέσεις όλων των διεθνών και εθνικών οργανισμών, εκατοντάδες νέα, φτηνά και εξαιρετικά επικίνδυνα συνθετικά ναρκωτικά έχουν κατακλύσει την παγκόσμια αγορά.

(β) η διεθνής πολιτική κατά των ναρκωτικών είναι άκαμπτη εξαιτίας των συμβάσεων του Ο.Η.Ε. για τα ναρκωτικά: Παρά το γεγονός ότι και οι τρεις διεθνείς συμβάσεις για τα ναρκωτικά είναι ήδη παλιές και σε ορισμένα σημεία χρειάζονται αναθεώρηση, εντούτοις αφήνουν χώρο για ερμηνεία. Απλώς απαιτούνται κυβερνήσεις οι οποίες θα είναι σε θέση να διασφαλίσουν την πρόσβαση των πολιτών τους σε παροχή ιατρικής βοήθειας, να επιτρέψουν την απεγκληματοποίηση εκείνων που κάνουν χρήση και να μην εμποδίζουν μέτρα τα οποία συντελούν στη μείωση της βλάβης. Δυστυχώς οι συμβάσεις ερμηνεύονται στενά από τις περισσότερες κυβερνήσεις, με τρόπο που να δίνει προτεραιότητα σε μεγάλο βαθμό στην τρέχουσα τιμωρητική προσέγγιση μέσω της αυστηρής επιβολής του νόμου. Εξάλλου ο ίδιος ο Ο.Η.Ε. τονίζει πλέον την ανάγκη αναλογικότερων ποινών και επισημαίνει το γεγονός ότι σε ορισμένα κράτη (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε) η ποινική καταστολή είναι υπέρμετρη, και

(γ) ο πόλεμος κατά των ναρκωτικών επηρεάζει μόνο κράτη της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής: Όλες οι χώρες του κόσμου επηρεάζονται από την παραγωγή, τη διακίνηση και την πώληση των παράνομων ουσιών και δεν υφίσταται πλέον διάκριση ανάμεσα σε χώρες «παραγωγούς», «καταναλωτές» ή «ενδιάμεσες» (transit: εκείνες από τις οποίες απλώς διέρχονται οι ουσίες). Για παράδειγμα, η διακίνηση ναρκωτικών έχει δημιουργήσει ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα και στην Αφρική, η δε παραγωγή και χρήση βρίσκεται και εκεί σε πολύ υψηλά επίπεδα.

Υποστηρίζεται ακόμη ότι η πολιτική για τα ναρκωτικά δεν σχετίζεται ή σχετίζεται μόνο οριακά με την ανάπτυξη. Η πραγματικότητα είναι ότι, όπως και στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής ή του φύλου, η πολιτική κατά των ναρκωτικών είναι ένα πολυδιάστατο ζήτημα, το οποίο επηρεάζει πολλές όψεις του αναπτυξιακού έργου: τη φτώχεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την υγεία, τη δημοκρατία και το περιβάλλον. Οι σύγχρονες πολιτικές για τα ναρ-

1014. Martin, C. (2015). *Casualties of war: How the War on Drugs is harming the world's poorest*, Health Poverty Action, London.

κωτικά υπονομεύουν την οικονομική ανάπτυξη και κάνουν το αναπτυξιακό έργο λιγότερο αποτελεσματικό.

Η άποψη επίσης ότι είναι επικίνδυνο να τοποθετείται κανείς δημόσια για τον πόλεμο των ναρκωτικών δεν έχει έρεισμα. Η κοινή γνώμη έχει μεταστραφεί και η συζήτηση για την πολιτική των ναρκωτικών αποτελεί πλέον κυρίαρχη τάση. Σε όλον τον κόσμο ηγέτες διαφορετικών ιδεολογικών πεποιθήσεων εμφανίζονται πλέον υπέρ της συζήτησης εναλλακτικών προσεγγίσεων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 84% των πολιτών στο Ηνωμένο Βασίλειο υποστηρίζουν ότι ο πόλεμος κατά των ναρκωτικών δεν μπορεί να κερδηθεί, πάνω δε από τους μισούς είναι υπέρ της νομιμοποίησης ή τουλάχιστον της αποποινικοποίησης ορισμένων παράνομων ναρκωτικών. Ανάλογες τάσεις εμφανίζονται στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, οι οποίες μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις εκφράζονται και σε αντίστοιχες πολιτικές και νομοθεσίες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Πορτογαλίας η οποία το 2001 έγινε η πρώτη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση που αποποινικοποίησε την κατοχή όλων των ναρκωτικών, από τη μαριχουάνα έως και την ηρωίνη. Ενώ πολλοί φοβήθηκαν ότι αυτό θα οδηγούσε στην αύξηση της χρήσης ναρκωτικών στην Πορτογαλία, αποδείχθηκε το αντίθετο: περισσότερα από 10 χρόνια η χρήση ναρκωτικών παρέμεινε χαμηλή, το ίδιο και τα ποσοστά των μολύνσεων από τον HIV και περισσότεροι εξαρτημένοι από ποτέ έχουν βρει το δρόμο τους προς τη θεραπεία. Το Νοέμβριο του 2015 έγινε γνωστό ότι η Ιρλανδία θα κινηθεί προς την πλήρη αποποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών, συμπεριλαμβανομένων της κοκαΐνης, της ηρωίνης αλλά και της ινδικής κάνναβης, σύμφωνα με τον αρμόδιο υπουργό, Aodhán Ó Ríordáin. Σε διάλεξή του στο London School of Economics, ο επικεφαλής της εθνικής στρατηγικής της Ιρλανδίας σχετικά με τα ναρκωτικά σημείωσε πως θα διαμορφωθούν ειδικοί χώροι στο Δουβλίνο, όπου οι εξαρτημένοι θα μπορούν να κάνουν χρήση υπό την επίβλεψη ειδικευμένου προσωπικού. Ο υπουργός ανέφερε ότι είναι ανάγκη να υπάρξει αλλαγή στάσης προς τους τοξικομανείς, τους οποίους η κοινωνία πρέπει να βοηθάει, αντί να ντροπιάζει, ενώ σημείωσε ότι η αποποινικοποίηση έχει μεγάλη διαφορά από τη νομιμοποίηση. Η πώληση και η διανομή ναρκωτικών με σκοπό το κέρδος παραμένει αξιόποινη πράξη, όμως οι χρήστες ναρκωτικών δε θα αντιμετωπίζουν πλέον ποινικές κυρώσεις για την εξάρτησή τους. Εκκλήσεις, εξάλλου, για μεταρρύθμιση έρχονται από τον πρώην Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών Kofi Annan και λοιπές προσωπικότητες, μεταξύ των οποίων νομπελίστες οικονομολόγοι. Τον Μάρτιο του 2016, ο τότε Πρόεδρος των ΗΠΑ, Barrak Obama, μιλώντας σε συνέδριο για τα ναρκωτικά (National Prescription Drug Abuse Heroin Summit), Atlanta, 29 Μαρτίου 2016, είπε ότι: «Για πολύ καιρό βλέπαμε την τοξικοεξάρτηση μέσα από το φακό της ποινικής

δικαιοσύνης. Το σημαντικότερο που πρέπει να κάνουμε είναι να μειώσουμε τη ζήτηση. Και ο μόνος τρόπος να το πετύχουμε είναι να παρέχουμε θεραπεία - να τη δούμε ως πρόβλημα δημόσιας υγείας και όχι ως ποινικό πρόβλημα». ¹⁰¹⁵ Είναι προφανές ότι η πρόταση μεταρρύθμισης της πολιτικής για τα ναρκωτικά δεν αποτελεί πλέον μία «περιθωριακή» θέση.

Ο παράνομος χαρακτήρας του εμπορίου ναρκωτικών δημιουργεί τεράστια οφέλη για κάποιους. Δημιουργούνται ισχυρά καρτέλ, τόσο ισχυρά που μπορούν σε μεγάλο βαθμό να επηρεάσουν καθοριστικά τη λειτουργία των κυβερνήσεων. Επικερδή συμβόλαια καταλήγουν σε εγκληματικές επιχειρήσεις οι οποίες συνδέονται με το εμπόριο ναρκωτικών, ενώ μεγάλο μέρος του χρηματοπιστωτικού συστήματος σχετίζεται με τα διεθνή καρτέλ. Η διαφθορά έχει εξαλείψει τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να παρέχουν βασικές υπηρεσίες. Και ως αποτέλεσμα υποφέρουν εκατομμύρια άνθρωποι.

Μία άλλη σοβαρή διάσταση της αποτυχίας του «πολέμου κατά των ναρκωτικών» είναι η σχέση οργανωμένου εγκλήματος, ναρκωτικών και τρομοκρατίας. Όπως επισήμανε ήδη από το 2007 το Γραφείο για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα του Ο.Η.Ε. (United Nations Office on Drugs and Crime/UNODC) σε άρθρο του με τίτλο «Η διακίνηση ναρκωτικών και η χρηματοδότηση της τρομοκρατίας», ¹⁰¹⁶ «η διασύνδεση μεταξύ τρομοκρατίας και άλλων σχετικών εγκλημάτων, όπως η διακίνηση ναρκωτικών, είναι προφανής και έχει αναγνωριστεί από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών». Πληθώρα εκθέσεων καταδεικνύει το ρόλο της παραγωγής και εμπορίας ναρκωτικών ως σημαντική πηγή χρηματοδότησης των Ταλιμπάν και της Αλ Κάιντα και πρόσφατα του Ισλαμικού Κράτους, αλλά και πολλών άλλων οργανώσεων σε ολόκληρο τον κόσμο.

Όλη η πολιτική συζήτηση φαίνεται ότι εστιάζει στο πώς θα αντιμετωπιστούν τα καρτέλ. Η διεθνής κοινότητα έχει προβλέψει για χρήματα και όπλα ώστε να βοηθηθούν οι χώρες να πολεμήσουν κατά των μεγαλύτερων οργανώσεων διακίνησης. Αυτός όμως είναι ένας πόλεμος ο οποίος έχει αποδειχθεί ότι δεν μπορεί να κερδηθεί. Ο εχθρός είναι πιο γρήγορος, χρηματοδοτείται καλύτερα και είναι τρομερά ευέλικτος. Η βία η οποία συνδέεται με τα ναρκωτικά έχει στοιχίσει χιλιάδες ζωές. Εξαιτίας αυτού του «πολέμου», ένα μεγάλο μέρος των δαπανών πηγαίνει στον στρατό, στην αστυνομία, στα δικαστήρια και

1015. The Guardian (30 Μαρτίου 2016). «Obama: 'Drug addiction is a health problem, not a criminal problem'» (<https://www.theguardian.com/us-news/2016/mar/29/barack-obama-drug-addiction-health-problem-not-criminal-problem>).

1016. Για τη σχέση εμπορίου ναρκωτικών και τρομοκρατίας, βλ. UNODC (21 Νοεμβρίου 2007). Drug trafficking and the financing of terrorism (<http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/drug-trafficking-and-the-financing-of-terrorism.html>).

στις φυλακές. Δεν υπάρχει ούτε πολιτικό περιθώριο ούτε επαρκείς πόροι για να αντιμετωπιστούν άλλα ζητήματα που σχετίζονται με την υγεία, την εκπαίδευση και την εξάλειψη της φτώχειας. Ενώ οι αρχηγοί των καρτέλ παραμένουν αλώβητοι, οι φτωχοί και οι εθνικές μειονότητες είναι εξαντλημένοι, συλλαμβάνονται και φυλακίζονται. Η σύγκρουση, η διαφθορά και οι οικονομικοί και λοιποί πόροι οι οποίοι διατίθενται για την επιβολή του νόμου σε σχέση με τα ναρκωτικά έχουν επιδεινώσει τη φτώχεια και υπονομεύουν κάθε προοπτική για ανάπτυξη. Αυτή η τακτική κυριαρχεί στα περισσότερα κράτη σήμερα και τα προαναφερθέντα δεν είναι οι επιπτώσεις από το εμπόριο ναρκωτικών, αλλά από τον ίδιο τον πόλεμο κατά των ναρκωτικών.

Τα κράτη δεν μπορούν να λειτουργήσουν διότι έχουν εγκλωβιστεί σε ένα χαμένο πόλεμο κατά των καρτέλ. Υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο 100 δισεκατομμύρια δολάρια σπαταλώνται στην επιβολή του νόμου, στο πλαίσιο μιας στενής ερμηνείας και εφαρμογής των διεθνών συμβάσεων του Ο.Η.Ε.. Οι φτωχές χώρες γίνονται όλο και περισσότερο ασταθείς, δημιουργείται εντονότερη ανισότητα, διότι υπονομεύονται οι προσπάθειες για κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη, η πολιτική για τα ναρκωτικά επιδεινώνει τις βλάβες στην υγεία (αυξάνονται τα κρούσματα ηπατίτιδας και HIV), με σοβαρό αντίκτυπο στον κοινωνικό και οικονομικό παράγοντα της υγείας.

Το να εγκληματοποιούνται τα άτομα που κάνουν χρήση ναρκωτικών δεν μειώνει τα ποσοστά της χρήσης, αντίθετα πυροδοτεί την εξάπλωση των ασθενειών, αποτρέπει τα άτομα από την πρόσβαση σε ιατρική περίθαλψη και οδηγεί σε πολιτικές οι οποίες στερούν σε εκατομμύρια ανθρώπους ζωτικής σημασίας φάρμακα για την ανακούφιση από τον πόνο (ενδεικτικά περιλαμβάνονται σε αυτούς 5.5 εκατομμύρια καρκινοπαθείς οι οποίοι βρίσκονται στο τελικό στάδιο και ένα εκατομμύριο ασθενείς οι οποίοι βρίσκονται στην τελική φάση του HIV/AIDS).¹⁰¹⁷

Η στρατιωτική μορφή την οποία έχει προσλάβει ο πόλεμος κατά των ναρκωτικών έχει αναζωπυρώσει - έχει μάλιστα χρησιμοποιηθεί και για να δικαιολογήσει - δολοφονίες, μαζικούς εγκλεισμούς και συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ένα θαρραλέο βήμα σε διεθνές επίπεδο θα ήταν η απεγκληματοποίηση της χρήσης και ενδεχομένως η ελεγχόμενη διακίνηση εκ μέρους των κρατών και συνταγογράφηση των ποσοτήτων εκείνων που είναι απολύτως απαραίτητες για ατομική χρήση - έτσι ώστε να μην τιμωρείται ουσιαστικά ο χρήστης για κατοχή «παράνομης» ουσίας - με παράλληλη προσπάθεια ενημέρωσης για τους κινδύνους που εγκυμονούν πλέον για την υγεία των χρηστών τα συνθε-

1017. World Health Organization Briefing, Απρίλιος 2012.

τικά και συνεπώς φτηνά ναρκωτικά. Με τον τρόπο αυτό θα εμπίπτουν στη «νόμιμη» διακίνηση οι γνωστές ναρκωτικές ουσίες, ελεγμένες για καθαρότητα, τοξικότητα κ.λπ., και προσαρμοσμένες στις ιδιαιτερότητες του κάθε χρήστη. Έτσι, οι χρήστες δεν θα καταφεύγουν στο παράνομο εμπόριο και, κυρίως, στη λήψη ουσιών οι οποίες θα θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή τους. Δεν πρόκειται για νομιμοποίηση των ναρκωτικών. Η νομιμοποίηση καταργεί όλες τις ποινικές κυρώσεις για την παραγωγή, την πώληση και κατοχή ναρκωτικών, ενώ η απεγκληματοποίηση εξαλείφει τον ποινικό χαρακτήρα της χρήσης ναρκωτικών, αλλά η διακίνηση εξακολουθεί να διώκεται ποινικά.¹⁰¹⁸

Περίπου 25 με 30 χώρες (ανάλογα με τους ορισμούς που υιοθετούνται) έχουν καταργήσει τις ποινικές κυρώσεις για την κατοχή μικρών ποσοτήτων ορισμένων ή όλων των ναρκωτικών, ορισμένες δε τις έχουν ακόμη και νομιμοποιήσει.¹⁰¹⁹

Η ελεγχόμενη, όπως προαναφέρθηκε, χρήση για τις ναρκωτικές ουσίες θα πρέπει φυσικά να απαγορεύεται για άτομα κάτω των 18 ετών (όπως εξάλλου συμβαίνει με τις «νόμιμες» ουσίες καπνό και οινόπνευμα), έτσι ώστε να προστατεύεται η ανηλικότητα. Σε περίπτωση δε εξάρτησής τους, η παρακολούθηση σχετικών προγραμμάτων απεξάρτησης θα πρέπει να είναι υποχρεωτική. Παράλληλα, θα πρέπει να δίνεται η δυνατότητα απεξάρτησης σε όλα τα ενήλικα άτομα, εφόσον το επιθυμούν, κάτι το οποίο απαιτεί εκταμίευση κονδυλίων γι' αυτόν το σκοπό, και όχι για την εφαρμογή κατασταλτικών μέτρων στο πλαίσιο του πολέμου για τα ναρκωτικά, όπως προαναφέρθηκε.

Μία ολοκληρωμένη αντιπαγορευτική πολιτική θα πρέπει να περιλαμβάνει: την απεγκληματοποίηση της προσωπικής χρήσης και κατοχής όλων των ουσιών, την κατηγοριοποίηση και αντιμετώπιση των ουσιών, βάσει της επικινδυνότητάς τους, με παράλληλη ενημέρωση για τα συνθετικά ναρκωτικά που κυκλοφορούν και τους κινδύνους που εγκυμονούν, τη ρύθμιση της προσφοράς (προμήθεια από ειδικά κρατικά ελεγχόμενα καταστήματα, με παράλληλη χορήγηση καθαρών συνέργων χρήσης και διαμόρφωση ειδικών χώρων ελεγχόμενης χρήσης), ώστε να αποκοπεί ο χρήστης από την παράνομη εμπορία, ενίσχυση της ενημέρωσης του πληθυσμού χωρίς υπερβολές και πανικό, δωρεάν περιθάλψη των χρηστών και έμφαση στην πρόληψη και την απεξάρτηση, με τους περιορισμούς που προαναφέρθηκαν.¹⁰²⁰

Στις 19 Οκτωβρίου 2015, το BBC μετέδωσε την είδηση ότι «ένα έγγραφο του Γραφείου για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα του Ο.Η.Ε. (UNODC) απο-

1018. Χάιδου (2016), ό.π., σελ. 168 επ.

1019. Rosmarin, A. & Eastwood, N. (2012). *A quiet revolution: Drug decriminalisation policies in practice across the Globe*, Release, London, σελ. 11.

1020. Χάιδου (2016), ό.π., σελ. 173 επ.

σύρθηκε κατόπιν πιέσεων εκ μέρους μίας τουλάχιστον χώρας. Το έγγραφο που διέρρευσε κάνει τη σύσταση ότι τα μέλη του Ο.Η.Ε. θα πρέπει να εξετάσουν 'την αποποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών και της κατοχής για προσωπική χρήση'.¹⁰²¹ Την ίδια ημέρα ο εκπρόσωπος τύπου του Γραφείου για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα του Ο.Η.Ε. εξέδωσε δήλωση, στην οποία ανεφάρετο, μεταξύ άλλων, ότι «το ενημερωτικό έγγραφο (briefing paper) που παρουσιάστηκε σήμερα σε πολλά μέσα ενημέρωσης και το οποίο επρόκειτο να διανεμηθεί και να συζητηθεί σε ένα συνέδριο στην Κουάλα Λουμπόρ, δεν αποτελεί ούτε τελικό ούτε επίσημο έγγραφο του Γραφείου για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα του Ο.Η.Ε. και δεν μπορεί να θεωρηθεί δήλωση της πολιτικής του». Το έγγραφο αυτό, με τίτλο «Αποποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών και της κατοχής για προσωπική χρήση», που επρόκειτο να παρουσιαστεί στις 18 Οκτωβρίου 2015 - κάτι που δεν έγινε τελικά - στο Διεθνές Συνέδριο για τη Μείωση της Βλάβης (Harm Reduction International Conference) στην Κουάλα Λουμπόρ της Μαλαισίας, παρουσίαζε μία τεκμηριωμένη άποψη υπέρ της αποποινικοποίησης και ανέφερε, μεταξύ άλλων:

«Η αποποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών και της κατοχής για προσωπική χρήση επιτρέπεται από τις διεθνείς συμβάσεις ελέγχου των ναρκωτικών και αποτελεί βασικό στοιχείο της αντίδρασης στο HIV μεταξύ ατόμων που κάνουν χρήση ναρκωτικών. Το έγγραφο αυτό καθιστά σαφή τη θέση του Γραφείου για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα του Ο.Η.Ε. να επηρεάζει τις αντιδράσεις των χωρών, ώστε να προωθούν μία προσέγγιση στην πολιτική για τα ναρκωτικά βασισμένη στην υγεία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Εξηγεί ότι η αποποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών και της κατοχής για προσωπική χρήση συνάδει με τις διεθνείς συμβάσεις ελέγχου των ναρκωτικών και μπορεί να είναι απαραίτητη για την τήρηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (σελ. 1 του εγγράφου). Και παρακάτω (σελ. 2): «Η προστασία της δημόσιας υγείας αποτελεί θεμιτό στόχο, αλλά η επιβολή ποινικών κυρώσεων για τη χρήση ναρκωτικών και της κατοχής για προσωπική χρήση δεν είναι ούτε απαραίτητη ούτε αναλογική. Αντιθέτως, η τιμώρηση επιδεινώνει τη συμπεριφορά, την υγεία και τις κοινωνικές συνθήκες των ατόμων που επηρεάζονται από αυτήν».

Δυστυχώς - και παρά τις προσδοκίες - αυτές οι απόψεις δεν αποτέλεσαν αντικείμενο της συζήτησης κατά την Ειδική Σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. για το παγκόσμιο πρόβλημα των ναρκωτικών (U.N. General Assembly Special Session on the World Drug Problem), η οποία διεξήχθη στη

1021. BBC (19 Οκτωβρίου 2015). «UN attempt to decriminalise drugs foiled» (<http://www.bbc.com/news/uk-34571609>).

Νέα Υόρκη τον Απρίλιο του 2016. Στο ψήφισμα που εκδόθηκε¹⁰²² δεν γίνεται λόγος για αποποινικοποίηση, ενώ επαναλαμβάνεται για μία ακόμη φορά η προσήλωση στις σχετικές συμβάσεις, ως εάν η μέχρι σήμερα ακολουθούμενη πολιτική να ήταν επιτυχής.

1022. United Nations (4 May 2016). Resolution adopted by the General Assembly on 19 April 2016 (A/RES/S-30/1), New York NY (<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/110/24/PDF/N1611024.pdf>). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ψήφισμα εγκρίθηκε κατά την πρώτη ημέρα της συνόδου και όχι μετά το πέρας των εργασιών! Βλ. σχετικά και Bewley-Taylor, D. & Jelsma, M. (June 2016). «UNGASS 2016: A Broken or B-r-o-a-d Consensus?», Drug Policy Briefing 45 (<http://www.undrugcontrol.info/en/un-drug-control/ungass/item/7027-ungass-2016-a-broken-or-b-r-o-a-d-consensus>).

Varia

Η διαδικασία μετάβασης των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης προς την οικονομία της αγοράς: Συγκριτική προσέγγιση και προοπτικές

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΚΗΠΑΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί να αναδείξει τα κύρια στοιχεία των οικονομιών των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στο πλαίσιο της μετάβασης τους προς την οικονομία της αγοράς και τον καπιταλισμό μετά την κατάρρευση των χωρών του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» το 1989. Επιχειρείται να καταδειχθούν οι ιδιαιτερότητες ενός οικονομικού μοντέλου που αναδύεται στο πλαίσιο του μετασχηματισμού της οικονομίας αλλά και της κοινωνίας των συγκεκριμένων χωρών. Επίσης, προσπαθεί να κάνει κατανοητό το είδος του καπιταλισμού που αναδύεται και τις διαφορές του με τις αναπτυσσόμενες χώρες της Δύσης.

Επίσης, επιχειρεί να κάνει κατανοητό το ρόλο της γεωγραφικής περιοχής και της σημασίας της και την οριοθετημένη θέση της κάθε περιοχής στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας. Στο ίδιο πλαίσιο, γίνεται η προσπάθεια να κατανοηθεί η παρουσία των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση και κυρίως με τις χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά.

Παράλληλα, επιχειρεί να καταδείξει συνοπτικά τα αμφιλεγόμενα ζητήματα που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της μετάβασης και την αντιπαράθεση που αναπτύχθηκε. Χαρακτηριστικά ζητήματα ήταν η πορεία και η ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων, οι μέθοδοι ιδιωτικοποίησης που χρησιμοποιήθηκαν και επιπλέον το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας προκειμένου να προχωρήσει η μετάβαση προς

την οικονομία της αγοράς. Προφανώς οι αντιθέσεις που αναπτύχθηκαν κάλυπταν ένα ιδεολογικό πλαίσιο.

1. Εισαγωγή

Εικοσιπέντε και πλέον χρόνια μετά την κατάρρευση των χωρών του κεντρικού σχεδιασμού ή του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού και άλλα τόσα χρόνια από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας, είναι απαραίτητο να υπάρξει μία γενική καταγραφή της πορείας των συγκεκριμένων χωρών προς την οικονομία της αγοράς και εν γένει στη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου στο οποίο οικοδομείται ο καπιταλισμός στα πρότυπα των κοινωνιών της πρώην Ανατολικής Ευρώπης. Θα πρέπει να θεωρήσουμε, πλέον, ως δεδομένο ότι ο τρόπος της σκέψης μας, για το τι είναι καπιταλισμός συνδέεται άμεσα με το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα που οικοδομήθηκε είτε στη Δυτική Ευρώπη είτε στη Βόρεια Ευρώπη είτε στη Βόρεια Αμερική. Παράλληλα, για την ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού οριοθετήθηκαν προϋποθέσεις και συνθήκες, έτσι ώστε η παγκόσμια ανάπτυξη να μην είναι ισομερής. Οι γεωγραφικές περιοχές στον πλανήτη έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο ως προς τη θέση και το ρόλο που έχει η κάθε μία από αυτές, παράλληλα με τον ρόλο των κρατών που βρίσκονται σ' αυτές. Κατά τον ίδιο τρόπο η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς και στον καπιταλισμό καθόρισε και την πορεία της μετάβασης των χωρών του πρώην κεντρικού σχεδιασμού και την οριοθέτησή τους στο πλαίσιο είτε του παγκόσμιου καπιταλισμού είτε στο συγκεκριμένο πλαίσιο που οριοθετήθηκε από τις ανάγκες των κυρίαρχων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του κυρίαρχου βορειοευρωπαϊκού κεφαλαίου.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η διαδικασία της μετάβασης αντιμετώπισε αμφιλεγόμενα ζητήματα, όπως: αντιπαράθεση σε σχέση με την ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων, τις μεθόδους ιδιωτικοποίησης που θα έπρεπε να ακολουθήσουν, το μέγεθος και τον ρόλο των επιχειρήσεων, τον ρόλο και τη συμμετοχή της κυβέρνησης στη διαδικασία της οργάνωσης της κοινωνίας, το είδος του χρηματοπιστωτικού συστήματος που θα έπρεπε να επιβληθεί στο θεσμικό πλαίσιο της αγοράς. Είναι επίσης γεγονός ότι οι παραπάνω αντιπαράθεσεις συχνά είχαν ιδεολογικό περιεχόμενο ή τον μανδύα μιας ιδεολογικής αντιπαράθεσης που αφορούσε το θεσμικό πλαίσιο και τις θεσμικές μεταβολές στο πλαίσιο της μετάβασης από τις κοινωνίες του κεντρικού σχεδιασμού στην οικονομία της αγοράς και στον καπιταλισμό. Είναι σαφές ότι πριν την έναρξη της διαδικασίας της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς και τον καπιταλισμό, δεν υπήρξε κάποια θεωρία μετάβασης η οποία θα μπορούσε να

καλύψει το συγκεκριμένο αντικείμενο. Οι όποιες γόνιμες θεωρίες μετάβασης υπήρξαν είχαν ως αντικείμενο τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, όπως και τις προϋποθέσεις αυτής της μετάβασης.

Προφανώς δεν θα πρέπει να αποτελεί έκπληξη ότι η πορεία μετάβασης από τον λεγόμενο «υπαρκτό σοσιαλισμό» στην οικονομία της αγοράς, δημιούργησε απρόσμενες εξελίξεις. Η μετάβαση αυτή συνοδεύτηκε από την πτώση της παραγωγής μετά την απελευθέρωση των τιμών, η οποία δεν είχε προβλεφθεί από τους θεωρητικούς και μελετητές της μεταβολής των οικονομικών συστημάτων ούτε και από τους οικονομολόγους, και ιδιαίτερα τους νεοκλασικούς οικονομολόγους οι οποίοι χαιρέτησαν με ιδιαίτερο ενθουσιασμό τις μεταβολές που θα πραγματοποιούνταν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Δημιούργησε μία σημαντική οικονομική κρίση με επίκεντρο τη Ρωσία και τις άλλες χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στα τέλη του της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αιώνα. Παρατηρήθηκε μία σημαντική απόσταση στις οικονομικές επιδόσεις ανάμεσα στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, της μετέπειτα Ευρωπαϊκής Ένωσης, και στις χώρες της πρώην Ανατολικής Ευρώπης. Επίσης, παρατηρήθηκε μία έντονη διαδικασία η οποία οδηγήθηκε στην ιδιωτικοποίηση και την εκποίηση του μεγαλύτερου μέρους του δημόσιου τομέα, μαζί με την παράλληλη αύξηση του φαινομένου της Μαφίας, ιδιαίτερα στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, στη Ρωσία και στις βαλκανικές χώρες. Παράλληλα οδηγήθηκαν στη διάλυση ομοσπονδιακών χωρών σε μικρότερες χώρες, όπως για παράδειγμα στη Σοβιετική Ένωση και στην Γιουγκοσλαβία.

Παρότι η διαδικασία της μετάβασης είχε ξεκινήσει από το 1990, θα πρέπει να πούμε ότι αυτή διαδικασία είναι αρκετά πολύπλοκη. Απαιτείται να κατανοηθούν οι μεγάλης κλίμακας αλλαγές, αλλά και η διαμόρφωση των νέων δεδομένων της οικονομίας και της κοινωνίας που ανασυγκροτείται.

2. Οικονομία και τρόποι μετάβασης στην οικονομία της αγοράς

Για να γίνει κατανοητή η πορεία μετάβασης θα ξεκινήσουμε από μία αρχική, αλλά πολύ βασική υπόθεση. Για το πέρασμα προς την οικονομία της αγοράς συζητήθηκαν δύο δρόμοι: 1. Η κατ' εξοχήν θεωρία που ονομάστηκε και «συναίνεση της Ουάσιγκτον», συνδέθηκε με τη θεραπεία σοκ ή αλλιώς θεωρία «big bang», η οποία ταυτίζεται με τη ριζική μεταβολή των οικονομικών θεσμών και τις απότομες αλλαγές στη δομή της οικονομίας. Στην ουσία, ως οικονομική πολιτική η θεωρία της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» κυριάρχησε από τα τέλη της δεκαετίας του '70 με την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, η οποία ταυτίστηκε με τις μεταρρυθμίσεις στη Μεγάλη Βρετανία και στις

ΗΠΑ την εποχή της Θάτσερ και του Ρήγκαν αντίστοιχα. Η συγκεκριμένη οικονομική πολιτική είχε τεράστια συγγένεια με τις εφαρμογές οικονομικής πολιτικής του ΔΝΤ ή της Παγκόσμιας Τράπεζας σε χώρες του Τρίτου Κόσμου σε διάφορα μέρη του πλανήτη, γνωστή και ως «δόγμα σοκ». Γενικά, έχουμε να κάνουμε με πολιτικές οι οποίες εκπορεύονται κατά κύριο λόγο από τις προτάσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας και τις ανάγκες των πλέον κυρίαρχων δυνάμεων που είναι άμεσα συνδεδεμένες μ' αυτή την πολιτική και κυρίως των ΗΠΑ. Λεπτομερειακή καταγραφή θα ακολουθήσει πιο κάτω. 2. Η δεύτερη μορφή αφορά τη σταδιακή ή θεσμική ή βαθμιαία αλλαγή του μοντέλου του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού προς την οικονομία της αγοράς.

Το ζήτημα των οικονομικών μεταβολών στις δύο περιπτώσεις αφορά την ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων και είναι αυτό το κυρίαρχο στοιχείο που χαρακτηρίζει τους δύο δρόμους μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς. Προφανώς δεν είναι απλά ένα σημαντικό ιδεολογικό χάσμα που υποβόσκει ανάμεσα στους δύο δρόμους, αλλά θα πρέπει κάποιος να δώσει και την ιδιαίτερη σημασία στις συνέπειες που δημιουργήσαν οι δύο τρόποι μετάβασης. Πάντως έχει επισημανθεί από θεωρητικούς ότι οι απόψεις στο ΔΝΤ και στην Παγκόσμια Τράπεζα κατά καιρούς έχουν αλλάξει και δεν ακολουθούν μία διαρκή μονολιθική πολιτική (Roland, 2003). Αυτό σημαίνει ότι ανεξάρτητα από τις οποιοσδήποτε αλλαγές που σημειώθηκαν, το γενικό στρατηγικό πλαίσιο παραμένει συγγενικό και σταθερό με τη λογική της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» και γενικότερα, είναι στενά συνδεδεμένο με την νεοκλασική οικονομική θεωρία, ή εν γένει όπως αυτή είναι γνωστή και ως νεοφιλελεύθερη λογική της οικονομικής ανάπτυξης. Υπ' αυτήν την έννοια, ο δρόμος της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» ήταν δεσπόζουσα μορφή οικονομικής πολιτικής στην αρχή της διαδικασίας της μετάβασης στην Ανατολική Ευρώπη. Αποτελεί κυρίαρχη μορφή οικονομικής και πολιτικής σκέψης και η λογική αυτή είναι κυρίαρχη στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, έχει υποστηριχθεί από διάσημους οικονομολόγους και από πολύ σημαντικά πανεπιστήμια στον κόσμο και κυρίως από την καρδιά της παραγωγής της νεοφιλελεύθερης σκέψης, όπως είναι για παράδειγμα, το Πανεπιστήμιο του Σικάγου (Roland, 2003: 5).

Η επιρροή της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» στις περισσότερες χώρες που βρίσκονται στη διαδικασία της μετάβασης, πλην της Κίνας, διανοητικά έχει τις ρίζες του στο πρότυπο της νεοκλασικής θεωρίας της τιμής, δηλ. σε ένα πρότυπο μακροοικονομίας με επίκεντρο την εμπειρία της πολιτικής σταθεροποίησης, καθώς και στις απογοητευτικές εμπειρίες μεταρρύθμισης σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης πριν την κατάρρευση του 1989 (Murrell, 2003/2005). Η βαθμιαία προσέγγιση της μετάβασης έχει τη μεγαλύτερη υποστήριξη στους

ακαδημαϊκούς κύκλους σε σχέση με την αντίστοιχη υποστήριξη στους διεθνείς οικονομικούς και πολιτικούς κύκλους και θεσμούς. Στην έναρξη της διαδικασίας της μετάβασης αποτελούσε την άποψη μιας μειοψηφίας, αλλά στην πάροδο του χρόνου είχε όλο και περισσότερους υποστηρικτές. Έχει τις ρίζες της στη σύγχρονη μικροοικονομική θεωρία και διαμορφώνεται όλο και περισσότερο από τη συννεργατική θεωρία των παιγνίων, ένα φιλοσοφικό σκεπτικισμό και από τη λογική της εξελικτικής προσέγγισης της οικονομίας (Murrell, 2003).

Έχουμε ήδη πει, ότι οι περισσότερες χώρες στην Ανατολική Ευρώπη ακολούθησαν το δόγμα σοκ ή το δόγμα της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον». Στο πλαίσιο της λογικής αυτών των μεταρρυθμίσεων έχουμε την άμεση απελευθέρωση των τιμών, άμεσες ιδιωτικοποιήσεις των κρατικών επιχειρήσεων, την άμεση σύσταση μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας, την άμεση υλοποίηση ενός ισοσκελισμένου προϋπολογισμού, ο οποίος αποτελεί συστατικό στοιχείο της λογικής της προσέγγισης του δόγματος σοκ ή της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον», άμεση εισαγωγή του ελεύθερου εμπορίου και άμεση δημιουργία ενός πλήρως μετατρέψιμου ευέλικτου νομίσματος (Marangos, 2005). Ο Jeffrey Sachs, ο οποίος διετέλεσε και σύμβουλος της κυβέρνησης της Πολωνίας, θεώρησε ότι η Πολωνία θα έπρεπε να καθιερώσει την οικονομική, νομική, θεσμική βάση, ώστε να αναπτυχθεί μία οικονομία της ιδιωτικής οικονομίας της αγοράς σε ένα μόνο χρόνο (Sachs, 1990: 19).

Η διαδικασία της θεραπείας σοκ δεν έδωσε, με την ευκολία που η ίδια υποσχέθηκε, ένα υψηλό επίπεδο διαβίωσης στους ανθρώπους στο πλαίσιο των οικονομικών που βρίσκονται στη διαδικασία της μετάβασης. Αντί για μία άνοδο του βιοτικού επιπέδου, εκείνο που παρατηρήθηκε ήταν μία οικονομική κατάρρευση, μία στασιμότητα της οικονομίας, ένα υψηλός πληθωρισμός και μία διαρκώς αυξανόμενη ανεργία, στοιχεία τα οποία αποτέλεσαν και, πιο χαρακτηριστικά, συνοδεύτηκαν από τα γνωστά αποτελέσματα της φτώχειας και της εγκληματικότητας (Marangos, 2005: 71). Θα υποστηρίξω ότι το δόγμα της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» ζητούσε τη δημιουργία ενός καπιταλισμού στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, προσαρμοσμένου στις ανάγκες του παγκόσμιου συστήματος με οποιοδήποτε τρόπο. Ο μόνος τρόπος για να πραγματοποιηθεί ο συγκεκριμένος σκοπός, που ήταν ο άμεσος καπιταλισμός, ήταν η συννεργασία της διεθνούς καπιταλιστικής τάξης και της καθιερωμένης διεθνούς ελίτ (Marangos, 2005).

Το μοντέλο θεραπείας σοκ συνέδεσε τις κυβερνήσεις με τη γραφειοκρατία, τις σπατάλες, τη διαφθορά και τη λειτουργία της αγοράς με τη λειτουργία του ατομικισμού. Στην ουσία, η ιδεολογία που κυριάρχησε ήταν η ιδεολογία του θριάμβου τω αγορών και του καπιταλισμού. Η λογική του επεκτατισμού ή του μπερριαλισμού των κυρίαρχων παγκόσμιων κρατικών και οικονομικών

δυνάμεων, δεν μπορεί πλέον να κυριαρχήσει ως έννοια στο κυρίαρχο πολιτικό λεξικό, παρά το γεγονός ότι εξακολουθεί να είναι παρών, με αποτέλεσμα οι κυρίαρχες χώρες να πραγματοποιούν λεηλασίες και προφανώς να σκοτώνουν πληθυσμούς (Galeano, 1991). Όλη αυτή η εξέλιξη ήταν αποτέλεσμα της κυριαρχίας των παγκόσμιων αγορών και του θεσμικού εκφραστή τους, του καπιταλισμού.

Πολλοί επιστήμονες θεωρούν ότι η επιβολή του μοντέλου θεραπείας σοκ βασίστηκε στην ανεπαρκή κατανόηση των θεσμικών οργάνων των χωρών του πρώην κεντρικού σχεδιασμού, σε σχέση με τις πραγματικές δυνατότητες των υπό μετάβαση χωρών και οι οποίες αντανακλούν τη σημερινή πραγματικότητα. Η διαδικασία της μετάβασης, για τους υποστηρικτές της θεραπείας σοκ, δεν ήταν περιέργη, πολύπλοκη, ή αινιγματική. Στην πραγματικότητα, υλοποιείται με πολλούς τρόπους και βρίσκεται σε μία πορεία με καλές προϋποθέσεις (Sachs, 1993a: 2). Εκείνο που χαρακτηρίζει την οικονομική σκέψη των υποστηρικτών του προγράμματος της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον» είναι ότι υπάρχουν ανάλογα στοιχεία, προκειμένου να εφαρμοστεί σε όλες τις χώρες. Παρ' όλα αυτά δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι οι χώρες πέρα από τις ομοιότητες, διέφεραν σημαντικά σε παρά πολλά στοιχεία και από πολλές απόψεις.

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς που πρεσβεύουν τη βαθμιαία ή τη θεσμική μετάβαση στην οικονομία της αγοράς, η οικονομική πολιτική δεν μπορεί να αγνοήσει τους θεσμικούς φορείς, δεδομένου ότι το θεσμικό πλαίσιο του οικονομικού συστήματος αποτελεί το βασικό στοιχείο της οικονομικής δυναμικής του. Η οικονομική συμπεριφορά επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τους θεσμούς, δεδομένου ότι οι ιδιώτες δεν είναι μόνο άτομα, αλλά το πιο σημαντικό απ' όλα, κοινωνικά όντα (Marangos, 2005: 72). Υπό την έννοια αυτή, η οικονομική συμπεριφορά των ατόμων διαμορφώνεται από τις καθιερωμένες κοινωνικά θεσμικές δομές. Δεν κυριαρχεί, επομένως, όπως πρεσβεύει το δόγμα σοκ, μία απρόσωπη διαδικασία της αγοράς. Με άλλα λόγια, η οικονομική συμπεριφορά λαμβάνει χώρα εντός ενός πλαισίου κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στις οποίες εφαρμόζονται οικονομικοί περιορισμοί, οι οποίοι προωθούν και προλαμβάνουν, ανταμείβουν και τιμωρούν το άτομο που παρεκκλίνει ή το ανταμείβουν για το σύνολο των θετικών ενεργειών του εντός του πλαισίου των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών (Kregel, κ.ά., 1992: 85). Έτσι, οι πολιτικές και οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις αποτυγχάνουν όχι γιατί δεν προχωρά η απελευθέρωση της αγοράς με γοργούς ή αργούς ρυθμούς, αλλά διότι η ανάπτυξη των υποστηρικτικών θεσμικών μεταρρυθμίσεων προχωρά με πολύ αργούς ρυθμούς.

Σε γενικές γραμμές, ο στόχος των θεσμών της αγοράς, ήταν να ενθαρρύνει το προσωπικό συμφέρον και, ταυτόχρονα, να διασφαλίσει την κοινωνία από

κάθε αμαύρωση των πολιτικών αξιών από τον ατομικισμό. Τα θεσμικά όργανα προορίζονται να ελέγχουν τα επιμέρους συμφέροντα με αποτελεσματικό τρόπο. Αυτό περαιτέρω σημαίνει ότι όταν αποτυγχάνουν οι κατάλληλες θεσμικές δομές προκειμένου να περιοριστεί ο αχαλίνωτος στόχος της επιδίωξης του προσωπικού συμφέροντος με οποιοδήποτε κόστος, όπως συμβαίνει στις νεοφιλελεύθερες αγορές, στην ουσία περιορίζεται η ανάπτυξη μιας κοινωνίας με συνοχή. Αυτό ακριβώς ήταν αυτό που συνέβη στις υπό μετάβαση οικονομίες. Αυτό ακριβώς ήταν ο λόγος που αναπτύχθηκε η διαφθορά και δεν θα μπορούσε να υποχωρήσει μέχρις ότου αναπτυχθεί ένα θεσμικό πλαίσιο, το οποίο θα επέβαλε πλήρως την ανάγκη για τη λειτουργία του καπιταλισμού με όρους. Από τη στιγμή που το κράτος των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών άρχισε να διαλύεται, γεγονός που πλέον ήταν αδύνατο να προωθηθεί ένα θεσμικό πλαίσιο, ήταν αναπόφευκτο να κυριαρχήσει μία εγκληματική ή επικίνδυνη συμπεριφορά (Marangos, 2005: 73).

Παρότι συχνά υμνείται το κανονιστικό πλαίσιο για τη λειτουργία του καπιταλισμού, παραγνωρίζοντας ότι ακόμη και έτσι η οικονομική λειτουργία έχει ως συστατικό στοιχείο τον ανταγωνισμό, με ότι σημαίνει αυτό, γεγονός που οδηγεί σε μία κατάσταση που η ανάγκη των μεγάλων επιχειρήσεων για κερδοφορία οδηγούν την αγορά στην αναρχία, η λειτουργία ενός θεσμικού πλαισίου με κανόνες, αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας ευνομούμενης πολιτείας. Υπ' αυτήν την έννοια, οι συνέπειες δεν προκαλούν έκπληξη, διότι στις περισσότερες χώρες του κεντρικού σχεδιασμού για μεγάλο διάστημα, θεσμοί ιδιωτικής ή ατομικής ιδιοκτησίας δεν υπήρχαν και σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχουν. Ως παραδείγματα αναφέρουμε, την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και τα δικαιώματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Τα συγκεκριμένα αποτελούν προϋποθέσεις, προκειμένου οι καπιταλιστές να επενδύσουν στις συγκεκριμένες χώρες.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε γενικές γραμμές οι επιδόσεις της ανάπτυξης μετά την κατάρρευση της Ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή το 1989, ήταν απογοητευτικές. Παράλληλα οι συγκεκριμένες οικονομίες παρουσίασαν απροσδόκητα μεγάλη πτώση της παραγωγής, αμέσως με την έναρξη της μετάβασης. Η πτώση κυμαινόταν μεταξύ 13% και 25% στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Πάνω από το 40% ήταν η πτώση στις χώρες της Βαλτικής. Αντίστοιχα στη Ρωσία η πτώση έφθασε στο 45% και ακόμη περισσότερο στα κράτη της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών, που ήταν πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, με αποκορύφωμα την Ουκρανία που η πτώση έφθασε στο 65%. Επιπλέον, ενώ η πτώση στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης η πτώση αντιστράφηκε μετά από 3-4 χρόνια, αντίστοιχα στη Ρωσία και στην Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών δεν παρουσιάστηκε καμία μεταστροφή σε όλη τη δεκαετία του '90 (Svejnar, 2002).

Στο πλαίσιο της διαδικασίας της μετάβασης και του μοντέλου που ακολουθήθηκε στην κάθε περίπτωση, όλες οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης με εξαίρεση της Δημοκρατία της Τσεχίας, προσπάθησαν να δημιουργήσουν προϋποθέσεις οικονομικής ανάπτυξης από τις αρχές έως και τα μέσα της δεκαετίας του '90. Ωστόσο, μόνο στην Πολωνία διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο ρυθμού ανάπτυξης με στόχο να ξεναέρθει το εισοδηματικό χάσμα με τις προηγμένες χώρες του ΟΟΣΑ στα επίπεδα του 1989. Σε γενικές γραμμές όμως καμία χώρα που βρισκόταν στη διαδικασία της μετάβασης, μέχρι και τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, δεν είχε καν αρχίσει να κλείνει το εισοδηματικό χάσμα με τις προηγμένες οικονομίες στα επίπεδα που υπήρξε το 1989. Για να κατανοήσουμε τα ανωτέρω θα αναφέρουμε τα εξής στοιχεία: Το 1999 οι τιμές συναλλάγματος στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ κυμάνθηκαν σε 620 δολάρια στην Ουκρανία, 1.250 στη Ρωσία, 4.070 στην Πολωνία, 5.200 στη Δημοκρατία της Τσεχίας και 10.000 δολάρια στη Σλοβενία. Τα συγκρίσιμα στοιχεία για τις Ηνωμένες Πολιτείες, στις 15 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στην Ιαπωνία ήταν αντίστοιχα 33.900 δολάρια, 22.560 δολάρια και 32.600 δολάρια (Svejnar, 2002). Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το χάσμα ανάμεσα στις φτωχές και στις πλούσιες χώρες είναι μικρότερο όταν αυτό υπολογίζεται σε όρους αγοραστικής δύναμης, αλλά για τις περισσότερες οικονομίες που βρίσκονται στη διαδικασία της μετάβασης τα παραπάνω στοιχεία αντιπροσωπεύουν σε απόλυτο βαθμό τη σχετική διαφορά εισοδήματος, η οποία θα καλυφθεί, αν καλυφθεί, με βάση τις πολιτικές που ακολουθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, για όσες χώρες βρίσκονται σ' αυτή, σε ορισμένες δεκαετίες από τώρα.

3. Ο ρόλος των επιχειρήσεων και η σημασία τους

Με την κατάρρευση των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης από το 1989 έως το 1991, παρακολουθούμε και την παράλληλη θεσμική κατάρρευση κρατικών και οικονομικών οργάνων. Τα πολιτικά θεμέλια μιας σειράς επίσημων οικονομικών θεσμών κατέρρευσαν μέσα σε μια νύκτα. Στις περισσότερες από τις θεσμικές και τις οικονομικές καταρρεύσεις που ακολούθησαν, οι πολιτικοί που βρέθηκαν στην εξουσία είτε δεν μπορούσαν είτε δεν ήθελαν να επιβραδύνουν τη θεσμική κατάρρευση που ακολούθησε. Παράλληλα βρισκόμαστε σε ένα παρθένο έδαφος στο πλαίσιο του οποίου η αντικατάσταση των θεσμικών οργάνων δεν ήταν άμεσα δυνατή, ενώ οι επιχειρήσεις συνέχισαν να λειτουργούν σε ένα επίσης πολύ δύσκολο έως και χαοτικό περιβάλλον. Τα αποτελέσματα αυτού του χάους είχαν σημαντική επίδραση στη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και κατά συνέπεια στις οικονομικές επιδόσεις τους. Πάντως για

κάποιους σημαντικούς οικονομολόγους, ο λόγος για τον οποίο τα υφιστάμενα θεσμικά όργανα κατέρρευσαν τόσο γρήγορα ήταν ότι υπήρξε ουσιαστική πολιτική συναίνεση σχετικά με τον προσανατολισμό που θα έπρεπε να είχε το θεσμικό οικοδόμημα αρκετών χωρών, γεγονός που δεν είναι ανεξάρτητη η παρόμοια πορεία σε πολλές χώρες. Αυτή η συναίνεση είχε ως στόχο, για όλες αυτές τις χώρες, την είσοδο τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Murrell, 2003: 5).

Παράλληλα υπήρχε ένα σημαντικό θέμα: Ποια θεσμικά όργανα θα έπρεπε να δημιουργηθούν στη θέση τους και σε πόσο χρόνο; Πολλές χώρες ακόμη και σήμερα αντιμετωπίζουν έντονο πρόβλημα στην οικονομική τους πορεία και οι θεσμοί τους δεν είναι επαρκείς για τη μελλοντική πορεία των συγκεκριμένων χωρών στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομικής ολοκλήρωσης. Πάντως, όλα αυτά τα ζητήματα έχουν ως αναφορά τους τα Νέα Θεσμικά Οικονομικά (Murrell, 2003).

Θεσμικά εμπόδια για την επιχειρηματική δραστηριότητα κατ' αρχήν τονίστηκαν από τον Baumol (1990). Εν συνεχεία τα ίδια φαινόμενα διερευνήθηκαν στην πορεία και από άλλους οικονομολόγους όπως για παράδειγμα οι McMillan, Woodruff (1999, 2002), κ.ά. Θεσμικά χαρακτηριστικά τα οποία θα ενίσχυαν τη λειτουργικότητα των επιχειρήσεων και το επιχειρηματικό τους εγχείρημα θα έπρεπε να ήταν η ποιότητα του εμπορικού κώδικα, η αντοχή της νομικής εφαρμογής, τα διοικητικά εμπόδια εισόδου των επιχειρήσεων στην αγορά προκειμένου να πραγματοποιήσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες και τέλος υπήρχε έλλειψη φορέων που θα στήριζαν τη λειτουργία της αγοράς. Παρόλα αυτά εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ορισμένοι συγγραφείς μέσα από τις έρευνές τους έχουν καταλήξει ότι η σημασία της νομικής επιβολής δεν είναι πειστική. Οι McMillan και Woodruff (1999) αναφέρουν ότι η πεποίθηση του επιχειρηματία για την αδυναμία των δικαστηρίων να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εκτέλεση των συμβάσεων είχε αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη της απασχόλησης, ωστόσο αυτό το αποτέλεσμα δεν είναι σημαντικό όσον αφορά την ανάπτυξη των πωλήσεων.

Σε μικροοικονομικό επίπεδο οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν ένα νέο θεσμικό περιβάλλον, το οποίο ήδη έχει αλλάξει με πρωτόγνωρους ρυθμούς. Οι νέες δομές διοίκησης για τις επιχειρήσεις και οι πράξεις των συναλλαγών τους θα έπρεπε να δημιουργηθούν σε νέα θεμέλια. Εκ των πραγμάτων έμπαιναν ζητήματα όπως, ποιοι θα ήταν οι κανόνες εκείνοι οι οποίοι θα επηρέαζαν τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων πιο γρήγορα; Στο νέο θεσμικό πλαίσιο ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες, και ποιοι είναι οι κανόνες οι οποίοι αντικατοπτρίζουν τις διαφορές στις συμπεριφορές των επιχειρήσεων σε όλες τις οικονομίες οι οποίες βρίσκονται στη διαδικασία της μετάβασης;

Μία από τις περιέργες πτυχές της οικονομίας της μετάβασης είναι ότι τα

Νέα Θεσμικά Οικονομικά, χρησιμοποιούνται συνειδητά ως εργαλείο ανάλυσης, χωρίς να παίζουν ουσιαστικά κανένα ρόλο στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '90. Τα Νέα Θεσμικά Οικονομικά ήταν ένα σημαντικό θέμα στις αρχές της διαδικασίας της μετάβασης. Έτσι, υπήρχαν αναλύσεις οι οποίες ήταν σε σημαντικό βαθμό συμβατές με εκείνες των Νέων Θεσμικών Οικονομικών, αλλά καμία δεν φαινόταν να είναι ρητά καθοδηγούμενη από τα Νέα Θεσμικά Οικονομικά. Με τα νέα δεδομένα οι επιχειρήσεις ξεκινούν τη διαδικασία μετάβασης με πολύ συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγής, στο πλαίσιο των οποίων οι μεγάλες επιχειρήσεις πρέπει να αγοράζουν τις εισροές από συγκεκριμένους προμηθευτές. Προηγουμένως, η διαδικασία αυτή εξασφαλίζεται από το σύστημα σχεδιασμού (Murrell, 2003).

Όσον αφορά τα πρώτα αποτελέσματα, θα πρέπει να πούμε ότι η ιδιωτικοποίηση συνδέεται στενά με την καλύτερη απόδοση των επιχειρήσεων στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά όχι και στην Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών. Οι διαφορές στην αποτελεσματικότητα της εταιρικής διοίκησης είναι αρκετά πιθανό να εξηγήσουν τις διαφορές ανάμεσα στις περιφέρειες. Η κρατική ιδιοκτησία των επιχειρήσεων είναι λιγότερο αποτελεσματική από τις άλλες μορφές ιδιοκτησίας. Εξάλλου η αποτελεσματικότητα μετράται με όρους κερδοφορίας και δυναμικής ανάπτυξης των επιχειρήσεων και όχι με όρους κοινωνικής προσφοράς και στενής σύνδεσης των επιχειρήσεων με τις ανάγκες της κοινωνίας, όπως προφανώς συνέβαινε με τις κοινωνίες του πρώην κεντρικού σχεδιασμού. Έτσι τα επενδυτικά κεφάλαια, όπως και άλλοι μέτοχοι παρήγαγαν πολύ μεγαλύτερη βελτίωση στις επιδόσεις των επιχειρήσεων σε σχέση με το προηγούμενο κοινωνικοοικονομικό μοντέλο.

Το πραγματικό πρόβλημα των πρώην κρατικών επιχειρήσεων είναι ο προσδιορισμός των ορίων της επιχείρησης. Κατά την έναρξη της μετάβασης, τα όρια της επιχείρησης αντικατόπτριζαν τις απαιτήσεις του συστήματος του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού», και όχι το κόστος συναλλαγής ενός αγοραστικού περιβάλλοντος. Αυτό έγινε άμεσα κατανοητό από πολύ σημαντικούς συγγραφείς (Earle, κ.ά., 1995: 7). Επομένως, υπό αυτή την έννοια ένας βασικός στόχος της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς ήταν η αναδιοργάνωση των παραγωγικών μονάδων που περιλαμβάνονται στον τομέα των επιχειρήσεων στις οικονομίες του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού» μέσα από κάθετες και οριζόντιες αποσυνθέσεις και επανεντάξεις επιχειρήσεων, προκειμένου να διαμορφωθεί μία βιομηχανική υποδομή, στην οποία τα όρια της επιχείρησης θα πρέπει τουλάχιστον, να εξασφαλίζουν την αντιμετώπιση των εξόδων στο πλαίσιο των νέων δομών. Από τα ανωτέρω εύκολα μπορεί κάποιος να θεωρήσει, ότι τα επόμενα χρόνια οι βιομηχανικές αναδιαρθρώσεις και οι συγχωνεύσεις των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων, ήταν αναμενόμενες, όπως

για παράδειγμα στη Ρωσία, προκειμένου να διαφοροποιηθούν μία σειρά από προϊόντα. Παράλληλα δε, υπήρχαν και επιχειρήσεις οι οποίες βρισκονταν στη διαδικασία της εκκαθάρισης.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στις αρχές της δεκαετίας του '90 στις περισσότερες οικονομίες σε μετάβαση είχαν ιδιωτικοποιηθεί μικρές επιχειρήσεις που ήταν μικρές μονάδες κρατικών επιχειρήσεων. Έτσι άρχισαν να δημιουργούνται μικρές επιχειρήσεις σε χώρες στις οποίες οι επιχειρήσεις είχαν μεγάλο μέγεθος και αυτό οφείλονταν σε ένα ιδεολογικό και πρακτικό σχεδιασμό. Παράλληλα αυτή η αλλαγή θεωρήθηκε σημαντική, διότι η αλλαγή στο ιδιοκτησιακό καθεστώς αύξησε την αποτελεσματικότητα της παραγωγής και της ποιότητας των προϊόντων και των υπηρεσιών (Svejnar, 2002). Αυτό προφανώς θεωρείται ως σημαντική εξέλιξη, από την άποψη ότι οι επιχειρήσεις δρουν διαφορετικά σε συνθήκες οικονομίας της αγοράς οπότε σε συνθήκες κεντρικού σχεδιασμού ή προσπάθειας οικοδόμησης του σοσιαλισμού στο πλαίσιο του οποίου η κοινωνία είναι πάντα η κεντρική αναφορά.

Η αποσύνθεση των κρατικών επιχειρήσεων συνέβαλε αποφασιστικά σε σημαντικό βαθμό στην αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων, στην αναδιάρθρωση και στη διαχείριση των επιχειρήσεων εκεί όπου υπήρχε η δυνατότητα, όπως και στην αύξηση του ανταγωνισμού που είναι το κυρίαρχο στοιχείο στην οικονομία της αγοράς και στη λειτουργία του καπιταλισμού. Σταδιακά οι δημιουργηθείσες νέες επιχειρήσεις άρχισαν να ανταγωνίζονται με τις κρατικές επιχειρήσεις. Παράλληλα, η ανάπτυξη των νέων επιχειρήσεων διέφερε από χώρα σε χώρα. Όλη αυτή η εξέλιξη προχώρησε πιο ομαλά στις οικονομίες της Κεντρικής Ευρώπης, δηλ. στις χώρες της Visegrad, που αποτελούνταν από τη Δημοκρατία της Τσεχίας, τη Δημοκρατία της Σλοβακίας, την Πολωνία, την Ουγγαρία και την Σλοβενία η οποία στο παρελθόν ήταν τμήμα της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας. Στην Ανατολική Ευρώπη και στην Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών τα πράγματα εξελίχθηκαν πιο αργά και λιγότερο ομαλά. Ταυτόχρονα, στις περισσότερες χώρες, η πλειοψηφία των ιδιωτικών επιχειρηματικών στοιχείων δημιουργήθηκαν μέσω ιδιωτικοποιήσεων μεγάλης κλίμακας, οι οποίες διαφέρουν από χώρα σε χώρα ως προς τη μέθοδο. Αυτό όμως που θεωρείται αξιοσημείωτο είναι το πόσο γρήγορα στις περισσότερες χώρες δημιουργούνται ατομικές ιδιοκτησίες, ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένους μεθόδους ιδιωτικοποίησης που χρησιμοποιούνται (Svejnar, 2002).

Είναι αναγκαίο να τονίσουμε την ιδιαιτερότητα της Ρωσίας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ο λόγος είναι ότι έχουμε να κάνουμε με ένα μικρό αριθμό Ρώσων μεγιστάνων ή ολιγαρχών όπως ονομάστηκαν, οι οποίοι ήλεγχαν ένα σημαντικό μερίδιο της ρωσικής οικονομίας. Πάντως, ορισμένοι θεωρητικοί θεώρησαν ότι οι ολιγάρχες ήταν η μηχανή της

ανάκαμψης της ρωσικής οικονομίας και της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης μετά το 1999 (Boone & Rodionov, 2002, Aslund, 2004). Παράλληλα, θεωρούνται ότι είναι οι μόνοι Ρώσοι ιδιοκτήτες οι οποίοι μπορούν να αναδομήσουν τις ρωσικές βιομηχανίες και μάλιστα σε ένα πολύ εχθρικό επιχειρηματικό περιβάλλον (Guriev & Rachinsky: 131). Επίσης, θεωρείται ότι οι Ρώσοι ολιγάρχες έχουν αποδυναμώσει τους ρωσικούς δημοκρατικούς θεσμούς, προκαλώντας τεράστια ανισότητα μέσω της δέσμευσης τους από ομοσπονδιακές και κρατικές πολιτικές (Stiglitz, 2002, Goldman, 2004).

Η καταγωγή των κυριότερων ολιγαρχών θεωρείται ότι προέρχεται από τη νομενκλατούρα του σοβιετικού κράτους. Πριν την κατάρρευση διοικούσαν σημαντικές επιχειρήσεις είτε εργαζόντουσαν στα κρατικά γραφεία επιβλέποντας τις επιχειρήσεις και όταν οι επιχειρήσεις της Σοβιετικής Ένωσης ιδιωτικοποιήθηκαν, μετέτρεψαν de facto τον έλεγχο τους σε δικαίωμα ιδιοκτησίας. Το 1992 όταν ξεκίνησε η απελευθέρωση των τιμών και η ιδιωτικοποίηση, οι ολιγάρχες είχαν το κεφάλαιο να αποκτήσουν την ιδιωτικοποιημένη πλέον επιχείρηση (Guriev & Rachinsky: 139). Σύμφωνα πάντα με τους ίδιους, άλλη μία άποψη είναι ότι οι ολιγάρχες έχτισαν τις περιουσίες τους με τα «δάνεια για μετοχές» στο πλαίσιο των δημοπρασιών που πραγματοποιήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '90, οι οποίες θεωρούνται ως το μεγαλύτερο σκάνδαλο ιδιωτικοποιήσεων στη Ρωσία. Στο πλαίσιο αυτό η κυβέρνηση καθόριζε τον έλεγχο μιας μεγάλης φυσικής πλουτοπαραγωγικής πηγής από μία επιχείρηση σε αντάλλαγμα με την παροχή ενός δανείου που θα παρέχεται από το κράτος για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, χωρίς το τελευταίο να πρέπει ποτέ να αποπληρωθεί.

Σε όλες τις υπό μετάβαση οικονομίες μειώθηκε ραγδαία η απασχόληση και η πραγματική αμοιβή, ενώ ακολούθησε μείωση της ζήτησης για την παραγωγή τους στις αρχές της δεκαετίας του '90 (Svejnar, 1999). Στην Κεντρική Ευρώπη, η μεγαλύτερη αρχική μείωση της απασχόλησης στη βιομηχανία συνέβη στην Ουγγαρία η οποία ξεπέρασε το 20% και ακολούθησαν η Σλοβακία με ποσοστό πάνω από το 13% και η Πολωνία πάνω από το 10%. Οι επιχειρήσεις της Τσεχίας παρουσίασαν τη μικρότερη μείωση της παραγωγής και την αντίστοιχη μικρότερη μείωση της απασχόλησης, λιγότερο από το 9%.

Στη νέα εποχή οι επιχειρηματίες αναζητούν πόρους χρηματοδότησης προκειμένου να δημιουργήσουν και να αναπτύξουν νέες επιχειρήσεις (Hurst & Lusardi, 2004). Ακόμη, για να μπορέσουν να δημιουργήσουν νέες επιχειρήσεις θα χρειαστεί είτε να χρησιμοποιήσουν δικές τους οικονομίες, είτε να δανειστούν από τις χρηματοπιστωτικές αγορές (Stanworth & Gray, 1991, Storey, 1994). Καμία από τις συγκεκριμένες πηγές στο πρώτο στάδιο της μετάβασης δεν ήταν διαθέσιμη. Παράλληλα, οι χρηματοπιστωτικές αγορές ήταν ανύπαρ-

κτες στο πρώτο στάδιο της μετάβασης και η πρόοδος στον τομέα αυτό ήταν αργός. Από την άλλη, είναι αυτονόητο ότι ο τραπεζικός τομέας δεν είχε εμπειρία στον ιδιωτικό τομέα δανεισμού και προφανώς δεν διέθετε την χρηματοδοτική ικανότητα για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων (Pissarides, 1999). Τα υφιστάμενα στοιχεία δείχνουν ότι οι κρατικές τράπεζες συνέχισαν να προμηθεύουν τις κρατικές επιχειρήσεις και σε κάποιο βαθμό τις μεγάλες ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις με την παροχή χαμηλότοκων δανείων (Lizal & Svejnar, 2002). Αυτό σε γενικές γραμμές σημαίνει ότι ο τραπεζικός τομέας ήταν πολύ δύσκολο να χρηματοδοτήσει τον ιδιωτικό τομέα, τουλάχιστον, στην αρχή της μετάβασης.

Παράλληλα, το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί μία σημαντική πτυχή της προσφοράς της επιχειρηματικότητας. Το νέο ανθρώπινο κεφάλαιο ήταν ένα σημείο αναφοράς για την επιτυχή είσοδο μικρών επιχειρήσεων, ιδιαίτερα στη Ρωσία. Είναι σημαντικό στοιχείο και αναγνωρίζεται ότι οι υπό μετάβαση οικονομίες τα καταφέρνουν πολύ καλά στον τομέα της εκπαίδευσης. Οι χώρες των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών δημιούργησαν εκτεταμένες υπηρεσίες στον τομέα της εκπαίδευσης και της υγείας και γενικά οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης συνέχιζαν να επενδύουν ένα υψηλό ποσοστό του ΑΕΠ για την εκπαίδευση, ξεπερνώντας ακόμη και χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Baro, 2006). Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ότι ο αλφαριθμητισμός ήταν και είναι αρκετά υψηλός στις υπό μετάβαση οικονομίες και ταυτόχρονα υπάρχει ένα υψηλό ποσοστό μαθητών που εκπαιδεύονται με μεγάλη επιτυχία σε ζητήματα θετικής επιστήμης, όπως τα μαθηματικά και η μηχανική (Estrin, κ.ά., 2006).

Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την κατάρρευση του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» η διακύμανση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στις οικονομίες που βρίσκονται στο στάδιο της μετάβασης, εμφανίζεται να έχει, και αυτό είναι λογικό, ένα μέγεθος σχετικά μικρό και στην καλύτερη περίπτωση ένα μεσαίο μέγεθος δράσης του επιχειρηματικού τομέα. Πιο χαρακτηριστικά: σε μία από τις νέες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και πολιτεία της πρώην ΕΣΣΔ, τη Λευκορωσία, παρατηρούμε ότι αντιπροσωπεύει μία οικονομία με περιορισμένη την επιχειρηματική δραστηριότητα, η οποία συνοδεύεται με το ισχυρό στοιχείο της διατήρησης του κεντρικού ελέγχου της κυβέρνησης και της παρέμβασης του κρατικού μηχανισμού. Από την άλλη, χώρες όπως η Σλοβενία και η Πολωνία έχουν προχωρήσει σε διαδικασίες μεταρρύθμισης στο πλαίσιο των οποίων η επιχειρηματικότητα παίζει τον κυρίαρχο ρόλο. Σε άλλες χώρες όπως η Δημοκρατία του Κυργιστάν, παρότι υπήρξε πολιτεία της πρώην ΕΣΣΔ, δείχνει να έχει το εύρος της δυνατότητας για επιχειρηματική δράση. Και αυτό πάντα συγκριτικά με άλλες αντίστοιχες χώρες, όπως το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν (Estrin κ.ά., 2010).

Εύκολα μπορεί κάποιος να διαπιστώσει ότι τα περισσότερα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και τα κράτη της Βαλτικής, σχεδόν από την αρχή και με την προστασία της νομικής και πολιτικής επιρροής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιχειρούν να εφαρμόσουν τις προϋποθέσεις για εκείνη την αλλαγή προς μία κανονική οικονομία της αγοράς. Παράλληλα σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι και δρόμοι μετάβασης, όπως η θεραπεία σόκ ή η βαθμιαία μετάβαση, ή επίσης μία πορεία ιδιωτικοποιήσεων των κρατικών επιχειρήσεων, στις περισσότερες περιπτώσεις χωρίς επιστροφή. Ταυτόχρονα είναι εμφανές ότι στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη ή στην Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών, αυτοί οι διαφορετικοί τρόποι και δρόμοι, επηρεάζουν τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των φορέων, όπως για παράδειγμα των επιχειρηματιών, των επιχειρήσεων, κ.λπ.

Πάντως, τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των μοναδικών ιδιοκτητών, καθώς επίσης τα στοιχεία για την απασχόληση και τα συναφή ζητήματα που αφορούν την ήδη εγκατεστημένη και πλήρως επισημοποιημένη επιχειρηματικότητα, δεν δημιουργούν προϋποθέσεις για πλήρη ενημέρωση για παραστατικές λεπτομέρειες της επιχειρηματικότητας στις συγκεκριμένες χώρες (Cherupenko, 2014). Επίσης, η εξήγηση για τις διαφορές ανάμεσα στις διάφορες χώρες που έχουν διαφορετικά επίπεδα και ποιότητα επιχειρηματικής δραστηριότητας, η κατάσταση μοιάζει να είναι ακόμη λιγότερο αισιόδοξη. Από την άλλη, υπάρχει η άποψη ότι η διαφοροποίηση ανάμεσα στις χώρες με τη μικρότερη και περισσότερο αποτελεσματική μετάβαση είναι μάλλον αυθαίρετη και αυτό ενδεχομένως να συνεπάγεται ότι όλες οι οικονομίες και κοινωνίες των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και ορισμένες άλλες χώρες της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών κινούνται προς το ίδιο κοινωνικοοικονομικό μοντέλο. Παράλληλα, για τις υπόλοιπες χώρες της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών, τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά και τη Ρωσία, τα σημεία εκκίνησης, αλλά και οι διάφορες φάσεις στο πλαίσιο της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικές.

Τα στοιχεία που υπάρχουν για τη Ρωσία δείχνουν ότι η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας χαρακτηρίζεται από ένα τέτοιο ποσοστό το οποίο αντιστοιχεί σε μικρό μερίδιο του ΑΕΠ και συγκεκριμένα στο 21%, τα αντίστοιχα στοιχεία της απασχόλησης είναι 25% σε σύγκριση με τις καθιερωμένες οικονομίες της αγοράς. Σε αυτό συμβάλλει η αντιφατική νομοθεσία και η χαλαρή εφαρμογή της, η κρατική γραφειοκρατία και η διαφθορά (Cherupenko, 2014). Συνολικά το γενικό πλαίσιο είναι εξαιρετικά εχθρικό για τους καινοτόμους συμπεριετανοούς επιχειρηματίες, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι δεν υφίσταται η έννοια της δημιουργικής καταστροφής, όπως ισχυρίζονται αρκετοί οικονομο-

λόγοι στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τον μετασχηματισμό των χωρών του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού» προς την οικονομία της αγοράς.

Σε γενικές γραμμές, όλες οι επιχειρήσεις παρουσίαζαν έλλειψη εργατικού δυναμικού και επενδυτικού κεφαλαίου, παράλληλα δε κάποιες επιχειρήσεις χρειάζονταν να μετατραπούν από προμηθευτές βαρέως πολεμικού υλικού σε προμηθευτές εμπορικών προϊόντων, ενώ άλλες χρειάζονταν να αναδιαρθρωθούν. Η αναδιάρθρωση εδώ αναφέρεται στη διαδικασία ανακούφισης των επιχειρήσεων από τις μεμονωμένες ή τις πολλαπλές δομικές δυσχέρειες που εμπόδιζαν τη μετατροπή τους σε κερδοφόρες επιχειρήσεις. Οι δυσχέρειες αφορούσαν την ποιότητα του προϊόντος με αποτέλεσμα να υπάρχει περιορισμός των πωλήσεων εξαιτίας της κακής ποιότητας ενός προϊόντος με βάση τα διεθνή δεδομένα. Επίσης, είχαμε δυσχέρειες στην τεχνολογία, με αποτέλεσμα τον περιορισμό των πωλήσεων εξαιτίας της απαρχαιωμένης τεχνολογίας και, επίσης, δυσχέρειες στον εξοπλισμό που οδήγησε επίσης στον περιορισμό των πωλήσεων εξαιτίας των κατώτερων κομματιών του κύριου εξοπλισμού (Amsden κ.ά., 1994: 54). Εδώ παρατηρήσαμε κυρίως δύο τύπους δομικών δυσχερειών: ο ένας αφορά τα προβλήματα ποιότητας των προϊόντων, χαρακτηριστική περίπτωση, σύμφωνα με τους Amsden-Kochanowicz και Taylor, η πολωνική επιχείρηση παραγωγής υφασμάτων, Ο άλλος τύπος αφορά τη δραστηριότητα των υφιστάμενων επιχειρήσεων οι οποίες βασιζόνταν στην απαρχαιωμένη τεχνολογία, όπως για παράδειγμα μία ουγγρική μεταλλουργική επιχείρηση (Amsden κ.ά., 1994: 55).

4. Επίλογος

Από όλα όσα αναφέραμε ότι η πορεία μετάβασης από τις οικονομίες του κεντρικού σχεδιασμού προς την οικονομία της αγοράς ήταν μία δύσκολη όσο και σύνθετη περίπτωση. Στο πλαίσιο αυτό κυριάρχησαν δύο μοντέλα μετάβασης: το ένα ήταν το σχέδιο της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» το οποίο ταυτίστηκε με ριζικές αλλαγές και αποτελούσε ένα σχέδιο που επιχειρούσε να εφαρμόσει σε πολλές περιπτώσεις το ΔΝΤ σε διάφορες χώρες. Το άλλο ήταν η βαθμιαία μετάβαση προς την οικονομία της αγοράς ή εν τέλει μία πιο ομαλή πορεία η οποία θα συνοδεύεται από ένα θεσμικό πλαίσιο των κανόνων της αγοράς, το οποίο θα συμβάλλει στη μετάβαση με περισσότερο αποτελεσματικό τρόπο.

Εκείνο το οποίο προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση ήταν ότι η διαδικασία μετάβασης δεν ήταν ενιαία σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, αλλά αντίθετα υπήρξαν και υπάρχον διαφοροποιήσεις. Οι διαφορές που προέκυψαν

σε ένα μεγάλο βαθμό οφείλονται στην ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας, αλλά και στον βαθμό ετοιμότητάς της για την πορεία μετάβασής τους προς την οικονομία της αγοράς. Ακόμη δε οι διαφοροποιήσεις ήταν σημαντικές όχι μόνο ανάμεσα σε χώρες, αλλά κυρίως ανάμεσα σε ομάδες χωρών οι οποίες γεωγραφικά ανήκαν στην ίδια περιοχή. Έτσι παρατηρήθηκαν διαφορές ανάμεσα σε χώρες που βρίσκονται στην Κεντρική Ευρώπη, σε χώρες οι οποίες βρίσκονται στα Βαλκάνια ή σε χώρες οι οποίες αποτελούν την Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων χωρών ή ακόμη και στις βαλτικές χώρες.

Παράλληλα, στο πλαίσιο της οικονομικής ανάκαμψης πολύ σημαντικό ρόλο θα έπρεπε να παίξουν οι επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις οι οποίες άρχισαν να λειτουργούν με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, θα έπρεπε να λειτουργήσουν σε ένα θεσμικό πλαίσιο το οποίο θα έπρεπε να τους δίνει κίνητρα για τις δραστηριότητές τους. Το σύνολο των επιχειρήσεων αποτελούνταν είτε από πρώην κρατικές επιχειρήσεις που ιδιωτικοποιήθηκαν είτε από νέες επιχειρήσεις οι οποίες δημιουργήθηκαν στην περίοδο μετάβασης, είτε επιχειρήσεις οι οποίες ήταν θυγατρικές. Σε γενικές γραμμές οι περισσότερες επιχειρήσεις είχαν κατ' αρχήν έλλειψη εργατικού και επενδυτικού κεφαλαίου, ενώ άλλες θα έπρεπε να αναδιαρθρωθούν προκειμένου να μετασχηματιστούν από παραγωγούς πολεμικού υλικού σε επιχειρήσεις παραγωγής και πώλησης καταναλωτικών προϊόντων. Η αναδιάρθρωση δεν ήταν πάντα εύστοχη από την άποψη ότι υπήρχε ζήτημα της ποιότητας των προϊόντων που παράγονταν, με αποτέλεσμα την ανάγκη για ποιοτική βελτίωση τους.

Βιβλιογραφία

- Amsden, A.H., Kochanowicz, J. & Taylor, L. (1994). *The market meets its match. Restructuring the economies of Eastern Europe*, Harvard University Press, Cambridge, MA, London, UK.
- Aslund, A. (2004). «The misguided blame game», *Transition Newsletter*, 14/15, σελ. 25-26.
- Barr, N. (εκδ.) (2005). *Labor markets and social policy in Central and Eastern Europe. The accession and beyond*, World Bank, Washington, D.C.
- Boone, P. & Rodionov, D. (2002). *Rent seeking in Russia and the CIS*, Brunswick UBS Warburg, Moscow.
- Chepureenko, A. (2014). «Informal entrepreneurship under transition: Causes and specific features», στο: *Soziologie des Wirtschaftlichen: Alte und neue Fragen*, Bögenhold, D. (εκδ.), Springer, VS. Wiesbaden, σελ. 361-382.
- Earle, J., Estrin, S. & Leshchenko, L. (1996). «Ownership structures, patterns of

- control, and enterprise behavior in Russia», στο: Enterprise restructuring and economic policy in Russia, Commander, S., Qimiao, F. & Schaffer, M. (εκδ.), Economic Development Institute (EDI), Development Studies, World Bank, Washington, D.C., σελ. 205-252.
- Estrin, S., Meyer, K. & Bytchkova, M. (2006). «Entrepreneurship in transition economies», στο: The Oxford Handbook of Entrepreneurship, Casson, M. (εκδ.), Oxford University Press, Oxford, σελ. 693-723.
- Estrin, S. & Mickiewicz, T. (March 2010). Entrepreneurship in transition economies: The role of institutions and generational change, Institute for the Study of Labor (IZA), Discussion Paper No. 4805 (<http://ftp.iza.org/dp4805.pdf>).
- Galeano, E. (1991). «A child lost in the storm», στο: After the fall. The failure of communism and the future of socialism, Blackburn, R. (εκδ.), Verso, London, σελ. 250-254.
- Goldman, M. (2004). «The rule of outlaws is over», Transition Newsletter, 14/15, σελ. 23-25.
- Guriev, S. & Rachinsky, A. (2005). «The role of oligarchs in Russian capitalism», Journal of Economic Perspectives 19 (1), σελ. 131-150.
- Hurst, E. & Lussardi, A. (2004). «Liquidity constraints, household wealth and entrepreneurship», Journal of Political Economy 112, σελ. 319-347.
- Kregel, J., Matzner, E. & Grabher, G. (1992). The market shock, Univ. of Michigan Press, Ann Arbor (έκδ. για AGENDA Group, Vienna).
- Lizal, L. & Svejnar, J. (2002). «Investment, credit rationing, and the soft budget constraint: Evidence from Czech panel data», The Review of Economics and Statistics 84 (2), σελ. 353-370.
- Marangos, J. (2005). «Shock therapy and the consequences in transition economies», Development, Society for international Development 1011-6370/05, 48(2), σελ. 70-78.
- McMillan, J. & Woodruff, C. (1999). «Interfirm Relationships and informal credit in Vietnam», Quarterly Journal of Economics 114 (6), σελ. 1285-1320.
- Murrell P. (2005). «Institutions and firms in transition economies», Handbook of New Institutional Economics, Ménard, C. & Shirley, M. (εκδ.), Springer US, Boston, MA (πρωδημ. 2003 citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.4097&rep=rep1&type=pdf).
- Pissarides, F. (1999). «Is the lack of funds the main obstacle to growth? FBRD's experience with small and medium-sized businesses in Central and Eastern Europe», Journal of Business Venturing 14, σελ. 519-539.
- Roland, G. (2003). «Transition: An evolutionary - institutionalist perspective», Gouvernance Mondiale, 14 (www.iddri.org/Publications/Collections/Idees-pour-Le-debat/id_0314_roland.pdf).

- Sachs, J. (1990). «What is to be done?», *The Economist* 13, σελ. 19-24.
- Sachs, J. (1993). *Poland's jumb to the market economy*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Stanworth, M. & Gray, C. (1991). *Bolton 20 years on. The small firm on the 1990s*, Paul Chapman, London.
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its discontents*, W.W. Norton, New York.
- Storey, D. (1994). *Understanding the small business sector*, Routledge, New York.
- Svejnar, J. (1999). «Labor markets in the transitional Central and East European Economies», στο: *Handbook of labor economics 3B*, Ashenfelter, O. & Card D. (εκδ.), Elsevier, Amsterdam, κεφ. 42.
- Svejnar, J. (2002). «Assistance to the transition economies: Were there alternatives?», *Operations Evaluation Department (OED) working paper series*, World Bank, Washington D.C. (ieg.worldbank.org/Data/reports/svejnar.pdf).

Μετανάστευση και υποβάθμιση του αστικού κέντρου: Η περίπτωση της Αθήνας

ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΟΤΕΑ

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*

Περίληψη

Το κείμενο που ακολουθεί αναφέρεται στην αστική ανάπτυξη και στον τρόπο που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους οι τρεις όψεις της: η δημογραφική, η λειτουργική και η μορφολογική. Χρησιμοποιείται ως μελέτη περίπτωσης η ανάπτυξη της πόλης της Αθήνας από την εποχή της ανακήρυξής της σε πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου μέχρι τις μέρες μας και εξετάζεται πως η μετανάστευση (δημογραφική όψη) και ο μετασχηματισμός της οικονομίας της πόλης (λειτουργική όψη), ο οποίος προκάλεσε τη μετανάστευση ή υπήρξε επακόλουθό αυτής, μετέβαλαν τον αστικό ιστό (μορφολογική όψη) της Αθήνας μέσω της κατανομής των κατοίκων της σε διαφορετικές οικιστικές περιοχές-συνοικίες ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη.

1. Οι τρεις όψεις της αστικής ανάπτυξης

Η ανάπτυξη των πόλεων [αστική ανάπτυξη] έχει τρεις όψεις: α) τη μορφολογική, η οποία αφορά την κάθετη επέκτασή τους με την οικοδόμηση πολύροφων κτιρίων και την οριζόντια ανάπτυξή τους στον περιβάλλοντα χώρο, β) τη λειτουργική, η οποία αναφέρεται στην εξέλιξη των λειτουργιών τους, δηλαδή αφορά τα είδη των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται μέσα στον

αστικό χώρο, και γ) τη δημογραφική, η οποία αφορά τις μεταβολές στον πληθυσμό τους.

Οι πληθυσμιακές/δημογραφικές μεταβολές των πόλεων οφείλονται κυρίως σε δύο παράγοντες: α) στη φυσική κίνηση του πληθυσμού τους, η οποία προκύπτει από τη διαφορά μεταξύ γεννήσεων και θανάτων και σχετίζεται μεταξύ άλλων και με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιούν οι κάτοικοι στις συνοικίες των πόλεων, και β) στη μετανάστευση προς τις πόλεις (αστικοποίηση), της οποίας η προέλευση μπορεί να είναι είτε οι αγροτικές/αστικές περιοχές της χώρας στην οποία ανήκουν οι πόλεις (εσωτερική μετανάστευση) είτε οι αγροτικές/αστικές περιοχές άλλων κρατών (εξωτερική-διεθνής μετανάστευση).

Η εσωτερική μετανάστευση άλλοτε οφείλεται στην αύξηση των ευκαιριών για απασχόληση στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα (σύμπτωμα αστικής ευημερίας), η οποία προκαλεί την αντίστοιχη μείωση της απασχόλησης στη γεωργία και έχει ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της υπαίθρου κι άλλοτε οφείλεται στις αντίξοες οικονομικές ή πολιτικές συνθήκες της υπαίθρου (σύμπτωμα απόγνωσης των πληθυσμών της), οι οποίες αναγκάζουν τους κατοίκους της να καταφύγουν στις πόλεις ως μετανάστες με την ελπίδα ότι θα βρουν εργασία και θα βελτιώσουν τη ζωή τους, δίχως όμως η ελπίδα τους αυτή να επιβεβαιώνεται πάντα.

Η εξωτερική-διεθνής μετανάστευση - όπως ακριβώς συμβαίνει και με την εσωτερική μετανάστευση - μπορεί να έχει οικονομικά αίτια, όπως είναι η ανεργία, το χαμηλό εισόδημα, η ευκαιρία για επαγγελματική εξέλιξη κ.ά. αλλά και κοινωνικά - πολιτικά αίτια, όπως είναι οι θρησκευτικοί και πολιτικοί διωγμοί, η διακριτική μεταχείριση σε βάρος διαφόρων κατηγοριών πληθυσμού και οι πόλεμοι.¹⁰²³

Οι τρεις όψεις της αστικής ανάπτυξης δεν είναι ανεξάρτητες αλλά συνδέονται μεταξύ τους και επηρεάζουν η μια την άλλη. Οι μεταβολές στον πληθυσμό των πόλεων (δημογραφική όψη), οι οποίες οφείλονται στην αύξηση του αριθμού των κατοίκων τους λόγω της αθρόας μετανάστευσης προς αυτές, επιδρούν στη μορφολογική ανάπτυξή τους, καθώς οι μετανάστες συσσωρεύονται και εμφανίζεται το πρόβλημα της στέγασής τους. Επίσης η μετανάστευση, ανεξάρτητα από την προέλευση του μεταναστευτικού ρεύματος (εσωτερική ή εξωτερική), επηρεάζει τη λειτουργική ανάπτυξη των πόλεων, αφού η διαρκής παρουσία μεγάλου αριθμού μεταναστών καθιστά αναγκαία την επαγγελματική τους αποκατάσταση.¹⁰²⁴ Μ' άλλα λόγια η αθρόα και διαρκής μετανάστευση προς τις πόλεις θέτει επιτακτικά το ζήτημα της αφομοίωσης των μεταναστών

1023. Βλ. Derruau, 1987: 471-552, Τσαούσης, 1979: 11-130, 247-290, Giddens, 2002: 613-651.

1024. Pinol, 2000: 101-154, 185-226.

στον αστικό χώρο ή της απομόνωσής τους (δημιουργία γκέττο) μ' ό,τι μπορεί να συνεπάγεται μια τέτοια εξέλιξη για την κοινωνική συνοχή και ειρήνη.

2. Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Αθήνα και οι μεταβολές στην οικιστική διάρθρωση του χώρου

Η δημογραφική ανάπτυξη της Αθήνας από την εποχή της ανακήρυξής της (1834) σε πρωτεύουσα πόλη του νεοσύστατου βασιλείου μέχρι σήμερα, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, το κεφάλαιο μπορεί να διαιρεθεί στις εξής τέσσερις περιόδους: α) 1834-1922, β) 1922-1940, γ) 1940-1991, και δ) 1991-2011. Ο κυριότερος λόγος της μεταβολής του πληθυσμού της υπήρξε η συνεχώς διογκούμενη μετανάστευση. Κατά την πρώτη περίοδο (1834-1922), η οποία συμπίπτει με τη θεμελίωση του κράτους και τη δημιουργία της αντιπαραγωγικής και παρασιτικής πρωτεύουσάς του, τα αίτια της μετανάστευσης συνδέονται με την ανοικοδόμηση της πόλης και τη γρήγορη ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα της (δημόσια διοίκηση, υπηρεσίες, εμπόριο, τράπεζες, ελεύθερα επαγγέλματα).¹⁰²⁵ Η διαδικασία όμως της αστικοποίησης εντάθηκε μετά το ξέσπασμα της σταφιδικής κρίσης (1892). Οι σταφιδοκαλλιεργητές εγκατέλειψαν τον τόπο τους και συνέρρευσαν στην Αθήνα και τον Πειραιά με την ελπίδα ότι θα μεταναστεύσουν-αποδημήσουν στις Η.Π.Α.

Έτσι μέσα σε έντεκα χρόνια (1896-1907) η Αθήνα και ο Πειραιάς ανέβασαν τον αριθμό των κατοίκων τους από 180.000 σε 250.000, ενώ η αύξηση του πληθυσμού των υπόλοιπων πόλεων υστερούσε κατά πολύ, αφού από 306.000 έφτασε μόλις τους 340.000 κατοίκους. Οι παράλιες πόλεις του εξαγωγικού εμπορίου, που ανταγωνίζονταν μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα την πρωτεύουσα και το επίνειό της, παρήκμασαν ή έμειναν στάσιμες, καθώς η αυγή του νέου αιώνα τις βρήκε αποστερημένες από τις βασικές οικονομικές τους λειτουργίες.

Την ίδια περίοδο μια άλλη εξίσου σημαντική πηγή μετανάστευσης προς την πρωτεύουσα υπήρξαν οι πρόσφυγες που δημιούργησαν οι αλληπάλληλες κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913).

1025. Τσουκαλάς, 1992: 209-226.

Πίνακας 1: Η δημογραφική ανάπτυξη της Αθήνας

Έτος	Κάτοικοι Αθήνας
1856	30.969
1861	41.298
1870	44.510
1879	63.374
1889	107.251
1896	111.466
1907	167.479
1920	292.835
1928	384.731
1940	476.582
1951	555.484
1961	627.564
1971	867.023
1981	885.737
1991	772.072
2001	745.514
2011	664.046

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΛΣΤΑΤ.

Το πρόβλημα της στέγασης των μεταναστών αρχικά αντιμετωπίστηκε με τη δημιουργία αυθαίρετων οικισμών, οι οποίοι δημιουργήθηκαν εκτός του αρχικού σχεδίου της πόλης (το οποίο περικλειόταν στο τρίγωνο που σχηματίζεται από τις οδούς Πειραιώς, Σταδίου και Ερμού κι ανάμεσα στις πλατείες Συντάγματος και Ομόνοιας). Συγκεκριμένα στα ανατολικά και βόρεια δημιουργήθηκαν το Κολωνάκι κι η Νεάπολη που ήταν περιοχές κατοικίας της αστικής τάξης.¹⁰²⁶ Στα βόρεια επίσης δημιουργήθηκε και η συνοικία του Προαστίου (τα μετέπειτα Εξάρχεια), το οποίο κατοικήθηκε από τους οικοδόμους που είχαν μεταναστεύσει από την Τήνο, την Άνδρο, την Κάρπαθο, τη Σκόπελο και τη Νάξο στην Αθήνα για να εργαστούν στην ανέγερση των Ανακτόρων, του Πανεπιστημίου, του Οφθαλμιατρείου και άλλων μεγάλων και μικρότερων κτιρίων. Την ίδια περίοδο οι φτωχοί οικοδόμοι από την Ανάφη απέκτησαν τις δικές τους αυθαίρετες κατοικίες στους πρόποδες του Ιερού Λόφου της Ακρό-

1026. Καϊροφύλας, 2002.

πόλης, δημιουργώντας τα λεγόμενα Αναφιώτικα. Τέλος η ολιγάριθμη εργατική τάξη κατοίκησε στους δικούς της αυθαίρετους συνοικισμούς στα δυτικά της πόλης, στο Γκάζι, στο Θησείο και στο Μεταξουργείο.

Παρά την κρατική ανοχή στην αυθαίρετη δόμηση κατοικιών εκτός του σχεδίου της πόλης, τα εργατικά στρώματα και η μικροαστική τάξη αντιμετώπισαν έντονο πρόβλημα στέγασης κατά την περίοδο 1909-1922. Ο υπουργός των Εσωτερικών εισηγήθηκε στη βουλή να απαγορευθεί «επί μίαν τουλάχιστον δεκαπενταετίαν η επέκτασις του σχεδίου Αθηνών», επειδή «η πόλις είναι αδύνατον να διοικηθή».¹⁰²⁷ Η αδυναμία οικιστικής επέκτασης διαφοροποίησε τα κοινωνικά στρώματα της Αθήνας με βάση τη χωροθέτηση της κατοικίας τους, την πυκνότητα, τις συνθήκες κατοικίας και την ιδιοκτησία της (κοινωνικός διαχωρισμός).¹⁰²⁸

Τα εργατικά και λαϊκά στρώματα κατοικούσαν κυρίως δυτικά του κέντρου της πόλης (στο Γκαζοχώρι, στους Αγίους Ασωμάτων, στου Ψυρή, στο Μεταξουργείο), δηλαδή σε περιοχές οι οποίες εξαιτίας της πυκνότητας και των συνθηκών κατοικίας ήταν οικιστικά υποβαθμισμένες σε σημείο που το Γκάζι π.χ. να έχει τη φήμη επικίνδυνης συνοικίας, εστίας ασθενειών και εγκληματικότητας. Και βέβαια τις άθλιες συνθήκες κατοίκησης συμπλήρωνε η ακτημοσύνη αυτών των στρωμάτων. Φτωχοί εργαζόμενοι όμως κατοικούσαν και πίσω από μεσοαστικές συνοικίες στα βόρεια και στο κέντρο της πόλης, όπου ζούσαν επίσης στοιβαγμένοι σε άθλιες γειτονιές χωρίς καμία υποδομή.

Αντίθετα τα μεσαία και ανώτερα στρώματα κατοικούσαν στο κέντρο της πόλης (γύρω από τα Ανάκτορα) και στις περιοχές ανατολικά του Λυκαβηττού (Ευαγγελισμός, Κολωνάκι), οι οποίες δεν ήταν τόσο πυκνοκατοικημένες όσο οι υπόλοιπες γειτονιές, και πάντως, ζούσαν σε ευρύτερες ιδιόκτητες κατοικίες.

Κατά τη δεύτερη περίοδο (1922-1940), η οποία συμπίπτει με την περίοδο του μεσοπολέμου, η Αθήνα υποδέχθηκε τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής: ο αριθμός τους έφτασε τα 129.380 άτομα και αποτελούσε το 28,1% των κατοίκων της. Ενώ στον Πειραιά είχαν εγκατασταθεί 101.185 πρόσφυγες και στη Θεσσαλονίκη 117.041, αριθμοί οι οποίοι εκφρασμένοι σε ποσοστιαία αναλογία προσφύγων/κατοίκων ήταν 40,2% και 47,8% αντίστοιχα.

Ταυτόχρονα συνεχίστηκε η ροή εσωτερικών μεταναστών από τις φτωχότερες επαρχιακές πόλεις προς την Αθήνα με σκοπό την αναζήτηση καλύτερων προοπτικών εργασίας και διαβίωσης, καθώς η υπερατλαντική μετανάστευση-αποδημία είχε σχεδόν σταματήσει μετά τους περιορισμούς που είχαν επιβάλει οι Η.Π.Α. από το 1920.

1027. Λεοντίδου, 1989: 131-132.

1028. Pinol, 2000: 233-237.

Τους πρώτους μήνες οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην κυριολεξία όπου υπήρχε κενός χώρος σύμφωνα με τις παρακάτω μαρτυρίες:

- «Έμενε κόσμος εκεί στα βαγόνια των σιδηροδρόμων. Έμενε εκεί που είχε καμιά αποθήκη εγκαταλειμμένη. Τσαντήρια κάνανε».
- Στο μεγάλο θέατρο της Αθήνας στεγάζεται μια οικογένεια σε κάθε θεωρείο, στους διαδρόμους και στη σκηνή εκατοντάδες. Είναι λυπηρό το θέαμα των γυναικών που μαγειρεύουν σε φουφούδες κι απλώνουν τα κουρέλια της μπουγάδας τους από το ένα θεωρείο στο άλλο».
- «Στις εκκλησίες, αρωματισμένες από λιβάνι, στο απαλό φως των κεριών, μπορούσε κανείς να διακρίνει σειρές από αχυρένια στρώματα κάτω από τις εικόνες».¹⁰²⁹

Ενώ χρησιμοποιήθηκε και το μέτρο της επίταξης ιδιόκτητων κατοικιών και της υποχρεωτικής συγκατοίκησης σε ακίνητα που κρήθηκαν σχετικά ευρύχωρα.¹⁰³⁰

Στη συνέχεια οι φορείς που ανέλαβαν την αστική αποκατάσταση των προσφύγων (το Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων - ΤΠΠ και η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων - ΕΑΠ) αποφάσισαν να μην οικοδομήσουν κατοικίες μέσα στην πόλη, αλλά να δημιουργήσουν δορυφορικούς συνοικισμούς στις παρυφές της Αθήνας και του Πειραιά. Έτσι δημιουργήθηκαν οι τρεις πρώτοι προσφυγικοί συνοικισμοί που απείχαν τουλάχιστον 4 χιλιόμετρα από την Αθήνα: η Νέα Ιωνία, η Καισαριανή και ο Βύρωνας.

Οι πρόσφυγες κατοίκησαν σε μονώροφες ή διώροφες κατοικίες, ενώ κτίστηκαν και λίγες «προσφυγικές πολυκατοικίες» (Ν.Δ. 19/3/1927) στις περιοχές της Λεωφόρου Αλεξάνδρας και του Ερυθρού Σταυρού, στην Καισαριανή και στο Δουργούτι (Νέος Κόσμος).

Ωστόσο υπήρχαν και πρόσφυγες που δεν συμμετείχαν στο πρόγραμμα της ΕΑΠ, γιατί δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να αναλάβουν το χρέος της σταδιακής αποπληρωμής των κατοικιών που παραχωρούσε η Επιτροπή. Για τον λόγο αυτό αγόρασαν μικρά και μη οικοδομήσιμα αγροτεμάχια (εκτός σχεδίου πόλης) στα οποία οικοδόμησαν με δική τους προσωπική εργασία τις μικρές αλλά ιδιόκτητες κατοικίες τους. Στην ίδια λύση κατέφυγαν και οι φτωχοί εσωτερικοί μετανάστες.

Το μέγεθος της παράνομης αυτοστέγασης (διευκρινίζεται ότι η παρανομία αφορούσε την αλλαγή στη χρήση της γης κι όχι την παράνομη κατάληψή της και την αμφισβήτηση του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας) προκύπτει από το γεγονός ότι η ΕΑΠ το 1930 είχε αποκαταστήσει το 19,4% των προσφύγων που ζούσαν στην Αθήνα και το 62,86% όσων ζούσαν σε άλλες περιοχές της Ελλά-

1029. Λεοντίδου, 1989: 154.

1030. Γκιζελή, 1984: 129-132.

δας. Το 37,2% των προσφυγικών οικογενειών της πρωτεύουσας είχαν αγοράσει ή νοικιάσει τα σπίτια που κατοικούσαν και το 26,5% είχαν κτίσει μόνες τα σπίτια τους (κατοικίες, χαμόσπιτα, τρώγλες).

Οι ανώτερες τάξεις αυτο-απομονώθηκαν συνεχίζοντας να κατοικούν στις αποκλειστικά δικές τους συνοικίες: στα ανατολικά του κέντρου της Αθήνας, κοντά στα Ανάκτορα και ανάμεσα σε προεσβείες, κυβερνητικά κτίρια, γραφεία, ξενοδοχεία, ακριβά καταστήματα και νοσοκομεία. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλαν: α) η δυνατότητα οικοδόμησης πολυώροφων κτιρίων που δημιουργήθηκε μετά την εμφάνιση της νέας τεχνολογίας του οπλισμένου σκυροδέματος, και β) η ψήφιση του νόμου 3741/1919 «περί της ιδιοκτησίας κατ' ορόφους». Έτσι οικοδομήθηκαν οι «αστικές πολυκατοικίες», οι οποίες στέγασαν τα ανώτερα και τα μεσαία στρώματα της αστικής τάξης (κάθετη επέκταση στον αστικό χώρο).

Η αστική πολυκατοικία χωροθετήθηκε στο νοητό άξονα που σχηματίζεται από τις οδούς Βασιλέως Κωνσταντίνου, Βασιλίσσης Σοφίας, Πανεπιστημίου και Πατησίων, ξεκινά από τον «Ευαγγελισμό» και καταλήγει στην πλατεία Κολιάτσου. Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει το Κολωνάκι, την κεντρική περιοχή της πόλης γύρω και μεταξύ των πλατειών Συντάγματος, Κλαυθμώνος και Ομόνοιας και τις δύο πλευρές της οδού Πατησίων μέχρι την πλατεία Κολιάτσου.¹⁰³¹

Επίσης η μεγαλοαστική τάξη δημιούργησε προς τα βορειοανατολικά του κέντρου της Αθήνας τα δικά της προάστια αποκλειστικής κατοικίας (τις λεγόμενες κηπουπόλεις ή πόλεις-υπνωτήρια) στο Ψυχικό, τη Φιλοθέη, την Εκάλη και την Κηφισιά. Παρόμοιο προάστιο δημιούργησαν στη Νέα Σμύρνη τα μεσοαστικά στρώματα των προσφύγων.

Συμπερασματικά λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι κατά το μεσοπόλεμο οι κεντρικές περιοχές της Αθήνας (βόρεια και ανατολικά) συνέχισαν να είναι προνομιακός χώρος κατοικίας των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων του γηγενούς πληθυσμού.

Οι πρόσφυγες και τα κατώτερα στρώματα των γηγενών κατοίκησαν στις παρυφές της πόλης εξαιτίας της στεγαστικής πολιτικής του ΤΠΠ και της ΕΑΠ αλλά και της παράνομης αυτοστέγασης που την ακολούθησε. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν η δημιουργία προαστίων γύρω από την Αθήνα (και τον Πειραιά).

Τέλος, δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφερθούμε στα έργα υποδομής που πραγματοποιήθηκαν από ξένες εταιρίες και έλυσαν τα σημαντικά προβλήματα που δημιούργησε η συσσώρευση τόσο πληθυσμού στο Λεκανοπέδιο:

► Σύμβαση με τον αγγλικό όμιλο Power and Traction (1925) για την παρα-

1031. Μαρμαράς, 1990: 113.

γωγή και διανομή ηλεκτρικού ρεύματος σε μια ακτίνα 20 χιλιομέτρων από την πλατεία Ομόνοιας και για περίοδο 60 χρόνια.

- ▶ Επίσης, στην ίδια εταιρεία παραχωρήθηκε το δικαίωμα εκμετάλλευσης του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου Αθηνών-Πειραιώς, η κατασκευή νέου κεντρικού σταθμού στην Ομόνοια και η δημιουργία τροχιόδρομων (τραμ) και αστικών λεωφορειακών γραμμών.
- ▶ Η γερμανική εταιρεία Siemens and Halske ανέλαβε την εγκατάσταση και εκμετάλλευση των τηλεπικοινωνιών της χώρας (1930).
- ▶ Η υδροδότηση της Αθήνας ανατέθηκε στην αμερικάνικη εταιρεία Ulen, η οποία κατασκεύασε το φράγμα και τη λίμνη του Μαραθώνα (1929).

Η αναφορά στις αλλαγές που υπέστη το οικιστικό δίκτυο της Αθήνας κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ολοκληρώνεται με την παράθεση των λόγων εξαιτίας των οποίων αφενός επιλέχθηκε η λύση της δημιουργίας ξεχωριστών συνοικισμών κι αφετέρου το κράτος ανέχθηκε την παράνομη αυτοστέγαση.

Η εγκατάσταση των προσφύγων σε ξεχωριστούς συνοικισμούς αποσκοπούσε:

1. Στην αποσυμφόρηση της πόλης που ήταν ήδη πυκνοκατοικημένη πριν την άφιξη των προσφύγων.
2. Στην αποφυγή εντάσεων και συγκρούσεων ανάμεσα στους γηγενείς και τους πρόσφυγες καθώς εκείνη την εποχή ήταν έντονη η πολιτική διαμάχη μεταξύ των βενιζελικών (οι οποίοι υποστηρίζονταν από τους πρόσφυγες) και των αντιβενιζελικών (που είχαν την υποστήριξη των γηγενών).
3. Στην επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων στις βιομηχανικές επιχειρήσεις που εγκαταστάθηκαν κοντά στις προσφυγικές συνοικίες για να εκμεταλλευτούν το άφθονο εργατικό δυναμικό που πρόσφεραν. Με αποτέλεσμα γύρω από τον παραδοσιακό βιομηχανικό άξονα, ο οποίος εκτεινόταν από το λιμάνι του Πειραιά μέχρι τις δυτικές παρυφές της Αθήνας (κατά μήκος της οδού και του σιδηρόδρομου Αθηνών-Πειραιώς) να δημιουργηθούν τα εργατικά προάστια του Πειραιά: η Κοκκινιά-Νίκαια, η Δραπετσώνα, το Κερατσίνι. Αυτά περιτριγυρίστηκαν από νέες βιομηχανίες που έφταναν στο Σκαρामαγκά και το Πέραμα στα δυτικά, στο Ρέντη και τον Ταύρο στα ανατολικά.

Ενώ η ανοχή στην παράνομη αυτοστέγαση χρησιμοποιήθηκε μαζί με α) τη διόγκωση της άτυπης οικονομίας [δηλαδή του πολλαπλασιασμού του αριθμού των μικρών βιομηχανικών μονάδων (με λιγότερους από 5 εργατές) και της αύξησης των αυτοαπασχολούμενων-μικροεπαγγελματιών, μικροεργολάβων και μικροκεφαλαιούχων] και β) την καθιέρωση της «εκ περιτροπής εργασίας», ως μέσου κοινωνικής ενσωμάτωσης-αφομοίωσης των προσφυγικών και των ερ-

γατικών στρωμάτων σε μια περίοδο κατά την οποία η ανεργία μεγάλωνε καθημερινά και το εργατικό-συνδικαλιστικό κίνημα αναπτυσσόταν.

Κατά την τρίτη περίοδο (1940-1991), η οποία περιλαμβάνει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Εμφύλιο, την απριλιανή Δικτατορία και τη Μεταπολίτευση, το μεταναστευτικό ρεύμα προς την πρωτεύουσα εξελίχθηκε ως εξής:

- ▶ Δεκαετία του 1950: κατάρρευση του αγροτικού χώρου και έντονη εσωτερική μετανάστευση προς την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.
- ▶ Δεκαετία του 1960: ταυτόχρονη εσωτερική μετανάστευση και αποδημία (κυρίως προς την πρώην Δυτική Γερμανία).
- ▶ Δεκαετία του 1970: παλιννόστηση μεταναστών και αύξηση πληθυσμού επαρχιακών αστικών κέντρων.
- ▶ Δεκαετία του 1980: τάσεις φυγής από τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη) προς τα επαρχιακά κέντρα και τα κοντινά προάστια.¹⁰³²

Τα αίτια της μετανάστευσης προς την Αθήνα στη δεκαετία του 1950 υπήρξαν ο εμφύλιος πόλεμος και η κατάρρευση του αγροτικού χώρου που τη συνόδευσε, ενώ το γεγονός που διατήρησε τη μεταναστευτική ροή προς την πρωτεύουσα τις επόμενες δεκαετίες ήταν η έναρξη της εκβιομηχάνισης στα τέλη της δεκαετίας του 1950 κι οι υψηλοί ρυθμοί της βιομηχανικής παραγωγής κατά την περίοδο 1960-1970. Ωστόσο η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας δεν απέτρεψε την αποδημία κυρίως προς την πρώην Δυτική Γερμανία.

Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 εμφανίστηκαν αντίθετες μεταναστευτικές ροές. Η κρίση των ευρωπαϊκών οικονομιών (ως επακόλουθο των πετρελαϊκών κρίσεων του 1973 και του 1979) έγινε η αιτία για την παλιννόστηση μεταναστών. Η επιστροφή μεταναστών στη χώρα συνοδεύτηκε από την αύξηση του πληθυσμού των επαρχιακών κέντρων της. Η τουριστική ανάπτυξη στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και η κάμψη του κλάδου των κατασκευών (οικοδομής) οδήγησαν τους παλιννοστούντες μετανάστες αλλά και κάποιους από τους κατοίκους της Αθήνας προς την επαρχία.

Στη δεκαετία του 1980, η οικονομική δυσπραγία που προκάλεσε το φαινόμενο του στασιμο-πληθωρισμού (ανεργία και άνοδος των τιμών ταυτόχρονα), η ενίσχυση της διαδικασίας αποβιομηχάνισης της Αθήνας και η ταυτόχρονη τριτογενιοποίησή της (υπενθυμίζουμε τον αντιπαραγωγικό χαρακτήρα που είχε η οικονομία της πρωτεύουσας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα κι απέβαλε με την εκβιομηχάνιση της από τις αρχές του 20ού αιώνα) καθώς και η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης (στεγάση, εργασία, αναψυχή) λόγω της ατμοσφαιρικής μόλυνσης, της ηχορύπανσης, του κυκλοφοριακού χάους, της έλλει-

1032. Τα στοιχεία της τρίτης περιόδου αντλήθηκαν από το βιβλίο της Νικολαΐδου, 1993: 118-140.

ψης ελεύθερων χώρων και πρασίνου και των μικρών διαμερισμάτων επέτειναν τις τάσεις φυγής των κατοίκων τόσο της Αθήνας όσο και της Θεσσαλονίκης προς τα επαρχιακά κέντρα και τα κοντινά προάστια, στα οποία μεταφέρθηκε μέρος της εμπορικής κίνησης εξαιτίας της οικοδόμησης εμπορικών κέντρων.

Οι μεταβολές που επήλθαν στο οικιστικό χώρο της Αθήνας κατά την τρίτη περίοδο σχετίζονται με την αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα. Την περίοδο 1955-1964 η οικοδομική δραστηριότητα δεκαπλασιάστηκε σε σχέση με την προπολεμική περίοδο, γεγονός αναμενόμενο αφού η χώρα έπρεπε να ανοικοδομηθεί μετά τις υλικές καταστροφές που είχαν προκαλέσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος. Στην Αθήνα κτίστηκε το 45,7% του συνόλου των νέων οικοδομών της χώρας.

Την περίοδο 1960-1965, το ποσοστό των νέων οικοδομών που απέκτησε η πρωτεύουσα ανήλθε στο 50% επί του συνόλου, και την περίοδο 1965-1972, η αναλογία υποχώρησε στο 42%.

Το γεγονός που συνέβαλε στη ραγδαία ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας ήταν το σύστημα της «αντιπαροχής» που οδήγησε στην κατεδάφιση πολλών νεοκλασικών κατοικιών και στην αντικατάστασή τους από πολυκατοικίες σε συνδυασμό με την αύξηση των συντελεστών δόμησης από την αприλιανή Δικτατορία.

Η οικοδομική όμως δραστηριότητα δεν συνοδεύτηκε από την κατασκευή έργων υποδομής: δίκτυα αποχέτευσης, υδροδότησης, ηλεκτροδότησης, τηλεπικοινωνιών, ενώ παράλληλα συνεχίστηκε και η αυθαίρετη οικοδόμηση με αποτέλεσμα να παγιωθεί ο διαχωρισμός των κατοικιών σε νόμιμες και παράνομες. Έτσι, δημιουργήθηκαν αυθαίρετοι (εκτός σχεδίου πόλης) οικισμοί όπως στο Καματερό, την Κηπούπολη, τα Λιόσια.

Η ανοχή της αυθαίρετης δόμησης η οποία δεν περιορίστηκε στην οικοδόμηση κατοικιών εκτός σχεδίου πόλης, αλλά πήρε και τη μορφή της καταπάτησης δημόσιας γης λόγω της έλλειψης κτηματολογίου, συνέβαλε όπως και στις δύο προηγούμενες περιόδους, στη γρήγορη αφομοίωση στον χώρο της πόλης των μεταναστών που αδυνατούσαν να αγοράσουν ή να νοικιάσουν κατοικία.

Ωστόσο, η μακρόχρονη ανοχή του κράτους στην αυθαίρετη δόμηση οδήγησε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 σε μια νέα εξέλιξη: τα μικροαστικά και τα αστικά στρώματα άρχισαν να επενδύουν πλέον στην οικοδόμηση αυθαίρετης παραθεριστικής κατοικίας στις παραθαλάσσιες ζώνες που βρίσκονταν γύρω από την Αθήνα.

Οι μετανάστες που έφτασαν στην πρωτεύουσα στις δεκαετίες του 1950, του 1960 και του 1970 εγκαταστάθηκαν βόρεια και δυτικά του κέντρου της Αθήνας (γύρω από την πλατεία της Ομόνοιας), δηλαδή εκεί που ήταν συγκεντρωμένη η μεταποίηση και το μικρεμπόριο, τα οποία απευθύνονταν στους

κατοίκους των δυτικών περιοχών, και στα κοντινά προάστια της Αθήνας (Καισαριανή, Βύρωνα, Δάφνη, Ν. Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια) και του Πειραιά (Νίκαια, Κερατσίνι, Κορυδαλλός, Πέραμα, Δραπετσώνα).

Στα ανατολικά του κέντρου (γύρω από την πλατεία του Συντάγματος) συγκεντρώθηκαν οι δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα (δημόσιες υπηρεσίες, γραφεία, εμπόριο, τράπεζες), οι οποίες απευθύνονταν στη μικροαστική και την αστική τάξη, η οποία συνέχισε να κατοικεί στο Κολωνάκι, στις υπώρειες του λόφου του Λυκαβηττού και στα κοντινά προάστια του Ψυχικού και της Φιλοθέης.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η κατοικία της αστικής τάξης έχει επεκταθεί από τα δυτικά προς τα βορειοανατολικά του Λεκανοπεδίου και η κατοικία της μεσοαστικής και της εργατικής στα δυτικά και βορειοδυτικά.

Το σημαντικότερο γεγονός είναι ότι στα τέλη της περιόδου η φυγή από την πόλη εντάθηκε και όπως έδειξε έρευνα της ΔΕΠΟΣ (Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης), στα τέλη της δεκαετίας του 1980 το 6,2% των κατοίκων της Αθήνας προτιμούσε τη διαμονή στο κέντρο, το 47,4% προτιμούσε τα κοντινά προάστια, το 38,1% τα απομακρυσμένα και το 8,4% επιθυμούσε να εγκατασταθεί αλλού.¹⁰³³

Η τέταρτη περίοδος (1991-2011) χαρακτηρίζεται από ένα πρωτοφανές για την περίπτωση της Ελλάδας και της Αθήνας γεγονός, την αθρόα μετανάστευση από το εξωτερικό (μετοικία)¹⁰³⁴ πληθυσμών οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικές εθνότητες και φυλές. Στη δεκαετία του 1990 η αιτία της ροής αυτής ήταν η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και στη Σοβιετική Ένωση, αλλά κατά τις επομένους δεκαετίες των αρχών του 21ου αιώνα άρχισαν να συρρέουν στην Ελλάδα μετανάστες και από περιοχές που δεν ανήκουν στην Ευρώπη: από τις μουσουλμανικές χώρες της Βόρειας και Δυτικής Αφρικής, της Μέσης Ανατολής και της Νότιας Ασίας, ως επακόλουθο της οικονομικής και πολιτικής κρίσης που πλήττει αυτές τις περιοχές.

Οι μέτοικοι (μετανάστες από το εξωτερικό) των δύο πρώτων δεκαετιών του 21ου αιώνα χρησιμοποιούν την Ελλάδα ως πέρασμα, καθώς ο τελικός προορισμός τους είναι οι χώρες της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης. Ωστόσο επειδή η είσοδος τους στην Ελλάδα είναι λαθραία, η ευρωπαϊκή νομοθεσία απαγορεύει την προώθησή τους στις χώρες αυτές.

Το ελληνικό κράτος αναγνωρίζοντας τα αίτια που προκάλεσαν τη φυγή των κατοίκων της Αθήνας προς τα επαρχιακά κέντρα και τα κοντινά προ-

1033. Βλ. Νικολαΐδου, 1993: 140, 159.

1034. Βλ. Τσαούσης, 1979: 112-113.

άστια από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα, αποφάσισε να δημιουργήσει την κατάλληλη νομοθεσία για τη «χωροταξική και πολεοδομική οργάνωση της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας (Ν. Αττικής και Μακρόνησος, εκτός από τα Κύθηρα) στα πλαίσια των πενταετών προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης».¹⁰³⁵ Το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας (ΡΣΑ), όπως ονομάστηκε ο νόμος αυτός, περιλάμβανε γενικότερους και ειδικότερους στόχους από τους οποίους προκύπτουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η σύγχρονη πόλη της Αθήνας.

Στους γενικότερους στόχους ανήκαν:

- 1) Η ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της Αθήνας και η αναβάθμιση της κεντρικής περιοχής της.
- 2) Η βελτίωση της ποιότητας ζωής για όλους τους κατοίκους της και η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.
- 3) Η εξισορρόπηση των κοινωνικών ανισοτήτων από περιοχή σε περιοχή.
- 4) Η διεύρυνση των επιλογών κατοικίας και εργασίας, αναψυχής και ψυχαγωγίας σε κάθε περιοχή της πρωτεύουσας.
- 5) Η ποιοτική αναβάθμιση κάθε γειτονιάς και η προστασία των περιοχών κατοικίας από οχληρές λειτουργίες και χρήσεις.

Ενώ οι ειδικότεροι στόχοι αφορούσαν:

- 1) Τη σταθεροποίηση του πληθυσμού της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας με απώτερη προοπτική τη μείωσή του.
- 2) Την ανάσχεση της διόγκωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην πρωτεύουσα με λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για προσανατολισμό των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στην περιφέρεια της χώρας κατά προτεραιότητα.
- 3) Την ανάδειξη της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας ως εθνικού κέντρου επιτελικών λειτουργιών διακυβέρνησης, με αποκέντρωση προς την περιφέρεια της χώρας των υπηρεσιών που δεν είναι επιτελικού επιπέδου ή δεν εξυπηρετούν την ίδια την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας.¹⁰³⁶

Η ανάληψη της διοργάνωσης των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων της νέας χιλιετίας στην Αθήνα το 2004 χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο για την επίτευξη των στόχων που είχαν ορισθεί από ΡΣΑ, επειδή στα έργα που επρόκειτο να γίνουν για να προετοιμάσουν την πόλη για την υποδοχή του παγκόσμιου αθλητικού γεγονότος περιλαμβάνονταν και η κατασκευή έργων υποδομής τα οποία είχαν προγραμματιστεί πριν την ανάληψη των αγώνων, αλλά επισπεύ-

¹⁰³⁵ Νόμος 1515/18.2.1985 (ΦΕΚ Α', Αρ. 18). «Ρυθμιστικό σχέδιο και πρόγραμμα προστασίας του περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας».

¹⁰³⁶ Βλ. ό.π.

θηκαν (Αττική οδός, μετρό) ή αναφέρονταν στον Φάκελο της Υποστήριξης της ελληνικής υποψηφιότητας (τραμ). Επίσης προγραμματίστηκαν αναπλάσεις και παρεμβάσεις οι οποίες θα βελτιώναν την εικόνα της πόλης για τους τουρίστες και την καθημερινότητα των κατοίκων της.¹⁰³⁷

Στο πλαίσιο της ανάπλασης του αστικού ιστού έγινε η ανάπλαση της πλατείας της Ομόνοιας, του Κουμουνδούρου, του Μοναστηρακίου και του Συντάγματος και η πεζοδρομηση και ενοποίηση των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου, Αποστόλου Παύλου και μέρους της οδού Ερμού σε μια συνολική πορεία που έγινε γνωστή ως «ο μεγάλος περίπατος».¹⁰³⁸

Τελικά ο στόχος της αστικής ανασυγκρότησης απέτυχε, επειδή η κατασκευή των Ολυμπιακών Έργων οδήγησε σε αλλαγές του ΡΣΑ,¹⁰³⁹ οι οποίες επέτρεψαν την οικοδόμηση κενών χώρων κι έτσι η αναλογία πρασίνου/κατοίκου ανά τετραγωνικό μέτρο δεν αυξήθηκε στο 4,5 όπως προβλεπόταν αλλά μειώθηκε από το 2,55 στο 2. Ούτε όμως και το κυκλοφοριακό πρόβλημα λύθηκε μετά την κατασκευή των μέσων σταθερής τροχιάς (μετρό, τραμ).

Επιπλέον, οι συνθήκες διαβίωσης χειροτέρευσαν μετά το 2004 όπως παραδέχθηκε με το πόρισμα της η «Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Προστασίας Περιβάλλοντος» της Βουλής στις 29 Μαρτίου του 2010, το οποίο φέρει τον τίτλο: «Ένα σχέδιο για το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».¹⁰⁴⁰

Η Επιτροπή στο πόρισμα της αναφέρει ότι: «η υποβάθμιση αφορά στον παραμελημένο κτιριακό ιστό, στη δραματική έλλειψη ελεύθερων χώρων, στα υψηλά επίπεδα αέριας ρύπανσης και ηχορύπανσης, στην υπερβολική συγκέντρωση καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος («βιομηχανία διασκέδασης»), στην απομάκρυνση δημόσιων υπηρεσιών, στη μείωση της νόμιμης επιχειρηματικής δραστηριότητας και στην αύξηση του παρεμπορίου, στις αλλαγές χρήσεων γης που οδηγούν σε αισθητική και κοινωνική υποβάθμιση, στην αυξημένη συγκέντρωση μεταναστών χωρίς όμως τις αντίστοιχες υποδομές ή τα αναγκαία μέσα ενσωμάτωσης, στην αυξημένη παραβατικότητα, κ.ά.».

Και συμπεραίνει πως: «είναι προφανές ότι η αναβάθμιση του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας δεν επιλύεται με επιχειρήσεις «σκούπα» αλλά μέσα από μια οργανωμένη και σε βάθος χρόνου παρέμβαση που θα αντιμετωπίσει πολε-

1037. Βλ. Νόμος 2730/25.6.1999 (ΦΕΚ Α΄ Αρ. 130). «Σχεδιασμός, ολοκληρωμένη ανάπτυξη και εκτέλεση Ολυμπιακών Έργων και άλλες διατάξεις».

1038. Βλ. πρόγραμμα ανώνυμης εταιρείας για την Ενοποίηση των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας (ΕΑΧΑ), ΦΕΚ 909/15.10.1997 και ΤΕΕ, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B180_t.html.

1039. Νόμος 2947/9.10.2001 (ΦΕΚ Α΄ Αρ. 228). «Θέματα Ολυμπιακής Φιλοξενίας, Έργων Ολυμπιακής Υποδομής και άλλες διατάξεις».

1040. Βλ. Βουλή, Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Προστασίας Περιβάλλοντος, 2010.

οδομικά, αρχιτεκτονικά, περιβαλλοντικά, κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα. Ουσιαστικά μέσα από ένα «Κοινωνικό, Οικονομικό και Περιβαλλοντικό Ξενοκράτη».

Για όλους τους παραπάνω λόγους κατέληξε στην εκπόνηση ενός ενιαίου σχεδίου ανασυγκρότησης του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας, το οποίο: «διακρίνεται σε οκτώ (8) άξονες που λειτουργούν συμπληρωματικά και εξειδικεύονται σε επιμέρους δράσεις».

[...] Άξονας 1. Πολεοδομική ανασυγκρότηση

- Επανακατοίκηση του Κέντρου
- Ποιοτική αναβάθμιση αστικού περιβάλλοντος
- Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων

Άξονας 2. Οικονομική μεγέθυνση

Άξονας 3. Κοινωνική συνοχή

Άξονας 4. Περιβαλλοντική εξυγίανση

Άξονας 5. Πολιτιστική καθιέρωση

Άξονας 6. Θεσμική αναβάθμιση

Άξονας 7. Χρηματοδότηση

Άξονας 8. Σύστημα παρακολούθησης (εννοείται: υλοποίησης του σχεδίου)».

Τέλος, στο σχέδιο για ανασυγκρότηση του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας εντάσσεται και ο ευρωπαϊκός αρχιτεκτονικός διαγωνισμός που χρηματοδοτήθηκε και προκηρύχθηκε από το Ίδρυμα Ωνάση το 2012 με τον εύγλωττο τίτλο: «Rethink Athens»¹⁰⁴¹ σε μια προσπάθεια συνεργασίας του Δημόσιου με τον Ιδιωτικό τομέα. Ο σκοπός αυτής της κίνησης ήταν η ανασυγκρότηση του κέντρου της Αθήνας μέχρι το 2016 με κύριο έργο την πεζοδρομική της οδού Πανεπιστημίου, καθώς και η ανάπλαση του Φαληρικού Δέλτα ως συμπλήρωμα των έργων που γίνονται στην περιοχή του πρώην Ιπποδρόμου από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος και θα ολοκληρωθούν το 2016.¹⁰⁴²

Δυστυχώς η ένταξη των έργων του «Rethink Athens» στο νέο πρόγραμμα ΕΣΠΑ 2014-2020 απορρίφθηκε, γιατί δεν θεωρήθηκαν αναπτυξιακά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κι επομένως είναι αβέβαιη η πραγματοποίησή τους χωρίς την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση.

1041. Βλ. Onassis, Κοινοφελές Ίδρυμα.

1042. Βλ. Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος.

Βιβλιογραφία και διαδικτυακές πηγές

- Βουλή των Ελλήνων, Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Προστασίας Περιβάλλοντος (29 Μαρτίου 2010). Ανασυγκρότηση των πόλεων - Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας. Πόρισμα: Ένα Σχέδιο για το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας (<http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2010/12/anakoinwsi-epitropis-perivallontos.pdf>).
- Γκιζελή, Δ.Β. (1984). Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, 1920-1930, Επικαιρότητα, Αθήνα.
- Derruau, M. (1961/1987). Ανθρωπογεωγραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Giddens, A. (1989/2002). Κοινωνιολογία, Gutenberg, Αθήνα.
- Καιροφύλας, Γ. (2002). Η ωραία Νεάπολις και τα παρεξηγημένα Εξάρχεια, Φιλιλπότης, Αθήνα.
- Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (<http://www.snfcc.org/about-the-snfcc/vision/?lang=el>).
- Λεοντίδου, Λ. (1989). Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989.
- Μαρμαράς, Μ. (1991). Η αστική πολυκατοικία της Μεσοπολεμικής Αθήνας: Η αρχή της εντατικής εκμετάλλευσης του αστικού εδάφους, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα.
- Νικολαΐδου, Σ. (1993). Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Onassis Κοινωφελές Ίδρυμα (<http://www.rethinkathens.org/gre/home>).
- Pinol, J.-L. (1991/2000). Ο κόσμος των πόλεων τον 19ο αιώνα, Μπουρνόβα, Ε. (επιμ.), μτφρ. Δουράμπεη, Ι. & Κάννερ, Ε., Πλέθρον, Αθήνα.
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/ΤΕΕ. Ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας και ανάπτυξη του ιστορικού της κέντρου (http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B180_t.html).
- Τσαούσης, Γ.Δ. (1979). Στοιχεία κοινωνιολογίας, Gutenberg, Αθήνα.
- Τσουκαλάς, Κ. (1992). Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, 1830-1922, 6η έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα.

Βία, σεξ, έγκλημα: Αναπαραστάσεις σύγχρονων μύθων στη σειρά «Desperate Housewives»

ΧΡΙΣΤΙΑΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Ένας από τους λόγους της μεγάλης επιτυχίας της σειράς *Desperate Housewives* είναι ότι η υπόθεσή της στρέφεται γύρω από καθημερινά προβλήματα (επαγγελματικές και οικογενειακές διαμάχες, έρωτες και αντιζηλίες) ως δραματοποίηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων που περιγράφουν το «μυθικό πλαίσιο» που αφηγείται και μέσα στο οποίο κατανοούνται οι σχέσεις αυτές που ενδιαφέρουν (έστω κι αν δεν ομολογούνται πάντα) το ευρύ ανά τον κόσμο κοινό (ιδίως το γυναικείο). Από την ανάλυση της μυθοπλασίας αποτυπώνονται κοινοί (εμβληματικοί) χαρακτήρες της σύγχρονης καθημερινής ζωής όπου η κοινωνική κριτική αποτελεί βασικό παράγοντα «επιβολής» μιας τάξης ως προς τα «καθωσπρέπει» όρια στα οποία οφείλει να υπακούει ο σύγχρονος άνθρωπος ώστε να μην αποτελεί «περιθώριο» και να μην ταυτιστεί με τον «παραβάτη». Οι διαπλεκόμενοι συμβολισμοί χρησιμεύουν ως αναφορές για τον σύγχρονο άνθρωπο (εμπεριεχομένης και της διάστασης του «ρόλου της διπλανής πόρτας» και της «επιβίωσης μέσω εξουσιοδότησης» που προσφέρει ο οπτικός κανιβαλισμός των «σκανδάλων»), ενώ επιβεβαιώνεται η ανάγκη περαιτέρω μελέτης της «σκοτεινής πλευράς» της κοινωνίας (που εμπεριέχεται ακόμα και στον σύγχρονο ψυχισμό και φαίνεται να αποτελεί τη βάση για τις παρορμήσεις, τα αρχέτυπα και τα συμπλέγματα - της πλευράς δηλαδή που «συνδιαλέγεται» με το φαντασιακό).

1. Εισαγωγή

Πριν μερικά χρόνια, είχα ασχοληθεί με την ανάλυση μιας πολύ επιτυχημένης (ανά τον κόσμο) τηλεοπτικής σειράς «Sex and the City».¹⁰⁴³ Θεωρώ ότι η ανάλυση αυτή είναι «ημιτελής» αν δεν συμπληρωθεί από την προσέγγιση μιας εξίσου επιτυχημένης δημιουργίας, η οποία αποτελεί σε πολλά σημεία την «άλλη όψη του νομίσματος» της κατηγορίας αυτής στην σύγχρονη εποχή, με τον «αποκαλυπτικό» τίτλο: *Desperate Housewives* («Νοικοκυρές σε απόγνωση»), που επίσης αφορούν σε τέσσερις εμβληματικούς γυναικείους χαρακτήρες.¹⁰⁴⁴

1043. Κωνσταντοπούλου 2012.

1044. Χρόνια ολόκληρα το θέμα «έρωτας» καλυπτόταν από ρομαντικές ιστορίες, αγάπης και πόνου, σε συνέχειες στα λαϊκά περιοδικά ή στα βιβλία της σειράς «Άρλεκιν» που εστίαζαν κυρίως στον ρομαντισμό και στο όνειρο και ικανοποιούσαν το διψασμένο για καθημερινή «περιπέτεια» και «ολοκλήρωση» κοινό. Αναμφισβήτητα, το θέμα ερωτισμός συγκεντρώνει πάντα έντονα συναισθήματα, παρά τις άπειρες προσπάθειες «απομυθοποίησης» του κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια. Η απροκάλυπτη μαζική καθημερινή αναφορά στο σεξ είναι «επίτευγμα» των τελευταίων χρόνων.

Θεωρούμε ότι η ιδεολογία της ελεύθερης δημόσιας αναφοράς στο σεξ ως αντικείμενο καθημερινού ενδιαφέροντος αποτυπώνεται μαζικά στο γυναικείο κοινό μέσω αυτού που θα ονομάσουμε «γραμμή Cosmopolitan». Πρόκειται για το γνωστό διεθνές περιοδικό, που μεταφράζεται μαζικά σε πολλές γλώσσες, και περιέχει «μαθήματα» για τη σύγχρονη γυναίκα: οδηγούς έξυπνων αγορών διαφόρων «ευεργετικών προϊόντων» (ρούχων, αξεσουάρ, καλλυντικών -τα προϊόντα *lifting* θεωρούνται πλέον «must», καθώς και τα διαφόρων ειδών καθημερινά χρηστικά αντικείμενα -τα περισσότερα από τα οποία αφορούν στον ερωτισμό) έως «συμπεριφορικά» τεστ και κυρίως συμβουλές σεξουαλικής συμπεριφοράς και ολοκλήρωσης (τι πρέπει να κάνει μια σύγχρονη «σεξουαλικά χειραφετημένη» γυναίκα, τι πρέπει να περιμένει από τους άλλους, τι σημαίνουν διάφορα «σημάδια» στη συμπεριφορά του άλλου κ.λπ.). Η «γραμμή Cosmopolitan» εκφράζεται χαρακτηριστικά μέσω της ερωτικής συμπεριφοράς της Samantha αποτυπώνοντας την «απόλυτη σεξουαλική απελευθέρωση» μιας οικονομικά ανεξάρτητης γυναίκας όπως την συμβολοποιεί ο «μεταφεμινισμός» (post feminism: όμως, για το μαζικό φαντασιακό το τέλος δεν μπορεί να είναι παρά η ρομαντική σχέση -η συνεύρεση με το «άλλο μισό»...).

Βρίσκοντας έτσι προετοιμασμένο το διεθνές έδαφος αποπομπής αστικών στερεοτύπων και ταμπού, η σειρά *Sex and the City* αποτέλεσε την πρώτη παραγωγή που ασχολήθηκε «αποκλειστικά» με το επίμαχο θέμα, το σεξ, κι έκανε ρεκόρ τηλεθέσεων ανά τον κόσμο. Κι ενώ το σεξ ήταν κυρίαρχο έστω και μέσα από την καταπίεσή του σε όλες τις κοινωνίες, η σύγχρονη «αφήγηση» φάνηκε να έχει την άνεση να αναφερθεί ανοιχτά και απροκάλυπτα σ' αυτό. Ό,τι μπορεί ν' απασχολήσει τον σύγχρονο άνθρωπο σε σχέση με συμπεριφορές, προσδοκίες, δυνατότητες χειρισμών και ιδιαίτερα, φυσικά, τη γυναίκα (αυτό το ιδιαίτερα καταπιεσμένο «μισό του ουρανού») προβάλλεται στη σειρά. Από τα πρώτα επεισόδια πίσω στο 1998, μέχρι τα τελευταία συναρπαστικά επεισόδια του 2004, η ανατρεπτική σειρά αποτελεί ήδη ένα από τα μεγαλύτερα τηλεοπτικά φαινόμενα όλων των εποχών που λόγω της μεγάλης της επιτυχίας έγινε και σενάριο για δύο ταινίες. Βασισμένη στο βιβλίο της Candace Bushnell, η τηλεοπτική εκδοχή της ιστορίας «απογειώθηκε» χάρη σε ένα εξαιρετικό επιτελείο σκηνοθετών, σεναριογράφων και φυσικά ηθοποιών. Η σειρά *Desperate Housewives* που άρχισε να προβάλλεται αμέσως μετά το *Sex and*

Στο πλαίσιο του τμητικού αυτού τόμου, θεωρώ ότι η συγκεκριμένη αναφορά, αντικατοπτρίζει πτυχές που απασχολούν τόσο την εγκληματολογία γενικά, όσο και το έργο του Αντώνη Μαγγανά ειδικότερα, δηλαδή την παραβατικότητα, το δίπτυχο «σεξ και έγκλημα» καθώς και τις σχέσεις των καθημερινών ηρώων με τον φόβο της «καταστολής». Η βασική μας μέθοδος είναι η ανάλυση περιεχομένου των ιστοριών (της πλοκής) της σειράς αυτής (των οκτώ «εποχών» που παίχτηκαν από το 2004 -ακριβώς δηλαδή μόλις τελείωσαν τα επεισόδια της σειράς *Sex and the City*- έως και το 2012). Ο όρος «νοικοκυρές σε απόγνωση» απέκτησε τη δική του καριέρα, ως σημείο αναφοράς της υποκρισίας που κρύβεται πίσω από την φιλήσυχη ζωή στα μη-λαϊκά προάστια.

Από τις πιο αγαπημένες επιλογές τηλεθέασης του κοινού ανά τον κόσμο είναι τα διάφορα «σήριαλ» που καταναλώθηκαν σ' όλο τον πλανήτη, όπως οι πολύ γνωστές αμερικανικές σαπουνόπερες,¹⁰⁴⁵ «Ντάλας»¹⁰⁴⁶ και «Δυναστεία», που κατέχουν παγκόσμια ρεκόρ τηλεθέασης, ιδίως στον γυναικείο πληθυσμό. Ένας από τους λόγους της μεγάλης επιτυχίας είναι ότι οι υποθέσεις τους στρέφονται γύρω από καθημερινά προβλήματα (επαγγελματικές και οικογενειακές διαμάχες, έρωτες και αντιζηλίες) που ενδιαφέρουν, έστω κι αν δεν ομολογούνται τον μέσο άνθρωπο. Πρόκειται δηλαδή για μία δραματοποίηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων που περιγράφουν το «μυθικό πλαίσιο»¹⁰⁴⁷ που αφηγείται τις κοινωνικές σχέσεις και μέσα στο οποίο το κοινό κατανοεί τις σχέσεις αυτές: φυσικά, «κοινωνικές σχέσεις» περιλαμβάνουν πρωταρχικά τις ερωτικές σχέσεις. Ταυτόχρονα, αυτού του είδους το φανταστικό ταξίδι λειτουργεί και ως μια φυγή στο όνειρο (όπως καταδεικνύει πολύ χαρακτηριστικά η ιστορία της πρωταγωνίστριας στην ταινία του Woody Allen «Το πορφυρό ρόδο του Καΐρου»),¹⁰⁴⁸ ενώ παράλληλα αποτελούν ένα ταξίδι στο φαντασιακό, απαραίτητο στην εξισορρόπηση της καθημερινής πεζότητας.

---

the City έφερε στο προσκήνιο την «παρ' όλα αυτά» κοινωνική καταπίεση της «μέσης» αστής που ενστερνίζεται το κυρίαρχο μοντέλο: τον γάμο. Και συνδυάζει σεξ όχι ως «αναζήτηση απελευθέρωσης», αλλά ως την συχνότερη αφορμή παραβατικής συμπεριφοράς.

1045. «Soap operas» όπως ονομάστηκαν αρχικά επειδή χρηματοδοτήθηκαν από βιομηχανίες απορρυπαντικών.

1046. Οι Katz και Liebes (1985) σε μια παγκόσμια έρευνα «πρόσληψης» της σειράς «Ντάλας» ισχυρίστηκαν ότι αντίθετα με όσα λέγονται περί επιβολής του αμερικανικού τρόπου ζωής μέσω της σειράς, οι διαφορετικοί πολιτισμικοί παράγοντες κάθε ηπείρου συντελούν ώστε η σειρά να γίνει αποδεκτή με διαφορετικό τρόπο. Παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας αναφέρεται σε μια «εύθραυστη» αμερικανική τηλεόραση, δεν μπορεί να μη παρατηρήσει κανείς ότι τα κέρδη από τη σειρά ήταν τεράστια.

1047. Αναφερόμαστε στην έννοια του μύθου όπως την ανέλυσε ο Barthes (1957).

1048. Η ταινία *the Purple Rose of Cairo* (1985) είναι μια νοσταλγική κωμωδία που αφηγείται την ιστορία της Σεσίλια (Mia Farrow), μιας φτωχής σερβιτόρας η οποία κατά τη διάρκεια της οικονομικής κατάρρευσης περνάει τον περισσότερο χρόνο της βλέποντας ταινίες. «Ξεχνάω τις

Η σειρά «Desperate Housewives»¹⁰⁴⁹ (που ονομάστηκε «το sex and the city» των προαστίων) έχει πρωταγωνίστριες τέσσερις νοικοκυρές. Διεξάγεται μεν σε μια φανταστική γειτονιά την «Wisteria Lane» (σε μια ουσιαστικά ανύπαρκτη αμερικάνικη πόλη¹⁰⁵⁰ την «Fairview, Eagle State»), αλλά περιστρέφεται γύρω από την καθημερινή ζωή μιας ομάδας γυναικών, όπως τη «βλέπει» (από ψηλά) η νεκρή τους γειτόνισσα και φίλη, (η οποία έχει και τον ρόλο της «αναγγελιάς» του επεισοδίου: της «παραμυθούς» που εισάγει στο θέμα και εξηγεί το «ηθικό δίδαγμα». Περιγράφεται η καθημερινότητα, η οικογενειακή ζωή και οι «απόκρυφες» πλευρές των νοικοκυρών: μυστικά, απιστίες, εγκλήματα και μυστήρια που αν και συνήθως είναι καλά κρυμμένα, γίνονται κάποια στιγμή αντιληπτά, στην επιφανειακά ήσυχη και όμορφη αστική συνοικία. Κρυφές επιθυμίες που οδηγούν σε διαμάχες, (ανάμεσα στα κοινωνικά «καθωσπρέπει» και στα προσωπικά «θέλω» -συνήθως ανομολόγητα, και σε επιλογές που αναγκαστικά αφήνουν έντονα παρούσα τη γοητεία της «μη επιλεγμένης» συμπεριφοράς, εφόσον το «απωθημένο» παραμένει κεντρικό στοιχείο στην πίκρα της καθημερινής ρουτίνας, βασανίζοντας τους ήρωες και, πιο συγκεκριμένα, τις ηρωίδες που έχουν εδώ τον πρωταγωνιστικό ρόλο.

«Η γυναίκα ως είδωλο έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη θεωρία, την κρι-

---

λύπες μου» εξομολογείται η νεαρή γυναίκα, την οποία τρομοκρατεί ο αγενής και άνεργος σύζυγός της. Καθώς η Σεσίλια παρακολουθεί για πέμπτη φορά μια ταινία με τον τίτλο «Το πορφύρο ρόδο του Καίρου», ο γοητευτικός ήρωας (Jeff Daniels) βγαίνει από την οθόνη για να τη γνωρίσει, ενώ οι υπόλοιποι θεατές διαμαρτύρονται και ζητούν τα λεφτά τους πίσω!

Στο έργο θίγονται με ειρωνικό τρόπο οι διαφορές μεταξύ ιδανικού και πραγματικού άντρα και η Σεσίλια γοητεύεται και από τους δύο: «γνώρισα έναν υπέροχο άντρα. Είναι φανταστικός αλλά τι πειράζει; Δεν μπορείς να έχεις τα πάντα». Πρόκειται για έναν διαλογισμό πάνω στην αυταπάτη αφού «η φαντασία μπορεί να σώσει τη ζωή μας», όπως υποστηρίζει ο Woody Allen υπογραμμίζοντας τις «μαγικές δυνάμεις του κινηματογράφου».

1049. Η σειρά η οποία δημιουργήθηκε από τον Marc Cherry και όπως λέγεται την εμπνεύστηκε από το αστυνομικό δελτίο που περιέγραφε την Andrea Yates, μια νοικοκυρά που σκότωσε τα παιδιά της. Απέσπασε έξι «Emmy Awards» και δύο «Golden Globes» από τον πρώτο κιόλας κύκλο της (2004) και είναι από τις πιο επιτυχημένες των τελευταίων χρόνων σε όλο τον κόσμο. Το 2007 θεωρήθηκε ως η πιο επιτυχημένη σειρά παγκοσμίως. Σύμφωνα με την Eurodata TV World wide, που μετρά ποσοστά στις πέντε ηπείρους, η σειρά είχε το 2012 την μεγαλύτερη παγκόσμια τηλεθέαση. Οι πρωταγωνίστριές της είναι από τις πιο προβεβλημένες και αγαπημένες σταq όλων των life-style περιοδικών.

1050. Η συνταγή της φανταστικής πόλης (που όμως μπορεί να θυμίζει οποιαδήποτε σύγχρονη πόλη) είναι παλιά. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο Guilding Light (σειρά που άρχισε στο ραδιόφωνο το 1937 και μεταφέρθηκε το 1952 στην αμερικανική τηλεόραση, όπου και εξακολουθεί να μεταδίδεται έως σήμερα), του οποίου η ιστορία διεξαγόταν αρχικά στο φανταστικό Springfield. Αυτήν τη σειρά την ακολούθησαν κι άλλες σαπουνόπερες, π.χ. η γαλλική Plus belle la vie που πρωτοεμφανίστηκε στην FR3 τον Αύγουστο του 2004 και διαδραματίζεται σε μια φανταστική συνοικία της Μασσαλίας, τη Mistral!

τική και την κοινωνιολογία του κινηματογράφου...το είδωλο της γυναίκας στον κινηματογράφο δεν είναι ποτέ η αναπαραγωγή του πραγματικού. Ανήκει κι αυτό στο χώρο του 'φαντασιακού σημαίνοντος'. Ο κινηματογράφος είναι μια 'τεχνική του φαντασιακού' όπως γράφει ο Κριστιάν Μετς. ... Ο κινηματογράφος έπαιξε τον τεχνικό ενδιάμεσο του μασκαρέματος της γυναίκας και ένα είδος διαχειριστή αυτής της 'οικονομίας του φαλλού'. Ολόκληρος ο μηχανισμός αναπαράστασής του περιστρέφεται γύρω από παραλλαγές μιας τέτοιας μασκαρεμένης εικόνας της γυναίκας. Όπου η θηλυκότητα είναι παραγωγή, προϊόν της επιθυμίας του άνδρα και όχι της δικής της αυθεντικότητας... Η γυναίκα αποδέχεται και η ίδια αυτήν τη συμβολική μοίρα. Ως ερωμένη, ως ερωτική λεία, ως αντίπαλος, ως αποδέκτρια βιαιότητας, αλλά και ιδιάξουσας προστασίας, ως σκάνδαλο, σημείο αντιλεγόμενο, ή ως απορριπτό αντικείμενο. Η άποψη αυτή της ψυχαναλυτικής θεωρίας σε καμία άλλη κοινωνική επίσταση δε βρίσκει τέτοια εφαρμογή...». ¹⁰⁵¹ Πρόκειται για ένα πρότυπο που ακολούθησαν μαζικά και οι αγαπημένες στο κοινό (ιδίως το γυναικείο κοινό) σειρές.

2. Οικογένεια και βία

Αναμφισβήτητα (και μέσα από την επιρροή της πολιτιστικής βιομηχανίας) τα αμερικανικά πρότυπα έχουν παγιωθεί ως «εκφραστές» της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας - των κυρίαρχων μύθων, των αξιών και των προτύπων της καθημερινής συμπεριφοράς. Σ' αυτό το πλαίσιο, ο αμερικανικός τρόπος ζωής δεν είναι πλέον «ανοίκειος», ενώ για χρόνια το «αμερικανικό όνειρο» αποτελούσε πηγή έμπνευσης για ένα μεγάλο μέρος της περιφέρειας του πλανήτη. Έτσι διάφορες συμπεριφορές που αναδεικνύονται στα πολιτιστικά προϊόντα μεγάλης τηλεθέασης, αντικατοπτρίζουν «κατανοητά πρότυπα» για ένα μεγάλο μέρος του κοινού (πρότυπα ικανά να ανταποκριθούν στην ανάγκη ταύτισης και συμβολοποίησης συμπεριφορών).

Το «προαστιακό σπίτι» (σύμβολο μιας άνετης καθημερινότητας) φαίνεται ως «συνέχεια» του δρόμου (και κυρίως της «γειτονιάς»). Τα πίσω παράθυρα αναδεικνύουν την «ιδιωτική ζωή» των κατοίκων εμφανίζοντας ένα είδος «δημόσιας σφαίρας» σε τοπικό επίπεδο. Όπως το είχε αναλύσει ο Η. Newcomb (1982) οι χαρακτήρες (στο Ντάλας και τη Δυναστεία) έπαιζαν το «νέο σύνορο» ανάμεσα στις αξίες του παλιού Γουέστερν με τη Νέα Δύση. Κάθε μύθος εμφανίζεται ως μέρος ενός ευρύτερου συστήματος όπου οι αξίες αλλάζουν και

1051. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Κολοβός 1989: 9-13.

ως «σχολιαστές» βασικών υπαρξιακών προβλημάτων (ζωής και θανάτου, σχέσεων φύλων, σχέσεων «φίλων» και ξένων, καταγωγής των πραγμάτων...), ως ένα είδος «χορού» για τη σύγχρονη καθημερινότητα. Η οικιακή ζωή για την νοικοκυρά (ιδιαίτερα για την «προαστιακή νοικοκυρά») είναι προϊόν ενός κόσμου που δημιουργείται στις ιδιαίτερες σχέσεις ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα, την εργασία και τησχόλη μέσα και έξω από το σπίτι (εκφράζοντας τη «συντηρητική» καθημερινή Αμερική που επιβάλλει την καθωσπρέπει -politically correct- συμπεριφορά σε ολόκληρη χώρα, και ταυτόχρονα προσδιορίζει τα όρια της «παραβατικής» και μη αποδεκτής συμπεριφοράς). Μια συνεχής μάσηση οικογενειακών σχέσεων στην γειτονιά και στην εργασία, κρίσης και ρουτίνας, δράματος και τραγωδίας, έμφυλης διάδρασης της σύγχρονης ζωής στα «προάστια» (που αποτελούν ένα είδος τυπικής -μυθιστορηματικής- «περιγραφής» του «τόπου εγκλήματος»).¹⁰⁵² Μια τακτική της σειράς είναι η απόδοση της συνηθισμένης «απόσπασης της νοικοκυράς». Η Tania Modleski (2003) εξηγεί ότι οι παντρεμένες γυναίκες (οι «νοικοκυρές») έχουν να αντιμετωπίσουν πολλαπλές προκλήσεις που τις αναγκάζουν να είναι σε μια κατάσταση «συνεχούς απόσπασης» δηλ. να σταματούν μια οικιακή εργασία για να ανταποκριθούν σε μια επείγουσα άλλη, κάτι που τις οδηγεί να μην καταφέρνουν ποτέ να «συγκεντρωθούν» παντελώς σε κάτι, στο πλαίσιο του νοικοκυριού). Όπως οι διαφημίσεις σταματάνε μια ροή, έτσι και στο έργο, η πλοκή διακόπτεται ξαφνικά από κάποιο επείγον τηλέφωνο, κάποιον αναπάντεχο επισκέπτη, μια καταστροφή, μια αποκάλυψη που την αφαιρούν από την «κανονικότητά» της: πηγαίνοντας από την μια πρόκληση στην άλλη, αναπάντεχα και υποθάλλοντας τη βία των χαρακτήρων από τη βίαιη εμπλοκή των «γεγονότων» (ή παλιότερων μη σωστών συμπεριφορών).

Σ' αυτό το πλαίσιο αναπαράγονται (αποκρυσταλλώνονται και επιβεβαιώνονται) κυρίαρχοι μύθοι πάνω στην γυναικεία φιλία, στις σχέσεις των φύλων αλλά και στην ταυτότητα gay, στην κοινωνική κριτική (όπου η «γειτονιά» παίζει πρωταρχικό ρόλο ως προς την κοινωνική κατακραυγή και τον έλεγχο του «μη αποδεκτού»), στον ορισμό των καταστάσεων που ο λαός περιγράφει ως «άπλυτα στη φόρα».¹⁰⁵³ Εδώ όπου οι συντηρητικές αξίες έρχονται σε δια-

1052. Μπορούμε να θυμίσουμε χαρακτηριστικά τις διάφορες εκπομπές «ανακάλυψης μυστηρίων» (όπως π.χ. το «Φως στο Τούνελ») όπου η περιγραφή των καταστάσεων είναι εξίσου «μυθιστορηματική».

1053. Ας θυμίσουμε ότι μία χαρακτηριστική διαφήμιση της σειράς ήταν «Dirty Laundry», δηλ. ότι η σειρά είχε σκοπό να «βγάλει τα άπλυτα στη φόρα» κάτι που είναι ιδιαίτερα αρεστό στο σύγχρονο μαζικό κοινό, όπως το δείχνει η μεγάλη τηλεθέαση των λεγόμενων lifestyle εκπομπών που αποτελούν εκφράσεις «μαζικού κουτσομπολιού», σύμφωνα με τον Cooley (1902) για τη λειτουργία των media.

μάχη με νέες απόψεις τουλάχιστον σε σχέση με τις οικογενειακές και ερωτικές σχέσεις, βασικό διακύβευμα «κακής» συμπεριφοράς (που μπορεί να φτάσει στο ποινικό αδίκημα) είναι η απιστία (και η ζήλια). Πολλά θέματα που παραδοσιακά αναφέρονται κινηματογραφικά στην γυναικεία συμπεριφορά (βλ. Haskell, 1999), όπως θυσία, οδύνη (θάνατος), επιλογή ανάμεσα σε δύο ερωτικούς συντρόφους, ή ανταγωνισμός (ώστε να κερδηθεί ένας σύντροφος) συνυπάρχουν στην εν λόγω σειρά, προσφέροντας στο κοινό «πολλαπλή δραματική ικανοποίηση» που οφείλεται στη συνύπαρξη πολλών καθημερινών προκλήσεων.

Οι γυναίκες πρωταγωνίστριες έχουν την υπόσταση της γειτόνισσας και της φίλης¹⁰⁵⁴ και εκφράζουν τέσσερις «αρχετυπικούς» χαρακτήρες: την κομπορμιστρια Brie, τη δυναμική Lynette, τη ρομαντική Susan και την ναρκισσιστική Gabriella. Η σειρά επικεντρώνεται στον τρόπο που αντιμετωπίζουν προβλήματα και δραματικά περιστατικά, ενώ η φίλη τους που παίζει τον αφηγηματικό ρόλο, καλύπτεται ήδη από μυστήριο εφόσον φαίνεται ότι έχει αυτοκτονήσει. Τα γεγονότα διαδραματίζονται ανάμεσα στο τι «πρέπει να γίνει» (σύμφωνα με τον κοινωνικό κώδικα στον οποίο υποκύπτει η κριτική της γειτονιάς) και στο τι επιθυμούν οι πρωταγωνίστριες για τις οποίες υποσυνείδητες επιθυμίες (όπως η ζήλια, η -συχνά λανθάνουσα- επιθυμία του συντρόφου κάποιας άλλης, η ερωτική έλξη κάποιου «τρίτου», ο θυμός, η δίψα για εκδίκηση, τα πάθη, η μάχη γοήτρου) αποτελούν βασικό κίνητρο δράσεων και αντιδράσεων (ενώ υπάρχει πάντα η ανάγκη να καλυφθούν αυτά τα είδη «μη επιτρεπτής» συμπεριφοράς). Η βία¹⁰⁵⁵ (έκδηλη ή απλά λανθάνουσα, λεκτική, ηθική ή σωματική) αλλά και ο εκβιασμός¹⁰⁵⁶ αποτελούν δύο σημαντικούς παράγοντες της «οικογενειακής καθημερινότητας» των προαστίων.

Ο ερμηνευτικός κώδικας, λειτουργεί εμφανίζοντας την προσδοκία ως βασική συνθήκη της αλήθειας, ισχυρίζεται ο Ρ. Μπαρτ. Επειδή η προσδοκία αποτελεί «αταξία», οι ιστορίες μας λένε τι υπάρχει στο τέλος μιας προσδοκίας για να μας επαναφέρουν στην «τάξη». Επειδή η οικογένεια αποτελεί για την καθημερινότητα πολλών γυναικών το μοναδικό τους στήριγμα, η σειρά προσφέ-

1054. Η φίλια αποτελεί μια πολύ σημαντική σχέση και η διαπραγμάτευση της είναι παράγοντας που μπορεί να εξασφαλίσει την επιτυχία μιας σειράς, όπως έγινε και με την περίπτωση της εξίσου επιτυχημένης κωμικής σειράς Friends - «Τα Φιλαράκια» στην ελληνική μετάφραση.

1055. Τουλάχιστον ένα είδος βίας από τα ακόλουθα υπάρχει σε κάθε επεισόδιο: ανταγωνισμοί (ανάμεσα σε συζύγους, σε γονείς και παιδιά, ανάμεσα σε γείτονες), ατυχήματα γενικά ή τροχαία, πυροβολισμοί και φόννοι (που οφείλονται σε άμυνα ή και σε επίθεση), βιασμοί, κ.λπ. Υπονοείται ότι η «βία» συνυπάρχει (έτσι απλά) στη σύγχρονη καθημερινότητα.

1056. Η γνώση των «άπλυτων» οδηγεί συστηματικά σε εκβιασμούς (είτε πολύ επικίνδυνους που εξωθούν τις πρωταγωνίστριες σε «εγκληματικές συμπεριφορές», είτε σε λιγότερο επικίνδυνους, ώστε να εκβιάσουν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά από κάποιον οικείο).

ρει πρωταρχικά μια επιβεβαίωση της «αθανασίας» της. Αστικές πεποιθήσεις εμφανίζονται ως «κοινή λογική» (συνεχίζει π.χ. να εμφανίζεται η «μοναχική γυναίκα» ως κίνδυνος για την οικογένεια ή ακόμα και ως «πνευματικά διαταραγμένη»). Παρόμοια στερεότυπα αφορούν κάποιες φορές (περισσότερο ή λιγότερο συγκερατημένα) άλλες μειονότητες όπως έγχρωμους, gay ή πρώην «τρομοκράτες», στο πλαίσιο αυτής της σειράς. Η «γυναικεία υπόσταση» αποτελεί προσωπείο που μπορεί να φορεθεί ή να απομακρυνθεί: οπωσδήποτε υπάρχει λογοκρισία στη θηλυκή ματιά. Η τηλεόραση αποτυπώνει κυρίαρχες απόψεις του συλλογικού φαντασιακού το οποίο ο Ε. Μορέν είχε ονομάσει «πνεύμα του καιρού».

3. Προβλήματα «καθημερινότητας»

Κρυφές μη αποδεκτές συμπεριφορές (όπως ο εθισμός στο αλκοόλ) αποτελούν προκλήσεις που οδηγούν ακόμα και σε εγκληματική συμπεριφορά ή και σε αποκάλυψη της παρανοϊκής θεσμικής προσέγγισης συναφών φαινομένων (π.χ. ασφυκτική λειτουργία ψυχιατρικής κλινικής). Οι πρωταγωνίστριες προσπαθούν συνήθως να αποκρύψουν τα «άπλυτα»: όταν όμως τα πράγματα δυσκολεύουν, υπάρχει πάντα η εξομολόγηση στον φιλικό περίγυρο ο οποίος αποδεικνύεται τις περισσότερες φορές «αρωγός»: ένα επιβαρυντικό μυστικό που μοιράζεται ανάμεσα σε φίλες, όπου η μία βοηθάει την άλλη ενάντια στην κοινωνική «ανάμειξη» ή «κατακραυγή».

Οι χαρακτήρες του έργου ανήκουν σε μέσες αστικές οικογένειες και (σε αντίθεση με τις κλασικές σαπουνόπερες που προβάλλουν πλούσιες οικογένειες) έχουν προβλήματα (μεταξύ των οποίων ένα πολύ συνηθισμένο είναι η οικονομική καταστροφή). Αναγκάζονται να πουλήσουν σπίτι, να χάσουν τις ανέσεις τους. Ένα κάνουν μια δουλειά που δεν θέλουν: εν ολίγοις, οι ήρωες γίνονται πιο «καθημερινοί». Αυτό οφείλεται στην καμπή της αμερικανικής ιδεολογίας που μετά την ήττα στο Βιετνάμ, χαρακτηρίστηκε από ένα «αντι-ηρωισμό», κι έστρεψε το ενδιαφέρον της προς πιο «καθημερινούς» εμβληματικούς χαρακτήρες, όπως «οι ήρωες της διπλανής πόρτας». Δίπλα στην πραγματικότητα του όλο και αυξανόμενου μοναχικού γυναικείου πληθυσμού (που εκφράστηκε από τη σειρά *Sex and the City*), έπρεπε να τεθούν θέματα του υπόλοιπου γυναικείου πληθυσμού: των έγγαμων (και της καταπίεσης που φαίνεται ότι υφίστανται). Σύμφωνα με τη ψυχολόγο Maryse Vaillant¹⁰⁵⁷ η οποία

1057. Στο μηνιαίο περιοδικό, *Psychologies*, Παρίσι, Απρίλιος 2006 (το οποίο έχει το αντίστοιχο του και στην Ελλάδα που εκλαϊκεύει θέματα ψυχολογίας και απευθύνεται σε μεγάλο κοινό).

εξηγεί με τον δικό της τρόπο την μεγάλη επιτυχία της σειράς, οι «νοικοκυρές» κατά κάποιο τρόπο συννεργούν στη δυστυχία τους δεδομένου ότι ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του καθωσπρεπισμού και ο καθωσπρεπισμός τις σκοτώνει. Πρόκειται για στοιχεία που έχουν πολλές γυναίκες, αφού συνεχίζουν να αναπαράγουν τα ίδια στερεότυπα με τις μητέρες ή τις γιαγιάδες τους. Παρά τις κοινωνικές αλλαγές η διαφοροποίησή τους από το «οικιακό ιδεώδες» τις καταθλίβει. Τόση καταπίεση (ώστε να ανταποκριθούν στις νόρμες) τις φέρνει αναγκαστικά σε διαμάχη με την κοινωνική πραγματικότητα, εξ ου και η λανθάνουσα βία των χαρακτήρων. Η πιο απελπιστική πλευρά της ζωής αυτών των γυναικών είναι ότι βρίσκονται σε αδιέξοδο: πεπρωμένο που ακολούθησε η νεκρή φίλη τους, που τις «βλέπει» από ψηλά!

Πάνω σε ποια θέματα, επικεντρώνεται αυτή η περιγραφή της γυναικείας (έγγαμης) καθημερινότητας, αυτός ο γειτονικός μικρόκοσμος που μονοπωλεί την αναφορά στην γυναικεία «ιδεατή» κατάσταση (εφόσον εμπεριέχει γάμο και οικογένεια, έξω από τα οποία ειδικά η γυναίκα θεωρείται «αποτυχημένη») στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας;

Υπάρχει η οικογένεια και η μητρότητα (βασικό διακύβευμα). Αναλύονται οι οικογενειακές σχέσεις (εξουσία, κατάχρηση εξουσίας, αποπλάνηση), αλλά και στάσεις, όπως καταπίεση προσωπικών αναγκών λόγω των κοινωνικών επιταγών, αγώνας για καταξίωση, λύσεις σε καταστροφές -φυσικές ή κοινωνικές-, αλληλεγγύη), δηλαδή «συνηθισμένες» καθημερινές σκηνές που εμπεριέχουν πάντα το ασυνήθιστο: περίπου όπως περιγραφόταν στα μυθιστορήματα της Agatha Christie ή και στην «ασυνήθιστη» πραγματικότητα του αστυνομικού δελτίου). Οι πρωταγωνιστές προσπαθούν επί μονίμου βάσεως, να αποκρύψουν κάποια κοινωνικά καταδικάσιμη συμπεριφορά, που όμως είναι πάντα εκεί, για να δηλώσει ότι η διαμάχη ανάμεσα στους κοινωνικούς φραγμούς και στις ατομικές επιλογές, είναι πάντα παρούσα, ενώ η επιβίωση μια συνεχής προσπάθεια «διαπραγμάτευσης» ανάμεσα στις επιβολές της «κοινής λογικής» (που μπορεί όμως να αποτυπώνει την γλώσσα της εκμετάλλευσης -π.χ. των γυναικών από τους άνδρες) και της «αναμέτρησης» μ' αυτήν. Η «κοινή λογική» θέτει τον θεσμό της οικογένειας στην κορυφή της πυραμίδας των αξιών: ενώ οι απλοί ήρωες πιστεύουν σ' αυτήν προσπαθώντας να ανταποκριθούν επιφανειακά στα «πρέπει» της που τις περισσότερες φορές είναι πολύ διαφορετικά από τα «θέλω» τους. Σ' αυτό το πλαίσιο, το διαζύγιο φαίνεται να τρομάζει ως ιδέα τους πρωταγωνιστές (εφόσον τα αποτελέσματά του μπορεί να είναι τελείως οδυνηρά, όπως φαίνεται από τις διάφορες αντιδράσεις), ενώ συνεχίζει να αντιμετωπίζεται ως μια οδυνηρή ασυνέχεια (στην ρομαντική αγάπη, στην επιτυχία μιας σχέσης, στο πρότυπο του «καλού γάμου»). Η φιλία μπορεί να έρθει ως αρωγός στην κοινωνική δυσλειτουργία αλλά επικουρικά, (με την έν-

νοια ότι κάποια πράγματα, αν τύχει και συμβούν δεν θεραπεύονται -τουλάχιστον το έργο είναι αρκετά σταθερό ως προς αυτό το κομμάτι, της σημασίας δηλαδή της προστασίας του θεσμού της οικογένειας. Μπορεί έτσι να εκτιμηθεί η ύπαρξη «ομοφυλίας» στο πλαίσιο μιας οικογένειας (Andrew Van de Kamp), αλλά και οι παρουσίες ομόφυλων ζευγαριών (όπως το ομόφυλο ζευγάρι -ο Bob και ο Lee που μετακομίζει στη γειτονιά και καταφέρνει να υιοθετήσει κι ένα κοριτσάκι).

4. «Πικάντικη παραβατικότητα»

Πρόκειται για κοινούς (εμβληματικούς) χαρακτήρες καθημερινότητας: πέρα από την αμερικανική ιδιαιτερότητα (σε επίπεδο διαφορετικής από την ελληνική π.χ. νοοτροπίας ως προς καθημερινές συνήθειες ή ως προς την ετερότητα) που καλούνται να διαχειριστούν «σταθερές» προκλήσεις: η βασικότερη αγγίζει μια σημαντική παράμετρο, το ότι δηλαδή η «γυναίκα» (και κατ' επέκταση οποιαδήποτε «μειονότητα») οφείλει διαρκώς να προσέχει την οποιαδήποτε συμπεριφορά (ο περίγυρος δηλαδή είναι πολύ πιο αυστηρός κριτής ως προς την γυναίκα και την συμπεριφορά της¹⁰⁵⁸ όχι μόνο στον αγροτικό αλ-

---

1058. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις παρατηρήσεις του J. Berger (1973) ότι «μια γυναίκα πρέπει συνεχώς να προσέχει. Συνεχώς συντροφεύεται από την εικόνα του εαυτού της». Το παρατηρούμε οπουδήποτε, από την αγροτική κοινωνία ως την πιο σύγχρονη αστική. Η Cowan (1990) διεξάγοντας επιτόπια έρευνα στην αγροτική κοινωνία του Σοχού, (ορεινή κομμόπολη του Ν. Θεσσαλονίκης) παρατήρησε ότι ακόμα και σήμερα, τα χορευτικά γεγονότα βρίσκονται σε ξεχωριστή θέση από τις πεζές ενασχολήσεις της καθημερινής ζωής, αλλά ο βαθμός στον οποίο η καθημερινή αυτή πραγματικότητα μπορεί να μπει σε παρένθεση είναι πάντοτε μικρός. Το κάθε πρόσωπο φέρει μαζί του στο χορευτικό γεγονός στόχους, συμφέροντα, επιθυμίες, φόβους, έχθρες, ένα παρελθόν, ένα όνομα, μια δέση από ταυτότητες. Οι άνθρωποι έρχονται να δουν, να αξιολογήσουν και να επικρίνουν τους άλλους, αλλά και να ευχαριστηθούν, να ξεχάσουν τις έγνοιες τους, να «βγουν» από τους εαυτούς τους. Το «χορευτικό γεγονός» είναι ένας στίβος όχι μόνο δημιουργικότητας, υπερβολής και αποδέσμευσης, αλλά και κανόνων, συμβάσεων και κυρώσεων. Εδώ εκφράζονται και γίνονται αντικείμενα διαπραγμάτευσης τόσο η φύση των έμφυλων ταυτοτήτων όσο και οι μεταξύ τους σχέσεις. Οι «εορταστές» αλλά κυρίως οι «εορτάστριες» έχουν επίγνωση ότι γίνονται αντικείμενο εξουχιστικής κριτικής σε σχέση με το τι φορούν και, κυρίως, σε σχέση με το πώς συμπεριφέρονται κατά τη διάρκεια του χορού, κάτι που προσδιορίζει καθοριστικά την «ταυτότητά» τους. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες προσμένουν τη χαρά και τις αισθησιακές απολαύσεις του γλεντιού, του χορού και της κοινωνικής επαφής που υπόσχονται τα χορευτικά γεγονότα. Ειδικά τα κορίτσια (λόγω των περιορισμών τους στην καθημερινή ζωή) έχουν μεγαλύτερη ανυπομονησία σε σχέση με το επερχόμενο γιορταστικό γεγονός. Οι απολαύσεις όμως της γυναίκας χορεύτριας συνδέονται με το γεγονός ότι η σεξουαλική της εκφραστικότητα, μολονότι κεντρικό και πολυτίμητο στοιχείο του χορευτικού γεγονότος, αποτελεί επίσης κεντρικό ζήτημα για τους συντοπίτες της, ώστε να ορίσουν τι είδους κοπέλα ή

λά και στον αστικό χώρο). Η κοινωνική κριτική αποτελεί βασικό παράγοντα «επιβολής» μιας τάξης ως προς τα «καθωσπρέπει» όρια στα οποία οφείλει να υπακούει ο σύγχρονος άνθρωπος ώστε να μην αποτελεί «περιθώριο» -σε όλες τις «καθιερωμένες εκφάνσεις» του, από τον «περίεργο», τον «μικροπαραβάτη», τον «ψυχασθενή», τον «σεξομανή», τον «τρελό» ή τον «εγκληματία». Εδώ εμπεριέχεται και η διάκριση των διαφόρων ειδών «ψεύδους» -του «κατά συνθήκη», της «απόκρυψης γεγονότων» που θεωρούνται επιλήψιμα για την κοινωνική υπόσταση ή εικόνα των πρωταγωνιστών, της σκόπιμης ψευδούς είδησης κ.ά.

Αναλύεται λοιπόν η «συνηθισμένη» συμπεριφορά στο πλαίσιο κάποιων «ασυνήθιστων» προκλήσεων (κυρίως ως προς τις «ερωτικές σχέσεις» κάθε είδους που κυριαρχούν σε καθημερινή βάση επιβεβαιώνοντας την ψυχαναλυτική θεωρία). Ως οι πλέον συχνές «αιτίες» του «εγκλήματος» (και της παραβατικής συμπεριφοράς) αποτυπώνονται (εκτός από το «οικονομικό κέρδος» που ούτως ή άλλως αποτελεί επίσης συνηθισμένη αιτία «παραβατικότητας» στη σύγχρονη κοινωνία) η ζήλια, το μίσος, οι διάφορες εμμονές, το «κακό παρελθόν», το οποίο φαίνεται πάντα ως «δύσκολα διαχειρίσιμη αποσκευή», και κάποιες φορές και το «τυχαίο περιστατικό».

Πιο συγκεκριμένα, προβάλλονται τα «σκοτεινά κίνητρα» που η «επίσημη κοινωνική ανάλυση -το δημοσιογραφικό ρεπορτάζ- εναποθέτουν στην κατηγορία της «συμπεριφορικής διαταραχής», και διαδραματίζονται ως «στοιχεία εν δυνάμει καθημερινότητας» που χαρακτηρίζουν τους αγαπημένους από το κοινό και οικείους χαρακτήρες της σειράς. Πρόκειται για μια «αναπαράσταση» που εμπεριέχει κυρίαρχες απόψεις (ως προς το «σωστό» ή το «λάθος»), ενώ ταυτόχρονα υποδηλώνει ότι η διαμάχη «ψυχισμού» και «κοινωνίας» αφορά (και ενδιαφέρει) όλες τις κατηγορίες σύγχρονων χαρακτήρων («καθωσπρέπει» ή όχι και τόσο), ενώ υπάρχει έντονος ο μανδύας της κοινωνικής επίφασης (της μάσκας και του ρόλου, όπως τα αναλύει ο E. Goffman,¹⁰⁵⁹ που προσδιορίζουν τα όρια του «φυσιολογικού» σε σχέση με το θεωρούμενο «μη φυσιολογικό»). Σ' αυτήν τη σειρά, ένας αναλυτής μπορεί ξεκάθαρα να καταγράψει το «τι θεωρείται σωστό» στο πλαίσιο της «ιδιωτικής σφαίρας», (όπου όμως με τη «μεταφορά» της «γειτονιάς» -του άμεσου κοινωνικού υπερεγώ- η «δημόσια σφαίρα» ελέγχει, κατηγορεί, αποκαλύπτει. Η ιστορία διαδραματίζεται μεν στη σύγχρονη Αμερική, όμως τα πρότυπα που εμφανίζει τείνουν να ισχύουν γενικότερα στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες του πλανήτη: οι ρόλοι, οι

γυναίκα είναι. Συνδέονται με τον εύθραυστο χαρακτήρα του χορού ως διακριτού γεγονότος και με τις αμφισημίες του εφόσον διακρίνεται μεν από τις κοινωνικές σχέσεις της καθημερινής ζωής, αλλά βρίσκεται πάντα βαθιά ριζωμένος μέσα τους.

1059. Goffman (2006, για την ελληνική μετάφραση).

αντιδράσεις και οι συμβολισμοί μπορούν να χρησιμεύσουν ως εκφράσεις και αναφορές για τον σύγχρονο καθημερινό άνθρωπο (εμπειροχομένης και της διάστασης του «κουτσομπολιού» -της ενασχόλησης με τον «άλλον», με τον γείτονα δηλαδή της «διπλανής πόρτας» καθώς και της «επιβίωσης μέσω εξουσιοδότησης»¹⁰⁶⁰ που προσφέρει ο οπτικός κανιβαλισμός των «σκανδάλων» και των «πικάντικων ιστοριών»¹⁰⁶¹). Το ότι αυτές οι ιστορίες αρέσουν στο κοινό, το ότι η σειρά έγινε πολύ μεγάλη επιτυχία στον κόσμο¹⁰⁶² επιβεβαιώνει την ανάγκη περαιτέρω μελέτης της «σκοτεινής πλευράς» της κοινωνίας (που εμπεριέχεται ακόμα και στον σύγχρονο ψυχισμό και που αποτελεί τη βάση για τις παρορμήσεις, τα αρχέτυπα και τα συμπλέγματα - της πλευράς που «συνδιαλέγεται» με το φαντασιακό).

Σε διάλεξή του ο Αντώνης Μαγγανάς¹⁰⁶³ αναφέρεται στη «βιομηχανία του σεξ μέσω της τηλεόρασης των πορνογραφικών ταινιών και των βιντεοκλίπ» η οποία διαδίδει ευρύτατα αυτή την εικόνα του μηχανικού σεξ της εκτόνωσης (για λόγους οικονομικούς). Θεωρεί ότι είναι πολύ πιο ασύμφορο να δείξεις μία ρομαντική ιστορία που καταλήγει στο σεξ (για παράδειγμα μία θαλάσσια εκδρομή) από ότι να περιορίσεις τα πλάνα σου σε μία κρεβατοκάμαρα. Ως προς αυτό το σημείο, θα πρέπει να επισημανθεί, ότι οι «ιστορίες» που «πουλάνε» πιο πολύ (τουλάχιστον στο γυναικείο κοινό) είναι οι ιστορίες που εμπεριέχουν την ρομαντική αύρα μιας «ιστορίας αγάπης». Μπορεί αυτό να μην είναι η «αντανάκλαση» μιας κυρίαρχης πραγματικότητας, αλλά σίγουρα είναι το μυθικό πρότυπο που φαίνεται να αποτελεί ακόμα «κίνητρο» δράσης και σεξουαλικής συμπεριφοράς. Ακόμα και στην σημερινή εποχή στο πλαίσιο της οποίας όπως έλεγε ο J. Baudrillard (1991) ο έρωτας παρουσιάζεται ως πορνογραφία, ο αρχετυπικός μύθος της ρομαντικής έκφρασης φαίνεται πως συνεχίζει να συγγινεί, και να υποκινεί (έστω και ανακατεμένος με «κακές» παρορμήσεις: σ' αυτό το επίπεδο βέβαια, χρειάζεται κοινωνική επεξεργασία η οποία δυστυχώς δεν υπάρχει).

1060. Η επιβίωση μέσω εξουσιοδότησης είναι μια σημαντική παράμετρος της σύγχρονης κοινωνίας. Ο ηδονοβλεψίας, ένα «εξελιγμένο» είδος του παραδοσιακού οπτικού κανιβαλισμού, ζει μέσα «από τις ζωές των άλλων», δεν εκπληρώνει δηλ. τους δικούς του κρυφούς πόθους και επιθυμίες στην πράξη, τους «πραγματοποιεί» όμως «εικονικά», όπως το εξηγεί ο Thomas (1979, 1984, 1988), αναλύοντας το «σύμπλεγμα της πεταλούδας» που βλέπει περιστροφικά, βλ. επίσης Κωνσταντοπούλου (2010).

1061. Δεν είναι τυχαίο ότι η μουσική στην αρχή του κάθε επεισοδίου αναφέρει το επίθετο juicy που σημαίνει «χυμώδης» (με την έννοια του «πικάντικου») και χρησιμοποιείται συχνά στα «κουτσομπολίστικα» περιοδικά για να χαρακτηρίσει τα «νέα» που «ψαρεύουν» οι παπαράτσι, ως juicy news.

1062. Ενδεικτικές πρώτες προβολές αναφέρονται στο Παράρτημα.

1063. Διάλεξη στον Πολιτιστικό Σύλλογο Πάτμου τον Ιούνιο 2007.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι σ' αυτήν τη σειρά (και σ' αυτού του είδους τις ιστορίες) επιβεβαιώνεται ο ρόλος του «παραβάτη» ως του αποδιοπομπαίου τράγου της σύγχρονης εποχής: υπάρχει κοινωνική κατακραυγή ως προς το μη-επιτρεπτό ενώ οι απωθημένες συμπεριφορές (που προφανώς αφορούν πολύ μεγαλύτερο ποσοστό ανθρώπων από αυτό που φαίνεται στην πραγματικότητα) «ερωτοτροπούν» με το μη-επιτρεπτό που δεν παύει να ελκύει έστω κι αν δεν έχει επιλεγεί. Σ' αυτό το πλαίσιο, η ανάλυση της «εγκληματικότητας» μπορεί (και θα έπρεπε) να εμπλουτιστεί και με νέα στοιχεία.

Βιβλιογραφία

- Bacon-Smith, C. (1994). *Enterprising women, television fandom and the creation of popular myth*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Barthes, R. (1979). *Μυθολογίες*, Ράππα, Αθήνα.
- Baudrillard, J. (1991). *Η έκσταση της επικοινωνίας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Beer, G. (1970). *The romance*, Methuen, London.
- Berger, J. (1973). *Ways of seeing*, British Broadcasting Corporation and Penguin Books, London.
- Brooks, P. (1992). *Reading for the plot. Design and intention in narrative*, Harvard University Press, Cambridge MA, London.
- Brooks, P. (2000). *Troubling confessions. Speaking guilt in law and literature*, The University of Chicago Press, Chicago IL.
- Cooley, C.H. (1902). *Human nature and the social order*, Scribner's Sons, New York.
- Cowan, J.K. (1990). *Dance and the body politic in northern Greece*, Princeton University Press, Princeton N.J.
- Foucault, M. (1978). *Η ιστορία της σεξουαλικότητας*, 1) *Η δίψα της γνώσης*, Κέδρος, Αθήνα.
- Foucault, M. (1989). *Η ιστορία της σεξουαλικότητας*, 2) *Η χρήση των απολαύσεων*, Ράππα, Αθήνα.
- Gauntlet, D. (2008). *Media, gender and identity: An introduction*, 2η έκδ., Routledge, New York.
- Gill, R. (2010). *Gender and the media*, Polity Press, Cambridge.
- Goffman, E. (2006). *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Gunter, B. & Svennevig, M. (1987). *Behind and in front of the small screen: Television's involvement with family life*, John Libbey, London.

- Haskell, M. (1999). «The Woman's Film», στο: *Feminist film theory*, Thornham, S. (εκδ.), New York University Press, New York, σελ. 20-30.
- Haul, R. (2010). *Divine madness: Archetypes of romantic love*, Routledge, London.
- Katz, E. & Liebes, T. (1985). Decoding 'Dallas' overseas, *Media Values* 32, CML California.
- Kaufmann, J.-C. (1999). *La femme seule et le prince charmant*, Nathan, Paris.
- Κολοβός, Ν. (1988). *Κοινωνιολογία του κινηματογράφου*, Αιγόκερως, Αθήνα.
- Κωνσταντοπούλου, Χ. (2010). Τηλεόραση: ένα εικονικό καφεενείο, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Κωνσταντοπούλου, Χ. (2012). «Η ιδεολογία της καθημερινής ζωής: Πρότυπα γυναίκας στη σειρά *Sex and the City*», στο: *Sex and the City. Ταυτότητα και αναζήτηση νοήματος στη μετανεωτερική αφήγηση*, Γαζή, Α. (εκδ.), Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα, σελ. 139-162.
- Livingstone, S. (1998). *Making sense of television*, 2η έκδ., Routledge, London, New York.
- Μαγγανάς, Α., & Σορβατζιώτη, Δ. (2013). *Δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Modleski, T. (εκδ.) (1986). *Studies in entertainment*, Indiana University Press, Bloomington.
- Morley, D. (1986). *Family television: cultural power and domestic leisure*, Comedia, London.
- Morley, D. (1992). *Television audiences & cultural studies*, Routledge, London, New York.
- Neale S. & Krutnik, F. (1990). *Popular film and television comedy*, Routledge, London, New York.
- Silverstone, R. (1994). *Television and Everyday Life*, Routledge, London, New York.
- Taylor, E. (1989). *Prime-time families: Television culture in postwar America*, University of California Press, Berkeley.
- Thomas, L.-V. (1979). *Civilisation et divagations*, Payot, Paris.
- Thomas, L.-V. (1984). *Fantasmes au quotidien*, Librairie des Méridiens, Paris.
- Thomas, L.-V. (1988). *Anthropologie des obsessions*, L'Harmattan, Paris.
- Walter, N. (2010). *Living dolls: the return of sexism*, Virago Press, London.
- Weeks, J. (1981). *Sex, politics and society*, Longman, London.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ενδεικτικές διεθνείς πρώτες προβολές κατά χρονολογική σειρά

- ΗΠΑ και Καναδάς:** 3 Οκτωβρίου 2004 από το ABC (ΗΠΑ) και CTV (Καναδάς). Επίσης, προβλήθηκε στα Γαλλικά από το Radio-Canada το καλοκαίρι του 2005 (Καναδάς)
- Γερμανία:** 14 Οκτωβρίου 2004 από το Premiere (Γερμανικό συνδρομητικό κανάλι, σε αμεταγλώττιστη εκδοχή)
- Βραζιλία:** 4 Νοεμβρίου 2004 από το Sony Entertainment Television
- Ιρλανδία:** 4 Ιανουαρίου 2005 από το RTÉ Two
- Ηνωμένο Βασίλειο:** 5 Ιανουαρίου 2005 από το Channel 4
- Νορβηγία:** 11 Ιανουαρίου 2005 από το TV 2 ως Frustrertefruer
- Βέλγιο:** 21 Ιανουαρίου 2005 από το één
- Αυστραλία:** 31 Ιανουαρίου 2005 από το Seven Network. Το πρώτο επεισόδιο συγκέντρωσε 2,5 εκατομμύρια τηλεθεατές, ένα από τα μεγαλύτερα ρεκόρ τηλεθέασης για πρεμιέρα στην Αυστραλιανή ιστορία.
- Σιγκαπούρη:** 31 Ιανουαρίου 2005 από το Media Corp TV Channel 5
- Κροατία:** 17 Φεβρουαρίου 2005 από το Nova TV ως Kućanice
- Ιταλία:** 22 Φεβρουαρίου 2005 από το FOX Life και 12 Σεπτεμβρίου 2005 από το RaiDue
- Τουρκία:** 28 Φεβρουαρίου 2005 από το CNBC-e
- Ολλανδία:** 1 Μαρτίου 2005 από το NET 5
- Δανία:** 2 Μαρτίου 2005 από το TV 2
- Ισπανία:** 3 Μαρτίου 2005 από το FOX ως Mujeres desesperadas
- Σουηδία:** 29 Μαρτίου 2005 από το Kanal 5
- Ελβετία:** 11 Απριλίου 2005 από το SF (μεταγλωττισμένη στα γερμανικά)
- Γερμανία:** 12 Απριλίου 2005 από το Pro 7 (μεταγλωττισμένη στα γερμανικά)
- Αυστρία:** 24 Απριλίου 2005 από το ORF 1 (μεταγλωττισμένη στα γερμανικά)
- Μεξικό:** 3 Μαΐου 2005 από το XHIMT ως Esposas desesperadas. Ωστόσο, αρχικά είχε προβληθεί από το Sony Entertainment Television (CATV/DSB) τον Νοέμβριο του 2004
- Ισραήλ:** 8 Μαΐου 2005 από το YES+ ως גררררררררררררר (στα Εβραϊκά) (AkarotBa'itNoashot).
- Χονγκ Κονγκ:** 12 Μαΐου 2005 από το TVBPearl
- Πορτογαλία:** 22 Μαΐου 2005 από το SIC, ως Donas de Casa Desesperadas
- Φιλιππίνες:** 26 Μαΐου 2005 από το ABS-CBN Studio 23
- Ινδία:** Ιούλιο του 2005 από το Star World
- Μαλαισία:** 5 Ιουλίου 2005 από το 8TV και Star World

- Ινδονησία:** 8 Ιουλίου 2005 από το Indosiar
- Ρουμανία:** 9 Ιουλίου 2005 από το TVR1, ως Neveste disperate
- Νέα Ζηλανδία:** 18 Ιουλίου 2005 από το TV2
- Βοσνία και Ερζεγοβίνη:** 5 Σεπτεμβρίου 2005 από το Mreža Plus, ως Očajne kućanice
- Εσθονία:** 5 Σεπτεμβρίου 2005 από το Kanal 2, ως Meeleheitel koduperenaised
- Λιθουανία:** 5 Σεπτεμβρίου 2005 από το TV3, ως Nusivylusios namų šeimininkės
- Πολωνία:** 8 Σεπτεμβρίου 2005 από το Pol sat, ως Gotowe na wszystko
- Γαλλία:** 8 Σεπτεμβρίου 2005 από το Canal Plus, ως Desperate Housewives
- Σερβία και Μαυροβούνιο:** 27 Σεπτεμβρίου 2005 από το RTV Pink ως Očajne domaćice.
- Ελλάδα:** 2 Οκτωβρίου 2005 από τη NET, Δεκέμβριος του 2008 από το Fox Life
Δεκέμβριος 2009 ANT1
- Φινλανδία:** 10 Οκτωβρίου 2005 από το Nelonen (channel 4), ως Täydelliset naiset.

Ο λόγος του αίματος της Μήδειας ως η διπλή εγγραφή της ανάγκης: η ανάγκη της Μήδειας για φονική εκδίκηση και η ανάγκη του θεϊκού κόσμου / φύσης για επιβολή της κοσμικής / θεϊκής δίκης¹⁰⁶⁴

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ

Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας,

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Στο έργο του Ευριπίδη «Μήδεια» υπάρχει μία πληθώρα αναφορών της Μήδειας, της Τροφού και του Χορού στο θέμα της αδικίας/της ύβρεως και της δίκης. Οι αναφορές αυτές είναι αμφίσημες, γεγονός το οποίο επιτρέπει να εγγραφονται τόσο στο συναισθηματικό επίπεδο του λόγου του αίματος της Μήδειας όσο, όμως, και στο ηθικό, σε «ανθρώπινο» και σε «μη ανθρώπινο» -κοσμικό/θεϊκό πλαίσιο αναφοράς. Τη σύνδεση αυτή ανάμεσα στα δύο επίπεδα διασφαλίζει η αναφορά στον γάμο της ηρωίδας με τον Ιάσονα και στην παράλληλη εκφορά εκ μέρους του του γαμήλιου όρκου με την επίκληση των θεών. Φορέας αυτής της, πολλαπλά εγγραφόμενης, απόδοσης δικαιοσύνης, επιβολής της δίκης είναι ο λογισμός του αίματος της Μήδειας ως λογισμός του φόνου που περιλαμβάνει την παιδοκτονία. Ο λογισμός της αυτός, στη συγκεκριμένη περίπτωση, λειτουργεί ως μία μηχανή της ανάγκης, την οποία επινόησε τόσο η ίδια όσο και οι θεοί- δηλαδή, λειτουργεί

1064. Το παρόν κείμενο αποτελεί -με κάποιες τροποποιήσεις- υποκεφάλαιο της πρόσφατης μελέτης μου: Το βλέμμα και το αίμα. Μη αναπαραστατικές συσπειρώσεις του τραγικού στον Ευριπίδη. Το παράδειγμα της Μήδειας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2015.

ως μηχανή της ανάγκης της Μήδειας για φονική εκδίκηση και ως μηχανή της ανάγκης του θεϊκού κόσμου/φύσης για επιβολή της κοσμικής/θεϊκής δίκης.

I

Στο έργο του Ευριπίδη Μήδεια υπάρχει μία πληθώρα αναφορών της Μήδειας -αλλά και της Τροφού και του Χορού- στο θέμα της αδικίας¹⁰⁶⁵ και της ύβρεως.¹⁰⁶⁶ Οι αναφορές αυτές είναι αμφίσημες, γεγονός το οποίο επιτρέπει να εγγραφούν από την ίδια, αλλά -ώς έναν βαθμό- και από τον Χορό και την Τροφό, τόσο στο συναισθηματικό επίπεδο του λόγου του αίματος της ίδιας -όπως και η αναφορά στην προδοσία εκ μέρους του Ιάσονα- όσο, όμως, και στο ηθικό, σε «ανθρώπινο» και σε «μη ανθρώπινο» - κοσμικό / θεϊκό πλαίσιο αναφοράς.¹⁰⁶⁷ Εξίσου αμφίσημη είναι η εκ μέρους της αναφορά στη συναφή με την έννοια της αδικίας και της ύβρεως -ή μάλλον, και ακριβέστερα: στην εγγενώς σχεδόν συνυφασμένη με αυτήν- έννοια της δίκης, μέσα στο δυναμικό πλαίσιο - δίπολο αδικία / ύβρις-δίκη.¹⁰⁶⁸ Εγγράφεται, λοιπόν, και αυτή τόσο στο συναισθηματικό πλαίσιο της εκδίκησης για την προδοσία όσο και στο ηθικό, σε «ανθρώπινο» και σε «μη ανθρώπινο»-κοσμικό / θεϊκό πλαίσιο αναφοράς.¹⁰⁶⁹

Τη σύνδεση τόσο ανάμεσα στο συναισθηματικό και στο ηθικό επίπεδο όσο και ανάμεσα στο ηθικό-«ανθρώπινο» επίπεδο και στο ηθικό-κοσμικό / θεϊκό επίπεδο, κατά τη Μήδεια αλλά και -ώς ένα βαθμό- για τον Χορό και την Τροφό, διασφαλίζει η αναφορά στον γάμο της Μήδειας με τον Ιάσονα και στην παράλληλη εκφορά εκ μέρους του του γαμήλιου όρκου με την επίκληση των θεών.¹⁰⁷⁰

Επομένως, η εγκατάλειψη του γάμου του με τη Μήδεια, εκ μέρους του Ιάσονα, είναι για τη Μήδεια και -ώς ένα βαθμό- για τον Χορό και την Τροφό:

1065. Βλ. για παράδειγμα: Μήδεια, στ. 26, 165, 207, 314, 578, 580, 692.

1066. Όπ.π. στ. 255-256, 603, 782, 1061, 1366, 1380.

1067. Όπ.π. στ. 22, 160-161, 267, 332, 625.

1068. Όπ.π. στ. 261, 267, 767, 1232.

1069. Βλ. χαρακτηριστικά: «- Ζεύς σοι τάδε συνδικήσει-» (στ. 158) και η μετάφραση: «- ο Δίας στο δίκιο σου βοηθός θα γίνει» (47) - ομιλεί ο Χορός: «ὦ Ζεῦ Δίκη τε Ζηνός Ἥλιου τε φῶς, / νῦν καλλίνικοι τῶν ἐμῶν ἐχθρῶν, φίλοι, / γενησόμεσθα κείς ὁδὸν βεβήκαμεν· / νῦν δ' ἔλπεις ἐχθροὺς τοὺς ἐμοὺς τείσειν δίκην» (στ. 764-767) και η μετάφραση: «Ω! Δία και Δίκη, φως του Ἥλιου, τώρα / απ' τους εχθρούς θα πάρουμε, καλές μου, / σίγουρη νίκη, μπήκαμε στο δρόμο· / τώρα το ελπίζω, θα μου το πληρώσουν» (99) - ομιλεί η Μήδεια: «ὄς ἡμῖν σὺν θεῶ τείσει δίκην» (στ. 802) και η μετάφραση: «που θα τον ξεπληρώσω / με τη βοήθεια του θεού» (101) - (Ευριπίδης, Μήδεια, εισαγωγή - σχόλια: φιλολογική ομάδα Κάκτου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1994).

1070. Βλ. για παράδειγμα: στ. 21, 22, 161, 492, 495.

*Προδοσία*¹⁰⁷¹

Κυρίως σε συναισθηματικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας, αλλά, ορισμένως, και σε ηθικό.

*Ατιμία*¹⁰⁷²

Κυρίως σε ηθικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας, αλλά, ορισμένως, και σε συναισθηματικό.

Αδικία και ύβρις: Κυρίως σε ηθικό επίπεδο

- (α) Σε «ανθρώπινο» - ηθικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας, αλλά, ορισμένως, και σε συναισθηματικό: παραβίαση της (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) αίσθησης περί δικαίου.
- (β) Σε «μη ανθρώπινο» - κοσμικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας: ανατροπή της θεϊκής τάξης του κόσμου / φύσης - ασέβεια προς αυτήν και προς τους εγγυητές της / θεούς. Η αδικία και η ύβρις αυτή, συνδέεται μέσω της παρουσίας μιας άφευκτης και αδιαμφισβήτητης αναγκαιότητας, με την απαίτηση απόδοσης - επιβολής της δίκης, τόσο «στο ανθρώπινο» όσο και στο «μη ανθρώπινο»-κοσμικό / θεϊκό επίπεδο.

Στην περίπτωση αυτή η δίκη είναι:

Εκδίκηση σε συναισθηματικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής -κυρίως- ατομικής βαρύτητας,¹⁰⁷³ άρα, ικανοποιεί το ατομικό συναίσθημα.

Ποινή για την ύβριν, την αδικία και την ατιμία. Λειτουργεί δηλαδή παράλληλα (α) σε «ανθρώπινο» ηθικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας: άρα, ικανοποιεί την ατομική και συλλογική / κοινωνική αίσθηση περί δικαίου. (β) Σε «μη ανθρώπινο» - κοσμικό / θεϊκό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας: αποκατάσταση της θεϊκής τάξης του κόσμου / φύσης, τιμωρία για την ασέβεια προς αυτήν και προς τους εγγυητές της - θεούς.

*

1071. Βλ. για παράδειγμα: στ. 17, 206.

1072. Βλ. για παράδειγμα: στ. 438, 696, 1354.

1073. Βλ. για παράδειγμα: στ. 163-166, 1050.

Ας εξετάσουμε, ωστόσο, τι ακριβώς θεωρεί ο Χορός ότι συμβαίνει, ως αποτέλεσμα, σε κοσμικό επίπεδο, εξαιτίας της αθέτησης των γαμήλιων όρκων του Ιάσονα τους οποίους έδωσε με τη σύγχρονη επίκληση των θεών:

«ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί,
καὶ δίκαια καὶ πάντα πάλιν στρέφεται.
ἄνδρά σμῖεν δόλια βουλαί, θεῶν δ'
οὐκέ τι πίστις ἄραρε·

...

βέβακε δ' ὄρκων χάρις, οὐδ' ἔτ' αἰδῶς
Ἑλλάδι τᾶ μεγάλα μένει, αἰθερία δ' ἀνέπτα».¹⁰⁷⁴

Ὡστε, η εγκατάλειψη του γάμου του από τον Ιάσονα, η οποία σημαίνει ταυτόχρονα την αθέτηση των γαμήλιων όρκων που έδωσε με την επίκληση των θεών, είναι ασέβεια απέναντι στους θεούς. Και η ασέβεια αυτή, απέναντι στους θεούς είναι, παράλληλα και τελικά, ασέβεια απέναντι στην κοσμική θείκη τάξη, απέναντι στη -ρητά θεωρούμενη ως- ιερή τάξη του κόσμου /της φύσης, με αποτέλεσμα την ανατροπή της, την αδικία. Επομένως, η κοινωνική τάξη ως γάμος έχει ως εγγυητή της τη θείκη -κοσμική τάξη- άρα, η ανατροπή της μιας, είναι -συγχρόνως και αφεύκτως- ανατροπή της άλλης, είναι αδικία.

Ακριβώς την ίδια αυτή σύνδεση μεταξύ της τάξης των δύο κόσμων, «του ανθρώπινου» και του «μη ανθρώπινου» - ιερού /θείου κόσμου /φύσης, υποτυπώνει και η Μήδεια στον πρώτο της διάλογο με τον Ιάσονα, εγγράφοντας «το ανθρώπινο» προσωπικό και συγχρόνως ρητά κοινωνικό σε κοσμικό:

«ὄρκων δὲ φρούδη πίστις, οὐδ' ἔχω μαθεῖν
ἧ θεοὺς νομίζεις τοὺς τότε' οὐκ ἄρχειν ἔτι,
ἧ κοινὰ κεῖσθαι θέσμι' ἀνθρώποις τὰ νῦν,
ἐπεὶ συνοίσθ' αὖ γ' εἰς ἔμ' οὐκ εὖορκος ὦν».¹⁰⁷⁵

Αυτή, όμως, η συμπεριφορά του Ιάσονα έχει ως τελικό αποτέλεσμα αυτός να είναι: «ἔχθιστος», (στ. 467) όχι μόνον σε εκείνην, αλλά σε όλους, σε θεούς και ανθρώπους, σε ανθρώπους και θεούς: Ὡστε, η αθέτηση των όρκων του γάμου σημαίνει κάτι του οποίου δεν έχει επίγνωση ο άνδρας Ιάσων και του οποίου έχουν επίγνωση μόνον οι γυναίκες, η Μήδεια και ο Χορός. Επειδή οι όρκοι

1074. στ. 410-440· και η μετάφραση: «Πίσω πηγαίνουν τα ιερά / νερά των ποταμών / κι ανάποδα γυρίζουν / δικαιοσύνη κι όλα. Των αντρών / γεμάτοι δόλο οι στοχασμοί και η πίστη / για τους θεούς λιγότεψε.../ Το σέβας χάθηκε των όρκων, πάει, / δεν έμεινε ντροπή στην ξακουσμένη / Ελλάδα, εχάθη στον αιθέρα» (69-71).

1075. στ. 492-495· και η μετάφραση: «Η πίστη πάει των όρκων / κι ούτε μπορώ να ξέρω τι λογάξεις / πως οι θεοί που κυβερνούσαν τότε, δεν κυβερνούνε τώρα ή πως εμπήκαν / καινούργιοι νόμοι στους θνητούς; Το ξέρεις / πως ορκοπάτης φάνηκες σε μένα» (75).

του γάμου δόθηκαν με την επίκληση των θεών και επειδή ο γάμος είναι θεσμός κοινωνικός, η αθέτησή τους εκ μέρους του είναι ανατροπή - αμφισβήτηση της κοινωνικής τάξης - των θεσμών και συγχρόνως είναι αμφισβήτηση - ανατροπή της ιερότητας της κοσμικής τάξης, εφόσον εγγυήτρια της τήρησης της πρώτης έχει δεδηλωμένα θεθεί, στην περίπτωση αυτή, η κοσμική / θεϊκή τάξη, η ιερότητα της κοσμικής τάξης, της θεϊκής τάξης του κόσμου / η ιερότητα της φύσης. Αν έτσι έχουν τα πράγματα κατά τη Μήδεια και τον Χορό, κατά τον Χορό και τη Μήδεια, τότε η διαδικασία του λόγου του αίματος της Μήδειας ως λογισμού του φόνου, εγγράφεται «στο ανθρώπινο» προσωπικό/ συναισθηματικό επίπεδο ως εκδίκηση, αλλά, συγχρόνως, εγγράφεται «στο ανθρώπινο» - κοινωνικό (ηθικό και θεσμικό) ως απόδοση δικαιοσύνης, δίκης, για την αδικία της παράβασης της ηθικής και θεσμικής κοινωνικής τάξης. Εγγράφεται, επίσης, στο «μη ανθρώπινο» - θεϊκό / κοσμικό ως απόδοση δίκης για την αδικία του μη σεβασμού της ιερότητας της κοσμικής τάξης - της θεϊκότητας της τάξης του κόσμου / φύσης, η οποία δεδηλωμένα είχε γίνει αποδεκτή και είχε κληθεί ως εγγυήτρια της κοινωνικής - ηθικής και θεσμικής- τάξης.

Ποιος, ωστόσο, καλείται να είναι ο φορέας αυτής της, πολλαπλά εγγραφόμενης, απόδοσης δικαιοσύνης, επιβολής της δίκης;

Η απάντηση στο κεφαλαιώδες αυτό ερώτημα είναι μία και μοναδική: η ίδια η Μήδεια. Όπως διακριβώσαμε ήδη, η ίδια θεωρεί ότι ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου είναι και «ανθρώπινη» - προσωπική εκδίκηση, είναι όμως και επιβολή της δίκης για την «ανθρώπινη» κοινωνική / ηθική - θεσμική αδικία, και είναι, τέλος, η επιβολή της δίκης για τη σύγχρονη αδικία η οποία έχει συντελεστεί σε «μη ανθρώπινο» - θεϊκό / κοσμικό επίπεδο. Το ότι η Μήδεια επιτελεί αυτό το, πολλαπλά εγγραφόμενο, έργο της επιβολής της δίκης για την -πολλαχώς εννοούμενη- αδικία, επίσης το πρεσβεύει -όπως διαπιστώσαμε-, ως έναν βαθμό, και ο Χορός - μέχρι εκείνο το σημείο που ο λόγος του αίματος της Μήδειας ως λογισμός του φόνου θα περιλάβει στις μηχανές του και την παιδοκτονία.

*

Με βάση αυτή την αντίληψη της Μήδειας και του Χορού για τον ρόλο και τη σημασία του λόγου του αίματός της ως λογισμού του φόνου, μπορούμε περαιτέρω να εννοήσουμε μία σειρά από πολύ σημαντικά, συναφή προς τα προηγούμενα, ζητήματα. Αυτά είναι τα εξής: (α) Το γιατί η προμνημονευθείσα - προηγουμένως παρατεθείσα, βαρύνουσα, αναφορά του Χορού στη σημασία της αθέτησης των όρκων του γάμου από τον άνδρα - Ιάσονα, έπεται αμέσως μετά τη διαβεβαίωση της Μήδειας ότι οι γυναίκες είναι αξιότατοι και αποτελεσματικοί δράστες του κακού, δηλαδή, στην περίπτωση της, του φόνου

- πολλαπλώς εννοούμενης δίκης.¹⁰⁷⁶ (β) Το γιατί αμέσως μετά την προμνημονευθείσα - προηγουμένως παρατεθείσα, βαρύνουσα, αναφορά του Χορού -τη γενική αλλά προδήλως συγκεκριμένη- στη σημασία της αθέτησης των όρκων του γάμου από τον άνδρα - Ιάσονα, λέγεται -από τον ίδιο τον Χορό- εντελώς προκλητικά, αλλά και πέρα για πέρα -εκ πρώτης όψεως- αινιγματικά, ότι:

«τὰν δ' ἔμᾶν εὐκλειαν ἔχειν βιοτὰν στρέψουσι φᾶμαι·
ἔρχεται τιμὰ τῷ γυναικίῳ γένει·
οὐκέτι δυσκέλαδος φάμα γυναϊκας ἔξει».¹⁰⁷⁷

Αυτό το εξαιρετικά εγκωμιαστικό που λέγεται για τις γυναίκες, γενικά και αινιγματικά, άπαξ από τον Χορό ως περιεχόμενο αναφοράς, αμέσως μετά τη γενική αναφορά στην πολλαπλή ανατροπή της τάξης: προσωπικής, κοινωνικής, και θεϊκής κοσμικής από τους άνδρες -η οποία όμως έχει ως βάση της -αφόρμηση /αιτία της τον συγκεκριμένο άνδρα, τον Ιάσονα-, το επαναλαμβάνει η Μήδεια για τον εαυτόν της. Η αναφορά είναι μεν στην περίπτωση αυτή συγκεκριμένη, δεν παύει όμως να είναι και αυτή αινιγματική:

«τῶν γὰρ τοιούτων εὐκλεέστατος βίος».¹⁰⁷⁸

Πρόκειται και πάλι για την «εὐκλειαν» των γυναικών, και πρόκειται συγκεκριμένα για την «εὐκλειαν» της Μήδειας και πρόκειται για την «εὐκλειαν» της Μήδειας, η οποία ίσως διευκολύνει την άρση της αινιγματικότητας της γενικής αναφοράς του Χορού στην «εὐκλειαν» των γυναικών, καθώς αυτής της αναφοράς, προηγείται η διευκρίνιση του τι αφορούν όλα εκείνα τα οποία συγκροτούν «τήν εὐκλειάν» της. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ανατρέχοντας σε όσα έχει μόλις διαβεβαιώσει σε σχέση με τον εαυτόν της, τα ακόλουθα: ότι διαθέτει έναν λογισμό του αίματος από τον οποίον απουσιάζει η δειλία, η αδυναμία και η πονοψυχία και στον οποίον είναι παρούσα η σκληρότητα προς τους εχθρούς.¹⁰⁷⁹ Ένας τέτοιος λόγος του αίματος, ένας λόγος του αίματος με αυτά τα γνωρίσματα και χαρακτηριστικά, είναι ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου ο οποίος σχεδιάζει και θα εκτελέσει τη διπλή δολοφονία και την παιδοκτονία.

Καταλήγουμε, συνθέτοντας: Μετά τη γενική διαβεβαίωση της Μήδειας ότι οι γυναίκες -και προφανώς η ίδια- έχουν αποτελεσματικότερο λογισμό του

1076. Βλ. στ. 408-409: «γυναίκες... / κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σοφώταται» και η μετάφραση: «για το κακό μεγάλη η μαστοριά μας» (69).

1077. στ. 415-420 και η μετάφραση: «η ζωή μου / θα γίνει ξακουστή· μεγάλη δόξα / θα στεφανώσει τις γυναίκες κι ούτε / φήμη κακιά ποτέ θα τις αγγίξει» (69).

1078. στ. 810 και η μετάφραση: «τι όποιος έχει τέτοιες γνώμες, / μία πολυδόξαστη ζωή περνάει» (103).

1079. Βλ. στ. 803-809 - ένα μέρος του χωρίου (στ. 807-808).

αίματος ως λογισμό του φόνου, προκειμένου να εκδικούνται για τις προσωπικές - συναισθηματικές αδικίες των ανδρών τις οποίες αυτές υφίστανται -όπως, ασφαλώς, είναι αυτή του Ιάσονα απέναντί της-, ο Χορός ενεργεί ως εξής: προβαίνει αφενός μεν στη γενική διαπίστωση ότι οι άνδρες -όπως, εναργώς, ο Ιάσων- διαπράττουν συγχρόνως κοσμική και κοινωνική αδικία όταν είναι αυτορρογοί της προσωπικής - συναισθηματικής αδικίας έναντι των γυναικών, αφετέρου δε στη γενική διαβεβαίωση ότι οι γυναίκες θα καταστούν «εὐκλειείς». Η Μήδεια, θα επανέλθει αργότερα μέσα στην κειμενική πραγματικότητα, για να διευκρινίσει, να καταστήσει συγκεκριμένο, το πώς μία γυναίκα, όπως εκείνη, καθίσταται «εὐκλειής» -και μάλιστα, «εὐκλειεστάτη»-, αφού υποστεί την αδικία από έναν άνδρα. Στην περίπτωση αυτή, μία τέτοια γυναίκα, όπως είναι εκείνη, λειτουργεί έναν αποτελεσματικότερο - όπως προκύπτει από την περιγραφή των κύριων γνωρισμάτων του- λόγο του αίματος ως λογισμό του φόνου, και αποδίδει έτσι ως γυναίκα - δίκη για την αδικία που έχει υποστεί σε προσωπικό - συναισθηματικό επίπεδο από έναν άνδρα, και σε σχέση με την οποία έχει επίγνωση ότι συγχρόνως είναι αδικία σε κοινωνικό / θεσμικό - ηθικό και σε κοσμικό -της ιερότητας της φύσης- επίπεδο.¹⁰⁸⁰ Επομένως: μία γυναίκα, είναι «εὐκλειής» όταν, όπως η Μήδεια, αφού υποστεί την αδικία, από έναν άνδρα, επιβάλλει ακολούθως -άτεγκτα και απαρέγκλιτα- την ανάγκη της δίκης σε προσωπικό - συναισθηματικό, κοινωνικό και σε κοσμικό -της ιερότητας της φύσης- επίπεδο.

Η αδικία της Μήδειας από τον Ιάσονα δεν είναι μία αδικία, η οποία δεν έχει αναφορά στο φύλο· πρόκειται για την αδικία του άνδρα Ιάσονα απέναντι στη γυναίκα Μήδεια. Πρόκειται για μία έμφυλη αδικία η οποία έχει ως κοινωνικό ορίζοντα αναφοράς την παρουσία και τη θέση ενός εκάστου φύλου μέσα στην κοινωνία της εποχής και της σχέσης μεταξύ των φύλων. Από την έποψη αυτή, η συγκεκριμένη προοπτική του Χορού και της Μήδειας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προσθέτει μία ακόμη προοπτική στο συγκεκριμένο πάντοτε ζήτημα της αδικίας της Μήδειας από τον Ιάσονα: αποτελεί, συγχρόνως και παράλληλα, μία έμφυλη κοινωνική κριτική για τη θέση της γυναίκας, για τη στάση της κοινωνίας των ανδρών έναντι της γυναίκας, αλλά και μία σαφή αναφορά εμπιστοσύνης στην οντική, συναισθηματική, βουλευτική, νοητική δυνατότητα της γυναίκας να αποκαταστήσει την αδικία, την προσωπική και γενική απέναντί της.¹⁰⁸¹ Στο πλαίσιο αυτό του σχετικού, έμφυλου, σύμπαντος

1080. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Μήδεια, αμέσως πριν εκκινήσει την περιγραφή του λόγου του αίματός της ως λογισμού του φόνου που επιβάλλει την δίκη και διασφαλίζει την «εὐκλειαν» της, αναφέρεται στην παράλληλη, στο κοσμικό - θεϊκό επίπεδο, εγγραφή της αδικίας η οποία απαιτεί -με τη σειρά της- την δίκη (βλ. στ. 802).

1081. Για μία τέτοια, έμφυλη, κοινωνική κριτική, πυκνή, εύστοχη, και σφοδρή, βλ. τον λόγο

λόγου, η επιχειρούμενη από τον Χορό και τη Μήδεια, σύνδεση της αδικίας και της ύβρεως προς την γυναίκα-φύση, με τον κόσμο-φύση, έχει την ακόλουθη σημασία: η αδικία και η ύβρις προς τη γυναίκα-φύση είναι συγχρόνως αδικία-ύβρις προς τον όλον κόσμο-Φύση, του οποίου η γυναίκα-φύση είναι μέρος του - υπό την προοπτική αυτού του ιδίου, του κόσμου-Φύσης. Επομένως, η ιερότητα, και, άρα, ο σεβασμός προς την ιερότητα του κόσμου-Φύσης, περιλαμβάνει απαρέγκλιτα και τον σεβασμό προς τη γυναίκα-φύση. Ως εκ τούτου, ο μη σεβασμός προς τη γυναίκα-φύση, περιλαμβάνει αναπόφευκτα και το μη σεβασμό προς την ιερότητα του κόσμου - Φύσης, και ως τέτοια, θα πρέπει να τιμωρείται, από εκείνην και μόνον εκείνην που υφίσταται την αδικία-απουσία σεβασμού. Άρα: η τιμωρία αυτή προς τον ασεβή / αδικούντα άνδρα, είναι τιμωρία-δίκη για την ασεβεία προς τη γυναίκα-φύση και συγχρόνως τιμωρία-δί-

---

της Μήδειας προς τον Χορό, στους στίχους 226-258· ακολούθως, ζητά την συμπαράσταση του Χορού, την εχεμύθειά του, όσον αφορά το πρώτο σχέδιο του λογισμού του φόνου ως φονικής εκδίκησης εναντίον του Ιάσονα, της νέας του συζύγου και του πατέρα της Κρέοντα (βλ. στ. 259-266)· μάλιστα, στο τέλος (στ. 265-266) δηλώνει η Μήδεια το ίδιο που διαπιστώσαμε ότι θα δηλώσει και αργότερα (βλ. στ. 409 - παράθεση και μετάφρασή του στη σημείωση 328): η γυναίκα «αν προδοθεί στον έρωτά της, πιο φόνισσα απ' αυτήν δεν γίνεται άλλη» (57).

Ο Χορός, συμφωνώντας, προφανώς, τόσο με την κριτική της Μήδειας για τη θέση της γυναίκας όσο και με την απόφασή της να τιμωρήσει τον άνδρα της Ιάσονα, αποδέχεται να είναι εχέμυθος συμπαραστάτης της, καθώς θεωρεί ότι αυτή έχει δίκαιο να διαπραξεί αυτούς τους φόνους, μετά το πένθος το οποίο της προξένησε η εγκατάλειψή της από τον Ιάσονα (βλ. σχετικά, στ. 267-268).

Ωστόσο, με τη σειρά μας, ας προσέξουμε: Ο ήδη προσεκτικός Ευριπίδης δεν αντιμετωπίζει υπό -για να χρησιμοποιήσουμε έναν αναχρονισμό- 'ουσιοκρατική' προοπτική την έννοια «γυναίκα», αλλά υπό 'ονοματοκρατική' - ούτε, βέβαια, την αντιμετωπίζει υπό την προοπτική του μισογύνι ή του πρωτο-φεμινιστή: (α) Η ίδια η Μήδεια σπεύδει να δηλώσει ότι είναι σε πολλά «διάφορος» (στ. 580) από πολλούς «βροτούς» (στ. 580) -επομένως: από άνδρες και γυναίκες-, ενώ παράλληλα, διαπιστώνουμε τη μετάβασή της από 'το ανθρώπινο' -(έστω) έμφυλο/γυναικείο- στο 'μη ανθρώπινο': πιο διακριβωμένα, από μία στιγμή και έπειτα, μετά την απόφασή της να προχωρήσει στη διάπραξη της παιδοκτονίας, ο Χορός θα παύσει να της συμπαρίσταται, λίγο δε πριν και αμέσως μετά την παιδοκτονία θα την χαρακτηρίσει πολλαπλά με έναν τρόπο ο οποίος την εντάσσει οντικά στον 'μη ανθρώπινο'/στον θεικό, δηλαδή στον της ιερότητας της φύσης κόσμο (βλ., σχετικά, το υποκεφάλαιο 2.2.2.1.3.). (β) Η ίδια η Μήδεια ομολογεί ότι, μέσα στο 'ανθρώπινο', τελεί σε ένα καθεστώς συναισθηματικής ερημίας, ξενότητας, μοναξιάς και εχθρότητας (βλ., σχετικά, το υποκεφάλαιο 2.2.2.1.1.) και συγχρόνως σε ένα καθεστώς κοινωνικής φυγής, εξορίας και περιπλάνησης (βλ. σχετικά, το υποκεφάλαιο 2.2.2.1.2.)· και οι δύο αυτές ομολογίες της, όμως, προοικιάζουν την προαναφερθείσα οντική της μετάβαση στο 'μη ανθρώπινο'. Άρα, η Μήδεια μόνον ως προς το προμνημονευθέν, συγκεκριμένο, ζήτημα της ηθικής, κοινωνικής και συναισθηματικής αδικίας/προδοσίας της από τον άνδρα (της) Ιάσονα, και ως προς το πρώτο της σχέδιο να δολοφονήσει τον ίδιο, τη νέα του σύζυγο και τον πατέρα της, έχει τη συμπαράσταση του Χορού· επομένως, μόνον στο πλαίσιο αυτό και σε αυτό μόνον νομιμοποιείται η ισχύς της προπαρατεθείσας έμφυλης αναφοράς μας σε αυτήν και στη σχέση της με τον Χορό.

κη για την ασέβεια προς την ιερότητα του όλου κόσμου-Φύσης, του οποίου η γυναίκα-φύση είναι αναπόσπαστο μέρος.

Καταλήγοντας: Από την προηγηθείσα αφήγηση απουσίαζε η αναφορά στους θεούς, η οποία είναι παρούσα στον λόγο της Μήδειας και του Χορού. Πρόκειται για μία εσκεμμένη μετα-γραφή του λόγου τους από την κειμενική πραγματικότητα την απευθυνόμενη σε ένα κοινό της εποχής, το οποίο είχε την ανάγκη αυτής της αναφοράς (ίσως, ως Ενική αναφορά, να την έχει ανάγκη ακόμη και σήμερα), στη στοχαστική ποιητική του Ευριπίδη. Στο πλαίσιο της, άλλωστε, είναι «μῶρος»,¹⁰⁸² ανοησία, το να πιστεύει κάποιος/α στα «παλιά παραμύθια»¹⁰⁸³ περί θεών.¹⁰⁸⁴ Τα «παλαιά» αυτά «παραμύθια» είναι, όμως, -μας πληροφορεί και πάλι η στοχαστική του ποιητική- χρήσιμα, γιατί εκφοβίζουν τους ανθρώπους να μην διαπράξουν την αδικία.¹⁰⁸⁵

II

Ας παρακολουθήσουμε, όμως, τη Μήδεια, αυτήν η οποία έχει ως γυναίκα τη συμπαράσταση -όπως μόλις διακριβώσαμε- «του ανθρώπινου» - των γυναικών του Χορού για την αδικία την οποίαν υπέστη από έναν άνδρα, τον άνδρα της τον Ιάσονα. Θα πρέπει να θυμηθούμε ότι έχει τη συμπαράστασή τους όταν ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου σχεδιάζει το τριπλό φονικό-όταν, ωστόσο, καταλήγει στη διπλή δολοφονία και στην παιδοκτονία, χάνει την συμπαράσταση του προαναφερθέντος «ανθρώπινου» και μεταβαίνει στο «μη ανθρώπινο» αυτήν, λοιπόν, τη στιγμή της μετάβασής της, τον τρόπο της και τα σημαινόμενά του, ας παρακολουθήσουμε με συντομία.

Είμαστε στη στιγμή αυτής της μετάβασης από «το ανθρώπινο» στο «μη αν-

1082. Βελλερεφόντης, απ. 286, στ. 3, Augustus Nauck (εκδ.) (1889). *Tragicorum Graecorum fragmenta*, 2η έκδ., Teubner, Lipsiae, σελ. 445.

1083. Και το κείμενο: «τῶ παλαιῶ ... λόγῳ», στο ίδιο, στ. 3.

1084. Και το κείμενο: «ἐν οὐρανῶ θεοῖς», στο ίδιο, στ. 1. Και οι δύο μεταφραστικές αποδόσεις από τη φιλολογική ομάδα Κάκτου, Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Ευριπίδη, Μήδεια, Αποσπάσματα 2, Κάκτος, Αθήνα 2013, σελ. 185.

1085. Βλ. σχετικά το απόσπασμα -κατά πάσα πιθανότητα- από το έργο του Ευριπίδη «Σίσυφος», βλ. Hermann Diels & Walter Kranz (1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 6η έκδ., Weidmann, Berlin, τόμ. I, 88 B25. Το απόσπασμα αυτό από το σατυρικό δράμα «Σίσυφος» αποδίδεται από τους Diels και Kranz στον Κριτία. Πρόσφατα, όμως, οι Albrecht Dihle (1977, «Das Satyrspiel 'Sisyphos'», *Hermes* 105/1, σελ. 28-42), Charles Kahn (1997, «Greek Religion and Philosophy in the Sisyphus fragment», *Phronesis* 42/3, σελ. 247-262), και ο George B. Kerferd (1981/1999, Η σοφιστική κίνηση, μτφρ. Π. Φαναράς, Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, σελ. 86, 263-264), το αποδίδουν πλέον στον Ευριπίδη.

θρώπινο», αυτής πλέον της «συνδικιάς»¹⁰⁸⁶ της με τους θεούς, είμαστε στη στιγμή που η «ανάγκη» του λόγου του αίματος ως λογισμού του φόνου καταλήγει στο να περιλάβει στην εκδίκηση και την παιδοκτονία. Η Μήδεια έχει ήδη, κατ' επανάληψη, πρόσφατα κλάψει¹⁰⁸⁷ και συνεχίζει να κλαίει - δακρυρροεί· ωστόσο, δεν κάνει μόνον αυτό, αλλά και κάτι άλλο: «κατηφεί ὄμμα».¹⁰⁸⁸ δηλαδή: έχει το βλέμμα της στο χώμα και είναι συγχρόνως -ενώ έχει το βλέμμα της στο χώμα- σκυθρωπή.

Ο παιδαγωγός σπεύδει να την ερωτήσει και για τα δύο συμβάντα:

«τί δαὶ κατηφεῖς ὄμμα καὶ δακρυρροεῖς;»¹⁰⁸⁹

Η Μήδεια θα του απαντήσει, με τρόπο τέτοιο ώστε αυτός να ερμηνεύσει και τα δύο προαναφερθέντα συμβάντα της συμπεριφορᾶς της.

Ας προσέξουμε, για λίγο ακόμη, πριν παραθέσουμε την απάντησή της και δοκιμάσουμε να τη σχολιάσουμε· η Μήδεια -όπως προμνημονεύσαμε- κλαίει ήδη καθώς βλέπει τα παιδιά της και ως μητέρα, στο πλαίσιο «του ανθρώπινου», θρηνεί ήδη που θα τα σφάξει. Όμως τώρα, ενώ συνεχίζει να κλαίει, δεν κάνει πλέον, τη στιγμή αυτή, μόνον αυτό· έχει στρέψει το βλέμμα προς το «μη ανθρώπινο», το χώμα, και είναι σκυθρωπή.

Ακριβώς αυτή η διπλή κίνησή της υπάρχει ως αναφορά -ας ανακαλέσουμε στη μνήμη- και στον λόγο της Τροφού: Για τη Μήδεια πληροφορούμαστε κατ' αρχήν ότι «κλιώνει μες στα δάκρυα»¹⁰⁹⁰ και αμέσως μετά με έμφαση λέγεται ότι «οὔτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλλάσσοις γῆς / πρόσωπον».¹⁰⁹¹ δηλαδή, δεν σηκώνει ούτε για μία στιγμή τα μάτια της από τη γη και έχει σκυμμένο το κεφάλι της. Αυτῆς της επισημάνσεως έπονται ευθύς στη συνέχεια οι οικείες πλέον αναφορές του λόγου της Τροφού στη μετάβαση της Μήδειας από «το ανθρώπινο» στο «μη ανθρώπινο» ως πέτρας και ως τρικυμισμένης θάλασσας,¹⁰⁹² ενώ λίγο αργότερα εντοπίζεται και η εξίσου πλέον οικεία αναφορά στη μετάβαση

1086. Βλ. στ. 158 και 802.

1087. Βλ., για παράδειγμα, στ. 903, 905, 922, 929. Στην τελευταία περίπτωση, «στρέψασα λευκήν... παρηίδα» (στ. 923)* θρηνεί τα παιδιά της (πρβλ. στ. 929), όπως και στην αρχή «στρέψασα πάλλευκον δέριον» (στ. 30)**, θρηνεί τον πατέρα της, την οικογένεια και την πατρίδα της που πρόδωσε, και για τον άντρα της που την εγκατάλειψε (πρβλ. στ. 13-35).

* Και η μετάφραση: «μονάχα τον ολόλευκο λαμό της / στρέφει» (35).

** Και η μετάφραση: «το μάγουλό σου / το χλωμό στρέφεις» (111).

1088. στ. 1012.

1089. στ. 1012· και η μετάφραση: «Γιατί κοιτάξεις χάμω και δακρύζεις;» (121).

1090. Πρόκειται για μετάφραση (Τάσος Ρούσσο, Κάκτος 1992, σελ. 35), του στίχου 25: «τὸν πάντα συντήκουσα δακρῦοις χρόνον».

1091. στ. 27-28.

1092. Βλ. στ. 28-29.

της Μήδειας στο «μη ανθρώπινο» ως έχουσα το βλέμμα μαινόμενου για αίμα ταύρου απέναντι στα παιδιά της.¹⁰⁹³ Εδώ, για να επανέλθουμε, η Μήδεια δακρυροεί ως ανήκουσα στον κόσμο «του ανθρώπινου» -όπως και κατ' επανάληψη λίγο προηγουμένως, καθώς βλέπει τα παιδιά της-, αλλά και στρέφει σκυθρωπή το βλέμμα της στη γη, δηλαδή, μεταβαίνει προς το «μη ανθρώπινο». Κάπως αργότερα, και εδώ ο Χορός -αυτήν τη φορά- θα την παρομοιάσει με πέτρα ή σίδηρο επειδή σφάζει τα παιδιά της, την ώρα ακριβώς που αυτή τα σφάζει,¹⁰⁹⁴ ενώ ήδη αυτός ο ίδιος έχει προεικάσει ότι τη στιγμή της σφαγής τους θα είναι πλέον με «ἄδακρυν μοῖραν»,¹⁰⁹⁵ με αδάκρυτη δηλαδή ματιά.

Τώρα, όμως, ευρισκόμαστε ακριβώς στο εν-διά-μεσο· στη στιγμή της μετάβασης από «το ανθρώπινο» στο «μη ανθρώπινο», στη στιγμή της μετάβασης από «τον ανθρώπινο» κόσμο των δακρύων στη σκυθρωπή θέαση του «μη ανθρώπινου» κόσμου - γης- μετά τη σήμανση αυτή, και πριν την προαναφερθείσα βεβαίωση του Χορού ότι η Μήδεια ανήκει στον «ἄδακρυν» «μη ανθρώπινο» κόσμο, υπάρχει η προμνημονευθείσα απάντησή της στο ερώτημα του Παιδαγωγού, το οποίο αφορά -επαναλαμβάνουμε- το πώς, ή γιατί, ανήκει στον «ανθρώπινο» κόσμο και μεταβαίνει στον «μη ανθρώπινο», η οποία είναι η εξής:

«πολλή μ' ἀνάγκη, πρέσβυ· ταῦτα γὰρ θεοὶ
καὶ γὼ κακῶς φρονοῦσ' ἐμηχανησάμην».¹⁰⁹⁶

Πρέπει, είναι λοιπόν μεγάλη ανάγκη, να συμβαίνει αυτό, να συμβαίνει εκείνη τη στιγμή εκ μέρους της η μετάβαση από «το ανθρώπινο» στο «μη ανθρώπινο». Αυτή, την αμέσως επόμενη στιγμή, θα είναι πλέον μέρος του «μη ανθρώπινου», όχι βέβαια γιατί διαπράττει τον διπλό φόνο, αλλά γιατί ως Μήδεια - πέτρα, ως Μήδεια - σίδερο, ως Μήδεια - ταύρος, ως Μήδεια - Ερινύα, ως Μήδεια - Σκύλλα, ως Μήδεια - βουητό του πελάγους, ως Μήδεια - λέαινα, θα διαπράξει την παιδοκτονία.

Η αιτιολόγηση αυτού του πρέπει, αυτής της μεγάλης ανάγκης, εκ μέρους της είναι εξίσου ενδιαφέρουσα: αυτή η μεγάλη ανάγκη, το αναπόφευκτο πρέπει, που οδηγεί τη μηχανή του λόγου του αίματος ως λογισμού του φόνου στην παιδοκτονία, που οδηγεί το λόγο του αίματος ως λογισμό του φόνου στη μηχανή της παιδοκτονίας, είναι μία μηχανή ανάγκης που την επινόησε η ίδια, δηλαδή ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου, και οι θεοί.

Τι σημαίνει, ωστόσο, αυτή η απάντηση; Κατ' αρχήν, πρόκειται για την ομο-

1093. Βλ. στ. 92-93.

1094. Βλ. 1279 -1280.

1095. στ. 861.

1096. στ. 1013-1014 και η μετάφραση: «Γιατί έτσι πρέπει, γέρο· βοηθημένη / απ' τους θεούς και το άστοχο μυαλό μου / εγώ τα μηχανεύτηκα όλα τούτα» (121).

λογία της ότι η μετάβασή της από «τον ανθρώπινο» κόσμο των δακρύων στον «μη ανθρώπινο» της πέτρας, της λέαινας, της Σκύλλας, της Ερινύας, του ταύρου και του τρικυμισμένου πελάγους, είναι κάτι που το διέπει η ανάγκη, μία ανάγκη θεμελιωμένη διττά· αφενός στον λόγο του αίματός της ως λογισμό του φόνου, ο οποίος εδράζεται στο ακραίο συναίσθημα του πενθούντος έρωτος που μαίνεται και γεννά την ανάγκη ικανοποίησής του ως εκδίκηση μέσω του φόνου / των φόνων, αφετέρου, θεμελιωμένη στον πρώτο αντι-λογισμό της, τον αντι-λογισμό, ο οποίος ως εκ του περιεχομένου του είχε τη δυνατότητα -όπως διακριβώσαμε ήδη- διπλής εγγραφής του: τόσο στον «ανθρώπινο» κόσμο της εκδίκησης αλλά και της ηθικής όσο και στον κόσμο τον «μη ανθρώπινο» της κοσμικής-θεϊκής δικαιοσύνης.¹⁰⁹⁷ Επομένως, ο κόσμος των θεών, ο «μη ανθρώπινος» κόσμος, της έδωσε τη δυνατότητα να τεχνουργήσει μία μηχανή δίκης για την αδικία που υπέστη. Όταν, όμως, αυτή η μηχανή δίκης θα περιλάβει και τον φόνο των παιδιών της, ο «ανθρώπινος» κόσμος -όπως γνωρίζουμε- αποσύρεται από τη συμπαράστασή του, και τότε μένει μόνον η εκ μέρους της αναφορά στον «μη ανθρώπινο», στον ιερό / θεϊκό κόσμο της φύσης, για να συνεχίσει απρόσκοπτη την πορεία της η μηχανή της ανάγκης της για δίκη η οποία καταλήγει να συμπεριλαμβάνει και την παιδοκτονία. Άλλωστε, ο «μη ανθρώπινος» αυτός κόσμος, ο θεϊκός κόσμος της φύσης, ο κόσμος των θεών, όχι μόνον προσφέρει στον λόγο του αίματός της ως λογισμό του φόνου τη δυνατότητα μίας εγγραφής της δίκης σε αυτόν -εγγραφής που θα περιλαμβάνει και την παιδοκτονία-, αλλά φαίνεται ότι της προσφέρει και κάτι άλλο πολύ σημαντικό, όπως παρατηρεί αργότερα η ίδια. Της τα φέρνει ευνοϊκά στην πράξη,¹⁰⁹⁸ έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν τελικά όλα όσα αυτή μηχανεύτηκε, και στα οποία «το ανθρώπινο», ο Χορός, η Τροφός, ο Παιδαγωγός, ο Άγγελος, ο Ιάσων, η σύζυγος του Ιάσωνα, ο Κρέων, δεν θα δυνηθούν να παρέμβουν για να τα εμποδίσουν, είτε γιατί τα αγνοούν ως σχέδια, ως πράξεις -κατά τη στιγμή της τέλεσής τους-, ως δόλους, είτε γιατί -όπως ο Χορός- είναι παρόντες και σχεδόν αυτόπτες, αλλά δεν τολμούν να παρέμβουν, εκδηλώνοντας μόνον την πρόθεση για παρέμβαση και την ηθική τους καταδίκη και τον αποτροπιασμό.¹⁰⁹⁹

Η προπαρατεθείσα απάντησή της, λοιπόν, για να συνοψίσουμε, είναι η αναφορά στην ανάγκη της «συνδικίας», δηλαδή της από κοινού επιβολής της

1097. Βλ. την ενότητα I του παρόντος κεμένου.

1098. «θεῶν ποριζόντων καλῶς» (στ. 878)- πρόκειται για τραγική ειρωνεία, στο πλαίσιο του παραπλανητικού της δεύτερου διαλόγου με τον Ιάσωνα. Ο Ιάσων νομίζει ότι εκείνη εννοεί πως οι θεοί τα φέρνουν ευνοϊκά τώρα για εκείνη και τα παιδιά, εφόσον αυτός παντρεύτηκε την κόρη του Κρέοντα· εκείνη εννοεί πως καλά προχωρεί το σχέδιο παραπλάνησής του που ανελίσσεται και περιλαμβάνει την προσφορά των δολοφονικών δώρων προς τη νέα του σύζυγο.

1099. Βλ. στ. 1271-1281.

δίκης από τη Μήδεια και από τους θεούς, η οποία επιβάλλει ο λογισμός του αίματός της ως λογισμός του φόνου να μεταβεί από «τον ανθρώπινο» κόσμο των δακρύων στο «μη ανθρώπινο» - θεϊκό κόσμο της φύσης: τον κόσμο της πέτρας, του σιδήρου, της λέαινας, του τρικυμισμένου κύματος, του ταύρου, της Σκύλλας και της Ερινύας, και να εγγραφεί σε αυτόν ως λογισμός και ως πράξη, ως λογισμός του φόνου που περιλαμβάνει και την παιδοκτονία και ο οποίος διέπεται από τη «μη ανθρώπινη» αναγκαιότητα να καταστεί -και έχει τη δύναμη της «μη ανθρώπινης» αναγκαιότητας να καταστεί- πράξη, ακόμη και παιδοκτόνος πράξη.

Η γοητεία της ολοκληρωτικής ταυτότητας: Θρησκεία και βία

ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ

Καθηγητής Κοινωνιολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Τα ερωτήματα στα οποία θα επιχειρήσω να απαντήσω στην μελέτη αυτή είναι τα ακόλουθα. Πρώτον, ποιες είναι οι αιτίες που οδηγούν τους ανθρώπους να παραιτηθούν από τις βασικές τους ελευθερίες και να ενδώσουν σε ολοκληρωτικές μορφές ταυτότητας. Δεύτερον, τι είναι βία και ποιες είναι οι μορφές που λαμβάνει στις κοινωνίες του ανθρώπου, εμπλεκόμενη στον σχηματισμό της ταυτότητας των ανθρώπων. Τρίτον, ποιες είναι οι διαδικασίες με τις οποίες σχηματίζεται η ταυτότητα του ανθρώπου επιτρέποντας ολοκληρωτικές αντιλήψεις να συμμετέχουν στη συνεχή ανάδυση και μετασχηματισμό της. Τέλος, θα επιχειρήσω να δείξω τους τρόπους με τους οποίους η θρησκεία, η κάθε θρησκεία, με τις κεντρικές της αντιλήψεις για τον άνθρωπο, με τις κεντρικές της αντιλήψεις για τη σχέση του με τον κόσμο, τη ζωή και τους άλλους ανθρώπους, με τους κανόνες, τις εντολές και τα πρότυπα ζωής που προτείνει, επιτρέπει ή και ενισχύει αρκετές φορές τον σχηματισμό αυταρχικών και ολοκληρωτικών μορφών ταυτότητας.

1. Εισαγωγικά: η ελευθερία ως δικαιοσύνη

Έχουμε συνηθίσει στον Δυτικό Κόσμο, κυρίως από τον Διαφωτισμό και μετά, να θεωρούμε εντελώς αυτονόητα ότι η ελευθερία είναι μία από τις δύο βαθύτερες ατομικές και συλλογικές επιθυμίες, ανάγκες και συνεχείς διεκδικήσεις όλων των ανθρώπων. Η δεύτερη είναι η δικαιοσύνη. Γι' αυτό θεωρούμε πά-

ντοτε, ότι η ελευθερία και η δικαιοσύνη, αποτελούν τα δύο βασικότερα πεδία βιώματος και σχέσεων του ανθρώπου με τον εαυτό του και την κοινωνία, και συνεπώς τα δύο βασικότερα πεδία θέσμησης και άσκησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρ' όλα αυτά, εδώ και αρκετά χρόνια, όλα δείχνουν στις δυτικές κοινωνίες, ότι η ελευθερία δεν είναι το σημαντικότερο και το κυριότερο αγαθό ούτε το αυτονόητα κυρίαρχο αίτημα όλων των ανθρώπων.

Τούτο σημαίνει ότι ευρύτερες ομάδες ανθρώπων δεν δείχνουν να ενδιαφέρονται παρά για έναν «άνετο» και μόνον τρόπο ατομικής και συλλογικής ζωής. Αρκεί ο τρόπος αυτός να υποστηρίζεται από κάποιες μορφές γενικά αναγνωρίσιμων ελευθεριών έκφρασης και δράσης, ιδιοκτησίας, εργασίας και εκλογής αρχόντων, όπως και διαχείρισης της πολιτισμικής προσωπικότητας, σιωπηλά αυτονόητες και συχνά ανεξήγητες ή αναιτιολόγητες στα ίδια τους τα μάτια. Γεγονός που σημαίνει, από την άλλη πλευρά, ότι οι πραγματικές ελευθερίες της πολιτικής συλλογικής και ατομικής αυτονομίας, της ευθύνης και της δημιουργίας του ίδιου του ανθρώπου και της κοινωνίας του, της ανθρωπίνης μ' άλλα λόγια ατομικής και συλλογικής, πολιτικής, πριν απ' όλα, πληρότητας και ολοκλήρωσης, είτε τους αφήνουν αδιάφορους είτε είναι άγνωστες για τους περισσότερους απ' αυτούς.

Η διαπίστωση αυτή θέτει εκ νέου ένα μεγάλο ιστορικό ερώτημα, το οποίο αφορά την ελευθερία και τις μορφές της. Αρκεί η φιλελεύθερη πολιτική αντίληψη της ελευθερίας, κατά την οποία το κράτος και το Κοινοβουλευτικό Αντιπροσωπευτικό Πολίτευμα εξασφαλίζουν μία *laisser faire - laisser passer* κοινωνία, όπου οι άνθρωποι δεν περιορίζονται στις δράσεις τους από κανένα θεσμό πολιτικής και κρατικής εξουσίας, ενώ, από την άλλη πλευρά και ταυτόχρονα, δεν τους επιτρέπεται να βλάψουν ο ένας τον άλλον και τα συλλογικά αγαθά και τους συλλογικούς θεσμούς; Ή, ο δυτικός άνθρωπος καλείται να αναπτύξει και να ασκήσει μία βαθύτατη δημοκρατική αντίληψη της ελευθερίας, η οποία και θα αποτελεί την «πρώτη ύλη» της ψυχικής, νοητικής και ιστορικοπολιτικής του παρουσίας και ιδιότητας ως βαθύτατα ελεύθερου πολίτη;

Μία δημοκρατική αντίληψη της ελευθερίας, δηλαδή, που θα αποτελεί το νοητικό, νοηματικό αλλά και βαθύτατα πρακτικό και πολιτικό περιεχόμενο όλων των σχέσεων του με τον εαυτό του και με τους άλλους ανθρώπους, σε όλα τα πεδία της πολιτικής, οικονομικής και κοσμοθεωρητικής του ζωής, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά;

Σύμφωνα με την πρώτη αντίληψη, «η ελευθερία του ενός σταματά στην ελευθερία του άλλου». Ενώ σύμφωνα με την δεύτερη, «η ελευθερία του ενός αρχίζει και τελειώνει εκεί που αρχίζει και τελειώνει η ελευθερία του άλλου και όλων μαζί: η ελευθερία μου είναι η ελευθερία του άλλου». Αρχή, που σημαίνει ότι «η ελευθερία μου δεν μπορεί παρά να είναι η ελευθερία του κάθε

άλλου και όλων των άλλων», μαζί με τους οποίους ο κάθε άνθρωπος οικοδομεί τόσο αυτό που ο ίδιος είναι όσο και την κοινωνία του συνολικά ως κοινωνία αυτόνομων ανθρώπων. Οφείλω όμως να επισημάνω, ότι στην δεύτερη αυτή αντίληψη, στη δημοκρατική αντίληψη της ελευθερίας, η ελευθερία ως βαθύτατη αυτονομία ταυτίζεται με τη δικαιοσύνη. Η αυτονομία, η ελευθερία και η δικαιοσύνη, μ' άλλα λόγια, αναγνωρίζονται και ασκούνται από όλους ως βαθύτατες ατομικές και συλλογικές, ιστορικές και πολιτικές, ιδιότητες του ανθρώπου.¹¹⁰⁰

Τούτο σημαίνει, επίσης, ότι το ζήτημα του νοήματος της ελευθερίας τίθεται εκ νέου στον Δυτικό Κόσμο, ταυτόχρονα όμως με το ζήτημα του νοήματος της δικαιοσύνης. Πρόκειται για την αναζήτηση της πολιτικής αυτονομίας του ανθρώπου, μέσα και μέσω όμως της σύνθεσης της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Ή, ακόμη πιο συγκεκριμένα, αυτό που τίθεται επί τάπητος, είναι το νόημα της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, ως νόημα όμως ταυτόχρονα και όλων των οικονομικών, των πολιτικών και των νοηματικο-ιδεολογικών σχέσεων του δυτικού ανθρώπου: σχέσεων, δηλαδή, ιδιοκτησίας και εργασίας, εξουσίας και γνώσεων, όπως και σχέσεων προσωπικής και συλλογικής ιδιοποίησης του εαυτού, της κοινωνίας και της φύσης.

2. Βία και μορφές βίας

Εάν συνεπώς οι διαπιστώσεις αυτές καταδεικνύουν την ιστορική παρουσία και ισχύ κάποιων σημαντικών νοηματικών, αντικειμενικών όμως συνθηκών, άμεσα συνδεδεμένων με τα προτάγματα της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, συνθηκών όμως οι οποίες διέπουν όλες τις σχέσεις παραγωγής αγαθών, εξουσίας και νοήματος, σε όλα τα πεδία της οικονομικής, της πολιτικής και της προσωπικής ζωής των ανθρώπων, τότε η μελέτη, την οποία και επιχειρώ εδώ, των αιτίων που οδηγούν στην συγκρότηση μορφών ολοκληρωτικής και βίαιης ταυτότητας, θα πρέπει να τις συμπεριλάβει ως βασικές στις αναλύσεις της.

Το κεντρικό ερώτημα επομένως δεν μπορεί παρά να είναι το ακόλουθο. Ποιες είναι οι αιτίες που οδηγούν στην συγκρότηση μορφών ολοκληρωτι-

---

1100. Το ερώτημα της «φιλελεύθερης» και της «δημοκρατικής» αντίληψης της ελευθερίας παραμένει ένα από τα κεντρικότερα και τα σημαντικότερα τόσο της πολιτικής όσο και της επιστήμης. Από τους J. Bentham και τον J.-S. Mill μέχρι τον J.-J. Rousseau, αρχίζοντας από τους αρχαίους Έλληνες, λαμβάνοντας υπ' όψιν και όλους τους σύγχρονους, θα μπορούσαμε να συντάξουμε έναν μεγάλο κατάλογο συγγραφέων. Ο αναγνώστης θα μπορούσε να δει μία σειρά επιχειρημάτων, θεμελιωμένων πάνω στη θέση «η ελευθερία μου είναι ελευθερία των άλλων», με σχετική βιβλιογραφία, στο: Παπαρίζος, Α. (2011). Η ελευθερία ενώπιον του θανάτου, Παπαζήσης, Αθήνα.

κής και συνεπώς βίαιης θρησκευτικής και πολιτικό-θρησκευτικής ταυτότητας ακόμη και στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες; Ερώτημα το οποίο δεν μπορεί να μελετηθεί παρά με την ανάλυσή του σε δύο που προηγούνται. Τι είναι ταυτότητα και τι βία; Πώς αναδύεται και πώς συντίθεται η ταυτότητα του ανθρώπου και πώς η ταυτότητα αυτή γίνεται ολοκληρωτική; Τι είναι ολοκληρωτική ταυτότητα και γιατί οι άνθρωποι ενδίδουν σ' αυτήν, ενδίδοντας ταυτόχρονα στα αισθήματα και στις πράξεις που κυριαρχούνται από τον φανατισμό, την έχθρα και το μίσος για τον άλλο.

Τι είναι, λοιπόν, βία; Γνωστοί και πολύ σημαντικοί στοχαστές έγραψαν μελέτες για την κοινωνική και πολιτική βία, δίχως όμως να την ορίσουν, θεωρώντας ότι το νόημά της είναι αυτονόητα σαφές για όλους τους ανθρώπους.¹¹⁰¹ Η απάντηση στην οποία και κατέληξα, σε μία προηγούμενη εκτενή μελέτη μου είναι η ακόλουθη.

Βία είναι η ματαίωση, η κάθε μορφή ματαίωσης, αισθημάτων και νοημάτων, ικανοτήτων και ιδιοτήτων των ανθρώπων, όπως και η άμεσα φαντασιακή και πρακτική ματαίωση των οποιωνδήποτε ανθρώπινων σχέσεων και αγαθών. Βία είναι, δηλαδή, η ματαίωση των εσωτερικά βιωμένων και κοινωνικά αποκρυσταλλωμένων θεσμικών σχέσεων, ικανοτήτων και ιδιοτήτων, που αναπτύσσουν οι άνθρωποι και οι ομάδες, οι κοινωνικές τάξεις και οι σύνολες κοινωνίες σε όλα τα πεδία δημιουργίας και αναδημιουργίας της ιστορικό-κοινωνικής ζωής. Πεδία, όπως είναι, πρώτον, η οικογένεια και οι θεσμοί της εκπαίδευσης, κάθε μορφή ιδιοκτησίας, εργασίας και παραγωγής αγαθών, πολιτικής και κρατικής εξουσίας, και, δεύτερον, όλοι οι αυτόνομοι και ανεξάρτητοι θεσμοί της δημόσιας διαχείρισης των κοινών. Η ματαίωση αυτή, βέβαια, όπως όλοι μας πολύ καλά γνωρίζουμε, είναι δυνατόν να οδηγηθεί και να οδηγήσει τους ανθρώπους στις δύο βασικές οριακές, ατομικές και συλλογικές πράξεις, που είναι η κάθε μορφή καταστροφής και η κάθε μορφή ατομικού και συλλογικού φόνου, όπως και ο πόλεμος.¹¹⁰²

1101. Ανάμεσά τους είναι η Hanna Arendt (1972, *Du mensonge à la violence*, Calmann Lévy, Paris), ο Georges Sorel (1972, *Reflexions sur la violence*, Rivière, Paris), και ο Wolfgang Sofsky (1998, *Πραγματεία περί βίας*, μτφρ. Κ. Καβουλάκος, Ν. Σύνορα, Αθήνα).

1102. Οι καθημερινοί άνθρωποι, όπως και πολλοί συγγραφείς, πάρα πολύ συχνά θεωρούν ότι είναι εύκολο να κατανοήσει κανείς το περιεχόμενο της λέξης «βία». Όταν όμως επιχειρούν να την αποσαφηνίσουν συναντούν πραγματικές δυσκολίες. Η λέξη «βία» στην ελληνική γλώσσα, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, σημαίνει αλκή, δύναμη σωματική ή πνευματική, άσκηση δύναμης με σκοπό τον καταναγκασμό ή και ορμή. Συνδέεται με τη λέξη «ίς» που στον Όμηρο σημαίνει μυς, δύναμη ή ζωτικότητα, και η οποία αποτελεί τη βάση δύο ρημάτων: του «ισχύω», που σημαίνει έχω δύναμη, είμαι ισχυρός και του «ίσχω»: κρατώ δυνατά, εμποδίζω με δύναμη. Στη λατινική γλώσσα, η λέξη βία φαίνεται να έχει την ίδια καταγωγή και το ίδιο βασικό νόημα με εκείνη της ελληνικής, διότι διαπιστώνουμε τη λέξη *vis* που σημαίνει βία αλλά και δύ-

Βία, θα μπορούσα όμως να υποστηρίξω, αναζητώντας την καταγωγή της, είναι αυτή η ίδια η εσωτερική ώθηση της ζωής, η ερωτική, αγαπητική και ενωτική δύναμη που κινητοποιεί τον άνθρωπο, αναζητώντας την πλήρη ενότητα του με τον εαυτό του, τους άλλους- κοινωνία και τη σύνολη Φύση. Ερωτική και ενωτική δύναμη, όμως, που ενέχει σύμφυτη την αίσθηση και τη βαθύτατη γνώση της ματαίωσης, η οποία, όπως όλα δείχνουν, οφείλεται στην απόσχιση του ανθρώπου από την Φύση: από την τυφλή, δηλαδή, ροή της γονιμότητας που είναι η Φύση. Βία, δηλαδή, είναι η ερωτική - ενωτική δύναμη που ενέχει όμως σύμφυτη την αποταύτιση και την απόσχιση, την αυτόματα εν δυνάμει ματαίωση της ενότητας του ανθρώπου με αυτό που ο ίδιος είναι και με ό,τι τον περιβάλλει: την κοινωνία, τη Φύση και τη ροή των πάντων στον Σύμπαντα Κόσμο.¹¹⁰³

Ποιες όμως είναι οι μορφές βίας. Πρώτον, η φυσική βία. Η βία, δηλαδή, που της δίνουμε κάποιο συγκεκριμένο όνομα, διότι την αισθανόμαστε και την αναγνωρίζουμε με κάποιο τρόπο: μας πονά. Είναι η σωματική, η λεκτική ή η βία που λανθασμένα ονομάζουμε ψυχολογική. Η βία που διαρρηγνύει, ανατρέπει ή σπάει με κάποιον τυποποιημένο ή μη τρόπο τις υπάρχουσες σχέσεις, τις ικανότητες και τις ιδιότητες του ανθρώπου. Τούτο σημαίνει ότι η απόρριψη, η προσβολή ή η περιφρόνηση, με το βλέμμα, τον ήχο της φωνής και την χειρονομία, με την σιωπή, απλά και μόνον ή και την αδιαφορία, είναι φυσικές μορφές βίας. Φυσική, έτσι, είναι η βία που ματαιώνει καταστρέφοντας με ποικίλους τρόπους τον άνθρωπο, την κοινωνία και το περιβάλλον.

Η φράση της μητέρας, επί παραδείγματι: «αν δεν φας το φαγητό σου, δεν σ' αγαπώ» ή της γιαγιάς, «είδες τι σου έφερα σήμερα; ποια γιαγιά αγαπάς πιο πολύ, εμένα ή την άλλη;» αποτελούν μορφές φυσικής βίας, διότι αμφισβητούν την αγάπη ως αδιαμφισβήτητο θεμέλιο της σχέσης τους με τα παιδιά. Η αγάπη αποτελεί την αδιαμφισβήτητη σχέση αίματος και συγγένειας πρώτου και δεύτερου βαθμού, κυρίως των ενήλικων με τα παιδιά και τους έφηβους, που είναι λιγότερο ισχυροί και εξαρτώμενοι. Κάθε φορά που η σχέση αυτή αμφισβητείται έστω και μέσω ενός δώρου ή μιας απαίτησης, παρ' όλων ό,τι ο τελικός στό-

---

ναμη, ισχύς και ζωτικότητα, χρήση δύναμης αλλά και όπλων. Εξ ου και η λατινική λέξη *violentia* και όλα τα νεοπαγή παράγωγά της στις ευρωπαϊκές γλώσσες: *violence*, κ.λπ.

1103. Σχετικά με τον ορισμό και την προσέγγιση, εξήγηση και κατανόηση της βίας, βλέπε εκτεταμένες αναφορές, αναλύσεις και εξηγήσεις στο Παπαρίζος, Α. (2011), Θεός, Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση, Τα γενικά, μετατρεπτικά και ερωτικά ενδιάμεσα, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 52-53, 208-209. Ας μου επιτραπεί όμως να συμπληρώσω εδώ: «Βία είναι ο από την φύση του μόνιμα εν δυνάμει ματαιωμένος έρωτας. Είναι το άμεσο, συμφυές και δομικό στον έρωτα, λόγω της απόσχισης του ανθρώπου από την φύση, της απειλής και της έλλειψης, βίωμα της πιθανής ματαίωσης, που ως πρώτη ύλη υπάρχει σ' όλες τις σωματικές, ψυχικές και νοητικές δυνάμεις του ανθρώπου», Παπαρίζος 2011, ό.π., σελ. 211-212.

χος είναι η προσφορά, αποτελεί φυσική βία, διότι προσβάλλει και ανατρέπει τη θεμέλια σχέση της αγάπης, μετατρέποντάς την από σχέση ισοτιμίας και ισορροπίας σε σχέση υπακοής ή ανταλλαγής. Είναι βέβαιο, ότι οι σχέσεις αυτού του είδους, μεταξύ ακόμη και ισχυρών ή και λιγότερο ισχυρών ενήλικων, είναι αναγνωρίσιμες ως σχέσεις βαθύτατης ματαιώσης και απογοήτευσης, εάν όχι και πλήρους καταστροφής.

Δεύτερη πανίσχυρη μορφή βίας είναι η συμβολική βία. Συμβολική βία είναι κάθε μορφή θεσμικής σχέσης και πράξης, η οποία τυποποιεί αλλά και ταυτόχρονα αποκρύπτει κάποια μορφή επιβολής, εξάρτησης ή και εκμετάλλευσης, μεταξύ ανθρώπων, ομάδων και κοινωνικών τάξεων. Η θέσμιση και η παγίωση, μ' άλλα λόγια, κάποιας σχέσης ή και πλέγματος σχέσεων, μόνιμης επιβολής, εξάρτησης και εκμετάλλευσης μεταξύ ανθρώπων, ομάδων και κοινωνικών τάξεων, σχέσης, όμως, που παρουσιάζεται στα μάτια όλων ως πλήρως αποδεκτή, ισότιμη και φυσική είναι σχέση συμβολικής βίας.¹¹⁰⁴

Η συμβολική βία, δεν δημιουργεί αισθήματα ή διαπιστώσεις ματαιώσης και βαθιάς απογοήτευσης, δεν αποτελεί σχέσεις και πράξεις απόρριψης ή περιφρόνησης, δεν δημιουργεί εμφανείς καταστροφές ανθρώπινων ικανοτήτων και ιδιοτήτων, σχέσεων ιδιοκτησίας, εργασίας και εξουσίας, όπως και αγαθών, ατομικών και συλλογικών. Η συμβολική βία, αναδύεται, και τυποποιείται ως μορφές σχέσεων και πράξεων εντελώς αυτονόητων και φυσικών. Η βαθύτερη ανάλυση και μόνων αυτών μπορούν να μας την καταδείξουν.

Μια μητέρα, επί παραδείγματι, επειδή ένιωθε ενοχές που επέστρεφε από την εργασία της το απόγευμα, έφερε καθημερινά στο παιδί της των πέντε ή έξι ετών ένα μικρό δώρο. Μετά από κάποιους μήνες διαπίστωσε, ότι το παιδί δεν περιέμενε την ίδια, αλλά το καθημερινό ευτελές δώρο. Η τυποποιημένη σχέση του δώρου αντικατέστησε τη σχέση μητρότητας. Η θεμελιώδης σχέση της μητρότητας, δηλαδή, ματαιώθηκε τουλάχιστον εν μέρει, και η καταστροφή της, έγινε εντελώς αυτονόητα, δίχως καμία μορφή αρνητικού αισθήματος ή πόνου από τη μητέρα ή το παιδί, δίχως καμία φυσική διαπίστωση. Το δωράκι αντικατέστησε τη μητέρα και η σχέση μητρότητας αντικαταστάθηκε εν μέρει από μία σχέση ανταλλαγής και συναλλαγής. Η σχέση και η πράξη συμβολικής βίας είναι στην περίπτωση αυτή παρούσα και με ισχυρό μάλιστα τρόπο. Οι αγρότες στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία, η μεγαλύτερη πληθυσμιακή παραγωγική ομάδα, μέχρι και πριν είκοσι πέντε περίπου χρόνια, ήταν η τελευταία που απέκτησε ταμείο κοινωνικής ασφάλισης. Στα μά-

1104. Σχετικά με το ζήτημα της «συμβολικής βίας», ένας από τους πρώτους μελετητές της, εάν όχι ο πρώτος, είναι ο Pierre Bourdieu (1972). *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Droz, Genève. Στο κεφάλαιο με τίτλο *Capital Symbolique*, ο συγγραφέας θέτει τις αναλυτικές και θεωρητικές βάσεις για την προσέγγιση και τον προσδιορισμό της «συμβολικής βίας», σελ. 227.

τια των περισσότερων αγροτών και όλων σχεδόν των σύγχρονων Ελλήνων το γεγονός αυτό αποτελούσε μία αυτονόητη και φυσική κατάσταση.

Η τρίτη μορφή βίας είναι η συμβατική. Πρόκειται για τη βία την οποία αναγνωρίζουμε και διαπιστώνουμε αμέσως ως τέτοια, αλλά και την οποία αποδεχόμαστε με βάση κάποιους κοινωνικούς κανόνες ρύθμισης και ανοχής, ή με βάση το ισχύον σε κάθε κοινωνία πλέγμα νόμων. Ο εισαγγελέας έχει το δικαίωμα να επιτρέψει με έγγραφη εντολή του την είσοδο των κρατικών οργάνων ελέγχου στην κατοικία του οποιουδήποτε πολίτη, η οποία αποτελεί άσυλο, εάν διαπιστωθεί ή καταγγελλθεί, επί παραδείγματι, ότι κακοποιεί τα παιδιά του ή παρέχει προστασία σε κάποιον επικηρυγμένο εγκληματία. Το κράτος δικαιούται να δημεύσει μέρος της περιουσίας του οποιουδήποτε πολίτη, εφ' όσον τον αποζημιώσει αρκούντως ικανοποιητικά, με σκοπό να ικανοποιηθεί μία σοβαρή συλλογική ανάγκη. Συμβατική, δηλαδή, είναι η συναινετικά από την κοινωνία αποδεκτή, θεμιτή ή νομιμοποιημένη βία.¹¹⁰⁵

Ο κλασικός της Κοινωνιολογίας Μαξ Βέμπερ όρισε το κράτος ως «την νομιμοποιημένη άσκηση βίας»,¹¹⁰⁶ όπως εύλογα επαναλαμβάνουμε οι Κοινωνιολόγοι. Η ιστορία και η κοινωνιολογία, όπως και όλες οι κοινωνικές επιστήμες, έχουν διαπιστώσει ότι μόλις εκλείψουν οι νόμιμες μορφές άσκησης θεσμικής βίας από το κράτος και τους μηχανισμούς του κράτους, ή οποιασδήποτε κεντρικής διοίκησης, οι άνθρωποι είναι ικανοί να επιδοθούν συστηματικά σε όλες τις μορφές καταστροφικής φυσικής βίας, ακόμη και τις πιο αποτρόπαιες: οι ληστείες, οι βιασμοί και ο φόνος καθίστανται στις περιπτώσεις αυτές συνήθεις πράξεις. Η φυσική καλότητα του ανθρώπου, όπως υποστήριξε ο Διαφωτισμός, καταργείται άμεσα. Δυστυχώς ο άνθρωπος δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός. Είναι και τα δύο ταυτόχρονα. Είναι εξίσου ικανός να θυσιαστεί και να φονεύσει.

1105. Παρ' όλον ότι αυτός ορισμός προσλαμβάνεται ως άμεσα κατανοητός ή σχεδόν αυτονόητος, δεν είναι. Ο αναγνώστης θα μπορούσε να κατανοήσει σε βάθος την προσέγγιση αυτή της «συμβατικής βίας», εάν αναζητούσε την εξήγησή της αρχικά στις μορφές της «νομιμοποίησης», όρο που χρησιμοποιούμε για τον προσδιορισμό της *légitimité*. Νομιμοποίηση, όπως λέμε, αποδοχή, αναγνώριση, συναίνεση, και ας μου επιτραπούν οι νεολογισμοί: «θεμιτότητα» και «δικαιότητα». Ένα καλό σημείο εκκίνησης θα αποτελούσε η μελέτη των αναλύσεων του Μ. Weber (1971). *Economie et Société*, Plon, Paris, τα κεφάλαια *Les types de domination* και *Les fondements de la légitimité*, σελ. 219 επ.

1106. Weber, 1971, όπ.π., σελ. 219-220.

3. Ταυτότητα: συμπαγής ιδιότητα ή συνεχώς μεταβαλλόμενη ενότητα, πολλαπλών ιστορικο-κοινωνικών σχέσεων;

Τι είναι, λοιπόν, ταυτότητα; Είναι αδύνατο να θέσω εδώ πλήρως ανεπτυγμένα όλα τα επιχειρήματα προσέγγισης του ερωτήματος. Είναι δυνατόν όμως να παρουσιάσω όλες τις βασικές σχέσεις, που διέπουν τη συνεχή σύνθεση και μετασχηματισμό του θεσμικού γεγονότος που ονομάζουμε ταυτότητα.¹¹⁰⁷

Έχουμε συνηθίσει στις σύγχρονες κοινωνίες να ομιλούμε σχετικά με τις ταυτότητες του ανθρώπου, ως εάν ο άνθρωπος να γίνεται άνθρωπος συνθέτοντας περισσότερες από μία ταυτότητες. Γι αυτό και έχουμε συνηθίσει να λέμε, είμαι Έλληνας, είμαι άνθρωπος, είμαι Θεσσαλονικιός, είμαι καθηγητής Πανεπιστημίου, είμαι ερευνητής, ισχυριζόμενοι ότι ο καθένας από εμάς έχει μία εθνική και μία τοπική ταυτότητα, μία θρησκευτική και μία ιδεολογικοπολιτική, μία επαγγελματική και μία οικογενειακή, μία καταναλωτική και μία αθλητική, μία πολιτιστική και μία εντελώς προσωπική ταυτότητα, κ.λπ.¹¹⁰⁸

Ξεκινώντας από την περιγραφική και εξωτερική αυτή αντίληψη μιας κάποιας αυτονόητης πολυμορφίας των ταυτοτήτων του καθενός, θα μπορούσα

1107. Μία πληρέστερη προσέγγιση του ερωτήματος «ταυτότητα», έχω επιχειρήσει να την οριοθετήσω σε προηγούμενες εργασίες μου: βλ. Παπαρίζος, Α. (1994). «Διαφωτισμός, θρησκεία και παράδοση στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία», στο: Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα, Δεμερτζής, Ν. (επιμ.), Οδυσσέας, Αθήνα, σελ. 75-113. Α. Παπαρίζος, Α. (1999). «Η ταυτότητα των Ελλήνων. Τρόποι αυτοπροσδιορισμού και η επίδραση της Ελληνικής Ορθοδοξίας», στο: Εμείς και οι Άλλοι, Κωνσταντοπούλου Χ. & Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (επιμ.), ΕΚΚΕ-Τυπωθήτω, Αθήνα, σελ. 135-151. Παπαρίζος, Α. (2007). «Θρησκεία και πολιτική, εκκλησία και κράτος στην σύγχρονη Ελλάδα», στο: Πολιτική και Θρησκεία, Ζοριπάς, Κ. (επιμ.), Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 101-160. Paparizos, A. (2013). «Grec le 'δαμνιονίς', ou la sublimation séculière et idéale du pecheur grec orthodoxe», στο: Constantopoulou, C. (επιμ.) Barbaries contemporaines, L'Harmattan, Paris, σελ. 179-190. Παπαρίζος, Α. (2015). «Θρησκεία, ταυτότητα και η ισοτιμία των πιστών (Μίλησέ μου για τον θεό σου)», στο: διά-ΛΟΓΟΣ, τεύχος 5, σελ. 244-262. Επίσης, βλ. το αδημοσίευτο δακτυλογραφημένο βιβλίο, στα χέρια πολλών συναδέλφων και φοιτητών, Παπαρίζος, Α. (2005). Η ταυτότητα του ανθρώπου και η εικόνα του Θεού, Αθήνα. Στην εργασία αυτή, κεντρική υπόθεση αποτελεί η πρόταση ότι «ο άνθρωπος αναδύεται μέσα και μέσω της συνεχούς ανάδυσης μίας και μοναδικής ταυτότητας». Αυτό που ονομάζουμε «ταυτότητες» του ανθρώπου δεν αποτελούν παρά διαστάσεις της μίας και μοναδικής.

1108. Οι συζητήσεις με αντικείμενο την ταυτότητα, γνώρισαν στις δυτικές κοινωνίες από το 1990-95 και μετά μία ιδιαίτερη ανάπτυξη. Δεκάδες αξιόλογες μελέτες δημοσιεύονταν ετησίως με αντικείμενο την «πολλαπλή ταυτότητα» του ανθρώπου, υποστηρίζοντας ότι ο κάθε άνθρωπος είναι φορέας ή συγκροτείται ιστορικο-κοινωνικά από περισσότερες ταυτότητες. Εξαιρέση αποτελούσαν κάποιοι ανθρωπολόγοι, οι οποίοι έθεταν το ζήτημα της «πολιτισμικής» ταυτότητας του ανθρώπου, όχι τόσο διότι την εκλάμβαναν ως μία και μοναδική, αλλά για να επισημάνουν την πολιτισμική της κατασκευή. Βλ. πλήρη βιβλιογραφία, Παπαρίζος, Η ταυτότητα του ανθρώπου 2005, ό.π., σελ 294-300.

να πω ότι «ταυτότητα είναι η εικόνα που έχει ο καθένας γι' αυτό που είναι», ή «το συναίσθημα που έχει ο καθένας γι' αυτό που είναι», ή «η συνειδηση που έχει ο καθένας γι' αυτό που είναι».¹¹⁰⁹ Θα μπορούσα όμως να πω επίσης, ότι ταυτότητα είναι «η ενότητα που συνθέτει, αισθάνεται και είναι ο καθένας σε σχέση με αυτό που ονομάζουμε εαυτό». Και τούτο, για δύο βασικές αιτίες. Πρώτον, διότι ο κάθε άνθρωπος μπορεί να είναι ταυτόχρονα Έλληνας ως προς την εθνικότητα, καθηγητής ως προς το επάγγελμα, Μακεδών ως προς την τοπική καταγωγή, αγνωστικιστής ως προς τη θρησκεία, φίλος, θεός και εξάδελφος, μουσικός, πατέρας και δήμαρχος. Και, δεύτερον, διότι όλες αυτές οι ιδιότητες, οι οποίες μόνον μέσα και μέσω της κοινωνίας συντίθενται, μπορούν να συνδυάζονται σε μία και μοναδική ενότητα, σε ένα, δηλαδή, και μοναδικό πρόσωπο, το οποίο αισθάνεται και καλλιεργεί συνεχώς τη γενικώς αποδεκτή ενότητά του, μέσα και διαμέσου, βέβαια, όλων αυτών των ιδιοτήτων.

Θα μπορούσα, λοιπόν, κατόπιν αυτών να υποστηρίξω, ότι ο άνθρωπος έχει μία και μοναδική ταυτότητα που συντίθεται από όλες τις σωματικές και φυσιολογικές ιδιαιτερότητες, ικανότητες και τις ιδιότητές του, που απέκτησε και επεξεργάστηκε κοινωνικά, από την στιγμή που γεννήθηκε μέχρι και την στιγμή που τον συναντάμε, τον γνωρίζουμε ή και τον μελετάμε.

Ο οποιοσδήποτε, όμως, επιθυμεί να μελετήσει αναλυτικά την ταυτότητα, είναι υποχρεωμένος θα έλεγα, να ξεκινήσει από τα Τοπικά του Αριστοτέλη και τις θέσεις του σχετικά με το «ταυτό». Ταυτό (ταυτότητα) σημαίνει, κατ' αρχάς, «ίδιο με τον εαυτό του», ή, ορθότερα, «ίδιο μ' αυτό που είναι». Η κεντρική σχέση του «ταυτού», μ' άλλα λόγια, είναι ότι κάθε τι, σε όλη την διάρκεια της παρουσίας του στον χώρο και τον χρόνο, και για κάθε ξέχωρη στιγμή, «είναι ίδιο μ' αυτό που είναι». Το κάθε τι, έτσι, είναι αυτό που είναι, διότι είναι ίδιο ή όμοιο με αυτό που είναι, μέσα και διαμέσου, δηλαδή, μιας σχέσης πλήρους, κατ' αρχάς, ομοιότητας με τις ιδιότητές του. Διαφορετικά, θα έλεγα, δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι αυτό που είναι.¹¹¹⁰

1109. Όλες αυτές οι προσεγγίσεις αποτέλεσαν και τρόπους ορισμού της ταυτότητας και μελετήθηκαν. Για τους αναγνώστες που τώρα θα ξεκινούσαν να «ψηλαφίζουν» το ζήτημα της ταυτότητας, θα μπορούσα να αναφέρω εδώ δύο εισαγωγικά βιβλία, το πρώτο με κεντρικά αποσπάσματα από είκοσι περίπου κλασικούς, αρχίζοντας από τον Αριστοτέλη, και το δεύτερο με κείμενα σαράντα περίπου σύγχρονων συγγραφέων. Ferret, S. (1998). *L'Identité*, Flammarion, Paris, σελ. 239, Ruano-Borbalan, J.-C. (1998). *L'Identité*, Sciences Humaines, Auxerre.

1110. Το γεγονός ότι για τον Αριστοτέλη το «ταυτό» σημαίνει και ορίζει, πριν απ' όλα, «σχέση με αυτό που το κάθε τι είναι», καταδεικνύεται από το ότι, ορίζοντας το «ταυτό» ορίζει τις τρεις βασικές μορφές με τις οποίες τίθεται, υπάρχει, οικοδομείται ιστορικο-κοινωνικά: τον αριθμό, το είδος και το γένος. «Πρώτον δε πάντων περί ταυτού διοριστέον ποσαχώς λέγεται. Δόξειε δ' αν το ταυτόν ως τύπω λαβείν τριχί διαιρείσθαι. Ή γαρ αριθμόν ή είδει ή γένει το ταυτόν ειώθαμεν προσαγορεύειν». Αριστοτέλης, Άπαντα, Τόμος 24, Όργανον 2, Τοπικών Α, Β, Γ, Δ, Ε,

Το «ταυτό» ή η ταυτότητα, μ' άλλα λόγια, δεν είναι μία εσωτερικά συμπαγής συνολική ιδιότητα του κάθε αντικειμένου, όντος ή σχέσης, αλλά μία διαμεσολαβημένη σύνθεση.

Ο Αριστοτέλης, μ' άλλα λόγια, με τις αναλύσεις του σχετικά με το «ταυτό», εξηγεί ότι η σύνθετη σχέση, ενότητας θα έλεγα, του κάθε αντικειμένου να είναι ίδιο ή όμοιο μ' αυτό που είναι, η ταυτότητά του, δηλαδή, δεν αποτελεί μία δεδομένη και συμπαγή ιδιότητα, αυθύπαρκτη ή αυτοδύναμη, «καθαυτή» και συνεπώς αυτονόητη. Η ιδιότητα του κάθε αντικειμένου να είναι αυτό που είναι, είναι διαμεσολαβημένη τόσο από το βλέμμα και τις αισθήσεις όσο και από τη σκέψη και την πράξη που τη διαπιστώνει και τη χρησιμοποιεί. Διαμεσολαβημένη τόσο από τον άνθρωπο ως σκεπτόμενο και πρακτικό ον, όσο και από τους άλλους-κοινωνία: διαμεσολαβημένη, δηλαδή, από την ιστορία σε όλη της τη δυναμική.

Η μελέτη της ταυτότητας μόλις άρχισε, αλλά δεν μπορούμε παρά να μείνουμε στα πολύ κεντρικά ερωτήματα. Θα μπορούσα, θέτοντας ένα σημείο εκκίνησης, να υποστηρίξω ότι το «θεσμικό συνεχές γεγονός της ταυτότητας», ανθρώπων, αντικειμένων, όντων και σχέσεων, είναι μια εντελώς μοναδική συνεχής σύνθεση αντίθετων ιστορικο-κοινωνικών σχέσεων και δυνάμεων του ανθρώπου, αλλά και διαμέσου του ανθρώπου, εντελώς όμως παράδοξη.¹¹¹¹

Ποιες είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ως αιτίες της παραδοξότητας αυτής. Θα μπορούσα να τις αποτυπώσω με τα ακόλουθα παραδείγματα: α) Ενώ από τη στιγμή που ο κάθε άνθρωπος γεννιέται, αποκτά τουλάχιστον ανά δεκαετία μία άλλη μορφή, παραμένει ο ίδιος: συνεχώς διαφορετικός και συνεχώς ο ίδιος. β) Ενώ ο κάθε Έλληνας είναι μοναδικός σε σχέση με τον οποιοδήποτε άλλον Έλληνα, την ίδια στιγμή είναι εντελώς όμοιος με τον οποιοδήποτε άλλον Έλληνα: εντελώς μοναδικός και ταυτόχρονα εντελώς όμοιος. γ) Ενώ ο κάθε Έλληνας είναι αποκλειστικά και μόνον αυτός που είναι, την ίδια στιγμή, πρώτον, είναι όλοι οι άλλοι Έλληνες, διότι συνθέτει με δικούς μου τρόπους όλες τις πολιτισμικές ιδιότητες των σύγχρονων Ελλήνων, δεύτερον, είναι όλοι οι άλλοι Ευρωπαίοι, διότι συνθέτει ιδιότητες από τους ευρωπαίους που γνώρισε στη ζωή του και διδάχθηκε από αυτούς, όπως επίσης, τρίτον, είναι ολόκληρη η ανθρωπότητα, την οποία γνωρίζει, αισθάνεται και εσωτερικεύει, όπως και από την οποία παραδειγματίζεται.

Αθήνα, Κάκτος, 1994, σελ. 150-151, στ. 103Α 5-10. Ο τρόπος που ορίζει τον αριθμό, το είδος και το γένος, εξίσου ως σχέσεις, δεν αφήνει περιθώρια για άλλου είδους κατανόηση του ταυτού. Άλλωστε, εάν δοκιμάσουμε τον ορισμό που μας δίδει σε σχέση με την πραγματικότητα, θα επιβεβαιωθούμε ως προς ισχύ του.

1111. Τις υποθέσεις αυτές τις επεξεργάστηκα με πολλούς τρόπους στις εργασίες μου που ανέφερα σε υποσημείωση πιο πάνω, στο παρόν κεφάλαιο.

Ενώ, δηλαδή, είναι «ένας» και μοναδικός, την ίδια στιγμή είναι και «πολλοί». Γεγονός που σημαίνει ότι, δ) εάν αποτελεί μόνιμα ένα εντελώς ιδιαίτερο και μοναδικό «είναι», αυτό είναι το αποτέλεσμα ενός ταυτόχρονου και συνεχούς «γίνεσθαι». Εάν, δηλαδή, δεν «κινείται», δεν μεταβάλλεται και δεν «γίνεται» συνεχώς, δεν μπορεί να «είναι». Ή, διαφορετικά, δεν μπορεί να από-τελεί ένα κάποιο «είναι», εάν δεν από-τελεί ταυτόχρονα ένα συνεχές «γίνεσθαι».

Το παράδοξο της ταυτότητας, έχει συνεπώς τις εξής μορφές. Αποτελεί ανά πάσα στιγμή συνεχή διαλεκτική σύνθεση και ταυτόχρονα υπέρβαση των εξής αντιθέτων: του «όμοιου» και του «διαφορετικού», του εντελώς «μοναδικού» και όλων των «άλλων», του «ενός» και των «πολλών», και, τέλος, του «είναι» και του «γίνεσθαι».

Εάν σύμφωνα με τον ο Ηράκλειτο (διατυπώνω την ρήση απλά) «κανείς δεν μπορεί να περάσει το ίδιο ποτάμι δύο φορές», θα μπορούσα να πω, ότι «ποτέ δεν θα δω τον ίδιο άνθρωπο δύο φορές». Ή, ακόμη περισσότερο, ότι ποτέ δεν θα δω τον εαυτό μου στον καθρέπτη δύο φορές. Πού όμως οφείλεται αυτό; Πού οφείλεται αυτή η διαμεσολαβημένη πολλαπλή παραδοξότητα της ταυτότητας, το γεγονός, δηλαδή, ότι η κάθε ταυτότητα συντίθεται από αντίθετες ιδιότητες και δυνάμεις, σχέσεις και μεταβολές-κινήσεις,¹¹¹² οι οποίες, μέσω, ακριβώς, της συνεχούς σύνθεσης και υπέρβασής τους επιτρέπουν στην ταυτότητα να αναδεικνύεται με συνεχώς νέες μορφές;

Πρόκειται για την διαλεκτική κίνηση της πραγματικότητας και της γνώσης, θα μπορούσα να προτείνω ως απάντηση. Ζήτημα, όμως, το οποίο είναι αδύνατο να παρουσιάσω και να μελετήσω εδώ. Ο Αριστοτέλης, όπως όλα δείχνουν στις αναλύσεις του στα «Τοπικά», αποδέχεται ότι μόνον η σκέψη μπορεί να «κινήθει» διαλεκτικά, ξεχνώντας ότι η σκέψη αποτελεί έναν τρόπο ανασύνθεσης της ίδιας της πραγματικότητας στην ολότητά της, όπως άλλωστε και η ιστορική πραγματικότητα στο σύνολό της.

4. Η γοητεία της ολοκληρωτικής ταυτότητας: αυτόματες και διαμεσολαβημένες ταυτίσεις

Εάν έτσι βαίνουν τα γεγονότα, ο κάθε άνθρωπος είναι αναγκασμένος να κατανοήσει τη σύνθεση των αντίθετων δυνάμεων, ιδιοτήτων και σχέσεων, μορφών κίνησης και μεταβολής, δηλαδή, μέσα από τις οποίες και προσδιορίζεται

1112. Εάν χρησιμοποιούσα τη γλώσσα του Αριστοτέλη, στη θέση της λέξης «μεταβολές» θα έθετα τη λέξη «κινήσεις». Η «μεταβολή» κατά τον Αριστοτέλη αποτελεί ένα από τα είδη της «κίνησης».

συνεχώς. Να κατανοήσει, δηλαδή, το γεγονός ότι ο κάθε άνθρωπος μόνιμα και κάθε στιγμή αυτοπροσδιορίζεται και ετεροπροσδιορίζεται, ότι είναι ένας και μοναδικός, και την ίδια στιγμή όλοι οι άλλοι: η οικογένειά του, τα ποικίλα πεδία της εργασίας και της ζωής του και η κοινωνία του ολόκληρη. Και τούτο γίνεται άμεσα εμφανές, εάν αναγνωρίσουμε ότι ο κάθε άνθρωπος θέλει αυτονόητα να γίνει όμοιος με τον πατέρα και τη μητέρα του, τον θείο και την εξαδέλφη του, τον δάσκαλο, την δασκάλα και τον λίγο μεγαλύτερο φίλο του, όμοιος, δηλαδή, με τα πρότυπα της κοινωνίας του. Γι' αυτό, άλλωστε, και ο κάθε άνθρωπος είναι ένας και μοναδικός, ενώ την ίδια στιγμή είναι και ολόκληρη η κοινωνία του.

Όλα, συνεπώς, συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο, ώστε θα μπορούσα να πω ότι η κάθε ταυτότητα δημιουργείται μέσα και διαμέσου δύο τύπων ταύτισης: πρώτον, των αυτονόητων και αυτόματων, συναισθηματικών και συγκινησιακών, και, δεύτερον, των διαμεσολαβημένων. Διαμεσολαβημένες είναι οι σχέσεις ταύτισης που διαμεσολαμβάνονται από τα ήθη και τους κανόνες, την κριτική σκέψη, τους νόμους και αναπόφευκτα την αμφισβήτηση. Οι σχέσεις ταύτισης, δηλαδή, που αναπτύσσονται μέσα και μέσω συνειδητοποιημένων ηθών και κανόνων, νόμων, κρίσεων και αμφισβητήσεων. Αμφισβήτηση, βέβαια, δεν είναι η πράξη του «απορρίπτω» και του «αρνούμαι να αποδεχθώ», αλλά του «αμφιβαίνω»: του βαίνω στην μελέτη του κάθε αντικειμένου από πολλές πλευρές και με περισσότερες ερωτήσεις.

Τι είδους όμως σχέση είναι η αυτόματη και αυτονόητη συγκινησιακή ταύτιση; Ένα κλασικό παράδειγμα είναι αυτό που θυμάμαι από το σχολείο μου. Στην πρώτη και δεύτερη τάξη του Δημοτικού είχαμε δύο συμμαθήτριες που ήταν φίλες και είχαν μεγαλώσει ουσιαστικά στην ίδια αυλή. Όταν η δασκάλα επίπλητε την μία, έκλαιγε η άλλη, όταν δεν γνώριζε το μάθημα η μία, στεναχωριόταν η άλλη. Αυτόματη και συναισθηματική ταύτιση μπορούμε να διαπιστώσουμε και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες μία ολόκληρη τάξη μαθητών αισθάνεται ότι προσβάλλεται, όταν κάποιος καθηγητής ειρωνευθεί άσχημα κάποιον από τους μαθητές.

Αυτόματη, μ' άλλα λόγια, αυτονόητη και αδιαμεσολάβητη ταύτιση είναι η σχέση εκείνη, μέσα και μέσω της οποίας ο άνθρωπος που την αναπτύσσει αισθάνεται ως εάν να ήταν ο άλλος ή οι άλλοι: της οικογένειάς του και της κοινωνικής του ομάδας, της κοινωνίας του ή και της ανθρωπότητας ολόκληρης. Το «τραύμα» της Μικρασιατικής καταστροφής, έτσι, το αισθάνονται με κάποιον τρόπο όλοι οι Έλληνες, ακόμη και σήμερα. Αποτελεί μία σχέση συγκινησιακής και αυτόματης κατ' αρχάς ταύτισης όλων των σύγχρονων Ελλήνων με την ιστορία τους.

Πέραν όμως αυτού του είδους ταύτισης υπάρχει και η διαμεσολαβημένη

ταύτιση. Η ταύτιση που γίνεται μέσα και διαμέσου της σκέψης, της κρίσης και των κανόνων, των νόμων και κάποιων συγκεκριμένων και αιτιολογημένων αποφάσεων. Στην περίπτωση αυτή, οι άνθρωποι αισθάνονται πατριώτες, όχι μόνον μέσα από κάποια συναισθηματική και αυτόματη ταύτιση με όλους τους συμπατριώτες τους και την κοινή τους ιστορία, αλλά και μέσα από μεθόδους αναλυτικής και συνθετικής σκέψης, πολλές εξηγήσεις και συνειδητές επιλογές.

Δύο είναι, συνεπώς, οι τρόποι με τους οποίους μπορούν να αποκτήσουν την οποιαδήποτε ατομική και συλλογική, ταυτόχρονα, ταυτότητά τους οι άνθρωποι. Συναισθηματικά και συγκινησιακά, μέσα και διαμέσου των αυτόματων ταυτίσεων, και διαμεσολαβημένα και λογικά, μέσα και διαμέσου των ερωτήσεων και των απαντήσεων, της έλλογης κρίσης και της επιλογής: μέσα και μέσω της συνειδητής ανάληψης της ευθύνης.

Η κύρια ιδιότητα, συνεπώς, των διαμεσολαβημένων ταυτίσεων και της διαμεσολαβημένης ιστορικό-κοινωνικής, κριτικής και ενσυνειδητής, κατ' αρχάς, κατασκευής της ταυτότητας είναι η προσωπική και ατομική ευθύνη του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά. Η ταυτότητα, μ' άλλα λόγια, αναπτύσσεται μέσω δύο ειδών βασικές σχέσεις. Τις αυτονόητες, πρώτον, και αυτόματες σχέσεις ταύτισης με τους άλλους και με την ιστορία των ομάδων και των οργανώσεων, των κοινωνικών τάξεων και της κοινωνίας ολόκληρης. Και τις διαμεσολαβημένες, δεύτερον, έλλογες σχέσεις ταύτισης, οι οποίες και αναπτύσσονται μέσω κυρίως της κριτικής σκέψης και των νόμων, μέσα και διαμέσου, πριν απ' όλα, της ενσυνειδητής ευθύνης.

Σε όλα τα πεδία της ζωής των κοινωνιών, μ' άλλα λόγια, όλες οι ανθρώπινες σχέσεις, όποιες κι αν είναι, πολιτικές, οικονομικές και νοηματικό-ιδεολογικές, αναπτύσσονται επιτρέποντας την ταυτόχρονη ισχύ και των δύο τρόπων ταύτισης των ανθρώπων μεταξύ τους. Τα μέλη μιας κοινωνίας, έτσι, είναι δυνατόν να σκέπτονται και να πράττουν κατά την διάρκεια μεγάλων περιόδων εντελώς συναισθηματικά και συγκινησιακά, μέσω αυτονόητων συγκινησιακών ταυτίσεων. Όπως, και να αναπτύσσουν τρόπους αντίληψης σκέψης και πράξης διαμεσολαβημένους από την κριτική σκέψη, τους νόμους και την προσωπική και συλλογική ευθύνη. Έτσι οι άνθρωποι γίνονται πατριώτες και σοσιαλιστές, φιλελεύθεροι και συντηρητικοί, κομμουνιστές και αριστεροί κάθε ιδεολογικού είδους, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, συγκινησιακά και αυτονόητα ή κριτικά και υπεύθυνα. Είναι δυνατόν, έτσι, να γίνονται ελεύθεροι και υπεύθυνοι ως πρόσωπα, άτομα και πολίτες, ή να γίνονται ναζιστές, φασίστες και κάθε είδους θρησκευτικοί ή και πολιτικοί ολοκληρωτικοί οπαδοί, υιοθετώντας τυποποιημένα συναισθήματα και συγκινήσεις, αντιλήψεις και πράξεις ολοκληρωτικών και ισοπεδωτικών μορφών: ολοκληρωτική δηλαδή ταυτότητα.

Ποιες όμως είναι οι σχέσεις μέσω των οποίων αναπτύσσονται οι ολοκλη-

ρωτικές μορφές ταυτότητας; Μήπως οι ολοκληρωτικές μορφές ταυτότητας ασκούν κάποιες σχέσεις γοητείας στις οποίες και ενδίδουν οι άνθρωποι; Και εάν ναι, ποιες είναι αυτές;

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η προσωπικότητα και η ατομικότητα του ανθρώπου αναπτύσσονται μέσα και μέσω αυτόματων και αυτονόητων ταυτίσεων των νεογέννητων, κυρίως, και των παιδιών, των νέων αλλά και των ενηλίκων, με τους γονείς και τους συγγενείς, τους φίλους και τις κοινότητες στις οποίες έχουν γεννηθεί, εκπαιδευθεί και εξακολουθούν να ζουν. Οι αυτόματες και αυτονόητες ταυτίσεις γίνονται μέσω των συναισθηματικών και συγκινησιακών εσωτερικεύσεων των σχημάτων και των τρόπων αντίληψης σκέψης και πράξης, μέσω της συγκινησιακής εσωτερίκευσης των προτύπων θα έλεγα ακόμη πιο σχηματικά. Πρόκειται για τρόπους αυτόματης ένταξης και ενσωμάτωσης σε κοινές αντιλήψεις και πράξεις, βιώματα και αισθήματα.

Από την εφηβεία και μετά οι νέοι αρχίζουν να ερωτούν, να σκέπτονται και να επιλέγουν με δική τους ευθύνη τρόπους σκέψης και πράξης που θα υιοθετήσουν στα διαφορετικά πεδία ζωής, τα οποία ανοίγονται εμπρός τους και στα οποία θα ενταχθούν. Έτσι οι άνθρωποι αναπτύσσουν τη δική τους προσωπική και ατομική ταυτότητα, δημιουργώντας κυρίως τις δικές τους ιδιαίτερες ικανότητες και ιδιότητες, τις δικές τους δυνάμεις απόφασης και προσωπικής ευθύνης. Παρ' όλα αυτά, οι άνθρωποι κάθε κοινωνίας, και οι ενήλικες ακόμη, είναι έτοιμοι να ενδώσουν σε συγκινησιακές και συναισθηματικές σχέσεις ταύτισης. Το γεγονός αυτό το διαπιστώνουμε σε όλες τις κοινωνίες, παρατηρώντας τον σχηματισμό ιδιαίτερων θρησκευτικών, πολιτικών και πολιτικό-θρησκευτικών ενώσεων, κοινοτήτων και οργανώσεων, πλήρους συγκινησιακής και συναισθηματικής νοηματικό-ιδεολογικής (κοσμοθεωρητικής), πολιτικής (κόμματα-παρατάξεις) και οικονομικής, συλλογικής και ατομικής ταύτισης: αντίληψης σκέψης και πράξης.

Όλα, λοιπόν, συμβαίνουν με τέτοιο τρόπο ώστε θα μπορούσαμε να πούμε, ότι οι συγκινησιακές και συναισθηματικές σχέσεις ταύτισης, και των ενηλίκων, οδηγούν σε μορφές «ανθρώπινης μάζας», σε μαζικοποιημένες, δηλαδή, ομάδες και θεσμούς, σε μαζικοποιημένες κοινωνικές τάξεις, γεγονός που καταλήγει αυτόματα σε υποβάθμιση της προσωπικής και της ατομικής σκέψης, της κρίσης και της απόφασης, όπως σε ταυτόχρονη υποβάθμιση της προσωπικής, ατομικής αλλά και συλλογικής ευθύνης. Τούτο σημαίνει ότι ο άνθρωπος, ως πρόσωπο και ως άτομο, αποβάλλει σοβαρό μέρος της ιδιαιτερότητας, ή ενδεχόμενα και την οποιαδήποτε κριτική του σκέψη, την προσωπική και ατομική του ευθύνη και, συνεπώς, τις προσωπικές και ατομικές του ελευθερίες.

Τότε προκύπτουν οι αυταρχικές διαιρέσεις της κοινωνίας. Οι διακρίσεις «εμείς» και οι «άλλοι», οι όμοιοι και οι διαφορετικοί, οι «δικοί» μας ή «αυτό-

χθονες» και οι «ξένοι», οι «ανώτεροι» και οι «κατώτεροι», οι «φίλοι» και οι «εχθροί», οι «καθαροί» και οι «μιαροί», οι «πιστοί» και οι «άπιστοι», οι «καλοί» και οι «κακοί», αποκτούν συγκινησιακό και εντελώς «μαζικό» περιεχόμενο, βιωματικής και πρακτικής ταύτισης, «αποκλείοντας» πλήρως τους μεν από τους δε. «Εμείς» οι καλοί και οι «ωραίοι» και οι «άλλοι» οι απαράδεκτοι. Οι «πράσινοι» και οι «γαλάζιοι». Οι καλοί Χριστιανοί και οι κακοί Εβραίοι ή Μουσουλμάνοι.

Οι διαιρέσεις της κοινωνίας, που ενδέχεται να είναι απλές διαφορές ή διακρίσεις άνευ σημασίας, είναι δυνατόν να γίνουν ισχυρές, έντονες και βίαιες, αποκλείοντας την επικοινωνία και την συνύπαρξη ποικίλων κοινωνικών ομάδων και τάξεων, κοινοτήτων και οργανώσεων. Έτσι, η διάκριση «εμείς» και οι «άλλοι» παύει να σηματοδοτεί την απλή διαφορετικότητα και να μετατρέπεται σε μέγιστη διαφορά, που παραπέμπει σε σχέσεις αντιπαλότητας και επιθετικότητας, έχθρας και μίσους. Τότε, το «εμείς» γίνεται «εμείς» οι όμοιοι και οι αυτόχθονες, οι φίλοι και οι καθαροί, οι πιστοί και οι καλοί, ενώ οι «άλλοι» γίνεται οι διαφορετικοί και οι ξένοι, οι εχθροί και οι μιαροί, οι άπιστοι και οι κακοί. Τότε, οι διαιρέσεις γίνονται ταυτίσεις συγκινησιακές και συναισθηματικές, που υποβαθμίζουν την ιδιαιτερότητα της κάθε προσωπικότητας και ατομικότητας, την κριτική σκέψη, την απόφαση και την ευθύνη. Τότε η «μάζα» αντικαθιστά το πρόσωπο και το άτομο, την ελεύθερη κρίση και την ευθύνη. Το πανίσχυρο συγκινησιακό και συναισθηματικό «εμείς» αντικαθιστά το αδύναμο(!) σκεπτόμενο και υπεύθυνο πρόσωπο και άτομο.

Στις περιπτώσεις εκείνες που οι άνθρωποι εγκαταλείπουν την ατομικότητά τους και την ελεύθερη κριτική σκέψη και την ευθύνη, στις περιπτώσεις εκείνες που οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τη συνεχή αναζήτηση και άσκηση της ελευθερίας, και αποδέχονται τις έτοιμες απαντήσεις και τις συγκινησιακές ταυτίσεις, τα αυτονόητα προτεινόμενα πρότυπα της μάζας, τότε η «μάζα γίνεται το πρόσωπο όλων» και οι άνθρωποι μετατρέπονται σε ένα «συγκινησιακό και σχεδόν μόνιμα εν δυνάμει βίαιο εμείς».

Στις περιπτώσεις αυτές, τόσο οι θρησκείες όσο και οι πολιτικές ιδεολογίες μπορούν να έχουν έτοιμες απαντήσεις: η μητέρα, η σύζυγος και ο εργαζόμενος, ο πατέρας και ο καθηγητής, όπως και κάθε μορφή επαγγέλματος έχουν συγκεκριμένους τρόπους σκέψης και πράξης, υπακούοντας σε πρότυπα με έτοιμες οδηγίες για το κάθε τι. Στις περιπτώσεις αυτές όλοι οι άνθρωποι καλούνται να φορέσουν «έτοιμες πινακίδες ζωής». Κάθε φορά που οι άνθρωποι σε μία κοινωνία φορούν τις «έτοιμες πινακίδες» που καθορίζει η θρησκεία, η πολιτική ή και οι δύο μαζί, τότε οι άνθρωποι εντάσσονται σε μία ολοκληρωτική ταυτότητα. Τότε, χάνεται το εγώ, το εγώ γίνεται «εμείς» και το «εμείς» γίνεται μία μάζα. Η μάζα συνήθως μόνιμα ενδίδει στα συναισθήματα και τις συγκινήσεις της.

Η μάζα αισθάνεται παντοδύναμη και ο κάθε άνθρωπος ενδίδει ως πρόσωπο και ως άτομο στην ισχύ και την εξωτερική φαντασιακή παντοδυναμία της μάζας. Το γεγονός αυτό το διαπιστώνουμε στις ομάδες των θρησκευτικά φανατισμένων. Οι άνθρωποι που φανατίζονται αποβάλλουν σε μεγάλο βαθμό την υπάρχουσα και μόνιμα εν δυνάμει αναπτυσσόμενη προσωπικότητα και ατομικότητά τους και μετατρέπονται σε ένα «εμείς». «Εμείς», επί παραδείγματι, οι μοναδικά αληθινοί μουσουλμάνοι, εμείς οι «καθαροί τζιχάντ» έναντι όλων των «μιαρών», «εμείς» το μοναδικό χαλιφάτο.

Ποιες, επί πλέον, μπορούν να είναι οι επεκτάσεις του «εμείς» στον χρόνο και τον χώρο; Το εμείς είναι δυνατόν να συνδεθεί με τον στόχο μιας εσχατολογικής εκπλήρωσης της συλλογικής ζωής, και να λάβει τη μορφή ενός μεταφυσικού παρόντος ιστορικής σωτηρίας. Το εμείς, έτσι, μπορεί να γίνει ένα μοναδικό και υπέρτατο παρόν, ως παρόν πλήρους ή και αιώνιας σωτηρίας. Έτσι, το παρελθόν δεν έχει καμία αξία, διότι το παρόν γίνεται ο μεταφυσικός τόπος της αιώνιας σωτηρίας, η μοναδική κοινωνία του παντοδύναμου «εμείς». Οφείλουμε, λοιπόν, «εμείς», το υπέρτατο παρόν, να καταστρέψουμε τα μνημεία του παρελθόντος. Μόνον το παρόν της εσχατολογίας ή και κάποιας προφητείας έχει αξία. Δεν χρειάζεται να θυμόμαστε τους προηγούμενους πολιτισμούς. Δεν έχουν να μας διδάξουν τίποτε. Το σωτήριο παρόν είναι η υπέρτατη ή η ιδανική κοινωνία.

Ο ολοκληρωτισμός, έτσι, γίνεται η κεντρική αντίληψη και το ισχυρότερο βίωμα του «εμείς». Η ολοκληρωτική και βίαιη ταυτότητα αναδύεται παντοδύναμη, τυφλή, όμως, και καταστροφική. Εμείς οι αληθινοί χριστιανοί, εμείς οι αληθινοί μουσουλμάνοι, εμείς οι αληθινοί κομμουνιστές, οι αληθινοί και μοναδικοί φιλελεύθεροι...οι αληθινοί Έλληνες, Ισπανοί, Γερμανοί...

Όλα λοιπόν δείχνουν, ότι ο άνθρωπος γοητεύεται από τη μαζικοποίησή του. Η συγκινησιακή ταύτιση μ' ένα κάποιο «εμείς» βιώνεται ως μία μορφή παντοδυναμίας, ενώ την ίδια στιγμή οι ενταγμένοι στο εμείς παύουν να έχουν προσωπική ή ατομική ευθύνη. Το «εμείς» ανακηρύσσεται ως η ταυτότητα του εγώ, και το εγώ υποχωρεί και απορροφάται σταδιακά από το εμείς σχετικά με οτιδήποτε έχει σχέση με τα κοινά, αλλά και με την ιδιωτική ζωή. Το εμείς αναδεικνύεται σε ένα αίσθημα παντοδυναμίας που αγκαλιάζει το άτομο, το καθιστά φαντασιακά πανίσχυρο, διότι του μεταφέρει την ακατανίκητη δύναμη του συνόλου. Στο τέλος, όμως, το εκμηδενίζει, διότι δεν του επιτρέπει να αυτοσχεδιάσει και να δημιουργήσει το νέο. Με την παντοδυναμία του εμείς, η οποιαδήποτε οργάνωση, κοινότητα ή και η κοινωνία ολόκληρη αποφασίζουν για όλα.

Οι έτοιμες και αδιαμφισβήτητες απαντήσεις και οι έτοιμες και αδιαμφισβήτητες λύσεις είναι εδώ και αναφέρονται σε κάθε επιθυμία, σε κάθε όνειρο και

σε κάθε πράξη, που μπορεί να αναλάβει το άτομο. Οι κεντρικές ιδιότητες της κοινωνίας, του πατέρα και της μητέρας, του εργαζόμενου και του λειτουργού, του υπεύθυνου ή και του άρχοντα, είναι εντελώς στερεοτυπικά προκαθορισμένες ως προς τα καθήκοντα και τα δικαιώματα, από τα οποία και συγκροτούνται. Οι άνθρωποι ως πρόσωπα και ως άτομα δεν έχουν παρά να αποδεχθούν και να εφαρμόσουν, δίχως καμία διαφοροποίηση, τις προκαθορισμένες αντιλήψεις, σκέψεις και πράξεις, με τις οποίες συνδέονται οι ιδιότητες αυτές. Το άτομο μπορεί να απολαμβάνει την ταύτισή του με την ιδιαίτερη «οντότητα» που αποτελεί το εμείς, δίχως να έχει καμία ατομική ευθύνη. Το δικαίωμα στην προσωπική απόφαση και η ευθύνη χάνονται, διότι διαχέονται στο εμείς. Οι προσωπικές δυνάμεις και η ενέργεια που απαιτούνται για την ανάληψη της ευθύνης των αποφάσεων για τα κοινά, αλλά και για τα προσωπικά ζητήματα ζωής, δεν καταβάλλονται.

Η γοητεία του εμείς, συνεπώς, όπως όλα δείχνουν, αποδεικνύεται πολύ ισχυρή και μπορεί να οδηγήσει τον κάθε άνθρωπο στην παραίτησή του από τις ελευθερίες και τα δικαιώματά του, όπως και από την προσωπική και ιδιαίτερη ταυτότητά του. Η γοητεία της ολοκληρωτικής ταυτότητας είναι εδώ. Το υπέροχο εμείς, το επαναστατικό εμείς, το παντοδύναμο εμείς, το αιώνιο εμείς, το σωτήριο εμείς, αποδεικνύεται ιστορικά ολοκληρωτικό, και έχει την δύναμη να εξαφανίζει σταδιακά τον εν δυνάμει ελεύθερο και δίκαιο άνθρωπο, την προσωπικότητα και την ατομικότητά του, όπως και την αυτοδύναμη και υπεύθυνη συνεργασία με όλους και με τον καθένα ξέχωρα.

Παροράματα/Errata

Στο άρθρο «Τα μουσεία και η προστασία τους από παράνομες και εγκληματικές ενέργειες: Μια διερεύνηση με πρωτογενή στοιχεία σε επίπεδο ελληνικής επικράτειας» των ΜΑΡΙΑ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΣΠΙΝΕΛΛΗ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΧΙΟΝΗ (σελ. 260- 285) έχει παραλειφθεί η δημοσίευση των υποσημειώσεων.

